مۆيدىن سايىت بوستان
كىرۋاندىكى ئىزچىلار
(1)
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

بۇ كىتابىمنى بىزدىن يىراق قەدىمدە قالغان ھەم ئۇنتۇلغان
ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىزىنى ئىزلىگۈچىلەرگە يول باشلىغۇچى
بولغان ئوردەك قاتارلىق سۆيۈملۈك كىشىلىرىمىزگە بېغىشلايمەن .

ـــ ئاپتوردىن

ىدىن سايىت بوستان

روزاندىكى ئىزچىلار

(ئىككى قىسىملىق تارىخىي رومان)

1

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

楼兰足迹：维语尔文/莫依丁·萨依提著.—乌鲁木齐：新疆人民出版社，2008.1
ISBN 978－7－228－11347－7

Ⅰ.楼… Ⅱ.莫… Ⅲ.长篇小说－中国－当代－维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2008)第 001244 号

责任编辑	帕提古丽·米吉提
责任校对	赛娜瓦尔·依布拉音，再米拉·菲达
出版发行	新疆人民出版社
电　　话	(0991)2827472
地　　址	乌鲁木齐市解放南路 348 号
邮　　编	830001
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷	新疆新华印刷厂
开　　本	880×1230 毫米　1/32
印　　张	41.375
版　　次	2008 年 1 月第 1 版
印　　次	2008 年 1 月第 1 次印刷
印　　数	1－5000 册
定　　价	88.00 元（上下）

مۇھەممەت سابىت بوستان

مۇھەررىردىن

پېشقەدەم شائىر ، ژۇرنالىست ، لوپنۇرشۇناس مۆيدىن سايىت بوستان 1935 ـ يىلى 5 ـ ئايدا كورلا شەھىرىدە تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان . ئۇ 1952 ـ يىلى قاراشەھەر پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتكۈزۈپ ، 1955 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە كورلا شەھىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بولغان ، كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدا ، ئاندىن بايىنغولىن ئوبلاستلىق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدا ئىشلىگەن . ئۇنىڭدىن كېيىن ئوبلاستلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيەت ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، ئوبلاستلىق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ، «بوستان» (ھازىرقى «كروران») ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى بولۇپ ئىشلەپ ، 1995 ـ يىلى 6 ـ ئايدا پېنسىيىگە چىققان .

مۆيدىن سايىت بوستان 1959 ـ يىلى «شىنجاڭ ياشلىرى» گېزىتىنىڭ 6 ـ فېۋرال سانىدا ئېلان قىلىنغان «سەيلە قىلىلى ئايغا» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلگەن . ئۇنىڭ قىرىق نەچچە يىللىق ئىجادىيەت پائالىيىتىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت ، ئەدەبىي ژۇرنالچىلىق ، لوپنۇر فولكلورچىلىقى قاتارلىق ئۈچ جەھەتكە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ . مۆيدىن سايىت بوستان ئەدەبىي ئىجادىيەتكە قىزغىنلىق بىلەن كىرىشىپ ، بىر بۆلۈك شېئىر ، ھېكايە ، پوۋېست ، شۇنداقلا دراما («تاھىر ـ زۆھرە») يېزىپ ئېلان قىلدى . ئۇ ژۇرنالدا ئىشلىگەن ئون بەش يىل جەريانىدا ، بايىنغولىن ئەدەبىيات بوستانلىقىنىڭ بەرپا قىلىنىشى ۋە بىر تۈركۈم ئۇمىدلىك ئەدەبىي ئىجادىيەتچىلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئۈچۈن تەمەسىز ۋە ھالاللىق بىلەن ئىشلىدى . «بوستان» (ھازىرقى «كروران») ژۇرنىلىنىڭ 1979 ـ يىلىدىكى تۇنجى

سانىدا ئۇ باشقىلار بىلەن بىرلىكتە توپلىغان بىر تۈركۈم لوپنۇر
خەلق قوشاقلىرى بىلەن ئۇنىڭ «لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ بەزى ئالا-
ھىدىلىكلىرى توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ماقالىسى ئېلان قىلىن-
دى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئەدەبىي ئىجادىيەتتە ئۇ ئاساسىي
دىققەت - نەزىرى ، ۋاقتىنى لوپنۇر فولكلورچىلىقىغا قارىتىپ ،
ئاساسلىقى لوپنۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاش ، رەتلەش ،
نەشرگە تەييارلاش ۋە تەتقىق قىلىش بىلەن ئىزچىل شۇغۇللاندى .
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1984 - يىلى ، ئۇ توپلاپ تۈزگەن
«لوپنۇر خەلق قوشاقلىرى» («ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى»
نىڭ 5 - كىتابى) توپلىمىنى ، 1991 - يىلى «ئۇيغۇر خەلق
چۆچەكلىرى»نىڭ 15 - كىتابىنى (باشقىلار بىلەن بىرگە تۈز-
گەن) نەشر قىلدى . شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلىنىڭ
1987 - يىلى 3 - سانىدا «لوپنۇر قوشاقچىلىقى توغرىسىدا»
دېگەن ئىلمىي ماقالىسى ئېلان قىلىندى . «بۇلبۇل» ناملىق باللا-
دىسى خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . ئۆزى 5 - قېتىم-
لىق «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» (بېيجىڭدا ئېچىلغان)دا
«مۇنەۋۋەر مۇھەررىر» شەرەپ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . 1990 - يى-
لى ، ئۇ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بويىچە ئاپتونوم رايونلۇق ئۈچ
يۈرۈش توپلام ئىشلەش تەھرىر ھەيئەتلىكىگە تەكلىپ قىلىنىپ ،
بايىنغولىن ئوبلاستلىق ئۈچ يۈرۈش توپلام ئىشلەشكە رەھبەرلىك
قىلىش ھەيئىتىدە مۇئاۋىن باش تەھرىر بولۇپ ئىشلەپ ،
1993 - يىلى مۇشۇ ساھەدە «مەملىكەتلىك ئىلغار خىزمەتچى»
دېگەن شەرەپكە نائىل بولدى . 1991 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرى-
ياتى تەرىپىدىن ئۇنىڭ «ھايات باھارى» (باشقىلار بىلەن بىرلىك-
تە) ، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن «باشئەگمەس نەزمىلە-
رى» (باشقىلار بىلەن بىرلىكتە) ناملىق شېئىرلار توپلىمى نەشر
قىلىندى . 2003 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى «لوپنۇر ئەس-
لىمىلىرى» ناملىق كىتابىنى ، 2005 - يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى
ئۇ توپلاپ رەتلىگەن «مىتكۈن باتۇر ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى» ناملىق

چوڭ ھەجىملىك خەلق قىسسىسىنى نەشر قىلدى . ئۇ يەنە «لوپنۇر خەلق داستانلىرى» توپلىمىنى ، شېئىر ئىجادىيىتىنىڭ نامايەندىسى بولغان «ئاق بىكەش بىلەن بوز باتۇر» ناملىق يەتتە مىڭ مىسرادىن ئارتۇق داستاننى نەشرگە سۇندى .

«كىروراندىكى ئىزچىلار» ناملىق ئىككى توملۇق بۇ تارىخىي رومان مۇيدىن سايىت بوستانىنىڭ ئوتتۇز يىلغا يېقىن لوپنۇرلۇق-لارنىڭ فولكلورى ، تارىخى بىلەن ھەپىلەشكەنلىكىنىڭ بەدىئىي سەمەرىسى بولۇپ ، 1860 ـ يىلىدىن 1934 ـ يىلىغىچە بولغان يەتمىش بەش يىللىق جەرياننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . روماننى ئوقۇ-سىڭىز ، تېخى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە — بەش يۈز يىلغا يېقىن دۇنيانىڭ كۆز ـ قۇلىقىدىن گويا پايانسىز دېڭىز ئوتتۇرىسى-دىكى كۆرۈنمەس كىچىككىنە يېگانە ئارالدەك ، سىرتقى دۇنيادىن ئايرىلىپ بېكىنمە ھالەتتە تۇرغان ، مۆجىزىدەك ئاجايىپ رىۋايەت ۋە ئەپسانىۋى پەردىلەر ئىچىدىكى سىرلىق دۇنيا — لوپنۇر ۋە لوپنۇرلۇقلار توغرۇلۇق خېلـى كەڭ چۈشەنچــگـە ئىگە بولۇپ قالىسىز ...

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب كۆچۈش............................... 1

ئىككىنچى باب قالۇچىلار مەھەللىسىدە.......................... 50

ئۈچىنچى باب «دىۋە ئادەم» 103

تۆتىنچى باب ئابدالدا 162

بەشىنچى باب چوڭ ئۈيۈشۈش 241

ئالتىنچى باب توي ۋە مۇسىبەت................................ 326

يەتتىنچى باب بىزمۇ يەر تېرىيلى 411

سەككىزىنچى باب ئوماقنىڭ تاختىسى........................... 501

توققۇزىنچى باب يۇرتۇڭنىڭ ھەممە يېرىنى بىلىپ قوي... 589

بىرىنچى باب

كۆچۈش

بۇ يول دۇنيادىكى يوللارنىڭ قەدىمىيسى ، سەرخىلى ئىدى ، دۇنيادىكى يوللار بۇ يول ئالدىدا ئۇزۇن ـ قىسقىلىقتا خالتا كوچىغا ، كەڭ ـ تارلىقتا چىغىر يولغا ئوخشايتتى ؛ بۇ يول شۇنچىلىك ئاۋات ، قايناق ئىدىكى ، جاھاندىكى ئىبىسل مال ـ بۇيۇملارنىڭ ، جاۋاھىراتلارنىڭ يەرمەنكىسى ئىدى ؛ ھەر خىل رەڭ ـ تۇستىكى ئادەملەر ، تۈرلۈك تىل ـ زۇۋان ، مەدەنىيەت ، ئىدىيە ، تۈرلۈك دىن ـ ئېتىقادلار ئۇچرىشىپ ، ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان مەشھۇر ، شۆھرەتلىك يول ئىدى .

— خاتىرەمدىن .

1

قۇملۇق ، پايانى يوق قۇملۇق ، گويا دۇنيا قۇم بولۇپ يارالغاندەك ياكى پۈتكۈل زېمىننى قۇم توپانى بېسىپ كەتكەندەك . قۇياش تىكلەشكەن چاغ ، ئاسمان خۇددى قۇم دۇنياسىغا كۆمتۈرۈپ قويغان غايەت زور زەڭگەر قازانغا ، قۇياش بولسا مۇشۇ قازاننىڭ ئەڭ ئېگىز مەركىزىدىكى تۈگلۈككە ئېسىپ قويغان نۇر شارىغا ئوخشايتتى . بۇ قۇم دۇنياسىنىڭ تەرەپلىرى ئۇنى يىراق ـ يىراقلاردىن قوچۇپ ـ ئۇپۇپ تۇرغان مۇشۇ زەڭگەر

قازاننىڭ گىرۋىكى ، ئۇيۇق سىزىقى ئىدى . بۇ يەردە تەرەپ - پە-رەپ مەۋجۇت ئەمەستەكلا ، ھەممە تەرەپ ئوخشاش .

قۇملۇق شۇ قەدەر چۆل - جەزىرە ئىدىكى ، نە بىرەر تۇپ دەرەخ ، بىرەر تۇپ شىۋاق ، يانتاق ، نە يىگىنە چاغلىق بىرەر تال خەس - گىياھ بولسۇن ، ساپلا قۇم ، قۇملا ، زەررىچە بۇلۇتسىز ، خرۇستالدەك سۈزۈك ئاسماندا تىكلەشكەن قۇياش نۇرىدا قۇملار پارىلداپ چاقناپ تۇراتتى .

پايانسىز قۇملۇقنىڭ دۆڭ - بارخانلىرى بىر قارىماققا بىر - بىرىگە مىنگىشىپ گىرەلىشىپ كەتكەن بېلىق قاسىراقلىرىغا ئوخشىسا ؛ يەنە بىر قاراشقا مەيىن شامالدا بىر - بىرىنى قوغلىشىپ قىرغاق تامان سىلجىپ ، يېنىك ھەم رىتىملىق تەۋرىنىۋاتقان كۆل چايقاقلىرىغا ئوخشايتتى .

رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە ، قايسىبىر قەدىم زاماندا توپان بالاسى بولۇپ ، ئاسمان - پەلەك تاغ - چوققىلارنىمۇ قوشۇپ پۈتكۈل يەر - زېمىننى سۇ بېسىپ كەتكەندە ، پەقەت نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىدىكى جانلىقلارلا ھايات قالغانىكەن . خۇددى شۇنىڭغا ئوخ-شاش ، قۇم توپانى ئاستىدىن ئۆمىلەپ چىقىۋاتقاندەك ، يۇك ئارتىل-غان بىرنەچچە كالا ، ئېشەكنى ئالدىغا سېلىپ ، ئات ، كالا ، ئېشەك مىنگەن چوڭ - كىچىك ئۈچ ئادەم چەكسىز قۇملۇقنىڭ يىراق ئۇپۇقتىكى ھال رەڭ ۋىل - ۋىل گىرىمسەنلىك ئىچىدىن قىمىرلا-ۋاتقاندەك ئاستا چىقىپ كەلمەكتە . ئۇلار بىر كۆرۈنۈپ ، بىر كۆ-رۈنمەي ، ھېلى ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىدىن ئايلىنىپ ئۆتسە ، ھېلى ئالدىنى توسۇپ تۇرغان يەنە بىر چوڭ قۇم دۆۋىسىگە ئۆمىلىگەندەك چىقىپ ، دومىلىغاندەك مۇدۇرۇلۇپ چۈشەتتى . مانا ، ئۇلار يەنە بىر قۇم دۆۋىسىگە چىقتى . ئات مىنگەن ئايال بىلەن ئېشەك مىنگەن بالا — ئىككىسى قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ مېڭىشنى داۋام ئەتتى . كالا مىنگەن ئەر بولسا ، قۇم دۆۋىسىدىن چۈشمەي ، كالا ئۈستىدە تۇرۇپ سول قولىنىڭ ئالقىنىنى پېشانىسىگە سايىۋەن قىلىپ تۇتۇپ يىراقلارغا قارىدى . ئۇ بۇ قارىشىدا : «بارىدىغان مەنزىلىمىز

قايسى تەرەپتىكىن ، بۇ قۇملۇقنىڭ چېكى نەدىدۇ ؟ » دەۋاتامدىكىن ، بەلكى ئىككىلىسىنى دەۋاتقاندۇ . ئۇلار بۇ قۇملۇق جەزىرىدە نەدىن كېلىپ ، نەگە كېتىۋاتىدىكىن ؟ ئەر قوم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ ئايال بىلەن بالىغا يېتىشىپ كەلدى .

— ئاتا ، بىز تېخىچە قۇملۇقتا مېڭىۋاتىمىزغۇ ؟

— ...

— ئاتا ، سەن يولغا چىققىشقا ئاز قالدۇق دېگەنتىڭ ، قېنى ئۇ يول ؟

— ھە ، يولغا ئاز قالدۇق .

— ئالدىنقى كۈنىمۇ شۇنداق دېگەنتىڭ ، تۈنۈگۈنىمۇ شۇنداق دېدىڭ . ھازىرمۇ يەنە ...

— بولدى ، ئاتاڭنى گەپكە سېلىۋەرمە ، بۇ قۇملۇقتا نەدە يول بولىدۇ ، مېڭىۋاتقان يېرىمىز يول شۇ .

قايسى تەرەپلىكىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان بۇ پايانى يوق قۇملۇقتا ، ئۇ ئەر يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا ئاتىسى بىلەن ماڭغان چاغدىكى تۇيغۇسىغا تايىنىپلا ئۇ ئىككىسىنى باشلاپ كېتىۋاتاتتى .

ئۇلارنىڭ ئاتا ماكان يۇرتى چارا ئىدى . ئون نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا تارىم دەرياسى ئېغىر دەرىجىدە تاشقىنلاپ كېتىپ ، ئەتراپىنى سۇ بېسىپ ، سۇ چىقمىغان يەرلەرمۇ زەيلىشىپ ، شورلىشىپ كەتكەنىدى . شۇ چاغدا زور بىر تۈركۈم كىشىلەر ۋاقىتلىق بولسىمۇ تىرىكچىلىك غېمىدە تەرەپ - تەرەپكە تارقىلىپ كەتكەندە ، ئۇلارنىڭ ئائىلىسى باشقىلار بىلەن بىللە چارىنى تاشلاپ قۇرۇقتاغ ئېغىزىدىكى كىچىك بىر مەھەللىگە كۆچۈپ بارغان . ئۇ مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھاياتلىق كاپالىتى بولغان كىچىك بىر ئېرىق سۇ بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدا قانداقتۇر بىر غايىۋى كۈچ تىلسىم قىلىۋەتكەندەك پاكى يىر يالماۋۇز مەخلۇق تەرىپىدىن سۈمۈرۈۋېلىنغاندەك شىپپىدە قۇرۇپ كەتتى . مەھەللىدىكى ئون نەچچە ئائىلە ھەرقايسىنىڭ جەمەتىنى ۋە ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئەسلىي يۇرتىنى ئېسىگە

ئېلىپ ھەر تەرەپكە كۆچۈپ كېتىشتى . بۇ ئۈچ جانلىق ئائىلە بوۋىلىرىنىڭ يۇرتى بولغان قاراقوشۇن كۆلى ئەتراپىغا كەتمەكچى بولۇشقانىدى . لېكىن ، كۆل سۈيى ئۆرلەپ كېتىپ ، كىشىلەرنىڭ باشقا يۇرت - مەھەللىلەرگە كۆچۈپ كېتىشۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، قاراقوشۇن كۆلىگە يېقىنراق يېڭى ئابدالنى پاناھداپ كېتىشۋاتاتتى . ئۇ ھەرقانچە ئۆز تۇيغۇسىغا ئىشەنسىمۇ ، ھېچقايسى تەرىپىنى بىلگىلى بولمايدىغان قۇملۇقتا يەنىلا پات - پات ئەتراپقا قاراپ قويغان ياخشى ، دەپ قارايتتى .

ئۇلار قۇم دۆڭلىرىگە چىقىپ - چۈشۈپ ، ئايلىنىپ بۇنچە ئاۋارە بولۇپ يۈرگۈچە بىرەر يول تېپىپ ماڭسا بولماسمىكىن - ھە .

بۇ دەشت - جەزىرە قۇملۇقتا نەدىمۇ يول بولسۇن ، يوق . ياق ! يول بار ئىدى ، يول بولغاندىمۇ ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا ، مەشرىقتىن مەغرىبكىچە سوزۇلغان ، جاھاننىڭ ئۇ چېتى بىلەن بۇ چېتىنى تۇتاشتۇرغان يول بار ئىدى ! ئەينى زاماندا ئاۋات ، قايناق ، روناق تاپقان ئۇنداق يول جاھاننىڭ ھېچبىر يېرىدە تېخى ئېچىلمىغانىدى ، بارلىرى ئۇزۇن - قىسقىلىقتا خالتا كوچىغا ، كەڭ - تارلىقتا چىغىر يولغا ئوخشايتتى . بۇ يولدا قىش - ياز دېمەي يىل بويى ھىندى - ئافغان ، پارس - سوغدىيان ، رىم - يۇنان كارۋانلىرىنىڭ ، سەيياھ - ساياھەتچىلەرنىڭ ، ئەلچىلەرنىڭ ئايىغى ، كول-دۇرما - قوڭغۇراقلىرىنىڭ ياڭراق سادالىرى ئۈزۈلمەيتتى . زەر-دار كارۋانلارنىڭ قوڭغۇراقلىرى ئالتۇندەك ساپ ، سۈزۈك ، جاراڭلىق ھەم سەلتەنەتلىك ئىدى . باشقىلىرىنىڭمۇ ياڭراق ، يېقىملىق ، ھەيۋەتلىك ئىدى ، ئەلچى كارۋانلارنىڭ بولسا ئوردا جاكارچىسىنىڭ داڭلىدىقىدەك بوغۇق ئەمما سۈر - ۋەھىملىك ئىدى . بۇ يولنىڭ كارۋان سارايلىرى ، سودا مەيدان - سورۇنلىرى ، رەستە - بازارلىرى گويا دۇنياۋى يەرمەنكە ئىدى . جاھاندا بارلىكى ئېسىل مال - بۇيۇملارنىڭ ھەممىسى : شايى - ئەتلەس ، دۇردۇن - دۇخاۋا ، گۆھەر ، كەھرىۋا ، كەبى جاۋاھىراتلار مۇشۇ يول ، مۇشۇ

چوڭ رەستىدە ئۇچرىشاتتى ، ئۇيان - بۇيان ئۆتۈشۈپ تۇراتتى ، ئالماشتۇرۇلاتتى . بۇ يولدا يەنە ئاق ، قارا ، سېرىق — ھەر خىل رەڭ - تۇستىكى ئادەملەر ھەم تۈرلۈك تىل - زۇۋان ۋە ھەر خىل دىن - ئېتىقادلارمۇ ئۇچرىشاتتى . بۇ يولدا كىشىلەر سودا قىلىشاتتى ، تالىشاتتى ، قىزىرىشاتتى ، ھۇرپىيىشەتتى ، يەنە ئاخىرىدا چىرايلىقچە پۇتۇشۇپ قالاتتى . شەرقنىڭ جۇلالىق ئېسىل شايى - كىمخابلىرى ، كەھرىۋادەك سۇزۇك ، چاقناق فارفور قاچىلىرى ، قاشتېشى بۇيۇملىرى غەربنىڭ يېقىن - يىراقلىرىغىچە يېتىپ باراتتى ، غەربنىڭ ماللىرى شەرققە يۇرۇشۇپ تۇراتتى . چېرىك - چەۋەندازلار ، ھوشيار جېسەكچىلەر يولنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى يىل بويى قورۇقداپ - قوغداپ تۇراتتى . يول ئوغرى ، قاراقچىلاردىن خالىي ئىدى . يول مۇساپىسى ئۇزۇن ، جاپا - مۇشەققىتى كۆپ ، ئېغىر بولسىمۇ ، ھەرقايسى ئەل كارۋانلىرى ، قىممەتلىك مال - بۇيۇملىرى بۇ يولغا خەۋپسىرىمەي ئاقاتتى .

چاڭئەننىڭ تۇنجى ئەلچىسى جاڭ چيەن كانگىيە[①] سەپىرىدە مۇشۇ يولدىن ئۆتكەن . ۋېنىتسىيىلىك سەيياھ ئەلچى ماركوپولو شەرققە بېرىشىدا مۇشۇ يولدا ماڭغان . بۇ يەردە ئۇ ئۆز يۇرتىدا ، ئۆيىدە يەپ باقمىغان ئاجايىپ نازۇنېمەتلەردىن لەززەتلىنىپ ، شېرىن - تاتلىق ، ئېسىل تەسىراتلارغا ئىگە بولغان . ئۇنىڭدىن كۆپ بۇرۇنقى بىر زامانلاردا پامىر تاغلىرىدىن ئۆتۈپ كەلگەن بابىل ئېكىنزارلىقىنىڭ بۇغدىيى دەسلەپ مۇشۇ يول بويىدىكى مۇنبەت تۇپراقتا ئۆزلەشتۇرۇلۇپ ، يەنە بىر زامانلاردىن كېيىن مۇشۇ يول ئارقىلىق ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە يېتىپ بارغان[②]

بۇ يول مانا شۇنداق يەر يۈزىدىكى يوللارنىڭ سەرخىلى ، سەركىسى ئىدى ، ئاۋات ، قايناق ، شۆھرەتلىك ئىدى . بۇ يول ۋادىسى

---

① كانگىيە — سەمەرقەنت .

② بۇ ھەقتە لى يۇلۇ «ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكا سەنئىتىنىڭ يىراق قەدىمكى زاماندىكى ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ۋە ئېتىنىك مەنبەسى توغرىسىدا» (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى 1995 - يىلى 2 - سان) دېگەن ماقالىسىدە : «ھازىرغىچە تارىم ۋادىسىغا بۇغداي ئۆستۈرۈلۈشىنىڭ قاچان يېتىپ كەلگەنلىكى گەرچە ئىلىم - پەندە بوشلۇق مەسىلىسى بولۇپ كەلگەندەك قىلسىمۇ ، ئۇنىڭ تارىم ۋادىسى ئارقىلىق خۇاڭخې ۋادىسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىغا بۇنىڭدىن تۆت مىڭ يىل بۇرۇن يېتىپ بارغانلىقى مەلۇم بولدى» دەيدۇ .

تەڭرىنىڭ رەھمىتى ، نەزىرى ياغقان تۇپرىقى مۇنبەت ، نېمىتى مول ، سۈيى ئەلۋەك ، گۈزەل زېمىن ئىدى .

— ئۇنداق بولسا ، قېنى ئۇ يوللار ، قېنى ئۇ گۈزەللىك ؟ تۇرغان - پۈتكىنى پايانسىز دەشت قۇملۇققۇ ؟

ئادەم دېگەن بۇ جانىۋار ئەقلى كاللىسىدا چېغىدا ئادەمكەن ، ئەقلى گەجگىسىگە ئۆتۈپ قېلىپ ئۇنىڭغا نەپسى مىنىۋالسا ، ئۇ چاغدا ئۇ ئاژناپ ، ئاچ كۆز ، بالاخور مەخلۇقكەن . بۇ يول ، بۇ ماكانىنىڭ نام - شۆھرىتىنى ، نەپ - مەنپەئىتىنى ، بايلىق - مەئىشىتىنى ئاڭلىغان يېقىن - يىراقتىكى بەگ - خانلارنىڭ نەزە-رى بۇ يەرگە ئاغدى ، كۆزى قىزىرىشتى . بۇ يولغا ئۆزلىرىلا خوجا بولۇپ خەزىنىسىنى تولدۇرۇۋېلىش ، چۆنتىكىنى پومپايتىۋېلىش نىيىتىگە كېلىشتى ، ئۇلار بۇ يەرنى بىر - بىرىدىن قىزغىنىشتى ، تالاشتى ، تالىشىش قىرغىنچىلىق قىلىشقۇچە بېرىپ يەتتى . ئاقى-ۋەتتە ، بۇ خىلۋەت ، ئاۋات ماكانىنىڭ تىنچلىقى بۇزۇلدى ، خاتىر-جەملىكى يوقالدى ، ئادەملىرى خاتىرجەملىك ۋە تىرىكچىلىك يولى ئىزدەپ تەرەپ - تەرەپكە پىتىراپ كېتىشتى . بىرنى بىرى چىش-لەپ بولىۋەرگەن قىرغىنچىلىقلار سەلتەنەتلىك ئوردا - سارايلار-نى ، ھەشەمەتلىك قەلئە - قورغانلارنى ، قەسىر - خانىدانلارنى خاراب قىلىۋەتتى . ئىنسانىيەتنىڭ ئۇ بىر تۈركۈمى ياراتقان بايلىقلارنى ، قورغان شەھەر - يۇرتلارنى ، ئاچقان ، گۈللەتكەن يوللارنى ، چاقناپ تۇرىدىغان جىمىكى پارلاق مەدەنىيەتلەرنى ئىنسا-نىيەتنىڭ بۇ بىر تۈركۈمى ۋەيران قىلىۋەتتى .

تراگېدىيە ئۇنىڭ بىلەن تۈگىمىدى .

بۇ بىر تۈركۈم ئادەملەرنىڭ ئەجدادلارنىڭ تەۋەررۈك گۈل ئىزلىرىنى نەپسى بالالىقا بېرىلىپ تاشلىۋەتكەن يۈزسىزلىكىگە تەڭرىنىڭ قەھرى - غەزەپ پەيمانىسى تولغان چېغى ، ئۇنىڭغىمۇ ، بۇنىڭغىمۇ يوق قىلىپ ، ئۇلارنى بۇ زېمىنغا ئۇزاققىچە قايتا قەدەم باستۇرماسلىقتەك ، گويا دۇنيادا بۇنداق شەھەر - يۇرتلار ، يوللار بولۇپ باقمىغاندەك پاجىئەلىك قىسمەتكە دۇچار قىلدى ، بۇ يەرنى

تارىخىي ، تراگېدىيىلىك ئاپەت باستى ، كۆھىقاپنىڭ ھەممىنى يوق قىلىدىغان قارا بوران ، قارا قۇيۇننى قوپۇپ بەردى . بۇ قارا قۇيۇن خۇددى ئۇزاق باغلاقتىن بوشانغان ئەسەبىي غالجىر مەخلۇقتەك قۇتراپ يامرىدى . ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى جانلىق - جانسىز جىمىنى سۇپۇرۇپ ، ئۇچۇرۇپ سورىدى ، پەلەكتىن قۇم توپانى ياغدۇرۇپ ھەممىنى قۇمغا باستۇرۇپ يوق قىلىۋەتتى . پۈتكۈل تارىم بويلىرى ھالاكەتلىك قۇم دېڭىزىغا ئايلىنىپ كەتتى .

— بۇ قۇملۇقتا ئۇزۇلمەي چىقىپ تۇرىدىغان بوران ، قۇيۇنلار ئاشۇ قارا بورانلارنىڭ داۋامىمۇ ؟

— داۋامى دېسەك بولماس ، قالدۇقى .

— شۇنداق ، ئەجدادلار بېھىساب ئەجىر - بەدەللەر بىلەن روياپقا چىقارغان ھەممە بايلىقنى ، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى نەپساندە- يەتچى خۇي - پەيلى تۈپەيلىدىن ئاپەت پەيدا قىلىپ يوق قىلىۋەت- تى . ۋاقىت ئۆتكەنچە ، بۇ يولدا چۆنتىكى پومپايغانلاردىن يىراقتىن- كىلىرى بۇ يۇرت - ماكاننى ، بۇ يوللارنى تاشلىۋېتىپلا قالماي كېيىن ئىز - دېرىكىنى قىلىپمۇ قويۇشمىدى ، ئۇنتۇشتى ؛ يېقىن- دىكىلەر ، ھەتتا مۇشۇ ۋادىدا ياشاپ كېلىۋاتقانلاردا بولسا ئۆتمۇشى ، يىراق ئاتا - بوۋا ئەجدادلىرى ، ئۇلارنىڭ نام - ئىزلىرى توغرۇلۇق ئىشەنچلىك ھېچقانداق چۈشەنچە ، خاتىرە قالمىدى ، پەقەت تاتلىق - چۈچۈك ھەم ئۇزۇك ، كەمتۈك ئەپسانە — رىۋايەت تۇسىن- دىكى غۇۋا ئەسلىمىلەرلا قالدى .

ئائىلىسىنى باشلاپ قۇملۇقتا كېلىۋاتقان ئەر پەقەت يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا مۇشۇ قۇملۇقتا ئاتىسى بىلەن بىر قېتىم ماڭغىنىن- نىلا بىلىدۇ . ئۇنىڭ ئالدىدا ئاتىسى ئۆزى ياكى باشقىلار بىلەن ماڭغانمۇ ، ماڭمىغانمۇ ، بۇنى بىلمەيدۇ .

— بۇرۇن بۇ قۇملۇقتا ئاۋات كارۋان يولىنىڭ بولغانلىقىنى تېخىمۇ بىلمەيدىكەن - دە .

نەپسانىيەتچىلىك ، نام - شۆھرەتچىلىكنىڭ ھەممىنى يوقىتىد- ۋەتكەنلىكىتەك ئاقىۋەت ، بۇلارنىڭ نەپسىنى قۇلۇپلىۋەتكەنمۇ - قانى-

ياق ، يېمەكلىكتە بوگوننىڭلا ، ئۆتۈپ كەتسە ئەتە ـ ئىندىنىنىڭ غېمىنى قىلىدۇ ، ئۆتمۈشى توغرۇلۇق ئويلاپ كەتمەيدۇ .

2

قۇملۇق ، يەنە شۇ تۈگىمەس بىپايان قۇملۇق .

چوڭ ـ كىچىك ، ئەر ـ ئايال بولۇپ ئۈچ جانلىق بۇ بىر ئائىلە كىشىلىرى خۇددى داڭگاللار ئارىسىدا قىمىرلاپ يۈرگەن چۈمۈلىلەردەك چەكسىز قۇملۇقنىڭ ئېگىز ـ پەس سانسىز قۇم دۆڭلىرى ئارىلىرىدا بىر قەدەم ، بىر قەدەمدىن ئىلگىرىلەپ ئاستا مېڭىپ كەلمەكتە . ئايال بىلەن بالىنىڭ بۇنداق چوڭ قۇملۇقتا تۇنجى قېتىم مېڭىشى بولغاچقا ، قۇملۇقتا ئۆزلىرىدىن باشقا بىرەر جانلىقنى ، بىرەر تال خەس ـ گىياھنى كۆرمەي ، تۈگىمەس قۇمغا قاراۋېرىپ كۆزىمۇ ، دىلىمۇ تالدى . ئۇلار مېڭىۋاتىدۇ ، مېڭىۋاتىدۇ ، جىم ـ جىم مېڭىۋاتىدۇ ، دىيىشىدىغان گەپلىرى يوقمىكىنە بولارنىڭ .

ئۇزايىدىن قۇملۇقتىن تېزرەك چىقىپ بولساق ئىندى ، دېگەندىن باشقا بىر ـ بىرىگە دەيدىغان گەپلىرى يوقتەك .

— بوپتۇ ، زېرىكىپ قالماسلىقىڭلار ئۈچۈن سىلەرگە مەن گەپ قىلىپ بېرەي ، ئاڭلىغاچ مېڭىڭلار .

ئىنسانلارغا نەپسى بالالىق ئادەم ئاتىدىن ، قانخورلۇق يۈنىڭ باللىرىدىن قالغان ئاپەت ـ پاجىئەلىك مىراس كېسەل بولسا كېرەك . رىۋايەت قىلىنىشىچە ، ئادەم ئاتا ئىبلىسنىڭ دەيدىيى بىلەن نەپسىگە ھاي بېرەلمەي چەكلەنگەن مېۋىنى يەپ قويۇپ ، جەننەتنىڭ ھۇزۇر ـ ھالاۋىتىدىن مەھرۇم قىلىنىش جازاسىغا ئۇچراپ زېمىن يۈزىگە چىقىرىۋېتىلگەن . ئادەم ئەلەيھىسسالام زېمىن يۈزىگە ئاشۇ نەپسى بىلەن ئاياغ باسقان ، ئۆزى بىلەن ئاشۇ نەپسىنى بىللە ئېلىپ چىققان .

ئادەم ئاتىنىڭ چوڭ ئوغلى قابىل شەھۋانىي ھەۋەسىنىڭ كەينى-

گە كىرىپ ، شۇ ھەۋەسنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن ئۇكىسى ھابىلنى
ئۆلتۈرۈپ ، يەر يۈزىدە قان تۆكۈلۈشنىڭ تۇنجى ئۇرۇقىنى چاچ-
قان . يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنى ئۆلتۈرۈپلا جىمىقتۇرۇۋەتمەكچى بو-
لۇپ چوڭقۇر قۇدۇققا تاشلىۋەتكەنلەرمۇ ئۇنىڭ ئۆز ئاكىلىرى ئى-
دى . بۈيۈك رىم شەھىرىنى قۇرغۇچىلار ، بىر ئانا بۆرىنىڭ سۈتىنى
تەڭ ئېمىپ چوڭ بولغان رومۇل ، رىم ئاكا - ئۇكىلار ئىدى .
ھېلىقى قانلىق ئۇرۇقتىن ئۈنۈپ شاخلاپ قۇترىغان نام -
شۆھرەت ، تاج - دۆلەت ھەۋىسى ۋە شەخسىيەتچىلىك تۈپەيلىدىن
رىم ئۆز ئاكىسى رومۇل تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن .

نەپسىگە ، شەخسىيەتچىلىككە بېرىلگەن ئادەم تۆگىگە ئوخشاي-
دۇ . تۆگىنىڭ بوينىغا ئۆتكۈزۈلگەن چۇلۇككە ئىنچىكە شوينىنى
چېگىپ ، ئۇنىڭ ئۇچىنى ئىت ، مۈشۈكنىڭ قۇيرۇقىغا چېتىپ
قويۇپ ئۇنى نەگە يېتىلىسە كەينىدىن مېڭىۋېرىدۇ . ئەقلىنى نەپسى
تىزگىنلىۋالغان ئادەمنىڭ بۇرنىغا نام - شۆھرەت ، تاج - دۆلەت
ۋە نەپ - مەنپەئەت تامغىلىق چۇلۇك ئۆتكۈزۈلسىلا بولدى ، ئۇ
ھەتتا دوزاخقىمۇ كىرىپ كېتىۋېرىدۇ .

قۇم ئاستىدا غايىب بولۇپ كەتكەن ئاشۇ يۇرت ، يول قاسناق-
لىرىدا يەنىلا بۇرۇنقى بىر زامانلاردا ئىنسانلار پائالىيەت قىلغانلى-
قىنىڭ شاھىتى بولۇپ ئاز بىر تۈركۈم ئادەملەر ياشاپ كەلمەكتە .
بۇلار خۇددى ئەجدادلىرىنىڭ ئىزىنى ئىزدەۋاتقاندەك ئۇيان - بۇيان
كۆچۈپ - يۆتكىلىپ تۇرىدۇ ، ئەمما ئۇ ئىزلارنىڭ نەدە ئىكەنلىكى
تۇگۇل شۇنداق ئىزلارنىڭ بارلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ ، تېخى ئۇ توغرۇ-
لۇق ئويلاپ قويۇش ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيدۇ . پەقەت تىرىك-
چىلىك غېمىدە شۇ — دەريا ، كۆل ۋە ئوتلاق ، جاڭگال قوغلىشىپ
كۆچۈپ يۈرىدۇ . بۇ قۇملۇق چۆلدە ئۇلارغا ئادەمنىڭ تېنىنى جو-
غۇلدىتىپ ، يۈرىكىگە ۋەھىمە ، قورقۇنچ سېلىپ ، ئاچلىق ۋە چاڭ-
قاشتىن ئۆلگەن ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئېچىلىپ قالغان ، شامال ،
قۇملار يالاپ ، جەزىرىنىڭ ئاتەش ئاپتىپى چېقىپ ئاقىرىپ كەتكەن
سۆڭەكلىرى ھەرقاچان ، ھەر يەردە ئۇچراپ تۇرىدۇ . باش سۆڭەك-

لەردىكى قاغا - قوزغۇنلار چوقۇپ ۋە سىزىپ قۇرۇپ كەتكەن، قاپقارا بولۇپ كۆرۈنىدىغان ھاڭدەك كۆز چاناقلار، چىشلار ھىڭگىيىپ، دەھشەتلىك ئېچىلىپ تۇرغان ئېڭەكلەر كىشىگە ئۆلۈم ۋەھىمىسى سالىدۇ؛ لېكىن بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى بۇنداق كۆرۈنۈشلەرگە كۆنۈك.

— ئانا، ئانا، ئاۋۇ نېمە؟! — بالا يېنىدا كېتىۋاتقان ئانىسىدىن تۇيۇقسىز بىر نەرسىدىن قورقۇپ كەتكەندەك ئەنسىز سورىدى.

بالا ھەقىقەتەن كۆزىگە كۆرۈنگەن بىر نەرسىدىن چۆچۈپ ئۇنىڭغا قاراپ قالغانىدى. يېرىمى قۇمغا كۆمۈكلۈك، يېرىمى ئېچىلىپ قالغان تالا - تالالىق ئاپئاق بىر نەرسە بالىنىڭ سەبىي ۋۇجۇدىنى قورۇپ قويغانىدى.

ئانا ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە شۇنداق قاراپلا تەن - بويىنى قورقاق قاپلاپ، يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى. ئايالغا بۇ كۆرۈنۈش شۇنچىلىك قورقۇنچلۇق، شۇنچىلىك ۋەھىمىلىك تۇيۇلۇپ كەتتىكى، يۈرىكى قاتتىق سىلىپ، چىرايىدا قان قالمىدى. ئانا - بالا ئىككىلىسى مىنگەن ئۇلاغلىرىنىڭ تىزگىن - چۇلۋۇرىنى تارتىپ قويۇپ، ئۇلاغلىرىنىڭ مېڭىشتىن توختاپ قالغىنىنىمۇ سەزمەي قېلىشتى.

ئەر يېتىشىپ كېلىپ ئانا - بالا ئىككىسىنىڭ تاتارغان، قانسىز چىرايىغا، ئەنسىزلىك چىقىپ ئەلەڭلەپ تۇرغان كۆزىگە قاراپ ھەيران قالدى.

— سىلەرگە نېمە بولدى، نېمىشقا توختاپ قالدىڭلار؟

ئانا - بالا ئىككىسى ھېلىقى نەرسىنى كۆزى بىلەن ئىما قىلىپ كۆرسەتتى.

ئەر قارىدى. دەماللىققا ئۇنىڭ يۈرىكىمۇ «قارت» قىلىپ قالدى، لېكىن ئۇ شۇئانلا ئۆزىنى تۇتۇۋالدى.

— ھە، شۇنىڭدىن قورقۇپ كەتتىڭلارما، مەن بېرىپ قاراپ باقاي، نېمىنىڭ سۆڭىكىكىن، — ئۇ شۇنداق دېدى - دە، كالىدىن

چۈشۈپ بۇرۇندۇقنىڭ[1] تانىسىنى بالىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ شۇ تەرەپ-
كە ماڭدى .

ئەر بىرىپ كۆردىكى ، ئۇ نەرسە ئۆلگىنىگە خېلى يىل بولغان
ئاتنىڭ قاغجىراپ كەتكەن ئىسكىلىتى ئىدى . ئۇ كۆمۈلۈپ ، ئېچى-
لىپ ، يەنە كۆمۈلۈپ ، يەنە ئېچىلىپ ، شامال يالاپ ، قۇملارنىڭ
سۈركىلىشىدىن سىلىقلىشىپ ، كۈن نۇرىدا سەدەپتەك پارقىرايدى-
غان بولۇپ قالغانىدى . ئۇنىڭ كاللا ـ پاچاقلىرى قۇمغا كۆمۈكلۈك
تۇرغاچقا ، نېرىدىن قارىغاندا نېمىنىڭ سۆڭىكى ئىكەنلىكىنى پەرق-
لەندۈرگىلى بولمايتتى . ئانا ـ بالىغا ئۇنىڭ ئاتنىڭ سۆڭىكى
ئىكەنلىكىنى ئېيتىش كېرەكمۇ ياكى باشقا بىرەر ياۋايى ھايۋاننىڭ
ئىكەن دېيىش كېرەكمۇ ؟ ئۇ ئەر مۇشۇ ئۆمرىگىچە بىر ئېغىز يالغان
گەپ قىلىپ باقمىغانىدى . ئۇ ئويلىنىپ قالدى . مۇشۇ ئاي ، مۇشۇ
كۈنلەردە ئايىلىنى ئايىمىسا بولمايدۇ . راست گەپ قىلسا ئايىلىنىڭ
مىنگىنىمۇ ئات بولغاچقا ، ئۇنى ياشقىدىن قورقۇنچ باسىدۇ . بالى-
چۇ ؟ ھېلىغىچە قورقۇشنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي ياغ ئىچىدىكى
بۆرەكتەك چوڭ بولغان سەبىي بالىنىڭ يۇمران يۈرىكى «جىغ»
قىلىپ قالسا بولمايدۇ ، بولمىسا قورقۇنچاق بولۇپ قالىدۇ . شۇڭا
ئۇ ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم تىلىنى قىڭغىر قىلىپ يالغان گەپ
ياسىماقچى بولدى .

— بۇ ئۆلگىنىگە كۆپ يىل بولغان بىر لوككىلىق ياۋا تۆگى-
نىڭ سۆڭىكى ئىكەن ، — قىلىۋاتقىنى پۈتۈنلەي يالغان گەپ بول-
سىمۇ ، ئۇ گېپىنى ئىشەندۈرەرلىك قىلىشقا تىرىشىۋاتاتتى ، —
قاتتىق بوراندا ئەتراپنى كۆرەلمەي مۇشۇ قۇملۇققا كىرىپ قېلىپ
ئۇسساپ ئۆلگەن چېغى . ئۇ ھايۋان ئەمەسمۇ ، بىز ئادەم ، ھايۋانغا
ئوخشىمايمىز . بىز نەگە بارىدىغانلىقىمىزنى ، قانداق مېڭىشنى ،
يولدا نېمىلەر لازىم بولىدىغانلىقىنى بىلىمىز . ئىچىدىغان سۇيى-
مىزنى مەنزىلىمىزگە بارغۇچە يېتىپ ئاشقۇدەك ئېلىۋالدۇق . ھاي-
ۋانلار بۇنداق قىلىشنى بىلمەيدۇ . ئۆلگەن ھايۋانلارنىڭ بۇنداق

---

① بۇرۇندۇق — كالىنىڭ بۇرنىغا ئۆتكۈزۈپ قويىدىغان ياغاچ ياكى شوينا .

سۆڭەكلىرى بۇ قۇملۇقنىڭ ھەممە يېرىدە بار، قورقماڭلار، — دېدى.

كېيىنكى جۈملىنى ئۇ : «ئات بولغانىكەن، چوقۇم ئۇنىڭ ئە-گىسى بولىدۇ. ئۇمۇ ئۆلگەن بولسا، جەسەت سۆڭىكى ئۇچراپ قېلىشىمۇ مۇمكىن» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ ئاتا - بالى-نىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئەتەي قوشۇپ قويدى. يالغان گەپنىڭ ئۈنۈمى بولدى. ئاتا - بالىنىڭ جۇغۇلداپ تۇرغان تېنى قورقۇشتىن توختىدى، يۈرىكى جايىغا چۈشتى.

ئۇلار يولىنى داۋاملاشتۇردى. بۇ قېتىم ئەر ئاتا - بالىنىڭ كەينىدە ئەمەس، ئالدىدا ماڭدى. ئۇ بۇنداق قىلىشتا ئۆزى ئويلى-غاندەك ئۇچراپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان بەزى قورقۇنچلۇق كۆ-رۈنۈشلەرنى نەزەردە تۇتقانىدى. ئۇلار خېلى ماڭدى. ئايال ئۆزىنى ھەرقانچە تەمكىن تۇتاي دېسىمۇ، بايىقى كۆرۈنۈش كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ كۆڭلىنى غەش قىلىپ خىيالىنى چىچىپ تۇراتتى. ئۇ خىيالىنى يىغىپ، كۆڭلىدىكى ئەنسىزلىكنى چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن ئەتراپىغا — چەكسىز قۇملۇققا، ھەربىر قۇم دۆۋىسىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە، ئېگىز - پەسلىكىگە، شەكلىنىڭ ھەر خىل ھەم ئاجايىپلىقىغا، قۇم دۆۋىلىرىنىڭ ئەڭ تۆپىسىدىن تاكى يامرىلىغىچە قىرقىپ - ياساپ قويغان ئاتنىڭ يالىدەك تەكشى سوزۇلغان قىر-لىق كۆرۈنۈشلەرگە ھەيرانلىق بىلەن كۆز يۈگۈرتۈپ ماڭماقتا ئى-دى. ماھىر رەسسام ياكى ئۇستا نەققاشنىڭ نەپىس ئەسىرىگە ئوخ-شاپ كېتىدىغان بۇ ئاجايىپ كۆرۈنۈشلەر ھەقىقەتەن ئادەمنىڭ ئەقلىنى لال قىلاتتى.

«ئېشەك ھارسا يەرگە قارايدۇ، ئادەم ھارسا يىراققا» دېگەن-دەك، ئۇلار پات - پات چەكسىز قۇملۇقنىڭ يىراق چېتىگە قاراپ قوياتتى. ئۇلار ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ قىرلىق دوقمۇشىدىن ئەگىلىشىگە، قورسىقىنىڭ يۇقىرى قىسمى ئېچىلىپ قالغان ئادەم جەسىتىنىڭ ئۇستىخىنى كۆزلىرىگە چېلىقىپ قالدى. قورۇق قاقشال جەسەتنىڭ ئۆزىدىن كۆرە چىشلىرى، ھىڭگىيىپ

تۇرغان ئاغزى بىلەن چوڭقۇر كاماردەك كۆرۈنىدىغان كۆز چانىقى بەك ۋەھىمىلىك ئىدى . ئەر بايا ئالدىن بېشارەت بېرىپ قويغاچقا ، ئانا - بالا «تۆگە» ئىسكىلىتىنى كۆرگەندىكىدەك ئانچە قورقۇپ كەتمىدى .

— بۇ بايىقى «ياۋا تۆگە»نى قوغلىشىپ مۇشۇ قۇملۇققا كىرىپ قېلىپ ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلۈپ قالغان پولگاننىڭ[1] جەسەت ئۇستىخىنى ئوخشايدۇ ، — ئەر شۇنداق دېدى - دە ، كالىدىن چۈشۈپ قۇرۇق جەسەتنىڭ يېنىغا بېرىپ ئىككى قولى بىلەن قۇملارنى ئىتتىرىپ ئۇنى كۆمۈۋەتمەكچى بولدى . ئاننىڭ ئىشارىتى بىلەن بالىمۇ ئېشەكتىن چۈشۈپ بېرىپ ئۇستىخاننى كۆمۈشكە ياردەملەشتى .

— ماڭغان يولىمىز توغرىمۇ ؟ — ئەر ئۇستىخاننى كۆمۈپ بولۇپ قايتىپ كېلىپ ، كالىغا مىنىپ بولغاندىن كېيىن ، ئايال ئۇنىڭدىن سورىدى . ئاۋازىدىن ئايالنىڭ خاۋاتىرلىنىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى .

— مۇشۇ ئارىلىقتا توغرىسىغا ئاققان بىر ئېقىن بولىدىغان ، ئۇنى قۇم بېسىپ كەتكەن ئوخشايدۇ . مېنىڭچە ، ماڭغان يولىمىز توغرا ، — دېدى ئەر .

— دەريا بار ئىدى دەيسەن . دەريا بولسا ئەتراپىدا دەل - دەرەخ ، ئاز - تولا ئوتلاقمۇ بولامدۇ . يىگىرمە يىل ئىچىدە ھەممىسى يوقاپ كېتەمدۇ ؟

— ئاتامنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇ مېنى باشلاپ ماڭغان چاغدا ئېقىن بولغان بىلەن ، ياش چېغىدا بۇ يەردىن ئۆتكىنىدە ئېقىن يوق ئىكەندۇق ، — دېدى ئەر .

بۇ قۇملۇقتا تارماق كىچىك ، قىسقا ئېقىنلار پەيدا بولۇپ ، يەنە يوقىلىپ تۇرىدىغان ئەھۋال دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان ، بۇنداق ئىشنى ئۇمۇ كۆپ ئاڭلىغان بولغاچقا ، ئايال ئەرنىڭ گېپىگە ئەجەبلىنىپ كەتمىدى .

---

① پولگان — پالۋان .

بۇ قۇملۇق ئادەملىرى بىلگەنلەر بىلمىگەنلەرگە ، چوڭلار كى-
چىكلەرگە ، قورقۇمسىزلار قورقاقلارغا ئەنە شۇنداق تۇرلۇك ۋاسى-
تىلەر بىلەن ئۆگىتىش ، كۆندۇرۇش ئارقىلىق بىر - بىرىنىڭ
كۆڭلىنى تىندۇرۇپ ، چۆل - جەزىرىنىڭ جاپا - مۇشەققىتى ۋە
دەھشىتى ئالدىدا توغراقتەك بەردەم - قورقماس ، چىداملىق بولۇپ
كېتىدۇ .

3

كالىغا مىنىۋالغان قويۇق قوڭۇر ساقاللىق ، شالاڭ ئەمما
ئۇزۇن قاشلىق ، قوي كۆزلۈك ، يالپاق يۈزلۈك كىشى مۇشۇ ئۈچ
جانلىق ئائىلىنىڭ بېشى . يېشى قىرىقتىن سەل ئاشقان بۇ كىشى-
نىڭ بېشىدىكى ئېگىز تۆپىلىك قويما كىگىز قالپىقى بىلەن پۇتىدى-
كى پەس ، نېپىز پاشنىلىق ، يۇلغۇن چېچىكى رەڭلىك يۇمشاق
كۆن ئۆتۈكى خېلى زامان بۇرۇنقى ئەجدادلىرىمىزنىڭ سىيماسىنى
كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرسە ، ئۇچىسىدىكى بوز جاۋا① كەمزۇلى ،
جاۋا ئىشتىنى ۋە زاڭاق سۆڭىكى بۆرتۈپ چىقىپ تۇرغان مىس رەڭ
چىرايى ئۇنىڭ قۇملۇق ئوغلانى ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇپلا تۇرىدۇ .
توغراق كۆتىكىدەك بەستلىك بۇ كىشىنى كالا پۇشۇلداپ ئاران
كۆتۈرۈپ ماڭماقتا . ئات «ئەر قانىتى» بولسىمۇ ، يۈك كۆتۈرۈش-
چانلىقتا كالىغا يەتمەيدۇ ، ئىسسىققا چىدامسىز . كالا ئىسسىققىمۇ ،
سوغۇققىمۇ چىداشلىق . ئات قىسقا ئارىلىققا تېز بېرىپ - كېلىشتە
پاخشى ھەمراھ ، ئەمما قۇملۇق ئادەملىرى يەنىلا كالىنى جانغا
يېقىن دەپ قارايدۇ .

ئاتلىقى كالا مىنىۋالغان مۇشۇ قۇملۇق ئوغلانىنىڭ ئۆمۈرلۈك
ھەمراھى . بېشىغا كىيىۋالغان يۇمىلاق قاسقانلىق كۆرپە تۇمىقى
بىلەن يۇڭ ۋە تورقا② تالاسى ئارىلاش توقۇلغان سىپتا چەكمەندىن

① جاۋا — پالاس تېپىدىكى بىر خىل توقۇلما .
② تورقا — ياۋا كەندىرنىڭ سوپەتلىك بىر تۈرى بولۇپ ، پۇتاقسىز ئۆسىدۇ ، تالاسى يىپەكتەك يۇمشاق .

بۆرەك ياقىلىق قىلىپ تىكىلگەن، ئىككى تەرىپىدە چېكى بار يەڭ، پەشلىرىگە جىيەك تۇتۇلغان ئۇزۇن چاپىنى؛ پۇتىدىكى باشلىقىنىڭ ئىككى تەرىپىگە كىچىك چېشلىق گۈل ئويۇلغان يۇمشاق شىۋان[①] ئۆتۈكى بۇ ئايالنى خېلى ئىسكەتلىك كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئايالنى ئېرى بىلەن ئىشەكلىك ئون ياشلىق بالا قوغداپ ماڭغاندەك ئوتتۇرىغا ئېلىپ كەلمەكتە. بالىمۇ ئاتىسىغا ئوخشاش بوز جاۋىدىن يارىشىملىق ئىشتان ـ چاپان كىيگەن بولۇپ، پۇتىغا يۇڭ، كەندىر تالاسى ئارىلاشمىسىدا توقۇلغان پايپاق ئۈستىدىن چورۇق كىيىۋالغان. بۇلار ئۈچ كالا بىلەن ئىككى ئىشەكنى ئالدىغا سېلىۋالغان. كالىلارنىڭ ھەربىرىنىڭ ئىككى تەرىپىگە تال چىۋىقلىرى ئارىلاش قىرچىن قىپچىلىرىدا ئېگىز قىلىپ توقۇلغان سېۋەتتىن بىردىن ئارتىپ، ھەربىر سېۋەتكە بىردىن قوي سالغان، بىر ئىشەكنىڭ ئىككى يېنىغا يەنە شۇنداق سېۋەتتىن بىردىن ئىككىنى ئارتىپ، ھەربىر سېۋەتكە بىردىن ئۆچكە سالغان، يەنە بىر ئىشەك بىلەن كالىغا ئائىلە بىساتلىرى بىلەن ئائىلە ھۈنەرۋەنچىلىكىگە كېرەكلىك سايمان ـ جابدۇقلار ئارتىلغان. لوپلۇقلار ئادەتتە يۇك قىلىپ ئېھتىياجىدىن ئارتۇق بىسات يىغمايدۇ، بۇ ئائىلىنىڭمۇ ھەممە بايلىقى، بار ـ يوق بىساتى مانا شۇ.

— ئايقۇت، قانداقراق تۇرىسەن، بىر ئاز ئارام ئالايلىمۇ؟ — دەپ سورىدى ئېرى ئالدىدا كېتىۋاتقان خوتۇنىدىن.

— ئوبدان تۇرىمەنغۇ، مېڭىۋېرەيلى، — ئايال شۇنداق دەپ بولۇپ، ئالدىدىكى بالىدىن:

— توختاق، قورسىقىڭ ئاچتىمۇ، ئۇسسىدىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇسسىمىدىم، قورسىقىممۇ ئاچمىدى، ئانا، — دەپ جاۋاب بەردى بالا.

بالىنىڭ ئەسلىي ئىسمى توختى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆز بالىسى

① شىۋان — ئۆتۈكنىڭ بىر تۈرى، مەسىدەك يۇمشاق بولىدۇ، پاشنىلىق، پاشنىسىز تىكىلىدۇ.

ئەمەس ...

ئايقۇت توي قىلىپ ئون يىلغىچە ئېرىگە پەرزەنت يۈزى كۆرسىتەلمىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئېرىنىڭ، قېيناتا - قېيناننىسىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى قانداقتۇر بىر يېرى كەم، ہىچىرىم ئايال ئەمەستەك گۇناھكار ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالدى، گەپ - سۆزىمۇ، كۈلكىسىمۇ ئازلىدى. بۇنىڭغا ئېرى بىلەن قېيناتىسى «تەڭرىنىڭ پۈتكىنى شۇنداقتۇ» دەپ قارىسىمۇ، قېيناننىسى چىرىغىنى يورۇتىدىغان بىرەر پۇشتىنىڭ بولماي قېلىشىدىن كۆڭلى يېرىم بولاتتى، ئەنسىرەيتتى. ھەرقانچە بىلدۈرمەي دېسىمۇ، ئەنسىرىشى كۆڭلىنىڭ ئەينىكى بولغان كۆزىدە شولا چېچىپ تۇراتتى. بۇنداق چاغلاردا ئايقۇت ئىچ - ئىچىدىن ئازابلىناتتى. بىراق، بۇ قۇملۇق كىشىلىرىنىڭ، بولۇپمۇ بۇ ئۇرۇق - جەمەتنىڭ خوتۇن قويۇپ بېرىپ چاڭگا بۇزىدىغان ئىشنى قاتتىق ئالدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا كۆڭلى خاتىرجەم بولاتتى، ئازابلىق دىلىغا تەسەللى تېپىپ، غەمدىن خالاسلانغاندەك بولاتتى.

ئايقۇتلار توي قىلىپ سەككىز يىلدىن كېيىن بوۋاي بىلەن موماي بىر يىلنىڭ بېشى بىلەن ئاخىرىدا بىر - بىرىگە تارتىشقاندەك كەينى - كەينىدىن كۆز يۇمۇپ كېتىپ قالدى. ئايقۇتنىڭ ئويىچە، ئۇلار نەۋرە يۈزى كۆرەلمەي، ئارزۇ - ئارمانىغا قانماي كۆزى ئوچۇق كەتكەنىدى. بۇ ئىش ئۇنى بەك ئازابلىدى. ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتتى. بىر كۈنى ئايقۇت ئېرىگە:

— بىز توي قىلغىلى ئون يىل بولدى، مەن ساڭا بىرەر بالا تۇغۇپ بېرەلمىدىم. مەن مۇشۇنداق سالتاڭ ئۆتۈپ كېتىدىغان ئوخشايمەن. بالىسىز ئۆي ئادەمسىز چۆلگە ئوخشايدىكەن. سەن ئۇۋۇغا چىقىپ كەتسەڭ، كۆلگە كىرىپ كەتسەڭ، مەن ئۆيدە سايدىكى چاچاقتەك[1]يالغۇز قالىدىكەنمەن. بۇ ماڭا بىر ئازاب ئىكەن؛ خالىساڭ مەن ئۆيۈڭنىڭ ئىش - كۈشىنى قىلاي، يەنە بىر خوتۇن

① چاچاق — قۇملۇقتا ئەللىك سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە ئۆ يەر، بۇ يەردە ئۈنۈپ قالىدىغان سايغان قومۇش.

ئېلىپ باقامسەنيا ، — دېدى .
بۇ ئايقۇتنىڭ ھەسرىتى، نادامىتى ئىدى . ئۇ ئاغزىدا گەپ قىلىشقا تىل تاپالمىغان ھالدا ، ئۇنى ئۆزىنىڭ يېنىدا ساقلاپ ، ئانىسىنى ئەسلىتىپ ، كۆز چانىقى لۆممىدە ياشقا تولغانىدى .
ئەر - خوتۇن ئىككىسى تاپىنى يەر دەسسەپ ماڭغان چاغلىرىدىن باشلاپلا بىرگە ئويناپ چوڭ بولغان . ئۇلار باللىق چاغلىرىدا ئاكا - سىڭىلدەك ئۆتۈشتى ، قۇرامىغا يەتكەندە ، ئۆزلىرى ھېس قىلىپ باقمىغان قانداقتۇر بىر خىل تۇيغۇنىڭ تەسىرىدە بىر - بىرىدىن تارتىنىشىدىغان ، ئىلگىرىكىدەك چاقچاقلىشىپ قول تۇتۇشۇپ ئوينىمايدىغان بولۇپ قېلىشتى . بۇنىڭ سىرىنى ئۇلار كېيىن بىلىشتى . ئۇلار بىر - بىرىنى قانچىلىك ياخشى كۆرۈپ قېلىشقىنىنى ، بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدىغانلىقىنى ، بىر كۈن كۆرۈشەلمەي قالسا چىدىشالمايدىغانلىقىنى ، يۈرەكلىرىنىڭ سېغىنىش ئوتىدا پۇچىلىنىپ ئازابلىنىدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىشتى . ئىككىسىنىڭ بۇ ھالىنى ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىمۇ ھېس قىلىشتى ، پەم قىلىشتى ، ئۆزئارا پىچىرلىشىشتى ، خۇش بولۇشتى . بۇ ئىككى ئائىلە كىشىلىرى بىر ئائىلە ئادىمىدەك بارنى تەڭ تالىشىپ ، يوقتا تەڭ غەم يېيىشىپ يېقىن ئۆتۈشەتتى . شۇڭا ئادەت رەسمىيەتلىرىگە يېپىشىۋالماي ، قۇتلۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەل - مەھەللىگە داستىخان سېلىپ ئىككىسىنىڭ تىنىقلىرىنى قوشۇپ قويۇشقانىدى . ئۇلار تويدىن كېيىنمۇ بالا چاغلىرىدىكىدەك بىر - بىرىنىڭ ئىسمىنىلا ئاتىشىپ ، «سەن» دېيىشىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى . «سەن» ئۇلارنى سەبىي بالا چاغلىرىغا ، گۈزەل ياشلىق چاغلىرىغا قايتۇرۇپ ، قوغلىشىپ ئويناشقانلىرىنى ، پىخىلدىشىپ كۈلۈشكەنلىرىنى ، پىنھانلاردا پىچىرلاشقانلىرىنى ئېسىگە سېلىپ تۇراتتى . «سەن» ئۇلارنى بىر - بىرىگە تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرۇپ تۇرىدىغان يېقىملىق ، يېقىشلىق ، سۆيۈملۈك سۆز . شۇڭا ئۇلار بۇنداق ئاتاشنى ھازىرغىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى ، بەلكى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تاشلىمايدىغانلىقىنى ھەر ئىككىسى خۇددى قەسەم

قىلىشقانىدەك ئېنىق بىلىشەتتى.

— نېمىلەرنى دەيدىغانسەن، ئاي، ساڭا ئاتىنۇەتكەن يۈرىكىمنى ئىككىگە بۆلۈپ، يېرىمىنى باشقا بىرىگە بېرىشنى كۆڭلۈم كۆتۈرەرمۇ؟ — دېدى ئېرى ئايالىنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ.

— ئۇماق!

ئايقۇت ئۆزىنى ئېرىنىڭ قۇچىقىغا ئېتىپ ئۇنى چىڭ قۇچاقلىدى، بېشىنى مەيدىسىگە قويۇپ ئىچ ـ ئىچىدىن بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ يىغلايتتى، يىغلاپ تۇرۇپ: «ئۇماق، ئۇماق، جانىم ساڭا، جانىم ساڭا!» لا دەيتتى، باشقا سۆز ئاغزىغا كەلمەيتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئېرىنىڭ سۆزىدىن لەرزىگە كېلىپ باھارنىڭ لەرزان شامىلىدا يەلپۈنگەن يۇمران يوپۇرماقتەك تىترەيتتى. ياق، بۇ ئۇنىڭ تېنىنىڭ تىترىشى ئەمەس، يۈرىكىنىڭ خۇشاللىقتىن دۇپۇلدەپ سوقۇشى ئىدى. كۆز ئاسمىنىدىن باھار يامغۇرىدەك تۆكۈلۈۋاتقان يېشى ئېرىنىڭ ئېتىكىنى نەم قىلىۋەتتى. ئېرى ئۇنى باغرىغا چىڭ بېسىپ، بىر قولىنىڭ ئالقىنىنىڭ ئۇچىدا مۇرىسىگە يېنىك ـ يېنىك ئۇرۇپ قوياتتى. مۇشۇنىڭ ئۆزىلا ئايقۇتنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىدىغان ئەڭ سۆيۈملۈك، ئەڭ كۆيۈملۈك، شۇنداقلا ئەڭ ئىشەنچلىك تەسەللى ئىدى.

— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، چىرىغىمىزنىڭ يېنىقسىز قېلىشىدىن ئەنسىرىسەڭ بىر بالا بېقىۋالساقلا بولىدۇغۇ. قوشنىمىزنىڭ كەنجى بالىسى توختىنىنى سوراپ كۆرەيلى، — دېدى ئۇماق.

— راستىما، شۇنداق بولىدىغان بولسا، ئۇ بالىنى سېنىڭ پۇشتۇڭدەك، ئۆز باغرىمدەك كۆرۈپ باقىمەن، — دېدى ئايقۇت ئېرىگە قاراپ. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزى مەمنۇنلۇق ۋە خۇشاللىقتىن نۇرلىنىپ كەتكەنىدى.

— مەن ھازىرلا كىرىپ سوراپ باقاي، بەرسە ياخشى، بەرمىسە باشقا يولىنى قىلارمىز.

— مەنمۇ كىرەي، ئىككىمىز بىللە كىرەيلى. بالا مېھرىدىن كېچەلمىسە، مەن يىغلاپ تۇرۇپ يالۋۇرىمەن. بەش بالىدىن بىرەر

سىنى بېرەر، — دېدى ئايقۇت بۇ ئىشنى شۇ تاپتىلا ھەل قىلىۋېتىشكە ئالدىراپ.

قوشنىسىمۇ بالىسىز بۇ ئەر - خوتۇنغا، بولۇپمۇ ئايقۇتقا ئىچ ئاغرىتىپ يۈرەتتى، كۆڭلىدە ئۇلارغا بالا تىلەيتتى، لېكىن ئۆزلىرىدىن بالا سوراپ قېلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈشمىگەنىدى. ئويلىمىغان يەردىن ئۇلاردىن بالا سوراپ قالدى، قوشنىلار تەڭلىكتە قالدى. قانداقلا بولمىسۇن بىرنېمە دېيىش كېرەك. بۇ قوشنىلارغا ئوماق بىلەن ئايقۇت كۈندۈزدىكى كۈن، كېچىدىكى ئايدەك ئايان، ئۇلار باغرى بېلىق قورسىقىدەك يۇمشاق، كۆڭۈللىرى ئۈجۈلدەك[1] يېپىشقاق ياخشى ئەر - خوتۇن، بېقىۋېلىشقا بالا بەرسە، ئۆز پۇشتىدەك كۆرۈپ باقىدۇ، كۆيۈنىدۇ، بۇ تەرىپىدە گەپ يوق، ئىشەنچلىك، ئەمما بالىنىڭ ئوتىچۇ، ئۇلار چىدالارمۇ، بولۇپمۇ بوۋاقلىقتىن ئۆتۈپ پاخلاندەك قىيىغىتىپ ئويىنايدىغان، كەمتۈك - چۈچۈك تىلىدا چۈڭۈلداپ سۆزلەيدىغان بولغان بالىنىڭ مېھرى ئوتىغا نېمە تەڭ كېلىدىكىن. بۇنداق چاغدىكى بالىنىڭ ئوتى ساپ ماگنىتتەك تارتىملىق بولىدۇ. ئۇنىڭدىن ئايرىلماق، ئايرىلغانغا چىدىماق تەس ھەم ئېغىر، لېكىن ھېسداشلىق، قوللاش، ئىشەنچ بولغانىكەن، تەسنى ئاسانلاشتۇرغىلى، ئېغىرنى يەڭگىللەتكىلى بولىدۇ...

ئۈچ ياشلىق بالا ئۆز ئاتا - ئانىسىنى سېغىنىدۇ، ئەمما بۇ بالىلىق سېغىنىش، يېتىلمىگەن سەبىي سېغىنىش. بەش - ئالتە ئاي، كۆپ بولسا بىر يىل ئۆتسىلا ئاستا - ئاستا ئۆز ئاتا - ئانىسىنى ئۇنتۇپ، يېڭى ھامىيسى — يېڭى ئاتا - ئانىسىغا ئۆگىنىپ قالىدۇ. ئەمما ئاتا - ئانا بولسا ئۆز بالىسىنى ئۇنتۇيالمايدۇ. «ھەر بالىنىڭ ئوتى باشقا»، ئالدىدا تۆت بالىسى تۇرسىمۇ، ئۇلار باشقىلار «تارتىۋالغان» بالىسىغا چىدىمىدى، بولۇپمۇ بالىنىڭ ئۇ-

① ئۈجۈل — يېكەن، توزغىقىنىڭ يېڭى چىققان ۋاقتىدىكى چېچىكى؛ ئەمسال، مايلىشاڭغۇ، يېپىشقاق بولىدۇ، 6 - ئايدا يىغىۋېلىنىدۇ. يېيىپ قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن بېلىق يېغى ۋە غاز، ئۆردەك، توخۇ تۇخۇمىنىڭ سېرىقى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ قورۇۋېلىنىدۇ. بۇ ئۈجۈل تالقىنى دېيىلىدۇ. بەش جانلىق ئائىلىگە بىر خالتا ئۈجۈل تالقىنى بىر يىل يېتىدۇ. بەركەتلىك ھەم ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى؛ بىر چىنە ئىچىۋالسا، كەچكىچە قورساق ئاچمايدۇ.

لارنىڭ كۆز ئالدىدىلا باشقىلارنى: «ئاتا، ئانا» دەپ چاقىرىپ، ئۆزلىرىگە يات كىشىنى ئاتىغاندەك ئاتاپ گەپ قىلىشلىرى ئۇلارغا بەك هار كەلدى، ئېغىر تۇيۇلدى، چىدىيالمىدى. «كۆزىمىز كۆرمىسە ئۇنتۇپ كېتەرمىز» دېيىشتى ـ دە، ئەچچە قۇملۇق نېرىسىدىكى يىراق بىر جايغا كۆچۈپ كەتتى.

ئايقوت بالىنى بېقىۋالغان كۈندىن باشلاپ قېيناتىسى ھەم ئېرىنىڭ ئىسمىغا ئاھاڭداش قىلىپ «توختاق» دەپ ئاتىغانىدى، بۇ ئەركىلەتمە ئىسىم ئۇنىڭغا سىڭىپ قالدى. ئۇماقمۇ، باشقىلارمۇ شۇنداق ئاتايدىغان بولدى.

ئايقوت ئېيتقاندەك، ئۇلار توختىنى بېقىۋېلىپ توققۇز يىلدىن سەل ئۆتكەندە ھېكمەتتەك كارامەت بىر ئىش بولدى — ئايقوتنىڭ ۋۇجۇدىدا بىر جان ئاپىرىدە بولدى! بۇنىڭغا ئۇلار دەسلەپ ئىشەنمەيلا قالدى، ھەتتا ئايقوتنىڭ ئۆزىمۇ ئىشىنىشنى ياكى ئىشەنمەسلىكنى بىلمەي قالدى. ئىشەنمەي بولمايتتى، بۇ راست ئىدى، بۇ ھەر ئىككىسىنىڭ ئۆزىگە ئايان ئىدى. بۇ ئۇلارنىڭ مۇھەببىتىنىڭ، بىر ـ بىرىگە بولغان ئىخلاس، ئېتىقادىنىڭ مېۋە بېخى ئىدى. كۈن ـ ئايلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئايقوتنىڭ بويى روشەن ئېغىرلىشىپ باردى.

4

ئۈچ كىشىلىك بۇ بىر ئائىلە كۆچمەن يولۇچىلار سەپىرىنىڭ بۈگۈن تۆتىنچى كۈنى، ئۆتكەن ئۈچ كۈندە تەگرى ئىلتىپات قىلدىمۇ، ئەيتاۋۇر ئۇلار تىلىگەندەك ھاۋا شامالسىز، ئوچۇق بولدى، لېكىن «جىمىلىق — سۈرلۈك» دېگەندەك، ئىنس ـ جىنسىز بۇ پايانسىز قۇملۇق دالىنىڭ جىمجىتلىقى كىشىگە گۆرىستان جىمجىتلىقىدەك يىر خىل سۈرلۈك بىلىنىپ، كىچىككىنە، ئانچىكى «شىر» قىلغان ئاۋازمۇ كىشىنىڭ تېنىنى شۈركۈندۈرەتتى. بۈگۈن كۈننىڭ تەرى چۈشكە ئۇلاپلا سەل بۇزۇلۇپ، ئەلپازىدىن شامال

چىقىدىغاندەك بوزىرىشقا باشلىدى. قۇملۇقنىڭ شامال - بورىنىنىڭ دەھشىتى ئوماققا تونۇش، ئەمما ئايقۇت بىلەن توختاق قۇملۇق ئىچكىرىسىنىڭ شامال - بورىنىنى كۆرۈپ باقمىغان؛ ئوخشاش سۈرئەتتىكى شامالنىڭ مەھەللە ئىچىدىكى سۈرى بىلەن كەڭ قۇملۇقتىكى سۈرى ئوخشىمايدۇ. قۇملۇقتا دالدىلانغۇدەك يەر يوق. ئوماق ئايالى بىلەن توختاقتىن ئەنسىرەپ قالدى. ئايقۇت ئېغىر بوي، ئاي - كۈنىمۇ يېقىنلىشىپ قالغان، توختاق بولسا كىچىك، خۇدا بەرگەن ئامانەت بالا، ھەرقانداق ئەھۋالدىمۇ بۇ ئامانەتنى ياخشى ساقلاش كېرەك.

ئوماق ئاتىسى بىلەن ئوۋچىلىق قىلىپ يۈرۈپ، ئۇ تەرەپتە لوپ كۆلىنىڭ نېرىسىغىچە، بۇ تەرەپتە كۇزلەك، چارا، مىرسالى، قارچىغا، تۆۋەن تەرەپتە قارادايغىچە نەچچە قېتىم بارغان، يۇقىرىسى سىڭگىر تاغلىرىغىچىمۇ بارغان. شۇ جەرياندا دادىسىدىن ئىزچىلىقنىمۇ، ھاۋا رايىنى كۆزىتىشنىمۇ ئۆگىنىۋالغان؛ ئېزىپ قېلىشتىن ئانچە قورقۇپ كەتمەيدۇ. لېكىن، ئۇ بۇ ئەتراپتىكى يېقىن - يىراق ماڭا بەش بارمىقىمدەك تونۇش دېگىنى بىلەن، ئۇنىڭ بۇ يەر بىلەن تونۇشقىنىغىمۇ كۆپ يىللار بولدى، بۇ جەرياندا بۇ قۇملۇقتا ئۆزگىرىش بولىدىغان - بولمايدىغانلىقىنىمۇ ئۇنىڭغا شۇنچە ئايان. شۇڭا ئۇ يەنىلا ئايقۇت بىلەن توختاقتىن ئەنسىرىمەكتە.

— توختاڭلار!

تېخى بايىلا ئات - ئېشەكلىرىگە مىنىشىپ يولغا چىققان ئايقۇت بىلەن توختاق نېمىشقا توختايدىغانلىقىغا ھەيران قېلىشىپ ئوماققا قاراشتى. ئوماق كالىدىن چۈشتى، بۇرۇندۇقنى توختاققا تۇتقۇزۇپ قويۇپ گەپمۇ قىلماي ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىگە قاراپ ماڭدى. ئايقۇت شۇ چاغدىلا ئېرىنىڭ نېمىنى ئويلىغىنىنى بىلدى. ئۇ ئۆزلىرىنىڭ نەگىچە كەلگەنلىكىنى، يەنە قانچىلىك ماڭىدىغانلىقىنى بىلمەكچى. ئوماق قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقتى، دەسلەپ تۆت تەرەپكە قارىدى، تۆت تەرەپ ئوخشاش چەكسىز قۇملۇق.

خۇددى بېلىق قاسىراقلىرىدەك بىر - بىرىگە مىنگىشىپ كەتكەن دۆڭ - دۆمبەللەر گويا ئەگرى مۇشۇ زېمىن يۈزىگە چەككەن ئويما - قاپارتما نەقىشتەك كۆرۈنەتتى . قۇملۇق بولسىمۇ ، ئۆز رەڭگى ، ئۆز شەكلى بىلەن گۈزەل . ئوماق تۆپە تەرەپكە ئۇزاق قارىغاندىن كېيىن ، بىنەپشە رەڭ گىرىمسەن پەردىنىڭ نېرىسىدا سۇس - غۇۋا كۆرۈنگەن بىر تاغنى ئىلغا قىلدى . ئۇنىڭغا كۆرۈنگەنى ئاتمىشبولاقنىڭ كۈنپېتىش شىمالىدىكى تاغ ئىدى . ئۇ ئاتىسى بىلەن ئوۋغا بارغان قۇرۇق تاغ شۇ ئىدى . «يولىمىز توغرا ئىكەن ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، — ئابدال دەل ئۇنىڭ ئۇدۇل تۆۋەن تەرىپىدە ، كۆپ بولسا يەنە ئۈچ كۈن ماڭساق يېتىپ بارىمىز» .

ئوماق مەنزىلنىڭ يىراقلىقىدىن ئەمەس ، سۇنىڭ تۈگەپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيدىغان بولۇپ قالدى ، چۈنكى ئۇ بۇرۇن كۆرگەن ئېقىن هازىر قۇرۇق بولۇپ چىقتى . ئوزۇقلۇق تۈگەپ قالسا ئۇنىڭ كارى چاغلىق ، ئۇۋلىغۇدەك قۇملۇق هايۋانلىرىدىن بىرەرسى ئۇچراپ قالسا مەسىلە هەل بولىدۇ . سۇ تۈگەپ قالسا پات - پات ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان ، يەنە كېلىپ بۇنداق ئىچكىرى قۇملۇقتا ئۇنىڭ يولىنى قىلماق تەس . بايا ئوماق تۇلۇملارنى تەكشۈرۈپ كۆرۈۋىدى ، بىرەر ئەهۋال بولۇپ قالمىسىلا ئەتە مۇشۇ ۋاقىتقىچىلىك يەتكۈدەكلا سۇ قاپتۇ . سۇ تۈگىسە ئايقۇتقا هەممىدىن بەك تەس بولىدۇ . ئۇ هازىر بىرلا جان ئەمەس ، ئۆزى بىلەن يەنە بىر جاننى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ ... ئۇلار تارىم دەرياسى بىلەن كۆنچى دەرياسى ئارىلىقىدىكى دەشت قۇملۇقتا كېتىۋاتاتتى . ئوماق كۈنچىقىش ، كۈنپېتىش تەرەپكە يەنە بىر قارىدى . ئىككىلا تەرەپنىڭ تەرى بارغانسېرى بوزىرىپ تېخىمۇ قارىيىپ تۇرىدۇ ، خۇددى مۇشۇلارنى قىستاپ كېلىۋاتقاندەك . شامال ، قۇم توپانى پۇراپلا تۇرىدۇ . شامال ئۆزىنى كۆرسەتكۈچە قانداقلا بولمىسۇن ، بىرەر دالدىلىق يەر تېپىۋېلىش كېرەك .

ئوماق قۇم دۆۋىسىدىن چۈشتى . ئالدى بىلەن ئايقۇتنىڭ يېنىغا كېلىپ ئاتنىڭ ئېگەر ، ئۈزەڭگە ، تۆشلۈكلىرىنى تۈتۈپ -

تارتىپ باقتى ، تۆشلۈكنى سەل چىڭىتىپ قويدى ، ئاندىن ئايقۇتقا قاراپ قويدى ـ دە ، ئاتنىڭ كۆكرەك ، يانپىشىغا يېنىك شاپىلاقلاپ قويۇپ توختاق تەرەپكە ماڭدى . ئايقۇت ئېرىنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن بىر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرىدىغانلىقىنى سەزدى . چۈنكى ئۇمۇ قۇملۇقتا چوڭ بولغان ـ دە . ئۇ ئاسماننىڭ يىراق گىرۋىكىگە قاراپلا شامال چىقىدىغانلىقىنى جەزم قىلدى . ئۇ قۇملۇقتا شامال چىقىپ قالسا قانداق قىلىش كېرەكلىكىنى بىلەتتى . بۇ توغرىدا ئاتا ـ ئانىسىدىن ھەم باشقىلاردىنمۇ ئاڭلىغان . ئوماقنىڭ ئۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ يۇرمەسلىكى ، ئايقۇتنىڭ قۇملۇقنىڭ مۇشۇ تەرىپىـنى بىلگەنلىكىدىن ئىدى . ئايقۇت ئېرىنىڭ ئىسمىنىڭلا ئوماق بولۇپ قالماي ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنىڭ ، پۈتۈن ئىچكى دۇنياسىنىڭمۇ ئوماقلىقىدىن تېخىمۇ سۆيۈنۈپ كېتىۋاتاتتى . ئوماق توختاقنىڭ يېنىغا كەلدى . ئېشەكنىڭ نوختا ، چۇلۋۇر ، توقۇملىرىنى كۆزدىن كەچۈردى ، توقۇمنىڭ تۆشلۈكىنى چىڭىتىۋېتىپ :

— شامال چىقىدىغاندەك قىلىدۇ ، چۇلۋۇرنى قويۇۋەتمەي ، بىر قولۇڭدا توقۇمنىڭ ئالدىنى تۇتۇۋېلىپ چىڭ ئولتۇر ، — دەپ جېكىلىدى .

ئۇ يەنە ئېشەك ، كالىلارنىڭ يېنىغا كېلىپ يۈك ـ تاقلارنىڭ تېڭىلىشىنى كۆزدىن كەچۈردى ، بوشلىرىنى چىڭىتتى ، ئاندىن ئۇلارنى ئازراق ئارىلىق قالدۇرۇپ بىر ـ بىرىگە چاتتى ، ئىشلاردىن كۆڭلى خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن ، يولنى داۋاملاشتۇردى ، ئۆزى ئايقۇت بىلەن توختاقنىڭ كەينىدە ماڭدى .

ئۇلار بىرھازا مېڭىپ ئېگىز ھەم ئۇزۇن بىر قۇم دۆۋىسىدىن ئۆتكەندىن كېيىن بىر قۇرۇق ئېقىن ئىچىگە كىرىپ قالدى . ئوماق ئەتراپتىكى قۇم دۆڭلىرىگە ، ئېقىنغا ئوبدان سەپسېلىپ قاراپ ، ئۆزلىرىنىڭ نەگە كېلىپ قالغىنىنى بىلىۋالدى . بۇ ئېقىننىڭ بېشى چوڭ بولۇپ ، بايىقى ئېگىز ، ئۇزۇن قۇم دۆۋىسىدىن خېلى يىراق يۇقىرىسىدا ئىككىگە بۆلۈنۈپ ، بىر تارمىقى تۆۋەنگە — قاراقوشۇن كۆلى تەرەپكە ، يەنە بىر تارمىقى كۈنچىقىش تەرەپكە

ئۆدۆل ئېقىپ كېتەتتى . تۆۋەنگە ئاقىدىغان تارمىقى كېيىن ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ ، بۇ ئېقىن قۇرۇپ كەتكەن . سۇ مەنبەسى ئۈزۈلگەن ئېقىن بويىدىكى ئوتلاقلار ، چاتقاللار ھەتتا توغراقلارمۇ ئون نەچچە يىلدىن كېيىن قۇرۇپ كەتكەن ، دەريا قىنىنى قۇم بېسىپ كەتكەنىدى ، ئۆز ۋاقتىدا بۇ دەريانى بەزىلەر «تۇراقنىڭ ئېقىنى» دەپ ئاتايتتى .

تۇراق — ئوماقنىڭ ئاتىسى . «تۇراق ئوۋ» ، «تۇراق يول-ۋاس» — قاراقوشۇن ، ئابدالدىن تاكى چارا ، كۆنچىگىچە ھەممە ئادەمگە تونۇش ئادەم . ئۇ چارىغا كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن كۆپىند-چە مۇشۇ ئېقىن ئەتراپىدا ئوۋ قىلاتتى . لوپلۇق ئوۋچىلاردا بىر ئادەت بار ، يەنى بىرەرسى ئوۋ قىلىدىغان جايغا باشقىلىرى ئوۋغا كەلمەيدۇ . پەقەت ئۇ ئوۋچى كۆچۈپ كېتىپ ياكى بىرەر سەۋەب بىلەن ئۇ جايغا كەلمەيدىغان بولغاندىلا ئاندىن كېلىپ ئوۋ قىلىدۇ . تۇراقلار ئائىلىسى قاراقوشۇندىن چارىغا كۆچۈپ كەلگەندە ، ئەتراپ-تىكى بېلىق تۇتىدىغان دەريا ، كۆللەر ، ئىلۋەسۇنلار[1] بار ئوتلاق ، جاڭگاللار چارا ، كۈزلەك ، تىكەنلىك ۋە باشقا مەھەللىدىكىلەر تەرىپىدىن ئىگىلىنىپ بولۇنغانىدى ، پەقەت مۇشۇ ئېقىن ئەتراپىلا مەھەللىلەردىن يىراق بولغاچقا ئىگىسىز قالغانىدى . قاراقوشۇندىن كېلىپ توپ مەھەللىدىن چەتتىرەك ئولتۇراقلاشقان تۇراق قاتارلىق ئونغا يېقىن ئائىلىنىڭ ئادەملىرى يىراق بولسىمۇ مۇشۇ ئېقىن ئەتراپىغا كېلىپ ئوۋ قىلىدىغان ، بېلىق تۇتىدىغان بولغانىدى . تۇراق تۇتقان بېلىق ، ئوۋ ماللىرى ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئېھتىياجى-دىن ئاشقۇدەكلا بولسا ، قولۇم - قوشنىلىرىغا ، بولۇپمۇ ئاجىز - ئورۇق ، يېتىم - يېسىرلارغا ئۈلەشتۈرۈپ بېرىۋېتەتتى . مەھەللى-داشلىرى يەنە ئۇنى : «تۇراق ئاتا» دەپمۇ ئاتايتتى . بۇنداق ئاتاشتا مۇنداق ئىككى سەۋەب بار ئىدى : بىرى ، لوپ كۆلى ئەتراپىدا ياشايدىغانلاردا سەكسەن ياشتىن ئاشقانلارنى ياشانغانلار قاتارىغا قو-

---

[1] ئىلۋەسۇن — ھالال ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ئومۇملاشتۇرۇپ ئاتىلىشى

شۇپ ، يېشى ئۇنىڭدىن مەيلى چوڭ ، مەيلى كىچىك بولسۇن ھەممىسى ئوخشاشلا «پالانى ئاتا» دەپ ئاتايدۇ . بۇ ، ئادەت بويىچە ئاتاش ؛ يەنە بىرى ، ئۇنىڭ مەرد ، غەمخورچىلىقىدىن سۆيۈنگەن ئاجىز - ئورۇقلار ، يۆلەنچۈكى يوقلار ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئاتىسىدەك كۆرۈپ ، تېخى يېشى ئاتمىشقا بارماي تۇرۇپلا «تۇراق ئاتا» دەپ ئاتىشىدىغان بولغانىدى . يېشى چوڭلار قاتارىغا يەتمىگەن تۇراقنى «ئاتا» دەپ ئاتاش باشقىلارغا غەلىتە تۇيۇلمىدى ، بەلكى سۆيۈنۈش ، ھۆرمەت يۈزىسىدىن ھەممەيلەن شۇنداق ئاتىشىدىغان بولدى .

ئۇماق ئېقىن ئىچىدە كېتىۋېتىپ ، مۇشۇ ئېقىن بويلىرىغا ئۇۋغا كەلگەن چاغلىرىنى ئەسلىدى . ئۇ بۇ تەرەپكە ئاتىسى بىلەن جىق كەلگەنىدى . ئۇ نەچچە قېتىم كەلگىنىنى ئېسىگە ئالالمىدى ، پەقەت ئىككى قېتىملىق ئوۋ ئۇنىڭ ئېسىدە ، بەلكى يېقىندىلا بولغاندەك ئېنىق ئېسىدە .

5

ئۇلار بىر كۈنى كېيىك ، جەرەنلەرنىڭ سۇ ئىچكىلى كېلىشكە «ئاچقان» يېڭى يولىنى تېپىۋېلىپ ، ئېقىندىن ئۆتتۈز مېتىردەك نېرىسىغا ئولتۇرسا ، بېشى كۆرۈنمىگۈدەك قىلىپ نۆچە[①]ياسىدى ، دەريا تەرەپكە قارىتىپ بىر يوچۇق قويۇپ ئەتراپىنى يۇلغۇن ۋە باشقا شاخ - شۇمبىلار بىلەن نىقابلىدى . ئېقىننىڭ ئىككى قېشىنى بويلاپ ماڭسا بۇنداق نۆچەنى پات - پات ئۇچراتقىلى بولىدۇ ، لېكىن بۇلارنىڭ تولىسى تاشلىۋېتىلگەن . چۈنكى ، كېيىك ، جەرەنلەر ئىنىقتايىن تۇيغۇن ھەم تادان ، سۇ ئىچىدىغان جايى ئەتراپىدا بىرەر شەپىنى سەزدىمۇ ، بولدى ، ئۇ جايغا ئۇزۇنغىچە ئاياغ باسمايدۇ . يېڭىدىن جاي تاللىغاندا ئوچۇقچىلىقتىن تاللايدۇ ، بۇنداق بولغاندا ئەتراپنى كۆزىتەلەيدۇ . ئۇلار سۇ ئىچكىلى كېلىدىغان جاينى ھەر-

① نۆچە — ئوۋچىلارنىڭ ئۆزىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن داڭگال ، شاخلار بىلەن ياسىۋالىدىغان دالدىلىق (ئىۋالىق) .

قانچە ئۆزگەرتىپ تۇرسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىزى تۇراق، ئوماقتەك ئۇۋچىلارنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قالىدۇ. ئۇلار سۇ ئىچكىلى بىرقۇر بولۇپ، بىر - بىرىنىڭ كەينىدىن قاتارلىشىپ ماڭىدۇ، چۈشتە چاتقاللار ئارىسىغا كىرىۋېلىپ كۆشىگەچ سالقىنلايدۇ، چۈش قايرىلىپ سالقىن چۈشكەندە سۇ ئىچكىلى كېلىدۇ. ماھىر سىنچى ئۇۋچى ئۇلارنىڭ ئىزىغا قاراپلا، ئۇلارنىڭ نەچچە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلىۋالىدۇ.

ئۇ كۈنى ئاتا - بالا ئىككىيلەن چۈشتىن قايرىلغان ھامان نۆچەنىڭ ئىچىگە كىرىپ شاخ - شۇمبىلار ئارىسىدىن كۆزىتىپ خېلى ئۇزاق ئولتۇردى، ئولتۇرىۋېرىپ بەللىرى تالدى.

— بېلىم ئاغرىپ، پۇتۇم قوۋۇشماي قالدى، بىرئاز ئۆرە بولۇپ بەل، پۇتۇمنى ئوڭشىۋالاي، — دېدى ئوماق ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇپ.

— ئولتۇر، مۇشۇ بوشلۇقۇڭ بىلەن ئۇۋچى بولماقچىمۇسەن؟ ئۇۋچىنىڭ ئوغلىدەك، قۇملۇق ئادىمىدەك چىداملىق بول. كەچئارىسى①بولغۇچە ئولتۇرىمىز. بۈگۈن كەلمىسە، ئەتە يەنە كېلىپ ئولتۇرىمىز. كېيىك، جەرەنلەرنى سەن ئۇنداق دۆت چاغلىما. بىز بىرنەچچە جايغا نۆچە ياساپ قويغاندەك، ئۇلارمۇ سۇ ئىچكىلى بىرنەچچە جاينى تاللاپ قويىدۇ. ئوتلاپ - يىراقراق يەرگە كەتكەندۇ، ئەتە كېلىپ قالار، — دېدى ئاتىسى.

— تۇراقباي ئېيتقاندەك، ئۇ كۈنى يا كېيىك، يا جەرەن سۇ ئىچكىلى كەلمىدى. ئۇلار كۈن پاتقۇچە ساقلاپ بېقىپ، ۋاقىتلىق ياسىۋالغان قومۇش ساتما چۈشكۈنىگە قايتتى. ئۇلار ئىككى ئېشەكنى بىردىن مىنىپ، يەنە بىر ئېشەكنى ئۇۋ ماللىرىنى ئارتىشقا ئېلىپ كەلگەنىدى. تۇراقباي ئۆزى مىنىپ كەلگەن ئېشەكنىڭ ئالدى پۇتىنى ئارىلىقنى كەڭرەك قويۇپ چۈشەپ قويدى. بۇنداق

① كەچئارىسى — قاش قارايغان چاغ.

قىلغاندا، ئېشەك ئۆزىنى باغلاقتىكىدەك سېزىپ ساتمىدىن يىراقـ
لىمايدۇ، قالغان ئىككى ئېشەك ئۇنىڭ ئەتراپىدىلا يۈرىدۇ.

ئۇلار ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بولۇپ، يۇمشاق قۇرۇق
چاتقال پاخاللىرى بىلەن تەييارلاپ قويغان بۇگلۇك ئۈستىگە كېپىـ
نەك چاپىنى[1] بىلەنلا يانپاشلاشتى. كېچە ئاسمىنى تارىم سۈيىدەك
سۈزۈك، كۆل سۈيىدەك تىنىق بولۇپ، يۇلتۇزلار سانسىز چىراغـ
دەك جىمىرلايتتى. تولغان تولۇن ئاي يورۇقىدا قۇملۇق دالىدىكى
كىچىككىنە ئوت ـ خەسمۇ ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى. ئوماق
قومۇش ئارىلىرىدىن كۆرۈنگەن ئاي بىلەن يۇلتۇزلارغا قاراپ قۇمـ
لۇق ئاسمىنىنىڭ گۈزەللىكىگە زوقى كەلدى. ئۇ شۇ كۈنكى ئوۋغا
چىققىنىدىن بەك خۇشال ئىدى. مۇشۇ قېتىمدا نېمىلا بولسۇن
بىرەر نەرسىنى ئوۋلاپ ـ ئېتىپ ئاتامغا، مەھەللىداشلىرىمغا،
بولۇپمۇ قۇرداشلىرىمغا ئۆزۈمنىڭ ياراملىق ئوۋچى بولۇشقا باشلىـ
غانلىقىمنى كۆرسىتىمەن، دەپ كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بۇ ئۇنىڭغا
ئاران كەلگەن ھەم تۇنجى قېتىملىق پۇرسەت ئىدى. ئاتىسى بۇ
قېتىم ئوۋلاش نۆۋىتىنى ئوماققا بەرگەنىدى. ئۇمۇ مۇشۇ قېتىمدا
ئوغلىنى سىناپ كۆرمەكچىدى: «بۈگۈن بۇ ئىش يوققا چىقتى،
ئاتام نېمىلەرنى ئويلاۋاتىدىكىن. ئەتە ئوۋلاش نۆۋىتىنى ماڭا بىرەرـ
مۇ، بەرمەسمۇ؟» ئوماقنىڭ خىيالىغا شۇ ئەندىشىلەر كېچىپ ياتاتـ
تى، ئاتىسى گەپ باشلاپ قالدى:

— ئوماق، بايىقى گېپىمنىڭ داۋامىنى قىلاي، ئېسىڭدە چىڭ
ساقلاپ ئەمەل قىل، ئوۋچى بولىدىغان ئادەم جاپاغا چىداشلىق،
كۈتۈش ـ ساقلاشقا تاقەتلىك، قولىقى ھەر خىل شەپە، ئاۋازلارنى
پەرق ئېتەلەيدىغان، كۆزى ھەرقانداق نەرسىگە سىنچىلاپ قاراپ،
ئۇنىڭ بىرەر بەلگە ـ ئالامىتىنى بىلىۋېلىپ، قايتا كۆرگەندە دەرـ
ھال يادىغا كەلتۈرەلەيدىغان بولۇشى لازىم. بىرەر ئاش پىشىم
ئۆملەپ مېڭىشقا توغرا كېلىدۇ، تېخى يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ خەـ

---

① كېپىنەك چاپان — كېپىنەك تون، يۇڭدا تىكىشسىز، پۈتۈن پىچىلىدىغان، چوپانلار كىيىدىـ
غان قولتۇقى كېپىنەك قانىتىدەك كەڭ يوڭ (كىگىز) چاپان.

تىرنىمۇ .....
تۇراقباي گېپىنىڭ ئاخىرىنى تۈگەتكۈچە سىرتتا دۈپۈرلىگەن
شەپە ئاڭلاندى . تۇراقباي بىر غۇلاچچە يۇلغۇن دەستىلىك بىلىق
سانجىيدىغان سانجىغاقنى① ئالدى - دە ، ئۇماققا ساتمىدىن چىقما ،
دەپ قويۇپ ئېتىلىپ چىقىپ كەتتى . ئۇماق بىر تۇرۇپ ئاتىسىنىڭ
گېپىگە ھەيران قالسا ، يەنە بىر تەرەپتىن سىرتتا نېمە ئىش بولغان-
لىقىنى بىلگۈسى كەلدى ، ساتمىدىن بېشىنى چىقىرىپ قاراپلا قور-
قۇپ كەتتى ، بىر يولۋاسنىڭ ئاتىسىنىڭ تۇشەپ قويغان ئېشىكىنى
پاتىگىدىن چىشلەپ يەرگە ياتقۇزۇۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئاتىسى سان-
جىغاقنى ئۇدۇل تۇتقىنىچە يولۋاسقا قاراپ كېتىۋاتاتتى . يولۋاس
ئېشەكنى قويۇپ ، يۈرەكنى يېرىۋەتكۈدەك سۈر بىلەن قاتتىق ھۆر-
كىرەپ تۇراققا ئېتىلدى . ئۇماق : «ئاتا !» دەپ توۋلىۋەتكىنىنى
ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى ، بىر دەھشەتلىك ئەھۋال كۆز ئالدىغا كې-
لىپ ، قورقۇنچتىن كۆزىنى يۇمۇۋالغانىدى ، كۆزىنى ئېچىپ قاراپ
كۆرگىنىگە ، كۆزىگە ئىشەنمەيلا قالدى . سانجىغاقنىڭ ئۇچى يول-
ۋاسنىڭ ئاغزىدا سانجىقلىق بولۇپ ، ئاتىسى دەستىسىنى چىڭ تۇ-
تۇپ يولۋاسنىڭ ئالدىدا تىرەجەپ تۇراتتى . يولۋاس پۈتۈن يىرتقۇچ-
لۇق كۈچىنى قەھرىگە يىغىپ تۇراقباينى نىقتاپ تۇراتتى . يولۋاس-
نىڭ كۈچىگە تەڭ تۇرالمىدى چېغى ، ئاتىسى كەينىگە مودۇرۇلۇپ
ئولتۇرۇپ قالدى . سانجىغاقنىڭ دەستىسىنىڭ ئۇچى قۇمغا پېتىپ
تىركىلىپ قالدى . ئۇماق بۇ قېتىم : «ئاتا !» دەپ توۋلاپ قويۇپلا
ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالمىدى ، يەنە بىر سانجىغاقنى قولىغا ئالدى -
دە ، ئاتىسىغا بولۇشقىلى ئېتىلدى . كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بول-
غان دەقىقىدە ھايات - ماماتلىق بىر ئىش بولدى . يەرگە ئولتۇرۇپ
قالغان تۇراق ئىككى قولى بىلەن قۇمنى ئوچۇملاپ يولۋاسنىڭ
باش - كۆزىگە ئۈزۈلدۈرمەي چاچتى . كۆزىگە قۇم تىقىلغان يولۋاس
نېمە قىلارىنى بىلمەي ئۆز ئورنىدا ئايلانغىلى تۇردى ، ئاۋازىمۇ
خىرقىراپ قالدى ، سانجىغاقنى ئاغزىدىن چىقىرىۋەتمەكچى بولۇپ

① سانجىغاق — شاشتاق ، بېلىقنى سانجىيدىغان تەتۈر تىللىق تۆمۈر قارا

يېشىنى ئىككى يېنىغا قاتتىق سىلكىيتتى، سانجىغاق تەتۈر ئىككى تىللىق بولغاچقا، چىقىپ كەتمەي دەستىسى پولاتكىلاپ تۇراتتى. ئەمدى يولۋاسنىڭ سۆرلۈك كېلەڭسىز گەۋدىسى بولغان بىلەن، ھەيۋىسى، خەتىرى قالمىغانىدى. ئوماقمۇ كەينى - كەينىدىن ئىككى - ئۈچ ئوچۇم قومنى يولۋاسنىڭ كۆزىگە چاچتى. تۇراقباي سانجىغاقنىڭ ئۈچىنى خاتىرجەم تۇتتى - دە، تازا بىر نىقتىنىۋېتىپ ئۇيان - بۇيانغا بۇراپ تولغاپ تۇرۇپ شارتتىدە تارتىۋالدى. بۇراپ تارتىۋېلىنغان سانجىغاقنىڭ تەتۈر تىللىرى يولۋاسنىڭ ئاغزىنى، بولۇپمۇ تىلىنى تىتىۋەتكەنىدى. يولۋاسنىڭ ئۈنى ئۆچتى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن شۆرقىراپ قان قۇيۇلۇشقا باشلىدى. يولۋاس بارغانسىرى ھالسىزلىنىپ، پۇتلىرى ئېغىر گەۋدىسىنى كۆتۈرۈشكە بەرداشلىق بېرەلمەي تىترەشكە باشلىدى. ئەمدى ئۇنىڭ قەدەم يۆتكەشكىمۇ ماجالى قالمىغانىدى، ئۇ ئاخىر گۈپپىدە يىقىلدى، خىرقىرىغان ئاۋازىمۇ ئۆچۈپ، ئۆزۈك - ئۆزۈك تىنىقلا قالدى.

— پىچاقنى ئېلىپ كەل، — دېدى تۇراقباي، يولۋاسقا قاراپ قالغان ئوماققا، يەنە، — ئۆزۈڭنىڭ پىچىقىڭنىمۇ ئېلىپ كەل، — دەپ قوشۇپ قويدى.

ئوماق پىچاقلارنى ئېلىپ كەلدى، ئۇ ئاتىسىنىڭ نېمە قىلماقچىلىقىنى بىلگەنىدى.

— ئاتا، ئېشەكلەرنى تېپىۋالمايلىمۇ، — دېدى ئوماق، قالغان ئىككى ئېشەكنىڭ نەلەرگە كەتكەنلىكىدىن ئەندىشە قىلىپ.

— ئېشەكلەر ھېچنەگە كەتمەيدۇ. بىز ئۆزىمىزدىن ئەنسىرىسەك بولىدۇ. يولۋاس بەك قىساسچى ھايۋان، ئۇنىڭ جۈپتى چوقۇم مۇشۇ ئەتراپتا. ئۇ كېلىپ قالغۇچە بۇنى سويۇپ، تېرىسىنى قومغا كۆمۈۋېتىپ بۇ يەردىن دەرھال كېتەيلى، — دېدى ئاتىسى.

ئوماققا يولۋاسنى ئۆلتۈرمەكتىن سويماق تەس بىلىنىپ كەتتى. كېلەڭسىز بۇ يوغان جانىۋارنىڭ ئۆلۈكىنى ئۇيان - بۇيانغا ئۆرۈمەك بەك تەس ئىدى. بىر تەرىپىنى سويۇپ بولۇپ بىر يانغا ئۆرۈگۈچە ئىككىسى بەك قىينالدى، ھالىدىن كېتىپ ھۆمۈدەپ

قىلىشتى. تېرىنى پۈتۈن، ساق ئېلىش كېرەك. ئۇلار بىر ئاز ئولتۇرۇپ ئارام ئېلىۋېلىپ سويۇشنى يەنە داۋاملاشتۇردى. ئوماق جىددىيلىشىپ كېتىپ ھەم قولى تېلىپ كەتكەنلىكتىن قولىنىڭ ئىككى يېرىنى كېسىۋالدى، تېرىنىڭمۇ بىرنەچچە يېرى كېسىلىپ كەتتى، نېمىلا بولسۇن يولۋاس ئاخىر سويۇلۇپ بولدى. ئۇلار ئۇۋ گۆشىدىن قۇم كاۋاپ قىلغاندا قىزىغان قۇمنى يانغا تارتىش، گۆشنى قۇمغا كۆمۈشتە ئىشلىتىشكە ئېلىۋالغان ياغاچ گۈرجەك بىلەن يولۋاس پاتقۇدەك ئورا كولاپ، ئۇنىڭغا يولۋاسنىڭ بېشىنى، تۆت پۇتىنى كېسىپ پارچىلاپ كۆمۈۋەتتى. قېنى ئاققان، تامغان جاينىمۇ ئۈستىگە قۇم چېچىپ كۆمدى، ئاندىن تېرىنى ئېقىن بويىغا سۆرەپ ئاپىرىپ بىر يۇلغۇن تۈۋىگە كۆمدى. تۇراقباي يۇلغۇننىڭ تۈپچىكىدىن چىققان غول شاخلارنى ئوبدان كۆرۈۋالدى، ھەتتا سانايمۇ قويدى. ئۇلار بۇ ئىشلارنى تولۇن ئاينىڭ سېخىيلىق بىلەن چېچىپ تۇرغان ئاپئاق سۈزۈك شولىسىنىڭ ياردىمىدە كۆڭۈلدىكىدەك قىلىۋالدى. ئاخىرقى ئىش — تېرىنى سۆرىگەندىكى ئىزنىمۇ قۇم چېچىپ يوقاتتى. تۇراقباي بۇ ئىشلارنى كۆڭلىگە بىر ئىش كېچىپ شۇنداق قىلدى.

6

ئۇلار پىيادە بىر كېچە، يېرىم كۈن يول مېڭىپ ئەتىسى چۈشكە يېقىن مەھەللىگە يېتىپ كېلىشكە چوڭ-كىچىك، ئەر-ئايال مەھەللىداشلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ تۇرۇشقانلىقىنى كۆرۈپ، ئائىلىدە بىرەر كۆڭۈلسىزلىك بولغان ئوخشايدۇ، دەپ تېڭىرقاپ قېلىشتى. شۇنداقمىكىن دېسە، ھەممىسىنىڭ يۈزلىرىدە كۈلكە-تەبەسسۇم، كۆزلىرىدە زوقلىنىش، ھەۋەس، ھۆرمەت ۋە ئىپتىخارلىق نۇرلىرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇلار زادى نېمە ئىشلىقىنى بىلەلمەي ھەيران قېلىشتى. توپ ئارىسىدىن تۆت مويسىپىت چىقىپ تۇراق بىلەن ئوماقنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— يارايسەن تۇراق ، قالتىس باتۇرلۇق قىپسەن . يولۋاس ئۆلتۈرگىنىڭنى بىزدىن يوشۇرۇن تۇتماقچىمىدىڭ . سېنى ئەمدى تۇراق يولۋاس دېسەك بولغۇدەك . چىق - چىق - چىق ، جانىم ساگا ،① — دېدى ياشتا چوڭراق بىرى تۇراقنىڭ مۇرىسىگە يېنىك شاپىلاقلاپ بىرنەچچىنى ئۇرۇپ تۇرۇپ .

— نېمە بوپتۇ ؟ نېمىلەرنى دەيسىلەر ؟ — دېدى تۇراق كۈلۈپ تۇرۇپ .

ئوماق بەكلا ھەيران قېلىپ ، كۆپچىلىككە قاراپلا قالغانىدى . مويسىپىتنىڭ گېپى ئۇنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى . «بۇلار بىزنىڭ يولۋاس ئۆلتۈرگەنلىكىمىزنى بىلىۋالغان ئوخشىمامدۇ ، قانداق بىلگەندۇ ؟ » دەپ ئويلايتتى ئۇ .

شۇ ئارىدا بىرەيلەن بىر كالا بىلەن ئىككى ئىشەكنى يېتىلەپ تۇراقباينىڭ ئالدىغا كەلدى . ئىشەكلەر ئۇلارنىڭ قېچىپ كېتىپ جاڭگالدا قالغان ئىشكى ئىدى . كالىغا ئارتىقلىق تۇرغان ، يېگىلا سويۇلغان ، قۇم چېچىۋەتكەندەك تۇرغان يولۋاس تېرىسىگە قاراپ تۇراقباي بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈپ كەتتى .

— سەنزە يولۋاس ئۆلتۈرگىنىڭ بىلەن بىزنى ھەيران قالدۇرماقچىمىدىڭ ، سېنىڭ ئىزىڭ بىزنىڭ ئۇۋچىلارغا ئۇچراپ قېلىپ ، يوكوڭنى يەڭگىللىتىپ ئالغاچ كەپتۇ ، — دېدى بايىقى مويسىپىت .

ئىش مۇنداق بولغانىدى : مەھەللىدىن ئىككى ئۇۋچى تۇنۇگۈن ئەتىگەن ئاتلىق دەريا بويلاپ كېلىۋېتىپ يېقىندىن تىكىلىپ قالغان قومۇش ساتمىنى كۆرۈپ ، ئاتلىرىنى ئوتلاتقاچ ئارام ئېلىۋالماقچى بولدى . ئاتلىرىنى چۇشەپ قويۇپ ساتمىغا كىردى . ئۇلار ساتمىدا تۇرغان ئۈچ ئۇچالىقنى② كۆرۈپلا تونۇدى . تۇراقلار ئائىلىسى پالاس توقۇشقا ئىنتايىن ئۇستا بولۇپ ، يوڭنى يۇمشاق ئېتىپ ، يىپنى ئىنچىكە چىقىرىپ چىڭ ئېشەتتى . ئۆرۈشلىرىنىمۇ چىڭ تارتىپ

① جانىم ساگا چىق - چىق - چىق — لوپنورلۇقلارنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئادىمىگە ئېيتىدىغان كۆڭۈل ئىزھارلاش سۆزى .
② ئۇچالىق — ئۇچۇلۇق . كىيىم .

ئارقاقلىرىنى قىلچىنى① قاتتىق ـ قاتتىق ئۇرۇپ نىقتايتتى . ئارقاق بىلەن ئۆرۈشلىرى ئارىلىرىدا پەقەت ئاراش قالدۇرمايتتى . ئۇچالىق تىككەندىمۇ تىكىشلىرىنى بىر خىل شەكىلگە كىرگۈزۈپ ، گۈل چىقىرىپ تىكەتتى . ئۇلار تۇراقلارنى ئىشەكلىرىنى ئوتقا قويۇپ بېرىپ ، ئۆزلىرى يېقىن ئەتراپتا بىرەر ئىش قىلىۋاتسا كېرەك ، دەپ ئويلاشتى ، لېكىن سائەتمىدا ئۇچالىقتىن باشقا ھېچنېمە يوق ئىدى . ئۇلار بۇنىڭدىن غەلىتىلىك ھېس قىلىپ سائەتمىدىن چىقىپ ئەتراپقا قارىدى ، سائەتمىدىن سەل نېرىدا پاكارراق بىر قۇم دۆۋىسى-نىڭ يېنىدا ئىككى تۆلكىنىڭ بىر نەرسىنى يەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى . ئۇلاردىن بىرى ئىتنىڭ يېنىغا بېرىپ ئوقياسىنى ئەكې-لىپ بولغۇچە تۆلكە هارامزادىلەر بۇلارنى كۆرۈپ قېلىپ پارتتىدە تىكىۋەتتى . قاراپ باقايلى ، دەپ بېرىپ ، گۆشى تىتما ـ تالاڭ قىلىنىپ يېرىم ئىسكىلىت قىلىپ قويۇلغان پۈتى چوشەكلىك ئې-شەكنى كۆردى ، ئېشەكنىڭ كاللىسىدىنلا كىمنىڭ ئىكەنلىكىنى بىلدى . كەلگەنلەر تېخىمۇ ھەيران قېلىشتى ، ئەنسىرىشىپ ئەتراپقا قاراشتى . يېنىدىلا ــ دۆۋىلەپ قويغاندەك تۇرغان پاكار بىر قۇم دۆمچىكىنىڭ بىر تەرىپىدە چىقىپ تۇرغان سارغۇچ تۇك-لۈك بىر نەرسە كۆرۈندى . ئۇلار قۇمنى تاتىلاشتۇرۇۋىدى ، ئۇ نەرسىمۇ يوغىناۋەردى ، ئۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلدى ، بۇ يولۋاسنىڭ قۇيرۇقى ئىدى . ئۇلار بىر ـ بىرىگە قاراشتى ، نېمە قىلىشلىرىنى بىلىشىپ گەپ قىلمايلا ئىككى قولىدا قۇمنى تاتىلاشقا باشلىدى . ئۇلارنىڭ ئالدىدا تۇرغىنى تېرىسى سويۇۋېلىنىپ ، كاللىسى بىلەن قۇيرۇقى ، تۆت پۇتىلا قالغان بىر يولۋاسنىڭ قۇمغا مىلىنىپ تۇرغان گۆشى ئىدى ، قارنى يېرىلمىغان بولۇپ ، پۈتۈن ھالىتىدە ئىدى . ئۇلار ئەھۋالنى ئۇققاندەك بولدى .

ـــ يولۋاس ئېشەكنى بوغقان ، ئاتا ـ بالا يولۋاس بىلەن ئېلىشىپ ئاخىر ئۇنى ئۆلتۈرگەن ، ئاندىن تېرىسىنى سويۇۋېلىپ

① قىلىچ ـــ پالاس توقۇغاندا ئارقاقنى چىڭداشتا ئىشلىتىدىغان بىر خىل سايمان.

ئېلىپ كەتكەندەك قىلىدۇ، — دېدى كەلگەنلەرنىڭ بىرى.

— يولۋاسنى ئۆلتۈرۈشنىغۇ ئۆلتۈرۈپتۇ، تېرىنى ئېشەككە ئارتىپ كەتتىمكىن دېسەك، ئۆچالىقلار ساتمىدا تۇرىدۇ، بۇ يەردە بىر گەپ باردەك قىلىدۇ، — دېدى يەنە بىرى.

ئۇلارنى ھەممىدىن بەك ئويغا سالغىنى تۇراقلارنىڭ يولۋاسنى نېمە بىلەن، قانداق ئۆلتۈرگەنلىكى ئىدى. ئۇلار ھەرقانچە ئويلىشىمۇ، ھەر خىل پەرەزلەرنى قىلىشىمۇ، يەنىلا زادى ئەقلى يەتمىدى. قايتىدىن ساتمىغا كىرىپ قاراپ بېقىشتى، ئۆچ ئۆچالىقتىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى. ئۇلار لوپلۇقلارنىڭ كۆزىتىش ئادىتى بويىچە ئەتراپىغا سىنچىلاپ قارىدى، غەيرىي ئەھۋالنى سېزەلمىدى. ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ ئىشنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولۇشتى —

— يولۋاسنى ئۆلتۈرۈپتۇ، تېرىسىنى سويۇۋاپتۇ، ئۇنى ئېلىپ كېتەيلى دېسە ئېشەك يوق، چۇشەكلىك ئېشەكنى يولۋاس بوغقاندا قالغانلىرى قېچىپ كەتكەن. يوغان بىر يولۋاسنىڭ تېرىسىنى ئىككى ئادەمنىڭ كۆتۈرمىكى مۇمكىن ئەمەس، شۇڭا ئۇلار تېرىنى كېيىن كېلىپ ئەكەتمەك بولۇپ مۇشۇ ئەتراپقا كۆمۈپ قويغان، يولۋاسنىڭ ئۆلۈكىنىمۇ كۆمۈۋېتىپ، پىيادە مېڭىپ كەتكەن. كۆۋۈلگۈچتە[1] ئېشەكنىڭ بىرەر تال تۈكى بولسىمۇ قالىدۇ. ئەتراپقا قاراپ باقايلى، — دېدى چوڭراقى.

ئۇلار دەريا بويىغا كېلىپ بىر قاراپلا ئاتا - بالا ئىككىسىنىڭ تۆۋەن تەرەپكە — مەھەللىگە مېڭىپ كەتكەنلىكىنى بىلدى. ساتمىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئەتراپقا سىنچى كۆزلىرى بىلەن قاراشقا باشلىدى. «لوپلۇقلارنىڭ سىنچى كۆزىدىن بىر غولاچ قۇم ئاستىدىكى نەرسىمۇ، بولتۇرقى ئىزمۇ ئېچىلىپ قالىدۇ» دېگەن گەپ بار. ساتمىغا يېقىن چوڭ بىر توپ يۇلغۇننىڭ بىر يېنىدىكى قۇمنىڭ قالغان ئۆچ تەرىپىدىكىدەك ئەمەسلىكىگە ئۇلارنىڭ كۆزى چۈشۈپ

---

① كۆۋۈلگۈچ — ئېشەك ئېغىنىغان يەر.

قالدى . يېقىن كېلىپ قارىۋىدى ، يۇلغۇن شاخلىرىغا ئىلىنىپ قالغان بىرنەچچە تال سېرىق تۈكنى كۆرۈپ قېلىشتى . تېرىنى مۇشۇ يەرگە كۆمۈپتۇ ، دېيىشتى . ئۇلار قۇمنى ئۇيان - بۇيان تارتىۋىدى ، تېرە پومپىيىپ چىقىپ قالدى . ئۇلار تېرە بىلەن ئۇچالىقلارنى بىر ئاتقا ئارتتى ، يەنە بىر ئاتنى دەملىشىپ مىنىمەكچى بولۇشۇپ ، ئېقىننى بويلاپ ئەمەس ، دۆتەلەپ① مەھەللىگە ئۇدۇل مېڭىپ كېتىشتى . ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا چاتقاللار ئارىسىدا ئوتلاپ يۈرگەن ئېشەكلەرنى ئۇچراتتى . ئېشەكلەرنى تۇتۇپ ئۇچالىقلاپ ، بىرىگە تېرىنى ، يەنە بىرىگە ئۇچالىق بىلەن ئۆزلىرىنىڭ نەرسىلىرىنى ئارتىپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى . ئۇلار دۆتەلەپ ماڭغاچقا ، مەھەللىگە تۇراقلاردىن بالدۇر كېلىپ بولغانىدى .

ئىش ھەممىگە ئايان بولدى . تۇراقباي يولۋاسنى قانداق ئۆلتۈرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى .

— سانجىغاق بىلەن كۆزىگە قوم چېچىپ ؟ ! — كۆپچىلىك بىر - بىرىگە قارىشىپ شۇنداق دېيىشەتتى ، ھەيران بولۇشاتتى .

شۇ كۈندىن باشلاپ تۇراقباينىڭ «تۇراق ئاتا» دەپ ئاتىلىدىغان ھۆرمەت نامىغا «تۇراق يولۋاس» دەپ يەنە بىر پەخىرلىك نام قوشۇلدى . بۇ ئىش ئۇزاق ئۆتمەي چارا ئەتراپىدىكى يېقىن - يىراق ، چوڭ - كىچىك مەھەللىلەرگە تارقىلىپ ، ئۇنىڭ نامى لوپ رايونىدىكى ھەممە كىشى بىلىدىغان تونۇق② نام بولۇپ قالدى . ئوماقمۇ ئاتىسىنىڭ باتۇرلۇقىدىن ھەم ئۆزىدىنمۇ پەخىرلىنىدىغان بولدى . ئۇنى ئويلاندۇرىدىغىنى ئاتىسىنىڭ : «ئوۋچى بولغان ئادەم ھەرقانداق خەتەر ئالدىدا قورقۇنچاق بولماي توختال③ بولۇشى ، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا خەتەردىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ بولۇشى كېرەك» دېگەن سۆزلىرى ئىدى . ئويلىغانسېرى ئۇ بۇ سۆزلەرنىڭ سالمىقىغا ، قىممىتىگە يېتىۋاتقاندەك بولاتتى .

① دۆتەلەپ — چېكە سوقۇپ ، ئۇدۇللاپ .
② تونۇق — تونۇلغان ، نامدار .
③ توختال — توختاملىق ، تەمكىن ، ئېغىر - بېسىق .

7

يولۋاس ئۆلتۈرۈپ ئارىدىن ئىككى ھەپتە ئۆتكەن بىر كۈنى كېچىنىڭ قويرۇقى قىسىلىپ تاڭ يۈزى سۈزۈلۈشكە باشلىغان چاغدا، ئاتا ـ بالا ئىككىسى يەنە ئوۋغا ئاتلىنىشتى. بۇ قېتىم ساتما تەرەپكە ماڭماي ئۇدۇل نۆچە تەرەپكە ماڭدى، كېلىۋېتىپ توشقاندىن ئىككىنى ئۇرۇپ تۇتۇۋالدى. بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ئىككىدىن ئارتۇق بولسا، توشقاننى ئەپ بىلەن ئاسانلا سوقۇپ يىقىتىۋالىدۇ. ئادەمنى كۆرۈپ قاچقان توشقان بىر يەرگە بېرىپ توختاپ ئارقىسىغا ئەلەڭلەپ قارايدۇ. ئوۋچىلارنىڭ بىرى توشقانغىلا قاراپ جايىدا جىم تۇرىدۇ. يەنە بىرى، ئۇدۇل كېتىۋەرگەندەك كۆرۈنۈش بېرىپ توشقانغا قارىمىغان قىياپەتتە ئۇنىڭغا قەدەمدە بىر يېقىنلىشىپ ئايلىنىپ ماڭىدۇ. توشقان ھېلى بۇنىڭغا، ھېلى ئۇنىڭغا قاراپ چەكچىيىپ تۇرۇۋېرىدۇ. ئايلانغۇچى بىر يېرىم چەمبەر ھاسىل قىلغۇچە توشقانغا ئوتتۇز قەدەمچە يېقىنلىشىپ قالىدۇ. بۇ چاغدا، جايىدا تۇرغان كىشى ئورنىدىن قوزغىلىپ ماڭىدۇ. توشقان بېشىنى ئۇ ئادەمگە بۇراپ قاراپ قالىدۇ. مۇشۇ پۇرسەتتە توشقاننى ئايلانغۇچى قولىدىكى كالتەكنى توشقانغا ئاتىدۇ، ئاتقاندىمۇ كالتەكنى ھەرگىز بوشقا كەتكۈزمەيدۇ، دەل تەگكۈزىدۇ. ئۇلار مەنزىلگە چۈشكە يېقىن كەلدى، توشقاندىن بىرنى سويۇپ كاۋاپ قىلىپ يېدى. ئۆيدىن ئېلىۋالغان بولماق قاتمىسىدىن ئىككى كېسىمدىن يەۋالدى ـ دە، ئېقىن بويىغا كېلىپ سۇدىن قانغۇچە ئىچتى، ئاندىن نۆچەگە جايلىشىۋېلىپ ئولتۇرۇشتى. بۇ كۈنى ئوماقنىڭ تەلىيى كەلگەن چېغى، چۈش قايرىلىشىغىلا جەرەنلەر سۇ ئىچكىلى كەلدى. نۆچەدىن ئوتتۇز قەدەمدەك نېرىدا سەككىز جەرەن بەخىرامان قاتارلىشىپ مېڭىپ ئېقىن تەرەپكە پەسلەپ كەتتى. جەرەنلەرنىڭ بۇ مېڭىشىدا ئاتىسى ئاللىقاچان بىرنى ئېتىۋالغان بولاتتى، لېكىن ئۇ ئاتمىدى. بۇ قېتىم ئوغلىنى سىنىشى كېرەك. بۇ، ئوغلىنىڭ

ئۇۋچىلىقنى ئىگىلىگەن ـ ئىگىلىمىگەنلىكىنى كۆزىتىدىغان تۈنجى
سىناق. ئۇۋچىلار كۆپىنچە جەرەن، كېيىكلەر قاتار تۇرۇشۇپ
سۇغا تۇمشۇقىنى تەگكۈزگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاتىدۇ. ئۇ-
ماق قولىدىكى ئوقيانى رۇسلاپ، ئوقنى توغرىلىدىيۇ، يۈرىكى
دۈپۈلدەپ، قولى بىلىنەرلىك تىترەپ قالدى. بۇنى ئاتىسى سې-
زىپ، ئۇنىڭ كۆزىگە قارىدى. بۇ قاراشتا ئاتىسى ئۇنىڭغا
تەمكىن ـ توختاق بول، ئۆزۈڭگە ئىشەن، دەپ مەدەت بەرگەندەك
قىلاتتى. ئۇماق يا ئوقنى سول قولىنىڭ ئوتتۇرانچى، بىگىز
بارماقلىرىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ، ئوڭ قولىدا ئوقنى كىرىچكە تىر-
كەپ تۇرۇپ تارتتى. يا ئېگىلىپ چېكىگە يەتتى. ئۇماق ئوتتۇرىدى-
كى چوڭراق بىر جەرەننىڭ سۆڭگىچىنى قارىلاپ ئوقنى قويۇۋەتتى.
ئوقيادىن ئۈزۈلگەن ئوق ۋىژىلداپ ئۇچۇپ بېرىپ قارىلانغان جايىغا
تەگدى. جەرەن پالاقلاپ قالدى، قالغانلىرى خەۋپ كەلگەنلىكىنى
بىلىپ پارتىدە يۇقىرى تەرەپكە پىتىراپ قېچىپ كەتتى. ئۇماق
ئوقيانى قويۇپ، تېپىلاكنى[1] قولىغا ئالدى ـ دە، نۆچەدىن چىقىپ
جەرەن تەرەپكە ماڭدى. ئادەمنى كۆرگەن جەرەن بىر پۇتىنى سۆرەپ
يۈگۈردى، قاچتى. ئۇماق جەرەننى مۈشۈ پېتى قوغلىسا، ئۇنى
تۇتقۇچە قۇمدا ئۆزىنىڭمۇ هالسىزلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلدى ـ
دە، ئاتلىق قوغلىدى. جەرەن خېلى هالسىزلانغان بولسىمۇ ياۋايى-
لىقى، ياۋا تەلۋىلىكى، ياۋا كۈچى بىلەن جان تالىشىپ قاچماقتا
ئىدى. ئۇماق ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ سالما تاشلىدى، سالما جەرەن-
نىڭ مۈڭگۈزىگە ئىلىنىپ جايىغىلا يىقىلدى...
ئاتىسىنىڭ بىلىقتا سانجىيدىغان ئاددىي سانجىغاق بىلەن يول-
ۋاسنى قانداق ئۆلتۈرگەنلىكى ۋە ئۆزىنىڭ كېيىنكى تىرىكچىلىكى-
دە مۇهىم ئورۇندا تۇرىدىغان ئۇۋچىلىقنىڭ تۈنجى سىناق داۋامى-
دىن ئۆتۈشتە پۇت ـ قوللىرىنىڭ تىترەپ، يۈرىكىنىڭ سوقۇپ
كەتكەنلىكى، جەرەننى قانداق چېنەپ، قانداق ئاتقانلىقى ئۇماقنىڭ

[1] تېپىلاك — ئات قىلى ياكى قوي يۇڭى يىپىدا يېسى قىلىپ ئېشىلگەن (ئۆرۈلگەن) تانا، كاشا.

كۆڭۈل قاتلىرىغا ئۇنتۇلماس خاتىرە نەقىشى بولۇپ ئۇيۇپ قالدى
ھەم بۇلار ئۇنىڭ تەڭتۇشلىرىغا پەخىرلەنگەن ھالدا سۆزلەپ بېرىدى-
غان سۆزى بولۇپ قالدى .

8

شامال كېلىۋاتقانلىق شەپىسى بولۇپ ئايقۇتنىڭ چانچىغلىرى[1] يېنىك يەلپۈنۈشكە باشلىدى . بۇ شەپىنى تۇيغۇن ئوماقمۇ سەزدى . ئۇ :

— شامال كۆچىيىپ كەتكۈچە بىر ئىۋالىق[2] تاپساق بولىتتى . مەن قاراپ باقاي ، — دەپ كالىدىن چۈشۈپ قۇرۇق ئېقىننىڭ ئەگىلىدىغان دوقمۇشىدىكى قۇم دۆۋىسىگە چىقتى . ئالدى تەرىپىگە قارىدى - دە ، قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈۋېتىپ ، — ئالدىمىزدا ئوبدان بىر ئىۋالىق باركەن . تېز بېرىۋالايلى ، — دېدى - دە ، يەنە كالىغا مىنىپ ئايقۇتقا ياندىشىپ ماڭدى .

— ئىۋالىق يىراقتا ئەمەستۇ ؟ — دەپ سورىدى ئايقۇت ئىبرىگە قاراپ . شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىدىن ئەمەس ، قورسىقىدىكى بالىسىدىن ئەنسىرەيتتى . بالا ئات ئۈستىدە ئانىسىنىڭ باغرىدا تۇرۇپ قىسى-لىپ ، پۇت - قولى ئۇيۇشۇپ قېلىۋاتقاندەك پات - پات مىدىرلاپ قوياتتى . بۇ چاغدا ، ئايقۇت بالىسى خۇددى قۇچىقىدا پىلتىڭلاپ ، پۇت - قولىنى ھەريان سوزۇپ ئويناۋاتقاندەك ئۆزىچە خۇشاللىقتا چۆمۈلەتتى ، زوق بىلەن قورسىقىنى يېنىك سىلاپ قوياتتى .

— يىراقتا ئەمەس ، شۇنداقتىمۇ ئېتىتكىرەك ماڭايلى ، — دېدى ئوماق .

ئۇلار «چۇ ، خى» دېيىشىپ ، پۇتلىرىدا ئاستىدىكى ئۇلاغلىرى-نىڭ بېقىنلىرىغا نىقتىشىپ تېزرەك مېڭىشقا زورلايتتى . توختاق كىچىك بولسىمۇ ، قۇملۇق دالا تۇرمۇشىغا خېلى پىشقان بولغاچقا ،

---

① چانچىغ — سىكىلەك ، چېكە چاچ .
② ئىۋالىق — دالدىلىق .

ئالدىدىكى ئېشەك، كالىلارنى قولىدىكى تايىقى بىلەن تېنىمەي باشقۇرۇپ كېلىۋاتاتتى.

جەگدىكەردىن① قايرىلىشىغا ئايغۇتنىڭ كۆزىگە بىرنەچچە ئۇۋالىق كۆرۈندى. بۇ ئۇۋالىقلار بىرەر ئۆي ياكى يارداڭلىق بولماي، كەڭ قۇملۇقتا چوقچىيىپ تۇرغان بىرنەچچە توغراق تۆپىلىرى② ئىدى. ئۇزاق ياشاپ قېرىغان، تومۇر، غوللىرىدىن نەم كېتىپ شاخلىرى قاقشاللىششقا باشلىغان بۇ توغراقلار، ئەتراپىدا سۇ قۇرۇپ تۈگىگەنلىك تۈپەيلىدىن يىللارنىڭ ئاتەش ئىسسىقلىرىدا بىر - بىرلەپ پۈتۈنلەي قۇرۇپ كەتكەنىدى، شامال - بوراندا شاخلىرى سۇنۇپ، ئادەم بويى ئېگىزلىكتە، بەزىلىرىنىڭ ئۇنىڭدىن ئېگىزرەك غولىلا قالغان. بۇ كۆرۈنۈش كىشىگە قېرىپ مۈكچەيگەن، بېقىمسىز قالغان غېرىب بوۋاي - مومايلارنى ئەسلىتەتتى.

ئۇلار مېڭىشنى تېزلەتتى، ئۇۋالىققا ئاز قالغاندا، قېرىشقاندەك بىردىنلا شامال كۈچىيىپ كەتتى. ئوماق ئېشەك، كالىلاردىن ئەندىشە قىلمايتتى، ئۇلار بىر - بىرىگە چېتىپ قويۇلغاچقا، بۆلۈنۈپ كەتمەيتتى ھەم يىراقلاپمۇ كەتمەيتتى. بۇ جانىۋارلار قۇملۇق شامىلىدا قانداق قىلىشنىمۇ بىلەتتى. مېڭىشقا بولمىغاندا شامالغا كەينىنى قىلىپ، بېشىنى پەسكە قارىتىپ، كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ قىمىرلىماي تۇرۇۋېرەتتى، ناۋادا قۇم تىزىغىچە ئۆرلەپ قالسا، پۇتىنى قۇمدىن تارتىۋېلىپ جايىدا تۇرۇۋېرەتتى. ئۇلارنى تاشلىۋېتىپ كەتسىمۇ، كېيىن تېپىۋالغىلى بولاتتى. ئوماق توختاق مىنگەن ئېشەكنىڭ چۇلۋۇرىنى قولىغا ئېلىۋېتىپ:

— ئىككى قولۇڭ بىلەن ئۈچالىقنى تۇتۇۋېلىپ ئالدىڭغا ئېڭىشىپ چىڭ ئولتۇر. كۆزۈڭگە قۇم كىرىپ كەتمىسۇن، — دەپ تاپىلىدى.

— قۇملۇقتا شامالغا دۇچ كەلگەن ھەرقانداق جانلىق قۇمنىڭ

---

① جەگدىكەر — چېكە، دوقمۇش، ئەگىم.

② تۆپ — كۆتەك؛ دەرەخنىڭ كۆتمەك تۈۋى («دىۋان» 3 - توم 164 - بەتتىمۇ شۇنداق دېيىلگەن).

ئاۋارىچىلىكىگىمۇ ، خەتىرىگىمۇ ئۇچرايدۇ ، قۇم كۆز ئاچقۇزمىغاچقا ، ئادەم نىشاننى قىياس قىلىۋېلىپ ، باشنى تۆۋەن قىلىپ مېڭىشقا مەجبۇر . شامال تىنىمسىز ئەدىمەكتە ، گويا تۈمەن مىڭ جىن - شاياتۇنلار ئالىتاغىل ، ئېگىز - پەس ، بوم - ئىنچىكە ئاۋازدا چىرقىراشقاندەك ھۇشقىيتماقتا ، گۈركىرىمەكتە . شۇ تاپتا شامال قويىندىكى ھەرقانداق مەۋجۇتلۇقنى ئۇچۇرۇپ - دومىلىتىپ قۇمغا كۆمۈۋېتىدىغان ئەلپازدا ئىدى . مېڭىش تەسلەشتى ، لېكىن ماڭماي بولمايتتى . تۇزدە تۇرۇپ قېلىش بەك خەتەرلىك ئىدى ، شۇڭا بىر قەدەم بولسىمۇ ئىلگىرىلەپ تۇرغان ياخشى . مېڭىش قەدەمىلەپ ، تىنىقلاپ قىيىنلاشتى . كۆزنى ئېچىپ نىشان تەرەپكە قارىۋېلىشقىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئۇماق كالىدىن چۇشۇپ توختاقنى ئېشەكتىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ كالىغا مىندۈردى . ئۆزى ئايقۇت بىلەن بالىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاتنىڭ چۇلۋۇرى بىلەن كالىنىڭ بۇرۇندۇقىنى تۇتۇپ بېشىنى پەس قىلىپ گاھ مۇدۇرۇلۇپ ، گاھ تىزلىنىپ قېلىپ ، قۇملۇق ئادىمىگە خاس قەيسەرلىك ، قارام غەيرەت بىلەن جېدەللەپ ئىلگىرىلىمەكتە . شامال ، «سەن يامانمۇ ، مەنمۇ» دېگەندەك تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ ئەدىدى . ئەمدى بولمىدى ، ئېشەك ، كالىلارنى ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتمەي باشقا ئىلاج يوق ئىدى . ئەگەر بىرىلا سۆرۈلۈۋېلىپ ماڭماي تۇرۇۋالسا ، ھەممىسىنى قۇم باسىدۇ ، ھەممىسى ئۆلىدۇ . قويۇپ بەرسە جانلىقلارىقلىرى ساق قالىدۇ ، ئۆلەرمىنى ئۆلىدۇ . ئۇماق يېنىدىن پىچاقنى چىقىرىپ چۇلۋۇر ، چېتىق ، بۇرۇندۇقلارنى كېسىۋەتتى .

— بىر قەدەم بولسىمۇ ، يېرىم قەدەم بولسىمۇ ماڭايلى ، ئىلگىرىلىقا ئاز قالدۇق ، — دېدى ئۇماق ئاۋازىنى ئۈنلۈك چىقىرىپ ، لېكىن ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئايقۇت بىلەن توختاق ئاران ئاڭلىدى .

ئات بىر نەرسىگە پۇتلاشقاندەك بولدى ، مۇدۇرۇلۇپ ئالدى ئىككى پۇتى تىزلىنىپ قالدى . بۇ ئىش تۇيۇقسىز بولغاچقا ، ئايقۇت ئاتنىڭ ئالدىغا دوم چۇشۇپ : «ۋايجان !» دەپ تۇۋلىۋەتتى . ئۇماق شۇئان قولىدىكى ئات ، كالىنىڭ چۇلۋۇر ، بۇرۇندۇقىنى تاشلىۋې-

تىپ ئايقۇتنى يۆلىدى . يۆلەۋېتىپ ئۆزىمۇ بىر كۆتەككە پۇتلىشىپ كەتتى . توختاقمۇ كالىدىن چۈشۈپ ئانىسىنىڭ يېنىغا كەلدى .
— ئاناڭغا ئوبدان قاراپ تۇر ، ئات ، كالىنىڭ چۇلۇۋۇر ، بۇرۇندۇقىنى قويۇپ بەرمە ،— ئوماق ئۇنلۇك ئاۋازدا بالىغا شۇنى تاپىلاپ قويۇپ ، شامالىلىق قۇمنى يېرىپ ئالدىغا مېڭىپ كەتتى . ئون قەدەمچە مېڭىپ شامال ـ قۇمغا سىڭىپ كەتكەندەك كۆزدىن غايىب بولدى . توختاق ئات ، كالىنىڭ چۇلۇۋۇر ، بۇرۇندۇقىنى چىڭ تۇتۇپ ، ئايقۇتنىڭ يېنىدا شامالغا كەينىنى قىلىپ ئولتۇردى .
— ئاتاڭ كەلمەيدىغۇ ؟ — دېدى ئايقۇت ، قورسىقىنى تۇتۇپ تۇرۇپ .
شۇ تاپتا ئۇنىڭ قورسىقى ئاغرىۋاتاتتى . ئاتنىڭ ئالدىغا دوم يىقىلغاندا قورسىقى ئاتنىڭ بېشىغا تېگىپ كەتكەندى . شۇنىڭدىن-مىكىن ، بەك قاتتىق بولمىسىمۇ قورسىقى ئاغرىۋاتاتتى . مەھەللى-دىكى قوشنا ئاياللارنىڭ : «تولغاقسىنغاندا ئادەمنىڭ قورسىقى ئۇن-داق ئاغرىيدۇ ، مۇنداق ئاغرىيدۇ» دېگەن ئاغرىقى مۇشۇمىكىن . ئاچچىق سانجىپ ئاغرىمىغىنىغا قارىغاندا ئەمەستۇ . شۇنداق بولۇپ قالسا قانداق قىلارمەن ؟ بالا ئەجەب بايىقىدەك مىدىرلىمايدۇيا ؟ تۇرۇپلا ئايقۇتنى قورقۇنچ باستى .
— قاراپ باقە ، ئاتاڭ...
ئايقۇتنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرى چۈشكۈچە بىر نەرسە ئۇلارنىڭ يېنىغا دومىلىغاندەك كېلىپ توختىدى .
— ئايقۇت ، ئېۋالىقا كېلىپ قاپتۇق ، ماڭالىمۇ ؟ ...
ئايقۇت چۆچۈپ يېنىغا قارىدى ، يېنىدا ئوماق تۇراتتى ، ئايقۇت قۇملۇق شامالدا ئېرىنى ئاران ئىلغا قىلدى . ئاۋاز ئېرىنىڭ ئاۋازى ئىدى . ئايقۇتنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشتى .
— ماڭالى ،— دېدى ئايقۇت ، ھۆمۈدەپ تۇرۇپ پەس ئاۋازدا . ئۇ قورسىقىنىڭ ئاغرىۋاتقانلىقىنى ئېرىگە ئېيتمىدى ، ئۇنىڭسىزمۇ ئۇنىڭ غېمى ، يۈكى ئازمۇ ؟ ئېرىنى تېخىمۇ تېنىتىپ ، جىددىيلەش-تۈرۈپ غېمىنى ئاشۇرغۇسى كەلمىدى ، ئايىدى

ئۇماق ئايقۇتنى ئاتقا ئاۋايلاپ مىندۈردى ، ئۆزەڭگىدىكى پۇتىد-
نى تۇتۇپ ئوڭشاپ قويدى .

— چۇلۇۋۇرنى بەك تارتىۋالما ، پۇتۇڭنى كالىنىڭ بىقىنىغا چىڭ چاپلاپ ئولتۇر ، ھېلىلا يېتىمىز ، — دېدى توختاقنى كالىغا مىندۈرۈۋېتىپ .

— ئېشەك ، كالىلارنى قانداق قىلىمىز ؟ — سورىدى توختاق .

— كارىڭ بولمىسۇن ، كېيىن تېپىۋالىمىز .

شاۋقۇنلۇق دېڭىز دولقۇنىنى يېرىپ غايقاڭلاپ① كېتىۋاتقان كاراپتەك ، ئۇلار قۇملارنى قويۇندەك ئۇچۇرۇپ ، چىرقىرىغاندەك ھۇشقىيتىپ قۇم دېڭىزىنى بىر ئالغان قاتتىق شامالغا قارشى بىر قەدەمدىن - بىر قەدەمدىن ئىلگىرىلىمەكتە . ئايقۇتنىڭ كاللىسىدا ئىۋالىقا بېرىۋالساق بولاتتى ، دېگەن بىرلا غەم بار ئىدى . قورسى-
قى يەنە ئاغرىۋاتقان بولسىمۇ ، بايىقىدىن بوشىغانىدى .

— يېتىپ كەلدۇق !

ئايقۇت كۆزىگە قۇم كىرىپ كېتىشىنىمۇ خىيالىغا كەلتۈرمەي بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى . ئالدىدىلا ھەربىرىگە ئىككى ئادەمنىڭ غولىچى يەتمىگۈدەك چوڭلۇقتىكى ئون نەچچە تۇپ توغراق تۈۋى گويا مۇشۇ قۇملۇقنىڭ پاسىبانلىرىدەك يوغان گەۋدىسىنى كېرىپ چوقچىيىپ تۇراتتى ...

«ئەمدى ئۇلارنى يۇتۇپ كېتەلمەيدىغان بولدۇم» دېگەندەك شامال ئاستا - ئاستا پەسكويىغا چۈشتى ، كەڭ قۇملۇق يەنە ئۆزى-
نىڭ سۈرلۈك جىمجىتلىقىغا چۆكتى .

ئېشەك يىراققا كەتمەپتۇ ، ئۇنى توختاق تۇتۇپ كەلدى ، ئايقۇت مىڭىشقا ئالدىرايتتى . قورسىقىنىڭ تۇرۇپ - تۇرۇپ ئاغرىشى ئۇنى قورقۇنچقا سالاتتى . ئادەم بار بىرەر جايغا بېرىۋېلىشقا ئالدىرايتتى . ئاخىر بولماي ئەھۋالنى ئۇماققا ئېيتتى . ئۇماق :

— ھەي ئايقۇت ، ھەي ئايقۇت ، نېمىشقا ۋاقتىدا ماڭا ئېيتمىدىڭ . سەندە بىرگە خۇدا بەرگەن يەنە بىر جان بار

① غايقاڭلاپ — ئىرغاڭلاپ ، ئېغىنىپ ، لەپەڭلەپ .

جۇمۇ ! — دېدى ـ دە ، يۈگۈرگىنىچە ئالدىدىكى ئېگىز قۇم دۆۋى‍ـ
سىگە چىقتىيۇ ، شۇئان دومىلىغانچە ئىتتىك يېنىپ چۈشتى .
— ئالدىمىزدا ئون نەچچە ئۆي تۇرىدۇ ، ئادەم باردەك قىلىدۇ ،
تېز ماڭايلى ، — دېدى ـ دە ، كېلىپلا ئايقۇتنى ئاتقا مىندۇردى .
توختاقفا قاراپ : «ئېشىكىڭىگە مىن» دەپ قويۇپ ئۆزى كالدىغا
مىندى .

9

ئوماق ئالدىراپ قالدى ، ئالدىرىمايمۇ بولمايتتى . ئايقۇتنىڭ
ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قالغانىدى . ئۇنىڭ ئاتتىن يىقىلىشى
ئوماقنى جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى . ئۇ پۈتى بىلەن كالىنىڭ بېقىنىغا
نىقتايتتى . ئۆزمەي «هوش» دېگەچ ، بۇرۇندۇقنىڭ ئۇچى بىلەن
كالىنىڭ سۆگىنچىگە ئۇراتتى ، كۆزى ئايقۇتتا ئىدى .
ئادەم ئۇننى ئاڭلىدى بولغاي ، ئۆيلەردىن ئون نەچچە ئەر ـ
ئايال چىقتى . كەلگۈچىلەرنىڭ مۇشۇ قۇملۇق ئادەملىرى ئىكەنلى‍ـ
كىنى قاراپلا بىلدى ـ دە ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىشتى . ئوماق
كالىدىن چۈشۈپلا توپ ئىچىدىكى قويۇق ئاق بومبۇر ساقاللىق
كىشىنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى ، ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ نەدىن
كېلىۋاتقانلىقى ، نەچچە كۈن يول ماڭغانلىقىنى ، ئايقۇتنىڭ ئەھۋالى
ۋە ئۇنىڭ ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ ، قورسىقىنىڭ ئاغرىپ كېتىۋات‍ـ
قانلىقىنى ئېيتتى . قاتتىق شامالدا قالغانلىقىنى دەپ يۇرۇشنىڭ
ئورنى يوق ئىدى . ياشانغانراق ئايالدىن ئىككىسى كېلىپ ئايقۇتنى
ئاتتىن ئاۋايلاپ چۈشۈرۈپ قولتۇقىدىن يۆلەپ ئۆي تەرەپكە ئېلىپ
ماڭدى . ئايقۇتنىڭ چىرايى ئاچچىق بىر نەرسە يۇتۇۋالغاندەك تۇرۇ‍ـ
لۇپ تۇراتتى .
— قورسىقىڭىز تۇرۇپ ـ تۇرۇپ سانجىپ ئاغرىۋاتامدۇ ؟ —
دەپ سورىدى يۆلەپ كېتىۋاتقان ئاياللىنىڭ بىرى .
ئاي‍ـقۇت «شۇن‍ـداق» دې‍ـگەن ئىشارەت‍ـتە بېشىنى لىڭشىتىپ

قويدى .
— بۇ نەچچىنچىسى؟ — سورىدى يەنە ھېلىقى ئايال .
ئايغۇتنىڭ يۈزى ۋىللىدە قىزاردى .
— تۇنجىسى .
ئىككى ئايال بىر - بىرىگە قاراپ قويۇشتى .
— ئالتۇن! — ئايغۇتتىن گەپ سورىغان ئايال توپ ئىچىگە قاراپ دېدى ، — بىزنىڭ ئۆيگە ئورۇن راسلاپ قوي .
— قانداقراق؟ — جىددىيلەشكەن ئۇماق ھېلىقى ئايالدىن سورىدى .
— ئاتتىن يىقىلغاندىن بولدىمىكىن ، بالا بالدۇر تۇغۇلىدىغان ئوخشايدۇ ، كۆرۈپ باقايلى ، — دەپ جاۋاب بەردى ھېلىقى ئايال .
توپ ئىچىدە يەنە ياش - قېرى ئونچە ئايال ، سەككىز ئەر ، ئىككى كىچىك قىز ، تۆت ئوغۇل بالىمۇ بار ئىدى . ئالتۇن دېيىلگەن ياش ئايال يەنە بىر ئوتتۇرا ياش ئايالغا بىرنېمىلەرنى دەپ قويۇپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى .
بومبۇر ساقال كىشى ئۇماقتىن سورىدى :
— سۆگەتبۇلاقتا كىمنىڭ بالىسى سەن؟
— تۇراق ئاتىنىڭ .
— ھوي ، ھېلىقى تۇراق يولۋاسنىڭمۇ؟
— ھەئە .
— ئاڭلىسام تۇراق ئۆلۈپ كېتىپتۇ ، قاچان كەتتى؟
— ئون يىل بولدى .
— مېنىڭ قانچىلىك ياشقىنىمنى بىلەمسەن؟ مەن ئۇزاق ياشىدىم . زادى قانچىلىك ياشىغىنىمنى ، قانچە ياشقا كىرگىنىمنى ئېنىق ئېيتىپ بېرەلمەيمەن . زېھنىم خىرەلەشتى ، شۇنداقتىمۇ ھازىرمۇ بەزىدە ئۇۋغا چىقىپ تۇرىمەن . دەريا ، كۆللەرگە كېمىلىك كىرىپ بېلىق تۇتۇپ كېلىمەن ، ئەمما يەنىلا بەك ياشىنىپ قالدىم ، بەك قېرىپ كەتتىم . مەنمۇ كېتىمەن ، كېتىدىغىنىمغىمۇ كۆپ قالمىدى …

بوۋاينىڭ گېپى تۈگىمىگەنىدى ، ئۆي ئىچىدىن ئايغۇتنىڭ جان ئاغرىقىدا ۋارقىرىغىنى ئاڭلاندى . ئوماق ئىتتىك مېڭىپ ئۆينىڭ ئالدىغا كەلدى . باشقىلارنىڭمۇ دىققىتى ئۆيدە ئىدى . بىر ئايال ئۆيدىن بېشىنى چىقىرىپ ، ئوماققا :

— كىرمەي تۇرۇڭ ، — دېدى .

جىددىيلىك ، تەقەززالىقتا بىر دەملىك ۋاقىت ئۆتتى . بۇ ۋاقىت ئوماققا بىر كۈن ، بىر ئاي ھەتتا بىر يىلدەك ئۇزاق بىلىنىپ كەتتى . ئۆي ئىچىدىن پات - پات ئايال كىشىنىڭ : «كۆچەڭ» ، «ئىنجىقلاڭ» دېگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . بىر كەمدە ئۆي ئىچىدىن جاننى لەرزىگە سېلىپ قىرقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى . ئۆيدىن ھېلىقى ئالتۇن ئاتلىق ئايال چىقىپ ئۇنلۇك ئاۋازدا :

— سەگدىدى① ،بۆرە ! ئوغۇل ! — دەپ بولۇپ ، — سۆيۈنچە ، — دېدى .

ئوماق شۇئان بېرىپ توختاقنىڭ قولىدىن ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئېلىپ يېتىلەپ كەلدى - دە :

— مانا سۆيۈنچە ! — دەپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئالتۇننىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ، ئۆيگە ئوقتەك ئېتىلىپ كىرىپ كېتىپ زاكىلانغان بوۋاقنى كۆتۈرۈپ چىقتى . بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ :

— يول ، سەپەر ئۈستىدە ، جاپا - مۇشەققەت ئىچىدە تۇغۇلغان ئوغلۇمنىڭ جېنى تۆمۈردەك چىڭ بولسۇن ! ئېتى تۆمۈر !— دېدى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ .

بۇ 1860 - يىلى 4 - ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى .

ئەر - ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئوماقنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنى مۇبارەكلىدى . بوۋاقنى قولىدىن قولغا ئېلىشىپ : «تۆمۈر - تۆمۈر !» دېيىشىپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويىدى .

— تۇراق يولۋاس ئوغلى ، قالۇچى ئوماق ، بىزگە يەنە بىر

① سەگدىدى — يەڭگىدى ، تۇغدى («دىۋان» 3 - توم ، 574 - بەتتىمۇ شۇنداق)

قالۇچى قوشۇپ بەرگىنىڭگە بارىكاللا ساڭا! — دېدى بوۋاي، ئوماقنىڭ ئىككى قولىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ.

ئوماق بوۋاينىڭ گېپىدىن گاڭگىراپ قالدى. ئاتىسىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار قاراقوشۇنلۇق[1] ئىدى. ئەمما بوۋاي ئۇنى «قالۇچى» دەۋاتىدۇ. «بۇ قانداق گەپ، مەيلى مەن قالۇچىمۇ بولاي، بۇنى بۇ بوۋاي قانداق بىلىدۇ، نېمىگە قاراپ بۇنداق دەيدۇ؟»

— بوۋا، مېنى نېمىگە قاراپ قالۇچى دەيسەن؟

— بۇنى كېيىن ئېيتىپ بېرەي. هازىر ئايقۇتۇڭ بىلەن يېڭى قالۇچى تۇمۇرۇڭنىڭ غېمىنى قىلايلى، — بوۋاي ئوماققا مۇشۇنچىلىك جاۋاب بېرىپ قويۇپ يېنىدىكىلەرگە ئىش تاپشۇردى.

ئايقۇتقا قاراۋاتقان ئىككى ئائىلىدىن باشقىلىرى — ئەر - ئايال، چوڭ - كىچىك هەممىسى بەزىلىرى قولىغا باگان، پالتا، ئارغامچىلارنى، بەزىلىرى ئورغاق، تانىلارنى ئېلىشىپ ئۆيلەرنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىشتى. باياتىندىن بېرى پۈتۈن دىققىتى خوتۇندا بولۇپ قالغان ئوماق ئەمدى ئەتراپقا نەزەر سېلىشقا باشلىدى.

مەهەللىنىڭ ئوماقلار كەلگەن تەرىپى قۇملۇق بولغىنى بىلەن نېرىقى تەرىپىدە بىر كۆل، كۆلنىڭ ئەتراپى قويۇق چاتقاللىق، قومۇشلۇق، بەزى جايلىرى بۈككىدە يېكەنلىك. نېرىسىدا يوپۇرماقلىرى بىخ يېرىپ چىقىپ ئەمدىلا تەڭگىچىلىك بولغان، بۇ قۇملۇق دالىغا يېشىللىق بېغىشلاۋاتقان بۈك توغراقلىق كەڭ يېيىلىپ تۇراتتى.

كۆپ يىللار ئىلگىرى كۆلنىڭ يۇقىرىسىدا كىچىكرەك بىر تارماق دەريا بار ئىدى. دەريا سۈيى مۇشۇ ئەتراپقا كەلگەندە قۇمغا سىڭىپ كەتكەندەك ئازلاپ قالاتتى، ئازلا قىسمى ئاياغقا ئېقىپ كېتەتتى. بۇ قىسمىمۇ پايانسىز قۇملۇقتا ئۇياققا ئېقىپ، بۇياققا ئېقىپ، ئېگىز - پەس قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدا يوقاپ كېتەتتى، قۇمغا سىڭىپ كېتەتتى، يەنە بىر يەرلەردىن يول تېپىپ چىقىپ

[1] لوپنورلۇقلار ئۆزلىرىنى «قاراقوشۇن»، «قالۇچى»، «ئابدال»، «جۇداخ — يانلار» دەپ تۆت قەبىلىگە ئايرىيدۇ. بۇلاردىن «قارا قوشۇن»، «ئابدال»لار چوڭراق قەبىلە.

كىچىك - كىچىك ئېقىن ياكى كۆللەرنى ھاسىل قىلاتتى . بۇ كۆل شۇ دەريانىڭ قۇمغا سىڭىپ كەتكەن سۈيىنىڭ بۇلاق بولۇپ چىقىشىدىن پەيدا بولغان . شۇڭا بۇ كۆل «بۇلاقكۆل» دەپ ئاتىلىپ قالغان . دەريا ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ تېخىمۇ يىراقتا يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن ، كۆل سۈيى بەزى چاغلاردا سەل ئازلاپ قالسىمۇ ، تۈرۈپلا يەنە كۆپىيىپ قالاتتى ، ھەرگىز قۇرۇپ كەتمەيتتى .

بۇ مەھەللىدىكى كىشىلەر ئەسلىدە قاراقوشۇن كۆلى ئەتراپىدىكى «قالۇچى» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ بىر توپ ئىچىدىكى بىر جەمەت كىشىلىرى ئىدى . ئۇ يەردە بولغان بىر قېتىملىق كېسەل ۋە قۇرغاقچىلىق ئاپىتى تۈپەيلىدىن كۆچ - كۆچ بولغاندا ، بۇ جەمەتتىكىلەر مېڭىپ - مېڭىپ مۇشۇ بۇلاقكۆل بويىغا كېلىپ توختاپ قالغانىدى . بومبۇر ساقاللىق بوۋاي مۇشۇ جەمەتنىڭ ئاقساقىلى ، چوڭ - كىچىك ھەممىسى ئۇنى «قاناقا»[1] دەپ ئاتىشاتتى ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايتتى ، گېپىنى يىرمايتتى . بۇگۈن مەھەللىدىكىلەر قاناقانىڭ قوزغىتىشى بىلەن ئوماقلارغا ۋاقىتلىق تۇرالغۇ قىلىپ بېرىش ئۈچۈن «ئۆي» سېلىپ بەرمەكتە . ئەرلەر توغراقلىقتىن ياغاچ كېسىپ ، كالا ، ئېشەكلەرگە ئارتىپ - سۆرىتىپ ئېلىپ كېلىشتى . ئاياللار ، باللار بولسا كۆل بويلىرىدىن غالدىراق قومۇش[2] ، يېكەنلەرنى ئورۇپ كېلىشتى .

ئاز كەم ئىككى غۇلاچچە ئۇزۇنلۇقتىكى تومراق ياغاچتىن سەككىزنى تۆت بۇلۇڭلۇق قىلىپ سەككىز يەرگە تۈۋرۈك قىلىپ قۇمغا چوڭقۇر قىلىپ باقانا[3] كۆمدى ، ئۈستىگە بايران[4] قويۇپ باغلاپ ، بىر - بىرىگە چېتىپ «ئۆي» نىڭ گەۋدىسىنى تىكلىدى ، ئاندىن ئاستى بىلەن بايران ئارىلىقىنى ئۆلچەپ ئوخشاش ئارىلىق قويۇپ يەنە ئۈچى تەرەپتىن ئىككى جايغا چېتىق باغلىدى . قۇم ئۈستىگە قويۇلغان ئاستىنقى چېتىقنى ياقىلىتىپ قۇمنى تارتىپ

---

① قاناقا — چوڭ بوۋا ، ئۇلۇغ بوۋا ، بۇزرۇكۋار .
② غالدىراق قومۇش — مەخسۇس بورا توقۇشقا ئىشلىتىلىدىغان يوغان قومۇش .
③ باقانا — قومۇش ئۆينىڭ بۇلۇڭ (تۈۋرۈك) ياغىچى .
④ بايران — قومۇش ئۆينىڭ ئۈستۈنكى يان ياغىچى .

ئېرىقچە چىقىرىپ ، غالدىراڭ قومۇشنىڭ تۈۋى تەرىپىنى ئېرىقچە-لارغا قويۇپ چېتىقلارغا يۆلەپ كۆمدى . ئۆيگە شامال ، قۇم كىرىپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن قومۇش سىرتىغا بىر قات قېلىن قىلىپ يېكەن قويدى ، قومۇش ، يېكەنلەرنى باسۇرۇپ ئۈستىدىن يەنە ئىككى باسۇرۇق چېتىق قويۇپ باغلىدى . ئۆگزىگىمۇ گۆسۇ-لەرنى[1] قويۇق قويۇپ قومۇش ، يېكەن سالدى . ئۇنىڭ ئۈستىدىن باسۇرۇق قىلىپ ياغاچ - بادرىلارنى قويۇپ ئۈستۈنكى چېتىققا بىرمۇبىر باغلىدى . قولمۇقول تۇتۇش قىلىپ قالاچ قاناقانىڭ ئۆيد-گە يېقىن جايغا كىچىك - كىچىك ئۈچ ئېغىزلىق ئۆي بەرپا قىلىنىشتى . ئىككى ياندىكى ئۆيگە ئازراق پالتۇكلۇق[2] يەر قويۇپ ، يەر ئۈستىگە چوڭراق ياغاچ قويۇپ توسۇپ ، ئىچىنى قۇم بىلەن تولدۇرۇپ سۇپا چىقاردى ، سۇپا ئۈستىگە قېلىن قىلىپ يېكەن يېيىشتى . ئاندىن يەنە قاناقانىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە بەزى ئۆيلەردىن ئۇنى - بۇنى ئېلىپ چىقىپ ئوماقلارنىڭ ئۆيىنى بىر قۇر سەرەمجانلاپ بەردى . ئوماقلار قومۇش ئۆيىنى جىق ياسىغان ، جىق ئولتۇرغان ، ئەمما بۇنچىلىك تۇجۇپىلەپ ياسىمىغان . بۇ يەر-دىكى بەزى قالۇچىلارنىڭ ئۆيلىرىمۇ بۇنچىلىك پۇختا ئەمەس ئىدى . ئوماق بۇنى قالاچ قاناقانىڭ ئۆزلىرىگە قىلىۋاتقان ئالاھىدە ئىلتىپا-تىدىن بولغانلىقىنى ھېس قىلدى ۋە تەسىرلەندى ، يەنە تېخى ئايقۇنتقا قارىشىشقا ئالتۇن دېيىلگەن ھېلىقى ياش ئايالنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى . قاناقانىڭ يول كۆرسىتىپ تۇرۇشى ئارقىسىدا ئىشلار ئەنە شۇنداق پۇختا ، ئىنچىكە پۇتكۈزۇلدى . ئوماقلار بۇ يەردىن كەتكۈچە تاماقنى قاناقا بىلەن بىللە يەپ تۇرىدىغان بولدى .

ئوماق ئۆيىنى تۈزەشتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، ئىككى ئايال ئايقۇنتنىڭ بېشىنى چىڭ چۈمكەپ كۆتۈرۈپ ئىچكەركى ئۆيگە ياتقۇ-زۇپ قويدى . بوۋاق دۇنياغا تېخى بايلا كۆز ئاچىسمۇ : «مەن نەدىن نەگە كېلىپ قالدىم ؟» دېگەندەك ، كۆزىنى يوغان ئېچىپ

① گۆسۇ — چەنزە ، بادرا .
② پالتۇك — بوسۇغا ؛ پەگاھ .

تورۇسقا قاراپ ياتاتتى . ئايقۇت بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى ، قارىغاي-سېرى بالىسىنى يۇرىكىگە چاپلاپ ، ئەت - باغرىغا باسقۇسى كەلدى . ئايقۇتقا شۇ تاپتا بالا يۈزى كۆرگەندىنمۇ ئارتۇق يەنە بىر باشقا خۇشاللىق يوق ئىدى . ئۇ بالا يۈزى كۆردى ، ئۇن يىل زارىققان ، تەقەززا بولغان ، ئارزۇلىغان ئايدەك چىرايىنى كۆردى . ئۇماقمۇ خۇشاللىق ئالىمىدە پەرۋاز قىلاتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ مانا ئەمدى ھەقىقىي ئاتا بولغىنىدىن قەۋەت خۇشال ئىدى . ئۇنىڭ كۆزىمۇ بالىنىڭ كۆزىدە ، گويا بالىسىنى كۆزى بىلەن يەپ كېتىدىغاندەك .

- ئۇماق ئىشلاردىن كۆڭلى خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن سىرتقا چىقتى . قالاچ بوۋاي ئۆيى ئالدىدا بىرىگە قوي سويدۇرۇۋاتاتتى . ئۇماق قوينى كىم ئۈچۈن سويدۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلدى① . بوۋاينىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇنىڭغا كۆپتىن - كۆپ مىننەتدارلىقىنى ئېيتتى ، ئاندىن قالاچ قاناقادىن :

— قاناقا ، بايا سەن بىزنىمۇ قالۇچى دېگەندەك بىر گەپنى قىلدىڭ . ئېيتقىنا قاناقا ، قالۇچى زادى قانداق جەمەت ؟ — دەپ سورىدى .

— قالۇچىمۇ ... — قاناقا كۆزىنى يىراق ئۇپۇققا تىكتى ، ئاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆككە تىكىپ تۇرۇپ كەتتى . قاناقا ئۇ تۇرقىدا خىيال سۈرۈۋاتاتتى . خىيال ئالىمىنى كېزىۋاتاتتى . تۇرۇپ - تۇرۇپ قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ ، كۆزى بىر نۇقتىغا تىكىلىپ توختاپ قالغاندەك بولاتتى . ئۇ نېمىنى خىيال قىلىۋاتىدىكىن ؟ بەلكى ئاتا - بوۋىسى ئېيتىپ بەرگەن ، ئۇزاق ئۆتمۈشتىن قالغان ، چۈشىكىن دېسە ، بولغان ئىشتەك ، رىۋايەتمىكىن دېسە ، راست ئىشتەك تۇيۇلىدىغان ، بەكمۇ ئۇزاق قەدىمدە قالغان ئەجدادلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى ھەم ئۆز سەرگۈزەشتلىرىنى ئويلاۋاتامدىكىن .

ئۇماق قاناقاغا قايتىدىن زەن سېلىپ قارىدى . بوۋاي خۇددى كېچىدىكى قۇملۇق بوراندا ئۇلارغا دالدا - پاناھلىق بولغان ، ئىككى

① لوپنۇرلۇقلار ئەنئەنىسىدە ئۆي ھايۋانلىرىنى ئۆلتۈرمەيدۇ . ئۆيگە بىرەر ئەزىز مېھمان كەلگەندە ئالدىغا ئېلىپ چىقىپ قويىدىغان بېلىق ياكى تەييار گۆشى بولمىغان ئەھۋالدا قوي سويىدۇ .

ئادەمنىڭ غولچى ئاران يېتىدىغان توغراقتەك يوغان گەۋدىلىك ، بەستلىك ئىدى ، پېشانە ـ يۈزلىرىنى قاقشال توغراقنىڭ قوۋزىقىدىكى چوڭقۇر يېرىقچىلاردەك سانسىز تىلىم ـ تىلىم قورۇقلار قاپلىغانىدى ، ئۇقارنىڭ[1] قورسىقىدەك ئاپئاق بومبۇز ئۇزۇن ساقىلى مەيدىسىنى يېپىپ كىندىكىگىچە چۈشۈپ يېيىلىپ تۇراتتى ، پېشانە ـ يۈزلىرىدىكى قورۇقلار بىلەن ئۇزۇن ئاپئاق ساقىلىلا قاناقانىڭ ئۇزاق ياشىغانلىقىغا گۇۋاھلىق بېرىپ تۇراتتى .

ئوماقنىڭ قولىقى قاناقادا ، «قالوچى» دېگىنى زادى قانداق قەبىلە ، قانداق جەمەتتۇ ؟

① ئۇقار — قانات ـ پەيلىرى رەڭدار ، ئەتىۋارلىق بىر خىل قوش ...

ئىككىنچى باب

قالۇچىلار مەھەللىسىدە

«بىزنىڭ ئۇرۇقىمىز سىنىڭ دەرىخىڭنىڭ ئۇرۇقىدىن» .

— «ئوغۇزنامە» دىن .

«ئۇيغۇرلار ماكانى شەرقشۇناسلىقتا ئەپسانىۋى بىر دۇنيادۇر» .

— پ . پ . سىمىنوف (رۇسىيە) .

1

قاناقانىڭ كۆزى يەنىلا چېتى يىراق ئۇپۇق سىزىقى بىلەن كىرىشىپ كەتكەن پايانسىز قۇملۇققا گويا ئۇنىڭدا ھازىرلا بىرەر ھېكمەت ، مۆجىزە يۈز بېرىپ قالىدىغاندەك تىكىلىپ تۇراتتى . ئۇ شۇ تاپتا ئۇزاق ئۆتمۇشتىن قالغان ، ئاتا - بوۋىلىرى ئېيتىپ بەرگەن ئەپسانە - چۆچەك ، داستان - رىۋايەتلەر ئۈستىدە خىيال يۈرگۈزمەكتە ئىدى . يېشى ئۇلغايغانسېرى ، ئۇ بۇ داستان ، رىۋايەتلەردە ئېغىزغا ئېلىنىدىغان ئادەملەر ، يەر - جايلار توغرۇلۇق كۆپ ئويلىنىدىغان بولۇپ قالدى ، گاھىدا بىر قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە

چىقىپ ئولتۇرۇپ، گاھىدا ئۆرە تۇرغىنىچە يىراق ـ يىراقلارغا ئۇزاققىچە قاراپ تۇرۇپ كېتەتتى. «ئۆلامبەردىخان قايسى شەھەرنىڭ خانى. ‹چوڭشەھەر› دېگىنى زادى قەيەر؟ بوۋىلار ئېيتىدىغان كۆلشەھەر، مىرەن، توپاشەھەرلەر قاچانقى، قانداق شەھەرلەر بولغىيتتى؟ كۆلشەھەر بىلەن مىرەننىڭغۇ ئىز ـ خارابىلىرى بار. توپاشەھەرنىڭ نامىدىن باشقا ئۇ يەردە شەھەر ـ يۇرت بولغانلىقىنى كۆرسىتىدىغان ھېچقانداق ئالامەت يوق. يۇلغۇن، چاچاق قاپلىغان قۇم دۆڭلىرىدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق، ھەتتا يېقىن ـ يىراق ئەتراپىدا بىرەر تۈپ دەرەخمۇ يوق. بۇ شەھەرلەردىن باشقا يەنە چاقمپەلەك[①]، شەھىرى كىتىك، شەھىرى بۇجۇم ... نېمىدېگەن كۆپ شەھەرلەر، ئەجەب ئەجدادلىرىمىز بۇ شەھەرلەر ياكى ئۆزلەرى توغرۇلۇق بىرەر سىرتىقمۇ[②] قالدۇرماپتىكەن. دادامۇ بۇ توغرۇلۇق ھېچ نەرسە دەپ بەرمىگەن. ئاتامغۇ ئۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىپ باقمىغان. دەپ بەرگىنى پەقەت؛ ئۇنداق بوپتىكەن، بۇنداق بوپتىكەن، دەيدىغان رىۋايەتلەر». قالاچ قاناقا ئۇ رىۋايەتلەر ئۇستىدە ئەپسۇسلىنىپ تۇرۇپ ئەنە شۇنداق ئويلايتتى. ئۇ رىۋايەتلەرمۇ ئەسىرلەر داۋامىدا رەڭلىرى ئۆڭۈپ ۋە كىمدۇر بىراۋلار تەرىپىدىن ئۇستىدىن يەنە رەڭ بېرىلىپ، بۇ رەڭلەرمۇ ئۆڭۈپ ۋە ئۆچۈپ ئەسلىي ھالىتىنى پەرق ئەتكۈسىز بولۇپ كەتكەن تام رەسىملىرىگە ئوخشاپ قالغان. بۇ رەسىملەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە ھەركىم ئۆز خاھىشى، قايسىبىر رەڭنى ياقتۇرۇش ـ ياقتۇرماسلىقى، رەڭلەرنى ماسلاشتۇرۇش ماھارىتى بويىچە بوياق بېرىشىدۇ، ئاندىن ئۇنىڭغا چۈشەندۇرۇش، ئىزاھاتلارنى چاپلىشىدۇ. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش ئەجدادلاردىن قالغان رىۋايەتلەر زاماندىن زامانغا، ئېغىزدىن ئېغىزغا، قۇلاقتىن قۇلاققا ئۆتۈش جەريانىدا ئاز ـ تولا بەلكى خېلى چوڭ قوشۇپ قويۇش ياكى چۈشۈرۈپ قويۇش، چىقىرىۋېتىشتەك

---

① چاقمپەلەك — بەزىلەر بۇ شەھەرنىڭ ئورنىنى تەكلىماكاننىڭ شىمالىدا، بوگۇر بىلەن لوپنۇر ئارىسىدا، بوگۇرنىڭ خەنزۇچە ئاتىلىشى بولغان «لۇنتەي»، «چاقمپەلەك» نىڭ مەنەن تەرجىمىسىدىن كەلگەن، دەپ قارايدۇ.

② سىرتىق — دېرەك، ئۇچۇر، خەۋەر («دىۋان» 1 ـ توم، 605 ـ بەت).

ھەر خىل قىسمەتلەرگە دۇچار بولغاندۇ .

ئەجدادلار توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنى قاناقاغا دادىسى[1] ئېيتىپ بەرگەن ، بوۋىسىدىن ئاڭلاش نېسىپ بولمىغان . بوۋىسى ئۇ تۇغۇلۇشتىن بۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن . ئۇلارنىڭ يۇرتىدا نەدىن ، قاچانلاردا كېلىپ قالغانلىقى نائېنىق ، ئۆزىنى چۆچەك - رىۋايەتچى دەۋالىدىغان بىر قېرى بار ئىدى . قالاچ قاناقا ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزاق ئۆتمۈش ۋە ئەجدادلار توغرىسىدا چۆچەك ، رىۋايەتلەرنى ئاڭلىغان . ئۇنىڭ ئېيتقىنى بىلەن دادىسىنىڭ ئېيتقانلىرى ئانچە ئوخشىمايتتى ، بەزى جايلىرى پۈتۈنلەي ئوخشىمايتتى ، ھەتتا تەتۈرىچە ئىدى . دادىسى «چوڭ» ، «كۆپ» دېگەننى ، ئۇ «كىچىك» ، «ئاز» دەيتتى ، دادىسى «كۈچلۈك» دېگەننى ، ئۇ «ئاجىز» دەيتتى ، دادىسى «باتۇر» ، «پالۋان» دېگەننى ، ئۇ «ئۆكتەم» ، «قاراقچى» ، «قارام» دەيتتى . پەرق شۇنداق زور ئىدى . قاناقا ئويلىغانسېرى دادىسى ئېيتقان رىۋايەتلەر راست شۇنداق بولغاندەك تۇيۇلاتتى ، دېمىسىمۇ ئۆز ئۆزىچە ئېيتىدۇ ، يات ياتچە .

قالاچ قاناقانىڭ بالا چاغلىرى . مەھەللىدىكى بالىلار پات - پات بىر قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە ئولتۇرۇشۇۋېلىپ ئاتا - بوۋىلىرى ، ئانا - موملىرىدىن ئاڭلىغان ھېكايە - چۆچەك ، رىۋايەت ، داستانلارنى بىر - بىرىگە ئېيتىپ بېرىشەتتى .

— بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا ، يېقىننىڭ نېرىسىدا تارىم بويىدىكى بىر مەھەللىدە «كالا باش» لەقەملىك بىر بالا بولغانىكەن ، — چوڭراق ياشتىكى بىر بالا ئاتىسىدىن ئاڭلىغان بىر چۆچەكنى بالىلارغا ئېيتىپ بېرىشكە باشلىدى ، — ئۇنىڭ تاغىسى شۇ مەھەللىنىڭ ئاقساقىلى ئىكەن . ھېلىقى بالا ئاقساقال تاغىسىنىڭ بولۇشتۇسىدا[2] بالىلارغا چوڭچىلىق قىلىدىكەن ، ھەدېسىلا ئو-

---

① دادا — لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى تۇغقانچىلىق ئاتالغۇسىدا «دادا» ئاتىسىنىڭ ئاتىسىنى كۆرسىتىدۇ .

② بولۇشتۇ — بولۇشۇش ، يان بېسىش («دىۋان» 1 - توم ، 475 - بەت ، 2 - توم 147 - بەت) .

رۇنسىز سوقۇشۇپ يولسىزلىق قىلىپ، يوق يەردىن جېدەل تاپىدى-
كەن، چوڭلار گەپ قىلسىمۇ، ئۇلارنىڭ نەسىھەتلىرىنى زادى ئاڭ-
لىمايدىكەن. تېخى چوڭ - كىچىك ھەممەيلەننى: «دۆت، كالۋا-
لار» دەپ تىللايدىكەن. مەھەللىدىكى باللار ئارىسىدا يېشى «كالا
باش»تىن كىچىك، ئەمما ئەقىللىق، چېچەن بىر بالا بار ئىكەن.
ھېلىقى «كالا باش» ئۆزىنى ئەقىللىق كۆرسىتىپ چوڭچىلىق قى-
لىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، چېچەن بالىنىڭ ئۇنىڭغا زەردىسى
قايناپ:
— سەن ئۆزۈڭنى ئەقىللىق چاغلايسەن، قېنى ئېيتقىنا، مەن
سېنى ئاۋۇ ئېرىق بويىغا ئاپىرىپ ئاغزىڭنى سۇغا تەگكۈزمەي قايتۇ-
رۇپ ئەكەلسەم نېمە دەيسەن؟ — دەپتۇ.
«كالا باش» ھېلىقى بالىنى مەنسىتمەي كۈلۈپ كېتىپ:
— سەنما، سەن مېنى سۇ بويىغا ئاپىرىپ سۇ ئىچۈرمەي
ياندۇرۇپ ئەكەلمەكچى؟ — ئۇ قاقاقلاپ بىر كۈلۈۋېتىپ، —
قېنى، ماڭە دۆت، — دەپ چېچەن بالىنىڭ ئالدىدا ئېرىق تەرەپكە
مېڭىپتۇ. ھېلىقى بالىمۇ «كالا باش» نىڭ كەينىدىن مېڭىپتۇ.
قالغان باللار چېچەن بالىنىڭ نېمە قىلماقچىلىقىنى بىلمەي
تېخى ئۇنى ئەخمەقلىق قىلدى، ئۇ سۇ ئىچمەن دېسە، ئۇنى توسۇ-
ۋالالامتىكىن، دېيىشىپتۇ.
— توختاپ تۇر، — دەپتۇ چېچەن بالا، «كالا باش» ئوچۇمىغا
سۇ ئېلىپ ئىچمەكچى بولۇۋاتقاندا، — بىر ئىشنى كېلىشىۋالايلى،
كىم ئۇتتۇۋالسا، ئۇتتۇرۇۋەتكۈچى ئۇنى يۈدۈپ باللار قېشىغا
ئاپارسۇن.
— بولىدۇ، — دەپتۇ «كالا باش» ئۆزىنىڭ ئۇتىدىغىنىغا
ئىشىنىپ، ئۇ گېپىنى قىلغۇچە ئوچۇمدىكى سۇمۇ سىرغىپ ئېقىپ
بوپتۇ.
— بۇ يەردە ئىككىمىزلا دېگەن بىلەن بولمايدۇ. ماڭ،
باللارنىڭ قېشىغا بېرىپ گەپنى شۇلارنىڭ ئالدىدا دېيىشمىز،
بولمىسا سەن تېنىۋالىسەن، — دەپتۇ چېچەن بالا.

— مەن تېنىۋالامدىمەن ، سەنلا تېنىۋالمىساڭ بولىدۇ ، دۈت ، كالۋا ، ماڭە ، — «كالا باش» شۇنداق دەپتۇ ـ دە ، باللار قېشىغا قاراپ مېڭىپتۇ .

— قانداق بولدى ؟ — ئىككىسى باللار قېشىغا كەلگەندە بىر بالا چېچەن بالىدىن قىزىقىپ سوراپتۇ .

چېچەن بالا كۈلۈپ تۇرۇپ :

— ئۇنىڭدىن سورا ، ئاغزى سۇغا تېگىپتۇمۇ ـ تەگمەپ ـ تۇمۇ ؟ — دەپتۇ .

— نېمە دەۋاتىسەن ؟ سۇ ئىچكىلىۋاتسام ئۆزۈڭ ئىچمەي تۇر ، كىم ئۇتتۇرۇۋەتسە قانداق قىلىشنى باللار ئالدىدا دېيىشىۋالايلى ، دەپ ئەكەلدىڭغۇ ، — دەپتۇ «كالا باش» كۆزىنى چەكچەيتىپ .

— شۇنداق پەم ئىشلەتمىسەم ، سېنىڭ ئاغزىڭنى ئېتىۋېلىپ ، سۆرەپ قايتۇرۇپ ئەكېلەمتىم ، — دەپتۇ چېچەن بالا .

باللار ئىشنىڭ تېگىگە يېتىپ پاراققىدە كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ .

— ھېساب ئەمەس ، ھېساب ئەمەس ، سەن ئالدامچىلىق قىلـ ـدىڭ ، باشقىدىن بارىمىز ، — دەپتۇ «كالا باش» جېنى چىققۇدەك تېرىكىپ ...

چۆچەكنى ئاڭلىغان باللار ئۇ ئىش خۇددى ئۆز ئىچىدە بولغانـ ـدەك كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ ، چېچەن بالىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە زوقلىنىپتۇ ، ئۇنىڭغا غايىۋانىسىگە ئاپىرىن ئوقۇپتۇ . «بىزمۇ شۇنـ ـداق ئەقىللىق بولساق ...» دېيىشىپ ، ھەرقايسىسى ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى ئىزھار قىلىشىپتۇ .

باللارنىڭ گېپى ئۇستىگە ئۆزىنى ھېكايە ـ چۆچەكچى دەۋالىـ ـدىغان ھېلىقى قېرى كېلىپ قاپتۇ . ئۇ ئىشنىڭ جەريانىنى بىلىپ بولۇپ :

— بۇ چۆچەكنى مەن ئوبدان بىلىمەن ، راست ، ھېلىقى بالا ئالدامچىلىق قىلغان . ئۇ ئۆزىنىڭ غەرىزىنى ئۇنىڭغا ئوچۇق ئېيتىـ ـشى كېرەك ئىدى ، بولمىسا ئاقساقالنىڭ جىيەنى ئالدىنامدۇ ، — دېدى .

— بۇ چۈچەكنى ماڭا دادامۇ ئېيتىپ بەرگەن، — قېرى گەپتىن توختىشىغا قالاچ گەپكە ئېغىز ئاچتى، — چېچەن بالا باللار ئالدىدا «كالا باش» نى ئېرىق بويىغا ئاپىرىپ ئاغزىنى سۇغا تەگكۈزمەي قايتۇرۇپ ئەكېلىدىغانلىق غەرىزىنى ئۇچۇق ئېيتقان. قانداق قىلىپ ئۇنىڭ ئاغزىنى سۇغا تەگكۈزمەي قايتۇرۇپ كېلىش — بۇ چېچەن بالىنىڭ چارىسى. ئۇنىڭ ئىشلەتكەن پەملىك ئۇسۇلىنى «كالا باش» ئۆزى دۆت، كالۋا بولغاچقا ئاڭقىرالمىغان. بۇ ھەرگىز ئالدىغانلىق ئەمەس، پەم ئىشلەتكەنلىك، — دېدى ئۇ.

ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانا جەننەتتىن مۇشۇ زېمىن ئۈستىگە چىقىرىۋېتىلگەندىن كېيىن، ھاۋا ئانا يىغلاپتۇ، يىغلاپتۇ، كۆزىدىن ياش قۇرۇغۇچە يىغلاپتۇ. ئۇنىڭ يامغۇردەك قۇيۇلغان كۆز يېشىدىن مۇشۇ لوپ كۆلى ھاسىل بولغانىكەن. «تاما - تاما كۆل بولار» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن قالغانىكەن. ھاۋا ئانىنىڭ يىغا - نالىسىگە چىدىماي تەڭرىتېغىنىڭ باغرى ئېزىلىپ، مۇز بولۇپ قېتىپ كەتكەن ۋۇجۇدى ئېرىشكە باشلاپتۇ. ئۇنىڭ ئېرىگەن ۋۇجۇدىدىن تەپچىپ ئاققان تامچىلار يىغىلىپ قوشۇلۇپ ئېرىق بوپتۇ. ئېرىق - ئېقىنلار قوشۇلۇپ ئۆستەڭ، ئۆستەڭلەر قوشۇلۇپ دەريالار ھاسىل بوپتۇ. بۇ دەريا - تارامىلار ئاخىرىدا ئىككى چوڭ دەريانى ھاسىل قىپتۇ. تەڭرىتېغىنىڭ باغرىدىن ئېقىپ چىققان بۇ ئىككى دەريانىڭ بىرى تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە، يەنە بىرى ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىنىڭ مۇبارەك قەدىمى چۈشكەن زېمىنگە قاراپ ئېقىپتۇ. تەڭرىتاغ بۇ دەريا سۈيىنى: «مېنىڭ تەرىم»، دەريانى بولسا: «تەرىم دەرياسى» دەيدىكەن، زامان - زامانلار ئۆتۈپ «تەرىم دەرياسى» دېگەن سۆز «تارىم دەرياسى» دەپ ئاتىلىدىغان بولغانىكەن.

تارىم دەرياسىنىڭ سۈيى ئېقىپ بېرىپ ھاۋا ئانىنىڭ كۆز يېشىدىن ھاسىل بولغان لوپ كۆلىگە قۇيۇلۇپتۇ، سۇ كىرگەنسېرى كۆلمۇ چوڭىيىپتۇ. كېلىدىغان سۇ بارغانسېرى كۆپىيىپ، كۆلگە سىغماي بىر يەرلەردىن يول تېپىپ تېشىپ چىقىپ قاراقۇرچىن

كۆلى ، قارابوران ، پاشىلىق ۋە تاتىما كۆللىرى پەيدا بوپتۇ . كېيىن سۇ بۇ كۆللەرگىمۇ پاتماي ، دەريا تەرەپ - تەرەپلەرگە تېشىپ ، شاخ ئايرىپ ئېقىپ ئۆز ۋادىلىرىدا نۇرغۇن تارماق دەريا ۋە سانسىز كۆللەرنى پەيدا قىپتۇ . بوۋىلارنىڭ بۇ تارماق دەريالارنى : «توققۇز تارام» ، سانسىز كۆللەرنى «يۇلتۇز كۆل» دەپ ئاتىغىنىمۇ ئاساسسىز ئەمەسكەن . «تاھىر - زوھرا» دېگەن داستاندىكى :

«بۇ دەريا توققۇز تارام ،
مەندىن زوھراغا سالام»

دېگەن ناخشىدىكى «بۇ دەريا توققۇز تارام» دېگەن سۆزمۇ رىۋايەتتىكى «توققۇز تارام» دېگەن سۆزدىن ئېلىنغانىكەن .

تارىم ۋادىسى ۋە لوپ كۆلى ئەتراپىدىكى سانسىز كۆللەر كۈندۈزى قۇياش نۇرىدا ، كەچ - ئاخشاملىرى ئاي شولىسىدا خۇددى يۇلتۇزلاردەك ياكى ئۇ يەر ، بۇ يەرگە يېيىپ قويغان سانسىز ئەينەك يوپۇقتەك پارقىراپ - ۋالىلداپ كۆرۈنىدۇ .

ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىنىڭ ئەۋلادلىرى لوپ كۆلى ۋە تارىم دەرياسى بىلەن كۆنچى دەريالىرىنىڭ بويلىرىدا چوڭ - كىچىك جىق يۇرتلارنى بىنا قىپتۇ ، گۈللەندۈرۈپتۇ ، ئاۋاتلاشتۇرۇپتۇ . بۇ ئاۋات ۋادىنىڭ داڭقى يىراق - يىراقلارغا تارىلىپ ، تەرىپى داستان بوپتۇ .

2

كېيىنكى زامانلاردا ئادەم ئاتا ئەۋلادلىرىدىن بىرى — بىزنىڭ ئەجداد بوۋىمىز بولغان ئوغۇزخان ئىسىملىك بىر خان ئۆتۈپتۇ . ئۇ يۇرتنى ئادىل سورايدىكەن ، خەلقنىڭ دەرد - ھالىنى ئاڭلاپ قويۇپلا بولدى قىلماي ، قىلنى قىرىق يارغاندەك تېگى - تەكتىگە يېتىدىكەندۇق . شۇڭا پۈتۈن يۇرت خەلقى ئۇنى : «بىزنىڭ قاياشى-

مىز » دەپ تەرىپلىنىشىدىكەن ، ھىمايە قىلىپ ئەتراپىغا ئولىشىدىكەن . ئۇنىڭ «ئادىل خان» دېگەن داڭقى جاھانغا تارىلىپتۇ . ئوغۇزخان تەۋەلىكىدىكى يۇرتلاردىن ئانچە يىراق بولمىغان بەزى يۇرتلارنىڭ خان - بەگلىرى زالىم ، رەھىمسىز ، قانخور ئىكەن . ئۇ يۇرتلاردىكى خەلقلەر زۇلۇم دەستىدىن باش كۆتۈرەلمەي ، بىر نېنى ئىككى بولماي ، تىزى يېپىلماي نامراتچىلىقتا زار - زار قاقشاپ ئۆتىدىكەن . بىچارە خەلق ئوغۇزخاندىن ئۈمىد كۈتۈپ ، ئۆزلىرىگە باشپاناھ بولۇشنى ئارزۇلاپ يوشۇرۇنچە ئادەملەرنى ئەۋەتىپتۇ . ئوغۇزخان ئۇ يۇرتلارنىڭ خەلقلىرىنىمۇ ئۆز خەلقىدەك ئەركىن - ئازادە ، باي ، خۇشال تۇرمۇشقا ئېرىشتۈرمەكنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ . ئۆزى باش بولۇپ جاي - جايلارغا لەشكەر تارتىپتۇ . نۇرغۇن يۇرت ، سانسىز خەلقنى زالىم خانلارنىڭ ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلدۇرۇپتۇ ، يۇرت - پۇقرالارنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن ، ئۆز يۇرتىغا قايتىپتۇ . قايتىشىدا كۈنپېتىش تەرەپتىكى ئاسمانغا تىرىلىپ تۇرغان قار - مۇزلۇق تاغدىن ئۆتۈپ تارىم دەرياسىنى بويلاپ مېڭىپتۇ . لوپ كۆلىنىڭ يېنىدىكى چوڭ بىر شەھەرگە يېقىن كەلگەندە لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇپتۇ . قارىغۇدەك بولسا ، داڭدار بىر ئاتامانى يوق تۇرغۇدەك . ئوغۇزخاننىڭ ئۇ ئاتامانىنى تاشلاپ قويۇپ كېتىشۈېرىشكە كۆڭلى قىيماي ، بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قاپتۇ ، ساقلاپتۇ . ئارىدىن ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە ھېلىقى ئاتامان يېتىشىپ كېپتۇ . ئىش مۇنداق بولغانىكەن :

ئۇ زامانلاردا لەشكىرى يۈرۈشلەردە ئاتامانلار ، ئۆزلىرى خالىسا لەشكەرلەرمۇ خوتۇنلىرىنى ئۆزلىرى بىلەن بىرگە ئېلىپ ماڭاتتىكەن . ھېلىقى ئاتاماننىڭ خوتۇنى ئېغىر بوي بولۇپ ، تارىم بويىغا كەلگەندە تولغىقى تۇتۇپ كېتىپ تۇغۇپ قويۇپتۇ . ئاتامان خوتۇنىنىڭ ئەسلىگە كېلىشىنى ئۈچۈن سەپتىن ئايرىلىپ ئون نەچچە كۈن تۇرۇپ قالغانىكەن . ئوغۇزخاننىڭ :

— نېمىشقا لەشكەرلەردىن ئايرىلىپ قالدىڭ ؟ — دەپ سورىغىنىغا ، ئاتامان :

— تۇغۇتلۇق خوتۇنۇمنىڭ قورسىقى ئاچ قالمىسۇن ، دەپ ئۇۋۇ ئوۋلاپ تۇرۇپ قالدىم ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ .

— ئۇنداق بولسا مۇشۇ جايدا قال ، ئاچ ، — دەپتۇ .

ئوغۇزخان ئۇنىڭغا ھەمراھ ، مۇھاپىزىتى ئۈچۈن ئون نەچچە ئۆيلۈك لەشكەرنى ئاتامان بىلەن بىللە قالدۇرۇپ قويۇپ كېتىپتۇ .

ئاتامان ئوغۇزخانىنىڭ سۆزىنى يالداما قىلىپ يېڭى تۇغۇلغان بالىسىغا «قالئاچ» دەپ ئىسىم قويۇپتۇ . ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ قالغان لەشكەرلەرمۇ بۇ ۋادىدا تۇغۇلغان تۇنجى بالىلىرىغا بىردەك «قالئاچ» دەپ ئىسىم قويۇشۇپتۇ .

ئۇ ئون نەچچە ئۆيلۈك لەشكەر ئاتامانىنىڭ باشچىلىقىدا دەسلەپ مەھەللە قۇرۇشۇپتۇ ، يىلدىن - يىلغا ئاۋۇپ - كۆپىيىپ يۇرت بىنا قىپتۇ ، قوشنا يۇرتتىكىلەر بۇلارنى «قالئاچلار» دەپ ئاتاپتۇ . يەنە بىر زامانلاردىن كېيىن بۇ سۆز «قالاچ» قا ئۆزگىرىپتۇ . يەنە بىر زامان ئۆتۈپ «قالاچ» دېگەن سۆز كەتمەي قالغانلار دېگەن مەنىدە «قالۇچى» ، «قالۇچىلار» دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ .

— مەنمۇ قالۇچىمۇ ؟ — ئوماق ئالدىراپ سورىدى .

— ھېلىقى ئاتامان بىلەن سېنىڭ ئاراڭلاردا بىر ئوخشاشلىق بار ، — دېدى بوۋاي ئوماقنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇرۇپ ، — ئۇنىڭ خوتۇنىمۇ دەل مۇشۇ يەردە سەپەر ئۈستىدە تۇغۇپتىكەن ، «كۆڭۈل كۆڭۈلنى تاپىدۇ» دېگەن گەپ بار . ئۇنىڭ روھى سېنى ۋە بالاڭنى ئۆز تەرىپىگە تارتىپتۇ . مۇشۇ ئالامەتلەردىن مەن سېنى «قالۇچى» دېدىم .

ئوماق ئويلىنىپ قالدى . كىچىك چاغلىرىدا ئاتىسى تۇراق ۋە باشقىلاردىن «قاراقوشۇن» ، «قالۇچى» ، «جۇداخ» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى جىق ئاڭلىغان ، ئەمما ئۆزلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ قايسىسىغا تەۋە ئىكەنلىكىنى ئېيتمىغانىدى . ئۆزىنىڭ «قالۇچى» ئۇرۇقىدىن ئىكەنلىكىنى زادى ئاڭلاپ باقمىغان ، ھەتتا بۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلۈپمۇ كەتمەيتتى . ئۇنىڭ نەزىرىدە «قالۇچى» بولدى نېمە ، «قاراقوشۇنلۇق» ياكى «جۇداخ» بولدى نېمە ، ھەممىسى بىر

لوپلۇق — لوپ ئادىمى دەپلا قارايتتى ، ئەمما باشقىلار ئۇنداق
قارىمايتتى .

«قالۇچىلار» يۇرتى بىلەن قاراقۇرچىن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى
يۇرت - مەھەللىلەر ئوغۇزخانىنىڭ قەدىمى ياراشقاندەك يىلدىن -
يىلغا تېزلا ئاۋاتلىشىپتۇ ، گۈللەپتۇ ، خەلقى كۆپىيىپتۇ ، باياشاتچى-
لىقنىڭ داڭقى يىراقلارغا ئاڭلىنىپتۇ . تاج - دۆلەت ، نام -
شۆھرەت تەمەسىدىلا قۇتراپ ، تېخىمۇ كۆپ زېمىن - بايلىققا ،
تېخىمۇ كۆپ خەلقنىڭ ئۆز ئىلكىدە بولۇشىنىلا چۇشەيدىغان قارا
نىيەتلەر بۇ ۋادىغا كۆز قىزارتىپتۇ ، لەشكەر تارتىشنىڭ كويىغا
چۈشۈپتۇ . بۇ خەۋپنىڭ شەپىسىنى ئالدىن سېزىۋالغان ھېلىقى
ئاتامان قارا نىيەت باسقۇنچىلارغا قارشى كۈچ ئۇيۇشتۇرماقچى بوپ-
تۇ ، ئۆز يۇرتىنىڭلا كۈچى بىلەن يىراقتىن كېلىۋاتقان ياۋنى
توسۇۋالغىلى بولمايدىغانلىقىنى پەملەپتۇ . ئەتراپتىكى يۇرتلار ئى-
چىدە قاراقۇرچىننىڭ دائىرىسى كەڭ ، ئادىمى كۆپ ، ئەمەلىي
كۈچى بىرقەدەر زور ئىكەن . ئاتامان قاراقۇرچىننىڭ بەگ - ئاقسا-
قاللىرىغا ئەھۋالنى ئېيتىپتۇ ، مەسلىھەتلىشىپتۇ . ئۇلار ئاتامانىنىڭ
مەسلىھەتىگە قوشۇلۇپتۇ . ئۇلار ئاتامانىنىڭ ئوغۇزخانىنىڭ داڭلىق
لەشكەر باشلىقلىرىنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغانىكەن . شۇڭا
سەن «قالۇچى» ، بىز «قاراقۇرچىنلىق» دەپ يۈرمەي ، ئىككى
يۇرتتىن قانچىلىك لەشكەر تۇرغۇزۇش ، ئۇلارنى قانداق مەشقلەن-
دۈرۈپ ، قانداق باشقۇرۇش ، ياۋغا قانداق تاقابىل تۇرۇشتەك ھەم-
مە مۇھىم لەشكىرى ئىشلارنى ئاتامانىنىڭ ئىختىيارىغا بېرىپتۇ .
شۇنداق قىلىپ بۇ ئىككى يۇرتتىن لەشكەر ئۇيۇشتۇرۇلۇپتۇ . ئاتا-
مانىنىڭ چىڭ تۇتۇپ يۇقىرى تەلەپتە مەشقلەندۈرۈشى نەتىجىسىدە
قورال - ياراغلىرى خىل ، جەڭ ماھارىتى ۋە جەڭگىۋارلىقى ئۈس-
تۈن ، مۇستەھكەم ، قۇدرەتلىك بىر قوشۇن يېتىشىپ چىقىپتۇ .
ياۋ خانىنىڭ بۇ يۇرتلارغا ئەۋەتكەن «كۆز - قۇلاق» لىرى ئاڭلى-
غان ، كۆرگەنلىرىنى ئاتامانلىرىغا ئەينەن خەۋەر قىپتۇ . ياۋ ئاتامان-
لىرى ئىلگىرى ئوغۇزخانىنىڭ ھېلىقى ئاتاماندىن نەچچە قېتىم

قاتتىق پەچىم يەپ ۋەتۆەرىكى چىقىپ، يۆرەكلىرى سۇ بولۇپ كەتكەنىكەن. شۇڭا، ئاتامانىنىڭ نامىنى ئاڭلاپ قورقۇنچقا چۈشۈشۈپتۇ، خانىغا بىرنى ئون قىلىپ كۆپتۈرۈپ مەلۇم قىپتۇ. خانى: «قانداق قىلساق بولار؟» دەپ ئاتامانلىرىدىن سوراپتۇ. خانىنىڭ باش ئاتامانى:

— ئوغۇزخانىنىڭ ھېلىقى ئاتامانى لەشكەرلىرىنى چوقۇم ئۆزدەك قىلىپ يېتىشتۈرمەي قالمايدۇ. ئۇنىڭ جەڭ ئۇسۇلىنىڭ سىرىنى بىلمەك تەس، تاقابىل تۇرماق تېخىمۇ تەس. ئۇرۇشساق ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرايمىز. تەڭلىشىپ قالساقمۇ، ھەتتا مۇبادا يېڭىپ قالساقمۇ تالاپىتىمىز ئېغىر بولىدۇ، ئۆزۇنغىچە ئۆزىمىزنى ئوڭشىيالمايمىز، ئۆزىمىزگىمۇ زادى خاتىرجەملىك بولمايدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە: «ياڭاقمۇ چاقماي، چىشمۇ چاقماي» دىغان ئىشنى قىلىپ قايتىپ كېتەيلى، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ.

ئاتامانلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە خانمۇ قوشۇلۇپتۇ. چۈنكى، زېمىن باسمەن دەپ تەخت-تاجىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ ياۋلار يېرىم يولدىنلا قۇيرۇقىنى قىسىپ كەلگەن يېرىگە راۋان بولۇشۇپتۇ.

قاراقۇرچىنلىقلار ھەم باشقا ئۇرۇغ-قەبىلىلەر ئۇيۇشۇشنىڭ كۈچ-قۇدرىتىنى، پايدىسىنى كۆرۈپتۇ. قاراقۇرچىنىڭ يېقىن-يىراق ئەتراپىدىكى يۇرتلارمۇ بۇلارنىڭ ئەتراپىغا ئۇيۇشۇپتۇ، لەشكىرىي كۈچىمۇ زورىيىپتۇ. ياۋلار خېلى ئۇزاق بىر زامانغىچە بۇ تەرەپكە ئاياغ بېسىشقا جۈرئەت قىلالمىغانىكەن. يىللار، زامانلار ئۆتۈپتۇ «قاراقۇرچىن» دېگەن سۆز «قاراقوشۇن»غا ئۆزگىرىپتۇ. ئۇيۇشقانلار، ئۇيۇشۇشنىڭ، بىرلىكنىڭ كۈچ-قۇدرىتىنى كۆرگەنلەر ئۇنىڭ قەدرىنى قىلىپ، كۆز قارىچۇقىنى ئاسرىغاندەك ئاسراپتۇ، قوغداپتۇ. ئۇيۇشۇش، ئۇيۇشچانلىق تارىملىقلارنىڭ ئېتىقادىغا ئايلىنىپ، روھىيىتىگە سىڭىپ كېتىپتۇ. «كەتمەيدىغان كىم بار» ئاشۇ ئېتىقاد، ئاشۇ روھتىكىلەر ۋاقىت ئۆتكەنچە قېرىپتۇ، قېرىلار توپى بارغانسېرى شالاڭلاپتۇ، بىر-بىرلەپ ئۇ دۇنياغا كېتىپتۇ. ئالدىنقىلار ئۇيۇشچانلىق روھىيىتى-

نى ، ئېتىقادىنى ئۆزلىرى بىلەن بىرگە ئېلىپ كەتكەن چېغى ، «جۇدۇن كۆرمىگەن تورغاي ئاپتاپنىڭ قەدرىنى بىلمەس» دېگەندەك ، كېيىنكىلەردە ئۇيۇشۇشچانلىق روھ ، ئېتىقاد بىرلىكى سۇسلاپتۇ . قەبىلىچىلىك — يۇرتۋازلىق باش كۆتۈرۈپ ، «سەن ئۇچى» ، «ئۇ بۇچى» دېيىشىپ ، ھەرقايسىسى ئۆز تەرىپىگە تارتىشىپ بىرلىك بۇزۇلۇپتۇ ، بىر - بىرىنى چەتكە قېقىشىپ ياتلىشىپ كېتىپتۇ ، ھەتتا قەبىلىلەر ئارا تـوي قىلىشمايدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ . بۇمۇ ئاز كـەلگەندەك بىر «قـەبىلە» ئىچىدىكىلەردىمۇ سۇ (كۆل) ، ئوتلاق تالىشىپ جېدەل - ماجىرالىشىدىغان ئىشلار پات - پات بولۇپ تۇرىدىغان بوپتۇ . ئاقىۋەتتە يۇرت - «قەبىلە» بىرلىكىمۇ بۇزۇلۇپ ، ئائىلە - جەمەتلەر بويىچە تارقىلىپ ياشاش كېلىپ چىقىپتۇ .

— ئاتامانىنىڭ بالىسى قالاچ قانداق بوپتۇ ؟— ئوماق قالاچنىڭ كېيىنكى تەقدىرىگە قىزىقىپ سورىدى .

— قالاچمۇ ...— بوۋاي كىندىكىگە چۈشۈپ يېيىلىپ تۇرغان ئاپئاق ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ كۆككە تىكىلدى ، قانداقتۇر بىر نەرسىدىن خورسىنغاندەك ئېغىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى .

ئېگەرلەنگەن ئاتلىرىنى يېتىلىشىپ ئوتتۇرا ياشلىق ئۈچ كىشى بوۋاينىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇلاردىن ئىككىسى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ مۈرىسىگە ئوقيا ئېسىۋالغان ، بىرىنىڭ قولىدا شىراقلىق مىلتىق① بار ئىدى . ياشتا چوڭراقى بوۋايدىن :

— قاناقا ، بىز ماڭايلىمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

بوۋاي مېڭىشقا ئىجازەت بېرىپ ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ ئىشارە قىلدى .

ئۇلار ئاتلىرىغا مىنىشىپ ، بوۋايغا «بىز كەتتۇق» دېگەن مەنىدە باشلىرىنى يېنىك ئېگىپ قويدى - دە ، ئوماقلار كەلگەن تەرەپكە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېتىشتى . ئوماق ئۇلارنى ئۇۋغا مېڭىپتۇ ، دەپ ئويلىدى .

---

① شىراقلىق مىلتىق — مەخسۇس ئوۋچىلار ئىشلىتىدىغان ئىككى پۇتلۇق ئۇزۇن مىلتىق.

3

قاناقا — بۇ لوپلۇقلارنىڭ ئۇزاق ياشىغان ، خىزىر ، ئەۋلىيا
سۇپەت ، يۇرت ئاتىسى يوللۇق كىشىلەرنى چوڭ بىلىپ ، ئىز-
زەت - ھۆرمەتلەپ ئاتايدىغان «ئۇلۇغ بوۋا» دېگەن مەنىدىكى مەخ-
سۇس ئاتاق سۆزى . ئوماق ئويلاپ قالدى : بۇ بوۋاي مۇشۇ ئون
نەچچە ئۆيلۈك كىشىلەرنىڭلا قاناقاسىمىدۇ ؟ ئۇ قانچە ئۇزاق ياشى-
غاندۇ ؟ ئوماق خىيالىنى داۋاملاشتۇرماقچى ، تېخىمۇ چوڭقۇرلاش-
تۇرماقچىدى ، ئەمما ئۇنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ بوۋاي گەپ باشلاپ
قالدى .

— بايا سەن ئوغۇزخان ئاتامانىنىڭ ئوغلى قالاچىنىڭ كېيىنكى
كۈنلىرىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى سوراپ قالدىڭ ، شۇنداقمۇ ؟ —
بوۋاي ئىككى قولى بىلەن ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ گويا «دەيمۇ ،
دېمەيمۇ ؟ » دەپ ئويلاپ قالغاندەك ، ئادىتى بويىچە بىرپەس يىراق
ئۇپۇققا قاراپ تۇرۇپ كەتتى .

ئوماق بوۋاينىڭ ئۇپۇققا قارىغان چېغىدىكى كۆزلىرىنىڭ سەل
قىسىلىشلىرىغا ، ئىككى قېشى ئوتتۇرىسىنىڭ پۈرۈلۈپ كەتكىنىگە
سەپسالدى . بوۋاي ھەقىقەتەن قانداقتۇر بىر خىل خورسىنىش ،
ئىچكى ئازاب ۋە ھەسرەت ئىچىدە خىيال سۈرمەكتە ئىدى .

— ئوماق ، مەن سېنىڭ كۆزۈڭدىن ، بوۋىقىڭنىڭ كۆزىدىن
كۆڭلۈمدىكىدەك بىر خىل خاسىيەتنى كۆرگەندەك بولۇۋاتىمەن ،
ئىككىنچى بالاڭنىڭ سىلەرنىڭكىدىنمۇ خاسىيەتلىك بولىدىغانلىقىنى
كۆڭلۈم تۇيۇۋاتىدۇ . سىلەرگە قاراپ كۆڭلۈم جايىغا چۈشۈپ خا-
تىرجەم بولۇۋاتىمەن .

ئوماق بوۋاينىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى ، ئۇنىڭ نېمىلەرنى
دەۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرالماي تېڭىرقاپ قالدى . بولۇپمۇ ، بوۋاينىڭ
ئۇنىڭ كېيىنكى بالىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى

گېپى ئۇنى بىر ياقتىن خۇشال قىلسا ، يەنە بىر ياقتىن ئەجەبلەندۈردى .

— نېمىلەرنى دەۋاتىسەن بوۋا ، مېنىڭ يەنە بىر بالامىمۇ بولامدۇ ؟ — ئوماق گۇمان ، ئەجەبلىنىش ئارىلاش كەيپىياتتا سورىدى .

— بولىدۇ ، بىر ئەمەس ، بىرنەچچىسى بولىدۇ ، لېكىن ئىككىنچى بالاڭ ئالاھىدە خاسىيەتلىك بولىدۇ .

— بوۋا ، ئېيتقىنا ، ئۇ بالام قانداق خاسىيەتلىك بولىدۇ ؟

ئوماق ھازىر قالاچ توغرىسىدىكى سوئالىنى ئۇنتۇپ ، پۈتۈن ئەس - يادى تۇغۇلغۇسى ئىككىنچى بالىسىدا قالغانىدى .

— ئۆتكەن ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى تاپىدۇ ، ئۆزلىرىنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلىدۇ ، ئۇنى ئالەمگە ئايان قىلىدۇ .

— بوۋا ، سەن دەۋاتقان قانداق ، قايسى ئەجدادلار ئۇ ، ئۇلارنىڭ ئىزلىرى قانداق ئىز ، ئۇ ئىزدىن بىزگە نېمە چىقىدۇ ؟

— مانا ، مانا ، مېنى قاتتىق ئازابلايدىغىنى ، خورسىندۇرۇپ ئاچچىق ئېچىندۇرىدىغىنى دەل ساڭا ئوخشاش ئادەملىرىمىزنىڭ ئۆز ئەجدادلىرى ، ئۇلارنىڭ ئىزلىرى توغرىسىدا ھېچنېمە بىلمەسلىكى ، بەلكى بىلىشنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ قويمايدىغانلىقى ، يەنە تېخى ئۇ ئىزدىن نېمە چىقىدۇ ، دەيسىنا ! ئەجدادلىرىمىز ئۆز زامانىسىدا مۇشۇ تارىم ، مۇشۇ لوپ دالىسىدا ئاجايىپ دەۋر سۈرۈپ ، ھەيۋەتلىك ھەم سەلتەنەتلىك قەسىر - قەلئەلىرى ، ئوردا - سارايلىرى بار شەھەر - يۇرتلارنى بەرپا قىلىپ كېيىنكى ئەۋلادلىرىغا قويۇپ كەتكەنىكەن . قاراپ باقە ، ئۇلار قېنى ؟ ! ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆزئارا قىلىنغان جەڭگى - جېدەل ، قىرغىنلاردا ، ياتلارنىڭ باسقۇنچىلىقلىرىدا خاراب بوپتۇ ، بەزىلىرى تەڭرىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ قۇم ئاستىغا غايىب بولۇپ كېتىپتۇ . كېيىنكى ئەۋلادلار ، سېنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىڭمۇ ئۇنتۇش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ ، كۆندىلىك تىرىكچىلىك غېمىدىن باشقا ھەممىنى ئۇنتۇدى . بىز قالۇچىلاردا مۇنداق بىر قوشاق بار ، سەن ئاڭلىغانمۇ ؟

باسقان ئىزنىڭ ئۆچۇدۇ ،
كەلكۈن باسسا قايىرنى[1] .
كۈن دەگەلى بولامدۇ ،
ئۆتمۈشۈ يوق هازىرنى .
قوشۇپ بەرمە خۇدايىم ،
بىزگە ئالا باغىرنى[2] .

بوۋاينىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغانسېرى ئۇماقنىڭ زېھنىنى خىرەلەشتۈرۈپ تۇرغان بەخىراماندىق ، غەپلەت بۇلۇتلىرى سۈسلاپ ، ئەقىل كۆزنەكلىرى سۈزۈلۈۋاتقاندەك قىلاتتى . قوشاقتىكى «كۈن دېگىلى بولامدۇ ، ئۆتمۈشى يوق هازىرنى» دېگەن سۆز ئۇنى بەكلا ئويغا سېلىپ قويدى . «ئەجەب بىر كۈنلۈك غېمىمىزنىلا بىلىپ ئۆتمۈشىمىزنىڭ ، قىسقىسى بوۋىلىرىمىزنىڭ قانداق ياشىغانلىقىنىمۇ ئويلاپ قويماپتۇق» .

— بوۋا ، ئېيتقىنا ، ئۇنداق بولسا ئۇ ئىزلار نەدە؟ سەن دەۋاتقان ئۇلار قايسى زاماندىكى ئىشلار؟ — ئۇماق هەيرانلىقىنى ، هاياجىنىنى باسالماي سورىدى .

— قايسى زاماندىكى دەمسەن؟ مېنىڭ بىلىدىغانلىرىم ، بۇ ئىشلارنىڭ بۇرۇنقىلىرىغا ئىككى مىڭ يىلدىن ئاشتى ، ئەڭ كېيىنكىلىرىگىمۇ ئالتە - يەتتە يۈز يىلدەك بولۇپ قالدى . «ئۇ ئىزلار نەدە؟» دەپ ئوبدان سورىدىڭ ، مەن بەك ئۇزاق ياشاپ ئىنتايىن قېرىپ كەتتىم ، زېهنىي قۇۋۋىتىم ئاجىزلاشتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ قۇملۇق ئادەملىرىگە يۇققان ئۇنتۇغاقلىق كېسىلى ماڭىمۇ دارىدى بولغاي ، ئۇلارنىڭ ئېنىق ئورنى تۇگۇل نامىنىمۇ دەپ بېرەلمەيمەن ، ئەمما ئۇ ئىزلارنىڭ بىزنىڭ ئەتراپىمىزدىلا ئىكەنلىكىنى بىلىمەن . بەلكى بىز دەسسەپ تۇرغان مۇشۇ قۇم ئاستىدا بولۇشىمۇ مۇمكىن . لېكىن ، مەن ئىشىنىمەنكى ، سېنىڭ ئوغۇللىرىڭغا ئوخ-

---

① قايىر — سۇ لېۋى بىلەن دەريا قېشى ئارىلىقىدىكى بوش ، تەكشى يەر («دىۋان» 3 - توم ، 245 - بەتتىمۇ شۇنداق دېيىلگەن) . (تۆۋەندە د . × - توم × بەت دېيىلىدۇ) .
② ئالا باغىر — ئالا كۆڭۈل ، تۇتۇرۇقسىز .

شاش يېڭى بىر ئەۋلاد ئۆچكەن ئۇ ئىزلارنى چوقۇم تاپىدۇ .

ئوماق بوۋاينى خىلمۇخىل قىياس قىلىشقا باشلىدى ، كۆڭلىدىكى قىياسىنىڭ ھېچقايسىسىغا توختىتالمىدى . بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ ھەربىر تىنىقىدا بوۋايغا بولغان ھۆرمىتى ، چوقۇنۇشى كۈچىيىپ بارسا ، يەنە بىر ياقتىن ئۆزىچە بوۋايدىن ئەيمىنىپ - قورۇنۇپ كېتىۋاتاتتى .

— بوۋا ، ئېيتقىنا ، سەن ئادەممۇ ياكى خىزىر ، ئەۋلىيامۇ ، يا بولمىسا ئۆزۈڭ ئېيتقان ئاشۇ ئەجدادلارنىڭ ئەرۋاھىمۇ ؟

— مەن ئەۋلىيا ئەمەس ، خىزىرمۇ ئەمەس ، ساڭا ئوخشاش ئادەممەن . ئۇزاق ياشىغانلىقىم ئۈچۈنلا مېنى ئەجدادلارنىڭ ئەرۋاھى — روھى دېسەڭمۇ بولىدۇ .

— بوۋا ، سەن ئۇزاق ياشىدىملا دەيسەن ، زادى قانچىلىك ياشىدىڭ ؟

— مەن ساڭا دېدىمغۇ ، سىلەردىكى ئۈنتۈش كېسىلى ماڭىمۇ يۇققان چېغى ، دەپ ، زادى قانچىلىك ياشىغىنىمنى دەپ بېرەلمەيمەن ، قىياسىمچە مىڭ يىلدەك ياشىغاندىمەن .

ئوماق بوۋاينىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدىيۇ ، ئەمما ھەرگىز ئىشەنمىدى .

— چاقچىقىڭنى قويغىنا بوۋا ، ئادەمنىڭ مىڭ يىل ياشىغىنى نەدە بار ؟

— مانا - مانا ، ئۈنتۈش كېسىلىدىن باشقا يەنە ئۆتكەن - كەچكەندىن ھېچنېمە بىلمەسلىك دېگەن كېسەلمۇ دەل مۇشۇ ، — بوۋاي بىرئاز تۈرۈۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش ئەسلىدە ئادەم ئاتىدىن قالغان . رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە ، ئادەم ئاتا مىڭ يىل ئۆمۈر سۈرگەنىكەن . ئوغۇللىرىدىن شىش توققۇز يۈز ئون ئىككى يىل ، ئانۇشمۇ توققۇز يۈز ئون ئىككى يىل ، قىينان سەككىز يۈز قىرىق يىل ، مەھلايىل توققۇز يۈز يىگىرمە يىل ، بەرەد توققۇز يۈز ئاتمىش يىل ياشاپتىكەن ؛ ئىككىنچى ئادەم ئاتا (نوھ بىننى ئادەم سانى) دەپ ئاتىلىدىغان نوھ

ئەلەيھىسسالاممۇ توققۇز يۈز ئەللىك يىل ئۆمۈر كۆرگەنىكەن. نوھنىڭ ئوغۇللىرىدىن يافەس ئۈچ يۈز يىلدەك ئۆمۈر كۆرگەنىكەن. يېقىنقىسىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئوغۇزخان بىر يۈز يەتمىش يىل خانلىق تەختىدە دەۋر سۈرگەن بولسا، ئۇنىڭ مۇشۇ لوپ دالىسىدا قېلىپ قالغان ھېلىقى ئاتامانى ئۈچ يۈز يىلدىن ئارتۇق ياشاپتىكەن. ئۇنىڭ ئوغلى قالاچ ... — بوۋاي قىزغىن گەپ قىلىۋېتىپ، جىددىي بىر ئىش ئېسىگە كېلىپ قالغاندەك، گېپىنى چىپپىدە توختىتىۋالدى.

باياتىن ئەس ـ يادى قۇشى «ئەجداد»، «ئىز» دېگەنگە ئوخشاش سۆز ئۇستىدىلا ئەگىپ قالغان ئوماق «قالاچ» دېگەن ئىسىمنى قايتا ئاڭلاپ، ئەسلىدىكى قىزىقىشى باشقىدىن ئوت ئېلىپ لاۋۇلداپ كەتتى. ئۇ سوئالغا ئېغىز ئېچىشقا تەمشىلىۋىدى، ئۆيدىن بوۋاقنىڭ يىغىسى ئاڭلاندى.

— ماڭ، بالاڭنىڭ يېنىغا كىر، — دېدى بوۋاي.

ئوماق بوۋايغا قاراپ ـ قاراپ قويۇپ ئۆي تەرەپكە ماڭدى.

4

ئۇۋغا كەتكەنلەر ئەتىسى كەچكە يېقىن قايتىپ كەلدى. ئۇلار ئىككى جەرەن، بىرنەچچە توشقان ئۇۋلاپتۇ. ئوماقلارنىڭ ئارا يولدا قالدۇرۇپ قويغان ئېشەك، كالىلىرىنىمۇ تېپىپ كەپتۇ. بىر جەرەن گۆشىنىڭ يېرىمىنى ئوماقنىڭ تاشقىرىقى ئۆيىگە ئېسىپ قويدى، توشقان گۆشىدىن تارتىپ جەرەن گۆشلىرىگىچە ھەممە ئۆيگە ئۈلەشتۈرۈپ بېرىلدى.

بۈگۈن ئوماقلارنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىگىمۇ، بالىسىنىڭ تۇغۇلغىنىغىمۇ توققۇز كۈن بولۇپ قالدى. «مېھمان قالۇچىلار»، بولۇپمۇ ئايقۇت ئالاھىدە كۆتۈلگەچكە رەڭگىرويى تېزلا ئەسلىگە كېلىپ، ئىككى مەڭزى سەككىزىنچى ئايدىكى يۇلغۇن چېچىكىدەك رەڭلىنىپ، تەر ئۇرنىغا ياغ تەپچىپ تۇرغاندەك پارقىراپ كەتتى.

تېگىدىن تېنى ساق ، تېتىك بولغاچقا يېتىشۋېرىشكە كۆڭلى ئۇنىماي ئۆزىگە قارىغۇچىلارنىڭ توسقىنىغىمۇ قارىماي ئورنىدىن تۇرۇۋالدى .

— ھېلىمۇ ئېغىرىمنى جىق سالدىم ، يېتىشۋەرسەم بولماس ، ئۆيىنىڭ بولسىمۇ ئىشلىرىنى ئۆزۈم قىلاي ، — دەيتتى ئۇ ، قارىغۇچىلارنىڭ : «بىر ئاز يېتىشىپلىڭ» دېگەن دەۋەتلىرىگە قارىتا .

بۇۋاقمۇ كىشىگە توققۇز كۈنلۈك ئەمەس ، توقسان كۈنلۈك بولغان بۇۋاقتەك كۆرۈنەتتى .

ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ بالىسىغا بولغان زوقىنى ، ئامراقلىقىنى ، خۇشاللىقىنى بىر دېمەڭ ، باشقىلارنىڭكىدىن مىڭ ھەسسە يۇقىرى ، ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى . بۇنداق بولۇشى تەبىئىي ، ئەلۋەتتە . بولسا بالىسىغا قاراپلا ئولتۇرسا ياكى قولىدىن چۈشۈرمەي تۇتۇپلا تۇرسا ، ئۇلارنىڭ بالا يۈزى كۆرگەن خۇشاللىقىغا ھېچنېمىنى تەڭلەشتۈرگىلى بولمايتتى . ئۇلار مۇشۇنداق كۈننىڭ كېلىشىنى ئون يىل كۈتكەن ئەمەسمىدى !

— بىزنىڭ ئۆز بالىمىز بولدى ـ ھە ! — دېيىشەتتى ئىككىسى يالغۇز قالغان چاغلىرىدا بىر ـ بىرىگە ئالەمچە خۇشاللىقلىرىنى تۆكۈپ تۇرۇپ .

ئۇلار بۇنداق سۆزنى ھەرگىز توختاق بار چاغدا دېمەيتتى . ئۇنىڭ باشقىچە ئويغا كېلىپ قېلىشىنى ، كۆڭلىنىڭ يېرىم بولۇپ قېلىشىنى خالىمايتتى . ئۇلار بالا يۈزى كۆرگەنلىكىنى توختاقنى بېقىۋالغانلىقىمىزدىن ، ئۇنى ئۆز بالىمىزدەك مېھىر قويۇپ باققانلىقىمىز ئۈچۈن تەڭرىنىڭ بىزدىن تەسىرلىنىپ بىزگە بالا يۈزى كۆرسەتكەنلىكى ، قىسقىسى ، توختاقنىڭ يۈزىدىن ، دەپ قارايتتى .

ئايقۇت ئۆزىنى يۆلەشتۈرۈپ ماڭغان ئايال : «نەچچىنچىسى ؟» دەپ سورىغاندا ، نېرى ـ بېرىسىنى ئويلىمايلا : «تۇنجىسى» دەپ جاۋاب بېرىپ قويغىنىغا شۇئان پۇشايمان قىلىپ لېۋىنى چىشلىگەنىدى . بالا تۇغۇلۇپ ئۇنىڭ يىغىسىدىن ھوشىغا كەلگەن ئايقۇتنىڭ يېنىدىكى ئىككى ئايالغا ئېيتقان بىرىنچى گېپى : «بايا

ئاغرىق ئازابىدا تۇنجىسى ، دەپ قويغاندەك قىلىمەن . ياق ، بۇ تۇنجىسى ئەمەس ، ئىككىنچىسى ، بۇ مېنىڭ ئىككىنچى بالام» دېگەن گەپ بولدى . بۇ جەمەت ئىچىدە ئوتتۇز ياشتىن ئاشقۇچىمۇ بالا يۈزى كۆرمىگەن ئايالنىڭ بولغانلىقىنى بىلمەيدىغان بولغاچقا ، ئايقۇتنىڭ گېپىنى شۇ بويىچە چۈشىنىشتى ، ئاغرىق ئازابىدا ئىسمىنى بىلمەي شۇنداق دەپ سالغان ئوخشايدۇ ، دەپ ئويلاشتى .

ئايقۇت بۇلار ئارىسىدا تۇغقانلىرىنىڭكىدىن چارە ياخشى كۆتۈشكە ئېرىشتى . مەخسۇس بىر ئايال ئۇنى كۈندە سۈت بىلەن تەمىنلەپ تۇردى . سۈتى جىق چىقسۇن دەپ ھەر كۈنى بېلىق گۆشى يېگۈزۈپ ، بېلىق شورپىسى ئىچۈرۈپ تۇردى . تۆت ئادەم كۈندە ئىككىدىن نۆۋەتلىشىپ بېلىق تۇتۇپ كېلىشكە بەلگىلەندى . بەزىدە بەزى سەۋەبلەردىن بېلىق تۇتقىلى بارالمايدىغان ئەھۋالمۇ بولۇپ قالاتتى . بۇنداق چاغدا مانجارغا① سېلىپ كۆلدە ساقلاپ قويغان بېلىقتىن پىشۇرۇپ بېرەتتى ، ئۇنى بىرەر كۈنمۇ بېلىقسىز قويمايتتى .

بۇ ئون نەچچە ئۆيلۈك ئائىلىنىڭ قازىنى ئايرىم - ئايرىم قاينىسىمۇ ، چوڭ داستىخىنى بىر . بۇلارمۇ باشقا جايدىكى لوپلۇقلارغا ئوخشاش ئاساسەن بېلىقچىلىق بىلەن ئوۋچىلىققا تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرىدۇ . تۇتۇپ كېلىنگەن بېلىقلار ئاز بولسا ئازچە ، كۆپ بولسا كۆپچە ئۈلۈشۈپلىشىدۇ . بېلىقلار بىر - ئىككى كۈنلۈك ئېھتىياجدىن ئاشقۇدەك بولسا ، ئارتۇقىنى مانجارلارغا سېلىپ كۆلدە ساقلاپ ئۇدۇللۇق ئېلىپ يېيىشىدۇ . سۇدا ساقلاش ئەپسىز بولسا ، ئىچ - قارىنى ئېلىۋېتىپ گەدەرمە② قىلىپ قۇرۇتۇپ قويىدۇ ياكى ئىچىنى ئېلىۋېتىپلا قۇمغا چوڭقۇر كۆمۈپ قويىدۇ . بۇنىڭدا بېلىقلارنىڭ يېغى سىزىلىپ كېتىپ ، گۆشى ئۈز تەمى

---

① مانجار — لوپلۇقلارنىڭ بېلىق تۇتۇش قوراللىرىنىڭ بىرى . ئۇ قىرچىن ۋە تال چىۋىقلىرىدا سېۋەت شەكلىدە تۈۋى چوڭ ، ئاغزى تەرىپى كىچىكرەك قىلىپ ئىگىز توقۇلىدۇ . بەزىلەر ئۇنىڭغا بىر - ئىككى غولاچچە ساپاق بېكىتىۋالىدۇ . بىر ئادەم بېلىقلار سولىنىپ قالغان چوللارنىڭ ئاغزىغا مانجانى تۇتۇپ تۇرىدۇ ، يەنە بىر ئادەم بېلىقلارنى قوغلايدۇ ، قاچقان بېلىقلار چول ئاغزىدا مانجاغا كىرىپ قالىدۇ . بۇنداق چوللارنىڭ سۇ كىرىش ئېغىزى قومۇش ياكى يۇلغۇنلار بىلەن كىچىكلىتىپ قويۇلىدۇ .

② گەدەرمە — بېلىقنىڭ ئىچ - قارىنى ئېلىۋېتىپ كېرىپ قويۇش گەدەرمە دېيىلىدۇ .

بىلەن ساقلىنىدۇ. ئوۋلانغان ماللارمۇ شۇنداق، سويۇپ گۆشىنى تەڭ ئۈلىشىۋالىدۇ. يېمەك - ئىچمەك ۋە باشقا ھەرقانداق ئىشتا چوڭلارنىڭ ئاغزىغا قارايدۇ، ئۇلارغا بەك ئېتىبار بېرىدۇ. نەرسىلەرنىڭ ئالدىنى، ياخشىسىنى شۇلارغا ئۆتۈنىدۇ. ئۆزىنىڭ ئۆيىدە قازان قايناۋاتقان بولسىمۇ، ئۇدۇل كېلىپ قالسا خالىغان ئۆينىڭ بىرىگە كىرىپ تاماقلىنىۋېرىدۇ. بۇلاردا سېنىڭ - مېنىڭ دېيىش، قىزغىنىش دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس، چارۋا - ماللىرىمۇ ھەممىگە ئورتاق.

ئوماق بۇلارنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرى بىلەن قاراقۇشلۇق ۋە جۇداقلارنىڭ ئادەتلىرىنىڭ ئوخشايدىغانلىقىنى، تىللىنىڭمۇ ئوخشاشلىقىنى بىلدى، ئەمما بىر دەريانىڭ سۈيىنى ئىچىشىپ، بىر زېمىندا ياشاپ تۇرۇپ يەنە نېمىشقا «ئۇچى، بۇچى» دېيىشىپ، يەكلىشىپ ئايرىمچىلىق قىلىشىدىغانلىقىنى زادى چۈشىنەلمىدى، ئويلاپ - ئويلاپمۇ تېگىگە يېتەلمىدى. ئوماق بۇ ئىشنى بوۋايدىن كوچىلاپ سوراپ بىلىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى.

ئۇ بۇ يەردىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىگە بىرەر قېتىمدىن كىرىپ چىقتى. ئۆزلىرىنىڭ ئۆيى بىلەن بوۋاينىڭ ۋە يەنە بىر ئادەم ئولتۇرمايدىغان ئۆيدىن باشقىلىرىنىڭ ئۆيلىرى ئوخشاش قورمال ئۆي① بولۇپ، قومۇش ئورنىغا ئادەمنىڭ يوتىسىچىلىك چوڭلۇقتىكى ياغاچلار زىچ قىلىپ بارايغا② تىكلەپ - يۆلەپ قويۇلۇپ سىرتىدىنلا سۇۋاپ قويۇلغان، دېرىزە قويماي، كىچىكرەك تۈڭلۈك ئېچىپ قويۇلغان، بوۋاينىڭ ئۆيى بىلەن ئادەم ئولتۇرمايدىغان ئۆيلا كېسەكتە ياسالغان. بۇنداق كېسەك ئۆينى چارىدا ئانچە - مۇنچە كۆرگەن بولسىمۇ، بۇلۇڭكۆلدىكى مەھەللىسىدە تۆت تېمىغا بىر تالمۇ ياغاچ ئىشلەتمىگەن بۇنداق توپا - لاي تاملىق ئۆينى كۆرۈپ باقمىغانىدى.

— قاناقا، سېنىڭ بۇ ئۆيۈڭ قانداق ئۆي، باشقىلارنىڭكىگە

① قورمال ئۆي — پۈتۈنلەي ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي.
② باراي — ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆينىڭ ئوستۇنكى يان تۆت تەرەپتىكى ياغاچ.

ئوخشىمايدىكەنغۇ ؟ — دەپ سورىدى ئوماق بىر كۈنى .

— شۇنداق ، بۇ سەن ، بىزدەك لوپنىڭ ئىچكىرىسىدىكىلەر بىلمەيدىغان ئۆي . بۇنداق ئۆينى كېسەك ئۆي ، تاملىرىنى كېسەك تام دەيمىز . مەن بىر چاغلاردا ئوۋ ئوۋلاپ يۈرۈپ بىر يارداڭلىقتا سەل ئېچىلىپ قالغان بىر غۇلاچچە ئۇزۇنلۇقتىكى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش تامنىڭ پارچىسىنى كۆرۈپ «بۇ نېمىدۇ» دەپ ھەيران قالغانىدىم . كېيىن يەنە بىر بارغىنىمدا قارىسام يوق ، قۇم ئاستىدا قالغان ئوخشايدۇ ، ئۇنداق نەرسىنى ئۇ يەردە ئىككىنچىلەپ ئۇچراتمىدىم ، — دېدى بوۋاي .

— ئۇنداق بولسا بۇ ئۆينى قانداق ياسىدىڭلار ؟

— سېنىڭ بىلگۈڭ بار ئوخشايدۇ ، «سورىغان بىلەر» دېگەن مۇشۇ . بىر يىللىرى تارىم سۈيىنىڭ زادى نەدىن ، قايسى تاغدىن كېلىدىغانلىقىنى بىلمەك بولۇپ ، ئىككى ئادەمنى ياندۇۋېلىپ دەريانى ياقىلاپ ئۈستۈنگە مېڭىپ باقتۇق . ماڭدۇق ، ماڭدۇق ، بىر يەرگە بارغاندا دەريانىڭ بىرنەچچە تارامدىن قوشۇلۇپ ھاسىل بولغانلىقىنى بىلدۇق . چوڭراق بىر تارماق دەريانى ياقىلاپ يەنە مېڭىپ باقتۇق . ئۇمۇ بىرنەچچە كىچىك تاراملاردىن ھاسىل بولغانىكەن . تارىمنىڭ ئاخىرى بولغان بىلەن بېشىنى تاپقىلى بولمايدىغان ئوخشايدۇ ، دەپ قايتىپ كەلدۇق .

— كېيىنچۇ ؟ ھېچنەگە بارمىدىڭلارمۇ ؟ — قاراقوشۇن دائىرىسىدىن ، ئۆتۈپ كەتسە چارىدىن باشقا جاينى كۆرۈپ باقمىغان ئوماق بوۋاينىڭ كەچمىشىگە قىزىقىپ قالدى .

— بارمامدىغان ، دۇنيادا بىزلا بارمىدۇق ، قالۇچى ، قارا قوشۇن دېگەنلەردىن باشقا ئادەملەرمۇ باردۇ ، ئۇلار قانداق ياشايدىغاندۇ دېگەن ئويلار كۆڭلۈمگە كېچىپ ، كۆنچى دەرياسىنى ياقىلاپ يۇقىرىسىغا مېڭىۋەردۇق . كۇزلەك ، چارنىڭ ئۈستۈن تەرىپىدىن ئۆتۈپ كۆنچى① دېگەن بىر جايغا باردۇق . ئۇ جايمۇ بۇ يەردىن ئانچە

① كۆنچى — لوپنۇر ناھىيىسىنىڭ بازار ئىچى ئورنىنىڭ ئەسلىي نامى . ناھىيە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىنمۇ ناھىيە نامى خەلق ئاغزىدا 50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە «لوپ — كۆنچى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن .

پەرقلەنمەيدىغان تۇغراقلىق، جاڭگال ئىكەن، ئادەملىرىمۇ شالاڭ ئىكەن، تۇرمۇشى بىزنىڭكىگە ئوخشايدىكەن. ئۇ يەردىنمۇ يۇقىرىلاپ مېڭىۋېرىپ بىر يۇرتقا بېرىپ قالدۇق. يۇرت نامىنى كورلا دەيدىكەن. ئادەملىرىنىڭ كىيىنىشى، گەپ - سۆزى، يېمەك - ئىچمىكى بىزنىڭكىگە ئوخشىمايدىكەن، بولۇپمۇ يېمەك - ئىچمىكى بەكلا ئوخشىمايدىكەن. «بازار» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كوچىسى بار ئىكەن، ئىككى تەرىپىدە دۇكانلىرى بولۇپ، خىلمۇخىل نەرسىلەر سېتىلىدىكەن. بىز بۇ يەردە مال (نەرسە) نى مالغا تېگىشسەك، ئۇلار تەڭگە، تىللا، يامبۇ، پۇلغا تېگىشىدىكەن، جىق ئىشلارغا ھەيران قالدۇق. بىز بىر ئاتقا تۇلكە، جەرەن تېرىسى، پالاستىن ئازراق ئارتىپ ئېلىۋالغانىدۇق. ئۇنى مەدىل ئاسقال دېگەن بىر ئاق ساقاللىق كىشىگە ساتتۇق. ئۇ ئادەم بىزنىڭ بىر نەرسىلەرنى سېتىپ باقمىغانلىقىمىزنى بىلىپ بىزنى ئۆيىگە باشلاپ باردى. ئۆي دەپ مانا شۇنى دېسە بولىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئات - ئېشەكلىرىنى سولاپ باقىدىغان قوتان - ئېغىللىرىمۇ بىزنىڭ ئۆيلىرىمىزدىن يورۇق. مەدىل ئاسقال ئوبدان ئادەمكەن، بىزنى ئۆيىدە ئۇن نەچچە كۈن تۇرغۇزدى. مەن ئۇنىڭغا بۇ يەردىكى ئەھۋالىمىزنى سۆزلەپ بەردىم.

— تۇۋا، دۇنيادا ئاش - نان يېمەي، بېلىق گۆشىنىلا يەپ، ئۇجۇل، جىگدە ئۇممىچى ئىچىپلا ياشايدىغان ئادەملەرمۇ بار ئىكەن - ھە، — دېدى ئۇ ھەيران قېلىپ.

ئۇ بىزنى ئۇ يەر - بۇ يەرگە ئاپاردى، جىق نەرسىلەرنى كۆرسەتتى. بىز يۈڭ، كەندىر، تورقا تالالىرىنى قولدا ئەشسەك، ئۇلار چاقتا ئېگىرىدىكەن، ئوڭايلا يىپ قىلىدىكەن. ئۆيلىرىنىڭ تېمى بىزنىڭكىدەك قومۇش، يېكەن، ياغاچ بىلەنلا ياسالماي، كېسەك، لايدا ياسىلىدىكەن. مەن بىر يىللىرى قۇملۇق ئىچىدىكى ياردانلىقتا كۆرگەن تام پارچىسىغا ئوخشايدىكەن. ئۇ پارچە تامنىڭ كېسىكى ئۇزۇن، كەڭ، قېلىن ئىدى، ئۇلارنىڭ كىچىك ئىكەن.

مەن مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىدە بىر پالتا كۆردۈم. ئۇلار ئۇنى

ئاپپالتا دەيدىكەن : قولۇمغا ئېلىپ قارىسام ئىمىر - چىمىر بىرنى-
مىلەر ئويۇپ قويۇلۇپتۇ .
— بۇ قانداق بەلگە؟ — دەپ سورىسام، ئۇ :
— بۇ بەلگە ئەمەس، خەت، «بەردىئاخۇن» دېگەن خەت،
بەردىئاخۇن مېنىڭ يەتتىنچى بوۋام . بۇ پالتا بىزگە شۇ بوۋىمىزدىن
قالغان تەۋەررۇك . بۇ يەنە مەندىن ئېشىپ بالامدىن بالىسىغا قالى-
دۇ، ئۇلار ساقلايدۇ، — دېدى .
— ئويلاپ باقە ئوماق، بىزنىڭمۇ ئاتا - بوۋىمىز بولغان،
ئۇلاردىن بىزگە نېمە قالدى، بىز ئۇلارنىڭ نېمىسىگە ئىگىدارلىق
قىلدۇق، نېمىسىنى ساقلىدۇق؟ بۇرۇنقى ئەجدادلىرىمىزغۇ
قەلئە - قورغانلارنى، ئوردا - ساراي، قەسىرلەرنى سالغانىكەن،
شەھەرلەرنى بەرپا قىلغانىكەن . ئەمدى ئۇلار نەدە؟ بىز بىلىمىزمۇ؟
بىلمەيمىز . كېيىنكى ئەجدادلىرىمىزدىن نېمە قالدى؟ ساتما، گە-
مە، سالدام[1]، قومۇش ئۆي، قۇرمال تاملارمۇ؟ ياممىنى، يېقىنقى-
لاردىن بىزگە يۇرتۋازلىق، قەبىلىچىلىك، ئۆزئارا چەتكە قې-
قىشىپ - قېچىشىپ ياتلىشىشلا قالدى . شۇنىڭ كاساپىتىدىن بە-
رەر جاينى مۇقىم يۇرت قىلىپ تۇتۇپ گۈللەندۈرۈپ ئۆتۈشنىڭ
ئورنىغا، نەدە جان باققىلى بولسا، شۇ يەرگە يۆتكىلىپ - كۆچۈپ،
بىر جەمەت، بىر ئائىلە بىر توپ بولۇپ ياشاپ كەلدۇق، —
بوۋاي قاتتىق بىر ئۇھ تارتىپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، —
ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، كورلىدىن نەچچە ھەسسە چوڭ كۆچا، قەش-
قەر، يەكەن، خوتەن دەيدىغان يۇرتلارمۇ بار ئىكەن، بۇ يۇرتلار
بىزنىڭ ئەراپىمىزدىلا ئىكەن . بىز توغراقلىق ئارىلىرىدا، قۇملۇق
ئىچىدىكى كىچىك - كىچىك مەھەللىلەردىن چىقماي ياشىغاچقا،
دۇنيادىن بىخەۋەر ئۆتتۇق . گەنجە[2] كۆرۈپ ئەتىياز بوپتۇ،
ياز كەلگۈدەك دېسەك، توغراق يوپۇرماقلىرى، ئوت - چۆپلەر
سارغايسا كۈز كېپتۇ، قىشقا ئاز قاپتۇ، دېدۇق . ۋاقىت جەھەتتە

---

① سالدام — يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ خەۋپىدىن قېچىپ - قورقۇپ دەرەخ ئۈستىگە قۇرۇۋالىدىغان كارىۋات شەكلىدىكى تۇرالغۇ .
② گەنجە — يېڭى چىققان كۆك، ئوت - چۆپ (ئورۇۋەتكەندىن كېيىن چىققان) .

بىزنىڭ بىلمىگىنىمىز مۇشۇنچىلىكلا بولدى..

— يەنە بىر كېسەك ئۆيدىكى نەرسىلەرنى نەدىن تاپتىڭلار، ئۇنى نېمە قىلىدۇ؟

ئۇماق ئۇ ئۆيگە كىرگىنىدە ھەرە، يىپ ئېگىرىدىغان چاق، ئارغامچا ـ تانا ئېشىدىغان سايمان، كېسەك قېلىپى، كەتمەن ۋە ياغاچچىلىق سايمانلىرىدىن چوڭ ـ كىچىك ھەرە، ئىسكىنە، رەندە قاتارلىق نەرسىلەرنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ قانداق نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى بىلمەي قاراپ قالغانىدى.

— ئۇ نەرسىلەرنى مەدىل ئاسقال بەردى، قانداق ئىشلىتىشىنىمۇ بىرقۇر ئۆگىتىپ قويدى، — دېدى بوۋاي.

بوۋاي بىللە ئېلىپ بارغان ئادىمىدىن بىرنى مەدىل ئاسقالغا ھۈنەرنىڭ ئۆزلىرىگە كېرەكلىرىدىن ئۆگىنىۋېلىشقا قالدۇرۇپ قويۇپ، ئۆزلىرى ھېلىقى نەرسىلەرنى ئېلىپ قايتىپ كەلگەنىدى، شىراقلىق مىلتىقنىمۇ مەدىل ئاسقال بەرگەنىدى. بولۇپمۇ، بوۋاي ئەكەلگەن قالپاقنىڭ ئاغزىچىلىك چوڭلۇقتىكى ئىككى يۈزلۈك ئەينەك بۇ يەردىكى ھەممەيلەننى ھەيران قالدۇرۇۋەتكەنىدى. دەسلەپتە ئەينەكنىڭ بىر يۈزىدىن كىشىلەر چىرايىنىڭ ئەينەن ئەكسىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كېتىشكەن بولسا، يەنە بىر يۈزىگە قاراپلا قورقۇپ كېتىپ ئەينەكنى تاشلىۋەتكىنىنىمۇ ئۇقماي قېلىشقانىدى. ئەينەكنىڭ بۇ يۈزى كۆپۈنگۈلۈك بولۇپ، ھەسسىلەپ يوغان كۆرسىتىدىغان ئالاھىدىلىكى بار ئىدى، قانچە يېقىن قىلىپ قارىسا شۇنچە يوغان كۆرسىتەتتى. كىشىلەر بىرىنچى قېتىم ئەينەكنى يېقىن ئەكېلىپ قاراپ قاش ـ كىرپىك، ساقال ـ بۇرۇتلىرىنىڭ ھەر تېلى بارماقتەك، بۇرنى كۆتەكتەك، بۇرۇن تۆشۈكلىرى ئېچىلىپ قالغان بېلىق ئاغزىدەك ... خۇددى ھېكايە ـ چۆچەكلەردە تەسۋىرلىنىدىغان دىۋىنىڭكىدەك بەتبەشىرە قىياپەتنى كۆرۈشكەنىدى، لېكىن بۇنىڭغا ئۇلار شۇ كۈنىلا كۆنۈپ قېلىشتى، كۈلۈپ كېتىشتى. ئەينەك بولۇپمۇ خوتۇن ـ قىزلارنى بەك خوش قىلىۋەتتى. شۇنىڭغىچە ئۇلار تىنىق كۆل سۈيىدە چىرايىنى كۆرۈپ ئۆزلىرىنى تو-

زەشتۇرۇۋالاتتى ، مانا ئەمدى ئەينەككە قارىشىدىغان بولدى . بۇۋاي
ئۇلار ئۇچۇن ئەينەكنى ئۆيلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر ئۆينىڭ
سىرتقى تېمىغا ئېسىپ بەردى . خوتۇن - قىزلار ئويان - بۇيان
ئۆتكەنلىرىدە ئەينەككە بىر قارىۋېلىپ ئۆتۈشىدىغان بولدى .

ئايقۇت ئەينەكتە ئۆز چىرايىنى كۆرۈپ ، ئۆزىنىڭ گۈزەل ،
ئۇز چىرايىغا خۇددى ھۆر - پەرىنىڭ جامالىغا قارىغاندەك تىكى-
لىپ ، ئۇدۇلدىن ، ئوڭ ياندىن ، سول ياندىن بېشىنى قىيپاش
قىلىپ قاراپ كەتتى ، نۇقسانسىز گۈزەللىكىدىن زوقلاندى ، شادلان-
دى . ئۇ ئۆزىنىڭ بۇنچىلىك گۈزەل ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ
باقمىغانىدى . ئۇ ، دۇنيادا مۇشۇنداق كارامەت خىسلەتلىك نەرسى-
نىڭ بارلىقىدىن ھەيران قالدى ، كۆڭلىدە ئۇنى تېپىپ كەلگەن
قاناقاغا يۈز مىڭچە رەھمەت ئېيتتى .

5

ئوماقلارنىڭ بۇلاقكۆل مەھەللىسىگە كەلگىنىگە ئىككى ئايغا
يېقىن بولۇپ قالدى ، بۇ يەردىكىلەر بىلەن بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك
ئۇبدان چىقىشىپ كەتتى . بۇلار ئارىسىدا «سەن ئۇچى» ، «بىز
بۇچى» دەيدىغان يۇرت - مەھەللىۋازلىق ، قەبىلىچىلىك ئۆز قىممى-
مىتىنى يوقاتقانىدى . ئۇلار نېمە يېسە ، بۇلارمۇ شۇنى يېدى . ئۇلار
قانداق پائالىيەتتە بولسا ، ئوماقمۇ مۇشۇ كوللېكتىپنىڭ بىر ئەزا-
سىدەك پائالىيەتلەردە بىللە بولدى . بۇ ئۇنىڭ ئۇلار بىلەن ئۇزۇق-
لۇق تاپقىلى ئىككىنچى قېتىم ، ئوۋغا بولسا بىرىنچى قېتىم چىقىد-
شى ئىدى . ئايقۇت تۇغۇتتىن بوشاپ ئون كۈن بولغان كۈنى تاماق
يەۋېتىپ :

— ئوماق ، مەن بۇ يەردە ئۆز ئاتا - ئانامنىڭ ئۆيىدە ئاسىغدال-
غاندەك[1] ياخشى قارىلىپ ئەسلىمگە كېلىپ قالدىم . يەپ يېتىۋەر-
سەك ، يېتىپ يەۋەرسەكمۇ بولماس ، ئاڭلىسام ئەتە بىرنەچچىسى

[1] ئاسىغ — ئەتىۋارلىنىش ، كۈتۈلۈش .

بېلىق تۇتقىلى بارغۇدەك، سەنمۇ بىللە بېرىپ كېلەمسەن-كىن، — دېدى.

— شۇنداق، ئېغىز يېگەن بىلەن يۈز قىزىرىدىكەن. مەنمۇ ئۇلار بىلەن بىللە بېرىپ كېلىشنى ئويلىغان، ساڭا ئېيتماقچىدىم، — دېدى ئوماق.

ئەر - خوتۇن ئىككىسىنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقىپ، ئوماق ئەتىسى تايۇق، ھاۋۇللار بىلەن بېلىق تۇتقىلى باردى. بېلىق تۇتىدىغان دەريا مەھەللىدىن ئاتلىق ماڭسا يېرىم كۈنلۈك يىراقلىقتا ئىدى. ئۇلار گۆلمە[1]، سانجىغاق، مانجارلىرىنى بىر ئېشەككە ئارتىپ سەھەردە يولغا چىقىپ، چۈشكە يېقىن دەريا بويىغا يېتىپ كېلىشتى. دەريا ئانچە كەڭ ئەمەس ئىدى. سۇ ئاستا ئاقاتتى. غارغالتىدا[2] ئۈچ كېمە باغلاقلىق تۇراتتى.

— كېمىلەر سىلەرنىڭمۇ؟

— بىرى بىزنىڭ، ئۇقاتتىكى ئاۋۇ قۇم دۆۋىلىرىنىڭ نېرىسىدا بىر مەھەللە بار، قالغان ئىككى كېمە شۇلارنىڭ.

لوپ دالىسىدا مەھەللىلەرنىڭ دەريا - ئېقىندىن يىراقتىراق بولۇشى كەلكۈن تاشقىنىنىڭ سەۋەبىدىن ئىدى: ھەر يىلى 7 - ، 8 - ئايلاردا كەلكۈن كېلىدۇ. كۆپ ھاللاردا ئېقىنىنىڭ ئىككى قاسنىقىنى خېلى يەرگىچە سۇ بېسىپ كېتىدۇ. كەلكۈن قاتتىق كەلسە دەريانىڭ قېشىنى بۇزۇپ، ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ، يېڭىدىن ئېقىن ھاسىل قىلىپ يۆتكىلىپ كېتىدۇ. بىر مەزگىلدىن كېيىن قۇرۇق ئېقىن بويلىرى چۆللىشىپ كېتىپ، ئادەملەرنىڭ تىرىكچىلىك قىلىشىغا مۇمكىن بولماي قالىدۇ-دە، ئىلاجسىز كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ. بەزىدە تېخى كۆچۈپ كېلىپ ئۈچ - تۆت يىل بولار - بولمايلا سۇ، ئوتلاق قوغلىشىپ كۆچۈپ كېتىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ.

تايۇق بىلەن ھاۋۇل گۆلمە يايغىلى بىردىن ئىككى كېمىگە

---

① گۆلمە — بېلىق تۇتىدىغان تور.
② غارغالتا — كېمىنى توختىتىپ باغلاپ قويىدىغان جاي.

چۈشتى . ئوماق سانجىغاقنى ئېلىپ يەنە بىر كېمىگە چۈشتى . بۇ يەردە كېمە بوش بولسىلا كىملا بولمىسۇن خالىغىنىچە پايدىلىنىپ، يەنە ئورنىغا باغلاپ قويۇپ كېتەتتى . يىللاپ - يىللاپ تۇرسىمۇ ھېچكىم ئېلىپ كەتمەيتتى .

بۇنداق ئاستا ئاقىدىغان سۇدا كېمىنى يۇقىرىسىغىمۇ، تۆۋىنىگىمۇ، توغرىسىغىمۇ بىمالال خالىغىنىچە تايىغىلى بولاتتى . ئوماق ئۆرە تۇرۇپ ئۇزۇن شورۇقنى[1] ھېلى ئوڭدىن، ھېلى سولدىن سۇ تېگىگە تىركەپ تاياپ ئۆدەرلەپ[2] يۈرۈپ كەتتى . بۇنداق قىلغاندا ئۈركۈگەن بېلىقلار دەريانىڭ ئېقىشى بويىچە تۆۋەنگە ئۈزۈپ گۆلمىگە چۈشەتتى . ئۆزىمۇ قاراقوشۇنلۇقلارغا خاس تەجرىبىسى بويىچە بېلىقلارنىڭ ئۇيان - بۇيان ئۈزۈش يولىنى ھەم سۇ ئاستىدا لەيلەپ تۇرىدىغان جايىنى پەملىۋالاتتى . ئوماقنىڭ يۇقىرىغا ئۈزۈشى ھەم شورۇقنى پات - پات سۇغا ئۇرۇپ قويۇشى نەتىجىسىدە تايوق بىلەن ھاۋلىنىڭ بۇ قېتىم كۆڭۈلدىكىدەك ئامەتى كەلدى . بىر ئاش پىشىم ئارىلىقىدا ئۈچ قېتىم گۆلمە يېيىپ، ئۈچ قېتىم يىغدى . ھەر قېتىمدا گۆلمىگە چۈشكەن بېلىقلار ئاز ئەمەس ئىدى . ئۇلار ئىككى مانجارغا پاتمىغۇدەك بېلىق تۇتتى . تايوق گۆلمىنىڭ بىر تەرىپىنى تۇتۇپ تۇرسىمۇ كۆزى ئوماقتا ئىدى . ئوماق بىردىنلا بېلىقلارنى ئۈركۈتۈشتىن توختاپ، شورۇقنى كېمىگە قويۇپ قويۇپ، ئىككى قولىنى پالاق قىلىپ، كېمىنى بىر خىل تەڭشەكتە تاياپ قىرغاققا يېقىنلىدى - دە، سانجىغاقنى قولىغا ئېلىپلا سۇغا ئاتتى . سۇدا بىر نەرسە پالاقشىغاندەك قىلىپ، سۇ چايقالغىنىپ[3] كەتتى . سانجىغاقنىڭ دەستىسى خۇددى ئۇنى بىرسى سۇنىڭ تېگىدە سۆرەپ كېتىۋاتقاندەك سىلكىنىپ ھېلى يۇقىرىغا، ھېلى تۆۋەنگە ئۈرۈلەتتى . دەستىنىڭ ئۈچىدىكى بەش غولاچچە چىگە تانىنىڭ بىر ئۈچى ئوماقنىڭ قولىدا ئىدى . تاياق قاياققا ئاقسا كېمىمۇ شۇ تەرەپكە سۆرۈلۈپ كېتىۋاتاتتى .

---

① شورۇق — مەخسۇس كېمە تاياشقا ئىشلىتىدىغان ئۇزۇن خادا (ياغاچ) .
② ئۆدەرلەپ — سۇنىڭ ئېقىشىغا قارشى ئۈزۈش .
③ چايقاق — دولقۇن .

— تېز كېلىڭلار !
ئوماق گېپىنىڭ داۋامىنى دېگۈچە سانجىغاقنىڭ دەستىسى
قاتتىق بىر سىلكىنىدى ـ دە ، ئوماق سۇغا چۇشۇپ كەتتى ، لېكىن
تانىنى قويۇپ بەرمىدى . ھېلىمۇ سۇ چوڭقۇر ئەمەس ، ئادەمنىڭ
مەيدىسىگە كېلەتتى . ئوماق بىر ئامالالاپ ئۆرە بولۇۋالدى ، شۇنداق-
تىمۇ سانجىغاق سانجىلغان نەرسە ئۇنى سۆرەپ كېتىۋاتاتتى . تايۇق
بىلەن ھاۋىل گۆلمىنى دەرھال يىغدى ـ دە ، چۇشكەن بېلىقلار
بىلەن قوشۇپ باغلاپ قويۇپ كېمىلىرىنى تاياپ كېلىشتى . تايۇق
ئوماقنىڭ قولىدىن تانىنى ئالدىيۇ ، كېمىسىنى باشقۇرالماي قال-
دى ، تاس ـ تاماس قالدى ئۇمۇ سۆرۈلۈپ سۇغا چۇشۇپ كەتكىلى .
ھاۋىل كېمىسىنى يېقىنلاپ ئەكېلىپ تانىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇۋال-
دى . ئوماقمۇ كېمىگە چىقىۋالدى . ئۇ ئۇچ كېمىنى يېقىن قىلىپ
قۇيرۇق تەرىپىدىن بىر ـ بىرىگە چاتتى ـ دە :
— ئەمدى كېمىلەرنى قىرغاق تەرەپكە ماڭدۇرايلى ، — دېدى .
ئوماق بۇلاقكۆللۇكلەر بىلەن بېلىق تۇتقىلى چىققىنىدا گويا
تەڭرى ئۇنى بۇلارنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكۈزۈپ ئىشەنچىگە ئېرىشتۇر-
مەكچى بولغاندەك ، ئۇنىڭ ئامىتىنى ئوڭدىن بەردى . ئۇلار كېمى-
لەرنى تېيىز يەرگىچە ئەكېلىپ كېمىدىن چۇشۇپ سانجىغاقنى
تارتىپ سۇ لېۋىگە ئېلىپ كەلدى . ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا توختاقچە-
لىك چوڭلۇقتىكى بىر لوخا بېلىق[1] سوزۇلۇپ ياتاتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ
ماكانىدىن ، نەپەس ئېلىش شارائىتىدىن مەھرۇم بولغاچقا ، كۆزىنى
پارقىرىتىپ ، ئاغزىنى ماكاشلىتىپ ئېچىپ ـ يۇمۇپ ياتاتتى . ھې-
لىمۇ سانجىغاق ئۇنىڭ گەجگىسىگە سانجىلغانىكەن ، قۇيرۇق تەرد-
پىگە سانجىلىپ قالسىغۇ ئەسلىي ، دۇمبە قانىتىنىڭ ئاياغ تەرىپىگە
سانجىلسىمۇ ئۇنى ئوڭاي تارتىپ چىقارغىلى بولمايتتى ، بوي بەر-
مەيتتى . ئۇ چاغدا ئوماق تانىنى قويۇپ بەرمىسە ، ئۇنى سۆرەپ
نەلەرگىچە ئېلىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى .
— ۋاھ ، ۋاھ ، ۋاھ ! — دېيىشىپ كەتتى تايۇق بىلەن ھاۋىل

[1] لوخا بېلىق — قاسىراقسىز ، پۇراقسىز بېلىق ، گۆشى ئىنتايىن تەملىك .

بېلىققا قاراپ .

ئۇلار كىچىكرەك بېلىقتىن ئۈچنى كاۋاپ قىلىپ يەپ ، قالغان بېلىقلارنى ئىككى مانجارغا سېلىپ تايۇق بىلەن ھاۋىل ئاتلىرىغا بۆكتۈرگۈ[1] قىلدى . لوخا بېلىقنى ئېشەككە توغرىسىغا ئارتىپ چىڭ باغلىدى . ئۇلار مەھەللىگە كەلگەندە ، ئۇلارنى ئالدىن كۆرگەن بىرى :

— قاراڭلار ، ئالامەت يوغان بېلىق ! — دەپ ئۆيلەر ئارىسىدا مېڭىپ يۈرۈپ بىرنەچچە قېتىم توۋلىدى .

ئۆي - ئۆيدىن چوڭ - كىچىك ھەممىسى چىقىشتى . ئېشەككە ئارتىقلىق تۇرغان يوغان لوخا بېلىقنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى . بېلىقنى تۇتۇپ - سىلاپ : «ۋاھ ، ۋاھ ، ۋاھ» دېيىشىپ كەتتى . ئۆيدىن ھەممىنىڭ كەينىدىن چىققان بوۋاي يېقىن كېلىدۇ ، ھەممىسى بوۋايغا يول بېرىشتى .

— بۇ بېلىقنى قايسىڭلار تۇتتۇڭلار ؟ — دەپ سورىدى بوۋاي ، بېلىققا قاراپ زوقلىنىپ كېتىپ .

— ئوماق تۇتتى ، سانجىغاقتا سانجىپ تۇتتى ، — دېدى تايۇق ، ئوماقنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ .

— بىز بۇنداق يوغان لوخا بېلىق تۇتمىغىلى تۆت يىلدەك بولۇپ قېلىۋىدى ، مانا بۈگۈن ئوماق تۇتۇپ كەپتۇ . قاراقوشۇنلۇقلار بېلىق تۇتۇش ، بېلىق يېيىشكىلا ئۇستا بولۇپ قالماي ، بېلىق پىشۇرۇشقىمۇ ئۇستا . بۇ لوخا بېلىقنى ئوماق ئۆز قولى بىلەن پىشۇرسۇن ، بىللە ئولتۇرۇپ يەيلى ، — دېدى بوۋاي ، ئاندىن ئوماققا قاراپ قوشۇپ قويدى ، — قانداق ، بولامدۇ ؟

بوۋاي راست ئېيتىدۇ ، لوپلۇقلار ئىچىدە بېلىق يېيىشكە كەلگەندە قاراقوشۇنلۇقلار بەك ماھىر . بېلىقنى پۈتۈن پىشۇرۇپ ، ئاغزىنىڭ بىر تەرىپىدە چايناپ ، جاۋغىيىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدىن قىلتىرىقلىرىنى ئۇدۇللۇق چىقىرىپ تۇرۇپ يەۋېرىدۇ . ئادەمنىڭ پاچىقىچىلىك چوڭلۇقتىكى بېلىقنى بىر ئادەم بىر ئولتۇرۇشىدا يەپ بولىدۇ . قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ بېلىق پىشۇرۇشى بىلەن باشقىلا-

---

① بۆكتۈرگۈ — غانجۇغىلاش ؛ غانجۇغىلانغان نەرسە .

رىنىڭ پىشۇرۇشىدا چوڭ پەرق يوق. قاراقوشۇنلۇقلار بېلىقنى قازانغا پۈتۈن سېلىپ ئاجىز ئوتتا ئىنتايىن ئاستا، لېكىن ئۇزاق قايناتتىپ پىشۇرىدۇ. بۇنداق پىشۇرغاندا بېلىق گۆشى تىتىلىپ كەتمەيدۇ، ئۆز تەمى بىلەن پىشىدۇ، سۆيىمۇ تېتىشلىق بولىدۇ. پىشىپ بولغان بېلىقنى قازاندىن پەم بىلەن پۈتۈن پېتى ئېلىپ تەخسىگە قويىدۇ. سەل سوۋۇغاندىن كېيىن، بېلىقنىڭ قۇيرۇقىدىن تۇتۇپ كۆتۈرۈپ يېنىك - يېنىك سىلكىپ كەمچۈكلەيدۇ،① ئاندىن بېلىق گۆشىنى ئۇشلاپ ئېلىپ يەۋېرىدۇ، قېلىپ قالغان قىلتىرىقلاردىن قورقمايدۇ. گۆشنى يېگەچ قىلتىرىقلارنى چاۋىغىيىنىڭ بىر تەرىپىدىن چىقىرىۋېتىدۇ.

ئۇلار كىچىك بېلىقلارنى بىرنەچچە مانجارغا سېلىپ كۆلگە چىلاپ قويۇشتى. لوخا بېلىق قازانغا پاتمايدىغان بولغاچقا، ئوماق بېلىقنىڭ كاللىسى بىلەن قۇيرۇق - قاناتلىرىنى كېسىپ ئېلىۋېتىپ، قالغان قىسمىنى ئوتتۇرىدىن توغرىسىغا چاناپ ئىككى قىلدى، ئاندىن ئۇلارنى يەنە توغرىسىغا تۆت پارچە قىلدى - دە، كاللىسى بىلەن بىللە قازانغا سېلىپ ئۆزلىرىنىڭ ئۇسۇلى بويىچە پىشۇردى. پىشقان بېلىقنىڭ ھەربىر بۆلىكىنى بىردىن تەخسىگە ئېلىپ بىر ئۇچىدىن تۇتۇپ سىلكىدى. بېلىقنىڭ گۆشى تەخسىگە تۆكۈلۈپ، ئومۇرتقا - قىلتىرىقلىرى قۇرۇق ئىسكىلىت بولۇپ ئوماقنىڭ قولىدا قالدى. مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى بېلىق گۆشىنى ئوماقنى دوراپ ئۇشلاپ يېيىشتى. ھەربىر قازاندىكى بېلىق سۆيىگە تۆت - بەش قوشۇقتىن ئۇجۇل تالقىنى سېلىپ مەززە قىلىپ ئىچىشتى...

6

ئوماق بۈگۈن يەنە تايۇق، ھاۋىللار بىلەن بىللە ئوۋغا چىقتى. ئۇلار ئوقيا، نەيزىلەرنى ئالغاندىن باشقا يەنە ئاتلىرىغا ئىككىدىن

① كەمچۈكلەش — بېلىقنىڭ ئومۇرتقا، قوۋۇرغا (قىلتىرىق) لىرىنى گۆشىدىن پۈتۈن پېتىچە ئاجرىتىش.

قاپقاننى بۆكتۈرگۈلۈۋالغانىدى . تايۇق بىلەن ھاۋىل ئوقنى ىىكارغا ئۈزمەيدىغان مەرگەن ئوقياچىلار ، ھەرقانداق جانلىقنىڭ ئەجەللىك يېرىگە تەگكۈزىدۇ . بۇ جەھەتتە ئوماقمۇ ئۇلاردىن قالمايدۇ . ئوماق كېتىۋېتىپ ئۇلارنىڭ ئوقياسىنىڭ باشقىچە ياسالغىنىغا دىققەت قىلدى .

— سىلەرنىڭ ئوقيايىڭلار ئۇلاقسىز — بىر پۈتۈن ياغاچتا ياسىلىپتۇ ، ئۇنى قانداق ياسايسىلەر ؟ — دەپ سورىدى ئوماق ، تايۇقنىڭ ئوقياسىنى قولىغا ئېلىپ ئۇيان - بۇيان قىلىپ قاراپ .

— قاراقوشۇنلۇقلار ئوقيانىڭ ياغىچىنى ئۇلاپ ياسايسىلەر ، بىز پۈتۈن بىر ياغاچتا ياسايمىز . بۇنداق ياساشنى بىزگە قاناقا ئۆگەتكەن . بەش - ئالتە يىللىق چېچەك ئاچمايدىغان يۇلغۇننى كۈزدە تۈۋىدىنلا كېسىپ تاشلايمىز . ئەتىيازدا كۆكلەپ چىققان يېڭى نوتىلاردىن تۆتىنىلا قويۇپ قالغانلىرىنى ئۇدۇللۇق كېسىپ تۇرىمىز . ئۇ تۆت نوتىنىڭمۇ ھارام - يان شاخلىرىنى بىخ چىقىردىشىغىلا ئېلىۋېتىمىز . نوتىلار يازنىڭ ئاخىرىغىچە بىر غۇلاچچە ئۆسىدۇ . بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئۇچىنى ئۈزۈپ تاشلايمىز . كۈزگىچە تۈۋىدىن ئۇچىغىچە ئوخشاش توملۇقتا يوغىنايدۇ . مۇشۇ چاغدا قۇمغا غولۇتمان[1] يېقىپ ، قۇم راسا قىزىغاندا يۇلغۇننى كېسىپ قىزىغان قۇمغا كۆمىمىز . يۇلغۇننىڭ ئىككى ئۇچىدىن قايناۋاتقاندەك ۋىژىلداپ سۇ چىقىدۇ ، ئاندىن ئۇنى يەرگە ئالدىن قېقىپ تەييارلاپ قويغان قوزۇقلارغا مۇشۇ شەكىلگە كەلتۈرۈپ تۇرۇپ تېڭىۋېتەمىز . ئون كۈنلەردىن كېيىن تېڭىق يېتى تۇرغۇزۇپ قوۋزىقىنى قىرىۋېتىمىز ، ئاندىن يەنە قىزىق قۇمغا كۆمۈۋېتىمىز . مۇشۇنداق قۇرۇغان ئوقيا ياغىچى قاتتىق بولىدۇ ، كىرىچتىن ئۈزۈلگەن ئوق تېز ماڭىدۇ ، ئۇزۇنغا بارىدۇ ، — تايۇق قالۇچىلارنىڭ ئوقيانى قانداق ياسايدىغانلىقىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى .

ئۇلار گەپ بىلەن بولۇپ قىرچىن ئارىلاش بىر چاتقاللىققا يېقىن كېلىپ قالدى .

[1] غولۇتمان — گۈلخان .

— سۈنۈن يەرگىمۇ[1] كېلىپ قاپتۇق، ئۇلاغلىرىمىزنى مۇشۇ يەردە قويۇپ قويايلى، — دېدى ھاۋىل.

ئۇلار ئاتلىرىدىن چۈشتى. تايۇقنىڭ ئېتىنى ئۇيۇلغۇغا[2] باغلاپ، ھاۋىل بىلەن ئوماقنىڭ ئېتىنى چۈشەپ قويۇپ بېرىپ، چاتقاللىققا قاراپ مېڭىشتى. چاتقاللىق ئىچىدىكى قويۇق بىر بۇك-لۇككە كېلىپ توختاپ ئەتراپقا قاراشتى. ئالدىدىلا بىر سۈنۈن يەر ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— كېپەك، جەرەنلەرنىڭ ئوتلاشقا كېلىدىغان ۋاقتىغا ئاز قالدى، مۇشۇ بۇكلۇكتە ئولتۇرايلى، — دېدى تايۇق.

كېپەك، جەرەن ئوۋلاشقا بۇ ھەقىقەتەن ئەپلىك جاي ئىدى. ھەرقايسىسى ئالدىدىكى ئوتلۇقنى ئوچۇق كۆرگىلى بولىدىغان جاي-نى تاللىشىپ ئولتۇرۇشتى، گەپلىرى بولسا پىچىرلىشىپ سۆزلە-شەتتى. ئۇلار تۇرغان جاي بىلەن سۈنۈن يەرنىڭ ئارىلىقى كەم دېگەندىمۇ يۈز قەدەم كېلەتتى. بۇنداق ئارىلىقتا ئوماق ئۆز ئوقيا-سىدا ھېچنېمە ئاتالمايتتى. ئۇنىڭ ئوقياسىدىن ئۈزۈلگەن ئوق ئۇنچىلىك يىراققا بارمايتتى. تۇنجى قېتىملىق ئوۋغا چىقىپ ھېچ نەرسە ئاتالمىسا قانچىلىك سەت بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ، مەھەللىدە بىرەرسىنىڭ ئوقياسىنى ئېلىۋالمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى، تايۇققا پىچىرلاپ تۇرۇپ راستىنى ئېيتتى. تايۇق ئۇنىسىز كۈلۈمسىرىدى.

— بۇ ئوقيايىڭ يېقىنغا بولغان بىلەن، راست يىراققا بولماي-دۇ. بۈگۈن مېنىڭكىنى ئات، مەن ئوۋلىمىساممۇ مەيلى، بەلكى قايتىشىمىزدا ماڭا لايىق بىرەر نەرسە ئۇچراپ قالار، — دېدى تايۇق ئوقياسىنى ئوماققا بېرىۋېتىپ.

ئوماق تۇزۇت قىلىپ تۇرمايلا ئوقيانى قولىغا ئالدى. كىرىچ-نىڭ تارتىلىشى ھەقىقەتەن چىڭ، ياسىمۇ قاتتىق ئىدى. ئانچە كۈچىمەي تارتىپ قويۇپ بەرگەن ئوقنىڭ ئۈزۈنغا بېرىشىدا گەپ يوق، لېكىن بۇ ئوقيا ئوقىنىڭ زادى قانچىلىك يىراققا بېرىشىنى

---

① سۈنۈن يەر — كېپەك، جەرەنلەر ئوتلايدىغان ئوتلىرى ياخشى پىنھان يەر.
② ئۇيۇلغۇ — ئات - ئۇلاغلارنى ئوتقا باغلايدىغان قوزۇق.

ئوماق مۆلچەرلىيەلمىدى.

— شەپە بار، — ئاستا پىچىرلىدى ھاۋىل.

ئۈچىلىسى تەڭلا ئوچۇقچىلىققا قارىدى. ئۇدۇلدىكى چاتقاللىقتىن بىر كېيىك چىقىپ توختاپ بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ خۇددى بىر يەرلەردىن كېلىۋاتقان شەپىنى سېزىپ قالغاندەك قۇلىقىنى دىڭ قىلىپ ئەتراپقا قاراشقا باشلىدى. دەل مۇشۇ چاغدا ئوماقنى يۆتەل قىستاپ قېلىپ ئالىقىنى بىلەن ئاغزىنى چىڭ ئېتىۋالدى. تايوق ئۇنىڭغا سۇ قاچىسىنى تەڭلىدى. ئوماق كۆكەرنى ئېلىپ تىنىقىنى بېسىپ تۇرۇپ ئۇسالىقتىن① ئىككى يۇتۇم ئىچىۋىدى، يۆتىلى شۇ ھامان بېسىقتى. مۇشۇنچىلىك شەپىمۇ كېيىككە يېتىپ بارغان چېغى، قۇلىقىنى بۇكلۇك تەرەپكە قارىتىپ دىڭ تۇتۇپ كۆزىتىشكە باشلىدى. غەيرىي شەپىنى سەزمىگەندىن كېيىن، قاتتىق بىرنى پۇشقۇردى. بۇ ئۇنىڭ چاتقال ئىچىدە قالغان توپىغا «خەۋپ يوق» دېگەننى قىلىپ بەرگەن بېشارىتى ئىدى. كېيىكلەر چاتقاللىقتىن بىر-بىرلەپ چىقىشقا باشلىدى. «ئۇنىڭ بېشارىتى ئىشەنچلىكمۇ، ئەمەسمۇ؟» دەپ گۇمانلانغاندەك، ھەربىر كېيىك چاتقاللىقتىن چىققاندا بىر توختىۋېلىپ بېشىنى ئېگىز، قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ، ئەتراپنى بىر قېتىمدىن كۆزەتتى. ئۇلار بىر قەدەم-بىر قەدەمدىن ئوتلىغاچ مېڭىپ ئوتلاقنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى. بۇلار شۇ كۈنى بىرىنچى قېتىملىق ئوتلاشقا چىققانلىقى ئۈچۈن، يومران گەنجىلەرنى باش كۆتۈرمەي يېيىشكە باشلىدى. ھاۋىل قولى بىلەن ئوماققا ئۆزىنىڭ قايسىنى، ئۇنىڭ قايسىنى ئاتىغانلىقىنى ئىشارە قىلىپ كۆرسەتتى. لوپلۇقلاردا ئىككى-ئۈچ ئادەم بىرلا ۋاقىتتا ئوقيا ئاتقاندا كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا ئوقنى قويۇۋېتىشلىرى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن باش ئوۋچى ئوق ئۈزىدۇ. «ۋىژ» قىلغان ھامان باشقىلىرى ئوق ئۈزىدۇ. ھازىرقى باش ئوۋچى ھاۋىل ئىدى. ئۇلار ئوقياسىغا ئوق قويۇپ قارىغا ئېلىشتى.

① ئوسالىق — ئۇسسۇزلۇق. قايناق سۇغا بىرئاز سۈت ئارىلاشتۇرۇپ، بىرنەچچە دانە جىگدە سېلىپ، سوۋۇغاندىن كېيىن ئىچىلىدۇ، ئىككى-ئۈچ يۇتۇم ئىچسىلا ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرىدۇ.

هاۋىل ئوقنى قويۇۋەتتى . «ۋىژ» قىلغان بىلەن تەڭلا ئوماقمۇ قويۇۋەتتى . ئىككى كېپىك پالاقلاپ قالدى ، قالغانلىرى قېچىپ كەتتى . هاۋىل چېنەپ ئاتقان كېپىك چاتقاللىقتا بېرىپلا يىقىلدى . ئوماق چېنىگەن كېپىك يا قاچمىدى ، يا يىقىلمىدى ، جايىدىلا تۇرۇپ قالدى : ئۇلار بۇنىڭغا هەيران بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشتى . ئۇلار يېقىن كەلگەندىلا كېپىك يېنىچە بولۇپ گۈپپىدە يىقىلدى . ئۇلار كۆردىكى ، كېپىكنىڭ ئوڭ يانپېشىدىن كىرگەن ئوقنىڭ بېشى سول يانپېشىدىن ئۆتۈپ ، كېپىكنىڭ ئىككى پۇتىنى مىدىرلىيالماس قىلىپ قويغانىدى .

— كىرىچنى بەك قاتتىق تارتىۋېتىپتىكەنسەن - هە ، — دېدى تايۇق كۈلۈپ كېتىپ . ئوماقمۇ ، هاۋىلمۇ تەڭلا كۈلۈپ كېتىشتى .

راست ، ئوماق قولىدىكى ئوقيانىڭ تايۇقنىڭلىقى ئېسىدە يوق ، ئۆزىنىڭكىنى ئاتقاندەك كىرىچىنى بولۇشىچە قاتتىق تارتىپ ئاتقانىدى .

ئۇلارنىڭ بۈگۈنكى ئوۋى نەتىجىلىك بولدى . ئىككى كېپىكنى سويۇپ ئىچ - قارنىنى ئېلىۋېتىپ ئۆزىنىڭ تېرىسىدە ئوراپ باغلاپ ، ئالغاچ كەلگەن ئايرىم ئاتقا يانداق قىلىپ ئارتىپ تاڭدى . قايتىپ كېلىۋېتىپ ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا ، ئوماق جەرەندىن يەنە ئىككىنى ئاتتى . بىرىنى سويۇپ گۆشىدىن ئازراق كاۋاپ قىلىپ يېيىشتى ، بۇنىڭ قالغان گۆشىنى تېرىسىگە سېلىپ ، يەنە بىرىنى بوغۇزلىۋېتىپ سويمايلا هاۋىل بىلەن ئىككىسى بىردىن بۆكتۈرگۈلۈۋالدى .

ئۇلار مەهەللىگە ئادەتتىكى چاغلىرىدىن بالدۇر كېلىشتى . ئاتلىرىنى لاشىڭغا[1] باغلاپ بولغۇچە ئۆي - ئۆيدىن چىقىشقان مەهەللىداشلىرى ئۇلارنى مول ئوۋى بىلەن تەبرىكلەشتى .

— ئوماق قالتىس ئوۋچىكەن ، زىخقا كاۋاپ ئۆتكۈزگەندەك بىر ئوقنى كېپىكنىڭ ئىككى پۇتىدىن ئۆتكۈزۈپ جۈپلەپ قويۇپ ،

[1] لاشىڭ — ئۆيلەرنىڭ ئالدىغا ئات - ئۇلاغ باغلاش ئۈچۈن ئورنىتىپ قويغان خادا (ياغاچ) .

يا ماڭالمايدىغان ، يا يىقىلالمايدىغان قىلىپ قويىدىكەن ، ـــ دېدى تايۇق ۋە ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردى . كۆپچىلىك كۈلۈشۈپ كەتتى .

ئايقۇت توپنىڭ كەينىدىرەك بالىسىنى تۇتۇپ تۇراتتى . ئۇ ئوماقنىڭ ئوۋچىلىقتا خېلى ـ خېلىلاردىن قالمايدىغانلىقىنى بىلىسىمۇ ، لېكىن كۆڭلىدە : «قانداق بولار ، تۇنجى قېتىمدا قۇرۇق قول قايتىپ قالارمۇ ؟» دېگەندەك ئەندىشىمۇ يوق ئەمەس ئىدى . تايۇقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئېرىنىڭ بۇ يەردىكى تۇنجى ئوۋدىكى كارامىتىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى . ئىچىگە پاتمايۋاتقان خۇشاللىقىنى كۆزىگە يىغىپ ، باھاردا ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن باغ چېچەكلىرىدەك ئېچىلىپ ـ كۈلۈمسىرەپ ئوماقنىڭ ئالدىغا كەلدى ، ئوماقمۇ ئىتتىك ئايقۇتنىڭ ئالدىغا ماڭدى . ئۇنىڭ شادلىق ۋە زوقتىن نۇرلىنىپ تۇرغان قۇمچاقتەك قاپقارا كۆزىگە قارىۋېتىپ قولىدىن بالىنى ئالدى . بالىمۇ ئاتىسىدىن پەخىرلىنىۋاتقاندەك كۈلۈمسىرەپ ، گۇڭۇلداپ كەتتى . ئوماق بالىسىنىڭ پېشانىسىگە سۆيگەچ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى .

7

ئوماقلارنىڭ قالۇچىلار مەھەللىسىگە كەلگىنىگە تۆت ئاي بولۇپ قالدى . ئۇلار بۇ يەرگە ئەتىيازنىڭ ئوتتۇرىسىدا كەلگەنىدى ، مانا ھايت ـ ھۆيت دېگۈچە ياز چىقىپ كۈز كىرەي دەپ قالدى . ئۇلار بۇ تۆت ئاينى ئۆز مەھەللىسىدە ، قېرىنداشلىرى ئارىسىدا ئۆتكۈزگەندەك ياتسىرىماي كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزدى . ئۇلار بۇ يەردىكى چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى بىلەن ئوبدان چىقىشىپ ئۆزلىشىپ كەتكەنىدى . ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ بۇ يەردىن كەتكۈسى يوق . ئۇلار چارىدىكى ، ھەتتا ئۇن نەچچىلا ئۆيلۈك ئادەم بار سۆگەتبۇلاق مەھەللىسىدىكى كىشىلەرنىڭ كىچىككىنە ئىش ئۈچۈن قەبىلە ، جەمەتۋازلىق قىلىشىپ ئىشنى ئۇلغايتىپ ئۆزئارا قارىنىشىپ[1] يۇ-

① قارىنىشىپ — ئۆچەكىشىپ ، قارشىلىشىپ . («دىۋان» 2 ـ توم 130 ـ بەت)

روشلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسىلا ، بۇ ئىپسىل ئادەملەردىن زادى ئايرىلغۇسى يوق . بۇلار بارماقچى بولغان يېڭى ئابدال قانداقراق يەر ، ئادەملىرى قانداق قارايدۇ ، ئارىسىغا ئالامدۇ ـ ئالمامدۇ ، بۇ تەرىپى قاراڭغۇ ئىدى . كونا ئابدال بۇلارنىڭ يىراق — كۆپ بۇرۇنقى بوۋىلىرى ياشاپ ئۆتكەن جاي بولسىمۇ ، نامىنىلا ئاڭلىغان ، ئەسلا بېرىپ باقمىغانىدى . پەقەت ئابدال بېگى جاھانبەگنىڭ تەرىپىنى ئاڭلاپ ، شۇنى پاناھ تارتىپلا بارماقچى بولۇۋاتاتتى . بىر قېتىم ئوماق ئۆزلىرىنىڭ بۇلاقكۆل مەھەللىسىدە تۇرۇپ قېلىش خىيالىنىڭ بارلىقىنى قالاچ قاناقاغا ئېيتقاندا ، قاناقا :

— ئويۇڭلار ياخشى بوپتىكەن . ئەمما ، ئەمدى بىز بۇرۇنقىدەك ئۇ بۇلۇڭ ، بۇ بۇلۇڭدا ، ئۇ دەريا ، بۇ كۆل بويلىرىدا ، ئۇ يەردىكى ، بۇ يەردىكى قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدا چېچىلىپ ئۆتىۋەرسەك بولمايدۇ . بىزنىلا ئويلىغىنا ، بىز مۇشۇ قۇملۇق ئىچىدە ياشاپ كېلىۋاتقىنىمىزغا يۈز يىلدىن ئاشتى . بىزنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىمىزنى كىملەر بىلىدۇ ؟ پەقەت ئازلا ئادەم بىلەر . بۇلتۇر جاھانبەگ بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بىزنى كۆرۈپ قالمىغان بولسا ، بىزنى ھېچكىم بىلمەيتتى . ھەتتا بىز بىلەن بىر قەبىلە ، ئەمما باشقا ـ باشقا جايلاردا ياشاۋاتقان قالۇچىلارمۇ بۇ قۇملۇقتا ئۆزىگە ئوخشاش ئون نەچچە ئۆيلۈك قالۇچىنىڭ بارلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدىغاندۇ ،— تېخى قاناقانىڭ گېپىنى تۈگىمىگەنىدى ، ئوماق گەپ قىستۇرۇپ سوئال سورىدى :

— ئۇلارنى سىلەر ئىزدەپ باقمىدىڭلارمۇ ؟

قالاچ قاناقانىڭ چىرايى يەنە ياشقىچە تۇسكە كىردى ، كۆزى يىراقلارغا تىكىلدى ، قوشۇمىسى تۈرۈلدى . ئوماق سوئال سوراپ قاناقانىڭ روھى جاراھىتىگە تۇز سېپىپ ، ئۇنىڭ ئازابىنى قوزغاپ قويغىنىغا پۇشايمان قىلىپ قالدى .

— ئىزدىدۇق ، مەن كۆپ ئىزدىدىم . بەزىلىرىنىڭ نەدىلىكىنى بىلدۇق . بىر ئائىلە بىر بولۇپ ، كۆپ بولسا يېقىن جەمەتلەر بىر توپ بولۇپ ياشاۋېتىپتۇ . بولدىلا بۇ گەپلەرنى دەپ يۈرمەيلى .

بىزمۇ باشقىلاردەك يۇرت بولۇپ ئۇيۇشۇپ ، مۇقىم ماكانلىق بولۇپ ئۆتۈشىمىز لازىم . بىزمۇ بۇ يەردىن كېتىمىز ، ئالدىنقى يىلى جاھانبەگكە ئەھۋالنى ، ئۆي - خىيالىمنى ئېيتتىم . ئۇ بىر قېتىم كۇچا تەرەپكە بارغانىكەن ، ئۇنىڭمۇ يۇرتىنى شۇ يەردەك قىلىپ قۇزغۇسى بار ئىكەن . ئابدالنى بىز بىرلىكتە يېڭىچە قۇرۇپ چىقىشنى مەسلىھەتلەشتۇق . ئۇنىڭغىچە ئۆمرۈم بارمۇ - يوق ، بىلمەيمەن . ئۇنىڭمۇ «ئۇچى ، بۇچى» بىلەن ئانچە خۇشى يوقتەك قىلىدۇ ، ئابدالنى كۆپچىلىك بىرلىكتە قۇرىمىز . شۇڭا سەن بولساڭمۇ بالدۇر بېرىپ تۇر . ماڭىدىغان چېغىڭدا بىر نەرسە بېرەمەن ، جاھانبەگكە ئالغاچ بارسەن ، — دېدى قاناقا .

ئوماق قالاچ قاناقانىڭ گېپىنى ئايقۇتقا ئېيتقاندا ، ئايقۇت :

— بوپتۇ ، قاناقا ئۇنداق دېگەن بولسا ئابدالغا بارايلى ، بۇلارمۇ بۇ يەردىن ھامان كېتىدىكەنغۇ ، — دېدى كۆڭلى يېرىم بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۇلامخانىلاردىن ۋاقتىنچە بولسىمۇ زادى ئايرىلغۇسى يوق ئىدى .

گەپ ئارىلىقىدا ئايقۇت يېڭىلا بىر گەپنى ئۇنتۇرغا قويۇپ قالدى ، بۇ ئىشنى ئوماق ئويلاپمۇ باقمىغانىدى .

— مېنىڭ بىر مەسلىھەتىم بار ، بۇلارمۇ ھامان كەينىمىزدىن بارىدىكەن . شۇڭا توختاقتا مۇشۇلارنىڭ ئىچىدىن بىر قىزنى مۇرۇللۇغلاپ[1] قويساقمىكىن دەيمەن ، — دېدى ئايقۇت .

بۇ ئىش تۇيۇقسىز قويۇلغان بولسىمۇ ، ئايقۇتنىڭ يىراقنى ئويلىغىنىدىن ، بۇنىڭ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىدىن ئوماق خۇش بولدى . چۈنكى ، بۇلار بارماقچى بولغان يېڭى ئابدالدىكى ئادەملەرنىڭ ھېچقايسىسىنى بۇلار تونۇمايدۇ ، بۇلارنىمۇ ئۇلار تونۇمايدۇ . بۇنداق ئەھۋالدا بېرىپلا كىمنىڭ قىزىغا قانداق ئېغىز ئاچىدۇ ؟ ناۋادا ئۇ يەردە توختاقتا قوشتولۇق[2] بولغۇدەك مۇرۇللۇغسىز قىز قالمىغان

① مۇرۇللۇغ — ۋەدىلەشىش ، بېشىنى باغلاپ قويۇش (لوپلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتىدە ئوغۇل ، قىزلارنى كىچىك چېغىدىلا بىر - بىرىگە باغلاپ قويىدىغان ئادەت بار) .

② قوشتولۇق — لايىقى (بۇ سۆز پەقەت قىزغىلا قارىتىپ ئېيتىلىدۇ ، ئوغۇل «قوشتولۇق» دېيىلمەيدۇ) .

بولىسچۇ ، بۇ تەرىپىنى ئويلىماي بولمايدۇ . بۇ يەردىكىلەر «ئۆچى ، بۆچى» نى سۈرۈشتۈرمىگەن بىلەن ؛ ئۇ يەردىكىلەرنىڭ قەبىلە ، جەمەتۋازلىق قىلىپ يېقىن كەلتۈرمەسلىكىمۇ مۇمكىن . بۇ تەرىپىنىمۇ ئويلىماي بولمايدۇ . شۇڭا بۇ ئىش ئەمەلگە ئاشسۇن ، ئەمەلگە ئاشمىسۇن ئۇرۇنۇپ كۆرۈش كېرەك ، دەپ ئويلىدى ئۇماق . خوتۇنىنىڭ كىمنىڭ قىزىنى كۆڭلىگە پۈككەنلىكىنى بىلمەكچى بولۇپ سورىدى :

— توختاققا قوشتولۇققا كىمنىڭ قىزىنى ئويلاۋاتىسەن ؟

ئايقۇت ئېرىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىش ئورنىغا قۇچىقىدىكى بوۋىقى تۆمۈرنى ئەركىلەتكەچ كولۇمسىرەپ ، يەنە شۇ كولۇمسىرىشى بىلەن جىمىدە ئۇماققا قارىدى .

— ماڭا قارايسەنغۇ ، مەن نېمە دەيمەن . گەپنى ئۆزۈڭ تېشىپ قويۇپ قورسىقىمدىكىنى تاپ دېگەندەك ماڭا قاراپ كولگۈچە ، قېنى كۆڭلۈڭگە پۈككىنىڭ بولسا دەپ باقمامسەن ، — دېدى ئۇماق ئىچى تىت - تىت بولۇپ .

— تايۇقلارنىڭ قىزى ئايسۇلۇ قانداق ؟ توختاقتىن ئىككى ياش كىچىك .

— سېنىڭ مۇشۇ كۆزۈڭزە . مېنىمۇ جايىدا كۆرۈپ تاللىغىنىڭدەك ، ئايسۇلۇنى تاللىغىنىڭنى قارا سېنىڭ . ئاتا - ئانىسىدا گەپ يوق ، لېكىن ئۇلار نېمىدەپ قالار ؟

— قوشۇلىدۇ .

— قوشۇلىدۇ ؟ بۇنى قانداق بىلىسەن ؟

— ئۇجۇل يىغىنش چاغلىرىدا ھېچنېمىنى ھېس قىلمىدىڭمۇ ؟

— ھە ، شۇ ئىشقا قاراپلا ئۇلارنى بۇنىڭغا قوشۇلىدۇ ، دېگىلى بولامدۇ ؟

— ھەممە جەرياننى ئويلاپ باقە .

ئېنىڭگە سىلىشى بىلەن ئۇماق بۇ يىلقى ئۇجۇل يىغىنىشتا ئايسۇلۇنىڭ باشتىن - ئاياغ ئۆزلىرى بىلەن بىرگە بولغىنىنى ئەسلىدى ، بەزى ئىشلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى .

ئۈجۈل يىغىش يىلدا بىر قېتىم — ئالتىنچى ئاي ئىچىدە بىر ھەپتىلا بولىدىغان مۇھىم پائالىيەت . ئۈجۈلنى شۇ بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدا يىغىسىمۇ بولمايدۇ ، بۇ چاغدا ئۇ پىشمىغان ، ۋايىغا يەتمىگەن بولىدۇ . شۇ بىر ھەپتىدىن ئۆتۈپ كەتسىمۇ بولمايدۇ ، بۇ چاغدا ئۇنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ تورغاققا ئايلىنىپ كەتكەن بولىدۇ . شۇڭا ئۈجۈل يىغىش ۋاقتى كەلگەندە ھەممە ئائىلە ، ئائىلىدىكى ئۈجۈل يىغالىغۇدەك چوڭ ـ كىچىك ھەممە كىشى بۇ ئىشقا ئاتلىنىدۇ . لوپلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى يېمەكلىكى ئىچىدە ئۈجۈل بېلىققا ئوخشاش ئاساسلىق يېمەكلىك ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا ئۇ بولمىسا بولمايدۇ .

ئوماقلار بۇ يىلقى ئۈجۈل يىغىش ۋاقتىدا تەدە بولۇپ قالار-مىز ، ئۈجۈل يىغالارمىزمۇ ، يىغالماي قالساق پۈتۈن بىر يىل ئۈجۈل تامىقى يېمەي ئۆتەرمىزمۇ ؟ دېگەن مەسىلىنى ئويلاپ بېشى قېتىپ يۈرگەنىدى . تەلىيىگە بۇ يىلقى ئۈجۈل يىغىش ۋاقتىدا بۇلاقكۆلدە ، ياخشى ئادەملەر ئارىسىدا بولغىنى . ئۈجۈل يىغىشقا كېمە بولمىسا بولمايتتى . قالاچ قاناقا ئوماقلارغا مەخسۇس بىر چاپما كېمە ئاجرىتىپ بەردى .

— بۇ يەردە بىز ئۈجۈل يىغىدىغان مۇشۇ بىرلا كۆل بار ، يېكەنمۇ جىق ئەمەس . كۆلنىڭ ئەتراپى ئاساسەن قومۇشلۇق . ھەر يىلى ئۈجۈل يىغىدىغاندا ئاياللار بىلەن باللار كۆلدە قېلىپ ، ھەممە ئەر خەق كۆنچى دەرياسىنىڭ بېرىقى تارمىقى ئەتراپىغا كېتىمىز . ئايقۇتنىڭ سەڭدىگىنىگە ئۇزاق بولمىدى ، ئۇ ئۈجۈل يىغىشقا چىقالمايدۇ ، توختاق تېخى كىچىك ، سەنمۇ كۆلنىڭ ئەھۋا-لىنى ، شاخاپچىلەرنى بىلمەيسەن . شۇڭا سىلەرگە ئايسۇلۇنى يار-دەمگە قوشۇپ قويماقچى بولدۇق ، — دېدى تايۇق ئۈجۈل يىغىشقا مېڭىشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن ئوماقنىڭ ئۆيىگە كىرىپ .

— ئۇنداقتا ئۇلامخان ئۆزى يالغۇز يىغامدۇ ؟

— ئۇنى بوش چاغلىما ، ئۇ ئۆزى يالغۇز بەش ئايالچىلىك ئۈجۈل يىغىدۇ .

تايۇق باشقىلار بىلەن ئۈجۈل يىغقىلى يىراققا كەتتى ، پەقەت

قالاچ قاناقا بىلەن ئوماقلا ئاياللار ۋە بالىلار بىلەن مەھەللىدە قالدى .

ئايسۇلۇنىڭ ئوجۇل يىغىشتىكى چاققانلىقى ، تېزلىكىگە ئوماق ھەيران قالدى . كېمىدە ئۆرە تۇرۇۋېلىپ ئىككى قوللاپ سىيرىپ ، سىيرىگەن ئوجۇللارنى ئودۇللۇق ئالدىغا ئېسىۋالغان خالتىغا سېلىشلىرى ئاجايىپ تېز ئىدى . ئوجۇل سىيرىشى تېز بولۇپلا قالماي پاكىز ئىدى . ئايقۇتمۇ ئۆيدە يالغۇز زېرىكىپ ئولتۇرغاندىن بوۋىقىنى قۇچاقلاپ كېمىگە چىقىۋالغانىدى . ئۇ ئوماق بىلەن كېمىدە پەقەت بىر كۈنلا بىرگە بولدى . شۇ بىر كۈن ئىچىدە ئۇنىڭ كاللىسىدا : «ئايسۇلۇنى كېلىن قىلىۋالسام قانچە ياخشى بولاتتى» دېگەننى ئويلاپ قالدى . ئايسۇلۇنىڭ ھەربىر ھەرىكىتى ئايقۇتنىڭ كۆڭلىدە يېڭىدىن يېڭى شېرىن ئارزۇلارنى قوزغاپ ئۇنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرەتتى . ئوجۇل يىغىشنىڭ ئۈچىنچى كۈنى ئۇلامخان ئايقۇتنى : «بىر كېمىگە ئېغىر كېلىسىلەر ، سىز مېنىڭ كېمەمگە چىقىڭ» دەپ ئۇنى ئۆزىنىڭ كېمىسىگە چىقىرىۋالغانىدى . ئايقۇت ئۇلامخاننىڭ كېمىسىدە ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ بەزى ھەرىكەتلىرىنى سېزىپ قالدى . ئۇ قويۇق يېكەنلىكنى كۆرسىلا كۆزىنىڭ ئۇچىدا ئايسۇلۇغا ئىشارە قىلىپ قوياتتى .

— ئوماق تاغا ، ئاۋۇ يەردە يېكەن قويۇقكەن ، — دەيتتى ئايسۇلۇ ، ئانىسىنىڭ ئىشارىتىنى كۆرۈپلا .

مۇشۇنداق قىلىشنى ئۇلارنىڭ ئۆيدە پۈتۈشۈۋالغانلىقىنى ئايقۇت پەملىدى .

ئوجۇل يىغىشنىڭ ئاخىرقى كۈنىدە ئۇلامخان ئايقۇتتىن :

— ئايسۇلۇنىڭ ئوجۇل سىيرىشى قانداقكەن ؟ — دەپ سوراپ قالدى .

— ئۆزىڭىز ئۆگىتىپسىز ئەمەسمۇ . پۈتۈن قول ھەرىكىتى ئۆزىڭىزدەكلا ئىكەن ، — دەپ جاۋاب بەردى ئايقۇت .

— تارىم قىزلىرى كىچىكىدىنلا قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى پىششىق ئۆگىنىۋالمىسا ، كېيىن يارامسىز خوتۇن بولۇپ قالىدۇ .

قېنى ئېيتىڭا، ئۇنىڭ چىرايى قانداقراق؟ — ئۇلامخاننىڭ بۇ سوئالىنى ئايقۇت تۇزلا چۈشەندى.
— ئۆزىڭىزگە ئوخشىتىپلا سەگدەپتىكەنسىز. ئىسمىنىڭ چىرايلىقلىقىغا ماسلىشىپ كەتكىنىدىچۇ، ئادەمىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرۈپ.
— ئايقۇت، دوگايىڭىز① بەك ياخشى ئادەمكەن. ئۆيدە دائىم سىلەرنىڭ گېپىڭلارنى قىلىمىز...
ئايقۇت ئۆزى بىلەن ئۇلامخان ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان ئايسۇلۇغا مۇناسىۋەتلىك ۋە باشقا سۆزلەرنى ئۆز ۋاقتىدا ئېردىگە دەپ بەرگەنىدى.
— ئەجەب مەن ئۇ گەپلەرنىڭ ئىنچىكە تەرەپلىرىنى ئويلىماپتىكەنمىنا، — دېدى ئوماق، گەپنىڭ ئۇرانىنى دەڭسەپ كۆرۈپ.
— سىلەر ئەر خەق - زە، بىلىق تۇتۇش، ئىلۋەسۇنلارنى ئوۋلاشقىلا كۆڭۈل بۆلىسىلەر. تۇرمۇشنىڭ ئىنچىكە تىللىرىغا بىز ئاياللاردەك سەزگۈر ئەمەس، — دېدى ئايقۇت. ئوماق ۋاقىتنى كۆزدە تۇتۇپ:
— گەپ بۇنچىلىك بولغان يەردە، قېنى، ئورۇنۇپ كۆرەيلى، — دېدى.
ئەر - خوتۇن گەپنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرۈپ تۇرۇشىغا ئۆيگە توختاق بىلەن ئايسۇلۇ كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ كۆزىگە ئايسۇلۇ تېخىمۇ ياشقىچە سۇلۇلىشىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. قىز كىرگىنىچە بوۋاقنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنى ئەركىلىتىشكە باشلىدى.
ئايقۇت پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قىزنىڭ تورقا تالالىرىدا توقۇلغان رەختتە يارىشىملىق تىكىلگەن كۆڭلىكىنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك، ئېتىكىنى ئۇيان - بۇيان قايرىپ كۆرۈۋېتىپ:
— ۋىيەي، كۆڭلىكىڭىزنىڭ ماۋۇ يېرىنى ئەجەب بوش تىكىپ قويۇپتا، — دېدى، قىزغا ئېتىكىنىڭ بىر يېرىنىڭ تىكىشىنى چىڭ تارتىپ كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

① دوگا — يېقىن، سىرداش ئاياللار بىر - بىرىنىڭ ئېرىنى شۇنداق ئاتايدۇ.

ئايقۇتنىڭ ئەتەي قاتتىق تارتىشىدىن كۆڭلەك ئېتىكىنىڭ بىر غېرىچچە يېرى سۆكۈلۈپ كەتتى. قىز يىغلىغۇدەك بولۇپ كۆڭلەكنىڭ سۆكۈلۈپ كەتكەن يېرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ كەتتى.

— ئاپلا، مانداقلا تارتىپ قويسام سۆكۈلۈپ كەتتى، تىكىپ بېرەي دېسەم بىزدە تورقا يىپى يوق. ئۆيدە بولسا، ئانىڭىزغا دەپ ئېلىپ چىقىڭ، مەن چىرايلىق قىلىپ قايتىدىن تىكىپ بېرەي، — دېدى ئايقۇت.

ئايسۇلۇ كۆڭلىكىنىڭ سۆكۈلگەن يېرىنى تۇتقىنىچە يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

— قالتىس قاملاشتۇردۇڭ، چىقىپلا ئانىسىغا دەيدىغان بولدى، — دېدى ئۇماق.

ئىككىسى تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتى.

8

تايۇقنىڭ ئايىلى ئۇلامخان ئايقۇتقا تۇغۇت ئانىسى بولغان ئايال شۇ ئىدى. يېشى ئايقۇتتىن ئانچە چوڭ ئەمەس، چىرايى قۇملۇق ئادەملەرنىڭكىگە ئورتاق بولغان بۇغداي ئۆڭگە مايىل مىس رەڭ، كۆزى قارىچۇغىنىڭ كۆزىدەك ئويناق، نۇرلۇق، قاراشلىرى تېز. ئايقۇتنىڭ تۇغۇتىدىن كېيىن ئىككىسى ئېگىچە-سىڭىلدەك بولۇپ كېتىشتى، شۇڭا ئايقۇتلارنىڭ كەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ كۆڭلى يېرىم بولۇپ كۆزىگە ياش ئالغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ بىردىنلا جىددىيچىلىككە چۈشۈپ قالدى، ئولتۇرغان يېرىدىن تۇرۇپ كەتتى، ئۆيدە ئۇ ياندىن-بۇيانغا ماڭاتتى، بىرنېمىگە تەقەززا بولۇۋاتقاندەك پات-پات ئىشىككە قاراپ قوياتتى.

ئۇ شۇ تاپتا تايۇقنىڭ ئىشىكتىن كىرىپ كېلىشىنى كۈتمەكتە. تايۇق تۈنۈگۈن مەھەللىدىن بىرنەچچەيلەننى باشلاپ بېلىق تۇتقىلى كەتكەنىدى: بېلىقنى يېتەرلىك تۇتالىسا، بۈگۈن كەچكە يېقىن قايتىپ كېلىدۇ، بولمىسا ئەتە كېلىدۇ. بۇنى ئۇلامخان

ئېنىق بىلىدۇ، لېكىن شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ كېلىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتمەكتە ئىدى. بۇ، ئۇنىڭ ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم، شۇنداقلا ئەڭ قاتتىق باش قېتىنچىلىقىغا قېلىشى ئىدى. ئۇنى بۇنچە جىددىيچىلىككە سېلىپ قويغان نەرسە نېمە؟ ئۇ بولسىمۇ قىزىنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ئايىقۇت تەرىپىدىن يىرتىپ قويۇلۇشى ئىدى[①].

ئۇ كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرىدە مۇشۇنداق بولۇپ قالسا دەپ خىيال قىلىپ يۈرگەن بولسىمۇ، خىيالىنىڭ ئەمەلدە يۈز بېرىپ قېلىشىنى ئويلىمىغانىدى. بۇ ئىش بەكمۇ تاسادىپىي بولدى، يەنە كېلىپ بۇ ئۇنىڭ بېشىنى قاتۇرىدىغان ئىش ئىدى. ئۇلامخاننى جىددىيچىلىككە سېلىپ قويغان نەرسە ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ، شۇنداقلا توختاقنىڭ قاراقۇشۇنلۇق بولۇپ قالغانلىقى ئىدى.

تايۇق قالاچ قاناقاغا ئوخشاش قەبىلە ۋە يۇرتۋازلىققا ئۆچ، ئېرىنىڭ بۇ تەرىپى ئۇلامخانغا ئايان. ئەمما ئۇ: «بىز قەبىلىۋازلىق قىلمىغان بىلەن قاراقۇشۇنلۇقلار قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ قەبىلىۋازلىقى بەك قاتتىق. ئايقۇتلار بىز بىلەن مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قېلىشنى خالايدىغانلىقنى ئېيتقانىدى، لېكىن تۇرۇپلا كەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ. بۇلار قەبىلىۋازلىق قىلمىغان بىلەن بارغان يېرىدىكى قاراقۇشۇنلۇقلار، ئابداللىقلار قەبىلىچىلىك قىلامدۇ. ئۇنداقتا قىزىمىز چەتكە قېقىلىپ قالامدۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلىماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىدىمۇ قەبىلىچىلىكنىڭ قارا سايىسى خېلى بار ئىدى. «بىز قالۇچىلارنى يۇرت ــ ماكانىدا تۇرغۇزماي سىقىپ چىقىرىپ تەرەپ ــ تەرەپكە چېچىۋەتكەن شۇ قاراقۇشۇنلۇقلار» دېگەن تەسىر تېخىچە ئۇنىڭ كاللىسىدا بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئايسۇلۇ ئۇلارنىڭ بىردىنبىر بالىسى بولۇپ، ھەم قىزى، ھەم ئوغلى ئىدى. دۇنيادا بار ــ يوقى شۇ بىرلا قىزىنىڭ ئۆزلىرىدىن يىراققا

① لوپنورلۇقلارنىڭ ئەنئەنىسىدە، مەلۇم بىر ئاتا ــ ئانا ئوغلىغا بىرەر قىزنى لايىق كۆرۈپ قالغان بولسا، قىز كىچىك چېغىدىلا ئۇنىڭ كۆڭلىكىنىڭ مەلۇم بىر يېرىنى سۆكۈپ ياكى يىرتىپ قوياتتى. قىزنىڭ ئاتا ــ ئانىسى بۇنى كىمنىڭ قىلغانلىقىنى سوراپ، ئەگەر ئوغۇل تەرەپنى خوپ كۆرگەن بولسا، دەرھال كۆڭلەكنى تۈزەپ ــ ئوڭشاپ قوياتتى، ياقتۇرمىغان بولسا ئوقمىغانغا سېلىپ يۈرۈۋېرەتتى. ئۇ ئىش ئۇنىڭ بىلەن جىمجىتىدە بېسىقىپ قالاتتى.

كېتىپ قېلىشىنىمۇ زادى خالىمايتتى .

ئۆلامخان بۇ يىلقى ئۇجۇل يىغىمىدا ئايقۇتنىڭ بوۋىقىنى ئۇشلاپ يۈرۈپ بۇ ئىشقا قاتنىشالمايدىغانلىقىنى ، توختاقنىڭ بۇ ئىشقا قانچىلىك ئېپى بارلىقىنى بىلمەيدىغانلىقى ، هاسىل كالام ، ئوماقنىڭ يالغۇزلۇق تارتىپ قالىدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ، ئۇلارغا ياردەمگە قىزى ئايسۇلۇنى قوشۇپ قويغانىدى . ئۇلارنىڭ ئۇجۇلنى كۆپرەك يىغىۋېلىشىنى ئويلاپ بىرنەچچە قېتىم يېكەن قويۇق يەرگە كەلگەندە ئوماقلارغا ئۆتۈنۈپ ، قىزىغا : «باشلاپ بار» دېگەن مەنىدە ئىشارە قىلىپ قويغانىدى . بۇنى كۆرۈپ قالغان ئايقۇت : «ئۇلار بىزنى ياقتۇرۇپ قاپتۇ» دەپ ئويلاپ قالغانىدى . ئۆلامخان ئايقۇتنى ئۆز سىڭلىسىدەك ، ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنى ئۆز قېرىنداشلىرىدەك ياخشى كۆرۈپ قالغان بولسىمۇ ، قىزىنى ئوغلىغا قوشتۇلۇقلۇقتا تاللاپ بەلگە ـ بېشارەت قىلىشنى ئويلىمىغانىدى . شۇڭا ئۇ جىددىيچىلىككە چۈشۈپ قالدى . ئۇ تاقەتسىزلەنگەن كەچمۇ بولدى ، لېكىن تايۇق كەلمىدى . ئۆلامخان خىيال بىلەن بولۇپ قاچان كۆز يۇمغىنىنى بىلمىدى ، يەنە باش سونۇردىلا[1] ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ كەتتى . خۇددى ئۆلامخاننىڭ تەقەززالىقى بىلەن قېرىشقاندەك ، ئادەتتە كېچىكسە ئىككىنچى كۈنى چۈشتە كېلىپ بولىدىغان بېلىقچىلار بۇ قېتىم كەچئارىسى مەھەلدە كەلدى .

ئۆلامخان ئەھۋالنى ئېرىگە ئېيتىشقا ئالدىراپ تىت ـ تىت بولۇپ تۇرسىمۇ ، ئالدى بىلەن تاماق بېرىشنى ، ئاندىن دېيىشنى توغرا تاپتى ، يېڭى بېلىق شورپىسىدا ئوخشتىپ ئۇجۇل ئۇمىچى ئەتمەكچى بولدى . تايۇق :

— جىقراق ئەت ، ئوماقلارنى چاقىرىپ بىللە ئىچەيلى ، — دېدى .

ئۆلامخان جىددىي تەلەپپۇزدا :

— بىز دېيىشىدىغان گەپ چىقىپ قالدى ، ئۇلارنى باشقا كۈنلىرى چاقىرارمىز ، — دېدى .

---

[1] سونۇر — تاڭ سەھەر ، سۈبھى .

ئۇنىڭ ئاۋازى ئادەتتىكىدىن قاتتىق ھەم قوپاللىراق چىقىپ كەتتى. ئۇلامخان ھېچقاچان بۇنداق تەلەپپۇزدا گەپ قىلمايتتى. شۇڭا تايۇق ھەيران قېلىپ:

— بۈگۈن نېمە بولدۇڭ، باشقىچىلا گەپ قىلىسەنغۇ، قېنى دېگىنە، قانداق گەپ چىقىپ قالدى؟ — دېدى ئۇمۇ جىددىي كەيپىياتتا.

ئۇلامخان ئەھۋالدىن تايۇقنى ۋاقىپلاندۇرۇپ بولۇپ، ئۇنى نېمە دەيدىكىن دەپ ئېرىگە قارىدى. ئارىنى سۈكۈتكە چۆمگەندەك جىملىق باستى. تايۇق دەسلەپ قىزىنى ياخشى ئادەملەرنىڭ ياخشى ئوغلىغا لايىق كۆرۈپ تاللىغىنىدىن خۇش بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ يىراققا كەتمەكچى بولۇۋاتقىنىنى ئويلاپ جىمىپ كەتتى.

— بىز بىلەن تۇرۇپ قالسىغۇ سەككىز - ئون يىل دېگەن ھېچقانچە ئەمەس، سەككىز - ئون قېتىم يەر كۆكىرىپ، سارغىيىدۇ شۇ. لېكىن ئۇلار كېتىمىز دەۋاتسا. ئۆتمۈرۈنچۈلەرگە① قىزىمىزنى مۈرۈللۈغلاپ قويساق، ئۇلار نەدە يۈرىدۇ، بىز نەدە بولىمىز. تېخى ئۇلار قاراقوشۇنلۇق تۇرسا، — دېدى ئۇلامخان.

— نېمە دېدىڭ؟ «قاراقوشۇن، پاراقوشۇن» دەيدىغان بۇ گېپىڭنى قوي. قاناقانىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قالمىسۇن. مېنىڭ ئويلاۋاتقىنىم ئۇلارنىڭ، بىزنىڭ قايسى قەبىلىدىن ئىكەنلىكىمىز ئەمەس، ئۇلارنىڭ كەتمەكچى بولۇۋاتقىنى. كەتمەيدىغان بولسىغۇ، ئۇلار توققۇز قىزىمىز بولسا ھەممىنى بەرسەك بولىدىغان تېپىلغۇسىز ئادەملەر، — دېدى تايۇق.

راستىنى ئېيتقاندا، ئېرىنىڭ دېگەنلىرى ئۇلامخانىنىڭ كۆڭلىنىڭ ئىچ قاتلىرىدا خىيال قىلىدىغان ئارزۇسى ئىدى. ئارزۇلۇق قىزىغا ئوماق، ئايقۇتتەك ياخشى ئادەملەرنىڭ قېيناتا - قېينانا بولمىقى قىزىنىڭ تەلىيى ئىدى. ئوغلىنىڭ ئوڭلۇقلۇقچۇ تېخى. ئۇلار قايسى قەبىلىدىن بولسىمۇ مەيلى، مۇشۇ يەردە ئۆزلىرى بىلەن تۇرۇپلا قالسا بەك ياخشى بولاتتى.

---

① ئۆتمۈرۈنچۈ — ئۆتكۈنچى كۆچمەن، ئۆتۈپ كەتكۈچى.

قىزنىڭ كۆڭلىكىنىڭ سۆكۈپ قويۇلۇشىغا قارىتا قانداقلا بولمىسۇن ئىپادە بىلدۈرۈش كېرەك . بۇگۈن مانا ئىككىنچى كۈنى . ئەتمۇ مۇشۇنداق ئۆتۈپ كەتسە ، ئارىدىكى بۇ مۇناسىۋەت ئۈزۈلۈكىدىن ئۈزۈلگەن بولىدۇ . ئەمما بۇنداق نەتىجىلىنىپ قېلىشىنى تايۇقمۇ ، ئۇلامخانمۇ خالىمايدۇ . شۇڭا تايۇق قالاچ قاناقادىن مەسلىھەت سوراپ ئەتىگەندىلا ئۇنىڭ ئالدىغا كىردى .

— تايۇق ، دەپ باقە ، ئۇلارنى ياقتۇرامسەن ، ئوغلىنىچۇ ؟

— ئەر - خوتۇن ئىككىلىسى تېپىلغۇسىز ياخشى ئادەملەر . بالىسىمۇ بەك ئوڭلۇق ، ئىشچان ، ئەمما ...

— ھە ، قېنى ، توختاپ قالماي گېپىڭنى دەۋە .

— ئەمما ... ئەمما ئۇلار كېتىدىغان گەپنى قىلىپ يۈرىدۇ .

— كەتسە نېمە بوپتۇ ، بىزمۇ نە - نەلەردىن قاڭقىپ كېلىپ قالغانلارغۇ .

— بىزغۇ بۇ يەردە مۇقىم ماكانلىشىپ قالدۇق ، ئەمما ئۇلارنىڭ نەگە بېرىپ ، نەدە توختىشىنى بىلمىسەك ...

— نەگە باراتتى ، ئابدالغا بارىدۇ . ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بۇ يەردىن كەتكۈسى يوقكەن ، لېكىن كېتىشنى مەن ئېيتقان .

— نېمىشقا ؟ ! — تايۇق ھەيران قېلىپ سورىدى .

— بىزمۇ كېتىمىز . بۇنى تېخى سىلەرگە ئېيتمىدىم . كېتىشىمىزنىڭ سەۋەبىنى سەنمۇ بىلىسەن ، مەن بىلەن كۆرلىغا بارغىنىڭدا ، مەن ساڭا ، بىز ئەمدى چېچىلىپ ياشاۋەرسەك بولمىغۇدەك . بىزمۇ قوشنا يۇرتلاردىكى قېرىنداشلاردەك بىر يەرگە جەم بولۇپ يۇرت قۇرۇپ ياشايلى ... دېگىنىم ئېسىڭدىدۇ .

— بىزمۇ كېتەمدۇق ، نەگە بارىمىز ؟

— ئابدالغا — جاھانبەگنىڭ يېنىغا بارىمىز . باش ئەتىيازدا ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ قويدۇم . ئۇ بۇ يىل تىكەنلىك ، كۆزلەك ، چارىلاردىن بىر تۈركۈم ئادەملەرنى ئابدالغا ئېلىپ بېرىپ ، بىز ۋە باشقىلار بېرىپ ئورۇنلىشىدىغان جاينى تاللاپ تەييارلىق قىلىپ تۇرىدىغان بولدى .

— قاناقا، قاچان كۆچىمىز؟ — تايوق خۇددى كۆچۈشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىدىغاندەك ئالدىراپ سورىدى.
— ئەجەب ئالدىراپ قالدىڭغۇ، كىچىكسەك كېلەر يىل كۈزدە كۆچىمىز.
تايوق بوۋاينىڭ گېپىنى ئاڭلىدى - دە، خوتۇنىغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈشكە ئالدىراپ، قاناقاغا باشقا گەپ قىلماي كۈلۈپ قويۇپلا چىقىپ كەتتى.
— بەك ياخشى بولدى. قاناقامىز كۆڭلىمىزدىكىنى بىلىدىكەن، — ئۇلامخان گېپىنى دەپ بولۇپلا ئىشىكتىن بېشىنى چىقىرىپ، ئويناۋاتقان قىزىنى چاقىردى.
— ھە، نېمە بولدى، مېنى يا ئوينىغىلى قويمايسەن، يا كۆڭلىكىمنى تۈزەپ بەرمەيسەن، — دېدى ئايسۇلۇ ئانىسىغا، باتىناش ئاربلاش ئەركىلەپ.
— كەل، قىزىم، كەل، كۆڭلىكىڭنى ھازىرلا تۈزەپ بېرەي، كەل، قىزىم، — دېدى ئۇلامخان ئىچ - ئىچىدىكى خۇشاللىقىنى ئىپادىلەپ تۇرۇپ.
ئايسۇلۇ كۆڭلىكىنىڭ سۆكۈلگەن يېرىنى ئانىسىغا بىرىنچى قېتىم بىلدۈرۈۋاتقاندەك مانا، دەپ كۆرسەتتى. ئۇلامخان يىڭنىگە ئۆتكۈزۈكلۈك تورقا يىپى بىلەن سۆكۈكنى ئەسلىدىكىدەك قىلىپ تىكىپ بولۇپ:
— ماڭ قىزىم، تۆمۈر ئۇكاڭ قانداق تۇرىدىكىن كۆرۈپ چىق، — دېدى.
سەبىي قىز بۇ ئىككى ئائىلىنىڭ قانداق ئويۇن ئويناۋاتقانلىقى چۈشىدىمۇ يوق، كۆڭلىكىنى ئايقۇتقا كۆرسىتىش ھەم بالىنى كۆرۈشكە ئالدىراپ ئويناقلىغىنىچە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى...
شۇنداق قىلىپ توختاق ئون ياش، ئايسۇلۇ سەككىز ياش چېغىدا بىر - بىرىگە مۇرۇۋۇلۇغلاپ قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن قارا قوشۇنلۇقلار بىلەن قالۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى نەچچە ئەسىردىن بې-

رىقى ئۆزئارا قۇدا - باجا بولۇشماسلىقىنىڭ قارا پەردىسى يىرتىپ تاشلىنىپ، ئۇلار ئالدىدا يوپيورۇق بىر سەھنە ئېچىلدى.

9

چاقچىغار[1] قاراڭغۇلۇق چىمىلدىقىدىن باش چىقىرىپ كەڭ ئاسمان ۋە زېمىنغا كۈمۈش شولىسى بىلەن تەبەسسۇم قىلىشقا باشلىغان سونۇردا ئوماقلار سەپەرگە ئاتلىنىشقا تەييار بولۇشتى. قالۇچىلار مەھەللىسىدىكى چوڭ - كىچىك، ئەر - ئايال ھەممىسى ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويغىلى ئۆيلىرىدىن چىقىپ ئوماق، ئايقۇتلارنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە، چىراي - يۈزلىرىدە ئايرىلىشقا قىيالمايۋاتقانلىقىنىڭ كۆڭۈل يېرىمچىلىكى تۇمانلىق ئاسماندەك ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. تايۇق، ئۇلامخان ئۇلار بىلەن كېلەر يىلى كۈزدە دىدارلىشىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، خۇددى قايتا كۆرۈشەلمەيدىغاندەك، بۇ ۋاقىتلىق جۇدالىنىشقا بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلامخان قىزى ئايسۇلۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ئايقۇتنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ ئۇنىڭغا كۆز تىلى بىلەن بىر نېمىلەرنى دەۋاتاتتى. ئايسۇلۇ بۈگۈن بۆلەكچىلا سۇلۇلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇچىسىغا تېگى سۈس يۇلغۇن چېچىكى رەڭلىك، جىگدە چېچىكى شەكىللىك گۈل باسقان، تورقا - پىلادا توقۇلغان كۆڭلەك، كۆڭلەك ئۈستىدىن قېنىق كۆك كۆكۈزمەك[2] كىيىۋالغانىدى. قېشىغىچە تالقىتىپ[3] تۇرغان پەرگازى[4] بىلەن قۇلىقىنىڭ ئاستىغىچە چۈشۈپ تۇرغان چاچپىقى، يېشىغا باقماي تېقىمىغىچە چۈشۈپ تۇرغان قىرىق بىر تال قىلىپ ئۆرۈلگەن قوندۇزدەك قاپقارا سۇمتۇرا[5] چاچلىرى قوشۇلۇپ مۇكەممەل بىر گۈزەل

---

① چاقچىغار — چولپان يۇلتۇز.
② كۆكۈزمەك — جىلىتكە.
③ تالقىتىپ — يېيىلىپ، يەلپۈنۈپ.
④ پەرگازى — ماڭلاي چاچ.
⑤ سۇمتۇرا — سۇمبۇل.

بوستان ھاسىل قىلىپ، ئۇنى ئاجايىپ ئوماق ۋە ئۆز قىلىۋەتكەندى.

ئوماق توپ ئىچىگە كۆز يۈگۈرتۈپ بولۇپ بېشىنى بۇراپ قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپكە تەقەززالىق بىلەن قارىدى. يېقىندىن بۇيان قاناقانىڭ تامىقى ئازلاپ، قەدىمى قىسقىراپ، ھاسا تايىنىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئوماق ھەر كۈنى كەچكە يېقىن قاناقادىن ھال سوراپ تۇرغانىدى. ئاخشام ئايقۇت بىلەن بىللە كىرىپ، بۈگۈن باش سونۇردا يولغا چىقىدىغان بولۇپ، قاناقادىن مەسلىھەت ۋە رازىلىق ئېلىپ چىققانىدى.

— ئەتىگەنلىككە توپ بىلەن بىللە ئۆزىتىپ قويىمەن، — دېدى قاناقا ئۇلار ئۆيىدىن چىقىماقچى بولۇپ ئىشىك تۈۋىگە كەلگەندە.

ئوماقنىڭ كۆزى قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپتە، قاناقا كۆرۈنمىگەچكە ئۇ ئەنسىرەپ قالدى. ئۇنىڭ ئەنسىرەۋاتقانلىقىنى سېزىپ تۇرغان تايۇق قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپكە مېڭىشقا تەمشىلىشىگە ئىشىك ئېچىلىپ قاناقا ئۆيىدىن چىقتى. سول قولىدا بىر ئوقيا بولۇپ، ئوڭ قولىدىكى ھاسىغا تايىنىپ ئاستا قەدەم ئېلىپ كەلمەكتە. كۆپچىلىك قاناقاغا يول بەردى. ئۇ توپنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ئوماققا، ئايقۇتقا قارىدى. قاناقانىڭ ھاسىسىنىڭ قومىغا يېتىپ كېتىۋاتقانلىقىغا ئوماقنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى. ھەقىقەتەن قاناقا پۈتۈن ماغدۇرىنى ئوڭ قولى ۋە پۇتىغا يىغىپ ھاسىغا تايىنىپ تۇراتتى. ئوماقنىڭ قاناقانى ئۇزاق تۇرغۇزغۇسى كەلمىدى.

— ۋاقىت بولۇپ قالدى. سەپەر سېلىشىمىزغا دۇئا بەرسىڭىز قاناقا، — دېدى ئوماق، بوۋاينىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۆتۈنۈش قىلىپ.

بوۋاي ئالدى بىلەن ئۆز جەمەت توپىغا، ئاندىن ئوماققا قاراپ دۇئاغا قول كۆتۈردى:

— ئامىن، يولۇڭلار ئاق بولسۇن، شامال - بورانغا قالمىغايسىلەر، ئاللاھۇئەكبەر!— قاناقا ئىككى ئالىقىنىنى يۈزىگە ئېلىپ

باردى ، باشقىلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ دۇئا قىلىشتى .
ئوماق ئايقۇتلار ئاتلىرىغا مىنىشكە تەمشەلدى . ئوماق ئۆزلە-رىنىڭ بىردىنبىر ئىتىنى ئوغلى تۆمۈرنىڭ تۇغۇلغانلىقىنى خەۋەر قىلغان ئايالغا سۆيۈنچە قىلىپ بېرىۋەتكەنلىكى ئېسىمىزدە . قاناقا تۇنۇگۈن ئۆزىنىڭ مىنىشىگىلا مەخسۇس ئاجرىتىپ قويۇلغان ئىك-كى ئاتنىڭ بىرىنى ئوماققا بەرگەنىدى . تايۇق ئايقۇتنىڭ قوچىقىدا بالىسى بارلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ باشقىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كېيىن ئابدالغا بارغاندا قايتۇرۇپ بېرىدىغانغا بىر ئات ئارىيەت بەردى .
ئايقۇت قوچىقىدىكى بوۋاقنى ئوماققا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ئايسۇ-لۇنىڭ يېنىغا كەلدى . قىينانىسى — ئوماقنىڭ ئانىسى ئۇنىڭغا تويىدا بەرگەن ياقۇت كۆزلۈك كۈمۈش سوخۇنەكنى[1] بارمىقىدىن چىقىرىپ ئايسۇلۇنىڭ ئوتتۇرا بارمىقىغا ئۆتكۈزۈپ قويدى .
— جانىم ساڭا ، چىق - چىق - چىق ، قىزىم ! — دېدى - دە ، قىزنىڭ پېشانىسىگە ئۈچ قېتىم سۆيۈپ قويدى ، ئاندىن ئۇلامخانغا قىيالماسلىق نەزىرىدە قاراپ بېشىنى ئېگىپ خوشلىشىش ئىشارىسى قىلىپ بولۇپ ئېتىغا مىندى . ئوماقمۇ ئاتقا مىندى . تايۇق توختاقنى كۆتۈرۈپ ئېشەككە مىندۈرۈپ قويۇپ :
— جانىم ساڭا ، چىق - چىق ، ئوغلۇم ! — دەپ توختاقنىڭ پېشانىسىگە ئىككى قېتىم سۆيۈپ قويدى .
قاناقا ھاسىغا تايىنىپ ، ئېغىر ، ئاستا چامداپ ئوماقنىڭ يېنى-غا كەلدى - دە :
— بۇنى جاھانبەگكە بېرىپ قوي ، — دەپ قولىدىكى ئوقيانى ئوماققا بېرىپ بولۇپ ، مېڭىڭلار ، دېگەن مەنىدە قولىنى ئىشارە قىلدى .
ئۇلار قوزغىلىپ ئات - ئۇلاغلىرى تېخى تۆت قەدەممۇ ئالماي تۇرۇپ مۆڭلۈق بىر ئاھاڭدا قوشاق ئېيتىلىپ قالدى :

---

① سوخۇنەك — ئۈزۈك .

كېمەم تىرەنىپ قالدى ،
دەريا بويۇ قاپتالغا .
بۇگۈن كەتەر بولدۇڭلار ،
بىزدىن يىراق ئابدالغا .
خۇدايىمغا ئامانەت ،
سوغ تەگمەسۇن هالالغا[①] .

چەت - ياقاسى كۆرۈنمەس ،
مىلڭ قاراسا ئاسمانغا .
تارىمنى بۇ قۇملۇقۇ ،
تۇگۇمەيدۇ ماڭغانغا .
بىزمۇ كېيىن بارۇرمىز ،
كۆل بويۇ قۇمچاپقانغا[②] .

ئات باغلىغۇچ دەيدۇكەن ،
قۇرۇقتارىم[③] بويۇنۇ .
كۆرگەنلەر ئايتىپ كەلۇر ،
بۇ قۇملۇقنۇ خۇيۇنۇ .
ئامان قىلغىن خۇدايىم ،
سەپەرچىلەر يولۇنۇ .

قوشاقنى ئېيتقان ئۇلامخان ئىدى . قوشاقنىڭ مەزمۇنى كىشىنىڭ ئويغا سېلىپ ، مەيىن شامالدىكى كۆل چايقاقلىرىدەك بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ ، دۆۋە - دۆۋە بارخانلىق بىپايان قۇملۇققا ياشلاپ كەتسە ، مەزمۇنى بىلەن بىرىكىپ كەتكەن ئاهاڭنىڭ مۇڭى دىلنى ئېزىپ يىغا ئۇلاشتۇرۇپ ، ئەتراپىدا تۇرغان يۇرتداشلىرىنى

① بۇ مىسرادا ۋەدە قىلىنغان قۇدىلىشىش ، ۋەدىلەرگە ئەمەل قىلىش نەزەرگە ئېلىنغان .
② قۇمچاپقان — كونا ئابدالنىڭ يەنە بىر ئاتىلىشى .
③ قۇرۇقتارىم — تارىمنىڭ كونا ئېقىن ئىزى .

سۇكۇتلۇك جىملىق ئالىمگە بەند قىلىنغانىدى . ھەممىسىنىڭ كۆزىدە ياش لىغىرلايتتى . قوشاق يەنە ئازراقلا داۋاملاشسا ئۇلار يىغلىۋېتىشلىرى مۇمكىن ئىدى . دەل شۇ ئەسنادا ئايقۇتنىڭ قوشىقى ئاڭلاندى :

ئاتام ماڭغان قۇملۇق بۇ ،
ئىنەم ماڭغان قۇملۇق بۇ .
بوۋالاردىن بۇ ماڭىش ،
مىراس قالغان قۇملۇق بۇ .

بىزگە مىراس بۇ قۇملۇق ،
يۇرتتا بولۇپ يوقۇملۇق[1] .
تاراپ كەتتۇق ئاپەتتە ،
يەنە بولۇپ يات يۇرتلۇق .

بىزنى دەمەي قارالىق[2] ،
قىلدىڭلار ئۆي - تۇرالىق .
ئوت ئۆچسە ئۆكەش[3] قالۇر ،
ئالەمغۇ بۇ خۇدالىق[4] .

سۇ كەتسە نۆكەش قالۇر ،
ئوت ئۆچسە ئۆكەش قالۇر .

ئايقۇتنىڭ قوشىقى قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ ئەڭ مۇڭلۇق بىر ئا-

---

① لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇنىڭدىن بىرنەچچە يۈز يىل بۇرۇن كونا ئابدال ۋە قاراقوشۇن كۆلى ئەتراپىدا قۇم - بوران ، قۇرغاقچىلىق ، چېچەك ئاپىتى بولۇپ نۇرغۇن ئادەم ئۆلۈپ كەتكەن ، بىر تۈركۈم كىشىلەر يۇرتنى تاشلاپ ھەريانغا تاراپ كەتكەن . شۇ قېتىمقى ئاپەت ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بىر تارىخىي قوشاقتا «بولتۇرقۇ ئابدالداتى شۇ قىيامەت دۇنيا ئىدى» دېگەن مىسرا بار .
② قارالىق — قاراقوشۇنلۇق دېمەكچى .
③ ئۆكەش — قوغ ؛ ئوتنىڭ تاۋى ، ئىسسىقى .
④ بۇ مىسرادا : ياخشىلىقنىڭمۇ ، يامانلىقنىڭمۇ ھېساب - كىتابى قىلىنىدىغان خۇدالىق (ئىگىسى بار) ئالەم بۇ ، دېمەكچى .

هاڭىدا ئېيتىلغانىدى، ئۇماقلارنىڭ يىراقلىشىشى بىلەن تەڭ ئاي-قۇتنىڭ ئاۋازىمۇ ئاستا - ئاستا پەسلەپ بارماقتا ئىدى. ئۇلار ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ يامزىلىدىن ئەگىپلا خۇددى قۇم بارخانلىرى ئارىسىغا كىرىپ غايىب بولۇۋاتقاندەك بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۇزاتقۇچىلار كۆزىدىن ئۆچتى. ئايقۇتنىڭ ئۈنىمۇ چەكسىز قۇملۇققا سىڭىپ كېتىۋاتقاندەك ئىدى ...

ئۈچىنچى باب

«دىۋە ئادەم»

ئۇ ئەسلىدە كېيىك ، جەرەندەك زىلۋا ئىكەنىدۇق ،
بىر ئۇخلاپ قوپۇپلا دىۋىدەك بوي تارتىپ قالغانىكەن .

— خاتىرەمدىن .

بۇ جۇل - جۇل ۋە جۇنۇنى تاشقى كۆرۈنۈشۈمگە
قاراپ ماڭا باھا بەرمە ، گەپ غىلاپتا ئەمەس ، بەلكى
پىچاقتا .

— ئەبۇ بەكرى ئەش — شىبلى .

1

قۇملۇقتا يولۇچىلار ئۈچۈن ئەڭ قورقۇنچلۇقى ، بىرى ، سۇ-
سىزلىق ، يەنە بىرى ، شامال - بوران . تارىملىقلار چەكسىز قۇم-
لۇق ئىچىگە كىرىپ قالمىسىلا سۇسىزلىقتىن ئانچە ئەنسىرەپ
قالمايدۇ . ئۇلار يولغا چىقىشتىن ئىلگىرىلا مەنزىلىنىڭ يېقىن -
يىراقلىقىغا قاراپ تۇلۇم ۋە باشقا سۇ قاچىلىرىغا يېتەرلىك سۇ
غەملىۋالىدۇ . ناۋادا ، سۇيى ئازلاپ قالسىمۇ بەك قايغۇرۇپ كەتمەي-
دۇ ، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئوي - چوڭقۇرى ، دەريا - ئۆستەڭ-

لىرى ، كۆل ـ داشلىرى[1] ئۇلارغا ئوبدان تونۇشلۇق . ئۇلار نەدىن
سۇ تاپقىلى بولىدىغانلىقىنى بىلىدۇ . پارچە ئوتلاق ۋە توغراقلىق
چەتلىرىدىكى قۇملۇقتا بىر خىل ھەرە بار ، ئۇ كىشىلەرنىڭ سۇ
تېپىۋېلىشىغا ياردەم بېرىدۇ . ئىسسىقتا سۇسىز قالغاندا ، ئۇ ئۇچ-
قان يۆنىلىش بويىچە مېڭىۋەرسە ، چوقۇم سۇ بار جاينى تاپقىلى
بولىدۇ . تارىملىقلارنىڭ قورقىدىغىنى شامال ، بوران ، بورانغۇ
ئەسلى ، شامال ئانچىكى كۈچىيىپ قالسىمۇ ئالەمنى ـ مالەم
قىلىدۇ . سۇرلۇك جىملىقتا چۆمگەن پايانسىز قۇملۇق بىردىنلا
جىن ـ شاياتۇنلار قوتراپ ئالىتاغىل سۈرەن سالغاندەك ھۇشقىيتىپ
قولاق ـ مېڭىنى يەيدۇ ، قۇملار يۇزگە يىڭنىدەك سانجىلىدۇ ،
كۆزنى ئاچقۇزمايدۇ . ھەرقانداق يېتۇك ئىزچىمۇ بېشى تۆرەپ يول-
دىن ئېزىپ قالىدۇ ھەتتا كەلگەن تەرىپى بىلەن بارىدىغان تەرىپىنى-
مۇ پەرق ئېتەلمەي قالىدۇ . بۇنداق چاغدا باشنى ئىچىگە تىقىپ
شامالنىڭ يۆنىلىشى بويىچە ماڭماقتىن باشقا چارە يوق . بوراننىڭ
توختىشىنى كۈتۈپ ماڭماي جىم تۇرسا ، بىردەمنىڭ ئىچىدە ئادەم
قۇمغا كۆمۈلۈپ كېتىدىغان گەپ .
چېكىمچۇش . ئوماقلار يولغا ئاتلىنىش ئالدىدا ، بولغۇسى قۇ-
دىسى تايۇق باش سونۇر ئالدىدىكى ئاسمان ، يۇلتۇز ئەھۋالىنى
قالۇچىلارنىڭ تەجرىبە ـ ساۋىقى بويىچە كۆزىتىپ ، ئۇلارنىڭ بۇ-
گۈن يولغا چىقماسلىقىنى ، شامال چىقىپ قېلىش ئېھتىمالى بارلى-
قىنى ئەسكەرتكەنىدى .
ئوماق ئالدىنقى ھەپتە قاناقا بىلەن كۆرۈشكەندە ، ئۇ ئۇلارنىڭ
قانچە بورۇن ماڭسا شۇنچە ياخشى بولىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى ،
ئوماقلارنىڭ قالۇچىلار مەھەللىسىدىن كەتكۈسى يوق ئىدى ، پەقەت
قاناقانىڭ ھەقىقىي سەۋەبىنى ئېيتمىغان چۈشىنىكسىز گېپى بوي-
چىلا كەتمەكچى بولغانىدى . ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا يوقلاپ كىر-
گەندە ، بۇگۈنكى كۈندە سەھەر يولغا چىقىپ كېتىدىغانلىقىنى بې-

① داشى — سۇ توختاپ قالغان ، ئەتراپىدىن سۇ كىرمەيدىغان كۆل ، سايازلىق .

كىتكەنىدى . ئەمما ، ئوماق قاناقانىڭ ئۇنى كىتىشكە ئالدىراتقانلىقىنى ئېيتماي :
— بۇ دېگەن 8 ـ ئاينىڭ بېشى . بۇ ئاي ، بۇ كۆنلەردە نەدىكى شامالكەن . ئىككى كۈنلۈك يول ، ھامان ماڭىدىغان بولغاندىكىن ماڭايلى ، — دېگەنىدى .
ئوماقلار سۇنى ئىككى كۈنگە يېتىپ ئاشقۇدەك ئېلىۋالغان بولسىمۇ ، تايۇق يەنىلا ئۇلاردىن ئەنسىرەپ تۇراتتى . ئۇ ئۇلامخانغا قاراپ ئۆي تەرەپنى ئىشارە قىلدى . خوتۇنى ئىتتىك ئۆيگە كىرىپ بىر سۇ قاچىسىنى ئېلىپ چىقتى . قاچىدىكى ئۇلار ئۆزلىرى ئۈچۈن تەييارلىۋالغان ئۇسالىق ئىدى .
تايۇق سۇ قاچىسىنى ئوماققا بېرىۋېتىپ :
— شامالنىڭ شەپىسى سېزىلگەن ھامان كونا قۇرۇق ئېقىن ئىچى بىلەن مېڭىپ ياردالىقلىققا بېرىۋېلىڭلار ، — دەپ ئەسكەرتىپ قويدى .
مانا چۈشمۇ قايرىلاي دېدى . ھاۋانىڭ رەپتارى ئوماقنىڭ ئويلىغىنىدەك ئىدى .
7 ـ ئاي ئەمدىلا ئۆزىغان بولسىمۇ ، قۇملۇقنىڭ تەبىئىتى ئوماقلارنى ، بولۇپمۇ تۆمۈرنى ئايىغاندەك بەك قىزىپ كەتمىدى . قۇملۇق شۇ قەدەر جىمجىتكى ، گويا پۈتۈن كائىنات جىمجىتلىق ئۇيقۇسىغا غەرق بولغانىدى ، ھەي قۇملۇق ، ھەي قۇملۇق ، سېنىڭ ئاشۇ شامال ـ بورىنىڭ ، سۇسىزلىقنىڭ بولمىسا ، سەندىن تىنچ ، سەندىن كەڭتاشا ـ ئازادە جاي يوق ، ئۇنى ئۇپىدەك يۇمشاق قۇملىرىڭدا يالاڭ ئاياغ بولۇپ قىيغىتىپ يۈگۈرگۈسى ، ئېگىز ـ ئېگىز قۇم دۆۋىلىرىڭدىن سىيرىلىپ ـ دومىلاپ ئوينىغۇسى كېلىدۇ كىشىنىڭ . سەندە كىشىلەرگە يەتكۈدەك ئېھتىياجلىق ئوزۇق ـ تۈلۈك بولىدىغانلا بولسا ، جاھاندا سەندىن تىنچ ، سەندىن خاتىرجەم جاي يوق . پەقەت سەندە ئادەملەرنىڭ چېكى ، تۈۋى يوق ئازناپ نەپسىنى قاندۇرىدىغان مەئىشەتنىڭ يوقلۇقىدىنلا سېنى ئادەملەر «چۆل» كۆرۈپ ، بالا ـ نەپسىنى دەپ نەپ تاپالمىسا شەھەرلەر

گە تىقىلىۋېلىشقان .
— ئوماق ، قارىغىنا ! — ئايقوت بىر نەرسىدىن چۆچۈگەن-
دەك ئەنسىدىكىپ ئاسمانىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىنى كۆرسەتتى .
ئوماق قاراپلا :
— تايۇقنىڭ دېگىنىدەك شامال چىقىپ قالامدۇ نېمە ؟ —
دېدى . ئۇمۇ جىددىيچىلىك ئىلكىگە چۈشۈپ قالدى .
ئاسماننىڭ غەرب تەرەپ ئۇپۇقىدىن خۇددى يىراقتىكى قوم
دۆۋىلىرى ئارقىسىدىن چىقىۋاتقاندەك باش ئۇچى بىر غۇلاچچە كەڭ-
لىكتە ، قويۇق تەرىپى بارغانسېرى كېڭىيىۋاتقان سۇس ، شالاڭ
بىر قەۋەت ئاق بولۇت يېپەك ، تورقا تاللىرىدەك سوزۇلۇپ ئاستا
سىلجىپ كەلمەكتە ئىدى . بۇ ، شامال كېلىۋاتقانلىقىدىن شەپە
بولۇپ ، بۇ تەڭرىنىڭ بەندىسىنى سەگەك بولۇشقا ئاگاھلاندۇرغان ،
كۆيۈنۈپ ئاسرىغانلىق ئىلتىپاتى ، رەھمىتى . «تايۇق شامال چىقىد-
دىغانلىقىنى يېرىم كۈن بۇرۇن باش سونۇردىلا قانداق بىلىۋالغان-
دۇ ، چاقچىغار ئەتراپىدىكى مانانلىق سۇس بۇلۇتلارغا قاراپ بىلد-
مىكىن ، ئەجەب سورىۋالماپتىمىنا» . ئوماق شۇلارنى ئويلىدى ھەم
ئۆزىنىڭ ھاۋا ھالىتىنى بىلىشتە تايۇققا يەتمەيدىغانلىقىدىن ئۆزىچە
خىجىللىق ھېس قىلىپ قالدى .
— چاپسانراق مېڭىپ تايۇق ئېيتقان تارىمنىڭ كونا قورۇق
ئېقىنىغا ، ھېچبولمىغاندا يېڭى قورۇق ئېقىنىغا يېرىۋالايلى ، —
دېدى ئوماق .
بۇ ئەتراپتا قورۇق ئېقىنىدىن ئىككىسى بار . ياردائىبۇلاقنى
يۇقىرىدىن ئەگىپ ئۆتىدىغان بىر دەريا ئوماقنىڭ بوۋىسى يىگىرمە
ياش چاغلىرىدا ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ باشقا جاي بىلەن ئاقىد-
غان بولغاندىن كېيىن ، ئەسلىدىكى دەريا قىنى «قورۇق ئېقىن»
دەپ ئاتالغانىدى . ئوماقنىڭ ئون ياش چاغلىرىدا دەريا يەنە بىر
قېتىم ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ تېخىمۇ يۇقىرى بىلەن ئاقىد-
غان بولغاندىن كېيىن ، دەريانىڭ بۇرۇنقى قىنى «كونا قورۇق
ئېقىن» ، كېيىنكى قىنى «يېڭى قورۇق ئېقىن» دەپ ئاتىلىدىغان

بولغانىدى. ئوماق ئىلگىرى ھەر ئىككى قورۇق ئېقىنىغا كەلگەن بولسىمۇ، يېڭى قورۇق ئېقىن ئۇنىڭغا بەكرەك تونۇش ئىدى. قىياسچە، يېڭى قورۇق ئېقىن ئانچە يىراقتا ئەمەس ئىدى، بۇ چاغقىچە يېتىپ بېرىشى كېرەك ئىدى. ئەمما، ئېقىن ئىزىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ياردائڭلىققا ئوخشاپراق كېتىدىغان قۇم دۆۋىلىرى ئۈستىگە چىقىپ ئەتراپقا قاراپ باقتى. بەزى كۆرۈنۈشلەر ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا كەلگەندە كۆرگەن ئالامەتلەرگە ئاز - تولا ئوخشىسىمۇ، ئېقىن ئىزى كۆرۈنمەيتتى. بۇ قۇملۇقتا بىرەر ئۆزگىرىش بولاي دېسە بىر يىل، بىر ئاي، ھەتتا بىر كۈن ئەمەس، بىردەملىك ۋاقىت كۇپايە. قاتتىق بوران ياكى قۇيۇن چىقىدىغان بولسا، بىرەر ئېقىن ئىزىنىڭ قۇمدا كۆمۈلۈپ كېتىشىگە شۇ بىردەملىك ۋاقىتمۇ يېتىپ ئاشىدۇ. «يېڭى قورۇق ئېقىنىنى قۇم بېسىپ كېتىپتۇ. تۆۋەنگە — كونا قورۇق ئېقىنىغا قاراپ مېڭىش كېرەك» دەپ ئويلىدى ئوماق.

قۇملار شىرىلدىغىلى باشلىدى. بۇ شامالنىڭ ئالدى كەلگەنلىكىنىڭ ئالامىتى ئىدى. شامال كۈچىيىپ كەتكۈچە بىرەر ياردائڭلىق بولسىمۇ تېپىۋېلىش كېرەك. ئۇلار ئېگىز ھەم چوڭ بىر قۇم دۆۋىسى يامرىلىدىن ئۆتۈشكە، دائىرىسى ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، بۈككىدە بىر توغراقلىق كۆرۈندى. ئوماق كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى. ئۇ ھەر ئىككى قورۇق ئېقىن بويلىرىغا بىرنەچچە قېتىم كېلىپ بۇنداق توغراقلىقنى كۆرمىگەنىدى، شۇڭا يەردىن ئۈنگەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان توغراقلىققا قاراپ ھەيرانلا قالدى. بىر غايىۋى كۈچ تومۇزنىڭ كۆيدۈرگۈچ ئاتەش ئىسسىقىدا سۇنىڭ پارغا ئايلىنىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئۇنى قۇم ئاستىغا سىڭدۈرۈۋېتىپ، يەنە ئۆز قۇدرىتى بىلەن قۇملۇق ئۈستىگە مۇشۇ توغراقلىقنى پەيدا قىلىپ قويغاندەكلا ئىدى. ئۇلار شامال كۈچىيىپ كەتكۈچە كۆڭۈلدىكىدەك دالدىلىققا يېتىپ كەلگەندە، ھەممىسىنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشۈپ خاتىرجەم بولۇشتى.

ئۇلار توغراقلىققا كېلىپلا ئۇلاغلىرىدىن چۈشتى. ئوماق بىلەن توختاق ئېشەك، كالىلاردىن يۈك - تاقلارنى چۈشۈرۈش بىلەن

بەند ئىدى. ئايقۇت يوغان بىر توپ توغراقنىڭ تۈۋىدە قۇمغا پۇتىنى ئۇزۇن سوزۇپ راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ بوۋىقىنى ئېمىتىۋېتىپ، غەلىتە بىر ئىزنى كۆرۈپ قالدى.

— ئوماق، ماۋۇ نېمىنىڭ ئىزى؟! — دېدى ئايقۇت ئەندىشىلىك ئاھاڭدا. ئوماق قىلىۋاتقان ئىشىنى قويۇپ ئىتتىك ئايقۇتنىڭ يېنىغا كەلدى. ئايقۇت كۆزى بىلەن ئىمالاپ بىر ئىزنى كۆرسەتتى. ئوماق ئىزغا قاراپ ھەيرانلىقتا تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغىنى يالاڭ ئاياغ ئادەمنىڭ ئىزىغا ئوخشايدىغان ئىز ئىدى. ئىز بىرلا ئەمەس ئىدى. بۇ ئىزلار توغراقلىقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن كېلىپ بۇ تەرىپىگە كەتكەنىدى. ئوماق زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ئىزنى غىرىچلاپ باقتى. ياپىر! ئوماقنىڭ ئۇزۇن غىرىچىدا ئىككى غىرىچقا يېقىن چىقتى. ناھايىتى ئوچۇق، ئېجىرىم كۆرۈنۈپ تۇرغان پۇت سالامىغا① قاراپ، ئۇنى ئادەم ئىزى دېيىشكە بولاتتى، ئەمما ئادەمنىڭ پۇتى بۇنداقمۇ يوغان بولامدۇ، بۇنداق يوغان پۇتى بار ئادەم نەدە بار؟ ئىز يېڭى ئىدى. ئوماقنىڭ خىيالىغا تۈرلۈك پەرەزلەر كەچتى. ئۇ ئايقۇت، توختاقنى توغراقلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغىراق ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى.

— سىلەر ئولتۇرۇپ تۇرۇڭلار، مەن ئەتراپقا قاراپ كېلەي، — دېدى-دە، ئوماق ئىز بويلاپ توغراقلىق ئىچىگە ئىچكىرىلەپ مېڭىپ كەتتى. ئۇ پات-پات ئالدىغا — ئىز كەتكەن تەرەپكە دىققەت بىلەن قاراپ قوياتتى. ئۇنىڭغا يېقىنلا يەردىن غىڭشىغان ئاۋاز كەلگەندەك زايا بولدى، قارىۋىدى، ئالدىدىلا — ئىككى توغراقنىڭ نېرىسىدا تۇرق-سىياقى ئادەمدەك، ئەمما دېۋىدەك كېلەڭسىز، گەۋدىلىك بىر مەخلۇق تىزلىنىپ تۇرۇپ، توغراق شېخىغا ئېسىقلىق، سويۇلۇپ بولغان بىر جەرەننىڭ ئىچ-قارنىنى ئېلىۋاتاتتى. ئوماق بىرەر شاخ-شۇمبىغا دەسسەپ سېلىپ ئاۋاز چىقىپ كېتىشتىن ئېھتىيات قىلىپ پەم بىلەن مېڭىپ ئۇنىڭغا يېقىنلىدى. ئۇ جەرەننىڭ ئۈچەي-باغرىنى ئالغاچ قوشاق ئېيتىۋاتاتتى، بايا ئوماققا غىڭشىغاندەك بىلىنگەن ئاۋاز ئەمدى ئېنىق

① سالا — پۇتنىڭ، قولنىڭ بارماقلىرى [illegible]

ئاڭلاندى .

ئەللەز دەيدۇ تولا ماڭدىڭ چاراغا ،
كۆزۈ چۈشۈپ پۈتۈمداقى ياراغا .
ماڭىپ - ماڭىپ يېتەلمەدىم يارىمغا ،
نەمە گۇناھ قىلغانىدىم خۇداغا ،

تولا ماڭىپ قاپىرىپ كەتتى پۈتۈم ،
زىرىكمەيمەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇم .
سەن يادىمغا يەتكەندە جانالىقىم ،
لاچىن بولۇپ قاناتلانىپلا ئۇچتۇم .

تولا ماڭسام نەمە بوپتۇ ئۆز يۇرتۇم ،
يول ماڭىشقا ياراتىلغان بۇ پۈتۈم .
خۇدا ئىگەم ئاسان قىلار يولۇمنۇ ،
مەنمۇ ئەمدى بەدگۇپانى ئۇنۇتتۇم .

ئوماقىنىڭ پۈتۈن دىققىتى قوشاقتا قىلىپ ، بىر قۇرۇق شاخقا پۈتى تېگىپ كەتكىنىنى بىلمەي قالدى ، شاراقلاپ ئاۋاز چىقىپ كەتتى . ھېلىقى يوغان گەۋدە كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىۋىدى ، ئوماقىنىڭ كۆزى چانىقىدىن چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەك ، چۆچەكتەك بولۇپ قاراپلا قالدى . ئوماقىنىڭ كۆز ئالدىدا مومىسى ئېيتىپ بەرگەن چۆچەك ، ئەپسانىلەردە ئاجايىپ - غارايىپ تەسۋىرلىنىدىغان كېلەڭسىز ، بەتبەشىرە مەخلۇق - دىۋە تۇرغاندەك ئىدى . ئۇ ئۆسۈك - پاخپاق چاچ - ساقال ، جەندە - جۇلدۇر كىيىمى بىلەن ئوماققا باشقىچىلا كۆرۈنۈپ كەتتى .

2

ئوماقىنىڭ قۇلىقى تۇۋىدە ئاتىسىنىڭ : «ئىككى قۇرۇق ئېقىن ئەتراپىدا دىۋە ئادەم بار » دېگىنى قايتا سادا بەرگەندەك بولدى ،

«ئاتام ئېيتقان دېۋە ئادەم مۇشۇمىكىن» دەپ ئويلىدى . ئۇ ئەمدى ئۆزىنى توختىتالىدى ، قورقۇنچى سەل پېسىقتى .

«دېۋە ئادەم» ئوماقنى كەل ، دېگەن مەنىدە سول قولىدا ئىشارە قىلدى . ئوماق ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى . «دېۋە ئادەم» نىڭ تىزلىنىپ ئولتۇرغان بويى بىلەن ئوماقنىڭ ئۆرە تۇرغاندىكى بويى تەڭلىشىپ تۇراتتى .

— ئۆزۈڭ يالغۇزمۇ ، باشقا ئادەملەرمۇ بارمۇ ؟ نەدىن كەلدىڭ ، نەگە بارىسەن ؟ — ئۇنىڭ ئاۋازى ئۆزىدەك يوغان - بوم ، غاراڭ - غۇرۇڭ ، سۈرلۈك ھەم دوغۇلۇق ئىدى .

ئوماق ئۆزلىرىنىڭ نەدىن كېلىپ نەگە كېتىۋاتقانلىقىنى مۇنداقچىلا قىسقا سۆزلەپ بەردى .

— بۇلۇتنىڭ ئەلپازىغا قارىغاندا شامال قاتتىق بولىدۇ . بۈگۈن ماڭالمايسىلەر ، ئادەملىرىڭ بىلەن يۈك - تاق ، ئۇلاغلىرىڭنى مۇشۇ يەرگە ئەكېلىپ قوي ، بۇ يەرگە شامال ھەيۋىسىنى كۆرسىتەلمەيدۇ ، — دېدى «دېۋە ئادەم» .

ئوماق قىلچە دېلىغۇل بولماي ، كۆڭلىگە قىلچە شەك - شۈبھىلىك ئويلار كەچمەي ئايقۇتلار يېنىغا قايتىپ كەلدى . ئۇلارغا دادىسى ، ئاتىسى ھەم باشقىلاردىن «دېۋە ئادەم» توغرۇلۇق ئاڭلىغانلىقىنى ، مۇشۇ توغراقلىقتا شۇنىڭغا ئوخشايدىغان بىر ئادەمنى كۆرگەنلىكىنى ، ھازىر شۇنىڭ قېشىدىن كەلگەنلىكىنى ، ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى ، كۆرگەن ئىز شۇنىڭ ئىزى ئىكەنلىكىنى ، دېدى . ئۇنىڭ بۇنچە تەپسىلىي دەپ كېتىشى ئۇنى كۆرگەندە ئايقۇت بىلەن توختاقنىڭ قورقۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئالدىن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇپ قويۇش ئىدى .

— ئاتاممۇ شۇنداق بىر «دېۋە ئادەم» نىڭ بارلىقى ، ئۇ سۇدىن چىقىپ چېكە سوقۇپ ئۇدۇل مېڭىشقا توغرا كەلسە ، كېمىسىنىڭ تۇمشۇقىدىن باغلىۋالغان ئارغامچىنىڭ يەنە بىر ئۇچىنى بېلىگە چېتىۋېلىپ سۆرەپ كېتىۋېرىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەنىدى . ئۇ

ئادەمنى بىر كۆرۈپ باقسام، دەيدىغان ئارزۇيۇم بار ئىدى. ياخشى بولدى، كۆرىدىغان بولدۇم، — دېدى ئايقۇت، ئۇماقنىڭ ئەندىشىسىنىڭ ئەكسىچە خاتىرجەم هالدا.

«دۆۋە ئادەم» ئۇماقلارنىڭ يۇك - تاقلىرىنى چۇشۇرۇشۇپ، ئۇلاغلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇشۇپ، ئادەمنىڭ پاچىقىچىلىك چوڭلۇقتىكى هۆل توغراق شاخلىرىنى كۆچەمەيلا قايرىپ قاراس - قۇرۇس ئوشتۇپ ئۇلاغلارنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەردى. توختاق قورقۇمسىراپ تۇراتتى. «دۆۋە ئادەم» ئۇنى بىر قولىدا قورچاقنى كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈۋېلىپ توغراقنىڭ بىر ئاچىمىقىغا مىندۈرۈپ قويۇپ:

— قېنى، چۈشۈپ باقە، باتۇرچاق، — دېدى.

ئۇماق بىلەن ئايقۇت كۈلۈۋەتمىگەن بولسا، توختاق قورقۇپ يىغلىۋېتەيلا دەپ قالغانىدى، ئەمدى ئۇنىڭ قورقۇنچى يوقىلىپ كۈلۈۋەتتى.

«دۆۋە ئادەم» توختاقنى يەنە بايىقىدەك بىر قولىدا كۆتۈرۈپ يەرگە قويدى ۋە ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— مەن سىلەرنى جەرەن كاۋپى بىلەن مېهمان قىلاي، — دېدى.

ئۇ بىلەكتەك چوڭلۇقتىكى قۇرۇق توغراق شاخلىرىنى ئوشۇشقا باشلىدى. ئۇماق ئۇنىڭ ئوشتۇغانلىرىنى بىر يەرگە دۆۋىلىگەچ يەردىكى ياغاچلارنى تېرىشكە باشلىدى. توختاقمۇ جىم تۇرمىدى. سالقىن قۇمدا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئوتۇنلۇق ياغاچ تەردى. بىردەمدىلا بىر دۆۋە ئوتۇن تەييار بولدى. «دۆۋە ئادەم» يوغان بىر توغراقنىڭ كاۋىكىدىن چوڭلۇقى شاپىلاقچىلىك، بىرى بىرلىك قېلىنلىقتا، يەنە بىرى ئۇنىڭدىن نېپىزرەك ئىككى تال تاختاي، ئاددىي بىر كامالچەك، بىر ئۇچى ئۇچلاقلىق بىگىز، بارماق تومۇلۇقتىكى بىر غېرىچچە يۇلغۇن پاغىچى هەم ياڭاقتىن چوڭراق سۆگەت پورى ئالدى. ئۇماق بۇ نەرسىلەرگە قاراپ ئۇنىڭ «هارام ئوت» چىقارماقچىلىقىنى هەم بۇ يەر ئۇنىڭ كېلىپ تۇرىدىغان

دائىملىق جايى ئىكەنلىكىنى جەزم قىلدى . ئوماق يېنىدىن چاقماق بىلەن چاقماق تېشى چىقىرىپ :

— ئوتنى بۇنىڭدا چىقىرايلى ، — دېدى .

— ماۋۇ بالاڭ «هارام ئوت» چىقىرىشنى بىلمەيدىغاندۇ ، كۆرۈپ قويسۇن ، بىلىپ قالغاننىڭ زىيىنى يوق ، — دېدى دىۋە ئادەم .

ئۇ سۆگەت پورىنى قومغا پاتۇرۇپ قويۇپ ، ئۇستىگە نېپىز تاختاينى قويدى . كامالچەكنىڭ يىپىنى ئۇچلاقلىق يۇلغۇن ياغىچىغا بىر يۆگەپ ، ئۇنىڭ ئۇچلانغان ئۇچىنى تاختايغا تىك تىركەپ ، يۇقىرى ئۇچىدىن يەنە بىر تاختاي بىلەن بېسىپ تۇرۇپ كامالچەك بىلەن ياغاچنى ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى . بىر هازا هەپىلەشكەندىن كېيىن ، قاتتىق يۇلغۇن ياغىچى تاختاينى تېشىپ ئۆتتى ؛ قىزىغان ياغاچ تاختاي ئاستىدىكى سۆگەت پورىغا تېگىشى هامان ئوت ئېلىپ ئىس چىقتى . «دىۋە ئادەم» پوردىكى ئوتنى يەنە بىر پورغا ، ئۇنى يەنە بىرگە ... شۇ تەقلىدتە ئوتنى ئالتە يەرگە كۆچۈرگەندىن كېيىن ، يەتتىنچى قېتىملىقىنى ئوتۇنغا تۇتاشتۇردى[1] . چوغ چۇشكۇچە ئارىلىقتا گۆشنى ماشاپ[2] زىخقا ئۆتكۈزگۈدەك قىلىپ تەييارلىۋالدى . ئوت يالقۇنجاپ چوغلانغاندىن كېيىن ، هېلىقى توغراق كاۋىكىدىن يەتتە - سەككىز تال يۇلغۇن زىخى ئېلىپ كەلدى . تۆتى

---

① تارىخىي ماتېرىياللار ۋە ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلاردىن مەلۇم بولۇشىچە ، ئۇيغۇرلار ، جۇملىدىن لوپنورلۇقلار قەدىمدە زورو ئاستىر دىنىغىمۇ ئېتىقاد قىلغان . بۇ دىندا ئاهورامازدا «يەتتە ساخاۋەتلىك مەڭگۈلۈك» تىن يارالغان ، دېيىلىدۇ . شۇڭا «يەتتە» سانىنى چوڭ بىلىدۇ . لوپلۇق (لوپنورلۇق) لارنىڭ يېقىنقى چاغلارغىچە ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە چانچىق (داستىخان) ئېلىپ بارغاندا يېشۇرۇلغان يەتتە بېلىق كاللىسى سېلىپ بېرىشى (بەش تال ئېلىپ بارىدىغانلىرىمۇ بار) ، قەبرە بېشىغا ئوخشاش تومۇلۇقتىكى ياغاچلاردا يەتتە قور چەمبەر ياساپ ، قوياش شەكلىنى چىقىرىپ قويۇشلىرى زورو ئاستىر دىنى ئېتىقادىنىڭ ئىپادىسىدۇر . زورو ئاستىر دىنىدىكى «يەتتە»نى چوڭ بىلىش ئېتىقادى كېيىنكى چاغلاردا ئىسلامىيەت ئېتىقادى بىلەن ئارىلىشىپ ئىپادىلىنىدىغان بولۇپ قالغان .

مەسىلەن : مېيىتنى يەرلىككە قويغاندا يەتتە كەتمەن توپا تاشلاش ، «سۇ يەتتە دومىلىسا هالال» ، يەتتە دوزاخ ، تورپاندىكى يەتتە ئەۋلىيا ئۆڭكۈرى قاتارلىقلار . ئۇنىڭدىن باشقا ئۇيغۇرلاردا يەنە يەتتە ئىقلىم ، يەتتە قات ئاسمان ، يەتتە تارىم ، يەتتە ئۆيدىن ئۇن ياكى كېپەك تىلەش ، قومۇل بىلەن تورپان ئارىلىقىدىكى يەتتە قۇدۇق ، يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە ، يەتمىش پۇشتى (يەتتىنىڭ ئون قاتلىنىشى) ، يەتتە ئاشىق - مەشۇق ، «بارمايمەن دېگەن تۈگمەنگە يەتتە قېتىم بېرىپتۇ» ، «يەتتە ئۆلچەپ بىر كەس» ، قەبىھلىكنىڭ ، ياۋۇزلۇقنىڭ سىمۋولى بولغان يەتتە باشلىق يالماۋۇز ، دېگەنگە ئوخشاشلارمۇ زورو ئاستىر دىنىدىكى «يەتتە»نى چوڭ بىلىش ئېتىقادىنىڭ تەسىرىدۇر .

لوپنورلۇقلاردىكى «هارام ئوت» نى يەتتە يەرگە كۆچۈرۈش ئارقىلىق ئىشلىتىدىغان (هالال) قىلىشمۇ زورو ئاستىر دىنىنىڭ يېقىنقى ۋاقىتلارغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن ساقىندى تەسىرىدۇر .

② ماشاش — پارچىلاش (بۇ سۆز مەخسۇس خام گۆشنى پارچىلاشقىلا قارىتىلىپ ئېيتىلىدۇ . پىشقان گۆشكە ئىشلىتىلمەيدۇ)

ماشالغان گۆشنى زىخقا ئۆتكۈزۈپ ئۇدۇللۇق پىشۇرۇپ يېيىشكە باشلىدى .

يۇلغۇن زىخىغا ئۆتكۈزۈپ پىشۇرۇلغان جاڭگال كاۋىپى نەقەدەر يېيىشلىك ، نەقەدەر مەززىلىك ، ھۇزۇرلۇق ، ئۇنىڭدا ساپ گۆش تەمىدىن باشقا غەيرىي تەم ، غەيرىي پۇراق ، ئۇ ، بۇ تەركىب يوق . ئوتۇن چوغىغا قاقلىنىپ ئىچ - ئىچىدىن مەلەقلەپ پىشىپ كېتىدۇ . بۇنداق ئوتۇن كاۋىپى ھەم تېتىملىق ، ھەم سىڭىشلىق بولىدۇ .

ئوماقلارنىڭ يېنىدا قۇمغا چۆكۈپ ئولتۇرغان «دىۋە ئادەم» بوي جەھەتتە ئۇلاردىن قوي ئارىسىغا تۆگە كىرىپ قالغاندەك پەرقلىنىپ تۇراتتى . ئۇلار كاۋاپنى مەززە بىلەن يەۋاتقاندا ، گۆش ھىدىنى سېزىپ قالغان بىر گۆشخور قۇملۇق قۇشى ئۇلارنىڭ يېنىدىكى توغراقنىڭ ئېگىز بىر شېخىغا كېلىپ قوندى . ئوماق قولىدىكى زىخنىمۇ قويماي ئورنىدىن تۇرۇپ يۈك - تاقلىرىنىڭ يېنىغا بېرىپ قاناقا جاھانبەگكە ئالغاچ بېرىشقا بەرگەن ئوقيانى ئېلىپ كەلدى . ئەمما ئۇ ئورنىدىن تۇرغاندىلا سەزگۈر قۇش ئۇچۇپ كەتكەنىدى . «دىۋە ئادەم» ئوماقنىڭ قولىدىن ئوقيانى ئېلىپ سىنىچىلاپ قاراپ :

— بۇ قالاچ قاناقانىڭ ئوقياسىغۇ ، ساڭا كىم بەردى ؟ — دەپ سورىدى .

— قالاچ قاناقا دەيسەنغۇ ، ئۇ قاناقانىڭ ئېتى قالاچما ؟

— ئۇ قاناقانى بۇ قۇملۇقتا ھەممە ئادەم بىلىدۇ . سەن بىلمەمسەن ؟ ئەمىسە ئوقياسىنى نەدىن ئالدىڭ ؟ — دەپ تەكرارلاپ سورىدى «دىۋە ئادەم» جىددىيلەشكەندەك بولۇپ ، ئوماقنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ .

— بىز بىر كۈنى قالۇچىلار مەھەللىسىدىن يولغا چىققاندىغاندا قاناقا بوۋاي بۇ ئوقيانى جاھانبەگكە تاپشۇرۇپ بەر دەپ بەرگەن ، — دېدى ئوماق .

— سىلەر بۇلاقكۆلدىن كەلدىڭلارما ؟

ئوماق ئۆزلىرىنىڭ بۇلاقكۆل — قالۇچىلار مەھەللىسىگە كېلىپ قېلىش جەريانى بىلەن ئۇ يەردە تۆت ئايىنى قانداق ئۆتكۈزگەنلىكىنى مەمنۇنلۇق بىلەن سۆزلەپ بەردى.

— ئۇ قاناقانىڭ ئات - جونى قالاچ. ئۇنىڭ ئىسمىنى ساڭا دەپ بەرمىگەنلىكى سېنى باشقا قەبىلە — ئۇرۇقتىن دېگەنلىكى ئەمەس. ئۇ باشقىلارنىڭ: «بۇۋىلىرىنىڭ ئىسمىنى قويۇۋالغىنى بىلەن، ئۇلارنىڭ ھېچنېمىسىنى بىلمەيدۇ» دەپ مەسخىرە قىلىشىدىن بەك قاچىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن نومۇس قىلىدۇ. مۇشۇنى ئويلىسىلا قالاچ قاناقانى خىيال باسىدىكەن، ئازابلىنىدىكەن، — دېدى «دىۋە ئادەم» ھەم ئۆزى بىلەن قالاچ قاناقا ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن بىر ئىشنى سۆزلەپ بەردى.

3

بۇنىڭدىن يىگىرمە يىللار ئىلگىرى، «دىۋە ئادەم» يىگىرمە بەش ياش چاغلار ئىدى. چارىدا دەريا، كۆل سۈيى ئۆرلەپ كېتىپ يەرلەر زەئىپلىنىش ئاپىتى بولغاندا، ئۇنىڭ ئائىلىسى بىلەن يەنە تۆت ئائىلە تارىم دەرياسىنى بويىلاپ تۆۋەنگە قاراپ ماڭا - ماڭا ياردائىلىق ئەتراپىدىكى يېڭى قۇرۇق ئېقىن بويىغا كېلىپ توختاپ قېلىشتى. ئۇ چاغدا ئېقىندا سۇ بار ئىدى. ئېقىننىڭ ئىككى قاسنىقى بۈك چاتقاللىق بولۇپ، توغراق يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسى ئۇستا مەرگەن، تونۇلغان ئوۋچى ئىدى. ئاتىسى چارىنى كۆرۈپ كېلىشكە كەتكەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇ ئاتىسىنىڭ شىراقلىق مىلتىقى بىلەن ئوقياسىنى ئېلىپ، غونان تېيىغا[1] مىنىپ بىرەر چوڭراق ئىلۋەسۇن ئوۋلاپ كېلىش مەقسىتىدە ئالدىنقى بىر قېتىمدا ئاتىسى بىلەن بارغان ئېقىننىڭ ئۇستۇن تەرىپىنى نىشانلاپ ماڭدى. ئۇ چوشكە يېقىن بىر قويۇق چاتقاللىققا كەلدى. ئۇ بۇ يەردە قانداق چوڭ ھايۋانلارنىڭ بارلىقىنى بىلمەيتتى. يەردىكى

① غونان تاي — ئىككى ياشلىق تاي.

ئىزلارغا قاراپ بۇ پەردە جەرەن بار ئىكەن ، دېدى ئىچىدە . جەرەن-
لەرنىڭ ئېقىنغا سۇ ئىچكىلى كېلىش ئېھتىمالى بولغان جايىنى
تېپىپ ، دالدىلىق ياسىغىلى بولغۇدەك يەر تاللىغىلى ئەتراپقا كۆز
يۈگۈرتۈپ ، ئېقىنغا يېقىن بىر چاتقاللىق ئارىسىدىكى بىر نۆچەنى
كۆردى . يېقىن كېلىپ كۆرۈپ بۇ يەرگە بۇ يىللاردا ئاياغ بېسىلمى-
غانلىقىنى بىلدى ، چۈنكى نۆچەنىڭ ئىچىنى يۇمران ئوتلار بېسىپ
كەتكەن بولۇپ ، ھېچبىر چەيلەنمىگەنىدى . ئۇ ئىچىگە كىرەيمۇ -
كىرمەيمۇ ، دېگەن دېلىغۇللۇقتا ئەتراپقا قارىۋېتىپ ، «قېنى ئىگى-
سى كېلىپ قالسا بىر گەپ بولار① » دەپ ئويلىدى .

ئۇ نۆچەنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئېقىن بويىنى ئوچۇق ، ئېنىق
كۆزىتىپ تۇرغىلى بولىدىغان جايىنى تاللاپ ئوبدان جايلىشىپ ئول-
تۇردى . ئوقياسىنى بىر يېنىغا قويۇپ ، مىلتىقنى قايتىدىن سۈر-
تۈپ تازىلىدى ، ئوقلاپ ، تەپكىسىگە ئۆزى ياسىغان پۇرۇختى②
قىستۇرۇپ تەق قىلىپ قويدى . توشقان ياكى بىرەر ئۇچار قۇش
كەلسە ئوقيادا ئېتىشنى ، چوڭراق ھايۋان كەلسە مىلتىقتا ئېتىشنى
كۆڭلىگە پۈكۈپ ئولتۇردى .

ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي بىر توشقان ئېقىن بويىغا كەل-
دى ، ئەلەڭلەپ ئەتراپقا قارىۋېتىپ سۇ ئىچكىلى ئېڭىشتىيۇ ، بېشى-
نى كۆتۈرگىنىچە پارت قىلىپ قېچىپ چاتقاللىققا كىرىپ كەتتى .
ئۇ توشقاننىڭ نېمىدىن ئۈركۈپ قاچقىنىنى بىلەلمەي ئېقىننىڭ ئۇ
تەرىپىگە قارىغانىدى ، چاتقال ئارىسىدىن چىقىپ سۇغا قاراپ كېلى-
ۋاتقان بىر يولۋاسنى كۆردى ، يولۋاسنى كۆردىيۇ ، يۈرىكى «جىغ»
قىلىپ قالدى . ئاڭغىچە يولۋاس مۇشۇ ئەتراپنىڭ بىردىنبىر خوجى-
سى بولغاچقا ، ھېچبىر خەۋپسىرىمەي سۇ بويىغا كەلدى . «دىۋە
ئادەم» يۈرىكىنى توختىتىۋېلىپ يولۋاسنى ئېتىش خىيالىغا كەل-
دى . ئۇنىڭ بىلەن ئېقىننىڭ نېرىقى قېشىنىڭ ئارىلىقى كۆپ بولسا

① لوپنۇرلۇق ئوۋچىلارنىڭ ئەنئەنىسىدە بىر ئوۋچى دائىم كېلىدىغان جايغا باشقا بىر ئوۋچى كېلىپ ئوۋ قىلىش يوق . بۇنداق قىلمىقنى بەك ئېغىر ئالىدۇ . بىر ئوۋچى ياسىغان نۆچەدىن باشقا بىرسى پايدىلىنىش تېخىمۇ يوق .
② پۇرۇخ — مىلتىق دورىسى .

يۈز قەدەم كېلەتتى. بۇنچىلىك ئارىلىقتىكى يولۋاسنى ئاتماق ئۇنىڭغا ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى. يولۋاس سۇ ئىچكىلى ئېڭىشتى. «دىۋە ئادەم» قولىغا مىلتىقنى ئالدى. يولۋاسنىڭ مېڭىسىنى چېنەپ تەپكىنى باساي دېگەندە، بىر قول ئۇنىڭ مۈرىسىنى يېنىك ئىككى قېتىم بېسىپ قويدى. ئۇ چۆچۈپ كەينىگە قاراپ، تۆپىلىكى ئېگىزرەك كىگىز قالپاق كىيگەن، ئاپئاق ساقاللىق مەيدىسىنى يېپىپ كىندىكىگىچە چۈشۈپ تۇرغان بىر بوۋاينى كۆردى. بوۋاي بىگىز بارمىقى بىلەن ئاغزىنى بېسىپ: «ئاۋاز چىقارما» دېگەن ئىشارىنى قىلدى. ئاڭغىچە يولۋاس ئىچىدىغان سۇيىنى ئىچىپ بايىقى بەخىراماللىقىچە مېڭىپ چاتقاللىققا كىرىپ كەتتى.

— ئاشۇ يولۋاسنى ئاتماقچىمىدىڭ؟

«نەدىكى بىر قېرى» نىڭ ئۇنى تەستە ئۇچرايدىغان بىر ياخشى ئولجىدىن قۇرۇق قويغىنىغا «دىۋە ئادەم» نىڭ غۇژژىدە ئاچچىقى كەلدى.

— ئۇ بىر يىرتقۇغۇ①، ئاتسام بولمامتى؟

— ھەقىقىي ئەر بولساڭ يولۋاسنىڭ ئەركىكىنى ئات، كۆرمىدىڭمۇ ئۇنىڭ قورسىقىنى؟

ھازىرغىچە ھېچكىم ھەتتا پولگان، ئۇۋچىلىقتا قاتتىق قول ئاتىسىمۇ ئۇنىڭغا بۇنداق كەسكىن، قاتتىق گەپ قىلىپ باقمىغاندى. «ھەقىقىي ئەر بولساڭ»، بۇ گەپ ئۇنىڭ جان جېنىدىن ئۆتۈپ يۈرىكىگە تېگىپ، ئۇنى لاسسىدە بوشىتىپ قويدى.

— ئۇ بوغازمىكەن؟

— نۆچەدىن چىق، نېرىغا بېرىپ پاراڭلىشايلى، — دېدى بوۋاي.

«دىۋە ئادەم» مىلتىق، ئوقياسىنى ئېلىپ نۆچەدىن چىقىپ بولغۇچە بوۋاي كەينىگە ئۆرۈلۈپ ماڭدى. «دىۋە ئادەم» ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى. بوۋاينىڭ قولىدا بىر ئوقيا بار ئىدى. بوۋاي ئېتىنىڭ يېنىغا كېلىپ كەينىگە قارىماي تۇرۇپ:

① يىرتقۇ — يىرتقۇچ.

— ئىتىڭنى ئېلىپ كەل، — دېدى.
«دۆە ئادەم» كەسكىن سۆزلۈك بوۋاي ئالدىدا ياۋاش ئىتائەت-مەنگە ئايلىنىپ قالغانىدى، لام - جىم دېمەي ھېرىپ ئىتىنى باغلاپ قويغان يەردىن ئېلىپ كەلدى. بوۋاي ئىتقا مىنىپ بولۇپ:
— سەنمۇ ئىتىڭغا مىن، — دەپ قويۇپ ئىتىنى ماڭدۇرۇپ كەتتى.
شۇنچە ياشنىپ قالغىنىغا قارىماي بوۋاينىڭ ئات مىنگەندىكى ياش يىگىتتەك چەبدەسلىكىگە ئۇ ھەيران قالدى ھەم ئۇنىڭغا زوقى كەلدى. بوۋاي توق رەڭلىك جەدە مىنگەن بولۇپ، قۇيرۇقى يەرگە تېگىپ - تېگىپ تۇراتتى، يالىمۇ بوينىنى تولۇق يېپىپ تالقىنىپ - يېپىلىپ تۇراتتى. ئاتنىڭ سۆڭىچىتىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى خۇددى ياساپ - چېكىپ قويغاندەك ياڭاقچىلىك ئاق بىلەن پېشانىسىدىكى شۇنچىلىك چوڭلۇقتىكى ئاپئاق قاشقا ئاتقا ئالاھىدە ئىسكەت، سۆلەت بېغىشلاپ، ئادەمگە ئالامەت ئۇز، كۆرۈملۈك كۆرۈنەتتى. ئات پات - پات بېشىنى كۆتۈرۈپ، قۇلىقىنى دىڭ قىلىپ، ئەتراپقا سەزگۈرلۈك بىلەن قاراپ قوياتتى. «ئىتىنى بۇنچىلىك ئۆگىتىۋەتكىنىگە قارىغاندا بۇ بوۋاي بوش ئادەم ئەمەس-تەك قىلىدۇ» دېگەنلەرنى ئويلىدى «دۆە ئادەم». ئۇلار گەپمۇ قىلىشماي مېڭىپ يولغۇن، يېكەن ۋە باشقا شاخ - شۇمبىلار بىلەن ياسالغان بىر ساتما ئالدىغا كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشتى. ساتمىدا قومغا كۆمۈپ پىشۇرغان ئىككى توشقان گۆشى ئىسسىقلىق تۇراتتى. بۇنى بوۋاي بىرىنى يەپ، بىرىنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن پىشۇرغانىدى. توشقانلارنى ئىككىسى ئۆلتۈزۈپ بىردىن يېيىشتى، بىر قاچىدىكى ئۇسالىقتىن ئىچىشتى.
يولۋاسنى يىرتقۇ دېدىڭ، راست، يولۋاس يىرتقۇ، ئەمما ھەرقانداق بوغاز مالنى ئاتماسلىق، ئۆلتۈرمەسلىك كېرەك، — بوۋاي يولۋاس توغرىسىدا گەپ باشلىدى، — بوغاز مالنى ئۆلتۈرسەڭ تۇغۇلمىغان باللىرىنىڭ قىساسىغا قالىسەن. بۇ ئەتراپتا قانچىلىك يولۋاس بار بىلەمسەن؟ ئېلگىرى جىق ئىدى. ئادەملەر

ئېتىپ - ئېتىپ ھازىر ئارانلا بىر جۈپ قالدى . بايىقى بوغاز يولۋاسنى ئېتىۋەتكەن بولساڭ ، بۇ ئەتراپتىن يولۋاسنىڭ ئۇرۇقى قۇرۇمامدۇ . ئۇ يىرتقۇ بولسىمۇ ، ئۆزىنىڭ يەيدىغىنىنى يەيدۇ .

«دىۋە ئادەم» بوۋاينىڭ يولۋاسنى ئۆلتۈرمە ، دېگىنىنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشەنمىسىمۇ ، «بالىلىرىنىڭ قىساسى تۇتىدۇ» دېگىنى ئۇنى ئويلاندۇرۇپ قويدى .

بوۋاي يولۋاس توغرىسىدىكى گېپىنى يۆتكەپ :

— سەن كىمنىڭ بالىسى ، ئۇتنىڭلار نەدە ؟ — دەپ سورىدى .

«دىۋە ئادەم» چارالىق ئىكەنلىكىنى ، نېمە سەۋەبتىن بۇ ئەتراپقا كۆچۈپ كېلىپ قالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى .

بوۋاي ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ ، خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى .

— يەنە شۇ كۆچۈش ، توختىمايدىغان ، تۈگىمەيدىغان كۆچۈش ، — بوۋاي ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنۇلارنى دەپ بەردى :

— بوۋاي يېقىندا بىر چۈش كۆرۈپتۇ . چۈشىدە جەمەتىنىڭ تۇنجى ئەجدادى ئايان بولۇپ مۇنداق دەپتۇ : «ئىسمىم قالاچ ، مەندىن كېيىن نۇرغۇن ئەۋلاد ئۆتتى . شۇلارنىڭ ئىچىدە توققۇزىنىڭ ئىسمى قالاچ بولدى . سەن توققۇزىنچىسى . ئۇلار ئىسمىمغا ۋارىسلىق قىلغىنى بىلەن قىلغان - ئەتكەنلىرىمگە ، ئىستەك - تىلەكلىرىمگە ، ئەڭ مۇھىمى روھىمغا ۋارىسلىق قىلمىدى . ئۆزلىرىنىلا ئويلىدى ، ئۆزلىرى ئۈچۈنلا ، ئۆز جەمەت ، ئۆز توپى ئۈچۈنلا ياشىدى . كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكەنسېرى ئۆزلىرىنىڭلا غېمىدە بولۇشۇپ قوۋم - تېرىقتەك چېچىلىشىپ ، يېقىن قوشنا - قېرىنداشلىرىنىڭمۇ ئەھۋالىنى بىلىشمەي ياشاپ ئۆتتى . سەنمۇ شۇنداق ياشاپ كەلدىڭ . ئەمدى قەبىلە - يۇرتۋازلىقتا ، ھەركىم ، ھەر ئائىلە ، ھەر جەمەت ئۆزلىرى ئۈچۈنلا ياشاشقا بەس ! دە ! ئەتراپىڭدىكىلەرگە ھەم باشقىلارغىمۇ ئېيت ، يۇرت بولۇشۇپ ، ھەمدەملىشىپ ، بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ، بارنى تەڭ كۆرۈپ ، يوقنى تەڭ

يارىتىپ ئۆتتۈكلار ...»

كۆندىلىك ئۇزۇقنىڭ غېمىنى كۆڭلىدە قىلىشتىن باشقىنى ئويلىمايدىغان «دىۋە ئادەم»گە بوۋاينىڭ گەپلىرى چۈشىدە ئاڭلاۋاتقاندەك شۇنچە غۇۋا، مەۋھۇم، شۇنچە چۈشىنىكسىز تۇيۇلسىمۇ، «ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىزىنى، روھىنى تاشلىمايلى» دېگەن سۆزى خاتىرىسىگە ئورناپ قالدى.

بوۋاي: «قالاچ بوۋا!» دەپ ئويغىنىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئولتۇرسا - قوپسا خىيالدىن باش كۆتۈرمەيدىغان، ئىچىگە تىنىپ، ئۆزىچە ئازابلىنىپ يۈرىدىغان بولۇپ قاپتۇ. مەھەللىداشلىرىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۆزى يالغۇز ئاتلىق چىقىپ كېتىپ قۇملۇقنى، قۇم دۆۋىلىرى، ياردائڭلىقلارنى ئارىلايدىغان، نېمىنىدۇر بىر - نېمىلەرنى ئىزدەيدىغان بولۇپ قاپتۇ.

ئوماق «دىۋە ئادەم» نىڭ قالاچ بوۋا توغرىسىدىكى گەپلىرىنى ئاڭلاپ، بوۋاينىڭ: «سېنىڭ تومۇرۇڭ — كېيىنكى بالاڭ كارامەتلىك ئادەم بولىدۇ، ئەجدادلارنىڭ ئۇنتۇلغان، ئۆچكەن ئىزلىرىنى تاپىدۇ» دېگەنلىرىنى ئەسلىدى. «ھەي، مونۇ ئادەم بىلەن بالدۇرراق ئۇچراشقان بولسام، قالاچ بوۋايدىن جىق نەرسىلەرنى سوراپ، كۆپ ئىشلارنى بىلىۋالاركەنمەن» دەپ ئەپسۇسلىنىپ قالدى. بوۋايدىن ئىسمىنى، قالاچ، قالۇچى بوۋىلىرىنىڭ ئىسمى ھەم ئۇلارنىڭ كېيىنكى قىسمەتلىرىنى سورىغاندا، يىراق ئۇپۇققا ئۇزۇندىن - ئۇزۇن قاراپ، خىيالغا چۆكۈپ، جاۋابتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ گەپنى ئەگىتىپ مەجھۇل جاۋاب بېرىشىنىڭ، قانداقتۇر بىر ئىچكى ئازابنا ئىچىگە تىنىپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىنى بىلگەندەك بولدىيۇ، ئەمما سەۋەبىنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىدى. «ئەجداد» دېسە، ئۇ ئاتىسىنىڭ ئاتىسىنى، بوۋىسىنى، نېرىغا بارسا چوڭ بوۋىسىنىلا كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ئۇ يەنە ئويلاپ قالدى: «راست، مەن بوۋىلىرىمنىڭ تېگى - تەكتىنى، قىسقىسى ئۇلارنىڭ قەبرە - تۇپرىقىنىڭ نەدىلىكىنى بىلىمەنمۇ؟ ياق، بىلمەيمەن. پەقەت چوڭ بوۋامنىڭ كىملىكىنى، ئۇنىڭ قاراقوشۇنلۇق ئىكەنلىكىنىلا بىلىمەن، ئەمما نېمە

ئۇچۇن قاراقوشۇن دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەيمەن ، بىلىشنىمۇ ئويلاپ باقماپتىمەن . قالاچ بوۋاينىڭ دېگىنى توغرىكەن : بۇ يۇز-سىزلىك ، تۇزكورلۇق ئىكەن ، مۇشۇ قېتىمقى كۆچۈپ چىقىشىممۇ يۇرت نېمە بولسا بولسۇن ، ئۆزۈمنىڭ جېنىنى ساقلاي ، دېگەنلىك ئىكەن . مۇشۇنداق كېتىۋەرسەك ، كېيىن توختاق ، تۆمۈرلەرمۇ مېنىڭ ، ئانىسىنىڭ ئىز - تۇپراقلىرىمىزنى تاشلىۋەتكۇدەك ...»

ئوماق قالاچ بوۋاينىڭ گېپىنى ئويلىغانسېرى خىيالغا چۆكمەكتە ئىدى...

ئوماق تۇرۇپلا ئالدىدا تۇرغان «دېۋە ئادەم»گە قىزىقىپ قال-دى . بۇ زادى نېمە ئادەم؟ ئىسمى نېمە؟ بۇ توغراقلىقتا ئۆزى يالغۇز نېمىش قىلىدۇ؟ ئۇنىڭ مۇقىم تۇتۇقلۇق تۇرالغۇسى يوقمۇ؟ ئوماق خىيالغا كەچكەن سوئاللارنى ئۇنىڭدىن سورىدى . «دېۋە ئادەم» مېيىقىدا كۇلۇپ قويۇپ :

— قىزىقساڭ ، بولىدۇ سۆزلەپ بېرەي ، — دېدى .

«دېۋە ئادەم» نىڭ بەزى كەچمىش - ھېكايىلىرى چۆچەكلىرى-مىزدىكى ئەپسانىگىمۇ ئوخشاپ قالىدۇ ، قىزىقارلىق . قېنى بىر-لىكتە ئاڭلايلى...

4

ئۇنىڭ ئەسلي ئىسمى جەپەر ئىدى .

ئۇنىڭ يۇرتىنى چارا دېدۇق . كۆنچى ، كۇزلەك ، تىكەنلىك ، دۇرال ، ئابداللارغا ئوخشاش ، چارىمۇ لوپ دالىسىدىكى چوڭ يۇرت-لارنىڭ بىرى . ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسىنىڭ ئەتراپىدا بىرنەچچىدىن كىچىك مەھەللە بار . بۇ مەھەللىلەرنىڭ ئادەملىرى يۇرتىنىڭ نامى-نى شۇ چوڭ يۇرت نامىدا ئاتىشىپ كۇزلەكلىك ، چارىلىق... دېيىشىدۇ . «دېۋە ئادەم» — جەپەر چارا ئەتراپىدىكى تېيىزكۆل مەھەللىسىدە تۇغۇلغان . تېيىزكۆل مەھەللىسى باشقا مەھەللىلەرگە قارىغاندا چارىغا يىراقراق ، چوڭ يولدىن چەتتە بولۇپ ، باردى -

كەلدى قىلىدىغانلار بىرە - بىرە چىقىپ قالاتتى . ئادەملەرنىڭ تولىسى بېلىقچىلىق ، قوشۇمچە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى . ئىنتايىن ئاز بىر قىسىم ئائىلىلەرلا بېلىقچىلىق ، ئوۋچىلىق قىلىدىن باشقا ئاز - تولا تېرىقچىلىقمۇ قىلىپ قوياتتى . ئۇلارنىڭ تېرىيدىغىنى كۆپىنچە تېرىق بىلەن قوناق ئىدى . چەپەرنىڭ ئائىلىسى بېلىقچىلىق ، ئوۋچىلىق بىلەنلا ھەپىلىشىپ يۈرىدىغانلاردىن ئىدى .

چەپەر تۇغۇلغاندا ئاتىسى مەھەللىدە ئەمەس ئىدى . «خوتۇنۇم سەئدىسە ئۇنى يېڭى بېلىق گۆشى ، يېڭى بېلىق شورپىسى بىلەن باقمىسام بولمايدۇ» دەپ مەخسۇس خوتۇنىغا ئاتاپ بېلىق تۇتقىلى كەتكەنىدى . ئۇ بالا تۇغۇلۇپ ئىككىنچى كۈنى قايتىپ كەلدى . ئانا - بالىنىڭ تەلىيى بار ئىكەن ، تۇتۇپ كەلگەن بېلىق كۆپ بولۇپلا قالماي ، چوڭ - چوڭ بېلىقلار ئىدى . تۇنجى بالىسىنىڭ ئوغۇل بولغانلىقىدىن ئاتىسىنىڭ خۇشاللىقتا بېشى كۆككە تاقاشقاندەك بولدى . بېلىقلار ئارىسىدىن ساقىقى[1] قىپقىزىل بېلىقتىن ئىككىنى تاللاپ ئۆز قولى بىلەن پىشۇرۇپ كىچىكرەك كاسا[2]غا ئېلىپ ، شورپىسىنى ئايرىم قاچىغا ئۇسۇپ خوتۇنىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىپ :

— يېڭى بېلىق گۆشىنى يەپ ، شورپىسىنى كۆپ ئىچىپ بەرسە سۈت جىق چىقىدۇ دەيدۇ . قېنى يېگىن ، — دېدى خوتۇنىغا ۋە كاسىدىكى بېلىقنىڭ بىرىنى قۇيرۇقىدىن تۇتۇپ كۆتۈرۈپ تۇرۇپ يېنىك - يېنىك سىلكىۋىدى ، بېلىق گۆشى كەمچۈكلىنىپ ، پولۇ يېگەندەك ئۇچۇم - كاپاملاپ يېگۈدەكلا بولدى .

— سەنمۇ يە ، — دېدى ئايال ئېرىگە .

— سەن يەپ تۇر ، مەن شورپىنى سوۋۇتاي ، بۇ بېلىقلارنى سەن ئۈچۈن ، بالىمىز ئۈچۈنلا تۇتۇپ كەلدىم ، — دېدى ئەر .

ئەگەر بالىسى جان بىلەن چوڭ بولىدىغان ئىش بولسا ، ئوغلىدى-

---

① ساقاق — بېلىقنىڭ بېشىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى نەپەس ئەزاسى (قىزىل ، قات - قات) .

② كاسا — ياغاچتا ئويۇپ ياسالغان تەخسە ، جاۋۇر ، داس .

نىڭ تېز رەك چوڭ بولۇشى ئۈچۈن ئۇ ئۆز جېنىنىمۇ ئاغالاپ[1] بېرىۋېتىشكىمۇ تەييار ئىدى . ئۇ ئوغۇل بوۋىقىدىن شۇ قەدەر خۇشال ئىدى .

ئۇ چاغدا ئۇنىڭ مەھەللىسىدە قۇرئاننىڭ ئەڭ قىسقا بىرەر سۈرىسىنى ياكى بىرەر ئايەتنى تولۇق ئوقۇيالايدىغان كىشى يوق ئىدى . ھەتتا «بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم» نىمۇ «بىسمىللارەھىم» دەپلا تۈگىتەتتى . بار - يوقى بىلىدىغىنى «ئاللا ئەكبەر ، بىسمىللارەھىم» لا ئىدى . بالا تۇغۇلۇپ ئۈچىنچى كۈنى مەھەللىدىكى بىر مويسىپىت تورقا - چىگە تالاسى بىلەن يۆگەك ئارىلاش توقۇلغان زاكىغا ئورالغان بوۋاقنى :

بىسمىللا ، ئاللا ئەكبەر ،
بوۋاقنى[2] ئاتى جەپەر .
ئۇۋچى بول ، بالىقچى بول ،
شاڭا كەلمەسۇن خەتەر .
ئۇزۇن قىلسۇن ئۆمرۈڭنۇ[3] ،
ئەل - مەلەڭگە جانىڭ بەر .

دەپ قوشاق ئوقۇپ پالاس سېلىنغان سۇپىدا ئۈچ قېتىم دۇملاتتى . شۇنىڭ بىلەن بوۋاقنىڭ مۇبارەك ئىسمى - جونى جەپەر بولدى . جەپەر ئاتا - ئانىسىنىڭ گۆھىرى ئىدى . ئۇ بەش - ئالتە ياشقىچە تاپىنى يەرگە تەگمەي دېگۈدەك ئاتا - ئانىسىنىڭ بوينىدىن چۈشمەي ئۆستى . شۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئەتىۋارلىنىپ ياغ ئىچىدىكى بۆرەكتەك قاتتىق - يىرىكنى كۆرمەي ئون ياشقا كىردى . ئۇ ئون ياشقىچە ئۆز ئىسمى جەپەر دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتالدى . يېشى

① ئاغالاپ — مۆرمەتلەپ ، ئىززەتلەپ ؛ بېغىشلاپ ، ئاتاپ .
② لوپنۇر دىئالېكتىدا ئىگىلىك كېلىش بىلەن چۈشۈم كېلىش بىر قوشۇمچە «نى» بىلەنلا ئىپادىلىنىدۇ . بۇنداق ھالەت كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا قىسمەن ئۇچرايدۇ .
③ لوپنۇر دىئالېكتىدا لەۋلەشكەن تاۋۇشلۇق سۆزلەرگە 3 - شەخس قوشۇمچىسى ئۇلانغاندا قوشۇمچىلارمۇ لەۋلەشكەن تاۋۇشلۇق بولىدۇ . يول — يولۇ (يولى) قول — قولۇ (قولى) ، قۇيرۇق - قۇيرۇقۇ (قۇيرۇقى) ... غا ئوخشاش .

ئۇندىن ھالقىغاندىن باشلاپ مەھەللە ئەتراپىدىكى قوم دۆۋىلىرىگە
يامىشىش ، دومىلاش ، يۈگۈرۈشلەردە ، ئوجۇل يىغىمىلىرىدا ۋە قاذ-
داقلا ئىش قىلمىسۇن چاققان ، چەبدەسلىكى بىلەن كۆپچىلىكنىڭ
دىققىتىنى تارتتى ، ئۇلارنىڭ ئاغزىغا چىقىپ قالدى . جەپەر دېگەن
ئىسمى چاققان ، چەبدەس مەنىسىدىكى «چەپەر» گە ئۆزگەردى .
كۆپچىلىكنىڭ ئۇنى «چەپەر» دەپ ئاتىشىدىن ئاتا - ئانىسىنىڭ
زوقى تېشىپ ، ئۇلارمۇ ئوغلىنى ئەركىلىتىپ : «چەپەر ، چەپىرىم»
دەپ ئاتايدىغان بولدى . ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ بۇ ئەركىلەت-
مە ئىسىم ئۇنىڭغا ئۆز ئىسمىدەك سىڭىپ كېتىپ ، «چەپەر» دەپ
ئاتىلىپ ، ئەسلىدىكى ئۈچ قېتىم دومىلىتىپ قويغان ئىسمى
ئۇنتۇلدى .

ئۇنىڭ ئاتىسى چارا بويىچە تونۇق ئوۋچى ئىدى ، بولۇپمۇ ئىز
قوغلاپ ئوۋلاش جەھەتتە مەشھۇر ئىدى . ئۇنىڭ ئالدىدىن قېچىپ
كەتكەن ھەرقانداق بىر ئىلۋەسۇن ، ئۇنىڭ ئوۋىغا ئايلانماي قالمايت-
تى ، كۈنلەپ - كۈنلەپ ئىز قوغلاپ يۈرۈپ ئۇ مالنى ھامان
ئوۋلىۋالاتتى . ئۇ بۇ جەھەتتە ئۆزىگە شۇنچىلىك قاتتىق قول ئىدى-
كى ، ئىز قوغلىغان مالنى ئوۋلىمىغۇچە باشقا مال ئۇچرىسىمۇ ئۇنى
ئوۋلىمايتتى .

چەپەر ئون ياشقا كىرگەندىن باشلاپ ئاتىسى ئۇنى كۆزى ،
قولىقى پىشسۇن ، يىراق - يېقىن جايلار بىلەن تونۇشۇۋالسۇن ،
كېيىنى قانداق تاپاشنى ، گۆلمەنى قانداق چۈۋۈشنى① ، سانجىغاق
ۋە مانجارنى قانداق ئىشلىتىشنى ئۆگىنىۋالسۇن دەپ ئۆزىگە ئەگەش-
تۈرۈپ ئوۋغا ، بېلىق تۇتۇشلارغا بىللە ئېلىپ چىقىدىغان بولدى .
دەسلەپكى بىر - ئىككى قېتىملىق ئوۋ ئۇنىڭغا ئويۇندەك تويۇلۇپ ،
بۇ ئىشقا قىزىقىپلا قالدى . ئاتىسىنىڭ ئوۋغا چىقىدىغانلىقىنى ئاڭ-
لىسىلا ئېتىنى توقۇپ تەييار بولۇپ تۇرىدىغان بولدى . ناۋادا ،
ئاتىسى ئىككى ھەپتە ئىچىدە ئوۋغا چىقماي قالغۇدەك بولسا ، «نې-
مىشقا ئوۋغا چىقمايمىز ؟» دەپ ئاتىسىدىن سورايدىغان بولدى .

① چۈۋۈش — تور يېيىش .

بالىسىنىڭ ئۇۋغا بۇ قەدەر ھەۋەس قويۇپ قالغانلىقىدىن خۇش بولغان ئاتىسى ئۇنىڭغا ئويۇنچۇق ئورنىدا بىر ئوقيا ياساپ بەرگەندى، بۇ ئۇنىڭ تازا كۆڭلىدىكىدەك ئىش بولدى. دەسلەپ بىرەر نەرسىنى قارا قىلىپ چېنەپ ئېتىپ ئۆگەندى، ئاندىن كېيىن قۇشقاچ قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېتىپ يۈرۈپ، تەڭ دېمەتلىكلىرى ئىچىدە پىششىق، ماھىر ئوقياچى بولۇپ قالدى. ئاتىسى ئۇنى: «ئۇزۇنغا قالماي مېنى بېسىپ چۈشكۈدەك ئوقياچى بولىدۇ» دەپ پەخىرلىنىپ تەرىپلەيدىغان بولدى ھەم يىقىن ئارىلىقتىكى توشقان، غاز، ئۆردەك قاتارلىقلارنى ئېتىشنى ئۇنىڭغا قويۇپ بېرىدىغان بولدى. تەگكۈزەلىسە ياخشى، تەگكۈزەلمەي قالسىمۇ ھېچقىسى يوق، ئوقيادىن ئاۋاز چىقمىغاچقا، ئۇ نەرسىلەر ئۈركۈپ ئۇچۇپ كەتمەيدۇ، ئۇچسىمۇ يىراققا كەتمەيدۇ، ھامان ئېتىۋالغىلى بولىدۇ: ئەمما، چەپەرنىڭ ئۆزگەن ئوقى تەگمەي قالىدىغان ئەھۋال كەمدىن ـ كەم كۆرۈلەتتى.

بېلىق تۇتۇش، بولۇپمۇ كېمىدە تۇرۇپ گۈلمە چۈۋۈش، بېلىققا سانجىغاق سانجىش ئۇنداق ئاسان ئەمەس. كېمە تاينىغاندا ئۆزىنى ئوبدان دەڭسىۋالمىسا كېمە ئۆرۈلىدۇ، ئۆرۈلمىگەندىمۇ غايقاڭلاپ كېمىنى تاينىغلى بولمايدۇ. بۇنداق چاغدا گۈلمە چۈۋۈ-غىلىمۇ، سانجىغاقنى نىشانغا دەل ئاتقىلىمۇ بولمايدۇ. يەنە تېخى سۇنىڭ ئوي ـ تېرەنلىكىنى، بېلىقلارنىڭ ھەرىكەت ھالىتىنىمۇ توغرا ئىگىلەش كېرەك ھەم سايىنىڭ قايسى تەرەپتىن چۈشۈشىنىمۇ بىلىش كېرەك: بۇلارنىڭ بىرەرسىگە سەل قارالسا، بېلىق تۇتۇش دېگەن سۇغا چىلىشىدۇ. بېلىق تۇتۇش ئۇچۇن بىلمىسە بولمايدىغان بۇنچىۋالا كۆپ ئىشلار ئۇنىڭ كىچىككىنە كاللىسىغا سىغمىدى، ئاز بىر قىسمىنىلا بىلىۋالىدى، كۆپلىرى ئۇ قۇلىقىدىن كىرىپ بۇ قۇلىقىدىن چىقىپ كەتتى.

— بۇ ئىشلار كېيىن ئۆزۈڭگە ئەسقاتىدۇ، بىلمىسەڭ بولمايدۇ، كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەن، — دەپ قويىدى ئانىسىمۇ بىر كۇنى.

— بىز تارىملىقلار بېلىق بىلەن جان باقىمىز. بېلىق تۇتۇشنى

بىلمىگەن تارىملىق جىنىنى جان ئېتەلمەيدۇ ، — دېدى ئاتىسى قاتتىق تەگدۇرۇپ .

ئۇ بىر كۈنى ئاتىسىنىڭ گۆلمىدە بېلىق تۇتۇشىغا ياردەملەشـ ـكىلى چىقىپ ، دىققەتسىزلىكتىن زادى ئېسىدىن چىقمايدىغان بىر ئاۋارىچىلىككە ئۇچراپ تاس ـ تاماس قالغان بىر كۆزىدىن ئايرىلىپ قالغىلى . ئاتىسى گۆلمىدىن چىقىرىپ كېمىگە تاشلىغان بېلىقلارـ نىڭ پىلتىڭلاپ قايتا سۇغا چۈشۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن چەپەر مايتۇچاق[1] بىلەن ئـۇدۇلـۇق بېلىقلارنىڭ بېشىغا ئۇرۇپ هوشـ ـسىزلاندۇرۇپ تۇردى . چوڭراق بىر بېلىقنىڭ بېشىغا ئۇرماقچى بولغاندا ، بېلىق پىلتىڭلاپ بىر سەكرىۋىدى ، بېلىقنىڭ قۇيرۇقى چەپەرنىڭ كۆزىگە پاققىدە تەگدى . ئۇ : «ۋايجان !» دەپ كۆزىنى تۇتقىنىچە ئولتۇرۇپ قالدى . ئاتىسى گۆلمىنى تاشلاپ چەپەرنىڭ يېنىغا كېلىشىگە كېمە غايقاڭلاپ كېتىپ ئىككىلىسى سۇغا چۈشۈپ كەتتى . چەپەر بىر قولىدا كۆزىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، يەنە بىر قولىدا پالاقلاپ يۇرۇپ كېمىنىڭ گىرۋىكىنى تۇتتى . كېمە شۇئان تەڭپۇڭـ ـلۇقىنى يوقىتىپ سىڭايان بولۇپ دۈم كۆمتۈرۈلۈپ كەتتى . گۆلـ ـمە ، بېلىقلار سۇغا چۈشۈپ كەتتى . چەپەرنىڭ ئۆزى كېمىنىڭ ئاستىدا قالدى . ئاتىسى دەرھال كېمىنى ئوڭدا قىلىپ ، چەپەرنى كۆتۈرۈپ قىرغاققا ئېلىپ چىقتى . چەپەرنىڭ ھېلىقى كۆزىنىڭ ئەتراپى كۆكىرىپ ياڭاقتىن چوڭراق ئىششىپ چىققانىدى . چەپەرـ ـنىڭ ئاتىسى كېمىنى غارغالتىغا ئاپىرىپ باغلاپ قويۇپ ، ئۇنى ئېلىپ ئۆيگە قايتتى . چەپەرنىڭ كۆزى ئۇنى يىگىرمە كۈندەك ئاۋارە قىلىپ تەستە ساقايدى . چەپەر شۇنىڭدىن كېيىن كېمە تاياشقا قىزىقىسمۇ ، بېلىق تۇتۇشقا قىزىقمايدىغان بولۇپ قالدى .

چەپەرنىڭ ئۇۋچىلىق تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن ئاجايىپ ئۈچ ئىش ئۇنىڭ ئېسىدىن ھەرگىز چىقمايدۇ .

---

[1] مايتۇچاق — بېلىقنى هوشسىزلاندۇرۇشتا مەخسۇس بېلىقنىڭ بېشىغا ئۇرۇشقا ئىشلىتىدىغان بافرا چوكىسىدەك ئەگرى ياكى توقماقسىمان ياغاچ .

5

چەپەر ئۇن ئالتە ياشقا تولغان يىلى كۆز كۆنلىرىنىڭ بىرىدە ئاتا - بالا ئىككىسى كۆزلەكنىڭ ئۇستۇن تەرىپىدىكى توقايلىقنى نىشانلاپ ئوۋغا چىقماقچى بولدى . ئۇلار ھەممە تەرەددۇتنى تەق قىلىپ مېڭىشقا ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغاندا ، چەپەرنىڭ ئانىسى ئېرىگە :

— كېچە چۈشۈم بۇزۇلۇپ قاپتۇ ، ئوۋغا بارمىساڭلار قانداق بولىدىكىن ، — دېدى .

چەپەرنىڭ ئاتىسى كۈلۈپ قويۇپ :

— ئۆزۈڭ بۇزۇلۇپ قالغانسەن . ئېيتە ، قانداق چۈش كۆر-دۈڭ ؟ — دېدى .

چەپەرنىڭ ئانىسى :

— چاقچاقنى ئايلاندۇرماڭ ، راست دەۋاتىمەن ، — دېدى .

— قېنى دېمەمسەن ، كۆرگەن چۈشۈڭنى .

— قويدەك چوڭلۇقتىكى قوڭغۇزلار پىتىنقىتا دومىلىنىپ يۈرگۈدەك .

— سەن چۈشۈڭدە قوڭغۇز كۆرسەڭ ، بىز ئوۋغا چىقمايمىز-ما ؟

— دادام چۈشتىكى قوڭغۇز تۇڭگۇزنىڭ سۈرى دېگەن .

— ياخشى چۈش كۆرۈپسەن ، دېمىسەڭمۇ بىز تۇڭگۇز ئوۋلى-غىلى بارىمىز .

— ساراڭ بولدىمۇ ما ئادەم ، تۇڭگۇز ئوۋلاپ نېمە قىلىسىز ؟

— ئوغلۇڭنى بىرەر ئىلۋەسۇن ئوۋلىتىشتىن بۇرۇن تۇڭگۇز ئوۋلىتىپ يۈرىكىنى توختاتقۇزاي دەيمەن ، — دېدى .

— ئوغۇ شۇنداقتۇ ، باياتىن سول قاپىقىم تارتىپ توختىمايۋا-تىدۇ ، بىرەر ...

ئايالىنىڭ گېپى ئاغزىدا قالدى ، ئېرى ئۇنىڭ گېپىنى

بولۇۋەتتى.

— تىلىڭ قۇر[1]، «ئوغلۇڭنى ئوۋغا ئۆگەت، قىزىڭنى قازانغا» دېگەن گەپنى ئاتاڭ ساڭا ئۆگەتمىگەنمۇ، — چەپەرنىڭ ئانىسى قارىماي تۇرۇپلا، — چەپەر، ئاتقا مىن، — دېدى - دە، ئېتىغا مىندى.

تۈنجى قېتىم چوڭ ھايۋان ئوۋلاپ ئانىسىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتمەكچى بولغىنىدىن قەۋەت خۇشال بولۇپ ئاتلىنىشقا ئالدىراپ تۇرغان چەپەر شۇئان ئېتىغا مىندى - دە، ئانىسىغا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ ئانىسىنىڭ كەينىدىن يورۇپ كەتتى.

ئۇلار ئىسسىق چۈشۈپ كېتىشتىن بۇرۇن مەنزىلگە بېرىۋېلىشنى كۆزلەپ ئەتىگەن يولغا چىقىپ ئاتلىرىنى بۆرە يورۇشقا قويۇپ بەرگەچكە، دامجۇق ۋاقتىدىن سەل ئۆتكەندىلا توقايلىققا كېلىپ بولدى. توقايلىقنىڭ بىر تەرىپى قويۇق جىگدىلىك، يەنە بىر تەرىپى يۇلغۇن ئارىلاش بوك قىرچىنلىق ئىدى. 8 - ئاي كىرىش بىلەن جىگدىلىك كۆزلەك، تىكەنلىك، چارىدىن كەلگەن جىگدە يىغقۇچى ئەر - ئايال، چوڭ - كىچىك ئادەملەر بىلەن بىرنەچچە كۈن ئاۋاتلىشىپ كېتەتتى. شۇ مەزگىللەردە بۇ يەرگە يەردە قېلىپ قالغان جىگدىلەرنى يېگىلى نە - نەلەردىن توڭگۇزلار يىغىپ كېتەتتى. چەپەرنى ئانىسىنىڭ بۇ يەرگە باشلاپ كېلىشى ئۇنىڭغا توڭگۇز ئاتقۇزۇپ كۆرۈش ئىدى. ئۇ ئوقيا ئېتىشقا كىچىك تۇرۇپلا ئانىسىغا ئوخشاش پىشتى. مىلتىق ئېتىشنىمۇ ئوبدان ئىگىلىدى، قارا چېنەپ دەل تەگكۈزۈپ ئېتىشنى ئۆگەندى. مىلتىقنى تازا پىشىپ تولۇق ئىگىلىگەندىن كېيىن ئاتمىسا، چالا ئىگىلەپلا ئاتقاندا، بوشقا كەتكەن ئوق بۇ يەردىكىلەر ئۈچۈن چوڭ زىيان. مىلتىق پورۇخىنى ياسىماق ئوڭاي بولغان بىلەن ئۇنىڭ ئاساسى خورۇچىنى، مىسكىنى تاپماق تەس، بۇنىڭ ئۈچۈن سۆگەتبۇلاققا ياكى سىڭگىر تاغلىرىغا بېرىش كېرەك، ياكى بولمىسا كۆنچى، كورلىغا بېرىش كېرەك. چەپەرنىڭ ئېتىپ ئۆگەنگىنى

① تىلىڭ قۇر — تىلىڭ قۇرۇسۇن

توخگوز ئېتىۋالسام ياخشى بولىتتى» دېگەنلەرنى ئويلاپ تۇراتتى، ئۆزىدىن ئەللىك قەدەمچە نېرىدىكى چاتقاللىقتىن ئىككى قاۋان[1] بىلەن تۆت مېكىجىن[2] خورتۇلدىشىپ چىقىپ، ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ توختاپ ئەتراپقا قارىۋېتىپ ئوت يېيىشكە باشلىدى. چەپەرنىڭ قورسىقىغا: «ئاتام كەلگۈچە توخگوزدىن بىرنى ئېتىۋالغان بولسام» دېگەن جىن كىرىپ ئۇنى دەيدەيلەشكە باشلىدى. بۇنچىلىك ئارىلىقتا ئالتە توخگوزنىڭ بىرەرسىنىغۇ ئاتارمەن، دېگەن ئىشەنچ بىلەن ئوتتۇرىدا تۇرغان بىر قاۋاننى چېنەپ قارىغا ئالدى، لېكىن توخگوزلار بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاستا ماڭدى. ئەمدى چەپەر بىرەر توخگوزنىمۇ قارىغا ئالالماي جىلە بولۇشقا باشلىدى، قانچە چېنەپمۇ مىلتىقنىڭ ئۇچىنى بىرەر توخگوزغا توغرىلىيالمىدى. توخگوزلار بىرەر شەپىنى سەزگەندەك خورتۇلدىشىپ تۇرۇپ قالدى. چەپەر پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مىلتىقنىڭ ئىككى تىركەك پۇتىنى يەرگە پاتۇرۇپ ئوبدان قويۇۋېلىپ ئوتتۇرىدىكى بىر توخگوزنى چېنەپ تەپكىنى باستى. «پاڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا توخگوزلار ئارقىسىغا يېنىپ چاتقاللىققا قاراپ قاچتى. پەقەت بىر قاۋانلا سەل دەلدۈگۈنۈپ توختاپ ئەتراپقا قارىدى. چەپەرنى كۆرۈپ قالغان چېغى، ئۇنىڭغا قاراپ ئوقتەك ئېتىلدى. ئوق توخگوزغا تەگكەن، ئەمما ئەجەللىك يېرىگە تەگمەي ئازراق يارىلاندۇرغانىدى. يارىدار قاۋاننىڭ خوي - پەيلىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئاتىسى ئۇنىڭغا دەپ بەرگەن: «ۋەھشىيلىشىدۇ!». چەپەر قورقۇپ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولۇشىنى ئويلاپ بولغۇچە، قاۋان جان - جەھلى بىلەن خورتۇلدىغىنىچە ئۇنىڭ ئالدىغىلا كېلىپ قالدى. چەپەرنىڭ چاققان - چەبدەسلىكى مۇشۇ قېتىم ئۇنىڭ جېنىغا ئارا تۇرۇپ قالدى. ئۇ شارتتىدە ئۆزىنى يانغا ئالدى. توخگوزنىڭ بويىنى يوق دېگۈدەك قىسقا بولغىنىمۇ ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ ئامان قېلىشىدىكى يەنە بىر سەۋەب بولۇپ قالدى. توخگوز بويىنىنىڭ قىسقىلىقىدىن يېنىغا

① قاۋان — توخگوزنىڭ ئەركىكى.
② مېكىجىن — توخگوزنىڭ چىشىسى.

بۇرۇلالماي بەش قەدەمچە ئالدىغا دوغۇپ يېرىپ قۇمدا تىزلىنىپ قالدى ، توڭگۇز ئۆزىنى ئوڭشاپ تۇرۇپ بولغۇچە ، چەپەر چەپەرلە-كى بىلەن يېنىدا تۇرغان ئۇزۇن ساپلىق نەيزىنى ئېلىپ توڭگۇزنىڭ كەينىنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە سانجىدى . چەپەر قاراپ كۆردى-كى ، نەيزە قاۋاننىڭ كۆتىدىن قورسىقىغىچە كىرىپ كەتكەنىدى . قانسىراپ كەتكەن قاۋان خورتۇلدىغىنىچە جايىدىن قوپالماي ياتتى . چەپەرنىڭ ئۆزىمۇ قورقۇپ كەتكەچكە ، ھۆمۈدەپ كەتتى ۋە بىر يېرى ئاغرىۋاتقاندەك سېزىلدى . بايا ئۇ توڭگۇزدىن ئۆزىنى قاچۇ-رۇپ يانغا ئېتىلغاندا نەيزىنى يۆلەپ قويغان پۇلغۇن تۈۋىگە يىقىل-غان . يىقىلغاندا ئۆزلىرى گەدەرمە بىلىقنى پىشۇرۇش ئۈچۈن ئوشتۇغان قۇرۇق يۇلغۇن ياغىچىنىڭ قالدۇق ئۇچىنىڭ ئۈستىگە يېتىپچە يىقىلغانىدى . شۇ چاغدا يۇلغۇن تۈۋىنىڭ ئۇچى يوتىسىغا كىرىپ كەتكەن ، لېكىن ئۇنىڭ پۈتۈن دىققىتى قاۋاندا بولۇپ قې-لىپ بۇنى سەزمىگەنىدى .

مىلتىقنىڭ ئۈنىنى ئاڭلىغان ئاتىسى يۈگۈرگىنىچە يېتىپ كەلدى .

— يارايسەن ، يارايسەن ، ئوقىنىمۇ تەگكۈزۈپسەن ، نەيزىنى سانجىغان يېرىڭنى قارا ، — دەپ كۈلدى چەپەرنىڭ ئاتىسى ئۇنىڭغا قاراپ ۋە شۇئان يەنە ، — نېمە بولدۇڭ ، چىرايىڭ سارغىيىپ كېتىپتۇغۇ ، — دەپ ئىتتىك چەپەرنىڭ يېنىغا كەلدى .

— يوتام ، يوتام ، — دېدى چەپەر پەس ئاۋازدا .

— يوتاڭغا نېمە بولدى ؟

— يۇلغۇن ياغىچى كىرىپ كېتىپتۇ .

— نېمە بولۇپ ؟ — چەپەرنىڭ ئاتىسى شۇنداق دېگەچ چەپەر-نىڭ پۇچقىقىغا قاراپ پاچىقىدىكى قاننى كۆردى .

— قان ئېقىۋېتىپتۇغۇ ! ئىشتاننى سال ، — دېدى .

پالاس ئىشتان قېلىن بولغاچقا ، قان سىرتقا چىقالماي پۇچقاق بويلاپ پاچىقىغا ئېقىپ چۈشكەنىدى . چەپەر ئىشتاننى سالدى ، ئىچىدىكى نېپىز تورقا ئىشتان قىپقىزىل قان بولۇپ كەتكەنىدى .

چەپەرنىڭ ئاتىسى ئالدى بىلەن يۇلغۇن شاخلىرىنىڭ ئارىلىرىدا تۇرۇپ قالغان قالدۇق قۇرۇق يۇلغۇن چېچىكىنى يىغىپ ئۇۋۇتىپ چەپەرنىڭ يۇتىسىدىكى ياغاچ كىرىپ كەتكەن جايغا قويۇپ ئۇستىدىن بىر دەم بېسىپ تۇردى. قاننىڭ چىقىشى ئاساسەن توختىغاندىن كېيىن دەسلەپ قويغان يۇلغۇن چېچىكى ئۇۋاقلىرىنى ئېلىۋېتىپ يېڭىلاپ قويدى، ئۇستىدىن چەپەر بېسىپ تۇردى. ئاتىسى كۆڭلەكىنى سېلىپ يىرتىپ ياغاچ كىرىپ كەتكەن جاينى چىڭ بوغۇپ تاڭدى.

— ئاناڭنىڭ چۈشىدە كۆرگىنى مۇشۇ پالاكەتچىلىك ئوخشايدۇ، ئەمما سېنىڭ تۇنجى ئوقنى بوشقا كەتكۈزمىگىنىڭ چوڭ ئىش. بۇنىڭدىن ئاناڭ خۇش بولىدۇ، — دېدى چەپەرنىڭ ئاتىسى ۋە يۈك - تاق، نەرسىلەرنى ئىككى ئاتقا ئورۇنلاشتۇرۇپ شۇئان قايتىپ يولغا چىقتى. كۈنپېتىشتىن بۇرۇن ئۆيگە بېرىۋېلىش ئۈچۈن ئاتنىڭ يۈرۈشىنى تېزلەتتى.

چەپەرنىڭ يارىلىنىپ كۆپ قانسىراپ كەتكىنى بىر ياندا قېلىپ، ئۇنىڭ ئېتىلىپ كەلگەن قاۋاننى كەينىدىن نەرگە نەيزە تىقىپ ئۆلتۈرگەنلىكى ئۇزۇنغىچە كىشىلەر ئاغزىدىن چۈشمەيدىغان كۈلكىلىك گەپ بولۇپ قالدى. چەپەرنىڭ ئانىسىمۇ بۇ ئىشنى ئاڭلاپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈپ كەتكەنىدى.

6

چەپەر مەرگەنلىكتە ھەم پولگانلار بىلىشكە تېگىشلىك ئىشلاردا خېلى پىشىپ يېتىشىپ قالدى. پۇرۇخ تەييارلاشتىن تارتىپ مىلتىق سۈمبىلاش، ئوقلاشقىچە ھەممە ئىشنى ئۆزى مۇستەقىل قىلالايدىغان بولدى. تارىملىق پولگانلارنىڭ ئىشلىتىدىغىنى شاغدار دەپ ئاتىلىدىغان پىلتىلىق شىراقلىق مىلتىق بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىر ئوتتۇز سانتىمېتىر ئەتراپىدا، ئوقىنىڭ مۇساپىسى ئىككى يۈز مېتىرچە، مەرگەن ئۇستا بولسا بۇ مىلتىقتا بىر يۈز

ئەللىك قەدەم ئارىلىقتىكى نەرسىنى ئىشەنچلىك ئېتىۋالغىلى بولى-
دۇ. يەرگە تىز كەپ قويىدىغان ئۇزۇن ئىككى ئەگرى پۇتى مەرگەن-
لەرنىڭ نەرسىلەرنى قارىغا ئېلىشقا بەك ئوڭايلىق تۇغدۇرىدۇ، قول
تىترەپ ياكى مىلتىق مىدىرلاپ كېتىدىغان ئەھۋال بولمايدۇ.

چەپەر ئاتىسى سىڭگىر تېغىغا ئوۋغا كەتكەن ۋاقتتىن پايدىلى-
نىپ ئۆزى ئايرىم ئوۋغا چىقىپ باقماقچى بولدى. ئۇ ئاتىسى بىلەن
بىللە بېرىشنى تەلەپ قىلغاندا، ئاتىسى: «تاغ يوللىرى بەك خەتەر-
لىك، كېيىنچە بار، هازىر بولمايدۇ» دەپ بىللە ئېلىپ بېرىشقا
ئۇنىمىغانىدى. چەپەرنىڭ نارازىلىقى چىرايىغا چىقىپ كەتتى. ئاتى-
سى ئۇنىڭ مىجەزىنى بىلگەچكە، ئۇنىڭ ئۆز ئالدىغا ئوۋغا چىقىپ
كېتىشىدىن ئەنسىرەپ مىلتىق پورۇخلىرىنى خوتۇنىغا بېرىپ تىقى-
ۋېتىشنى، چەپەر سوراپ قالسا بەرمەسلىكنى قاتتىق تاپىلاپ كەتكە-
نىدى. دېگەندەك ئاتىسى كېتىپ ئەتىسىلا چەپەر ئانىسىدىن پورۇخ
بولسا بېرىشنى ئېيتتى.

— ئۆيدە بار پورۇخنىڭ ھەممىسىنى ئاتاڭ ئېلىپ كەتتى،
نېمە قىلماقچىدىڭ؟ — دەپ سورىدى چەپەردىن ئانىسى.

— مەنمۇ ئوۋغا چىقىپ بىرەر ئىلۋەسۇن ئېتىپ كېلەيمىكىن
دەيمەن.

چەپەرنىڭ ئانىسى ئۇنىڭ مۇشۇنداق ئاتىسى يوق چاغدا ئوۋغا
چىقىشنى تەلەپ قىلىپ قېلىشىدىن بەك ئەنسىرەپ يۈرەتتى. «ئۆت-
كەن قېتىم ئاتىسى بىلەن ئوۋغا چىقىپ بولغان ئىش ھېلىقى.
ئۆزى يالغۇز چىقسا ...» ئانا خىيالىنىڭ ئاخىرىنى كۆز ئالدىغا
كەلتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىدى. بالىسىغا نېمە دېيىشىنى بىلەل-
مەي قالدى، ئەندىشىسىنى بىلدۈرۈپ:

— ئاتاڭ بولمىسا، سەن تېخى كىچىك تۇرساڭ، يالغۇز ئوۋغا
چىقساڭ قورقمامسەن؟ — دېدى.

— نېمە، سەن مېنى كىچىك دەيسىنا؟ مۇشۇ دېگىنىڭگە
بۈگۈنلا ئوۋغا چىقىپ چوڭ بولغانلىقىمنى كۆرسىتىپ قويىمىسام،
— چەپەر شۇنداق دېدى ـ دە، ئۆيى تەرەپكە ماڭدى.

، ئوغلىنىڭ ئاتىسىنىڭ مىجەزىنى ئېلىپ ئۆز سۆزلۈك بولۇپ چوڭ بولغانلىقىنى بىلگەن ئانا چەپەرنىڭ نېمە قىلماقچى بولغىنىنى قىياس قىلىپ بولدى.

چەپەر ئانىسى بىلەن تاغقا ئوۋغا بارغاندا ئاتىسىغا كۆرسەتمەي ئېلىپ كېلىپ ئۆيگە يوشۇرۇپ قويغان شورانى[1] ئېلىپ چىقىپ سېرىق سۆگەتنىڭ كۆمۈرى بىلەن گۈگۈرتنى قوشۇپ ئارىلاشتۇرۇپ قورۇدى، ئاندىن مەخسۇس ئويۇلغان چوڭراق ھاۋانچىدا سوقۇپ پۇرۇخ ياسىدى.

چەپەرنىڭ ئانىسى ئۇنىڭ قىلىۋاتقان ئىشىغا قاراپلا تۇردى، ھېچنېمە دېيەلمىدى، بىر نەرسە دېگىنى بىلەنمۇ بىكار ئىدى.

چەپەر پۇرۇخنى تەييار قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئاتىسىغىمۇ گەپ قىلماي مىلتىقنى مورىسىگە ئېسىپ ئېتىغا مىندى، ئۇزۇن ساپلىق نەيزىنى تېقىمىغا قىستۇرۇپ، ئېتىنى يورغىلاتقىنىچە يۈرۈپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم مىلتىق كۆتۈرۈپ ئۆزىلا ئوۋغا ئاتلىنىشى ئىدى.

چەپەرنىڭ بۇ قېتىمقى مەنزىلى ئويمانكۆل ئەتراپى ئىدى. تارىم دەرياسىنىڭ ئېقىش يولى ئۆزگىرىپ يۇقىرى تەرەپكە سۈرۈلگەندىن كېيىن، ئويمانكۆل، كۆكئالا تەرەپلەرنىڭ يايلاقلىرى بۆلەكچە ياشىرىپ، چاتقاللىقلار باغجانلاپ بۈكلەشكەنىدى. بۇنىڭ بىلەن ئىلگىرىكى ئېقىن بويلىرىدىكى ئىلۋەسۇنلار شۇ تەرەپلەرگە كۆچكەنىدى. نىشانلىغان مەنزىلگە ئۇ چۈشتىن قايرىلغاندا يېتىپ كەلدى. دەريا بويىدىن ئەپلىك بىر جاينى تاللاپ ئاتتىن چۈشۈپ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى بىر يانغا قويدى. ئۇۋچىلار بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان كىچىك مىس قازاندا ئۆزىگە چۈشلۈك سۇ قايناتتى، ئاندىن ئالغاچ كەلگەن ئۇجۇل تالقىنىدىن بىر قوشۇق سالدى، جىگدىدىن بەش ـ ئالتە تال تاشلاپ پەس ئوتتا يەنە ئازراق قايناتتى، قازاننى ئوتتىن ئېلىپ قويۇپ قويدى. ئۇجۇل بولمىقى سوۋۇغاندىن كېيىن، قازاندا تۇرغۇزۇپلا قوشۇقلاپ ئېلىپ ئىچتى،

① شورا — رەڭگى ئاق، يوزماندەك يۇمشاق شور، پۇرۇخ ياساشتىكى ئاساسلىق خورۇچ.

قورسىقىنى تويغۇزۇۋالغاندىن كېيىن ، نەرسە ـ كېرەكلەرنى توغ-
راق ئاچىسىغا ئارتىپ قويدى ، ئېتىنى چوشەپ ئوتقا قويۇۋەتتى .
ئۆزى مىلتىق بىلەن نەيزىنى ئېلىپ دەريا بويلاپ يۇقىرىغا ماڭدى .
چەپەر كۆڭلىدە جەرەندىن ئىككىنى ئاتسام ، رەسمىي ئوۋچىلار
قاتارىغا ئۆتۈپ ئاتا ـ ئانامنى خۇش قىلسام ، چوڭلارنىڭ ماختىشىغا
ئېرىشسەم ، تەڭتۇشلىرىم ئارىسىدا ئورنۇم كۆتۈرۈلسە ، دېگەنلەرنى
ئويلاپ كېتىۋاتاتتى ، قايىردا ئاپتاپقا قاقلىنىپ ياتقان بىر كېيىككە
كۆزى چۈشۈپ قالدى . كېيىكنىڭ ياتقان يېرى دەريا قېشىغا يېقىن
بولۇپ ، قاش ھەم تىك ، ھەم ئېگىز ئىدى . كېيىك ئېقىن تەرەپكە
قاراپ ياتقاچقا ، چەپەرنى كۆرمىدى . چەپەر پۇتىنىڭ ئۇچىدا يەم
بىلەن دەسسەپ مېڭىپ شالاڭراق باغجانلىغان بىر توپ يۇلغۇننىڭ
ئارقىسىغا ئۆتۈۋالدى . چەپەر كېيىك ئۇچراپ قېلىشنى ئويلىمىغا-
نىدى . ئۇنىڭ بىلەن كېيىكنىڭ ئارىلىقى كۆپ بولسا ئوتتۇز قەدەم
كېلەتتى . بۇنچىلىك يېقىن ئارىلىقتا ياتقان كېيىكنى ئېتىۋېلىشىدا
گەپ يوق . شۇنداق پەيتتە ئۇ ئاتىسىنىڭ دائىم دەيدىغان : «ھەر
ۋاقىت ئەتراپىڭغا دىققەت بىلەن ئوبدان قارا . بىرەر كېيىك ، جەرەن
كۆرسەڭ ئازراقمۇ شەپە چىقارماي يەم بىلەن ماڭ ، ئىلاج بار
يېقىنلاش ، ئەپلىك يەرنى تېپىپ ئورۇنلىشىۋال ، توختال بول ،
تەپكىنى ئالدىراپ باسما ، دەل چېنەپ ئات» دېگەن ئۇگۇتلىرىنى
ئېسىگە ئالدى . ئۇ تورغان يېرىدە ئىككى پۇتىنى كېرىپ ئوبدان
ئورۇنلىشىۋالدى ، مىلتىقنى شەپە چىقارماي چوڭ يۇلغۇن ئاچىمى-
قىغا ئۆتكۈزۈپ قويۇۋېلىپ كېيىكنى چېنىدى . ئۇ قەتئىي ئىشەنچ
بىلەن ئۆرە تۇرغىنىچە تەپكىنى باساي دېگەن چاغدا ، ئالدى تەرەپ-
تىن «شىرىق» قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى . چەپەر شۇنداق قاراپلا
قورقۇنچتىن يۈرىكى دۈپۈلدەپ ، بەدىنى تىترەپ كەتتى ، كۆز قارى-
چۇقى قېتىپ قالغاندەك بىر نۇقتىغا تىكىلىپلا قالدى . ئۆزى
قاتۇرۇپ قويغاندەك قىمىرمۇ قىلماي تۇرۇپ قالدى . بىر يولۋاس
يەر بېغىرلاپ چەپەرگە قاراپ كېلىۋاتقاندەك ئىدى . ئۇ شۇ قور-
قۇنچتا قارىۋىدى ، كۆڭلى جايىغا چۈشكەندەك بولدى ، يولۋاس كې-

يىكنى كۆزلەپ كېلىۋاتاتتى ، بايا يولۋاس ئۇنى كۆزلەپ كېلىۋاتقان-
دەك تۇيۇلۇپ كەتكەنىدى . چەپەر مۈشۈكنىڭ چاشقانغا
ئېتىلىش ئالدىدا مۇشۇنداق يەر بېغىرلاپ ماڭغىنىنى كۆر-
گەن ، ئەمما يولۋاسنىڭمۇ شۇنداق قىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقمىغا-
نىدى . ئەمدى ئۇ يولۋاسنىڭ كېيىككە قانداق ئېتىلىپ ، قانداق
چاڭگال سېلىپ قاماللاپ ئېغىز سالىدىغىنىنى كۆرمەكچى بولۇپ
شەپە چىقارماي جايىدىلا ئولتۇرۇۋالدى . يولۋاس بايىقى ئۆمىلىشىدە
مېڭىپ ئاخىر كېيىكنىڭ ئۇدۇلىدىلا كېلىپ قالدى . كېيىك ئۆزد-
گە يېقىنلاپ قالغان ئۆلۈم خەۋپىدىن بىخەۋەر بەخىرامانلىق بىلەن
ئېقىنغا قاراپ ياتاتتى . چەپەرنىڭ ئەمدى كېيىككە ئىچى ئاغرىپ
قالدى . يولۋاسنى ئېتىۋەتكۈسى كەلدى ، ئەمما ئۇنىڭ مۇمكىنچىلى-
كى يوق ئىدى ، ئېتىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى كەتكەنىدى ...
يولۋاس ئۆرە بولدى - دە ، پۈتۈن كۈچىنى ئارقا ئىككى پۇتىغا
يىغىپ تۈگۈلۈپ تۇرۇپ كېيىككە ئېتىلدى . يولۋاس ئېتىلىش
بىلەن ئاغزى ھاڭدەك يوغان ئېچىلدى ، قوزۇقتەك ئاستى - ئۈستى
تۆت چىشى چەپەرگە ئەپسانىلەردىكى يالماۋۇزنىڭ ھەرەڭ - سەرەڭ
ئۇزۇن ھىڭگاك چىشىدەك دەھشەتلىك كۆرۈنۈپ كەتتى . چەپەر
بىچارە كېيىك يولۋاسنىڭ ئاغزىغا چۈشۈپ بولدى ، دەپ ئويلىغانى-
دى ، ئەمما كېيىكنىڭ يولۋاس ئاستىدىن قوپۇپ بىر تاقلاپ قاش
ئۈستىگە چىقىپلا چاتقاللار ئارىسىغا كىرىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ
ھەيران قالدى . يولۋاس پۈتۈن كۈچى بىلەن ئېتىلغاچقا ، ئۆزىنى
توختىتىۋالالماي ئالدى ئىككى پۇتى قۇمدا ئالدىغا يۇرۇشۇپ كې-
تىپ ، كېيىك ئۇنىڭ تۆت پۇتى ئارىسىدا قالغانىدى . يولۋاس
ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە كېيىك چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ پۇتلىرى
ئارىسىدىن چىقتى - دە ، جېنىنى ئېلىپ قاچتى .
يولۋاس كېيىك ياتقان يەرگە ئېڭىشىپ قۇمنى پۇرىدى ، ئاندىن
كەلگەن يولى بىلەن قايتىپ سالپىيىپ ماڭدى . چەپەر يولۋاسنى
كەينىدىن ئاتسام قانداق بولار ، دەپ خىيالىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈ-
رۈپ بولغۇچە ، كېتىۋاتقان يولۋاس كەينىگە بۇرۇلۇپلا بايىقىدەك

يەر بېغىرلاپ كېلىشكە باشلىدى . ئۇنىڭ كۆزى كېيىك ياتقان يەردە ئىدى . چەپەر يولۋاسنىڭ بۇ ھەرىكىتىگە ھەيران بولۇپ قاراپ تۇردى . يولۋاس بايىقى يەرگە كەلدى ـ دە ، ھېلىقى ھەرىكىتىنى تەكرارلاپ قايىرغا شىددەت بىلەن ئېتىلىپ ، كېيىك ياتقان يەرنى يۇتلىرىدا تىرمىلاپ ، بىر نەرسىنى چىشلەپ ـ چايناپ سىلكىگەن- دەك بېشىنى بىرنەچچە قېتىم قاتتىق ـ قاتتىق سىلكىپ چايقاپ ، ئەتراپقا ئەلەملىك بىر قارىۋېتىپ قايىردىن چىقماي دەرياني بويلاپ يۇقىرى تەرەپكە سالپىيىپ ئاستا مېڭىپ كەتتى .

چەپەر ئىچىدە : «بۆزە يولۋاسنىڭ مەشىق قىلغىنى ئىكەن ـ دە ، ھايۋان چېغىدا ئۇۋدىن قورۇق قېلىش ساۋىقىنى يەكۈنلەيدى- كەن» دەپ ئويلىدى .

شۇنداق ، ھەرقانداق ھايۋان ئۆزىگە لايىق كاللىسى ، مېڭىسى بار مەخلۇق . ئۇلار تىرىكچىلىك مۇساپىسىدە جان ساقلاش ، ياشاش ئۈچۈن شارائىتقا قاراپ ماكان تاللاش ، كۆچۈشنى ، ماسلىشىشنى ھەم قايسى مالنى قانداق ئۇسۇلدا ئوۋلاشنى ئانىلىرىدىن ھەم ئۆز مەشىقلىرى ئارقىلىق ئوۋلاشنى ئۆگىنىدۇ . بۇ ئۇلارنىڭ بىر خىل ئىزدىنىشى ، يەنە بىر تەرەپتىن ساۋاقلىرىنى يەكۈنلىشىمۇ بولىدۇ .

7

ئاتا ـ بالا ئىككىسى باش كۆز ئېيىنىڭ بىر كۈنى دۆڭبەل تەرەپكە ئوۋغا بارماقچى بولدى . ئوۋ تەييارلىقلىرىنى ئۇلار ئاخشاملا تەق قىلىپ قويغانىدى . چارا بىلەن دۆڭبەل ئارىلىقى يىراق بولمى- سىمۇ ، ئىسسىق چۈشۈپ كەتكۈچە بېرىۋېلىشنى ئويلاپ كۈن بىلەن تەڭلا يولغا چىقتى . ئۇلار ئارا يولغىچە ئاساسەن چەپەرنىڭ ئوۋچى- لىقى ھەم بېلىقچىلىقتا قىزىقماس بولۇپ قالغانلىقى ئۈستىدە پاراڭ- لىشىپ ماڭدى . ئۇنىڭ بېلىقچىلىقتا قىزىقماسلىقى ئاتا ـ ئانىسى- نىڭ بېشىنى قاتۇرۇۋاتقان چوڭ غەم بولۇپ قالغانىدى .

— دائىملا ئوۋغا چىقىپ يۈرەرمۇ ، بېلىق يېمەسمۇ ، بىزدىن

كېيىن قالسا گۆش يەپلا ئۆتەمدۇ ، نەدىكەن ئۇنداق جىق گۆش ، بېلىقچىلىقنى بىلمىسە قانداق بولىدۇ ؟ — دېگەندى ئاتىسى بىر نەچچە قېتىم ، چەپەرنىڭ كېيىنلىكىدىن غەم قىلىپ .

— ئاناڭ راست دەيدۇ . تارىملىق بولغان ئادەم بېلىق تۇتۇشنى بىلمىسە بولامدۇ ، گۆلمە چۇۋۇش - يىغىش ، مانجار توقۇش ، سۇغا مانجار قويۇش - باغلاش ، سانجىغاق تۇتۇش ، سانجىش ... بۇلارنى بىلمىسەڭ كېيىن جېنىڭنى جان ئېتەلمەيسەن ، كېيىنلىكىڭنى ئوبدان ئويلانمىساڭ بولمايدۇ ، — دېدى ئاتىسى يانىدىشىپ كېتىۋاتقان چەپەرگە .

بۇ گەپلەرنى ئاتىسى ئۇنىڭغا ئىلگىرىمۇ بىرنەچچە قېتىم ئېيتقان ، لېكىن بۇ گەپلەر ئۇنىڭغا يۇقۇشمىغان . يېقىندىن بۇيان ئۇ ئويلىنىدىغان بولۇپ قالغانىدى ، بۇ قېتىم تېخىمۇ ئويلىنىشقا باشلىدى . ئالدىنقى قېتىملاردىكى ئۇنىڭ جېنىغا كەلگىلى تاس قالغان بىرنەچچە قورقۇنچلۇق ئىش پات - پات يادىغا كېلىپ ، كۆز ئالدىدا زاھىر بولۇپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى . بۇنداق چاغدا ، ئۇنىڭ بەدەنلىرى تىكەنلەشكەندەك بولۇپ تىترەك بېسىپ كېتەتتى . ئۇ كۆرۈنۈشلەرنىڭ بىرنەچچە قېتىم چۈشىدە كۆرۈنۈپ ئۇنى قورقۇتۇشلىرىچۇ ، تېخى ... قاۋان ئۇنىڭ قارنىنى يېرىپ ، ئۈچەي - باغرىنى چۇۋۇپ تاشلىغاندا : «ۋايجان !» دەپ ۋارقىراپ ئويغىنىپ كەتكەن ، پۈتۈن بەدىنى سوغۇق قارا تەرگە چۈمۈلگەنىدى ، كېيىنكى ئۇۋلىنيالماي قالغان يولۋاس خەنجەردەك چىشلىق ئاغزىنى دەھشەت بىلەن ئېچىپ ھۆركىرەپ ئۇنىڭغا ئېتىلىپ كەلگەندە قاچىمەن دەپ ئۇيقۇلۇقتا سۇپىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ ئويغىنىپ كەتكەن ، بۇ چاغدىمۇ ھازىرلا سۇدىن چىققاندەك پۈتۈن بەدىنى قارا تەرگە چىلىنىشىپ كەتكەنىدى .

— بېلىقچىلىقنى ئۆگەنمىسەم بولمىغۇدەك ، — دېدى چەپەر .

— بېلىقچىلىقتا سەن ئۆگىنىدىغان ئىش ناھايىتى جىق . شۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆگەنگەندە ، ئاندىن بېلىقچىلىق قىلغىلى ، پۈتۈن بېلىقچى بولغىلى بولىدۇ .

چەپەر ئاتىسىغا قارىدى .

— كىمە ، چارا[1] چىپىش ، كاسا ئويۇش ، ئېگەر ـ خوم[2] چىپىشلارنى بىلمىسەڭ بولمايدۇ . ئەر بولغان ئادەم بۇلارنى ئۆگەنمىسە بولمايدۇ ، بىر ئۆينى باقالمايدۇ . «كىمە تاياشنى بىلمىسەڭ كىمىگە چىقما ، بىلىق يەيمەن دىمە» دەپ بىكار ئېيتىلمايدۇ . يەنە تېخى يەر تېرىشمۇ بار ، — دېدى ئاتىسى .

چەپەر بېلىقچىلىققا قارىغاندا ئوۋچىلىقنىڭ جاپا ـ مۇشەققىتى ئېغىر ، مۇشكۈل ، خەۋپ ـ خەتىرى كۆپلۈكىنى ھېس قىلىپ ، بۇنىڭدىن كېيىن بېلىق تۇتۇش ئۇسۇللىرىنى ئۆگەنمىسەم بولمىغۇدەك ، دېگەن قەتئىي نىيەتكە كېلىپمۇ قالغانىدى . ئاتىسىنىڭ بايىقى گەپلىرى تېخىمۇ تەسىر قىلدى ، شۇڭا قەتئىي نىيەتتىنى بىلدۈرۈپ :

— ئاتا ، بېلىقچىلىقنى چوقۇم ئۆگىنىمەن ، — دېدى .

ئاتىسى ئوغلىنىڭ ئۆزىدەك بىر سۆزلۈك ئىكەنلىكىنى ، قىلدىمەن دەپ بەل باغلىغان ئىشنى قىلماي قويمايدىغان مىجەزىنى بىلەتتى .

ئەمدى ئارىدا قىلىشىدىغان باشقا گەپ قالمىغاندەك ئىككىسى بىرپەس جىم بولۇپ قالدى . بىرھازا جىم ماڭغاندىن كېيىن ، چەپەر نەچچە ۋاقىتتىن ئاتىسىدىن سورىماقچى بولۇپ يۈرگەن بىر گەپنى سورىدى :

— ئاتا ، مەھەللىمىزنى نېمىشقا چارا دەيدۇ ؟

— بوۋىلارنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇرۇن چارا ئادەم يوق پۈتۈنلەي چاچاق ، قوڭاچاق[3] ۋە يۇلغۇن قاپلىغان بىر تۈز ئىكەندۇق . بىر كۈنلىرى تاغ تەرەپتىن قاراقوشۇن كۆلى بويىغا كۆچۈپ ماڭغان بىرنەچچە ئائىلە كىشىلىرى مېڭىپ ـ مېڭىپ ئاشۇ تۈزگە كېلىپ قاپتۇ . ئۇلار شۇ يەردە ئارام ئالماقچى بوپتۇ . بىر كىشى ئات ـ ئۇلىغىنى ئوتقا قويۇپ بەرمەكچى بولۇپ ئوت ـ چۆپى قويۇقراق

① چارا — كىر تەڭلىسى .
② خوم — ئېگەر .
③ قوڭاچاق — ئاق تىكەن .

بىر يەرگە[1] ئۇيۇلغۇنى قېقىۋېتىپ، دۈم كۆمتۈرۈكلۈك تۇرغان چوڭ بىر چارىنى كۆرۈپ قاپتۇ. ھېلىقى كىشى بۇ نېمە چارىدۇ، دەپ ئۇنى كۆتۈرۈپتىكەن، ئۇبدان يۆگەپ قويۇلغان بىرنەچچە ئايلىق بولغان بىر بوۋاقنىڭ ئۆلۈكى تۇرغۇدەك. ھېلىقى كىشى باشقىلارنى چاقىرىپتۇ. ھەممىسى كېلىپ ئۆلۈك بوۋاققا، چارىغا قاراپتۇ. چارا ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن بەكمۇ چىرايلىق چېپىلغانىكەن ھەم خېلىلا چوڭ ئىكەن. ئۇلار بۇنداق چوڭ چارىنى كۆرمىگەنىكەن، شۇڭا بوۋاقنىڭ ئۆلۈكىگە قارىغاندا چارىغا ھەيران قاپتۇ. ئۇلار ئۇ يەرنىڭ تۇپرىقىنىڭ ياخشى، تارىم دەرياسىغا يېقىنلىقىنى كۆرۈپ مەسلىھەتلىشىپ شۇ يەردە تۇرۇپ قاپتۇ ۋە ئۇ يەرگە «چارا» دەپ ئىسىم قويۇپتىكەن، شۇنىڭدىن تارتىپ ھازىرغىچە شۇنداق ئاتىلىپ كېلىۋېتىپتۇ... — دەپ سۆزلەپ بەردى چەپەرنىڭ ئاتىسى.

ئۇلار پاراڭ بىلەن بولۇپ ئېتىنى ئۆز مەيلىگە قويۇپ بەرگەچكە، دۆڭبەلگە دەل چۈش مەھەلدە يېتىپ كەلدى. بۈگۈن ھاۋا ئوچۇق بولۇپ كۈن ئەتىگەندىلا ئىسسىقى باشلىغانىدى، ئۇلار كەلگەندە جاھان ئوبدانلا ئىسسىپ كەتتى. بۇنداق چاغدا ھېچنېمىنى ئۇۋۇلىغىلى بولمايتتى. ئۇچارلىقلاردىن تارتىپ ئاياغلىقلارغىچە ھەممىسى چاتقاللىق ياكى بىرەر سايىلىققا كىرىپ جىممىدە يېتىپ ئارامىنى ئېلىشاتتى. چەپەر ئاتىسى بىلەن توغراقلىق ئىچىگە كىردۋالدى، بۇ يەر سايىلىق بولغان بىلەن دىمىق ئىدى. ئۇلار غىزالىنىپ ئازراق ئۇخلىۋالماقچى بولۇشتى.

چەپەر كىچىك چېغىدا ئاغىنىلىرى بىلەن ئويۇنغىلى چىقىپ قۇمدا يېتىشىپ كۆزى ئەمدى ئىلىنىشىغا چىرقىرىغان بىر ئاۋاز بىلەن ھەممىسى ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشكەنىدى. چىرقىرىغان چەپەرنىڭ يېنىدا ياتقان بالا ئىكەن. قارىسا بىر كەسلەنچۈك بالىسىنىڭ بېشى ئۇنىڭ قولىقىنىڭ ئىچىدە بولۇپ، قالغان قىسمى

① ئۇيۇلغۇ — قوزۇق (بۇ سۆز مەخسۇس يەرگە قاقىدىغان قوزۇقنى ئاتاشقىلا ئىشلىتىلىدۇ).

شىپپاڭلاپ تۇراتتى . بالا كەسلەنچۈكنى بىر قولىدا ئۈستىدىن بې-
سىۋالغانىدى . بالىلارنىڭ ھەممىسى چىرقىرىشىپ كەتتى . ئارىدى-
كى چوڭراق بىر بالا كەسلەنچۈكنى تارتىپ چىقىرىۋەتتى ، ھېلىقى
بالا قورقۇپ كەتكەچكە ھوشىدىن كەتتى . بالىلار ئۇنى كۆتۈرۈشۈپ
مەھەللىگە ئېلىپ كېلىشتى . بولغان ئىشتىن بالىنىڭ ئاتا - ئانى-
سىمۇ ، باشقىلارمۇ قورقۇپ كېتىشتى . بالىنىڭ يۈز ياشتىن ئاش-
قان مومىسى تۇلەشئاي قۇتقا ھاسىسىغا تايىنىپ ئۆينىڭ ئارقىسىدى-
كى پەسرەك بىر قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىپ :

— جانىڭ قۇر ، يەرگە كىر ! جانىڭ قۇر ، يەرگە كىر ![1] —
دەپ توختىماي قۇمنى ئوچۇملاپ ئېلىپ سورۇشقا باشلىدى .

چەپەر كەسلەنچۈكتىن شۇنداق قورقۇپ كەتتىكى ، «يىلاندىن
قورقۇپ كەتكەن ئادەم ئارغامچىدىنمۇ قورقىدۇ» دېگەندەك ، شۇ-
نىڭدىن بۇيان كەسلەنچۈكنىڭ ئۆزىنى كۆرمەي ئىسمىنى ئاڭلىسىمۇ
يۈرىكى جىغىلدايدىغان بولۇپ قالدى . ئۇلار بىر توغراق تۈۋىگە
كېلىشىگە بىر پاتمىچۇق «شۇر» قىلىپ چەپەرنىڭ پۇتىنىڭ يېنى-
دىن ئۆتۈپ كەتتى . چەپەر قورققىنىدىن تاقلاپ كەتتى . شۇڭا
ئاتىسىنىڭ يېنىدا يېتىش تۇرماق ئولتۇرۇشتىنمۇ قورقۇپ ، چوڭ
ئاچىماقتا ئولتۇرماقچى بولۇپ توغراق ئۈستىگە چىقىپ كەتتى .
ئاتىسى چامچا[2] ئۈستىدىن كىيىۋالغان پالاس كۆكۈزمەكنى سېلىپ
بېشىغا قويۇپ ياتتى . چەپەر پاتمىچۇقنى كۆرگەندىكى قورقۇنچى
كەتمەي ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قاراپ ئولتۇراتتى ، يەردىن چىقتىمۇ ياكى
ئاسماندىن چۈشتىمۇ يېقىنلا يەردىكى يوغان بىر توغراق كەينىدىن
بىر يولۋاس پەيدا بولۇپ ئىچ مايماق دەسسەپ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ
ئاستا كەلمەكتە ئىدى . چەپەرنىڭ :

— ئاتا ! قوپ ، يولۋاس ! — دەپ توۋلىغۇسى كەلدى ، لېكىن
يولۋاسنىڭ ئۇ مېڭىشىدا ئاتىسىنى كۆرگەندەك ئەمەس ئىدى .
«يولۋاس ئاتامنى كۆرمەپتۇ ، خۇدايىم ئۇنى باشقا ياققا كەتكۈزۈ-

---

① جانىڭ قۇر ، يەرگە كىر — لوپلۇقلارنىڭ ئەڭ يامان قارغىشى ، جېنىڭ قۇرۇپ كەتسۇن ،
سېنى يەر يۇتسۇن ، دېگەنلىك .
② چامچا — ئالدى ئوچۇق ، ئۇزۇن ياقىلىق كۆڭلەك .

ۋەت» دېدى ئىچىدە.

يولۋاس بىر توختىۋېلىپ ئەتراپقا قارىدى. چەپەرنىڭ ئاتىسىنى كۆرۈپ قالغان بولسا كېرەك، يەنە بايىقى مېڭىشىدا ئالدىرىماي قەدەم ئېلىپ توغراق تۈۋىگە كەلدى، بېشىنى كۆتۈرۈپ ئىككى يانغا قارىدى، ئاندىن ئېڭىشىپ چەپەرنىڭ ئاتىسىنىڭ پۇتىنى پۇرىدى، قورسىقىنى، باشلىرىنى پۇرىدى. بۇ چاغدا چەپەرنىڭ ئاتىسى يولۋاسنىڭ تۆت پۇتىنىڭ ئارىسىدا قالدى. چەپەر نېمە قىلارىنى بىلمەي، جېنى بار بىلەن يوقنىڭ ئارىسىدا قورقۇپ ئولتۇراتتى. يولۋاس ئۇنداق پۇراپ، بۇنداق پۇراپ، يەنە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇيان - بۇيان قاراپ قويۇپ، ماڭغان يۆنىلىشى بويىچە قەدىمىنى ئېغىر - ئېغىر ئېلىپ يىراقلاپ كېتىپ قالدى. چەپەرنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشتى. ئولتۇرغان يېرىدىن ئېڭىشىپ ئاتا! دەپ چاقىرماقچى بولىۋىدى، ئاڭغىچە ئاتىسى قوپۇپ ئولتۇردى، چەپەر توغراقتىن ئۆزىنى ئاتقاندەك چۈشۈپلا:

— ياپىر، ياپىر! جېنىم ئازلا قالدى ... يولۋاس... — دېدى.

— ھە، يولۋاس، مېنى قورقىمىدى دەمسەن؟

— بىلدىڭما؟

— ئۇخلىمىغان تۇرسام.

— ئەمىسە ...

— بىلىپ قوي، يولۋاس مۇشۇك مىجەز ھايۋان. مۇشۇك قۇشقاچ، چاشقان مىدىرلىسا ئاندىن ئېتىلىدۇ. تۇتقان چاشقان، قۇشقاچلارنى ئۇيان - بۇيانغا تاشلاپ، شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭغا ئاسلانلىرىنى قىزىقتۇرۇپ ئېتىلدۇرۇپ ئۆگىتىدۇ. يولۋاسنىڭ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدىم، مىدىرلىسام بولمايتتى، قېچىپمۇ قۇتۇلالمايتتىم، تەۋەككۇل دەپ ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋالدىم. يولۋاسنىڭ قورسىقى توق ئىكەن. بىر نەرسە يېگىنىگە ئۇزاق بولماپتۇ، گۆش پۇراپ تۇرىدۇ، ئاچ بولسا ماڭا ئېغىز سالاتتى. يەنە بىر مۇھىم ئىش، ھېلىمۇ ياخشى بىرەر نەرسە ئۇۋلاپ قانلىماپتۇق، گۆش يەپ قالماپتۇق، قان يا گۆش پۇراپلا قالغان بولسام، مەن يوق

ئىدىم ، — دېدى چەپەرنىڭ ئاتىسى .

— ياپىر ، ياپىر ، خۇدايىم بىر تۇراق[1] بولدى ، بۇگۈن ئۇۋلى-مىساقمۇ مەيلى ، كېتەيلى ، — دېدى چەپەر .

— شۇنداق ، كېتەيلى . بۇ تىترەپ تۇرغان يۈرىكىمىز بىلەن ھېچنېمە ئاتالمايمىز ، — دېدى چەپەرنىڭ ئاتىسى .

ئۇلار مەھەللىگە قورۇق قول ، ئەمما يولۋاسنىڭ ئاغزىدىن ساق قايتىپ كەلدى . بۇ ، چەپەرنىڭ ئاتىسىنىڭ ئۆمرىدە ئۇۋدىن بىرىنچى قېتىم قورۇق قول قايتىشى ئىدى . مەھەللىداشلىرى بۇنىڭغا ھەيران قېلىشقانىدى . ئۇلارنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ «ياپىر» دېيىشىپ ياقىلىرىنى تۇتۇشتى . چوڭ ياشلىقلار چەپەرنىڭ ئاتىسى-نىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ :

— جانىم ساڭا ، چىق - چىق - چىق ! خۇدا تۇراق بوپتۇ ، — دېيىشتى .

مەھەللىدىكىلەر يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بولۇپ ئۆتكەن چە-پەرگە مۇناسىۋەتلىك بىرنەچچە قورقۇنچلۇق ئىشلارنى بىر - بىرىگە چېتىپ قارىشىپ : «چەپەردە بىرەر كارامەتلىك خىسلەت بارمۇ - قانداق ، بۇرۇن بۇنداق ئىش بولۇپ باقمىغان» دېيىشتى ھەم ئۇنىڭ-غا شۇبھە بىلەن ئەيمىنىپ قارايدىغان بولۇپ قېلىشتى .

8

ئارىدىن بىر ئايدەك ئۆتكەن بىر كۈنى چەپەر بەش - ئالتە ئاغىنىسى بىلەن تارىم دەرياسىغا بېلىق تۇتقىلى باردى . دەريا كۆۋە-جەپ چايقاقلىنىپ ئاقماقتا . ئېھ ، تارىم ! ئانا تارىم ، ئانا دەريا ! سەن مۇشۇ زېمىننىڭ ھايات بېغىشلىغۇچىسى ، قان تومۇرى سەن ، جان تومۇرى سەن ! بۇ ۋادا — تەكلىماكان ئۇ يېنىغا قارىسىمۇ قۇم ، بۇ يېنىغا قارىسىمۇ چەكسىز — پايانى يوقتەك جەزىرە قۇم-لۇق ، گويا جاھان قۇمدىنلا پۈتۈلگەندەك ، ئۆلۈم ۋەھىمىسى پۈر-

① تۇراق بولدى — خۇدا ساقلىدى ، خۇدايىم ئارا تۇردى ، خۇدا ئامان قىلدى .

قۇپلا تۇرىدىغان قۇملۇق. لېكىن، سېنىڭ سىرلىق ھېكمىتىڭ، جان ئاتا قىلغۇچى ھەممىتىڭنىڭ خاسىيىتىدە مۇشۇ جەزىرە - چۆل قۇچاقلىرىڭ، قولتۇقلىرىڭدا، بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىڭدا ھاياتلىق ئۆلمەس، يوقالماس بىر روھ بىلەن قەيسەرانە ياشاپ كەلمەكتە. ئەنە، يۇمشاق قۇملىرىڭدا قىيغىتىپ ئويناپ - ئويناپ راھەتلىنىپ ياتقانلار ئاشۇ ئۆلمەس، يوقالماس روھنىڭ پۇشتلىرى. ئۇلار كېمە تاياپ، گۆلمە چۇۋۇپ - يىغىپ يۇرۇپ خېلى تالجىقىپ① قېلىشقانىدى. چەپەر بېلىقچىلىقا دائىر ئىشلارنى تېز، تولۇق ئۆگىنىۋېلىش مەقسىتىدە جىددىي ھەرىكەت قىلدى، تۇتقان بېلىقلارمۇ باشقىلاردىن جىق بولدى، بەكلا چارچىدى. شۇڭا سوزۇلۇپ يېتىپ ھايالشمايلا ئۇيقۇغا كەتتى. ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمىگەنىدى، بىرى ئەندىككەن ئاۋازدا:

— قوپۇڭلار! بۇ نېمە ئىش، چەپەرگە قاراڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئۇخلىغىنىمۇ، ئۇخلىمىغانلىرىمۇ چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى، چەپەرمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ۋارقىرىغان قايسىڭلار، ماڭا نېمە بوپتۇ؟ — دەپ كۆپچىلىككە ئۇيقۇچان كۆزىدە قارىدى.

قۇرداشلىرى ئۇنىڭغا قورقۇمسىراپ ئەلەڭلەپ قاراپ قالغانىدى.

چەپەر ئۇلارنىڭ ئۆزىگە بۇنداق ۋەھىملىك قاراپ قالغانلىقىدىن تېڭىرقاپ قالدى ۋە ھەيران بولدى. «مەن نېمە بوپتىمەن؟» دېگەندەك ئۇستۇېشىغا قاراپلا ئۆزىنىڭ تۇرقىدىن ئۆزى چۆچۈپ كەتتى، كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ ھەممىسى تىكىشىدىن سۆكۈلۈپ، تىتما - تالاڭ قىلىنغاندەك ھەرەڭ - سەرەڭ ساڭگىلاپ تۇراتتى، ئاغىنىلىرى ئۇنىڭ ئەتراپىدا چوڭ نار تۆگىنىڭ يېنىدىكى بوتىلاقتەك تۇرۇشاتتى.

كېيىك، جەرەندەك ئىنچىكە، زىلۋا بوي چەپەر بىر ئۇخلاپ

① تالجىقىپ — ھېرىپ، چارچاپ.

قوپۇپلا ئەنە شۇنداق بوي تارتىپ قالغانىدى .

ئۇلار مەھەللىگە يېتىپ كەلگەندە ، چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى چەپەرنىڭ تۇرقىغا قاراپ دەسلەپ : «بۇ كىم ؟ !» دېيىشتى . باللار قورقۇشۇپ چوڭلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىشتى . ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىمۇ ئەگەر ئۇنىڭ چىرايىدا روشەن بەلگىلەر بولمىغان بولسا ، ئوغلىنىڭ شۇ ئىكەنلىكىگە ئىشەنمىگەن بولاتتى . چەپەرنىڭ ئوڭ قولىقىنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى مەڭ : «مەن سىلىنىڭ چەپەرىڭلار» دېگەندەك قىلاتتى . چەپەر ئۆز تۇرقىدىكى ئۆزگىرىشتىن ئوڭايسىزلانغان بىر تەئەججۇپتە ئاتا ـ ئانىسىغا ھەم باشقىلارغا : «مەن نېمە بولدۇم ؟» دېگەندەك قارايتتى . ئۇنىڭ ھەربىر قارىشىدا ئۆتكۈر بىر نۇر ئۇچقۇنى چېقىنداپ تۇراتتى .

چەپەرنىڭ بوي ـ بەستىنىڭ بىر ئۇخلاش بىلەن بۇنداق لەپپىدە يوغىناپ قېلىشى كىشىلەردە ئۇنىڭغا قارىتا شۇبھىلىك سەتاقىپ① قاراش ، قورقۇپ ئۆزلىرىنى ئېلىپ قېچىش ، تۈرلۈك جەمەلەرنى② پەيدا قىلغان بولسا ، ئاتا ـ ئانىسىغا ، ئۆزىگىمۇ بىرمۇنچە ئاۋارىچىلىكلەرنى كەلتۈردى . ئەمدى ئۇنىڭغا ئۈچ كىشىلىك رەختتە كىيىم تىكمىسە توغرا كەلمەيدىغان بولدى ، ئۆيمۇ ئۇنىڭغا پەس كېلىپ قالدى ، بېشىنى كۆتۈرسىلا بېشى تورۇسقا تاقىشىپ قېلىپ ئۆي ئىچىدە يا ئولتۇرۇپ ياكى مۈكچىيىپلا يۈرمىسە بولمايدىغان بولۇپ قالدى . چەپەر شۇ چاغدىن باشلاپ «دىۋە» ، «دىۋە ئادەم» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ قالدى . جەپەرمۇ ، چەپەرمۇ ئەمدى ئېغىزغا ئېلىنمايدىغانلا بولدى . ئۇنىڭغا ھەم ئاتا ـ ئانىسىغا ئەڭ ئەلەم قىلغىنى ، قولۇشتۇلۇقى ئۇنىڭدىن يالتىيىپ يېنىۋالدى .

چەپەر بوي تارتىپ قالغىنىغا ئون كۈندەك بولغان بىر كۈنى ئۇلارنىڭ ئۆيىگە مەھەللىدىكى قېرىلاردىن ئۈچى كىرىپ كەلدى . ئۇلارنىڭ كەينىدە بوغجۇما تۇتقان بىر ئايالمۇ بار ئىدى . ئۇلارنى

① سەتاقىپ — قورقۇنچلۇق ھەيران قېلىش .
② جەمە — پىتنە ـ پاسات ، ئىغۋا .

كۆرۈپ چەپەرنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى . كىرگەنلەر بۇلارغا تونۇش : ئۇلار مەھەللىدە توي ئىشلىرىدا سۆز سالدۇرۇش ؛ سۆز ياندۇرۇش ئىشلىرىغا كۆپ قاتنىشىدىغان ئوبۇشقىلار[1] ئىدى .

ئۇلار سۇپىغا چىقىپ جايلىشىپ ئولتۇرۇشۇپ بولۇپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى . ئارىدىكى يېشى چوڭراقى بوغجۇما كۆتۈرگەن ئايالغا ئىشارىلىك قاراپ قويدى . ئايال قولىدىكى بوغجۇمىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئاچتى . بوغجۇمىدا خام يەتتە تال بىلىق كاللىسى[2] بىلەن بىر كىيىملىك تورقا رەخت : «بىزدىن تاندى ، ئەمدى خالىماس بولۇپ قېلىپ قايتۇرۇۋەتتى» دېگەندەك تۇراتتى : ئىككى تەرەپكە ھەممە ئىش چۈشىنىشلىك ، سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى . چەپەرنىڭ ئاتىسى بۇرۇلۇپ يېنىدا ئولتۇرغان خوتۇنىغا قاراپ بېشىنى يېنىك ئىرغاتلىتىپ ، «ئامانىتىڭنى ئال» دېگەندەك قىلدى . چەپەرنىڭ ئانىسى بوغجۇمىغا قول ئۇزاتقاندا ، قولىقىغىچە بەقەمدەك قىزىرىپ كەتتى ، بوغجۇمىنى يىغىشتۇرۇۋاتقاندا بولسا ، قانسىراتقان ئۆپكىدەك تاتىرىپ ، قوللىرى بىلىنەرلىك تىترەپ كەتتى . كىرگۈچىلەر ئورنىدىن تۇرۇش ئالدىدا : «ئاللاھۇئەكبەر» دېگەندىن باشقا ، ئىككى تەرەپ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلىشمىدى .

ھەي ئادەملەر ، ھەي بىز ئادەملەر ! كۆنۈكۈپ كەتكەن ئادەتلەرگە شۇ قەدەر يېپىشۋالىمىزكى ، مەۋجۇتلۇقىمىز پەقەت شۇ ئادەتلەرگە باغلىقتەك ؛ ئارىمىزدىن بىرەر پاكار چىقىپ قالسا : «ھەي ، ئاۋۇ پاپىكەن» دەيمىز ، توپىمىزغا قوشقۇمىز كەلمەيدۇ ، گويا قاتارىمىز شۇنچە تولۇق ، مۇكەممەلدەك ؛ ئېگىز ـ گىگانتىراق بىرى چىقىپ قالسا ، شۇبھىلىك قارايمىز ، ئۇنى ھەرگىز ئەقلىمىز-

---

① ئوبۇشقا — قىرى ، موماي .

② لوپلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتىدە ئوغۇل قىز تەرەپكە سۆز سالدۇرۇش (ئەلچى كىرگۈزۈش) قىلسا يەتتە تال پىشۇرۇلغان بىلىق بېشى بىلەن كىيىملىك كىرگۈزەتتى (بەش تال سالىدىغىنىمۇ بار) . قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپنى ماقۇل كۆرسە ئۇ نەرسىلەرنى ئېلىپ قالاتتى ، قايتۇرمايتتى . ناۋادا ، ئوغۇل تەرەپنى لايىق كۆرمىسە بىر ـ ئىككى كۈن ئىچىدە پىشىشىق بىلىق بېشى ئورنىغا يەتتە تال خام بىلىق بېشىنى باشقا نەرسىلىرى بىلەن قوشۇپ قايتۇرۇۋېتەتتى .

گەسىغدۇرالمايمىز ، گويا ئەقىل دائىرىمىز شۇ قەدەر كىچىكتەك .

چەپەرنىڭ توي ئىشى بۇزۇلغان كۈندىن تارتىپ ئۇلارغا ، بولۇپمۇ چەپەرگە چارىدا تۇرىۋەرمەك ئوڭايسىز بولدى ، بەك ئىغىر كەلدى . ئاتا ـ باللار مەسلىھەتلىشىپ چارىنى تەرك ئېتىپ يىراق ـ راق جايغا — قومدەريا بويىدىكى ياردائلىقتا كەتمەكچى بولۇشتى . ئۇلاردىن ئايرىلىشقا كۆڭلى قىيمىغان ، ئىچ ئاغرىتقان بەزى تۇغقان ، يېقىنلىرىمۇ بىللە كەتمەكچى بولۇشتى . باشقىلارمۇ ھامان بۇ يەردىن كەتمەكچىدى ، چۈنكى تارىمنىڭ سۈيى كۆتۈرۈلۈۋاتاچقا ، دەريانىڭ پەس تەرىپىدىكى چارا زەيلىشىشكە باشلىغانىدى . ئەمدى بۇ يەردە تىرىكچىلىق قىلغىلى بولمايلا قالماي ، بۆي ئىچىمۇ زەيدىـ گىلى باشلىدى . شۇنداق سەۋەبلەردىن «دىۋە ئادەم» ئائىلىسى بىلەن يەنە ئۈچ ئائىلە كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە چارىدىن كۆچۈپ چىقىپ كەتتى .

* * *

«دىۋە ئادەم» نىڭ ئەپسانىگە ئوخشاپ كېتىدىغان قىزىقارلىق كەچمىشلىرىنى ئاڭلاپ ئۇماقنىڭ ئۇنىڭغا بىر ياقتىن زوقى كەلسە ، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرغىنىدىن ، قوشتولۇقىدىن ئايـ رىلىپ قالغىنىغا ئىچ ئاغرىتىپ قالدى .

— سىلەر كۆچۈپ كەلگىلى قانچە ئۇزۇن بولدى ، ئوتىقىڭلار نەدە ؟

— مەن ئون سەككىز ياشتا كۆچۈپ چىققان ، ئوتتۇز ياز ، ئوتتۇز قىش ئۆتتىغۇ دەيمەن . چۆلقۇمغا كەلگەندە ئىنەم[1]تۇيۇقسىز ئېشەكتىن يىقىلىپ چۈشكىنىچە كۆزىنى ئاچمىدى ، ئاگايى[2]چۆلـ قۇمدا بىر قۇم دۆۋىسىدە قالدى . بىز ياردائلىقتا كېلىپ بەشىنچى يىلى تەپ دەيدىغان بىر كېسەل بىلەن ئاتام كەتتى . مەھەللىدە

① ئىنەم — ئاتام مەنىسىدە .
② ئاگاي — يالغۇز قەبرە .

بولساققۇ بىر ئىلاسى[1] بولاتتى . ئاتام كېتىپ ئىككىنچى يىلى باشـقىلار : «بۇ يەردە جان باققىلى بولمايدىغان بولدى» دەپ كۆچۈپ كېتىشتى .

— نېمىشقا جان باققىلى بولمىدى ؟

— ئۇ يەردە سۇ قالمىدى .

— سەن نېمىشقا ئۇلار بىلەن بىللە كەتمىدىڭ ؟

— نەگە بارىمەن ، ئادەم بار يەرگە بارسام ، — ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلغاندەك بولۇپ ، سەل تۇرۇۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئۇلار مېنى غەلىتە مەخلۇقتەك كۆرىدۇ ، مەندىن قاچىدۇ . سۇغا يېقىنراق بىر يەرگە كۆچۈپ كېتەي دەپمۇ ئويلىدىم ، لېكىن قالاچ قاناقانىڭ : «بوۋىلارنىڭ كونىسا ئىزىنىسىغۇ تاشلىدۇق ، ئۇنتۇدۇق . يېڭىسىنىمۇ تاشلاۋاتىمىز ، بوۋىلار ئىزىنى تاشلىمايلى ، بولسا تاشـلىغانلىرىمىزنى تېپىۋالايلى» دېگەنلىرى يادىمغا كېلىپ ، ئاتام ئاـگايىنى ئۇنتۇپ قالماي دەپ ياقىلاپ يۈرىمەن .

— ئاتاڭ ئاگايى نەدە ؟

— ياردائىلىقنىڭ بويىدا .

— يېقىنمۇ ، يىراق ؟

— خېلى يىراق .

— نېمىشقا ئۇ يەرگە قويدۇڭ ؟

— بىر قېتىم ئاتام بىلەن ئايلىنىپ يۈرۈپ بىر ياردائىلىقنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قالدۇق ، ئۈستى كەڭ تۈز ئىكەن . يەردىن چىقىپ قالغان توغراق ، يۇلغۇن شاخلىرى ، قىرچىن ئارىلاش توقۇلغان نەرسىلەر جىق ئىكەن . ئاتام بۇ كونا ماقاتلىق[2] ئوخشايدۇ ، دېدى . كېيىن ئاتام ئۆلگەندە يالغۇز ياتمىسۇن دەپ ئاشۇ ماقاتلىق ياردائـلىقنىڭ يامزىلىغا قويدۇم . ئاتى ئۆتۈپ كەتمەسۇن[3] دەپ پات ـ پات بېرىپ تۇرىمەن .

— ياردائىلىق ئەتراپىدا ئۆي ـ ساتمىلار بارمىكەن ؟

---

① ئىلاسى — داۋاسى ؛ ئامالى ، چارىسى .
② ماقاتلىق — قەبرىستانلىق .
③ ئاتى ئۆتۈپ كەتمەسۇن — نامى ئۆچۈپ كەتمىسۇن .

— ھېچنېمە يوق ، ئۇ ئەتراپتا ئادەم ياشىغاندەك قىلمايدۇ .

ئۇماق ئۈيلىنىپ قالدى . شۇنچە ئۇزۇن ماقاتلىق ، لېكىن يېقىن ئەتراپتا ئادەم ياشىغاندەك قىلمىسا ، ئۇ ماقاتلىق نەدىن پەيدا بولۇپ قالىدۇ ؟ ئۇ قالاچ بوۋاي بىلەن بىرنەچچە قېتىم پاراڭلىشىش ئارقىلىق ، ئۇزاق ئۆتمۇشتە ئۆتكەن جەمەت بوۋىلىرىنىڭ ئىزلىرد- نىڭ قانداقلىقى ، نەدىلىكى توغرۇلۇق ئۈيلىنىدىغان ، بىرنېمىلەر- نى قىياس قىلىپ باقىدىغان بولغانىدى . چەپەر — «دىۋە ئادەم» دەۋاتقان ياردائلىقتىكى ماقاتلىققا ئوخشايدىغان كۆرۈنۈشلەرگە ئۇ- ماق قىزىقىپ قالدى . قالاچ بوۋاي : «كېيىنكى بالاڭ ئۇ ئىزلارنى چوقۇم تاپىدۇ» دېگەنىدى . ئۇنىڭ دېگىنى مۇشۇ ئىزلارمىكىن ؟ ئۇ ئىزلارنى تاپىدىغان بالام توغۇلماي تۇرۇپ مەن ئۇ ھەقتە سىرتىغقا ئىگە بولۇۋاتىمەن . بۇ ئالدىن بىلدۇرۈلگەن بېشارەتمىدۇ ، قالاچ بوۋاي ئەۋلىيامىكىنە ! ؟» ئۇماق ئۈيلىغانچە ياردائلىقتىكى ماقات- لىققا بولغان قىزىقىشى غولۇتماندەك يالجىپ ئۇنى بارغانسېرى ئۈيلاندۇرماقتا ئىدى .

— بۇ توغراقلىق تىنىچ ئوخشىمامدۇ ؟

— تىنىچ .

— يەيدىغانلىرىڭنى قانداق قىلىسەن ؟

— باشقا جايدىن ئۇۋلاپ - تۇتۇپ كېلىمەن .

— بۇ توغراق تۇۋى دائىملىق تۇرالغۇ قىلىدىغان جايىڭمۇ ؟

— ياق ، مۇشۇ نەرسىلەرنىلا قويىمەن ، ئوتىقىم ئاۋۇ تەرەپتە .

شۇ تاپتا ئۇماقنىڭ قۇلىقىدا قالاچ بوۋاينىڭ : «بىز ئۆزىمىز- نىڭلا ، ئۆز ئائىلىمىز ، ئۆتۈپ كەتسە جەمەتىمىزنىڭلا غېمىدە بول- دۇق ، چېچىلىپ كەتتۇق» دېگەنلىرى يەنە سادا بەرمەكتە ئىدى . ئۇماقنىڭ ئوتتۇز يىلغا يېقىن سۇسىز ، ئادەمسىز توغراقلىقتا تەنھا ياشاپ كېلىۋاتقان بۇ «دىۋە ئادەم» نىڭ كۈنلىرىنى قانداق ئۆتكۈزۈ- ۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ باققۇسى ، ئەگەر خالىسا ئۇزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتكۇسى كەلدى ، يولىغا ئانچە ئالدىراپ كەتمىدى .

— بىزنى ئوتىقىڭغا باشلاپ بارمامسەن ؟

— باشلاپ باراي، ئۇلاغ، نەرسىلىرىڭلار مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسىمۇ بولىدۇ.

— بولىدۇ، ئازراق ئۇسسالىق ئىچىۋالايلى.

— ئۇسسالىقنى يولدا ئىچىڭلار، ئوتتىقىمدا سۇ بار.

ئۇلار ئايىقۇتنى ھېرىپ قالىدۇ دەپ ئېشەككە مىندۇرۇۋالدى. چەپەر قۇرۇق توغراق شاخلىرىنى ئارىلاپ ئالدىدا ماڭدى. توختاق ئېشەكنىڭ چۇلۇۋۇرىنى تۇتۇپ ئوماققا ياندىشىپ ماڭدى. ئوماقنىڭ خىيالى يەنىلا ئالدىدا كېتىۋاتقان بويى ئۆزىنىڭكىدەك ئىككى چىقىدىغان، بىلەك، پاچاقلىرى ئادەمنىڭ بېلىدەك، بېشى خۇددى يۇمىلاق توقۇلغان مانجار سېۋەتتەك يوغان، كېلەڭسىز ئادەمدە ئىدى. كىشىلەر ئۇنى «دىۋە ئادەم» دېگىنىنى بىلەن، دىۋە زادى قانداق مەخلۇق، ئۇنى كۆرگەنلەر بارمىكىن؟ ئوماق دىۋە توغرىسىدا بوۋىسى، مومىسى ئېيتىپ بەرگەن چۆچەكلەردىنلا بەھەيۋەت، مەيدىلىرى يوغلۇق، كۆزلىرى چۆچەكتەك، بۇرتۇپ چىققان بۇرنى ئۆچكىنىڭ تۇۋىقىدەك ئۇچلۇق، ئىلمەك، قېشى ھەرەڭ - سەرەڭ ئۆسكىلەڭ، ئۇزۇن پاخماق چاچلىرى دومبىسىنى ياپقان، تىنىسا بۇرنىدىن قارا ئىس چىقىدىغان بەتبەشىرە، قورقۇنچلۇق بىر مەخلۇقنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى ... ئوماقنىڭ خىيالىنى چەپەرنىڭ قوشىقى ئۈزۈپ قويدى.

كىم قارايدۇ مەندەك باغرى غەملىككە،
قىزىلگۈل دەپ ياشىم يەتتى ئەللىككە.
قوشتۇلۇقۇم مەندىن كۆڭۈل بۆلمەيتتى،
خۇدا قويدى گۈل يارىمنى تەڭلىككە.

بارالمادىم تويلۇقۇڭغا قوي تارتىپ،
مەلەڭ ئارا ماڭالمادىم توي تارتىپ.
ئەل قاتارى بولماغانىم گۇناھمۇ،
مەن ئۆزۈمچە كەتكەنمەدىم بوي تارتىپ؟

خۇدا بىلەر كىمدە قانداق گۇناھ بار،
ئارامىزدا گۇۋاھلىقتا خۇدا بار.
گۈلۈم، خۇدا بەرگەنمەدۇ بەختىڭنى،
ئۆلگۈچەڭگە[1] ئۆتكىن يارىم بەختىيار.

... ...

— بىچارە، — دېدى ئايقۇت، ئۇماق ئاڭلىغۇدەك پەس ئاۋازدا، — بىر ئۆمۈر مۇشۇنداق بوي[2] ئۆتەرمۇ، ئۇنىڭغا بۇنچىۋالا قامەت بەرگەن خۇدايىم بىر يولىنى قىلىپ بەرسە بولمامدۇ؟

ئۇماق بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئۇمۇ بۇ ئادەمنىڭ بەختسىزلىكىگە، تەڭرىنىڭ ئۇنى شۇنداق قىلىپ قويۇپ، يەنە تېخى ئادەملەردىن ئايرىپ مۇشۇ چۆلگە تاشلاپ قويغىنىغا ئېچىنىپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىچ ئاغرىقى تارتىپ كېتىۋاتاتتى.

— كەلدۇق، مېنىڭ ئوتىقىم مۇشۇ، — دېدى چەپەر. تۆت ئادەمنىڭ غۇلىچى يەتمىگۈدەك، شاخ ـ باغجانلىرى ئەتراپىنى بىر ئالغان يوغان بىر تۈپ توغراقنىڭ يېنىدا توختاپ. ئۇماق توغراققا قاراپلا ئۇنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن ياشىغانلىقىنى قىياس قىلدى، لېكىن توغراق ئۇنىڭ قىياسىنىڭ ئەكسىچە ياپيېشىدەك تۇراتتى، بىرەر شېخىمۇ قۇرۇمىغان، يوپۇرماقلىرىمۇ ياش توغراقنىڭكىدەك چوڭ ھەم توق يېشىل ئىدى.

— سۇ يوق بولسىمۇ ئەجەب ياشىرىپ تۇرۇپتا، — دېدى ئۇماق ئايقۇتقا قاراپ.

— ئانىڭغا قارا، — دېدى ئايقۇت ئېگىزكىنى كۆرسىتىپ.

ئۇماق ئايقۇت ئىمالىغان يەرگە كۆز يۈگۈرتتى. ئۇ يەردە ئۇزۇن بىر ئۇلاق تۇراتتى.

— بىر ئۇلاق تۇرىدىغۇ.

— ئىچىگە قارا.

---

① ئۆلگۈچەڭگە — ئۆلگۈچە.
② بوي — بويتاق.

ئۇلاقتا يېرىنىم سۇ بار ئىدى. ئۇ ئوماق كۆرمىگەن بىلەن ئايقۇت ئېشەك ئۇستىدە تۇرۇپ كۆرگەنىدى.

— ئەمدى سىلەرگە بۇ يەردىكى نەرسىلىرىمنى كۆرسىتەي، — چەپەر شۇنداق دېگەچ كېلىپ ئايقۇتنىڭ ئېشەكتىن چۈشۈشىگە ياردەملەشتى، ئاندىن توختاقنىڭ قولىدىن چۇلۋۇرنى ئالدى. توغراقنىڭ ئۇششاق، ياش شاخلىرىنى ئوشتۇپ ئېشەكنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەردى. بۇ چاغدا ئوماق ئۇلاقتىكى سۇغا، ئاندىن ئەتراپقا قاراش بىلەن بولۇپ، ئايقۇتنى ئېشەكتىن چۈشۈرۈشنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدى.

ئوماق ئۇلاقنىڭ يېنىغا باردىيۇ، «بۇ، نېمە ئىش؟» دېگەندەك ئايقۇتقا قارىدى.

ئۇلاقنىڭ يېنىدا ئۇستى شاخ - شۇمبىلار بىلەن ئېتىلىپ، ئادەم پاتقۇدەك چوڭلۇقتا ئېغىز قويۇلغان بىر قۇدۇق تۇراتتى. ئوماق چەپەرگە قارىدى.

— بۇ يەردە سۇ باركەنغۇ؟

— يېقىن ئەتراپتا سۇ يوق، بۇ قۇدۇقنى مەن كولىدىم.

ئوماق بەختسىز، ئەمما ياشاشنى بىلىدىغان ئەقىللىق چەپەرگە تېخىمۇ قىزىقتى.

— بۇ يەردە سۇ بارلىقىنى قانداق بىلدىڭ؟

— ئاتامنىڭ ئېيتىشىچە، يەتمىش - سەكسەن يىللارنىڭ ئالدىدا تارىمنىڭ بىر تارمىقى مۇشۇ توغراقلىقنىڭ يېنىدىن ئۆتكەنكەن. توغراقلىقنىڭ ئورنى پەس، بۇ بىر تەرىپى، يەنە بىر تەرىپى، توغراق شاخلىرىغا قارىسام بىرەرسىمۇ قۇرۇمىغان، پات - پات سۇ كىرىپ تۇرغاندەك ياشىرىپ تۇرۇپتۇ. مۇشۇلاردىن قۇم تېگىدە سۇ بارمىكىن، دەپ ئويلىدىم. ئەمما بىر جېنىم ئۈچۈن قۇدۇق كولاپ نېمىمۇ قىلارمەن، دەپ ئويلىغانىدىم.

— ھە، ئەمىسە يەنە قۇدۇقنى كولاپسەنغۇ، ئۇلاققا نېمىشقا سۇ ئېلىپ قويدۇڭ؟

— ئوماق، قارىغىنا!

ئايقۇتنىڭ ئاۋازى ھاياجانلىق چىققاچقا، ئۇماق گېپىدىن توختاپ ئايقۇت كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراپلا قالدى.

بۇلاردىن ئوتتۇز - قىرىق قەدەم نېرىدا ئوندەك كېيىك، ئون بەشتەك جەرەن، ئۇلارنىڭ يان تەرىپىدە بىر قوتانلىق قوي مۇشۇ تەرەپكە تەلمۈرگەندەك قاراپ تۇراتتى. ئۇماق تېخىمۇ ھەيران بولغىنىچە چەپەرگە قارىدى.

— ئۇلار مېنىڭ كېيىك، جەرەنلىرىم. قويلار ئەسلىدە مېنىڭ ئىدى، ھازىر سەل ياۋىلىشىپ قالدى. ئۇلارنىڭ سۇ ئىچىدىغان ۋاقتى بولغان، سىلەردىن قورقۇپ كەلمەيۋاتىدۇ.

— سەندىن قورقمامدۇ؟

— ياق، نېرىغىراق بېرىپ تۇرۇڭلار، — دېدى چەپەر.

ئۇماق بىلەن ئايقۇت قىزىق بىر ئويۇن كۆرىدىغاندەك قىزىقسىنىپ بىر - بىرىگە قارىشىپ نېرىدىكى بىر توغراقنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ قاراپ تۇردى.

چەپەر قۇدۇقتىن بىر سوغا سۇ تارتىپ ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ئولاققا قۇيدى. كېيىك، جەرەن، قويلار ئالدىرىماي كېلىشىپ ئولاقنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئارىلاش تۇرۇشۇپ سۇ ئىچىشتى. چەپەر ئۇلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ بىرىنىڭ سۆڭگىچىنى، بىرىنىڭ دۈمبىسىنى، يەنە بىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ قوياتتى. ئۇلارمۇ چەپەردىن سۆيۈنگەندەك ئۇنىڭغا سۈيۈشۈپ ئەركىلىشەتتى.

— بىچارە، يالغۇزلۇقنى مۇشۇلار بىلەن بىلىندۇرمەي ئۆتكۈزىدىكەن، — دېدى ئايقۇت.

ئۇماقمۇ چەپەرنىڭ يالغۇزلۇقىغا ئۆكۈنۈپ ئايقۇتنىڭ گېپىگە قوشۇمچە قىلدى:

— ھېلىمۇ ياخشى ئۇنىڭغا مۇشۇ جانىۋارلار بار ئىكەن، بولمىسا قانداق قىلار بولغىيتتى، بۇ بىچارە.

كېيىك، جەرەن، قويلار سۇنى ئىچىپ بولۇپ چەپەرنى ئوتتۇرىغا ئالغاندەك ئۇنى چۆرىدەپ بىرپەس تۇرۇشقاندىن كېيىن، ئۆز خىللىرى بويىچە توپ بولۇشۇپ كەلگەن تەرىپىگە كېتىشتى.

ئۇلار كەينىگە يېنىپ ماڭغاندا ئوماق چەپەرنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭدىن :

— بۇلار نەدە ئوتلايدۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— توغراقلىقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە چاتقاللىق بار ، شۇ يەردە ئوتلايدۇ .

— بۇ كېيىك ، جەرەنلەرنى قانداق ئۆگىتىۋالدىڭ ، بۇ يەرگە ئۆۋچىلار كەلمەمدۇ ؟ — چەپەرنىڭ بۇ يەردىكى ئىشلىرىنى ئوماق-نىڭ بىلگۈسى كەلدى .

چەپەرنىڭ بۇ توغراقلىقتىكى كەچۈرمىشلىرىمۇ چۆچەكلىرىد-مىزگە ئوخشاپ كېتىدىغان قىزىق بىر ھېكايە .

9

چەپەر ئاتىسى بىلەن ئوۋغا چىقىپ يۈرۈپ مۇشۇ توغراقلىققا كېلىپ قالغان . شۇ قېتىمدا ئۇلار بۇ يەردىن بىر كېيىك ، بىر جەرەن ئوۋلىغانىدى . ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئاتىسى ئۆلۈپ كەتتى ، يارداڭبۇلاق ئەتراپىدا تۇرۇشقا بولماي قالدى . ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ تۇپرىقىنى تاشلىغۇسى كەلمەي مۇشۇ توغراقلىقتا قالدى . توغراق-لىقتا سۇ يوق ئىدى . سۇنى يىرىم كۈنلۈك يەردىن سوغا ، تۇلۇملار-غا ئېلىپ ئات ، ئېشەكلىرىگە ئارتىپ ئەكېلىۋېلىپ يۈردى . بىر قېتىم ئەكەلگەن سۈيى بىر ھەپتە يېتەتتى . ئوۋلاشقا كېيىك ، جەرەنلەرمۇ يىراقتا بولسىمۇ بار ئىدى . ئاتىسىدىن قالغان بەش قوي كۆپىيىپ قالدى . قويلارغا سۇ ئەكېلىپ بەرمەك ئۇنىڭ ئالدىدىكى چوڭ ئىش بولدى . ئۇ تۇز ، ئېگىز ئۆسكەن بىر توغراقنى كېسىپ ئولاق ياسىدى . ئەكەلگەن سۇنىڭ يېرىمىنى ئۆزىگە ئېلىپ قېلىپ ، يېرىمىنى ئولاققا تۆكۈپ قويىدىغان بولدى . ئۈچ يىل شۇنداق ئۆتتى . ئىسسىق بەك بولغان بىر يىلى قۇملار چوغدەك قىزىپ كەتتى . شۇنداق ئوت - ئاتەشتەك كۈنلەرنىڭ بىرىدە چەپەر كۈندۈ-زى سۇغا باردى . بارارىدا ئەتىگەن بولغاچ كۈن بەك ئىسسىپ

كەتمىگەن بولسىمۇ، قايتىپ كېلىشتە ئىسسىقنىڭ دەستىدىن ئۆزد-ىمۇ، ئات، ئېشىكىمۇ چىدىماي قالدى. ئېتى ئىسسىقتا پايلىماي ئۆلدى، ئىككى تۈلۈمنى ئۆزى كۆتۈرۈپ كەلدى. شۇنىڭدىن كې-يىن سۇغا كېچىسى بارىدىغان بولدى. بىر كېچىسى ئىككى سوغىنى ئېشەككە ئارتىپ، ئىككى تۈلۈمنى بىر - بىرىگە چېتىپ مۈرىسىگە خۇرجۇندەك ئارتىپ كېلىۋاتاتتى، ئالدىدا بىر توپ كېيىك، جەرەن-نىڭ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ بۇلارنىڭ نەگە بارىدىغانلى-قىنى بىلمەكچى بولۇپ ئارقىسىدىن قارا كۆرە ماڭدى. كېيىك، جەرەنلەر ئۇدۇل توغراقلىققا كېتىۋاتاتتى. چەپەر بۇنىڭغا ھەيران قالدى. توغراقلىقنىڭ قارىسى كۆرۈندى. كېيىك، جەرەنلەر مېڭى-شىنى ئىتتىكلىتىپ توغراقلىققا كىرىپ كەتتى.

— بۇ جانىۋارلار سۇ ئىچكىلى مەن سۇغا بارىدىغان تەرەپكە بارىدىكەن، كۈندۈزى ئۇۋچىلارغا ئۇچراپ قېلىشتىن قورقۇپ كې-چىسى ماڭىدىكەن، بۇ بىچارىلەر. توغراقلىقتا سۇ بولغان بولسا، ماڭىمۇ، بۇلارغىمۇ بۇنچە ئاۋارىچىلىك بولمايتتى، — دېدى ئۆزىچە.

«سۇ تېپىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دەپ، ئەتىسى بىر كۈن توغراقلىقنى ئارىلىدى، ئەمما سۇ كۆرمىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئەتىسى يەنە ئارىلىدى، يەنىلا سۇ يوق بولۇپ چىقتى. توغراقلارنىڭ ياشىرىپ تۇرغىنىغا قاراپ، ئاتىسىنىڭ: «قۇم ئاستىدا سۇ بار ئۇخشايدۇ» دېگىنى ئېسىگە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك توغراقلارغا ئوبدان سەپسېلىپ قاراشقا باشلىدى. توغراقلارنىڭ بىرەر شېخىمۇ قۇرۇپ قالمىغاندەك ئەمەس، يوپۇر-ماقلىرى ياش توغراقلارنىڭكىدەك تولۇق، چوڭ، قارامتۇل يې-شىل. «قۇدۇق كولىسام سۇ چىقارمۇ» دەپ ئويلىدى. شۇئان قالاچ قاناقانىڭ بىر گېپى ئۇنىڭ ئېسىگە كەچتى. «بىز يەرنىڭ بەرگىنىگىلا قاراپ تۇرماي، ئۆزىمىزمۇ يەردىن تېپىپ يېيىشنى ئۆگىنىۋېلىشىمىز لازىم» دېگەنىدى قاناقا بىر ئۇچرىشىشتا ئۇنىڭغا.

چەپەر ئاتىسىدىن قالغان ئۆيى بىساتلىرى بىلەن كېرەكلىك سايمانلارنى بۇ يەرگە ئەكېلىۋالغانىدى . چەپەر قەتئىي نىيەتكە كەلدى . ئەتراپنى يەنە بىر ئايلىنىپ چىقىپ ، توغراقلىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇشۇ پەسرەك جاينى تاللاپ قۇم كۆرەيدىغان گۆرجەك بىلەن قۇمنى كۆرەپ ئېتىشقا باشلىدى . ئۇنىڭ مۇشۇ بەستى ، ئادەم بېلىدەك بىلەكلىرىگە گۆرجەكتە قۇم كۆرەش خۇددى ئوتنغۇچتا توپا تاشلاپ ئوينىغانچىلىك ئىش ئىدى . بىر ئاش پىشىم بولمايلا بىر غۇلاچچە چوڭقۇرلۇقتا كولاپ بولدى . قۇم سەل نەملەشتى . چەپەرنىڭ قەتئىي ئىرادىسىگە ئۈمىد قوشۇلدى ، ئەمما بىر گۆرجەك قۇم كولىسا ئىككى گۆرجەك قۇم سىيرىلىپ چۈشۈۋېلىپ بەك ئاۋارە قىلدى . شۇنداقتىمۇ ئۇ بايىقى ئىرادە ، ئۈمىد بىلەن ئىككى غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتا كولىغاندىن كېيىن ، سۇ جامالىنى كۆرسەتتى . سۇ سۈپسۈزۈك ئىدى . ئۇ ئوچۇملاپ ئېلىپ ئىچىپ باقتى . سۇنىڭ تەمى ئۇ ئىچىپ چوڭ بولغان تارىم سۈيى بىلەن ئوپئوخشاش ئىدى ، پەقەت مۇزدەكلىكى ئارتۇق ئىدى .

ئاھ ، سۇ ، ئاھ ، سۇ ، ھاياتلىقنىڭ جېنى ، جاننىڭ ھۇزۇرى سۇ ! چەپەر قۇدۇقنى كولاۋېتىپ سۇنىڭ قىرتاق ، شورلۇق چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنىدى ، ئىچكەن بىر ئوچۇم سۇ بىلەن ۋۇجۇدى ياشىرىپ قالتىس ھۇزۇرلاندى ، گۆرجەكنى قويۇپ قوللىرى بىلەن كولاپ كەتتى . ئەمدى ئۇ قۇمنىڭ سىرغىپ چۈشۈشىنى توسماقچى بولدى . توغراقنىڭ تۈز ، ئۇزۇن شاخلىرىدىن ئوندەكنى كەسلەپ ، بىر ئۇچىنى ئۇچلاپ قۇدۇق ئىچىگە ئايلاندۇرۇپ قاقتى ، ئاندىن چاتقاللىقتىن يۇلغۇن ، قىرچىنلارنى كېسىپ — قىرقىپ ئەكېلىپ قوزۇقلارنىڭ سىرتىدىن ئايلاندۇرۇپ نىقتاپ قويدى . ئالدى بىلەن بىر تەرەپنىڭلا قۇمىنى تارتتى ، ئاستىنقى قۇم نەم بولغاچقا سىرغىمىدى ، قۇمى تارتىلغان تەرەپنى ئۇدۇللۇق توسۇپ ، ئاخىر ھەممە تەرەپنى توسۇپ بولدى . ئۇ قۇدۇقنىڭ ئۈستىنى ياپتى ، بىر چېلەك سۇ تارتىپ قوللىرىنى ، باش - كۆزىنى يۇدى ، بىر كۈنلۈك ئەمگىكىنىڭ ھاردۇقى چىقتى . ئۇ شۇ كۈنى بىرىنچى

بولۇپ ئۇلاقنى سۇغا تولدۇرۇپ، قوي، ئېشكىنى سۇغاردى.
— كېيىك، جەرەنلەرنى قانداق ئۆگىتىۋالدىڭ؟
— ئۇلار قويلارنىڭ ئۇلاق ئەتراپىغا ئولىشىۋالغانلىقىنى كۆرگەن ئوخشايدۇ، ئۇلارنىڭمۇ ئۇلاققا يېقىنلىشىپ ئېشىپ قالغان سۇنى تالىشىپ ئىچىۋاتقىنىنى يىراقتىن كۆرۈپ قالدىم. ئۇلار قۇدۇقتىن ئانچە يىراق كەتمىگەندە كېلىپ قۇدۇقتىن سۇ تارتىپ، سوغىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ شارقىرىتىپ ئاۋاز چىقىرىپ قۇيدۇم. سۇنىڭ شارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ كېيىك، جەرەنلەر توختاپ ئارقىسىغا قاراشتى. مەن بىر سوغا سۇنى يەنە ھېلىقىدەك قۇيۇپ قويۇپ يىراققا كەتتىم. ئۇ كۈنى كېيىك، جەرەنلەر ئۇلاق يېنىغا كەلمىدى، ئەتىسى ئالدىنقى كۈنى كەلگەن ۋاقىتتا توغرىلاپ ئۇلاققا ئازراق سۇ قۇيۇپ قويدۇم. ئۇلار قەرەلىدە كەلدى، ئۇلاقتىكى سۇنى ئىچىشتى، قانمىدى چېغى، ئۇلاق ئەتراپىدا تۇرۇپ بېقىپ كېتىشتى. بىر ھەپتە شۇنداق قىلدىم. ئۇنىڭدىن كېيىن، كېيىك، جەرەنلەر سۇغا چالا قېنىپ ئۇزاپ كەتمەستە دەسلەپكىدەك قىلىپ يىراق كەتتىم، كېيىك، جەرەنلەر قايتىپ كېلىپ سۇنى قانغۇچە ئىچىشتى. بارا - بارا ئۇلار ماڭا ئۆگىنىپ قالدى، مەنمۇ ئۇلارغا ئۆگىنىپ ئېجىل بولۇشۇپ قالدۇق. قويلار ئىلگىرىكىدىن سەل ياۋىلىشىپ قالدى. نېمىلا بولسۇن ئۇلار بىللە ئوتلىشىپ، سۇ ئىچكىلى بىللە كېلىدىغان بولدى. بەزىدە ئەتەي سۇنى ئاز قۇيۇپ يېنىدا تۇرىمەن. سۇغا قانمىغان بۇ جانىۋارلىرىم بىر ئۇلاققا، بىر ماڭا: «سۇ قۇيۇپ بەر» دېگەندەك تەلمۈرۈپ قارىشىدۇ. سۇ قۇيۇپ بەرسەم ئويناقلاپ يۈرۈپ ئىچىشىدۇ. ئۇلار سۇغا قېنىپ بولۇپمۇ ئەتراپىمدىن كەتمەي تۇرۇشىدىغان بولدى. مەن توغراققا چىقىپ شاخ تاشلاپ بېرىمەن. توغراقنىڭ شاخ، يوپۇرماقلىرىنى ۋاشىلدىتىپ يېسە، ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن كۆڭلۈم ئېچىلىپ، كۆڭۈل يېرىمچىلىقلىرىمنى ئۇنتۇپ كېتىمەن.

باياتىن چەپەرنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالغان ئايقۇت كۆڭلىگە كەچكەننى سورىدى:

— ئۇۋچىلار كېلىپ بۇلارغا زىيان يەتكۈزمەمدۇ؟
— ئېزىپ - تېزىپ بۇ توغراقلىققا كېلىپ قالغان ئۇۋچىلار كېيىك، جەرەنلەرنى كۆرۈپ قېلىپ بىر - ئىككىنى ئۇۋلاپ كېتىشتى. بىر ئىلاسىنى قىلمىسام بولمايدىغان بولدى، دەپ ئويلىدىم.
— قانداق قىلدىڭىز؟ — ئايفۇت تەقەززالىنىپ سورىدى.
— توغراقلىقنىڭ تېشى تەرىپىگە كۆرۈنگۈدەك قىلىپ سالدام ياساپ قويدۇم. بۇنىڭ بىلەن بۇ يەردە ئادەم بارلىقىنى بىلدۈرمەكچىدىم. بۇمۇ بولمىدى، ئۇۋچىلار يەنە كەلدى. مەن يەنە ئادەمنىڭ بېلىدىن چوڭراق توغراقلارنى كېسىپ ئىچىنى چالا - بۇلا ئويۇپ - چىپىپ ئۇ يەر - بۇ يەرگە قويۇپ قويدۇم. كەلگەنلەر تېخى چىپىلىپ پۈتمىگەن كېمە، ئۇلاقنى كۆرۈپ: «بۇ يەردە ئادەم بار ئىكەن» دەپ ئويلاپ: «كىم بار؟» دەپ توۋلاشتى. بۇ يەردە بىر قىزىق ئىش بولدى. مەن ئۇنى سىلەرگە دەپ بېرەي.
ئوماق، ئايفۇتلارنىڭ كۆز ئالدىدىكى تەقى - تۇرقى دىۋە قىياپەتلىك بۇ ئادەم چىقىشقاق، ئاق كۆڭۈل، باغرى يۇمشاق، مېھرىبان كىشى سۈپىتىدە گەۋدىلەنمەكتە ئىدى.
چەپەر بىر كېمىنى ئازراق چىپىپ قويۇپ توغراقلىق ئىچىگە كىرىپ تۇرۇشىغا بىر قوم دۆڭى يامىزىلىدىن مىلتىق ئاسقان بىر ئاتلىق كىشى چىقىپ كەلدى. چەپەر ئۆزىنى چوڭ بىر توغراقنىڭ دالدىسىغا ئالدى. ئاتلىق كىشى كېمىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئېڭىشىپ كېمىگە قارىدى، ئاتتىن چۈشۈپ ئەتراپقا قارىدى. ئۇ: «كىم بار؟» دەپ ئىككى قېتىم توۋلىدى. جاۋاب ئاڭلانمىغاندىن كېيىن، كېمىنىڭ چىپىلغان يەرلىرىنى، چىپىندىلارنى تۇتۇپ كۆردى، يېڭىلا چىپىلغانلىقىنى بىلىپ يەنە ئەتراپقا قارىدى. بىرەر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى، ئەمما نېرىدا تۇرغان بىر توپ كېيىك، جەرەنلەرنى كۆرۈپ قالدى. مۈرىسىدىن مىلتىقىنى ئالدى - دە، تېخى چىپىلىپ بولمىغان كېمىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. مىلتىقىنى كېمىنىڭ گىرۋىكىگە قويۇپ چېنەپ قارىدى. ئاڭغىچە چەپەر توغراق

ئارقىسىدىن ئالدىغا ئۆتۈپ قومدا شەپە چىقارماي مېڭىپ ئوۋچىغا يېقىنلاشتى . ئوۋچى تەپكىنى باساي دەپ تۇرۇشىغا ، چەپەر ئۇنى بوركوت توشقاننى قامالىغاندەك مورىسىدىن قامالاپ كۆتۈرۈپ ، توختاقنى مىندۇرۇپ قويغاندەك توغراقنىڭ يوغان بىر شېخىغا يېنىچە ئولتۇرغۇزۇپ قويدى . تۇيۇقسىز بولغان بۇ ئىش ئوۋچىنى بەك چۆچۈتۈۋەتتى ، ئالدىدا تۇرغان دىۋىدەك ئادەمنى كۆرۈپ چىرايىدا قان قالمىدى .

— نەدىن كەلدىڭ ؟

— بولاقكۆلدىن .

ئوماق بىلەن ئايقوت بىر - بىرىگە قاراشتى . ئوماق گەپكە ئارىلاشماقچىمۇ بولدى ، يەنە ئاخىرىنى ئاڭلاپ باقماقچى بولدى . چەپەر ئوۋچىنى توغـراقـتىن ئېلىپ تۇرغۇزۇپ قويۇپ سورىدى :

— قالاچ قاناقانىڭ مەھەللىسىدىنما ؟

ئوۋچىنىڭ چىرايىغا قان يۈگۈردى .

— بىزنىڭ قالاچ قاناقانى بىلەمسەن؟

— بىلمەن ، سېنىڭ ئىسمىڭ نېمە ؟

— ئىسمىم تايۇق .

«تايۇق» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپ ئوماق بىلەن ئايقوت شۇئان چەپەرگە قارىدى . ئايقوت چەپەردىن ئالدىراپ سورىدى :

— كەلگەن ئوۋچىنىڭ ئىسمى تايۇقمىكەن ، كىيىن قانداق بولدى ؟

— قالاچ قاناقانىڭ يېنىدىن كەلگەن ئادەم قانداق بولماقچى ، ياخشى ئادەمكەن . يولدا توشقان ئۇۋلىغاچ كەلگەنىكەن ، كاۋاپ قىلىپ يېدۇق . ئۇ شۇ كۈنى قونۇپ قالدى . جاھانبەگنىڭ ئالدىغا ماڭغانىكەن . يېنىدا بار ئوقلىرىنى ، يولدا يېگىلى ئېلىپ ماڭغان قۇرۇق بېلىقلىرىنىڭ ھەممىسىنى ماڭا بېرىپ كەتتى . ئۇ كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەي قالاچ قاناقا كەلدى . قاناقا بۇ توغراقلىقىقا «ئويتوغـ راق» دەپ ئات قويۇپ قويدى . ئارىدىن بىر ئايدەك ئۆتكەندە

جاھانبەگ بىرنەچچە ئادەم بىلەن كەلدى. تايۇق بەگكە مەن توغرۇلۇق گەپ قىلىپ بەرگەنىكەن. ئۇ مېنى ئابدالغا كۆچۈرۈپ ئېلىپ كەتكىلى كەلگەنىكەن. كېيىك، جەرەنلىرىمنى كۆرۈپ ماڭا ھەمراھلىققا ئىككى - ئۈچ ئۆيلۈك ئادەم ئەۋەتىدىغان بولۇپ قايتىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئابدالدىمۇ، بۇلاقكۆلدىمۇ ماڭا يېمەكلىك ئەكەلگەچ كېمە چاپتۇرغىلى ئادەملەر پات - پات كېلىپ تۇرىدىغان بولدى، كېيىك، جەرەنلىرىممۇ ئۇۋلانمايدىغان بولدى. تايۇق كېلىپ قالمىغان بولسا، بۇ ياخشى ئىشلار بولماستى دەيمەن، — دېدى چەپەر تايۇقتىن خۇشال ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ.

— ئوماق بىلەن ئايقۇت بىر - بىرىگە قارىشىپ مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈمسىرىدى...

ئۇلار چەپەرنىڭ ئاجايىپ كەچمىشلىرىنى ئاڭلاشقا قىزىقىپ كېتىپ كۈننىڭ كەچكە يېقىنلىشىپ قالغىنىنى سەزمەي قېلىشتى.

— يەنە بىر كۈنلۈك يول بار. ئوتىقىمدا قونۇپ ئەتە چاقچىغار بىلەن تەڭ يولغا چىقساڭلار، ئابدالغا كەچئارىسىدىن بۇرۇن بارىسىلەر، — دېدى چەپەر.

قونماي بولمىدى. كېلىپ - كېتىدىغانلاردىن قونۇپ قالىدىغانلار بولغاچقا، چەپەر ئۆزىگە ياسىۋالغان لاي چاپلاق ساتمىدىن باشقا يەنە ساتمىدىن ئىككىنى ياساپ قويغانىدى. ئۇلار كەچلىكىگە ئوماقلار ئالغاچ كەلگەن ئۇجۇل تالقىنى بۇلمىقى ئىچىشتى. ئەتىسى تورغاي چۇچۇلاش بىلەن تەڭ ئابدالغا قاراپ يۈرۈپ كېتىشتى.

ئوماقلار بۇلاقكۆلدىن ماڭىدىغان چاغدا، تايۇقلار بۇلارغا ئۇجۇل تالقىنىدىن يېرىم يىلغا يەتكۈدەك بەرگەنىدى. ئوماقلار ئۇنىڭدىن ئۆزلىرىگە ئازراق ئېلىپ قېلىپ، كۆپىنى چەپەرگە قالدۇرۇپ قويدى. ئۇلار يېقىن تۇغقانلار قايتا كۆرۈشەلمەيدىغان يىراق سەپەرگە ئاتلىنىپ كېتىۋاتقان چاغدىكى ئايرىلىشقا كۆزى قىيماسلىق ھېسسىياتىدا خوشلاشتى. ئايقۇتقا يېقىن سىرداش ئادىمىدىن ئايرىلىۋاتقاندەك ئېغىر بىلىندى، كۆڭلى يۇمشاق، مېھرى ئىسسىق ئادەمنىڭ يالغۇزلۇقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ئۇنىڭغا بەك ئىچ

ئاغرىتتى . بۇلار ئانچە ئۇزاپ كەتمىگەنىدى ، چەپەرنىڭ مۇڭلىنىپ ئېيتقان قوشىقى ئاڭلاندى :

قوشۇلادۇ قويلار كەتسە تارىلىپ ،
قوشۇلمادىم تورغايىمدىن ئايرىلىپ .
ئۆتتۈز يىلىم ئۆتتى زارلاپ يار - يار دەپ ،
گۈلۈم ماڭا باقمادى بىر قايرىلىپ .

تۆتىنچى باب

ئابدالدا

كامالەتكە يەتكەن كىشى سەدەپتەك —
ئېغىز ئاچار كېلىپ قالسا گۆھىرى .

قەدرىنى بىل نەسىھەتچى قېرىنىڭ ،
مېۋىسىنى يېگىن ئۇنىڭ بېغىنىڭ .

— شەيخ سەئدى

1

ئۇلارنىڭ ئويتوغراقتىن چىققىنىغا مانا بىر يېرىم كۈن بولاي دەپ قالدى ، تېخىچە ئابدالنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدۇ . چەپەر ئويتوغ-راق بىلەن ئابدال ئارىلىقىنى بىر كۈنلۈك يول دېيىشىدۇ ، ئۇ نېمە-دە ، قانداق مېڭىشىدىكىن . ئۇلار يەنە قانچىلىك يول ماڭار ؟ ئابدال-نىڭ قارىسى كۆرۈنمىگەنسېرى ئوماقنىڭ ئەندىشىسى ئاشماقتا ئىدى . بۇ ئاي ، بۇ كۈنلەر جاھان ئوتتەك قىزىپ كېتىدىغان چاغ بولىسىمۇ ، تەڭرى ئۇلارغا ، ھەممىدىن بەك تۆمۈر بىلەن ئايقۇتقا سايىۋەن بولۇۋاتقاندەك ، كۈن ئوچۇق تۇرۇپمۇ يەلكىگە ئۆتكۈدەك ئىسسىمىدى . بۇ بىر ھېكمەت ئىدى .

ئىللىق كۈلۈپ تۇرغان كۈننىڭ بۇ ھېكمىتىدىن سۆيۈنۈپ كېلىۋاتقان ئايقۇت ئوماققا قاراپ :

— تۆمۈرنىڭ تەلىيىمىكىن ، تۇنۇگۈندىن بۇيان كۈن ئانچە ئىسسىمىدى ، كۈن بەك ئىسسىپ كەتسە ، بالا كىچىك ، قانداق قىلارمىز ، دەپ قورققانىدىم ، — دېدى .

— مەنچۇ ، مەنمۇ بەك ئەندىشە قىلغانىدىم . قالاچ قاناقا دېگەن-دەك ، بۇ تۆمۈردە بىر خاسىيەتنىڭ بارلىقىدىنمىكىن ، دەپ ئويلاپ قېلىۋاتىمەن ، — دېدى ئوماق .

— ئۇ قانداق خاسىيەتتۇ ؟

— ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى تاپىدۇ ، ئۇلارنىڭ روھىنى ئىزدەي-دۇ ، دېدىغۇ .

— ئۇ قانداق ئىز ، قانداق روھتۇ ؟

— مەن نەدىن بىلەي ، بۇنى قاناقا ئوچۇق دەپ بەرمىدى .

— سوراپ باقمىدىڭمۇ ؟

— قانداق سورايمەن . ھەتتا نېمىنى ، قانداق سوراشنىمۇ بىلمىسەم .

ئايقۇت ئۇلۇغ - كىچىك تىندى . ئوماقمۇ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ :

— ھەي ، بىزمۇزە ... — دەپ بېشىنى لىڭشىتتى .

— نېمىگە بۇنداق دەيسەن ؟

— دەيمىنا ، قاناقانىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۆزۈمچە ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم ، — دېدى ئوماق ، قالاچ قاناقاغا ئوخشاش ئالدىدىكى قومۇلۇقنىڭ چەت - چېكىنى تاپماقچى بولغاندەك يىراقلارغا قاراپ تۇرۇپ ، — ئويلىمامسەن ، ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن بىزگە مىراس قالغىنى ئۇلارنىڭ ئىزىنى بېسىپ مۇشۇ دەشت قۇملۇقتا كۆچۈپلا يۈرۈش ئىكەن . كۆچكەندە سۇدا ماڭساققۇ كېمە-مىزدە ماڭىدىكەنمىز ، بولمىسا ئۇمۇ قالىدىكەن . بارغان جايىمىزدا يىڭىدىن چېپىۋالىدىكەنمىز . بالىلىرىمىزمۇ بىزدەك مۇشۇنداق ئۆ-تەرمۇ ؟

— ئابدالغا بارغاندىن كېيىن يەنە كۆچۈپ يۈرمەسمىز ، — دېدى ئايقۇت .

تۇرۇپلا كۈننىڭ تەپتى ئىسسىشقا باشلىدى، بەلكى قەدەمسېرى كۈچىيىپ، پالاس چاپاندىنمۇ ئۆتۈپ يەلكىنى ئىسسىتماقتا ئىدى.

ئوماق كۈنگە قارىدى، كۈن تىكلەشكەن بولۇپ، ئۇنىڭ كۈچ-لۈك نۇرىدىن كۆزى چاقىيىپ ئاچالماي قالدى. ئەپتىدىن كۈننىڭ ئىسسىقى كۈپتىنغا ئالىدىغاندەك ئىدى. ئەگەر كۈننىڭ تاۋى قىزىپ كېتىدىغانلا بولسا، قۇملۇقتا ئىسسىقنىڭ كارامىتىنىڭ قانداق بو-لىدىغانلىقى ئوماققا ئايان: ئاسمان چوغ، قۇملۇق قوغ[1] بولىدۇ. بۇ چاغدا ئادەمغۇ پۇتىدا كىيىۋالغان بىر نەرسىسى بار، بىر ئاماللاپ ماڭىدۇ، ئەمما ئات - ئۇلاغلارغا تەس بولىدۇ. ئات - ئېشەكنىڭ تۇيىقى بولغىنى بىلەن، تۇياق ئوتتۇرىسىدىكى ئەتنى چوغدەك قى-زىپ كەتكەن قۇم ھەر قەدەمدە بىر كۆيدۈرۈپ ماڭالماس قىلىپ قويىدۇ، پەقەت چىدىيالماي قالسا پۇتىنى كۆيۈشتىن ئايايمەن دەپ گۆپپىدە يېقىلىدۇ - دە، تۈگىشىدۇ. كالىغا تېخىمۇ تەس، تۇياق-لىرىنىڭ ئاراچىلىرىغا كىرىۋالغان قىزىق قۇم ئۇنىڭغا زادى ئارام بەرمەي ئازابلايدۇ، بولالمىغاندا ئۇمۇ ئۆزىنى تاشلىۋېتىدۇ، شۇڭا ئالدىنى ئېلىپ ئامالىنى قىلمىسا بولمايدۇ. قۇملۇق ئادەملىرى يازدا كۆچىدىغان بولسا، ئۇسسۇزلۇق تەييارلىۋالغاندەك، ئۇنىڭمۇ تەييارلىقىنى قىلىپ ماڭىدۇ.

ئوماق كالىدىن چۈشتى.

— كۈن قىزىپ كېتىدىغاندەك قىلىدۇ، مەن ئالدى بىلەن ئاتنىڭ پۇتىغا يۆگەيدىغاننى يۆگەپ تۇراي، — ئاندىن ئۇ توختاققا قاراپ دېدى، — ئاڭغىچە سەنمۇ ئېشىكىڭنىڭ پۇتىغا يۆگەپ تۇر؛ ئاندىن قالغان ئېشەك، كالىلارنىڭ پۇتىغا يۆگەيلى، — دېدى.

بۇلار سەپەرگە چىقىشنىڭ ئالدىدا، سۆگەتبۇلاقتىكى چېغىدىلا ئايقۇت ئېغىرلاشقان قورسىقى بىلەن توختاقنىڭ قارىشىپ بېرىشى بىلەن ئۇلاغلارنىڭ پۇتىغا كىيدۈرۈپ قويىدىغان كىگىز پايپاقلارنى قۇيۇپ تەييارلىۋالغانىدى. باسىدىغان يولنىڭ ئۇزۇن، مەنزىلنىڭ يىراقلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ پايپاقلارنىڭ تېگى تەرىپىنى

---

① قوغ — قوقاس مەنىسىدە.

قىلىن قىلىپلا قالماي، يەنە تۆگە تاپىنىنىڭ تىرىسىدە چەملەپ قويغانىدى. ئۇلار ئات، ئېشەك، كالىلارنىڭ پۇتىغا تۇشۇقىغىچە پايپاق كىيدۈرۈپ يۆگەپ چىگىۋەتتى. ئۇماق بىلەن توختاق بۇ ئىشلارنى قىلىپ بولغۇچىلا كۈن ئېسىپ ئەڭ چېكىگە يەتكەندەك بولدى. ئاسمان چوغ بولدى، قۇملۇق قوغ بولدى. ئات — ئۇلاغلارنىڭ پۇتىنىڭ كۆيۈشىدىن خاتىرجەم بولغان بىلەن ئەڭ چوڭ غەم ئۇسسۇزلۇقتا قالدى. ئۇلار چەپەرنىڭ گېپى بىلەن بىر كۈنلۈكتىن ئاشقۇدەكلا سۇ ئېلىۋالغانىدى. تۈنۈگۈندىن بۇيان كۈتمىگەن تەپتى ئانچە ئېسىمىغان بولغاچ، سۇنى ئانچە ئايىماي ئىچىشكەنىدى. تۇرۇپلا ھاۋانىڭ بۇنچىۋالا قىزىپ كېتىشىنى ئۇلار ئويلاپ يەتمىگەنىدى. سۇ ئازلا قالدى، تېخىچە مەنزىلنىڭ قارىسى كۆرۈنمىسە.

— سۇ تۈگىسە بىزغۇ چىدارمىز، تۆمۈرنى قانداق قىلارمىز؟! — دېدى ئايقۇت. ئاۋازىنىڭ دېمى سىقىلىۋاتقاندەك بولۇپ چىقىشىدىن، ئۇنىڭ بالىسىنىڭ غېمىدە ئىچىگە يىغا كېلىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى.

— ئەھۋال ھەقىقەتەن ئېغىر ئىدى. ئادەمغۇ ئۇسسۇزلۇققا چىدايدۇ، لېكىن بۇنداق تونۇر تەپتى ئىسسىقتا بىردەملىككىلا بەرداشلىق بېرەلەيدۇ. چاڭقاق چېكىگە يەتمەيلا ئېغىز تاماق قۇرۇپ، گەپ قىلىشمۇ مۇمكىن بولماي قالىدۇ. ئات ئادەتتىكى ئىسسىققىمۇ چىدىمايدىغان ھايۋان. بۇنداق ئىسسىققا تېخىمۇ، مانا ھېلىتىنلا ئاتنىڭ بۇرنى كېرىلىپ، ئاغزى جاۋغايلىرىغىچە ئېچىلىپ، تىلى ساڭگىلاشقا باشلىدى. ئۇماق كىچىك كاسىغا سۇ قويۇپ ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. ئات سۇنى بىر سومۇرۇپلا ئىچىپ بولۇپ قاچىنى يالاپ كەتتى. ھەرھالدا ئۇنىڭ ئىچى، ئاغزى ھۆل تەملەشتى. ئۇماق يەنە بىر قاچىغا ئازراق سۇ قويۇپ ئايقۇتقا سۇندى. ئايقۇت گەپمۇ قىلماي ئالدى بىلەن بالىنىڭ يۈزىگە يېپىپ قويغان ياغلىقنى سۇغا چىلاپ سىقىۋېتىپ بالىنىڭ يۈزىگە تەگمىگۈدەك قىلىپ سەل كۆتۈرۈپ يېپىپ قويدى. ئاندىن بىر ئۇچىنى چاپىنىنىڭ تۈگمىسىگە ئۇلاپ بالىغا سايىۋەن قىلىۋالغان ياغلىقنىمۇ سۇغا چىلاپ

سىقمايلا ئىلگىرىكىدەك بالىغا سايىۋەن قىلىپ قويدى .

— ئۆزۈڭ ئىچمىدىڭمۇ ؟

— مەن چىدايمەن . توختاق ئازراق ئىچىۋالسۇن .

— توختاققا بېرىمەن ، بېرىمەن ، — ئۇماق قاچىغا بىرنەچچە يۇتۇم سۇ قۇيۇپ توختاقنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ ، — سۇ ئاز قاپتۇ ، مۇشۇنى بولسىمۇ ئىچىۋال ، — دېدى .

— ئانام ئىچمىدىڭمۇ ؟

— ئۇسسىماپتۇ .

توختاق سۇنى ئىچتى . بۇنى «ئىچتى» دېگەندىن ئاغزىنى نەم-دىۋالدى ، دېگەن تۈزۈك .

كالا ، ئېشەكنى ھەرقانچە ئۇسسىققا چىدايدۇ دېگەندىمۇ ، بۇن-داق قاتتىق ئۇسسىقتا ئۇزۇن يولغا چىدىيالمايدۇ . ئۇلارنىڭمۇ بۇرنى كېرىلىپ ، تىلى ساڭگىلاشقا باشلىدى . بالىنىڭ يۇزىگە ياپ-قان ياغلىقمۇ ئالللىقاچان قۇرۇپ كەتتى ، پەقەت ئىچىدىكى ياغلىق-نىڭ ئازراق نېمى قالدى . ئات - ئۇلاغلار بىرنەچچە قېتىم «سۇغى-رىلدى» ، توختاقمۇ سۇ ئىچتى . ئۇماق بىلەن ئايقۇتلا سۇ ئىچمى-دى ، ھېلىمۇ ياخشى كۈن ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدە ئەمەس ئىدى . جاھاننى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەن كۈننىڭ ئاستا - ئاستا يانغا قىيى-سىيىشى بىلەن قۇملۇق ئۈستىدىكى ۋىل - ۋىللارمۇ سۇسلىنىشقا باشلىدى ، لېكىن ئايقۇت چاڭقاپ بولالماي قالدى ، ئاغزى قۇرۇپ ، تىلى تامىقىغا چاپلىشىپ قالغاندەك بولدى . يېنىدىلا كېتىۋاتقان ئۇماققا سۇ دېمەكچىدى ، زۇۋان چىقىرالمىدى ، تىلى ئىشلىمەي قويدى . ئۇماقنىڭ كۆزىمۇ ئايقۇتتا ئىدى . ئايقۇت ئېرىگە قاراپ ئاغزىنى ئېچىپ سول قولىنىڭ بارمىقى بىلەن ئاغزىنى كۆرسەتتى . ئۇماق شۇئان كالىدىن چۈشۈپ كىچىك تۇلۇمدىكى سۇدىن ياغاچ چۆچەككە ئازراق قۇيدى . بۇ سۇ قاچىلانغان تۇلۇملارنىڭ ئاخىرقى-سى ئىدى . ئايقۇت تۇلۇمدىكى سۇنىڭ بىر قېتىم يەتكۈدەكلا قالغى-نىنى كۆردى . سۇدىن ئىككى يۇتۇملا ئىچىپ ، ئاغزىغا تولدۇرۇۋې-لىپ ، چۆچەكنى ئۇماققا بېرىۋېتىپ توختاق ئىچسۇن دېگەن ئىشا-

رىنى قىلدى . بۇ چاغدا ئات ، ئېشەك ، كالىلارمۇ سۇ ئىچمىسە بولمايدىغان ھالغا كېلىپ قالغانىدى . ئۇماق ئايقۇت ئۇچۇن تۆت يۇتۇمدەك سۇ ئېلىپ قېلىپ ، ئۆزى ئىككى يۇتۇملا ئىچىپ ، تۇلۇمدىكى سۇنىڭ ھەممىسىنى ئۇلاغلارغا يېتىشچە بېرىپ ، ئۇلارنىڭ ئاغزىنى ئاخىرقى قېتىم نەمدەپ قويدى . توختاق چۆچەكتىكى سۇنىڭ ئازراقىنى ئىچىپ ، قالغىنىنى ئۇنى ئىچسۇن ، دەپ قايتۇرۇپ بەردى .

يول مېڭىش داۋاملاشماقتا . قىيسايغان كۈنمۇ يولچىلارنىڭ ئېغىر قەدىمىدەك پەسلەپ بارماقتا ئىدى . تۇنۇگۇن يولغا چىققاندىن تارتىپ ھازىرغىچە ئۇلارنىڭ كۆرگىنى قۇملا ئىدى . بىرەر تال گىياھ ، بىرەر قۇرت ـ قوڭغۇز ، ئاسماندا بىرەر ئۇچارلىق ئۇچرىمىغانىدى ، گويا بۇ قۇملۇقتا مۇشۇ چوڭ ـ كىچىك تۆت ئادەم بىلەن بىرنەچچە ھايۋاندىن باشقا ھاياتلىق يوقتەك .

— ئايقۇت ! — ئۇماق تۇۋلىۋەتتى ، — چاچاق ! ھە ، يەنە يۇلغۇن !

ئۇماقلاردىن ئانچە يىراق بولمىغان تۆۋەن تەرەپ ئاسمىنىدا ئاندا ـ ساندا ئاقئۇلام ، سۇقسۇر ، قارۇناغا① ئوخشاش كۆل ـ سۇ قۇشلىرى ئۇچۇپ يۇرمەكتە ئىدى . بۇ ، سۇ بار جايغا يېقىنلاۋاتقانلىقنىڭ ئالامىتى ئىدى .

ئۈمىد تۇغۇلدى ، چاڭقىغان ۋۇجۇد ياشىرىۋاتقاندەك بولدى ...

ئۇماقلار چوڭ بىر قۇم دۆۋىسىدىن ئەگىپ ئۆتۈشكە ، ئۇن يەتكۇدەك يەردە قويۇق بىر مەھەللە كۆرۈندى .

— ئاۋۇ كۆرۈنگەن ئابدال شۇمىدۇ ؟ — ئايقۇت ئالدىراپ سورىدى .

— شۇدەك قىلىدۇ . يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا دادام بىلەن كەلگەندە ، مەھەللە ئىچىگە كىرىپ تاماقلىنىۋېلىپلا قارا قوشۇن كۆلى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەنتۇق ، — دېدى ئايقۇتنىڭ سورىغىنىغا

① قارۇنا — گۆشى ئىنتايىن ئاچچىق ، قانىدەك قاپقارا ، پاختەك چوڭلۇقىدىكى بىر خىل سۇ قۇشى .

جاۋابەن ئۇماق.

ئايقۇتنىڭ كۆڭلىنى: «ئامان - ئېسەن ئابدالغا يېتىپ بارالارمىزمۇ» دېگەن غەم ساراسىمىگە سېلىپ كەلگەنىدى، ئەمدى بولسا: «ھېچ كىشى بىلەن تونۇشمايدىغان، ئۆي - دوگۇلىنى بىلمەيدىغان ناتونۇش جايغا كەچ بېرىپ قالساق قانداق قىلارمىز. ياز بولغاندىكىن ئاسمان، ئاستىنىڭ قېيىرىدە ياتسىمۇغۇ بولىۋېرىدۇ، شۇنداقتىمۇ...» دەپ ئويلاپ كەلمەكتە ئىدى. مەھەللىگە تېزرەك يېتىپ بېرىشقا تەقەززا ئىدى، لېكىن ئۇنىڭغا مەھەللە يىراقلاپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلۇۋاتاتتى.

ئۇلار يەنە بىر قوم دۆۋىسىدىن ئەگىپلا قويۇق بىر يۇلغۇنلۇقنى ياقىلاپ مەھەللىگە ئېلىپ بارىدىغان بىر هارۋا يولغا چۈشتى. ئۇنى هارۋا ئىزى بولغانلىقى ئۈچۈنلا يول دېمىسە، بۇ يەردە بۇنداق ئىزلار جىق. كىم نەدە مېڭىشنى خالىسا شۇ يەردە ماڭىدۇ. بۇ ئىزلار خۇددى ئاشتاختا ئۈستىدىكى لەڭمەن چۆپلىرىگە ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ باش - ئاخىرى، ئۈچى نەدە، قايسى يول نەدىن كېلىپ نەگە كەتكەن، بىلگىلى بولمايدۇ، ئىرماش - چىرماش.

مەھەللىگە يېقىنلىغانچە ئايقۇتنىڭ خىيالىغا يەنە بىر غەم ئارىلىشىۋالدى. «مۇقىم ماكانلىشىۋالغۇچە تۆمۈرۈم ئۈچۈن بولسىمۇ بىر - ئىككى كېچە يېتىپ - قوپقۇدەك ئۆي تېپىلسا بولاتتى. ئابداللىقلارنىڭ كۆپىنچىسى قاراقوشۇنلۇق، قاراقوشۇنلۇقلارنى يەك ئايرىمىچى خەق دەيدۇ. بىزنىڭ تەكتىمىزمۇغۇ قاراقوشۇنلۇق...» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

توپ مەھەللىدىن ئۆي ئايرىپ چىققاندەك، يۇرت - مەھەللىدىن چەتتىرەك، بىر تەرىپى توغراقلىق تۆپىلىكنىڭ يان باغرىدا ياغاچ قورۇلمىلىق تۆت ئۆي چوقچىيىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆيلەرنىڭ ئۈچىدە ئادەم بار، بىرى بوش ئىدى. ئۇماق شۇ ئۆيدىكىلەردىن مەھەللە كىشىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ بېقىشنى، مەسلىھەت سوراشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئۇلار ئۆي ئالدىغا كېلىشىگە، توختاتمىغان ئېشەك «بىز كەلدۇق» دېگەندەك گۈگۈم جىمجىتلىقىنى بۇ-

زوپ كۆچەپ هاڭرىۋەتتى . ئىشەكنىڭ هاڭرىشىدىن چۆچۈپ كەت-
كەن تۆمۈر ئەنسىز قىرقىراپ يىغلاپ كەتتى ، بوۋاق بالىنىڭ
قاتتىق يىغا ئاۋازىدىن غەلىتىلىك هېس قىلىشقان چېغى ، ئۈچ
ئۆيدىن تەڭلا ئەر - ئايال ، قېرى - ياش بولۇپ يەتتە - سەككىز
كىشى چىقىپ ، ئات ، كالا ، ئىشەك مىنگەن ، بىرنەچچە كالا -
ئىشەككە لاقا - لۇقىلىرىنى ئارتىۋالغان ناتونۇش كىشىلەرگە قاراپ
قېلىشتى . ئوماق دەرهال كالىدىن چۈشۈپ بۇرۇندۇقنى توختاقىغا
تۇتقۇزۇپ قويۇپ ، تۇرغانلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ هەممىگە سالام
بەردى .

— نەدىن كېلىۋاتىسىلەر ؟— دەپ سورىدى توپ ئىچىدە تۇر-
غان ساقىلىغا خېلى ئاق كىرگەن ، قويۇق قوڭۇر ساقاللىق ، قوي
كۆز ، ئوتتۇرا بوي بىر بوۋاي .

— سۆگەتبۇلاقتىن .

— سۆگەتبۇلاقتىن...— بوۋاي ئوماقنىڭ جاۋابىنى تەكرارلا-
پ ، ئۇنىڭغا سەپسېلىپ بىر قارىۋېتىپ سورىدى :

— ئەسلىي يۇرتۇڭلار سۆگەتبۇلاق ئەمەسقۇ دەيمەن ؟

ئوماقمۇ بوۋايغا دىققەت بىلەن بىر قارىۋېتىپ جاۋاب بەردى :

— ئەسلىي چارىدىن ، سۆگەتبۇلاققا كۆچۈپ بارغان .

— گوي - گوي ، شۇ كۆچۈش . چارىدا كىمنىڭ جەمەتىدىن
سەن ؟

— دادام تۇلەشباي ، ئاتامنىڭ ئىسمى تۇراق .

— گوي - گوي - گوي ، ئويلىغىنىمدەك بولدى . تۇلەش
ئالغۇرنىڭ پولگىنى تۇراق يولۋاسنىڭ ئوغلى ئوماقمۇ
سەن ، — بوۋاي شۇنداق دەپ ئوماقنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇنىڭ
تەقى - تۇرقى ، باش - كۆزىگە سىنچىلاپ قاراپ ، — خېلى
ئۆزگىرىپ كېتىپسەن . پەقەت كۆزۈڭ بىلەن ئوڭ مەڭزىڭدىكى
مېڭىڭدىن تونۇغاندەك قىلدىم . بۇلار كىمنىڭ بولىدۇ ؟ — بوۋاي
ئايقۇت بىلەن توختاقنى كۆرسىتىپ سورىدى .

ئوماق جاۋاب بېرىپ ، ئايقۇت ، توختاقنى تونۇشتۇرۇپ بولۇپ

بوۋايدىن سورىدى :
— دادام بىلەن ئاتامنى بىلەمسىز ؟ — ئوماق دادىسى يوللۇق بوۋايىنى «سىز» لەپ سورىدى .
— داداڭ تۇلەش خىلى يەرگە تونۇق . ئۇ كۆزۈپلا قالغان كىيىك ، جەرەننى ئاتلىق قوغلاپ سالما تاشلاپ ، بۇركۇت قامالاپ پۇكلىنۋالغاندەك پۇكلەپلاۋالاتتى ، تۇتماي قويمايتتى . شۇڭا بىز ئۇنى «تۇلەش ئالغۇر» دەيتتۇق . بىلىقتا سانجىيدىغان سانجىغاق بىلەن يولۋاس ئۆلتۇرگەن ئاتاڭ تۇراق يولۋاسنى جىمى لوپلۇق بىلىدۇ . سەن يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدىغۇ دەيمەن ، داداڭ تۇلەش بىلەن قاراقوشۇن كۆلىگە كېتىۋېتىپ بىزنىڭ ئۆيدە تاماق يەپ كەتكەنتىڭلار ، سىن ـ چىرايىڭ ، ئىسمىڭ ئېسىمدە قالغاندەكەن ، — بوۋاي توپتىكىلەرگە قاراپ ، — بۇلارنىڭ يۇك ـ تاقلىرىنى چۇشۇرۇپ بوش ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇڭلار ، — دەپ تاپىلىدى .
ئۇزۇن ۋاقتىدا ئوماقلار بوۋاينىڭ ئۆيىدە تاماق يەپ چىققاندىن كېيىن ، دادىسى كېتىۋېتىپ ئۇنىڭغا ئۇي ئىگىسىنىڭ ياخشى تەرەپلىرىنى تەرىپلەپ ، ئىسمىنىمۇ تىلغا ئالغانىدى . كىم بىلسۇن ، يىگىرمە يىلدىن كېيىن بۇ تەرەپكە كېلىپ قېلىشىنى ، يەنە كېلىپ تەقدىرنىڭ قۇدرەت ـ ھېكمىتى بىلەن دەل شۇ ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ قېلىشىنى . ئۆتكەن ئىشنى ئۇنتۇپ قېلىشنىڭ ھامان بىر كۇنى ئادەمنى پۇشايماندا قويىدىغانلىقىنى ئۇ مۇشۇنچىلىك ئىشتىمۇ ھېس قىلدى . ئوماق شۇ تاپتا بوۋاينىڭ مۇشۇ يېشىدا ئۇنىڭ يېشىنى ئۇنتۇپ قالماي ، ئەكسىچە ئۆزىنىڭ تۇز ـ تاماق بەرگەن بوۋاينىڭ ئىسمىنى ئېسىدە ساقلىيالمىغىنىغا ئىچىدە ئۆزىنى مىڭنى كاچاتلىماقتا ئىدى . بوۋاي ھەربىر قارىغاندا ئۇنىڭغا : «ھەي ، سەن ئۇنتۇغاقكەنسەن» دېگەندەك تۇيۇلۇپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ ئويلىدى ، بوۋاينىڭ ئىسمىنى ئېسىگە ئالماقچى بولدى ، ئويلىدى ، ئويلىدى ... «توغرا ، دادامنىڭ ئىسمىغا ئوخشايتتى . تۇلەك ، تۇلەك بوۋاي !» ئوماق بوۋاينىڭ ئىسمىنى ئاخىر ئېسىگە ئالدى .
ئوماق بېرىپ ئايقۇتنىڭ قولىدىن بوۋاقنى ئالدى . ئايقۇت

ئاتتىن چۈشۈشكە ئۈتتۈز ياش ئەتراپىدىكى بىر چوكان كېلىپ ئۇنىڭ قولىدىن تىزگىننى ئالدى . ئۇلار تۇلەك بوۋاينىڭ باشلىشىدا ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ سۇپىدا ئولتۇرۇشتى . تالادىكىلەر ئۇماقلار-نىڭ يۈك - تاقلىرىنى چۈشۈرۈپ ، ئائىلە بىساتلىرىنى بوش ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى ، ئۇلاغلىرىنىڭ باغلايدىغىنىنى باغلاپ ، چۈشەيدى-غانلىرىنى چۈشەپ قويدى . ئايقۇتنىڭ قولىدىن ئاتنى ئالغان ئايال ئۆيگە كىرىپ داستىخان سالدى .

— نېمە ئەتتىڭلار ؟ — تۇلەك بوۋاي ھېلىقى ئايالدىن سورىدى .

— ئۇجۇل تالقىنىدا ئۇماچ ئەتتۇق ، — ئايال جاۋاب بېرىپ بولۇپ تالاغا ماڭدى .

— كېلىنىم بولىدۇ ، ئىسمى گۆھەر ، كەمپىر ئالدىنقى يىلى مېنى قويۇپ كېتىپ قالدى .

ئۇماق تۇلەك بوۋايدىن بىر نەرسىنى سورىماقچىدى ، بوۋاينىڭ چوڭ نەۋرىسى ھەكىم ئابدۇش[1] كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى ، ئارقى-سىدىن گۆھەر توختاقنى ھەم ئۆزىنىڭ ئىككى بالىسىنى ئەگەشتۈ-رۈپ كىردى . ئۇلار جىگدە سىلىپ ئوخشىتىپ ئېتىلگەن ئۇجۇل ئۇمىچىنى مەززە قىلىپ ئىچىشتى . ئۇماقلار ساق ئىككى كۈن يول مېڭىپ قاتتىق تالجىقىپ كەتكەچكە ، تۇلەك بوۋاي ئۇلارنى ئارتۇقچە گەپكە سالمىدى . ئۇماقلار چىقىپ ، ئاجرىتىپ بەرگەن ئۆينى بىر-قۇر تۈزەشتۈرۈپ ئۆزلىرىنىڭ پالاس - سېلىنچىلىرىنى سې-لىپ ياتتى - دە ، ھايالشىماي ئۇچىلىسى قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى . تۇمۇر ئانىسى ئۇماچ ئىچىۋاتقاندا ئىمپلا ئۇخلاپ قالغانىدى .

— ئۇماق ، ئۇماق !

ئۇماق ئايقۇتنىڭ تۇۋلىغاچ بوقۇپ تۇرتۇشىدىن ئويغىنىپ كەتتى .

— جۆيلۈگەن ئوخشىمامدىمەن .

— بىر نېمىلەرنى دەپلا كېتىۋاتىسەن ، گەپ قىلىپ مېنى

---

[1] ئابدۇش — مىستىن ياسالغان تۆت پۇتلۇق قازان .

ئويغىنىۋەتتىڭ . نېمە دېگىنىڭنى ئۇققىلى بولمايدۇ ، ئارىلاپ :
«قالاچ ، دىۋە ، قالاچ ، دىۋە...» دەيسەن .
— شۇنداقمۇ ، — قالاچ قاناقا بىلەن «دىۋە ئادەم» — چەپەرنى چۈشەپتىمەن . — قالاچ قاناقا : «ئەجدادلار ، ئىز... ئىزلىرى... بىز كۆچۈپلا... بالىلىرىڭنى... ئىز ، ئىزلارنى...» دېگەندەك گەپلەرنى قىلغۇدەك . چەپەر : «يارداڭلىق... ماقاتلىق ، ئاتام ئاگايى...» دېگۇدەك ھەم يەنە : «مەن كەتەرمەن بۇ ئۆمرۈمدە بوي ئۆتۈپ» دەپ قوشۇق[1] ئېيتقۇدەك . تايۇقنىمۇ چۈشەپتىمەن ، «توختاققا ئوبدان قاراڭلار ، ئۇ سىلەرگە ئامانەت» دېگۇدەك...
— ئوماق بۇ گەپلەرنى دەۋاتقاندا ئايقۇت ئۇيقۇغا چۆمۈپ بولغانىدى .
— ئىككى كۈن بالا كۆتۈرۈپ ئاتتا ئولتۇرۇپ بەك تالچىقتى ، بىچارە ، — ئوماق ئىچىدە ئۆزىگە ئۆزى شۇنداق دېگەچ تۇمۇرنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويۇپ ئورنىغا قىڭغايدى - دە ، شۇئان ئۇمۇ ئۇيقۇغا كەتتى .

2

ئوماق ، ئايقۇتلار بۇ كېچە قېنىپ ئۇخلىدى . بىر كېچىدە ئۈچ - تۆت قېتىم ئويغىنىپ ئازراق خەقىشلىك قىلىۋالىدىغان بالىسى بۇ كېچە : «ئانام قېنىپ ئۇخلاپ ھاردۇقىنى چىقىرىۋالسۇن» دېگەندەك بىر قېتىملا ئويغاندى ، ئانىسىنى ئېمىۋېلىپلا يەنە شۇ ھامان ئۇخلاپ قالدى . ئادەتتىكى كېچىلەردە بالىنىڭ «ئىڭە»سى بىلەن تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ ئايقۇتقا ياردەملىشىپ بالىنىڭ ئاستىنى قۇرۇقدىشىدىغان ئوماق بۇ كېچە ئويغانماي ئۇخلىدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ :
— بۇ كېچە بالا ئەجەب ئويغانماي ئۇخلاپ كەتتا ، يىغلىسا مەن

① قوشۇق — قوشاق . بۇ سۆز ئادەم ئىسمىغا قوشۇلۇپ كەلگەندە «پالانى قوشاقچى» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ .

تۇيماي قالدىمۇيا ؟ — دېدى.
بىر قېتىملا ئويغاندى. خۇددى مېنى ئويغىتىش ئۈچۈن قىلغاندەك «ئىڭە» لەپلا قويدى، يىغلىمىدى ؛ ئېمىتىپ قويۇۋە-دىم ، يەنە ئۇخلاپ قالدى ، — دېدى ئايقۇت. ئۇ گېپىنى دەۋېتىپ بالىغا قارىدى ۋە ئاستا پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى.
بالا قىسقا - قىسقا تىنىپ تاتلىق ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئاقپىشماق يۇمىلاق يۈزىگە ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. بالىنىڭ چىرايى ئانىسىنى تارتقاندەك كۆرۈنەتتى.
ئوماق بالىسىنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك ئىچ - ئىچىدىن زوقلىنىپ قاراپ تۇرۇپ كەتتى ، ئاندىن ئۇمۇ ئېگىلىپ پېشانىسىگە يېنىككىنە سۆيۈپ قويدى.
— بۇ بالىمىزدا چوقۇم بىر خاسىيەت بار. كېچىدىن بىرلا قېتىم ئويغىنىپمۇ ھازىرغىچە ئۇخلاۋاتسا مانا. كۈندە بۇ كەمدە ئويغىنىپ سىنى خېلى ئاۋارە قىلاتتى، — دېدى ئوماق ئايقۇتقا قاراپ.
— مەنمۇ شۇنداق ئويلاپ قېلىۋاتىمەن، بولسىغۇ...
ئايقۇتنىڭ گېپى ئاغزىدا قالدى. ئىشىك ئېچىلىپ ئۆيگە گۆ-ھەر كىردى. ئوماق بىلەن ئايقۇتقا سالام بېرىپ بولۇپ بالىنىڭ يېنىغا كەلدى.
— تاتلىق ئۇخلاۋېتىپتۇغۇ بۇ كىچىك ئوماق، — گۆھەر شۇنداق دەپ ئايقۇتقا يۈزلىنىپ، — تاماق تەييار بولدى، چىقىپ تاماق يەۋېلىڭلار ، — دېدى - دە، ئىشىككە قاراپ ماڭدى ۋە ئىشىك يېنىغا بېرىپ كەينىگە قاراپ، — بوۋامنىڭ ئۆيىگە ، — دەپ قوشۇپ قويدى.
گۆھەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئوماق:
— ئەجەب مېھرى ئىسسىق، كۆزىدىن كۆلكە يېغىپ تۇرىدى-كەن ، — دېدى.
— ئىسمى جىسمىغا لايىق گۆھەر ئىكەن ، — دېدى ئايقۇت.
بالا ئويغاندى. ئايقۇت ئالدى بىلەن بالىنىڭ ئاستىنى قۇرۇق-

داپ باشقىدىن يۆگىدى ، قوچىقىغا ئېلىپ ئېمىتىپ بولغاندىن كېيىن ، ھەممىسى تاماقنا چىقىشتى . تۆلەك بوۋاي ئوماقلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى ۋە بىر - بىرلەپ ھال سورىدى . ھەممىسى دەرقەمتە ئولتۇرۇشۇپ گۆھەر قاراقوشۇنلۇقچە ئەتكەن بولماق قاتمىسى① بىلەن بېلىق شورپىسىدا ناشتا قىلىشتى .

— جاھانبەگ بىلەن كۆرۈشكۈچە مۇشۇ يەردە تۇرۇڭلار . جاھانبەگ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا قارايلى ، — دېدى تۆلەك بوۋاي ناشتا قىلىنىپ ، داستىخان يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن .

— بوۋا ، جاھانبەگ ھازىر ئابدالدا يوقما ؟ — ئوماق تۆلەك بوۋايدىن سورىدى .

ئۇ بۇگۈنلا جاھانبەگ بىلەن كۆرۈشۈپ ، قالاچ قاناقا ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ بېرىشكە ، ئامانەت قىلغان ئوقيانى ۋاقتىدا بېرىۋېتىپ ، ۋەزىپىنى ئادا قىلىۋېتىشكە ئالدىرايتتى .

— ئارغان تەرەپكە كەتكەن ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن قايتىپ كېلىدۇ ، — بوۋاي ئوماقنى بىرنەچچە جان تاماق يەپ تۇرۇۋېرىشكە خىجىل بولۇۋاتقان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ ، ئۇنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ، — داداڭ بىلەن ئىككىمىز ئاكا - ئۇكىدەك يېقىن ئىدۇق . شۇڭا سەنمۇ مېنىڭ بالامدەك . خاتىرجەم تۇرۇۋېرىڭلار ، — دېدى .

ئوماق تۆلەك بوۋاينىڭ كۆڭلىنىڭ ياخشىلىقىدىن بەك تەسىرلەندى . دادىسىنىڭ يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا قاراقوشۇن كۆلى تەرەپكە بېرىش يولىدا بۇ بوۋاي بىلەن بىر قېتىملا كۆرۈشۈپ قالغىنى ، ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ زادى كۆرۈشمىگىنى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى . شۇڭا بۇ جەھەتتىكى گەپنى قويۇپ :

— بوۋا ، ئابداللار زادى قانداق قوۋم ، قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن

① بولماق قاتمىسى — ئۇجۇل تالقىنى ، جىگدە تالقىنى ، بېلىق يېغى ۋە قايماق ئارىلاشتۇرۇپ بولماق ئېتىلگەندىن كېيىن ، لىگەنگە ئوخشاش قاچىلارغا ئۇسۇپ قويۇلىدۇ . سوۋۇپ قېتىشقاندىن كېيىن ئېلىپ قويۇپ ، يەيدىغاندا ئۇششاق كېسىپ - توغراپ يەيدۇ . بۇ لوپلۇقلارنىڭ ئوزۇقلۇقى يۇقىرى ئەنئەنىۋى ئېسىل تامىقى .

تېگى بېرمۇ، باشقىمۇ؟ — دەپ تولەك بوۋايدىن ئاخشام سورىماقچى بولغان سوئالنى سورىدى.

تولەك بوۋاي ئۆيىنىڭ تۈڭلۈكىدىن ئەتىگەنكى سۈزۈك، تىپ-تىنىچ كۆل سۈيىدەك تىنىق ئاسمانغا تىكىلىپ قاراپ كەتتى، قوشۇمىسى تۈرۈلدى... بوۋاينىڭ بۇ ھالىتى قالاچ قاناقانىڭ يىراق ئۆتمۈشكە قاراپ خىيالغا چۆكۈپ كېتىدىغان ئۇيۇقتا ئۆزۈندىن - ئۆزۈن كۆرۈنۈشكە ئوخشاپ كېتەتتى.

«بۇ بوۋاي قالاچ قاناقانى بىلەمدىكىن، كۆككە تىكىلىپ قىلدىشىنىڭ ئوخشاپ كېتىشىدىن بىلىشىدىغاندەكمۇ قىلىدۇ...» ئۇماق خىيالىنىڭ ئاخىرىغا يەتمىگەندى، تولەك بوۋاي گەپكە ئېغىز ئېچىپ قالدى:

— مەن ئابداللىقلارنىڭ قانداق قوۋملۇقىنى، قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن تېگىدىن بىر ياكى بىر ئەمەسلىكىنى بىلمەيتتىم. مەن ئۆزۈمنى ئابدالدا ياشىساممۇ، تېگىم - ئەسلىم قاراقوشۇنلۇق دەپلا بىلەتتىم، نېرىسىنى بىلمەيتتىم. ئوتتۇز يىلنىڭ ئالدىدا، يەتمىش بەش ياش چاغلىرىمدا سۆگەتبۇلاق تەرەپكە ئوۋغا بېرىپ، قايتىشىمدا بۇلاقكۆلگە كېلىپ قالدىم. شۇ يېشىمغىچە ئۇ جاينى كۆرۈپ باقمىغاندىم. بۇ لوپ دالىسىدا تېخى سەن، بىز كۆرمىگەن، ئاڭلاپ باقمىغان جايلار جىق ئوخشايدۇ. ئۇ يەردىكى قالۇچىلار جەمەتىدە قالاچ قاناقا بىلەن پاراڭلىشىپ قالدىم. ئۇ ئۆتمۈش ئەجدادلار توغرىسىدا گەپ قىلىشىپ كېلىپ توختاپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ كېتىدىكەن، — تولەك بوۋاينىڭ ئۆزىمۇ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ ئۇھسىنىپ قويدى، — ماڭ، تالاغا چىقايلى. بۇ ئۆزۈن گەپ، ئاڭلىساڭ ئاجايىپ گەپ، — بوۋاي شۇنداق دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

ئۇماق بوۋايدىن يېڭى بىر گەپ ئاڭلايدىغانلىقىغا قىزىقىپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى.

— ئوغلۇڭنىمۇ ئېلىۋال، ئۇمۇ ئاڭلاپ قالسۇن، — دېدى بوۋاي ئۆيدىن چىقىۋېتىپ.

ئۇلار ئۆينىڭ ئۈستۈن تەرىپىدىكى ئېگىزرەك بىر قۇم دۆۋىسىنى نىشانلاپ ماڭدى. تۇلەك بوۋاي يۈز ياشتىن ئاشقىنىغا قارىماي قۇم دۆۋىسىگە قەدىمىنى قىران يىگىتتەك تېز - چەبدەس، يېنىك - يېنىك ئېلىپ، ئالدىغا ئانچە ئېگىشىپ قويماي ئۆرلەيتتى. ئۇلار قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇردى. توختاق ئىككىسىنىڭ ئالدىدا پۈتىنى سوزۇپ يانپاشلىدى.

تۇلەك بوۋاي بىلەن ئوماق خۇددى تاغ چوققىسىدىكى قورام تاش ئۈستىدە كەڭ ئۇپۇق سەتھىسىگە، زېمىنغا كۆزىنى تىكىپ ئولتۇرغان بۈركۈتكە ئوخشايتتى. تۇلەك بوۋاي ئوماقتىن ئاتمىش ياشقا يېقىن چوڭ بولسىمۇ، قارىماققا ئانچە چوڭ پەرقى يوقتەك كۆرۈنەتتى. پەقەت تۇلەك بوۋاينىڭ كۆزىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدىكى قورۇقلار بىلەن ئاق ئارىلىغان بومبۇر ساقىلىلا بوۋاينىڭ ئوماقتىن ئۇزۇنراق ياشاپ، كۆپنى كۆرگەنلىكىگە گۇۋاھلىق بىلدۈرۈۋاتقاندەك تۇراتتى. بۇلاردىكى يەنە بىر پەرق ئوماق بويلۇق، ئۈستىخانلىق، بوۋاي بولسا ئوتتۇرا بوي، تەمبەل ئىدى. چىرايىنىڭ ئۆڭسۈلى لوپ دالىسى ئادەملىرىدە بولىدىغان ئوخشاشلىقتا ئىگە ئىدى. بۇ يەرنىڭ ئۇپۇق، گىرىمسەنلىرىمۇ، تومۇزدىكى ۋىل - ۋىللىرىمۇ قۇم رەڭ. قۇملۇقنىڭ ياز - تومۇزدىكى تونۇر تەپتىدەك ئىسسىقىنىڭ كۆيدۈرۈشى، قىش - زېمىستان سوغۇقىنىڭ نەشتەردەك سانجىلىپ ئاچچىق - چېقىشلىرى، كۈز، ئەتىيازدىكى شامال - بورىنى ئۇچۇرغان قۇملارنىڭ يىڭنىدەك سانجىلىپ ئۇرۇشلىرى نەتىجىسىدە، ئادەملىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ رەڭگىرويى مىس رەڭ، دالا - يايلاق ئادەملىرىنىڭكىدەك يۈزى كەڭ، ئىككى زاڭىقى سەل بۈرتۈپ چىققان. دائىم ئات - ئۇلاغ، بولۇپمۇ كۆپ ھاللاردا كالىغا مىنگەچكە، ئەر - ئايال ھەممىسىنىڭ ساغرىسى چوڭراق، ئەرلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆكرەك - يەلكىسى كەڭ، بۇ ئۇلارنىڭ كىچىكىدىن تارتىپلا كېمە تاياپ ئۆتكەنلىكىنىڭ نىشانى. بۇلار لوپ ئادەملىرىدىكى ئورتاق جىسمانىي ئالاھىدىلىك. تۇلەك بوۋاي بىلەن ئوماقتىمۇ ئاشۇ ئالاھىدىلىكلەر گەۋدىلىنىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بۈركۈتنىڭكىدەك بىر جۈپ سىنچى كۆزلىرىدە لوپلۇقلارنىڭ تەبى-

ئەت بىلەن بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن ماسلىشىشچانلىقى ، قەيسەر ، چىدامىلىقلىقى ئەينەكتە كۆرۈنگەندەك ئوچۇق ئەكس ئېتىپ تۇراتتى .

— مەن ئابداللىقلار بىلەن قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ يىلتىزى بىر قوۋم ئىكەنلىكىنى قالاچ قاناقادىن ئاڭلاپ بىلگەندىن كېيىن ، «قا-راقوشۇنلۇق» ، «ئابداللىق» ، «قالۇچى - ئالۇچى» دېيىد-شىپ ، بىر - بىرىمىزنى يەكلىشىپ «پوش - پوش» دەپ يۈرۈپ كەلگەن يېرى ئاران مۇشۇ » دېگەندەك ، يا بىز قاراقوشۇن ، ئابدال-لىقلار ئاسمانغا چىقىپ كەتمەپتۇق ؛ يا قالۇچىلار ، يانلار يەرگە كىرىپ كەتمەپتۇ . يەنە ئوخشاشلا تارىمنىڭ سۈيىنى ئىچىپ ، كې-يىك ، جەرەن ، بېلىقلىرىنى يەپ ، قومۇلىرىدا ئېغىناپ يۈرۈپتۇق . يەيدىغىنىمىز ، ئىچىدىغىنىمىز ، كىيىدىغىنىمىز ھەم تىلىمىز ئوخشاش بولسىمۇ ، پەقەت دىلىمىزلا ئانچە ئوخشىماي قالغانىكەن . ئۇدۇل كېلىپ قالساق : «نېرى تۇر ، بېرى تۇر» دېيىشىپ يۈرۈپ-تۇق ، دەپ ئۆزۈمچە خىيالغا چۆكىدىغان بولۇپ قالدىم . بۇ قېتىم ئابدالدا يېڭى يۇرت قۇرماقچى بولغاندا ، بەزىلەر قاراقوشۇن ، ئاب-دال ، قالۇچى ، تىكەنلىك ، چارا... دەپ ئايرىم - ئايرىم مەھەللە قۇرىمىز ، دېگەنلەرمۇ بولدى . جاھانبەگ بۇنداق قىلماسلىقنى تاپى-لىسىمۇ بەزىلەر يەنىلا ئايرىمچىلىقىدا چىڭ تۇرۇۋېلىۋاتىدۇ . يۇرت بېگىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغانلار مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلامدۇ ، قولاقمۇ سالمايدۇ . شۇڭا جۇدۇنۇم تۇتۇپ : «قانداق قىلىشساڭ قىلىشىۋال» دەپ مەھەللىنى تاشلاپ مۇشۇ چەتكە چىقىۋالدىم ، — دېدى تولەك بوۋاي ۋە ئەپسۇسلىنىپ بېشىنى چايقىدى .

ئوماق بۇ يەرگە ئەمدىلا كەلگەچكە ، يۇرت قۇرۇش ئىشىغا ئارىلىشىپ گەپ قىلىشنى خالىمىدى . «يۇرتنى قانداق قۇرۇش يۇرت بېگىنىڭ ئىشى» دەپ قارايدىغان ئوماق ، بوۋايدىن ئۆزى بىلىشكە قىزىقىپ كېلىۋاتقان بىر ئىشنى سورىدى :

— ئاڭلىسام بىر زامانلاردا ئابدال نېگى بىلەن تاغ خانى ئوتتۇرىسىدا بىرنەچچە يىل ئۇرۇش بولغانىكەن ، بوۋا ، بۇ زادى قانداق ئىش ؟ سۆزلەپ بەرسىڭىزكەن

تۆلەك بوۋاي كۆزىنى يەنە يىراققا، كۆككە تىكتى، قوشۇمىسى تۈرۈلدى.

— ئابدال بېگى ئابدالنىڭلا بېگى ئەمەس، پۈتۈن لوپ دالىسىنىڭ بېگى. بۇ بەگلەر ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ئابدال ئەتراپىدا تۇغۇلۇپ، ئابدالدىلا تۇرغاچقا، ئابدال بېگى دەپ ئاتىلىپ قالغان. قالاچ بوۋاينىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلارنىڭ ئەسلىي يۇرتى لوپ كۆلى بويىدىكى كۆلشەھىرى ئىكەن. بۇ شەھەر خاراب بولغاندىن كېيىن بىر قىسىم كىشىلەر ھاياتلىق ئۈچۈن سۇ - ئوتلاق قوغلىشىپ كۆچۈپ يۈرۈپ جېنىنى جان ئېتىپ كەلگەنىكەن، كېيىن ئابدال شەھىرى بىنا بولغاندا بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىپ ماكانلىشىپ قاپتۇ. كېيىنكى چاغلارغا كەلگەندە، ئۇلارنىڭ پۇشتىلىرى ئابدال شەھىرىگە خان - بەگ بولۇپ ھازىرغىچە يۇرت سوراپ كېلىۋېتىپتۇ، ئابدال بىلەن تاغ خانى ئوتتۇرىسىدا بولغان ئۇرۇشقا كەلسەك، ئۇ قايسى بەگ ۋاقتىدا، قاچان بولغانلىقىنى بىلمەيمەن. قالاچ بوۋايدىن ھەم بوۋامدىن ئاڭلىغىنىمنىلا سۆزلەپ بېرەي، — تۆلەك بوۋاي ئالدىدا قۇمغا سوزۇلۇپ ياتقان توختاقنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا، — قۇلاق تىكىپ ئاڭلىۋال، ئېسىڭدە چىڭ ساقلاپ، بىزدىن كېيىن قالغاندا باشقىلارغا سۆزلەپ بەر. بۇ خېلى بۇرۇنقى ھېكايە - رىۋايەت بولسىمۇ، ئاتىلار بالىلارغا ئېيتىپ بېرىپ كەلگەچكە، مەن سىلەرگە ئېيتىپ بېرىۋاتىمەن. ئەۋلاد ئۈزۈلۈپ قالمىسىلا، ئەجدادلار توغرىسىدىكى ھېكايىلەرمۇ ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ، — بوۋاي بىرپەس خىيال دېڭىزىغا چۆكۈپ جىم بولۇپ قالدى. ئوماق، ئۇنىڭدىنمۇ بەكرەك توختاق تۆلەك بوۋاينى ھېكايىگە قاچان ئېغىز ئاچاركىن دەپ تەلمۈرمەكتە.

3

ئوماق بىلەن توختاق تەلمۈرۈپ ئولتۇرماقتا، خۇددى بوۋاق ئانىسىنىڭ ئېمىتىشىگە تەلمۈرگەندەك. تۆلەك بوۋاي ئوچۇق ئاسمان بوشلۇقى بىلەن باغاشلىشىپ ياتقان بارخانلىق پايانسىز قۇملۇقتىن

كۆزىنى ئۆزمەي قارىغىنىچە ئوماقتىن سوراپ قالدى:

— سەن سوئالىڭنى قاناقادىن سورىمىدىڭمۇ؟

— ياق.

— ئۆزى بۇ ھەقتە گەپ قىلىپ بەرمىدىمۇ؟

— ئۇ ۋەقەنى قاناقامۇ بىلەمدا؟

— ئۇ ۋەقە توغرىسىدا ئاتاڭ ياكى داداڭ ئازراق گەپ قىلىپ بەرمىدىمۇ؟

— ئۇلار بىلمەيدىغان بولغىيدى.

بوۋاي زۇۋان سۈرمىدى، بەلكى بايىقىدىنمۇ يىراقلارغا قاراپ تېخىمۇ جىمىپ كەتتى، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ بېشىنى ئىككى يانغا ئىرغىتىپ قوياتتى.

— بىزدىكى بەزى ئاقساقاللار ئۆزىنى مەن يۇرت ئاقساقىلى، يۇرت ئاتىسى دەيدۇ، ئەمما يۇرت، ئەل غېمى خىيالىدا يوق، ئۇۋ تاماشىسىدىن بېرى كەلمەيدۇ، — بوۋاي يىراق ـ يىراقلارغا قارىغىنىچە ئۆزىگە ئۆزى گەپ قىلىۋاتقاندەك سۆزلىمەكتە ئىدى، — قاناقا ئۆزى ماختىلىدىغان ئۇ ۋەقەنى ئاغزىغا ئېلىپ باقمىدى، بىرەرسىگە سۆزلەپ بەرگىنىنى ئاڭلاپ باقمىدىم، لېكىن ئۇ ۋەقەنى قاراچىلار① ئۇنتۇمىدى. ئاتاڭ ياكى داداڭنىڭ ئۇ ۋەقە توغرىسىدا ساڭا ھېچ نەرسە سۆزلەپ بەرمىگىنىگە ھەيران قېلىۋاتىمەن، — بوۋاي ئىتتىك يېنىغا بۇرۇلۇپ ئوماقتىن:

— بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلەمسەن؟ — دەپ جىددىي تۇستە سورىدى.

بوۋاينىڭ سوئالىدىن ئوماق تېڭىرقاپ قالدى ۋە ئىچىدە دەرھال ئويلىدى: «بۇنىڭدا قانداق سەۋەب باردۇ؟!» ئوماق ھەيرانلىقتا سورىدى:

— ئۇ ۋەقەنى ئاتامۇ بىلەمتا؟!

بوۋاي ئوماقنىڭ بۇ سوئالىغىمۇ دەمال زۇۋان سۈرمەي خىيالغا پېتىپ تۇرۇپ كېتىپ ئاندىن ئېغىز ئاچتى:

---

① قاراچى — پۇقرا، ئادەتتىكى خەلق.

— بۇنىڭ سەۋەبى ، قاناقانىڭ قالۇچى ، ئاتاڭ ، داداڭنىڭ
قاراقوشۇنلۇق بولغانلىقى...

تۇلەك بوۋاي دەۋاتقان گېپىنى توختىتىپلا يەنە خىيالغا چۆك-
كەندەك تۇرۇپ كەتتى .

ئۇماق تېخىمۇ گاڭگىراپ ، خىياللىرى چىگىشلىشىپ كەتتى
«ئۇ زادى قانداق ۋەقە بولغىيدى ، ئۇنىڭ قەبىلچىلىك بىلەن
قانداق مۇناسىۋىتى باردۇ ؟» بوۋاينىڭ ئېغىز ئېچىشىغا ئۇماق بىتا-
قەت بولۇپ تەلمۈرمەكتە ئىدى .

تۇلەك بوۋاي بىر ئۇلۇغ تىنىۋېتىپ ئاخىر ئېغىز ئاچتى .

ۋەقە مۇنداق ئىدى :

بەك بۇرۇندىمۇ ئەمەس ، يېقىندىمۇ ئەمەس ، شۇنداق بىر زا-
ماندا ، لوپ كۆلى بويىدىكى قەدىمكى كۆلشەھىرىگە يېقىن ئابدال
دەپ بىر يۇرت بولغانىدى . بۇ يۇرت تارىم - كۆنچى دەرياسى
ۋادىسىدىكى يۇرتلار ئىچىدە چوڭراق يۇرت بولۇپ ، ئورنى ئىككى
دەريا ئوتتۇرىسىدا بولغاچقا ، سۇيى مول ، يېرى مۇنبەت ، ئوتلاق ،
ئورمانلىرى كۆپ ئىدى ، تۆت ئەتراپىنى چەكسىز بۆك توغراقلىق
ئوراپ تۇراتتى . ئابدال شەھىرى خۇددى ئالتۇن ئۈزۈكنىڭ گۆھەر
كۆزى ئىدى . پۇقرالىرى كۆپ بولۇپ ، نامدا «قاراقوشۇن» ،
«ئابدال» ، «قالۇچى» دەپ ئۈچ قوۋمغا ئايرىلسىمۇ ، تۇرمۇش
ئەمەلىيىتىدە زادى ئايرىمچىلىق قىلمايتتى ، ئارىلىشىپ ئولتۇراتتى-
تى . تىرىكچىلىكى ، خۇشاللىقلىرى ، غەم - قايغۇلىرى ، كەچۈر-
مىشلىرى ، تەقدىر - قىسمەتلىرى ، خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك
ئوخشىشىپ كېتەتتى . پات - پات بولۇپ تۇرىدىغان دەريا -
ئېقىن ، كۆللەردىكى ئۆزگىرىشلەر ، قۇرغاقچىلىق ياكى ھۆل-
چىلىك ، قوم - بوران ۋە ھەر خىل كېسەللىك ئاپەتلىرى بۇ ئۈچ
قوۋم - ئۈچ قەبىلە كىشىلىرىنى بىر - بىرىگە تەقدىر - قىسمەت-
داش قىلىپ قويغانىدى . قوشنىلار بارنى تەڭ يېيىشىپ ، يوقنى
تەڭ تەييار قىلىشاتتى . خان - بېگىمۇ ئەلنىڭ سۆيىدە ئېقىپ ،
ئوتىدا كۆيەتتى . ئەل - پۇقرالىرىمۇ خان - بېگىنى ، ئاقساقاللىرى-

نى ھىمايە قىلاتتى ، ئەمىر - پەرمانلىرىنى ۋاقتى - ۋاقتىدا ئادا قىلىپ تۇراتتى ، خان - بەگ ، ئاقساقاللىرىمۇ ، پۇقرا - قاراچىلىرىمۇ شۇنداق خاتىرجەم ، بىغەم ئىدى . ئېھتىياجى بولسا - بولمىسا ئوۋغا چىقىپ تۇرۇشاتتى . بۇنىڭ بەزىسى تىرىكچىلىك ئېھتىياجىدىن بولسا ، كۆپىنچىسى ئويۇن - تاماشا ئىدى ، يەنە كۆل ، دەريالاردىن ھەر خىل ئۇسۇل بىلەن بېلىق تۇتۇشاتتى . بېلىق تۇتۇش پۇتۇنلەي تۇرمۇش ئېھتىياجى ، تىرىكچىلىك ئۈچۈن ئىدى . ئابداللىقلارنىڭ تىرىكچىلىكى ئۈچۈن ئازراق ئىلۋەسۇن گۆشى بىلەن يېتەرلىك بېلىق بولسىلا بولدى ، باشقا ئېھتىياجى ، ئارتۇق غېمى يوق ئىدى . ئوۋغا چىقمىغان ، بېلىق تۇتقىلى بارمىغان ، ئائىلىۋى ھۈنەر - كەسىپ بىلەن شۇغۇللانمىغان ۋاقىتلارنى ئاساسەن قوشاق ئېيتىشىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى . چارۋىچىلىق ئۇلاردا قوشۇمچە بىر ئىش ئىدى . ئۇلار ئۆي ھايۋانلىرىنى گۆشىنى دەپ ئەمەس ، يۇڭ ، تېرىسىنى دەپ باقاتتى ، باققاندىمۇ قوتانغا سولاپ ياكى كەينىدە يۈرۈپ مەخسۇس باقمايتتى ، يايلاققا چىقىرىۋېتەتتى ، لازىمى بولمىسا يايلاقتا يۈرۈۋېرەتتى ، يوقاپ كېتەرمىكىن ، ئوغرىلاپ كېتەرمىكىن دەيدىغان ئەندىشە يوق ئىدى ، ھېچ نەرسە يوقالمايتتى . لوپ كىشىلىرى ، جۈملىدىن ئابداللىقلار ئەنە شۇنداق خاتىرجەم ، بىغەم ئىدى .

ئابدال بېگىنىڭ كۆڭلى ئوۋ - شىكار سېغىنىپ قېلىپ ، قايسىبىر يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بىر توپ ئەركان ، لەشكەرلىرى بىلەن تارىم دەرياسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە ئوۋغا ئاتلاندى . بەگ ئوتتۇرا ياش بولۇپ ، ئۆلۈپ كەتكەن ئاتىسىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرغىنىغا بىرنەچچە يىللا بولغانىدى ، لېكىن يۇرت ئىشىغا پۇختا ، پىكىر - مۇلاھىزىسى چوڭقۇر ئىدى . ئۇ ئوۋغا چىقسىمۇ ، يۇرت ئارىلاشنى ئۇنتۇپ قالمايتتى . ئابدال بېگى يارەنلىرى بىلەن ئوۋلىغان ئۇچارلىق ، ماڭارلىق ماللىرىنى ئۇدۇللۇق ئوزۇق قىلىپ يېيىشىپ بىر ھەپتىنى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزدى . ئۇلار يۇرتقا قايتىشقا تەرەددۇتلىنىپ تۇرغاندا ، ئۇلاردىن كۆپ يىراقتا ، قۇم دۆۋىلىرى

ئارىلىرىدا گاھ پەسلەپ، گاھ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، تۆۋەن تەرەپكە كېتىۋاتقان ئات، تۆگىلىك بىر توپ ئادەمنى كۆرۈپ قېلىشتى. بەگ ئۇلارنىڭ نېمە ئادەملەر ئىكەنلىكىنى، نېمىشقا دەشت قۇملۇقتا كېتىۋاتقانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ ئادەملىرى بىلەن شۇ تەرەپكە ئات سالدى…

ئابدال بېگى كۆردىكى، ئەللىككە يېقىن ئاتلىق بۇ ئادەملەرنىڭ توققۇزى دۇبۇلغا، ساۋۇت كىيىپ، قىلىچ ئېسىۋېلىشقان بولۇپ، كۆرۈنۈشى ھەيۋەت، سۈرلۈك ئىدى. ئابداللىقلار بولسا بەگدىن تارتىپ يارەنلىرىگىچە ھەممىسى ئادەتتىكى كىيىمدە، نەيزە، ئوقيا-لىق بولۇپ، پەقەت بەگ بىلەن يەنە ئىككى كىشىدە شىراقلىق ئۇۋ مىلتىقى — شاغدار بار ئىدى. ئۇ بىر توپ ئادەم ئۈستىگە سايىۋەن-لىك تەختىراۋان ئورۇنلاشتۇرۇلغان بىر بۇغرا تۆگىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ماڭغانىدى. تەختىراۋاندا ئۇنچە - مەرۋايىتلار بىلەن بېزەل-گەن قىممەت باھالىق زەڭدار كىيىم كىيگەن بىر ساھىبجامال ئولتۇراتتى. ساۋۇتلۇقلارنىڭ تۆتى بۇغرا تۆگىنىڭ ئالدىدا، تۆتى كەينىدە، ئۇلارغا قارىغاندا ھەيۋەتلىكرەك كىيىنگەن يەنە بىرى ئوڭ تەرىپىدە ئىدى. بۇلارنىڭ كەينىدە يۈك - تاق ئارتقان سەككىز تۆگە بار ئىدى. «ئۇۋچى» ئابداللىقلارنى كۆرۈپ ئۇلار مېڭىشتىن توخ-تىدى، «ئۇۋچى»لارنى مەنسىتمىگەندەك، ئانچە نەزەر سالمىغاندەك قىياپەتتە تۇرغان بىلەن، بەزىلىرىنىڭ قولى قىلىچ دەستىسىدە، جىددىي ھالەتتە ئىدى. ئۇلارنىڭ قانداق قارىشىدىن ئابدال بېگىنىڭ پەرۋايى پەلەك؛ بىر يارىنىنىڭ ھەمراھلىقىدا بۇ بىر توپ ئادەملەر-نى بىر ئايلىنىپ چىقتى. تەختىراۋاندىكى نازىنىن راستىنلا سا-ھىبجامالمۇ ياكى كۆزنى چاقنىتىدىغان ئۇنچە - مەرۋايىت ئىچىدە شۇنداق گۈزەل كۆرۈنۈپ كەتتىمۇ، ئابدال بېگى ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزەلمەي قالدى. يېنىدىكى ھەمراھى قامچىسىنىڭ دەستىسى بىلەن بېقىنىغا نوقۇپ قويغاندىلا بەگ ئېسىنى يىغىۋالدى.

— سىلەر كىملەر، نەگە كېتىۋاتىسىلەر؟ — دەپ سورىدى

بەگ ، تەختىراۋانلىق ساھىبجامالنى قوغدىغاندەك ئۇنىڭ يېنىدا تۇر-
غان ساۋۇتلۇقتىن .
بۇ ساۋۇتلۇق قىرىق ياش ئەتراپىدا بولۇپ ، مۇشۇ توپقا مەس-
ئۇل خوجىدار بولسا كېرەك ، گىدىيىپ تۇرۇپ :
— بىز چوڭتاغ[①] خانىنىڭ ئادەملىرى ، تىبەتكە تاۋاپقا كېتىۋا-
تىمىز ، تەختىراۋاندا ئولتۇرغان خان مەلىكىسى ، — دېدى .
«خان مەلىكىسى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ ئابدال بېگىنىڭ يۈرە-
كى باشقىچە سېلىپ كەتتى . مەلىكىگە باشقىدىن نەزىرىنى تىكىپ
قارىدى ، ئاندىن ھېلىقى ياساۋۇلدىن :
— خان مەلىكىسىنىڭ ئىسمى نېمىكىن ؟ — دەپ سورىدى .
— مەلىكىنىڭ مۇبارەك ئىسمى خالۇت .
بەگكە بۇ ئىسىم غەلىتە ھەم يېقىملىق ئاڭلىنىپ كەتتىمۇ ـ
قانداق ، «خالۇت ـ خالۇت» دەپ تەكرارلىۋەتتى .
ھېلىقى ياساۋۇل ئۆزىگە گەپ قىلغۇچىنىڭ سالاھىيىتىنى
بىلمەكچى بولغاندەك ، بەگنىڭ چىرايىغا ، تەقى ـ تۇرقىغا سىنچە-
لاپ قارىدى . سېلىشتۇرۇپ باقماقچىدەك ، ئۇنىڭ ھەمراھلىرىغىمۇ
شۇنداق نەزەر بىلەن قاراپ چىقتى . بىرەر گەۋدىلىك ، روشەن
پەرقنى كۆرەلمىدى چېغى ، نەزىرىنى يەنە بەگكە ئاغدۇردى .
بەگ بىلەن ئۇنىڭ ھەمـراھـلـىرىنىڭ تەقى ـ تۇرقى ،
كىيىم ـ كېچەكلىرى ئوخشاش دېگۈدەك ، تورقا تاللىرىدىن سىپتا
توقۇلغان چەكمەندىن يارىشىملىق قىلىنىپ ئىشتان ـ چاپان كىيى-
گەن ، بېلىگە مەخسۇس توقۇلغان چۇچىلىق رەڭدار يوللۇق پالاس
بەلۋاغ باغلىۋالغان ، ئارىلاپ بەزىلىرى كۆن غىلاپلىق پىچاق ئېسى-
ۋالغانىدى . پۇتىغا ئوخـشـاش پاسونـدا يۇلغۇن چىچىكى رەڭلىك
كۆن ـ شاۋرۇن ئۆتۈك كىيىشكەن بولۇپ ، بەگنىڭ ئۆتۈكىنىڭ
باشلىقىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ، ئاپقۇتىنىڭ كەينىگە ، قونچىنىڭ
يۇقىرى تەرىپىگە تۈجۈپىلەپ كۈچۈك چىشى نەقىش ئويۇلغانىدى .
كەينىگە سەل ئېگىلگەن قويما كىگىز قالپىقىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە

① چوڭتاغ — چولق يۇلتۇز تېغى .

تۆت تال ، سول تەرىپىگە ئۈچ تال ئۇقار پېيى قىستۇرۇلغانىدى . بەگنىڭ تەقى ـ تۇرقتا ھەمراھلىرىدىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغىنى مانا شۇ ئىككى ئالاھىدىلىك ئىدى . ئۇلاردىكى چوڭ بىر ئوخشاشلىق ، كىيىم ـ كېچەكلىرىدە ئۈنچە ـ مەرۋايىتقا ئوخشاپ كېتىدىغان بىرەر تالمۇ پارقىراق نەرسە يوق ئىدى .

— بىزنىڭ ماقۇللۇقىمىزنى ئالماي تەۋەيمىزگە ئاياغ بېسىپ-سىلەر ، سىلەر راستتىن خان ئادەملىرىمۇ ئەمەسمۇ ، بۇنى تەكشۇ-رىمىز . ئېنىقلانغۇچە خالۇت مەلىكىنى تۇرغاق قىلىپ تۇتۇپ تۇرد-مىز . مال ـ دۇنيا ، يوك ـ تاقلىرىڭلارنىڭ بىزگە كېرىكى يوق . مەلىكە ھەمراھلىقتا ئادەملىرىدىن تۆت ـ بەشنى ئۆزى تاللاپ ئې-لىپ قالسا بولىدۇ . قالغانلىرىڭلار قايتىپ كېتەمسىلەر ، تىبەتكە بارامسىلەر ، ئىختىيارىڭلار ، — دېدى بەگ .

باش ياساۋۇل دەسلەپ بۇ ئابداللىقلارنى ئادەتتىكى ئوۋچىلار ، دەپلا قارىغانىدى . ئۆزىگە گەپ قىلغۇچىنىڭ گېپىنىڭ چوڭلۇقىغا ، تەمكىن ، بەخىراماندىقىغا قاراپ بۇلارنىڭ ئادەتتىكى كىشىلەر ئە-مەسلىكىنى ھېس قىلىپ قالدى ، شۇنداقلا كەڭ قورساقلىق بىلەن ئېيتىلغان كېيىنكى بىر ئېغىز يوللۇق گەپكە مەلىكە خالۇتمۇ ، ھېلىقى خوجىدار ياساۋۇل ھەم باشقىلىرىمۇ زۇۋان سۈرەلمەي قالدى .

ئابدال بېگى خالۇتنى بەش ھەمراھى بىلەن تۇرغاقلىققا تۇتۇپ قېلىپ يۇرتقا قايتتى . خالۇتنىڭ قالغان مۇھاپىزەتچى ھەمراھلىرى يا خانى ئالدىغا قايتىپ كېتەلمەي ياكى يولىغا — تىبەتكە كېتىۋەر-مەي ئابدال بەگلىكى تەۋەسىدە تۇرۇپ قالدى .

ئىككى ـ ئۈچ ئايغىچە ھېچنەدىن خالۇتنىڭ ئىز ـ دېرەك ـ سىرتىغىنى قىلىدىغان ئادەم چىقمىدى . بۇ جەرياندا خالۇت ئابدالدا مېھماندەك ، خانچەدەك[1] ياخشى كۈتۈلدى . تەڭتۇش قىزلار بىلەن كەڭ قۇملۇق داللارغا چىقىپ يۈگۈرۈپ ـ قوغلىشىپ ئوينىدى . بولۇپمۇ ئېگىز ـ ئېگىز قۇم دۆۋىلىرىدىن سىيرىلىپ ـ دومىلاپ

---

① خانچە — خان قىزى ، مەلىكە .

ئۇيناش ئۇنىڭغا بەكمۇ قىزىق، كۆڭۈللۈك تۇيۇلدى. تاغدا بۇنداق ئويۇن ئۇنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ باقمايتتى. ئۇ بۇ يەردە تاغدا كۆرمىگەن كۆپ نەرسىلەرنى كۆردى، تاغدا يەپ باقمىغان، ھەتتا كۆرمىگەن تاماقلارنى يېدى، كۆندى ھەم ئېتىشنىمۇ ئۆگەندى. بىرەر ئايغىچە ياتسىراپ يۈرگەندى، بارا ـ بارا ئۇنىڭدىكى ياتسىراش تۇيغۇسى تۈگىدى. كۈن، ئايلارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئابدال بېگىمنىڭ خالۇتقا مېھرى چۈشۈپ قېلىپ ئۇنىڭغا توي قىلىشنى ئېيتتى. شۇ چاغقىچە خالۇتنىڭ ئۆزىنى ھېچكىمنىڭ سورۇشتە قىلمىغىنىغا قورسىقى كۆپۈپ تۇرغانىدى، بەگنىڭ رايىغا ماقۇل بولدى.

كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئابدالنىڭ كەڭ بىر تۈزىدە توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. تويغا يېقىن ئەتراپتىكى يۇرت ـ مەھەللىلەردىن كېلەلەيدىغانلىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى كەلدى. تەرەپ ـ تەرەپكە قازانلار ئېسىلىپ، بەگ تەرىپىدىن ۋە ئابدالدىكى ئائىلىلەر بەگ تويىغا سوۋغا ئۈچۈن تۇتۇپ كېلىنگەن يېغى بېلىقلار پىشۇرۇلدى، پوستلاقلىرى قاراقوشۇنلۇقلار ئۇسۇلى بويىچە ئىچىگە ئۇجۇل، قايماق، جىگدە، تالقىنى، بېلىق يېغى سېلىپ ئايرىم قازانلاردا پىشۇرۇلدى، بىرقانچە قازاندا يېغى بېلىق شورپىسىدا ئۇجۇل بولمىقى ئېتىلدى. تاماقتىن كېيىن قومدا ياشلار چېلىشىش قىلدى، ھەممىدىن قىزىقىنى قوشاق ئېيتىشىش بولدى. كىشىلەر ئۆز يۇرت ـ مەھەللىلىرى بويىچە، بەزىلىرى بىرنەچچە مەھەللە بىرلىشىپ ئۆزئارا قوشاق ئېيتىشىش قىلدى. كىشىلەر بېلىققا تويدى، ئەمما قوشاققا تويمىدى. ئاخىرلاشمايدىغان ئويۇن يوق. توي مۇراسىمىنىڭ ئويۇنى كەچئارىنى مەھەلدە ئاران يىغىشتۇرۇلدى. كىشىلەرنىڭ رايى بويىچە بولغاندا، ئايدالدا كېچىنى تاڭغا ئۇلاپ ئوينىغۇسى بار ئىدى...

ئابدال بېگى بىلەن خالۇتنىڭ تويىدىن بىر ئايدەك ۋاقىت ئۆتكەن بىر كۈنى، چارلىغۇچى ئوۋچىلار: «تاغلىقلار خانى ئابدال تەرەپكە نۇرغۇن لەشكەر تارتىپ كېلىۋېتىپتۇ. ئۇلار كۆچا ـ شاھ-

يار ئارقىلىق خادادۆڭدىن ئۆتۈپ قارچىغا بىلەن مىرسالى ئارىلىقىدىكى چۆلقۇمدا ئىكەن» دېگەن خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى . ئابداللىقلار ئادەتتە بېلىق ، گۆش يەپ ، ئۇجۇل ئۇمىچى ئىچىپ ، قوشاق ئېيتىشىپلا يۈرۈيدىغان خاتىرجەم ، بىغەم كۆرۈنگىنى بىلەن ، زېمىن ـ تۇپرىقىغا ياتلارنىڭ يامان نىيەتتە ئاياغ باسقىنىنى ئاڭلاپ قالسا ، قۇيقا چېچى تىك تۇرىدىغان خەق . بېگى «هايت» دېسىلا يوپۇرۇلۇپ چىقىپ ، غايىبتىن پەيدا بولغاندەك تەق بولىدۇ . شۇنداق بولسىمۇ ئابدال بېگى جىددىيلىشىپ قالدى ، چۈنكى ئۇنىڭ لەشكىرى ئىشلاردىن قىلچە خەۋىرى يوق ئىدى . ئۇ دەرھال يېقىن ئەتراپتىكى ئاقساقاللارنى چاقىرىپ كېڭەش ئۆتكۈزدى . قالۇچىلار مەھەللىسىدىن قالاچ قاتناشقانىدى . ئاقساقاللار تاغلىق لەشكەرلەرگە قارشى بىرەر ئۇنۇملۈك تەدبىرنى ئوتتۇرىغا قويالمىدى . «بەگ ئۆزى بىر چارىسىنى قىلسا» دەپلا قاراپ تۇرۇشتى . بەگ :

— ئاتا ـ بوۋامدىن ئاڭلىشىمچە ، قالۇچىلاردىن قالاچ جەمەتى تونۇق ئاتامان بولۇپ ئۆتكەنىكەن . تاغلىقلارغا قارشى بۇ ئىشتا قالاچ باش ئاتامانلىق قىلىپ بەرسە ، — دېگەن تەكلىپنى بەردى .

ئاقساقاللار ئىچىدە بۇنداق چوڭ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان بىرەرسى بولمىغاچقا ، بەگنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇش بىلەن ياۋغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى ، قالاچنىڭ بەلگىلىشىنى ، ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى تولۇق ئادا قىلىشنى قارار قىلىشتى ، لېكىن بەزى ئاقساقاللار : «قالاچ مۇشۇ باش ئاتامان بولغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بەگلىكنى تارتىۋالارمۇ» دېگەن ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدى . تۇيغۇن قالاچ بۇنى ئۇلارنىڭ چىرايى ، كۆزى ئىپادىلەپ تۇرغان ئەنسىزلىكتىن سېزىپ قالدى . ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن قالاچ :

— مەن باش ئاتامان بولسامۇ ، يۇرتىمىزنىڭ ئەڭ چوڭ ئاتامانى يەنىلا يۇرت بېگى . مېنىڭ چوڭ ئىشلاردىكى ھەرقانداق بۇيرۇقۇمنى بەگ ماقۇل كۆرمىسە ، كۈچكە ئىگە ئەمەس ، بېجىرمەسەڭلار بولىدۇ ، — دېدى .

بەگ كۆلۈپ كەتتى . قالاچتىن گۇمانلانغان ھېلىقىدەك ئاقسا-قاللار خىجىلچىلىقتا ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالغاندەك ئۇلتۇرالماي قالدى .

كېڭەشنىڭ قارارى ، بەگنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن قالاچ قاناقا شۇ يەردىلا بارلىق ئاقساقاللارغا ئون سەككىز ياشتىن ئەللىك بەش ياشقىچە بولغان ئەرلەرنى ئۆزلىرىدىكى قوراللىرى بىلەن بىر ھەپتە ئىچىدە قارادايدىكى قاراچۇشكۇن ئەتراپىغا يىغىپ بولۇشنى جىددىي پەرمان قىلدى .

ئابدال بەگلىكىدە لەشكىرى قوشۇن ، ھەتتا مۇقىم ئامانلىق قوغداش خادىملىرىمۇ يوق . بۇ يەردە ئوغرى - قاراقچى يوق ، كىشىلەر قەبىلچىلىك قىلىشقىنى بىلەن ، ياقا سىقىشىپ بىر - بىرىگە مۇشت كۆتۈرۈش تۈگۈل كىشىلەرنىڭ شەخسىيىتىگە تېگىپ تىل سالىدىغان ئىشلارمۇ يوق . شۇڭا ئۇنداق خادىملارغا ئېھتىياج يوق . كىشىلەرنىڭ ئاساسلىق قورالى ئوقيا ، ئۈزۈن - قىسقا دەستىلىك نەيزە ، سالما . ئوقيا ئاتسا بىر ئوقنى بوشقا ئۆزمەيدۇ . ئۇزۇن دەستىلىك نەيزىنى سانجىشقا ، قىسقا دەستىلىكنى ئېتىپ سانجىشقا ئىشلىتىدۇ .

جىددىي پەرمان بويىچە بىر ھەپتە ئىچىدىلا قاراقوشۇن ، ئابدال ۋە قالۇچىلاردىن قاراچۇشكۇندىكى قاراكېچىك بويىدا كۆچلۈك لەش-كىرى سەپ تەق بولۇپ بولدى .

قالاچ پۈتۈن «قوشۇن» نى ئون سەككىز ياشتىن يىگىرمە تۆت ياشقىچە بولغان ئەرلەرنى بىر توپ قىلىپ ئارقىغا ، يىگىرمە بەش ياشتىن قىرىق تۆت ياشقىچە بولغان ئەرلەرنى بىر توپ قىلىپ ئالدىغا ، قىرىق بەش ياشتىن ئەللىك بەش ياشقىچە بولغان ئەرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ئالدىدىكىلەرنى ئوقياچىلىققا ، ئوتتۇرىدىكىلەرنى ئۇلارغا ئوق يەتكۈزۈش ، نەيزە ئېتىشقا تەييار تۇرۇشقا ، ئارقىدىكى-لەرنى كېرەك بولىدىغان ھەرقانداق ئىشقا تەييار تۇرۇش بىلەن جەڭ ماھارىتىنى ئۆگىنىشكە بەلگىلىدى .

ئەتىسى ئەتىگەندە توپا - تۇمان چىقىرىپ تاغلىق لەشكەرلەر-

نىڭ ئالدى كەلدى، ئاخىرى كەچكە يېقىن كېلىپ بولدى. لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسى دۇبۇلغا، ساۋۇت كىيگەن بولۇپ، ئاتلىرىنىڭ پېشانىسى بىلەن كۆكرىكىگە دالدىلىق بېكىتىلگەنىدى. ئوڭ سەپكە قىلىچلىقلار، سول تەرەپ سەپكە نەيزىلىكلەر تىزىلغانىدى. لەشكەرلەر شۇ قەدەر ھەيۋىلىك ئىدى.

— بۇنچىۋالا كۆپ لاۋ لەشكەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ تاقابىل تۇرغىلى بولارمۇ؟ — ئاقساقاللاردىن بىرى بەگدىن سورىدى.

بەگ بۇنىڭغا بىرنېمە دېيەلمەيتتى، شۇڭا قالاچ باش ئاتامانغا قارىدى.

— لەشكىرى ساندا بىز بەك ئاز، ئەمما بىز مۇشۇ يەرنى چىڭ ئىگىلەپ تۇرساقلا ياۋلار كېچىكتىن ئۆتەلمەيدۇ. دەريا تېگى قۇملۇق، ئات سالسا ئېتى قۇمغا پېتىپ ماڭالمايدۇ، ئۆتۈشكە ئۇرۇنغانلىرى يا ئوقى يەيدۇ، بۇ يەردىن باشقا جاينىڭ ئىككى قېشىنىڭ، ئېگىز يارداڭلىق، ئات سېلىشقا جۇرئەت قىلالمايدۇ، ئات سالغاندىمۇ بۇ قات قاش تېخىمۇ تىك، ھەرگىز چىقالمايدۇ. يەنە بىر تەرىپى، تاغلىق لەشكەرلەر تاغ ھاۋاسىغا كۆنگەن، بۇ يەرنىڭ ئىسسىقىغا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ، كۆپ بولسا بىر ھەپتە چىدىيالايدۇ، — دەپ، قالاچ شارائىتنىڭ ئۆزلىرىگە پايدىلىق ئىكەنلىكىنى بىرمۇبىر چۈشەندۈردى.

تاغلىق لەشكەرلەر بىر كۈن ئارام ئېلىۋېلىپ ئەتىسى ئەتىگەندىلا يوپۇرۇلۇپ دەريادىن ئۆتمەكچى بولدى، بۇلار توستى، ئۇلار يەنە كەلدى، بۇلار يەنە توستى. بۇنداق ھالەت ئۈچ كۈن داۋاملاشتى. بۇ ئۈچ كۈندە نۇرغۇن تاغلىق لەشكەرنىڭ ئۆلۈكى سۇدا قالدى. سۇدىن قايتىپ چىقىۋالغانلارنىڭ تولىسىنىڭ ئۆزلىرىمۇ، ئاتلىرىمۇ يارىلىنىپ سەپتىن چىقتى. ئۇلار ئامالسىز قالدى. ئالدىنى ئابداللىقلارنىڭ ئوقياسىنىڭ ئوقى توسسا، ئۈستىدىن قۇملۇقنىڭ ئىسسىقى دېمىنى قىسىپ، تاغلىق لەشكەرلەرنى مۈشكۈل ئەھۋالدا قالدۇردى. تاغلىق خان بۇنداق ئۇرۇشۇۋەرسە قىزىنى قايتۇرۇۋېلىش تۈگۈل لەشكەرلىرىنىڭ تۈگىشىپ كېتىدىغانلىقىنى

بىلىپ ، كۆچ توپلاپ ، ۋاقىتنى تاللاپ باشقىدىن كەلمەكچى بولۇپ قايتىپ كەتتى...

ئارىدىن بەش يىل ئۆتتى . خالۇت ئابدال بىگىدىن كۈندەك بىر ئوغۇل ، ئايدەك بىر قىز — ئىككى بالا تۇغدى . بەش يىل بولغان يىلى كۈزدە ، تاغلىق خان تۈيدۇرماي بىھېساب لاۋا لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ ئىلگىرى جەڭ بولغان كىچىكتىن ئۆتۈپ سەپ بولۇپ تۇردى . بۇ لەشكەرلەرنىڭ ئالدى قارادايغا بىر كۈنلۈك قالغاندا ، بۇنىڭدىن ئابدال خانى ئاندىن خەۋەر تاپتى . قالاچقا خەۋەر قىلىپ ، «قوشۇن» نى توپلاپ قاراچۇشكۈن بويىغا كېلىپ بولغۇچە ئۈچ كۈن ئۆتتى . بۇ ۋاقىتتا تاغلىق خان لەشكەرلىرىنى تولۇق ئارام ئالدۇرۇپ ، سەپلىرىنى رەتلەپ تولۇق تەييارلىنىۋالدى .

ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى قىلىچ ، ئوقيا ، نەيزىلىرىنى تۇغرىلاپ ، روبىرو قارىشىپ ، ئۆزئارا ھۇجۇمغا ئاتلىنىشقا تەييار ھالەتتە تۇرۇشتى . خالۇت : «دادامنى بىر كۆرۈۋالسام» دەپ تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋېلىپ ، ئىككى بالىسىنى ئېلىپ جەڭ مەيدانىغا بەگ ئېرى بىلەن بىللە كەلگەنىدى . ئىككى تەرەپ بىر — بىرىگە ئېتىلىشقا تەييار بولۇپ تۇرغاندا ، خالۇت ئوغلىنى ئالدىغا مىندۇرۇپ ، قىزىنى بىر قولىدا كۆتۈرۈپ ، ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ئاتىسى تەرەپكە قاراپ يۇقىرى ئاۋازدا :

— ئاتا ، ئۇرۇشمەن دېمە ، مەن كەتمەيمەن . مېنىڭ ھازىر ئىككى بالام بار . مانا بۇلار مېنىڭ بالىلىرىم ، سېنىڭ نەۋرىلىرىڭ ، — دەپ توۋلاپ ، ئىككى بالىسىنى ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاتىسىغا كۆرسەتتى .

خالۇتنىڭ ئاتىسى ئەمدى قىزى ئۈچۈن ئۇرۇش قىلىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى بىلىپ ، لەشكەرلىرىنى ئاتلىرىدىن چۈشۈشكە ، قىلىچىنى غىلىپىغا سېلىشقا بۇيرۇق قىلدى .

ئىككى نارەسىدە بالىنىڭ يۈزىدىن ئۇرۇش قىلىنمايدىغان بولدى ، بىھۇدە قان تۆكۈلۈشتىن ساقلاپ قېلىندى . ئىككى تەرەپ

بۇنىڭدىن كېيىن ئۆزئارا ئۇرۇش قىلىشماسلىق، بىرىپ ـ كېلىش قىلىپ تۇرۇش توغرىسىدا توختام تۈزۈشتى.

خېلى يىللاردىن كېيىن، بەگنىڭ خالۇتتىن تۇغۇلغان بالىلىرى ھەم ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى بىلەن ئۇنىڭ كەتمەي قېلىپ قالغان ھەمراھلىرى ھەم ئەۋلادلىرى قاراقوشۇن، ئابداللىقلار تەرىپىدىن «جۇداخلار»، كۆپىنچە «يانلار» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى...

بوۋاينىڭ ھېكايە ـ رىۋايىتى تۈگىدى. بۇ ۋەقە خەلق ئاغزىدا ھېكايە، رىۋايەت بولۇپ ساقلىنىپ قالغان، ئەمما بىرەر تارىخىي يېزىلمىلارغا پۈتۈلمىگەن. شۇنى بىلىش كېرەككى، ئۇزىدىدا پۈتۈلگەن تارىختىن خەلق ئاغزىدىكى تارىخ تارىخىي چىنلىقتا بەكرەك يېقىن بولىدۇ.

4

جاھانبەگ قالاچ قاناقانىڭ ئوقياسىنى مۇنداقلا تاپشۇرۇۋېلىشنى توغرا تاپمىدى. قاناقا ئوقيانى نېمىشقا بىر تاللا ئوق بىلەن ئەۋەتتى؟ ئوقنى ئەۋەتمىسىمۇ جاھانبەگ ئۆزى ياسىۋالالايتتىغۇ. جاھانبەگ ئويلا ـ ئويلا ئۇنىڭدا چوڭقۇر بىر مەنە باردەك ھېس قىلدى، ئەمـما نېـمە مەقسەتـتە شۇنـداق قىلىنغىنىنى ئويلاپ يېتەلمىدى.

جاھانبەگنىڭ چەت مەھەللىلەرنى ئارىلاپ ئاخشام قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان تۆلەك بوۋاي ئەتىگەندىلا بەگنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، قالاچ قاناقانىڭ ئوماقتىن ئۆزىنىڭ ئەتىۋارلىق ئوقياسىنى ئۇنىڭغا بېرىشكە بىر تال ئوق بىلەن ئەۋەتكەنلىكىنى، ئوماقنىڭ ئوقيانى بەگكە ئۆز قولۇم بىلەن تاپشۇرۇپ بېرىمەن دەپ بىر ھەپتىدىن بۇيان ساقلاپ تۇرغانلىقىنى ئېيتقانىدى. ئۇ ئوقيانى جاھانبەگ ياخشى بىلەتتى. ئۇن نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا بىرىنچى قېتىم كۆرگەندىلا ئۇ ئوقياغا كۆزى چۈشۈپ قالغانىدى. «مېنىڭمۇ مۇشۇنداق بىر ئوقيايىم بولغان بولسا» دەپ ئارزۇلىغانىدى. ئەنە

شۇ ئوقيانى قاناقا ئۇنىڭغا ئەۋەتىپتۇ . شۇ تاپتا جاھانبەگنىڭ خۇ-شاللىقى ئىچىگە سىغمايۋاتاتتى . شۇنىڭ بىلەن يەنە بىر ئىشقا ئويلاپ ئەقلى يەتمەيۋاتاتتى . «ئۇ ئوقيانى ئۆزى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئادىمى تايۇققا بەرمەي ياكى تايۇقتىن ئەۋەتمەي نىمىشقا ئۆتمۈرۈنچى ئوماقتىن ئەۋەتتىدۇ؟ يەنە كېلىپ بىرلا ئوق بىلەن؟»

— تۇلەك بوۋا، ئېيتقىنا، قالاچ قاناقا ئوقيانى ئەۋەتكەن چاغدا بىرنېمە دېمەپتۇمۇ؟

— گوي - گوي، ساڭدىلا تېگىشلىك بولغان گەپنى ماڭا دەمىدۇ؟

— ئۇ توغرىدا بىرەر ئېغىز گەپ قىلمىدىمۇ؟ — جاھانبەگ كوچىلاپ سورىدى.

— ئوقيا ئەۋەتتى، دېگەن گەپتىن باشقا ھېچنېمە ئېيتمىدى، مەنمۇ كوچىلاپ سورىمىدىم.

جاھانبەگ جىم بولۇپ قالدى، ئوزاقىچە ئۇ ئويلاۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ تۇلەك بوۋايغا قاراپ:

— ئوقيانى ئۆزۈملا ئالماي، بىرنەچچە ئاقساقال ئالدىدا تاپشۇرۇۋالاي دەيمەن. قاناقانىڭ ئېيتىپ بەرگەن گېپى بولسا، شۇلارنىڭ ئالدىدا ئېيتسۇن، ئۇلارمۇ ئاڭلاپ قالسۇن، — دېدى. تۇلەك بوۋا:

— توغرا ئويلاپسەن، بەگ، شۇنداق قىلساڭ تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ، — دېدى ۋە ئىچىدە: «ھەي قاقۋاش، بۇ ئىشتا كاللاڭ خېلى ئىشلىدى» دېدى ئۆز - ئۆزىگە.

جاھانبەگنىڭ ئوقيانى ئاقساقاللار ئالدىدا تاپشۇرۇۋالماقچى، قاناقانىڭ گېپىنى ئۇلارمۇ ئاڭلاپ قالسۇن دېيىشىدە، بەگنىڭ ئوي-لىغىنى بار ئىدى. ئۇ ئۆزىنى قالاچ قاناقانىڭ قوللايدىغانلىقىنى ئاقساقاللارغا نامايان قىلماقچى. بەگنىڭ بۇ خىيالىنى تۇلەك بوۋا سېزىپ بولغانىدى.

يېقىن ئەتراپتىكى ئاقساقاللارنى چاقىرىپ كېلىشكە چاپار ماڭ-دۇرۇلدى. بەشىنچى كۈنى كەچكىچە مەھەللىدە بارلىق ئاقساقال-

لاردىن يەتتىسى كەلدى ، كەينى كېلىپ بولغۇچە ئالدىدا كەلگەنلەر قورۇلۇۋاتقان يېڭى مەھەللىلەرنى كۆردى . ھەممىنىڭ ئاخىرىدا چارا ، كۆنچىنىڭ ئاقساقاللىرى كەلدى . بۇلاقكۆل مەھەللىسىدىن قالاچ قاناقاغا ۋاكالىتەن تايۇق كەلدى .

ئوقىيا تاپشۇرۇۋېلىش مۇراسىمى جاھانبەگنىڭ قورۇسىدا بولدى . جاھانبەگنىڭ ئوغلى كۆنچىققانبەگ ئاقساقال بولمىسىمۇ كېڭەشكە قاتناشتۇرۇلدى ، چۈنكى بۇ كېڭەشتە ھېچقانداق بىر ئىش مۇزاكىرە قىلىنمايتتى . پەقەت قاناقانىڭ ئوقياسىنى تاپشۇرۇپ بېرىش ، تاپشۇرۇۋېلىش ، قاناقانىڭ دېگەن گېپى بولسا ئاڭلاشلا بولاتتى .

كۆلشەھىرى يېنىدىكى قەدىمكى ئابدال شەھىرى خاراب بولۇپ ، كېيىنكى كونا ئابدال — شىرگى چاپقانغا كۆچكەندىن بۇيان ئابدال بەگلىرى ئۆزلىرىگە مەخسۇس بەگلىك ئوردا - قەسىر ياساتمىغان ، ئادەتتىكى پۇقرا ئۆيلىرىدىن پەرقلەنمەيدىغان ، پەقەت قورۇ - ھويلىسى چوڭراق ياسالغان ياغاچ قورۇلمىلىق ، يانداپ قومۇش ساتما قىلىنىۋالغان ئۆيى ئۇلارنىڭ ئىش بېجىرىدىغان ، ئاقساقاللار بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزىدىغان خانىسى ئىدى . يۇرتنىڭ چوڭ ، مۇھىم ئىشلىرى بولسا ئاقساقاللار كېڭىشى چاقىرىلاتتى . ئاقساقاللارنىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتكەنلىرى شۇ بويىچە ئىجرا قىلىناتتى .

بۇ قېتىمقى كېڭەشكە ئابدال ئاقساقىلىدىن باشقا يەنە تۆلەك بوۋايمۇ تەكلىپ بىلەن قاتناشتى .

— ئوماق ، ئېيتقىنا ، قالاچ قاناقا ماڭا نېمىشقا ئوقياغا قوشۇپ ئوقتىن بىر تاللا ئەۋەتتى ؟ — دەپ سورىدى جاھانبەگ ، ئوماقنىڭ قولىدىن قالاچ قاناقانىڭ ئوقياسىنى تاپشۇرۇۋېلىپ بولغاندىن كېيىن .

جاھانبەگ ئاقساقاللارغا : «قالاچ قاناقا ئۆزىنىڭ ئاتىسىدىن قالغان ئوقياسىنى ماڭا ئەۋەتىپتۇ . قاناقانىڭ ئوقياسىنى دەبدەگەيلەپ① تاپشۇرۇۋېلىشنى لايىق كۆرۈپ سىلەرنى چاقىرتتىم» دېگەن-

① دەبدەگەي — داغدۇغا ، تەنتەنە .

ده ، ئاقساقاللار ھەيران قالغانىدى . ئۇماق يېنىغا قويۇپ قويغان ئوقيانى قولىغا ئېلىپ جاھانبەگكە بېرىۋاتقاندا ، بۇرۇن ئوقيانى كۆرگەنلەرمۇ ، پەقەت مۇشۇ تاپتا بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقانلارمۇ ئوقيانىڭ ئېسىللىقىغا ھەيران بولۇشۇپ كۆزىنى ئۈزەلمەي قېلىشتى ، جاھانبەگنى تەبرىكلەپ ياخشى كۆڭلىنى ئىزھارلاشتى . پەقەت سالى ئاقساقالنىڭ كۆزى چەكچىيىپ ، يۈزى قانسىراتقان ئۆپكىدەك تاتىرىپ كەتتى . «ھازىر ئۇنىڭ ئوقياسىنى بىزگە كۆركۆتمە① قىلغىنىڭ بىلەن بەگلىكىڭدىن ئايرىلىپ قالغىنىڭدا قانداق قىلارسەنكىن» دەپ ئويلايتتى ئىچىدە .

«گوي② سالى ، گوي سالى ، ئىچىڭدە توڭگۇز قوترايدۇغۇ سېنىڭ» دېدى تۇلەك بوۋاي ئىچىدە . سالى ئاقساقالنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەندىلا تۇلەك بوۋاي ئۇنىڭ ئىچىدە نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ بولغانىدى .

جاھانبەگنىڭ بۇنداق سوراپ قېلىشىنى ئويلىمىغان ئۇماق :

— نېمىشقا بىر تاللا ئوق بىلەن ئەۋەتىشىنىڭ سەۋەبىنى بىلمەيمەن ، — دېدى .

— بۇ توغرىدا ساڭا ھېچنېمە دېمىدىمۇ ؟

— بۇنى جاھانبەگكە ئالغاچ بار ، دەپ ئوقيا بىلەن مۇشۇ بىر تال ئوقنىلا بەردى ، باشقا گەپ قىلمىدى .

«ئوقياسىنى ئەۋەتكەن قاناقا چوقۇم يېڭى يۇرت قۇرۇلۇشى ، قەبىلچىلىك ، يۇرتۋازلىق توغرىسىدا مېنى قوللايدىغان مۇھىم گەپ ئېيتىپ بەردى . بۇ گەپلەرنى سالى ئاقساقالدەكلەرنىڭ ئاڭلاپ قالغىنى ياخشى» دەپ چوڭ ئۈمىد بىلەن ئاقساقاللارنى چاقىرتقان جاھانبەگنىڭ كۆڭلى باشقىچە بولۇپ قالدى . ئۈمىدنى تايۇقتا باغلاپ ، ئۇنىڭدىن قاناقانىڭ مۇھىم گېپىنى ئاڭلايمەن دەپ ئويلىغان جاھانبەگ تايۇققا قاراپ :

— تايۇق ، بۇنىڭ قانداقلىقىنى سەن دەپ باقە ، — دېدى .

① كۆركۆتمە — كۆز ـ كۆز ، كوزا ـ كوزاڭ .
② گوي — ھەي .

— قاناقانىڭ ساڭا ئوقيا ئوقىدىن بىر تاللا ئەۋەتىشىنىڭ قانداقلىقى، نېمە مەنىسى بارلىقى ئۆزۈڭگە ئايان، بەگ. بىزنىڭ قاناقا ئۆزىنىڭ ئارزۇسىنى ساڭا كۆپ قېتىم ئېيتقان. ئۇنى بىزگە دېگۈزگۈچە، ئۆزۈڭ ئاقساقاللارغا ئوچۇق دەۋەرسەڭ بولىدۇغۇ، — تايۇق گېپىنى جاھانبەگكە قاراپ تۇرۇپ دەپ بولۇپ، كۆنچىققانبەگ بىلەن تولەك بوۋايغا قاراپ قويدى.

ئۇماقمۇ، ئاقساقاللارمۇ تايۇقنىڭ گېپىنى چۈشىنەلمەي، قالاچ قاناقا بىلەن جاھانبەگ ئوتتۇرىسىدا بىرەر گەپ بولۇنغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىشىپ قېلىپ، بىر تايۇققا، بىر جاھانبەگكە قاراشتى.

تايۇقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ سالى ئاقساقالنىڭ چىرايى باشقىچىلا بوزىرىپ ئورنىدا ئولتۇرالماي قېلىپ، نەچچە قېتىم قىمىشىپ كەتتى.

— ئوقياسىنى ماڭا ئەۋەتىپ بەرگىنىگە قاراپ قاناقانىڭ تېنى ئاجىزلاپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ بىلدىم. بىزدە: «ئادەم ياغىسى[①] كېسەلدۇر، تەندە ئۇچۇن بىلىنمەس» دەيدىغان ماقال بارغۇ. نەچچە ۋاقىتتىن ئۆزىمۇ، بىزمۇ بىلمەي يۈرگەن بىلەن قاناقانىڭ قېرىلدىقىغا كېسەللىكى قوشۇلۇپ ھالسىزلاندۇرۇپ قويغان چېغى. ئۆزىنىڭ ئورنىغا تايۇقنى ئەۋەتكىنىدىن بۇنى تېخىمۇ ئېنىق ھېس قىلدىم، شۇنداقمۇ تايۇق، — جاھانبېگ ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئوچۇقلاشتۇرماقچى بولۇپ ئاخىرىدا تايۇقتىن سورىدى.

— ئۇماقلار ماڭغاندا ھاسىغا تايىنىپ قالغان، ھازىر يېتىپ قالدى:

— مۇشۇ كېڭەشتىن كېيىن ئاقساقاللار ھەممىمىز قالاچ قاناقانى يوقلاپ كېلەيلى، — جاھانبەگ ئاقساقاللارغا بىر - بىرلەپ قاراپ قويغاندىن كېيىن، گېپىنى ئوقيا ئوقىغا يۆتكىدى، — قاناقانىڭ ماڭا ئوقيا ئوقىدىن بىر تاللا ئەۋەتىشى، «ئەمدى بىز ئوقيا ئوقىدەك بىر بولايلى» دېگىنىمدىكىن، شۇنداقمۇ ئاق-

---

① ياغى — دۈشمەن.

ساقاللار ، — جاھانبەگ يەنە ئۇلارغا قاراش بىلەن سالى ئاقساقالغا قادىلىپىراق قاراپ قويدى .

ئاقساقاللار ئارىسىدا ، بولۇپمۇ قاراقوشۇن ، ئابدال ئاقساقاللىرى ئىچىدە بەزىلەرنىڭ يۇرتۋازلىق ، قەبىلىۋازلىقى كۈچلۈك ئىدى . بۇلار ئۆزلىرىنىڭ كۆپ سانلىقلىقىنى پەش قىلىپ قالۇچىلار بىلەن جۇداغ - يانىلارنى چەتكە قاقاتتى . ئەگەر ھەرقايسى قەبىلە - قوۋملار ئەپ ئۆتىدىغان بولسا ، بەگلىك ھوقۇقى قالاچ قاناقاغا ئۆتۈپ كېتىدۇ ، دەپ قارايتتى ۋە شۇنداق بولۇپ كېتىشىدىن گۇمان قىلمايتتى ، قورقاتتى . چۈنكى پۈتۈن لوپ دالىسىدا جىمى ئادەم قاناقانى بىلەتتى ، ھىمايە قىلاتتى ، چوڭ بىلەتتى ، «ئۇ قالۇچىلارنىڭلا قاناقاسى ئەمەس ، ھەممىمىزنىڭ قاناقاسى» دەيتتى . ئەگەر يۇرت بېگىنى ئاقساقاللارنى سايلىغاندەك ئاۋام - پۇقرا سايلايدىغان بولسا ، ئۇلار قالاچ قاناقانى بەگ قىلىپ سايلايتتى . شۇڭا ھېلىقىدەك ئاقساقاللار مۇشۇ تەرەپتىن ئەنسىرەپ ، قالۇچىلار ، جۇداغ - يانلار بىلەن يېقىنلىشىشنى خالىمايتتى . ئۇلارنى يانغا ئىتتىرىپ ، ئۆزلىرىنى چەتكە ئالاتتى . بۇنداق قەبىلىچى ئاقساقاللارنىڭ بېشى ، ئەڭ جاھىلى ، قۇترانقۇچىسى سالى ئاقساقال ئىدى .

تاغلىق قوشۇنلار ئابدال زېمىنىغا باستۇرۇپ كەلگەندە كىشىلەردە ۋەھىمە ، قورقۇش پەيدا بولغانىدى ، ھەتتا : «بەگ ئۇلارنىڭ قىزىنى تۇتۇپ قالمىغان بولسا بۇ ئىشمۇ بولمايتتى» دەپ نارازى بولغانلارمۇ ، «ئەمدى قانداق قىلارمىز» دەپ ئۈمىدسىزلىككە چۈشكەنلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى . قالاچ قاناقانىڭ ئەقىل - پاراستى بىلەن كۈچلۈك ياۋنىڭ نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمى چېكىندۈرۈلۈپ ، ئاخىرىدا مەسىلە چىرايلىقچە ھەل بولغاندىن كېيىن ، قالاچ قاناقانىڭ كىشىلەر ئارىسىدىكى نامى - داڭقى تېخىمۇ تارىلىپ ، ئابرۇيى يۇقىرىلاپ كەتكەنىدى . بۇنىڭدىن ئەينى چاغدىكى بەزى قەبىلىۋاز ئاقساقاللار ۋەھىمىگە چۈشۈپ ، تىلىنى بىر قىلىپ قالۇچىلار ۋە قالاچ قاناقا ئۈستىدىن ھەر خىل جەمەلەرنى تارقاتقانىدى . قالاچ

قاناقا ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا قېتىپ كەتكەن بۇ مەرەز قاتمىنىڭ ئاسان يۇمشىمايدىغانلىقىنى بىلگەچكە، ئۇلارنى: «بىزدىن، مەندىن ئەندىشە قىلماڭلار» دېگەندەك قىلىپ، قارا قوشۇن كۆلى ئەتراپىدىكى قەدىم ماكانىنى تاشلاپ يىراق - يىراقلارغا كۆچۈپ، تارقىلىپ كەتكەنىدى. قالاچ قاناقا جەمەتىدىكى بىرنەچچە ئائىلە سىڭگىر تېغىنى نىشانلاپ كېتىۋېتىپ، كىشىلەر ئانچە بارمايدىغان، ھەتتا بىلمەيدىغان دەشت قۇملۇق ئوتتۇرىسىدىكى بۇلاقكۆل بويىنى ماكان قىلىپ تۇرۇپ قالغانىدى.

جاھانبەگنىڭ سورىغىنىغا قارىتا ئاقساقاللارنىڭ ھېچبىرىدىن زۇۋان چىقمىدى، ئادەتتە ھېچكىمگە گەپ بەرمەيدىغان ۋاتىلداقلىرىمۇ تىلى تۇتۇلۇپ قالغاندەك ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

— بۇ ئەپتىدىن بۇ ئاقساقاللاردىن بۈگۈن زۇۋان چىقمىغۇدەك، — كۆنچىققانبەگ ئاستىدىكى دۆشۈلگۈنى① ئالدىغىراق سۈرىدى، — ئاتا، مەن ئاقساقاللار قاتارىدا بولمىسساممۇ ئىككى ئېغىز گەپ قىلاي. قالاچ قاناقانىڭ ئوقياسى بىلەن يا ئوقىدىن بىرنىلا ئەۋەتكەنلىكىنىڭ مەنىسى سەن ئېيتقاندەك: «مەن ئاجىزلاپ قالدىم، ئەمدى ئوقيانى ئىشلىتەلمەيدىغان بولدۇم، سەن ئىشلەت» دېگىنى. لېكىن، قاناقادا ئاجىزلىغىنى پەقەت تەن، ھەرگىز ئۇنىڭ ئارزۇ - ئىستىكى، ئارمانى، روھى ئەمەس. قاناقانىڭ روھى ھەرگىز ئاجىزلىمايدۇ. مۇشۇ ئوقيا، مۇشۇ يا ئوقى ئۇنىڭ روھى، ئۇنىڭ ئارزۇسى. بىز ئۇنىڭ روھى بويىچە ئارزۇسىنى ئىشقا ئاشۇرايلى. بىز يەنە قاچانغىچە «ئۇچى، بۇچى» دېيىشىپ، شامال ئۇچۇرغان قۇمدەك چېچىلىپ ئۆتىمىز، — كۆنچىققانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ئاقساقاللارغا قارىدى، — ئاڭلاپ قويۇڭلار، ئاقساقاللار، مەن ھازىردىن باشلاپ ئابدالمۇ، قاراقوشۇنلۇقمۇ ئەمەس، باشقا بىرىمۇ ئەمەس، تارىملىق! لوپلۇق!

كۆنچىققانبەگ ئاتىسىغا ئىللىق بىر قاراپ قويدى - دە، چە-

① دۆشۈلگۈ — پالاس، تاغار توقۇغاندا ئاستىغا قويۇپ ئولتۇرىدىغان ئورۇندۇق ئورنىدىكى كۆتەك.

قىپ كەتمەكچى بولۇپ كەينىگە ئۆرۈلۈۋىدى ، ئۇنىڭ كەينىدە ئول-
تۇرغان تايۇق ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا قاراپ غۇلىچىنى كەڭ
ئاچتى . كۈنچىققانبەگمۇ ئىككى قولىنى كەڭ يايدى . ئىككىسى گويا
دۇنيانىڭ ئىككى چېتىدىن كەلگەن قېرىنداشلاردەك بىر - بىرىنى
باغرىغا بېقىشىپ چىڭ قۇچاقلاشتى . كۈنچىققانبەگنىڭ كۆزىدە
مەمنۇنلۇق شادلىقى قىزىلگۈل بەرگىدىكى تاڭ شەبنىمىدەك جىلۋى-
لەنسە ، تايۇقنىڭ كۆزىدە رازىمەنلىك خۇشلۇقى لىغىرلايتتى . بۇ
كۆرۈنۈشتىن ئوماقنىڭ ۋۇجۇدى ھاياجاندا لەرزىگە كەلدى ، ئۆزىنى
بېسىۋالالمىدى . ئۇمۇ غۇلىچىنى كەڭ كېرىپ يېرىم ھالقا بولۇپ
ئىككىسىنى چىڭ قۇچاقلىدى . جاھانبەگ بۇ مەنزىرىدىن شۇ قەدەر
سۆيۈنۈپ كەتتىكى ، بىر جۈپ يوغان كۆزلىرى مەمنۇنلۇق ، رازى-
مەنلىك ۋە ئىپتىخارلىقتىن نۇرلىنىپ چاقناپ كەتتى .

— باللىرىم ! — تولەك بوۋاي ئېغىز ئاچتى . ئۇنىڭ ئاۋازى
تىترەپ چىقىۋاتاتتى . ئېنىقكى ، بوۋايمۇ قاتتىق ھاياجانلانغان-
دى ، — بىز ئاغزىمىزدىن چۈشۈرمەيدىغان ھېكايە — ئابدال خانى
بىلەن تاغلىق خان ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش - جەڭدە پۈتۈن لوپ
قوشۇنلىرىغا باش ئاتامان بولغان كىم ؟ ! شۇ قەدەر كۆپ ، كۈچ-
لۈك ، ھەيۋەتلىك تاغلىق قوشۇننى جەڭ ئۇستىلىقى بىلەن ئىلاج-
سىز قالدۇرغان كىم ؟ ! ئېسىمىزدىن چىقىپ كەتتىمۇ ؟ ! ئاشۇ
قالاچ قاناقا ئەمەسمۇ ؟ ! بىز ئۇنىڭ يېشىنىڭ ئوندىن بىرىنى ياشى-
دۇقمۇ ؟ ئۇ نېمىشقا بۇنچە ئۇزاق ياشايدۇ ؟ ئۇنىڭغا بۇ ئۆمۈرنى
كىم بەردى ؟ ئۇ بىز ئۈچۈن بۈگۈنگىچە ياشاپ كەلدى . ئۇنىڭغا بۇ
ئۇزۇن ئۆمۈرنى بىز ئۈچۈن تەڭرى بەردى . بىز ئۆتمۈشنى ، قاناقا-
نىڭ بىزگە قىلغان زور ياخشىلىقىنى ئۇنتۇپ كەتتۇق . باللىرىم ،
سىلەرنىڭ قىلغىنىڭلار قاناقانىڭ ئارزۇسى ، ئۇنىڭ روھى . بىز
سىلەر ئارقىلىق ھەقىقىي بىر ئوق بولىدىغان بولدۇق ، —
دېدى .

جاھانبەگ ئوغلى كۈنچىققانبەگنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— ئوغلۇم ، يارايسەن ، مۇشۇنداق بولسا قالاچ قاناقانىڭ ،

تارىمنىڭ ، پۈتۈن لوپنىڭ ئوقى بولغان بولىمىز . مە ، بۇ ئوقيانى سەن ئال ، سەن تۇت . ئويلىسام ساڭا مەنسۇپ ئىكەن ! — دېدى جاھانبەگ ئوقيا بىلەن يا ئوقىنى كۈنچىققانبەگكە سۇنۇپ تۇرۇپ .

— ئاتام لەۋزىگە نېمە دەي ، ئالاي ، — كۈنچىققانبەگ ئاتىسىنىڭ قولىدىن ئوقيا بىلەن يا ئوقىنى ئېلىپ ، بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك قاراپ - قاراپ سىلاپ كەتتى .

5

ئۇماقلارنىڭ ئابدالغا كەلگىنىگە بىر ئاي بولدى . ئابدال ۋە قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ ئادىتىدە يىراقتىن بىرەر ئەتىۋارلىق مېھمان كەلسە ، ئۇنىڭ ئىززىتى ئۈچۈن قوشاق ئېيتىشىش ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ . ئەگەر بۇنداق قىلىنمىسا ، مېھماننى خالىمىغانلىق بولۇپ قالىدۇ . ئۇماقلار ئادەتتىكى كىشىلەر بولۇپ ، بۇ يەردىكىلەرگە ئالاھىدە مېھمان ھېسابلانمىسىمۇ ، ئۇلارنىڭ قالاچ قاناقانىڭ ئالدىدىن كەلگەنلىكى ، بولۇپمۇ قاناقانىڭ ئوقياسىنى ئېلىپ كەلگەنلىكى جاھانبەگ بىلەن كۈنچىققانبەگ ۋە باشقىلار ئالدىدا ئۇلارنى ئالاھىدە مەرتىۋىلىك قىلىپ قويدى . ئاقساقاللار كېڭىشىدىن كېيىنلا جاھانبەگ ئاقساقاللارنى باشلاپ قالاچ قاناقانى يوقلاپ ، كۆرۈپ كەلگىلى بۇلاقكۆل مەھەللىسىگە كەتكەنىدى . كۈنچىققانبەگمۇ تەلەپ قىلىپ ئۇلار بىلەن بىللە بارغانىدى .

جاھانبەگ قالاچ قاناقانىڭ ئالدىدىن كېلىپ ئۇماقلار ئائىلىسىگە باشقىچە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان بولدى . شۇنداق قىلىشنى ئاتا - بالا ئىككىسىگە قاناقا ئايرىم ئالاھىدە تاپىلىغانىدى .

— مېنىڭ تۇيغۇم تۇيۇپ تۇرىدۇ ، ئۇماقلار ئائىلىسى بىز لوپلۇقلار ئىچىدە ئالاھىدە بىر ئائىلە بولۇپ قالىدۇ . بولۇپمۇ ئۇنىڭ باللىرى بۆلەكچە خاسىيەتلىك ئادەم بولىدۇ . ئۇلارنى ئاسىراڭلار ، ئېتىبار بېرىڭلار ، — دېگەنىدى قاناقا ئاتا - بالا ئىككىسىنى كېيىم بار ، دەپ ئايرىم ئېلىپ قېلىپ .

شۇڭا ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىگە كەڭ داغرىلىق قىلىپ قوشاق ئېيتىشىش چوڭ سورۇننى ئۇيۇشتۇرماقچى بولدى . ئۇلار بولاقكۆلگە بېرىپ كەلگۈچە ، بۇ يەردىكى يۇرت - مەھەللە قورۇلۇشىغا تولەك بوۋا مەسئۇل بولۇپ تۇردى .

— ھەربىر قەبىلە - ئۇرۇق ئايرىم بىر مەھەللە بولۇپ ئولتۇ-رىدىغان بۇنداق يۇرت قورۇلۇشىنى مەن تۇتمايمەن ، — دەپ بوۋاي ئىلگىرىكى قارشىدا چىڭ تۇرۇۋالدى .

ئاتا - بالا بەگلەر بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇشتى . زىرەك بوۋاي : «بۇ ئىككىسىنىڭ قورسىقىدا نېمە جىن باردۇ» دەپ ئويلاپ قالدى . كۆنچىققانبەگ ئۇنىڭ قولىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىر-لىۋىدى ، بوۋاي بېشىنى ئىككى يانغا ئىرغىتىپ كۈلۈپ كەتتى . ئۇچىلىسى كۈلۈمسىرىگەندىن باشقا ھېچنېمە دېيىشمىدى .

لوپلۇقلار قوشاق دېسە جېنىنى ئاتىدۇ ، جېنىنى بېرىدۇ ، قوشاق ئاڭلىسا جېنى ياشىرىدۇ ، كېسەل بولۇپ ياتقانلىرىمۇ كۆڭ-لى كۆتۈرۈلۈپ ، روھى ئۆسۈپ قالىدۇ . قايسىبىر يەردە قوشاق ئېيتىشىش بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قالسا ، نە - نەلەردىن ، يېقىن-دىكىلىرى پىيادە ، يىراقتىكىلىرى ئات ، ئېشەك ، كالىلارغا مىنى-شىپ بىر ئائىلىدىكى چوڭ - كىچىك ھەممىسى كېلىدۇ . قوشاق ئېيتىش ، ئېيتىشىش بۇ يەردىكىلەرنىڭ بىردىنبىر كۆڭۈل ئې-چىش ، كۆڭۈل ئاۋۇندۇرۇش پائالىيىتى . قوشاق ئېيتىشقاندا مو-زىكا تەڭكەش قىلىنمايدۇ . تەڭكەش قىلىنىدىغان بىرەر چالغۇمۇ يوق . تەڭكەش بولىدىغىنى ئۆزلىرى ، يۈرىكى . ئۇلار پىيادە ، ئو-لاغلىق ، كېمىلىك يول ماڭغانلىرىدا يولنى قىسقارتىش ئۈچۈن ، قوي باققان چاغلىرىدا ، يالغۇزلۇقتىن زېرىككەنلىرىدە قوشاق ئېي-تىدۇ . قوشاقنى ئۆزلىرىگە ھەمراھ قىلىدۇ . بۇ مەھەللىدىن ئۇ مەھەللىگە ، بۇ چەتتىن ئۇ چەتكە توي تارتىپ ياكى تويغا ماڭسا ، يول بويى قوشاق ئېيتىشىپ بېرىپ ، قايتقاندىمۇ بوسۇغىسىغىچە قوشاق ئېيتىپ كېلىپ ئىشىك ئاچىدۇ . يىگىت ، قىزلارمۇ ئىشق - سۆيگۈسىنى قوشاق بىلەن ئىزھارلىشىدۇ . ئۇلارنىڭ قو-

شاقلىرىدا كۈندىلىك تۇرمۇشتىن تاپقان خۇشاللىقلىرىمۇ ، ۋىسال شادلىقىمۇ بار ، لېكىن يەنىلا قوشاقلىرىنىڭ ھەربىر كۇپلېت ، ھەربىر مىسرا ھەتتا ھەربىر سۆزلىرىدىن ئۇ يىلدىن بۇ يىلغا ، ئەسىردىن ئەسىرگىچە ئۆزگەرمەي كېلىۋاتقان بىر خىل ، تۇرغۇن ، سىدام ـ رەڭسىز تۇرمۇش زېرىكىشلىكى ، ھارغىنلىق ، غېرىبانە. لىك ، قايغۇ ـ نادامەت ، ھىجران ـ ھەسرىتى ، مۇڭ ـ پىغان تەپچىپ ، تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ . ئاھاڭلىرىچۇ تېخى ، كىشىنىڭ دىل ـ باغرىنى ئېزىدۇ . تاشتەك قاتتىق ، مۇزدەك سوغۇق يۈرەك. نىمۇ ئېلىتىپ ئېرىتىۋېتىدۇ . كىشى ۋۇجۇدىنىڭ ئۇگە ـ ئۇگە. لىرىگە ، ئىچ ـ ئىچىگە يىغا كەلتۈرۈۋېتىدۇ . شۇ قەدەر مۇڭلۇق ، شۇ قەدەر پىغانلىق ، ھەسرەتلىك .

قوشاق ئېيتىشىش بولىدىغانلىقى توغرۇلۇق ئۈچ كۈن بۇرۇنلا ئەتراپقا ئادەم ماڭدۇرۇلغانىدى . ئۈچىنچى كۈنى چۈش بولغۇچە. لىكلا كەڭ بىر تۈز ئادەملەر بىلەن تولدى . «مال تۈرى بىلەن ، ئادەم خىلى بىلەن» دەپ بىكار ئېيتىلماپتىكەن . كىشىلەرنىڭ كېلىشى تەرەپ ـ تەرەپتىن بولسىمۇ ، خۇددى بىر ـ بىرىنى پۇراپ تېپىشقاندەك ، كېلىپلا جەمەت ، قوۋم ـ قەبىلىسىنى تېپىۋېلىپ بىر غۇژمەك بولۇۋېلىشتى . كىشىلەر قوشاق ئېيتىشىشقا قاراقو. شۇن ـ ئابداللىقلار تەرەپتىن تالىشقۇلنىڭ ئوتتۇرىغا چۈشىدىغانلى. قىنى خەۋەرچىلەردىن بىلگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ بىلەن قوشاق ئېي. تىشىدىغان ئادەمنىڭ كىملىكىنى بىلمىگەنىدى ، ئۇنى ھەتتا تالىش. قۇلغىمۇ ئېيتمىغانىدى . مۇشۇنداق قىلىشنى جاھانبەگكە تولەك بوۋا مەسلىھەت قىلغان ، بوۋاينىڭ مەسلىھىتىنى بەگ ئويلاپ كۆ. رۈپ توغرا تاپقانىدى . ئەسلىدە بۇنداق بولمايتتى . كىمنىڭ كىم بىلەن قوشاق ئېيتىشىدىغانلىقى ھەر ئىككى تەرەپكە ئايان بولاتتى . لېكىن بۇ قېتىمقىسى ئۇنداق بولمىدى . كىشىلەر ئارىسىدىكى كۇس ـ كۇس ، پىچىر ـ پىچىرلارمۇ شۇ ئىدى . «تالىشقۇل بىلەن ئېيتىشىدىغان كىمدۇ ؟» بىر ـ بىرىدىن سورىشاتتى . قوشاق ئېي. تىشىدىغان ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرىنى بىلىشكەندە ، قارشى تەرەپ.

نىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى بىلىۋېلىپ قوشاقنى ئەدىن ، قانداق باش-لاپ ، قانداق داۋاملاشتۇرۇپ ، قانداق ئاخىرلاشتۇرۇشقىچە ، قارشى تەرەپنىڭ قايسى قەقەچ - يېغىرىنى قانداق ئېچىپ ، قانداق ئېچىد-تىشقىچە ئويلىشىۋالاتتى .

تالىشقۇل ئابداللىقلار ئارىسىدا تونۇق قوشاقچى بولۇپ ، كى-شىلەرنىڭ يېغىرىنى ئېچىتىپ - سېستىپ تىللاشقا ئۇستا ئىدى . ئۇنىڭ بۇ ئەتراپتا «سايغاق①» دەپ نامى بار . ئۇ يەنە جاھىل ، ئەسەبىي قەبىلىۋاز بولۇپ ، باشقا قەبىلىنىڭ ئادىمى بىلەن قوشاق ئېيتىشىپ قېلىپ ، قارشى تەرەپنى يېڭەلمەي قالغۇدەك بولسا ، ئالدىدىكى ئادەمنى ئۇنىڭ قەبىلىسى بىلەن ، قەبىلىسىنىڭ ئۇنداق - بۇنداق تەرىپىنى تۇتۇۋېلىپ تىل سالاتتى .

ئوماقنىڭ ئاتىسى تۇراق يولۋاس ھەممە قەبىلە كىشىلىرى بىلىدىغان تونۇق قوشاقچى ئىدى . جاھانبەگ ، كۇنچىققانبەگ ، تۇ-لەك بوۋايلار : «ئاتىسى قوشاقچى بولغاندىكىن بالىسىمۇ چوقۇم قوشاقچى» دېگەن ئىشەنچ بىلەن تالىشقۇلغا ئوماقنى سېلىپ كۆر-مەكچى بولدى . بۇنى ئوماققا ئەتىگەندە ئېيتىپ قويدىيۇ ، تالىشقۇلغا ئېيتمىدى .

قوشاق ئېيتىشىشتا ھېچقانداق بەلگىلىمە بولمىسىمۇ ، ھەممە كىشى ئېتىراپ قىلىدىغان ، ئەمەل قىلىدىغان ئەنئەنىۋى قائىدە شۇكى ، ئېيتىلىدىغان قوشاقلار نەق مەيداندا توقۇلغان بولۇشى ، ئۆزىنىڭ بولسۇن ، باشقىلارنىڭ بولسۇن ، ئىلگىرى ئېيتىلغان تەي-يار قوشاقنى تەكرارلىماسلىق كېرەك . ناۋادا ، كىمكى بىرەر كۆپ-لېت كونا قوشاقنى تەكرارلاپ قالغۇدەك بولسا ، مەيداندىكى-لەر قىقاس - چۇقان سېلىشىپ ، ئۇنداق قوشاقچىنى مەسخىرە قىلىپ مەيداندىن چىقىرىۋېتىدۇ . بۇنداق سورۇندىكىلەر پۈتۈن كۆڭلىنى ، دىققىتىنى ، زوقىنى قوشاققىلا قارىتىدۇ ، قوشاقنىلا تونۇيدۇكى ، قوشاقچىنىڭ كىملىكى ، قايسى قەبىلىدىن ئىكەنلىكى بىلەن ھېسابلىشىپ يۈرمەيدۇ . قوشاق تارىملىق - لوپلۇقلار ئۇ-

① سايغاق — كۆكۈيۈن ، ئوقۇرۇق

چۈن دەخلىسىز ، مۇقەددەس ، بىردىنبىر مەنئۇي ئوزۇق .
كىشىلەر قوشاق ئېيتىشىشىنىڭ باشلىنىشىنى بىتاقەت بولۇپ كۈتمەكتە ، شۇنىڭ بىلەن يەنە «سايغاق» — تالىشقۇل بىلەن كىم ئېيتىشىدىغاندۇ ؟ دېيىشىپ ، بىلىشكە تەقەززا بولۇپ بىر ـ بىردىن سوراشماقتا ، سۈرۈشتۈرمەكتە...
كىشىلەر تەقەززا بولۇپ تۇرغان ۋاقىت ئاخىر توشتى ، جاھانبەگ ئېگىزرەك دۆڭدە ئۆرە تۇرۇپلا ئېلان قىلدى :
— قوشاق ئېيتىشىشنى باشلايمىز ، تالىشقۇل بىلەن سۆگەتبۇلاقتىن كەلگەن چارلىق مېھمان ئوماق مەيدانغا چۈشىدۇ !
كىشىلەر : «ئوماق ، ئوماق» دېيىشىپ بوينىنى سوزۇپ ئەتراپقا قاراشماقتا . ھەممىدىن بەك تالىشقۇل بوينىنى قاقىرنىڭ بوينىدەك سوزۇپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراپ ، كۈنچىقانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋاينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان يېگىدە ياچە بىر ئادەمنى كۆردى ـ دە :
— ئوماق دېگەن شۇكەن ـ ھە ، — دېدى ئۇ يېنىدا ئولتۇرغان دوستىغا :
تۆت كۈننىڭ ئالدىدا تالىشقۇل شۇ دوستى بىلەن ئوۋدىن قايتىپ كېلىۋاتقاندا ، مەھەللە سىرتىدا ئۇنى تۇلەك بوۋاي بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغاندا كۆرگەنىدى . مانا بۈگۈن شۇنىڭ بىلەن قوشاق ئېيتىشىدىغان بوپتۇ . «ئۇ قوشاقتا قانداقراقتۇ» دەپ ئويلىغان تالىشقۇل پۈتۈن دىققىتىنى يىغىپ ئوماقنىڭ بوي ـ بەستىگە ، تەقى ـ تۇرقىغا ، چىرايىغا ، كۆز ، قۇلاقلىرىغا ئىنچىكىلەپ قاراشقا باشلىدى . ئۇ ھازىر ئوماقنىڭ بىرەر ئەيىب ـ نۇقسىنىنى بىلىۋېلىشنىڭ كويىدا ئىدى . شۇنداق بولغاندا ، گەپنى دەل شۇ يەردىن باشلاپ ئوماقنى ئوسال قىلىمەن ، دەپ ئويلايتتى . ئەمما ئۇ ئادەتلەنگەن سىنچى كۆزى بىلەن شۇنچە قاراپمۇ ئوماقتىن ئېغىزغا ئالغۇدەك قۇسۇر تاپالمىدى . ئۇ گەپنى قانداق باشلىسام بولار ، دەپ ئويلاپ تۇرغاندا ، جاھانبەگ :
— قېنى ، ئوماق بىلەن تالىشقۇل مەيدانغا چۈشۈڭلار ! —

دەپ توۋلىدى .

ئوماق ئورنىدىن تۇرۇپ بولۇپ كۈنچىققانبەگ بىلەن تولەك بوۋايغا قاراپ قويىدى ، ئاندىن جانجىگىرى ، مەدەتكارى ، ئۆمۈرلۈك ھەمراھى ئايقۇتقا قارىدى . ئايقۇت تاتلىققىنا كۈلۈمسىرىشى بىلەن ئېرىگە مەدەت بەردى ، ئىشەنچ ، يېڭىش تىلىدى . ئوماقمۇ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ سورۇنغا قاراپ ماڭدى . بۇ چاغدا تالىشقۇل سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ بولغانىدى . بۇ ، ئۇنىڭ «قوشاقنى مەن باشلايمەن» دېگىنى ئىدى .

ئوماق سورۇنغا كىرىۋېتىپ تالىشقۇلغا ئادەتتىكىچە قاراپ قويىدى . تالىشقۇل ياش قۇرامدا ئوماقتىن سەل چوڭ ، ئېگىز ئۇزۇنچاق ، شالاڭ سېرىق ساقال ، ئەمما كۆزى چوڭ ، ئېگىز بويلۇق ئىدى .

ئوماق كۆرۈشكىلى تالىشقۇلغا قول ئۇزاتتى . تالىشقۇل سوغۇقلا كۆرۈشۈپ قويىدى . ئوماق قېنى باشلا ، دېگەن مەنىدە ئۇنىڭغا قاراپ باش ئىشارىتى قىلدى . تالىشقۇل ئوماققا باشتىن - بويى قارىتىۋېتىپ قوشىقىنى باشلىدى :

ئۆتمۈرۈنچۇ ئايتقىنا ،
قايدىن باشلاي پاراڭنى .
بىز سايانغا كەلدىڭمۇ ،
يوقتۇرغالى قاراڭنى .
قارۇنانى تاڭساڭمۇ ،
ساقايتالماي ياراڭنى .

يىراقتىن كەلگەن يولچۇ[1] ،
ساڭا بار بىر سوراقىم .
قۇرۇق كۆلدە غايقاڭلاپ ،
تۇرۇپ قالدى قولۋاقىم .

① يولچۇ — يولچى .

بۇ نەمەدۇ[1] بىلدىڭمۇ ،
جاۋاب بەرگىن ئۇماقىم .

ئابدالغا كەلىپ قاپسەن ،
قالۇچىمۇ ، قارالىق[2] .
ئايتچۇ قەنى تەكتىڭنى ،
كۆزلەكتىنمۇ ، چارالىق .
ئەسكى پالاس ئوخشايدۇ ،
كەيگەن تونۇڭ ـ ئۇچالىق .

تالىشقۇلىنىڭ قوشىقى قەبىلىۋازلىقتىن نېرى بولالمىغاننىڭ ئۇستىگە پەلىپەتىش ئىدى ، بىر ـ بىرىگە چەك باسمايۋاتاتتى . شۇ ھالىغا ئۇ زورۇقۇپ يەنە قوشاق ئېيتىشنى داۋاملاشتۇرماقچىدى ، ئوماق ئۇنىڭ كېيىنكى قوشىقىنى خالىغىنىچە ئويلىنىۋېلىشقا پۇرسەت بەرمەسلىك ئۇچۇن ئۇنىڭغا ئۇلاپلا قوشاق باشلىدى :

گوي ـ گويەي ، تالىشقۇلەي ،
جۆيلۈپ كەتتىڭ نېمە دەپ .
قۇدۇق ـ كۆل دەپ ئاسماننى ،
بەتمەرەكنى[3] كىمە دەپ .
تەڭشەكلەشنى بىلمەيسەن ،
تۇرغانى شۇ لەپەڭلەپ .

مەنى كىم دەسەڭ شۇ مەن ،
مەيلى دەگىن قارالىق .
ئىچكەنى تارىم سۈيۈ[4] ،
كۆزلەكچىمۇ ، چارالىق .

---

① نەمە — نېمە .
② قارالىق — قارا قوشۇنلۇقنى دېمەكچى .
③ بەتمەرەك — لەگلەك .
④ سۈيۈ — سۈيى .

ئابدالمۇ ئوخشاش يۇرتۇم ،
قىلمايمەن يۈز قارالىق .

تالىشقۇل ئۆز مۇشتىنىڭ يېنىپ ئۆز خامىرىغا تېگىشىنى ئويلىمىغانىدى . ئۇ قوشاق ئېيتىشىشتا دەككىسىنى يېگەندە ئەلەمگە چىدىماي تىل سالاتتى . بۇ ئۇنىڭ ئادىتى ئىدى . هازىرمۇ شۇنداق قىلدى :

ئىنەڭ سەنى هارامدىن ،
تۇغۇپتۇكەن چاراغا .
ئىت يېمەپتۇ ئەشەڭنى[1] ،
تاشلاپ قويسا تالاغا .
كەت - كەت يىراق چاراڭغا ،
بىزنى قويما بالاغا .

ئوماق :

يېگەنمەدىڭ سونۇردا ،
قارۇنانى ناشتاڭغا .
يوقلۇقۇنۇ[2] يېمەكىڭ ،
دەسەڭ بولغاي قوشناڭغا .
بۇلغاپ قويما سورۇننۇ ،
چىقىپ كېتىپ ئىشتاڭغا .

قوشۇقچىدۇ دەپتىمەن ،
ئىكەنسەنغۇ تىللاقچى .
سەنچۇ بولساڭ بولغۇدەك ،

---

① ئەش — بالا هەمراهى .
② يوقلۇقۇنۇ — يوقلۇقىنى .

كۆلگە بارىپ قىلتاقچى .
ئەر دېگەن ئەردەك بولسا ،
سەن زادى كىم بولماقچى ؟

ئوماق قوشاق ئېيتىشتىن توختاپ تالىشقۇلغا قارىدى . بۇ ئوماقنىڭ : «قېنى ، نۆۋەت ساڭا كەلدى» دەپ يول قويۇپ تۇرغىنى ئىدى . تالىشقۇل تىلى تاڭلىيىغا چاپلىشىپ قالغاندەك زۇۋان سۈرەلمەي تۇرۇپ قالدى . قوشاق ئېيتىشنى داۋاملاشتۇرالماي تۇرۇپ قېلىش ، يېڭىلگەنلىكنى تەن ئالغانلىق ئىدى .

سورۇندىكىلەر ئوماققا ، ئۇنىڭ قوشىقىغا تەنتەنە قىلىپ ۋارقىراپ كېتىشتى . مۇشۇ ۋارقىراش ، قىقاس - چۇقان ئىچىدە تالىشقۇل سورۇندىن جىمىدە چىقىپ كېتىپ كۆزدىن غايىب بولدى .

ئالدى بىلەن كۇنچىققانبەگ ياراملىق بىر بۇرۇل ئاتنى يېتىلەپ كېلىپ ئوماققا تارتۇق - مۇكاپات قىلىپ تۇتتى ، جاھانبەگمۇ بىر ئات تۇتتى . تۇلەك بوۋاي سىغىپ ئىچكىلار ، دەپ يارامىلىق بىر ئىنەكنى موزىيى بىلەن تۇتتى . ئابداللىقلار ئارىسىدىن توقسان ياشتىن ئاشقان ، ھەممىگە تونۇق قوشاقچى ، تالىشقۇلنىڭ تاغىسى ئۆزى مىنىپ يۈرىدىغان ئېشىنى تۇتتى .

تۇلەك بوۋاي جاھانبەگنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى . جاھانبەگ كۇلۇپ كېتىپ سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى . كۆپچىلىككە قاراپ :

— بۇگۇنكى قوشۇق ئېيتىشىشتا يېڭىش ئوماقنىڭ بولدى . ئىككى ھەپتىدىن كېيىن مۇشۇ كۇندە ، مۇشۇ سورۇندا يەنە بىر قېتىم قوشۇق ئېيتىشىش بولىدۇ . بىر تەرەپ ئوماقنىڭ خوتۇنى ئايقۇت ! — دەپ ئايقۇتقا قارىدى .

ئايقۇت بۇ تۇيۇقسىز ئېلان قىلىشتىن ھەيرانلىق ۋە تاسادىپىيلىق ھېس قىلغان بولسىمۇ ، «مەن تەييار» دېگەننى قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كۆپچىلىككە تەزىم قىلىشى ھامان توپ ئارىسىدىن ئىككى چوكان ئورنىدىن تۇرۇشتى . بۇ ئۇلارنىڭ «قوشاق ئېيتى-

شىشقا مەن چۆشىمەن» دېگىنى ئىدى . ئەمدى ئىككىسىدىن بىرنى تاللاشقا توغرا كەلدى . جاھانبەگ ئايقۇتقا قارىدى . ئىككى چوكان ئورنىدىن تۇرغاندىلا ئايقۇت بۇنىڭغا تەييارلىنىپ قويغانىدى ، شۇڭا دەرھال :

ئاشنا تۇتسام ئابدالدىن ،
بارىۋاپتۇ قاراغا[1] .
ئىزدەپ بارسام ئۇندا يوق ،
مۆكۈۋاپتۇ چاراغا[2] .
تاپىپ بەردى قالۇچى ،
چۇشۇپ يۈرۈپ ئاراغا .

دەپ قوشاق ئېيتتى . قاراقوشۇنلۇقلار ئارىسىدىن تۇرغان چوكان ئايقۇتنىڭ قوشىقىنىڭ قويرۇقىغا ئۇلاپلا بۇ قوشاقنى ئېيتتى :

سىنى[3] تۇتقان ئاشناڭنى ،
مەنمۇ يار تۇتاي دەيمەن .
قارلىقمۇ ، چارلىق ،
چاي قىلىپ يۇتاي دەيمەن .
قالۇچى شۇ يىگىتنى[4] ،
كۆڭلۈنۈ[5] ئۇتاي دەيمەن .

چوكان قوشىقىنى ئېيتىپ بولۇپ ئايقۇتنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئىككىسى بىر - بىرىگە ئېگىلىپ تەزىم قىلىشتى . چوكان ئايقۇت- نىڭ قولىدىن بالىنى ئېلىپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى . ئورنىدىن تۇرغان يەنە بىر چوكان بىر تىنىق كېچىكىپ قېلىپ قوشاق ئېيتىد-

① قاراغا — قاراقوشۇن كۆلىگە .
② چارا — بۇ سۆز بۇ يەردە ھەم يەر - جاي مەنىسىدە ، ھەم كىر تەگىنىسى مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن .
③ سىنى — سېنىڭ دېگەن مەنىدە .
④ يىگىتنى — يىگىتنىڭ .
⑤ كۆڭلۈنۈ — كۆڭلىنى .

شش پۇرستىدىن مەھرۇم قالغىنىغا ئەپسۇسلىنىپ بېشىنى ئىز-غىتىپ قويۇپ توپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى.
قوشاق ئېيتىشىش ئاخىرلاشتى. ھەممىنىڭ ئاغزىدا ئۇماقنىڭ تەرىپى ھەم كېيىنكى قېتىمقى ئېيتىشىشتا كىمنىڭ يېڭىدىغانلىقى ئىدى.

6

قوشاق ئېيتىشىش بولغاننىڭ بەشىنچى كۈنى، ئۇماق تۇلەك بوۋاي بىلەن قالۇچىلار مەھەللىسىدىكى يېڭىدىن سېلىنىۋاتقان ئۆي-لەرنى ئارىلاپ يۈرەتتى، كۈنچىققانبەگ ئۇلارنىڭ ئالدىدىن چىقىپ قالدى. ئۇماقنىڭ جاھانبەگدىن بىلىۋالىدىغان بىرنەچچە ئىشلىرى بار ئىدى، لېكىن قوشاق ئېيتىشىش بولۇپ ئەتىسىلا بەگ يەنە بىر توركۈم ئادەم تېپىپ كەلگىلى تىكەنلىك، كۆزلەك تەرەپكە كەتكەن-لىكتىن سورىيالمىغانىدى. كۈنچىققانبەگ بىلەن قىزغىن ھال سو-رىشىپ بولغاندىن كېيىن، ئاتىسىدىن سورىماقچى بولغانلىرىنى كۈنچىققانبەگدىن سوراپ باقماقچى بولدى:
— جاھانبەگ ئايقۇتىنىڭ قوشاق ئېيتالايدىغانلىقىنى قانداق بىلىدىكىن، نېمىشقا ئۇنىمۇ قوشاق ئېيتقۇزماق بولىدۇ؟
كۈنچىققانبەگ مىيىقىدا كۈلۈمسىرەپ قويۇپ دېدى:
— بۇ تۇلەك بوۋاينىڭ ئويۇنى بولمامدۇ. تايۇق سىلەرنى تۇلەك بوۋايغا ئالاھىدە تەرىپلەپ بەرگەندىن باشقا، ئايقۇتىنىڭ جاھان-خانغا ئوخشاش ئالامەت قوشاقچى ئىكەنلىكىنىمۇ سۆزلەپ بەرگەن-كەن. ھېلىقى كۈنى بوۋاي بۇنى ئاتامنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ قويۇۋىدى، قوشاققا قىزىقىدىغان ئاتام خوتۇنۇڭنىڭمۇ قوشىقىنى ئاڭلاپ باقماق بولۇپ، ساڭىمۇ، بوۋايغىمۇ مەسلىھەت سالمايلا دەۋەتتى.
— مەنمۇ ھەيران قالدىم، — كۈنچىققانبەگنىڭ گېپىگە ئۇلاپ تۇلەك بوۋاي گەپ قىلدى، — جاھانبەگنىڭ ئايقۇتىنىمۇ قوشاققا

سالىدىغانلىقىنى بىلگەن بولسام، ئۇنىڭمۇ ئۇستا قوشاقچىلىقىنى دېمەسكەنمەن.

بۇ ئىشتا تولەك بوۋاينىڭ ئوڭايسىزلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۇماق مۇنداق دېدى:

— بىر ھېسابتا بۇمۇ ياخشى بولدى، قوشاق ئېيتىشىش باھانىسى بىلەن ئايقۇت بۇ يەردىكى ئاياللار بىلەن تونۇشۇۋالىدىغان بولدى، — ئۇماق كۈنچىققانبەگكە قاراپ ئۇنىڭدىن سورىدى، — ھېلىقى چوكاننىڭ ئىسمى نېمە؟

— ئۇجۇلخان.

— ۋاھ، ئۇجۇل چىققان ۋاقىتتا تۇغۇلۇپتىكەن - ھە؟

— ياق، ئۇجۇل يىغىدىغان ۋاقىتتا تۇغۇلغان.

— ئۇبدان چاغدا تۇغۇلۇپتىكەن. قوشاقچىلىقتا قانداقراق؟ — ئايقۇتنىڭ يېتىلگەن قوشاقچىلىقىدا گەپ يوق بولسىمۇ، ئۇماق قارشى تەرەپنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ سورىدى.

ئۇنىڭ سوئالىغا كۈنچىققانبەگ ئەمەس، تولەك بوۋاي جاۋاب بەردى:

— ئۇجۇلخان قوشاقچىلىقتا جىجەسى[1]جاھانخاندەك ئۇستا قوشاقچى. قاراقوشۇنلۇق، ئابداللىق ئاياللار ئىچىدە ئۇنىڭغا تەڭلىشىدىغىنى يوق. ئۇنىڭ بىر ياخشى تەرىپى، بەك ئەدەپلىك، قائىدە - يوسۇنلۇق، ئۇ قوشاق ئېيتىشىش ئۇچۇنلا سورۇنغا چۈشىدۇ، ھەرگىز باشقىلارنىڭ كۆڭلىگە تېگىدىغان، ئازارلاپ دىلىنى غەش قىلىدىغان قوشاقنى ئاغزىغا ئېلىپ قويمايدۇ.

ئۇماق خوتۇنى ئايقۇتنى يۇرتىدىن بەك ياخشى كۆرىدىغانلىقى، ھۆرمەتلەيدىغانلىقى، كۆڭلىنى ئايايدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇجۇلخان تالىشقۇلدەك قوشاقچى بولۇپ قالسا، ئۇنىڭ دىلى ئازار يەپ قالارمۇ، دەپ خاۋاتىرلىنىپ قالغانىدى. بوۋاينىڭ گېپى بىلەن ئۇماقنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشتى. تولەك بوۋايمۇ ئۇ سوئال سورىغاندىلا ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەچكىنىنى بىلىپ بولغانىدى، شۇڭا كۈن-

---

[1] جىجە — چوڭ ئانا، موما.

چىققانبەگ ئېغىز ئاچقۇچە بوۋاي جاۋاب بەرگەنىدى .
— ئۇجۇلخاننىڭ جىجەسى بىلەن جاھانبەگنىڭ ئىسىملىرى ئەجەب ئوخشايدىكىنا ؟ — ئوماق بۇ سوئالنى ئىككىنىسىگە مۇنداقلا قويۇپ قويدى .

ئۇنىڭ بۇ سوئالىغىمۇ تولەك بوۋاي جاۋاب بەردى :

— جاھانخانمۇ ، جاھانبەگمۇ مىرەن دەرياسى بويىدىكى جاھانسايدا تۇغۇلغان — ئانا يۇرتىنى ئۇنتۇپ قالمىسۇن دەپ ئۇلارغا تۇغۇلغان مەھەللىسىنىڭ ئىسمىنى قويغان . كونچىققانبەگ جاھانسايدا تارىم سۈيىدەك سۈزۈك ، قۇتلۇق بىر كۈنى كۈن قۇملۇق ئارقىسىدىن ئەمدىلا باش كۆتۈرۈپ چىقىۋاتقاندا تۇغۇلغاچقا ، ئۇنىڭ تۇغۇلغان چېغىنى ئۇنتۇپ قالماي يادلاپ تۇرۇشى ، چىرايىنىڭ تۇغۇلغان چېغىدىكى كۈندەك ئوچۇق ، كۆڭۈل ئاسمىنىنىڭ دائىم سۈزۈك بولۇشىنى ئارزۇ قىلىپ شۇنداق ئىسىم قويۇلغان ، — دېدى بوۋاي كونچىققانبەگ ھەم ئۇنىڭ ئاتىسى جاھانبەگنىڭ ئىسمىغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردىن ئوماقنى خەۋەردار قىلىپ .

قالاچ قاناقانىڭ تولەك بوۋايغا ئېيتىشىچە ، جاھانبەگلەرنىڭ ئانا يۇرتى جاھانساي ئەمەس . ئۇلارنىڭ يىراق ئەجدادلىرىدىن يىسسۇمقۇلۇ ، مەتتەيازلار كونچىققانبەگنىڭ بوۋىسى نۇرمەتبەگكىچە لوپ كۆلىنىڭ ئەتراپىدىكى كۆلشەھىرى دەپ ئاتىلىدىغان بىر خارابە ماكانىنىڭ بويىدىكى بىر يۇرتتا ياشاپ كەلگەن . ئۇ يەردە بىر قېتىم قاتتىق قۇرغاقچىلىق ، قۇم - بوران ئاپىتى بولغاندا ، نۇرمەتبەگ يۇرتداشلىرىنى باشلاپ كۈنپېتىش — تۆۋەن تەرەپكە سۈرۈلۈپ ، مىرەن دەرياسى بويىدىكى جاھانسايغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ قالغانىدى .

جاھانبەگ ياش چېغىدىلا جاھانخاننىڭ قوشىقىنى كۆپ ئاڭلىغاچقا ، ئۇنىڭ قوشىقىغا خۇمار بولۇپ قالغانىدى . ئۇ ئايال ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، نەۋرىسى ئۇجۇلخاننى ئۇن ئىككى ياش ۋاقتىدىن باشلاپ قوشاق يادلاتقۇزۇپ ، ئېيتقۇزۇپ ئۆگىتىپ ، ئۆزىگە ئوخشاش قوشاقچى بولۇشىنىڭ ئۇلىنى قۇرۇپ بەرگەنىدى . ئۇجۇلخان

مومىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ يىگىرمە بەش ياشقا بارغۇچە قارا قوشۇن ، ئابداللىقلار ئارىسىدا ئېيتىلىپ يۈرگەن قوشاقلارنىڭ ھەممىسىنى تۈر - خىللىرى بويىچە يادلاپ ، شۇ بويىچە ئېيتىشنى ئۆگىنىپ بولغانىدى . بىر باشلىشىدا ئون - يىگىرمە كۇپلېت قوشاقنى مەزمۇنىدىن چەتنىمەي بىر - بىرىگە ئۇلاپ توقۇۋېتىش ئۇنىڭغا ھېچ گەپ ئەمەس .

بۇ يىل كىرگەندىن بۇيان جاھانبەگ ئۇجۇلخاننىڭ سورۇندا ئېيتقان قوشىقىنى ئاڭلاپ باقمىدى . قوشاق ئېيتقۇزاي دېسە ، بىرەر باھانە - سەۋەب بولمىدى . ئوماقلارنىڭ كېلىشى ، ئايقۇتنىڭ ئۇستا قوشاقچىلىقى ئۇنىڭ ئۇجۇلخاننى قوشاق ئېيتقۇزۇشىغا ئوبدان باھانە بولۇپ بەردى . ئۇ ئۆتكەن قېتىم ئوماقنىڭ قوشاقلىرىدىن ھۇزۇرلانغان بولسىمۇ ، يۈرتلۇقى تالىشقۇلنىڭ يېڭىلىپ قالغىنىدىن كۆڭۈل بېغىنىڭ بىرەر شاخ - بەرگىنى قۇرت غاجىلىۋەتكەندەك بىئاراملىنىپ قالغانىدى . جاھانبەگ ھەرقانچە : «مەن قەبىلىچىلىك بىلەن چىقىشالمايمەن» دېگىنى بىلەن ، ئېڭىغا ، ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كەتكەن يۈرتچىلىق ، يۈرتداشلىقنىڭ قارا كۆلەڭگىسى تېخى ئانچە پاكىز ئادالىنىپ بولمىغانىدى . شۇڭا ئۇ ھېچكىمگە مەسلىھەت سالماي ، ئايقۇتنىڭ نېمە دەيدىغانلىقىنىمۇ قايرىپ قويۇپ ئۇنى پوسۇقىدە قوشاق ئېيتىشىشقا چاقىرىپ قويدى . جاھانبەگ كۆڭلىدە ئۇجۇلخاننىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنى ئۈمىد قىلغانىدى . ئۇ ئايقۇتنى يېڭىۋالسا ، يېرىم بولۇپ قالغان كۆڭلى پۈتۈنلىنىپ قالاتتى . كۈتكىنىگە يارىشا سورۇنغا ئۇجۇلخان چۈشىدىغان بولدى...

ئالدىنقى قېتىمقى قوشاق ئېيتىشىشنىڭ ھۇزۇرىنىڭ داۋامىنى سۈرۈش تەقەززالىقى ئالدىراتقانلىقتىن كىشىلەر قەرەلدىكى كۈنى تاڭ سەھەردىلا كېلىشكە باشلىغانىدى ، چۈشكىچە سورۇن ئادەملەرگە تولدى . كەلگەنلەر ئالدىنقى قېتىمقىسىدىن كۆپ ئىدى . تالىشقۇلنى يېڭىۋالغان قوشاقچىنىڭ قوشىقىنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىيالمىغانلار : «ئىست - ئىست» دېيىشىپ ، ئۇ قوشاقچىنىڭ خوتۇنىنىڭ داڭلىق قوشاقچى ئۇجۇلخان بىلەن قانداق ئېيتىشىدى-

غانلىقىنى ئۆز قولىقى بىلەن ئاڭلاپ، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈش ئىشتىياقى بىلەن توپ - توپ بولۇپ كېلىشتى.

ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخان سورۇننىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر - بىرىگە قارىشىپ روبىرو ئولتۇراتتى. بىر - بىرىگە تەبەسسۇم قىلىپ قارىشىدىن ھەر ئىككىلىسىدە قىلچە جىددىيچىلىك يوق ئىدى. بۇ ھالىتىدە گويا ئۇلارمۇ قوشاق ئاڭلاشقا كەلگەندەك، خاتىرجەملىكى، كۆڭۈل ئازادىلىكى كۆزلىرىدە نامايان بولۇپ تۇراتتى. «كىم يېڭەر، ئايقۇت دېگەن ئايال قانداقراقتۇ، ئۇجۇلخان قوشاقچى...» دېگەندەك غۇلغۇلا، پىچىرلاشلار، كىشىلەرنىڭ ئۆز-ئارا قىلىشقان دەتالاشلىرى پۈتۈن دالىنى بىر ئالغانىدى. كىشىلەرنىڭ ئاغزى گەپتە بولغىنى بىلەن كۆزى جاھانبەگدە بولۇپ، ئۇنى قاچان ئورنىدىن تۇرۇپ قوشاق ئېيتىشىشنىڭ باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلار، دەپ تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرۇشماقتا ئىدى. ئاخىر كۆپچىلىك زارىققان، بىتاقەت بولغان پەيت كەلدى. جاھانبەگ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ بۇگۈنمۇ ئالدىنقى قېتىم قوشاق ئېيتىشىش بولغاندا ئولتۇرغان بىر دۈمبەل قومluق ئۈستىدە ئولتۇرغانىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋاتقاندىلا قايناۋاتقان قازانغا بىر نوگاي سوغۇق سۇ قۇيۇلسا قايناشتىن توختاپ قالغاندەك، پۈتۈن سورۇن شىپپىدە جىممىپ كەتتى.

جاھانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ئالدى بىلەن كۆپچىلىككە، ئاندىن ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخانغا قارىتىپ:

— قوشاقچىلار مەيدانغا چۈشسۇن! — دېدى يۇقىرى ئاۋازدا.

پۈتۈن سورۇن تېخىمۇ تىمتاسلىققا چۆمگەن بولۇپ، كىشىلەرنىڭ كۆزى ھېلى ئۇجۇلخاندا بولسا، يەنە شۇئان ئايقۇتقا ئاغدۇرۇلاتتى. قايسىسى سورۇنغا بالدۇر چىقىۋالاركىن دېيىشىپ تەلمۈرمەكتە، ھېلى ئۇنىڭغا، ھېلى بۇنىڭغا قاراشماقتا؛ كۆز تىكمەكتە...

ئايقۇت ئوتتۇرىغا چۈشۈش خىيالىدا يوقتەك قوچقىدىكى بالىسىنى ئەركىلەتكەن بولۇپ كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇجۇلخانمۇ

ئۇ ئۇلتۇرۇشىدا ئورنىدىن تۇرىدىغاندەك ئەمەس ، ئايقۇتقا قاراپ كۇلۇمسىرەپ : «قېنى ، مەيدانغا چۈشۈڭ» دەۋاتقاندەك قىلاتتى . ئۇنىڭ كۆزى بىلەن شۇنداق دەۋاتقانلىقىنى ئايقۇت ئۆزىنىڭ تۇيغۇسىدا سېزىپ تۇردى ، لېكىن ئۇمۇ ئۇجۇلخاننىڭ مەيدانغا ئۆزىدىن بۇرۇن چۈشۈشىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى . قوشاق ئېيتىشىشتا قوشاقنى ئالدىن باشلىۋېلىش ئۇچۇن ئالدىرىشى كېرەك ئىدىغۇ ، ئەجەبا بۇ ئىككىسى... بۇ ھالەتكە كۆپچىلىكتىن كۆرە جاھانبەگ بەكرەك ھەيران ئىدى . يېڭىۋېلىشتىمۇ يا ، ياق ، قايسىبىرى يېڭىۋالسا ئوتتۇرىدا ئوچۇق ئېيتىشى كېرەك . بۇ يېڭىلگەنگە ھېساب . لېكىن ، ئۇلار بۇنداقمۇ قىلمىدى . كىشىلەر ئارىسىدا پىچىرلاشلار باشقىدىن باشلاندى . جاھانبەگ نېمە قىلىشىنى ، نېمە دېيىشىنى بىلمەيلا قالدى : «نېمە بولۇپ كەتتى» دېگەندەك قىلىپ تولەك بوۋىغا قارىدى . تولەك بوۋا باياتىن ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخاننىڭ بىر - بىرىگە نۆۋەت ئۆتۈنۈشۈپ ئىللىق كۇلۇمسىرەپ ئولتۇرۇشىدىن خۇشاللىق لەرزە چوڭقۇر ھاياجانغا چۆكۈپ ئولتۇراتتى . بوۋاي كۆزى بىلەن ئايقۇتنى ئىمالاپ قويدى .

بوۋاينىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى جاھانبەگ چۈشەندى - دە :

— بوپتۇ ، مېھمان قوشاقچى ئايقۇت مەيدانغا ئالدىدا چۈشسۇن ! — دەپ جاكارلىدى .

تەقەززالىقتىن تەلمۇرۇپ كۆزى تۆت ، قۇلىقى دىڭ بولۇشقان كىشىلەر شۇئان كۆزىنى ئايقۇتقا تىكتى .

ئايقۇت قۇچىقىدىكى بالىسىنى توختاقتا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ئورنىدىن تۇردى ، ئۇجۇلخانغا قاراپ كۇلۇمسىرەپ قويۇپ مەيدان ئوتتۇرىسىغا كېلىپ بولغاندىن كېيىن ، ئۇجۇلخانمۇ كۇلۇمسىرىگىنىچە ئايقۇتنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى .

مەيداندىكى قېرى - ياش ئاياللارنىڭ دىققىتى ئەمدى ئايقۇتنىڭ چىرايىغا كۆچتى . ئۇنىڭ ھىلال ئايدەك ئىنچىكە ، ئۇزۇن ئەگمە قېشى ، كېيىك بالىسىنىڭكىدەك قاپقارا ، ئويناق شەھلا كۆزى ، تۆكۈلۈپ تۇرغان بوستان كىرپىكلىرى ، ئېقىپ چۈشكەندەك بۇر-

نى ، ئۇيماقتەك ئاغزى ، كېلىشكەن بوي - بەستى ، تېقىمىدىن ئېشىپ ساڭگىلاپ تۇرغان توم ئىككى ئۆرۈمە چېچى ، بولۇپمۇ گۈزەل ھۆسنى - جامالىغا تېخىمۇ كامالى ھۆسن بەخش ئېتىپ تۇرغان باھار ئاپتىپىدەك ئىللىقلىقى پۈتۈن خوتۇن - قىزلارنىڭ ھەۋەسىنى قوزغاپ ، زوقىنى كەلتۈرمەكتە ئىدى . ئايقۇتقا قارىغاندا ئۈجۈلخان دوغىلاق ، تەمبەل ، بۇغداي ئۆڭ ، قاشلىرى توم ، ئىككى يەلكىسى ئەر كىشىنىڭكىدەك كەڭ ، قول ، پاقالچاقلىرى دىقماق ئىدى ، ئەمما چىرايى ئايقۇتنىڭكىدەك يېقىملىق ، ئىسسىق چىراي ئىدى .

ئىككىسى يېقىن قېرىنداشلار ياكى قەدىناس دوستلار دىدار-لاشقان چاغدىكىدەك بىر - بىرىگە ئوتلۇق نەزەر بىلەن قىزغىن تەبەسسۇم قىلىشىپ سالام بېرىشتى . ئىككىسىدىكى قوشاق ئېيتى-شىشتا كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغان بۇ قىزغىنلىقتىن تولەك بوۋا ، ئوماق ، كۈنچىققانبەگ قاتارلىق كۆپچىلىك كىشىلەر سۆيۈنۈپ كې-تىشتى .

ئۈجۈلخان :

— ئايقۇت ، قېنى باشلاڭ ،— دېدى يېنىك ، يېقىملىق ئاۋازدا .

يەنە تەكەللۇپ قىلىۋېرىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى . ئايقۇت قوشىقىنى باشلىدى :

كەلدۇق سۆگەتبۇلاقتىن ،
بىللە يۇرت قۇرايلى دەپ .
بىر ئاقىندىن[①] سۇ ئىچىپ ،
دوست ، تۇغقان بولايلى دەپ .
ئاپەت يا ياغى كەلسە ،
تەڭ توغرا تۇرايلى دەپ .

① ئاقىن — ئېقىن

ئۇجۇلخان ئايقۇتنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ بىرقانچە كۇپلېت قوشاق ئېيتسا ئاڭلىۋالسام، دېگەن ئۇمىدتە ئىدى، لېكىن ئايقۇت قوشاق ئېيتىشتىن توختاپ، «ئەمدى نۆۋەت سىزنىڭ» دېگەندەك، ئۇجۇلخانغا قاراپ كۇلۇمسىرەپ باش لىڭشىتتى.

ئۇجۇلخان ئالدى بىلەن تۇلەك بوۋا، ئۇماق، كۇنچىققانبەگكە قارىدى، ئاندىن قەبىلە - جەمەت، يۇرت - مەھەللىلەر بويىچە غۇژمەكلىشىپ ئولتۇرغان كىشىلەرگە كۆز يۇگۇرتۇۋېتىپ قوشىقىنى باشلىدى:

چوڭ بولسام ئىجەگىزمەن[1]،
كىچىك بولسام سىڭلىڭىز.
ئەمدى نەمە پوش - پوشلۇق،
بىزگە ماقۇل كۆڭلۇڭىز.
خەقنىڭ كۆڭلۇ ئۆزۋدە،
دوست بولايلى ئىككىمىز.

ئۇجۇلخان قوشاق ئېيتىشتىن توختاپ غۇلىچىنى يېيىپ ئايىقۇتقا قاراپ كەلدى، ئايقۇتمۇ باغرىنى ئېچىپ ئۇجۇلخانغا قاراپ ماڭدى. ئۇ كەلدى، بۇ باردى، ئىككىسى قۇچاقلاشتى. باغرىنى باغرىغا، يۇرىكىنى يۇرىكىگە يېقىشتى. كۇنچىققانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇماققا قاراپ غۇلىچىنى يايدى. ئىككىسى ئىككىنچى قېتىم بىر - بىرىنى چىڭ - چىڭ قۇچاقلىدى. ئۇلارنى ئۇستىدىن تۇلەك بوۋا قۇچاقلىدى. مەيداندىكى كىشىلەردىن نۇرغۇن ئەر، ئاياللار ئۆز توپىدىن چىقىپ باشقا توپتىكى يېقىنلىرى بىلەن قول سىقىشىپ كۆرۈشمەكتە، ئۆزئارا قۇچاقلاشماقتا...

ئاھ، بۇ قۇچاقلار بىر - بىرىگە ياتلىشىپ، بىر - بىرىگە سوغۇقلىشىپ كەتكىنىگە قانچە ئۇزۇن، نەچچە ئەسىر بولغان بولغىيدى؟! هازىر نېمىدېگەن ئىللىق، نېمىدېگەن ئىسسىق،

---

[1] ئىجە — ئاچا («دىۋان» 1 - توم 117 - بەتتىمۇ شۇنداق).

ئوتلۇق !

— ئىلگىرى نېمىشقا مۇشۇنداق قوچاقلىشىپ ئۆتمىگەن بولغىيدۇق ، قوچاقلىرىمىز نېمىدېگەن ئىللىق . ئىلگىرىمۇ مۇشۇنداق ئىللىق بولغىيدىمۇ ؟ !

— قوچاقلىرىمىز ئەسلىدە بۇنىڭدىنمۇ ئىللىق ، يالقۇنلۇق ئىدى !

— نېمە سەۋەبتىن ياتلىشىپ ، سوغۇقلىشىپ كەتكەن ؟

— بولدىلا ، ئۇنى كوچىلىماي ، ئاران ئېرىشكەن هازىرقى يېقىنلىقنى ، ئۆملۈكنى ئويلايلى ، بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ ئۆملۈك دەرياسىنى بويلايلى .

7

هاۋا زۇمرەتتەك سۈزۈك ، شۇنچە ئوچۇق ، خۇددى بۇيرۇتقاندەك . قۇياشنىڭ 9 ـ ئايدىكى چۇشلۇك نۇرىدا كەڭ ئاسمان بىلەن پايانسىز قۇملۇق يىراق ـ يىراقتا بىر ـ بىرىگە تەلپۈنۈپ تۇرغان ئاشىق ـ مەشۇقتەك ئۆپۈقچە سوزۇلغان قوچاقلىرىنى يېيىپ بىر ـ بىرىگە بېقىپ تۇرۇشماقتا . يېقىنلا بىر يەردىن تۇرلۇك سۇ قۇشلىرىنىڭ هەر خىل غاق ـ غۇقلىرى ، قى ـ قۇلىرى ، تورغايلارنىڭ چۇ ـ چۇلىرى ئاڭلانماقتا .

تارىم دەرياسىنىڭ ئابدال مەھەللىسىدىن بىر چاقىرىمچە يىراقلىقتىكى كىچىك بىر تارىمقى بويىدا ، ئېگىزرەك بىر قۇم دۆۋىسى قاپتىلىدا ئۇپا ـ ماموقتەك يۇمشاق ، ئىسسىق قۇم ئۈستىدە چوڭ ـ كىچىك ئوندەك ئادەم هالقا بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى . بۇلارنىڭ ئۇچى ئايال بولۇپ ، ياش قۇرامى چوڭ پەرقلىنىپ كەتمەيتتى . ئىككىسىنىڭ كىيىنىشى رەڭگىدىن تارتىپ رەختىنىڭ توقۇلۇشى ، تىكىلىشى ، شەكلىگىچە ئوخشىشىپ كېتەتتى . يەنە بىر ئايالنىڭ تامبىلى ئىككىسىنىڭكىگە ئوخشاشراق بولسىمۇ ، كۆڭلىكى ئالاھىدىرەك ئىدى . تورقا ئارىلاش يېشىل ، سۆسۈن ، قىزىل ، ئاق —

تۆت خىل رەڭدە يوللۇق قىلىپ توقۇلغان سىپتا رەختتە پەش، يەڭلىرىگە سۆسۈن يۇلغۇن چېچىكى رەڭلىك زىغزىق چىقىرىپ، بۆرەك ياقىلىق بەل پۇرمە كۆڭلەك كىيىۋالغانىدى. بۇنداق كۆڭلەكنى بۇ يەردىكىلەر ئىلگىرى كۆرۈپ باقمىغاچقا، ھېلىقى ئىككى ئايال ئۆزئارا ئاشۇ كۆڭلەك توغرۇلۇق پاراڭ قىلىشىپ ئولتۇرماقتا. كۆڭلەكنىڭ رەختى، توقۇلۇش شەكلىدىن كۆرە ياقىسى بىلەن بەل پۇرمىسى ئۇلارنى بەكرەك قىزىقتۇرغانىدى.

— كىم تىككەندۇ، ئۆزى تىككەنمىدۇيا؟

— بىر يەردە كۆرۈپ قالغان چېغى...

قالغانلارنىڭ تۆتى چوڭ ياشلىق ئەرلەر بولۇپ، بىرى يۈز ياشتىن ئاشقان، ئۈچى قىرىق ياش بىلەن ئەللىك ياش ئارىلىقىدا ئىدى. ئولتۇرغانلارنىڭ ئارقا تەرىپىدە چوڭ بىر قازان، تۆت پۇتلۇق قازان قويغۇ (تۇۋرۇك)، سەككىز ـ ئوندەك ياغاچ چۆچەك، ياغاچ چۆمۈچ، چوڭ بىر تەڭنە قاتارلىق نەرسىلەر تۇراتتى. نېرىدا بولسا بويلۇق، سېمىز بىر ئېرىك قوي يۇلغۇن كۆتىچىكىگە باغلاپ قويۇلغانىدى. بۇ نەرسىلەرگە قاراپ ئولتۇرغانلارنىڭ دەريا بويىغا سەيلە ـ ئولتۇرۇشقا چىققانلىقىنى پەملىگىلى بولاتتى.

ئەرلەرنىڭ چوڭ ياشتىكىسى تۆلەك بوۋا، قالغانلىرى كۈنچىقانبەگ، ئوماق، توختىكۆل؛ ئاياللار: ئايقۇت، ئۈجۈلخان، يەنە بىرى بەل پۇرمىلىك كۆڭلەك كىيگەن ئاقئۈلام. ئاقئۈلام كۈنچىقانبەگنىڭ خوتۇنى، توختىكۆل ئۈجۈلخاننىڭ ئېرى.

بۇ دالا مېھماندارچىلىقىنى كۈنچىقانبەگ قىلغانىدى.

— ئوماق، ئايقۇتلار يۇرتىمىزغا كەلگىلى بىر ئاي بولۇپ قالدى. بىز ئىلگىرى زادى كۆرۈشۈپ باقمىغان، تونۇشمىغان بولساق، ئەمدى كۆرۈشتۇق، تونۇشتۇق، تۇغقانلاردەك بوپكەتتۇق تېخى. مەن بۇ مېھماندارچىلىقنى ئوماقنىڭ قوشاق ئېيتىششىتا يەڭگەنلىكىگە ئەمەس، باشقا بىر خۇشاللىقىمنى بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن چاقىردىم، — كۈنچىقانبەگ گېپىدىن توختاپ نەزىرىنى كۆككە، يىراق ئۇپۇققا تىكىپ قارىۋېتىپ، يەنە ئىتتىك ئايقۇت،

ئۇجۇلخانغا قاراپ، — ئوماق، ئايقۇت، ئۇجۇلخان، سىلەر قوشاق-
لىرىڭلار بىلەن لوپلۇقلار ۋۇجۇدىدىكى مەرەز كېسەل — يۇرت -
مەھەللىۋازلىق، قەبىلىۋازلىقنى ئېچىتىپ سېستىتىڭلار ھەم يەنە
ئۆم - ئىناق ئۆتۈشنىڭ، بىرلىشىشنىڭ نەقەدەر ياخشى بولىدىغان-
لىقىنى كۆرسىتىپ قويدۇڭلار. يۇرتۋاز، قەبىلىۋاز ئاقساقاللارغا
كېلىشتۈرۈپ دەككە بېرىپ قويدۇڭلار. مەن مۇشۇ خۇشاللىقىمدىن
سىلەرگە داستىخان سالاي دېدىم. داستىخاننى ئۆيۈمدە سالسامۇ
بولىتتى، بىز قۇملۇق ئادەملىرى داستىخاننى قۇم ئۇستىگە يې-
يىپ، تۇزدە كەڭ - كۇشادە تاماقلىنىشنى ياخشى كۆرىمىز. شۇڭا
سىلەرنى مۇشۇ دەريا بويى قۇملۇققا باشلىدىم. ئالدى بىلەن گۆشنى
قۇمغا كۆمۈپ قويۇپ، كاۋاپ پىشقۇچە گەپلىرىمىزنى قىلىشىپ
تۇرساق، قانداق بوۋا؟ — دېدى كۇنچىققانبەگ. گېپىنىڭ ئاخىرىدا
تولەك بوۋىغا قاراپ، ئۇنىڭدىن ئىجازەت سورىغاندەك:

— سىلەر ئۇچۇڭلار، بولۇپمۇ ئايقۇت، ئۇجۇلخان ئىككىڭلار
سورۇندىلا، جىمى يۇرتلۇقلار ئالدىدا تۇغقان بولۇشۇپ قۇچاقلى-
شىپ بەك خاسىيەتلىك ئىش قىلدىڭلار. سىلەرگە قاراپ خۇشال-
لىق، ھاياجاندىن ئاللىقاچان نېمى قاچقان كۆزلىرىمگە ياش كەل-
دى. قارىسام كۇنچىققانبەگنىڭ كۆزىمۇ ياش ھېلىلا تېشىپ كېتى-
دىغاندەك لىغىرلاپ قاپتۇ. ھەرقايسىڭلارغا مۇشۇنداق بىر داستى-
خان سېلىشنى مەنمۇ كۆڭلۈمگە پۈككەنىدىم. كۇنچىققانبەگ ئۆزى-
نىڭ مۇشۇنداق ئويلىغىنىنى ئېيتىۋىدى، ئۇنىڭدىنمۇ بەك خۇش
بولۇپ كەتتىم. ئۇنىڭ سالغان داستىخىنىنىڭ قىممىتى ئوخشىماي-
دۇ، — تولەك بوۋا گېپىنىڭ ئاخىرىنىمۇ دېمەكچىدى، توختىكۆل
گەپ قىستۇرۇپ:

— بەگ بالىسىنىڭ داستىخىنى بەگچە بولىدۇ - دە، —
دېدى.

ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى. كۈلكە بېسىققاندىن كېيىن كۇن-
چىققانبەگ:

— گوي - گويەي، گوي - گويەي، سېنىڭ مۇشۇ قاڭسىق

تىلىگزە ، ئۇجۇلخان ، ئۇنىڭ ئاغزى ئۆيدىمۇ مۇشۇنداق تاتلىقمۇ ؟ — دەپ چاقچاق قىلدى . ئۇجۇلخان :

— يېنىدا مەن بولمايدىغان بولسام ، ئۇچۇ ، كۆلنى سېسىتىدىغان قارۇناناڭ ئۆزى ، — دېدى .

ئولتۇرغانلار ئۇجۇلخانىنىڭ چاقچىقىغا بايىقىدىنمۇ قاتتىق كۈلۈشۈپ كەتتى . كۈلكىگە جور بولغاندەك يېقىنلا يەردىن تەكلىماكان بۇلبۇلى — بىر توپ تورغايلارنىڭ چۇچۇلاشلىرى ئاڭلاندى .

باياتىن خىيال بېسىۋالغاندەك ئولتۇرغان ئاقئۇلامۇ ئۇجۇلخانىنىڭ چاقچىقىنىڭ زوقىدىن ئىختىيارسىز كۈلۈپ كەتتى ۋە ئۇجۇلخانغا قاراپ قويدى .

كۇنچىققانبەگ :

— ھە ، توختىكۆل ، سېنى قارۇناغا ئوخشىتىۋاتىدۇغۇ ، — دېدى .

توختىكۆلنى نېمە دەركىن ، دېيىشىپ ھەممىسى ئۇنىڭغا قارىدى .

— مەندەك قارۇنانى تاتلىق قىلغان ئۇجۇلغۇ شۇ ، — دېدى توختىكۆل .

كۇنچىققانبەگنىڭ چاقچاقنى داۋاملاشتۇرغۇسى بار ئىدى ، لېكىن توختىكۆلنىڭ ، بولۇپمۇ ئۇجۇلخانىنىڭ چاقچىقى ئۇنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويغاچقا ، ئۇ ياندۇرۇپ چاقچاق قىلماي ، تۇلەك بوۋىغا قاراپ :

— بوۋا ، قوينى سەن بوغۇزلاپ بەر ، توختىكۆل سويسۇن ، ئۇنىڭ قوم كاۋىپىنى يېمىگىلىمۇ خېلى بوپتۇ ، ئۇ ئۆز قولى بىلەن پىشۇرسا قانداق ؟ — دېدى .

توختىكۆل ئابدال مەھەللىسى بويىچە مەيلى كېيىك ، جەرەن گۆشى بولسۇن ياكى قوي ، كالا گۆشى بولسۇن ، قوم كاۋىپى قىلىشتا ھەممىسىدىن ئۇستا . ئۇنىڭ قوم كاۋىپىنىڭ تەمى ئادەمنىڭ ئاغزىدا قالىدۇ . ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، قوم كاۋىپىنىڭ ئوخشىشى گۆشنىڭ قانداق تۇزلىنىشى بىلەن قوم قىزىقلىقىنىڭ قانداق

بولۇشىغا باغلىق. گۆش مال تۆرىگە قاراپ تۈزلانسا، قومنىڭ قىزىقلىقى مۇۋاپىق بولسىلا كاۋاپ ئوخشايدۇ، تەملىك، يېيىشلىك بولىدۇ، لېكىن بۇنى ئىگىلىمەك تەس.

قوم كاۋىپىنى توختىكۆل ئۆزى بىر قوللۇق پىشۇرىدىغان بولدى. ئالدى بىلەن ئەتراپتىن يۇلغۇن - قاقشال ئوتۇنلارنى تېرىپ كېلىپ قوم ئۇستىگە دۆۋىلەپ ئوت يېقىۋەتتى. قوينى كۆنچىقانبەگ پاخلاننى كۆتۈرگەندەك دەس كۆتۈرۈپ يەرگە بېسىپ پۇتىنى بوغۇچلاپ بەردى. تۇلەك بوۋا قولىغا پىچاقنى ئېلىپ: «بىسمىللا، ئاللاھۇئەكبەر، كاۋاپ بول، تەملىك بول، يەملىك[1] بول، سوف» دېدى - دە، پىچاقنى قوينىڭ بوغۇزىغا سۈردى. توختىكۆل قوينى تۇلۇمچىلاپ سويۇپ، گۆشنى ئۆز ئۇسۇلى بويىچە تۆت پۇتىنى ئايرىم، قوۋۇرغا قىسمىنى ئىككى پارچە، بويۇن قىسمىنى ئايرىم جەمئىي يەتتە پارچە ماشاپ، گۆشى قېلىن جايلىرىنى تىلىپ، تەڭشەپ تەييارلاپ قويغان تۇز سۇيىنى سىرتىغا، تىلغان يەرلەرگە چېچىپ بولۇپ، تولۇم ئىچىگە تۇجۇپىلەپ سېلىپ، تۇلۇم ئاغزىنى چىڭ بوغۇۋەتتى. ئاندىن قىزىغان قومنى ئازراق بىر يانغا تارتىپ، ئاستىدىكى قومغا قولىدا سۇ چېچىپ باقتى. قوم «ۋاژ» قىلىپ ھور پۇرقىراپ چىقتى. توختىكۆل سۇ سېپىلگەن جايدىكى قومغا ئالقىنىنى يېقىن ئاپىرىپ قومنىڭ قىزىقلىق تاۋىنى ئۆلچىدى.

— قوم بەك قىزىق ئىكەن، ئازراق تۇرايلى، — دېدى ئۇ.

بىرپەس تۇرغاندىن كېيىن توختىكۆل ئۆزى قومنى يەنە ئازراق تارتىپ، گۆش قاچىلانغان تۇلۇمنى قويۇپ، تارتىۋەتكەن قىزىق قومدا كۆمۈۋېتىپ، ئۇستىگە چوغلارنى يېيىتىپ قويدى.

— قوم كاۋاپ پىشقۇچە، — دېدى كۆنچىقانبەگ، — قايسى كۈنى قالاچ قاناقانى يوقلاپ بارغىنىمىزدا، قاناقا ئاتام بىلەن مېنى ئايرىم چاقىرىپ ... — دەپ، ئولتۇرغانلارغا تۆۋەندىكىلەرنى سۆزلەپ بەردى.

---

① يەملىك — يېيىشلىك.

جاھانبەگكە قاناقانىڭ ئۇقياسىنى تاپشۇرۇپ بېرىش - تاپشۇرۇۋېلىش يىغىنىدا تايۇقتىن قاناقانىڭ بىتاب بولۇپ يېتىپ قالغىنىنى ئاڭلىغان جاھانبەگ ئاقساقاللارنى باشلاپ قاناقانى يوقلاپ ھال سوراپ كەلگىلى ماڭدى. كۆنچىققانبەگمۇ تەلەپ قىلىپ بىللە بارغانىدى. بۇلار بارغاندا قالاچ قاناقا ھەقىقەتەن ئورۇن تۇتۇپ ياتقانىدى.

— قاناقا، سېنى ۋاقتىدا يوقلاپ كېلەلمىدۇق، بىتاب بولۇپ يېتىپ قالغىنىڭنى تايۇقتىن ئاڭلاپلا كەلدۇق، ئاغرىپ قالمىساڭ بولىتتى، — جاھانبەگ گېپىنى دېگەچ كۆنچىققانبەگنىڭ قولىدىن ئاشلانغان كېيىك تېرىسىگە يۆگەكلىك چوڭ بىر بوغجۇمىنى ئېلىپ ئېچىپ، قاناقانىڭ ئالدىغا قويۇپ، — بۇنى يەپ تۇرغىن، — دېدى.

بوغجۇمىدىكى ئىچ - قارنى ئېلىپ تازىلىنىپ، قاسىراقلىرىمۇ قىرىۋېتىلگەن چوڭ - چوڭ توققۇز دانە خام بېلىق ھەم مۇشۇ بېلىقلارنىڭ پوستلاقلىرىدا ئېتىلگەن توققۇز دانە پوستلاق قۇيمىسى ئىدى. لوپلۇقلار يېڭى بېلىق شورپىسىنى، يېڭى بېلىق شورپىسىدا ئۆجۈل، جىگدە تالقىنى، تۇخۇم سېرىقىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىلگەن بولماقنى بەك ياخشى كۆرىدۇ. قاناقا بولسا، بوش ئوتتا ئاستا قاينىتىپ ھېچ نەرسە قوشماي پىشۇرغان يېڭى بېلىق شورپىسىغا غاز، ئۆردەك تۇخۇمىدىن بىرنى چېقىپ چېلىپ ئىچىشنى بەك ياخشى كۆرەتتى. شۇڭا جاھانبەگ بېلىقلارنى خام پېتىلا ئېلىپ كەلگەنىدى.

قاناقا ئۇلارنىڭ يوقلاپ كەلگىنىگە رەھمەت ئېيتتى. جاھانبەگدىن يۇرت ئەھۋالىنى، يېڭى ئابدال قورۇش ئىشىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى سورىدى. كەچكە يېقىن تايۇق ئارقىلىق جاھانبەگ بىلەن كۆنچىققانبەگنى چاقىرتقۇزدى.

— ئىككىڭلارغا ئايرىم دەيدىغان گېپىم بار ئىدى، بىللە كەلگىنىڭلار كۆڭلۈمدىكىدەك ئوبدان بولدى. مەن مۇشۇ ياتقىنىمچە كېتىپ قالىدىغاندەكمۇ قىلىمەن. تەڭرىنىڭ ماڭا بۇنچە ئۇزۇن

ئۆمۈر بەرگىنىدىن قەبىلچىلىكنىڭ تۈگەپ، لوپلۇقلارنىڭ بىر
ئۆم بولغىنىنى كۆرىدىغان ئوخشايمەن، دەپ خۇشال بولغانىدىم.
ئۇنى كۆرەلمەيدىغان ئوخشايمەن، ئاتاڭ نۇرمەتبەگ بۇ ئىشقا كۆ-
ڭۈل شىمىگەنىدى. سەن ياخشى يول تۇتتۇڭ. بىر دەريانىڭ سۈيىنى
ئىچىۋاتقان بىر يۇرتنىڭ بىر تىللىق ئادەملىرى دىلىنى بىر قىلى-
شالماي تۆت تەرەپلىشىپ يۈرسە كىمگە پايدا، مېنىڭ يۈز نەچچە
يىللىق ئۆمرۈم ئىككى ئارزۇ ـ ئارمان بىلەن ئۆتتى. بىرسى،
بۆلۈنۈپ كەتكەن يۇرتداشلارنىڭ بېشىنى بىر يەرگە ئەكېلىپ،
دىلداش قىلىش، يەنە بىر ئارزۇ ـ ئارمىنىمنى ئوماققا ئېيتتىم.
چۈشۈمدە ئايان بولۇشىچە، قالاچ بوۋىلىرىمنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇنىڭ
بالىلىرى خاسىيەتلىك ئادەملەردىن بولۇپ چىقىدىغان ئوخ-
شايدۇ، — قاناقا ئىككى ئارزۇ ـ ئارمىنىنى ئېغىزغا ئالغىنىدا
كۆزىگە ياش كەلگەنىدى، كۈنچىققانبەگنىڭ كۆزىگىمۇ ياش كەلدى،
جاھانبەگمۇ ھاياجانلىنىپ كۆزىگە ياش ئالدى.
— خاتىرجەم بولۇڭ قاناقا، ئارمىنىڭىز يەردە قالمايدۇ، مەن
قېرىپ قالغان بولسامۇ، بۇنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان ئادەم چىقىدۇ.
كۆزۈمنىڭ يورۇقىدا بەگلىكنى كۈنچىققانغا ئۆتكۈزۈپ بېرەي دەۋا-
تىمەن، — دېدى جاھانبەگ.
— ئالدىرىما، گېپىمنى چۈشىنىپ تۇرۇپ ئاڭلا، سەن ئۆ-
زۈڭنىڭ بەگلىكى بىلەنلا قېلىۋاتىسەن. سەن: «ئوماقنىڭ بالىلى-
رى قانداق خىسلەتلىك بولىدۇ؟» دەپ سورىمىدىڭ، — قاناقا
جاھانبەگنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، —
سەن ئاتاڭ نۇرمەتنىڭ قانداق ئۆتكەنلىكىنى، ئاگايىنىڭ نەدە ئىكەن-
لىكىنى بىلىدىغانسەن، لېكىن بوۋاڭنىڭ، چوڭ بوۋاڭنىڭ، تېخى-
مۇ چوڭ بوۋىلىرىڭنىڭ نەدە، قانداق ياشىغانلىقىنى، نەدە ياتقانلى-
قىنى بىلەمسەن؟ بىلمەيسەن، بىلىپ بېقىش خىيالىڭغىمۇ كەلمى-
دى، شۇنداقلا مەنمۇ بىلمەيمەن. بىلىپ باقسام دەيمەن، ئەمما
قانداق بىلىشنى بىلمەيمەن. بۇنى ئەجدادلارنى ئۇنتۇش دەمدۇق،
دېمەمدۇق! شۇنداق، سەن ـ بىز ئەجدادلىرىنى ئۇنتۇغان تۇزكور،

ئاسي بەندىلەر ! بىلىپ قال ، ئوماقنىڭ بالىلىرى بىز ئۇنتۇپ كەتكەن ئاشۇ ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى ، يولىنى تېپىشنىڭ كويىدا بولىدىغانلار . شۇڭا ئۇلارغا كۆڭۈل بۆلۈپ قوي ، ئاسرا ، قوغدا ، قىلمەن دېگىنىگە يول قوي ، ئىختىيارىغا قويۇپ بەر . بۇ ساڭا دەيدىغىنىمنىڭ بىرى ، — قاناقا گېپىدىن توختاپ يېنىدىكى قاچىد-نى ئالماقچى بولۇۋىدى ، جاھانبەگ ئىتتىك قاچىنى ئېلىپ قاناقا-نىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى . قاناقا قاچىدىكى ئۇسالىقتىن ئىككى ئوتلىۋالدى ، — ساڭا دەيدىغان يەنە بىر گېپىم ، — قاناقا جاھان-بەگنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — قەبىلىلەرنى بىرلەشتۈرۈشتەك بۇنداق چوڭ ئىشنى كۇنچىققانلا ئىشقا ئاشۇرىدىغاندەك ، ئىگىمىز ساڭا مۇشۇ بىرلا بالىنى بەرگەند-كەن . ياخشى ئويلاپسەن . شۇنى بىلكى ، ھازىرقى بەزى يۇرت ئاقساقاللىرى بىلەن بىرلىشىشنى ئىشقا ئاشۇرماق تەس . سەن بەگلىكنى كۇنچىققانغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشتىن ئىلگىرى ئۇ ئاقساقال-لارنى ئالماشتۇرۇۋەت . كېيىن ئالماشتۇرۇلسا ، ئۇلارمۇ ، يۇرت - جامائەتمۇ ئوغلۇڭدىن كۆرۈپ قېلىپ ، ئىش قىيىنلىشىپ كېتىدۇ ، — دېدى .

گەپ ئوماق ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى ئۇستىدە بولۇۋاتقاندا ، ئولتۇر-غانلار ئوماق بىلەن ئايقۇتقا ھەم ئۇلارنىڭ بالىلىرى توختاق بىلەن تۇمۇرگە زوق - قىزىقىش ، ھەۋەس ۋە ئۇلاردىن ئېمىدۇر بىرنېمى-نى كۆرمەكچى بولغاندەك قاراپ قېلىشقانىدى . گەپ قەبىلە ، كۇن-چىققانبەگ ئۇستىدە بولۇۋاتقاندا ، ئۇلار كۇنچىققانبەگكە قىزىقىش ھەم ئۇمىد بىلەن قاراشتى ، خۇش بولۇشتى . پەقەت كۇنچىققانبەگ-نىڭ خوتۇنى ئائىئۇلاملا بېشىنى تۆۋەن سېلىپ يەرگە قاراپ ئولتۇ-راتتى . ئۇنىڭ شۇ تاپتا قانداق ئىپادىدە بولۇۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى .

كۇنچىققانبەگ گېپىنىڭ ئاخىرىنى :

— ئاتام ئويلاپ ، قاناقانىڭ ئېيتقانلىرىنى توغرا تاپتى . مەن بۇنى كۆڭلۈم تارتىپ سىلەرگە دەپ بەردىم . ئاتام بەگلىكنى ئۆتكۈ-

زۇپ بەرگۈچە بۇ گەپ ئاغزىڭلاردىن چىقىپ كەتمىسۇن، — دەپ تۈگەتتى.

— قاناقانى يوقلاپ بارغىنىڭلار بەك ياخشى بوپتىكەن، ۋاقتىدا بوپتىكەن. ئالدىمىزدا چوڭ بىر ئۆزگىرىش بولىدىغان ئوخشايدۇ. ئىلاھىم، شۇنداق بولغاي. بەگ ئوغلى، يەنە بىر ياخشى گېپىڭنىمۇ دەۋەتكىن، قۇم كاۋاپ پىشىپمۇ قالدى، — دېدى تۈلەك بوۋا كۈنچىققانبەگكە قاراپ كۈلۈپ.

— يەنە نېمە ياخشى گەپ باردۇ، دېيىشىپ ئولتۇرغانلار كۈنچىققانبەگكە قاراشتى.

— مېنىڭ سىلەرنى بۇ قۇملۇق داستىخىنىغا تەكلىپ قىلىشىم بايىقى گەپنى دېيىش ئۈچۈن ئەمەس. قايسى كۈندىكى قوشاق ئېيتىشتا ئايقۇت بىلەن ئۈجۈلخان ئىچە - سىڭىل[1] بولۇشتى. مەن شۇ چاغدىلا ئوماق بىلەن ئاكا - ئۇكا بولۇشنى كۆڭلۈمگە پۈككەندىم. بۇ ئويۇمنى تۈلەك بوۋىغا ئېيتسام: «بارىكاللا ئوغلۇم، دېگىنىڭ بولسۇن» دېدى. قالاچ قاناقانى يوقلىغىلى بارغاندا تايۇققا ئوماق بىلەن ئاكا - ئۇكا بولماقچىلىقىمنى ئېيتسام: «قالتىس ئىش قىلغۇدەكسەن، بەگ» دەپلا كېلىپ مېنى قۇچاقلىدى ۋە: «ئۈچىمىز ئاكا - ئۇكا بولۇشايلى» دېدى. شۇ يەردىلا مەن ئۇنىڭغا مۇشۇ جايدا مۇشۇنداق بىر داستىخان سالىدىغانلىقىمنى ئېيتسام، ئۆزىنىڭمۇ چوقۇم كېلىپ داخىل بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان، لېكىن...

كۈنچىققانبەگ گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېگۈچە ئېگىز قۇم دۆۋىسى يامزىلىدىن تايۇق ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ كەلدى. ئۇپىدەك قۇمدا ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازى چىقمىغاچقا، يېقىن كەلگۈچىمۇ ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ كېلىۋاتقانلىق شەپىسىنى سېزەلمىگەنىدى. ھەممىسى مانا، مانا دېيىشىپ ئورنىدىن تۇرۇشتى. تايۇق ئاتتىن چۈشۈپ تىزگىنىنى توختاقتا تۇتقۇزغاچ ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ، تۈلەك بوۋا، كۈنچىققانبەگ، ئوماقلار بىلەن بىر - بىرلەپ قۇچاقلىشىپ كۆ-

---

① ئىچە - سىڭىل — ئېگىچە - سىڭىل.

رۇشتى . ئاخىردا توختىكۆلگە كۆرۈشكىلى قولىنى ئۇزارتىۋىدى ، توختىكۆل غولىچىنى كېرىپ كېلىپ تايۇقنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ :

— مەنمۇ سىلەر بىلەن ئاكا - ئۇكا بولۇشسام بولماملىكەن ! — دېدى .

— ۋاي بولمامدىغان ، بولمامدىغان ، ياخشى گەپ ، — دېدى تايۇق ۋە ئۇنى چىڭ قۇچاقلىدى . كۇنچىققانبەگ ، ئوماقلار كەلگەنىچە ئۇ ئىككىسىنى قۇچاقلىدى . تۆت گەۋدە — تۆت قۇچاق بىر - بىرى بىلەن شۇنداق كىرىشىپ كەتتىكى ، ئۇلار شۇ تاپتا يىمىرىلمەس بىر گەۋدىلىك يوغان بىر تۇپ توغراقنىڭ ئۆزىلا بولدى . ئۇلارغا قاراپ ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخان يەنە بىر قېتىم چىڭ قۇچاقلاشتى . ئائىئۇلام يالغۇز قالغىنىدىن ئوڭايسىزلىنىپ قالغان چېغى ، ئاستا كېلىپ ئۇ ئىككىسىنى مۇنداقچىلا قۇچاقلاپ قويدى . ئۇجۇلخاننىڭ ئون تۆت ياشلىق ئوغلى تۇتۇپ تۇرغان تۇمۇز بۇ خۇشاللىقتىن ئۆزىنىڭ گۇلدەك ئەتىسىنى كۆرۈۋاتقاندەك ۋىلىقلاپ تاتلىق كۇلۇپ كەتتى .

— گوي - گوي ، بۇگۇن خاسىيەتلىك كۇن بولدى . تارىم - لوپ دالىسىدىكى تۆت قوۋم - قەبىلە بىر يەرگە كېلىدىغان بولدى . كۇنچىققانبەگ ، سەن مۇشۇ بىرلىكنىڭ تۇۋرۇكى بول ، ھەممىمىز سېنىڭ ئەتراپىڭغا ئۇلىشايلى ، — دېدى تۇلەك بوۋا ۋە يەنە دېدى ، — قوۋم كاۋىپىنىڭ تەمى كېتىپ قالمىسۇن ، قېنى توختىكۆل ، كاۋىپىڭنى ئال .

راست ، بۇگۇن ئىككىنچى قېتىملىق ئۇنتۇلماس ، خاسىيەتلىك كۇن بولدى . بىرىنچى قېتىم قالۇچىلار مەھەللىسىدە ئوماق بىلەن تايۇق قۇدىلىشىشقا ۋەدىلىشىپ ، قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن قالۇچىلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىپ تۇرغان قېلىن مۇز تام ئېرىپ ئېقىپ چۇشۇشكە باشلىغان بولسا ، مانا بۇگۇن قاراقوشۇن ، قالۇچى ، ئابدال ، جۇداخ - يانلارنىڭ ھەرقايسىسىنىڭ ئارىلىرىدىكى مۇز تامنىڭ يېرىمى ئېرىپ كەتتى…

پاھ ، بۇگۇنكى قوۋم كاۋىپى نېمىدېگەن تېتىملىق ، مەززىلىك .

ئۇلار بوّنداق كاۋاپنى نوّرغوّن ـ نوّرغوّن يېگەن، بەلكى ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ يەپ كەلگەن، ئەمما ھازىرقىسىدەك بوّنداق مەززىلىك ئەمەس ئىدى، بوّنچىلىك ھوّزوّر بېغىشلىمىغانىدى. ئايقوّت بىلەن ئوّجوّلخان بىرلىكتە بېلىق، ئوّجوّل، جىگدە تالقىنى سېلىپ ئەتكەن ئوّماچ ـ بوّلمىقنىڭ تەمىچوّ تېخى...

8

ياز چىقىپ كېتەي دەپ قالدى. تامچىنىڭ كەملىكى سەۋەبىدىن يوّرت قوّروّلوّشى ھېچ يوّروّشمەيۋاتاتتى. سەكسەن نەچچە ئائىلىلىك ئىككى يوّز قىرىق نەچچە ئېغىز ئوّيگە يېتەرلىك كېسەك 5 ـ ئايدىن باشلاپ قوّيوّلوّپ تەق قىلىپ قويوّلدى. ئابدالدىكى ئوّتتوّز نەچچە ئائىلىنىڭ تىكلىمە ياغاچلىق قوّرمال ئوّيلىرى چوّۋوّ-ۋېتىلىپ لىم، بادرا قىلىنىدىغان ياغاچلار توّرى بويىچە ئېدىتىلىپ، ئورنى ـ ئورنىغا دوّۋلەپ قويوّلدى. ئائىلىلەر جان سانىغا قاراپ ۋاقىتلىق قوموّش كەپىلەرنى ياساپ ئولتوّروّپ توّروّشتى. 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە يېڭى ئوّيلەرگە كوّچوّپ چىقىۋالمىغاندا، ئانچىكىلا ياساپ قويغان قوموّش كەپىلەردە ئولتوّرغىلى بولمايتتى. 11 ـ ئايمۇ كىرىدۇ، شامال باشلىنىدۇ. بوّ يەردە كەچ كوّزنىڭ شامىلى بوش چىقمايدۇ، بىر چىقسا ئوّزوّلمەيدۇ. ئوّنداق ساتما، كەپىنىڭ ئىچىنى قوّم بىلەن تولدوّروّۋېتىدۇ. كىشىلەر تام ئوّيلەرنىڭ تېزرەك پوّتوّشىنى غەم بىلەن تەقەززالىنىپ كوّتمەكتە.

— ئوّيلىرىمىزنى بوّزدوّروّپ قويوّپ تېخىچە ئوّينىڭ تايىنى يوق.

— يازمۇ چىقىپ بولدى.

— قىشنى ساتما، كەپىدە چىقىرىدىغان ئوخشايمىز، قانداق قىلارمىز.

ئىككى كىشى بىر يەردە بولسىلا دېيىشىدىغان گەپلىرى مانا شوّ گەپلەردىن نېرىغا بارمايتتى. ھەقىقەتەن كوّزنى قانداق چىقى-

رىپ ، قىشقا قانداق كىرىش ئابدالدىكى ھەممە كىشىنىڭ بىردىنبىر چوڭ غېمى بولۇپ قالدى . دېمىسىمۇ پۈتۈن بىر يۇرتنىڭ شۇنچىۋالا ئۆي قۇرۇلۇشى چارىدىن كەلتۈرۈلگەن بىر تامچىنىڭلا قولىغا قاراپ قالغانىدى .

«بۇلاقكۆللۈك تامچى» ياغاچچىلىقنىلا ئۆگەنگەن ، تام قوپۇرۇشنى ئانچە - مۇنچىلا كۆرۈۋالغان . پەقەت تامنىڭ تۆت بۇلۇڭىنىڭ كېسەكىنى قانداق قويۇشنى تامچىلاردىن ئاڭلىۋالغان ، ئۇستامىلارنىڭ كۆرسىتىپ تۇرۇشىدا بىر - ئىككى قېتىم قويۇپ باققانىدى ، قول سېلىپ ئىشلەپ باقمىغاچقا ئاڭلىۋالغىنى ئەسقاتمىدى . قويغان كېسەكى يا تېشىغا چىقىپ كېتەتتى ياكى ئىچىگە كىرىپ كېتەتتى . بىر كۈنى ئۇ تولەك بوۋايغا :

— تام قوپۇرۇشنى قاملاشتۇرالمايدىكەنمەن ، ياغاچچىلىقنى قىلسام ، — دەپ ئۆز تەلىپىنى قويدى .

شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياشلاردىن ئۈچ - تۆتنى شاگىرتلىققا ياندۇرلىپ ، ياغاچچىلىق ئىشىنىلا ئۈستىگە ئالدى .

جاھانبەگ قالاچ قاناقانىڭ مەسلىھەتى بىلەن قاراقوشۇن ، ئابداللارنىڭ ھەرقايسىسىدىن ئىككىدىن تۆت ئادەمنى باشلاپ كورلا ۋە خوتەن تەرەپلەرگە بېرىپ ئۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىنى ، ئۆينى قانداق سالىدىغانلىقىنى كۆرۈپ كەلگەنىدى . ئۆيلەرنىڭ يورۇق ، ئازادىلىكى ، تەكچە ، ئويۇق - مەرەپلىرى ، ئىشىك ، دېرىزىلىرى ، پېشايۋان - ئايۋانلىرى ، بەزى ئۆيلەرنىڭ تورۇس - تاملىرىدىكى ئويما ، كۆپتۈرمە نەقىش - گۈللەر ئۇلارنى ھەيران قالدۇرغانىدى .

— بىزنىڭ ياتىدىغان ساتما ئۆيىمىزدىن ئۇلارنىڭ ئات ، ئېشەك سولايدىغان ئېغىل - قوتانلىرى يورۇق ، ياخشى ئىكەن ، — دېيىشتى ئۇلار كېلىشىپ .

قايتىپ كېلىپلا جاھانبەگ قاراقوشۇن ، ئابدال ئاقساقاللىرى ۋە چوڭ ياشلىقلار سۆھبىتى ئېلىپ باردى . كورلا ، خوتەنلەردە كۆرگەن ، بىلگەنلىرى ئۈستىدە جاھانبەگ ئەمەس ، ئۇنىڭ بىلەن

بىللە بارغانلار تەسىراتلىرىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كېتىشتى. ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ گەمە، گەمىلىك كەپە، قومۇش ساتما، تىكلىمە ياغاچ ئۆيدىلا ياشاپ كەلگەن بۇ كىشىلەر ئاڭلىغانلىرىغا ئىشىنىشنىمۇ، ئىشەنمەسلىكنىمۇ بىلمەي، ئۇلار-نىڭ ئاغزىغا قاراپلا قېلىشقانىدى. بارغانلاردىن بىرى ئەپسۇسلىنىپ تۇرۇپ:

— بىز نېمىشقا ئۆيىنى شۇنداق سېلىشنى بىلمەيدىغاندى-مىز؟ — دېۋىدى، تۇلەك بوۋا:

— قالاچ قاناقانىڭ ئېيتىشىچە، ئەجداد بوۋىلىرىمىز مۇشۇ زېمىندا، لوپ كۆلى بويلىرىدا ئۇنىڭدىنمۇ ئېسىل ئوردا ـساراي، قەسىرلەرنى سېلىپ ئولتۇرۇپتىكەن، — دېدى. ئابدال ئاقساقىلى ساليباي:

— ئۇ ئوردا ـ سارايلار هازىر نەدىكەن، نەگە كېتىپتۇ، بىز نېمىشقا بىلمەيمىز؟ — دەپ تۇلەك بوۋىغا ئاچچىق قىلغاندەك سورىدى.

— ئوبدان سورىدىڭ، — تۇلەك بوۋا سالى ئاقساقالغا قاراپ تۇرۇپ گەپ باشلاپ، — ئادەملىرى ئاچچىكى ئىشلارنى دەپ بۆلۈ-نۈپ، ئۆزئارا قىرىشىپ ئۇرۇش ـ ماجىرا قىلىشۋەرگەندىن كېيىن يۇرتتىن بەرىكەت قېچىپتۇ، «ئىككى قاغا پوق تالاشسا ئوۋچىغا پايدا» دېگەندەك بوپتۇ. ئادەملىرىنىڭ بۆلۈنۈپ كەتكەنلىكىدىن پىراقتىكى قارا نىيەتلەر باستۇرۇپ كېپتۇ. ئادەملەر ئەقلىنى تې-پىپ ئۇيۇشۇپ بولغۇچە، بولىدىغان ئىش بولۇپ بوپتۇ. ياغىلار يۇرتنى بۇلاپتۇ، تالاپتۇ، كېتەر چېغىدا يۇرتقا ئوت قويۇۋېتىپتۇ. يۇرتنىڭ ئادەملىرى يۇرتىمىزنى قايتىدىن قۇرايلى دېمەي، ھەممە-سى جانلىرىنى ئېلىپ تەرەپ ـ تەرەپلەرگە تارقاپ، بارغان يېرىدە كەپە، ساتمىلارنى ياساپ ئولتۇرۇپتۇ، كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكەن-سېرى ئەجدادلىرىنىڭ ياشىغان يۇرتنى، قانداق ياشىغانلىقىنى ئۇنتۇپلا كېتىپتۇ. سەن ـ بىز مانا شۇ ئەجدادلىرىنى ئۇنتۇپ كەتكەنلەر بولىمىز، — دېدى.

بوۋاينىڭ گېپىدىن كۆڭچىققانبەگ سۆيۈنۈپ كەتتى.
ئاقساقاللار ۋە باشقىلار نېمە دېيىشنى بىلمەي يەرگە بېقىپ
ئولتۇرۇپ كەتتى.
— توغرا ئېيتتىڭ، بوۋا، — دېدى كۆڭچىققانبەگ، — قالاچ
قاناقانىڭ ھەسرىتى ھەممىمىزنىڭ ھەسرىتى، ئارزۇ - ئارمىنى
ھەممىمىزنىڭ ئارزۇ - ئارمىنىمىز. بىز قورماقچى بولغان يېڭى
يۇرتتا كىشىلىرىمىز ئىلگىرىكىدەك قومۇش ساتما، قورمال ئۆي-
لەردە ئولتۇرمايدۇ، تام ئۆيلەردە ئولتۇرىدۇ. مەن قارىسام، بىر
ئېغىز ئۆيىمىزگە ئىشلەتكەن ياغاچ بىلەن تام ئۆيدىن ئۈچ - تۆتىنى
سالغىلى بولىدىكەن، لېكىن ئۇلارنىڭ بىر ئىشى ماڭا ياقمىدى.
ھەممىسىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا ئەتراپىنى ئېگىز تام بىلەن توسۇۋال-
غان ھويلىسى بولىدىكەن، دەرۋازىدىن چىقمىغۇچە تالا - تۈزنى،
ھەتتا قوشنىلىرىنىڭ چىرايى تۇگۇل بېشىدىكى ئۇلپىقىنىمۇ كۆ-
رەلمەيدىكەن. تارىم بويىدا، تەكلىماكان كەڭلىكىدە ياشاپ كەلگەن
ئادەملەر ئۆيىمىزدىن چىقىپلا كەڭ قۇملۇقىمىزنى، دەريا - كۆللە-
رىمىزنى، قوشنىلىرىمىزنى، جاندارلىرىمىزنى كۆرۈپ تۇرمىساق
بولمايدۇ. قانداق دېدىم، — ئۇ گېپىنى توختىتىپ ئولتۇرغانلارغا
قاراپ كۈلدى. سۆھبەتتىكىلەرمۇ بېگنىڭ گېپىدىن سۆيۈنۈش
ھېس قىلىپ بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈپ كېتىشتى.
شۇ قېتىمقى سۆھبەت بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي پۈتۈن ئاقساقاللار-
نىڭ كېڭىشى چاقىرىلدى. كېڭەشكە ھەربىر مەھەللىدىن چوڭ -
كىچىكلىكىگە قاراپ بىردىن ئىككىگىچە يۈز - ئابرۇيلۇق قىرىلار-
دىنمۇ تەكلىپ قىلىندى. بولاقكۆل — قالۇچىلار مەھەللىسىدىن
قالاچ قاناقا كەلدى. جاھانبەگ ئالدىنقى سۆھبەتتە دېگەنلىرى ئاسا-
سىدا ئۆز پىكرىنى، پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ھېلىقى تۆت كى-
شىمۇ كورلا، خوتەنلەردە كۆرگەنلىرىنى، تەسىراتىنى ھەم ئويلى-
غانلىرىنى ئېيتتى. جاھانبەگنىڭ پىكرىنى، پىلانىنى قوللاپ،
قالاچ قاناقا مۇنداق دېدى:
— ئاڭلىدىڭلار، ئاقساقاللار، دۇنيادا ياشاۋاتقانلار بىزلا ئە-

مەسكەنىمىز . دۇنيانى مۇشۇ قۇملۇق شۇ ، دەپ ئۆتتۇەرمەيلى . يە-
راقتىكىلەرنى دېمەي يېقىن ئەتراپىمىزدىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ
قانداق ئۆيلەردە ئولتۇرۇپ ، قانداق ياشاۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىڭلار .
ئەمدى «سەن ئۇچى ، ئۇ بۇچى» دېيىشىپ ، ئۆزئارا كەينىمىزنى
قىلىشىپ ، ئورمان ، چاتقاللىقلاردا كىچىك - كىچىك توپ - پادا
بولۇپ ئوتلىشىدىغان كېيىك ، جەرەنلەردەك ئۆتۈشمەي ، يۇرت -
جامائەت بولۇپ ياشايلى ، يۇرت قۇرۇش ئىشىغا مانا بىز تولۇق
قاتنىشىمىز ، — دېدى .

قاناقا ئاقساقاللارغا ئېنىقراق قىلىپ «بىز قالۇچىلار» دېمەك-
چىدى . ئەمما قەبىلىۋاز ئاقساقاللار ئالدىدا قەبىلىسى نامىنى ئەتەي
ئاغزىغا ئالماي ، ئومۇملۇقنى ئىپادىلەيدىغان «بىز» ئىبارىسىنى
ئىشلەتتى .

قەبىلىۋازلىقى كۈچلۈك ئاقساقاللارنىڭ بىرەرسىمۇ جاھانبەگ
بىلەن قاناقانىڭ توپلىشىپ يۇرت بولۇپ ياشاش توغرىسىدىكى تەك-
لىپىگە قارشى بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى . گەپ قىلغۇسى بار
ئىدى ، ئەمما گەپ قىلالمىدى ، جاھانبەگلا بولغان بولسا ، ھەرنېمە
دەپ باقاتتى . چوڭ ياشلىقلار ، كۆپ يىلدىن بۇيان يۇرت ئاقساقىلى
بولۇپ كېلىۋاتقانلار بەگنى ئانچە مەنسىتمەي كەتمەيتتى . سەنلەپ
تۇرۇپ ئۆز مۇقامىنى يورغىلىتىپ تۇرۇۋېلىشاتتى ، بەگنى ئۆزلە-
رىگە يول قويۇشقا مەجبۇر قىلاتتى . بۇ قېتىم ئۇنداق بولمىدى .
كىشىلەر ئارىسىدا : «يۇرت بولۇپ ياشىغۇدەكمىز...» دېگەندەك
گەپلەر پەيدا بولغاندا ، «ھەممە ئادەم بىر يەرگە توپلىشىۋالسا ،
بېلىق تۇتۇشنى قانداق قىلىمىز ؟ يۇرت بولدۇق دەپ بىر يەرگە
يىغىلىۋېلىشقا زادى بولمايدۇ» دەپ يۇرگەنلەرمۇ ئۇ گەپلىرىنى
ئاغزىدىن چىقىرىشقا پېتىنالمىدى ، ئۇلار قالاچ قاناقادىن ئەيمىنەت-
تى ھەم ئۇنى كۆپ ياشىغانلىقى ئۈچۈن ھۆرمەت قىلاتتى .

يېڭى يۇرت قۇرۇش ، يۇرت - جامائەت بولۇپ ئارىلىشىپ
ياشاش ئاقساقاللار كېڭىشىدە ماقۇللاندى ، بۇ ئىشنى جاھانبەگ
ئۆزى تۇتىدىغان ، تولەك بوۋا بىلەن كۈنچىققانبەگ ياردەملىشىدىغان

بولۇپ بېكىتىلدى .

شۇ قېتىمقى ئاقساقاللار كېڭىشىگە ، يۇرت قوروۇلۇشىغا تۇ-تۇش قىلىنغىنىغا مانا تۆت ئاي بولۇپ قالدى . ئارىلىقتا بەزىلەر-نىڭ : «ھەربىر قەبىلە ئايرىم مەھەللە بولۇپ ئولتۇرىمىز » دېگىنىدىن زەردىسى قاينىغان تۇلەك بوۋا ، «قانداق قىلىشساڭ قىلىشى-ۋال» دەپ ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ چىقىۋالغانمۇ بولدى . كېيىن كۇنچىققانبەگ ئۇنىڭ قولىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىغاندىن كې-يىن ، بوۋاينىڭ كۆڭلى يورۇپ ئىشلار ئۆز يولىغا چۈشكەندى ، لېكىن تامچىلارنىڭ يوقلۇقىدىن تام قوپۇرۇش ئىشى توختاپلا قال-دى . ئادەملەرنى كۆچۈرۈپ ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشىنى 10 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە تۈگەتمىگەندە ، قىشلىق ئوزۇق تەييارلىقىلىشقا ، بولۇپ-مۇ پۈتۈن بىر قىشلىق ئوزۇقلۇق بېلىقنى تۇتۇپ گەدەرمە ياكى تالقان قىلىۋېلىشقا مۇمكىن بولماي قالاتتى . شۇڭا جاھانبەگ تىكەن-لىك ، چارا ۋە كۆنچىلەردىن قانچە تامچى بولسا ھەممىنى ئېلىپ كېلىشكە چاپار ماڭدۇرۇۋېتىپ ، ئۆزى چاقىلىق تەرەپكە كەتتى . ئۇ يەردە خوتەن تەرەپتىن ئوۋغا كېلىپ تۇرۇپ قالغانلار ئارىسىدا ئۇستا تامچىلار بار ئىكەن ، دەپ ئاڭلىغانىدى . جاھانبەگ ماڭار چېغىدا تۇلەك بوۋا بىلەن كۇنچىققانبەگنى مەھەللە - يۇرت قورۇ-لۇش ئەھۋالىنى بىر قېتىم تەكشۈرۈپ چىقىشنى ، چاتاق ئىشلار كۆرۈلگەن بولسا قەتئىي تۈزىتىشنى قاتتىق تاپىلىغانىدى .

تۇلەك بوۋا بىلەن كۇنچىققانبەگ قاراقوشۇن ، ئابدال ئاقساقال-لىرى بىلەن ئوماق ، تايۇق ، توختىكۆللەرنى باشلاپ قورۇلۇۋاتقان ئۆي - مەھەللىلەرنى ئارىلىدى . «ئابدال مەھەللىسى» گە كەلگەن-دە ، يېقىن ئارىلىق تاشلاپ سېلىنغان ، ئۈستىگە لىم ، بادرىلار قويۇلۇپ ئۈستىنى ياپقۇدەك قىلىپ قويۇلغان ئىككى ئائىلىلىك ئۆي كۇنچىققانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋىنىڭ دىققىتىنى تارتتى .

— بۇ ئۆيلەرگە نېمىشقا ئۈچتىن لىم قويدۇڭلار ؟ — كۇنچىق-قانبەگ مۇشۇ ئىشقا مەسئۇل كىشىدىن سورىدى .

ئۇ كىشى ئابدال ئاقساقىلىغا بىر قارىۋېتىپ يەرگە قارىۋالدى .

ئۇ گەدىگىنىچە بەقەمدەك[1] قىزىرىپ كەتكەنىدى.

— بۇ ئۆيلەرگە ئۆزۈڭ، يەنە بىر يېقىنىڭنىڭ ئورۇنلىشىشىنى كۆڭلۈڭگە پۈكۈپ مۇشۇنداق قىلغان ئوخشىمامسەن؟! — كۇنچىققانبەگ زەردە بىلەن سورىدى.

بۇ يەردە كىمكى ئۆزىنى ئەل - يۇرتتىن ئۇستۇن، ئايرىمچە، ئالاھىدە تۇتماقچى بولىدىكەن، ئۇ كىشى يۇرت يوسۇنىدىن چىققان دېيىلىپ، گۇناھلىق سانىلىدۇ. بۇنداق قىلمىش ئېغىر ئېلىنىپ، ئۇ كىشى يۇرتنىڭ نەزىرىدىن قالىدۇ.

— سالى ئاقساقال شۇنداق قىل دېگەن، — ھېلىقى كىشى بېشىنى كۆتۈرمەي جاۋاب بەردى.

ئەتراپتا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى، ھەممىدىن بەك كۇنچىققانبەگ ئىتتىك سالى ئاقساقالغا ھەيران قېلىپ قارىدى. سالى ئاقساقال دەسلەپ قىزاردى، ئارقىدىنلا تاتىرىپ كەتتى.

— سالى ئاقساقال، بۇ قانداق ئىش؟! — تۇلەك بوۋا ئاقساقالنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇرۇپ سورىدى.

— ئۆينى پۇختىراق بولسۇن دەپ ئويلىغانىدىم.

سالى ئاقساقال جاۋاب بېرىۋاتقاندا كۇنچىققانبەگ تىكەنگە دەسسىۋالغاندەك تولغىنىپ كەتتى، چىرايىمۇ ئاقساقالنىڭكىدىن ئۆتە تاتىرىپ كەتتى.

— گوي - گوي - گوي، سېنىڭ ئۆيۈڭلا پۇختا بولۇپ، باشقىلارنىڭ نېمە بولسا مەيلىما، بۇ قانداق نىيەت؟ ئۈچ ئۆيگە سېلىنىدىغان ياغاچنى بىر ئۆيگىلا سېلىۋالساڭ، باشقا ئۆيلەرگە نېمە سالىمىز. قۇرۇق ياغاچلارنى نەدىن تاپىمىز، ھۆلنى كېسىپ كېلىپلا سالامدۇق. كىمنىڭ قايسى مەھەللە، قايسى ئۆيدە ئولتۇرىدىغانلىقى كېيىن بەلگىلىنىدىغان ئىشتىغۇ؟ گوي - گويەي، — تۇلەك بوۋا بۇ گەپلەرنى سالى ئاقساقالغا مىختەك تىكىلىپ تۇرۇپ دېدى.

سالى ئاقساقال يېشى سەكسەندىن ئاشقان، تەمبەل، بويلۇق،

① بەقەم — ئۇزۇن يىللىق كونا يۇلغۇن يىلتىزىنىڭ كۆتىكى، چاي كۆتىكىمۇ دېيىلىدۇ.

ئۆچكىنىڭكىدەك بىر تۇتاملا ساقاللىق بولۇپ، يىگىرمە نەچچە يىلدىن بۇيان يۇرت ئاقساقىلى بولۇپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ھەرقانچە قەبىلىۋاز بولسىمۇ، مۇشۇ چاغقىچە قەبىلىسى ئىچىدە يۇرت يوسۇنىدىن، ئەل ئىزىدىن چىقىپ باقمىغانىدى. «قېيناتام ئەجەب بىر ئىش قىپتا، قارۇنىنىڭ ئاغزىدىن چۈشۈپ قالغان بىلىقنى يەپ سالغانمۇيا، نېمە قىلغىنىدۇ بۇ، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپتۇ» كۇنچىققانبەگ ئەپسۇسلىنىپ، ئىچىدە ئۆزىگە ئۆزى شۇنداق دېدى.

سالى ئاقساقال تۇلەك بوۋىنىڭ كېيىنكى سوئالىغا جاۋاب بەرمىدى، جاۋاب بەرمەكمۇ تەس ئىدى. ئۇ كۆپچىلىك ئالدىدا ئوسال ئەھۋالدا قالدى. ئالدى بىلەن كۇنچىققانبەگكە، ئاندىن تۇلەك بوۋىغا لەپپىدە بىر قارىۋېتىپ، يوغان بەستى بىلەن گۇس - گۇس مېڭىپ كېتىپ قالدى. تۇلەك بوۋا:

— ھەرقانداق ئۆيگە بۇنداق يوغان ياغاچتىن ھەرگىز ئىككىنى سالماڭلار، بىرنىلا قويۇڭلار. ھەممە ئىش يۇرت بېگىنىڭ دېگىنىدەك بولسۇن، — دېدى - دە، ھەمراھلىرى بىلەن ئارىلاشنى داۋاملاشتۇرۇپ كېتىپ قالدى.

«يۇرت قۇرۇشقا قارىغاندا ئادەملەرنى مەھەللە، ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇشتا باش ئاغرىيدىغان ئوخشايدۇ» دېگەن خىيال كۇنچىققانبەگنىڭ كاللىسىغا كىرىپلىۋالدى. «ئالدى بىلەن ئۆيلەرنى سالايلى، ئۇنى ۋاقتى كەلگەندە كۆرەرمىز» دېدى ئىچىدە، خىيالىنىڭ ئاخىرىنى ئۈزۈپ...

9

يارا ئاخىر ئېغىر ئالدى.

ئاقئۇلام چۈشتىن كېيىن قومۇش رەتلەپ ئۆيگە قايتىشىدا ئاتا - ئانىسىنى يوقلاپ ئۆتمەكچى بولدى. يولغۇن شاخشىلىق ئىشىكتىن ھويلىغا كىرگەندە، ئاتىسى سالى ئاقساقال سۇپىدا تامغا يۆلىنىپ خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇراتتى. ئاقئۇلامنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيى يول ئۈستىدە بولسىمۇ، ئۇلارنى يوقلاپ كىرمىگىلى بىر

هەپتە بولغانىدى . ئىشلىگەن يېرىدە ئاتىسىنى كۈندە كۆرۈپ تۇراتتى ، ئەمما بۇ ھەپتىدە زادى كۆرمىدى . شۇڭا ئۇ ئاتىسىنى بىتاب بولۇپ قالدىمىكىن دەپ كىرگەنىدى . ئۇۋغا كەتتىمىكىن دېسە ، تېخى ئالدىنقى ھەپتىلا ئۇۋغا چىقىپ جەرەندىن ئىككىنى تۇتۇپ كەلگەن ، يازدا قىلىۋالغان گەدەرمە بېلىقلار تېخى تۈگىمىدى . شۇڭا ئاتىسىنىڭ كۆرۈنمىگىنىدىن ئۇنى يېتىپ قالغان چېغى ، دەپ ئەنسىرىگەنىدى . ئاقئۇلام شاخشىنى ئېچىپ كىرگەندە ، ئاتىسى لەپپىدە بىر قاراپ قويۇپ ئىپادىسىز ئولتۇرىۋەردى ، «كەلدىڭمۇ» دەپمۇ قويمىدى . تۇرقىدىن ، ئولتۇرۇشىدىن ، چىرايىدىن بىتابلىقنىڭ ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى . ئاتىسىنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسى ئاقئۇلامنىڭ كۆڭلىگە تەگدى .

— نېمە بولدى ساڭا ، نېمەڭ يوق ، نېمە خىيالغا پېتىپ سوغۇق ئولتۇرۇپ كەتتىڭ ؟ — دېدى ئاقئۇلام ئاچچىق قىلىپ .

سالى ئاقساقال زۇۋان سۈرمىدى .

ئاقئۇلامنىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپ ئۆيدىن ئانىسى چىقتى . ئاقئۇلام ئانىسىدىن بىرقۇر ئەھۋال سوراپ بولۇپ :

— دادامغا نېمە بولدى ، كىرسەم گەپمۇ قىلمايدۇ ، — دەپ ئانىسىدىن سورىدى .

— بىلمىدىم ، بىر ھەپتە بولدى ، يا ئۆيدىن چىقمايدۇ ، تۈزۈك گەپمۇ قىلمايدۇ ، تاماقنىمۇ ئازلا يەيدىغان بولۇپ قالدى . «ئۇھ - ئۇھ» دەپ قويىدۇ . نېمە بولغانلىقىنى سورىسام «گوي - گوي - گوي»لا دەيدۇ ، باشقا گەپنى قىلالماس بولۇپ قالغاندەك ، — دېدى ئاقئۇلامنىڭ ئانىسى .

— نېمە بولدى ساڭا ، توقسانىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپمۇ ئانامغا باتناپ قورسىقىڭدىكىنى دېسەڭ بولمامدۇ ، تىلىڭ كېكەچلەندىمۇ يا ، — دېدى ئاقئۇلام ئۈنىنى قاتتىق قىلىپ .

قىزىنىڭ گېپى قاتتىق تەگكەن چېغى ، سالى ئاقساقال ئاقئۇلامنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ ...

...سىنىڭ كۆنچىقىنىڭنىڭ ئىشى بولمامدۇ ، ئۆيگە

سەككىز ـ ئون تال ياغاچنى ئارتۇق سالدۇرۇپ قويغىنىمغا دېمىگەنى قالمىدى ، كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا يۈزۈمنى تۆكتى ، — دېدى .
— قايسى ئۆيگە ، كىمنىڭ ئۆيىگە ؟ قانداق ياغاچ ئۇ ؟ ھېچنېمىنى بىلمەيلا قالدىمغۇ ، — دېدى ئاقئۇلامنىڭ ئانىسى .
ئاقئۇلامنىڭ يادىغا كىشىلەر ئاغزىدىكى بەزى گەپلەر كەلدى . ئىشلەۋاتقان يەردە بەزىلەر ئاقئۇلامنى ئاڭلىسۇن دېگەندەك : «سالى ئاقسال ئۆزى ئۇلتۇرماق بولغان ئۆيىنىڭلا غېمىدە قاپتۇ ، ئاشۇ ئىككى ئۆيدىن نېرى بولمايۋاتىدۇ» دېگەن گەپلەرنى ئاڭلىغىنىدا ، ئۇلار ئاتام كەينىدىن جەمە قىلىشىۋاتىدۇ ، دەپ ئانچە كۆڭلىگە ئېلىپ كەتمىگەنىدى . ئەمدى بولسا ، ئۇ گەپلەرنىڭ جەمە بولماي ، ئاتىسىنىڭ قىلغىنىنىڭ راستلىقىنى بىلگەندەك بولدى . لېكىن ، ئاتىسىغا ئېرىنىڭ يۈز ـ خاتىر قىلماي كۆپچىلىك ئالدىدا ئۇسال قىلغىنىنى ئاقئۇلامغا باشقىچە تۇيۇلدى ، ئېرىنىڭ ئاتىسىغا نېمىلەرنى دېگەنلىكىنى بىلگۈسى كەلدى . ئاقئۇلام ئاتىسىدىن سورىغۇچە ئانىسى سوراپ قالدى :
— كۇنچىققانبەگ نېمىلەرنى دېدى ؟
— ئۇ ئۆزى گەپ قىلماي ، ھەممە گېپىنى تۇلەككە دېگۈزدى . ئاڭلىسام كۇنچىققان شۇ كۇنلا ياغاچلارنى ئالدۇرۇۋېتىپتۇ . مەن بىلەن نېمىشقا قېرىشىدۇ . ئۇ بەگ بولىدىغان بولسا ، بىز دەكلەر قانداق قىلارمىز كىن ، — دېدى سالى ئاقساقال ئېغىر تىنىپ .
ئاقئۇلامنىڭ ئاتىسىغا ئىچى ئاغرىپ قالدى . ئاتىسى ئەمەسمۇ ، ئۇنىڭ ئۇستىگە قېرىپ قالدى . «كۇنچىققان نېمىشقا ئۇنىڭ ئازراق يۈزىنى قىلمىغاندۇ ؟ »
ئاتىسىنىڭ كېيىنكى گېپى ، ئېرىنىڭ قوملۇقتا چاقىرغان مېھماندارچىلىقتا بولۇنغان گەپلەرنى ئېسىگە كەلتۇرۇپ ئاقئۇلامنى ئويلاندۇرۇپ قويدى . كۇنچىققانبەگنىڭ ئۇزاققا قالماي يۇرتقا بەگ بولىدىغانلىقى ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگەن بولسىمۇ ، ئاتىسىنىڭ ۋە ئاتىسىغا ئوخشاشلارنىڭ ئاقساقاللىقتىن قالدۇرۇلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى گەپلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىۋاتقاندەك بولدى .

ئاقئۇلام ئۆپكىسىنى بېسىۋالالماي شۇ كۈنى بولۇنغان گەپلەرنى ئاتىسىغا سۆزلەپ بەردى .

— مانداق دېگىن ، ئۇلاررزە ، مەندەك ئاقساقاللارنى ئۆرۈۋېتىش ئۈچۈن ئاكا - ئۇكا بولۇشتىمۇ ؟ بۇنىڭ بېشى تۇلەك ، قالاچمۇ بار تېخى . بوغۇزۇڭ كۆپ① . بۇ ئىشلارنى جاھانبەگكە دېدىڭمۇ ؟

— قانداق دەيمەن ، دېمىدىم .

— مەن ئۆزۈم دەيمەن ، هازىرلا دەيمەن ، — سالى ئاقساقال شۇنداق دېدى - دە ، بىر ھەپتىدىن بۇيان تۇتۇپ باقمىغان شاخشا ئىشكىنى زەردە بىلەن ئېچىپ چىقىپ كەتتى .

ئاقئۇلام ئانىسىغا :

— دېمىسەم بوپتىكەن ، — دېدى .

سالى ئاقساقال دەپ كەلگەن بىر گەپكە جاھانبەگ ئانچە ھەيران قالمىدى . بەگلىكنى ئوغلىغا بالدۇرراق ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئۇنىڭ ئارزۇسى ئىدى . ئۇ بۇ ئوي - خىيالىنى قاناقاغىمۇ ئېيتقان . تۇلەك بوۋا ، كۈنچىققانلارنىڭ تۇغقان بولۇشقىنى جاھانبەگكە باشقىچە تۇيۇلمىدى . بەلكى : «تارىملىقلارنىڭ ھەممىسى تۇغقان - قېرىنداشتەك بولۇپ كەتسە تېخىمۇ ياخشى ئىدى» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى . ئەمما كۈنچىققانبەگنىڭ : «يۇرت قۇرۇلۇشى تۈگەپ ، ئادەملەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغان ھامان بەگلىكنى ئۆتكۈزۈۋالىمەن» دېگىنى جاھانبەگنىڭ كۆڭلىگە تەگدى . «ئۇ شۇنداق نىيەتكە كەلگەنمىدۇ ، ئۇ مۇشۇ ئىش ئۈچۈن ئۇلار بىلەن تۇغقان بولۇشقانمىدۇ ؟ ! بەگلىكنى بالدۇرراق ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئويۇمنى ئۇنىڭ ئۆزىگىمۇ ئېيتقانىدىمغۇ ، يەنە نېمىشقا بۇ ئىشقا بۇنچە ئالدىراپ كەتكەندۇ ، ئۇنىڭدا باشقىچە بىر ئوي بارمۇ قانداق ؟» دېگەنلەر جاھانبەگنىڭ كۆڭلىگە كەچتى . ئويلىدى ، ئويلىغانسېرى بۇ ئىشلارنى ئەقلىگە سىغدۇرالمىدى ، زادى ئىشەنگۈسىمۇ كەلمىدى ، لېكىن ئىشەنمەي دېسە ، گەپنى كۆتۈرۈپ كەلگۈچى ئۆزىنىڭ قۇدىسى ، ئوغلىنىڭ قېيناتىسى ، گەپ يەتكۈزگۈچى كېلىنى ، ئوغلى-

---

① بوغۇزۇڭ كۆپ — ئەلا قاتتىق قارغاش . بوغۇزۇڭ - كېلىڭگە ھوناق چىقسۇن ، دېگەنلىك .

نىڭ خوتۇنى . بۇنداق چوڭ ئىشنا قىيناتا كۈيئوغلىنى قارىلىماس ، خوتۇنى ئېرىگە بوھتان چاپلىماس . ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ ئوي - خىيالى چىگىشلىشىپ ، ئىشىنىپمۇ قىلىۋاتالىتتى . «زادى ئىئۇ-نىڭ نىيىتى نېمىدۇ ؟ »
جاھانبەگ ئويلىغانسېرى ئوي - خىيال بېسىپ ، ئۈچ - تۆت كۈننى غەشلىكتە ئۆتكۈزدى . مۇشۇ ئۈچ - تۆت كۈن ئىچىدە ئابدال ، قاراقوشۇنلۇق ئاقساقاللار ۋە قېرىلاردىن بەزىسى بىردىن ، بەزىلىرى ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ سەككىز - ئوندەك كىشى جاھانبەگ ئالدىغا ئايىغى ئۈزۈلمەي كىرىپ ، ھېلىقى مېھماندارچى-لىقتا بولۇنغان گەپلەر ئۈستىدە دادخاھلىق قىلىشتى . ئۇلارنىڭ بۇرۇنمۇ ئەمەس ، سالى ئاقساقال كىرىپ چىقىپ كەتكەندىن كې-يىن ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرىنىڭ كىرىشى جاھانبەگنى سەل ئويلاندۇرۇپ ، گۇماننى قوزغاپ قويدى . «ئۇلارغا بۇ گەپلەرنى كىم تارقاتتى ؟ ئاقئۇلامۇ ، سالى ئاقساقالمۇ ؟ ئاقئۇلامنىڭ گەپ تارقىتىپ يۈرمىكى مۇمكىن ئەمەس ... » . جاھانبەگ ئويلىغانلىرى بىلەن ئالدىغا كىرگەنلەرنىڭ قۇدىسىغا ئوخشاش جاھىل قەبىلىۋاز-لار ئىكەنلىكىنى بىرلەشتۈرۈۋىدى ، گۇمانى تېخىمۇ كۈچەيدى . كۈشكۈرتۈشنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدى ، مۇشۇ ئاقساقال ، مۇشۇ قېرىلار گېپىنى بىر قىلىشۋېلىپ ھەدېسىلا جاھانبەگنىڭ زىتىغا تېگىپ ، ئۇنى ئوسال ھالغا قوياتتى ، مانا ئەمدى دەل شۇلار ئوغلى ئۈستىدىن ئۇنىڭغا دادخاھلىق قىلىۋاتاتتى . شۇنداق بولسىمۇ ، بۇ ئىشنى ئۆزى ئېنىقلاپ كۆرمەكچى بولدى . كىمدىن ، قانداق ئېنىق-لاش كېرەك ؟ جاھانبەگ بۇ ئىشنى تۆلەك بوۋىدىن سوراپ باقماقچى بولدى . جاھانبەگنىڭ نەزىرىدە تۆلەك بوۋا راستچىل ، سەمىمىي ، قەبىلىۋازلىقى يوق ئادەم...
— كۈنچىققانبەگنى شۇنداق دەپتۇ ، دېدىما ؟
— ھەئە .
— بۇ گەپنى ئۇنىڭغا كىم دەپتۇ ؟ — تۆلەك بوۋا ئۆزىنىڭ سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بەردى ، — ئاقئۇلام ئېيتتى ، دېگەندۇ .

— ھەئە .

— گوي - گوي ، بەگلىكنى كۆنچىققانغا ئۆتكۈزۈپ بەرمەك بولغىنىڭ ، بەزى ئاقساقاللارنى قالدۇرۇۋەتمەك بولغىنىڭ توغرىسىدىكى گەپلەر ، ئۆزۈڭ ئېيتقان گەپلەر . بۇلارنى دەپتۇ ، دېگەن بولسا كارايىتى چاغلىق . ئەمما ھېلىقى گەپنىمۇ ئاقئۆلام ئېيتتى دېگەنگە مەن ھەرگىز ئىشەنمەيمەن . چۈنكى ، بۇ گەپنى قورسىقىدا توقۇپ چىققان بولىدۇ . ئۇ ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ . ئاقئۆلام سالى ئاقسىقالنىڭ قىزى بولسا ، سېنىڭ كېلىنىڭ . سالى ئاقساقال ئۆي ئاتىسى بولسا ، سەن يۇرت ئاتىسى . ئويلاپ باق ، بەگ ، بۇ گەپ نېمىشقا ھېلىقى ياغاچ مەسلىسىدىن ئىلگىرى چىقـ ماي ، شۇنىڭدىن كېيىن چىقىدۇ . ئەجەب بۇ گەپنى ھېلىقىلارلا ئاڭلاپ ، باشقىلار ئاڭلىماپتا ؟

— مەنمۇ مۇشۇ تەرەپلىرىنى ئويلاپ گۇمانلىنىپ قالدىم ، — دېدى جاھانبەگ .

— بۇ ئىشنى ئېنىقلاش نىيىتىگە كەلگەن بولساڭ ، ئۆزۈڭ ئىشەنگۈدەك ئېنىقلا .

— كىمدىن ، قانداق ئېنىقلايمەن ؟

— گوي - گوي ، كېلىنىڭدىن ھازىرلا سورا . پەقەت شۇ بىر گەپنىلا سورا .

دېمىسىمۇ گۇمان تۈۋۈقىنى ئېچىپ قازاندىكىنى ئاشكارا قىلىدـ دىغان بىردىنبىر كىشى كېلىنى ئىدى . جاھانبەگ ئوغلىنىڭ ھېلىدـ قىدەك گەپنى قىلمايدىغانلىقىغا ئىشەنسىمۇ ، ئاقئۆلامنىڭ ئاتىسىدـ نىڭ يۈزىنى دەپ تىل چايناپ يۈرۈشىدىن ئەندىشىمۇ قىلدى . قانداقلا بولمىسۇن تۈگۈننى يېشىشنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا يولى يوق ئىدى . جاھانبەگ سىرتقا چىقىپ ئاقئۆلامنى چاقىرىۋېتىشكە ئادەم ماڭدۇردى .

— مەن ئۆيگە كىرىپ تۇراي ، سەن ھويلىدا گېپىڭنى سوراـ ۋەر ، — دېدى تولەك بوۋاي .

جاھانبەگ شاخشىدىن قاراپ ئاقئۆلامنىڭ كېلىۋاتقىنىنى كۆرـ

دى ، تۆلەك بوۋا ئۆيگە كىرىپ كەتتى .

— مېنى چاقىرىپسىز ، بىر ئىش بارمىدى ، ئاتا ، — ئاقئۇلام شاخشا ئىشىكتىن كىرىپ جاھانبەگكە ئېگىلىپ سالام قىلىپ بولۇپ سورىدى .

— كەل ، ئۇلام ، ئولتۇر ، سەندىن سورايدىغان بىر گەپ بار ، — جاھانبەگ گەپ قىلغاچ سۇپىنىڭ بىر تەرىپىگە كېلىپ ئولتۇردى . ئاقئۇلام سۇپىنىڭ يەنە بىر چەت لېۋىدە ئولتۇردى .

— ئۆتكەندە كۇنچىققان قۇملۇقتا چاقىرغان مېھماندارچىلىقتا «يۇرت قۇرۇلۇشى تۈگىگەن هامان بەگلىكنى ئۆتكۈزۈۋالىمەن» دېگەن گەپ بولۇندىما ؟ — جاھانبەگ گەپنى ئۇدۇللا قىلىپ ، مەسىلىنىڭ ئۆزىنىلا سورىدى .

— نېمە ؟ نېمە دېدىڭىز ؟ ! شۇنداق گەپ بولۇنۇپتۇما ، ئۇنى كىم دەپتۇ ، ئەجەب مەن ئاڭلىماپتىمىنا . ياق ، ياق ! بۇنى بىر كىم توقۇپ چىقىپتۇ ، — ئاقئۇلام قېيناتىسىنىڭ سوئالىدىن شۇنچىلىك هەيران قالدىكى ، دەمال جاھانبەگنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالدى ، تېترىقىدى ، يۈرىكى ئېغىپ ، سىيلىپ كەتتى . شۇڭا سوئال سورىغۇچىنىڭ ئۆزىنىڭ قېيناتىسى ، يۇرتنىڭ بېگى ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇپ ، جاۋاب ئارىلاش بىرنەچچە سوئال سورىۋەتتى .

— قىزىم ، راست گەپ قىل ، ئۇنداق گەپ بولۇنمىغانما ؟

ئاقئۇلام ئېسىنى يىغىۋالدى ، لېكىن يەنىلا يۈرىكى ئېغىشتىن توختىماي ، تېز - تېز تىناتتى . ئۇ يالغان - ياۋىداق گەپ توقۇغۇچىنى غايىبانىسىگە : «بوغۇزۇڭ كۆپ» دەپ ئىچىدە قارغىدىيۇ ، هەرقانچە ئويلاپمۇ ئۇ ئادەمنىڭ كىملىكىنى بىلەلمىدى . شۇ قېتىمقى مېھماندارچىلىقتا بولۇنغان گەپلەرنى ئاتىسىدىن باشقا هېچكىمگە ئېيتمىغانىدى ، ئويلاپ - ئويلاپ ئاتىسىدىن گۇمانلىنىپ قالدى . ئاشۇ بىرنەچچە تال ياغاچ سەۋەبىدىن يۈزى چۈشكەن ئاتىسىنىڭ قورساق كۆپۈكىدە ئۆز كۈيئوغلى كەينىدىن ئۇنداق گەپ ئويدۇرۇپ چىقىشنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى ، شۇڭا ئۇنى زادى ئەقلىگە سىغدۇرالمىدى .

— ئۇنداق گەپ بولۇنمىدى ، ماڭا ئىشەنمىسىڭىزمۇ ، كۈنچىق-
ﻗﺎﻧﻐﺎ ، تۈلەك بوۋىغا ئىشىنەرسىز . تۈلەك بوۋىدىن سوراپ بېقىڭ ،
— دېدى ئاقئۇلام ، كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ .

— ساڭا ئىشىنىمەن قىزىم ، ئىشىنىمەن ، ماڭ ، ئىشىڭغا
بار ، — دېدى جاھانبەگ .

ئاقئۇلام ھويلىدىن كۆزى ياش چىقىپ كەتتى . ئۆيدىن تۈلەك
بوۋا چىقتى .

— قانداق ، كىمنىڭ توقۇپ چىققانلىقىغا ئەمدى ئىشەنگەن-
سەن ، — دېدى بوۋاي سۇپىدا ئولتۇرۇۋېتىپ .

— بۇمۇ بىر ھېسابتا ياخشى بولدى . «بەتنىيەتنىڭ يولى تار»
دېگەندەك ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يولىنى ئۆزلىرى تارايتىپلا قالماي ،
بەلكى توستى . بىر تەرەپتىن يۇرتنىمۇ قۇرۇپ ، يەنە بىر تەرەپتىن
ئۇنداقلارنى بىر يانغا چىقىرىپ قويۇپ تۇرساق بولغۇدەك . قالاچ
قاناقا توغرا دەپتىكەن ، — دېدى جاھانبەگ ۋە يەنە گېپىنى تولۇق-
لاپ مۇنداق دېدى ، — بۇ ئىشتا سەن ماڭا باش مەسلىھەتچى
بولمىساڭ بولمايدۇ ، بوۋا .

بەشىنچى باب

چوڭ ئۆيۈشۈش

«ئۆيۈشقاق ئۆزار،
ئۆزۈلگەن تۇزار».
«يۇرت قوغدىساڭ ئۆسەرسەن،
قوغدىمىساڭ ئۆچەرسەن».

— ئۇيغۇر خەلق ماقالىسى.

1

جاھانبەگ تەرەپ - تەرەپكە چېچىپ يۈرۈپ تامچى، ياغاچچىلار-نى كۆپەيتكەندىن كېيىن، مەھەللە - يۇرت قورۇلۇشى بۆلەكچە جانلىنىپ كەتتى. قالاچ قاناقانىڭ تاپىلىشى بىلەن تايۇق كورلىدىن مەدىل ئاسقال ئارقىلىق ئېلىپ كەلگەن بەش تامچى بىلەن ئىككى ياغاچچىنىڭ رولى چوڭ بولدى. جاھانبەگ كورلىدىن كەلگەن ئۇس-تاملارنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرنى ئىش بېشى قىلىپ بەلگىلىدى. ئىش بېشى ئەرلەرنىڭ ئەللىك ياشتىن، ئاياللارنىڭ قىرىق ياشتىن تۆۋەنلىرىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇنىڭدىن چوڭلارنى قېرىنغا چىقىرىۋېتىشۇدى، دەسلەپ ئۇلار غو-دۇڭشىدىيۇ، ئەمما ئىككى - ئۈچ كۈنگىچە جىم تۇرۇشتى، تۆتىن-چى كۈندىن باشلاپ جاھانبەگكە نارازىلىق بىلدۈرگۈچىلەر كۆپەي-گىلى تۇردى.

— بىز ئاتمىش ، يەتمىش ياشلىقلار قېرىمىغەنمىز ؟
— بىز ئىش قىلالمامدىكەنمىز ؟
— ئۇستام بىز خوتۇنلارنى نېمە كۆرۈۋاتىدۇ ؟
— ئۆزىمىز ئۇلتۇرىدىغان ئۆيگە ئىشلىمەي قاراپ تۇرىمىزمۇ ؟
— ...

جاھانبەگ ئۇلارغا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى . بۇ قۇملۇق ئادەملىرىدىن يەتمىش ، سەكسەن ياشقا كىرگەنلەر قېرى ھېسابلانمايدۇ . توقسان ياش ھەتتا يۈز ياشقا كىرىپمۇ كېمە تاياپ ، بېلىق تۇتىدىغان ، خېلى يەرگىچە پىيادە بېرىپ ئوۋ ئوۋلايدىغانلار جىق .

جاھانبەگ ئىش بېشى ئۇستامغا :

— ئۇستام ، سىز قېرىغا چىقمىغۇدەكەن كىشىلەر : «بىز ئىشلىگەنلەرنىڭ قولىغا قاراپ تۇرامدۇق ، بىزمۇ ئىشلەيمىز» دەپ بېشىمنى ئاغرىتىۋاتىدۇ . كۈچىنىڭ يېتىشىچە ئىشلىمىسۇنمۇ ، — دېۋىدى ، ئىش بېشى :

— قېرى جېنىغا ئىچى ئاغرىمىسا ، مەيلى ئۆزلىرى خالىغان ئىشنى تېپىپ قىلسۇن ،— دېدى ۋە كېتىۋېتىپ ،— ئايىغانىنى بىلمەيدىغان نېمىلەركىنە ، — دەپ غودۇڭشىدى .

جاھانبەگ ئىچىدە : «بۇ ئادەملەرنى بىلمەيدىكەن ، بۇ ئۇستام» دېدى — دە ، بېشىنى ئىرغىتىپ كۈلۈپ قويدى .

شۇنىڭدىن باشلاپ ئىش مەيدانلىرى يەنە باشقىچە قىزىپ كەتتى . ئۇستامىلارنىڭ ئۈنىگە — بۇنىڭغا ئىش بۇيرۇپ ئۈنلۈك — ئۈنلۈك گەپ قىلغان ئاۋازلىرى ، كىشىلەرنىڭ بىر — بىرىگە : «ئۇنداق قىل ، بۇنداق قىل ، ئۇنى قوي ، بۇنى ئەكەل ، ئۇيان تارت ، بۇيان...» دەپ گەپ قىلىشلىرى ، قېرىلارنىڭ بالىلارغا ئىش بۇيرۇشلىرى ، بالىلارنىڭ قىقاس — چۇقان ، كۈلكە — چاقچاقلىرى ھەم بۇلارغا ياغاچچىلارنىڭ تاق — تۇق ، تاك — تاكلىرى ، غارت — غۇرتلىرى قوشۇلۇپ ، بۇ قۇملۇق دالىنى ھەقىقەتەن ھاياتى كۈچكە تولغان ئىش قاينىمىغا ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى . قىز — چوكان ، يىگىتلەرنىڭ زىل ، بوم ئاۋازلىق قوشاقلىرىنىڭ كىشى-

لەرنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ ، غەيرىتىنى ئاشۇرۇشلىرىچۇ تېخى.
لاينى ئېتىپ ، كېسەك قۇيۇشنى يېڭى باشلىغاندا ، بۇ كىشى-
لەرنىڭ بەزىلىرى :
— ئۆينى مۇشۇنداق لايدا ياسايدىكەنمىزمۇ ، لايدا قانداق ئۆي بولىدۇ ؟ — دېسە ، بەزىلىرى :
— لاينى تۆت بۇرجەك قىلىپ ياسىغىنىمىز قانداق ئىش ؟ — دېسە ، يەنە بەزىلەر :
— كېسەكنى تىزىپ قويغانغا تۇرامدۇ ، ئاراشلىرىدىن شامال ، قۇم كىرىپ ، ئىچىدە قانداق ياتقىلى بولىدۇ ؟ — دېيىشىپ ئەجەب-
لەنگەنىدى .
ئۆينىڭ ئۇلى قوپۇرۇلۇپ ، تام ئادەم بويى بولغاندا ، بەزىلەر :
— تام ئۆي مۇشۇنداق بولىدىكەن - دە ، كېسەكنىڭ ئارىسىد-
غىمۇ لاي قويىدىكەن ، — دېسە ، بەزىلەر :
— كۆچسەك قانداق قىلىدىكەن - دە ؟ — دېيىشىپ ، غەممۇ قىلىشقانىدى .
ئۆيلەرنىڭ ئۈستى يېپىلىپ ، تاملىرى سۇۋىلىپ ، ئىشىك - دېرىزىلىرى قويۇلغاندىن كېيىن ، ئۇلار ئىچىگە كىرىپ قاراپ بېقىشىپ ، تېخىمۇ ھەيران قېلىشتى ، تام ئۆينى كارامەت ئىكەن دەپ ، بىر - بىرىگە تەرىپلەپ كېتىشتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئەمدى مەھەللە - يۇرت قۇرۇلۇشىنىڭ تېزرەك پۈتۈشىنى ، ئۆيلەرگە بالدۇرراق كۆچۈپ چىقىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدى . شۇڭا قېرى - ياش ، ئەر - ئايال ھەممىسى شۇنچە قىزغىن ، شۇنچە غەيرەتلىك بولۇپ كېتىشكەنىدى .
تام ئۆيلەر ، يېڭى مەھەللىلەر توغرىسىدا توقۇلغان قوشاقلارمۇ يىراق - يىراقلارغا تارقىلىپ ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدىن ئورۇن ئېلىپمۇ ئۈلگۈردى . يېڭى ئۆي ، يېڭى مەھەللىلەرنىڭ تەرىپى كى-
شىلەرنىڭ زوقىنى قوزغىدى ، مەيلىنى تارتتى . تەرەپ - تەرەپتىن كۆچۈپ كېلىشۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى . ئۇلار يۇك - تاقلى-
رىنى ، ئۇلاغ - قارىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپلا ، جاھانبەگ

بىلەن ئىش بېشىنىڭ ئىشقا بۇيرۇشىغا قارىمايلا ئىش قايىنىمىغا كىرىپ، قىلالايدىغانلىكى ئىش بولسا، ئۆزىنى ئۇرۇپ قىلماقتا.

بۇ قايناقچىلىقتا «ئۇچى - بۇچى» دېيىشىدىغان يۇرتۋازلىق، قەبىلىۋازلىقنىڭ پۇرىقىمۇ يوق ئىدى. ئۆي قۇرۇلۇشىنىڭ قىز-غىنچىلىقىدا، ئۇ كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى.

كىملەرنى قايسى ئىشقا قويۇش، قايسى ئىشنى بۇرۇن، قايسى-نى كېيىن قىلىش، قانداق قىلىش قاتارلىق ئىشلاردا پۈتۈنلەي ئۇستاملارنىڭ دېگىنى بويىچە ئېلىپ بېرىلدى. جاھانبەگ ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىۋالمىدى. ئارىلىشاي دېسىمۇ، قايسى ئىشقا قانداق ئارىلىشىشنى، يول كۆرسىتىشنى بىلمىگەچكە، ئۇستاملار-نىڭ دېگىنىگە ماقۇل دەپ، قىلغىنىغا قاراپ تۇردى. كېيىنچە ئاستا - ئاستا ھەرقايسى ئىش تۈرلىرىنىڭ پەمىنى ئىگىلىۋېلىپ، تۇلەك بوۋا بىلەن بىللە ئۇستاملارغا ئارىلاپ: «ئۇنى ئۇنداق قىل-ساق، بۇنى بۇنداق قىلساق قانداق بولار» دەپ مەسلىھەت، تەكلىپ-لىرىنى بېرىپ تۇرىدىغان بولدى. ئۇستاملارمۇ ئۇنىڭ بەگلىكىدىن كۆرە ئەقىل - پاراسىتىگە، يۇرت ئىشىغا ئۆزىنى ئېتىپ تۇرۇشىغا قايىل بولۇپ، ئۇنىڭغا ھۆرمىتى ئاشتى. ئۇنىڭ بەزى تەكلىپ - مەسلىھەتلىرىمۇ ئورۇنلۇق ئىدى. چۈنكى ئۇمۇ قەشقەردەك چوڭ يۇرتنى، ئۇ يەردىكى ئۆيلەرنى كۆرگەنىدى.

تامچى ئۇستاملارنىڭ بۇ يەردىكىلەرنى ھەيران قالدۇرۇپ قى-زىقتۇرغان بىر ئىشى، ئۇلارنىڭ تۆۋەندىن ئېتىپ بەرگەن كېسەك-نى تام ئۈستىدە تۇرۇپ «شىپ - شىپ» تۇتۇپ، تارتىلغان يىپ بويلاپ جايى - جايىغا قويۇشلىرى ئىدى. ئۇستاملار ئۆزى قاۋۇل، بىلىكى توم ياشلاردىن ئونغا يېقىنىنى تاللاپ، ئۇلارغا بىر كۈن مەخسۇس كېسەك ئېتىش، كېسەك تۇتۇشنى ئۆگەتتى. كېسەك ئېتىش قارىماققا ئاساندەك تۇيۇلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە پەم - ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ. ئارىلىقنى توغرا مۆلچەرلەپ ئاتمىغاندا، ئاتقان كېسەك يا يەتمەي قالىدۇ، ياكى تامچىنىڭ بېشىدىن ئېشىپ كېتى-دۇ. كېسەكنى قولدىن سىيرىلىپ چىقىرىپ ئاتمىغاندا، پىرقىرىۋې-

لىپ تۇتۇشقا ئەپسىز بولىدۇ. دەسلەپكى ئىككى - ئۈچ كۈندە خېلى ئاۋارىچىلىك، ھەتتا پۈت، باشلىرىغا كېسەك چۈشۈپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ بولدى. ئۆگىنىۋالغاندىن كېيىن، كېسەك ئېتىش كۆچ تەلەپ قىلسىمۇ، كۆڭۈللۈك ئىشلىقىنى ھېس قىلىشتى.

بىر كۈنى ئۇماق بىلەن تايۇق جاھانبەگكە:

— بىزمۇ تامچىلىقنى ئۆگىنىۋالساق دەيمىز، — دېگەن تەلەپ-نى قويدى.

تەلەپ ئورۇنلۇق ئىدى. كورلىدىن كەلگەن تامچىلارغۇ كېتىدۇ، چاقىلىق، تىكەنلىك، چارلىلاردىن كەلگەن تامچىلارمۇ ھامان كېتىپ قالىدۇ، ئۆز ئىچىدىن تامچى بولمىسا بولمايدۇ. جاھانبەگ بۇ ئىشنى بالدۇرراق ئويلىمىغىنىغا ئەپسۇسلاندى. ئۇماق بىلەن تايۇقنى بىر ئۇستامغا شاگىرتلىققا بەرمەكچى بولغىنىنى ئېيتقاندا، تامچى ئۇستام:

— مۇشۇ يېشىدا تامچىلىقنى قاچان ئۆگىنىپ بولار، — دەپ ئۇلارغا ئىشەنچسىز قاراشتا بولدى.

ئويلىمىغان يەردىن ئۇلار ئىككى ھەپتىگە قالمايلا تام قوپۇ-رۇش ماھارىتىنى ئىگىلەپ، ئۆزىنىڭ ئۇلىغا قوزۇق قېقىپ تانا تارتىشتىن تارتىپ، تام قوپۇرۇشنى مۇستەقىل قىلالايدىغان بول-دى. ئۇلار شاگىرتلىققا كىرىشتىن ئىلگىرىلا تامچىلىققا مۇناسى-ۋەتلىك ئىشلارغا دىققەت قىلىپ يۈرۈپ كۆزىنى پىشۇرۇۋالغانىدى. ئىش بېشى ئۇستام ئۇ ئىككىسىنىڭ ئىشىدىن قۇسۇر تاپالماي، «دۇكان ئايرىپ» بېرىپ، ئۇلارنىمۇ «ئۇستام»لار قاتارىدا ساناي-دىغان بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇماقنىڭ «قوشۇق» دېگەن نامىغا، تايۇقنىڭ «پولگان» دېگەن نامىغا «ئۇستام» دېگەن نام قوشۇلۇپ، «ئۇماق ئۇستام»، «تايۇق ئۇستام» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى. بۇن-داق ئاتىغاندا ئاتىغۇچىلارمۇ، ئاتالغۇچىمۇ تەڭلا مىيىقىدا زوق بىلەن كۈلۈپ قويۇشاتتى.

سەكسەن ئائىلىلىك ئۆي تولۇق پۈتتى؛ كىشىلەر كىرىپ ئولتۇرسىلا بولىدىغان بولدى، ئوتتۇز ئائىلىلىك ئۆينىڭ ئۈستى

يېپىلىپ سۇۋۇقىلا قالدى، قالغان ئون ئۆي يېپىلىپ سۇۋالسىلا ئىش تۈگەيتتى.

كىشىلەر پۈتكەن ئۆيلەرگە كىرىپ كۆرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇنداق ئۆيدە ئولتۇرىدىغىنىغا دەسلەپ ئىشەنمەي قېلىشتى. ئۆيلەرنىڭ ئىشىك، دېرىزە، تۈڭلۈكلىرى، تەكچە، مەرەپ، قىرىملىرى، تام سۇۋىقىنىڭ چىۋىن قونسا تېيىلىپ كەتكۈدەك دەرىجىدە سىلىقلىقى ئۇلارنى ھەم ھەيران قالدۇردى، ھەم زوقىنى ئاشۇرۇپ قەۋەت خۇش قىلىۋەتتى..

مەھەللە — يۇرت ئورنى ئوبدان تاللانغانىدى. كونا ئابدالدىن ئانچە يىراقتا ئەمەس، يەر ئورنى ئېگىز، بىرقەدەر تۈز، ئارقا تەرىپىدە تاتىما كۆلى بولۇپ، كۆلنىڭ نېرىقى قاسنىقى كەڭ، بۈك توغراقلىق. شامال تۆۋەن تەرەپتىن كېلىدىغان بولغاچقا، توغراقلىق بىلەن كۆل يۇرتنى بوران، قۇمدىن قوغداپ تۇرىدىغان تەبىئىي توساق. بىر يۈز يىگىرمە ئائىلە ئوتتۇزدىن تۆت مەھەللىگە، ئوتتۇز ئائىلىلىك ئۆي ئون بەشتىن ئىككى قۇر سېلىنىپ، ئۆيلەرنىڭ ئالدى — ئارقىسىنىڭ ئارىلىقى يۈز قەدەم، يان ئارىلىقى بىر يۈز ئەللىك قەدەم بولۇپ، ئائىلىلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياج، ئىمكانىيىتى بويىچە ئۆيىنىڭ ئارقىسى، ئىككى يېنىغا ھەر خىل ئۆي — ساتما سېلىۋېلىشىغا مۇۋاپىقلاشتۇرۇلغان. ئۈچ ئېغىز ئۆينىڭ بەزىسىگە مەرەپ، بەزىسىگە ئويۇق — تەكچە چىقىرىلسا، بەزىسىگە قىرىم چىقىرىلغانىدى. ئۆيلەرگە قاراپ ھەيران قېلىشقان كىشىلەر بىر — بىرىدىن:

— ھەممىمىز مۇشۇنداق ئۆيدە ئولتۇرىدىكەنمىزما؟ — دەپ سورىشاتتى. بەزىلەر ئويۇق، مەرەپنى كۆرسىتىپ:

— بۇ نېمىسىدۇ؟ نېمە قويىدىغان يەردۇ؟ — دەپ سورايتتى. يەنە بەزىلەر ئوچۇق تۇرغان روجەك، تۈڭلۈكنى كۆرسىتىپ:

— شامالدا قۇم كىرىپ كەتسە قانداق قىلارمىز؟ — دەپ ئەندىشىسىنى بىلدۈرەتتى.

جاھانبەگ روجەكلەرنى ئېتىشنىڭ غېمىنى قىلىپ، خوتەنگە

ئادەم ماڭدۇرۇپ قەغەز ئەكەلدۇرۇپ تەق قىلىپ قويغانىدى .
سىلىنىپ بولغان ، سىلىنىۋاتقان ئۆيلەر بۇ يەردىكىلەر ئىلگە-
رى كۆرۈپ باقمىغان ، ئاڭلىمىغان يېڭىلىق بولغاچقا ، بۇ يېڭىلىق-
لارنىڭ تەرىپى قوم دۆڭلىرى ئارىلىرىدا ، توغراقلىق ، دەريا ،
كۆل ، شاخاپچىلار بويلىرىدا بىر جەمەت ھەتتا بىر ئائىلە «بىر
مەھەللە» بولۇپ ، «دۇنيا مۇشۇ» دەپ ياشاپ كېلىۋاتقانلارغا شامال-
دەك تارىلىپ ، ئۇلارنىڭمۇ كۆرۈپ بېقىش ئىستىكىنى ئاشۇردى ،
كېلىدىغانلار كۆپىيىشكە باشلىدى . كۆرۈپ بېقىشقا كەلگەنلەرنىڭ
كەتكۈسى كەلمىدى ، قايتىپ بېرىپلا كەتمەسكە كۆچۈپ كېلىشتى .
كۆچۈپ كەلگەنلەرنىڭ ئالدىغا بىر ئاي ، كەينىگە بىر - ئىككى كۈن
بولدى ، ئۇلار يەنە كېلىۋاتاتتى .
— ھازىر كۆچۈپ كەلگەنلەر ئاتمىش ئۆيلۈكتىن ئاشىدۇ .
ئۇلار ساتمىدا ، گەمىلەردە ، بەزىلىرى تېخى توغراق دالدى-
سىدىلا يېتىپ - قوپۇۋاتىدۇ . قالغان قىرىق ئۆينىڭ پۈتۈشىنى
ساقلىماي ، پۈتكەن ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتۇرساقمىكىن ، — دېدى
تولەك بوۋا ، جاھانبەگكە تەكلىپ بېرىپ .
— ئورۇنلاشتۇرساق مۇشۇ قېتىمدىلا مۇقىملىشەتتەك بولى-
دۇ . توت مەھەللىگە قانداق ئورۇنلاشتۇرساق بولار ؟
— بۇ ، بەگنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشى ، قاراقوشۇن ، ئابدال ئاقسا-
قاللىرى بىلەن كېڭىشىپ باقمامسەن .
— شۇلار بىلەنما ؟ ئۇلار باش ئاغرىتىدىغان ئادەملەر .
— گوي - گوي ، ئۇ يېرىنى بىلگەندىكىن ، ئۆزۈڭ بىلىپ
بىر ياقلىق قىلمامسەن .
— كۆڭلۇمگە پۈككىنىم بار . كېڭەش قىلايلى ، — دېدى
جاھانبەگ .
مۇشۇ سۆھبەت بولۇپ ئۈچ كۈندىن كېيىن ، قاراقوشۇن ،
ئابدال ئاقساقاللىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئون كىشىلىك كېڭەش
ئۆتكۈزۈلدى . كېڭەشكە قاراقوشۇن ، ئابدالدىن تولەك بوۋا قاتارلىق
توت قېرى ، قالۇچىلاردىن قاناقاغا ۋاكالىتەن تايۇق ، كۆچۈپ كەل-

گەنلەرگە ۋەكىل بولۇپ ئوماق، بۇلاردىن باشقا يەنە كۆنچىققانبەگ قاتناشتى.

— كىشىلەرنى ئارىلاش ئولتۇرغۇزساق، ئاقساقاللار كىملەر-نىڭ ئاقساقىلى بولىدۇ، جېدەل - ماجىرا چىقسا ئۇنى كىم سوراي-دۇ. ھەممىنى سەن ئۆزۈڭ سوراپ بولالامسەن؟ — دېدى قاراقو-شۇن ئاقساقىلى جاھانبەگكە قاراپ.

— مەنمۇ شۇنى دېمەكچىدىم، قارىقويۇق ئارىلاشتۇرۇپ ئو-رۇنلاشتۇرساق جېدەل - ماجىرادىن قۇتۇلالمايمىز. تىنچ ياشايمىز دېسەك، بىر مەھەللىگە بىر قەبىلە كىشىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، مەھەللىلەرنى ئورۇنلاشقان قەبىلىنىڭ نامى بىلەن ئاتىغىنىمىز ياخ-شى، — ئابدال ئاقساقىلى سالىباي ئولتۇرغانلارغا ئاداۋەت قىلغان-دەك باشقا ياققا قاراپ تۇرۇپ دېدى.

— قېرىنى ئېيتە، ئاقساقال، جېدەل - ماجىرانى كىم قىلىدۇ؟ — تۇلەك بوۋا سالى ئاقساقالغا ئۇدۇل قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ دېدى، — تىلىمىز بىر، ئىچىدىغان سۇيىمىز، ئاتا - بوۋىمىزدىن تارتىپ ياشاپ كېلىۋاتقان تۇپراق - زېمىنىمىز بىر تۇرۇپ، نېمىنى تالىشىپ، نېمىگە جېدەللىشىمىز، نېمىشقا بىر دىل بولالمايمىز!؟

— مەن ئۆتكەنكى بىر قېتىملىق ئاقساقاللار كېڭىشىدە گې-پىمنى دەپ بولغان. يەنە بىر دەي: مەن ھېچقانداق قەبىلە ئەمەس، مەن تارىملىق، لوپلۇق، مېنى قايسى مەھەللىگە ئورۇنلاشتۇرسا، لوپلۇقۇم ئارىسىدا ئولتۇردۇم، دەپلا قارايمەن، — دېدى كۆنچىق-قانبەگ.

تايۇق گەپ باشلىدى:

— قالاچ قاناقا ئۆزاقتىن بۇيان بىزگە: «قەبىلەم دەپ يۈر-مەڭلار، ھەرگىز بىر يەردە ئولتۇرمىز دېمەڭلار، باشقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئۇلار بىلەن تۇغقاندەك ئۆتۈڭلار» دەپ كېلىۋاتىدۇ. شۇڭا بىزنى تۇت مەھەللىگە قانداق ئورۇنلاشتۇرساڭ-لار قوشۇلىمىز، ئولتۇرىۋېرىمىز.

قاراقوشۇنلۇق چوڭ ياشلىق بىر بوۋاي ئېغىز ئېچىپ:
— ئارىلاش ئۇلتۇرغانغا جېدەل چىقماس. ھەممىمىز يەيدىغىنىمىزنى دەريا، كۆللەردىن، ئوۋدىن تاپىمىز، ھېچكىم ھېچكىمنىڭكىنى ئېلىۋالمايدۇ. قېنى ئۇلتۇرۇپ باقمايمىزمۇ. ھازىرمۇ قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن ئابداللار يېقىن ئولتۇرۇۋاتىمىزغۇ. جېدەل چىققاندا بىر گەپ بولمامدۇ؟ — دېدى.
— گوي - گوي، يېشىڭغا يارىشا ئەجەب جايىدا، ئوبدان گەپ قىلدىڭ. ھەممىمىزنىڭ يەيدىغىنى سۇ بىلەن جاڭگالدا. ھازىرغىچە ئۇنى كىم تالىشىپتۇ. ئارىلىشىپ ئولتۇرساق ئۈملۈكىمىز ئاشىدۇ دەپ قارايمەن، — دېدى تۆلەك بوۋا يەنە.
— مەنمۇ ئارىلىشىپ ئولتۇرساق دەيمەن، — دېدى ئوماق.
قالغان ئۇچ قېرىمۇ: «قېنى ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ باقايلى» دېيىشتى.
— ئارىلىشىپ ئولتۇرۇشقا سالى ئاقساقال بىلەن قاراقوشۇن ئاقساقىلىدىن باشقىلىرىمىز قوشۇلىدىكەنمىز. بۇ ئىش شۇنداق بولىدىغان بولدى. يەنە بىر ئىش، — دېدى جاھانبەگ ئولتۇرغانلارغا قاراپ، — تۆت مەھەللىنى تۆت قەبىلىنىڭ نامىدا ئاتىساق قانداق دەيسىلەر؟
ئولتۇرغانلار، بولۇپمۇ تۆت قېرى بىلەن سالى ئاقساقال، قاراقوشۇن ئاقساقىلى جاھانبەگنىڭ تەكلىپىدىن ئەجەبلىنىش ھېس قىلىپ بىر - بىرىگە قاراشتى. تايۇق بىلەن ئوماق بەگنىڭ نېمىنى نەزەردە تۇتۇۋاتقىنىنى بىلەلمىدى. يەنىلا تۆت قەبىلىنىڭ نامىنى مەھەللە نامى قىلماقچى بولغىنىنى تېخىمۇ چۈشىنەلمىدى. ئۇلار ئەجەبلىنىپ بىر - بىرىگە، ئاندىن: «بەگ نېمە دەۋاتىدۇ» دېگەندەك تۆلەك بوۋىغا قارىدى. جاھانبەگنىڭ تەكلىپىنىڭ نېمىلىكى تۆلەك بوۋىغا يېڭى ئەمەس ئىدى. ئىككى ئاينىڭ ئالدىدا تۆلەك بوۋا مەھەللە - ئۆي قۇرۇلۇشىغا مەسئۇل بولۇشنى ئۈستىگە ئېلىشقا ئۇنىمىغاندا، كۈنچىققانبەگ ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىغان گەپ مۇشۇ ئىدى. بۇ ئىشتا جاھانبەگ يىراق مەھەللە - يۇرتلاردى-

كى ئاقساقال ۋە باشقىلارنىڭ رايىنى نەزەرگە ئېلىپ ماداراچىلىقنى ئويلىغانىدى . بۇنىڭغا كۆپچىلىك قوشۇلدى ۋە شۇ يەردىلا ھەربىر مەھەللىگە نام بېرىلدى .

كېيىنكى سالى ئاقساقال بىلەن قاراقوشۇن ئاقساقىلىدىن باشقىلىرى خۇشال تارقاشتى . پەقەت ئىككى ئاقساقال ، بولۇپمۇ سالى ئاقساقال خاپا بولۇپلا قالماي ، چىرايىدىكى تاتىراڭغۇلۇق ئۇنىڭ ئىنتايىن ئارامسىزلىنىپ جىددىيچىلىككە چۈشۈپ قالغىنىنى ئىپادىلەپ تۇراتتى . ئۇ ئۆيىدە بىرئاز تۇرۇۋېلىپ ، باشقىلار ئۆي - ئۆيلىرىگە تاراپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۆيىدىن چىقىپ تالىشقۇلنى ئىزدەپ كەتتى .

2

«قۇيرۇقىنى كۆتۈرگەن كالا تېزەكلىمەي قالمايدۇ» . يېڭى يۇرت ، يېڭى مەھەللىدە ئۆزىنىڭ قايتا ئاقساقال سايلىنالىشىغا كۆزى يەتمىگەن سالىباي ئوتتۇرىغا يېڭى كوزىر چىقارماقچى بولدى . ئۇ ئىلگىرى تارقاتقان : «كۆنچىققانبەگ ئاتىسىدىن بەگلىكنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئەتراپىغا ئادەم توپلاۋېتىپتۇ» دەپ تارقاتقان پىتنە . ئۆسەك گەپكە كۆنلەرنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ كىشىلەر ئېرەنشىمەيدىغان بولۇپ قالدى . بەلكى بۇ گەپلەرنىڭ قايسى شۇم ئېغىزدىن چىققانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ، پىتنە - جەمەچىگە : «بوغۇزۇڭ كۆپ» ، «ئۆيۈڭ چۆل قال» دەپ ئەڭ يامان ئاقىۋەت تىلەپ قارغاشتى . تېخى : «ئاتىسىدىن بالىسى كەڭ قورساق ، يۇرتۋازلىق قىلمايدۇ» دېيىشىپ ، كۆنچىققانبەگنىڭ ياخشى گېپىنى قىلىشتى . يۇرتداش ، قەبىلىداشلىرىنىڭ ئۇنى ياقلىماق يوق ، قارغاشلىرى سالى ئاقساقالنىڭ جېنىغا تېگىپ ، مىجەزىنى تېخىمۇ قوداڭشىتىۋەتتى . ئۇ دەسلەپ ئۆزىگە ھەمدەملىككە قاراقوشۇن ئاقساقىلىنى تارتماقچى بولدى ، ئەمما ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىشقا كۆڭلى تارتمىدى . ئۇ جاھىل قەبىلىۋاز ھەممىدىن بەك ئابداللارغا ئۆچ ،

سالى ئاقساقالغا تېخىمۇ ئۆچ . بۇلارنىڭ سەۋەبچىسى يەنە شۇ سالى ئاقساقال ئىدى . بۇرۇن ئۇ ئابداللارنى : «بىزنىڭ يېزىمىزغا يېقىن كېلىۋالدى» دەپ قارايدىغانلاردىن بولسىمۇ ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ گەپ ئۆچۈپ كەتكەن پالاستەك ئۆز تۇسىنى يوقىتىپ ، كېيىنچە ئېغىزغا ئېلىنمايدىغان بولۇپ قالدى .

ئىككى قەبىلىنىڭ ئاقساقاللىرى ئۆزئارا بىر - بىرگە يەر تېگىدىن قارىشىپ يۈرسىمۇ ، پۇقرا - قاراچىلار ئۇچرىشىپ قالغاندا ئەھۋاللىشاتتى ، هاللىشاتتى ، هەتتا ئۆتنە - يېرىم قىلىشىپ يېقىن ئۆتەتتى . باللار بولسا قۇملاردا پومداقلىشىپ ، بىرگە سۇغا چۆمۈلۈپ ئوينىشاتتى . شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، قاراقوشۇنلۇق بىرنەچچە ئوۋچى بەش جەرەننى ئاتلىرىغا غانجۇغىلاپ كېلىۋاتقاندا ، ئوۋدىن قۇرۇق قول قايتىپ كېلىۋاتقان سالى ئاقساقال قاتارلىق تۆت ئابدال ئوۋچىلىرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى .

— جەرەننى نەدە ئوۋلىدىڭلار ؟ — سالى ئاقساقال قاراقوشۇنلۇق ئوۋچىلاردىن سورىدى .

قاراقوشۇنلۇق ئوۋچىلاردىن بىرى ئوۋنى نەدە قىلغانلىقىنى دېدى .

— بىز ئوۋلايدىغان ماللارنى ئۈركۈتۈپ قاچۇرۇۋېتىپ ، شۇڭىزە بىزگە هېچنېمە قالماپتىكەن - دە ، — دېدى سالى ئاقساقال .

سالى ئاقساقالنىڭ گېپىگە قاراقوشۇنلۇق ئوۋچىلار هەيران قالدى . چۈنكى جەرەنلەرنى ئوۋلىغان جاي ئۇلار بۇرۇندىنلا ئوۋ قىلىپ كېلىۋاتقان يەر ئىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئۇلار بۇ قېتىم ئوقيالا ئېلىپ چىققانىدى . ئوقيانىڭ ئۈنى بولمىسا ، يىراقتىكى ئەلۋەسۇنلار قانداق ئۈركۈيدۇ .

— سالى ئاقساقال ، نىمى يوق گەپ[1] قىلماي ، تۇزۇك گەپ قىلمامسەن . بىز سىنىڭ قايسى مېلىڭنى نىمىمىز بىلەن قانداق

---

[1] نىمى يوق گەپ — قۇرۇق گەپ ، يۇقۇشمايدىغان گەپ .

ئۇركۇتۇپتۇق ، سىلەر نەدە ئوۋ قىلغانتىڭلار ؟ — دېدى بايا گەپ قىلغان قاراقوشۇنلۇق ئوۋچى .

ئۇنىڭ گېپى سالى ئاقساقالغا خۇددى مۇزغا دەرەڭگە ئاتقاندەك قوپال ، قاتتىق تەگدى .

— بىزنىڭ نەدە ئوۋ قىلىشىمىز بىلەن سېنىڭ نېمە چاتىقىڭ . بۇ دېگەن ئابدال بەگلىكىنىڭ تەۋەسى . نەدە ئوۋ قىلغۇمىز كەلسە شۇ يەردە ئوۋ قىلىمىز ، جاڭگالدىكى ئىلۋەسۇنلارمۇ بىزگە تەۋە ، — دېدى سالى ئاقساقال .

قاراقوشۇنلۇق ئوۋچىلار بۇ يولسىز ئاقساقال بىلەن گەپ تەگ-شىپ يۈرگەندىن يولىمىزغا ماڭايلى ، دەپ ئويلىشىپ ، ئاتلىرىنى دېۋىتىپ مېڭىۋىدى ، سالى ئاقساقال :

— توختاڭلار ، ھېلى قىلغان گېپىمنى ئۇقمىدىڭلارما . ئاۋۇ جەرەندىن ئىككىنى تاشلاپ قويۇپ ، بوپتۇ ، ئۇچنى ئېلىپ كېتىڭ-لار ، — دېدى .

قاراقوشۇنلۇق ئوۋچىلارنىڭ غۇززىدە ئاچچىقى كەلدى ، چىرا-يى ئۆڭدى — ئاچچىقى كۆزىگە ، يۈزىگە تېپىپ چىققاندى . قاراقو-شۇنلۇق گەپ قىلغان ئوۋچى سالى ئاقساقالنىڭ : «بۇ دېگەن ئابدال بەگلىكىنىڭ تەۋەسى... جاڭگالدىكى ئىلۋەسۇنلارمۇ بىزگە تەۋە» دېگىنىنى ئويلىدى ـ دە ، تاكاللىشىۋەرسە ماجىرا چىقىدىغانلىقىنى بىلدى . ئېتىنىڭ ئىككى تەرىپىگە غانجۇغىلىۋالغان ئىككى قالجاق-نى[①] ئات ئۇستىدە تۇرۇپلا يېشىپ يەرگە تاشلىۋەتتى ـ دە ، ھەمە-راھلىرىغا ماڭايلى دەپ ئىشارە قىلىپ يۈرۈپ كەتتى...

—... سالى ئاقساقال بەك ئوسال ئىش قىپتۇ . لوپ دالىسى ئابدالنىڭلا ئەمەس ، پۈتۈن لوپلۇقنىڭ . جاڭگالدىكى ماڭارلىق ھاي-ۋانلارمۇ بىرەر قەبىلىنىڭ ئەمەس . بۇ گېپىمۇ بولماپتۇ . قەبىلىلەر بۇنداق قارىنىشىپ يۈرسەك كىمگە پايدا . بۇ ئىشلار ئوختاسى[②] كەلگەندە ھەل بولىدۇ . سالى ئاقساقال ئورنىدا سىلەرگە مەن

① قالجاق — جەرەننىڭ چىشىسى .
② ئوختاسى — بىر ئىشنىڭ ھەل بولۇش ۋاقتى ـ سائىتى ، پەيتى .

ناماقۇل بولاي . ئىككى قالجاقنىڭ ئورنىغا مەن ئىككى قوي بېرەي ، — دېدى جاھانبەگ ، قاراقوشۇن ئاقساقىلى ئەھۋالنى دەپ كەلگەندە .

— مەن ئىككى قالجاقنى تۆلۆچلەپ[1] بېرىڭلار ، دەپ كەلمىدىم ، سالىغا دەپ قوي ، بەگ ، ئۆزىنى غالىس[2] ساناپ ، ئابدال ئاقساقاللىقىنى كۆركۆتمە قىلىپ بىزنىڭ ئادەملەرنى بوزەك قىلمىسۇن ، — قاراقوشۇن ئاقساقىلى شۇنداق دەپلا ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ قالدى .

كېيىن پەيتىنى تېپىپ جاھانبەگ سالى ئاقساقالغا قاتتىق تەگكۈزۈپ گەپ قىلىپ قويدى . شۇنىڭدىن كېيىن قاراقوشۇن ئاقساقىلى بىلەن سالى ئاقساقالنىڭ تېخىمۇ بىر قازاندا ئۈمچى پىشمايدىغان بولۇپ قالدى . سالى ئاقساقال ئىلاجسىز يەنە تالىشقۇلنى ئىزدەپ باردى .

— گەپلىرىمىز بىكارغا كەتتى ، بەلكى قارغىش بولۇپ ئۆزىمىزگە ياندى . ئەمدى نېمە دەيمىز ؟ — دېدى تالىشقۇل سالى ئاقساقالنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن .

— قۇلىقىڭنى يېقىن ئەكەل ، شەيتان ئاڭلاپ قالمىسۇن ، — دېدى سالى ئاقساقال ، ئۆيدە ئىككىسىدىن باشقا ئادەم بولمىسىمۇ ئۆزىچە گۇمانسىراپ .

تالىشقۇل سۇرۇلۇپ ئۇنىڭغا يېقىنلىدى .

— قانداق ، بۇ گەپ بولىدىغاندۇ ؟ — دېدى سالى ئاقساقال تالىشقۇلنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ بولۇپ .

تالىشقۇل كۈلۈپ كېتىپ :

— بۇنى قانداق ئويلاپ تاپتىڭ ئاقساقال ، مېنىڭ بىرنەچچە يەل تاپان يېقىنلىرىم بار ، ئۇلارغا دەپلا قويىدىغان بولسام ، لوپ دالىسىدا شامالدەك ئۇچۇپ يۈرۈپ ھەممە يەرگە تارقىتىۋېتىدۇ ، — دېدى .

① تۆلۆچ — تۆلەم ، تۆلەش ؛ قەرز .
② غالىس — يۇقىرى ، ئۈستۈن ، قالتىس .

تالىشقۇلىنىڭ پىتنە تارقىتىشقا بولغان قىزغىنلىق بىلدۈرۈپ
كېتىشىدە سەۋەب بار. ئۆتكەنكى قوشاق ئېيتىشىشتا ئۇماقنىڭ
شۇنچە كۆپ ئادەم ئالدىدا ئۇنى ئىككىنچىلەپ قوشاققا ئېغىز ئاچ-
ماس قىلىپ رەسۋا قىلىۋەتكىنى بەك ئەلەم بولغانىدى. ئۇنىڭدىن
ئۆچىنى ئېلىشنىڭ ھېچ ئېپىنى تاپالماي يۈرگەنىدى. سالى ئاقسا-
قالنىڭ ئويدۇرۇپ چىققان گېپى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى تاپقاندەك
بولغانىدى. «مۇشۇ گەپ بىلەنلا ئۇلارنىڭ يېڭى يۇرت قۇرۇش،
چوڭ كۆچۈرۈش، ئۇيۇشۇش دېگەنلىرى سۇغا چىلىشار. ناۋادا،
سۇرۇشتە قىلىپ قالغۇدەك بولسا، سالى ئاقساقال شۇنداق دېگەن،
دەپ قۇتۇلىمادىمەن» دېگەنلەرنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويىدى ئۇ.
پىتىنچى ئاز بولسىمۇ، «ئورۇق كالىنىڭ پوقى يوغان» دې-
گەندەك، تارقاتقان ئىغۋاسىنىڭ تارقىلىشى تېز، تەسىرى چوڭ
بولدى. «بۇرۇن قەبىلىۋازلىق، يۇرت - جەمەتۋازلىق قىلغانلارغا
يېڭى يۇرتتا ئۆي بېرىلمەيدىكەن، شۇنداقلاردىن كۆچۈپ بارغانلىرى
بولسا، كەلگەن جايىغا كەتكۈزۈۋېتىدىكەن» دېگەن گەپ بوراندا
ئۇچقان قامغاق پوزمىنىدەك ھەممە يەردە يامراپ يۈردى. قار پوم-
زىكى دومىلىغانسېرى يوغىنىغاندەك، بۇ ئىغۋالارمۇ سەمرىپ،
چىغ كۆتىچىكىدەك شاخلاپ، چوڭلا بىر نەرسە بولدى. بەزى-
لەر پىتنە - پاساتنى ئاڭلاپ ئۆز سايىسىدىن ئۈركۈپ؛ گۇمانلىنىپ
يوق بولۇپ كېتىشتى، بەزىلىرى يېنىدىن قوشۇپ، كىشىلەرنى
ساراسىمىگە چۈشۈرۈپ قويدى. يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ بېرىشقا تەرەد-
دۇتلىنىۋاتقانلار توختاپ قېلىشتى. كۆچۈپ كېلىۋاتقانلار ئارا يول-
دىنلا ئارقىسىغا قايتىشتى. يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ كېلىۋاتقانلارنىڭ
ئايىغى ئۈزۈلدى. كۆچۈپ كەلگەنلەردىن ئون نەچچە ئۆيلۈكى «ئۆ-
زىنى سوراپ» بىر كېچىدىلا غىپپىدە كېتىشتى، كەتمىگەنلىرد-
نىڭمۇ كۆڭلى جايىدا ئەمەس. كېتەيلى دېسە كۆڭلىنىڭ بىر يېرى
يېڭى، مۆجىزىدەك ئاجايىپ چىرايلىق ئۆيدە، كەتمەي تۇرۇپ باقاي-
لى دېسە، گەپلەر ھېلىقىدەك...
تۇلەك بوۋىدەك زېرەك كىشىلەر بۇ پىتنە - پاساتنىڭ قايسى

شۇم ئىغىزدىن چىقىپ ، كىملەر تەرىپىدىن تارقىتىلىۋاتقىنىنى بىلىپ بولدى . «يالغاننىڭ ئايىغى قىرىق» ، ئۇلار ئىغۋاچىنى بىلىپ بولغۇچە ، ئۇلارمۇ بارىدىغان يېرىگە بېرىپ ، چاچىدىغىنىنى چېچىپ بولدى .

— ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇشنى تېزلىتەيلى ، — دېدى تۆلەك بوۋا جاھانبەگكە .

— ئالدى بىلەن يىراقتىن كەلگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرايلى ، — تايۇق شۇنداق دەپ بولۇپ يەنە مۇنۇ گەپنى قوشۇپ قويدى ، — بۇلاقكۆلدىن كەلگەنلەرنى كېيىنرەك ئورۇنلاشتۇرساقمۇ بولىدۇ .

— بىزدەك يۇرت قورۇش ئىشىغا ئارىلىشىپ يۈرگەنلەرنى كېيىنگە قالدۇرۇپ ، ئالدى بىلەن قاراچىلارنى ئورۇنلاشتۇرايلى ، — دېدى ئوماق .

جاھانبەگ يېڭى ئەھۋال ئالدىدا نېمە قىلىشنى بىلمەي گاڭگىراپ قېلىپ ، بىرنەچچەيلەننى چاقىرىپ مەسلىھەت سورىغاندى . پىكىر قىلغۇچىلارنىڭ گەپلىرى ئەنە شۇنداق بىرلا مەزمۇندا بولۇپ ، يىراقتىن كەلگەنلەرنى ، تۆۋەن قاتلامدىكى پۇقرالارنى ، كۆڭلىنى تىندۇرالماي دېلىغۇل بولۇپ يۈرگەنلەرنى ئالدىن ، تېز ئورۇنلاشتۇرۇش ، مۇشۇ يول بىلەن ئىغۋاچىلارنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاشتىن ئىبارەت بولدى .

ئۇقۇشماسلىق ، تەكرارلىق بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ، بىر مەھەللىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ، يەنە بىر مەھەللىگە قەبىلە كىشىلىرىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ تەڭشەپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان بولۇپ ، سۆھبەتتىن چىقىپلا تۇتۇش قىلىندى .

كىشىلەر ئۆزىنى تىڭشاپ خاراموشلانغاندەك بولۇپ قالغان دالا بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى . كىشىلەرنىڭ چىرايىدا خۇشاللىق جىلۋىسى . بالىلاردىن چوڭلارغىچە شۇنچە تېتىكلەشكەن . چوڭلارنىڭ ئىش بۇيرۇشلىرى ، بالىلارنىڭ چۇقۇلداشلىرى ئەتراپنى قاپلىغاندى . بىردىنلا كىشىلەرنىڭ خۇشاللىقىنى ، جۇشقۇنلۇقىنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇپ ، كەيپىياتنى ئۇرغىتىدىغان زىل ، جاراڭلىق ئاۋازدا

ئېيتىلغان قوشاق ھەممە كىشىنى ئۆزىگە تارتتى . سادانىڭ ياڭراق-
لىقىدىنلا قوشاقنى كىمنىڭ ئېيتقانلىقىنى كىشىلەر بىلىپ بولدى .
بۇ ئۇجۇلخاننىڭ ئاۋازى ئىدى :

تالىشقۇلنۇ سالىباي ،
بىر قويغا ساتىۋاپتۇ .
جەمە گەپ توشۇغالى ،
ئارۋاغا① قاتىۋاپتۇ .
جەمە گەپنى ئاغىرى② ،
تارتالماي ياتىۋاپتۇ .

ئامالى يوق سالىباي ،
يانداپ قوشۇپ ئۆزۈنۇ .
يۇرتتۇن يۇرتقا يەتكۈچە ،
يەرگە تۆكۈپ يۈزۈنۇ .
كىم ئاڭلايدۇ يۈزۈ يوق ،
جەمەچىنى سۆزۈنۇ .

لوپ دالىسىدا ھەممىدىن تېز ، ھەممىدىن كەڭ تارقايدىغىنى قوشاق . بولۇپمۇ يۇرتۋازلىق ، قەبىلىۋازلىقتىكى جاھىل ، ئەسەبىيلىكى بىلەن داڭقى پۇر كەتكەن سالى ئاقساقالدەك ، تىلى ئاچچىق ، سېسىق قوشاقلىرى بىلەن نام تاپقان تالىشقۇلدەك ئادەملەر توغرىسىدىكى قوشاقلارنىڭ شامالدا تارقالغان پۇراقتەك بارمايدىغان يېرى يوق . مانا ، ئۇجۇلخاننىڭ قوشىقى ئاغزىدىن چىقىپ بولۇشىغا شاماللارنىڭ غۇر - غۇرىدا ، گۇرۇلدەشلىرىدە شۇ قوشاق ، ئاقئۇلامخان ، سۇقسۇر③ ، غاز ، ئۆردەكتەك سۇ قۇشلىرىنىڭ غاق -

① ئارۋا — ھارۋا .
② ئاغىر — ئېغىر .
③ ئاقئۇلام ، سۇقسۇر — سۇ قۇشلىرى .

غاقلىرىدىمۇ ، قاغىلارنىڭ قاقىلداشلىرىدىمۇ ، سەھەر قۇشى تورغاي-لارنىڭ چۇ - چۇلىرىدىمۇ ھەتتا سېسىق پۇراق قارۇنانىڭ جىر - چارلىرىدىمۇ شۇ قوشاق…

سالى ئاقساقال بىلەن تالىشقۇل ئۆز ئۆيلىرىدە روجەك ، تۆگ-لۈكتىن ، تۆشۈك - يېرىقلاردىن كىرىۋاتقان قوشاقتىن قۇلىقى گاراڭ ، كاللىسى ساراڭ بولۇپ ، چېكىسىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇشاتتى . «قاشقا سانىساڭ كۆزگە ، كىشىگە سانىساڭ ئۆزگە» دېگەن دەل مۇشۇ .

— قۇداڭنىڭ ، كۈيئوغلۇڭنىڭ ، قىزىڭنىڭ يۈزىنى ئايىماي جەمە تارقاتقاندىكىن خوپ بولدى ، ئۆزۈڭگە ئاز ، — دەپ تەئەددى قىلاتتى سالى ئاقساقالنىڭ خوتۇنى .

— ئاقساقاللىقىدىن ئايرىپ بېرىدىغاندەك قىپ كەتتى . ئەمدى كىشىلەرگە قايسى يۈزىمىز بىلەن قارايمىز ، — دەپ دادلايتتى تالىشقۇلنىڭ خوتۇنى .

ئۇجۇلخاننىڭ قوشاقلىرىنى تولۇقلاپ ئۇندا كۆنچى ، چارا ، چوڭكۆل ، كۇزلەكتىن ، بۇندا مىرەن ، ئارغاندىن قوشاقلار ئەتىياز-دىكى غاز توپىدەك ئايىغى ئۈزۈلمەي قاتار - قاتار ، توپ - توپى بىلەن ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى . شۇ قوشاقلارنىڭ بىرىدە مۇنداق دېيىلگەن :

سارغايىپتۇ كۆز بولۇپ ،
سۇ بويۇنۇ[①] قىياقى .
چوڭ كەپ قاپتۇ سالىغا ،
ئاقساقاللىق تۇماقى .
سىياقىڭنى ياپالماس ،
قاش ، كۆزۈڭنۇ[②] بوياقى .

① بويۇنۇ — بويىنىڭ (لوپنۇر دىئالېكتىدا) .
② كۆزۈڭنۇ — كۆزۈڭنىڭ (لوپنۇر دىئالېكتىدا) .

تالمشقولەي ، تالمشقول ،
سالى باينى ياقمنى .
سۆرەيمەن دەپ سوندۇرۇپ ،
ئارۋاسنى چاقمنى .
ئەمدى نەدىن تاپۇرسەن ،
جەمە ئارۋا ساقمنى .

سالى ئاقساقال بىلەن تالمشقولغا كىرىپ كېتەي دېسە يەر قاتتىق ، چىقىپ كېتەي دېسە ئاسمان يىراق ، سوغا كىرىۋالاي دېسە تونجۇقۇش . ئۇلار ئابدالدىن كېتىشنىمۇ ئويلاشتى ، ئەمما نەگە كېتىدۇ ؟ ماڭسا ـ ماڭسا لوپ دالىسىدىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ ، چىقىپ كېتىشنىمۇ بىلمەيدۇ . ئۇلارنىڭ بىلىدىغىنى ، ئۇلارنىڭ دۇنياسى مۇشۇ قۇملۇق دالا ، تارىم ۋادىسى ، باشقا يەرنى تەسەۋۋۇرمۇ قىلالمايدۇ .

ئۇلارنى ئۆيىنىڭ تۆت تېمىمۇ ، تورۇسىمۇ چاقماقتا ، ئولتۇرغان يېرىدىن مىڭلاپ بىگىز ئۆرلەپ چىقىپ ئۇ جېنىدىن بۇ جېنىغا ئۆتكۈچە سانجىلماقتا . شۇ تاپتا ئۇلارغا ئۆزىنى قويارغا يەر قالمىغاندەك ئىدى . ئۇلار ئۆز گۆشىنى يېگۈدەك بولۇپ تۇرغاندا ، ئۆيلىرىنىڭ تۈڭلۈكىگە بىردىن تورغاي كېلىپ قونۇپ ، چۇ ـ چۇلاپ ۋىچىرلىغىلى تۇردى . تورغايلار نېمە دەپ ۋىچىرلىدى دېمەمسىلەر :

ۋىچىر ـ ۋىچ سالى بايەي ،
ۋىچىر ـ ۋىچ تالمشقولەي .
يېگەنىڭنى بىلەمسەن ،
دېگەنىڭنى بىلەمسەن .
ئۆيۈڭ چۆل قال① ، ئۆيۈڭ چۆل ،

① «ئۆيۈڭ چۆل قال» — لوپلۇقلارنىڭ ئەڭ قاتتىق قارغاشلىرىنىڭ بىرى .

چۆل ئۆيۈڭدۈن چىقماي ئۆل .
ۋىچىر - ۋىچىر - ۋىچىر - ۋىچ ،
سىپسىق لەشنىڭ جايى كۆل .

«ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» قىلغان تورغايغا قەھرى تۇتـقان سالىباي پۈتىدىكى كەشىنى ئاتتى . ئۇنىڭغىچە تورغاي ئۇچۇپ كەتكەنىدى ، كەشى تۇگلۈكتىن چىقىپ كېتىپ ، قايتىپ ئۆگزىگە گۇپپىدە چۈشتى .

— كەشمنى ئېپ چۈشۈپ بەرگىنە ، — دېدى سالىباي خوتۇنىغا .

— كەش كىمنىڭ بولسا ، كىم ئاتقان بولسا ، شۇ ئۆزى ئېپ چۈشسۇن ، — سالى ئاقساقالنىڭ خوتۇنى شۇنداق دەپلا ئۆيدىن چىقىپ كەتتى .

— مېنى سەنمۇ چاققىلى تۇردۇڭمۇ ، — سالى ئاقساقال خوتۇنىنىڭ ئارقىسىدىن غۇدۇراپ قالدى .

3

ئاسماندا ئەگىپ يۈرگەن پارچە - پارچە بۇلۇتلار پايانسىز كۆك سەتھىگە سىڭىپ كەتكەندەك ياكى شامال بىر ياقلارغا سۈرۈپ ئېلىپ كەتكەندەك كۆزدىن غايىب بولدى . ئاسمان كۆلىنىڭ زۇمرەت سۈيىدەك تىنىق ، سۈزۈك . قۇياش شۇ قەدەر پارلاق ، چاقناق ، ئۇنىڭ نۇرلىرى يېڭى يۇرتقا ، ئۇنىڭ كەڭ دالا - تۈزىگە ، قۇملۇقلىرىغا سېخىيلىق بىلەن تۆكۈلۈپ ، يۇرتنىڭ كۆز ھاۋاسىنى ئۆتكەن ھەرقانداق يىللاردىكىدىن ئىللىقلاشتۇرۇۋەتتى .

— بۇ يىل كۈز ئوبدان كەلدى .

— ئۆيۈشۈش ياراشتى .

— ئۆيۈشۈشنىڭ ياراشقانلىقىدا گەپ يوق ، ئەمما...

— ھە ، نېمە ئەمما ؟

— مۇشۇ... مەھەللىلەرگە قويغان نامنى دەيمىنا ، كۆڭلۈم تازا

تارتمايۋاتىدۇ .

— قاراقوشۇنلۇق تۇرۇپ «قالۇچى» مەھەللىسىدە ئولتۇرۇپ قالغىنىڭغا شۇنداق دەۋاتامسەن .

— گوي - گوي ، نەدىكى گەپنى قىلىسەنكەن ، ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ تۇغقاندەك ئۆتۈۋاتىمىز . شۇڭا ئاشۇ نامنى قوللانمىساق بولمامدۇ ، دېمەكچىمەن .

— بەللى ، سەنمۇ مەندەك ئويلاۋېتىپسەن . ئاغا[1] - بەگلىردمىز نېمىنى ئويلايدىكىنتاڭ ، ئۆزلىرى قەبىلچىلىك قىلىشمايلى دەيدۇيۇ ، لېكىن ئۆزلىرى مەھەللىلەرگە قەبىلە نامىنى قويۇۋالىدۇ .

— ...

بولۇنۇۋاتقان گەپنىڭ ئۈستىگە كۆنچىققانبەگ بىلەن تۆلەك بوۋا ، تايۇق ، ئوماقلار كېلىپ قالدى . بۇلار جاھانبەگنىڭ چاقىرتىشى بىلەن مۇھىم بىر ئىشنى مەسلىھەتلەشكىلى ئۇنىڭ ئالدىغا كېتىۋاتقانىدى .

— ھە ، ئوبۇشقىلار[2] ، ئاغا - بەگلەر سىلەردەك ئويلىماپتۇ - ھە ؟ — دېدى كۆنچىققانبەگ ئۇلارغا قاراپ ئىللىق ، سۆيۈنۈش بىلەن كۈلۈمسىرەپ .

— ئەمدى... دەيمىز...

— بوۋا ، نېمىشقا شۇنداق ئاتىغانلىقىمىزنى بۇلارغا دەپ بەرگىنا .

— گوي - گوي ، ياخشىسى ئۆزۈڭ دېگىن بەگ ئوغلى ، بەگنىڭ گېپى بەگچە بولىدۇ ، يۇرتقا تېز تارايدۇ ، — دېدى تۆلەك بوۋا .

— چوڭنىڭ ئەقلى چوڭچە ، تۆلەك بوۋا دەل گەپنى قىلدى . ئۆزۈڭنىڭ دېگىنى ياخشى ، بەگ ، — دېدى ئوماقمۇ .

ئۆزئارا پاراڭ قىلىشىۋاتقانلار قاراقوشۇن ۋە ئابدال قەبىلىسى-

---

① ئاغا — لوپلۇقلاردا يۇرت چوڭلىرى شۇنداق دەپ ئاتىلىدۇ .

② ئوبۇشقا — قېرىلار ، بوۋىلار .

دىكى ھازىر بىر مەھەللىدە ئولتۇرۇۋاتقان يۈز ـ ئابرۇيلۇق قېرىلار ئىدى. كۆنچىققانبەگ ئۇلارنىڭ پاراڭلىرىدىن يېڭى تۆت مەھەللىگە تۆت قەبىلىنىڭ نامىنى قوللىنىشتا نېمىنى كۆزدە تۇتۇشقانلىقىنى كۆپچىلىككە تەپسىلىيرەك ئېيتىپ قويۇشنىڭ لازىملىقىنى ھېس قىلىپ قالدى…

— لوپلۇقلار ئىچىدە قاراقوشۇنلار ئاساسىي ئاھالە بولۇپ، سانى ھەممىدىن كۆپ، لوپ دالىسىنىڭ ھەممە جايلىرىغا كەڭ تارقالغان. ئۇنىڭدىن قالسا ئابدال①، قالۇچى، جۇداخ — يىانلار،

---

① ئابدال — تارىخىي ئاتالغۇ بولۇپ، قەدىمكى بىر تۈركىي قوۋم ـ قەبىلىنىڭ نامى. لىيۇ رىشياۋ «ئۇيغۇرلار» (1) دېگەن كىتابىدا: «… جوجان ئاقسۆڭەكلىرى ھاكىمىيىتىنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدە (مىلادىيە 5 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا — ئا) ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا توققۇز ئۇرۇقداش قوۋم شەكىللەندى. ئۇلار: ياغلاقار (ئۇيۇرغۇر)، قۇرتارغار، دىرىمار، بايىرسىق، ئابدال… لاردىن ئىبارەت» دەيدۇ. (مىللەتلەر نەشرىياتى، 1987 ـ يىلى 10 ـ ئاي 1 ـ نەشرى 37 ـ بەت). ۋاھىتجان غوپۇر، ئەسقەر ھۇسەيىنلەرنىڭ «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تىزىسلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ «ئۇيغۇرلارنىڭ تەركىبى» ماۋزۇلۇق بېتىدە (7 ـ بەت) ئابدالنى ئىچكى توققۇز ئۇرۇقنىڭ بەشىنچىسى قىلىپ تەھقىقلەيدۇ (مىللەتلەر نەشرىياتى 1984 ـ يىلى 4 ـ ئاي 1 ـ نەشرى). ۋاڭ جىلەي «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى» (1) دېگەن كىتابىدا «گرېتسىيە ۋە ئەرمىنىيە تارىخچىلىرى ئۇلارنى ئىفتالىت (ئابداللارنى — ئا) ئاپتولىتىس ياكى ئېفتالاس دەپ ئاتىغان. پارس ۋە ئەرەب يازغۇچىلىرى ئابدال دەپ ئاتىغان، بەزى غەرب يازغۇچىلىرى بولسا ئۇلارنى ئاق ھۇنلار دەپ ئاتىغان» دەيدۇ (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1993 ـ يىلى 4 ـ ئاي 1 ـ نەشرى، ئابلەت نۇردۇن، ئېزىز يۇسۇپ تەرجىمىسى 276 ـ بەت). قەدىمكى بۇ ئۇيغۇر قەبىلىسى يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە ئۇچرىشىدىغان دەۋرلەردە ياۋچى، توخار دەپمۇ ئاتالغان. «مەركىزىي ئاسىيا تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار — ئۇيغۇرلار ۋە غەربىي يۇرتتىكى باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى» دا «ياۋچى»، ئېتنونىمى تېكىستلەردە 4 ـ ئەسىردىن باشلاپ «توخار» دەپ تەرجىمە قىلىنىپ كەلدى» دېيىلىدۇ. (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 ـ يىلى 3 ـ ئاي 1 ـ نەشرى. رۇسچىدىن ئۇيغۇر سايرانى تەرجىمىسى، 45 ـ بەت). يۇقىرىقى كىتابنىڭ 50 ـ بېتىدە: «ھۇنلارنىڭ چوڭ دۆلىتى ياۋچىلار بىلەن قاتتىق ئېلىشىش جەريانىدا مەيدانغا كەلگەن» دېيىلگەن بولسا، 52 ـ، 53 ـ بەتتە: «تومەن تەڭرىقۇت چوڭ ئوغلى مەتەنى تەخت ۋارىسى قىلمىشقا بولمايدۇ دەپ قاراپ، ياۋچىلارغا ئۆرغاقلىققا بېرىپ، ياۋچىلارنىڭ ئۆزىگە بولغان ھوشيارلىقىنى بوشاتماقچى بولىدۇ» دېيىلگەن؛ 48 ـ بېتىدە: «ياۋچىلار غەربىي يۇرتقا كۆچۈپ ئۇسۇن قەبىلىلىرى بىلەن قوشنا بولغانىدى. ھۇنلارنىڭ قىستاپ كېلىشى بىلەن ئۇلار غەرب تەرەپكە كۆچتى، كېيىن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئۆتۈپ، ئىلگىرىكى گرېك ـ باكترىيە پادىشاھلىقىنىڭ ئورنىغا ئۇلۇغ كوشانلار پادىشاھلىقىنى قۇردى… خەن سۇلالىسى دائىرىسىدە بولسا، ئۇلارنىڭ بۇرۇنقى ئىسىملىرىغا ئاساسلىنىپ «ئۇلۇغ ياۋچىلار پادىشاھلىقى» دەپ ئاتالدى» دېيىلگەن. ۋاڭ جىلەيمۇ «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى» (1) دېگەن كىتابىدا: «توخرى (ياۋچى، ئابدال — ئا) ئېلى ھۇنلارنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى چوڭ دۆلەت بولۇپ، خېشى كارىدورىغا جايلاشقانىدى» (144 ـ بەت). «توخرىلار ھۇنلار تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن … غەربكە كۆچكەن بۇ بىر قىسىم توخرىلار تارىختا ئۇلۇغ (چوڭ) توخرىلار دەپ، يىراققا كۆچمەي، جەنۇبىي تاغقا (كونلۇن تېغى بولۇشى مۇمكىن) بېرىپ چاڭلار بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بىر قىسىم توخرىلار كىچىك توخرىلار دەپ ئاتالغان» دەپ كېلىپ، «بۈيۈك تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي يۇرتقا قىلىنغان ساياھەت خاتىرىسى» دىن «ئۇدۇن (خوتەن) بىلەن چەرچەن ئارىلىقىدا توخرى دۆلىتى بار» دېگەن جۈملىسىنى نەقىل قىلىپ كۆرسەتكەن (147 ـ بەت).

لى يىنپىڭ «بۇزدا ئېلى ئۇدۇن» دېگەن كىتابىدا، غەربكە كۆچۈپ كوشان ھاكىمىيىتى قۇرغان چوڭ ياۋچىلارنى «ياۋچى»، «توخار ـ توخرى» دېمەي توغرىدىن ـ توغرا «ئابدال» دەپ ئالغان. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «شۇنىڭ بىلەن ئۇدۇن يەنە ئابداللارنىڭ كونتروللۇقى ئاستىغا چۈشۈپ قالغان» (122 ـ بەت).

يۇقىرىقى تارىخىي ئاساسلاردىن شۇنى بىلىمىزكى، «ئابدال» قەدىمكى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ھەرقايسى دەۋردە، ھەرقايسى تىللاردا ھەر خىل ئاتالغان. ھۇنلارنىڭ قىستىشى بىلەن چوڭ بىر تۈركۈمى غەربكە كۆچۈپ كەتكەن، ئاز بىر قىسمى جەنۇبقا يەنى تارىم ۋادىسىغا كېلىپ ماكانلىشىپ قالغان.

بىر تۇركۇم قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن ئابداللار قاراقوشۇن ، ئابدال
مەھەللىلىرىدە ئايرىم توپ بولۇپ ئولتۇرغاندىن باشقا ، تۆت قەبىلە
ئادەملىرى لوپ دالىسىنىڭ ھەممىلا يېرىگە تارىلىپ ، ئارىلىشىپ
مەھەللە بولۇپ ئولتۇراقلاشقان . يەنە بىر قىسىملىرى سۇ ، ئوتلاق ،
ئوزۇقلۇق قوغلىشىپ تېخىمۇ تارىلىپ ، بىر جەمەت ھەتتا بىر
ئائىلە ئايرىم ئولتۇرۇپ ، يىللاپ ـ يىللاپ باردى ـ كەلدى قىلىش-
ماي ، بىر ـ بىرىنىڭ ھالىنى بىلىپ تۇرۇش تۇگۇل باشقىلارنىڭ
مەۋجۇتلۇقىدىن خەۋەرسىز ئۆتۈپ كېتىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس . بۇلار
ئۆزلىرىدىن ھەم كۆندىلىك يېمەكلىكى ، تۇرمۇش لازىمەتلىكىدىن
باشقىسىنى بىلمىسىمۇ ، ئۆزلىرىنىڭ قايسى قەبىلىدىن ئىكەنلىكى-
نى باللىرىغا ھېكايە قىلىپ بېرىپ ، ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا قۇيۇۋې-
تىشنى ئۇنتۇمايدۇ . مەھەللىلىشىپ ئولتۇرغانلار ئائىلىلەر ئارا
مۇناسىۋەتتە قەبىلىسىنى چىقىش قىلسىمۇ ، مەھەللىلەر ئارا بولىد-
دىغان تۇرلۇك مۇناسىۋەتلەردە مەھەللىسىنى تەكىتلىشىدۇ ، مە-
ھەللىسىنىڭ نامى ، مەنپەئىتىدە چىڭ تۇرىدۇ . مەھەللە بولۇپ ،
توپلىشىپ ئولتۇرغان لوپلۇقلاردا قەبىلىچىلىكتىن باشقا يەنە يۇرت-
ۋازلىق ، مەھەللىۋازلىقمۇ خېلى يىلتىز تارتىپ كەتكەن . بۇ تە-
سىرنى بىر قېتىملىق نام قويۇش ـ قويماسلىق بىلەن ئۇلارنىڭ
كۆڭلىدىن كۆتۈرۈۋېتكىلى بولمايدۇ . ئەگەر ئۇنداق قىلىنسا ، ھەم-
مە قەبىلىدىن نارازى بولىدىغانلار چىقماي قالمايدۇ . بۇ چوڭ
ئۇيۇشۇشقا پايدىسىز . يېڭى يۇرتنىكى تۆت مەھەللىنىڭ ئاتىلىشىغا
كەلسەك ، ئۇ بىر قۇرۇق نام ، قەبىلىچىلىك بىلەن زادى ئالاقىسى
يوق ، ئاقساقاللىرىنى مەھەللىدىكى پۇقرالار ئۆزى سايلايدۇ . ناۋا-
دا ، ئاقساقال ئۆز قەبىلىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، قەبىلىسىگە بو-
لۇشتۇلۇق قىلىدىغان بولسا ، قالغان ئۈچ قەبىلە كىشىلىرى نارازى
بولىدۇ ، ئۇنىڭ سۆزى ئۆتمەيدۇ ، كېيىنكى قېتىمقى ئاقساقال
سايلاشتا خەلق قەبىلىچىلىك قىلمايدىغان بىرىنى تاللاپ سايلىۋالى-
دۇ . شۇڭا بەلگىلىكىمىزدە بۇنىڭدىن كېيىن قەبىلىچىلىكنىڭ رولى
ئاجىزلاپ ، تەسىرى يوقىلىشقا باشلايدۇ . بۇ تەرەپتىن خاتىرجەم

بولۇڭلار، قانداق؟

— بىلدۇق، بىلدۇق، بەگنىڭ ئوغلى بەگچە ئويلايدى-كەن، — دېيىشتى قىرىلار.

ھېلىقى قىرىلار قالدى. تۆتى جاھانبەگنىڭ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى.

— كېلىڭلار، كېلىڭلار، — دېدى جاھانبەگ ئېگىز يولغۇن شاخلىرى بىلەن قاشالانغان ھويلىغا كىرىۋاتقانلارغا، بەگ تېخى يېڭى ئۆيگە كۆچۈپ چىقمىغانىدى، — سۇپىدا ئولتۇرۇپ پاراڭلى-شايلى.

تولەك بوۋا جاھانبەگكە سەپسېلىپ قارىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن يا جىددىيلەشكەن، ياكى ئاچچىقلانغاندەك بىرەر ئىپادىنى سېزەلمە-دى، «بىزنى چاقىرتقۇدەك قانداق بىر ئىش بولغىيدى» دەپ ئوي-لاپ قالدى.

كىرگەنلەردىن كونچىققانبەگدىن باشقىلىرى سۇپىغا چىقىپ جايلىشىپ ئولتۇرۇشتى. كونچىققانبەگ سۇپىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە لەپتىلا ئاتىسىغا ئۇدۇل قاراپ ئولتۇردى. بەگنىڭ ئايلى ئوتتۇرىغا چىگە ئارىلاش تورقا تالاسدا توقۇلغان داستىخان سېلىپ، دەملەپ تەييار قىلىپ قويغان قويۇق سۇتلۇك چاينى ياغاچ چۆچەكلەرگە قويۇپ، ھەربىر قاچىغا تۆت تالدىن جىگدە تاشلاپ، كىرگەنلەرنىڭ ئالدىغا قويۇپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— مەھەللە قۇرۇش ئىشىنى تۇگەتتۇق، — جاھانبەگ مېھمان-لارنى چايغا تەكلىپ قىلىپ، ئۆزى چايدىن ئىككى سومۇرۇۋېلىپ گېپىنى باشلىدى، — كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى مەھەللىلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ بولدۇق. ھەربىر مەھەللىدە يەنە ئۈچ - تۆتتىن ئۆي بوش، كەلگەنلەرنى ئۇدۇللۇق ئورۇنلاشتۇرساق بولىدۇ. ئەمە-دىكى مۇھىم ئىشىمىز، ئاقساقاللار كېڭەشى چاقىرىپ كېيىنكى ئىشلارنى كېڭەشىۋالساقمىكىن دەيمەن. كېيىنكى مۇھىم ئىشىمىز جىمى ئاقساقاللارنى باشقىدىن سايلاپ چىقىش، سىلەرچە قاند-داق؟ — دېدى جاھانبەگ، ئاندىن تولەك بوۋىدىن باشلاپ ئولتۇر-

غانلارغا بىرمۇبىر قارىدى، چىرايىدا كۈلكە جىلۋىلىنىپ تۇراتتى.

— سايلىنىدىغان ئاقساقاللارنىڭ شەرتى نېمە بولىدۇ، كۆڭ-لۈڭگە پۈكۈپ قويغانسەن؟ — تۇلەك بوۋا جاھانبەگدىن سورىدى.

— شەرت بىرلا: قەبىلىچىلىك قىلمايدىغان بولۇش.

— گوي - گوي، گوي، قالتىس شەرت بوپتۇ. كېڭەشنى قاچان ئاچماقچى؟

— بۈگۈندىن باشقا ئون كۈندىن كېيىن ئاچساق، كېڭەشتىكى گەپلەرنىڭ قاراچىلارغا تولۇق، ئەينەن يەتمەي قالماسلىقى ئۈچۈن، ھەر مەھەللىدىن ئىككىدىن ئادەم ئاقساقاللار بىلەن بىللە كەلسە، ياندىشىپ كېلىدىغان ئادەملەرنى چاپارلارغا تاپىلاپ قويساق دەيمەن.

— ئۇنداقتا كونا - يېڭى ئون ئىككى مەھەللىدىن ئوتتۇز ئالتە ئادەم كېلىدىكەن. ھەرقايسى مەھەللىلەردىكى تۇتاملىق ئادەملەر ساڭا تونۇش. كېلىدىغان شۇ ئادەملەرنى چاپارلارغا ئۆزۈڭ تاپىلاپ قويغىنىڭ ياخشى، — دېدى تۇلەك بوۋا.

مەسلىھەت پۈتتى. جاھانبەگ تۆت مەھەللىدىن ئالتە ئادەمنى چاقىرىپ، جېكىلەيدىغانلىنى جېكىلەپ قويدى. يىراققا بارىدىغانلىرى بەگنىڭ پەرمانىنى ئېلىپ شۇ كۈنلا يورۇپ كېتىشتى.

ھەرقانچە ھىم دۇملەنگەن مانتىنىڭ ھورى، ھىدى تارقالغان-دەك، كۆپ ئادەم چاقىرىپ كېڭەش ئۆتكۈزۈشنىڭ سەۋەبى شۇنچە مەخپىي تۇتۇلغان بولسىمۇ، پۈتۈن لوپ دالىسىغا تارقىلىپ كەتكە-نىدى. بەزى قەبىلىۋاز ئاقساقاللارنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەت-تى، ئەمما كۆپچىلىك پۇقرالار خوشال ئىدى. بۇنچە كۆپ ئادەم چاقىرىپ كېڭەش قىلىش ئابدال بەگلىكى تارىخىدا تۇنجى قېتىملىق بولغاچقا، بۇنىڭغا كۆپچىلىك كىشى قىزىقتى. شۇنداقتىمۇ ئىنكاس ھەر خىل ئىدى.

— بۇ قېتىم قالتىس كېڭەش بولىدىغان ئوخشايدۇ.

— مۇشۇنىڭ بىلەن قەبىلىچىلىك تۈگىگەن بولسىغۇ...

— ... كۆپ يىل ئاقساقال بولغان، بۇ قېتىم...

....

كېلىشكە تېگىشلىكلەر كېلىپ بولدى. كەلگەنلەرى ئۇدۇللۇق يېڭى مەھەللە، يېڭى ئۆيلەرنى ئالا قويماي بىرمۇبىر كۆرۈپ چىقتى. ئۇلارنىڭ ئۆيلەرگە زوقى، مەسلىكى كەلدى، ئۆينى كۆزىگە سومۇرۇۋالىدىغاندەك ئۇزاق قاراپ كېتىشتى.

— بىزمۇ كەلسەك ئورۇنلاشتۇرامسىلەر؟ — دېگەن سوئالغا:

— سىلەر قانداقلا بولمىسۇن مەھەللىلىشىپ ئولتۇرۇۋاتىسىلەر. بۇ ئۆيلەرگە ئالدى بىلەن مەھەللىسى يوق، تارقاق ئولتۇرۇۋاتقانلار ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ، — دېگەن جاۋابنى ئېلىشتى، جاۋابتىن كۆڭلى يېرىم بولۇشقان بولسىمۇ، مەھەللىلەرنىڭ قەبىلىچىلىكتىن خالىيلىقى ئۇلاردا يېڭى بىر تۇيغۇنى قوزغىدى.

كېڭەشچىلەرنى جاھانبەگ يېڭى يۇرت ئارقىسىدىكى يۇلغۇنلۇق ئوتتۇرىسىدىكى قۇملۇققا باشلاپ كېلىپ ئولتۇرغۇزدى. كېڭەش ئالدىن پۇكۇلگەن مەقسەت ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلدى، دېيىلىدىغان گەپلەر دېيىلدى، تاپىلايدىغان ئىشلار تاپىلاندى. بۇنىڭدىن بۇرۇن سايلىنىدىغان ئاقساقاللارغا ھېچقانداق شەرت قويۇلمايتتى، كۆپچىلىك سايلىسىلا بولاتتى. ئالدىنقى قېتىمقى ئاقساقاللار ئۆزىنىڭ تەسىرىدىن پايدىلىنىپ ھەم ھەر خىل ۋاستىلەرنى ئىشقا سېلىپ سايلىنىۋالاتتى. بۇ قېتىم ئۇنداق بولمايدىغان بولدى، شەرت قويۇلدى. شەرت بويىچە بولغاندا ھازىرقى ئاقساقاللارنىڭ تولىسى سايلىنىشتىن قالىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ئايان بولسىمۇ، شەرتكە قارىتا ھېچنېمە دېيىشمىدى. سالى ئاقساقالنىڭ سەتچىلىكىنى ئويلاپ، سۇنىڭ ئېقىشى، شامالنىڭ يۇرۇشى بويىچە ماڭماقچى بولدى.

جاھانبەگ كېڭەشچىلەرگە ئاتاپ قويىدىن بەشنى سويۇپ، ساغسا بولىدىغانلىكى ئىنەكلىرىنى ساغدۇرۇپ، كېمىگە مەھەللىدىن يىغىپ، يېتەرلىك سۈتنى تەييارلاپ قويغانىدى. كېڭەشتىن كېيىن ھەممە كىشىگە قېنىق قىلىپ بىر تاۋاقتىن سۈتلۈك چاي تارتىلدى، ئارقىدىنلا تۆت ئادەمگە بىر ياغاچ جاۋۇردا گۆش كەلتۈرۈلدى. گۆشتىن كېيىن ئازراقتىن سۇغىلا سېلىپ پىشۇرۇلغان بېلىق تارتىلدى، ئارقىدىنلا يېرىم تاۋاقتىن بېلىق سۇيىگە چېلىپ سوۋۇ-

توپ قويۇلغان ئۇچۇل ئۇمچى كەلتۈرۈلدى . داستىخانغا كەلتۈرۈلگەن نېمەتلەرنىڭ ھەممىسى بەگنىڭ يېنىدىن چىقىرىلدى . بۇرۇنمۇ شۇنداق بولۇپ كەلگەن ، ئەمما بۇ قېتىمقىسى بەكلا مول بولدى . جاھانبەگ ئاغزىدىن چىقارمىغىنى بىلەن ، بۇ داستىخان ئۇنىڭ بۇ قېتىمدا سايلىنالماي قالىدىغان ئاقساقاللارغا بەرگەن خوشلىشىش چېيى ئىدى . داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن جاھانبەگ ئۇنلۇك قىلىپ :

— ئاڭلاپ قويۇڭلار ، شۇنى جاكارلايمەنكى ، ھەرقايسى ئاقساقاللارنىڭ ئاقساقاللىقى مۇشۇ ۋاقىتتىن باشلاپ توختايدۇ . يەنە مۇشۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئون كۈن ئىچىدە يېڭى ئاقساقال سايلاشنى تۈگىتىڭلار . بۇ ئىشقا ھەربىر مەھەللىدىن كېڭەشكە قاتناشقان ئۈچ كىشى مەسئۇل بولىدۇ ، — دېدى .

ھېچ شەپىسىز ، تۇيۇقسىز قىلىنغان بۇ جاكارغا تۈلەك بوۋا ، كۈنچىققانبەگمۇ ھەيران قالدى ، ئەمما خۇش بولدى . بولۇپمۇ كۈنچىققانبەگ ئاتىسىنىڭ ھالقىلىق پەيتتىكى بۇ قەدەر كەسكىن قەتئىيلىكىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى . «ھالقىلىق پەيتتە چوقۇم مۇشۇنداق كەسكىن بولۇش كېرەك » لىكىنى كۈنچىققانبەگ كۆڭۈل خاتىرىسىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يېرىگە مۆھۈرلىگەندەك ئورنىتىۋالدى .

— بۇنداق سورۇن ھازىرلاش ھەم ھېلىقى قارارىڭ توغرىسىدا بىزگە ئازراقمۇ شەپە بەرمىگەنىدىڭغۇ ، بۇ ئەقىل كاللاڭغا قانداق كەلدى؟ — كېڭەشچىلەر تارقاپ ئۆزلىرى خالىي قالغاندا تۈلەك بوۋا جاھانبەگدىن سورىدى .

— بۇنداق ئەقىل مەندە بولامدىغان ، بۇ ، قالاچ قاناقانىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بولامدۇ ، — دېدى جاھانبەگ .

— ھەي ، شۇ قاناقا بىزدىن بۇرۇن كېتىپ قالمىسا بولىتتى ، بەگلىكىمىزنىڭ تۈۋرۈكى بولۇپ تۇرۇپ بەرگەن بولسا ، — دېدى كۈنچىققانبەگ .

— گوي - گوي - گوي ، ئۇنى بىر دېمە ، ھە راست ، قاناقانى كۆچۈرۈش ئىشىنى قانداق قىلىمىز . يەنە بەش ئائىلە قاناقامىزغا

قارايمىز ، دەپ بۇلاقكۆلدە تۇرۇۋاتىدۇ ، — دېدى تۇلەك بوۋا مۇ-
ھىم بىر ئىشنى جاھانبەگنىڭ ئېسىگە سېلىپ .
— بۇنى مەن ئويلاپ قويغان ، يېڭى ئاقساقاللار كېڭىشى بىلەن
يۇرتنىڭ قۇرۇلۇش يىغىلىشىدىن بۇرۇن قاناقانى كۆچۈرۈپ ئەكې-
لىنىۋېلىشنىڭ يولىنى قىلايلى . ئەتىلا بىرنەچچىمىز بۇلاقكۆلگە بې-
رىپ ، قاناقانىڭ ئۆزى بىلەن مەسلىھەتلىشەيلى ، — دېدى
جاھانبەگ .
— ئەتىسى چاقچىغار بىلەن تەڭلا جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، ئو-
ماق ، تايۇقلار قالاچ قاناقانىڭ ھوزۇرىغا يۈرۈپ كەتتى . ئايقۇتنىڭ
ئۇلار بىلەن بىللە بېرىپ قاناقاغا سالام بەرگۈسى بولسىمۇ ، سەل
ساقسىز بولۇپ قالغانلىقىدىن ئىلاجسىز ئارماننى ئىچىگە يۇتۇپ
تۇرۇپ قالدى .
كونچىققانبەگنىڭمۇ مىڭ مەرتەم بارغۇسى بار ئىدى ، ئەمما
ئۇنى ئاتىسى — جاھانبەگ توختىتىپ قويدى .
— يېڭى مەھەللىلەرنىڭ ئاقساقلى يوق ، ئىگە بولىدىغان بىر
ئادەم بولمىسا بولمايدۇ ، بۇ بىر ئىش ؛ يەنە بىر ئىش ، سالى
ئاقساقال بىلەن تالىشقۇللار تېخىچە يېڭى ئۆيگە چىقمىدى . سەن
ئاقئۇلام ئارقىلىق گەپ ئېلىپ باق . باشقىچە تەلىپى بولسا ، ئۆزۈڭ
بىر تەرەپ قىلىۋېتەرسەن ، — دېدى جاھانبەگ ئوغلىغا .
جاھانبەگلەر ماڭغان كۈنىلا كونچىققانبەگ خوتۇنى ئارقىلىق
گەپ ئالسا ، قىيناتىسى :
— يېڭى يۇرت ، مەھەللە قۇرۇشقا ئۆزۈم بولۇشچە قارىنىشىپ-
تىمەن . يېڭى ئۆيدە قايسى يۈزۈم بىلەن ئولتۇرىمەن ، شۇ ئۆيدىن
چىقىپ قايسى كۆزۈم بىلەن كىشىلەرگە قارايمەن ، — دەپتۇ .
كونچىققانبەگ قېيناتىسىنىڭ ئالدىغا ئۆزى كىردى ، ئەھۋال-
لاشتى ، مۇڭداشتى . يېڭى ئۆيگە كۆچمىسە بولمايدىغانلىقىنى ،
كۆچمىگەندە تېخىمۇ گەپكە قالىدىغانلىقىنى ، قالاچ قاناقانىڭ كېلى-
شىدىن بۇرۇن خالىغان مەھەللىدىكى خالىغان بوش ئۆينى تاللاپ
كۆچۈۋېلىشىنى ئۆتۈنۈش قىلىپ چىقىپ كەتتى .

— كۆيئوغلىمىز ئىشىكىمىزگە ئاياغ باسمىغىلى خېلى بولغان ، بۇ يولىمىغۇ ئۆزۈك ئېتىۋەتكەن ، شۇنداق بولسىمۇ كىرىپتۇ . ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز قىلىۋالغاندىكىن ، گەپ قىلماي بەلگىلەپ قويغان ئۆيگە كۆچۈۋالايلى ، — دېدى كۆنچىققانبەگ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ قېينانىسى ئېرىگە .

سالىباي ئۇنداق ئويلاپ ، بۇنداق ئويلاپ ، كۆچمىسە ھېچبولمىغاندا بالىلارنىڭ قوشاق قىلىپ ئېيتىلغان ھاقارىتىدىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە ، شۇ كۈنى كېچىدە ئاينىڭ يورۇقىدىن پايدىلىنىپ ، بەلگىلەپ بەرگەن ئۆيگە غېپپىدە كۆچۈۋالدى .

تالىشقۇل ئەتىسى سالىباينىڭ جىم - جىملا كۆچۈۋالغىنىنى ئاڭلاپ ، ئۇمۇ شۇ كۈنلا يەردىن ئۇستۇن قارىماي مېڭىپ يۈرۈپ كۆچۈۋالدى .

4

ئاتلىرى بىرنەچچە ھەپتىدىن بۇيان مىنىلمەي تازا تاڭشۇرۇلۇپ ، چېپىش سېغىنىپ ، تولا چاپچىپ تۇيىقى قىزىپ تۇرغاچقا ، جاھانبەگلەر بۇلاقكۆل مەھەللىسىگە كۈننىڭ پېتىشىدىن ئىلگىرى يېتىپ كەلدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ئۇلارنى تايۇق ئۆزىگە تونۇشلۇق بولۇپ كەتكەن ئۇدۇل ، يېقىن يول بىلەن باشلاپ ماڭغانىدى . تايۇق بۇلاقكۆل مەھەللىسىدىن كەتكەنگە بىر يېرىم ئاي بولۇپ قالدى . ئادەتتىكى بولسىمۇ ئاتىسى سالغان ، ئۆزى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ، ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ مورىسىدىن تۈتۈن چىقارغان ، ئىككى بالىنى قاتارغا قوشقان سۆيۈملۈك ئانا بۆشۈك ئۆيىنى ، شۇنداقلا مەھەللىسىنى سېغىنىپ قالغانىدى . بۇلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى بىرەرسى خەۋەر قىلىپ قويغان بولسا كېرەك ، بۇلار مەھەللىگە كىرگەندە ، قالاچ قاناقا بىرنەچچە ئادەمنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۆيىنىڭ ئالدىدا ئىككى قولى بىلەن ھاسىغا تايىنىپ تۇراتتى . جاھانبەگلەر

يىراقتىنلا ئاتلىرىدىن چۈشۈپ قاناقانىڭ ئالدىغا كەلدى ، ھەممىسى ئېگىلىشىپ سالام بەردى .
— قاناقا ، تالاغا چىقىپسەنغۇ ، ياخشى بولۇپ قالدىڭمۇ نېمە؟ — تايۇق كەلگىنىچە قاناقانى يۆلەۋېتىپ سورىدى .
— بەگ ئوغلى كەلسە ئالدىغا چىقمىسام بولامدۇ .
— مېنى ئۇنداق يات كۆرمە ، قاناقا ، مەنمۇ سېنىڭ بالاڭ .
— چاقچاق قىلدىم ، ھەممىڭلار مېنىڭ بالام . قېنى ئۆيگە كىرىڭلار ، — قالاچ قاناقا شۇنداق دەپ تايۇقنىڭ يۆلىشىدە ئۆيگە ئالدىن ئۆزى ماڭدى .
مەھەللىدىكىلەردىن ئىككى كىشى كەلگەنلەرنىڭ قولىدىن ئاتـ ـنىڭ چۇلۋۇرىنى ئېلىپ لاشىڭغا باغلاپ قويغىلى يېتىلەپ كەتتى .
ھەممەيلەن سۇپىدا ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن جاھانبەگ :
— قاناقا ، ياخشى بولۇپ قاپسەن ، سەندىن بەك ئەنسىرىگەنـ ـدۇق ، — دېدى .
— خېلى ياخشى بولۇپ قالدىم . قىلغان ئىشلىرىڭلاردىن كۆڭلۈم تىنىپ ، روھىم كۆتۈرۈلۈپ ، قېرى جېنىمنى چىرمىۋالـ ـغان كېسەل چىقىپ كەتكەندەك يەڭگىللەپ قېلىۋاتىمەن . يىگى يۇرتنى كۆرۈش ماڭا بۇيرۇلمىغان ئوخشايدۇ دەپ كۆڭلۈم يېرىم ئىدى ، كۆرىدىغان ئوخشايمەن ، — دېدى قالاچ قاناقا .
قاناقانىڭ گېپىنىڭ ئاخىرى چۈشۈشىگە ، قاناقانىڭ كۆكۈنەۋرە كېلىنى ئالتۇن يوغان ياغاچ جاۋۇرغا ئۇسۇلۇپ سوۋۇتۇلغان ئۇجۇل بولمىقى ئېلىپ كىرىپ ئوتتۇرىغا قويدى ، ياغاچ چۆچەكلەرگە ئۇـ ـسۇپ ، تولەك بوۋىدىن باشلاپ بىر ـ بىرلەپ بەردى . كۆكۈنەۋرىسى بوللا كىچىك بىر ياغاچ قاچىدا بىلىق شورپىسى ئېلىپ كىرىپ قاناقانىڭ ئالدىغا كەلدى .
— ئۇجۇل تالقىنى سالدىڭلارمۇ ؟ — قاناقا بوللادىن سورىدى .
— شورپىنى ئۆز پېتى ئىچەرمىكىن دەپ تالقان سالمىدۇق .
— تالقاندىن ئىككى چىمدىم سېلىۋېتىڭلار ، ئىچىپ باقاي .
ئالتۇن ئىتتىك كېلىپ بوللانىڭ قولىدىن قاچىنى ئېلىپ

بولۇپ قاناقادىن سورىدى :
— جىگدە تالقىنىدىنمۇ سالايمۇ ؟
— سال قىزىم ، ئۇنىڭدىنمۇ ئىككى چىمدىملا سال .
قاناقا ئادەتتە بىلىق شورپىسىنى ئۆز پىتىلا ئىچىشنى ياخشى كۆرەتتى . بۈگۈن ئۇنىڭ بىلىق شورپىسىغا ئۇجۇل تالقىنى بىلەن جىگدە تالقىنى سىلىڭلار دېگىنىدىن بولامۇ ، ئالتۇنمۇ ھەيران قالدى . ئالتۇن قاچىنى كۆتۈرۈپ سىرتقا ماڭدى ، كەينىدىن بوللا چىقىپ كەتتى .
— قاناقا ، سەن ئادەتتە شورپىنى شۇنداقلا ئىچىتتىڭغۇ ؟ — ئالتۇن بىلەن بوللا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تايۇق قاناقادىن سورىدى .
— باشقا ئىش يوق ، سىلەر ئۇجۇل بولمىقى ئىچسەڭلار ، مېنىڭمۇ بىلىق شورپىسىغا چالغان ئۇجۇل ، جىگدە ئۇمىچى ئىچكۈم كەلدى . «كۆڭۈل كۆڭۈلنى تارتىدۇ»كەن ئەمەسمۇ ، — دېدى قالاچ قاناقا .
قاناقانىڭ گېپىدىن جاھانبەگلەر سۆيۈنۈپ كەتتى .
ئالتۇن ئۇجـۇل ، جىگـدە سالغان بىـلىق شورپىسىنى ئېلىپ كىردى .
— قاناقا ، ھېلى سەن : «يېڭى يۇرتنى كۆرىدىغان ئوخشاي-مەن» دېدىڭ ، — قاناقا شورپا - ئۇجۇل ئۇمىچىنى ئىچىپ بولغان-دىن كېيىن ، جاھانبەگ ئۈزۈلۈپ قالغان بايىقى گەپـنى داۋاملاش-تۇرماقچى بولدى ، — بىز دەل مۇشـۇ ئىـش بىلەن كەلدۇق ، — جاھانبەگ بىر يېرىم ئايدىن بۇيان يېڭى يۇرت قۇرۇشتا قىلىن-غان ، قىلىنىۋاتقان ئىشلارنى بىرقۇر بايانلاپ بولۇپ ، — يۇرتنىڭ قۇرۇلغانلىق ، ئۇنىڭغا نام بېرىش يىغىنىمىزنىڭ تۆرىدە ئولتۇرۇپ بەرسىكەن ، دەپ سىنى ئالغىلى كەلدۇق ، — دېدى .
— بىز سىنى جىرغىغا سېلىپ بولسىمۇ ئەكېتەرمىز ، دېيىش-كەنىدۇق ، بۇ تۈرقۇڭدا ئاتتا بىزدىن ياخشى ئولتۇرىدىغاندەك قىلە-سەن . سەن قوزغالمىساڭ ، قالغان ئادەملەرنىمۇ بۇ يەردىن قوزغى-

يالمايمىز ، — دېدى تايۇق .

— كۆچەيلى ، كۆچەيلى...

كۆچۈشنىڭ گېپى چىقىسىلا قاناقانىڭ خىيالغا چۆكۈپ كېتىمدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان تۇلەك بوۋا بۇ قېتىممۇ ئۇنىڭغا سىنچى كۆزى بىلەن قارىدى . قاناقانىڭ كۆزىدىن ئۆلگىرىكىدەك ئاچچىق خورسىنىش ، ئېچىنىش ئىپادىلىرىنى كۆرمىگەن بولسىمۇ ، يەنىلا خىيالغا چۆككەنىدى . ئۇ نېمىنى خىيال قىلىۋاتىدىكىن ؟

قاناقا يېقىندا بىر چۈش كۆردى . چۈشىدە تۇنجى قالاچ بوۋىسى سۆزلەپ بەرگەن ئۇلۇغ بوۋىلىرىنىڭ سەلتەنەتلىك دەۋرانلىرى ، جەڭ مەيدانلىرى ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ چېپىشلىرى ، تورلۇك ئاپەت ـ تالاپەتلەر ، يەنە قانداقتۇر سەۋەبلەر تۇپەيلى تىنىمسىز كۆچۈشلەر نامايان بولغانىدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ خىيال ئېكرانىدا شۇ كۆرۈنۈشلەر بىرمۇبىر كۆرۈنمەكتە ئىدى :

شىمالىي گوبى قۇملۇقى... ئۇتۇكەن ئېتەكلىرى ، سىلىنگا ، ئورقۇن ۋادىلىرى ، قۇنتاغ جىلغىلىرى ، ساي ـ جىرالىرى ، داللىرى... سەلتەنەتلىك ئوردا ـ ساراي ، قەسىر ـ قورغانلار... قاغان ، تىگىنلەر توغىزىسىدا تىكلەنگەن ئابىدىلەر... ياندىن قوپقان يېغىلىقلار ، تالاپەتلەر... تۆپىلەپ ئۈزلۈكسىز كەلگەن تورلۇك ـ تۈمەن بالايىئاپەتلەر... ؛ قاچانلاردۇر بىر زامانلاردا ئايرىلىپ كەتكەن ، ئايرىلغىلى ئۇزاق بولغان قېرىنداش قوۋملىرى تەرەپكە كۆچۈشلەر ، تۇگىمەس ، بىپايان قۇملۇقلار ، كەگرى ـ كەگرى ئوتلاق ـ يايلاقلار... ؛ ئالتاي تاغلىرى بويلىرىدىكى تۆمۈر تاۋلاشلار ، سانسىز يۇلتۇزلاردەك تاۋلاش ئوچاقلىرىدا لاۋۇلداۋاتقان ئوتلار ، يالقۇنلار ، چاچراۋاتقان ئۇتقاشلار ، ئۇچقۇنلار ؛ تەگرىتاغنىڭ كۆنگەي ، تەسكەي ۋادىلىرىدىكى هاياتىي پائالىيەتلەر... ؛ مانا ، ئوغۇز تۇغۇلدى ؛ قىرىق كۈندىلا يېتىلدى ، چوڭ ئادەم بولدى . ئۇ تەگرى بالىسى ئىدى . ئۇنىڭ قىياپىتى غەلىتە بولۇپ ، كۆزى كۆك ، ئاغزىمۇ ، يۈزىمۇ قىزىل ، پۈتۈن بەدىنى تۈكلۈك ، پۈتى بۇقىنىڭكىدەك ، بېلى بۆرىنىڭكىدەك ، كۆكرىكى ئېيىقنىڭكىدەك

ئىدى . ئۇنىڭ تۇنجى قىلغان ئىشى ، ئەلگە ئاپەت بولغان بىر
مۈڭگۈزلۈك قىيائاتنى ئۆلتۈردى . شۇنىڭدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ
ئەل - دۆلەتكە خاقان بولدى . قۇياشنى تۇغ ، ئاسماننى قورغان
قىلىپ ، كۈنچىقىش - كۈنپېتىش ، يۇقىرى - تۆۋەن — تۆت
تەرەپكە ئۇلۇغ ، چوڭ يۈرۈشنى باشلىدى . بىر كۆك يالىلىق كۆك
بۆرە ئوغۇزخاننىڭ زور قوشۇنىغا يول باشلىغۇچى بولدى ، ئېدىل
(ۋولگا) بويىدا چوڭ دۈشمەننى يەڭدى . ئوغۇزخان بۆرىنى قوشۇن-
نىڭ ئۇرانى① قىلدى...
ئوغۇزخان يۈرۈشلىرىدىن غەلىبە قۇچۇپ داغدۇغا بىلەن قايت-
تى ، تارىم ۋادىسىغا كەلدى . چوڭ ، ھەيۋەتلىك بىر شەھەر كۆرۈن-
دى . ئوغۇزخان بۇ شەھەرنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغانىدى . بۇ قېرىنداش
بىر قوۋمنىڭ شەھىرى ئىدى . ئوغۇزخان شەھەرگە كىرمەي ، شە-
ھەردىن يىراقراق بىر تۈزدە قوشۇنلىرىنى ئارام ئالدۇرماقچى بول-
دى . قارىسا ئوڭ قول ئاتامانى كۆرۈنمىگۈدەك . ئۇ ئۇنى سۈرۈشتە
قىلدى ، ھېچكىم دەپ بېرەلمىدى ، ئۇنىڭ خوتۇنىنى سۈرۈشتە
قىلىۋىدى ، خوتۇنمۇ يوق بولۇپ چىقتى . بۇ ئاتامان جەڭگە ماھىر ،
داڭلىق ئىدى . ئوغۇزخان ئۇنى بىرنەچچە كۈن ساقلاپ باقماقچى
بولدى... ئارىدىن ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە ، ھېلىقى ئاتامان كەل-
دى . ئاتاماننىڭ زور قوشۇندىن ئايرىلىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى مۇن-
داق ئىدى : ئاتاماننىڭ خوتۇنى ئېغىر بوي ئىدى ، ۋاقتى - كۈنى
يېقىنلاپ قالغانىدى . تارىمنىڭ تۆۋەن ئېقىن بويىغا كەلگەندە ،
خوتۇنىنىڭ تولغىقى تۇتۇپ ، تۇغۇتى قىستاپ قالدى . «تولغاق
ئەگىشىپ كېتىپ قالسا ، تۇغۇت مۈشكۈللىشىدۇ» دەيدىغان گەپ
بار ئىدى . شۇڭا ئاتامان ھېچكىمگە بىلدۈرمەي خوتۇنى بىلەن
قېلىپ قالدى ، خوتۇنى يەڭگىدى . خوتۇنىنىڭ ئوزۇقلۇقى ئۈچۈن
ئوۋ قىلىپ يۈرۈپ بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالدى . ئوغۇزخاننىڭ
ئىمىشقا قوشۇندىن ئايرىلىپ قالدىڭ دەپ سورىغىنىغا :
— ... ئەھۋال شۇنداق بولۇپ ، خوتۇنۇمنى باقىمەن ، دەپ

① ئۇران (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى) — شوئار ، بەلگە .

قىلىپ قالدىم ، — دېدى ئاتامان .
— ئۇنداق بولسا سەن مۇشۇ يەردە قال ، ئاچ ، — دېدى ئوغۇزخان...
قالاچ قاناقانىڭ خىيال ئېكرانىدىن يەنە مۇنۇ كۆرۈنۈشلەر ئۆتمەكتە :
تۇمارس تۇران كەڭلىكلىرىدە ئات چاپتۇرۇپ ، ئىران ئىشغالىيەتچىلىرىدىن زېمىن - تۇپرىقىنى قوغداپ ، قوشۇنلىرىنى جەڭگە باشلاپ يۈرمەكتە . ئۇنىڭ پىداكار چەۋەندازلىرى نەيزە ، قىلىچ ، ئوقيالىرىنى شىلتىگىنىچە ياۋلارغا ئوقتەك ئېتىلماقتا... ؛ ئۇچىردىغانلىكى ھەرقانداق توساق - قارشىلىقلارنى بۆسۈپ - پۈكلەپ ، كاپكاز تاغلىرىدىن ئېشىپ ، ئىران زېمىنلىرىنى بېسىپ ، كەربالا چۆللىرىنى كېزىپ ، نىل ۋادىلىرىنى تەسەررۇپىغا ئېلىپ ، شىددەت بىلەن توختاۋسىز كەلگۈندەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ماكادونلۇق ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىنىنىڭ ھەيۋەتلىك بىھېساب زور قوشۇنى ، تەڭرىتاغلىق تۇران قوشۇنىغا دۈچ كېلىپ ، كېلىۋاتقان يېرىدە شىپپىدە توختاپ قىلىشتى... «... بۇ تەڭرى قوشۇنلىرىغا تەڭ كەلگىلى بولمىغۇدەك» دېيىشتى - دە ، سۇنغان ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ساڭگىلىتىپ ، ئەلەم - ھەسرەت بىلەن قايتىپ كېتىشتى... ؛ ئوغۇز ، قالاچ ، تۇمارس ئەۋلادى ئاتىللا كافكاز ئېگىزلىكلىرىدىن ئېشىپ ، ئېدىل (ۋولگا) دەرياسىدىن ئۆتۈپ ، رىم سەلتەنىتىنى تەۋرىتىپ ، دوناي ۋادىسىدا دەۋران سۈردى ، لېكىن زېمىن - تۇپرىقىدىن ئايرىلىپ ، بەك يىراقلاپ كەتكەن بۇ تەڭرى ئەركىسى ۋە ئۇنىڭ قوۋمى رەھىمسىز زامان ۋە تارىخنىڭ ئېقىمىغا سىڭىپ كەتتى... ؛ مانا ، يەنە تارىم ۋادىسى ، گۈللەنگەن ، سەلتەنەتلىك شەھەر - قورغان ، قەلئەلەر ، تەرەپ - تەرەپكە كەتكەن ئاۋات ، قايناق يوللار ، رەستە - بازارلار ، سودا - يەرمەنكە مەيدانلىرى ، سارايلار... ئۆزئارا قىزغىنىشلار ، تالىشىشلار ، تىركىشىشلەر ، چېشلىشىشلەر ، بوغۇشۇشلار... تەڭرىنىڭ قەھرى - غەزىپى... قۇرۇق قالغان دەريالار قىنى ، سۇسىزلىق ، چۆلدە-

رەشلەر... قۇم ـ بوران ، كېسەللىك ئاپەتلىرى ، جان تالىشىۋاتقان يېرىم جانلار ، ئۆلۈكلەر... تىرىكلەرنىڭ جان قايغۇسىدا قېچىشلىرى ، كۆچۈشلەر... قۇم ئاستىدا قېلىۋاتقان شەھەر ـ قورغانلار ، يوللار ، ئېكىنزارلىقلار...

قۇم ئاستىدا قالغان شەھەرلەرنىڭ ھازىر بەزىلىرىنىڭ نامى ، ئورنى بار ، بەزىسىنىڭ نامىلا بار ، ئورنىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ ، بەزىلىرىنىڭ نامىمۇ ، ئورنىمۇ يوق ، قۇم ئاستىغا غايىب بولۇپ كەتكەنچە ئۇنتۇلغان... شۇ ۋەيرانچىلىقتىن باشلانغان كۆچۈپ يۈرۈش مانا ھازىرغىچە داۋاملاشماقتا . تەڭرىتاغنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى قېرىنداشلار قەبىلىچىلىك ۋە كۆچۈپ يۈرۈشلەرگە ئاللىقاچان خاتىمە بېرىپ ، تۇراقلىق تۇرمۇشقا ئۆتكەن بولسىمۇ ، مۇشۇ لوپ دالىسىدىكىلەر ياشاش شارائىتىنى ئۆزلىرى يارىتىش يولىدا ئىزدەنمەي ، نەدە تەبىئەتنىڭ تەييارلاپ تاشلاپ بەرگىنى باركىن دەپ ، ھازىرغىچە قەبىلە ، جەمەت ، ئائىلىلەر بويىچە «قاۋۇن[1] سۈيدۈك ، ئاشلىق بەدگۈپيا ، بالىق چۈلۈق[2] قورساق توق ، بۇز تارىمنى ياقىلا » دېيىشىپ ، تىنىمسىز كۆچۈشلەردىن قۇتۇلالمايۋاتقانلىقىنى خورسىنىپ تۇرۇپ خىيالىدىن ئۆتكۈزمەكتە...

— كۆچەيلى ، — قانىقا خىيالغا چۆككەن بېشىنى كۆتۈردى ، — بۇ ئاخىرقى كۆچۈش بولۇپ قالار . ئەتىلا كۆچەيلى ، — ئۆلتۇرغانلارغا قاراپ ئەمدى ئېسىگە ئالغاندەك جاھانبەگدىن ، — كۈنچىققان كەلمەپتۇغۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— قىلىدىغان ئازراق ئىشلار بار ئىدى . ئۇ شۇ ئىشلارنى بېرىياقلىق قىلغىلى قالدى ، — دەپ جاۋاب بەردى جاھانبەگ .

— ئوبدان قىپسەن ، ئۇ ئەمدى يۇرت ئىشىنى ئىشلەپ ئۆگىنىپ تۇرسۇن .

ئۇنىڭ بايىقى خورسىنىش قاپلىغان چىرايىدىن مانا ئەمدى مەمنۇنلۇق ، خۇشاللىق تەپچىمەكتە ئىدى .

---

① قاۋۇن — قوغۇن .
② چۈلۈق — كۆپ ، مول ، تورغۇن .

لوپلۇقلار پات ـ پات كۆچۈپ ـ يۆتكىلىپ تۇرىدىغان بولغاچقا ، كۇندىلىك لازىمەتلىكتىن باشقا ئارتۇق بىساتقىلمايدۇ ، يىغمايدۇ ، ھەرقايىسى ئائىلىلەر بىر تۇركۇم نەرسىلىرىنى ئاخشام تېڭىپ سەرەمجانلاپ قويغانىدى ، قالغان نەرسىلەرنى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىنلا ئېشەك ، كالىلارغا ئارتىپ ـ تېڭىپ تەق بولۇشتى . تايۇق بىلەن ئوماق قاناقانىڭ بىساتلىرىنى بىر ئات ، بىر كالىغا ئارتىپ تاڭدى ، يول تەييارلىقى تەل بولدى . تايۇق قاناقانىڭ ئاق قاشقىلىق چىلان تورۇق ئېتىنى ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ تۇتۇپ تۇردى . قاناقا ئۆيدىن چىقىپ ئېتىنىڭ يېنىغا كەلدى . ئوماق قاناقانىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى چىگە يېپىتا چىگىپ ئېتىپ قويماقچى بولۇۋىدى ، قاناقا :

— ئەتمە ، بىز قايتىپ يەنە كەلمىسەكمۇ ، ئۆتمۈرۈنچۈلەر قونۇپ ئۆتسە ياخشىغۇ ، دەپ قويۇڭلار ، باشقا ئۆيلەرنىڭ ئىشىكىنىمۇ چىگىپ قويمىسۇن ، — دېدى .

تايۇق بىلەن ئوماق قاناقانى قولتۇقىدىن يۆلىدى ، ئاتنىڭ بېشىنى جاھانبەگ تۇتۇپ تۇردى . قاناقا ئاتقا مىنىپ ئوبدان ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، ئۆزى يالغۇز مەھەللىنى ئارىلىدى . مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ياغاچ ئۆيىنىڭ تېمىدا ئەينەك ئەتىگەنلىك كۈن نۇرىدا ۋاللىداپ تۇراتتى . ئۇنى قاناقا ئۆز قولى بىلەن ئېسىپ قويغاچقا ، ھېچكىم قول تەگكۈزمىگەنىدى . قاناقا ئاتنى تامغا يېقىن قىلىپ ئېڭىشىپ ئەينەكنى ئالدى . پېشىگە سۈرتۈۋېتىپ قارىدى ، يۈزىدىكى بېلىق تۇرىدىنمۇ زىچ ئىز سالغان قورۇقلارنى كۆردى . «بۇ ئۆمرۈم بويى كۆچۈپ يۈرگەندە ماڭغان يوللىرىمنىڭ ئىزناسىدۇر ، ئۇنى ساناپمۇ سانىغىلى بولمىغۇدەك» دەپ ئويلىدى ، قاناقانىڭ يۈزىدىكى ئۆزۈنىسىغا ـ يېنىغا تارتىلغان قورۇقلار كۆپلۈكى ، زىچلىقىدىن قارىغان كىشىگە مىسلى توپلاشتۇرۇلغان گۈزەل نەقىشكە ئوخشايتتى . ئۇ ئەينەكنى ئوماققا : «ئايقۇت تۇتسۇن» دەپ بەردى ـ دە ، «ماڭايلى» دېگەن ئىشارىنى قىلىپ قويۇپ يولغا ئاتلاندى . قاناقانىڭ ئېتى ئاجايىپ ئۆگىتىلگەن ، قامچا كەتمەيدۇ ،

تىزگىنىنى ئۇيان ـ بۇيان تارتىشمۇ ھاجەت ئەمەس ، ئۇزەڭگىنى بېسىپ ، ئاتنىڭ بېقىنىغا نىقتاپ قويسىلا كۇپايە ، قايسى تەرەپ نىقتالسا شۇ تەرەپكە ماڭىدۇ ، مېڭىشىنىڭ سىلىقلىقىنى بىر دې-مەڭ ، ئاستا ماڭسىمۇ ، يورغىلىسىمۇ ئولتۇرغان كىشى تەۋرەنمەي قويمايدۇ .

ئۇلار ئانچە ئۇزاق ماڭماي ئېگىز ، دائىرىسى چوڭ بىر قۇم تۆپىلىكىگە كەلدى . قاناقا يېنىغا بۇرۇلۇپ ، تايۇققا :

— يولىمىز ئاخشام دېيىشكەندەك بولسۇن ، — دېدى ـ دە ، ئېتىنى تۆپىلىكنىڭ ئوڭ تەرىپىگە بۇراپ كېتىۋەردى ، ئارقىسىدىن جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا ماڭدى .

تايۇق بىلەن ئوماق قالغان ئادەملەرنى باشلاپ تۆپىلىكنىڭ سول تەرىپى بىلەن ئۇدۇل يېڭى ئابدال تەرەپكە يول ئالدى . ئاخشام قاناقا ئۆزىنىڭ ئويتوغراقتا بېرىپ «دىۋە ئادەم» بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆتىدىغانلىقىنى ، جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋىنىڭ ئۆزىگە ھەمراھ بولۇپ ماڭىدىغانلىقىنى ، باشقىلارنى تايۇق بىلەن ئوماق باشلاپ ماڭىدىغانلىقىنى ئېيتقان . كۆچكۈچىلەر بۇلاقكۆلدىن چىقىپ باق-مىغاچقا ، ئۇلار كونا ئابدال قايسى تەرەپتە ، يېڭى ئابدال قايسى تەرەپتە ، زادى بىلمەيتتى . شۇڭا ئۇلارنى بىرەرسى باشلىمىسا بول-مايتتى .

جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا قاناقانىڭ ئويتوغراقتا چۈشۈپ ئۆتۈشىنى ئۆزلىرىچە قىياس قىلىشاتتى . «بۇ قېتىمدا ئۇنى يېڭى يۇرتقا ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتسە كېرەك» دەپ ئويلايتتى تۇلەك بوۋا . جاھانبەگنىڭ قىياسى ئۇنىڭ ئەكسىچە ئىدى . «... ئۇ ئورنىدىن قوزغالمايدۇ . (ئاتام ئاگاپىنى تاشلىمايمەن ، بولمىسا ئاتام ئىزىنى ، ئەجدادلار ئىزىنى تاشلىۋەتكەن بولىمەن ، ئۆلۈكىگە ئۆلۈكۈم بىلەن ھەمراھ بولىمەن ، لا دەيدۇ» دەپ ئويلايت-تى جاھانبەگ ، بۇ ئىككىسىنىڭ كۆڭلىگە كەچۈرگەنلىرى بىلەن قاناقانىڭ كۆڭلىگە پۈككىنى ئوخشىمايتتى .

قاناقالار قۇملۇقتا ئاتلىرىنى مەيلىگە قويۇپ بېرىپ ، پاراڭلاش-

قاچ ئاستا ماڭدى ، ئىككى قېتىم ئارام ئېلىپ ، بىر قېتىم تاماقلاندى ، شۇڭا ئويتوغراققا كەچئارىسى مەھەلدە يېتىپ كەلدى . ئۇلار ئۇدۇل قۇدۇق بېشىغا كەلدى . نېرىراقتا ئۈچ توپ بولۇپ كۆشەپ ياتقان قوي ، كېيىك ، جەرەنلەر ئاتلىقلاردىن خەۋپسىرىشىپ دۈپۈرلىشىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى . كېيىك بىلەن جەرەنلەر پاتاڭلىرىنى سوزۇپ سەگەكلىك بىلەن كەلگەنلەرنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىگە چېكەتكىدەك تىكىلىپ قاراشماقتا . «دۈپۈر - دۈپۈر» نى ئاڭلىغان «دىۋە ئادەم» — چەپەر ساتىمدىن چىقتى . قاناقا ، جاھانبەگ ، تۆلەك بوۋىنى كۆرۈپ ئىتتىك ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— قوي ، ماللىرىڭ ئوبدان تۇرۇپتۇ ، — جاھانبەگ شۇنداق دېگەچ ئاتتىن چۈشۈپ ، قاناقانىڭ چۈشۈشىگە ياردەملەشتى . چەپەر ئىتتىك كېلىپ قاناقانىڭ قولتۇقىدىن يۆلىدى . چەپەر ئۇلارنى ساتىمغا تەكلىپ قىلدى .

— ساتىمغا كېيىن كىرىمىز ، قېنى ئېيتە ، قۇرۇپ قالاي دەپ قالغان چوڭ بىرەر تۈپ توغراق بارمۇ ؟ — قاناقا چەپەردىن سورىدى .

چەپەر نېمىگە ئىشلەتكىلى ، دەپمۇ سورىماي ، ئۇدۇللا جاۋاب بەردى .

— شۇنداق بىر تۈپ توغراق بار ئىدى ، كېسىپ كېمە چاپقۇدەك قىلىپ قويۇپتىمەن .

— ماڭە ، كۆرۈپ باقايلى ، — دېدى قاناقا .

تۆلەك بوۋا بىلەن جاھانبەگ پەقەت شۇ چاغدىلا قاناقانىڭ ئويتوغراققا چۈشۈپ ئۆتمەكچى بولغىنىنىڭ سىرىنى چۈشەندى :

«ئۇ ئۆزىگە مەڭگۈلۈك تاۋۇت تەييارلىتىپ قويماقچى»

مانا مۇشۇ ، — چەپەر ئىككى بېشى تۈپتۈز كېسىپ قويۇلغان ، قوۋزاقلىرى سويۇۋېتىلگەن بىر توغراق كۆتىكىنى كۆرسەتتى .

كۆتەك ئىككى يېرىم غولاچچە ئۇزۇنلۇقتا بولۇپ ، چوقاتمىقى يوق ، قىرىپ ياساپ قويغاندەك تۈپتۈز ئىدى .

— ماڭا ئاتاپلا كېسىپ قويۇپسەن ، — قالاچ قاناقا چەپەرگە شۇنداق دەپ بولـۇپ ، تۇلـەك بوۋىـدىن سورىـدى ، — قانداق ، بولامدۇ ؟

لوپلۇق بەزى قېرىلارنىڭ مەھەللە ئەتراپىدىكى ئوت - چۆپلۈك قۇم دۆڭىنى ، ئىچى كاۋاكلىشىپ قالغان يوغان توغراقنى ئۆزىنىڭ يەرلىكى ئۈچۈن ئالدىن تاللاپ بەلگە سېلىپ قويىدىغان ، بۇرۇنقى-لاردىن قالغان ساقىندى ئادىتىگە كىشىلەر ئانچە ھەيران قالمىسى-مۇ ، قاناقانىڭ سوئالىغا تۇلەك بوۋا نېمە دېيىشىنى بىلمەي مەڭدەپ قالدى . ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگە يې-قىنلىشىپ قالـغانلىقـتىن بېشارەتـمىكىن . تـۇلەك بوۋا نېمە دېيەلىسۇن . -

— ياخشى كۆتەككەن ، — دېدى ئارانلا .

ساتمىغا قايتىۋېتىپ جاھانبەگ تۇلەك بوۋىغا پەس ئاۋازدا :

— ھېلىمۇ ياخشى ئىشلىرىمىزنى تېزلەتكىنىمىز ، — دېدى .

ئۇلار ئويتوغراقتا قونۇپ قالدى . قاناقا چەپەرگە كۆتەكنى قانداق تەرىقىدە تەييارلاشنى ، تېزرەك پۈتكۈزۈشنى قاتتىق جېكىلى-دى . جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا جىممىدە يېتىشىدا ئۇخلىغاندەك ئىدى ، تۇرۇپ - تۇرۇپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇشلىرىدىن ئۇلارنىڭ ئۇخلىمىغانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى...

5

قالاچ قاناقا كېلىۋېتىپتۇ... !

تايۇق بىلەن ئوماق باشلاپ ماڭغانلار يوك - تاقلىق بولسىمۇ ، ئۇدۇل ماڭغاچقا ، يېڭى مەھەللىگە ئىككى كۈندە كېلىپ بولغان-دى . مەھەللىدىكىلەر قاناقانىڭ جاھانبەگلەر بىلەن كېلىۋاتقانلىقى-نى شۇلاردىن ئاڭلاپ ، ئۇنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تەلمۈرۈشۈپ تو-راتتى . چۈشتىن كېيىنكى مەھەل بىلەن كەچئارىسى مەھەلنىڭ ئوتتۇرىسى بولغان چاغ ، يىراقتا ، ئېگىز بىر قـۇم دۆۋىسىنىڭ

ئۇستىدە ئىككى ئاتلىق ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى .
— ئۇلار كىم ؟
— جاھانبەگمۇ ئەمەس، تۇلەك بوۋىمۇ ئەمەسقۇ .
كىشىلەر كۆرۈنگەن بۇ ئىككى ئاتلىقنىڭ كىملىكىنى پەرق ئېتەلمەي ، بىر - بىرىدىن : «ئۇلار كىملەردۇ ؟» دەپ سورىشىپ تۇرغاندا ، ئۇلار ئاتتا ئۆرە بولۇپ مەھەللە تەرەپكە قاراپ بىرنېمە-لەرنى ئىشارە قىلىپ قوللىرىنى پۇلاڭلاتتى . بۇ قول ئىشارىتىنى لوپلۇقلار چۈشىنەتتى .
— كېلىۋېتىپتۇ .
— كېپتۇ...
كىشىلەر شۇنداق دېيىشكەچ ئىختىيارسىز ئاتلىقلار كۆرۈنگەن تەرەپكە ماڭماقتا . ئاتلىقلار يەنە بىر قېتىم قول ئىشارىسى قىلىپ قويۇپ ، قوم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ بۇ تەرەپكە ئات سالدى .
— كەلدى ! كەلدى ، قاناقا كەلدى ! — ئاتلىقلار يىراقتىنلا كۆپچىلىككە قاراپ توۋلاپ كەلمەكتە ئىدى .
بۇ ئىككىسىنى تايۇق بىلەن ئوماق يىراقتىنلا تونۇدى . بىرى قالاچ قاناقانىڭ كۈكۈنەۋرىسى بولا ، يەنە بىرى تۇلەك بوۋىنىڭ نەۋرىسى ھەكىم ئىدى . ئۇلار چۈشلۈك تاماقنى يەپ بولۇپلا تا-يۇق ، ئوماققىمۇ دېمەي قاناقالارنىڭ ئالدىغا كەتكەنىدى . ھەكىم بوۋىسىدىن ، باشقىلاردىن قالاچ قاناقانىڭ شۇنچە كۆپ تەرىپىنى ئاڭلىغىنى بىلەن دىدارىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . تايۇق بىلەن ئو-ماق ، كۈنچىققانبەگلەر ماڭدۇرماي قالارمىكىن دەپ ، ھەكىم بولا-غا يالۋۇرۇپ ھېچكىمگە بىلدۇرمەي قاناقالارنىڭ ئالدىغا كەتكەنىدى .
توپ ئىچىدىن تۆت يىگىت ئىككى ئاتلىق كىشى كەلگەن تەرەپ-كە ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە قويۇن - تۇتۇندەك يۈرۈپ كەتتى . بولار قاناقانىڭ نامىنى ، تەرىپىنى ئاڭلىغان ، ئەمما دىدارىنى كۆ-رۈپ باقمىغان ياشلار ئىدى . ئۇلارنىڭ ئىككىسى قاراقوشۇندىن ، قالغان ئىككىسى ئابدال ۋە يانلاردىن ئىدى . ئۇلار قاناقانى بىرىنچى

بولۇپ كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن گېپىنى بىر قىلىۋېلىپ، باشقىلارغا دېمەي يول ئېلىشقانىدى. بۇلار قومۇلقۇتا ئانچە ئۇزاققا بارمايلا بايىقى قوم دۆۋىسى يامرىلىدا ئۈچ ئاتلىق كىشى كۆرۈندى.

— ئەنە كەلدى!

— كەلدى!

تۆت مەھەللىنىڭ چوڭ - كىچىك ئەر - ئاياللىرىنىڭ ھەممىسى گۈررىدە شۇ تەرەپكە ئاقتى.

جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا يولدا كېلىۋېتىپ قالاچ قاناقانى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇشنى مەسلىھەتلىشىۋالغانىدى. قاناقانى جاھانبەگ ئۆزىنىڭ ئۆيىگە يېقىن ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھالىدىن ئۆزى خەۋەر ئالماقچى بولدى.

ئالىمان خۇددى بىر قاينام بولدى، قاناقا، جاھانبەگ، تۇلەك بوۋىلار ئالىمان قاينىمىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالدى، پىيادىلەر، بويى پاكارلار قاناقانى تولۇق كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن، كۆرەلىگۈدەك جاي ئىزدەپ ئايلىناتتى، سەكرەيتتى.

— قاناقاغا يول بېرىڭلار! — جاھانبەگ كىشىلەرگە گەپ قىلىۋېتىپ ئالدىغا ماڭدى.

كىشىلەر لەپپىدە ئىككىگە بۆلۈنۈپ يول بەردى. جاھانبەگنىڭ ئارقىسىدىن قالاچ قاناقا، قاناقانىڭ كەينىدىن تۇلەك بوۋا ماڭدى. ئالىمان بەرگەن يولدىن ئۆتۈپ بولۇپ، ئۈچى يەنە ئۇدۇل بىر قاتار بولۇپ ماڭدى. كىشىلەر ئىككى يـاندا، ئـارقىدا مـاڭدى. قاناقا پات - پات ئىككى ياندىكىلەرگە قاراپ قوياتتى. شۇ تاپتا قاناقانىڭ كۆزىدە، يۈزىدە خۇشاللىقى بىلىنىپلا تۇراتتى. ئۇ بىر ئۆمۈر مۇشۇنداق جەم بولۇش، مۇشۇنداق توپلىشىشنى ئارزۇلاپ كەلگەنىدى. بۇ توپتا ھازىر قەبىلە مەۋجۇت ئەمەس ئىدى، تۆت قەبىلە ئادەملىرى ئىختىيارسىز، تەبىئىيلا ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. بۇنداق ئـارىلىشىپ كېتىشكەنلىرىنى ئـۆزلىرىمۇ بىلمەي قـالدى، بىلسە نېمە، كىشىلەر ھازىر بۇنىڭغا ئانچە پەرۋا قىلمىي كەتمەيدىغان بولدى...

قالاچ قاناقانىڭ يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ كېلىشى ، بۇ يەرگە يېڭى كەلگەنلەرنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ خاتىرجەم قىلىپ قالماي ، كېلىشكە تېخىچە كۆڭۈل توختىتالماي تۇرغانلارغا ئىشەنچ تۇرغۇزدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ قولى پۇتىنى ، پۇتى قولىنى ئالدىراتقىلى تۇردى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ھەرقايسى يۇرت - مەھەللىلەرنىڭ سايلام ئىشلىرىنىمۇ ئىلگىرى سۈردى . يېڭى تۆت مەھەللىنىڭ ئاقساقال سايلاش ئىشى ھەممىدىن ئىلگىرى ، ئوڭايلا تاماملاندى . «مەھەللە ئاقساقىلىغا كىمنى سايلايسىلەر ؟» دەپ بولغۇچە ، كىشىلەر بۇرۇنلا مەسلىھەتلىشىپ كېلىشىۋالغاندەك «×× نى سايلايمىز» دەپ ، بىر ئېغىزدىن توۋلاشقاندەك ئاۋاز قوشۇپ ، يېڭى مەھەللە بولغاندىن كېيىنكى تۇنجى ئاقساقىلىنى ھېچقانداق تالاش - تارتىش قىلماي سايلاپ چىقتى .

قارا قوشۇن مەھەللىسىگە : بەردىقۇل (يانلار قەبىلىسىدىن)

ئابدال مەھەللىسىگە : تايۇق (قالۇچى قەبىلىسىدىن)

قالۇچى مەھەللىسىگە : توختىكۆل (ئابدال قەبىلىسىدىن)

يانلار مەھەللىسىگە : ئوماق (قارا قوشۇن قەبىلىسىدىن)

قالغان كونا سەككىز مەھەللىدىن يەتتە مەھەللىنىڭ سايلىمىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولغانلىق خەۋىرى كېلىپ ، ئارقىدىنلا يېڭىدىن سايلانغان ئاقساقاللار قالاچ قاناقا بىلەن جاھانبەگكە سالام بەرگىلى كەينى - كەينىدىن كېلىشكە باشلىدى . پەقەت ئاتمىشبۇلاق مەھەللىسىنىڭ سايلىمىدا ئىككى كىشىگە ئاۋاز تەڭ بولۇپ قېلىپ ، ئاماللىسىز قالغانلىق خەۋىرى كەلدى .

— ئاتمىشبۇلاقتا كۆنچىققاننى ئەۋەتەيمىكىن ، — دېدى جاھانبەگ قالاچ قاناقا ۋە تۇلەك بوۋىلار بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ .

— ياخشى ئويلاپسەن ، ئىشلارنى ئۆزى ئايرىم بىر تەرەپ قىلىپ پىششۇن ، — دېدى قاناقا .

تۇلەك بوۋا گەپ قىستۇرۇپ :

— ئاتمىشبۇلاقنىڭ ئادەملىرى مۇرەككەپرەك . بېرىپ چوڭلار بىلەن سۆزلىشىپ ، ئۇلارنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ باقسۇن ، كۆنچىق-

قانبەگكە مۇشۇنى ئۆزۈڭ جېكىلەپ قوي، — دېدى.

ئاتمىشبۇلاقتا قاراقوشۇن، ئابدال، قالۇچى — ئۈچ قەبىلىنىڭ ئادەملىرى بولۇپ، قالۇچىلار بىرنەچچىلا ئائىلە، قالغان ئىككى قەبىلىنىڭ ئون نەچچە ئائىلىدىن ئىدى. سايلامغا ئوغۇللاردىن ئون بەش ياشقا كىرىپ، توشقان ئۆۋلىيالىغان، كېمە تاياپ بىلىق تۇتالىغانلىرى قاتنىشاتتى، ئاياللارنىڭ قاتنىشىشى تەلەپ قىلىنمايتتى، خالىغانلىرى قاتناشسا بولىۋېرەتتى، قىزلارنى تالالىق بولمىغان دەپ قاتناشتۇرمايتتى. قارا قوشۇن بىلەن ئابداللار ئۆزلىرى كۆرسەتكەن نامزاتقىلا ئاۋاز بېرىپتۇ. قالۇچىلار ئۇ ئىككى نامزاتنىڭ ھېچقايسىسىغا قوشۇلمايدىكەن، ئەمما ئايرىم باشقا نامزات كۆرسىتىشكە تەڭلىكتە قېلىپ، ئۆيلىرىگە كىرىۋېلىپ، ئاۋاز بەرگىلى ئۇنىماپتۇ.

كۆنچىققانبەگ كېلىپ ئۈچ قەبىلە كىشىلىرى ئىچىدىن ئاتىسى كۆرسىتىپ بەرگەن بىرنەچچە قېرىلار بىلەن ئەھۋاللاشتى، ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى بىرقۇر ئىگىلىدى.

قاراقوشۇنلۇق بىر بوۋاي:

— ئۇ ئىككى نامزاتنىڭ ھېچقايسىسى بولمايدۇ، — دېدى.

— نېمىشقا؟

— بىرى يۇرت قائىدىسىنى بىلمەيدىغان چاتاقچى، يەنە بىرى ئۆز قەبىلىسى ئۈچۈنلا گەپ قىلىدۇ.

— سەن ئاۋاز بەردىڭمۇ؟

— بەردىم.

— قايسىڭغا؟

— چاتاقچىغا.

كۆنچىققانبەگ ھەيران قېلىپ بوۋايغا قارىدى.

— ھەي، ئوبۇشقا، — دېدى كۆنچىققانبەگ چۈشىنىكسىز ئىپادىدە كۈلۈمسىرەپ، — ئۆزۈڭ ئۇنى بولمايدۇ دەيسەن، يەنە ئاۋاز بېرىپسەنغۇ؟

بۇ بوۋاي كونا ئاقساقاللارنىڭ ئاخىرقى كېتىشىگە بارغانلار-

نىڭ بىرى ئىدى.

— گوي، بەگ ئوغلى، گوي، بەگ ئوغلى، بۇ يەر بەگ مەھەللىسىدىن[1] بەك يىراق. ئۇ چاتاقچىنى كىم باشقۇرىدۇ؟ بۇرۇنقى ئاقساقالمۇ ئۇنىڭدىن قورقاتتى.

— بىزنىڭ ئىچىمىزدە يۇرتقا ئاقساقال بولسا بولىدىغان بىر ئادەم بار، ھېچكىم ئۇنىڭغا يەتمەيدۇ، — دېدى بىر ئايال.

كۈنچىققانبەگ ئىتتىك سورىدى:

— ئۇ كىم؟

ئايال جاۋاب بەرگۈچە ھېلىقى ئوبۇشقا جاۋاب بەردى:

— تۇرغان، مەھەللىدىكىلەر ئۇنى تۇرغان ئاتا دەيمىز.

كۈنچىققانبەگ بىرنەچچەيلەن بىلەن سۆزلىشىپ چاتاقنىڭ نەدىلىكىنى بىلدى:

ئىككى مەھەللىنىڭ كىشىلىرى ئۆز ئىچىدىكى بەزىلەرنىڭ «يول كۆرسىتىشى» بىلەن شۇنداق ئاۋاز بەرگەنىكەن. قالۇچىلىق تۇرغان ئاتا ياش چاغلىرىدا ئۇۋدا بىرنەچچە قېتىم قالاچ قاناقا بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، قاناقانىڭ يۈرەكىنى لەرزىگە سالغۇدەك ئاجايىپ گەپلىرىنى ئاڭلىغان، تەسىرلەنگەن، ھېكمەتلىك سۆزلىرىنى كۆڭۈل قاتلىرىغا ئورنىتىۋالغانىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى قەبىلىچىلىكنىڭ ئىزنالىرى ئاستا-ئاستا ئۆچۈشكە باشلىغان. ئۇ ئۇۋلاپ كەلگەن نەرسىلىرىدىن ئېھتىياجىدىن ئاشقانلىرىنىڭ ھەممىسىنى قايسى قەبىلىدىن بولۇشىغا قارىماي ئاجىز-ئورۇق، يېتىم-يېسىرلارغا بۆلۈپ بېرىدىغان بولدى. مەھەللىدىكىلەر ئۇنى ھۆرمەتلەپ، چوڭ بىلىپ تۇرغان ئاتا دەپ ئاتايدىغان بولدى. مەھەللىدە سايلام بولۇۋاتقاندا ئۇ قىشلىق ئوزۇقلۇق غەملەش ئۈچۈن بەش-ئالتە ئېشەكنى ھەيدەپ تاغقا ئوۋغا كەتكەنىدى.

— قاچان قايتىپ كېلەر؟ — كۈنچىققانبەگ قېرىلاردىن سورىدى.

— كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى، — قېرىلاردىن بىرى

[1] بەگ مەھەللىسى — ئابدال بەگ مەھەللىسىمۇ دېيىلىدۇ.

جاۋاب بېرىپ بولۇشىغا، ئۆيگە قالۇچىلىق بىر يىگىت يۇگۇرۇپ كىرىپلا:

— تۇرغان ئاتا قايتتىپ كەلدى، جىق نەرسە ئۇۋلاپ كېپتۇ، — دېدى.

كۇنچىققانبەگ بىلەن سۆھبەتكە قاتناشقان قېرىلار ئۆيدىن چىقىپ تۇرغان ئاتىنىڭ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى. ئۇنىڭ ئۆيى مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىدى. كىشىلەر ئۇنىڭ ئوۋ ماللىرى ئارتىلغان ئېشەكلىرىنى ئورىۋېلىشقانىدى. سۆھبەتكە قاتناشقان ئەڭ چوڭ ياشلىق بىر بوۋاي:

— تۇرغان، تۆت جېنىڭغا شۇنچىۋالا نەرسىنى ئۇۋلاپ كېپسەن، يەپ بولالامسەن؟ — دەپ سورىدى.

بوۋاينىڭ ئەتەي شۇنداق سورىغانلىقىنى، ئۇنى گەپكە سېلىپ شۇ ئارقىلىق ئۆزىنى تۇرغان ئاتا توغرۇلۇق بىۋاسىتە چۈشەنچىگە ئىگە قىلماقچى بولغىنىنى سەزگەن كۇنچىققانبەگ بوۋاينىڭ چېچەن، گەپكە ئۇستىلىقىدىن كۆپ مەمنۇن بولدى.

— مەھەللىمىزدە ئاجىز - ئورۇقلار ئاز ئەمەس. بۇ قېتىمقى ئوۋغا شۇلار ئۈچۈنلا چىقىۋىدىم، ئۇلارنىڭ تەلىيى باركەن، خۇدا بەردى، — دەپ جاۋاب بەردى تۇرغان ئاتا.

ئۇنىڭ بۇ جاۋابىنى ئەتراپتا تۇرغان ئۈچ قەبىلە كىشىلىرىنىڭ ھەممىسى ئاڭلىدى، ئاڭلىغىنى ياخشى بولدى.

كۇنچىققانبەگ تۇرغان ئاتىنىڭ ئالدىغا بېرىپ كۆرۈشتى. تۇرغان ئاتا: «سەن كىم» دېگەندەك، ئۇنىڭغا سەپسىلىپ قارىدى. كۇنچىققانبەگ تۇرغان ئاتىغا يېقىن تونۇشلاردەك كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇراتتى.

— بۇ كۇنچىققانبەگ، — بايا تۇرغان ئاتىغا گەپ قىلغان بوۋاي ئۇنىڭغا كۇنچىققانبەگنى تونۇشتۇردى.

تۇرغان ئاتا كۇنچىقـقانبەگـكە قولـىنى سوزۇپ قايتىدىن كۆرۈشتى.

— بىز تۇنجى قېتىم كۆرۈشتۇققۇ دەيمەن، تايۇق سىنىڭ

گېپىڭنى كۆپ قىلىپ بەرگەن، بەگ ئوغلى، — دېدى تۇرغان ئاتا كۇنچىققانبەگنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ تۇرۇپ.
كۇنچىققانبەگ:
— بايلا مەھەللىدىكى قىرىلاردىن بىرنەچچىسى ماڭا سىنىڭ كۆپ تەرىپىڭنى قىلىپ بەردى ... — دېدى ۋە باشقىلارنىڭ ئېشەك-تىكى ئۇۋلارنى چۇشۇرۇشىگە ياردەملەشتى.
ئەتىسى مەھەللىنىڭ سىرتىدىكى قومۇلۇقتا سايلام ئېلىپ بې-رىلدى. كۇنچىققانبەگنىڭ ئاتمىشبولاقتا تۇنجى كېلىشى بولغاچقا، بەگ ئوغلىنى كۆرىمىز دەپ ئاجىز - ئاغرىقلاردىن باشقا ئەر - ئايال، چوڭ - كىچىكلەرنىڭ ھەممىسى يىغىلغانىدى. ئوغۇللار-دىن شەرتكە تولمايدىغانلار بىلەن قىزلار نېرىراق تۇرۇشقا بۇيرۇلدى.
ئالدىنقى كۇنلىرى تالاش - تارتىش قىلىنغان ئىككى نامزات بىلەن تۇرغان ئاتىنى بىر قوم دۆۋىسىگە چىقىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. كىشىلەر ئارىسىدا بىردىنلا پىچىر - پىچىر، گۇدۇڭ - گۇدۇڭلار ئەۋج ئېلىپ كەتتى. كۇنچىققانبەگ قوم دۆۋىسىگە چىقىشى ھامان كىشىلەر جىم بولۇشتى.
—... بۇ قېتىم ئاقساقاللىققا سايلىنىدىغان ئادەمنىڭ بىرلا شەرتى: پەقەت قەبىلچىلىك قىلمايدىغان، ھەممىگە ئوخشاش قا-رايدىغان، ئاجىز - ئورۇقلارنىڭ بېشىنى سىلايدىغان، ئوتتۇرىدا تارازا[1] تۇرىدىغان ئادەمنى سايلايسىلەر. ئالدىڭلاردا تۇرغان ماۋۇ ئۇچ ئادەمنىڭ قايسىسى شەرت بويىچە ئاقساقاللىققا يارايدىكەن، — دېدى كۇنچىققانبەگ كۆپچىلىككە قاراپ.
كۇنچىققانبەگ گېپىنى دەپ بولۇشىغا، ئۇچ نامزاتتىن بىرى:
— مەن ئاقساقال بولمايمەن، — دەپلا قوم دۆۋىسىدىن چۇ-شۇپ كىشىلەرنى ئايلىنىپ، توپنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى. توپ-نىڭ ئىچىدىن بىرى ئۇنلۇك قىلىپ:
— مانا ماۋۇ ئۆزىنى سورىدى، — دېدى.

---

[1] تارازا — ئادىل، ھەققانىي.

كۆپچىلىك پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى . دېمىسىمۇ ئۇ دائىم قەبىلىچىلىك قىلىپ ، جېدەل ـ ماجىرا تۇغدۇرۇپلا يۈرىدىغان چاتاقچى ئىدى .

چاچلىرى ئۇچتەك ئاقارغان ، بىر ئۆمۈر تۇرمۇش يۈكىنى كۆتۈرۈپ بېلى مۈكچەيگەن بىر موماي توپ ئىچىدىن ھاسىغا تايىنىپ چىقىپ قۇم دۆۋىسى يېنىغا كېلىپ :

— گوي ـ گوي ، سەن يەنە ئولتۇرىسەنغۇ ، سەن ئۆزۈڭنى تۇرغان ئاتا بىلەن تەڭلەشتۈرمەكچىما ؟ ئۇ كىم ؟ ! سەن كىم ؟ چۈشە ! — دەپ ھاسىسىنى يەنە بىر نامزاتقا شىلتىدى .

— بۇ قۇتقا[1] كىم ؟ — كۈنچىققانبەگ يېنىدىكى بىر قېرى ئادەمدىن سورىدى .

قېرى كىشى جاۋاب بېرىپ :

— ئاۋۇ نامزاتنىڭ ئانىسى ، مەھەللىمىزدىكى تونۇق قوشاقچى ئىدى ، قېرىپ قالدى ، ئىسمى نۇرقۇت ، — دېدى .

ھېلىقى نامزات ئورنىدىن تۇردىيۇ ، ئۇنىڭغا شۇ تاپتا دۆڭدىن چۈشمەك ئاسمانغا چىقماقتەك تەس بىلىنىپ ، تېڭىرقاپ تۇرۇپ كەتتى .

— چۈشمەي تۇرىسەنغۇ ، ماڭ ! — موماي شۇنداق دېدى ـ دە ، كەينىگە ئۆرۈلۈپ توپقا قاراپ ماڭدى . ھېلىقى كىشىمۇ قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ ئانىسىنىڭ كەينىدىن مېڭىپ توپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى .

كىشىلەر بايىقىدىنمۇ يۇقىرى ئاۋازدا كۈلۈشۈپ كەتتى . شۇنداق قىلىپ بىرلا نامزات قالدى . كۈنچىققانبەگ كۆپچىلىككە قاراپ :

— ئىككى نامزات ئۆزلىرى ئالدىڭلاردىلا قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ كەتتى . ھازىر نامزات بولۇپ تۇرغان ئاتا قالدى . قېنى ، كۆپچىلىك ، تۇرغان ئاتا ئاقساقاللىققا بولامدۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— بولىدۇ ! تۇرغان ئاتا بولىدۇ ! — دەپ توۋلاشتى

① قۇتقا — موما ، چوڭ ئانا .

كۆپچىلىك .

ئاتمىشبۇلاق مەھەللىسىدىكى ئاقساقال سايلاش ئىشى ئەنە شۇنداق ئوڭۇشلۇق بولدى . كۈنچىققانبەگنىڭ بۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ نۇرقۇتتەك ياشانغان كىشىلەر بىلەن كۆپرەك پاراڭلاشقىنى بولسىمۇ ، يېڭى ئاقساقاللار كېڭەشنىڭ ۋاقتى قىستاپ قالغانلىقتىن ، سايلام بولۇپ ئەتىسىلا يېڭى ئاقساقال — تۇرغان ئاتنى ئېلىپ يولغا چىقتى .

6

— قالاچ قاناقانى كۆردۈڭمۇ ؟
— ياق ، كۆرمىدىم ، سەن كۆردۈڭمۇ ؟
— ياق ، مەنمۇ كۆرمىدىم .
— قاناقانى «غايىب ئادەم»كەن دەپ ئاڭلىدىمغۇ .
— «غايىب ئادەم» ؟ ! بۇ نېمە دېگىنىڭ ، قانداق غايىب ئادەمكەن ؟
— «دىۋە ئادەم» شۇنداق دېگۇدەك .
— ئۇ نېمە دەپتۇ ؟
— قالاچ قاناقا ئادەتتىكى ئادەم ئەمەس ، ئۇ ئۆزىگە ئۆزى ئارۋاق[①] قىلىپ غايىب بولالايدۇ . كۈندۈزى ئۆيىدە بولغان بىلەن كېچىلىرى پۈتۈن لوپ دالىسىنى كېزىپ چىقىدۇ ، كىمنىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىنى بىلىپ تۇرىدۇ ، دەپ يۈرگۈدەك…

يېڭى مەھەللە ، يېڭى ئۆيلەرنى كۆرۈپ بېقىشقا يىراق مەھەللىلەردىن كەلگەن ئىككى قېرى ئەنە شۇنداق پاراڭ قىلىشىپ كەتتى . كونا ئاقساقاللارنىڭ ئاخىرقى كېڭەشكە كەلگەنلەر ئۆز جايلىرىغا قايتقاندا ، كۆرگەن - ئۇچرىغانلا كىشىلەرگە يېڭى ئابدالدا قۇرۇلۇۋاتقان مەھەللىلەرنىڭ رەتلىكلىكى ، ئۆيلەرنىڭ ئاجايىپلىقى ، تۈزۈلۈشلىرىنى ئاغىز - ئاغىزغا تەگمەي تەرىپلەپ بەرگەند-

① ئارۋاق — ئەپسۇن .

دى . ئاڭلىغانلارغا يېڭى مەھەللە، ئۆيلەرنى كۆرۈپ بېقىش ئوتى تۇتاشقانىدى . شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە : «بۇ يېڭى يۇرت، يېڭى ئۆيلەرنىڭ پىلانچىسى قالاچ قاناقا ئىكەن، ئۇنىڭدا بىر خاسىيەت بارمىش، ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرغان ھەرقانداق ئادەم ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىيالماسمىش، سۆزىنى تېخىمۇ يىرالمىغۇدەك، جاھانبەگنىڭ ئۇنىڭ سۆزىدىن چىقالماسلىقىمۇ شۇنىڭدىن ئىمىش . ئوماقىنىڭ قاراقوشۇنلۇق تۇرۇپ قالۇچىلار تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىشى شۇنىڭدىن ئوخشايدۇ... ئۇ ئوۋغا چىقتىم دېگىنى بىلەن، نەدە خارابىلىك، كونا ماقاتلىق، ئەسكى ئۆيلۈك بولسا، شۇ يەردە بىرنېمىلەرنى ئىزدەپ يۈرگەنمىش... » دېگەندەك گەپلەرمۇ تارقىلىپ يۈردى . بۇ گەپلەر جاھانبەگ، كۈنچىقىقانبەگ ۋە تۇلەك بوۋىلارغا يەتمەيمۇ قالمىدى .

— جاھانبەگ، ساڭا ھەم ئوماقىقا باغلاپ ئېيتىلغان گەپلەرنىڭ قانداق ئادەملەردىن چىققانلىقىنى بىلدىڭمۇ؟ — دېدى تۇلەك بوۋا، جاھانبەگنىڭ ئۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ھەيران قالغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن .

جاھانبەگ تۇلەك بوۋىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى ئاڭقىرالماي بوۋاينىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ سورىدى :

— سەنچە ئۇ گەپلەرنى قانداق ئادەملەر دېگەندۇ؟

— قانداق ئادەملەر بولماقچى، سالىبايغا ئوخشاش قەبىلىچى قاراقوشۇنلۇق ۋە ئابداللىقلاردىن چىققان گەپ بولمامدۇ . تېخى بۇنىڭدىنمۇ چوڭ گەپلەرمۇ چىقار، لېكىن بىز قاناقاغا بولغان ئىشەنچىمىزنى يوقاتمايلى، ئىشەنچ ئېتىقاد، بىزدە ھازىر كەم بولۇۋاتقىنى ئېتىقاد . قاناقانىڭ ئارزۇ - ئارمىنى ئېتىقاد دېگەن شۇ . بۇ ئېتىقادنى ھەممە ئادەملىرىمىزنىڭ روھىغا سىڭدۈرەلىگەن بولساق، — تۇلەك بوۋا گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيىشىنىڭ ئورنىغا ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى .

— ھېلىمۇ ياخشى ئىچىمىزدىن سىنىڭ چىقىپ قالغىنىڭ، — جاھانبەگ تۇلەك بوۋىغا مەپتۇنلۇق بىلەن قاراپ گېپىنى

داۋام قىلدى ، — ھەممە گەپنى قاناقاغا دەپ ئۇنىڭدىن سوراپ يۈرگىلى بولمايدىكەن . سەن ماڭا كۆپرەك مەسلىھەت بېرىپ تۇر . سېنىڭ مەسلىھىتىڭنى ئالىدىغان بىر ئىش ، يېڭى مەھەللە ، ئۆي-لەرنى كۆرگىلى كەلگەنلەر : «قاناقانى بىر كۆرسەك» دەپ تەلەپ قىلىشۋاتىدۇ . قانداق قىلساق بولار ؟

تولەك بوۋا بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ دېدى :

— ئاشۇ ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى بۇرۇن قاناقانى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى ، بولاقكۆلگە دەسسەپمۇ قويمايتتى ، ئەمدى بىر كۆ-رۈشنى ئارزۇلاپ قاپتۇمۇ . بوپتۇ ، كۆرگۈسى كەلگەن بولسا ، كۆر-سۇن . لېكىن ، قالاچ قاناقانىڭ ساقلىقى ياخشى ئەمەس ، باشقىلار-نىڭ كۆرۈۋېلىشىنى دەپ ئۇنى تالجىقتۇرۇپ قويمايلى . مېنىڭچە ھەممە ئادەمنىڭ كۆرۈشىگە قانداق بولاركىن ، توقسان ياشتىن ئاشقان قېرىلار ئۆيىگە كىرىپ كۆرۈشۈپ چىقسا بولارمۇ ؟

— توغرا دېدىڭ ، بوۋا ، شۇنداق قىلايلى ، — دېدى جاھان-بەگ .

قالاچ قاناقانىڭ ئابدالغا كۆچۈپ كېلىشى كىشىلەرنىڭ ئابدالغا كېلىش قىزغىنلىقىنى تېخىمۇ ئەۋج ئالدۇرۇۋەتتى . يىراقتىكىلەر-نىڭ ئابدالغا كېلىپ قالاچ قاناقانى ، يېڭى ئۆيلەرنى بىر كۆرۈش ئارزۇسى بولسىمۇ ، يول بىلمەيدىغانلىقى ، كەلگەن ھالەتتە نەگە چۈشۈپ ، نەدە يېتىشتا بېشى قېتىپ كېلەلمەيۋاتقانلار كۆپ ئىدى . بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان جاھانبەگ ئابدالغا كېلىپ قاناقانى ، يېڭى مەھەللىنى ، ئۆيلەرنى كۆرمەكچى بولغانلار قانچىلىك بولسا كېلە-ۋېرىشنى ، ياتىدىغان جايدىن غەم يېمەسلىكنى ، ئۇلارنى يېڭى ئاق-ساقاللارنىڭ باشلاپ كېلىشىنى ئۇقتۇرۇۋەتكەنىدى . مانا ئەمدى «ئاغزىمدىن چىقتى ، ياقامغا ياماشتى» دېگەندەك ئىش بولدى .

مانا ، ئالدى - ئاخىرىغا بىر ھەپتە بولدى ، يېڭى مەھەللىلەر ئادەم ، ئات - ئۇلاغ قاينىمىغا ئايلاندى . ئادەملەر ئۇ مەھەللىدىن بۇ مەھەللىگە ، ئۇ ئۆيدىن بۇ ئۆيگە ئۆتۈشۈپ ، كىرىپ - چىقىپ يۈرۈشەتتى . بىرلىرى ئۆي ، مەھەللە توغرۇلۇق پاراڭ قىلسا ، يەنە

بىرلىرى قاناقا توغرۇلۇق، مەھەللىلەرنىڭ نامى توغرۇلۇق پاراڭ قىلىشاتتى.

— تېمىدا بىرمۇ ياغاچ يوقكەن، قانداق تۇرغۇزغاندۇ.

— تامنىڭ قېتىدا ئاشۇ نەرسىلەر، — بەزىلەر چېچىلىپ تۇرغان كېسەك ۋە كېسەك پارچىلىرىنى كۆرسىتىپ دەيتتى، — بارمىكىنە، كېسەك دېگىنى مۇشۇ ئوخشىمامدۇ؟

— بۇ ئۆيلەر راستلا ئاجايىپ ئىكەن.

— بىزنىڭ ياغاچ ئۆيلىرىمىزگە، ۋەدىكلەرگە①، سۆرۈ②، قاتماچۇقلارغىمۇ③ ئوخشىمايدىكەن...

— قاناقانى بەك ئېگىز ئادەم دەيدۇ.

— ساقىلىنى كىندىكىدىن ئاشىدىكەن دەيدۇ.

— بىر كۆرسەك بولاتتى.

— ...

ھەممە يەردە، كەلگەن كىشىلەر ئاغزىدا مۇشۇنداق گەپلەر ئىدى.

كىشىلەر خالىغان ئۆيگە ئىختىيارىچە كىرىپ كۆردى، لېكىن قاناقانىڭ ئۆيىگە خالىغانچە كىرىشكە بولمايتتى. قاناقا بەك ياشىنىپ قالغان، تېنى ئاجىز، ئاغرىقچان، ئۇنى چارچىتىۋەتمەسلىك، ئاياش كېرەك. بۇنى جاھانبەگ، كونچىققانبەگ، تۇلەك بوۋىلار ئاقساقاللارغا كۆپ تەكىتلىدى. قېرىلاردىن قاناقانى يوقلاپ چىققانلار خېلى بار. بولۇپمۇ يېشى توقساندىن ئاشقانلار بۇگۈن ئەتىگەن قاناقانىڭ ئالدىغا كىرىپ چىقتى. ئۇلار كىرگەندە، قاناقا سۇپىدا يىغىنقلىق يوتقان - كۆرپىگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. يېنىدا ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالغۇچى كوكونەۋرىسى ئالتۇن بار ئىدى.

— ... بىز قېرىپ قالدۇق، بىرىمىزنىڭ كەينىدىن بىرىمىز كېتىمىز. ھەممىڭلاردىن بۇرۇن مەن كېتىمەن. ۋاقتىم ئاز قالدى. مېنىڭ بىز قاچانغىچە قەبىلچىلىك قىلىپ بۆلۈنۈپ - چېچىـ

① ۋەدىك — قومۇش، يۇلغۇن ئارىلاش لاي چاپلاق تام ئۆي.
② سۆرۈ — كەپە.
③ قاتماچۇق — قومۇش ساتما.

لىپ ئۆتەرمىز، ئۇيۇشۇپ ئۆتسەك، ئۇيۇشۇشتىن كۈچ تېپىپ ئۆتكەن ئەجدادلار يولىدا ماڭساق بولىتتى، دەيدىغان ئارزۇيۇم بار ئىدى. جاھانبەگ، كۈنچىققانبەگ، تۇلەكلەر مېنىڭ ئارزۇيۇمدەك قىلىپ ئابدالدا تۆت قەبىلىنىڭ بېشىنى بىر يەرگە ئەكېلىپ ئۇيۇشتۇرۇپ يېڭى مەھەللە قۇردى. ھەممىگە، بالىلىرىڭلارغا، جەمەتىڭلاردىكىلەرگە ئېيتىڭلار، ئەمدى قەبىلىچىلىك قىلىپ يۈرمەسۇن. ئۇيۇشالماي، ئۆملىشەلمەي كۆرگەن كۆرگۈلۈكلىرىمىز، تارتقان تارتقۇلۇقلىرىمىز بىز بىلەن كەتسۇن. قۇمغا قاراڭلار، ئۇلار بىر - بىرىگە يېپىشمايدىغانلىقتىن، ئېگىز بىر دۆۋە تۇرغىنى بىلەن ئازراقلا شامالنىڭ شەپىسى كەلسە ئۇچۇپ تىرىپىدەرەن بولۇپ نەلەرگە كېتىدۇ، قۇم دۆڭدىن ئەسەر قالمايدۇ. بىز ئاشۇ قۇمدەك بولمايلى... — قاناقانىڭ دېمى قىسىلغاندەك بولۇپ ھۆمۈدەپ قالدى. ئالتۇن مەخسۇس تەييارلانغان ئۇسالىق ئىچۈردى. قاناقا سەل ياخشىلىنىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — يېڭى ئاقساقاللارنى قوللاڭلار. ناۋادا، ئۇلاردىن بىرەرسى قەبىلىچىلىك قىلغۇدەك بولسا، يۇرت چوڭى، يۇرت ئاغىسىلىق ئورنۇڭلار بىلەن ئۇلارنى توسۇڭلار، نەسىھەت قىلىڭلار...

قاناقانىڭ يەنە نېمىلەرنىدۇر دېگۈسى بار ئىدى، يەنە نەپسى سىقىلغاندەك بىئاراملاندى.

— قاناقا چارچىدى، — دېيىشتى قېرىلار.

ئۇلار قاناقاغا ياخشى تىلەكلەرنى تىلىشىپ، بىر - بىرلەپ خوشلىشىپ چىقىپ كېتىشتى.

قېرىلار قاناقانى يوقلاپ چىققان كۈنىڭ ئەتىسى جاھانبەگنىڭ يېڭى ئۆيىنىڭ غالدىراڭ قومۇش بىلەن قاشالانغان چوڭ ھويلىسىدا ئاقساقاللار كېڭىشى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قېتىمقى كېڭەش قەبىلىچىلىكتىن خالىي يۇرت قۇرۇلغاندىن كېيىنكى تۇنجى كېڭەش بولغاچقا، جاھانبەگ سورۇننىڭ تۈزۈلۈشىگە ئالايىتەن ئەھمىيەت بەردى. ھويلىدىكى سۇپىنى چوڭ ھەم ئادەتتىكىدىن ئېگىزرەك قىلىپ ياساتتى. سۇپىغا بىر قەۋەت كونا پالاس سېلىنىپ، ئۈستىگە تۆت

خىل رەڭلىك قىلىپ توقۇتقان يېڭى پالاس سالدى . رەڭلەر ئىچىدە قېنىق يېشىل رەڭلىك يىپلار قويۇق بولغاچقا ، سۇپىدا يېشىللىق روشەن بەرق ئۇرۇپ تۇراتتى . سۇپىنىڭ ئۈستى سۇپىدىن بىر يېرىم ھەسسە چوڭلۇقتا يېپىلغانىدى . تۆرنىڭ ئوتتۇرىسىغا قالاچ قاناقا ئۈچۈن ئالاھىدە ئورۇن راسلانغان بولۇپ ، پالاس ئۈستىگە ئۈچ كۆرپە سېلىنىپ ، يۆلىنىپ ئولتۇرۇشى ئۈچۈن تامغا چوڭ ئىككى پەر ياستۇق يۆلەپ قويۇلغانىدى . ئاقساقاللار تولۇق كىرىپ بولغاندىن كېيىن ، جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، كۈنچىققانبەگلەر قالاچ قاناقانى ئېلىپ كىرگىلى چىقىپ كەتتى .

قاناقا ھويلا ئىشىكىگە كېلىشىگە ئاقساقاللار سۇپىدىن چۈشۈپ قاناقانىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بېرىپ ئامانلىق سوراشتى ، بىر - بىرلەپ قول بېرىپ كۆرۈشتى . قاناقا بۈگۈن تېتىكلىشىپ قالغاندەك ، كەيپى چاغ كۆرۈنەتتى . كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇق قولتۇقىدىن يۆلىمەكچى بولۇۋىدى ، بولدى ، دەپ ئۇلارنىڭ قولىنى ئىتتىرىۋېتىپ ھاسىغا تايىنىپ ، قەدىمىنى يېنىك - يېنىك ئېلىپ سۇپا تەرەپكە ماڭدى ، سۇپىغا چىقىدىغاندا باشقىلار قولتۇقىدىن يۆلەپ قويدى . قاناقا راسلاپ قويۇلغان ئورنىغا ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، ئاقساقاللار ئۆزلىرىنىڭ يېشىغا قاراپ سۇپىدىن ئورۇن ئېلىشتى . قاناقانىڭ سول تەرىپىدە بىر كىشىلىك ئورۇن بوش قويۇپ قويۇلدى . بۇ ئۇنىڭ قارىغۇچىسى ، كۆكۈنەۋرىسى بۇللاغا ئاتالغانىدى . بۇللا بىر كەمدە قاناقا ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان بىر قاچا ئۇسۇلىقنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى . ئىككى تەرەپكە قاراپ ئاقساقاللار ئالدىدىن ئۆتۈشنى ئەپسىز كۆرۈپ تۇرۇپ قالدى .

— قاناقا ئۈچۈن بولغاچقا ، ئاقساقاللار ئېغىر ئالمايدۇ ، قېنى ئۆتتۈر ، — دېدى كۈنچىققانبەگ بۇللاغا قاراپ .

بۇللا ئۇسالىقنى كۆتۈرۈپ مېڭىپ قالاچ قاناقانىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئۇ ياشتا ئۆزىدىن چوڭ يۇرت ئاقساقاللىرىنىڭ ئالدىنى بېسىپ ئۆتكىنىگە يۈزى چىملداپ قىزىرىپ كەتكەنىدى .

تۇلەك بوۋا بىلەن كۈنچىققانبەگ جاھانبەگنىڭ تەكلىپى بىلەن

كېچەشىنىڭ ئاڭلىغۇچىسى بولۇپ قاتناشقانىدى، شۇڭا ئۇلار ئاقسا-
قاللار قاتارىدا ئولتۇرماي، پەستە دۆشۈلگە ئۈستىدە ئولتۇردى.
جاھانبەگ ئاقساقاللارنى ئەتىگەنلىك چايغا كېلىشنى ئېيتقانىدى. ئالدى بىلەن ئۇلارغا سۈتى قويۇق قىلىپ دەملەنگەن بىر چۆچەكتىن سۈتلۈك چاي تارتىلىپ، ئارقىدىن بىر چۆچەكتىن ئۈجۈل، تۇخۇم سېرىقى، بېلىق يېغى ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىلگەن بۇلماق كەلتۈرۈلدى. ئاقساقاللار يېرىم سوۋۇتۇلغان بۇلماق ئۇ-سۇلغان چۆچەكنى بىر قولىدا ئوڭ ـ سولغا ئايلاندۇرۇپ تېخىمۇ سوۋۇتۇپ سۈمۈرۈپ ئىچىشتى. قاچىلار يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن جاھانبەگ قالاچ قاناقاغا قارىدى. قاناقا «ئېچىۋەر» دېگەن مەنىدە بېشىنى يېنىك لىڭشىتىپ قويدى. جاھانبەگ گەپ باشلاپ:
— بۇ قەبىلىچىلىك قىلىنمايدىغان يېڭى يۇرت قۇرغىنىمىز-دىن كېيىنكى تۇنجى قېتىملىق ئاقساقاللار كېڭىشى. بۇ قېتىمدا ئىككى ئىشنى كېڭىشىپ ماقۇللايمىز. ئۇنىڭ بىرى، يۇرتقا نام بېرىش ئىشى؛ يەنە بىرى، يېڭى يۇرتنىڭ قۇرۇلغانلىق خاتىرىسى ئۈچۈن مەخسۇس قوشاق ئېيتىشىش، كىمە چېپىش مۇسابىقىسى ئېلىپ بېرىش ئىشى. قېنى، ئاقساقاللار نېمە دەيسىلەر؟ — دېدى.
ئاقساقاللار ئىككىنچى ئىشقا تولۇق قوشۇلغاندىن سىرت، ھەرقايسى مەھەللىلەرمۇ ئۆز ئالدىغا ياكى يېقىن مەھەللىلەر بىرلە-شىپ ئېلىپ بارسىمۇ بولىدۇ، دەپ بېكىتىلىپ ماقۇللاندى. كىمە چېپىش مۇسابىقىسىنى كېچەش ئۆتكۈزۈلگەن كۈندىن يەتتە كۈن ئۆتكەندە ئېلىپ بېرىش، ھەربىر ئاقساقال ئۆز مەھەللىسىدىن بىردىن كىمە چاپىدىغان ئادەم ئېلىپ كېلىش، بۇلاردىن سىرت ئويتوغراقتىكى «دىۋە ئادەم» — چەپەرمۇ كىمە چېپىش مۇسابىقە-سىگە قاتنىشىش، يېقىن ئەتراپتىكىلەردىن كېلىپ كۆرىدىغانلار بولسا مەيلىگە قويۇش بەلگىلەندى. بىرىنچى ئىش، يەنى يۇرتقا نىمەدەپ نام بېرىش مەسىلىسىدە خېلى تالاش بولدى. بەزىلەر:
— يېڭى يۇرت ئابدال دائىرىسىدە بولغاندىكىن، يېڭى ئابدال

دەپ ئاتايلى ، — دېسە ، بەزىلەر :
— ئادىتىمىز بويىچە «يۇرتچاپقان» دەپ ئاتايلى ، — دېدى . بۇنىڭغا قارىتا بەزىلەر :
— «يۇرتچاپقان» دەپ ئاتىلىدىغان باشقا بىر جاي بار ، شۇڭا «يېڭى يۇرتچاپقان» دەپ ئاتىساق ، — دېدى .
ئاقساقاللار ئۇنى دەپ ، بۇنى دەپ ئاخىرى يېڭى يۇرتنى «يېڭى يۇرتچاپقان» دەپ ئاتاشنى ماقۇل تېپىشتى .
مۇشۇ چاغدا قالاچ قاناقا گېپى بارلىقىنى بىلدۈرۈپ جاھانبەگكە قارىدى .
جاھانبەگ :
— ئاقساقاللار ، قاناقانىڭ بىزگە دەيدىغان گېپى بار ئىكەن ، قېنى ، قاناقامىزنىڭ گېپىنى ئاڭلايلى ، — دېدى .
شۇئان ئاقساقاللارنىڭ كۆزى قالاچ قاناقاغا تىكىلدى .
قالاچ قاناقا بۇللا بەرگەن ئۇسالىقتىن ئىككى ئوتلام ئىچىۋېلىپ گېپىنى باشلىدى :
— ئاقساقاللار ، مەن ئەسلىدە گەپ قىلماقچى ئەمەس ئىدىم . ئەمما ھازىر گەپ قىلىشىم زۆرۈر بولۇۋاتىدۇ . يېڭى يۇرتىمىزنى «يېڭى يۇرتچاپقان» دەپ ئاتىماق بولدۇق ، لېكىن «ئابدال» دېگەن ئىسمىنى تاشلىۋەتسەك بولمىغۇدەك . ئاخشاملا تۈنجى قالاچ بوۋام چۈشۈمگە كىرىپ قالدى . ئۇ باشقا گەپ قىلمايلا : «سىلەر يېڭى يۇرتۇڭلارغا نام بەرمەكچى بولۇۋاتىسىلەر . قانداق نام بەرسەڭلارمۇ بولىدۇ ، ئەمما «ئابدال» دېگەن نامنى تاشلىۋەتسەڭلار بولمايدۇ ، ئەجدادلار ئالدىدا گۇناھلىق بولۇپ قالىسىلەر...» دېدى . قالاچ چوڭ بوۋامنىڭ ئېيتىشىچە ، «ئابدال» بىزنىڭ قەدىمدە ئۆتكەن چوڭ بىر ئەجداد قوۋمىمىزنىڭ باشقا بىر خىل نامى ئىكەن . كېيىنكى زامانلارغا كەلگەندە ، بۇ نامنىڭ دائىرىسى كىچىكلەپ ، قىممىتى تۆۋەنلەپ ، ئاززاقلا ، كىچىك بىر توپ ئۆزىنىڭ قەبىلە نامى قىلىۋاپتۇ . بىزگە كەلگەندە تېخىمۇ شۇنداق بوپتۇ . بىز يېڭى يۇرتىمىزنى ھېلىقىدەك ئاتىساقمۇ ، ئۇمۇمىي دائىرىمىزنى قەدىمكى

ئاشۇ چوڭ ئەجداد قوۋمىمىزنىڭ نامىدا ئاتاۋەرسەك دەيمەن ، — دېدى .

قالاچ قاناقانىڭ گېپىدىن كېيىن ، ئاقساقاللار «پىچىر - پىچىر»غا چۈشۈپ كەتتى .

— مانداقكەن - دە ، چوڭ بىر قوۋمنىڭ نامىنى قەبىلىچىلىك قىلىمىز دەپ كىچىكلىتىپ ، تاس قاپتۇق...

— گوي ، قەبىلىچىلىك ، گوي ، قەبىلىچىلىك ، راستىنلا تاس قاپتۇق ئەجدادلار ئالدىدا گۇناھلىق بولۇپ قالغىلى .

— قىلغان قەبىلىچىلىكىمىز گۇناھ ئەمەسما ، تازا گۇناھ ، ئەمدى ئۇ گۇناھنى يۇيىدىغان ۋاقتىمىز كەلدى .

— قاناقا باشقىلا بىر ئادەمكەن جۇمۇ ، — تۇلەك بوۋا يېنىدىكى كۇنچىققانبەگكە پەس ئاۋازدا گەپ قىلماقتا ئىدى ، — قەبىلىچىلىكنى يوقىتىمىز دەپ ، ئۆزىمىزنىڭ ئەجداد قوۋمىمىزنىڭ نامىنى يوقىتىۋەتمەك بوپتىمىز . مۇشۇنىڭ ئۆزىلا بىزنىڭ ئەجدادلار توغرىسىدا گاس ، كور ، مۇغال[1] ، مەسئۇغ[2] بولۇپ قالغانلىقىمىز ئەمەسمۇ - ھە !

— قاناقا بىز ئۈچۈنلا تۇرىلىپ قاپتىكەن ... — كۇنچىققانبەگمۇ تۇلەك بوۋىغا پىچىرلىدى ، — بولمىسا ، ئەجدادلارغا تۇزكورلۇق قىلىپ ، قارا يۈز ئەۋلاد بولۇپ قالاركەنمىز ، قاناقا بىز ئۈچۈن يەنە ئۇزاق تۇرۇپ بەرسە بولىتتى ...

جاھانبەگ كېڭەشنى خۇلاسىلەپ مۇنداق دېدى :

— قالاچ قاناقا مۇھىم بىر ئىشنى بىزنى سەگىتىپ تۇرۇپ سەمىمىزگە سالدى . يېڭى يۇرتنىڭ ، پەقەت مۇشۇ تۆت مەھەللىلىك يۇرتنىڭلا نامى «يېڭى يۇرتچاپقان» بولسىمۇ ، بەگلىكىمىز دائىرىسىنى «ئابدال» دەيلى . بۇ ھەرگىز ئىلگىرى بىز دەپ كېلىۋاتقان ئابدال قەبىلىسىنىڭ نامى ئەمەس ، ئەمدى ئۇ قەبىلىنى يوق دەپ

---

① مۇغال — ئەقلىدىن ئازغان .
② مەسئۇغ — مەجرۇھ ، پالەچ .

بىلسەك بولىدۇ .
— ئاقساقاللار ، بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر ؟
ئاقساقاللار :
— قالتىس گەپ بولدى ، قالتىس گەپ بولدى ، — دېيىشتى ۋە قىزغىن ئالقىشلىرىنى ياڭراتتى .
قالاچ قانــاقــا جاھانبەگكە قاراپ كۈلۈمسىرەپ : «بارىكاللا» دېگەن مەنىدە بېشىنى يۇقىرى - تۆۋەن لىڭشىتتى .
كۆنچىققانبەگ تۇلەك بوۋىغا ئاستا :
— ئاتام بۇگۈن ماڭا باشقىچىلا بىر ئادەم بولۇپ قالغاندەك بىلىنىۋاتىدۇ ، — دېدى .
تۇلەك بوۋا ئورنىدىن تۇردى . جاھانبەگدىن تارتىپ ئاقساقاللارنىڭ ھەممىسى بۇ ھۆرمەتلىك بوۋايغا قارىدى ، قالاچ قاناقامۇ قارىدى . گېپى بولسا ئولتۇرۇپ دەۋەرسە بولىدۇغۇ ، بەگ كېڭەشىنىڭ تۆگىگەنلىكىنى جاكارلىماي تۇرۇپ ئۇنىڭ ئورنىدىن تۇرۇۋالغىنى نېمىسى؟ ھەممىسى مۇشۇنىڭغا ھەيران قالغانىدى .
— بايا قالاچ قاناقا بىزگە دېمەكچى بولغان گېپىنىڭ ھەممىسىنى دېمىگەندەك تۇرىدۇ ، — تۇلەك بوۋا قاناقاغا قاراپ «تاپتىممۇ» دېگەندەك مەنىلىك تەبەسسۇم قىلدى ، — مېنىڭ تەلىپىم ، قاناقا شۇ گېپىنىمۇ دېسە ، بىز ئاڭلاپ قالساق دەيمەن ، — دېدى .
ئولتۇرغانلارنىڭ كۆزى يەنە قالاچ قاناقاغا تىكىلدى .
قاناقا بۇلالنىڭ قولىدىكى قاچىغا قول ئۇزاتتى . بۇلال ئىتتىك قاچىنى قاناقاغا بەردى . قاناقا ئۇسالىقتىن ئىككى يۇتۇم ئۇتلىۋېلىپ تۇلەك بوۋىغا قاراپ :
— ھەي تۇلەك ، ھەي تۇلەك ، سېنى «تۇلەك تاپقۇر» دېسەك بولغۇدەك . مەن قالاچ چوڭ بوۋام ئېيتقان گەپنىڭ ئابدالغا مۇناسىۋەتلىك يېرىنى دەپ ، قالغىنىنى دېمىگەنىدىم ، شۇنى دەۋاتسەنغۇ . بۇ ئاقساقاللار مۇشۇ كەتسە قاچان كېلىدۇ ، بۇلار كەلگۈچە مەن كېتىپ قالارمەن . بوپتۇ ، دەپ بېرەي ، — دېدى ۋە جاھانبەگكە

قارىدى .

— دەپ بەرگىن قاناقا ، قانچە بالدۇر ئاڭلاپ قالساق شۇنچە ياخشى ئەمەسمۇ ، — دېدى جاھانبەگ قاناقادىن ئۆتۈنۈش قىلىپ .

— قالاچ چوڭ بوۋام چۈشۈمدە ماڭا ئابدال توغرىسىدىكى گېپىدىن باشقا ئىككى ئىشنى تاپىلاپ دېدى ، — قاناقا گېپىنى ئالدىرىماي قىلدى ، — بىرسى ، «بىزنىڭ دەۋرىمىزدە قوۋمىمىز بەك ئۇيۇشچان ئىدى . شۇ خاسىيەتتىن خانىمىز ئوغۇز كۆپ ئۇتۇق تاپقان ، ئاجايىپ شۆھرەتلەرنى قازانغانىدى . كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكەنسېرى ئۇيۇشقاقلىقىمىز سۇسلىشىپ ، ئۇيان - بۇيانغا بۆلۈنۈپ ، قوۋمىمىز ئۇرۇشقاق خەققە ئايلىنىپ قالدى . ئاقىۋەتتە ئەۋلادلاردىن ئامەت كېتىپ ، پالاكەت باستى ، شۆھرەت ، سەلتەنەتلەر ئۆچتى . ئوغۇزخان بىلەن بىز كەزگەن پايانسىز تۇران ، تەڭرىتاغ - تارىم ۋادىسىدىكى شۇ ئازغىنە لوپلۇقلار ئارىسىدا يېڭىۋاشتىن ئۇيۇشۇش بولۇۋاتىدۇ . بۇ سىلەرنىڭ دەۋرىڭلاردىكى مۇھىم خەيرلىك ئىش . ئۇنى قەدىرلەڭلار ، تېخىمۇ ئۇيۇڭلار» دېدى . چوڭ بوۋام ئېيتقان يەنە بىر ئىش ، — قاناقا كالپۇكىنى يالاپ قويدى ، بۇللا دەرھال ئۇسالىقنى بەردى ، قاناقا ئىككى ئوتلىۋالدى ، — بوۋام ماڭا : «ئەجدادلىرىڭلار مۇشۇ تارىم ۋادىسىنى ئاجايىپ گۈللەتكەن ، ھەربىر قەدەملىرىدە ئاجايىپ ئىزلارنى قالدۇرغانىدى . ئۇ ئىزلار قېنى ، ئۇلار ھازىر نەدە ، سەن بىلەمسەن؟ بىلمەيسەن . كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكەنسېرى ، ئۇلارغا قالغانسېرى ئۇ ئىزلار ئېسىڭلاردىن شۇنچە كۆتۈرۈلدى ، ئۇنتۇپلا كەتتىڭلار ، شۇ ئىزلىرىمىزنى تاپساڭلار بولىتتى . روھىم ئۆزۈمگە شەپە بېرىپ ، ئۇ ئىزلار تېپىلىدۇ ، تاپىدىغانلار چىقىدۇ ، دەۋاتىدۇ» دېدى .

قالاچ قاناقا مۇشۇ گەپلەرنى دەۋېتىپ ئۇماق بىلەن كۈنچىقىشقا بەگكە قاراپ قويدى . بۇ قاراشنىڭ مەنىسىنى ئۇ ئىككىسىدىن باشقا يەنە جاھانبەگ ، تولەك بوۋا ۋە تايۇقلار چۈشەندى...

يېڭى ئاقساقاللارنىڭ تۇنجى قېتىملىق كېڭىشى كۆڭۈللۈك

باشلىنىپ، ئەنە شۇنداق خەيرلىك ئاخىرلاشتى.

7

يېڭى يۇرتچاپقاننىڭ قۇرۇلغانلىق مۇناسىۋىتى بىلەن قوشاق
ئېيتىشىش بولىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان كىشىلەر خۇددى قوشاقلارنى
ئاڭلىغاندەك بولۇپ، جانلىرى ياشىرىپ كەتتى. قارا قوشۇن،
چىۋىنلىق، تاتىما كۆلى بويىدىكىلەر بىلەن جاھانسايى، چاقىلىق،
قورغان، توققۇزئوتاق، ئارغان، يېڭىسۇ، قارادايىدىكى كىشىلەر-
نىڭ ھەممىسى ئۆي بېسىپ دېگۈدەك، كۆزلەك، تىكەنلىك، يېڭى-
كۆل، چارا، تېيىزكۆل مەھەللىلىرىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر
ئات، تۆگە، ئېشەك، كالىلارغا مىنىشىپ يېڭى يۇرتچاپقانغا قاراپ
ئېقىشماقتا. بۇلارنىڭ بەزىلىرى ئالدىنقى قېتىمدىكى قوشاق ئېيتى-
شىشقا قاتناشقانلار بولۇپ، شۇلار ئارقىلىق ئۇماق، ئايقۇتلارنىڭ
قوشاقچىلىقى، ئۇماقنىڭ داڭلىق قوشاقچى تالىشقۇلنى قانداق يەڭ-
گەنلىكى، ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخاننىڭ قوشاق ئېيتىشىش سورۇنىدا
بىر كۇپلېتتىن قوشاق ئېيتىشىپلا ئاچا-سىڭىل بولۇپ قېلىشقان-
لىقى تارقىلىپ، كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى بىر كۆرۈۋېلىش، قوشىقى-
نى ئاڭلاش قىزغىنلىقى ئېشىپ، بۇ قېتىمقى پۇرسەتنى غەنىيمەت
بىلىپ مېڭىشتى. كېلىۋېتىپ ھەممىسىنىڭ ئاغزىدا بۇ قېتىمقى
قوشاق ئېيتىشىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى؛ داڭلىق قوشاقچىلار-
دىن كىملەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىدەك پا-
راڭلار ئىدى.

— ئۇماق دېگەن قوشاقچى بۇ قېتىممۇ ئوتتۇرىغا چىقارمۇ؟

— تالىشقۇل تۇگىشىپتۇ، ئۇ قوشاق ئېيتىشىشقا ھەرگىز
چۈشمەيدۇ.

— ئۇماقنىڭ تالىشقۇلنى ئۇنداق ئوڭاي يېڭىۋېلىشىدا بىر
سىر بارمىكىن، دەيمەن.

— قوشاقنى كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا ئېيتىدىغان تۇرسا، ئۇنىڭ-

ـدا قانداق سىر بولماقچى؟
— مەن قـالاچ قاناقانى ئارۋاقـچى ئىكەن، دەپ ئاڭـلىدىم. تالىشقۇل قوشاق ئېيتىۋاتقاندا قاناقا ئۇنىڭ كۆزىگە قارىۋېلىپ، ئەقلىنى گاللاشتۇرۇپ قويغانمىكىن دەيمىنا.
— مۇشۇنداقمۇ بولامدىكەن؟
— ئاڭلىغان بىر ئىشنى ساڭا دەپ بېرەي، — پاراڭلىشىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ بىرى ئارغانلىق ئۇۋچى، يەنە بىرى يېڭىسۇلۇق ئۇۋچى بولۇپ، ئىككىسى تونۇشاتتى. گەپ قىلىۋاتقان ئارغانلىق ئۇۋچى ئىككى يېنىغا قاراپ قويدى. بۇلارنى پاراڭلىشىۋالسۇن دېگەندەك، ئاتلىرىمۇ ئېرىنچەكلىك بىلەن ئاستا قەدەم ئېلىشاتتى. «پالتىنى كۆتۈرگۈچە كۆتەك دەم ئالغان» دەك، ئاتلار ئاستا مېڭىپ هاردۇقىنى چىقىرىۋېلىشنىڭ كويىدا ئىدى. ئارغانلىق گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ئاتمىشبۇلاقلىق بىر ئۇۋچىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ ئاتمىشبۇلاق بىلەن يارداڭبۇلاق ئارىلىقىدىكى قۇملۇقتا كېتىۋاتسا، يوق يەردىن پەيدا بولغاندەك، كىچىكلا بىر قۇم دۆۋىسى كەينىدىن لۆممىدە قالاچ قاناقا ئۆزى يالغۇز پەيدا بولۇپ قاپتۇ. هېلىقى ئۇۋچى بىلەن قاناقا شۇ چاغقىچە بىر ـ بىرىنى زادى كۆرۈپ باقمىغانىكەن. لېكىن قاناقا ئۇنىڭدىن:
— هە، تېپىل تاغ، ئۇۋغا چىقتىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. تېپىل تاغ قالاچ قاناقانى كۆرۈپلا تونۇۋاپتۇ، چۈنكى قاناقانىڭ قىياپەت ـ سىن تەرىپىنى كۆپ ئاڭلىغان بولغاچقا، بىر كۆرۈپلا كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ تونۇۋاپتۇ، ئەمما قاناقانىڭ ئۇنى قانداق بىلىۋالغىنىغا ئەقلى يەتمەي هەيران قاپتۇ.
— هە، ئۇۋغا چىققاندىم، — دەپتۇ تېپىل تاغ.
ئىككىسى ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا ئەتراپى چاتقاللىق بوك بىر توغراقلىققا بېرىپ قاپتۇ. تېپىل تاغ بۇرۇن بۇ تەرەپكە كېلىپ باقمىغان بولسىمۇ، بۇ قۇملۇق چۆل ئوتتۇرىسىدا بۇنداق يەرنىڭ بارلىقىنى پەقەت ئاڭلىمىغانىكەن. شۇڭا ئۇ بۇنىڭغا هەيران قاپتۇ. تېپىل تاغ شىندى تاغ ئېغىزىغا ئۇۋغا ماڭغانىكەن.

— تېپىل تاغ ، مۇشۇ توغراقلىقتا ئۇۋ قىلايلى ، بىرەر كېيىك ، جەرەن ئۇچراپ قالار ، — دەپتۇ قالاچ قاناقا .

تېپىل تاغ «ياق» دېيەلمەپتۇ . ئىككىسى ئاتتىن چۈشۈپ ئىككى يەردە توغراقنى دالدا قىلىپ ئولتۇرۇپتۇ . بىر ۋاقىتتا تېپىل تاغنىڭ ئۇدۇلىدىن بىرنەچچە جەرەن چىقىپ كەپتۇ . تېپىل تاغ مىلتىقىنى بەتلەپ بولۇپ قالاچ قاناقاغا قاراپ قويغۇسى كېلىپ قارىسا ، قاناقا تېپىل تاغ تەرەپكە قاراپ قولىنى شىلتىغاندەك قىلىپ ، ئاغزىنى مىدىرلىتىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ قاپتۇ ، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىگە ھېچنېمە كەچمەپتۇ . تېپىل تاغ بىر جەرەننى چېنەپ مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى بېسىپتۇ . «تاس» قىپتۇيۇ ، مىلتىق ئېتىلماپتۇ . ئۇنىڭ مىلتىقى ئىشەنچلىك بولۇپ ، ئىلگىرى ھەرگىز بۇنداق پىستان چىقىپ باقمىغانىكەن . جەرەنلەر «تاس» قىلغان ئاۋازنى سېزىپ قېلىپ قاچتىمۇ ياكى... ئۇدۇل قاناقا تەرەپكە قېچىپتۇ . تېپىل تاغنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرغان بىر ئىش ، شامالدەك چېپىپ قېچىپ كېتىۋاتقان جەرەنلەر دەل قاناقانىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ چېپىپدە توختاپ قاناقاغا قارىشىپ تۇرۇپتۇ . قاناقا ئوقياسىنى ئالدىرىماي چېنەپ ، ئوتتۇرىدا تۇرغان يوغان بىر جەرەننى ئېتىپ يىقىتىپتۇ . شۇنىڭدىمۇ قالغان جەرەنلەر قاچماي ، قاناقاغا قاراپلا تۇرغۇدەك . قاناقا جەرەندىن يەنە بىرنى ئېتىپتۇ . شۇنىڭدىمۇ قالغان جەرەنلەر يەنە قاچماپتۇ . قاناقا تېپىل تاغقا «سەنمۇ ئات» دەپ ئىشارەت قىپتۇ . تېپىل تاغ بىر جەرەننى قارىغا ئېلىپ تەپكىنى باسسا شۇئان ئېتىلىپتۇ ، ئوقتا بىر جەرەن يىقىلىپتۇ . شۇنىڭدىلا قالغان جەرەنلەر قېچىپ كېتىپتۇ . تېپىل تاغ يىقىلىپ تېپىرلاپ قالغان جەرەنلەرنىڭ يېنىغا بېرىپ قارىغۇدەك بولسا ، ئوقيا ئوقى ئىككى جەرەننىڭ شۇئانلا يىقىلغۇدەك يېرىگىمۇ تەگمەپتىكەن ، لېكىن جەرەنلەر تۇرغان يېرىگىلا يىقىلىپ يېتىپتۇ . تېپىل تاغ ھەيران قالغىنىچە ئويلاپتۇ ، ئويلاپتۇ . ئۇ قاناقانى «خاسىيەتلىك غايىب ئادەمكەن» دەپ ئاڭلىسىمۇ ئىشەنمەپتىكەن . قاناقا بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىش ھەم جەرەن مەسىلىسىنى ئويلاپ قاناقانى

«ئارۋاقچى» ئادەمكەن، دەپ قالغانىكەن.
— گوي ـ گويەي، راست شوندائىكەن، — دېدى يېگىسولۇق ئوۋچى ھەيران قالغىنىنى بىلدۇرۇپ، — قاناقازە ئارۋاق قىلىپ، بىزنىڭ ئاتا ـ بالا ئىككى بېگىمىزنى ئۆزىگە قارىتىۋالغانكەن ـ دە. قېنى، بۇ قېتىمقى قوشاق ئېيتىشىشتا كىمگە ئارۋاق قىلىپ، كىمنى غالىپ قىلىدىكىن، كۆرۈپ باقايلى.
ئىككىسىنىڭ خىيالى ئەمدى بۇ قېتىم كىملەرنىڭ قانداق قوشاق ئوقۇشى، كىملەرنىڭ يېڭىپ، كىملەرنىڭ يېڭىلىشىدا بولماي، قالاچ قاناقانىڭ كىملەرگە قانداق ئارۋاق قىلىشىدا قالدى ـ دە، مۇشۇ قىزىقىشتا ئاتلىرىغا قامچا سالدى.
دۇنيادىن، ھەتتا تەبىئەتتىن تاشقىرىدەك مۇشۇ بىپايان، ھالاكەتلىك جەزىرە قۇملۇق ئارىلىرىغا بەند قىلىنىۋەتكەندەك ياشايدىغان بۇ كىشىلەرگە قوشاق ئاڭلاش، قوشاق ئېيتىۋېلىش بىردىنبىر كۆڭۈل ئارامى، كۆڭۈل خۇشى. ھاياتلىق كاپالىتى بولغان ئوزۇقلۇق غەملەش بۇلارنىڭ ئاساسلىق مۇھىم پائالىيىتى. 6 ـ ئايدا دەريا، كۆللەردە كېمىلىك ياكى سۇ كېچىپ يۈرۈپ ئوجول يىغىپ قېقىپ ـ تاسقاپ قورۇتۇش، ئۆردەك، غاز تۇخۇملىرىنى يىغىپ پىشۇرۇپ، سېرىقىنى ئايرىپ ئۈۋىتىپ ئوجول تالقىنىغا ئارىلاشتۇرۇپ تەييار قىلىۋېلىش، 8 ـ ئايدىن 10 ـ ئايغىچە بېلىق تۇتۇپ گەدەرمە قىلىپ قورۇتۇۋېلىش ياكى ئىچ ـ قارنىنى ئېلىۋېتىپ ھۆل پېتىلا قۇمغا چوڭقۇر كۆمۈۋېتىش، مۇشۇ ئايلاردا جىگدە يىغىپ، بىرەر كۈن سۇغا چىلاپ قويۇپ، ئورۇقىدىن تىرىپىنى ئايرىۋېلىپ قورۇتۇپ، بېلىق يېغى بىلەن قوشۇپ ئوجول تالقىنىغا ئارىلاشتۇرۇۋېلىش؛ گۈش ئۇزۇقلۇقى ئوچۇن پات ـ پات ئوۋغا چىقىپ تۇرۇش؛ ئاياللار چىگە ـ تورقىدىن يىپ ـ تالا چىقىرىش، پالاس، رەخت توقۇش، گۆلمە توقۇش، ئارغامچا ئېشىش، كىيىم تىكىش... مانا بۇلار لوپلۇقلارنىڭ ئۇ يىلدىن ـ بۇ يىلغا، ئەۋلادمۇئەۋلاد قىلىپ كەلگەن، قىلىدىغان ئىش ـ ھەرىكىتى، ئائىلە ئىگىلىكى. ئۇلار ئۆي ھايۋانلىرىنى قوتانغا سولاپ ـ ئايرىپ

باقمايدۇ ، قويلىرى ئاز بولسا ئوتلاقتا قويۇپلا بېرىدۇ ، نەدە ئوتلە-
شى بىلەن چاتىقى بولمايدۇ ، قويلىرى كۆپلىرى كۈندە بىرەر قېتىم
يوقلاپ قاراپ قويىدۇ ، ئات ، تۆگە ، كالا ، ئېشەك قاتارلىق چوڭ
جاندارلىرىدىن كۈندىلىك ئىشلىتىدىغانلىرىدىن باشقىلىرىنى بىرەر
ئارالغا ئۆتكۈزۈپ قويىدۇ ياكى چاتقاللىققا قويۇۋېتىدۇ . ئېھتىيا-
جى بولمىسا يىل بويى ئىز - دېرەكلەپمۇ قويمايدۇ ، بىرى يەنە
بىرىنىڭ مەنپەئىتىگە قارا سانىمايدۇ . بىرەرسى مىنىشكە ياكى يۈك
ئارتقىلى بىرەر ئات - ئۇلاغقا ئېھتىياجلىق بولۇپ قالغان بولسا ،
ئۆزىنىڭكىنى ئىزدەپ يۈرمەي ئۇچرىغان ئۇلاغدىن بىرنى تۇتۇپ
ئىشلىتىپ بولۇپ يەنە ئورنىغا ئەكېلىپ قويىدۇ . بۇلاردا بىر نەرسە
ساتىدىغان ، سېتىۋالىدىغان ئىش يوق ، كېرەك بولۇپ قالسىلا
ئۆتنە - يېرىم قىلىشىدۇ ، ئۆزئارا ئالماشتۇرىدۇ ، باشقا يەرگە
كەلمەيدىغانغا كۆچۈپ كەتسە ، ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئوچۇق قويىدۇ ،
يەنە قايتىپ كېلىدىغان بولسا ئىشىكنى ئىلمىكىدىن چىگىپلا قويە-
دۇ ، قۇلۇپ سالمايدۇ . ئۇ ئۆيگە يىللاپ كەلمىسىمۇ ، باشقىلار
«ئىگىلىك ئۆي» دەپ كىرمەيدۇ . بىر كۈنلۈك ، بىر ھەپتىلىك ،
ھەتتا ئايلاپ بىر يەرگە كەتسىمۇ ئىشىكنى چىگىپ قويۇپ تاشلاپ
كېتىۋېرىدۇ . ئايلىق ، يىللىق يېمەكلىكنى راسلىۋالسىلا ، دۇنيادا
بۇلاردىن بىكار ، بۇلاردىن خاتىرجەم ، بىغەم ئادەم يوق . دۇنيادا
يەنە قانداق ئىشلارنىڭ بارلىقى ئۇلارنىڭ كاللىسىدا يوق . ئۇلار
بوش ۋاقىتلىرىدا ئۆزئارا ، ئائىلىلەر ئارا ، مەھەللىلەر ئارا قوشاق
ئېيتىشىدۇ . بۇنداق چاغدا ھەرقانداق ئىشى بولسىمۇ تاشلاپ قويۇ-
شىدۇ . بۇلار يول يۈرۈۋېتىپمۇ ، پالاس ، رەخت ، تور توقۇۋېتىپ-
مۇ ، يىپ ، ئارغامچا ئېشىۋېتىپمۇ قوشاق ئېيتىشىدۇ .

— ... قوشاق ئېيتقاچ توقۇغىنە ، زېرىكىپ قالدۇق .

— بۇ يول ، بۇ قۇملۇقنىڭ تۈگىمىگىنى ، قېنى ، قوشاق
باشلاڭلار ، يول قىسقارسۇن .

...

بۇ ، ئۇلار ئارىسىدا كۈندە بولۇپ تۇرىدىغان گەپلەر . قوشاق

بىلىدىغانلار زوق بىلەن ئېيتىدۇ، ئاڭلىغۇچىلارمۇ پۈتۈن ئىشتىيا-قى بىلەن ئاڭلايدۇ. بۇلاردا قوشاق ئېيتىش، قوشاق ئاڭلاشتىن باشقا ھېچقانداق مەنىۋى پائالىيەت يوق. بىرەر يەردە داڭلىق قو-شاقچىلارنىڭ قوشاق ئېيتىشىشى بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپلا قالسا، ھېچنېمىسىنى سورۇشتۇرمەي، ھېچنېمىسىگە قارىماي شۇ ياققا ئېقىشىدۇ.

يېڭى يۇرتچاپقانغا قوشاق ئاڭلاشقا كېلىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي ئاقماقتا. قوشاق ئېيتىشىدىغان بۇنداق چوڭ سورۇنغا ئاتالغان قوشاقچىلار چۈشىدۇ. بۇ ناھايىتى ئاز كېلىدىغان پۇر-سەت، قولدىن بېرىپ قويامدىغان! كەلگەن، كېلىۋاتقانلار ئارىسىدا ئىمكان بولسا ئوتتۇرىغا چۈشۈپ قوشاق ئېيتىشنى كۆڭلىگە پۈك-كەنلەرمۇ بار.

بۇ قېتىمقى قوشاق ئېيتىشمۇ ئالدىنقى قوشاق ئېيتىش بولغان قۇملۇقتا ئېلىپ بېرىلىدىغان بولدى: ئېيتىلغان قوشاقلارنى تولۇق ئاڭلاپ ئېسىگە ئېلىۋېلىش ئۈچۈن، كىشىلەر سەھەردىلا ئالدىرى-شىپ كېلىپ، ئوتتۇرىدا مۇۋاپىق ئورۇن — دائىرە قالدۇرۇپ ئەر — ئاياللار ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ تەق بولۇپ تۇرۇشتى. بۇ كىشىلەرگە «ئۇيان تۇر، بۇيان ئۆت...» دەپ تۇرىدىغان ھەي-دەكچى — باشقۇرغۇچى كەتمەيدۇ. بۇ كىشىلەر ئاتا — بوۋىسىدىن تارتىپ «ئۇنداق تۇرۇش، بۇنداق مېڭىش كېرەك، بۇنىڭغا ئۇنداق رىئايە قىلىش...» دېگەندەك پەند — نەسىھەتلىك مۇقىم تەربىيە كۆرمىگەن بولسىمۇ، ئىنتايىن قائىدە — يوسۇنلۇق، بولۇپ-مۇ قوشاقلارنى قانداق ئىپادە بىلەن ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ھۆرمىتىنى، قەدرىنى كۆتۈرۈشنى بىلىدۇ.

بۈگۈن كۈن شۇنچە ئوچۇق، خۇددى خرۇستال ئەينەكتەك-كۆز پەسلى بولسىمۇ، ئاسماندا بۇلۇتنىڭ زەررىسىمۇ يوق. قۇياش كىشىلەرنىڭ خۇشاللىقى بالقىپ تۇرغان چىرايىنى تېخىمۇ نۇرلان-دۇرۇپ، جەمئىيەت ئۇنتۇپ كەتكەن بۇ زېمىن ۋە بۇ كىشىلەرگە يېڭىچە كۈلۈپ باقماقتا. سورۇننىڭ بىر تەرىپىدىكى سەل ئېگىز-

رەك تۆپىلىكتە قالاچ قاناقانى ئۆتتۇرىغا ئېلىپ جاھانبەگ، كۇنچىقـ
قانبەگ، تۇلەك بوۋا ۋە ئون ئىككى ئاقساقال ئولتۇراتتى. ئۇلارـ
نىڭ ئالدىدا ئايقۇت توختاقنى يېنىغا ئېلىپ، تۆمۈرنى قوچىقىدا
تۇتۇپ ئولتۇراتتى. ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخانمۇ ئۇنىڭ يېنىدىلا
ئىدى. شۇ تاپتا پۈتۈن سورۇن ئەھلى ئارىسىدا:
— بۇ قېتىمقى قوشاق ئېيتىشىشقا كىملەر چۈشىدىغاندۇ؟
— ئۆتكەندە تالىشقۇلنى يېڭىۋالغان ئوماق دېگەن قوشاقچى
كۇنچىققانبەگنىڭ ئوڭ يېنىدا ئولتۇرغان كىشى شۇكەن.
— ئۇنىڭ خوتۇنى ئايقۇتنىمۇ ئاجايىپ قوشاقچىكەن دەيدۇ.
— بۇ قېتىم تالىشقۇل چۈشەرمۇ - چۈشمەسمۇ؟ ھەقىچان
چۈشمەيدۇ... — دېگەندەك پاراڭلار ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ
يۈرمەكتە ئىدى.
جاھانبەگ ئورنىدىن تۇرۇشىغا، باياتىن گۇدۇڭ - گۇدۇڭلار
قاپلىغان قۇملۇق تۈز شىپپىدە جىمىدى. كىشىلەرنىڭ تەقەززالىقتا
تولغان ھاياجانلىق تىنىقىلا ئاڭلىناتتى.
جاھانبەگ جايىدا تۇرۇپ:
— بىز يېڭى يۇرتىمىز — يېڭى يۇرتچاپقانىنىڭ قۇرۇلغانلىق
خاتىرىسىگە ئۆتكۈزۈلىدىغان قوشاق ئېيتىشىشنى باشلاشتىن ئىلـ
گىرى، بىزگە مۇشۇ يولنى كۆرسەتكەن، بىزنى مۇشۇ يولغا باشلىـ
غان قالاچ قاناقاغا ھۆرمىتىمىزنى بىلدۈرەيلى! — دېدى.
ئەر - ئايال، قېرى - ياش ھەممىسى سىلىق ھەرىكەت بىلەن
ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، قويۇق ئاپئاق ساقىلى مەيدىسىنى تولۇق
يېپىپ كىندىكىگىچە چۈشۈپ تۇرغان خىزىر سۈپەت قاناقاغا يۈزلىـ
نىپ، قوللىرىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تەزىم قىلدى. قاناقانى تايۇق
بىلەن ئوماق يۆلەپ تۇرغۇزغانىدى. قاناقا ھاسىغا ئىككى قوللاپ
تايىنىپ كۆپچىلىككە قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇزاق ياشاپ نەملىكى
قۇرۇۋاتقان كۆزىگە قايتىدىن نەم يوگۇرۇپ ياش پەيدا بولدى. بۇ،
قاناقانىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى دەملىرىدە ئارزۇ - ئارمىنىنىڭ بىر
قىسمىنىڭ بولسىمۇ ئىشقا ئېشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندىكى ھاياجانـ

لىق ، مەمنۇنلۇق يېشى ئىدى .

— مۇشۇ قاناقا — مۇشۇ بـوۋاينى ئارۋاقـچى دېگەنـگە ھېچ ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ ، — دېدى يېڭىسۇلۇق ئۇۋچى ، يېنىدىكى ئارغانلىق ئۇۋچىغا ، بۇلار : «قاناقا كىمگە ئارۋاق قىلىدىكىن» دېيىشىپ ، قاناقادىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ ئولتۇرغانىدى .

— بۇ قېتىمدا قوشاق ئېيتىشىش ئىختىيارىي بولىدۇ . كىم ئېيتىشنى خالىسا ، شۇ ئوتتۇرىغا چىقسا بولىدۇ . ئۇ قوشاق ئېيتىشىشقا كىمنى تاللاپ چاقىرسىمۇ ، ئۆزى يالغۇز ئېيتسىمۇ ، باشقا بىرسى ئۇنىڭ بىلەن ئېيتىشىمەن دەپ چىقسىمۇ مەيلى . قېنى دەسلەپ كىم چىقىدۇ ؟ — جاھانبەگ كىشىلەرنى قوشاق ئېيتىشقا ئۈندەپ قويۇپ جايىدا ئولتۇردى .

كىشىلەر : «جاھانبەگ قوشاق ئېيتىدىغانلارنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويىدى ھەقىچان ، شۇلارنى بىر - بىرلەپ ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ» دەپ ئويلاشقانىدى ، ئۇنداق بولمىدى . ئۇنداقتا دەسلەپ ئوتتۇرىغا كىم چىقىدۇ ؟ قوشاق ئېيتىش ئويىدا بولۇۋاتقانلار ئۆزلىرى كىم بىلەن ئېيتىدىغانلىقىنى بىلمەي خىيالدا ئولتۇرۇشاتتى ، ھېچكىم ئويلىمىغان ئىش بولدى ، تالىشقۇل ئوتتۇرىغا چىقتى . جاھانبەگدىن تارتىپ ھەممە ئادەم بۇنىڭغا ھەيران قېلىشتى ھەم شۇنىڭ بىلەن بىرگە : «ئۇ چوقۇم ئوماقنى چاقىرىدۇ» دەپ ئويلاشتى . جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋىلار : «كونا ئادىتى قوزغىلىپ يەنە ئادەم تىللاپ ، قەبىلىلەرنى سۆكتۇلەپ[1] چۇشەرمۇ ؟» دەپ ئەندىشە قىلىشتى . بۇ ئەندىشە كۆپ كىشىدە بار ئىدى . ئۇنى مەيداندىن چۇشۇرۇۋەتكىلى بولمايتتى...

تالىشقۇل ئالدى بىلەن قالاچ قاناقا ئولتۇرغان تەرەپكە ، ئاندىن قالغان ئۈچ تەرەپكە بىر - بىرلەپ يۈزلىنىپ تەزىم قىلىپ بولۇپ قوشىقىنى باشلىدى :

يۇرتۇمىزنى نامى يېڭى يۇرتچاپقان ،

---

① سۆكتۇ — سۆكۈش ، ھاقارەتلەش («دىۋان» 1 - توم ، 478 - بەت)

كونا ئابدال قوْملوْقىدا گۇل ئاچقان .
بىلەمسىلەر مەن تالىشقوْل كىم ئىدىم ،
يوْرت قوْرۇشقا ساسىق جەمە گەپ چاچقان .

يوْرت ئالدىدا قارا قىلدىم يوْزۇمنوْ ،
ياخشى ئىشقا يوْمۇۋالىپ كۆزۇمنوْ .
شوْ تاپ مەنى يەرموْ ئالماس قوينوْغا ،
يەر يوق ماڭا قوياي دىسەم ئۆزۇمنوْ .

خەقلەر بىلەن يىراقلاتتىم ئارامنى ،
قوشوْپ چايناپ قارۇنادەك هارامنى .
تۆۋەم بىلەن ساقايتارمەن قاچاندا ؛
دىل ـ باغرىمغا ئۆزۇم سالغان يارامنى .

ئەجەب بوْرۇن ئۆتمەپتىمىز يىپىشىپ ،
«قەبىلەم» دەپ يوْرۇپتىمىز تىپىشىپ .
خىيال قىلسام مەندەكلەركەن سەۋەبچى ،
يوْرتنوْ بوْزوْپ ئارىغا گەپ چىچىشىپ .

تۆۋە قىلدىم مەنى ئەپوْ قىلىڭلار ،
مەنى يىڭى تالىشقوْل دەپ بىلىڭلار .
تۆۋە قىلدىم ، مەنى ئەپوْ ئەت ئوماق ؛
يەنە جەمە قىلسام تىلىم كىسىڭلار…

تالىشقوْل قوشىقىنى ئىيتىپ بولوْپ ، بايىقىدەك ئالدى بىلەن قاناقا تەرەپتىن باشلاپ كىشىلەرگە يوْزلىنىپ تەزىم قىلدى ـ دە ، كەلگەن تەرىپى بىلەن مىڭىپ توپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى .

پوْتوْن سورۇننى جىمىلىق قاپلىدى . بەگ ، ئاقساقاللارموْ جىم . تۆۋەندىكىلەرموْ جىم — هەمىسە جىم . هەممىسىنىڭ كۆڭلىدىن

بايىقى ئەندىشە كۆتۈرۈلۈپ ، ئۇنىڭ ئورنىدا ۋۇجۇدىدا بىر خىل ئىسسىق ئىقىم ئاقماقتا ئىدى .

جاھانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ تالىشقۇل كەتكەن تەرەپكە كۆلۈمسىرەپ قاراپ قويدى . بەگنىڭ كۆزىدە مەمنۇنلۇق ، رازىمەنلىك ، خۇشاللىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى . جاھانبەگ نەزىرىنى كۆپچىلىككە قارىتىپ ئۈنلۈك قىلىپ :

— قېنى ، قوشاق ئېيتىدىغانلار بولسا سورۇنغا چۈشسۇن ! — دېدى .

قوشاقچىلار بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ قوشاق ئېيتىشتى . بۇ قېتىمقى قوشاق ئېيتىشىشنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇ بولدىكى ، ھېچبىر قوشاقچى ئۆزىگە رىقابەتچى چاقىرمىدى ، ئۆزىلا ئېيتىپ سورۇندىن چۈشۈپ كەتتى . كىشىلەر ئارزۇلىغان ئوماق ، ئايقۇتلار ، ئۇلامخان ، ئۇجۇلخان ، توختىكۆللەرمۇ ئاجايىپ ياخشى قوشاقلارنى ئېيتتى . بۇنداق سورۇندا يالغۇز قوشاق ئېيتىشنى تالىشقۇل باشلاپ بەردى . قوشاقلاردا چوڭ ئۇيۇشۇشقا ، يېڭى يۇرت ، يېڭى مەھەللىلەرگە ، قالاچ قاناقاغا مەدھىيىلەر ئوقۇلدى ، قەبىلىچىلىك ، يۇرتۋازلىق سۆكۈلدى ، كۆڭۈلگە ئازار دىلغا غەشلىك سالىدىغان بىر ئېغىز سۆزمۇ بولمىدى . قوشاق ئېيتىشىش ساق بىر كۈن داۋام قىلدى . قوشاقچىلار پۇخادىن چىقىپ ئېيتتى . ئاڭلىغۇچىلارمۇ يىراق - يىراقلاردىن كەلگىنىگە يارىشا پۇخادىن چىقىپ قانغۇدەك ، كۆڭلى ئېچىلىپ يايرىغۇدەك ئاڭلىدى ، خۇددى تازا چاڭقىغاندا ئۇسسۇزلۇقنى بولۇشىچە ئىچىپ قېنىۋالغاندەك بولۇشتى .

8

كىمە چېپىش مۇسابىقىسى بولىدىكەن ، دېگەن خەۋەر گويا «ئوچۇق ئاسماندا ھاۋا گۈلدۈرلەپ ، چاقماق چېقىپتۇ» دېگەندەك ، پۈتۈن ئابدال بەگلىكى تەۋەسىدىكى ھەممە كىشىنى ھاڭ - تاڭ

قالدۇردى .

لوپلۇقلار تىرىكچىلىكتە بىلىقسىز ياشىيالمىغاندەك ، ئۇلارغا كېمە بولمىسا بولمايدۇ . كېمە ئۇلار ئۈچۈن مۇھىم قاتناش قورالى ، بىلىقچىلىقتا بىردىنبىر سايمىنى . كېمە ئۇلارنىڭ تىرىكچىلىكىدە شۇ قەدەر مۇھىم بولسىمۇ ، لېكىن كېمە چاپقۇچىلار ھەممە ئائىلىدىن چىقىۋەرمەيدۇ . كېمە چېپىش لوپلۇقلاردا ئالاھىدە بىر ھۈنەر . كېمە چاپىدىغان توغراقنى ئوبدان تاللىمىغاندا ، چوقاتماق ـ قادىقى بولۇپ قالسا ، قېلىن ـ نېپىزلىكىنى مۇۋاپىق تەڭشەپ چاپمىغاندا ، سۇ سىرغىپ كېمىگە سۇ كىرىپ كېتىدۇ . شۇڭا بىر مەھەللىدە كېمە چېپىشنى كەسىپ قىلغان ماھىردىن بىرنەچچىسىلا بولىدۇ . بۇرۇن بۇنداق مۇسابىقە بەگلىكتە بولۇپ باقمىغان ، بولغانلىقىنى كىشىلەر ئاڭلاپمۇ باقمىغان .

بەگلىك دائىرىسىدىكى چوڭ ـ چوڭ يۇرت ـ مەھەللىلەردىن بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا بىر جەمەت ، بىرنەچچە ئائىلە ۋە بىر ئائىلە بىر «مەھەللە» بولۇپ ياشاۋاتقانلاردىكى تىرىكچىلىك پائالىيىتى ئۇ يىلدىن بۇ يىلغىچە ، ئاتىدىن بالىغىچە ، ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقىچە شۇ بىرنەچچە خىللا بولۇپ ، «كونىرىمايدۇ» ھەم يېڭىلانمايدۇ . ئۇلار بۇ ئادەتلەرگە كۆنۈپ كەتكەچكە زېرىكمەيدۇ ھەتتا زېرىكىشلىك ھېسمۇ قىلمايدۇ . ناۋادا ، ئادەتلىرىدە بىرەر ئۆزگىرىش بولۇپ ، ئازراق يېڭىلىق ئارىلىشىپ قالغۇدەك بولسا ، بۇنىڭغا كۆرگەنلىرىمۇ ، ئاڭلىغانلىرىمۇ ھەيران قېلىشىدۇ . كېمە چېپىش مۇسابىقىسى توغرىسىدىكى خەۋەر خۇددى كۇندۇزى ئاي كۆرۈنگەندەك چوڭ ـ كىچىك ھەممە كىشىنى ھەيران قالدۇردى ، غۇلغۇلىغا سالدى ، تۇرلۇك گەپلەرنى پەيدا قىلدى .

— ئات چاپتۇرۇش ، كالا چاپتۇرۇشقۇ بار ئىش . ئەمما…

— كېمىمۇ چاپتۇرىمىز .

— بالىلار ئېشەك چاپتۇرۇپمۇ ئوينايدۇ ، ئەمما…

— كېمە چېپىش مۇسابىقىسىنى كۆرۈپ باقماپتۇق .

— ئاڭلاپمۇ باقمىغان .

— ئۇ قانداق ئويۇندۇ ؟
— بىزنىڭ بەگ باشقا بىر يەردە كۆرۈپ كەلگەن چېغى .
— مۇسابىقە دېگىنى زادى قانداق ئويۇندۇ ـ ھە ؟
كىشىلەر مانا شۇنداق كىمە چىپىشقا قارىغاندا مۇسابىقىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا ، ئۇنى كۆرۈپ بېقىشقا قىزىقىپ قالدى .
كىشىلەرنى تېخىمۇ بەك قىزىقتۇرغان يەنە بىر ئىش ، بۇ مۇسابىقىگە نامىنى ، تەرىپىنى ئاڭلىغان ، ئاڭلاپ قورققۇسى كەلگەن «دىۋە ئادەم» نىڭمۇ قاتنىشىـدىغانلىقى ئىدى . كىشىلەر «دىۋە ئادەم» توغرىسىدا ئاجايىپ گەپلەرنى ئاڭلىغان ھەم ئاڭلىغانلىرىنى ئەجەبلىنىپ تۇرۇپ بىر ـ بىرىگە يەتكۈزۈشەتتى .
— «دىۋە ئادەم» نىڭ بېشى كالىنىڭ كاللىسىدىن يوغانمىش .
— قولىـقىنى ئېشەكـنىڭ قولىـقىدەك ئۇزۇنـكەن دەپ ئاڭلىدىم .
— تۆگىنى بىر قولىدا قورسىقىدىن تۇتۇپلا كۆتۈرۈۋېتەلەيدىكەن .
— ئېتىلىپ كەلگەن يولۋاسنىڭ بېشىنى بىر قولىدا تۇتۇپلا مىجىۋېتىپتۇ .
— بىر ئولتۇرۇشىدا بىر قوينىڭ گۆشىنى پاك ـ پاكىز يەپ بولغۇدەك .
— قاراقوشۇنلۇقلار بىلىقنى ئاغزىنىڭ بۇ بۇرجىكىدە يەپ ، ئۇ بۇرجىكىدىن قىلتىرىقلىرىنى پۈركۈپ چىقىرىۋېتەلەيدىكەن ، گۆشـنىڭ ئۇستىخانلىرىنى چايناپ پۈركۈپ چىقىرىۋېتەلەيدىكەن .
— ...
ئادەم نېمىلەرنى دېمەيدۇ ، نېمە گەپلەرنى تاپمايدۇ .
ھۆر ـ پەرىنى ھېچكىم كۆرمىگەن ، لېكىن ئۇ گۈزەللىكنىڭ سىمۋولى ، ئۇنى ھۆسن ـ جامالدا قانچىلىك سۈپەتلىسىمۇ ، ھېچـكىم : «ياق ، ئۇنچىلىك گۈزەل ئەمەس» دېمەيدۇ . جىن ـ ئالۋاسـتىنى ھەرقانداق سەت ئىبارىلەر بىلەن خۇنۈكلەشتۇرسىمۇ ، «ياق ، ئۇ ئۇنچىۋالا سەت ئەمەس» دېگۈچى چىقمايدۇ . دىۋىنىمۇ ھېچكىم كۆرمىگەن . ئۇنى بەتبەشىرىلىكتە ھەرقانداق قىياپەتلىسە ، تېخىمۇ

ئاشۇ ر ۇپ دۇنيادا بارلىكى بەتبەشىر بىلىكنى دىۋىگە مۇجەسسەملەپ قىياپەتلەيدىغانلار باركى ، «ياق ، ئۇ ئۇنچىلىك ئەمەس» دەيدىغان ئادەم يوق . «دىۋە ئادەم» چەپەرنى كۆرگەنلەردىن كۆرمىگەنلەر جىق ، بەلكى بەك جىق . كۆرگەنلەر كۆرگىنى بويىچە گېپىنى قىلسا ، كۆرمىگەنلەر ئۇ «دىۋە» بولغاچقا ، ھەرنېمىگە ئوخشاتسا ، ئاڭلىغۇچى كۆرمىگەن بولسا ، قوشۇپ ، شاخلىتىپ ھەرنېمىلەرگە تەققاسلايدۇ . مانا شۇ «دىۋە ئادەم» نىڭ كىمە چېپىش مۇسابىقىسىدىگە قاتنىشىدىغانلىقىنى ئاڭلىغاندا ، كىشىلەر دەسلەپ قورقۇش تۇيغۇسىدا بولدى ، ئەجەبلەندى . گەپ تولا ئېيتىلىپ ، قۇلاقلىرى كۆنۈپ قالغاندىن كېيىن ، بىردىنلا ئۇنىڭغا قىزىقىپ قېلىشتى . كىمە چېپىش مۇسابىقىسىنى كۆرمەكچى بولغانلار ئاقساقاللارنىڭ مۆلچەرىدىكىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ بولدى . كەلگەنلەر ئىككىنچى قېتىملىق قوشاق ئېيتىشىشقا كەلگەنلەردىن كۆپ دېگۈدەك ئىدىكى ، ھەرگىز ئۇنىڭدىن كەم ئەمەس ئىدى .

كىمە چېپىلىدىغان ئوخشاش چوڭلۇقتىكى توغراق بەگلىك تەرىپىدىن تاللىنىپ ، ئۇزۇن - قىسقىلىقى تەڭ قىلىپ كېسىلىپ تەييارلاپ قويۇلدى . كىمە چېپىشتا كېرەك بولىدىغان باگان[1] ، ئاتالغا[2] ۋە باشقا سايمانلارنى ماھىرلار ئۆزى ئېلىپ كېلىدىغان بولغانىدى . ھەربىر كىمە چېپىش ماھىرى بىر كۆتەكنىڭ يېنىدا تۇراتتى .

— «دىۋە ئادەم» ئاشۇمىكىنە ؟

— ياپىر ، بويى مېنىڭكىدەك ئىككى چىقىدىكەن .

— بېشىنى دېمەمسەن ، كالىنىڭ كاللىسىچىلىك بار ئىكەن .

— بالىلىرىمۇ ئۆزىدەك كېلەڭسىز چوڭمىدۇ ؟

— ...

كىشىلەرنىڭ پۈتۈن دىققەت - نەزىرى ، گەپ - پاراڭلىرى «دىۋە ئادەم» — چەپەرگىلا مەركەزلەشكەنىدى . ئۇ ياش چېغىدا

① باگان — بىگەن .
② ئاتالغا — تەڭنە ، ياغاچ جاۋۇرلارنىڭ ئىچىنى چاپىدىغان بىر خىل سايمان . توقسان گرادۇسلۇق ئەگرى ياغاچ بىلەن ساپلىنىدۇ ، بىسى سەل ياي شەكلىدە بولىدۇ .

چارىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ياردا ئىگىلىق، ئويتوغراقتىلا
يۈرۈپ، ئوتتۇز نەچچە يىلغىچە ئۇنى باشقىلار كۆرمىگەن، ئۆزىمۇ
قېچىنىپ ئۆزىنى باشقىلارغا كۆرسەتمىگەنىدى. شۇ يىللار ئىچىدە
ئۇنى تۇنجى كۆرگەنلەر قالاچ قاناقا، تايۇق، ئاندىن ئوماق، ئايقۇت-
لار، ئۇنىڭدىن كېيىن جاھانبەگ، كۇنچىققانبەگ قاتارلىق ئازلا
كىشى ئىدى. ئۇ ئۇچىسىغا كېپىنەك تون، يەنى يېڭى كېپىنەك
قانىتى شەكلىدە كەڭ قىلىپ تىكىلگەن بوز پالاس چاپان، پالاس
ئىشتان، پۇتىغا چورۇق، ئۇشۇقىدىن تىزىغىچە كېيىك تېرىسىدىن
تىكىلگەن توۋى يوق پايپاق كىيىۋالغانىدى. يۈزىنى قاپلىغان قويۇق
ساقال، بۇرۇتى مەزگىلىدىن بۇرۇن چاپچالىشىپ كەتكەنىدى. مۇ-
شۇ تۇرقىدا، ئۇنى بىلمەيدىغانلار ئەللىك نەچچە ياش ئەمەس،
يەتمىش نەچچە ياشلىق دەپ ئويلاپ قالاتتى.

ئاقساقاللار ئارىسىدا ئولتۇرغان جاھانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— كېمە چېپىشنى ھازىر باشلايمىز، كىم قانداق چاپسا ئۆزى-
نىڭ مەيلى. ئاخىرىدا چېپىلىپ تۈگىشىنىڭ بالدۇر - كېيىنلىكى-
گە، قانداقلىقىغا قاراپ باھالاپ، ياخشى چاپقانلارغا مۇكاپات بېرى-
لىدۇ. قېنى باشلاڭلار! — دەپ جاكارلىدى.

جاي - جايلاردىن ھەم يېڭى تۆت مەھەللىدىن كەلگەن ئون
ئىككى كېمە چاپقۇچى قوللىرىغا باگانلىرىنى ئېلىپ، كۆتەكنى
يەردە تۇرغىنىچە بويىچە ئۇستىدىن يونۇپ چېپىشقا باشلىدى. ئۇلار-
نىڭ باگان چېپىشى تېز، ھەرىكەتلىرى ناھايىتى چاققانىدى. چەپەر
بولسا تېخىچە بىر باگان چاپمىدى. كۆتەكنى ئۇيان ئۆرۈپ،
بۇيان ئۆرۈپ، تۇتۇپ - سىلاپ، ئىنچىكىلەپ كۆرۈپ بولغاندىن
كېيىن، كېمىنى ئۇستى تەرىپىدىن ئەمەس، توۋى تەرىپىدىن چې-
پىپ، توۋىنى تەييارلىۋېلىش ئۈچۈن كۆتەكنىڭ ئاستى تەرىپىنى
چېپىشقا باشلىدى. باشقىلار كۆتەكنىڭ يېرىمىنى چېپىپ كېمىنىڭ
ئۇستىنى تەييارلاپ بولۇشىغا، چەپەر كۆتەكنىڭ ئىككى ئۇچىنى
كېمىنىڭ باش - قۇيرۇق شەكلىگە كەلتۈرۈپ بولدى، ئاندىن
قۇمنى ئۇيان - بۇيان تارتىپ كۆتەكنى يېرىمىغىچە قۇمغا كۆمۈش

ھەلەكچىلىكىدە بولدى . بۇ چاغدا باشقىلار كىمىنىڭ ئىچىنى چىپ-
پىشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى . چەپەر كۆتەكنى قومغا كۆمۈپ مىدىر-
لىماس قىلىپ قويۇپ ، ئۇستىدىن ئىككى غېرىچتىنا بىر تۈت ئىلىك
چوڭقۇرلۇقتا گەزلىۋېلىپ باگان چېپىشقا باشلىدى . كىشىلەر ئۇ-
نىڭ باگانغا قاراپلا قېلىشتى . چەپەرنىڭ باگانى كىمە چاپقۇچى
باشقا ئۇستىلارنىڭكىدىن بىر ھەسسە كەڭ بولۇپ ، ھەيۋەت كۆرۈ-
نەتتى . ئۇنىڭ قولىدا باگان كۆتەككە يېرىمغىچە چېپىلاتتى . كۆ-
تەكنى گەزلەپ بولۇپ ، توغراقنىڭ ئۆسۈش يۆنىلىشى بويىچە توم
تەرىپىدىن ئىنچىكە تەرىپىگە قارىتىپ چېپىشقا باشلىدى . باشقىلار
چېپىندىلارنى ئىككى قولىدا ئوچۇملاپ ئېلىپ سىرتقا تاشلايتتى .
چېپىندىلارنى مۇشۇنداق قىلىپ پات - پات چىقىرىۋەتمىگەندە چاپ-
قىلى بولمايتتى . چەپەر باشقىلاردەك قىلمايتتى . ئۇنىڭ چېپىندى-
لارنى چىقىرىۋېتىش ئۇسۇلى ، ماھارىتى باشقىچىرەك ئىدى . چەپەر
كىمىنىڭ ئىچىگە كىرىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ بولۇپ كېپىنەك
تونىنى سېلىۋەتتى . ئۇ يەنە قانداقتۇر بىر ھەرىكەتلەرنى قىلىۋىدى ،
جاھانبەگ ، كونچىققانبەگ ، ئوماق ، تايۇق ، ئايقۇتلار كولۇپ كې-
تىشتى . كۆپچىلىك ، ھەتتا جاھانبەگنىڭ ئەتراپىدىكى ئاقساقاللار-
مۇ ئۇلارنىڭ كولۇشلىرىگە ھەيران قېلىشتى : «ئۇلار نېمىگە
كولىدىكىنە ؟ »
ئەمدى باگاننىڭ ۋەزىپىسى تۈگەپ ، ئاتالغىغا ئىش چىققان-
دى . ئون ئىككى كىمە چاپقۇچى چېپىپ چىقارغان چېپىندىلىرىنى
ئۇدۇللۇق ئوچۇملاپ سىرتقا تاشلاپ تۇراتتى . چەپەر بولسا چېپىند-
دىلارنى چاترىقى ئارىلىقىدىن ئارقا تەرىپىگە ئىتتىرىپ قويۇپ چې-
پىۋېرەتتى . چېپىندىلار بولسا پات - پات ئۇنىڭ كەينى تەرىپىدىن
قويۇندا ئۇچقان غازاڭدەك پۇرقۇلۇپ سىرتقا ئېتىلىپ تۇراتتى .
چېپىندىلار ھەربىر پۇرقۇلغاندا جاھانبەگ قاتارلىق ئاشۇ بىرنەچ-
چەيلەن قاقاقلاپ كولۇپ كېتىشەتتى . كۆپچىلىك بولسا چېپىندى-
لارنىڭ ئۇچۇپ چىقىشىنىڭ ، بەگ ۋە بەگ يېقىنلىرىنىڭ كولۇشلى-
رىنىڭ سىرىنى بىلىشەلمەي ھەيراندا ئىدى .

چەپەر كېمىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ يەنە قانداقتۇر بىر ھەرىكەتلەرنى قىلدى. بۇنىڭغىمۇ جاھانبەگ باشلىق ھېلىقىلار كۈلۈپ كېتىشتى. چەپەر كېمىنىڭ ئىچىنى چېپىش ئىشىنى تۈگەتتى. ئۇ كېمىدىن چىقىپ، كېمىنى پاتۇرۇپ قويغان قۇمدىن بىر قولىدىلا تارتىپ تۈزگە چىقىرىپ قويدى. كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا چىرايلىق بىر كېمە نامايان بولۇپ تۇراتتى. بۇ چاغدا قالغان ئون ئىككى كېمە چاپقۇچىنىڭ بەزىلىرى تېخىچە كېمىنىڭ ئىچى بىلەن ھەپىلىشىۋاتسا، بەزىلىرى كېمىنىڭ باش قىسمى بىلەن، يەنە بەزىلىرى كېمىنىڭ باش تەرىپىنى پۈتكۈزۈپ، قۇيرۇق قىسمىغا ئۆتكەنىدى... چەپەر كېپىنەك تونىنى كىيىپ، كېمىنىڭ يېنىدا قۇمدا پۇتىنى سوزۇپ ئولتۇرۇپ ئۆزى پاخلان تېرىسىدە قىلىنغان تۇلۇمدىكى سۇنى ئىچتى. ئۇ كېمە چېپىش ئىشىنى پۈتۈنلەي تۈگەتكەنىدى.

ئوماقىنىڭ ئىشارىسى بىلەن توختاق سۈتلۈك چايغا جىگدە سېلىنىپ تەييارلانغان ئۇسسۇلۇق ئاپىرىپ بەردى. بۇنداق ئۇسسۇلۇق قىلىشقا ئايقۇت ئۇستا ئىدى. چەپەر ئۇسسۇلۇقتىن ئىككى ئوتلام ئىچىپلا ئۇنىڭ تەمىنىڭ ئۆزگىچە ئىكەنلىكىنى بىلدى. چەپەر توختاققا قاراپ:

— سەن ئوماقىنىڭ بالىسى توختاققۇ. سىلەر ئويتوغراقتىكى ياتقۇچۇمدا① بىر ئاخشام قونۇپ ئۆتكەن. سەن ئويتوغراققا يەنە بىر بار. قاچانلا بارساڭ، ئاتاڭ بىلەن بارساڭمۇ بولىدۇ. مەن ساڭا بىر كېمە چېپىپ قوياي، — دېدى.

كېمە چېپىش داۋام قىلماقتا. ئۈچ كېمىنىڭ قۇيرۇق قىسمى بىلەن ئىككى كېمىنىڭ ئىچىنى تەكشىلەشلا قالغانىدى. چەپەر بىر كېمە چاپقۇچىنى كېمىدىن چىق دەپ ئىشارە قىلدى. ئۇ كىشى چەپەرنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندىمۇ، چۈشەنمىدىمۇ، بۇ نامەلۇم، ئۇ چەپەرگە ھەيرانلىقتا قاراپ قويۇپ كېمىدىن چىقتى. چەپەر ئۆزىنىڭ ئاتالغۇسىنى ئېلىپ كېمىنىڭ ئىچىگە كىرىپ يۈكۈنۈپ ئول-

① ياتقۇچۇم — ياتىدىغان يەر، ياتىدىغان بىر ماكان.

تۇرۇپ كىمىنى تەكشىلەپ چىپىشقا باشلىدى .
جاھانبەگ ئۇنى ئۆز-ىنىڭ بىر ي‍اراق ئېتى بىلەن تارتۇقلى-
ماقچى بولغانىدى ، ئەمما بەگ ھازىر ئويلىنىپ قالدى . «ئاتنى ئۇ
نېمە قىلىدۇ ، مىنسە ئات ئۇنى كۆتۈرەلمەيدۇ ، بىر يوغان ئۇي
بەرسەم ، ئاستا ماڭىدۇ ، دەپ مىنمەيدۇ . مىنگۇدەك بىر نەرسە
بەرسەم بولىتتى» . بەگ ئۇنىڭ قىشمۇياز پىيادىلا ماڭىدىغانلىقىنى
كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ، ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى ، كۆڭلى بۆلەكچە
بولدى . «بىر بۇغرا تۆگە بېرەي» . ئۇ شۇ خىيالغا كەلدى ـ دە ،
بۇ خىيالىنى يېنىدا ئولتۇرغان تۆلەك بوۋىغا ئېيتتى .
— بۇ ئويۇڭ بەك ياخشى بوپتۇ . بىر مىلىنىڭ ئون بولغاي ،
تەڭرىم دېگىنىڭنى بەرگەي ، — دېدى تۆلەك بوۋا ، سۆيۈنۈپ كەت-
كىنىنى تىلەك بىلەن بىلدۈرۈپ .
جاھانبەگ كىمە چىپىشنى كۆرگىلى كەلگەن بىر ئادىمىنى
چاقىرىپ ئۇنىڭغا بىرنېمىلەرنى دېدى . ئۇ ئەتراپتا باغلاغلىق تۇر-
غان بىر ئاتنى يېشىپ مىنىپلا چىپىپ كەتتى .
كىمە چىپىش تۈگىدى . ئون ئىككى ئاقساقال ، جاھانبەگ ،
كونچىققانبەگ ، تۆلەك بوۋىلار چىپىلغان كىمىلەرنى بىرمۇبىر
كۆرۈپ چىقتى . چەپەر ھەممە جەھەتتە بىرىنچىلىكنى ئالدى .
ئۇ چاپقان كىمىنىڭ ئىچىنىڭ رەندىلىگەندەك سىلىقلىقى ، تەرەپلى-
رىنىڭ قېلىن ـ نېپىزلىكىنىڭ مۇۋاپىقلىقى ، تەكشىلىكى ، باش
قىسمىنىڭ چىرايلىقلىقى باھالىغۇچىلارنى تولۇق قايىل قىلدى ھەم
ھەيران قالدۇردى . ئۇلار ئۇنىڭ نامىنى ، ئاجايىپ ـ غارايىپ ،
غەلىتە تەرىپلىرىنى ئاڭلىغان بولغاچقا ، ھازىر ھەممىسى ئۇنىڭغا
باشقىدىن سەپسىلىپ قاراشتى . كېلەڭسىز يوغانلىقىنىلا دېمىسە ،
ئۆزلىرىگە ئوخشاشلا بىر ئادەملىكىنى ھېس قىلدى ۋە مۇشۇ كې-
لەڭسىز كۆرۈنۈشى تۈپەيلىدىن كىشىلەردىن ئايرىلىپ قوملۇق ئى-
چىدە يالغۇز ياشاۋاتقىنىدىن ئىچى سىيرىلدى ؛ «بىر ئۆمۈر مۇشۇن-
داق ئۆتۈپ كېتەرمۇ» دېيىشتى .
باشقىلارمۇ «دىۋە ئادەم»نى يېقىنىدىن كۆرۈپ باقماقچى بولۇپ

بىردىن - بىردىن كېلىپ ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى .
جاھانبەگ ماڭدۇرۇۋەتكەن كىشى يوغان ، سېمىز بىر بوغرا تۆگىنى يېتىلەپ كېلىپ ئوتتۇرىدا توختۇپ تۇردى . جاھانبەگ تۆگەنىڭ چۇلۋۇرىنى قولىغا ئېلىپ :

— چەپەر ، سېنىڭ كېمە چىپىشتىكى تېز - چاققانلىقىڭ ، ئۇستىلىقىڭغا مەن بۇ تۆگىنى ساڭا تارتۇق قىلدىم ، — دەپ ، تۆگىنىڭ چۇلۋۇرىنى چەپەرگە سۇندى .

چەپەر جاھانبەگكە شۇنداق بىر قارىدىكى ، ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىكى مەنىنى ئىپادىلەپ بەرمەك ، تەسۋىرلىمەك قىيىن ئىدى . يالغۇزلۇقتا ، ئاتىسىنىڭ ئاگايى بېشىدا تولا يىغلاپ ، نەم دىدارى قالمىغان كۆزىدە لۆممىدە پەيدا بولغان ، لىغىرلاپ تۇرغان ئىككى تامچە ياش ئۇنىڭ پۈتۈن دەرد - ھەسرىتىنى ، جاھانبەگدەك ياخشى ئادەملەرگە بولغان رەھمەت - مىننەتدارلىقىنى بىلدۇرۇپ تۇراتتى . ئۇنىڭ كۆزىدىكى دەرد - ھەسرەت يېشىنى كۆرۈپ ئايقۇت ، ئۇجۇلخانلار ئۆزىنى بېسىۋالالمىدى ، ئۆپكىسى ئۆرۈلگەندەك ھېقىقداپ يىغلاپ كەتتى . «يىغا - يىغىنى كەلتۈرىدۇ» دېگەندەك ، ئۇمۇ ، بۇمۇ كۆزىگە ياش ئالدى ، كۆزىگە ياش كەلگەنلەر جىق ئىدى .

چەپەرنىڭ كېمە چىپىش مۇسابىقىسىگە كېلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخان مەسلىھەتلىشىپ ، ئۇنىڭغا ئەڭ ياخشى تورقا تالاسىدا توقۇلغان رەختتە بىر چامچا ، تورقا - چىگە تالاسى بىلەن يۇڭ يىپتا توقۇلغان سىپتا چەكمەندە ئىشتان ؛ چەچكەن[1] ، پۈتىغا يۇڭ پايپاق تىكىپ - ياساپ تەييارلاپ قويغانىدى . ئايقۇت چەچكەننى ، ئۇجۇلخان ئىشتان ، چامچا ، پايپاقنى : «بۇ بىزنىڭ ساڭا تارتۇقىمىز» دەپ بەردى ؛ چەپەرنىڭ كۆزىگە يەنە بىر قېتىم ياش كەلدى .

چەپەرنى تارتۇقلاپ بولغاندىن كېيىن جاھانبەگ كېمە چىپىش مۇسابىقىسىگە قاتناشقان ئۇستىلار قايسى مەھەللىدىن كەلگەن بولسا ، چاپقان كېمىسى شۇ مەھەللىگە تەۋە-

---

① چەچكەن — تىزدىن قاشايدىغان يۇڭ چاپان .

كىمنى شۇ مەھەللىلەرنىڭ ئاقساقاللىرى مەسئۇل بولۇپ ئىلىپ كەتسۇن . چەپەر چاپقان كىمنى قالاچ قاناقانىڭ كۆكۆنەۋرىسى بۇلاغا بەرسەك ، ئاقساقاللار ، نىمە دەيسىلەر ؟ — دەپ سورىدى .
— بولىدۇ ، بۇلاغا بىرەيلى ، — دىدى ئاقساقاللار .
كىمە چىپىش مۇسابىقىسى تۈگىدى .
جاھانبەگ چەپەرگە يىقىن كىلىپ :
— قالاچ قاناقانىڭ ساڭا دەيدىغان گىپى بار ئىكەن ، — دىدى .
جاھانبەگ بىلەن چەپەر قالاچ قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى .
«ھەقىچان ھىلىقى توغراق كۆتىكىنى قانداق چىپىشنىڭ گىپى» دەپ ئويلاپ قالدى تۈلەك بوۋا .
كىمە چىپىش مۇسابىقىسىگە چەپەرنىڭ قاتناشقىنى بەك ياخشى بولدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كەينىدىن غايىۋانىسىگە توقۇلغان ھەممە ، ھەرقانداق جەمە گەپلەرنىڭ يىلتىزىغا باغان چىپىلدى ، ئۇنداق گەپلەر تىمتاس بىسىقىپ ، ئۇنىڭ ئورنىنى چەپەر توغرىسىدىكى يىڭى ياخشى تەرىپلەر ، ئالقىش ، مەدھىيىلەر ، ھىسداشلىقلار ئىگىلىدى ، ئۇ توغرۇلۇق ئاجايىپ ئىسىل قوشاقلار توقۇلۇپ ، تارىم سۈيىگە قوشۇلۇپ كەتتى .

9

تۆت مەھەللە كىشىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى قىشچە يەيدىغانغا بىلىق تۇتقىلى ، بىر قىسىملىرى گۆش ئوزۇقلۇقى ئۈچۈن ئوۋغا چىقىپ كىتىشتى . مەھەللىدە قىرى - چۇرىلەر ، ئاغرىق - ئاغرىقچانلار ، ئايالالار ، بالىلارلا قالدى . بىلىق تۇتقىلى كەتكەنلەر ئىچىدە تىخى ئايالالارمۇ بار ئىدى . ئۇلار تۇتۇلغان بىلىقلارنى ئۇدۇللۇق مايتۇچاق بىلەن ئۇرۇش ، ئىچ - قارنىنى تازىلاپ پوستلىقنى①ئايرىۋىلىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىدۇ . مەھەللىدە بىلىق تۇتۇشقا ، ئوۋغا يارايدىغان ئەرلەردىن بۇلالا قالغانىدى . ئۇ قاناقانى خوتۇنىغا

① پوستلاق — بىلىق كۆپتۈرگۈچى ، بىلىق ئۆپكىسىمۇ دىيىلىدۇ .

تاشلاپ قويۇپ يىراققا كېتەلمەيتتى . ئۇلار قىشلىق بېلىق ، گۆش ئوزۇقلۇقىنى قانداق غەملەيدۇ ؟ مەھەللىدىكىلەر قىشلىق ئوزۇقلۇق غەملىگىلى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئوماق ، تايۇقلار ئۇ ئىش ئۈستىدە كۆنچىققانبەگ بىلەن مەسلىھەتلەشكەندى .

— ئۆزىمىزنىڭ بېلىق ، گۆشىنى غەملىگەچ قاناقالارغىمۇ غەملەپ كېلەيلى ، — دېدى جاھانبەگ .

— بېلىق تۇتقىلى نەگە بارىمىز ، بىز بۇ تەرەپلەرنىڭ ئەھۋالىنى بىلمەيمىز ، — دېدى تايۇق .

تايۇقنىڭ گېپىنى تولۇقلاپ ئوماق دېدى :

— بەگدە كېمە بولغان بىلەن بىزدە كېمە يوق . ئۈچىمىز بىر كېمىگە چىقىۋېلىپ قانچىلىك بېلىق تۇتىمىز . بۇ چاغقا كىشىلەر كېمىلەرنى ئېلىپ كېتىپ بولدى .

— كېمىدىن غەم قىلمايلى ، چەپەر چېپىپ بۇللاغا بەرگەن كېمە بارغۇ ، شۇنى سۇغا سالىمىز ، — دېدى كۆنچىققانبەگ .

ئۇلار مەسلىھەتنى شۇنداق پىشۇردى . بۇللانىڭ كېمىسىنى بىر ئاتقا ، ئىككى گۆلمە ، بىرنەچچە تاغار ، سانجىغاقلارنى يەنە بىر ئاتقا ئارتىپ ، ئۆزلىرى بىردىن ئاتقا مىنىشىپ ، تارىم دەرياسىنىڭ قاراقوشۇن كۆلىگە قۇيۇلىدىغان ئېغىزىنى مەنزىللەپ مېڭىپ كەتتى . كۆنچىققانبەگنىڭ كېمىسى شۇ يەردىكى بىر غارغالتىغا باغلاقلىق ئىدى .

بۇلار كېلىپ كۆردىكى ، كۆل ئاغزىدا ، دەريانىڭ كۆلگە قۇيۇلۇش ئاغزىنىڭ يۇقىرىسىدا ۋە كۆل ئىچىدە بولۇپ ، يىگىرمىدەك كېمىدە كىشىلەر گۆلمە ياكى سانجىغاقلاردا بېلىق تۇتۇپ يۈرەتتى .

— بۇ يەردە بېلىق تۇتۇۋاتقانلار جىقكەن ، بىز قانداق قىلىمىز ، نەگە بېرىپ تۇتىمىز ؟ — دەپ ئوماق كۆنچىققانبەگدىن سورىدى .

لوپلۇقلاردا ئايرىم بىر ئائىلە ، بىرنەچچە ئائىلە ياكى بىر جەمەت كىشىلىرى كىچىك - كىچىك كۆل بويلىرىنى ماكان تۇتۇپ ئولتۇرغان بولسا ، باشقىلار ئۇ كۆلگە بېلىق تۇتقىلى ، ئوۋ ،

قۇش تۇخۇملىرىنى يىغقىلى بارمايدۇ . چوڭ كۆل ، دەريالاردا ئۇن-
داق ئەمەس . ئۇ بەگ ، بۇ ئاقساقال ، بۇ پۇقرا دەپ ئايرىلمايدۇ .
ھەركىم ھەرقانداق يەردە تۇتىدىغىنىنى تۇتىدۇ ، يىغىدىغىنىنى يى-
غىدۇ ، ھېچكىمگە ھېچكىم كاشىلا قىلمايدۇ ياكى : «ئۇ يەرگە
ئۆت ، بۇ يەردە تۇت» دەپ مەجبۇر قىلالمايدۇ ، زورلىيالمايدۇ .
ئەمما چوڭلارنى ھۆرمەتلەپ ، ئاجىز ، ئىلاجسىزلارغا يول قويۇپ
ئورۇن ئۆتۈنۈپ بېرىدىغان ، بىللە تۇتۇشۇپ بېرىدىغان ، ھەتتا ئۆ-
زىنىڭ تۇتقان ، يىغقانلىرىدىن بېرىۋېتىدىغان ئىشلار بولۇپ
تۇرىدۇ .

— بىز قاراقوشۇن كۆلى بىلەن چىۋىنلىق كۆل ئارىلىقىدىكى
بولتاغا① بارايلى ، — دېدى كۇنچىققانبەگ .

ئۇلار ئاتلىرىنى كۆل بويىدىكى ئوتلاقىقا قويۇپ بەردى . بۇللا-
نىڭ كېمىسىنى سۇغا سېلىپ ، ئىچىگە نەرسە - كېرەكلەرنى تاشلى-
دى . كۇنچىققانبەگ كېمىسىنى يەشتى . ئۇنىڭ كېمىسى كىچىكرەك
بولۇپ ، ئۇنى ئارانلا كۆتۈرەتتى . تايۇق بىلەن ئوماق بۇللانىڭ
كېمىسىگە چىقتى . ئادەتتە كېمە كۆتەكنىڭ يۇمىلاق شەكلى بويى-
چىلا چېپىلاتتى ، ئىچىدە ئەركىن ھەرىكەت قىلماق ئەپسىز بولۇپ ،
ئوڭايلا غايقاڭلاپ كېتەتتى ، كۆمتۈرۈلۈپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ
كۆپ كۆرۈلەتتى . چەپەر كۆتەكنىڭ ئاستىنى ئۇچتىن بىرىگىچە تۈز
ياپىلاقلىۋېلىپ ، ئىچىنىڭ تۈۋىنىمۇ تۈز قىلىپ چاپقانىدى .

— پاھ ! — دەۋەتتى ئوماق ، كېمىنى شورۇق بىلەن ئىككى
قېتىملا تاياپ بېقىپ ، — ئەجەب ئىتتىك ماڭىدىكەن ، يورۇشىنىڭ
سىلىقلىغىچۇ ، تەۋرىنىپمۇ قويمايدىكەن ، تايىغان ئادەمگىمۇ راھەت
ئىكەن .

كېمىنىڭ تېگى تۈز قىلىپ چېپىلسا ، كېمىنىڭ سۇغا پېتىشى
ئاز بولىدۇ . بۇنداق كېمىنى تاياشقا كۆپ كۈچەشمۇ كەتمەيدۇ ،
مېڭىشىمۇ تېز بولىدۇ .

«چەپەر كېمىنى بۇنداق چېپىشنى قانداق ئويلاپ تاپتىكىنە»

---

① بولتا — ئىككى كۆلنى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرىدىغان ئېقىنچە ، بوغۇز .

ئوماق بىلەن تايوق شۇنداق دېيىشتى . ئاغزىدىن چىقارمىغىنى بىلەن ، چەپەرگـە شۇنداق بىر كېـمە چاپـتۇرۇۋېلىشنىمۇ كۆڭلىگە پۈكۈشتى .

ئوماق بىلەن تايوق كېمىنى شۇرۇق بىلەن نۆۋەتلىشىپ تاياپ ، كۈنچىققانبەگدىن خېلىلا ئـۇزاپ كەتـتى . تايـوق كېـمە تاياشتىن توختاپ :

— بەگ ئوغلىنى ساقلىغاچ بېلىققا قاراپ باقايلى ، — دېدى .

ئىككىسى كېمىدە ئۆرە تۇرۇپ ئىككى تەرەپكە سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى .

— بېلىق ! بېلىق جىقـكەن ، — دېـدى ئوماق ، يەنە قوشۇپ دېدى ، — گۆلمە تاشلايلىمۇ ؟

— سانجىغاقتا تۇتۇپ باقمايلىمۇ ، — تايوق سانجىغاقتا بېلىق تۇتۇشنى سېغىنىپ قالغانىدى ، شۇڭا ئوماققا مەسلىھەت سالدى .

ئوماقمۇ بولاقكۆلدە سانجىغاقتا بېلىق تۇتقاندىن بېرى سانجىغاق ئىشلەتمەي ، ئۆزىنى سانجىغاق ئىشلىتىشنى ئۇنتۇپ قالغاندەك ھېس قىلىدىغان بولغانىدى . شۇڭا تايوقنىڭ گېپى تۇگمەيلا قولىغا سانجىغاقنى ئېلىپ بولدى . ئاڭغىچە كۈنچىققانبەگمۇ يېتىپ كەلدى . ئۈچى ئۈچ تەرەپتە بوياقتىن قاچسا ئۇ ، ئۇياقتىن قاچسا بۇ سانجىپ يۈرۈپ ، بىر ئاش پىشتىمغا يەتمىگەن ۋاقىتتا يىگىرمىدەك بېلىق تۇتتى .

— كۆل ئېغىزىدا ئادەم جىق بولغاچقا ، بېلىقلار قېچىپ مۇشۇ يەرگە كېلىۋالغان ئوخشايدۇ ، گۆلمە تاشلايلى ، — دېدى كۈنچىققانبەگ .

گۆلمىنى يېيىپ تاشلاشقا كۈنچىققانبەگ ئۇستا ئىدى . ئۇلار ئىككى كېمىنى ئۇزۇنىغا قاتار توختىتىپ تۇرۇپ چوڭراق گۆلمىنى يېيىپ تۇرۇپ ، «ھە» بىلەن تەڭ تەكشى تاشلىدى . گۆلمىنىڭ بىر تەرىپى ئاستا ـ ئاستا سۇ ئاستىغا چۆكۈشكە باشلىدى . گۆلمە تېخى تولۇق چۆكۈپ بولمايلا خېلى قاتتىق سىلكىنىشكە باشلىدى . ئۇلار كېمىنى ئاستا ماڭدۇرۇپ ، گۆلمىنى يېرىم ھالقا شەكلىگە كەلتۈر-

دى ، گۈلمە ئىغىرلاشتى .

— تېز يىغايلى ، — دېدى كۈنچىققانبەگ .

گۈلمىنى يىغىپ ئىككى ئۇچىنى تۇتاشتۇردى ، تارتىپ كېمىگە ئالماقچى بولۇۋىدى ، ئۇچىنىڭ كۈچى يەتمىدى . ئۇلارنىڭ مۆلچەردە گۈلمىگە چۈشكەن بېلىق جىق ئىدى . كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇق بېلىقلارنىڭ سۆرەپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن گۈلمىنىڭ ئىككى ئۇچىنى كېمىگە قويۇپ بېسىپ ئولتۇردى . ئوماق بېلىقلارنى بىر-دىن - بىردىن ئېلىپ مايتۇچاق بىلەن بېشىغا ئۇرۇپ هوشسىزلان-دۇرۇپ كېمىگە تاشلاۋەردى . گۈلمە يەڭگىللىگەندىن كېيىن كېمى-گە تارتىپ چىقاردى - دە ، ئۇچىلىسى تەڭلا :

— پاھ ! پاھ ! — دېيىشىپ كەتتى .

بېلىقلارنىڭ ئارىسىدا ئون بەش ياشلىق بالا چوڭلۇقىدا بىر پاقا باش چار قاسىراقلىق بېلىق تۇراتتى . ئۇلار ئالدى بىلەن چار بېلىقنى هوشسىزلاندۇرغاندىن كېيىن ، قالغان بېلىقلارنى هوشسىزلاندۇردى . بۇ بېلىقلارنى تاغارغا قاچىلاپ قىرغاققا ئاچە-قىپ قويۇپ تۇرمىسا بولمايتتى . بېلىقنى بۇللانىڭ كېمىسىگە سې-لىپ ، كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇق بولتاغا يېقىنراق قىرغاق تەرەپكە كەتتى . ئوماق كۈنچىققانبەگنىڭ كېمىسىدە بېلىق تۇتۇپ تۇرغىلى قېلىپ قالدى . تايۇقلار قىرغاققا يېقىنلاشقۇچىلىك ئارىلىقتا ، ئو-ماق يوتىدەك چوڭلۇقتىكى بېلىقتىن بەشنى سانجىپ تۇتۇپ بولدى . بۇ ، كۆل ئاغزى تەرەپتە بېلىق تۇتقۇچىلارنىڭ جىقلىقىنىڭ پايدىسى ئىدى . ئۇلاردىن ئۇركۈگەن بېلىقلار بۇ تەرەپكە كېلىۋالغانىدى . ئوماق كۈنچىققانبەگلەرنى قىرغاققا يەتكەندۇ ، دەپ قاراپ ، بىر كىشىنىڭ قىرغاقتا ئاتلىق تۇرغىنىنى كۆردى . ئۇ كىشى كۈنچىق-قانبەگلەرگە قاراپ تۇراتتى ، ئەمما كېمە توختاپ قالغانىدى . كۈن-چىققانبەگ بىلەن تايۇق كېمىنى هەرقانچە تاياپمۇ ئورنىدىن قوزغى-يالمايۋاتاتتى .

«هەي ، كېمە بايىردا[1] تۇرۇپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ جەزمە-

---

① بايىر — كۆلنىڭ قىرغاق تەرەپ تېيىز يېرى .

لەشتۈردى ئۇماق. راست، كېمە بايىرغا بېرىپ توختاپ قالغاندى. بۇنداق چاغدا قانداق قىلىشنى بۇ يەردىكى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. كۇنچىققانبەگ بىلەن ئۇماق كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدىكى بېلىق قاچىلانغان ئىككى تاغارنى باش تەرىپىگە ئاپاردى. كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپى سەل كۆتۈرۈلدى، ئاندىن ئىككىسى كېمە بېشىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن شۇرۇقنى سۇ تېگىگە تىركەپ تەڭ كۇچىۋىدى، كېمە كۆلنىڭ ئىچى تەرەپكە قوزغىلىپ بايىردىن چىقتى. ئۇلار كېمىنى ئۇدۇل بولتا تەرەپكە تاياپ كەتتى. قىرغاقتىكى ئاتلىق كىشىمۇ بولتا تەرەپكە ماڭدى. ئارلىق خېلى يىراق بولغاچقا، ئۇماق ئۇ كىشىنى تونۇيالمىدى. «كىمدۇ، بىر مۇھىم ئىش بىلەن كۇنچىققانبەگنى ئىزدىگەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ.

كۇنچىققانبەگلەر بولتا ئاغزىغا بېرىپ قىرغاققا چىقىشىغا، ھېلىقى كىشى ئىككىسىگە بىرنېمىلەرنى دېگەندەك قىلدى. بۇنى ئۇماق كۆرۈپ تۇردى. كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئۇماق تەرەپكە قاراپ: «بۇياققا كەل» دېگەن ئىشارىنى قىلدى. «ئۇ كىشى مېنى ئىزدەپ كەلگەن ئوخشىمامدۇ. نېمە ئىش بولغاندۇ؛ ئۆيدە يا مەھەللىدە بىر ئىش بولدىمۇ نېمە؟» ئۇماق شۇلارنى ئويلاپ سەل جىددىيلەشكەندەك بولدى ـ دە، كېمە تاياشتىكى ماھارىتى بىلەن تېزلا يېرىم ئارلىققا كېلىپ بولدى. ئۇماق كەلگەن كىشىنى تونۇۋدى، ئۇ بۇللا ئىدى. ئۇماقنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى، بەدىنى مۇزلىغاندەك بولدى. «قاناقا...» ئۇماق ئۆيىنىڭ ئاخىرىنى خىيالىغا كەلتۈرەلمىدى. كېمىنى قۇيۇندەك تاياپ قىرغاققا يېقىنلاپ، كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇقنىڭ چىرايىغا قارىدى. ئۇلاردا بىرەر جىددىيلەشكەنلىكنىڭ ئالامىتىنى كۆرمىدى. بۇللاغا قارىدى. ئۇمۇ خاتىرجەم، بەلكى جىلمىيىپ تۇرغاندەك كۆرۈندى.

— چەپەر كەپتۇ، ئۇ ساڭا سەككىزدەك قوي، بىرنەچچىدىن كېيىنك، جەرەن ئەكېپتۇ، — دېدى كۇنچىققانبەگ، ئۇماق قىرغاققا چىقىشىغا.

ئۇماق بەگ ئوغلىنىڭ گېپىگە قوشۇمچە قىلدى:

— كۆڭلۈگىدىكىنى تېپىپتۇ، ساڭا بىر كىمە چىپىپ ئالغاچ كېپتۇ.

ئۇماق ھەيران قېلىپ دېدى:

— چەپەر ماڭا… قوي، كېيىك، جەرەن، يەنە كىمە ئەكېپتىمۇ؟!…

— مەھەللىدىكى چوڭلار: «ئۇماق ئۆزى كېلىپ تاپشۇرۇۋالسۇن» دەپ، چاقىرغىلى مېنى ئەۋەتتى، — دېدى بۇللا.

ئۇنىڭ چوڭلار دېگىنى قالاچ قاناقا، تولەك بوۋا، جاھانبەگلەر ئىدى.

ئۇماق بۇللادىن سورىدى:

— قاناقا قانداقراق تۇرىدۇ؟

— كۈندىكىدەك، خېلى ياخشى.

— ئۇماق، — دېدى كۈنچىققانبەگ، — سەن ھازىرلا ماڭ، قاناقالارغا، ئۆيۈڭگە بېلىقتىن بىر تاغار ئالغاچ كەت، ئۇلار يېڭى بېلىق يېمىگىلى خېلى بولۇپ قالدى. ماۋۇ چوڭ بېلىقنى چەپەرگە ئالغاچ بار. ئۇنىڭ بېلىق تۇتۇپ كېلىدىغان يېرى بەك يىراقكەن، شۇ بىچارە يېسۇن.

بۇ ئۇماقنىڭ كۆڭلىدىكى گەپ ئىدى.

چوڭ بېلىق بىلەن بىر تاغار بېلىقنى كۈنچىققانبەگنىڭ كىمىسىگە بېسىپ، ئۇماق بىلەن تايۇق كېمىنى تاياپ كۆل ئاغزى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى، بۇللا كۆل ياقىلاپ ماڭدى.

ئۇلار بىر تاغار بېلىق بىلەن چوڭ بېلىقنى بىر ئاتقا ئارتىپ يۈختىلاپ تاڭدى. ئۇماق بىلەن بۇللا ئاتلىرىغا مىنىۋاتقاندا، تايۇق:

— كېلەلمىگۈدەك بولساڭ ئاتنى بۇياققا كېلىدىغانلاردىن ماڭدۇرۇۋېتەرسەن، — دەپ كېمە تەرەپكە ماڭدى. ئۇماقلار مەھەللە تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

بۇ چاغدا كۈننىڭ ئۇۋۇسىغا يانپاشلايدىغانغا كۆپ ۋاقىت قالمىغانىدى. ھېلىمۇ ياخشى يول بىلمەس بۇ ئىككى يېگىت كەلدىۋايىغا ئابدالدا تۇغۇلۇپ، ئابدال بىلەن قاراقوشۇن، چىۋىنلىق، تاتىما ۋە

لوپ كۆللىرى ئارىلىقىدا چوڭ بولغان بىر كىشى ھەمراھلىقىدا كەينىدىن يېتىشىپ كەلدى.

ئۇلار مەھەللىگە تاڭ ئاتارغا ئاز قالغاندا يېتىپ كەلدى. ھازىر چەپەرنىڭ قايسى ئۆيدە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەچكە، ئۇنىڭ بىلەن ئەتىگەنلىككە كۆرۈشمەكچى بولۇشتى، بىلىقنى ئەتىگەنلىككە بىر ياق قىلايلى دېيىشىپ، ھەرقايسىسى ئۆز ئۆيى تەرەپكە ماڭدى. بىلىق ئارتىلغان ئاتنى ئوماق يېتىلىۋالدى.

چەپەرنى جاھانبەگ ئاخشام ئۆيىگە ئېلىپ كەتكەنىدى، ئەتىگەندە ئۇنى باشلاپ قاناقانىڭكىگە كەلدى. ئارقىدىنلا تولەك بوۋا بىلەن ئوماق كىرىپ كەلدى. ئوماق قالاچ قاناقا، جاھانبەگ، چەپەرلەردىن بىرقۇر ئەھۋال سوراپ بولۇپ، ئۇلاپلا چەپەردىن:

— ماڭا كىمە چېپىپ ئەكەلگىنىڭغۇ مەيلى بوپتۇ، قوي، جەرەن، كېيىكلىرىڭدىنمۇ ئەكېلىپسەن. بۇ نېمە قىلغىنىڭ، ئۇلار سېنىڭ جېنىڭ ئىدىغۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئوماق گەپ قىلىۋېتىپ چەپەرگە سەپسېلىپ قارىدى. ئۇ بۇلار بىرىنچى قېتىم كۆرۈشكەندىكىدىن روشەن جۇدەپ قالغانىدى. ئۇ چ ھەپتىنىڭ ئالدىدىكى كىمە چېپىش مۇسابىقىسىگە قاتناشقان چىغىدىكىدىنمۇ ئورۇقلىغاندەك كۆرۈندى. «ئاغرىقچان بولۇپ قالدىمۇ نېمە» دىگەن خىيال ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەچتى.

— ئۇ ماللارنى راست مەن جېنىمدەك ياخشى كۆرىمەن، لېكىن ھازىر ئۇلارغا بىر خىل كېسەل يېپىشىۋاتىدۇ. بىرنەچچىسى ئۆلدى. يېقىن ئاقساقاللارنىڭ دەسلەپكى كېڭىشىدە جاھانبەگ ئاتىمىشبولاق ئاقساقىلى تۇرغان ئاغىنغا ماڭا ياندىش بولغىلى ئۈچ ئۆيلۈك ئادەمنى ئەكېلىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشنى تاپىلاپتىكەن. تۇرغان ئاغا شۇنداق قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ قويلىرىدىن بىرئىككىسى ئۆلۈۋىدى، ئۇلار قورقتى، كەتمەك بولۇۋاتىدۇ. مەن ئۆز جېنىم بىلەن قالغاندا ماللارغا قاراپ بولالمىغۇدەكمەن، — دېدى چەپەر، ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىغۇدەك كۆڭۈل يېرىمچىلىقى بىلەن. بىر نەرسىنى قولدىن چىقىرىپ قويۇشقا كۆز قىيماسلىق،

چىڭ يېپېشىۋېلىش ياخشى كۆرگەنلىكىنىڭ مۇكەممەل ئىپادىسى ئەمەس. مۆرتى كەلگەندە سەن ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقى، بەخت-سائادىتى ئۈچۈن ئۇنىڭدىن ۋاز كېچەلىسەڭ، قۇربان بېرەلىسەڭ، مانا شۇنداق قىلالىساڭ، سەن ئۇنى ھەقىقىي ياخشى كۆرگەن بولىسەن، بولمىسا ئۇنى نابۇت قىلىسەن، بۇ خۇددى ئېگىز كۆتۈرىمەن دەپ ئاۋايلىماي سۇندۇرۇۋەتكەندەكلا بىر ئىش.

چەپەر ھازىر مانا شۇنداق قىلىۋاتاتتى. ماللىرىنىڭ ساقلىقى، ھايات قېلىشى ئۈچۈن ئۇلارنى ئۆز ئىختىيارى، ئۆز قولى بىلەن باشقىلارغا بېرىۋەتكىلى ئەكەلگەنىدى.

بۇللا پىشۇرۇلغان چوڭ ـ چوڭ يېڭى بېلىقتىن تۆتنى يوغان تەڭنىگە سېلىۋېلىپ ئوتتۇرىغا قويۇۋېتىپ:

— تونۇگۇن ئۇماق ئاغامالار تۇتقان يېڭى بېلىق، — دەپ قويدى.

ئوماق قاراقوشۇنلۇقلار ئۇسۇلى بويىچە بېلىقلارنى بىر ـ بىرلەپ قۇيرۇقىدىن تۇتۇپ ئاستا كۆتۈرۈپ سىلكىپ، ئومۇرتقا، قىلتىرىقىدىن گۆشىنى ئايرىپ قويدى. بىر قاچىغا بېلىق گۆشىدىن ئېلىپ قاناقاغا بەرگەندىن كېيىن، بۇللا قوشۇلۇپ بەشى تەڭنىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ، بېلىق گۆشىنى ئوشلاپ ئېلىپ يېيىشكە باشلىدى. گۆش ئارىسىدا قېلىپ قالغان ئۇششاق قىلتىرىقلار ئۇلارنىڭ جاۋغىيىدىن تېرە داستىخانغا چۈشۈپ تۇراتتى، ئۆزلۈكىدىن چۈشمەي جاۋغىيىدا تۇرۇۋالغان «جاھىللىرىنى» ئۇدۇللۇق پۇرقۇپ تۇرۇشاتتى. بېلىقنى بۇنداق يېيىشتە، بۇلار ئىچىدە ئوماققا يېتىدىغىنى يوق ئىدى. بېلىق گۆشىنى يەپ بولۇشىغا ئالتۇن يېڭى بېلىق شورپىسىغا سۇيۇقراق چېلىپ ئېتىپ سوۋۇتۇلغان ئۇجۇل ئۇمىچىدىن بىر قاچىدا ئەكىرىپ قاناقاغا بەردى، ئاندىن تەڭنىگە ئۇسۇپ سوۋۇتۇلغان ئۇجۇل ـ جىگدە تالقان بولمىقىنى ئەكىرىپ قاچىلارغا ئۇسۇپ ئولتۇرغانلارغا بېرىپ بولۇپ چىقىپ كەتتى.

بولماق ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن چەپەر:

— مەن قايتاي، خىيالىم ماللىرىمدا قالدى، — دەپ ئورنى-

ـدىن تۆردى . يېڭى تام ئۆيدىمۇ ئۇنىڭ بېشى تورۇسقا تاقىشىپ قېلىپ ، ئېگىشىپ قالغانىدى .

ئوماق بۇللانى بىر يانغا تارتىپ ، قولىقىغا بىرنېمىلەرنى دې-ـدى . بۇللا ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ بىرپەستىن كېيىن ئاخشامقى چوڭ بېلىقنى سۆرەپ كىردى . بېلىقنى كۆرۈپ ھەممىسى بۇللاغا قارىدى . بۇللا ئوماققا قارىدى . ئوماق :

— تونوگون گۆلمە تاشلاپ توتۇۋالدۇق . كونچىققانبەگ بۇ بېلىقنى چەپەرگە بېرىشىمنى ئېيتتى ، — دېدى .

ئوماقنىڭ گېپى تۈگىشىگە تۆپىسى قوي تېرىسىدە ، قۇلاق - ياپقۇچلىرى تۈلكە تېرىسىدە تىكىلگەن بىر چاپۇشنى①كۆتۈرۈپ ئايقۇت كىرىپ كەلدى . ئالدى بىلەن قاناقاغا ئېگىشىپ سالام بېرىپ ئەھۋال سورىدى ، ئاندىن باشقىلارغا سالام بېرىپ ئەھۋاللىشىپ بولۇپ ، چەپەرنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— چەپەر ئاغا ، سىزنىڭ كىمە چېپىشقا كېلىدىغىنىڭىزنى ئاڭ-ـلاپ ، ساڭا بىر چاپۇش تىكىپ قويماقچى بولۇپ ئۇلگۇرتەلمىگە-ـنىدىم . ھېلىمۇ ياخشى تىكىپ قويۇپتىمەن ، كىيىپ باق ، — دەپ ئايقۇت چاپۇشنى چەپەرگە سۇندى .

— كەي ، چەپەر ، كەي . ئايقۇت ساڭلا ئاتاپ تىكىپتۇ ، — دېدى قاناقا .

چاپۇش چەپەرگە ئاجايىپ ياراشتى ، ئۇنى ھەيۋەت ، سۆلەتلىك قىلىپ قويغانىدى .

چەپەر كېتىشكە ئالدىرىغانلىقتىن ئوماق بىلەن بۇللا بېلىقنى چەپەرنىڭ تۆگىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ تېڭىپ بەردى . چەپەر تۆگىگە مىنىپ بولغاندىن كېيىن ، ھەممىسى بۇ باغرى يۇمشاق ، ئاق كۆ-ـڭۈل ، دىۋە قامەت ، ئەمما بىچارە چەپەرگە ئاقىۋل تىلەپ خوشلاش-ـتى . قالاچ قاناقامۇ ئۆيدىن چىقىپ ئۇنىڭ بىلەن بوسۇغىدا خوشلاشتى .

① چاپۇش — ئالدى سىدام ، ئىككى يېنى ، ئارقىسىدا ياپقۇچى بار قولاقچا .

ئالتىنچى باب

توي ۋە مۇسىبەت

بۇ ئالەمنىڭ ئەجەب سىرلىق خىسلىتى بار ،
بەزىدە ئوك ، بەزى تەتۈر قىسمىتى بار .
كۆز ئاچقۇزسا بۇگۈن بىرنى بۇ دۇنياغا ،
ئەتە بىرنى ئۈزىتىدۇ ئۇ دۇنياغا .

«ئاق بىكەش بىلەن بوز باتۇر» داستانىدىن

1

قىش ئۆتتى ، يازمۇ ئۆتتى ، بۇنداق ياز ، قىشتىن تۆتى ئۆتتى . بۇ تۆت يىلدا ئىغىزغا ، قەلەمگە ئالغۇدەك بىرەر ئۆزگىرىش يىڭىلىق بولمىدى ، بەلكى رىزىنكە سوزۇلغانسىرى ئىنچىكىلەپ ئاخىر ئۈزۈلۈپ كەتكەندەك ، يىڭى يۇرت ، يىڭى مەھەللىلەرنىڭ دالغۇغىسى ، مەپتۇنلۇقى ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن سۇسلاپ قالدى ، خۇددى خىمىر بولغان شامالدا قىلىپ پىتىرىغا يىنىپ كەتكەندەك . قاراقوشۇن ، ئابدال ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ تىرىكچىلىكىدە بىر-لىق ، ئاندىن ئىلۋەسۇن ، يىگىلى بولىدىغان ھەر خىل قۇش ۋە توشقان گۆشى بىلەن ئۇجۇل ، جىگدە ئاساسلىق ئوزۇقلۇقى . كۆل يىڭى يۇرتقا يىراق بولمىسىمۇ ، ئەتراپى بۇك قومۇشلۇق ھەم ساز-لىق بولۇپ ، بىلىق تۇتقىلى بولغان بىلەن قۇش تۇخۇملىرىنى ، ئۇجۇلنى يىغقىلى بولمايدۇ . كىمە كىرەلمەيدۇ ، ئۇلاغلىق ، پىيادە

كىرسە پېتىپ قالىدۇ. يېڭى يۇرت بويىدا تارىمنىڭ پەقەت بىر كىچىك بالىچۇق ئېقىنىلا بار. شۇڭا بۇ كىشىلەر تىرىكچىلىك غېمى ــ دە ئاتا ــ بوۋىسىدىن تارتىپ ياشاپ كېلىۋاتقان ياشاش ئەندىزىسىنى ئەۋزەل كۆرۈپ قالدى. يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ كەلمە-گەنلەر كەلمىگىنىچە قالدى، كەلگەنلەردىن بەزىلىرى تېخى كەپە، ساتمىلىرىغا قايتىپ كەتتى. بۇلار دەريا، كۆل بويلىرىدا، قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدا شۇنچە تارقاق ئۆتسىمۇ، تەنھالىق ھېس قىل-مايدۇ، زېرىكمەيدۇ، شۇ قەدەر كۆنۈپ كەتكەن. تىرىكچىلىككە كېرەكلىك نەرسىلەرنى تەق قىلىۋالسىلا، دۇنيادا بۇلاردىن باي، خاتىرجەم، كۆڭلى توق، بۇلاردىن غەمسىز ئادەم يوق. ئادەتتىكى چاغلاردا ئائىلىۋى ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن، كۆڭلى تارتىپ قالسا قوشاق ئېيتىشىپ يۈرۈۋېرىدۇ.

ئۆتكەن توت يىل ئىچىدە ئۆزگىرىش بولدى دېيىلسە، بەزىلەر كۆز يۇمۇپ بۇ دۇنيادىن كېتىپ قالدى، كۆز ئېچىپ بۇ دۇنياغا يېڭىدىن كەلگەنلەر بولدى. بالىلار چوڭ بولدى، ئوغۇللارنىڭ ئۈستۈنكى يۈمران لېۋى بىلەن بۇرنى ئارىلىقى قارىداپ قالدى، ئۇلار ئەمدى ئەتراپقا، بولۇپمۇ قىزلارغا ئۇلاردىن بىرنېمە ئىزدە-گەندەك سىنچىلاپ قارايدىغان بولدى؛ قىزلار ئەركە ــ نايناقلىقى بىلەن خوشلىشىپ، ئېغىر ــ بېسىق، تارتىنچاق، ئوڭايلا ۋىللىدە قىزىرىپ كېتىدىغان بولۇپ قالدى. يېڭى ئۆي بۇللا بىلەن ئالتۇن، ھەكىم بىلەن گۆھەرلەرگە بەك ياراشقان چېغى، ئۇلار يەنە بىردىن بالا يۈزى كۆردى، بۇلار شۇنچە خۇشال. ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ خۇشاللىقى ئۇلارنىڭكىدىن ئېشىپ چۈشىدۇ. چۈنكى، ئۇلار قالاچ قاناقا ئالدىن ئېيتقان خاسىيەتلىك يەنە بىر بالىسىنىڭ يۈزىنى كۆرۈش ھارپىسىدا تەقەززالىق بىلەن ۋاقتى ــ سائىتىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ.

كىشىلەر يېڭى يۇرت، يېڭى ئۆيلەردە، يەنىلا ئەنئەنىۋى تۇر-مۇش چەمبىرى ئىچىدە قىمىرلاپ ياشاپ كەلمەكتە.

ئايسۇلۇ پاكار يۇلغۇنلار بىلەن قاشالانغان ھويلىدا شايى چەك-

مەن توقۇپ ئولتۇراتتى . ئاتىسى تايۇق قىشلىق گەدەرمە قىلىۋالـ-
دىغانلىغا بىلىق تۇتۇپ كەلگىلى ئويمانكۆل تەرەپكە كەتكەن ، ئانىسى
بىر ئىش بىلەن ئۇجۇلخاننىڭ ئۆيىگە چىقىپ كەتكەنىدى . ئۆي
ئىشلىرىنى تۈگىتىپ بولغان ئايسۇلۇ ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرۇپ ئىچى
پۇشتى ، زېرىكىشلىكنى بېسىش ، ۋاقىت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن باياتىن
ئانىسى توقۇۋاتقان شايى چەكمەننى توقۇماقچى بولدى . ئانىسى
هويلىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ :

— شايى چەكمەننى ئۆزۈم توقۇيمەن ، سەن بۇزۇپ قويىسەن ،
يۇڭنى ساۋاپ تۇر ، — دەپ جېكىلىگەنىدى . لېكىن ، ئايسۇلۇ
ئىچىدە : «شايى چەكمەننى مەنمۇ توقۇيالىغۇ ، بۇنى نېمىشقا توقۇغۇ-
لى قويمايدىكىنە» دەپ غودۇڭشىغاندەك قىلىپ ، دۇشۇلگىنى دەس-
تىگاھنىڭ ئالدىغا ئېتىرىپ ئەكىلىپ ئولتۇردى . موكىنى
تۆت - بەش قېتىم ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ، ئۆرۈش① ئوتتۇرىسىغا
قىلىچنى② كىرگۈزۈپ ئارقاقلارنى③ چىڭداۋېتىپ قوشاق ئېيتىشقا
باشلىدى :

تورقا ، چىگە تالاسى ،
رەخت بولۇدۇ يىپ ئەشسە .

ئايسۇلۇ قوشاقنىڭ ئىككى مىسراسىنى ئېيتىپ بولۇپ ، قول-
دىكى قىلىچنى يەرگە قويۇپ تۇرۇشىغا ، سىرتتا ئۇنىڭغا مۇشائىرد-
لىك قىلىپ ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلاندى :

كىشى كۆڭلۈگۈل ئاچار ،
يارى بىلەن بىرلەشسە .

ئايسۇلۇ ئىنتىك ئورنىدىن تۇرۇشىغا شاخشا ئىشىك ئېچىلىپ

① ئۆرۈش — ئۆزۈتىغا تارتىلغان يىپ .
② قىلىچ — توقۇش سايمانلىرىنىڭ بىرى .
③ ئارقاق — موكا ئارقىلىق توغرىسىغا ئۆتكۈزگەن يىپ .

هويلىغا يۇلتۇز كىرىپ كەلدى .

يۇلتۇز ئايسۇلۇلار بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن تونۇش-قان ئۇنىڭ ئابدۇللىق ئەڭ يېقىن دوستى .

— يالغۇزمىدىڭ ؟

— ھەئە ، يالغۇز ئولتۇرۇپ زېرىكىپ ، ئادام توقۇۋاتقان رەختنى توقۇغاچ تۇراي دېگەن .

— ئۆزۈم ئۇچۇن دېگىنە .

— نېمە دەۋاتىسەن ، — ئايسۇلۇ شۇنداق دەۋېتىپ دوستى يۇلتۇزغا خۇمارلىق قاراپ خۇلق چىقىرىپ كۈلدى . كۈلكىسىدە ئۇ : «شۇنداق بولسا نېمە بوپتۇ» دېمەكچىدەك قىلاتتى .

ئوچاق بېشىدىكى تاختىدا تۇرغان ، چوغدەك قىپقىزىل جۇلالى-نىپ تۇرغان بىر دەستە يۇلغۇن چېچىكىگە يۇلتۇزنىڭ كۆزى چۈ-شۈپ قالدى .

— مۇشۇ چاغدا ئېچىلغان قانداق يۇلغۇن ئۇ ، — يۇلتۇز يۇلغۇن چېچىكىنى قولىغا ئېلىپ بۇرنىغا يېقىن تۇتۇپ ، — ھەي ، بۇنىڭدىن قىزىلگۈلنىڭ پۇرىقى كېلىۋاتىدۇغۇ ، — ئۇ ئەجەبلەندى ، چېچەكنىڭ سۇغا چىلاپ قويۇلغانلىقىنى كۆرۈپ يەنە ، — بۇنى سۇغا چىلاپ قويغىنىڭغا بىر ھەپتە بوپتۇغۇ ، قارىغىنا ، سويى كۆپۈكلى-شىپ كۆكىرىشكە باشلاپتۇ ، — دېدى .

— ۋىيەي ، — ئايسۇلۇ شۇنداق دېدى - دە ، پۇرۇچتىكى سۇنى ھويلىدىكى قومغا تۆكۈۋېتىپ ، يېڭىلاپ سۇ قۇيۇپ قويدى .

راست ، يۇلغۇن چېچىكىنىڭ سۇغا چىلاپ قويۇلغىنىغا بىر ھەپتە بولغانىدى . ئۇ كۈنى ئايسۇلۇ ئەتىگەنلىك تاماقنى يەپ بولۇپ ھويلا سىرتىدا تورقىدىن تالا چىقىرىپ ئولتۇراتتى . لوپ خوتۇن - قىزلىرى كۆپىنچە مۇشۇنداق تورقا - چىگىدىن يىپ - تالا چىقىرىۋېتىپ ، پالاس ، تۇرلۇك رەخت توقۇۋېتىپ ياكى ئارغام-چا ئېشىۋېتىپ ، تاغار ئاغزىنى كۇزۇكدەۋېتىپ[1] قوشاق ئېيتىشى-دۇ . ئايسۇلۇ باشقىلاردىن ئاڭلاپ ئېسىگە ئېلىۋالغان قوشاقلاردىن

---

[1] كوزۇكدەش — رتاغار ئاغزىنى پۇرۇش ، يىغىش .

بىرنەچچە كۈپلىت ئېيتىپ كۆڭلىدىكى ئادەمگە غايىۋانىسىگە كۆڭلىنى ئىزھارلىماق بولدى:

شامال چىقسا ئىرغانادۇ كامپاشى،
يارىم كەلسە ئاتىلادۇ ئوق قاشى.
مەنى پات ـ پات يوقلاپ تۇرغىن تورغايىم،
سەندىن بۆلەك يوقتۇر كۆڭلۈم قاياشى.

تورغاي بايىم ياراشىدۇ خىلىمدا،
سەن يارنى دەپ ئوت كۆيەدۇ دىلىمدا.
كۆيۈك دەردى ئازابلاركەن ئادەمنى،
كۈندە كېلىپ بىردەم تۇرغىن يېنىمدا.

توختاق دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئاتىسىنىڭ مۇھىم بىر گېپىنى تۇلەك بوۋىغا دەپ قويغىلى كېتىۋاتقانىدى. ئۇنىڭ ماڭار يولى ئەسلى ئۇدۇل ئىدى، ئەمما كۆڭۈل رىشتىسى مۇشۇ تەرەپكە تارتىپ، ئىختىيارسىز يولدىن ئەگىپ ئايسۇلۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ قالدى. دەل مۇشۇ پەيتتە قۇلىقىغا ئايسۇلۇنىڭ قوشىقى ئاڭلاندى. قايتۇرۇپ شاخلىتىپ① قوشاق ئېيتقۇسى كەلدىيۇ، ئاتا ـ ئانىسى ئۆيدە بولۇپ قالسا سەت بولىدۇ دەپ، ئىچىدە توقۇپ بولغان قوشىقىنى تىلىنىڭ ئۇچىدىلا توختىتىۋالدى.

توختاق بىلەن ئايسۇلۇ ئۆزلىرىنىڭ تۆت يىل بۇرۇنلا بىر ـ بىرىگە مۇرۇللۇغلاپ قويۇلغانلىقىنى ئابدالغا كۆچۈپ كېلىپ ئىككى يىلدىن كېيىن بىلىشكەنىدى. بۇ ئىش دەسلەپ ئۇلارغا تاسادىپىي ھەم غەلىتە تۇيۇلغان بولسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن زادى شۇنداق بولۇشى كېرەكتەك، ئۇلارنى ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال قىلىۋەتكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار يوشۇرۇن ئىچ كۆيۈكى تارتىپ يۈرۈشىدىغان بولۇپ قالدى. ھاۋا ئۆتۈشمىگەنلىكتىن لاۋۇلدىيالماي

① شاخ — بىرەۋنىڭ قوشىقىغا مۇشائىرە قىلىپ ئېيتىلغان قوشاق شاخ دېيىلىدۇ.

بىقسىپ بۇرۇقتۇرمىلىقتا تۇرغان ئۇت شامال تېگىش ھامان گۇپپىدە ئۇت ئالغاندەك، توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ ئىچ كۆيۈكى يۇلتۇزدەك قىزلارنىڭ پىلتىلىق چاقچاقلىرى بىلەن تېشىغا ئۆرلەپ چىقتى. ئۇچرىشىپ قالغانلىرىدا، بولۇپمۇ ئايسۇلۇ قولاقلىرىغىچە ۋىلىلىدە قىزىرىپ كېتىدىغان بولدى. لېكىن ئاز ئۆتمەي قىزىرىپ كېتىش ئورنىغا كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ ئىللىق تەبەسسۇم قىلىشىدىغان، كۆزلىرى بىلەن كېلىشىۋېلىپ پىنھانلاردا مۆكۈدىشىدىغان بولۇشتى. ئۇلارنىڭ پىنھانلاردىكى ئۇچرىشىشلىرى چوڭلارنىڭ سىنچى كۆزلىرىگە چېلىقمايمۇ قالمىدى...

توختاق ئېرىدا، پەس بىر قوم دۆۋىسىنىڭ يېنىدىكى بوككىدە باغجانلىغان بىر توپ يۇلغۇننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر شاخنىڭ ئۇچىدا خۇددى بىر دەستە قىلىپ چىگىپ قويغاندەك ئېچىلىپ تۇرغان يۇلغۇن چېچىكىنى كۆرۈپ قالدى. «توۋا، — دېدى توختاق ئەجەبلىنىپ، — بۇ كەمدە يۇلغۇن چېچىكى نېمىش قىلىدۇ، يەنە ئاز كۈندىن كېيىن يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈپ شاخلىرى يالىڭاچلىنىدىغان تۇرسا». بۇ راست ئىدى، يۇلغۇن 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى چېچەكلەپ 8 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچىلا تۇرىدۇ. بۇ كۈز ئوتتۇرىسىغۇ؟! توختاق قانچە ئەجەبلەنسىمۇ، كەچ كۈزدە ئېچىلغان، يەنە كېلىپ بىردەستە گۈلدەك بولۇپ ئېچىلغان بۇ يۇلغۇن چېچىكى: «مەن سىلەرنىڭ پاك مۇھەببىتىڭلارنىڭ نامايەندىسى، تېز بول، مېنى ئېلىپ ئامرىقىڭغا سوۋغا قىلىپ تۇت!» دەۋاتقاندەك قىلاتتى. توختاق يۇلغۇن تۈۋىگە بېرىپ ئاتتىن چۈشتىدە، چېچەك ئاچقان شاخنى ئاۋايلاپ ئۈشتۈدى. «توۋا، — دېدى ئۇ يەنە، — يۇلغۇن چېچىكىدىن يۇلغۇن پۇرىقى چىقىدىغان، بۇنىڭدىن باشقىلا بىر خىل ئۆتكۈر ھىد كېلىدىغۇ!»

توختاق ئاتنى يېتىلەپ ئۆيىنىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۆتتى. ئايسۇلۇ تورقىلارنى ئۇ تەرەپكە قاراپ ئولتۇرۇپ ئۈشتۈپ تالا چىقىرىۋاتقان بولغاچقا، توختاقنىڭ كەلگىنىنى سەزمەي قالدى. توختاق يۇلغۇن چېچىكىنى ئايسۇلۇنىڭ قولىقىنىڭ تۈۋىگە ئەكېلىشىگە، بۇرنىغا

گۆپپىدە يۇرىغان يۇراق بىلەن تەڭ ئايسۇلۇ ئۇيقۇدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتكەندەك ئىتتىك كەينىگە قاراپ توختاقنى كۆردى - دە:

— ۋىييەي، ئەجەب چۆچۈتۈۋەتتىڭىز، — دېدى قېپىدىغاندەك قىلىپ، ئەمما تەبەسسۇملۇق قاراپ، — ۋاھ، بۇ يۇلغۇن چېچەكنى نەدە، قانداق ساقلاپ يۈرگەنتىڭىز، ئۆز پېتى تۇرۇپتۇغۇ، — دەپ سورىدى كۈزدە كۆرگەن يۇلغۇن چېچىكىگە ھەيران قېلىپ.

توختاقتا جايىدا گەپ قىلىۋېلىش پۇرستى كېلىپ قالدى:

— يۈرىكىمنىڭ قېتىدا ساقلىغان.

— ھە، شۇنداقتۇ، بۇ چاغقا ساقلىغۇچە بېرىدىغان، راست گەپنى قىلىڭا، نەدە ساقلىدىڭىز؟

— راست گەپنى قىلايمۇ، ساقلىغان ئەمەس، ئۆيىڭىزنىڭ ئارقىسىدا ئېچىلىپ تۇرۇپتىكەن، سىزگە سوۋغا قىلغىلى ئەكەلدىم، — دېدى - دە، توختاق چېچەكنى ئايسۇلۇغا بەردى.

ئايسۇلۇ چېچەكنى قولىغا ئېلىپ پۇراپ، توختاقتىن سورىدى:

— بۇنىڭدىن چىقىۋاتقان نېمىنىڭ ھىدى؟

— مەنمۇ بىلمىدىم. مەن ھازىر تۇلەك بوۋىنىڭ يېنىغا مۇھىم بىر ئىش بىلەن ماڭغانىدىم، ئەتە كۆرۈشەيلى. سىزگە دەيدىغان بىر گەپ بار، قۇلىقىڭىزغا دەيمەن، — دېدى توختاق، ئايسۇلۇغا يېقىن كېلىپ.

ئايسۇلۇ بېشىنى يېنىچە قىلىپ قۇلىقىنى يېقىن ئەكېلىشكە توختاق ئۇنىڭ مەڭزىگە «چوككىدە» بىرنى سۆيۈۋېلىپ: «مۇشۇ گەپ ئىدى» دەپلا ئېتىغا مىندى - دە، ئارقىسىغا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ، ئېتىنى يورغىلىتىپ يۈرۈپ كەتتى. ئايسۇلۇ مەڭزىنى سىلىغىنىچە بىر ئىللىق سېزىمگە غەرق بولۇپ، توختاق كەتكەن تەرەپكە تاكى ئۇنىڭ قارىسى يىتكۈچە قاراپ تۇرۇپ كەتتى. ئەمما بۇ ئىشلارنىڭ يىراقتا تۇرغان بىر بوۋاينىڭ كۆزىگە چېلىقىپ

قالغىنى ئۇ ئىككىسىنىڭ خىيالىغىمۇ كىرمىدى…
— مانداق دېگىن ، سېنىڭ تەلىيىڭ بار ئىكەن . توختىنىڭ ئۆزىمۇ ياخشى يىگىت ، ئاتا ـ ئانىسى تېخىمۇ ئېسىل ئادەملەر ئىكەن . ئۆيۈڭلەرگە گەپ كىرگۈزمىدىمۇ ؟ — دەپ يۇلتۇز سورىدى ، ئايسۇلۇغا ھەۋىسى كېلىپ .
— ياق ، نېمىگە ئالدىرايتتۇق ، — ئايسۇلۇ ئاغزىدا شۇنداق دېسىمۇ ، كۆڭلىدە ئۆيىگە گەپ كىرگۈزۈلۈپ ، چانچىق تاشلىنىشىنى ، ئىككىسىنىڭ ئىشىنىڭ كىشىلەرگە ئايان بولۇپ كېتىشىنى خالايتتى . يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ كەلگەنلەر ئىچىدە ئاجايىپ ئۆز ، ھۆسن ـ جامالى تولۇن ئايدەك گۈزەل قىزلار خېلى جىق ئىدى . بۇنداق لېۋەن قىزلارغا قايسى يىگىتنىڭ كۆزى چۈشمەيدۇ ، توختاقتەك نۇقسانسىز ياخشى يىگىتكە قايسى قىزنىڭ كۆزى چۈشمەيدۇ . «قىزلارنىڭ ھەممىسى ئىككىمىزنىڭ مۇرۇللۇغىلىنىپ بولغىنىمىزنى بىلىپ كەتكەن بولسا بولاتتى» دەپ ئويلايتتى ئايسۇلۇ . ئۇ كۆڭلىدىكىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن گەپنى يۇلغۇن چېچىكىگە بۇرىدى .
— ئېيتقىنا يۇلتۇز ، بۇ يۇلغۇن چېچىكىدىكى نېمىنىڭ ھىدى ؟
— ھە ، راست ، دەيمەن دەپ ئۇنتۇپ قاپتىمەن . ئالدىنقى يىلى ئاتا ـ ئانام بىلەن چارىغا تۇغقان يوقلىغىلى بارغاندا ، شۇ يەردىكىلەردىن قىزىلگۈل دەپ ئاتىلىدىغان بىر گۈل ھەققىدە بىر داستان[①] ئاڭلاپ قالغانىدىم . ئۇ گۈلنى قىز ـ يىگىتلەر سۆيگۈسىنىڭ بەلگىسى دېيىشىدىكەن . شۇ قىزىلگۈل توغرۇلۇق مۇنداق قوشاق بار ئىكەن :

ئالەمدە ئۆزى بىرلا ،
رەڭگى چوغدەك قىزىلگۈل .

① لوپنۇردا ھەممە كىشى بىلىدىغان ، داڭلىق «قىزىلگۈل» داستانى كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

... قارلىق جۇدۇن، قىشتىمۇ
سولمايدىغان ئىپسىل گۈل
يامان قولغا نەشتەرلىك
شاخ ، بەرگلىرى يېشىل گۈل

بىرەلمەيدۇ ھېچ بىر گۈل ،
ئۇنىڭدىكى پۇراقنى .
پۇراپ قويسا بىر بالا ،
مەست قىلادۇ دىماغىنى .
گۈپۈلدەپ بىر ئالادۇ ،
ھىدى يېقىن - يىراقنى .

يولتوز «قىزىلگۈل» داستانىدىكى قوشاقنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن يەنە :

— يولغۇن چېچىكىدىن تاراۋاتقان ئىپسىل ئۆتكۈر پۇراقنى ئاشۇ قىزىلگۈلنىڭ ھىدىمىكىن دەيمەن : بۇ چېچەكتە چوقۇم بىر خاسىيەت بار . ئۇنداق بولمىسا 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا يولغۇن چېچەكلىگەننى كىم كۆرگەن ، يولغۇن چېچىكىدىن بۇنداق پۇراق چىققاننى كىم ئاڭلىغان . يەنە تېخى بۇ چېچەكنىڭ ئۆيۈڭلارنىڭ ئارقىسىدا ئېچىلىپ ، ھېچكىمگە ئۇچرىماي توختىغا ئۇچرىغىنى بىر خاسىيەتتىن بولماي نېمە ! — دېدى .

ئايسۇلۇ ئويلىنىسا راست ، بۇ مۆجىزىدەك بىر ئىش ئىدى . ئەجەب بۇتى ئۇنىڭ ئۆزى ئويلاپ باقماپتا . يولغۇن چېچىكىنى ئانىسىغا ماڭا توختى بەردى دېمەي ، ئۆينىڭ ئارقىسىدا ئېچىلىپ قاپتىكەن ، ئەكىردىم دېگىنىدە ، ئانىسىنىڭ :

— بۇ خاسىيەتلىك چېچەكتەك قىلىدۇ ، سولىشىپ قالمىسۇن ، سۇغا چىلاپ قوي ، — دېگىنىنىمۇ ئەسلىدى . ئۇ : «ئانامنىڭ گېپى بىلەن يولتوزنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقىۋاتىدۇ . چېچەكتە چوقۇم بىر خاسىيەت بار . ئۇ توختى بىلەن ئىككىمىزنىڭ

مۇھەببىتىنىڭ بەلگىسى» دېگەنلەرنى خىيالىدىن كەچۈردى ھەم «ئۆيگە تېزرەك گەپ كىرگۈزسە بولىتتى» دېدى ئىچىدە.

2

جاھانبەگ ناشتا قىلىپ بولۇپ سىرتقا چىقىشقا تەمشىلىپ تۇرغاندا، ئۆيگە تۇلەك بوۋا كىرىپ كەلدى. بوۋاينىڭ بۇنچە ئەتىگەندە كېلىشىدە چوقۇم ماثا دەيدىغان بىر گېپى بار، دەپ ئويلىغان جاھانبەگ، بوۋاينىڭ ئالدىغا چاي قويۇپ بولۇپ سورىدى:

— مۇھىم بىر ئىش بىلەن كەلگەندەك قىلىسەن، قېنى، بوۋا، نېمە ئىش؟

— مۇھىم دېگۇدەكتۇ ئىش ئەمەس، ئەمما كۆڭۈل بۆلۈپ قويمىساق بولمايدىغان بىر ئىش باردەك قىلىدۇ، — دېدى تۇلەك بوۋا.

— بىز كۆڭۈل بۆلمىسەك بولمايدىغان قانداق ئىشكەن ئۇ؟

— ئوماقىنىڭ ئوغلى توختاق بىلەن تايۇقنىڭ قىزى ئايسۇلۇ توغرىسىدىكى گەپلەرنى ئاڭلىدىڭمىكىن؟

— بەزى مىش - مىش گەپلەرنى ئاڭلىغاندەك قىلىمەن.

— بۇ مىش - مىش گەپ ئەمەس، راست گەپ. ئۇلار گۈلزامان[1] بىلەن ئىسكەندەردەك[2] بىر - بىرىگە كۆيۈپ - پىشىپ يۈرىدىشىدۇ. قاناقانىڭ مىجەزىنىڭ ياخشى بولۇپ قالغان مۇشۇ ۋاقىتتا ئۇ ئىككىسىنىڭ توينى قىلىۋەتسەكمىكىن دەپ ئويلاپ، ئالدى بىلەن سەن بىلەن مەسلىھەتلەشكىلى كىردىم.

— ياخشى گەپ ئىكەن، بۇنى قاناقاغا دەپ باقايلىمۇ، — جاھانبەگ بىر ئىش ئېسىگە كەلگەندەك بوۋايغا قاراپ دېدى، — ھە، راست، ئايىقۇت خېلى ئېغىرلىشىپ قالغاندەك قىلىدۇغۇ؟

— بۇ تەرىپىنى مەنمۇ ئويلاپ سۈرۈشتە قىلدىم. ئۇنىڭ ئاز-

---

① ② گۈلزامان، ئىسكەندەر — «قىزىلگۈل» داستانىدىكى ئاساسلىق پېرسوناژلار.

راق ۋاقتى بار ئىكەن . توي ئىشىنى چىڭ تۇتۇپ ئالدىدا قىلىشۋەت-
سەكلا بولىدۇ ، — دېدى بوۋاي .

— ئۇنداق بولسا هازىرلا قاناقاننىڭ ئالدىغا كىرىپ ئۇنىڭ
مەسلىھەتىنى ئالايلى ، — دېدى جاھانبەگ ، ئورنىدىن تۇرۇپ .

ئىككىسى ئۆيدىن چىقىپ ئۇدۇل قاناقاننىڭ ئۆيى تەرەپكە ماڭ-
دى . ئارا يولدا ئۇلارغا ئوماق يولۇقتى .

— بىر ئىش بىلەن قاناقاننىڭ يېنىغا ماڭدۇق ، ئۆزۈڭ نەگە
ماڭدىڭ ؟ — دەپ سورىدى جاھانبەگ ، ئوماق بىلەن ئۆزئارا ئەھۋال-
لىشىپ بولۇپ .

— تايوق بىلەن ئوۋغا چىقىشنىڭ مەسلىھەتىنى قىلىشقىلى
كېتىۋاتىمەن ، — دېدى ئوماق .

— ئۆيۈڭدە گۆش ئۆكسۈپ قالغانمىدى ؟ — جاھانبەگ
سورىدى .

— ئۆكسۈپقۇ قالمىدى . ئايقوت سەگدەپ قالسا ، ئوۋغا چىقال-
ماي قالىمەن . شۇڭا مۇشۇ كۈندە ئوۋغا چىقىپ كېلەي دېمىكىن
دەيمەن .

— ئوبدان ئويلاپسەن ، قېنى تايوق بىلەن مەسلىھەتلىشىپ
باق ، — جاھانبەگ شۇنداق دېدى - دە ، تولەك بوۋا بىلەن قاناقاننىڭ
ئۆيىگە قاراپ ماڭدى .

جاھانبەگ بىلەن تولەك بوۋا كىرگەندە ، قاناقا ياستۇق -
تەكىيىگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى . ئىككىسىگە قاناقا كەيپى چاغ كۆ-
رۈندى . ئۇلار سۇپىدا ئولتۇرۇپ بولۇپ بىر - بىرىگە قاراشتى .
سەزگۈر قاناقا :

— گېپىڭلار بولسا بىر - بىرىڭلارغا قارىشىپ يۈرمەي دەۋەر-
مەمسىلەر ، قېنى تولەك ، نېمە گەپ ؟ — دېدى .

تولەك بوۋا ئوماقلار بىلەن تايوقلارنىڭ بولاقكۆلدىكى چېغىدىلا
بالىلىرىنى بىر - بىرىگە مۇرۇۋللۇغلاپ قويغىنىنى ، يېقىندا يۇرتقا
كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىشىنىڭ كۆپچىلىككە ئايان
بولۇپ بولغىنىنى ، ئوغۇل - قىزنىڭ هازىر پېنھانلاردا ئۇچرىشىپ

تۇرۇۋاتقانلىقىنى دەپ كېلىپ :
— ئىككىسىنىڭ تويىنى قىلىپ قويساق قانداق بولىدىكىن ،
دەپ مەسلىھەت سوراپ كىردۇق ، — دېدى .
— مەنمۇ بۇ ئىشقا كىم ئېغىز ئاچاركىن ، دەپ يۈرگەنىدىم .
تايۇق ئېغىز ئاچمايدۇ . ئوماق بولسا يېڭىلا كۆچۈپ كەلدۇق ،
بىر - ئىككى يىل تۇرۇۋالايلى ، دەپ ئويلايدىغاندۇ . يۇرت چوڭلىد-
رىنىڭ ئېغىز ئاچقىنى ياخشى بولدى ، — قاناقا يېقىندىن بۇيان
ئاغزىم سەل قۇرۇيدىغان بولۇپ قالدى دەپ ، جىگدە سېلىپ مەخ-
سۇس تەييارلاپ بەرگەن ئۇسالىقتىن ئىككى يۇتۇم ئوتلىۋېلىپ
گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — چوڭ ئىشلارنى قىلىۋالغاندىن كې-
يىن ، شۇ ئىشلىرىمىزغا يارىشا بىرەر توي ئويناساق بولىتتى ،
دەيدىغان ئارزۇيۇممۇ بار ئىدى . توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ تويىنى
ئوينىغان بولساق ، گۈلى گۈلىگە كەلگەن بولىتتى - مۇشۇلارنىڭ
تويىنى كۆرۈۋالسام ، ئاندىن ، — قاناقانىڭ دېمى قىسىلغاندەك
بولۇپ ، گېپىدىن توختاپ چوڭ بىر تىنىۋالدى ، ئۇسالىقتىن يەنە
بىر يۇتۇم ئوتلىدى . كۆكۈكېلىنى ئالتۇن كىرىپ قاراپ قويۇپ
چىقىپ كەتتى ، — ئاندىن ئايقۇتنىڭ كېيىنكى بالىسىنى كۆرسەم
دەيمەن . ئايقۇت قاچانراق سەكدىگۇدەك ؟
— بىر ئاز ۋاقىتى بار ئوخشايدۇ ، — دەپ جاھانبەگ جاۋاب
بەردى .
— ئۇنداق بولسا ياخشى ، ئوماققا دەڭلار ، كۆزۈمنىڭ يورۇقىد-
دا ئىككىسىنىڭ تويىنى كۆرەي ، — دېدى قالاچ قاناقا .
توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ تويىنى كۆرۈۋېلىش قاناقانىڭ يەنە
بىر ئارزۇسى ئىكەن . يۇرت قۇرۇش ، ئادەم كۆچۈرۈش ، چوڭ
ئۇيۇشۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا قارىغاندا بۇ قانچىلىك ئىشتى ، توي
ئوينايدىغان ئىشقۇ شۇ . جاھانبەگ بىلەن تولەك بوۋا شۇنداق ئويلىد-
شىپ ، قاناقانىڭ ئالدىدىن چىقىپلا ئوماقنىڭ ئۆيىگە كىرمەكچى
بولدى . ئۇلار ئورنىدىن تۇرۇشقا تەرەددۇتلىنىۋىدى ، قاناقا :
— توختاپ تۇرۇڭلار ، ناۋادا تايۇقلار كەينىگە تارتقۇدەك بول-

سا ، ئۇلارنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن بىر ئىشنى ئېسىگە سېلىپ قويۇڭ-لار ، — دەپ تايۇق بىلەن ئۇلامخاننىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ؛ ھېكايىگە ئوخشاپ قالىدىغان بىر ئىشنى ئېيتىپ بەردى...

تايۇق بىلەن ئۇلامخان بىر - بىرىنى قەۋەت ياخشى كۆرۈپ قېلىشتى . بىر مەھەللىدە بىر - بىرىنى كۈندە نەچچە قېتىم كۆرۈپ تۇرۇشسىمۇ ، يەنە شۇنىڭغا كۆڭلى قېنىشماي ، خالىيلاردا مۇڭدى-شىپ يۈرۈشتى . ئۇلامخاننىڭ ئاتا - ئانىسى قىزنى زادى توسالمى-دى . بۇ قۇملۇقتا خالىي ، پىنھان جايلار ئازمۇ . ئۇلامخاننىڭ ئاتا - ئانىسى قىزىدىن سەل ئەنسىرەپ قالدى . تايۇقنىڭ ئاتا - ئانىسى بولسا ئىككىسىنىڭ بىر - بىرىگە شۇ قەدەر ئامراقلىقىنى بىلسىمۇ ، بىلمەسكە سېلىپ جىم تۇرۇۋېلىشتى . تايۇقنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۇلامخانلارنىڭ ئائىلىسىنى يىرگە لايىق كەلمەيدۇ ، دەپ قارايتتى . چۈنكى ، تايۇقلارنىڭ ئۆي ھال - كۈنى ياخشىلاردىن ئىدى ، ئۇلامخانلارنىڭ بولسا قولى قىسقىلار قاتارىدا ئىدى . بۇنىڭ-دىن ئۇلامخاننىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ كۆڭلى بەك يېرىم بولدى ، دىلى ئازارلاندى ... « ... گەپ مۇشۇنداق قىزىم ، ئۇلار ئۆزلىرىگە يىزنى ، ئوغلىغا سېنى تەڭ كۆرمەيدىكەن ، — دېدى بىر كۈنى ئۇلامخاننىڭ ئانىسى ...

ئۇلامخان ئۆز كۆڭلىنىڭ ئىختىيارىنى باشقىلارنىڭ مەيلىگە تاشلاپ بەرگۈسى يوق ، يەنە بىر جەھەتتىن ئاتا - ئانىسىنىڭ دىلىنى ئازار يېگۈزگۈسىمۇ يوق ، ئىككى تاغ ئارىلىقىدا قىسىلىپ نېمە قىلارىنى ، نېمە دېيىشىنى بىلمەي ئازابلىنىپ ئۆزىنى تىڭشاپ قال-دى . شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە تايۇق ئۇلامخانلارنىڭ ئۆيىگە كې-رىپ قالدى . بۇنىڭغا ئۇلامخانمۇ ، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىمۇ ھەيران قالدى . ئۇلامخان : «نېمىشقا كىردىڭىز ؟» دېگەندەك تايۇققا ھودۇ-قۇش ئارىلاش قارىدى .

تايۇق ئۇلامخاننىڭ ئاتا - ئانىسىغا قاراپ :

— ئاتا - ئانام بىزنىڭ توپلىشىشىمىزغا قوشۇلمايدىغان ئوخ-

شايدۇ، لايىق كۆرسەتكىلار مەن سىلەرگە ئوغۇل بولسام، — دېدى.
بۇ گەپ تايۇقنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ قۇلىقىغا يەتمەي قالمىدى.
«ئوغلىمىزنى قولدىن چىقىرىپ قويساق يۇرت - مەھەللىدە يۈزىمىزگە سەت بولغۇدەك» دەپ ئويلاشتى - دە، تايۇقنىڭ ئاتا - ئانىسى ئاخىر ئۇلارنىڭ توينى قىلىپ بەردى...
قاناقا گېپىنى ئىزاھلىغاندەك ئاخىردا مۇنداق دېدى:
— مېنىڭ بۇلارنى دەپ بېرىشىم، بۇ ئىككى ئائىلىنى ئۇ ئىككى ئائىلىگە، بولۇپمۇ تايۇقنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ئوخشاتقىنىم ئەمەس، ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. دېمەكچى بولغىنىم، باللارنىڭ كۆڭۈل - مەيلىنى ئويلايلى، — قاناقانىڭ يەنە نەپسى سىقىلغاندەك بولدى. يۈزىنى يۇقىرىغا قارىتىپ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ھاۋا سۈمۈرگەندەك قىلىپ چوڭ - چوڭ نەپەس ئالدى، تىنىقى جايىغا چۈشكەندىن كېيىن، جاھانبەگ چۆچەكنى قولىغا ئېلىپ ئۇسالىقـ تىن ئىككى ئوتلام ئىچۈردى. قاناقا ئۈزۈلۈپ قالغان گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى، — ئوماقىقا دەڭلار، توينى كەينىگە تارتمىسۇن. بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن، ۋاقتىم جىق قالمىدى، ئۇ ئىكـ كىسىنىڭ توينى، يەنە ئوماقنىڭ كېيىنكى بالىسىنىڭ يۈـ زىنى كۆرۈۋالاي، — قاناقا گېپىنى دەپ بولۇپ ئارقىسىغا يۆلىنىپ كۆزىنى يۇمۇپ جىممىدە ئولتۇردى.
جاھانبەگ بۇللا بىلەن ئالتۇننى چاقىرىپ، قاناقانىڭ يېنىدىن نېرى بولماسلىقنى، بىرەر ئەھۋال كۆرۈلگەن ھامان دەرھال خەۋەر قىلىشنى ئېيتىپ، تولەك بوۋا بىلەن چىقىپ كەتتى. ئۇلار ئۇدۇل ئوماقنىڭ ئۆيىگە ماڭدى.
بۇللا ئون تۆت ياش، ئالتۇن ئون ياش چېغىدا ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى بىر خىل يۇقۇملۇق كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، كەينى - كەينىدىن كېتىپ قېلىپ، ئۇ ئىككىسى يېتىم قالدى. بىقىمسىز بۇ ئىككى بالىنى قاناقا ئۆز تەربىيىسىگە ئېلىپ، ئۆز بالىسىدەك بېقىپ چوڭ قىلدى. بۇللا ئون توققۇز ياشقا، ئالتۇن ئون يەتتە ياشقا كىرگەندە، قاناقا يۇرتقا توي تارتىپ ئۇلارنىڭ

بېشىنى قوشۇپ قويدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئۇلار قاناقانىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ، خىزمىتىنى قىلىپ كەلمەكتە. نېمە ئۇچۇندۇر ئۇلار توي قىلىپ سەككىز يىلغىچە بالا يۈزى كۆرمىدى، بۇنىڭغا ئۇ ئىككىسىدىن كۆرە قالاچ قاناقانىڭ كۆڭلى بەك يېرىم ئىدى، دائىم ئۇ ئىككىسىگە بالا تىلەيتتى. تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن بولتۇر — ئۇلار توي قىلىپ توققۇزىنچى يىلى تولۇن ئايدەك بىر ئوغۇل كۆردى. قىزىق ئىش، ئالتۇن يەڭگىپ توققۇز كۈندىن كېيىن تۆلەك بوۋىنىڭ نەۋرە كېلىنى گۆھەرمۇ تولۇن ئايدەك بىر قىز تۇغدى. مۆجىزىدەك تېخىمۇ قىزىق ئىش شۇكى، بوللانىڭ بوۋىقىنىڭ ئوڭ مەڭزىدە، ھەكىمنىڭ بوۋىقىنىڭ سول مەڭزىدە بىردىن مەڭ بولۇپ، بۇ مەڭلەر خۇددى بىر مەڭنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ، بىرنى ئوغۇلنىڭ ئوڭ مەڭزىگە، يەنە بىر يېرىمىنى قىزنىڭ سول مەڭزىگە بىر - بىرىگە قارىتىپ چاپلاپ قويغاندەك ئىدى. بۇ ئىككى بالىنى قاناقاغا كۆرسەتكەندە، ئۇ:

— تۆلەك، بۇ بىر كارامەتلىك ئىش ئىكەن. تەڭرىنىڭ بېكىتكەن بېشارىتى بولسا كېرەك. مەن توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ توينى ئۆز قولۇم بىلەن قىلىپ بەرسەم، تەڭرىم يەنە بىر مۆجىزە قىلىپ ماڭا ئازراق ئۆمۈر بەرسە، سېنىڭ چەۋرەڭ بىلەن مېنىڭ كۆكۈچەۋرەمنىڭ توينى كۆرسەم دەيمەن، — دېدى.

قاناقا كۆكۈچەۋرىسىگە كۈنمەڭ دەپ ئىسىم قويۇپ بەرگەننىدى. تۆلەك بوۋىنىڭ تەلىپى بىلەن ئۇنىڭ چەۋرىسىگە ئايمەڭ دەپ ئىسىم قويۇپ بەردى.

جاھانبەگ قاناقانىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ئانچە ئۇزىماي:

— توي ئىشىنى تېزلەتمىسەك بولمىغۇدەك، — دېدى.

تۆلەك بوۋا جاھانبەگكە قاراپ قويۇپ:

— ئۇنداقمۇ بولماس. قاناقانىڭ بۇ ئىككىسىنىڭ توينى، ئوماق - ئايقۇتنىڭ كېيىنكى خاسىيەتلىك بالىسىنى كۆرگەندىن باشقا يەنە كۈنمەڭ بىلەن ئايمەڭلەرنىڭ توينى كۆرسەم دەيدىغان ئارزۇسىمۇ بار تېخى، — دېدى.

— كۆنمەڭ بىلەن ئايمەڭنىڭ كۆڭلىرى شۇنداق بولارمۇ؟ — جاھانبەگ سورىدى.

— بۇنى قاناقا ئايمەڭنىڭ ئىسمىنى قويۇپ بولۇپلا ئاغزىدىن چىقىرىۋەتكەن. ئۇلارنى چوقۇم شۇنداق قىلىمىز، ئۇنىڭغىچە مەن كېتىپ قالغۇدەك بولسام، بۇلىلا، ھەكىملەر قەتئىي شۇنداق قىلىدۇ.

— بۇ ياخشى گەپ بولدى. بۇنى مەن جاھانبەگكە تاپىلاپ قويىمەن. بۇ ئىشقا كېيىن شۇ ئىگە بولسۇن.

تۇلەك بوۋىنىڭ كۆنمەڭ، ئايمەڭ توغرىسىدىكى گېپى تېخى تۈگىمىگەنىدى، ئۇلار ئوماقىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغىلا كېلىپ قالدى. ئۇلار ئۆي تەرەپكە قايرىلىشىغا ئۆيدىن ئايسۇلۇ چىقتى. ئۇ بۇلارنى كۆرۈپ ۋىللىدە قىزىرىپ، بىرقۇر سالام بېرىپ قويۇپلا كېتىپ قالدى. جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا بىر - بىرىگە قارىشىپ قويدى.

ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە، ئايقۇت سۇپىدا پۇتىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قورسىقى ئوبدانلا دومبىيىپلا قالغانىدى. تۆمۈر سۇپىدا توختاق ياساپ بەرگەن «موللاقچى چاققان» نى ئوينىتىپ ئولتۇراتتى.

— كېلىڭلار، كېلىڭلار، — ئايقۇت شۇنداق دېگەچ ئورنىدىن تۇردى.

جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا تۇزۇت قىلىپ تۇرمايلا سۇپىغا چىقىپ ئولتۇردى.

— بايا ئوماق تايۇقىنىڭكىگە ماڭدىم، دەپ كېتىۋاتقان، تېخى كەلمىگەن ئوخشىمامدۇ؟ — تۇلەك بوۋا سورىدى.

— كەلگەن، كېلىپلا تايۇق بىلەن ئوۋغا كەتتى.

جاھانبەگ ئىتتىك تۇلەك بوۋىغا قارىدى. تۇلەك بوۋا: «قانداق قىلىمىز» دېگەندەك جاھانبەگكە قارىۋېتىپ:

— بايا تېخى بىزگە ئوۋغا چىقىشنى تايۇق بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان گەپنى قىلغانىدى. مەسلىھەتنى پىشۇرۇۋشۇپ مېڭىپ بول-

دىما؟ — دەپ سورىدى.
— ئىككى كۈننىڭ ئالدىدىلا ئۇۋغا بارىدىغان بولۇشۇپتىكەن، لېكىن قاچان مېڭىشنى دېيىشمەپتىكەن. بۈگۈن ئەتىگەنلا: «زادى بۈگۈن ماڭمىساق بولمايدىغان ئوخشايدۇ» دەپ چىقىپ كەتتى، — دېدى ئايقۇت.
جاھانبەگ ئالدىراپ سورىدى:
— نېمىشقا بۈگۈن ماڭمىساق بولمىغۇدەك، دەيدۇ؟
تولەك بوۋا ئىتتىك جاھانبەگكە: «بۇنى سوراش ھاجەت ئەمەستىغۇ» دېگەندەك قىلىپ قاراپ قويدى.
ئايقۇت جاۋاب بېرىش ئۈرنىغا ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى. مۇشۇ چاغدىلا جاھانبەگ ئۆزىنىڭ پەمسىزلىك قىلغىنىنى، ئايقۇتنى قىزارتىپ قويىدىغان سوئالنى سوراپ قويغىنىنى بىلدى ۋە ئايقۇتتەك ئوڭايسىزلاندى.
تولەك بوۋا ئەسلىي گەپكە ئېغىز ئاچماي ياندىن سورىدى:
— ئايسۇلۇ ئەتىگەندە نېمىگە كىرىپتۇ؟
— يويىدىغان كىر - قاتلىرى بولسا ئېلىپ چىق دەپ ئۇلامخان كىرگۈزۈپتىكەن.
— بىر ئىشنى سىلەر بىلەن مەسلىھەت قىلغىلى كىرىۋىدۇق، ئوماق ئۇۋغا كېتىپتۇ ئەمەسمۇ، ئۇۋدىن قاچان كېلەر؟ — تولەك بوۋا سورىدى.
ئايقۇت يەرگە قاراپ تۇرۇپ:
— بىر نەرسە ئۇۋلىسۇن، ئۇۋلىيالمىسۇن، ئۇزاق تۇرمايدۇ. كۆپ بولسا ئۈچ كۈن ئىچىدە كېلىپ بولىدۇ، — دېدى.
تولەك بوۋىنىڭ پەرەز قىلىشىچە، ئايقۇتنىڭ يەڭگىيدىغان ۋاقتى قىستاپ قالغاندەك ئىدى. تونۇگۈن، يا كېچىدىن بېرى ئالامەتى كۆرۈلۈپ ئوماق جىددىيلىشىپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى ۋە ئىچىدە: «ماڭمىسا بوپتىكەن» دەپ قالدى.
جاھانبەگ بىلەن تولەك بوۋا ئۆيدىن چىقىشىغا، ئۇلارغا ئۇلامخان بىلەن ئۇچرىدى. تولەك بوۋا ئۇلاردىن:

— نەگە ماڭدىڭلار ؟ — دەپ سورىدى . ئۇجۇلخان :

— ئوماق يوق ، ئايىقۇت بىلەن پاراڭلىشىپ چىقايلى دەيمىز ، — دەپ جاۋاب بەردى .

جاھانبەگ جاۋابنى شۇ بويىچىلا چۈشەندى . ئەمما تۇلەك بوۋا سەل جىددىيلىشىپ قالدى ، جاھانبەگكە قاراپ :

— ئوماق كەتكەندىن كېيىن ئايقۇتتا ئۆزگىرىش بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ ، ئۇ ئىككىسى ئايقۇت بىلەن پاراڭلاشقىلى ئەمەس ، جىددىي بىر ئىش بىلەن ماڭغاندەك قىلىدۇ ، — دېدى .

جاھانبەگ تۇلەك بوۋىنىڭ گېپىدىن بىر نەرسىنى ئاڭقىرغاندەك بولدى ـ دە :

— توغرا ، توغرا ، مەن ئايىقۇتنىڭ بۇ تەرىپىنى خىيالىمغا كەلتۈرمەپتىمەن . قانداق قىلىمىز ، ئوماقنى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتەيلىمۇ ، — دېدى .

— ئوماق كەلسىمۇ نېمە قىلالايدۇ . بۇ ئاياللارنىڭ ئىشى . بىز ئەسلىدە ئۇنىڭ ئالدىغا كىرمەيدىغان ئىشكەن ، بىلمەپتۇق ئە. مەسمۇ .

— قانداق دەيسەن ، بوۋا .

— ھەي بەگ ، ھەي بەگ ، خوتۇنۇڭ تۇغۇپ باقمىغاندەك ، تۇغسىمۇ تولغاق تۇتماي تۇغقاندەك گەپ قىلىسەنغۇ ، ھېلىمۇ ياخشى بىز ئۇنىڭ تولغىقىدىن خەۋەرسىز كىردۇق ، شۇنداق بولسىمۇ بۇنىڭ بىر شەرتىنى قىلىپ قويايلى ، ئاۋادا تولغىقى ئەگىشىپ كەتكەن بولسا...

تۇلەك بوۋىنىڭ گېپى ئاغزىدا قالدى ، ئارقىسىدىن ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازى ئاڭلاندى . ئىككىلىسى تەڭلا ئارقىسىغا قاراپ ئاتلىق كېلىۋاتقان ئۇجۇلخاننى كۆردى .

ئۇجۇلخان يېقىنلاپ كەلگەندە ، تۇلەك بوۋا ئۇنىڭدىن :

— نەگە ماڭدىڭ ؟ — دەپ سورىدى .

ئۇجۇلخان يوشۇرۇپ تۇرماي ئۇدۇللا جاۋاب بەردى :

— ئوغۇلخان قوزىنىڭكىگە .

تۆلەك بوۋا ئارتۇق گەپ قىلماي :

— كېتتۇق ، — دېدى .

ئىش ئايان بولدى : ئايغۇتنى تولغاق تۇتقانىدى . ئۇجۇلخان ئۇستا سەگدەچى[1] ، تۆلەك بوۋىنىڭ ئاگلىشىچە ئۇلامخانمۇ تانۇق سەگدەچى ئىدى . شۇنداق تۇرۇقلۇق ئەجەب ئۇجۇلخان ئۆزى تولۇن-خان قۇتقىنى ئىزدەپ مېگىپتۇغۇ . تۆلەك بوۋىنىڭ كاللىسىنى تۇتۇن قاپلىغاندەك بولدى .

— چاتاق !

— نېمە چاتاق ؟ — جاھانبەگ تۆلەك بوۋىغا قارىغىنىچە سورىدى .

تۆلەك بوۋا ئۇ سۆزنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ كەتكىنىنى ئۇقماي قالغانىدى .

جاھانبەگنىڭ سوئالىدىن تۆلەك بوۋا ئېسىنى يىغىۋېلىپ :

— ئوماققا دەرھال ئادەم ماگدۇرايلى ، — دېدى .

يەنە ئەزۋەيلەپ سوراۋېرىشنىڭ ئورنى يوقلۇقىنى ھېس قىلغان جاھانبەگ :

— مەن ھازىرلا ئادەم ماگدۇرسام بولغۇدەك ، — دېدى .

— توختاقنى بىللە ماگدۇرساق قانداق ، بەگ ، — دېدى تۆلەك بوۋا .

جاھانبەگ تۆلەك بوۋىنىڭ نېمىنى كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىنى بىلدى . توختاق بىللە بارسا ، ئوماق ئىشنى بەك يامان تەرەپتىن ئويلىمايتتى ، بەلكى كۆڭلى خاتىرجەم بولاتتى .

3

ئوماقلارنىڭ ئۆۋ قىلىدىغان يېرى كونا ئابدال بىلەن جاھانساي ئارىلىقىدىكى تارىمنىڭ كىچىك بىر تارماق ئېقىنىنىڭ ئەتراپى ئىدى . ئېقىننىڭ بىر تەرىپى ئۆزۈندىن - ئۆزۈنغا سوزۇلغان

---

[1] سەگدەچى — تۇغۇت ئانىسى .

بۇك ، قەدىمي توغراقلىق بولۇپ ، يەنە بىر تەرىپىدە ئانچىمۇ چوڭ بولمىغان بىر چاتقاللىق بار . چاتقاللىقنىڭ يۇقىرى تەرىپى خېلى كەڭ قېلىن جىگدىلىك . بۇ ئېقىن بويى تۈلەك بوۋا ياش چېغىدىن تارتىپلا ئوۋ قىلىپ كېلىۋاتقان جاي بولغاچقا ، كىشىلەر بۇ يەرنى «تۈلەكنىڭ ئېقىنى» دەپ ئاتايتتى . ئوتتۇز يىلنىڭ ئالدىدا تۈلەك بوۋا بىر خالتا نان جىگدە ، ياۋا جىگدىنىڭ ئۇرۇقىنى ئەكېلىپ چاتقاللىقنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى قوڭچاقلىققا چېچىۋەتتى . شۇ يىلى كۈزدە ئېقىن سۈيى ئۆرلەپ ، ئىككى قاسناقتىكى يەرلەر ئوبدانلا نەمسەللەشتى . كېيىنكى يىلى ئەتىيازدا ئۇرۇقلار ئۈنۈپ چىقىپ بۈككىدە جىگدىلىك ھاسىل بولدى . شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەر «تۈلەكنىڭ جىگدىلىك چاتقىلى» دەپمۇ ئاتىلىدىغان بولدى . تۈلەك بوۋا قېرىپ ، ئوۋغا چىقماس بولغاندىن كېيىن ، بۇ يەرگە نەۋرىسى ھەكىملا ئوۋغا كېلىپ تۇردى . ئوماق كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ مۇشۇ يەردە ئوۋ ئوۋلىسا بولىدىغانلىقىنى تۈلەك بوۋا ئۇنىڭغا ئۆزى ئېيتقانىدى . بۇنى ھەممە كىشى بىلەتتى .

جاھانبەگ ئوماقنى چاقىرىپ كېلىشكە ئۇنى دەپ ـ بۇنى دەپ ئاخىرى تالىشقۇلنى توغرا تاپتى . چۈنكى ، ئۇ ئوماققا ئىخلاس قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى . جاھانبەگ ئۇنىڭغا ئەھۋالنى بىرقۇر ئېيتقاندىن كېيىن :

— قېنى ئېيتە ، بارغاندا ئوماققا نېمە دەيسەن ؟ — دەپ سورىدى .

تالىشقۇل بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ :

—… ئوغۇلخان قوتقىنى ئەكېلىپ تەكشۈرتكۈزسە ئايقۇتنىڭ ئاغرىقى تولغاق ئەمەسكەن ، قورسىقىنىڭ ئاغرىقىكەن . تاۋۇق[1] تاشلىقىنىڭ تالقىنىنى ئىچۈرۈپتىكەن ، ئاغرىق قويۇپ بېرىپتۇ . شۇنداق بولسىمۇ ئوماقنى چاقىرىپ كېلىڭلار ، دەپ بىزنى ئەۋەتتى دەيمەن ، — دەپ تالىشقۇل كۈلدى .

— يارايسەن ، ماڭ ، تېز بېرىپ ، تېز چاقىرىپ كېلىڭ-

[1] تاۋۇق — توخۇ .

لار ، — دېدى جاھانبەگ .

ئوماقلار ئېقىن بويىغا كۆن چۈشتىن كېيىنكىگە قايرىلغان چاغ-دىلا كېلىپ بولدى ، ئۇلار ئىتتىك بېرىپ ، ئىتتىك يانمىساق دەپ تېز ماڭغانىدى ، بولمىسا تولۇق بىر كۈنلۈك يول ئىدى . ئەتىگەن ئۆيدە تاماق يېگەنچە بولغاچقا ، تاماقلىنىۋالماقچى بولدى . تاماق يەۋېتىپ ئوماق :

— ساڭا دېمىدىم ، يول بويى سول قاپقىمىم تارتىپ كەلگەن ، باياتىن تېخىمۇ تارتىپ كېتىۋاتىدۇ ، ئايقۇتتىن ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن ، — دېدى .

— ئايقۇتنىڭ ئون كۈندەك ۋاقتى بار دېگەنىدىڭغۇ ، — دېدى تايۇق . ئۇ ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئۆزۈپ بىر نەرسە دېيەلمەيتتى . تۇغۇت-تا قىياستىكىدىن بالدۇر يا كېيىن تۇغۇپ قالىدىغان ئەھۋال بولۇپ تۇرىدۇغۇ . ئۇلامخانىمۇ ئايسۇلۇنى ئۆزىنىڭ مۆلچەرىدىن سەككىز كۈن بۇرۇن تۇغقان . ئۇ شۇنداق دەپ يۈرگەچكە ، تايۇق بىلىق تۇتقىلى كەتكەن . ئۇ قايتىپ كەلگەندە بولسا ئۇنى يېڭى بىر مېھمان يىغلاپ قارشى ئالغان . قارشى ئالغىنىمۇ ياكى ئاچچىقلانغىنىمۇ ، ئىشقىلىپ ئىككىسىنىڭ بىرىدۇر ، بەلكى كېيىنكىسىدۇر .

ئۇلار تاماق يەپ ئولتۇراتتى ، يىراقتىكى بىر تۆپىلىكتە مۇشۇ ياققا قاراپ كېلىۋاتقان ئىككى ئاتلىق ئادەم كۆرۈندى . ئوماق ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇپ شۇ تەرەپكە تىكىلىپ قالدى ، ئەمما ئىلغا قىلالمىدى . شۇ تاپتا تايۇقنىڭ خىيالىغا باشقا بىر ئىشمۇ كېچىپ قالدى ، خىيالىدىن ئۆزى شۈركۈنۈپ كەتتى ...

— قاناقا ئۆزگىرىپ قالمىغاندۇ - ھە ؟ !

بۇنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلغىلى بولمايتتى .

— مەن بۇ تەرەپنى ئويلىماپتىمەن ، — ئوماق تايۇققا قاراپ دېدى ، — ئالدىغا بارايلى .

ئۇلار نەرسە - كېرەكلىرىنى ئاتلىرىغا ئارتىپ ، كېلىۋاتقانلار-غا قاراپ ئات سالدى . ئۇلار بۇياققا ، بۇلار ئۇياققا قاراپ تېز ماڭغاچقا ، ئارىلىق كۆپ قىسقاردى .

تالىشقۇل بىلەن توختاقكەنغۇ، — دېدى تايۇق، ئۇلارنى يىراقتىن تونۇپ.
— قاناقا ئۆزگىرىپ قالمىغاندۇ؟ — ئۇلار كۆرۈشكەندىن كېيىن، تايۇق ئىتتىك توختاقتىن سورىدى.
— ياق، ئۆزگىرىپ قالمىدى، ئوبدان تۇرۇندۇ، — جاۋاب بەردى توختاق.
— ئەمىسە، سىلەر نېمىگە كەلدىڭلار، ئاناڭ ئوبدان تۇرغاندۇ؟
— ئانامغۇ ئوبدان...
توختاقنىڭ ئاغزىدىكى گەپنى تالىشقۇل تارتىۋېلىپ، جاھانبەگكە دەپ باققان گېپىنى ئەينەن تەكرارلاپ ئېيتقاندىن باشقا يەنە: «جاھانبەگ ئوماق گۆشتىن غەم قىلىپ ئوۋ قىلىمەن دەپ بوُنداق چاغدا خوتۇننى تاشلاپ قويسا بولمايدۇ، تېز قايتىپ كەلسۇن دەپ ىىزنى ئەۋەتتى» دېگەن گەپنى قوشۇپ قويدى.
ئوماق بۇ گەپنى ئاڭلاپ كۆڭلى بىرئاز تىنىغاندەك قىلسىمۇ، ئىچىدە يەنە بىر خىل گۇدرەت ئۇنى ئارامسىزلاندۇرۇپ تۇراتتى. «قورسىقى ئاغرىپ قالغانغىلا مېنى چاقىرىشقا ئادەم ماڭدۇرماس...» ئۇ شۇنداق ئويلايتتى.
— قايتايلى، — دېدى ئوماق.
تايۇق بۇ قېتىم پەقەت ئوماققا ياردەملەشكىلىلا ئوۋغا چىققاندى. ھەممىسى شۇئان قايتىپ يولغا چۈشتى.
ئاي بېشى بولغاچقىمىكىن، كېچە ئانچە يورۇق ئەمەس ئىدى. سانسىز يۇلتۇزلار ياغسىراپ قالغان جىنچىراغدەك نۇرسىز جىمىرلايتتى. ھىلال ئاي يۇلتۇزلار ئارىسىدا ئورغاقتەك نازۇك سېيماسى بىلەن كېچە ئاسمىنىغا ئالاھىدە ھۆسن قوشقانىدى. «ئايقۇتنىڭ قېشى ئاشۇ يېڭى ئايدەك، ئۇنىڭ ئانىسى يېڭى ئايغىلا قاراپ يورگەندىمىكىن» ئوماق ئۆزىنىڭ يولىنى يورۇتۇپ تۇرغاندەك، ئالدى تەرەپ يىراق ئۇپۇق ئۇستىدە كۇمۇش رەڭ شولا چېچىپ جۇلالىنىپ تۇرغان ئايغا قاراپ شۇلارنى، ئايقۇتنى، دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدى-

يدا ئۆزغان بالىسىنى ئويلايتتى. شۇ تاپتا يولنى ئوماق مېڭىۋاتامدۇ ياكى يول ئوماقنى مېڭىۋاتامدۇ، ئاتلىق مېڭىۋاتامدۇ، پىيادىمۇ؟ ئوماقنىڭ كاللىسىنى بىر جىددىيچىلىك قاپلىۋالغان بولۇپ، «ئايقۇت، بالا...» دىن باشقا نەرسە ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرمەيتتى. «قالاچ قاناقا تومۇرۇمدىن بۆلەك يەنە بىر بالامنىڭ تۇغۇلىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىزىنى تاپىدىغان خاسىيەتلىك ئادەم بولىدىغانلىقىنى ئالدىن ئېيتقان؛ ئۇنى ئوبدان تەربىيىلە، دەپ تاپىلىغان، مېنى ئاگاھلاندۇرغان. ئەگەر بۇ بالام...» ئۇ خىيالىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمايتتى، ئويلاشتىن قورقاتتى...

ئوماق ئۆيى ئالدىغا كەلگەندە تاڭ قاراڭغۇسى بولۇپ قالغانىدى. ئات ئۆزلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلغاندەك قاتتىق پۇشقۇرتۇۋەتتى. خوتەن قەغىزى بىلەن چاپلىۋېتىلگەن دېرىزىدىن جىنچىراغنىڭ يورۇقى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئاتنىڭ پۇشقۇرتقىنىنى ئاڭلاپ ئۆيدىن ياش بىر ئايال چىقتى. بۇ، قاناقانىڭ كوكۇكېلىنى ئالتۇن ئىدى. ئۇنىڭ كەينىدىلا ئۇلامخان چىقتى.

— ئايقۇت قانداقراق؟! — ئوماق ئۇلامخاننى كۆرۈپلا ئالدىراپ سورىدى.

شۇ ئارىدا ئوماقنىڭ قوشنىسى، قومۇلۇقنىڭ ئىچكىرىسىدىن كۆچۈپ كەلگەن ھابىل توشقان دېگەن كىشى ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى.

— بىزنىڭ ئۆيگە كىرىپ پاراڭلىشىڭلار، مېھمانلار، — دېدى ئۇ.

— مەن ئايقۇتنىڭ قېشىغا كىرىپ چىقاي، — دېدى ئوماق. — بولىدۇ، كىرىڭ، ئايقۇتنىڭ تولغىقى سىزگە تارتىشىپ پېشمايۋاتقان بولسا، كىرگىنىڭىزنىڭ پايدىسى بولىدۇ، ئايقۇتنىڭمۇ كۆڭلى توق تۇرىدۇ، ئەمما ئايقۇتنىڭ يېنىدا ئۇزاق تۇرماڭ، «تولغاق تولغايدۇ» دېگەن گەپ بار. تولغاق ئاستا - ئاستا تۇتماي بىر قېتىمدىلا قاتتىق تۇتۇپ كەتسە، بۇ ئانىغىمۇ، بالىغىمۇ

ئوبدان بولمايدۇ . قورساقتىكى بالا ئورنىدىن قوزغىلىپ كېتىپ تۇغۇت قىينىلىشىپ كېتىدۇ . كىرىڭ ، ئۇزۇن تۇرماي يېنىپ چىقىڭ ، — دېدى ئۇلامخان ئوماققا قايتا - قايتا تاپىلاپ .

ئوماق ئۆيگە كىردى . ئايقۇت سۇپىدا قات - قات كۆرپە ، ياستۇققا يۆلىنىپ پۇتىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ئەتراپىدا جاھانبەگنىڭ خوتۇنى كۈندەم ، كۈنچىققانبەگنىڭ خوتۇنى ئاقئۇلام ، ئۇجۇلخان ، ئوغۇلخان ، گۆھەر قاتارلىق سەككىز ئايال ئايقۇتقا قاراپ تۇرۇشاتتى . ئۇلار ئوماققا يول بەردى . ئايقۇت ئوماقنى كۆرۈپ كۈلۈمسىرىدى . ئوماق ئايقۇتنىڭ پېشانىسىنى تۇتقاچ :

— ئەھۋالىڭ قانداق ؟ مەن كېتىپ قاپتىكەنمەن ، مانا قايتىپ كەلدىم ، يېنىڭدىن نېرى كەتمەيمەن . چىداشلىق بەر ، تەڭرىم ئاسانلىق بېرەر ، — دېدى .

ئۇنىڭ خوتۇنىغا تېخىمۇ جىق گەپ قىلىپ بەرگۈسى ، مەدەت بەرگۈسى بار ئىدى . لېكىن ، يېنىدىلا تۇرغان ئۇلامخان ئۇنىڭ پېشىنى تارتىپ قويغاچقا ، ئۇنىڭ بايىقى تاپىلىقى ئېسىگە كېلىپ : «مەن تاشقىرىقى ئۆيدە تۇرىمەن» دەپ قويۇپ ئۆيدىن يېنىپ چىقتى . بۇ چاغدا تاڭمۇ خېلى سوزۇلۇپ قالدى .

— مېڭ ، ھابىلبابىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ پاراڭلىشايلى ، — دېدى ئۇلامخان .

ئۇلار ئۆيگە كىرىپ تۇرۇشىغا ئارقىسىدىنلا ئايسۇلۇ بىر ياغاچ جاۋۇردا پىشۇرۇلغان بېلىق ، يەنە بىر قاچىدا بېلىق شورپىسىغا چالغان ئۇجول بولمىقى كۆتۈرۈپ كىردى - دە :

— ئاتام سىزنى تۈنۈگۈن ئەتىگەن بىر نەرسە يېگەنچە ھېچنېمە يېمىدى دەيدۇ ، يەۋېلىڭ ، — دەپ قاچىلارنى سۇپىغا قويدى .

— سىز يەۋېرىڭ ، — دېدى ئۇلامخان ، — مەن ئەھۋالنى دەپ بېرەي .

ئوماقنىڭ قورسىقى ھەقىقەتەن ئاچ ئىدى ، لېكىن گېلىدىن بىر نەرسە ئۆتىدىغاندەك ئەمەس . ئايسۇلۇنىڭ كۆڭلىنى دەپ بېلىقتىن بىر كېسىم قولىغا ئالدى . ئۇلامخان ئۇنىڭ كۆڭلىنى تىنىدۇ-

روش ئۈچۈن گەپ قىلىپ بەرمەكتە.

ئۇماق ئوۋغا مېڭىپ ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي ئايقۇتنىڭ قورسىقى ئاغرىپ كەتتى. ئايقۇت توختاق ئارقىلىق ئۇلامخاننى چاقىرتقۇزدى. ئۇلامخان بۇنىڭغا بىرنېمە دېيەلمەي ئۇجۇلخاننى چاقىرتىپ كەلدى. ئۇمۇ بۇنىڭ تولغاقلىقى ياكى قورساق ئاغرىقى ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلالمىدى. ئايقۇتنىڭ قورساق كۆتۈرۈشىگە، تاللىغان تامىقىغا، مىجەزىدىكى ئۆزگىرىشكە قاراپ، ئۇلار ئايقۇتنىڭ ئوغۇل تۇغىدىغانلىقىنى توغرا مۆلچەرلىگەن بولسىمۇ، لېكىن تۇغۇش ۋاقتىنى بىلەلمىگەنىدى. ئايقۇتنىڭ دەپ بەرگەنلىرىگە قاراپلا، ئۇنىڭ ئون نەچچە كۈنلۈك ۋاقتى بار ئىكەن دەپ قارىدى. شۇڭا بۇنى قورساق ئاغرىقى ئىكەن دېيىشىپ، ئايقۇتقا تاۋۇق تاشلىقى تالقىنىدىن جىقراق ئىچۈرۈۋەتتى، ئىچۈرۈپ بولۇپ ئۇلار گۇمانلىنىپ قالدى. «تۇغۇش ۋاقتىنى ئايقۇت ئۆزى بىلەلمەي قالغان بولسىچۇ» دېيىشىپ قىلغانلىرىدىن ئەنسىرىشەتتى. ئىلاج بولماي ئۇجۇلخان ئۆزى بېرىپ ئوغۇلخان قۇتقىنى چاقىرىپ كەلدى. ئوغۇلخان قۇتقا يۈز ياشتىن ئاشقان، ئۇستا تۇغۇت ئانىسى بولۇپ، ئابدال بويىچە ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغىنى يوق ئىدى.

ئوغۇلخان قۇتقا ئايقۇتنىڭ قورسىقىنى قايتا ـ قايتا سىلاپ، ئۇنىڭ ئۆزىدىن ئۇنى ـ بۇنى سوراپ بولۇپ:

— بالا ئوغۇلكەن، مۇشۇ دەل ۋاقتى ئىكەن. بۇ چاغقا تولغىقى پىشسا بولاتتى، تولغىقى تولغىشىپ قالغاندەك قىلىدۇ، — ئوغۇلخان قۇتقا شۇنداق دەپ بولۇپ ئايقۇتنىڭ تىلىنى كۆرۈپ، — بىرەر دورا ئىچكەنمىدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

ئۇلامخان راست گەپ قىلمىغاندا يامان ئاقىۋەتنىڭ يۈز بېرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ:

— بىز قورساق ئاغرىقىمىكىن دەپ تاۋۇق تاشلىقىنىڭ تالقىنىدىن ئىچۈرگەنىدۇق، — دېدى.

— گوي — شۇنىڭ ئىشى، بولمىسا بۇ كەمگە تۇغۇپ بولامدۇ، ئەتە مۇشۇ ۋاقىتتا تۇغىدۇ، — دېدى ئوغۇلخان قۇتقا.

ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان چوڭ بىر بالا - قازادىن قۇتۇلغاندەك بولدى ۋە ئۆزئارا: «قالاچ قاناقاغا نېمىدەپ جاۋاب بېرەر ئىدۇق» دېيىشىپ كەتتى...

ئۇلامخاننىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۇماقنىڭ ئەندىشىسى تۈگىدى، خاتىرجەم بولدى. ئۆيدىن تالاغا چىقىۋىدى، ئۇتقاشتەك قىپقىزىل شەپەق ئىچىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان قۇياش ئۇنىڭغا ئادەتتىكىدىن باشقىچە كۈلۈپ باقماقتا ئىدى. ئۇ بىرنەچچە ئاينىڭ ئالدىدا: «بالا ئوغۇل بولسا، ئۇنىڭغا بۇرۇنقىسىنى بىلمىگەندەك، ئەجدادلارنى ئۇنتۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئوسمان بوۋامنىڭ ئىسمىنى قوياي» دەپ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى. ئۇ شۇ ئارزۇ - خىياللىرىنى قايتىدىن ئويلىغاچ بىر دەسسەپ - ئىككى دەسسەپ مەھەللە ئىچىگە يېقىندىن چېپىلغان ئىلەكنىڭ① يېنىغا كېلىپ، ئۆينىڭ دەل ئۇدۇلىدا ئۈزۈپ يۈرگەن بىر جۈپ ئۆردەكنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. «بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە غاز، ئۆردەكلەر چوڭ كۆل تەرەپكە كېتىپ بولاتتىغۇ، بۇ بىر جۈپ ئۆردەك نېمىشقا كەتمەي تۇرۇپ قالدى، بۇ يېڭى ئىلەكتە قانداق پەيدا بولۇپ قالدى؟» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، بۇ بىر جۈپ ئۆردەككە قىزىقىپ ئىلەكنىڭ قىرىغا كەلدى. ئۆردەكلەر ئۇنىڭدىن ئۈركۈيدىغاندەك ئەمەس، ئۇماق پەسكە چۈشۈپ سۇ لېۋىگىچە كەلدى. ئۆردەكلەر ئۇنىڭدىن قېچىش تۈگۈل ئاجايىپ قىلىقلارنى چىقىرىپ بىر - بىرى بىلەن ئوينىشىپ كەتتى. ئۇماق ئۆردەكلەرنىڭ بىر - بىرىنى قوغلىشىشلىرىغا، قاناتلىرىنى قېقىپ بىر - بىرىگە سۇ چېچىشلىرىغا مەستلىكى كېلىپ، ئۇلارغا قارىغاچ قولىنى يۇماقچى بولۇپ ئېڭىشىۋىدى، ئۆردەكلەر غاقىلدىشىپ، قاناتلىرىنى سۇغا ئۇرۇپ ئۇماققا سۇ چېچىپ ئويناشقىلى تۇردى. ئۇماق تېخىمۇ ھەيران بولۇپ: «بۇ بىر جۈپ ئۆردەكتە چوقۇم بىر خاسىيەت بار. ئوغلۇمغا ئىككى ئىسىم قويسام بولغۇدەك» دەپ ئويلاپ تۇرۇشىغا:

— سەگدىدى، ئوغۇل! بۆرە! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى

① ئىلەك — باش - ئاخىرى يوق زەيلىك ئېقىن.

ئوماق شۇئان ئىلەكتىن قىرغاققا چىقتى . ئىشكتە ئالتۇن تۇراتتى . ئۇ بۇ قېتىم تۆمۈر تۇغۇلغان چاغدىدىكىدەك «سۆيۈنچە» دېمىدى ، پەقەت ئىللىق كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى . ئوماق لاشىڭغا باغلاپ قاڭتۇرۇپ قويغان ئېتىنى يەشتى - دە ، يېتىلەپ كېلىپ تىزگىن چۇلۋۇرىنى ئالتۇنغا سۇندى .

— ياق ، ئۇ قېتىمدا ئاتنى ئالدىم ، بۇ قېتىمدا يەنە ئات ئالسام... ياق ، ياق !— ئالتۇن قولىنى كۆتۈرۈپمۇ قويماي تۇرىۋەرگەندى ، ئوماق تىزگىن چۇلۋۇرىنى ئالتۇننىڭ بوينىغا ئارتىپ قويۇپلا ئۆيگە ئېتىلىپ كىرىپ كەتتى .

ئوماق هايالىشماي ئىچىدىن يۇمشاق رەخت بىلەن ، سىرتىدىن ئاشلانغان كېيىك تېرىسى بىلەن زاكىلانغان بوۋاقنى كۆتۈرۈپ چىقتى ، ئاڭغىچە ئۆي ئالدىغا بىرقانچە ئەر - ئاياللار يىغىلغانىدى .

ئوماق بوۋاقنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ئۈنلۈك ئاۋازدا :

— ئەجداد بوۋىسىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ، بۇ بۆرەمنىڭ بىر ئىسمى ئوسمان ، يەنە بىر ئىسمى... — ئوماق گېپىدىن توختاپ قالدى . ئۇ «يەنە بىر ئىسمى» دېيىشىگە ، هېلىقى بىر جۈپ ئۆردەك ئىلەكتىن غاقىلدىغىنىچە قاناتلىرىنى قېقىپ چىقىپ ، ئوماقنىڭ ئالدىدا بىر - بىرىنى ئايلىنىپ ئويناقلىغىلى تۇردى . بۇ بىر جۈپ ئۆردەكنىڭ ئاجايىپ هەرىكەت - قىلىقلىرىنى كۆرگەن كىشىلەر هەيرانلا قېلىشتى . ئوماق گېپىنى داۋاملاشتۇرماقچى بولۇپ كۆپچىلىككە قاراپ ، — بۇ بوۋىقىمنىڭ يەنە بىر ئىسمى ئۆردەك ! ئۆمرى غاز - ئۆردەكتەك ئاسماندا ئۇچۇپ ، دەريا - كۆللەردە ئۈزۈپ ئۆتكەي !— دېدى .

ئۆردەكلەر ئۆز ئىسمىنىڭ ئادەم بالىسىغا ئىسىم قىلىپ قويۇلغىنىغا تەنتەنە قىلىشقاندەك ، بايىقىدىنمۇ بەك قانات قېقىپ غاقىلدىشىپ ئوماقنى ئۈچ قېتىم ئايلىنىپ ، يەنە شۇنداق غاقىلداپ ئويناشقىنىچە ئىلەككە چۈشۈپ كەتتى .

كىشىلەر بىردىنلا!

— ئالقا[1] بولسۇن! ئالقا بولسۇن! ئوسمان! ئۆردەك ـ ئۆردەك! — دېيىشىپ كەتتى.

ئوماق بوۋاقنى ئۇلامخانىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ نېرىسىغا ماڭدى. تايوق: «بۇ ئوماقنىڭ نېمە قىلغىنى» دېگەندەك قىلىپ:

— ئوماق، نەگە ماڭدىڭ؟ — دەپ قاتتىق ئاۋازدا سورىدى.

— قالاچ قاناقانىڭكىگە، — ئوماق كېتىۋېتىپ جاۋاب بەردى.

ئوماق كىرگەندە قالاچ قاناقا جاھانبەگ بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى.

— ھە، ئايقۇت سەڭدىدىمۇ؟ — جاھانبەگ سورىدى.

— سەڭدىدى، بۆرە.

— يەنە بۆرىمۇ، قالتىس ـ قالتىس، ئالقا بولسۇن.

جاھانبەگنىڭ گېپىگە ئۇلاپ قاناقا:

— ئوماقنىڭ يەنە بىر بۆرە كۆرىدىغانلىقى تۆت يىلنىڭ ئالدىدىلا چۈشۈمدە ئايان بولغان. تۇنجى قالاچ بوۋام بۇنىڭدىن ماڭا بېشارەت بەرگەن. بۇنىڭ بۇ بالىسى بىزنىڭ ئارىمىزدىن چىققان كارامەت بىر ئادەم بولىدۇ. ئۇن ئىككى ئېدەرى ئۆتكەندە بالاڭنى مەن بىر كۆرەي. بۇ بۆرەڭنىڭ ئىسمى نېمە بولدى؟ — دېدى.

ئوماق بالىسىنىڭ ئىسمىغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى.

— ئوغلۇڭ كۆز ئاچىدىغان پەيتتە، دەل ئۆيۈڭنىڭ ئالدىدا ئۆردەك پەيدا بولۇپ ساڭا ئويناپ بېرىشلىرى تاسادىپىي ئىش ئەمەستۇ. ئۇلار سىرلىق ئۆردەكلەردەك قىلىدۇ. ئۇ ئۆردەكلەرنىمۇ بالاڭدەك كۆرۈپ ئوبدان خەۋەر ئېلىپ قوي، ھېچكىم زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزۈپ قويمىسۇن، — دېدى قاناقا.

ئوماق ئايقۇتتىن ئەھۋال سوراش، ئۆردەكلەرنىڭ قانداق قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشكە ئالدىراپ قاناقانىڭ ئالدىدىن چىقتى. كېلىپ ئىلەككە قارىسا ئۆردەكلەر يوق. كىشىلەردىن سورىۋىدى،

① ئالقا (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى) — مۇبارەك، ئالقىش؛ ماختاش، مەدھىيە.

«بايىلا بار ئىدى ، نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمەيمىز » دېيىشتى . بىر جۈپ ئۆردەكنىڭ دەل ئايقۇت يەڭگىدىغان چاغدا پەيدا بولۇپ ، يەڭگىپ بولغاندىن كېيىن تۇيۇقسىز غايىب بولۇشى ، ئۇماقنى تىلسىملىق دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك ھەيران قالدۇردى . ئۇ بۇ سىرلىق ئىشنى ئايقۇتقا سۆزلەپ بېرىش ئۈچۈن ئۆيىگە ماڭدى .

4

ئايقۇتنىڭ ئون ئىككى ئېدەرى چىقىپ ئۈچىنچى كۈنى ، ئۇماقلارنىڭ ئۆيىگە ئەتىگەندە جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا كىرىپ كەلدى . بۇلارنىڭ بۇنچە ئەتىگەن كىرىشى ئۇماق بىلەن ئايقۇتنى ھەيران قالدۇردى . جاھانبەگلەر ئايقۇتتىن ئەھۋال سورىدى ، بوۋاقنىڭ يېنىغا كېلىپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى .

— ئەمدى ئون بەش كۈن بولغان تۇرۇقلۇق ، بۇ بۆرەك ئىككى ئايلىق بالىدىنمۇ چوڭ كۆرۈنىدۇغۇ ، — دېدى تۇلەك بوۋا بوۋاققا قاراپ ئەجەبلىنىپ .

— مېنىڭ كۆزۈمگىغۇ ئۇنىڭدىنمۇ چوڭ كۆرۈنۈۋاتىدۇ ، — دېدى جاھانبەگ .

— ئالدىنقى كۈنى قالاچ قاناقاغا كۆرسەتكىلى ئالدىغا ئېلىپ كىرگەنىدىم ، — دېدى ئۇماق ، شۇ كۈنكى قاناقانىڭ گېپىنى بۇلارغا دەپ بېرىپ ، — قاناقا ، بالاڭنىڭ كۆزىدىن چىقىپلا تۇرىدۇ ، چوڭ بولسا قالتىس كارامەت ئادەم بولىدۇ . بالاڭنىڭ كۆزىگە قارا ، بىر نەرسە ئىزدەۋاتقاندەك ئۆيىنىڭ ھەممە يېرىگە قاراۋاتىدۇ . پۇت - قولىدىن قارىغاندا بۇ بالاڭ تېز چوڭ بولغۇدەك ، يېشىغا تولار - تولماي ئىككى - ئۈچ ياشلىق بالىدەك بوي تارتىدىغاندەك قىلىدۇ . بوپتۇ ، تېز چوڭ بولسۇن ...— دېدى .

— قاناقانىڭ دېگىنى بولغاي ، — دېدى جاھانبەگ .

ئۇماق بۇلارغا داستىخان سېلىشقا تەرەددۇتلىنىۋىدى ، تۇلەك بوۋا :

— داستىخاننى كېيىن سالارسەن، ئۆلتۈر، سىلەر بىلەن بىر ئىشنى مەسلىھەتلەشكىلى كىردۇق، — دېدى.

«مەسلىھەتلىشىدىغان نېمە ئىش؟» دېگەندەك ئۇماق جاھان-بەگكە قارىدى.

— ئالدىراپ قالدۇق، دەپ ئاتا - ئانىسىنىڭ، قىزنىڭ قىممىتىنى، ھۆرمىتىنى قىلمىساق بولماس، — دېدى ئۇماق، جاھان-بەگ بىلەن تولەك بوۋا قاناقانىڭ ئۈمىد - ئارزۇسى ۋە ئەھۋالىنى ئېيتقاندىن كېيىن.

— ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ بۈگۈنلا قىز تەرەپكە گەپ سالدۇراي-لى[1]، باشقا تەييارلىقلارغىمۇ تەڭ تۇتۇش قىلايلى. تويغا كېتىدى-غان گۆش ۋە بېلىقنى مەن تەييار قىلاي، باشقا كەم نەرسىلەرنىمۇ تەييار قىلىمىز، — دېدى جاھانبەگ.

ئۇماق: «ئايقۇتنىڭ قىرىقى توشسۇن» دېمەكچىدى، ئەھۋال-دىن قارىغاندا ھەرقانداق باھانە - سەۋەبكە ئورۇن يوقتەك ئىدى.

تايۇقنىڭ ئۆيگە گەپ ئېلىپ كىرىشكە ئۇماقنىڭ ئۆزىدىن باشقا تولەك بوۋا، توختىكۆللەر كىرىدىغان، گەپ سالدۇرۇپ بول-غاندىن كېيىنلا چانچىق توگۇشكە[2] كوندەم، ئاقئۇلام، ئوجولخانلار كىرىدىغان بولدى.

مەسلىھەت پىشقۇچىلىك ئارىلىقتا ئايقۇت بىلەن ئۇماق يەتتە بېلىقنى پىشۇرۇپ كاللىسىنى كېسىۋېلىپ، قالغان قىسمىنى ئوت-تۇرىغا قويدى. جاھانبەگ خوتۇنىنى، ئاقئۇلام، ئوجولخانلارنى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ماڭدۇرۇۋەتتى. ئايالار كەلگۈچە، جاھان-بەگلەر بېلىق يېگەچ تويغا كېرەكلىك تەييارلىقلار ئۈستىدە پاراڭ-لىشىپ ئولتۇردى.

كوندەم، ئاقئۇلام، ئوجولخانلار كىرىپ ئۆيدىكىلەر بىلەن ھال - ئەھۋال سورىشىپ بولغاندىن كېيىن ئولتۇرۇپ بولۇپ،

---

① گەپ سالدۇرۇش — ئەلچى كىرگۈزۈش.
② چانچىق توگۇش — داستىخان تاشلاش.

بۇنچە تېز كېلىشكە چاقىرتىشنىڭ سەۋەبى نېمىكىن، دېگەندەك ئۇجۇلخان تۇلەك بوۋا بىلەن جاھانبەگكە قارىدى.

— بىز بايىلا قالاچ قاناقانىڭ ئالدىدىن چىقتۇق، — تۇلەك بوۋا ئاياللارغا قالاچ قاناقانىڭ ئۇمىدىنى ئېيتقاندىن كېيىن، مەقسەتنىڭ ئۆزىگە ئۆتۈپ، — بىز ھازىر تايۇقلارنىڭ ئۆيىگە كىردىمىز، بىز قايتىپ چىققاندىن كېيىن، سىلەر چانچىق تۇگۇش بىلەن قولتۇقلۇقنىمۇ① مۇشۇ قېتىمدىلا تۇگىتىسىلەر، — دېدى.

— شۇ ئىككى ئىشنى بۇگۇن بىر قەدەمدىلا تۇگىتىمىزما؟ — ئۇجۇلخان سورىدى.

— ھەممە تەييارلىقلارنى بىرنەچچە كۇن ئىچىدە پۇتكۇزۇپ، كېيىنكى ھەپتىنىڭ مۇشۇ كۇنىدە توينى ئۆتكۇزىمىز. يېڭى يۇرت قۇرۇپ، چوڭ ئۇيۇشقاندىن كېيىنكى تۇنجى توينى دەبدەگەي ئۆتكۇزمىسەك بولمايدۇ. ئەرلەر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارغا تۇلەك بوۋا بىلەن مەن مەسئۇل، ئاياللارنىڭ ئىشىغا ئۇجۇلخان بىلەن ئاقئۇلام مەسئۇل. نېمىلەرنى تەييارلاشنى ئايقۇت بىلەن ئۇلامخاندىن سوراڭلار، — دېدى جاھانبەگ.

ئىشنىڭ بۇ قەدەر تۇيۇقسىزلىقىغا، ئالدىراشلىقىغا قاراپ ئۇجۇلخانمۇ ئۆزىدە بىر خىل جىددىيچىلىك ھېس قىلدى ھەم يەنە: «يۇرت قۇرۇش ئالدىراشلىقىدا توي ئوينىمىغىلى خېلى بوپتىكەن، تويدا پۇخادىن چىققۇدەك قوشاق ئېيتمايدىغان بولسام» دېگەنلەرنىمۇ كۆڭلىگە پۇكتى. ئۇ تۇلەك بوۋىغا:

— سىلەر چىقىۋېرىڭلار، بىز تەييارلىقىمىزنى قىلىپ تۇرايلى، — دېدى.

جاھانبەگ، تۇلەك بوۋا، ئوماق، توختىكۆللەر ئىشىكتىن كىرىپ كەلگەندىلا، تايۇق بىلەن ئۇلامخاننىڭ كۆڭلى بىر ئىشنى تۇيغاندەك بولدى. ئۇلار ئالدىن ھېچقانداق شەپە بېرىپ قويمىغاچقا، ئىككىسى بەك جىددىيلىشىپ تەمتىرەپ كەتتى.

— بىز قالاچ قاناقانىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن سۆز ئېلىپ كىر-

① قولتۇقلۇق — توي ئالدىدىكى چوڭ چاي.

دۇق ، — سۇپىغا چىقىپ ئولتۇرۇپ بولۇشقاندىن كېيىن ، تۇلەك بوۋا گەپنى قاپ بەلدىنلا باشلىدى ، — قاناقانىڭ توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ توينى ئوينىغۇسى ، نىكاھىنى ئۆزى قىلىپ بەرگۈسى بار ئىكەن . بۇ ، قاناقانىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدىكى بىر ئارمىنى ئىكەن . شۇڭا ئۇ ئىككىسىنىڭ توينى كېيىنكى ھەپتە مۇشۇ كۈندە ئۆتكۈزۈۋېتەيلى دېيىشتۇق ، — دېدى .

قاناقانىڭ بىتابلىق ئەھۋالىنى تەپسىلىي دەپ يۈرۈشنىڭ ئورنى يوق ئىدى . تايۇق بىلەن ئۇلامخان كۈندە نەچچە قېتىم كىرىپ قاناقانىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ تۇراتتى . بۇلارمۇ قاناقانىڭ قىشنى چىقىرىپ ، ھېچبولمىغاندا ئەتىيازغىچە تۇرۇپ بېرىشىنى تىلەيتتى . قاناقا ئايسۇلۇغا بەك ئامراق ئىدى .

ئۇلارنىڭ توي ئىشى بىلەن كىرىشى ، بۇلارنىڭ كۈتكىنىدەك ئىش بولسىمۇ ، ھېچقانداق تەييارلىقىنىڭ يوقلۇقى بۇلارنى خىجىل-لىققا سېلىپ ئويلاندۇرۇپ قويدى . بۇلارنىڭ قانداق ئويدا بولۇۋاتقىنىنى تۇيغان جاھانبەگ :

— ئوماقلارنىڭمۇ ھېچقانداق تەييارلىقى يوق . پۈتۈن لازىملىق-نى يېڭى يۇرتلۇقلار قولمۇقول تۇتۇش قىلىپ ئۈچ - تۆت كۈننىڭ ئىچىدە تەييار قىلىپ بولىمىز . سىلەر تەييارلاشقا تېگىشلىك نەر-سىلەرنى دەپ بەرسەڭلىلا بولىدۇ ، — دېدى .

سۆز سالغۇچىلار ئىشىككە چىقىپ بولۇپ ، جاھانبەگ :

— چانچىقلار ھېلى كىرىدۇ ، — دەپ قويدى .

— ئىتتىك بولمىقىنى پىشۇرۇپ تۇر ، — دېدى تايۇق ئۇلام-خانغا .

ئۇلامخان قازانغا ئوت يېقىپ ، ئوجۇل تالقىنى بىلەن بېلىق يېغى ، قايماقلارنى تەڭشەپ بولغۇچە چانچىقچىلار ئىشىككە كېلىپ بولدى . چانچىق تۇگۇچىنى ئوجۇلخان كۆتۈرۈۋالغانىدى .

— سىلەر ئالدىرىمىغان بىلەن توي ئويناشقا بىز ئالدىراپ كېتىۋاتىمىز ، تويدا قوشاق ئېيتىشقا ئاغزىم ئالدىراپ ، قىچىشىپ كېتىۋاتىدۇ ، — ئوجۇلخان گەپ قىلغاچ چانچىقنى ئاچتى . چانچىق-

تا يەتتە تال پىشۇرۇلغان بىلىق بىشى ، تايۇق بىلەن ئۇلامخانغا ئاتاپ بىر كىيىملىك چىگە تالاسى ئارىلاش توقۇلغان بوز رەڭ تورقا چەكمەن ، بىر كىيىملىك ئاق - يېشىل - قىزىل يوللۇق شايى چەكمەن ، قىزغا ئاتالغان يەنە شۇنداق ئۈچ خىل رەڭدە ، ئەمما قىزىلى توق ، كەڭ يوللۇق ساپ شايى چەكمەن ، بىر چۆچەكتە تۈز تۇراتتى . بىلىق كاللىسى بىلەن تۈز چانچىق تۇگۇچكە ھىساب ، تورقا چەكمەن ، شايىلار بولسا قولتۇقلۇق ئۈچۈن ئىدى .

— تويلۇقتا كىرەكلىك بىلىقلار بىلەن گۆش ماللىرىنى ئۈچ كۈن ئىچىدە تەييار قىلىپ ئەكىرىپ بېرىمىز ، — دېدى جاھانبەگ-نىڭ خوتۇنى كۈندەم .

بۇ يەردە توي قىزنىڭ ئۆيىدىلا بولىدۇ . قىز تەرەپ تۇغقانلىرى ئەھۋالغا قاراپ بوس ئېلىپ كېلىدۇ . باشقا مېھمانلار بوسلۇق كۆتۈرۈپ يۈرمەيدۇ . ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە بېرىدىغىنىنى بەر-سىلا بولدى ، ئايرىم مېھمان چاقىرمايدۇ ، قىزنى ئېلىپ كەتسىلا بولىدۇ .

— ئۈنچىۋالا جۇۋىپ كەتمەڭلار ، تەييارلىقىمىز قانچىلىك بول-سا ، كۆپ ئورنىدا كۆرۈپ توينى ئۆتكۈزىۋېرىمىز ، — دېدى ئۇلامخان .

— يوقسۇ ، يوقسۇ . بۇ يېڭى يۇرتىمىزدىكى تۇنجى توي . ھەممىمىز توي سېغىنىپ قالدۇق . دەبدەگەيلەپ چوڭ ئۆتكۈزىمىز . سىلەر ئولتۇرۇپ بەرسەڭلارلا بولىدۇ . ئىشلارنى بىز قىلىمىز . بۇ بېگىمىزنىڭ پەرمانى ، شۇنداققۇ كۈندەم ، — دېدى ئۇجۇلخان . ھەممىسى كۈلۈپ كېتىشتى...

كۈندەم ، ئاقئۇلام ، ئۇجۇلخانلارنىڭ باشچىلىقىدا ئاياللار ئۆي - ئۆيدىن يىغىلغان يۇڭ يىپلار بىلەن سېلىنجا ئۈچۈن پالاس توقۇماقتا . كەملەيدىغىنىغا يەنە بىرنەچچە ئايال يۇڭلارنى ساۋاپ - ئېتىپ ، ئېشىپ ، يىپ ئېگىرمەكتە ، بىرلىرى ھەر خىل رەڭدە بوياپ ، قۇرۇتۇش ئۈچۈن تاملارغا ئارتىپ يايماقتا . بىر تۈركۈم ئەرلەر بىلىق تۇتۇپ كېلىش ۋە كېيىك ، جەرەن ئوۋلاشقا

تەرەپ - تەرەپكە ماڭدۇرۇلغانىدى . ھەممە نەرسە بەش كۈندىلا تەل
بولدى . تويغا يەتكۈدەك يۈز نەچچە بېلىق بىلەن سەككىز - ئون
كېپەك ، جەرەن گۆشى ، ئىككى خالتا ئۈجۈل تالقىنى تايۇقلار
ئۆيىگە ئەكىرىپ بېرىلدى . بۇنى ئۇيۇشۇشتىن ئىلگىرىكى قەبىلىلەر
ئىچىدە تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى .

قولتۇقلۇق ئەكىرىلگەنىنىڭ ئەتىسىلا يۇرتداشلار تويغا ئېيتىد-
لىپ بولۇنغانىدى . بۇ يەردە توي ياكى باشقا ھەرقانداق يىغىنلىقا
چاقىرىش ئۆز شارائىتى بويىچە بولىدۇ . باغاق يېزىش بۇ يەردە
ئەزەلدىن بولۇپ باقمىغان . باغاق يازالايدىغانلارمۇ ، باغاقنى ئوقۇيا-
لايدىغانلارمۇ يوق . ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ چاقىرىشمۇ ھاجەت ئەمەس .
تۆت ئادەم تۆت دۆڭگە ياكى تۆت ئۆگزىگە چىقىپ تۆت تەرەپكە قاراپ
قايسى مەھەللە ، كىمنىڭ ئۆيىدە نېمە يىغىلىق بولىدىغانلىقىنى
توۋلاپ خەۋەر قىلىدۇ . ئۇنى ئاڭلىغان قوشنا مەھەللىدىكىلەردىن
بىرى ياكى تۆتى ئېگىز دۆڭگە چىقىپ تۆت تەرەپكە قاراپ ئاڭلىغىنى
بويىچە خەۋەر تارقىتىدۇ . ئۇنى ئاڭلىغان يەنە بىرى... شۇ تەرزدە
قۇلاقتىن قۇلاققا يەتكۈزۈلۈپ ، ئەڭ چەت ، ئەڭ ئىچكىرىدىكى كە-
شىلەرمۇ خەۋەر تاپىدۇ . بۇ خۇددى كۈچ ئۇلاپ يۈگۈرۈشكىمۇ ،
بىر تۇر ئۈستىگە ئوت يېقىپ ، شۇ بويىچە تۇردىن تۇر ئارقىلىق
يىراق - يىراقلارغا خەۋەر يەتكۈزگەنگىمۇ ئوخشايدۇ .

توي ئۆز قەرەلىدە ئۆتكۈزۈلدى . بۇنداق داغدۇغىلىق توي بۇ
قۇملۇق مەھەللىلىرى تارىخىدا بولۇپ باقمىغانىدى . ئادەمنىڭ
جىقلىقىغا قارىماي بېلىق ، گۆشلەر ، بېلىق يېغى قوشقان
ئۈجۈل - جىگدە تالقىنى ئۇمىچى كىشىلەر ئالدىدىن ئېشىپ -
تېشىپ تۇردى . جاھانبەگ گۆش ئازلىق قىلىپ قالسا... دەپ ئۆز
قويىدىن سەككىزنى سويدۇرۇپ ھەممىنى قازانغا باسقانىدى .
يەپ - ئىچىش چۈشتىن قايرىلىپ خېلىغىچە داۋاملاشتى . قىزنى
كۆچۈرۈش ۋاقتى بولدى . تايۇق بىلەن ئۇلامخانىنىڭ تەلىپى بويىچە
قىزنى قاناقانىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ ، شۇ يەردىن كۆچۈرمەكچى

بولغانىدى . ئەمما قاناقا مەن باراي ، دەپ تۇرۇۋالغاچقا ، قاناقانى جىرغىغا ئولتۇرغۇزۇپ ، ئايۇقىنىڭ ئۆيى ئالدىغا ئېلىپ كەلدى . ئۆيدىن ئايسۇلۇنى بېشىغا شايى رەخت ئارتىپ ئېلىپ چىقتى . توختاقنى يىگىت قولدىشى قولتۇقلاپ ئېلىپ كېلىپ ، قىزنىڭ ئوڭ تەرىپىدە تۇرغۇزۇشتى . پۈتۈن كىشىلەر قاناقانى چۆرىدەپ سۈكۈت- كە چۆمگەندەك جىمىدە تۇرۇشاتتى . قاناقا ئىككى قولىدا توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ :

— بۈگۈن تويۇڭلار بولدى ، تويۇڭلارنى كۆردۈم . مەندەك ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈڭلار ، قۇتلۇق بولۇڭلار ، ئەجدادىڭلارنى ، ئاتا - بوۋاڭلارنى ئۇنتۇماڭلار ، بىزدەك بولۇپ قالماڭلار ! — دەپ توختىنى ، ئايسۇلۇلارنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ ، «كۆچۈرۈپ مېڭىڭلار » دېگەن مەنىدە قولىنى شىلتىدى .

ئايقۇت ئايسۇلۇنىڭ بېشىدىكى ياغلىقنى يېرىم قايرىپ تۇرۇپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويۇپ ، ئۇستىلەپ يەنە بىر ياغلىق ئارتىپ قويدى . ئۇجولخانمۇ كېلىپ بىر شايى ياغلىق ئارتىپ قويدى ، ئاندىن ئايقۇت ئايسۇلۇنىڭ قولىدىن يېتىلەپ ماڭدى . بىر توپ قىز - يىگىتلەر ئارقىسىدىن ماڭدى . شۇ ئەسنادا قىزنى ئۇزىتىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى رىتىمغا كەلتۈرۈپ چاۋاك ئۇرسا ، بەزىلىرى ياغاچ لېگەن ، ياغاچ جاۋۇرلارنى ئۇرۇپ قىز ئۇزىتىش قوشىقىنى باشلىدى :

داڭىتقۇيەي ، دۇڭىتقۇ① ،
ياخەستەنەي ، ياخۇستەن② .
ئالىپ چىقۇ ، ياپىپ چىق ،
تاياپ چىقۇ ، ئاچىپ چىق
قىز كەتتىيەي ، بىز قالدۇق ،

① ② — بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسى يوق . «لايلىلاي - لاي ، لايلىلاي» غا ئوخشاش رىتىمغا كەلتۈرۈپ ئېيتىلغان ئىملىق سۆز .

قىز كەتتى ھەي، بىر قالدۇق.
ئېچىل ـ ئىناق ئۆتۈڭلار،
توغراق يېشى كۆرۈڭلار.
......

قىزنى ئۆز ھۇجرىسىغا ئەكىرىشتىن ئىلگىرى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان يوغان كۆتەككە ئولتۇرغۇزدى. بۇ: «كېلىندىمىز ئۆيىمىزگە مۇشۇ كۆتەكتەك ئورناپ، بېكىپ كەتسۇن» دېگەندىلىك، ئاندىن قىز ھۇجرىسىنىڭ پالتۇكى (بوسۇغا) ئالدىغا يېقىلغان ئوتتىن ئاتلاپ ئۆتۈپ بولۇپ، قولدىشىنىڭ قولىدىن ئىچىدە ياغ بار ياغاچ چۆمۈچنى ئېلىپ ئوتقا تاشلىدى. ئوت گۈپپىدە لاۋۇلداپ كەتتى. قىزنى ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ، سۇپىنىڭ تۆرىدىكى يەتتە قات پالاس ئۈستىدە ئولتۇرغۇزدى. تۇلەك بوۋىنىڭ نەۋرە كېلىنى ئوغۇل تەرەپكە ۋاكالىتەن كېلىپ:

ئاتالەرەي، ئانالار،
ئاغاچىلار، ئاغالار؛
قىز يۈزۈنۈ ئاچالى،
ئۈنجۈ ـ مارجان چاچالى.
قىز ياراشقاي ئۆيۈگە،
باغىر باسقاي كۆيۈگە.

دەپ قوشاق ئېيتقاچ، كېلىننىڭ بېشىدىكى ئۈچ قات ياغلىقنى بىر ـ بىرلەپ ئېلىۋېتىپ «يۈز ئاچقۇ» قىلدى. يۈزى ئېچىۋېتىلگەن كېلىن ئالدى بىلەن قىيناتا ـ قىينانىسىغا، ئاندىن مېھمانلارغا سالام قىلدى. يىگىتلەر بولسا:

— كېلىنچەك سالام قىلمىغان بىر كىشى قالدى، سالام قىلسۇن، — دەپ توختاقنى ئايسۇلۇنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى. ئايسۇلۇ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ بېشىنى ئېگىپ سالام قىلدى.

مېهمانلار :

— ئالقا - ئالقا! گۈل گۈلگە ئالقا، گۈلگە گۈل ئالقا! — دەپ تولۇشۇپ، كۈلكە - چاقچاق قىلىشىپ چىقىپ كېتىشتى.

مېهمانلار تارقىدى، توي تۈگىدى، لېكىن توي توغرىسىدىكى گەپلەر تۈگىمىدى، بەلكى ئاۋۇدى. بۇ قۇملۇق كىشىلىرى توي - تۆكۈنگە يېگىنلى، ئىچكىلى ئەمەس، تويدا قوشاق ئاڭلاپ ئىچىرقىغان مەنىۋىيىتىنى ئاۋۇندۇرغىلى، ئىچ - قارنىنى، كۆڭلىنى ئېچىۋېلىش ئۈچۈن كېلىدۇ. ئۇلار مۇشۇنىڭ ئۈچۈن ئۇزۇن قۇملۇقلارنى بېسىپ، قانچە - قانچە قۇم داۋانلىرىدىن ئېشىپ، نەچچە دەريا، كۆللەردىن ئۆتۈپ كېلىدۇ. قايتىشىدا تويدا يېگەن - ئىچكىنىنىڭ ئەمەس، ئاڭلىغان قوشاقلىرىنىڭ، كىمنىڭ قانداق قوشاق ئېيتقانلىقىنىڭ گېپىنى قىلىپ مېڭىشىدۇ. كىم قانچىلىك ئەسكە ئېلىۋالغان بولسا، شۇ يولدا ئېيتىپ ماڭىدۇ. ئۇ ئۇنچىلىك، بۇ بۇنچىلىك ئېيتىپ، ئۆيلىرىگە يېتىپ بارغۇچە تويدا ئېيتىلغان قوشاقلارنىڭ ھەممىسىنى كۆڭۈل خاتىرىسىگە تولۇق ئورنىتىۋالىدۇ. قايتىپ بارغاندىن كېيىن، مەھەللە - ئوتاقلىرىدا ئېيتىپ باشقىلارنىمۇ بەھرىمەن قىلىدۇ. تويغا يېمەك - ئىچمىكىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ ئەمەس، ئېيتىلغان قوشاقلارنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە، قانداقلىقىغا قاراپ باھا بېرىشىدۇ.

— تويغا كەلگەندەكمۇ بولمىدى كىشى،

— گوي - گوي، توي تويدەك بولمىدى...

توي مۇلازىمىتى بىلەن بولۇپ كېتىپ قوشاق ئېيتالمىغىنىدىن ئۇجۇلخان ۋە باشقا قوشاقچىلارنىڭمۇ كۆڭلى يېرىم ئىدى. توي بولۇپ ئەتىسىلا يېڭى مەھەللىلەرنى ئۇجۇلخاننىڭ قوشىقى قاپلاپ كەتتى.

گۈل ئۈستىگە گۈل قوندى،
يېڭى يۇرتتا توي بولۇپ

يۈرتداشلىقنى يەتكۈزدۈق ،
كېيىك ، جەرەن ، قوي سويۇپ .
مالى يوقلار بۆرۈندا ،
ئۆتۈپتۇكەن بوي بولۇپ .

ئۆتكەنكەنىمىز بىز بۆرۈن ،
قۇرۇق قومدەك چېچىلغاق .
ئىشلارىمىز ئوڭاركەن ،
بولساق ئۇيۇل ، يېپىشقاق .
بىزلەرگە ئۆلگە بولدۇ ،
قاراڭلار تايۇق ، ئۇماق...

يەنە كىمنىڭدۇر بىرىنىڭ توقۇغان قوشىقى ھەممە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتتى :

تويداغۇ قورساق تويدى ،
كۆڭۈل يېرىم ، قالدى ئاچ .
بۇنداق تويغا كەلگۈچە ،
نېرى - نېرى ، نېرى قاچ .
قوشاقى يوق تويدۇن ياخشى ،
ئۆيدە ئىچكەن سۇ ئۇماچ .

يۇقىرىقىدەك گەپ ، قوشاقلار چوڭلارنىڭ قۇلىقىغا يەتمەي قالمىدى ، ئۇلارنىڭ دىققىتىنى تارتتى .
— بىز قاناقانىڭ مىجەزىنى نەزەرگە ئېلىپ ، تويىنىڭ ئۆزىراپ كەتمەسلىكىنىلا ئويلاپتۇق ، — دېدى جاھانبەگ كىشىلەرنىڭ تويىدىن كېيىنكى كەيپىياتى ئۈستىدە تولەك بوۋا ۋە كۈنچىققانبەگ بىلەن پاراڭلىشىپ .

— مۇشۇ يېڭى مەھەللىلەر ئارا بولسىمۇ قوشاق ئېيتىشىش قىلىپ بەرمىسەك، ئەتە - ئۆگۈن سەن - بىزنىمۇ قېتىپ - قوشۇپ تىللىغۇدەك، — دېدى تۆلەك بوۋا.

ئۇلار كېيىنگە سۈرمەي، مۇۋاپىق بىر پەيتتە يېڭى مەھەللىلەر ئارا قوشاق ئېيتىشىش ئۇيۇشتۇرۇپ بېرىشنى مەسلىھەت قىلىشتى.

5

يېقىندىن بۇيان «دىۋە ئادەم» — چەپەر توغرۇلۇق ئادەمنى تەئەججۈپكە سالىدىغان ئاجايىپ - غارايىپ گەپلەر پەيدا بولۇپ قالدى.

«دىۋە ئادەم ئاتىسىنىڭ ئاگاينى يوقلايمەن دەپ بېرىپ، يەر ئاستىدىكى سىرلىق بىر ئۆردىغا كىرىپ قاپتۇ».

«ئۇ بۇرۇن ياردائبۇلاق تۆپىلىكىدە كۆرگەن، يەردىن چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان شۇنچە نۇرغۇن كۆتەكلەر، ياغاچلار غايىب بولۇپ كېتىپتۇ...».

«دىۋە ئادەم ياردائبۇلاقتا كېچىسى كۈلگەن، يىغلىغان، ھەر خىل ۋارقىرىغان ئاۋازلارنى ئاڭلاپتۇ. ئاخشىمى بىر ياردائ تۈۋىدە ئۇخلىغىنىنى بىلىدىكەن، ئەتىسى ئويغىنىپ قارىسا، ئاتىسىنىڭ ئاگاينىڭ يېنىدا ياتقۇدەك، ئۆزىگە قارىسا دىۋە قىياپىتى يوق، ئەسلىي ھالىتىگە كېلىپ قاپتۇ...».

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە ئۇنىڭ قاتتىق ئاغرىپ قالغانلىقى، ئىككى قوشنىسى كېتىپ قېلىپ ئۇنىڭ ئېغىر كۈنگە قالغانلىقىدەك گەپلەرمۇ پەيدا بولدى.

ئوماق ئالدىنقى گەپلەرنى ئاڭلىغاندا، دەسلەپ ھەيران قالدى ھەم ئىشىنىشنىمۇ، ئىشەنمەسلىكنىمۇ بىلمىدى. تۇرۇپلا خىيالىغا بىر ئىشلار كەچكەن چېغى، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ قالدى. ئۇنىڭ ئېسىگە قالاچ قاناقانىڭ: «بىز دەسسەپ تۇرغان بۇ زېمىن بىر

سىرلىق ماكان ، بۇرۇنقىلار ئۈزلىرى قۇرغان ئوردا - ساراي ، قورغان ، قەسىرلىرى بىلەن قۇم ئاستىغا غايىب بولۇپ كەتكەندەكەن» دېگەنلىرى ئېسىگە كېلىپ ، «چەپەر شۇ ئوردا - سارايغا كىرىپ قالغان ئوخشايدۇ ، ئاڭلانغان ئاۋازلار غايىب بولغان ئادەملەرنىڭ ئاۋازىدۇ ، ئۇ ئادەملىكتىن دېۋىدەك بوي تارتىپ قالغان يەردە ، ئەسلىگە قايتىسمۇ قايتقاندۇ . مېنىڭچە ، ئۇنىڭ ئۈزىلا سىرلىق ، خاسىيەتلىك ئادەم» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى . ئۇنىڭ ئەندىشە قىلغىنى چەپەرنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقى ، يالغۇز قالغانلىقى ئىدى . ئوماق بۇ ئىشتا تۆلەك بوۋىدىن مەسلىھەت سوراش ئۈچۈن بوۋاينىڭ ئۆيىگە كىردى .

— كەل ، كەل ، — دېدى بوۋاي ، ئوماق ئىشىكتىن كىرىشىگە ، — بىز سېنىڭ گېپىڭنى قىلىشىپ ئولتۇرغاندۇق .

ئۆيدە كۈنچىققانبەگمۇ بار ئىدى . ئوماق ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى .

— چەپەرنى ئاغرىپ يېتىپ قاپتۇ دەپ ئاڭلىدىم ، بىچارە يالغۇز قانداق قىلىۋاتىدىكىن ، يوقلاپ كەلسەكمىكىن ، دەپ بوۋا ، سەندىن مەسلىھەت سوراپ كىرگەنىدىم ، — دېدى ئوماق .

— بىزمۇ مۇشۇ ئىش ئۈستىدە پاراڭلىشىۋاتقانتۇق ، — دېدى جاھانبەگ .

— ئۇنداق بولسا بېرىپ كېلىمىزمۇ ؟

— چەپەرنى قاناقا بەك ياخشى كۆرىدۇ . قاناقانى خەۋەرلەندۇرۇپ قويماي كەتسەكمۇ بولماس ، — تۆلەك بوۋا كۈنچىققانبەگكە قارىۋېتىپ مۇنداق دېدى ، — ئالدى بىلەن جاھانبەگ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، ئاندىن قاناقانىڭ ئالدىغا كىرەيلى .

جاھانبەگ كۈنچىققانبەگ ، تۆلەك بوۋا ۋە ئوماقنى باشلاپ ئەتىگەندە قالاچ قاناقانى يوقلاپ كىردى . ئادەتتىكى چاغلاردا جاھانبەگ تۆلەك بوۋا بىلەنلا كىرەتتى . بۈگۈن كۈنچىققانبەگ بىلەن ئوماقنى بىللە ئېلىپ كىرگىنىدىن ، ئۇنىڭ مۇھىم ، جىددىيرەك

بىر ئىش بىلەن كىرگەنلىكىنى قاناقا پەملىدى ، ئەمما ئۇنىڭ ئۆزىـ
نىڭ ئىچىنى ئىچىشىنى كۈتۈپ جاھانبەگدىن گەپ سورىمىدى .
— چەپەرنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقى توغرۇلۇق سىرتتىن ئاڭلىـ
دۇق ، يالغۇز قىينىلىۋاتقان ئوخشايدۇ ، — دېدى جاھانبەگ قاناقاـ
دىن ئەھۋال سوراپ بولۇپ.
— كۆچۈرۈپ كەلگەن ئادەملەر ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالماپـ
تۇمۇ ؟
— ئۇلار كەتكەن ئوخشايدۇ .
— نېمىشقا ؟
— ئىككى خىل گەپ بار . بەزىلەر : «بۇ يەردە بېلىق گۆشى
يېيەلمەيدىكەنمىز ، كۆنەلمىدۇق ، دەپ كېتىپتۇ» دەيدۇ ؛ بەزىلەر
«دىۋە ئادەم» ئۇلارنى قوغلىۋېتىپتۇ» دەيدۇ .
قالاچ قاناقانىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ ، كۆزى يۇمۇلغاندەك
بولدى . ئۇ بىر ئىشنى جەزملەشتۈرەلمەي قالغاندا شۇنداق قىلاتتى .
— كېيىنكى گەپ راست ، — دېدى قاناقا كۆزىنى
ئېچىپ ، — ئۇلارنى چەپەرنىڭ قوغلىۋەتكىنىنىڭ چوقۇم بىر سەۋەـ
بى بار . ئۇنىڭ يالغۇز قالغىنى يامان بوپتۇ . تېخى ئۇ ئۆزى يالغۇز
ئەمەس . ئۇنىڭ ئوتتۇز ـ قىرىق كېيىك ـ جەرەن ، يىگىرمىدەك
قويى بار . ئۇ ئاغرىپ قالسا ، ئۇ تىلسىزلارغىمۇ تەس بولىدۇ .
قانداق قىلايلى دەۋاتىسىلەر ؟
— بىرنەچچىمىز بېرىپ يوقلاپ كېلەيلىمىكىن دەۋاتىمىز .
— شۇنداق قىلساڭلارغۇ ئوبدان بولاركەن . بولسا ، ئوبدان
ئادەملەردىن ئىككى ئۆيلۈكنى كۆچۈرۈپ قويغان بولساڭلار ، —
دېدى قاناقا .
جاھانبەگ : «شۇنداق قىلىمىز» دەپ جاۋاب بېرىپ ، باشقىلارـ
نى ئېلىپ قاناقانىڭ ئۆيىدىن چىقىپ :
— مەن ئويتوغراقتا بارالمايمەن ، كۈنچىققان ، ئوماق ئىككىڭـ
لار بېرىپ كېلىڭلار ، — دېدى .
— مەنمۇ باراي ، — تولەك بوۋا كۈنچىققانبەگكە ئەجەبلەنگەنـ

دەك قاراپ قويدى، — بۇ قېتىم ئۆيتوغراقنى، ئەتراپنى ئوبدانراق كۆرۈۋالاي. ئابدالدىن بوزۇن[1] جايلارنى كۆرمىگىلى ئۇزاق بوپتۇ.

— بوپتۇ، بارساق بار، بوۋا، — جاھانبەگ كۈنچىققانبەگكە قاراپ، — ئۇ يەرگە نەدىن، كىمنى كۆچۈرۈپ قويۇشنى ئۆزۈڭلار بىر ياق قىلىڭلار، — دېدى.

تۆلەك بوۋىنىڭ جاھانبەگكە ئەجەبلىنىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى بار ئىدى، ئۇ يېڭىسۇ تەرەپكە ئوۋغا چىقىشقا تەييارلىق قىلىپ قويغانىدى. ئوۋغا ئامراق بەگ ئۇ تاماشىدىن كۆڭلىنى ئۈزەلمىگەنىدى.

كۈنچىققانبەگ، تۆلەك بوۋا، ئوماقلار شۇ كۈنىلا قورۇتۇلغان گەدەرمە بېلىق، بېلىق گۆشى تالقىنى، بېلىق يېغى، توخۇ، ئۆردەك، غاز توخۇملىرىنىڭ سېرىقى ئارىلاشتۇرۇلغان ئۇجۇل-جىگدە تالقىنى قاتارلىق ئاساسلىق يېمەكلىكلەر بىلەن ئىككى قوينىڭ گۆشىنى تەييار قىلىپ ئەتىسى ئەتىگەندە يۈرۈپ كەتتى.

— ئۇنىڭ يىگىرمە نەچچە قويى تۇرسا، يەنە گۆش ئېلىۋالغىنىمىز قانداق ئىش؟ — كۈنچىققانبەگ كېتىۋېتىپ تۆلەك بوۋىدىن سورىدى.

— كېيىك، جەرەنلەرنى يېيىشكە كۆزى قىيمىغان يەردە، پاقلان چېغىدىن تارتىپ بېقىپ چوڭ قىلغان قويلىرىنى ئۆلتۈرۈشكە كۆڭلى چىدامدۇ. ئۇ باغرى بەك يۇمشاق ئادەم. ئۇنىڭ ئاغرىپ قېلىشى، مېنىڭچە ئاجىزلاپ كەتكەنلىكتىن، — دېدى تۆلەك بوۋا.

ئۇلار ئۆيتوغراقتا تايۇقنىڭ گېپى بىلەن چىكە سوقۇپ ئودۇل ماڭدى. يېڭى يۇرتچاپقان بىلەن ئۆيتوغراق ئارىلىقىدىكى قاقاس قۇملۇقتا تاغدەك ئېگىز قۇم داۋانلىرى بولغاندىن باشقا، شامال ئېغىزى بىر يەر بار. ئانچىكى شامال چىقسىلا قۇملار سۇدەك ئاقىدۇ. قۇمنىڭ شىرىلدىغان ئاۋازلىرى بىر-بىرگە قوشۇلۇپ قۇملۇق شامال خورىغا ئايلىنىدۇ. ئۇچقان قۇملار كۆزنى ئاچۇرماي-

---

① بوزۇن — چەت، يىراق جاي؛ يۇرت، ئەل. («دىۋان» 1 - توم، 65 - بەت، 609 - بەت).

دۇ . ئەگەر بوران چىقىدىغان بولسا ، جانغا زامىن بولىدۇ . شۇڭا بۇ ئارىلىقتا ماڭغان كىشىلەر يىراق دېمەي ئايلىنىپ ماڭاتتى . ھاۋا ئەھۋالىنى كۆزىتىشتە قاناقانىڭ تەلىمىنى ئالغان تايۇق بۈگۈن ھاۋانىڭ ئوچۇق بولىدىغانلىقى ، شامال چىقمايدىغانلىقىنى ئېيتقاندى . راست شۇنداق بولدى . ئۇماق تايۇقنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەجرىبە - بىلىمىگە يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى .

تۆلەك بوۋىلار ئاتلىرىنى تۈنۈگۈن ئەتىگەندىن باشلاپلا ئوبدان بېقىپ تاڭشۇرۇپ قويغاچقا ، شۇنچە كۆپ دۆڭ ، داۋانلارنى جېدەللەپ ئاشتى ، ئارام ئالماي ماڭدى ، چىدىدى . بۈگۈنكى مېڭىش قاتتىق بولدى . ئادەتتە ، بىر يېرىم كۈنلۈك يولنى يۈكلۈك ئات بىلەن بىر كۈندە بېسىپ بولدى . ئۇلار ئويتوغراقتا كۈننىڭ پېتىشى بىلەن تەڭ يېتىپ كەلدى . ئۇلار كېلىپ كۆردىكى ، كېيىك ، جەرەن ، قويلار ئۆز تۈرى بويىچە چەپەرنىڭ ساتمىنىسنى چۆرىدەپ يېتىشاتتى . ئادەملەرنى كۆرۈپ ئۇلار دۈپۈرلىشىپ يانتاق يېرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى ، ئەمما ئۇركۇمىدى ، قارىغىنىچە تۇرىۋېرىشتى . بۇ مېھمانلار ئىچىدە ئۇماق مۇشۇ بىرىنەچچە يىلدىن بۇيان بىرنەچچە قېتىم كەلگەن بولغاچقا ، ئۇنى تونۇۋالغانىدى . سەزگۈر كېيىكلەر «مېھمان كەلدى» دەپ خوجايىنىغا خەۋەر بەرگەندەك قاتتىق - قاتتىق بوزلاپ كېتىشتى . جانىۋارلارنىڭ قورساقلىرىنىڭ ئىچىگە تارتىشىپ كەتكىنىدىن ، بۇلار بۈگۈن ئاغزىغا بىرەر تال گىياھ ، بىر ئوتلام سۇ ئالغاندەك ئەمەس .

كۈنچىققانبەگ بىلەن ئۇماق ئاتتىن گۆش - يېمەكلىكلەرنى چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، ئۆچى ساتمىغا كىردى . چەپەر قېلىن غازاڭ ئۈستىگە سېلىنغان يېڭى پالاس چۈشەكتە يونقان ، تەكىيىگە يۆلەنگەندەك ياتاتتى .

— ماللىرىمغا ئاخشام سۇ بەرگەنىدىم ، بۈگۈن سۇ بېرەلمىدىم ، سۇ بېرىپ قويساڭلار ، — دېدى چەپەر زەئىپ ، بوش ئاۋازدا . ئۇنىڭ كۈنچىققانبەگلەرنى كۆرۈپ قىلغان بىرىنچى گېپى شۇ بولدى .

چەپەرنىڭ تۆك باسقان ئىككى قوۋزى ئىچىگە كىرگەن، كۆزلىرى گۇنىسىز بولۇپ، نەچچە ئاي كېسەل تارتقان ئادەمدەك جۇدەڭگۇ ئىدى.

كۇنچىققانبەگ بىلەن ئوماق چىقىپ قۇدۇقتىن سۇ تارتىپ ئولاقلا تۆكۇشكە باشلىدى. بىچارە جانىۋارلار ئولاقنىڭ ئىككى تەرىپىگە يېپىلىپ، بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ - تالىشىپ سۇ ئىچىشكە باشلىدى.

ئوماق سويۇپ كەلگەن قوي گۆشىدىن كەينى بىر پۇتنى چوڭ - چوڭ ئۇچكە ماشاپ قازانغا سالدى. گۆش پىشقۇچە ئۇلار چەپەر بىلەن ئەھۋاللاشتى.

— بېلىق تۇتقىلى كەتسەم، ئۇلار كېيىكتىن بىرنى تۇتۇپ ئۆلتۇرۇپ، يېرىمىنى يەپ، يېرىمىنى تىقىپ قويۇپتۇ، بىلىپ قالدىم. بۇنداق بولسا ماللىرىمنى يەپ تۈگەتكۇدەك، شۇڭا قوغلىۋەتتىم، — دېدى چەپەر.

چەپەر قوغلىۋەتكەن ئۇ ئىككى ئۆيلۇكنى ئاتمىشبۇلاق ئاقساقىلى تۇرغان ئاتا ئوبدان گەپلەرنى قىلىپ ماڭدۇرغانىدى. ئۇلارمۇ بۇ يەرنىڭ شارائىتىنى بىلىپ تۇرۇپ ئۆز ئىختىيارى بىلەن كەلگەنىدى. ئۇلار كېلىپ چەپەرنىڭ ئەپت - قىياپىتىنى كۆرۇپ قورقتى، سۇر باستى. ئاز كۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ كەچۇرمىشلىرىنى ئاڭلاپ ھېسداشلىقى تۇتتى. ئۇنىڭ كۆڭلى يۇمشاق، ئاق كۆڭۇللۇكى ئۇلارنى ئۆزىگە مايىل قىلدى، ئوبدان ئۆگىنىپ قالدى، ئەمما بۇ يەرنىڭ دەريا، كۆللەردىن بەك يىراقلىقى ئۇلارنىڭ يېمەكلىكىدە چوڭ مەسىلە بولۇپ قالدى. كۇندە بىرەر قېتىممۇ بېلىق يېيەلمىگەن كۇنلىرى كۆپ بولدى. ئۇجۇل، جىگدە يىغىۋېلىش ئۇچۇنمۇ كەم بولغاندا بىر كۇن يول ماڭمىسا بولمايتتى. بىر خالتا ئۇجۇل يىغىش ئۇچۇن ئۇچ كۇن ۋاقىت كېتەتتى. ئۇلار چەپەرنى دېسە ئۇنى تاشلاپ كەتكۇسى يوق، لېكىن قورساق غېمى يامان ئىدى. ئۇلار بۇ ئىشتا قانداق قىلىش كېرەكلىكى ئۇستىدە كۆپ باش قاتۇرۇشتى.

— ئۇ ئوۋغا كەتكەن چاغدا كېتىۋالايلى .
— ياق ، ئاقساقال نېمىشقا ئۇنى تاشلاپ قايتىپ كەلدىڭلار ، دەپ بىزگە خاپا بولىدۇ .
— ئەمىسە قانداق قىلىمىز ؟
— مەن ئويلاپ قويدۇم . ئۇنىڭ كېيىكىدىن بىرنى ئۆلتۈرۈپ يېرىمىنى يەيلى ، يېرىمىنى چەپەر تېپىۋالغۇدەك يەرگە تىقىپ قويايلى . ئۇ گۆشنى تېپىۋېلىپ ، خاپىلىقىدا بىزنى كېتىڭلار دەيدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىز ئۆزىمىز كەتمىگەن ، ئۇ قوغلىۋەتكەن بولىمىز .
— خەقلەر بىزنى باشقىلارنىڭ مېلىنى ئۆلتۈرۈپ يەۋېلىپتۇ دېسە ، بىز نېمە دەيمىز ، ئاتمىشبۇلاققا قانداق بارىمىز ؟
— يۇرتىمىزغا قايتالمىساق ، تېمەنيۇ تەرەپكە كېتەيلى...
ئۇلار شۇنداق قىلدى ، چەپەر كېتىڭلار دېگەندىن كېيىن ، ئاتمىشبۇلاققا «ئوغرى» يۈزى بىلەن بېرىشنى كۆڭلى كۆتۈرمەي ، ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى پالاپ ، ئۆمرىدە بېرىپ باقمىغان تەرەپكە باش ئېلىپ كېتىشكەندى .
— ماۋۇ يېڭى پالاسنى بىرنېمىگە تېگىشتىڭما ؟ — ئوماق چەپەردىن سورىدى .
— ئۇلاردىن بىردىنىڭ ماڭا ئىچى ئاغرىندى چېغى ، مۈشۈ پالىسىنى بېرىپ كەتتى .
گۆش پىشتى . ئوماق گۆشنى ياغاچ لېگەنگە ئېلىپ ئەكىرىپ چەپەرنىڭ ئالدىغا قويدى . لوپ گۆشكە تۇز سەپمىسىمۇ ، تۇز سەپكەندەك تەملىك .
— چەپەر ، بىزگە قارىماي يەۋە ، مۈشۈ ماللىرىڭ ئۈچۈن بولسىمۇ ساق تۇرمىساڭ بولمايدۇ . بىز شورپىغا چالغان ئۈجۈل ئۇمىچى ئىچىمىز . — دېدى تولەك بوۋا .
چەپەر گۆشنى ئۆزى يالغۇز يېيىشكە كۆڭلى بارماي ، لېگەنگە قول سالماي تۇرۇۋالدى . ئۈچى ئۇنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن قولاقتەك ئۈچ پارچە كېسىۋېلىپ ئاغزىغا سالغاندىن كېيىنلا ، چەپەر گۆشكە

قول ئۇزاتتى .

ئۇلار ئۇنى دەپ ـ بۇنى دەپ گۆشنىڭ ھەممىسىنى چەپەرگە يېگۈزدى . بۇنداق دۇۋدەك ئادەمگە بىر پۈت گۆش نېمە بولىدۇ ، قورسىقىنىڭ بىر بۇرجىكىگە كەلگەندۇ . «ھازىرچە مۇشۇنچىلىك يېسۇن ، كەينىدىنلا ئۇچۇل ئۇمىچى ئىچىدۇ» دېيىشتى ئۇلار .

چەپەر ئۆزى ئۇچۇنلا بېلىق يېغى ئارىلاشتۇرۇپ چالغان ئۇچۇل ئۇمىچىدىن چوڭ بىر قاچا ئىچىپ تەرلىدى ، چىرايىغا قان يۈگۈ- رۈشكەندەك بولدى .

بەدەنلىرىگە ماغدۇر تارىغاندەك بولغان چەپەر سەل يۆلىنىپ ئولتۇرماقچى بولدى . كۇنچىققانبەگ بىلەن ئوماق ئۇنى يوغان بىر كۆتەكنى قوزغىماقچى بولغاندەك كۈچەپ يۆلەپ قويدى ، ئاندىن كۇنچىققانبەگ ئۇنىڭدىن :

— قانداق بولۇپ ئاغرىپ قالدىڭ ، قانچە كۈن بولدى ؟— دەپ سورىدى .

چەپەر ئون بەش كۈننىڭ ئالدىدا بېشىدىن ئۆتكەن ئاجايىپ ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەردى .

ھېلىقىلار كۆچۈپ كېتىشتىن بەش كۈن بۇرۇن ، چەپەر كې- چىدە بىر چۈش كۆردى . چۈشىدە ئۇنىڭغا ئاتىسى ئايان بولۇپ : «چەپەر ، سەن مېنى ئۇنتۇپ كېتەي دەپ قالدىڭ . مېنى يوقلاپ بارمىغىلى قانچىلىك بولدى ، بىلەمسەن . ئاگايىم ئۇستىدىكى قۇم ـ توپىلارنى شاماللار ئۇچۇرۇپ بولدى ، كېيىن تاپالماي قال- ماي دېسەڭ بىرەر بەلگە قىلىپ قوي . ئاۋۇ ياردالىقلىق ئۇستىدىكى توزدە چوقچىيىپ تۇرغان ياغاچلارنى كۆردۇڭمۇ ، مېنىڭ ئاگايىم- غىمۇ شۇنداق بىر نەرسە تىكلەپ قوي . مەن مۇشۇ يەردە يېتىپ تۇرۇپ نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىۋالدىم . سەن بىلەن بىز دۇنيا مۇشۇ ، ياشاش مۇشۇ ، دەپلا ھېچ نەرسىنى بىلمەي ئۆتكەن بىلەن ، ئەجداد بوۋىلىرىمىز بىزدەك ياشىماپتىكەن ، دەۋر سۇرۇپ ، كارا- مەت ئىشلارنى قىلىپ ياشاپتىكەن . ئۆلگەندىمۇ جىم ـ جىملا كەت- مەپتۇ ، بەزىلىرى ئۆزى ئۆزىگە ، بەزىلىرىگە بالىلىرى ، نەۋرە ـ

چەۋرىلىرى، يېقىنلىرى ئەبەدىيلىك ئابىدە تىكلەپ قويۇپتۇ! بۇ ئابىدىلەرگە ئۇلار قانداق ياشىغان، نېمىلەرنى قىلغان مانا بۇلار يېزىپ قويۇلۇپتۇ. «تونيۇقۇق مەڭگۈتېشى»، «بىلگە قاغان مەڭگۈتېشى»، «كۆلتېگىن مەڭگۈتېشى»، «بايانچۇر (مويۇنچۇر) مەڭگۈتېشى»، «توققۇز ئۇيغۇر ئاي تەڭرىدە قۇت بولمىش ئالىپ بىلگە قاغان (بۆگۈخان) مەڭگۈتېشى» دېگەنلەرنى سەن - بىز ئاڭلىمىدغان. بۇلارنى بىزدىن يىراقتا، بەك بۇرۇندا ئۆتۈپتىكەنمۇ دەيلى، يېقىندىكى قوشنىلىرىمىز ئارىسىدىن چىققان ئالىمىمىز مەھمۇد كاشغەرىنى، ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دېگەن كىتابىنى، يۈسۈپ خاس ھاجىپنى، ئۇنىڭ «بەخت كەلتۈرگۈچى بىلىم» دېگەن قامۇسىنى بىلدۇقمۇ؟! شۇ زاماندا دەۋر سۈرگەن سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننى بىلىمىزمۇ؟! شۇنىڭدىنمۇ بېرىسىدىكى يۈسۈپ سەككاكىنى، يەنە بىر سەككاكىنى، ئەلىشىر نەۋائىنى، سەئىدخاننى، ئامانىسساخاننى، بابارەھىم مەشرەپنى، نۆبىتىنى، موللا مۇسا سايرامىنى، بىلىمىزمۇ؟! بۇلارنىڭ بەزىلىرى خان - سۇلتانلار، بەزىلىرى ئالىم - ئەللامە، بەزىلىرى تونۇق شائىر، شائىرەلەر ئىكەن. ھەتتا ئەتراپىمىزدىلا جاھالەتتىن جار سېلىپ، بىر مەھەل ئالەمنى بېشىغا كىيگەن بالاخور ئاپاق خوجىنى بىلدۇقمۇ؟ بىلمىددۇق. سەن، بىز ياشىغان مۇشۇ تارىم ۋادىسىدا كىروران، پىشامشان، شەھىرى كىتىك، شەھىرى مەردەك، شەھىرى بۇجۇم، توپشەھەر، چاقىمپەلەك دېگەندەك شەھەرلەر بوپتىكەن. بۇلارنى بىلىمىزمۇ؟ بىلمەيمىز. مەن بۇ يەردە قالاچ قاناقاغىلا ئوخشايدىغان بىر ئادەمنى ئۇچراتتىم. مۇشۇ ئادەم يۇقىرىقىلارنى ماڭا دەپ بەرگەندىن باشقا، مەندىن تۇلەك بوۋىنى، كۇنچىققانبەگنى، ئوماقنى، ئۇنىڭ باللىرىنى ھەم سېنى سورىدى. چەپەر، بىز گاس، قارىغۇدەكلا ياشاپتۇق، قاناقانىڭ ئېچىنغىنى، ئاھ ئۇرغىنى بىكاردىن ئەمەس ئىكەن. مېنىڭ ئاگايىمغا بىرەر ياغاچنى بولسىمۇ بەلگە قىلىپ قوي. مېنى بولسىمۇ ئۇنتۇپ قالماي يوقلاپ تۇر»، دېدى - دە، ئاستا - ئاستا يىراقلاپ چەپەرنىڭ كۆزىدىن غايىپ

بولدى . چەپەر : «ئاتا !» دەپ توۋلاپ ئويغىنىپ كەتتى .
چەپەر شۇ كۈنىلا يوتىسىدەك تومىلۇقتىكى تۈز بىر توغراق شېخىنى كېسىپ ، تۈگىگە سۆرتىپ ئاتىسىنىڭ ئاگايىنىڭ بېشىغا باردى . ئاتىسى چەپەرگە چۈشىدە دېگەن ئاگايىنىڭ قۇم ـ توپىلىرى ئۇچۇپ ئىزى ئۆچەيلا دەپ قالغانىدى . چەپەر قۇمنى چوڭقۇر كولاپ ياغاچنى بەلگە قىلىپ كۆمۈپ قويدى ، ئەمدى قاچانلا كەلسە ئاتىسىنىڭ ئاگايىنى تاپالايدۇ .
چەپەر بۇ ئىشنى تۈگىتىپ بولۇپ ياردائىلىق ئۈستىگە چىقىپ ، ئەتراپقا قاراپلا ھەيران قالدى . ئۇ ئاتىسى بىلەن ، كېيىن ئۆزىمۇ بىرنەچچە قېتىم كۆرگەن ، يەردىن چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان شۇنچە نۇرغۇن ياغاچلارمۇ ، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئېچىلىپ قالغان ، چاپما كېمىدەك ئويۇپ ياسىلىپ ، ئۈستى قېلىن شال بىلەن مىخلاپ ئېتىۋېتىلگەن تاۋۇتقا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ بىرسىمۇ يوق . ئۇلار غايىب بولۇپ كەتتىمۇ ؟ چەپەر بۇنىڭغا ئەقلىنى يەتكۈزەلمەي ، ياردائىلىقتىن چۈشۈپ كەتمەكچى بولدى . ئىككى قەدەم ماڭمايلا «گۈلۈپ»لا قىلىپ بىر يەرگە چۈشۈپ كەتتى . كۆزىنى ئېچىپ ، ئۆزىنى تىزىغىچە قۇم ئىچىدە كۆردى ؛ تۆت تەرىپى ساپساق تام . ئۇ ئۆيىنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەنىدى ، قۇمىدىن چىقىپ تامنى تۇتۇپ ـ سىلاپ باقتى . تام ئاجايىپ سىلىق ئىدى ، تىرنىقىدا جىجىپ باقتى ، ئىز چىقمىدى . ئۇ ئارتىلىپ يۇرۇپ سىرتقا چىقالدى . قايتىپ كېلەي دېسە كۈن كەچكە تارتىپ قالغانىدى . بىر ئاخشام ئاتىسىنىڭ ئاگايىغا ھەمراھ بولۇپ قونماقچى بولدى . ئاڭلىغان ، كۆرگەنلىرىنى ئويلاپ يېرىم كېچىگىچە ئۇيقۇسى كەلمىدى . چەپەر خىيال بىلەن يېتىۋىدى ، يىراقتىن كېلىۋاتقاندەك ھەر خىل ئاۋازلار ئاڭلىنىپ ، بارغانسېرى كۈچىيىشكە ، ئاخىر يېنىدىلا بولۇۋاتقاندەك ئاڭلىنىشقا باشلىدى . ئاۋازلار ئارىسىدا ۋارقىرىغان ، چىرقىرىغان ، يىغلىغان ئاۋازلارمۇ ، يولۋاستەك ھۆركىرىگەن ، خاڭرىلدىغان ، بۆرىدەك ھوۋلىغان ئاۋازلارمۇ ، ھەر خىل قۇشلارنىڭ ئاۋازىمۇ بار ئىدى . بۇنىڭدىن چەپەرنىڭ جېنى چىقمىدى ، ئۇنىڭ

بېرىسى بولدى . ئاۋازلار تاغقا يېقىن جىمىدى ، ئۇ شۇئان تۆگىگە مىندى ـ دە ، ئويتوغراققا قايتتى .

چەپەر ئۇ كۈنى زادى ئۇخلىيالمىدى ، تەرلەپلا تۇردى ، جاۋ-غايلىرىنى قوقاق بېسىپ كەتتى . ئون كۈن ئىلەڭ ـ سىلەڭ يۈرۈپ ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىلى ئۈچ كۈن بولغانىدى .

چەپەر گەپ قىلىپ بېرىۋاتقاندا تولەك بوۋا ، كۈنچىققانبەگ ، ئوماقلار ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالغانىدى ، گېپى تۈگىگەندى ، ئاڭلى-غانلىرىغا ھەيران قالدى . ئوماقنىڭ ئاشۇ سىرلىق ياردانلىقنى بىر كۆرۈپ باققۇسى كەلدى . كۈنچىققانبەگ ئۇنىڭغا :

— ئۇ ياردانلىقنى مەن بىلىمەن ، ئاتامغا بوۋىسىنىڭ ئېيتى-شىچە ، كۆنچى دەرياسى ياردانلىقنى ياقىلاپ ئاقاتتىكەن . سېنى كېيىن باشلاپ ئاپىراي . ھازىر چەپەرنىڭ ئىشى مۇھىم ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپلا سىرتتا دۈپۈر-لىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى . كۈنچىققانبەگ بىلەن ئوماق ئىتتىك سىرتقا چىقىشتى ، كېيىك ، جەرەن ، قويلارنىڭ ھەممىسى ساتما ئالدىغا يىغىلىۋالغانىدى . كېيىك ، جەرەنلەر بىر تەرەپكىلا پاتتىغنى سو-زۇپ ئەنسىز قارايتتى . ئۇ ئىككىسى ساتمىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ سەل يىراقتا بىرى مىلتىق ، يەنە بىرى ئوقيا تۇتۇۋالغان ئاتلىق ئىككى ئادەمنى كۆردى . كۈنچىققانبەگ بىلەن ئوماق ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردى . كۈنچىققانبەگ ئۇلاردىن :

— سىلەر كىملەر ، قايسى مەھەللىنىڭ ئادىمى ، نېمىشقا بۇ كېيىك ، جەرەنلەرنى ئوۋلىماق بولدۇڭلار ؟ — دەپ سورىدى .

ئىككى ئوۋچى بىر ـ بىرىگە قاراشتى ، يېشى چوڭراق بىرى :

— بۇ ئويتوغ① بىلەن كېيىك ، جەرەنلەر سىلەرنىڭما ؟ — دەپ سورىدى .

— زادى سىلەر كىم بولىسىلەر ، نەدىن كەلدىڭلار ؟ — دەپ كۈنچىققانبەگ بايىقى سوئالىنى تەكرارلىدى .

يېشى چوڭراق كىشى :

---

① ئويتوغ — ئوتاق ، قونالغۇ ، پاناھلىق ماكان .

— مېنىڭ ئىسمىم ئىگەمبەردى ، بۇنىڭ ئىسمى تېپىلدى . بىز تېمەنپۇ ئەتراپىدىكى بىر كىچىك ئېقىن بويىدىن يېڭى يۇرتچاپقانغا كۆچۈپ كېتىۋاتقان . مۇشۇ توغراقلىققا كەلگەندە بىر توپ كېيىك ، جەرەن بىزنى كۆرۈپ توغراقلىق ئىچىگە قاچتى ، كەينىدىن قوغلاپ كېلىۋىدۇق ، — دېدى .

— سىلەر بىر ئۆيلۈكمۇ ياكى...

— ئىككىمىز ئاكا ـ ئۇكا ، ئىككى ئۆيلۈك ، يەتتە جان ، ھە ، ئەمدى دەڭلار ، ئۆزۈڭلار كىم؟

كۇنچىققانبەگ جاۋاب بېرىشكە تەمشىلىۋىدى ، ئوماق كۈلۈمسىرەپ :

— مېنىڭ ئىسمىم ئوماق ، بۇ كىشىنىڭ ئىسمى كۇنچىققانبەگ ، — دەپ جاۋاب بەردى .

— ۋاي ، كۇنچىققانبەگ سىزمۇ؟ ! ئىگىمىزنىڭ بىزنى بۇ يەردە ئۇچراشتۇرۇپ قويغىنىنى ، — دېدى ۋە كېلىپ كۇنچىققانبەگ ، ئوماقلار بىلەن كۆرۈشتى .

— قالغان ئادەملىرىڭلار بىلەن يۇك ـ تاقلىرىڭلارنى ئېلىپ كېلىڭلار ، بىللە تاماقلىنايلى . بۇ كېچە مۇشۇ يەردە قونۇڭلار ، — دېدى ئوماق .

ئىگەمبەردى بىلەن تېپىلدى ئادەملىرىنى باشلاپ كەلگىلى كەتتى .

— «يېتىمنىڭ ئىشىنى تەڭرى تۈزەيدۇ» دېگەن مۇشۇ . ئەھۋالنى ئېيتىپ ئۇلارنى بۇ يىلچە چەپەرگە ھەمراھ بولۇپ تۇرۇشقا ماقۇل دېگۈزەيلى ، — دېدى تولەك بوۋا ، ئىككىسى كىرىپ ئەھۋالنى ئېيتقاندىن كېيىن .

ئىش ئوڭۇشلۇق بولدى . تولەك بوۋا چەپەرنىڭ كەچمىشلىرىنى ھېكايە قىلغاندەك سۆزلەپ بېرىۋىدى ، ئۇلارنىڭ چەپەرگە ئىچى ئاغرىدى ، ھېسداشلىقى تۇتتى . ئۇنىڭغا قالاچ قاناقانىڭ ئامراقلىقىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ قىزىقىپ قالدى .

كۇنچىققانبەگلەر ئىگەمبەردى ، تېپىلدىلارغا تاپىلايدىغانىنى تا-

پىلاپ ، قىلىدىغان ئىشلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ ، ئۇچىنچى كۈنى سەھەردە جاھانساي ئارقىلىق قايتماقچى بولۇپ يۇرۇپ كېتىپتۇ .

6

بۇ يىلقى كۈزنىڭ كېلىشى جاھانبەگكە ياراشمىغاندەك ، ئۇنىڭغا بىتابلىقنى بىللىلا ئېلىپ كەلدى . ئۇ ئۆزىنىڭ ھالسىزلىقىنى : «ئوۋدا بەك تالچىقىپ كەتكەنلىكىمدىن» دەپ يۇرگەننىدى . ئۇ كۈندە يېگى بېلىق گۆشى يېدى ، بېلىق شورپىسى ئىچتى ، يېقىن - يىراقتا بارمىدى ، ئۆيدىن چىقمىدى دېسىمۇ بولىدۇ ، لېكىن مانا ئىككى ئاي بولۇپ قالاي دېدىيۇ ، بەگنىڭ ھاردۇقى چىقمىدىغاندەك ئەمەس ، بەلكى يېقىندىن بۇيان يېنى يەر تارتىپ ياتقۇسىلا كېلىدىغان بولۇپ قالدى . بەگ ئۆزىدىن ئەنسىرەپ تالىشقۇلىنىڭ ئانىسى تولۇنخان قۇتقىنى چاقىرتقۇزۇپ كەلدى .

تولۇنخان قۇتقا بوسۇغىدىن ھاسىغا تايىنىپ يۇرۇپ تەستە ئۆتتى . ئۇنىڭغا بۇ يىل قىرىلىق يەتكەندەك بىلى سەل مۇكچىيىپ قالدى ، پۇتىنىڭ ماغدۇرى قالمىغاندەك قەدەم ئېلىشى ئېغىرلىشىپ قېلىپ ، يېقىندىن بۇيان ھاسىغا چۇشۇپ قالغانىدى .

— بەگ ، پالتۇكىنى نېمانداق ئېگىز قىلىۋالدىڭ ؟ ئەتە ئۆگۈن مېنىڭدەك مۇكچىيىپ قالغىنىڭدا قانداق ئۆتۇشۇڭنى ئويلىمىدىڭمۇ ، ئۆيۈڭگە كىچىك نەۋرىلىرىڭ كەلمەمدۇ ؟ — دېدى تولۇنخان قۇتقا جاھانبەگنىڭ يېنىغا كېلىۋېتىپ .

جاھانبەگ قۇتقىدىن ئەھۋال سوراپ بولۇپ :

— ئۆي پۇتكۈچىلىك مەن كېلىپ باقمىغانىدىم ، ئىشىكنى ياسىغانلار شۇنداق ئېگىز قىلىپ قويۇپتۇ ، — دېدى ئوڭايسىزلانغاندەك .

— گوي - گوي ، بەگنىڭ پالتۇكى بەگچە بولسۇن دېگەندۇ . ھە ، تالىشتىن ئاڭلىسام تاۋۇڭ يوق ئوخشايدۇ ، شۇ ئىش بىلەن چاقىرتقانسەن .

— شۇنداق قۇتقا ، ئىككى ئاي بولدى ، يا ئاغرىغىنىمنى بىلـمەيمەن ياكى ساقلىقىمنى ، يېنىم يەر تارتىپلا تۇرىدۇ .
— ئەل ياغىسى كېسەلدۇر ، تەندە ئۇچۇن بىلىنمەس ، دېگەن گەپنى ئاڭلىمىغانمۇ ، — تولۇنخان قۇتقا گەپ قىلىۋېتىپ جاھانـبەگنىڭ چىرايىـغا ، كۆزىگە قاراپ ، — تىلىڭـنى چىقارغىنا ، — دېدى .
جاھانبەگ تىلىنى چىقاردى ، قۇتقا بەگنىڭ تىلىغا سىنچىلاپ قاراپ :
— كۆزۈڭ بىلەن تىلىڭدىن بىرەر كېسەل ئالامىتىنى بىلەلمىدىم . كۈندە يېڭى بېلىق شورپىسى ئىچىپ تۇرۇپمۇ چىرايىڭ قانسىزدەك كۆرۈنىدۇغۇ ، — دېدى .
— تومۇرۇمنى تۇتۇپ باققىنا ، قۇتقا .
— مەن تومۇر تۇتۇپ كېسەل تېپىشنى بىلمەيمەن . خوتۇنۇڭ قورساق كۆتۈرۈپ قالسىغۇ بىر نەرسە دېسەم ، سېنىڭ ئىچىڭدىكىـنى قانداق تاپىمەن . بۇرۇنغۇ ئابدالدا بىر ئوتاچى[1] بولىدىغان ، سەن ئوبدانراق كۆرۈنـەي دېسەڭ ، تۇرپـانغا بـار ، — دېـدى تولۇنخان قۇتقا .
ئۇ شۇنداق دەپ بولۇپ ھاسىسىغا تايىنىپ مېڭىپ چىقىپ كەتتى ، بوسۇغىدىن ئۆتكۈچە بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى . ئۇـنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى جاھانبەگ ئاڭلىمىدى . بەگ شۇ تاپتا ئۆز خىيالى بىلەن قالغانىدى . قۇتقانىڭ : «چىرايىڭ قانسىز» ، «ئىـچىڭدىكىنى قانداق تاپىمەن» ، «... تۇرپانغا بار» ، «ئەل ياغىسى كېسەلدۇر ، تەندە ئۇچۇن بىلىنمەس» دېگەنلىرى بەگنى قورقۇنچقا سېلىپ قويدى ، ئۆزىنى ئېغىر كېسەلدەك ھېس قىلىپ قالدى . ئون كۈننىڭ ئالدىدا تولەك بوۋىنىڭ ئۇنى يوقلاپ كىرگەندە : «ئۆزۈڭ بۇنداق تۇرىسەن . مۇشۇنچىلىك چېغىڭدا زىممەڭدىكى چوڭ يۈكنى ئېلىۋەتسەڭ بوپتىكەن» دېگەن گەپلىرىنىمۇ يادىغا ئالدى . «ئۇ مېنىڭ قانداق كېسەللىكىمنى بىلمىسە ئۇنداق دەمدۇ ،

① ئوتاچى — تېۋىپ ، ئەمچى .

بۇلار ماڭا دېمىگىنى بىلەن، نېمە كېسەللىكىمنى بىلىشىدىكەن»
دېگەن يەرگە كېلىپ، ئۆزىدىن ئەنسىرەپ قالدى. مۇشۇنچىلىك
چېغىمدا ھېلىقى ئىشنى بىر ياقلىق قىلىۋەتكىنىم ياخشى ئوخشاي.
دۇ، ئۇمۇ يۇرت ئىشىنىڭ ئېپىنى بىلىپ قالدى... ئۇ ئىشنى
قاناقاغا ئېيتىشتىن بۇرۇن تولەك بوۋىغا مەسلىھەت سېلىش-
سالماسلىق ئۇستىدە خېلى ئويلاندى، ئاخىر قاناقانىڭ ئۆزىدىنلا
سوراي دېگەن قارارغا كەلدى، ئەتىسى ناشتىنىنى قىلىپ بولۇپلا
قاناقانىڭ يېنىغا كىردى.
— ئۆزۈڭ يالغۇز كىرىپسەنغۇ، بۇنچە ئەتىگەندە، — دېدى
قالاچ قاناقا. ئۇ ئادەتتىكىدەك ئۇستى - ئۇستىگە قويۇلغان پەر
ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى.
— قاناقا، سەندىن ئايرىم سورايدىغان بىر مەسلىھىتىم بار
ئىدى، — دېدى جاھانبەگ قاناقادىن ئەھۋال سوراپ بولۇپ.
— قېنى ئېيتە، مەندىن سورايدىغان نېمە ئىشتى، بەگ.
— ھايات چېغىمدا، — ئەسلىدە «سېنىڭ ھايات چېغىڭدىمۇ»
دېمەكچىدى، ئۇنداق دېيىشكە تىلى بارمىدى، — بەگلىكنى كۆز-
چىققانغا ئۆتكۈزۈپ بېرەيمىكىن دەيمەن، — دېدى جاھانبەگ.
— ۋوي، ئەجەب بۇ خىيالغا كېلىپ قاپسەنغۇ بەگ. ئۆزۈڭ
ياخشى تۇرسەنغۇ.
— ياق، بۇنداق تۇرغىنىم بىلەن مەندە كېسەل خېلى بار.
قاناقا تىكلىنىپ ئولتۇرماقچى بولۇۋىدى، جاھانبەگ ئىتتىك
بېرىپ ئارقىسىدىكى ياستۇق، تەكىيلەرنى ئالدىغا سۈرۈپ قويدى.
— كۆنچىققان قانچە ياشقا كىردى؟
— ئەللىك ئالتە ياشتىن ئاشتى.
— تازا ئەقلىگە تولۇۋاتقان چېغى ئىكەن. ئاقساقاللارنى ئال-
ماشتۇرغىنىڭدا ئاۋارىچىلىك چىقىپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرىگەن-
دىم، سالى بىلەن تالىشىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۆزىنى سەتلەشتۈ-
رۈۋېلىشى ياخشى بوپتىكەن. ئۇ ئىشتىن باشقا ئاقساقاللار ئۆزلىرى-
نى چاملاپ قالدى، شۇڭا ئۇن چىقارمىدى. بەگلىكنى قانداق

ئۆتكۈزۈپ بەرمەك بولۇۋاتىسەن؟

جاھانبەگ بەگلىكنى ئوغلىغا قايسى تەرزدە، قانداق دائىرىدە ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقى، ئۆتكۈزۈپ بەرگەندىن كېيىن، ئاتا - بالا ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆڭلىگە پۈككىنى بويىچە دېدى.

— ئوبدانغۇ ئويلاپسەن، بۇ ئىشنى قاچان قىلماقچىسەن؟

— كېيىنكى ئاينىڭ مۇشۇ كۈنىدە...

— كۈنىنىمۇ بەلگىلەپ بوپسەنغۇ، كۈنچىققان بىلەن ئوبدان پاراڭلىشىۋال، ئۇ نېمە دەيدۇ تېخى.

— بۈگۈنلا پاراڭلىشىمەن.

جاھانبەگ قاناقادىن بەزى ئىشلار توغرىسىدا سورىماقچىدى، كۆپ گەپكە سېلىپ چارچىتىپ قويماي دەپ، ساق - ئېسەنلىك تىلەپ ھەم بۇللا بىلەن ئالتۇنغا قاناقانىڭ يېنىدىن نېرى بولماي ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىشنى تاپىلاپ چىقىپ كەتتى.

جاھانبەگ كىرگەندە كۈنچىققانبەگ ئۆيدە ئىدى. ئاتىسىنىڭ ئەتىگەندىلا كىرىشىدىن ئۇ ھەيران قالدى.

— سەن ساق تۇرساڭ، مۇشۇ تۇرقۇڭدا بەگلىكنى ماڭا ئۆتكۈزۈپ بەرسەڭ خەق نېمە دەيدۇ. تالىشقۇلدىن چىققان جەمەلەر يەنە چىقمامدۇ، يېشىم ئەللىك ئالتىدىن ئاشقان بىلەن، يۇرت سورىغۇدەك بولمىدىمغۇ.

— چىقىدىغان جەمەلەر چىقىپ بولدى. شۇنداق گەپ تاپىدىغانلارنىڭ ئاغزىنى سالى بىلەن تالىش ئېتىۋەتتى. ئۇ جەمەلەرنىڭ شۇ چاغدا چىققىنىمۇ ياخشى بوپتىكەن، ئەمدى چىقمايدۇ. سەن ئەللىك ئالتە ياشتىن ئەمدىلا ئاشتىم دەيسەن. كۆلشەھىرنىڭ ئاخىرقى بېگى بولغان بوۋىمىز بەگلىكنى قىرىق بەش ياشلىق نەۋرىسىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەنىكەن. مەن بەگلىكنى ساڭا ئۆتكۈزۈپ بەرگەندىن كېيىن، كۆڭلۈمگە پۈككەن ئىشلىرىم بىلەن بولىمەن. سېنىڭمۇ كۆڭلۈڭگە پۈككەنلىرىڭ باردۇ. ئۇ چاغدا مېنىڭ كۆزۈمگە قاراپ يۈرمەيسەن. قاناقانىڭ ھايات چېغىدا بۇ ئىشنى قىلىۋالاي

دەيمەن . ئۆزۈڭ بىلىسەن ، قاناقانىڭ ئەھۋالى كۆڭلىدە بىر خىل ئۆزگىرىپ تۇرۇۋاتىدۇ ، — دېدى جاھانبەگ .

ئاتىسى قالاچ قاناقانى شېپى كەلتۈرۈۋالغاچقا ، كۆنچىققانبەگنىڭ سەۋەب كۆرسىتىپ كەينىگە تارتىنىشىنىڭ ئورنى قالمىغانىدى .

جاھانبەگ ئوغلى بىلەن سۆزلىشىپ بولغاندىن كېيىن ، شۇ كۈنى كەچتە تولەك بوۋا بىلەن باش مەھەللىدىكى تۆت ئاقساقالنى ئۆيىگە چاقىرىپ ، ئۆزىنىڭ كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالغىنىنى ، ساقىيىشقا كۆزى يەتمەيدىغانلىقىنى ، بەگلىكنى كۆنچىققانبەگكە ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولۇۋاتقىنىنى ، بۇ توغرۇلۇق قاناقا ۋە ئوغلى بىلەن قىلىشقان پاراڭلىرىنى قىلىپ بېرىپ ، بۇ ئىشقا ئۇلارنىڭ قانداق قارايدىغانلىقىنى سورىدى .

سورۇندىكىلەر جىم ئولتۇرۇپ كېتىشتى . بىر كەمدە تولەك بوۋا :

— بۇ ، ئاتا - بالا ئىككىڭلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىش بولسىمۇ ، بۇنى سەن يۇرت ئىشى ، دەپ قاراپ بىزگە مەسلىھەت سېلىۋاتىدىسەن . قاناقامىز ماقۇل - توغرا كۆرگەن بولسا ، بىز نېمە دەيتتۇق ، بۇ ئىش ھازىر بالدۇر بولۇۋاتقاندەك تۇيۇلسىمۇ ، ھامان بىر كۈنى مۇشۇنداق بولىدۇ . كۆنچىققانبەگ كۆز ئالدىڭدا يۇرت ئىشىنى قىلىپ پىشسا ، بۇمۇ بولىدىغان ئىش ، — دېدى .

باشقىلارمۇ بوۋايدەك ئىپادە بىلدۈرۈشتى .

ھەربىر مەھەللىدىن كونا - يېڭى ئاقساقال ، يۇرت ئاتىسى ھېسابلىنىدىغان چوڭلاردىن بىرى بولۇپ ئۈچتىن ئادەم كېلىدىغانغا كېلىشتى ، كېڭەش قىلىنىدىغان كۈننى بېكىتتى ، ئاندىن جايلارغا ماڭدۇرىدىغان چاپارمەنلەرنى بەلگىلىۋالدى . ئەتىسى ئەتىگەندە جاھانبەگ چاپارمەنلەرگە تاپىلايدىغاننى تاپىلاپ ماڭدۇردى...

كېڭەش قالاچ قاناقانىڭ ھويلىسىدا ئۆتكۈزۈلدى . سۇپىنىڭ تۆرىگە قاناقا ئولتۇرغۇزۇلۇپ ، ئارقىسىغا بىرنەچچە پەر تەكىيە ، ياستۇقلار قويۇپ قويۇلدى . جاھانبەگ ئۇۋچىلارغا ئوۋلىتىپ ئەكەلگەن ئۈچ جەرەن ، ئىككى كېيىكنىڭ گۆشى پىشۇرۇپ تەييار

قىلىپ قويۇلغانىدى . قاتناشقۇچىلار كېلىپ بولغاندىن كېيىن ، ئالدى بىلەن ئۇلارغا ياغاچ لېگەنلەردە گۆش تارتىلدى ، ئارقىدىن گەدەرمە بىلىق كاۋىپى بىلەن شورپا كەلتۈرۈلدى .

قاتناشقۇچىلار : «كېڭىشىدىغان مۇھىم ئىش بار ئىكەن» دەپلا چاقىرتىلغاچقا ، نېمىنى كېڭىشىدىغانلىقىدىن خەۋىرى يوق ئىدى . گۆش ، بېلىق يەۋېتىپ بىر - بىرىدىن كوسۇرلىشىپ سوراشتى ، لېكىن ھېچكىم ھېچكىمـگە بىرنېـمە دەپ بېرەلمىدى ، ھەيران بولۇشتى .

داستىخان يىغىشتۇرۇلدى . جاھانبەگ قاناقاغا قارىۋېتىپ گەپ- كە ئېغىز ئېچىپ مۇنداق دېدى :

— بەزىلىرىڭلار ئۈزۈن يىل يۇرت ئاقساقىلى بولغان ، بەزىلىر- ىڭلار يېڭىدىن ئاقساقال بولدۇڭلار ، يەنە بەزىلىرىڭلار يۇرت ئاتى- لىرى . ھەرقايسىڭلارنى چاقىرتىشتا ، سىلەر بىلەن كېڭىشىدىغان ئىشمۇ يوق ، پەقەت سىلەر ئارقىلىق پۈتۈن يۇرتقا بىلدۈرۈپ قويى- دىغان بىرلا ئىش بار ، — كېڭەشتىن ئۆتكۈزمەي جاكارلايدىغان نېمە ئىشتۇ ، كېڭەشچىلەر جاھانبەگنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى . پەقەت سالىبايغا ئوخشاش ئاز بىر قىسىم كونا ئاقساقاللار بۇنىڭ قانداق ئىشلىقىنى پەملەپ بولدى ، — مەن بۇ يىل سەكسەن ئالتە ياشقا يېقىنلاشتىم . قارىماققا ساقمەن ، ئەمما كېسەل ئىچىمدە ، ئۆزۈم بىلىمەن ، تىلدىن ، قولاقتىن ، كۆز قۇۋۋىتىمدىن كەتمەس- تە ، بەگلىكنى بـاغرىمغا بېسىپ يېتىۋەرمەي ، مـۇشۇنچىلىك چې- غىمدا ، قالاچ قاناقانىڭ گۇۋاھلىقىدا بەگلىك ھوقۇقۇمنى ھازىردىن باشلاپ ئوغلۇم كۈنچىققانبەگكە ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچىمەن !

سالىبايغا ئوخشاش ئاز ساندىكى كونا ئاقساقاللار جاھانبەگنىڭ يەنە سەككىز - ئون يىل بولسىمۇ بەگ بولۇپ تۇرۇشىنى ئۈمىد قىلاتتى . چۈنكى ، ئۇلار كۈنچىققانبەگنى قالۇچىلارنىڭلا گېپىنى قىلىدۇ ، قالاچىنىڭ سىزىقىدىن چىقالمايدۇ ، دەپ قارايتتى . بىر نەرسە دەپ باقايلى دېسە ، جاھانبەگ : «كېڭىشىدىغان ئىش يوق ، دەپ قويىدىغان بىرلا ئىش بار» دەپ گەپنى ئۈزۈۋەتتى . سالىباي ،

تالىشقۇللار دەپ قويغان ئىغۋالىرىغا توۋا قىلىپ بولالمايۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ قاناقانىڭ كۆز ئالدىدا، ئۇنىڭ گۇۋاھلىقىدا بولۇۋاتسا.

— گوي - گوي - گوي، بۇ ئوبدان ئىش، ئوبدان ئىش. ئالقا بولسۇن، ساڭا كۇنچىققانبەگ! — دېدى بىرىنچى بولۇپ ئېغىز ئېچىپ تۇلەك بوۋا.

— ئالقا بولسۇن! ئالقا بولسۇن! — دېيىشتى باشقىلارمۇ.

شۇ ئەسنادا سىرتتىن بىر ئادەم كىرىپ جاھانبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئاتمىشبۇلاق تەرىپىدىن ئىس - تۈتەك كۆتۈرۈلۈپتۇ. تۇرپان تەرەپتىن سېلىق يىغقىلى ئادەم كەلگەن ئوخشايدۇ، — دەپ خەۋەر يەتكۈزدى.

جاھانبەگ كۇنچىققانبەگكە قاراپ، «بۇنىڭغا ئەمدى سەن گەپ قىل» دېگەن مەنىدە بېشى بىلەن ئىشارە قىلدى.

— قانچىلىك نەرسە تەلەپ قىلىدىكەن؟ — كۇنچىققانبەگ كەسكىنلا سورىدى.

— ئىككى يۈز پارچە ھەر خىل تېرە، ئون تېڭىق يۇڭ تەلەپ قىلىدىكەن، — دېدى خەۋەر ئېلىپ كىرگەن كىشى.

كۇنچىققانبەگ يەنە ئىككىلەنمەيلا كەسكىنلىك بىلەن:

— تەق قىلىپ قويدۇق، كېلىپ ئېلىۋالسۇن دەيدۇ دەڭلار، — دېدى.

ھېلىقى كىشى چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، كۇنچىققانبەگ:

— تۇرپانلىقلار ۋاڭغا دەپ قويسۇن، بۇ بىزنىڭ ئۇلارغا تاپشۇرغان ئاخىرقى سېلىقىمىز، ئەمدى سېلىق دەپ ئادەم كېلىپ يۈرمىسۇن، دەپ قويۇڭلار، — دېدى.

خەۋەرچى چىقىپ كەتتى. قاناقا، تۇلەك بوۋا ۋە باشقىلار كۇنچىققانبەگنىڭ بەگلىكنى تاپشۇرۇۋالغان تۈنجى كۈنىدىكى تۈنجى ئىش بېجىرىشتىكى قەتئىيلىكىگە، دادىل - كەسكىنلىكىگە، خەلق سۆيەرلىكىگە ھەيران قالدى ھەم قايىل بولدى. مۇشۇ چاغقىچە قۇمۇل ۋاڭلىقىدىن بولامدۇ، تۇرپان ۋاڭلىقىدىن بولامدۇ، يىلدا

بىر قېتىم سېلىق ئالغىلى كەلگەنلەر ئاتمىشبولاقتا تورۇپلا ئېگىز بىر جايدا ئوت يېقىپ ئىس ـ تۈتەك چىقىرىپ بەلگە بېرەتتى . يۇرت ئاقساقاللىرى ئۇلارنىڭ تەلەپ قىلغانلىرىنى يۇرتتىن يىغىپ ئالدىغا ئاپىرىپ بېرەتتى . كۆنچىققانبەگ ئۇلارنى ئۆزى كېلىپ ئېلىۋالسۇن ، دېدى ، يەنە تېخى : «ئەمدى سېلىق دەپ كەلمىسۇن !» دېدى . «تەق قىلىپ قويدۇق» دېگەندە ، نەچچە ۋاقىتتىن يۇرتلاردىن يىغىلغان يۈك ـ تېرە بىلەن ئاتىسىنىڭ قولىدىكى يۈك ـ تېرىلەرنى نەزەردە تۇتقانىدى .

كۆنچىققانبەگ ئاتىسىغا ، قالاچ قاناقاغا ۋە تۇلەك بوۋىغا قاراپ ۋېتىپ ، ئاندىن كۆپچىلىككە قاراپ :

— ئاقساقاللار ، ئاغا ـ ئاكىلار ، يۇرت ئاتىلىرى ، بۇ كېچەشنى ئاتام چاقىرغان ، شۇڭا مېنىڭ باشقا گېپىم يوق ، گەپ بولسا كېيىن قىلىشىۋالىمىز . دەپ قويىدىغان بىرلا گېپىم : مەن يۇرتنىڭ خىزمىتىنى قىلىمەن ، ماڭا يار ـ يۆلەك بولۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن . چۇشتە ھەرقايسىڭلارغا بېرىدىغان بىر داستىخانلىق چېيىم بار . بۇ مېنىڭ سىلەرگە بەرمەكچى بولغان تۇنجى چېيىم ، ھەممىڭلار داخىل بولۇپ بېرىڭلار ، كېڭەش تۈگىدى ! — دېدى .

بەگلىكنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش ـ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئەنە شۇنداق ئاددىي ئۆتتى . بۇ 1868 ـ يىلىدىكى ئىش . جاھانبەگنىڭ بوۋىلىرىدىن ئاڭلىغانلىرىچە ھەم قالاچ قاناقانىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ ئىككى ـ ئۈچ يۈز يىلدىن بېرىسىدە ئابدال بەگلىكىدە بەگلىك تاج ، بەگلىك تون بولۇپ باقمىغان . ئەل نېمە كىيسە شۇنى كىيىپ ، باشقىلارغا ئوخشاش بېلىق تۇتۇپ ، ئوۋ ئوۋلاپ ، ئەل يېگەننى يەپ ، ئەل قاتارى تۇرمۇش كەچۈرۈپ كەلگەن . ئىش بېجىرىدىغان بەگلىك ئىشخانىسىمۇ بولمىغان .

7

كۆنچىققانبەگ بەگ بولۇپ ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە ئاتىسى بىلەن بىللە قالاچ قاناقانى گەدەرمە قىلىنغان ئوندەك قاق بېلىق ،

بىر خالتا بېلىق گۆشى تالقىنى ھەم بېلىق يېغى بىلەن توخۇ، ئۆردەك، غاز تۇخۇملىرىنىڭ پىشۇرۇلغان سېرىقى، جىگدە ئىرىپى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان ئۇجۇل تالقىنىدىن بىر جاۋۇر، يەنە ئىچىگە بېلىق يېغى بىلەن ئارىلاشتۇرۇلغان ئۇجۇل تالقىنى سېلىپ پىشۇرغان پوستلاقتىن بەشنى ئېلىپ يوقلاپ كىردى.

ئۆزئارا ئەھۋاللىشىپ بولغاندىن كېيىن، قالاچ قاناقا:

— ھەپتىدە بىردىن يېسەم، ئۆمرۈم يەتسە بىر ئايدىن ئارتۇق يېگۈدەكمەن، — دېدى پوستلاقتىن بىرنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ.

بېلىق يېغى بىلەن ئۇجۇل تالقىنى سېلىپ پىشۇرغان پوستلاق لوپلۇقلارنىڭ ئەتىۋارلىق تامىقى. ئۇ ھەم قۇۋۋەتلىك، ھەم مەززىلىك. ئۇنى پىشۇرۇپ ساقلاپ قويۇپ، ئۆيگە ئەزىز مېھمان كەلگەندە ئالدىغا قويىدۇ.

— ھە، كۇنچىققانبەگ، بەگلىك زىممەڭگە يۈكلەندى. ئەمدى بەگلىكنى قايسى ئىشتىن باشلاي دەۋاتىسەن؟ — قاناقا سورىدى.

كۇنچىققانبەگ جاۋاب بەرگۈچە، ئاتىسى جاھانبەگ گەپ باشلىدى:

— لوپلۇقلار قوشاق ئېيتسا، قوشاق ئاڭلىسا كۆڭلى يايراپ، جېنى ياشىرىپ كېتىدىغان خەق. بەگلىك نامىدىن كەڭ دائىرىدە قوشاق ئېيتىشىش قىلىپ بەرسەڭ، ئۇلار سەندىن باشقىچە خۇش بولۇپ كېتىدۇ دېسەم، پۈتۈن يۇرتنى ئارىلاپ چىقاي، جايلار بىلەن، كىشىلەر بىلەن ئاز-تولا تونۇشۇپ قوياي، دەۋاتىدۇ، — دېدى.

— راست شۇنداق قىلاي دەمسەن؟ — دەپ سورىدى قاناقا؛ — ئاندىن ئالتۇن كېسىپ ئەكىرگەن پوستلاقتىن بىر كېسىم ئاغزىغا سالدى.

كۇنچىققانبەگ كۆڭلىگە پۈككەنلىرىنى دەپ باقماقچى بولدى.

— كونا ئابدال، قاراقوشۇن، جاھانساي، ئويتوغراق، بۇلاقكۆل ھەم مۇشۇلار ئارىلىقىدىكى بىرنەچچە ئوتاقتىن باشقا جاينى بىلمەيدىكەنمەن. مۇشۇ قېتىمدا كورلا بىلەن يېرشىقلىنىدىغان[①]

① يېرشىق — پاسىل، چېگرا.

قاراقۇمغىچە ئارىلاپ كېلەيمىكىن دەيمەن ، — كۇنچىققانبەگ گېپىنى دەپ بولۇپ قاناقاغا قارىدى .

قالاچ قاناقا ئۇسالىقتىن بىر ئۇتلىۋېلىپ :

— بەگ يۇرت ئارىلامدۇ ياكى باشقا ئىشلارنى قىلامدۇ ، بۇ بەگ بولغان ئادەم ئۆزى بەلگىلەيدىغان ئىش . مېنىڭ بىر نەرسە دېيىشىمنىڭ ئورنى يوق ، ماڭا مەسلىھەت سېلىپ كىرىپسىلەر ، شۇڭا مەنمۇ كۆڭلۈمنى بىلدۈرۈپ باقاي ، ئەمما قانداق قىلىشنى بەلگىلەش ئۆزۈڭنىڭ ئىشى ، — قاناقا ئۇسالىقتىن يەنە بىر ئۇتلىۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — جايلارنى ئارىلاپ كېلەي دەپ توغرا ئويلاپسەن . يۇرت بېگى بولغان ئادەم ئۆز يۇرتىنى بىلمىسە بولامدۇ ؟ خەلقنىڭ كۆڭلى قوشاقتا ئېچىلىدۇ ، دەپ قوشاقلا ئېيىتىپ ، قوشاق ئاڭلاپلا ئۆتسەك بولماس . جايلارنى كۆرسەڭ ، نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى كۆڭلۈڭگە پۈكەلەيسەن ، قىلىدىغان ئىش چىقىدۇ ، — دېدى .

جاھانبەگ قاناقانىڭ گېپىنىڭ ئورۇنلۇقلۇقىنى ھەم ئوغلىنىڭ يۇرت بېگى بولۇپ تۇنجى قىلماقچى بولغان ئىشىغا كۈندىلەك[①] تۇرۇۋالسا بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىپ ، قايتا بىر نەرسە دېمىدى .

جاھانبەگ جىم تۇرغاچقا ، قاناقا يەنە گەپ سوراپ :

— يۇرت ئارىلاشقا ئۆزۈڭگە كىملەرنى يانداپ ئېلىۋالماق بولۇۋاتىسەن ، — دېدى .

كۇنچىققانبەگ بۇلارنىمۇ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى .

— باش مەھەللىدىن ئوماق ، توختىنكۆلنى ، يولدا ئارغان ، تىكەنلىك ئاقساقاللىرىنىمۇ ئېلىۋالاي دەيمەن .

— توختاقىنىمۇ ئېلىۋالساڭ قانداق ؟ كۆزىنى پىشۇرۇۋالسۇن .

كۇنچىققانبەگ قالاچ قاناقانىڭ نېمىنى كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىنى چۈشەندى . ئاتا - بالا قاناقاغا ئېھسەنلىك تىلەپ ئۇنىڭ ئالدىدىن چىقتى :

— مۇشۇ بىر قېتىمدىلا شۇنچە كۆپ جاينى ئايلىنىمەن دېمە .

① كۈندىلەك — توغرىسىغا ، ئۇدۇل توسۇپ .

ئۇ جايلارنى كۆرۈپ بولۇشقا قانچىلىك ۋاقىت كېتىدۇ بىلەمسەن ، لوپ دالىسىنىڭ قانچىلىك چوڭلۇقىنى بىلەمسەن؟ يىگىرمە بەش يىل بەگ بوپتىمەن ، تۆت يىلدا بىر ئايلاندىم ، يەنە كۆرمىگەن جايلار خېلى بار ، بۇ قېتىمدا چوڭ - چوڭ بىرنەچچە يۇرت - مەھەللىلەرنىلا ئارىلا . قاناقا مۇنداق تۇرغان بىلەن بوشاپ كەتتى . كۆزى سىلەردە بولۇپ قالمىسۇن ، — دېدى جاھانبەگ ئۆيىنىڭ ئالدىدا كۇنچىققانبەگ بىلەن خوشلىشىۋېتىپ .

ئۇنىڭ كۇنچىققانبەگنى يۇرت ئارىلايمەن دېمەي قوشاق ئېيتىشىش ئېلىپ بېرىشقا دەۋەت قىلىشىدا ، بىرى ، كۇنچىققانبەگنىڭ قاناقانىڭ ئەتراپىدىن بەك يىراقلاپ كەتمەسلىكىنى كۆزدە تۇتقان بولسا ، يەنە بىرى ، ئۆزىنىڭ قوشاقخۇمارلىقىنىمۇ ئويلىغانىدى . ئۇ تالىشقۇلىنىڭكىدەك كىشىلەرنىڭ يىغىرىنى ئاچىدىغان ، سۇندۇرۇپ چېقىۋالىدىغان ، تىلى زەھەردەك ئاچچىق قوشاقلارغا ئامراق ئىدى . بۇنداق قوشاقلارنى ئاڭلىسا ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنۈپ ، گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كۈلۈپ كېتەتتى . جاھانبەگنىڭ بۇ خۇمارىنى كۇنچىققانبەگ ئوبدان بىلەتتى ، بىلىپ تۇرۇپ باشقا يول تۇتماقچى بولۇۋاتاتتى . ئۇ ئوغلى بىلەن قاناقانىڭ ئالدىغا كىرگەندە ئوغلىغا بەرگەن تەكلىپىنى تەكىتلەپ كېتىشىدە ، قاناقانى خەلقىنىڭ كۆڭۈل مەيلىنى ھەم ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى نەزەردە تۇتۇپ ، مېنىڭ تەكلىپىمنى ياقلايدۇ ، دەپ ئويلىغانىدى . كۈتمىگەن يەردىن قاناقا كۇنچىققانبەگنىڭكىنى توغرا تاپتى .

كۇنچىققانبەگ ئابدالدىكى ئىشلارنى ئاتىسى بىلەن تولەك بوۋا ، تايۇقلارغا ھاۋالە قىلىپ قويۇپ ، ۋاقىتنى كەينىگە تارتماي بىر كۈنلا تەييارلىق قىلىپ ، ئىككىنچى كۈنىلا يولغا چىقىپ كەتتى . بۇلارنى كۆرگەن كىشى ھەرگىز ئابدال بېگى يۇرتلارنى كۆزدىن كەچۈرگىلى مېڭىپتۇ دېمەيتتى . تۆگە مىنگەن كۇنچىققانبەگكە ، ئۇنىڭ ھەم ھەمراھلىرىنىڭ ئېلىۋالغان مىلتىق ، نەيزە ، ئوقيالىرى ۋە يوك - تاقلىرىغا قاراپ ، ئۇلارنى ئوۋچىغىمۇ ياكى يىراق بىر يەرگە ۋاقىتلىق تۇرۇپ كەلگىلى كېتىۋاتقان كىشىلەرگىمۇ

ئۇخشىتىپ قالاتتى . كۆنچىققانبەگنى بۇ بەستى بىلەن تۆگە ياكى كالا كۆتۈرۈپ ماڭمىسا ، بۇنداق يىراق يولغا ئات چىداشلىق بېرەلمەيتتى . كالىنىڭ سۈرئىتى ئاستا ، ئۇنىڭ قۇمدا ماڭمىقىمۇ بەك ئەپسىز ، شۇڭا كۆنچىققانبەگلا تۆگە مىنىپ ، ئوماق ، توختاق ، توختىكۆل ئات مىنگەنىدى .

— بىز نەگە كېتىۋاتىمىز ؟ — ئوماق كۆنچىققانبەگدىن سورىدى .

كۆنچىققانبەگ تۆگىنىڭ مېڭىشىغا تەڭكەش قىلىۋاتقاندەك يۇقىرى - تۆۋەن ئىرغاڭلاپ ئولتۇرۇپ :

— دادام نۇرمەتبەگ بىلەن بوۋىلىرىم ياشىغان كونا ئابدالنى كۆرۈپ باققۇم بار ، — دېدى .

كونا ئابدال تاشلىنىپ قالغاندىن بۇيان ئۇ تەرەپكە ئادەم بېرىپ باقمىغاندەك ئىدى . ئۇلار ھېلى بىر قۇم دۆۋىسىدىن ھالقىپ ئۆتسە ، يەنە بىر قۇم دۆۋىسىنى ئايلىنىپ ماڭاتتى . يولدا ئۇلارغا بىرەر ئۇچارلىق ياكى ماڭارلىق ئۇچرىمىدى . ئارىلاپ قامغاق ، سايغان قومۇش ، يۇلغۇن ئۇچراپ قالاتتى . ناگان - ناگاندا ئۇچراپ قالىدىغان ئاشۇ بىرنەچچە توپ ئوت - خەس ، چاتقالنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئۇلار چەكسىز غىلىتاڭ ئۆلۈم پۇراپ تۇرىدىغان قۇملۇقتا كېتىۋاتاتتى . بۇ كۆز ئېيىي بولغاچقا ، ئۇلار كۈنىنىڭ ئىسسىپ كېتىشىدىن ۋەھىمىلەنمەيتتى ، قورقىدىغىنى شامال ، بوران ئىدى . توختىكۆل ئەندىشىسىنى ئېيتتى :

— شامال چىقىپ قالماس - ھە ؟

توختىكۆل دەريا ، كۆلدە ئۈزۈشكە ماھىر بولغىنى بىلەن ، بۇنداق قۇملۇق چۆلدە چارىسىز ئىدى . ئۇلارنىڭ تەلىيىگە ، ئۇ كۈنى شامال چىقمىدى ، ئەمما چۆلنىڭ جىملىقىدىن توختەكۆلنىڭ تەن - بويىنى سۈر بېسىپ ، ئەتراپىغا ئالاڭلاپ قاراپ - قاراپ قوياتتى . كۈن پاتاي دەپ قالدى . ئۇلار ساق بىر كۈن يول ماڭغانىدى . كىمنىڭ قورسىقىنى ئەستەرلىۋالغۇسى كەلسە ، ئېلىۋالغان بولماق قاتمىسىدىن بىر كېسىمدىن يەپ ، سۇدىن ئىككى

ئوتلام ئىچىۋېلىپ مېڭىۋەردى .

— كونا ئابدال نەدە ؟

— كونىنىڭ كۆلىدىلا ئۆتۈپ ، چۆلنى كۆرۈپ باقمىغانمىدىڭ ، — ئوماق توختىكۆلنىڭ گېپىگە چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردى .

كۈن پېتىپ ئاي چىقتى . يەنە بىر پەستىن كېيىن بىرنىڭ كەينىدىن بىرى ، جىمىرلىشىپ سۈزۈك ئاسماندىكى يۇلتۇزلار قاپلىدى .

— كىچىكە قالدۇق ، سەتاقىپ قالماسمىز ـ ھە .

— سىنى ئېلىۋالغىنىمىز ياخشى بوپتىكەن ، مۇشۇنداق ئاڭدۇل[1]گەپلىرىڭ بىلەن بىزنى خەۋەداش[2] قىلىپ تۇرىدىغان بولدۇڭ ، — دېدى كۈنچىققانبەگ ، — سەتاقىپ قالمايمىز . ئاينىڭ تۆۋەنىدىكى ئاۋۇ پارقىراق چوڭ يۇلتۇز بىلەن ئەتراپىدىكى تۆت كىچىك يۇلتۇزنى كۆردۈڭمۇ ؟ يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا مەن ئاتام بىلەن كونا ئابدالغا ماڭغاندىمۇ مۇشۇنداق كېچىگە قالغان . ئاتام ئاشۇ يۇلتۇزلارنى كۆرسىتىپ : «ئاشۇ يۇلتۇزلارغا قاراپ ئۇدۇل مېڭىۋەرسەك ، كونا ئابدالغا بارىمىز» دېگەن . دېگەندەك ، يۇلتۇزلار چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەي كونا ئابدالغا كەلگەندۇق...

— كونا ئابدالغا كېپتۇق ، ئاۋۇ ئۆيلەر... — كۈنچىققانبەگنىڭ گېپىگە ئۇلاپ ئوماق شۇنداق دەپ ئېتىنى دېۋىتتى .

— كېپتۇق ، — دېدى كۈنچىققانبەگمۇ .

ئۇلار ئات ، تۆگىلىرىنى دېۋىتىپ مېڭىشنى تېزلەتتى .

مانا ، كۈنچىققانبەگلەرنىڭ كۆز ئالدىدا بەگلەرنىڭ ئانا ماكانى كونا ئابدال . سۈتتەك ئايدىڭ يورۇقتا ھەممە نەرسە مانا مەن ، دەپ كۆرۈنۈپ تۇرماقتا . چېچىلىپ ياتقان كېسەك پاخشىلىرىدەك قومۇش ساتما ، قومۇش ، يۇلغۇن ، توغراق شاخلىرى ئارىلاش ياسالغان كەپە ، بىرنەچچە تىكلىمە ياغاچلىق قورما ئۆي بولۇپ ، يىگىرمە

---

[1] ئاڭدۇل — سەگەك ؛ ئەنسىرەش ، بىتاقەت بولۇش .
[2] خەۋەداش — ئاگاھ بولۇش ، پەخەس بولۇش .

نەچچە ئۆي ئۇ يەر - بۇ يەردە رەتسىز چوقچىيىپ تۇراتتى . ھەممە-سى يېرىمىغىچە قۇمدا ئىدى . نەچچە ئەۋلاد ئابدال بەگلىرىنىڭ ئانا يۇرتى، بەگلىكنىڭ باش مەھەللىسى بولغان ئابدال مەھەللىسى مۇشۇ ئىدى . ئەينى چاغدا ، نۇرمەتبەگ بۇ يەرنىڭ زەيلىشىپ كەت-كىنىدىن قېچىپ، يۇرتداشلىرىنى باشلاپ جاھانسايغا كەتكەنىدى . مانا ئەمدى بۇ يەر قۇم ئاستىدا قېلىپ ، قۇرغاقچىلىقنىڭ تەھدىتى ئىچىدە تۇراتتى .

كۇنچىققانبەگ تىكلىمە ياغاچلىق ئۈچ ئېغىزلىق چوڭراق بىر قۇرما ئۆينى بوۋىسى نۇرمەتبەگنىڭ ئۆيىمىكىن ، دەپ قىياس قىل-دى . كىملەر تەرىپىدىندۇر چوڭ ئۆينىڭ ئۈستى ئېچىۋېتىلگەن-ىدى . ياغاچ تاملارنىڭ ئىچى خېلى سىلىق سۈۋالغان بولۇپ ، سۇ-ۋاقلىرىنىڭ بەزى يېرى چۈشۈپ كەتكەنىدى . ئۆي ئىچى يېرىمىغىچە قۇم بىلەن تىنىپ كەتكەنىدى . ئۇلار شۇ ئۆيگە چۈشتى . بۇ يەردە تۆگە ، ئاتلارغا بەرگۇدەك ھېچنېمە يوق ئىدى . ئېھتىيات قىلىپ ئېلىۋالغان بوغۇزدىن ئات ، تۆگىگە ئازراقتىن بەردى . ئۆزلىرىمۇ ئاي ، يۇلتۇزلارنىڭ شولىسىدا تاماقلاندى .

— بۇ ئادەمسىز تاشلاندۇق يەردە ياتقاندىن يولنى بىلسەك ماڭغىنىمىز ياخشىمىكىن ، — دېدى ئۇماق .

بۇ مەسلىھەتنى كۇنچىققانبەگمۇ لايىق كۆردى . چۈنكى ، يە-گىرمە يىلنىڭ ئالدىدا كەلگىنىدە ، ئۇ بۇ يەردە ئۆزگىچە تەسىر قىلغۇدەك بىرەر ئالاھىدىلىكنى كۆرمىگەنىدى . بۇ يەرنىڭ قۇملۇق ئىچىدىكى ئادەتتىكى مەھەللىلەردىن ھېچقانداق پەرقى يوق ئىدى ، لېكىن توختىكۆلنىڭ كېچىسى ماڭغۇسى كەلمىدى ، ئادەمسىز چۆل-دە كېچىسى مېڭىشتىن قورقتى .

— ماڭغۇڭ كەلمىسە ، قونۇپ ، ئەتە كەينىمىزدىن بار ، — كۇنچىققانبەگ گەپنى قىلىۋېتىپ ئۇماققا قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويدى ، — ئارغاندا تېپىشايلى .

— ياق - ياق ، سىلەر بىلەن ماڭىمەن .

كۇنچىققانبەگ بىلەن ئۇماق كۈلۈشۈپ كەتتى . ئۇلار ماڭماقچى

بولۇپ نەرسىلەرنى سىرتقا ئېلىپ چىقىپ تۇرۇشىغا، شامالنىڭ شەپىسى كەلدى.

— ماڭالمايدىغان بولدۇق، — دېدى كۈنچىققانبەگ، — بۇ يەرنىڭ شاملى بەك قاتتىق بولىدىكەن.

ئۇلار نەرسىلەرنى ئۆيگە ئەكىرىپ تۇرۇشىغا، شامال قويۇنغا ئايلانغاندەك كۈچىيىپ كەتتى. بايىلا پارلىداپ تۇرغان ئاي، جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارنىڭ كۆزىگە قۇم تىقىلدى، ئاسمان يۈزىنى قۇم باستى. شامال بىلەن بىللە كەلگەندەك ھەر خىل ئاۋازلار ئاڭلانماقتا ئىدى.

— ئات، تۆگىنىڭ غېمىنى قىلايلى، — دېدى ئۇماق.

يول ئۈستىدىكى قۇملۇق ئادەملىرىگە ئايانكى، بۇنداق چاغدا ئات - ئۇلاغ ھەممىدىن مۇھىم. ئۇچى تەڭلا سىرتقا چىقىپ تۆگە، ئاتلارنى تەستە تېپىپ ئۆينىڭ دالدىسىغا ئەكېلىپ، پۇتلىرىنى چۇشەپ، بىر - بىرىگە چېتىپ قويدى. ئۇلار كېچىنى ئۆيدە ئۆرە تۇرۇپ، شامالنىڭ توختىشىنى كۈتۈپ ئۆتكۈزدى. شامال بىر كېچە ئالەمنى مالەم قىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئەتىسى ئاستا - ئاستا پەسىيىپ، چۈشكە يېقىن بېسىقتى. قۇملۇق شۇ قەدەر جىمجىتلىشىپ كەتتىكى، كېچىدىن ھېچنېمە بولمىغاندەك، جاھان جىمجىتلىقتا غەرق بولغاندەك ئىدى.

ئۇلار ئۆيدىن چىقىپ جايىدا تۇرۇپلا قالدى. تۆگىنىڭ يېنىدا تۆت ياۋا تۆگە تۇراتتى. سەزگۈر ياۋا تۆگىلەر ئادەم ھىدىنى سېزىپ قالدى چېغى، بۇلار تەرەپكە بېشىنى بۇراپ بىر قارىدى - دە، لوپ - لوپ يۈگۈرگىنىچە بىر قۇم دۆۋىسى يامزىلىدىن ئۆتۈپلا كۆزدىن غايىب بولدى. ئۇماق تۆگىلەر كەتكەن تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ:

— بۇ يەردە ياۋا تۆگە بولغىنىغا قارىغاندا يېقىن ئەتراپتا ئوتلاق، سۇ بولسا كېرەك، — دېدى.

— سۇ بولامدۇ، ئوتلاق بولامدۇ، بىزگە نېمە، نەرسىلىرىمىزنى يىغىشتۇرۇپ ۋاقتىدا كېتىۋالايلى، — دېدى توختىكۆل.

ئوماقنىڭ بۇ ئابدال بەگلىكىنىڭ كونا مەھەللىسىنى ئارىلىغۇ-
سى بار ئىدى ، لېكىن ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلى سوۋۇپ قالدى . بۇنىڭ
سەۋەبىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى . ئۇ شۇ تاپتا : «ئارغانغا بارساق ، ئۇ
يەردىن كۇنچىقىشقا قاراپ ماڭساق...» دەپلا ئويلايتتى . يۇرت
ئاربلاش ئۇنىڭ مەيلىنى ئانچە تارتمىدى ، ئۇنىڭ ئەس - يادى
ياردائلىقتا ، چەپەر چۇشۇپ كەتكەن ئۆي ۋە غايىب بولۇپ كەتكەن
ياغاچلاردا ئىدى .

— توختاق ، قورقتۇڭمۇ ؟ — كۇنچىققانبەگ تۆگىگە بەزى
نەرسىلەرنى ئارتىپ تېڭىۋاتقان توختاقنى ئەمدى كۆرۈۋاتقاندەك
سورىدى .

توختاقنىڭ ئورنىغا ئوماق جاۋاب بەردى :

— توختاق ئون تۆت يېشىدىلا بۇنىڭدىن كەڭ قۇملۇقتا
نەچچە كېچە - كۈندۈز مېڭىپ ، كېچىدىكىدىنمۇ قاتتىق قارا بوران-
نى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن . ئۇ كۆلگە ئاجىز بولغىنى بىلەن چۆلگە
پىششىق ، — دېدى...

كونا ئابدال قالدى . كۇنچىققانبەگلەر سەپىرىنى داۋاملاشتۇر-
ماقتا . كۈن ئاللىقاچان يانغا سىيرىلغانىدى . مۇشۇ مېڭىشىدا ئۇلار
ئارغانغا ئەته كەچكە يېقىن يېتەلىشى مۇمكىن . چۆلدىكى سەپەردە
ئادەمگە بىرەر نەرسە — چوڭى بولمىسىمۇ كىچىكلىرى ، توشقان
بولمىسىمۇ سالما ، كەسلەنچۈك ؛ چوڭ دەرەخ بولمىسىمۇ يۇلغۇن ،
تىكەن ؛ ئۇمۇ بولمىسا قامغاق چاغلىق نەرسە ئۇچراپ تۇرسا ، شۇ
چاغدا چەكسىز چۆلدىمۇ ئادەمگە ھاياتلىق ھەمراھ بولۇۋاتقاندەك
تۇيۇلىدۇ . غىلتاڭ قۇمدىن ، قۇم دۆۋىلىرىدىن باشقا ھېچنېمە
بولمىسا ، بۇنداق سەپەر زېرىكىشلىك سەپەر ، «گۆر ئازابى» دېگۈ-
چىلىكى بار ئازابلىق سەپەر . كۇنچىققانبەگلەر مانا شۇنداق تۆت
تەرىپىنىڭ چېكى يوق ، قارىسا كۆزنى تالدۇرۇپ ، كۆڭۈلنى غەش
قىلىدىغان بىر خىللا كۆرۈنۈشلۈك قۇملۇق دەشتتە سەپىرىنى دا-
ۋاملاشتۇرماقتا . ئۇلار ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىپلا :
«ۋاھ - ۋاھ» دېيىشىپ كەتتى . چەكسىز قۇملۇق ئىچىدە كىچىكلا

بىر يېشىللىق ئۆلارنىڭ كۆزىگە كەڭرى بوستانلىقتەك قۇچاق يې-
يىپ تۇراتتى. يېشىللىقنى كۆرۈپ كۆڭۈللىرى ۋاللىدە ئېچىلىپ
گۇلزارلىشىپ كەتتى. ئۇلار يېشىللىققا بېرىشقا ئالدىرىدى، مې-
ڭىشنى تېزلەتتى.

ئۇلار كېلىپ ھەيران قالدى. ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئەتراپى
چاتقاللىق، قىرغىقى بۆك قومۇش - يېكەنلىك بىر كىچىك كۆل
خۇددى چەكسىز چۆل قۇملۇققا چۈشۈپ كەتكەن ئاسمان پارچىسىد-
ەك كۆككە قاراپ يېيىلىپ تۇراتتى. چاتقاللىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا
ئىككىسى يېقىن - يېقىن تۆت ساتما بولۇپ، چوڭ - كىچىك،
ئەر - ئايال ئوندەك ئادەم بىر ساتما ئالدىغا توپلىشىپ، كەلگەنلەر-
دىن قېچىنغان ھالەتتە قاراپ تۇرۇشاتتى. كۇنچىققانبەگلەر ئۇلاغ-
لىرىدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ قېشىغا باردى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى
ئۈچ كىچىك بالا بۇلاردىن قورقۇپ چوڭلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى.
تۇرغانلاردىن ياشلار، بالىلارنىڭ ھەممىسى يالاڭ ئاياغ، بالىلار
ئىشتانسىز ئىدى. كىيگەن كىيىملىرى قوپال توقۇلغان، يۇڭى
ئاز، چىگىسى تولا پالاس. چوڭ ياشلىق ئەرلەر قوي تېرىسىدىن
چاپان، ئاياللار توشقان تېرىسىدە ئۆرە تۆپىلىك تۇماق كىيىۋالغا-
نىدى.

ئوماق ئۇلارغا يېقىنلاپ بېرىپ:

— بىز يېڭى ئابادالدىن كەلدۇق، ئارغانغا كېتىۋېتىپ بۇ
يەرگە كېلىپ قالدۇق. ئارغانغا بارىدىغان ئەڭ يېقىن يولنى بىلەم-
سىلەر؟ — دەپ سورىدى.

كۇنچىققانبەگ ئوماقنىڭ گەپ سوراشتىكى ئۇستىلىقىغا قايىل
بولۇپ ئىچىدە كۈلۈپ قويدى.

توپ ئارىسىدىكى چوڭ ياشلىق بىر كىشى ئالدىغا چىقىپ:
— يېڭى ئابادالدىن كەلدىڭلارمۇ، سىلەر كىم بولىسىلەر؟ —
دەپ سورىدى.

ئوماق ھەمراھلىرىنى تونۇشتۇردى:
— بۇ كىشى — كۇنچىققانبەگنى كۆرسىتىپ، — ئابدالنىڭ

ئىلگىرىكى بېگى جاھانبەگنىڭ ئوغلى، ئابدالنىڭ ھازىرقى بېگى كۆنچىققانبەگ، بۇ كىشى يېڭى ئابدالدىكى بىر مەھەللىنىڭ ئاقساقىلى توختىكۆل، بۇ ياش مېنىڭ ئوغلۇم توختاق، مەن ئەسلىي چارىلىق، ھازىر يېڭى ئابدالدا، ئىسمىم ئوماق، — دېدى.

— گويى - گويەي، ئويتوغىمىزغا ئابدال بېگى كەپقاپتۇغۇ. مېنىڭ ئىسمىم كېيىكباي، ئالتە يىلنىڭ ئالدىدا ئارغاندىن قاراقوشۇن كۆلىگە كېتىۋاتقان بىرنەچچە كىشى سەتاقىپ قىلىپ كېلىپ ئۆتكەنىدى. شۇنىڭدىن بۇيان بۇ يەرگە ئادەم كېلىپ باقمىدى. مەن باشقا يەرگە بېرىپ باقمىغىلى ئون يىل بولدى. بۇلارنىڭ تولىسى بۇ ئويتوغدىن چىقىپ باقمىغان. مېڭىڭلار، ساتمىغا كىرەيلى، — دېدى ئۆزىنى كېيىكباي دەپ تونۇشتۇرغان كىشى.

كۆنچىققانبەگ بىلەن ئوماق قوشنا - قولۇمىسىز، شۇنچە يىللاردىن باشقىلار بىلەن باردى - كەلدى قىلىشماي ياشاپ كېلىۋاتقان بۇ كىشىلەرگە قىزىقىپ قالدى. بۇلار كېيىكباي كۆرسەتكەن ساتمىغا قاراپ قەدەم ئېلىشىغا، بايا بۇلار چىقىپ كەلگەن ئېگىز قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە ئىككى ئاتلىق كىشى پەيدا بولۇپ، مۇشۇلار تەرەپنى كۆرسىتىپ قولىنى كۆتۈرگىنىچە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرى بەردىقۇل سىنچى، يەنە بىرى ھەكىم ئىدى.

— بىزنى جاھانبەگ بىلەن تولەك بوۋا ئەۋەتتى. سىلەرنىڭ ئالدى بىلەن كونا ئابدالغا، ئۇ يەردىن ئارغانغا بارىدىغانلىقىڭلارنى بىلىپ كونا ئابدالغا كەلسەك مېڭىپ كېتىپسىلەر، ئىزىڭلارغا قاراپ ئۇدۇل مۇشۇ يەرگە كەلدۇق، — بەردىقۇل گەپ قىلغۇچە دېمى كېسىلگەندەك ھۆمۇدەپ كەتتى. ئاتلىرىنىڭ بۇرۇن پەررەكلىرىنىڭ بىر كېرىلىپ، بىر يىغىلىپ تۇرغىنىدىن، بۇلارنىڭ ناھايىتى تېز ماڭغانلىقى بىلىنىپلا تۇراتتى.

— نېمە بولدى، كەينىمىزدىن بۇنچە تېز كەلگۈدەك؟ — كۆنچىققانبەگ سورىدى.

بەردىقۇل يەنىلا ئىتتىك - ئىتتىك تىنىپ تۇرۇپ:

— قاناقانىڭ بەگكە دەيدىغان يېڭى ۋەسىيىتى بار ئىكەن، جاھانبەگ بىلەن تۆلەك بوۋا سىلەرنى نەدە بولسا، دەرھال كەينىگە يانسۇن، دەيدۇ، — دېدى.

كۆنچىققانبەگ، ئوماق، توختىكۆللەر گەپنىڭ تېگىگە يەتتى.

— قاناقا دېگىنىڭلار ھېلىقى قالاچ قاناقا شۇمۇ؟

كېيىكبايىنىڭ بۇ سوئالى ھېچكىمنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى. ھەممىسى ئۇلاغلىرىغا مىندى ـ دە، كەلگەن يولى بىلەن يېڭى ئابدالغا قاراپ ئاتلاندى. ھەممىسىنىڭ كاللىسىدا دەھشەتلىك بىر خىيال: «بىز بارغۇچە تۇرۇپ بەرسە بولىتتى، ئۆلگۈرۈپ بارساق بولىتتى...»

8

قالاچ قاناقانىڭ مىجەزى بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدىلا ئۆزگىرىپ قېلىشقا باشلىغانىدى. يۇرتنىڭ چوڭ ئىشى كەينىگە سۈرۈلۈپ كەتمىسۇن دەپ بىلىندۈرمەي يۈرگەن. بۇللا بىلەن ئالتۇننىڭ باشقىلارغا دەپ قويماسلىقىنىمۇ قاتتىق تاپىلىغانىدى. كۆنچىققانبەگلەر يۇرت ئاربىلىغىلى ماڭغان كۈنىلا مىجەزى يامانلىشىپ ناھايىتى ئاز تاماق يېدى، قىسقا، ئىتتىك ـ ئىتتىك تىنىدىغان بولۇپ قالدى، پۇتىنىڭ بارماقلىرى سوۋۇغاندەك بولۇپ، تىرناقلىرى بىلىنەرلىك كۆكىرىشكە باشلىدى. بۇللا بىلەن ئالتۇن مەسلىھەتلىشىپ قاناقانىڭ ئەھۋالىنى جاھانبەگ، تۆلەك بوۋا، تايۇقلارغا مەلۇم قىلدى. ئۇلار ئاڭلىغان ھامان قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ يۈگۈرۈشتى، كىرىپ قاراپلا قاناقانىڭ ئەھۋالىنىڭ كۆڭۈلسىز تەرەپكە يۈزلىنىپ قالغانلىقىنى بىلدى. شۇئانلا تۆت ئادەمنى ئىككى يول بويىچە مېڭىپ كۆنچىققانبەگلەرگە يېتىشىپ، ئۇلارنى تاپقان ھامان قايتۇرۇپ كېلىشكە يولغا سالدى. بەردىقۇل سىنچى بىلەن ھەكىمنى كونا ئابدال بىلەن ئارغانغا بېرىشنى، يەنە بىر ـ ئىككى ئادەمنى ئۇدۇل قورغانغا، ئاندىن ئارغانغا بېرىشنى جېكىلىدى.

جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، تايۇقلار قاناقانىڭ بېشىدا پايپېتەك بولۇشۇپ ، بىرى بېشىنى تۇتسا ، بىرى پۇتىنى تۇتاتتى . تۇلەك بوۋا قايناق سۇ بىلەن سۇتنى ئارىلاشتۇرۇپ جىگدە سېلىپ تەييارلانغان ئۇسسۇزلۇقنى قولىغا ئېلىۋېلىپ پات - پات قاناقانىڭ ئاغزىغا قوشۇقتا تېمىتىپ تۇراتتى . قاناقانىڭ ئەھۋالى يۇرتقا يېيىلىپ كەتمىسۇن ، بولمىسا ھەممە ئادەم يىغىلىۋېلىپ ئۇستۇن - تۆۋەن بولۇپ كېتىدۇ ، دېيىلگەن بولسىمۇ ، بۇ ئويلار بىر كۆڭلۈكلا بولدى . ئەتىسى سەھەردىن باشلاپ پۈتكۈل يېڭى يۇرتچاپقاننى بىر ۋەھىمىلىك خەۋەر كەزمەكتە ئىدى . ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلماق تەس بولغان بۇ شۇم خەۋەرنىڭ دەھشىتىدىن كىشىلەر تىنىقى توختاپ قالغاندەك ئىچىگە تىنىپ قېلىشتى . پۇتلىرى مېڭىشتىن ، قوللىرى ئىشتىن ، تىلى سۆزلەشتىن قالدى ! گويا تارىم ، كۆنچى دەرياسى ئېقىشتىن ، كۆللەر چايقىلىشتىن ، ئوت - چۆپ ، يېكەن ، قومۇشلار شىلدىرلاشتىن ، قۇملار شىرىلداشتىن توختاپ قالغاندەك ئىدى ، گويا تەبىئەت قېتىپ قالغاندەك . توغراقلىقلار جىمىپ يوپۇرماقلىرى سالپىيىپ قالغاندەك ئىدى .

— قالاچ قاناقا بولالماي قاپتۇ !

قۇلاققا بۇك ئورمانلىقتا ئاققان بوران شاۋقۇنىدەك قاتتىق كەلگەن سادا لەرزىدىن ۋۇجۇدى سىلكىنىپ ، قاتقان نېرۋىسى يېشىلگەن كىشىلەر مۇدۇرۇپ - چوقۇرۇپ قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپكە ئاقماقتا . ئۇلارنىڭ يۈرىكى ، قاناقاغا بولغان ھۆرمىتى ، ئۈمىدى ، ئىشەنچ - ئېتىقادى ، ئىخلاسى يىغلىماقتا ، ئىچىدىكى يىغىسى كۆزدىن ياش بولۇپ ئاقماقتا .

قاناقانىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا مىغ - مىغ ئادەم ! ئەر - ئايال ، قېرى - ياش ھەممىسى جەم ! توپ ئىچىدە بىر ئايال دىلنى ئېزىپ نىدا قىلماقتا :

— جان ئالغۇر ، كەلمە ، ئالدىغانغا ساڭا باشقا جان يوقمۇ ؟ مېنىڭ جانىمنى ئال ، قاناقامنى قوي ! مېنىڭ جانىمنى ئال ، قاناقامنى قوي ! جاھانبەگ ، قاناقامنىڭ جانىنى تۇتۇۋال ، بەرمە !

قاناقانىڭ تىنىقى ئاجىزلاۋاتقان بولسىمۇ، كۆزى ئوچۇق ئىدى، ئەتراپىدىكىلەرنى تونۇپ ياتقاندەك قىلاتتى. قاناقا كالپۇكىنى مىدىرلىتىپ، كېلىڭلار، دېگەندەك قولىدا ئىشارە قىلدى. ھەممىسى يېقىن كېلىپ ئېڭىشتى. قاناقا پات - پات ئىشىككە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قارايتتى. ئۇ كۈنچىققانبەگ، ئوماقلارغا تارتىشىۋاتاتتى، جاھانبەگ، تۇلەك بوۋا، تايۇقلارنىڭمۇ بىر كۆزى قاناقادا بولسا، بىر كۆزى ئىشىكتە ئىدى. «نەدە سىلەر، تېز كېلىڭلار، قاناقا يولۇڭلارغا قاراۋاتىدۇ» دەيتتى ئىچىدە ئۇلار. كۆزلەر تېشىلگۈدەك بولغان بىر كەمدە ئىشىكتىن ئېتىلغىنىچە كۈنچىققانبەگ، ئوماق كىردى. ھەممىسى ئۇلارغا يول بەردى. ئۇلار قاناقانىڭ بېشىغا كېلىپ ئېڭىشتى.

— قاناقا، قاناقا، بىز كەلدۇق...

قاناقانىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم جىلۋىلەنگەندەك بولدى، يەنە لېۋىنى مىدىرلىتىپ، ئوڭ قولىنىڭ بارماقلىرىنى تەستە ھەرىكەتلەندۈرۈپ ئىچىگە قارىتىپ مىدىرلاتتى. ھەممىسى يەنە قاناقانىڭ بېشىغا يېقىن كېلىپ ئېڭىشتى. قاناقا ئۇلارنىڭ قوللىرىنى تۈگۈلگەن مۇشتتەك بىر قىلىپ جەملەپ، ئىككى قولى بىلەن چىڭ سىقتى.

— خاتىرجەم بول قاناقا، جەم بولدۇق، ئەمدى ھەرگىز بۆلۈنمەيمىز، — دېدى جاھانبەگ، قاناقانىڭ نىمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ.

قاناقا كۈنچىققانبەگكە قاراپ قولىدا «يېقىن كەل» دېگەندەك ئىشارە قىلدى. كۈنچىققانبەگ بىرەر گېپى بارمىكىن دەپ ئېڭىشتى. قاناقانىڭ كالپۇكى مىدىرلىدى، ئەمما زۇۋانى چىقمىدى، بەگنىڭ قولىنى ئاران سىقىپ قويغاندەك قىلدى. بۇنى جاھانبەگمۇ، تۇلەك بوۋىمۇ، ئەتراپتا تۇرغانمۇ كۆردى، چۈشەندى.

تالادا يەنىلا بايىقى نىدا:

—... جان ئالغۇر، مېنىڭ جانىمنى ئال، قاناقامنى قوي!... جاھانبەگ، قاناقامنىڭ جانىنى بەرمە، چىڭ تۇر، چىڭ تۇتۇۋال!...

نىدا قىلغان ئۇجۇلخاننىڭ ئاۋازى ئىدى .
جاھانبەگ نەچچە ۋاقىتتىن بىر ئىشنى قاناقادىن سورىۋالماقچى بولۇپ سورىيالمىغانىدى . ھازىر سورىسا جاۋاب بېرەلمەيتتى ، سورىۋالمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى ، ئىلاجسىز تۆلەك بوۋىدىن سورىدى :
— قاناقادىن سورىۋالماپتۇق ، نەگە قويىمىز ، قانداق قويىمىز ؟
— نەگە قويۇش ، قانداق قويۇشنى ماڭا ئېيتقان...
تۆلەك بوۋىنىڭ ئۈنىنى بېسىپ ، ئىشىك ئالدى ، دېرىزە ئەتراپىدا كىشىلەر نىدا قىلماقتا ، ئەمدى ئۈنىڭغا خىتاب ، قارشىلىقمۇ ئارىلىشىپ كەتكەنىدى .
— بىزنىڭ جانىمىزنى ئال ، قاناقامىزنى قوي ! جاھانبەگ ، قاناقانىڭ جانىنى بەرمە ! چىڭ تۇرۇۋال ! ئەي نىجىس جان ئالغۇر ، قاناقامىزنى قوي ! كەت ! كەت ! كەت ! !...
ئەگىرگە تەڭ تۇرغىلى بولامدىغان ، بۇ چاغدا قالاچ قاناقا ئۇخلاۋاتقاندەك ياكى كۆزىنى يۇمۇپ تىنچقىنا خىيال سۈرۈۋاتقاندەك ياتاتتى . شۇ تاپتا ئۇ باشقىدىن ياشىرىپ كەتكەندەك قورۇقمۇ يوق ، چىرايى سۈزۈلۈپ پارقىراپ كەتكەنىدى . مەيدىسىنى پۈتۈن يېپىپ ، يېيىلىپ توزغاپ تۇرغان پارقىراق ئاپئاق ساقىلى ئۈنى خىزىرغا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى . ھەقىقەتەن يەتتە قات پالاس ئۈستىگە سېلىنغان چۆشەكتە خۇددى خىزىر ياتاتتى !
قاناقانىڭ ئۈستىگە ئەڭ سۆيەتلىك تورقا تالالىرىدا سىپتا توقۇلغان بوز شايى يېپىپ قويۇلدى :
جاھانبەگ ، كۈنچىققانبەگ ، تۆلەك بوۋا ، ئوماق ۋە باشقىلار ئۆيدىن چىقتى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولغانىدى . كىشىلەر بىردىنلا ھېقىقلاپ ، دەمدەردەك بۇقۇلداپ ـ بوزلاپ يىغلاشقا باشلىدى . ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ ، بىر ـ بىرىگە ئېسىلىشىپ يىغلىغۇسى بار ئىدى ، ئەمما ئۇنداق قىلمىدى ، قاتتىقراق ئۈن سېلىپمۇ يىغلىيالمىدى . قاناقا بىر ئاينىڭ ئالدىدا ھەممىگە :

«مەن كەتكەندە ئۈن سىلىپ، ئىسىلىشىپ يىغلاشماڭلار! بولمىسا
روھىم سىلەردىن رەنجىپ قالىدۇ» دېگەنىدى. قالاچ قاناقانىڭ
ھەربىر سۆزى بۇ يەردىكىلەر ئۈچۈن ئىشەنچ - كاپالەتكە، ئېتىقادقا
ئايلىنىپ كەتكەنىدى. ئۈن سېلىپ، ئېسىلىشىپ يىغلاشمىغىنى
بىلەن يۈرىكى، پۈتۈن ۋۇجۇدى ھېقىقلاپ يىغلىماقتا ئىدى!
شۇ تاپتا گويا جانلىق - جانسىز جىمىكى مەۋجۇدات ماتەملىك
سۈكۈتكە چۆمگەنىدى. تارىم، كۆنچى دەرياسى ئېقىشتىن، كۆللەر
چايقىلىشتىن توختىغانىدى. تىنىماي ۋىچىرلايدىغان تورغايلارنىڭ
ئۈنى قېنى؟! ئۆردەك، غازلارمۇ غاقىلدىمايدۇ؛ ئاتلارنىڭ كىش-
نەشلىرىمۇ، كالىلارنىڭ مۆرىشىمۇ، قوي - قوزىلارنىڭ مەرەشلە-
رىمۇ ئاڭلانمايدۇ، گېلىغا بىر نەرسە كەپلىشىپ قالغاندەك؛ ئاس-
ماندا پەرۋاز قىلىدىغان قۇشلارمۇ كۆرۈنمەيدۇ، قاناتلىرى قايرى-
لىپ كەتكەندەك. شۇنداق، ئادەملەرمۇ، ھايۋانات، ئۇچار قۇشلار-
مۇ، خەس - گىياھ، دەل - دەرەخ، دەريا - كۆللەرمۇ، قۇملۇق
چۆللەرمۇ ئۆزىنى تىڭشاپ، ئىچىگە تىنىۋاتقاندەك ئېغىر قايغۇلۇق
سۈكۈتكە چۆككەنىدى.

قاناقانىڭ ۋەسىيىتى بويىچە، مېيىتنى مەھەللىنىڭ ئۈستۈن
تەرىپىدىكى تۆت ئەتراپى بۆك يۇلغۇنلار بىلەن ئورىلىپ تۇرغان
ئېگىز قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە يەرلىك كولاپ قويماقچى بولدى.
يەرلىك تىك كولىنىپ، قۇملار ئۆرۈپ كەتمەسلىك ئۈچۈن تۆت
تەرىپىگە كېسەك تىزىلدى.

مېيىت سۇغا ئېلىپ بولۇندى. مېيىتنى سۇغا ئېلىنىشنى،
پاتلىق، تۇتۇلمىغان يېڭى رەخت بىلەن كېپەنلەشنى بۇ يەردىكىلەر
مۇنداق چۈشىنىدۇ: ئادەم ئەزەلدە تۇپا - تۇپراقتىن يارالغان،
ئۆلگەندە يەرگە كۆمۈلۈپ ئەسلىگە قايتىشى كېرەك؛ تۇغۇلغاندا پاك
تۇغۇلىدۇ، ئەمما كېيىن بىلىپ - بىلمەي ئۆزىگە ناپاك توزان -
چاڭلارنى يۇقتۇرۇۋالىدۇ. شۇڭا كېيىملىرى سالدۇرۇۋېتىلىپ،
تەن - بويى يۇيۇلۇپ - تازىلىنىپ، چاڭ - توزانسىز يېڭى رەخت
بىلەن ئورىلىشى كېرەك دەپ، پاكلىقنى ئەڭ يۇكسەك ئورۇنغا

قويدۇ .

مېيىت كېپەنلىنىپ باش تەرىپى ئېتىلىدىغان چاغدا، تۆلەك بوۋا كورلا، خوتەنلىك تامچىلاردىن ئۆگىنىۋالغان ئانچە - مۇنچە ئايەتلەرگە ئۆزلىرىنىڭ ئىلگىرىكى مېيىت ئۇزاتقاندا ئوقۇيدىغان قوشاقلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ خەتمە - قوشاق ئوقۇدى:

ئە ئۆزۈ بىسمىللاھى،
يا ئەلھەمدۇ لىللاھى ..
قۇلاقىڭغا بەردىم سالاتى قامەت،
بۇرنۇڭغا بەردىم نۇشئى تاھارەت.
ئاغزىڭغا بەردىم كەلىمە شاھادەت.
بىزنى تاشلاپ كەتىپ قالدىڭ،
بىزنى باستى نادامەت.
بىزمۇ كەينىڭدىن بارۇرمىز،
بىز بارغۇچە خۇداغا ئامانەت!

بۇرۇن «خۇداغا ئامانەت» دەپ بولۇپ، «ئاغام - دۇغام» دەپ ئىككى قېتىم تەكرارلاپ، مېيىتنىڭ ئوڭ قولىقىنى سوزۇپ قوياتتى، قالاچ قاناقانىڭ مېيىتىگە ئۇنداق قىلمىدى. «ئاغام قاناقا، ئاغام قاناقا» دەپ ئوڭ قولىقىنى ئىككى قېتىم سىلاپ قويدى.

مېيىتنى جىرغىغا سېلىپ كۆتۈرۈپ ماڭدى. كىشىلەر ھېقىقىلاپ يىغلىشىپ جىرغىنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. مېيىتنى يەرلىككە قويىدىغان چاغدا «دىۋە ئادەم» — چەپەر تۆت غولاچە ئۇزۇنلۇقتىكى يوغان توغراق كۆتىكىنى تۆت ئات، ئىككى كالىغا سۆرىتىپ يېتىپ كەلدى. ئۇ كېلىپلا جىرغىغا ئۆزىنى ئاتماقچى بولۇۋىدى، جاھانبەگ توسۇۋالدى.

قاناقانىڭ چەپەرگە ئېيتقان كېيىنكى گېپىدىن جاھانبەگنىڭ خەۋىرى بولمىغاچ:

— بۇ قاناقا تاللىغان كۆتەك ئەمەسقۇ؟ — دېدى.

— ئەمەس ، قاناقانى كۆتەك بىلەن بىللە يەرگە كۆمۈۋەتسەك قانداق بولىدۇ ، دەپ ئويلاپ ، مۇشۇ كۆتەكنى تاللىدىم . يۇقىرى قىسمىغا قاناقانى قويىمىز ، تۆۋەن قىسمىنى يەرگە كۆمىمىز . شۇنداق بولغاندا قاناقامىز بىزنى ، پۈتۈن يۇرتنى كۆرۈپ تۇرىدۇ ، بىزمۇ قاناقامىزنى كۆرۈپ تۇرىمىز ، — دېدى چەپەر .

لوپلۇقلاردا ئىلگىرى بەزىلەر ئۆزى ئۈچۈن تۈز ئۆسكەن يوغان توغراقنى تاللاپ بەلگە قىلىپ قويۇپ ، ئۇ كىشى ۋاپات بولغاندا توغراقنىڭ ئىچىنى ئويۇپ ئېلىۋېتىپ جەسىتىنى ئۇنىڭغا كىيىمى بىلەن ئۆرە تۇرغۇزۇپ دەپنە قىلىدىغان ئادەت بار ئىدى . قاناقا ئۆتكەندە كۆتەكنى جەسىتىنى ئۇنىڭ ئىچىگە ئۆرە تۇرغۇزۇپ دەپنە قىلىشقا ئەمەس ، كۆتەكنىڭ ئىچىگە قويۇپ يەرگە كۆمۈش ئۈچۈن تاللىغانىدى ، كېيىن ئىسلامدىكى ئادەت بويىچە كېپەنلەپ يەرلىككە قويۇشنى تولەك بوۋىغا ئايرىم ۋەسىيەت قىلغانىدى .

جەسەت يەرلىككە قويۇلۇۋاتقاندا ، كىشىلەر قاناقاسىدىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقىنىغا كۆڭلى چىدىماي باشقىدىن بۇقۇلداپ يىغلاپ كېتىشتى ، يەرلىكنىڭ ئۈستى قېلىن شاللار بىلەن يېپىلىپ ، شال ئۈستىگە يېكەن قويۇلدى . جاھانبەگ يەتتە كەتمەن توپا تاشلىغاندىن كېيىن ، تولەك بوۋا ئورنىدىن تۇرۇپ :

ئەئۇزۇ بىسمىللاھى ،
ئەلھەمدۇ يالىللاھى .
سەن خۇدانىڭ بەندىسى ،
خىزىر ىمنىڭ نەۋرىسى .

بىزنى تاشلاپ كېتىپ قالدىڭ ،
ئىچىمىزدە نادامەت .
بىزمۇ كەينىڭدىن بارۇرمىز ،
بىز بارغۇچە خۇداغا ئامانەت !

دەپ خەتمە ـ قوشاق ئوقۇغاندىن كېيىن ، يەرلىك ئۈستىگە نۆۋەت بىلەن توپا ـ قۇم تاشلاشتى . يەرلىكنىڭ باش تەرىپىگە چەپەر ئېلىپ كەلگەن كۆتەكنىڭ تۆۋى قىسمىنى كۆمدى . ئۇچى ئويۇۋې-تىلگەن قىسمىغا قاناقانىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى سېلىپ ، كاۋاك ئاغزىنى شالدا مىخلاپ ئېتىۋەتتى .

ئۆزى ئۇزۇن ئۆمۈر بەرگەن قالاچ قاناقانى ئاخىر تەڭرى ئۆزى ئېلىپ كەتتى .

«خەير خوش ! بىز سېنى ئاشۇ تىكلەكلىك ئۈچ غولاچ ئېگىز-لىكتىكى توغراق كۆتىكىدە تىكلەنگەن ئابىدەڭ ئارقىلىق كۆرۈپ تۇرىمىز ، شۇ ئابىدەڭ ئارقىلىق سەنمۇ بىزنى كۆرۈپ تۇرىسەن ! خاتىرجەم يات ، خەير خوش !» كىشىلەر ئىچىدە شۇنداق دېيىشىپ ، كۆزى ، كۆڭلى قىيمىغان ھالەتتە كەينىگە قاراپ ـ قاراپ قويۇشۇپ تارقاشتى .

پەقەت كۈنچىققانبەگ ، ئۇماق ، تايۇقلا تۇپراق بېشىدا قالدى . ئۇلار قاچانغىچە تۇرۇپ ، قاچان قايتتىكىن !

9

قالاچ قاناقا يەرلىكىدە يېتىپ يەتتىنچى كۈنى نەزىرى ئۆتكۈ-زۈلدى .

قاناقانىڭ كۆز يۇمغانلىق خەۋىرى پۈتكۈل لوپ دالىسىغا تا-راپ ، ئاڭلىغانلىكى كىشىنىڭ ۋۇجۇدىنى قاتتىق قايغۇ لەرزىگە سالدى . بىر ـ بىرىگە ئېيىدەپ ، قانداق خەۋەر قىلىشنى بىلمەي تىللىرى لال بولۇپ : «... قالاچ قاناقا... بىزنىڭ قاناقا...» لا دەيتتى ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئاغزىدىن چىقىرالمايتتى . ئەمما كۆز ئاسمىنىدىن يامغۇردەك قۇيۇلۇۋاتقان ماتەملىك ياشلىرى ھەممىنى ئايانلاپ تۇراتتى . ئاڭلايتتىيۇ ، شۇئان يېڭى يۇرتچاپقانغا قاراپ ئېقىشاتتى . نەزىر بولغۇچە قاناقانىڭ ئاگايى بېشىدىن كېچە ـ كۈندۈز ئادەم ئۈزۈلمىدى . كىشىلەر ئۇدۇل قاناقا قويۇلغان ئېگىز

قۇم دۆڭى يامزىلىغا كېلىپ چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ قاناقانى ياد ئېتى-
شەتتى، بىلگەن، بىلىۋالغان ئايەتلىرى بويىچە، دۇئا - تەكبىر
ئوقۇشاتتى. ھايات چېغىدا دىدارىنى كۆرگەنلىرى كۆرگىنى بويىچە
ياد ئېتىشەتتى، كۆرەلمىگەنلىرى ئاڭلىغان تەرىپى بويىچە ئارمىنى-
نى يەپ نادامەت ئىچىدە ياد ئېتىشەتتى. ئەتە نەزىر دېگەن كۈنى
قاناقا ياتقان قۇم دۆڭى ئەتراپى ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى. ئادەم
شۇنچە كۆپ، لېكىن ھېقىقلىغان، مىشىلدىغاندىن باشقا گەپ قى-
لىشقان بىرەر ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. قالاچ قاناقانىڭ مەڭگۈلۈك ئابى-
دىسى بولۇپ قەد تىكلەپ تۇرغان ئۈچ غۇلاچ ئېگىزلىكتىكى يوغان
موما ياغاچ ماتەم بىلدۈرگۈچىلەرگە قاناقانىڭ سىيماسىدەك كۆرۈ-
نۈپ، ئۇنىڭغا ياشقا تولغان قايغۇلۇق كۆزلىرى بىلەن ئۇزۇن-
دىن - ئۇزۇنغا قارىشاتتى. سىيما كۆتەكنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى
ئادەم كۆزەتتە تۇرغاندەك، ئەمما بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تۇراتتى.
ئۇنىڭ بىرى قاناقانىڭ ئالدىدا چوڭ بولۇپ، ئۇنىڭ بالىسىدەك
بولۇپ كەتكەن تايۇق، يەنە بىرى ئوماق بولۇپ، قۇم - بوراندا
قېلىپ ئاداشقان چېغىدا بىر ئائىلە ئادەمگە باشپاناھ بولغان، ئاڭلى-
مىغاننى ئاڭلاتقان، بىلمىگەننى بىلدۈرۈپ دىلىنى يورۇتقان، ئو-
چۇق قارىغۇ كۆزىنى ئاچقان قاناقاغا گويا پۈتۈن ئۆمۈر بويى مۇشۇن-
داق تۇرۇپ ھەمراھ بولىدىغاندەك ئىدى.

دەل مۇشۇ ۋاقىتتا بىرقانچە ئادەم قاناقانىڭ ئۆيىدە ئەتىكى
نەزىرنى قانداق ئۆتكۈزۈش توغرىسىدا پاراڭلاشماقتا ئىدى.

— ئۇلار كېچىچە مۇشۇ يەردە تۈننى ئۆتكۈزىدۇ، كەتمەيدۇ،
بىر ۋاخ تاماق بەرسەك بولارمىكىن، — دېدى كۈنچىققانبەگ.

— مەن قارىسام ھەممىسى يەيدىغان، ئىچىدىغىنىنى ئالغاچ
كەلگەندەك قىلىدۇ، ئەمما بىر نەرسە يېيىشكە كۆڭلى تارتماي
تۇرىدۇ، — دېدى تۇلەك بوۋا.

جاھانبەگ كۈنچىققانبەگكە قاراپ:

— ھە، بەگ، نەزىرگە ئاتىغانلىرىڭ يەتمەيدىغاندەك قىلىدۇ.
تاڭ ئاتقۇچە، ئەتىمۇ يەنە كېلىدۇ ھەرقاچان، قانداق قىلاي

دەيسەن؟ — دېدى.
كۈنچىققانبەگ ئاتىسىغا جاۋابەن:
— قانداق قىلاتتىم، كۆڭلۈڭدىكىدەك قىلىپ ئۆزىتىمەن، قانچىلىك كەتسە شۇنچىلىك قىلىمەن، يۇرتتىن يىغمايمەن — دېدى.

كۈنچىققانبەگ ئەتىگەن تۇلەك بوۋا بىلەن كېڭىشىپ، نەزىرگە مىڭ ئادەم كەلسە، ئون بەش ئادەمگە بىردىن قوي توغرىلاپ ئاتمىش ئالتە قوي كەتكۈدەك، دەپ ھېسابلاپ، يەتمىش قوي ئەكەلدۈرۈپ قويغانىدى، يەنە ئەللىك قوي ھەيدەپ كېلىشكە ئادەم ماڭدۇرۇۋەتتى.

نەزىرگە كەلگەن ئادەم مۆلچەرلىگەندەك ئەتىگەندىلا ئىككى مىڭغا يېقىنلاپ قالدى. بۇ يەردە داش قازان بولمىغاچقا، يۈز قوينىڭ گۆشى يۈز قازانغا سېلىنىدى، دامجۇق ۋاقتى بىلەن گۆش ياغاچ لېگەنلەرگە ئۇسۇلدى. ئادەملەر قوم دۆۋىسىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى. گۆش تارتىلدى. ھېچكىم گۆشكە قول ئۇزىتىدىغاندەك ئەمەس. ھەممە ئادەم ئۆزىنى تىڭشاپ قالغاندەك يەردىن ئۇستۈن قارىماي سۈكۈتتە ئولتۇرۇشاتتى. جاھانبەگ، كۈنچىققانبەگلەر: «ئېلىڭلار، يەڭلار!» دەپ تەكرار-تەكرار ئېيتىپ باقتى. كىشىلەر يەنىلا سۈكۈتتە. تۇلەك بوۋا قوم دۆڭى ئۈستىگە چىقتى، قاناقاغا ئابىدە قىلىپ تىكلىگەن ياغاچنىڭ يېنىدا تۇرۇپ:

— ماڭا قاراڭلار! — دېدى ئۈنلۈك قىلىپ، ھەممە كىشى سۈكۈتتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ تۇلەك بوۋىغا قارىدى، — ماۋۇ قوم دۆڭىدە بىزنىڭ قالاچ قاناقامىز ياتىدۇ. ماۋۇ ياغاچ ئۇنىڭ سېيماسى، ئۇ بىزنى كۆرۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئالدىڭلارغا قويۇلغان گۆش قاناقامىزنىڭ روھىغا قىلىنغان خۇدايى نەزىر، بىز بۇ يەرگە قاناقامىزنىڭ روھى خۇش بولسۇن دەپ كەلدۇق. ئۇنىڭ روھىغا ئاتالغان نەزىر گۆشىنى يېمىسەك، روھى بىزدىن خۇش بولامدۇ؟ قاناقانىڭ روھى خۇش بولسۇن دېسەك، قېنى، گۆش يەيلى! — تۇلەك بوۋا شۇنداق دېدى-دە، قولىغا ئېلىۋالغان يوغان بىر پارچە گۆشنى

يېپىشكە باشلىدى.

كىم قاناقانىڭ روھىنى خۇش بولسۇن دېمەيدۇ، شۇنىڭ ئۇ-چۇن كەلگەن تۇرسا، ئۇ يېدى، بۇمۇ يېدى، بىر-بىرىنىڭ يېگىنىگە قاراپ ھەممىسى يېدى. «روھى بىزدىن خۇش بولىدىغان، رازى بولىدىغانلا بولسا...» دەپ قولىغا چىققان گۆشنى چالا قويماي پاكىز يېيىشتى.

داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. تۇلەك بوۋا يەنە قۇم دۆۋىسى ئۇس-تىگە چىقتى. ھەممە كىشى ئۇنىڭغا قاراشتى. ئۇ چالا - بۇلا ئۆگىنىۋالغان قۇرئاننىڭ سۆزلەر بىلەن ئۆزلىرىنىڭ سۆزلىرىنى قو-شۇپ ئارىلاشتۇرۇپ قوشاق شەكلىگە كىرگۈزۈپ «خەتمە قو-شاق» ئوقۇشقا باشلىدى:

ئەئۇزۇ بىسمىللاھى
ئەلھەمدۇيەي لىللاھى.
شاھادىتىڭ ئىسلامدۇر،
رەببىلئالەم رەھماندۇر.
نەزىرىمنى قوبۇل ئەت،
خۇدايىمغا ئامانەت!
ئاللا ئەكبەر، ئاللاھۇ،
يادوس ئاللا، ئاللاھۇ.

تۇلەك بوۋا دۇئاغا كۆتۈرگەن قولىنى يۈزىگە سۈركىدى، ھەممەيلەن ئۇنىڭغا ئەگىشىپ قوللىرىنى يۈزىگە ئېلىپ باردى. تۇلەك بوۋا قاناقانىڭ سىيماسى بولغان يوغان ياغاچنى سىلىدى، ئاندىن تويىدىن قوش ئوشلاپ ئېلىپ قاناقانىڭ تۇپرىقى ئۈستىگە ئۈچ قېتىم تۆكۈپ قويدى. يەنە بىر قېتىم يۈزىنى ئىككى قولى بىلەن سىلاپ قويۇپ قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈشىگە، قۇم دۆۋىسىگە قاناقانىڭ كۆكۈكىلىنى ئالتۇن چىقتى. كىشىلەر ھەيران قېلىپ ئۇنىڭ نېمە قىلىدىغانلىقىغا قاراپ تۇرۇشتى. ئالتۇن ئابىدە ياغاچ-

نى سىلاپ تۇرۇپ لوپ قوشاقلىرى ئىچىدىكى ئەڭ مۇڭلۇق سوتۇق ئاھاڭدا قوشاق ئېيتىشقا باشلىدى:

مېنى ئالتۇن دەيتتىڭ سەن،
مېھرى يالقۇن دەيتتىڭ سەن.
ئۆزۈڭ ئاغرىق ياتىپمۇ،
يۇرت غەمىنى يەيتتىڭ سەن.
بىزنى قويۇپ ھەسرەتتە،
كەلمەس بولۇپ كەتتىڭ سەن.
......

ئالتۇننىڭ قوشىقى باشلىنىش بىلەنلا كىشىلەر ئۆزىنى بېسىۋالماي مۇسىبەت كۈنىدىكىدەك بۇقۇلداپ يىغلاشقا باشلىدى. ئالتۇننىڭ قوشىقى ئاخىرلىشىشى ھامان چاچلىرى ئۆچكىدەك ئاقارغان، ھاسا تايىنىۋالغان بىر ئۇبۇشقا — قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ كونا ئاقساقىلىنىڭ ئانىسى، بىر يۈز ئوتتۇز نەچچە ياشلىق ئايتۇران موماي ئۆلىلگەندەك مېڭىپ تۇپراق بېشىغا چىقتى. ئايتۇران ئۇبۇشقا قاراقوشۇن، ئابداللىقلار ئارىسىدا تونۇق قوشاقچى ئىدى. كىشىلەر ئۇنىڭ قوشىقىنى ئاڭلىمىغىلى قىرىق يىلدەك بولغانىدى. ئايتۇراننىڭ قاناقانىڭ تۇپرىقى بېشىغا چىقىشى كىشىلەرنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى. ياشلانغان كۆزلىرى بىلەن قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇشتى. ئايتۇرانمۇ دەسلەپ قاناقانىڭ ئابدىسىنى بىر سىلىۋېتىپ قوشاققا ئېغىز ئاچتى. ئۇنىڭ قوشىقى يەنە بىر خىل ئىنتايىن مۇڭلۇق، كىشىلەرگە قايغۇ - مۇسىبەتلىك چاغلارنى ئەسلىتىدىغان ئاھاڭدا ئېيتىلغانىدى.

ئۆمرۈڭ ئۆتتۇ يۇرت، خەلقنى غەم قىلىپ،
غەمىڭ ئەلنى قاۋۇشتۇرماق[1] جەم قىلىپ.

---

[1] قاۋۇشتۇرماق — ئۇيۇشتۇرماق، بىر يەرگە ئەكەلمەك.

ئۇلتۇرۇمىز ئەتراپىڭنى چۆرۈدەپ ،
يەنتە ئىقلىم ئادەملىرى تەق كېلىپ .
بىزنى ئەپۇ ئەت قاناقا ، رازى بول ،
ئۆز ۋاقتىدا بەرمەپتىمىز ساڭا قول .
قەدرىڭ بىزگە ئۆتۈلمەكتە ھەلىتىن ،
ئۈيۈشتۇقمۇ ، ھارام بىزگە باشقا يول .
......

كىشىلەر كۆزلىرى ياش ، ئۆپكىدەپ يىغلىغىنىچە قاناقا ياتقان
ئاگايدىن كۆڭلى قىيىمغان ھالدا خوشلىشىپ بىر - بىرلەپ قاي-
تىشتى . تۇپراق بېشىدا جاھانبەگ ، كۇنچىققانبەگ ، تۇلەك بوۋا ۋە
باشقا تۆت مەھەللىنىڭ ئاقساقاللىرى — ئوماق ، تايۇق ، توختى-
كۆل ، بەردىقۇللار قالدى . ئۇلار قالاچ قاناقانىڭ تۇپرىقى بىلەن
بوگۇنچە خوشلىشىپ تۇرۇش ئۈچۈن قېلىپ قېلىشقانىدى . ئۇلار
ئۆز ئارا ھېچنېمە دېيىشمىدى . پەقەت دۆڭ يامزىلىدىن ئېلىپ چىق-
قان يۇلغۇن شاخلىرىنى قاناقانىڭ تۇپرىقى ئەتراپىغا ئاۋايلاپ ساند-
جىپ قويۇشتى ، ئاندىن قوش قوللاپ قۇم توپا ئېلىپ قاناقانىڭ
ئاگايىنىنىڭ ئۇستىگە ئاستا تۆكۈپ قويۇشتى . ئابىدىنى بىر - بىر-
لەپ سىلاپ قويۇپ قۇم دۆۋىسىدىن چۇشەيلى ، دەپ تۇرغاندا ،
يىراقتا تۆگە مىنىپ كېلىۋاتقان چەپەر كۆرۈندى .

نەزىر ئۆتكۈزۈلىدىغان كۈن بېكىتىلىپ ئەتىسىلا ئوماق چە-
پەرنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويۇشقا توختاقنى ماڭدۇرۇۋەتكەنىدى . ئۇ-
نىڭ تۇنۇگۇنمۇ ، بوگۇنمۇ كەلمىگىنىدىن بەگلەر ، ئاقساقاللار ئاغ-
زىدىن چىقىرالمىغىنى بىلەن ئۇنى ئاغرىپ قالدىمىكىن ، دەپ بەك
ئەندىشىدە قالغانىدى . ئۇنىڭ نەزىر ئۇزاپ بولغاندا كەلگىنى
نېمىسى ؟

ئۇلار ئويلىغاننى چەپەر ئويلىمىدى ، چەپەر ئويلىغاننى بولسا
ئۇلار خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى . ئۇ ئۆزىنى مۇشۇ يەردىكى
بىرنەچچە ئادەملەردىن باشقا ھەممە ئادەملەرنىڭ «دىۋە» ، «دىۋە

ئادەم» دەيدىغانلىقىنى بىلىدۇ. ئۆزى توغرۇلۇق كېيىنكى كۈنلەردە ئاجايىپ - غارايىپ گەپلەرنىڭ تارقىلىپ يۈرگەنلىكىنىمۇ بىلىدۇ.

— ۋوي، بىر سېنى «دىۋە» دەپ ئاڭلىۋىدۇق، بىزگە ئوخشاش ئادەم ئىكەنسەنغۇ؟ — دېگەنىدى ئاتمىشبۇلاقتىن كەلگەن كىشى.

تېمەنپۇدىن ئابدالغا كېتىۋېتىپ يولدىن ئېزىپ ئويتوغراققا كېلىپ قالغان، كۈنچىققانبەگلەر چەپەرگە ھەمراھلىققا ئۇزۇنلاشتۇرۇپ قويغانلارنىڭ دېگەنلىرى تېخىمۇ قىزىق ئىدى.

— مەن سېنى ئابدالنىڭ يىراق ئۇستىيانىدىكى قۇملۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر توغراقلىق باركەن، شۇ توغراقلىقتا ئادەم قىياپەتىگە كىرىۋالغان بىر دىۋە باركەن. كېيىك، جەرەنلەرگە ئىككى تاقلاپ يېتىشىۋېلىپ، ئىككى قولىدا ئىككى كېيىك ياكى ئىككى جەرەننى تۇتۇۋېلىپ بىر - بىرىگە ئۇرۇپلا ئۆلتۈرۈپ، شۇ بويىلا ئوتقا قاقلاپ پىشۇرۇپ يەيدىكەن، دەپ ئاڭلىغان، — دېدى بىرى.

— مەن قارادىي تەرەپتە باشقىچە بىر گەپ ئاڭلىغان، — دېدى يەنە بىرى، — بىر بوۋاي سەن توغرۇلۇق ماڭا: «ئۇ ئەسلىدە ئادەم ئىكەندۇق، ئۇۋدا بىر كېيىكنى ئوقيا بىلەن ئېتىپ كۆتۈرۈپ مېڭىشىغا بىر نەرسە ئۇنى گەجگىسىدىن تۇتۇپلا كېيىك بىلەن قوشۇپ كۆتۈرۈپ ئۇچۇپتۇ - ئۇچۇپتۇ، بىر قىلىن توغراقلىققا چۈشۈپتۇ. قارىسا ھېلىقى نەرسە ئالۋاستى ئىكەن.

سەن مېنىڭ بالامنى يارىندار قىلدىڭ. مەن سېنى جازالاپ شۇنداق بىر نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويايكى، يا ئادەمگە، يا دىۋىگە ئوخشىمايدىغان بىر نەرسە بول، ئۆمرۈڭ مۇشۇ توغراقلىقتىن چىقماي ئۆتسۇن، دەپ بىر سىقىم قۇمغا ئارۋاق ئوقۇپ، ھېلىقى ئادەمگە چېچىپتىكەن، ھېلىقى ئادەم ئادەم دېسە ئادەمدىن يوغان، دىۋە دېسە دىۋىدىن كىچىك غەلىتىلا بىر مەخلۇققا ئايلىنىپ قاپتۇ. ئادەمدەك سۆزلىسىمۇ، ھەرقانداق نەرسىنى خاملا يەۋېرىدىكەن، ئەگەر قورسىقى ئاچ ۋاقتىدا توغراقلىققا ئادەم بېرىپ قالغۇدەك

بولسا تۇتۇۋېلىپ يەۋېتىدىكەن» دەپ سۆزلەپ بەرگەن. «بۇلار بۇنى ئاڭلاپتۇ. باشقىلار يەنە نېمىلەرنى ئاڭلىدى، مەن توغرۇلۇق قانداق گەپلەر توقۇلدى، كىم بىلىدۇ. مېنىڭ ئەپتىم مۇشۇ تۇرسا» چەپەر ئەنە شۇنداق ئويلايتتى. قاناقانىڭ نەزىرىگە كېلىشنى ئويلىدى، لېكىن يەنە شۇئان ئۆزى توغرۇلۇق توقۇلغان گەپلەرنى ئېسىگە ئالدى، نەزىرىگە كېلىدىغان كىشىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. «مەن بارسام — دەپ ئويلىدى ئۇ، — كىشىلەر مېنى كۆرۈپ دىققەت - نەزىرى مەندە بولۇپ قېلىپ، قاناقانىڭ نەزىرىدىكى كەيپىياتقا تەسىرىم يېتىپ قالىدۇ». چەپەر ئەنە شۇ ئويلار بىلەن كىشىلەر نەزىردىن تارقاپ بولغاندىن كېيىن بېرىشنى توغرا تاپتى. ئابدال ئەتراپىغا ئۇ چۈشتىن قايرىلىشىغىلا كېلىپ بولغانىدى. يىراقتا، ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ يامزىلىغا تۆگىسىنى چۆكتۈرۈپ قويۇپ بۇ تەرەپكە قاراپ باقتى. ئۇ چاغدا كىشىلەرنىڭ ئالدى نەزىردىن تارقاشقا باشلىغانىدى. خېلى ساقلىغاندىن كېيىن تارقايدىغانلار تارقاپ بولدى. تۇپراق بېشىدا بىرنەچچىلا ئادەم قالدى. چەپەر بۇلارنى تونۇيالمىغان بىلەن، كىملەر ئىكەنلىكىنى قىياس قىلدى.

ۋاقتىدا كېلەلمىگەن بولسىمۇ، چەپەرنىڭ كەلگىنىدىن ئۇلارنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولۇشتى، خۇش بولدى. جاھانبەگ ئۇنىڭدىن كېچىكىپ كېلىشىنىڭ سەۋەبىنى سوراي دەپ تۇرغاندا، ئۇلار ئالدىدا توختاق بىلەن بۇللا پەيدا بولدى. يېڭى ئاگاي بېشىدىن چوڭلار ئايرىلماي تۇرۇپ، تېخى بالىلىق بولمىغانلارنىڭ، ياشلارنىڭ ئاگاي بېشىدا چوڭلار قاتارىدا تۇرۇشى بۇلارنىڭ ئادىتىدە يوق ئىدى. تۇلەك بوۋا بىلەن ئوماق، تايۇقلار تەئەججۇپلىنىپ توختاققا قارىدى.

— ئايسۇلۇ بىلەن ئىككىمىز كېڭەشتۇق، بىز مۇشۇ قۇم دۆۋىسى يامزىلىدا ئۆي تۇتۇپ ئولتۇرىدىغان بولدۇق، — دېدى توختاق ۋە ئالدى بىلەن ئاتىسىغا، ئاندىن باشقىلارغا قارىدى. — مەنمۇ ئالتۇن بىلەن كېڭەشتىم. قاناقامىزنىڭ ئاگايىنى

بىقىپ ـ قارىغاچ ، مۇشۇ يەردە ئۆي تۇتۇپ ئولتۇرماق بول‍ـ
دۇق ، — دېدى بۇللا ، كۇنچىققانبەگكە قاراپ .

ئوماق ئوغلى توختاقىنىڭ يېنىغا كەلدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزىدىن نۇر يېغىپ ، قايغۇ قاپلىغان چېھرىنىڭ ئىچكىرى قېتىدا هازىرلا پەيدا بولغان خۇشاللىق ، رازىمەنلىك جىلۋىسى شولا تاشلاپ تۇراتتى .

— ئوغلۇم ، — ئوماق توختاقىنىڭ مۇرىسىگە يېنىك ـ يېنىك ئۈچ قېتىم شاپىلاقلاپ قويۇپ ، — مەن ئويلىغاننى ئويلاپسەن ، — دېدى .

كۇنچىققانبەگ ئانىسى ۋە تۇلەك بوۋا بىلەن پىچىرلىشىۋېلىپ :

— بۇ ئىشنى چوڭلار كېڭىشىپ ئاندىن بىرنېمە دەيلى ، — دېدى .

ئۇلار قۇم دۆۋىسىدىن چۇشۇۋاتقاندا ، چەپەر :

— نەزىرگە ۋاقتىدا كېلەلمىسەممۇ ، قاناقانىڭ ئاگايى يېنىدىن سىلەر كەتمىگەندە ئۇلگۇرۇپ كەپتىمەن . سىلەر كېتىۋېرىڭلار مەن قاناقامنىڭ ئاگايىغا بىرھازا ھەمراھ بولۇپ ئاندىن قايتىپ كېتەي ، — دېدى .

— قونۇپ ئەتىلەردە كەتمەمسەن ، — دېدى كۇنچىققانبەگ .

— قايتاي ، قايتقىنىم ياخشى .

ئوماق چەپەرگە قاراپ :

— كېيىك ، جەرەنلىرىڭنى كۆرگۈك كەلمىدىمۇ ؟ — دېدى .

— سورىماپتىمەن ، ئۇ جانىۋارلىرىم قانداق تۇرۇۋاتىدۇ ؟

— قانداق تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرسەك بىلمەمسەن ، — ئوماق گەپ قىستۇردى .

چەپەرنىڭ ئوماققا بېرىۋەتكەن كېيىك ، جەرەنلىرىنى ھەقىقە‍ـ
تەن كۆرگۈسى كەلگەنىدى ، ئۇ جانىۋارلىرىنىڭ قانداق تۇرۇۋاتقى‍ـ
نىنى تېخىمۇ بىلگۈسى بار ئىدى . ئۇنىڭ هازىرلا قايتىپ كېتىش خىيالى بولسىمۇ ، ئەمما جانىۋارلىرىغا چۇشۇپ قالغان مېھرى ، قەدىمىنى ئىختىيارسىز ئوماقنىڭ ئۆيى تەرەپكە تارتىپ ئېلىپ

كەتتى...

قالاچ قاناقانىڭ ئاگايىنىڭ ئەتراپىدا ئۆي تۇتۇپ ئولتۇرۇش ئىشىنى چوڭلار كەينىگە تارتماي بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا كېڭەشتى. توختاقلارنىڭ تەلىپىگە قوشۇلۇپ، بۇللا بىلەن ئالتۇننىڭ قاناقانىڭ چىرىغىنى ئۆچۈرمەي، ئۆيىگە توپا قوندۇرماي شۇ ئۆيدە ئولتۇرۇشىنى قارار قىلدى. بۇنى بۇللا بىلەن ئالتۇن رەت قىلالمىدى. قاناقامۇ هايات چېغىدا بۇ گەپنى بىرنەچچە قېتىم ئېيتقانىدى. شۇ كېڭەشتە كۈتمىگەن يەردىن جاهانبەگ بىر گەپنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— مەن باشتىلا قاناقانىڭ يولىنى تۇتماپتىمەن. كىچىكىمدە بولسىمۇ ئۇنىڭ تەلىمىدە ئەقلىمنى تاپتىم، لېكىن جىق ئىش قىلالمىدىم، پەقەت ئۇنىڭ ئارزۇسىنىڭ بەزىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇپتىمەن. بەگلىكنى كۈنچىققانبەگكە ئۆتكۈزۈپ بەردىم، يەلكەمدە يۈكۈم يوق. مەنمۇ ئاخىرقى ئۆمرۈمنى قاناقامىزنىڭ ئاگايىغا هەمراھ بولۇپ ئۆتكۈزمەكچىمەن.

جاهانبەگ گېپىنىڭ ئورانىدىن مەسلىھەت سورىغاندەك ئەمەس، قەتئىي نىيەتكە كەلگەنىدى. ئۇنىڭغا هېچكىم هېچنېمە دېيەلمىدى.

ئون كۈنگە قالمىغان ۋاقىت ئىچىدە قىشتىن ئۆتۈۋېلىش ئۈچۈن جاهانبەگكە ئىككى ئېغىزلىق تىكلىمە ياغاچلىق قورما ئۆي، توختاققا ئاستى گەمە، ئۈستى قومۇش ساتمىلىق چوڭراق بىر ئېغىز ئۆي تەييار قىلىپ بېرىلدى.

كېيىنكى يىلى 6 ـ ئايغىچە قالاچ قاناقانىڭ ئاگايىنىڭ ئەتراپى ئوتتۇز نەچچە ئائىلىلىك قويۇق مەھەللىگە ئايلاندى. كۆچۈپ كەلگەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئىلگىرى قەبىلىچىلىك تۈپەيلىدىن چەتكە قېقىلىپ يىراق، چەتلەردە ئايرىم، يالغۇز ياشاپ كېلىۋاتقانلار ئىدى.

I

يەتتىنچى باب

بىزمۇ يەر تېرىيلى

تۇگكەن ـ تەرگىنىنىڭ ، ياسىغان ، ياراتقىنىنىڭ تايىنى يوق ، ئۇياق ـ بۇياققا يۆتكىلىپلا يۈرىدىغان تۇر- مۇشتىن ، تۇراقلىق تېرىمچىلىق تۇرمۇشىغا ئۆتۈش — مەدەنىيەتتىكى بىر زور بۇرۇلۇش . ئىلدىنقىسىدا ، ئەتى- گەنلىكى سەن تامىقىڭنى يەپ بولۇپلا كېتىپ قالىسەن ، ياققان ئوتۇڭ ئۆچىدۇ . تېرىمچىلىقتا بولسا ئەتىگەندىكى ئوتۇڭ ئۆچكۈچە چۈشتە ، چۈشتىكىسى ئۆچكۈچە كەچتە ئۇستىلەپ ئوت ياقىسەن . ئەدناسى ياققان ئوتۇڭمۇ ئۆچ- مەيدۇ .

— خاتىرەمدىن . ئا .

ھەربىر ئائىلىنىڭ گۈللەپ ياشنىشى ئۆچۈن بىرىنچى بولۇپ ھەرىكەت قىلغۇچى كىشى ئاتىدۇر .

— مۇستەفا ھامىيپاشا

«ئەدەپ بوستانى ، ئەخلاق گۈلىستانى» دىن .

1

ئون يىل ئۆتتى. باللار چوڭ بولدى، چوڭلار قېرىدى. ساقالسىز يىگىتلەر ساقاللىق بولدى. قارا چاچ، قارا ساقاللارغا ئاق ئارىلىدى، ئاقاردى. جاھانبەگ قاتارلىق قېرىلاردىن كەتكىنى كېتىپ قاتارى شالاڭلىدى. بېلىق بېشىنىڭ تېرىسىدەك سىلىق چىرايلارغا يىللار ئىز سېلىپ، توردەك گىرەلىشىپ كەتكەن ئېرىقچىلار پەيدا بولدى. بۇلار كىشىلەرنىڭ ھايات مۇساپىسىدىكى ئون يىل ئىچىدە بولغان ئۆزگىرىشلەر ئىدى. ئۆزگىرىش ئەنە شۇنداق چوڭ ئىدى. لېكىن، ئۇ ئون يىل ئىچىدە، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا، مۇھىتىدا ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمىدى، گويا ۋاقىت ئۆز ئىزىدا توختاپ قالغاندەك. كىشىلەرنىڭ يېيىش، كىيىنىشلىرى بۇرۇن قانداق بولسا شۇ ھالىتىدە ئىدى. چوڭلىرىغىمۇ ئەسلى، كىچىك ئېقىنلارنىڭ بىزەرسىگىمۇ ئۇ قات - بۇ قاتقا ئۆتۈش ئۈچۈن بىرەر كۆۋرۈكمۇ سېلىنمىدى، ئۆتىدىغان كېمىمىز، ئات - ئۇلىغىمىز بار دەپ، يېقىن مەھەللىلەر ئارىسىدا بىرەر يولمۇ ياسالمىدى، نەدىلا ماڭساق ئوخشاش، مەنزىلگە يېتىپ بارساقلا بولدى دەپ، يەنە تېخى، نېمە قىلىمىز سۇ ئىچكىلى ماڭغان كېيىك، جەرەنلەردەك ھەممىمىز بىر يولغا قاتارلىشىۋېلىپ، زېمىن شۇنچە كەڭ تۇرسا، دېيىشتى. بۇ كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ ئوي - پىكىر، تىلەك - ئىستەك ئەندىزىسى باش - ئاخىرى يوق چەمبەردەك بولۇپ، ئوي - خىياللىرى، بىلىدىغانلىرى ئاشۇ چەمبەر دائىرىسى ئىچىدىلا ئىدى. ئۆتكەن شۇ ئون يىل ئىچىدە قوشنا يۇرتلاردىن كۆچا، كورلىدا بولۇپ ئۆتكەن خېلى چوڭ ئىشلارنىڭ خەۋەر - سىرتىقلىرى بۇ قۇملۇق ئىچىگە يېتىپ كەلمىدى. يېتىپ كەلسىمۇ كەلگەندۇ، لېكىن ئۆز ھەلەكچىلىكىدىن باشقىنى ئويلاپ كەتمەيدىغان بۇ بىغەم كىشىلەر ئۇنداق ئىشلارغا ئانچە كۆڭۈل بېرىپ يۈرمەيتتى.

بۇ كىشىلەر ئىچىدە بىرلا كىشىنىڭ پىكىر - خىيالى ئۇ

ئەندىزىدىن تېشىپ، سىرتقا ئېتىلىپ تۇراتتى، ئۆزى كەم سۆز بولۇپ خىيالچان يۈرەتتى.

— مۇشۇ كۈنلەردە ئوماق بەكلا خىيالچان بولۇپ قالدى، كىشىلەرگە ئانچە گەپمۇ قىلمايدۇ، — دېدى بىر كۈنى كۈنچىققان-بەگ تۆلەك بوۋىغا.

تۆلەك بوۋا مۇشۇ ئون يىل ئىچىدە بەكلا قېرىپ، ھايات بوستانى ئۆزىنىڭ بەرق ئۇرۇپ تۇرىدىغان يېشىللىقىدىن سارغى-يىشقا باشلىغانىدى. جىسمانىيىتى نېمىلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدىغان غايىۋى بىر ئىچ پۇشۇقى، خىيالپەرەسلىكىنىڭ ئېغىر تېشىنىڭ بېسىمىدا مۈكچىيىپ «د» ھەرپىدەك بولۇپ قالدى. قېرىغانسېرى ساقىلى ئۆسۈپ ھەم قويۇقلىشىپ، ئاقلىقى بىلەنمۇ قالاچ قاناقانىڭ ساقىلىغا ئوخشاپ قېلىۋاتاتتى. ئۆزى قېرىپ، مۈكچىيىپ قالسى-مۇ، ئەمما قولىقى سازلىقىدىن؛ كۆزى روشەنلىكىدىن قالمىدى، سەزگۈلىرىمۇ ئىلگىرىكىدەك تۇيغۇن ئىدى.

تۆلەك بوۋا كۈنچىققانبەگنىڭ گېپىنى تولۇقلاپ قويماقچى بولدى.

— گوي - گوي، ئۇنىڭ بۇنداق خىيالغا پېتىپ، جىمغۇرلىشىپ كېتىشى يېقىنقى ياكى بىر - ئىككى يىلدىن بېرى-قى ئىش ئەمەس، بۇنىڭغا ئالتە - يەتتە يىل بولۇپ قالدى. سەن بىلەن ئىككىنچى قېتىملىق سەپەرگە چىقىپ تىكەنلىك، چاربىلارنى ئايلىنىپ كەلگەندىن كېيىنلا، مۇشۇنداق خىيالچان بولۇپ قالدى. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى خۇددى قار پومزىكى دومىلىغانسېرى يوغىنى-غاندەك، ئۇنىڭ خىياللىرىمۇ ئۇلغىيىپ، ئېغىرلىشىپ ئۇنى تېخى-مۇ جىمغۇرلاشتۇرۇپ قويدى. ئۇنىڭ چوقۇم سەن - بىزگە دېيەل-مەيۋاتقان بىر گېپى باردەك. دېيىشكە يۈزى چىمىلداپ، دېمەي دېسە ئىچى تىنتىلداپ يۈرۈۋاتامدىكىن دەيمەن، — دېدى تۆلەك بوۋا.

ئوماقنى خىيالچان قىلىپ قويۇۋاتقان ئىككى نەرسە ئىدى: بىرى، قالاچ قاناقا دائىم دەيدىغان ئەجدادلار ئىزى ئىدى. ئۇ

قانداق ئىمز، نەدە، قانداق تاپقىلى بولىدۇ ، تاپقاندىن كېيىن ئۇنى
قانداق قىلىدۇ ؟ مانا بۇلارنى ھەرقانچە ئويلاپمۇ تېگىگە يېتەلمىدى ،
خىيالىنى ئاخىرىغىمۇ ئېلىپ چىقالمىدى ، چاملىيالمىدى . قاناقا
ئېيتقان ئۇ ئىزلار دۇنياسى ئۇنىڭغا ئاي - يۇلتۇزسىز ، بۇلۇتلۇق
كېچىدەك قاراڭغۇ ئىدى ؛ يەنە بىر ئىش ، ئۇنىڭ قولىدىن كېلىدى-
غان ، قىلىپ كېتەلەيدىغان ئىش ئىدى ، لېكىن ئاغزىدىن چىقىرال-
مايۋاتاتتى . چۈنكى ، ئۇنىڭ ئائىلىسى چوڭ قوملۇق ئىچىدە بوراندا
قېلىپ ئېزىققاندا ، قالاچ قاناقا ۋە تايۇقلار ئۇلارنى ئىسسىق باغرىغا
ئېلىپ باشپاناھ بولدى ، ئايقۇتنى سالامەت يەڭگىتىپ ، ئۇلارنى
تۇنجى پەرزەنتنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى . ئابدالغا
كەلگەندە جاھانبەگ ، كۈنچىققانبەگ ۋە تۇلەك بوۋىلارمۇ ئاتا ، ئاكا
بولۇپ ، بىر قورساقتىن چىققان قېرىنداشلىرىدىن چارە كۆردى ،
ھەرگىز ياتسىراتمىدى ، ھەتتا ئوغلىنىڭ تويىنى ئۆز قوللىرى
بىلەن ئۆتكۈزۈپ بەردى . شۇڭا ئوماق كۆڭلىگە پۈككىنىنى قىلىش
ئۈچۈن بۇ يەردىن كېتىشنى ئاغزىدىن چىقىرىشقا يۈزى چىدىمايۋاتات-
تى . ئوماق بۇ يەردىن كېتىشنىڭلا گېپىنى قىلسا ، ئايقۇت
— ئۇلار شۇنچىلىك ئاتىدارچىلىق قىلغان تۇرسا ، تۇزىنى يەپ
تۇزكورلۇق قىلساق ، «بوغوزۇڭ كۆپ» ، «ئۆيۈڭ چۆل قال» دەپ
قارغىۋەتسە قانداق قىلىمىز . بۇلار قانداق ئۆتسە ، بىزمۇ شۇنداق
ئۆتمەيمىزمۇ ، — دەيتتى .
توختاق ئاتىسىنى قوللاپ چىقاتتى .
— ئاتام بىلەن نەچچە قېتىم سىڭگىر ، شىندى تاغلىرىغا ئوۋغا
بېرىپ ياناشمىزدا چارا ، ئويمانكۆل ، تېيىزكۆل ، تىكەنلىك ،
كۆزلەكلەرنى ئارىلىدۇق ، كۆردۇق ، — ئۇ شۇ چاغلاردا قان-
داق ھېيسىياتتا بولغىنىنى ئانىسىغا تولۇق بىلدۈرۈشكە تىرىشات-
تى ، — ئۇلار نېمىشقا ئۇنداق ياشايدۇ ، بىز نېمىشقا بۇنداق ياشاي-
مىز . بىزمۇ شۇلاردەك قىلساق بولمامدۇ ، شۇلاردەك يەپ ، شۇلار-
دەك كىيسەك بولمامدۇ ، دېيىشتۇق ! — دەيتتى ئۇ .
ئوماققا قاتتىق تېگىپ ، ھار كەلگەن بىر ئىش ، ئۇن يىلنىڭ

ئالدىدا يېڭى مەھەللە قۇرۇلۇشى بولۇۋاتقاندا، كورلىدىن كەلگەن تامچى ئۇستامنىڭ ئۇنىڭغا:

— سىلەرنى ياۋايىمكىن دېسە، ئۇنداق ئەمەسكەنسىلەر، لېكىن ياۋايىدەك ياشايدىكەنسىلەر. بېلىق بىلەن گۆشلا يەيدىكەنسىلەر. يەر تېرىشنىمۇ بىلمەيدىكەنسىلەر، ئۇن، نان دېگەننىمۇ بىلمەيدىكەنسىلەر ئەمەسمۇ؛ — دېگەنىدى.

ئوماق ئالدىنقى يىلى چارىدىن قايتىۋېتىپ داشكۆل بىلەن سېيتكۆل ئارىلىقىدىكى بىر تۈزنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ يەر تارىم دەرياسىنىڭ كىچىك بىر تارماق ئېقىنىنىڭ بويىدا بولۇپ، ساپلا خوخا، ئاقتىكەنلىك ئىدى. بىر توپ ئاقتىكەننى يۇلۇپ كۆرۈۋىدى، يەرنىڭ تۇپا قاتلىمى چارىنىڭكىدىن قېلىن ھەم قارا تۇپراقلىق ئىدى. بۇ يەرگە ئوماقنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئوماق دېھقانچىلىق قىلمىغىنى بىلەن ئۇنىڭدىن ئاز - تولا خەۋەردار ئىدى. يىگىرمە نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا، چارىدىكى چېغىدا يەر تېرىدىغانلار بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇرغاچقا، بەزى ئىشلارغا پىشىپ قالغانىدى.

كۈنچىققانبەگ تۆلەك بوۋا بىلەن پاراڭلىشىپ ئارىدىن ھەپتىدەك ئۆتكەن بىر كۈنى، ئوماققا:

— بىزگە دېيەلمەيۋاتقان گەپلىرىڭ باردەك قىلىدۇ. سەن بىز ئاكا - ئۇكا بولۇشقان، قېنى، زادى نېمە گېپىڭ بار، دەپ باقە، ئاڭلاپ باقاي، — دېدى.

ئوماق نائىلاج ئېغىز ئاچتى.

— سەن بەگ بولۇپ بىرنەچچە يىلدىن كېيىن، تۆت - بەشمىز سەن بىلەن بىللە جايلارنى ئارىلىدۇق. شۇ چاغدىمۇ، كېيىنمۇ ئۆزۈڭمۇ كۆردۈڭ، ئۇ يەردىكىلەر يىل بويى بىزدەك بېلىق، گۆش يەپلا ئۆتمەي، ئاشلىق تامىقىمۇ يەيدىكەن. ئاشلىقنىڭ بىر قىسمىنى كۆنچىدىن ئەكېلىدىكەن، يەنە كورلىلىق سېتىقچىلار ئەكەلگەن ئۇن، گۈرۈچنى نەرسىلەرگە تېگىشىپ ئېلىپ يەيدىكەن، بىر قىسمىنى ئۆزلىرى تېرىپ تاپىدىكەن. بىزمۇ نېمىشقا شۇلاردەك يەر

تېرىمايمىز ، يەرمۇ ، سۇمۇ ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرسا ، دەپ ئويلايدىـ
غان بولۇپ قالدىم . ئەمما سىلەرنى قانداق ئويلاپ قالار دەپ ئاغـ
زىمدىن چىقىرىشقا پېتىنالماي يۈردۈم .
كۈنچىققانبەگ بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈپ كەتتى .
— كۈلسەڭغۇ بەگ ؟
— دېگەنلىرىڭىزنى ئاڭلاپ ، ئوي ـ خىياللىرىمىزنىڭ ئوخشاپ
قېلىۋاتقىنىدىن قالاچ قاناقانىڭ بىر گېپى ئېسىمگە كېلىپ ، خۇـ
شال بولۇپ كۈلۈپ كېتىۋاتىمەن .
— قاناقانىڭ قايسى گېپى ئۇ ؟
— بۇنى مەن ساڭا جەريانى بىلەن دەپ بېرەي ، — كۈنچىقـ
قانبەگ ئايقۇت ئېلىپ كەلگەن جىگدە سېلىپ تەييارلانغان سوغۇق
سۈتلۈك چايدىن قوۋۇزىنى تولدۇرۇپ ئىككى ئوتلىۋېلىپ گەپنى
باشلىدى .
يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا جاھانبەگ كۈنچىققانبەگنى ، تالىشـ
قۇلنى ، يەنە ئابدال ، قاراقوشۇنلۇق تۆت ئادەمنى ئېلىپ ئاتمىشبۇـ
لاق ئارقىلىق شىڭدى تېغىغا ئوۋغا باردى . ئوۋدا ئۇلارنىڭ ئامىتى
كېلىپ ، ئوۋلىغان ماللىرىنى ئىككى تۆگە ، تۆت ئاتقا ئارتىپ ،
ھېلىقى تۆت ئادەم ئارقىلىق ئابدالغا ماڭدۇرۇۋەتتى . ئۆزلىرى
چارا ، تىكەنلىك ، كۈزلەكلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، ئاندىن تېمەنپۇ
ئارقىلىق بۇلاقكۆلگە بېرىپ قالاچ قاناقا بىلەن كۆرۈشۈپ قايتماقچى
بولدى . بۇ سەپەردىن كۈنچىققانبەگ ئىنتايىن خۇشال ئىدى . چۈنـ
كى ، ئۇ قالاچ قاناقانىڭ تەرىپىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ ، شۇ چاغقىچە
دىدارىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . جاھانبەگنىڭ مەيلىچە بولسا ، بۇ
تەرەپ بىلەن ماڭماي ، تىكەنلىكتىن ئۇدۇل قارادايغا بېرىپ ، يېڭـ
سۇ ، ئارغان ئارقىلىق قايتماقچىدى . پەقەت تۇلەك بوۋىنىڭ :
«بەگ ، قايتىشىڭدا قالاچ قاناقانى كۆرۈپ ـ يوقلىغاچ كەل ، ئۇ
سېنىڭ چوڭ بوۋاڭ يىسۇمقۇلۇنىمۇ كۆرگەن ئادەم جۇمۇ !» دەپ
قاتتىق ئېيتقانلىقى ھەم كۈنچىققانبەگنىڭ تەلىپى ئۈچۈنلا شۇنداق
قىلماقچى بولغانىدى . تۇلەك بوۋا جاھانبەگنىڭ ئاتىسى نۇرمەتبەگ

بىلەن ئېمىلداش ئىدى . شۇڭا ئابدال ، قاراقوشۇنلۇقلار ئارىسىدا ئۇنىڭ يۈز - ئابرۇيى چوڭ ئىدى .

كۈنچىققانبەگ چارا ، تىكەنلىكلەرگە تۈنجى كەلگەچكە ، بۇ يەردىكى بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ كىيىم - كېچىكى ، يىمەكلىكلىرى ۋە يەرگە چاچقان بىر تال دېنىنىڭ مىڭ تال بولۇشى ئۇنى بەك قىزىقتۇردى . تونۇردا پىشقان ، چوغقا كۆمۈپ ، قوتۇرماچ قىلىپ پىشۇرغان نانلارنى سۈتلۈك چايغا چىلاپ يەپ بېقىپ قالتىس لەززەتلەندى . «بىزنىڭ ئۇ يەردىكى ئادەملەر نېمىشقا يەر تېرىشنى ، مۇشۇنداق نەرسىلەرنى يېيىشنى بىلمەيدۇ ؟» دېگەن ئوي - خىيال ئۇنىڭ كاللىسىغا سوئال بولۇپ ئورناپ قالغانىدى .

تالىشقۇلنىڭ :

— دەريا ، كۆللەردە بېلىق ، جاڭگالدا گۆش دېگەن تەييار تۇرسا ، بولدىغۇ شۇ ، — دېگەنلىرىمۇ ، ئاتىسىنىڭ :

— ئاتا - بوۋىمىزدىن تارتىپ يەر تېرىماي ، نان يېمەي بىر ئوبدان ياشاپ كېلىۋاتىمىزغۇ ، — دېگەن گېپىمۇ ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىۋالغان ھېلىقى سوئال بەلگىسىنى ئۆچۈرۈۋېتىش تۈگۈل ئازراقمۇ سۇسلاشتۇرالمىدى ، بەلكى قېنىقلىشىپ بارماقتا ئىدى .

كۈنچىققانبەگنىڭ كاللىسىدىكى يەنە بىر نەرسە ، قالاچ قاناقانى تېزرەك كۆرسەم ، دېگەن ئىستەك ئىدى . ئۇ شۇ ئىستەك بىلەن ماڭاتتى ، خىيالىدا ئون قەدەمنى بىر ئالسام دەيتتى ، لېكىن ئۇ بىر قەدەم ماڭسا ، قوملۇق يېرىسىغا ئون قەدەم سوزۇلۇپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . مومىسىدىن ئاڭلىغان چۆچەكلەردىكى ئۇچار گىلەمنى ، ئۇچار ئاتنى خىيال قىلدى ، ئۈچ كۈنلۈك يولنى ئۈچ تىنىقتا بېسىپ بولىدىغان سۇمۇرغ قۇشنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ، «قىزىلگۈل» داستانىدىكى سېھىرلەنگەن ئىسكەندەرنىڭ ئۆزۈكىنىمۇ ئويلىدى ، «شۇنداق بىر ئۆزۈكۈم بولسا ، قول سالامغا سالسام ، بولۇتتەك ئۇچۇپ قاناقا بارغان يەرگە يەتسەم» دەپ ئارزۇ قىلاتتى . «يەتكىلى بولمايدىغان مەنزىل يوق» دېگەندەك ، ئۇلار تېمەنپۇدىن چىقىپ ئۈچىنچى كۈنى چۈشتە بۇلاقكۆل مەھەللىسىگە يېتىپ كەل-

دى . جاھانبەگلەرنى قالاچ قاناقا ، تايۇق قاتارلىق بەش - ئالتىدەك ئەر ، ئۈچ ئايال ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى .

— بۇ مېنىڭ ئوغلۇم كۈنچىققانبەگ ، — ئۆزئارا ھال - ئەھۋاللىشىپ بولغاندىن كېيىن ، جاھانبەگ يېنىدىكىلەرنى تونۇش- تۇردى ، — بۇ تالىشقۇل .

— كۈنچىققان ، كۈنچىققان ، ئوبدان ئىسىمكەن ، بىر كۈنلۈك كۈننىڭ تۇغۇلۇشى بىلەن تەڭ تۇغۇلغان ئوخشىمامدۇ ، — قالاچ قاناقا كۈنچىققانبەگكە قارىدى ، — شۇ بىر كۈننىڭ قانداق بولۇشى كۈننىڭ ئوچۇق - تۇتۇقلۇقىغا ، تىنچ ياكى بوران ، شامالىقلىقىغا قاراپ بولىدۇ . كۆزۈڭدىن ئوچۇق كۈننىڭ شولىسىنى كۆرۈۋاتى- مەن ، تەڭرىم سېنى بىر ئۆمۈر شۇنداق قىلار .

قاناقانىڭ گېپىدىن كۈنچىققانبەگ تەسىرلىنىپ ، پۈتۈن بەدىنى شۇررىدە ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى .

چۈشلۈك تاماق يەۋېتىپ جاھانبەگ بارغان جايلىرىدا كۆرگەن ، بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلىدى ، بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلى- دىغانلىقىدىن سۆز ئاچمىدى . ئۇنىڭ نەزىرىدە بۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلەرمۇ ھەركىم ئۆز غېمىنى ئۆزى قىلىپ ، كۆچكۈدەك بولسا كۆچۈپ... ئۆتىۋېرىدۇ ، دەپ ئويلايتتى .

كۈنچىققانبەگ ئۇ تەرەپلەردە كۆرگەن يېڭىلىقلىرىنى دەپ كېلىپ :

— ئابدال تەرەپلەردىمۇ شۇنداق قىلىساق بولمامدۇ ؟ دەپ ئويلاپ قالدىم ، — دېدى .

قالاچ قاناقا گەپكە ئېغىز ئاچقۇچە ، جاھانبەگ :

— ئۇ قىلساق ، دەپلا قىلىدىغان ئىش ئەمەس ، ئابداللار ، قاراقوشۇنلۇقلار ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ھازىرقىدەك ياشاپ كەلگەن ، — دېدى .

تالىشقۇل بېگىنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلەپ :

— بىز ئۇنداق ياشاشقا كۆنەلمەيمىز ، — دېدى .

قالاچ قاناقانىڭ چىرايى تۇتۇلغاندەك بولۇپ قالدى ، كۈنچىق-

قانبەگكە قاراپ :

— «خىلى ـ خىلىنى تاپىدۇ ، كۆڭۈل كۆڭۈلنى» دېگەن گەپ بار ، ئوغلۇم ، كۆڭلۈڭدىكىدەك گەپلەرنىمۇ ئاڭلاپ قالارسەن ، — دېدى .

— شۇ يىگىرمە يىلدىن بۇيان كۆڭلۈڭدىكىدەك گەپنى قىلغان مەن بىرلا ئادەممۇ ؟ — ئۇماق كۇنچىققانبەگنىڭ ئەسلىمىسىنى ئاڭلاپ بولۇپ ئۇنىڭدىن سورىدى .

— تولەك بوۋىمۇ دېگەن ، ئەمما سەندەك بۇنداق قەتئىي قىلىپ دېمىگەن . سەن مەن ئويلاپ يۈرگەن ، ئەمما ئاغزىمدىن چىقارمىغان ، كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلدىڭ ، — دېدى كۇنچىققانبەگ .

— يۇرت بېگى بولغاندىن كېيىنمۇ بۇنداق گەپنى دەپ باقمىدىڭمۇ ؟

كۇنچىققانبەگ بۇ «ئاتاق ئۇكىسى» غا ئەھۋالنى تەپسىلىيرەك دەپ قويمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ قالدى .

— ئويلاپ باقە ، چوڭ كۆچۈش قىلىپ كىشىلەرنى كېيىنكى كونا ئابدال ، قاراقوشۇن كۆلى ۋە باشقا جايلاردىن يۆتكەپ كەلدۇق . كۆرۈپ تۇرۇپسەن ، بۇ يەر پۇتونلەي قۇملۇق ، بىرقەدەر تۇز ، كۆلدىن يىراقراق ھەم كۆل بويىدىن ئېگىزرەك ، تارىمنىڭ كىچىك بىر تارامى بۇ يەردىن ئۆتىدىغانلىقى ئۈچۈنلا ، كۆلنىڭ سۈيى كۆتۈرۈلسىمۇ زەيلەپ كەتمەيدۇ دەپ ، ئاتام ھەم ئابدال ، قاراقوشۇن ئاقساقاللىرى مۇشۇ يەرنى تاللىغان ، ئەسلىدە يۇرتنى بۇ يەرگە قۇرۇپ خاتا قىلغانىكەنمىز . قالاچ قاناقا ئاتامغا تىكەنلىك پاكى يىگىسۇ تەرەپكە كۆچۈشنى ئېيتقانىكەن ، ئەمما ئاتام : «ئابدال ئاتا ـ بوۋىلىرىم بەگ بولۇپ يۇرت سورىغان جاي ، بۇ يەردىن كەتسەم بولمايدۇ» دەپ ، قاناقانىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلماپتىكەن . قاناقامۇ ئابدال ، قاراقوشۇنلۇقلاردىكى قەبىلىچىلىكنىڭ كۈچلۈكلۈكىنى ئويلاپ ، ئاتامغا ئۇ ھەقتە قايتا بىر نېمە دېمەپتىكەن . ئۇلاجىنىڭ يوقىدىن قاناقا ئۇيۇشۇشنى ئەلا بىلىپ بولاقكۆلدىكى قالۇچىلارنى باشلاپ كۆچۈپ كەلدى . كۆچۈپ كەلگەنلەرنىڭ

ئالدىغا ئون يىل، كەيىنگە بىر يىلمۇ بولمىدى. يەنە ئۆي سېلىۋاتىمىز، يېڭىدىن كۆچۈپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا: «بىزمۇ يەر تېرىيلى» دەپ يەنە كۆچۈشكە دەۋەت قىلساق، كىشىلەر نېمە دەيدۇ. بىرەر ئاپەت بولسا، دەريالار يۆتكىلىپ، كۆللەر قۇرۇپ كەتسىغۇ ئىلاجىسىز جان بېقىشنى دەپ كۆچىدۇ، ئەمما ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق كۆچەيلى دېمەك تەس. سېنىڭ ئىشىڭ باشقا گەپ. سەن يەر تېرىماق بولۇپ كۆچۈپ كېتىشنى نىيەت قىلغان بولساڭ، خالىغان يېرىڭنى ئېيت، مەن كۆچۈرۈپ ئاپىرىپ قويەمەن. توختاق بىلەن ئايسۇلۇنى قانداق قىلىسەن؟ — دېدى.

— ئۇلار بىز بىلەن كەتسىمۇ، تۇرۇپ قالىمىز دېسىمۇ مەيلى. مەن قاناقانىڭ ئاگايىنى يىلدا بىر - ئىككى قېتىم كېلىپ يوقلاپ تۇرىمەن. ھازىرچە چارىغا بارىمىز. ئۇ يەردىكىلەردىن يەر تېرىش ئىشلىرىنى ئوبدان ئۆگىنىۋېلىپ، ئاندىن تېرىقچىلىق قىلىدىغان بىر يەرنى تېپىپ ماكانلىشىمىز.

— توختاق بىلەن مەن سۆزلىشەيمۇ، ئۆزۈڭ سۆزلىشەمسەن؟

— ئۆزۈم سۆزلىشىمەن.

2

— قاناقانىڭ دېگىنىدەك قىلساقمۇ، بىزمۇ ئۇلار بىلەن بىللە كېتىپ يەر تېرىساق، تۇرمۇشىمىزنى ئۆزگەرتىپ باقساق بولىتتى. قاناقانىڭ ئاگايىنى بىزمۇ قويۇپ كەتسەك بولماس، سىلەر بېرىپ تۇرۇڭلار. كېيىنچە كەيىنڭلاردىن بېرىپ قالارمىز. پاكى باشقا بىر يولى بولۇپ قالار، — دېدى تايۇق قىزى ئايسۇلۇ بىلەن توختاققا.

بۈگۈن ئەتىگەن ئۇماق توختاق بىلەن ئايسۇلۇنى چاقىرتىپ، ئۇلارغا بۇ يەردىن كەتمەكچى بولۇۋاتقىنىنى، ئويلىغانلىرىنى ھەم ئۆزلىرىنىڭ كېتىشىگە كۆنچىققانىنى بەگىنىڭ قوشۇلغانلىقىنى ئېيتىپ:

— بىز بىلەن كېتىش - كەتمەسلىكنى ئۆزۈڭلار بىرنېمە

دەڭلار ، — دېدى .
ئون يىلنىڭ ئالدىدا بولغان بولسا ، ئۇلار ھەرگىز قاناقانىڭ تۇپرىقىنى يالغۇز تاشلاپ قويۇپ كېتەلمەيتتى . ھازىر قاناقانىڭ تۇپرىقى ئەتراپى جاھانبەگنىڭ ئائىلىسى بولۇپ ئوتتۇز نەچچە ئائىلىلىك قويۇق بىر مەھەللە بولۇپ قالدى . كەتسىمۇ خالىغان چاغدا كېلىپ يوقلاپ تۇرسا بولىدۇ . ئايسۇلۇچۇ؟ ئۇ نېمە دەيدۇ ، ئۇ بىرلا قىز ، بىرلا بالا ، لوپلۇقلاردىغۇ ئەر نەدە بولسا ئائىلىمۇ شۇ يەردە بولىدۇ . ئاتا - ئانا بالىغا ، بالا ئاتا - ئانىغا چىداشماي تارتىشىپ ئاجرىشىپ كېتىدىغان ئىش يوق . بۇنداق قىلغاننى بەك ئېغىر ئالىدۇ . توختاق شۇنداق ئويلىغانىدى ، لېكىن قېيناتىسى تارتىشمايلا ھېلىقىدەك جاۋاب بەردى . پەقەت : «ماقۇل كۆرسەڭلار ئابلاقنى قويۇپ كەتسەڭلار ، بىز قاتارغا قوشۇپ بېرەيلى» دېدى شۇ . بۇ تەلەپكە ئوماق ، ئايقۇتمۇ ھەم توختاق بىلەن ئايسۇلۇمۇ قوشۇلدى . ئوماق بىلەن تايۇق ئاكا - ئۇكا ، ئايقۇت بىلەن ئۇلامخان ئاچا - سىڭىل بولۇشقان تۇرسا ، بىر - بىرىنىڭ گېپىنى يىرىشالماسمۇ . ئابلاق توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭلا ئەمەس ، ئىككى چوڭ ئائىلىنىڭ بالىسى . ئۇ ھازىر تۆت ياشقا كىرىپ قالدى ، قولدىن چىقتى ، جاپاسى تۈگىدى .
ئوماق بىر تەرەپ قىلىۋەتمىسە بولمايدىغان بىر ئىش قالدى . بۇ ئىشتا ئالدى بىلەن تايۇق بىلەن سۆزلىشىپ ، ئۇ ماقۇل كۆرسە ، ئاندىن تۇلەك بوۋا ، ھەكىملەر بىلەن كۆرۈشمەكچى بولدى .
— مەن بۇ جانىۋارلارنى قانداق قىلار ، چارىغا ئەكېتەرمۇ ، قانداق ئەكېتەر ، دەپ ئويلاپ يۈرۈپتىمەن ، مۇنداق دېگىن ، بەك ئوبدان بولىدىغان بولدى . ئۇ ماللارغا چەپەر ، سەن قارىغاندەك قارايمەن ، خاتىرجەم بول . بۇ ئىشنى تۇلەك بوۋىغا ئېيتتىڭمۇ؟
— سەن بىلەن سۆزلىشىپ بولۇپ ، ئاندىن ئۇ ئىككىسى بىلەن سۆزلىشەي دېگەنىدىم .
— ئۇنداق بولسا ، ئۇلار بىلەن ھازىرلا سۆزلىشىپ بۇ ئىشنى مۇقىملىۋېتەيلى .

ئوماق بىلەن تايۇق تۇلەك بوۋىنىڭ ئۆيىگە ماڭدى .

ئوماق ئۆيىنىڭ بىر تەرىپىگە چەپەر بەرگەن كىيىك ، جەرەنلەرگە قومۇش ، يۇلغۇنلار بىلەن قاشالاپ قوتان ياسىغانىدى . بۇ قوملۇقتا ئۇ ماللارنى بېقىش ئوماققا خېلى تەس كەلگەن بولسىمۇ ، ئاسمىنى كەڭ جاڭگال ، چاتقاللىقتا خالىغىنىچە يايلاپ ، ئەركىن - ئازادە ئوتلاپ ئۆگىنىپ قالغان بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ قوتانغا كۆنمىكى بىر مەسىلە بولۇپ قالدى . ئىككى - ئۈچ كۈنگىچە ھېچنېمە يېمەي ، سۇمۇ ئىچمىدى . دەسلەپكى كۈنى ئۆزلىرىنى شاخشىغا ئۇرۇپ ، بۆسۈپ چىقىپ كېتىشكە ئۇرۇنۇپ باقتى . ئوت يېمەي ، سۇ ئىچمەي ئاجىزلاپ قالغان بولغاچ ، ئىككىنچى كۈندىن باشلاپ ، پۇت - قولى باغلانغان تۇتقۇندەك ، ئىچىگە تىنىپ ، ئەلەم - ھەسرەت ۋە قەھر - غەزەپ بىلەن قارىغاندەك ، لۆم - لۆم قاراپ جىممىدە يېتىشى ئوماقنى بەك ئازابلىدى . ئۇ بۇ ماللارنىڭ بىچارە ھالىغا ئىچى ئاغرىپ قالدى . يېمەي ، ئىچمەي يېتىۋېرىپ ئاجىزلاپ كەتكەن بىچارە ماللار تۆتىنچى كۈندىن باشلاپ تاشلاپ بەرگەن ئوت - چۆپنى خالىمىغاندەك ، ئاغزىنىڭ ئۇچىدا چايناپ يېيىشكە باشلىدى . بۇنداق كېتىۋەرسە ، ماللار كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ تۈگىشىپ كېتەتتى . ناۋادا ، بىرەر كۆڭۈلسىز ئاقىۋەت بولۇپ قالىدىغان بولسا ، چەپەرگە جاۋابىنى بەرمەك تەس ئىدى . شۇڭا بۇنىڭ بىر ئامالىنى قىلمىسا بولمايتتى .

— توغرا ئويلاپسەن ، ئۇلارنىڭ ياشاپ كەلگەن يېرى كەڭ يايلاق ، كەڭ دالا ، چۆل بولسىمۇ ئۇلارغا ئەركىن يايراش ئەلا . ھەكىم بىلەن بىللە ئاپىرىپ ئارالغا چىقىرىپ قويۇڭلار ، — دېدى تۇلەك بوۋا ، ئوماق كىيىك ، جەرەنلەرنىڭ ئوت يېمەي ، سۇ ئىچمەي ئاجىزلاپ كەتكىنىنى ، ئۇلارنى تۇلەك بوۋىنىڭ ئېقىنىغا ئاپىرىپ قويۇشنى ئويلىغىنىنى ، بۇنىڭغا ئۇنىڭ قانداق قارايدىغانلىقىنى ئېيتقىنىدا .

تۇلەك بوۋا بىلەن سۆزلەشكەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا ئوماق ھەكىم يەنە مەھەللىدىكى بىرنەچچە كىشى بىلەن كىيىك ، جەرەنلەرنى تۆ-

لەك بوۋنىنىڭ ئىچىنىغا ئېلىپ بېرىپ كېمىگە سېلىپ بىر چوڭراق ئارالغا ئۆتكۈزۈپ قويدى. شۇ كۈنىلا تۆلەك بوۋا باشقا ئۈچ مەھەللىنىڭ ئاقساقاللىرىغا ھېچكىمنىڭ ئىچىدىكى ئارالدا ئوۋ ئوۋلىماسلىقىنى، بولۇپمۇ كېيىك، جەرەنلەرگە زىيان يەتكۈزمەسلىكىنى تاپىلاپ قويۇشنى ئالاھىدە جېكىلەپ قويدى. شۇنداق بولسىمۇ ئوماق ئىككى - ئۈچ كۈندە بىر بېرىپ، ئۆزى بارالمىسا توختاقنى ئەۋەتىپ يوقلاپ تۇردى. مانا ئەمدى ئۆزى، توختاقمۇ چارىغا كەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئۇ ماللارنىمۇ بىللە ئېلىپ كېتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇلارنى تايۇق، ھەكىملەرگە تاپشۇرۇپ كەتمەكچى بولغانىدى، بۇ ئىش كۆڭلىدىكىدەك ھەل بولدى.

سۆزلىشىدىغانىنى سۆزلىشىپ، ھەل قىلىدىغانىنى ھەل قىلىپ بولۇپ، بىر كۈنى ئەتىگەندىلا يولغا چىقىشنىڭ تەرەددۇتىغا تۇتۇش قىلدى. بۇ خەۋەر شۇ مەھەلدىلا تۆت مەھەللىدىكى ھەممە كىشىگە يېتىپ بولدى. ئۇلار ئاڭلاپ ئەجەبلىنىشتى، ھەيران قېلىشتى. ئوماقلار بىلەن خوشلاشقىلى كېلىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ئوماقلار بىر ياقتىن يۈك - تاقلىرىنى تېڭىپ - ئارتىش، بىر ياقتىن كىشىلەر بىلەن خوشلىشىپ، بىرنېمىلەر دېيىش بىلەن بەند ئىدى.

— چارىغا، يەر تېرىغىلى، بىزمۇ يەر تېرىيلى، — دەپ جاۋاب بېرەتتى، — نەگە بارسىلەر، نېمىش قىلىسىلەر؟ — دەپ سورىغۇچىلارغا ئوماق.

كۈنچىققانبەگ، تۆلەك بوۋا، تايۇق، توختىكۆللەرنىڭ ئوماقلاردىن زادى ئايرىلغۇسى يوق ئىدى. بولۇپمۇ «يانلار مەھەللىسى» دىكىلەرنىڭ ئۆز ئاقساقىلىدىن زادى ئايرىلىپ قالغۇسى يوق ئىدى. ئۇلار ئىلگىرى ھەرقايسى مەھەللىلەردە ھەر - ھەر ئاقساقاللارنى كۆرگەن، لېكىن تارازىدەك ئادىل، ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى يەپ، سۆيىدىغان ئاقساقالنى كۆرمىگەنىدى، كۆرسىمۇ ناھايىتى ئاز كۆرگەن. خۇددى شۇنچە سانسىز يۇلتۇزلار ئىچىدە چولپان يۇلتۇز بىرلا بولغاندەك، بۇ يۇلتۇز يەنىلا ئوماق ئىدى. قەبىلىچى

ئاقساقاللارنىڭ يەكلىشى ، چەتكە قېقىشى ، بېسىمىغا كۆپ ئۇچ-
راپ ، كۆپتىن ئايرىلىپ قوملۇق ئىچىدىكى پارچە - پارچە پىنھان-
لاردا ياشاشقا مەجبۇر بولغان بەزىلەر چىدىماي لېۋىنى چىشلىشەت-
تى . ئاپئاق ساقاللىق ، ياشانغان بىر بوۋاي ئوماقنىڭ ئالدىغا
ھاسىغا تايىنىپ كېلىپ :
— ئوغلۇم ، بىزنى تاشلاپ كېتىدىغان بولدۇڭمۇ؟ ! —
دېدى . بوۋاينىڭ ئاۋازى يىغلامسىرىغاندەك چىقتى . بوۋاي ھەقىقە-
تەن ئىچىدە ئۆكسۈپ يىغلىغانىدى .
بوۋاينىڭ ھالىتىگە قاراپ ئوماقنىڭ باغرى ئېزىلدى . ئۇلار-
نىڭ قەبىلىچىلىكنىڭ كاساپىتىدىن غېرىبانە ئۆتكەن جاپالىق ئۆم-
رىگە ئىچ ئاغرىتتى ، ئېچىندى . ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن ، كېيىنلىك-
نى ئويلاپ كۆڭلىگە پۈككەن نىيەت ، مەقسىتىدىن يانالمايتتى .
— كۆڭلۈڭنى توق تۇت ، بوۋا ، ئەتراپىڭدا يۇرت
بېگى — كۇنچىققانبەگ ، يەنە تۇلەك بوۋا ، تايۇقلار بار ، — دېدى
ئوماق ، بوۋايغا تەسەللى بېرىپ .
ئوماق ، ئايقۇتلارغا كۇنچىققانبەگ ، تۇلەك بوۋا ۋە تايۇق -
ئۇلامخان ، توختىكۆل ، ئۇجۇلخانلار بىلەن خوشلاشماق بەكلا ئېغىر
كەلدى . ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان ئايقۇتقا ئېسىلىپ ھازا ئاچقان-
دەك يىغلىشىپ بىرنېمىلەر دېيىشەتتى .
نېرىدا بىر ئادەم كىشىلەرنىڭ ئوماق بىلەن خوشلىشىشىغا
كۆزىگە ياش ئالغىنىچە قاراپ تۇراتتى . ئۇ شۇ تاپتا ئوماقلارنىڭ
كەلگەنلىكىگە قارىتا ئۇيۇشتۇرۇلغان قوشاق ئېيتىشىشتا ئۇنىڭغا
قارىتىپ ئېيتقان قوشىقىنى ئويلاپ ئىچ - ئىچىدىن ئازابلانماقتا
ئىدى . شۇ ئازابتىن ئۇنىڭ يۈرىكى ، ياق ، پۈتۈن ۋۇجۇدى يىغلاۋا-
تاتتى . ئۇ نېرىدىن قاراپ تۇرۇۋېرىشكە چىدىمىدى ، بىر قەدەم -
بىر قەدەمدىن مېڭىپ ئوماقنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئوماق ئۇنىڭ
لىققىدە ياشقا تولغان كۆزىگە قارىدى . ئوماقنىڭ كۆزىدىمۇ ياش
لىغىرلاپ قالدى . ئىككىسى قۇچاقلىرىنى كېرىپ بىر - بىرىگە
قاراپ مېڭىشتى . بۇ ئەسىرلەردىن بېرىقى يەكلىنىش ، چەتكە

قىقىشىش — چەتكە قىقىلىشىنىڭ ئاچچىق نادامىتى، ھەسرىتى ۋە پۇشايمىنىدىن تۇغۇلغان تۇغقانلارچە يىقىنلىشىش ، قۇچاقلىشىش ئىدى !

تالىشقۇلنىڭ كۆزىدىن تاراملاپ تۆكۈلۈۋاتقان ياش ئۇنىڭ مەڭىز ئېتەكلىرىدىن تېشىپ ئۇماقىنىڭ مۇرىسىگە قۇيۇلاتتى . ئۇ ئىچ - ئىچىدىن يىغلاپ ، ئۇمچىيىپ بىرنېمىلەرنى دەيتتى . ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى بەلكى ئۇماق ئاران ئىلغا قىلالىغاندۇ . ئاخىر ئۇماق تالىشقۇلنىڭ قۇچىقىدىن ئاجراپ ، ئۇنىڭ ئىككى مۇرىسىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ :

— ئۆتكەن ئىشنى ئۇلگەنگە ، يوققا چىقىرايلى . بىز ھازىر تۇغقانلاردەك بولۇپ قالدۇق . كەتكىنىمىز بىلەن يەنە كېلىپ تۇردىمىز ، سىلەرنى سېغىنىمىز ، — دېدى .

تالىشقۇل گەپ قىلماي كەينىگە بۇرۇلۇپ ، ئۇماقلار بىلەن خوشلىشىشقا كەلگەنلەر توپىنى يېرىپ ئۆتۈپ ، خوتۇنى تۇتۇپ تۇرغان ئاتنى يېتىلەپ ئۇماقنىڭ ئالدىغا كەلدى . سىزىپ قويغاندەك يۇپيۇمىلاق ئاق قاشقىلىق ، كۆكرىكى كەڭ ، پاچاقلىرى دىقماق ، قۇلىقى كىچىك ، يالى بويۇن - پاتىڭنى يېپىپ يېيىلىپ تۇرىدىغان ، قويۇق قۇيرۇقى يەرگە تېگىپ تۇرىدىغان بۇ بوز بۇرۇل ئات كۇنچىققانبەگنىڭ جەدىسىدىن قالسىلا ، سۇباتلىقتىمۇ ، ياش ۋە يۇگۇرۇشتىمۇ داڭلىق ئىدى . بۇ ئاتنىڭ ئالدىدىن ھەرقانداق كېيىك ، جەرەن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى ، يېتىشىۋالاتتى ، ئىگىسىنى ئوۋغا ئىگە قىلاتتى .

— تالىشقۇل ، بۇ نېمە قىلغىنىڭ . ھەرقايسىڭلار مېنى خېلى ئات ، كالا ، قويلۇق قىلىپ قويدۇڭلار ، مەن بۇلارنى قاچان قايتۇرۇپ بولىمەن . سەن يەنە… — دېدى ئۇماق .

تالىشقۇل ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئۇماققا سۇنۇپ تۇرۇپ :

— ئۇلار سېنىڭ قوشاق ئېيتىشىشتا يېڭىپ چىققىنىڭغا يۇرتنىڭ سېنى ئالقاداپ[1] بەرگىنى . بۇ مېنىڭ يوللۇقۇم ، — دېدى ،

---

① ئالقاداپ — ئالقىشلاپ ؛ مۇبارەكلەپ ، تەبرىكلەپ ؛ ماختاپ ، مەدھىيىلەپ .

تىلىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان : «بۇ مېنىڭ ناماقۇللۇق مېلىم» دېگەن گەپنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى . چىقىرىپلا قويسا ئوماقنىڭ يوللۇقنى قوبۇل قىلىشى ناتايىن ئىدى . چۈنكى ، ئۇ گەپنى ئوماق : «تالىشقۇل مېنى تار قورساق ، ئاداۋەتچى ئادەم دەپ ئويلايدىكەن» دەپ چۈشىنىپ قالاتتى . تالىشقۇلنىڭ ئۇ گەپنى ئاغزىدىن چىقارمىغىنى ياخشى بولدى . ناۋادا ، ئوماق يوللۇقنى قوبۇل قىلمىسا ، تېخىچە قورسىقىدا تالىشقۇلغا غوم ساقلاۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ قالاتتى . ئوماق ئىلاجسىز ئاتنى قوبۇل قىلدى .

تۇرنۇەرسە خوشلىشىش ئاخىرلىشىدىغاندەك ئەمەس . كۆنچىقىقانبەگ ئادەملىرىگە يۈك ـ تاقلارنى كاللىلارغا ئارتىشنى بۇيرۇدى . ئۇلارغا ئىش تەگسۇنمۇ ، تايۇق ، توختىكۆل ، ھەكىم ، تالىشقۇل ۋە باشقىلار ئارتىدىغاننى ئارتىپ تەييار قىلىپ قويدى . ئوماق ، توختاقلارنىڭ ئۆيۋاقلىرى بەش كالىغا ، ئون ئىككى قوي ئاسما كاداك سېۋەتلەرگە سېلىنىپ ئالتە كالىغا ئارتىلدى .

ئون بىر ياشلىق ئۆردەك كۆنچىققانبەگ شۇنىڭغىلا بەرگەن قېچىردەك يوغان ، قاۋۇل چامبۇل ئېشەككە مىندى ، قالغانلىرى بىردىن بەش ئاتقا مىندى . ئۇلارنى چارىغا ئاپىرىپ قويۇپ قايتىدىغان ئۈچ كىشى بولۇپ سەككىز ئاتلىق ، بىر ئېشەكلىك ئادەم بىر كارۋانلىق توپ بولۇپ يولغا چىقتى . ئۇلار قوزغىلىپ تېخى ئون قەدەم ماڭمايلا ، توپ ئىچىدىن ئەڭ مۇڭلۇق ئاھاڭدا يىغا ئارىلاش ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلاندى . بۇ ئۇلامخاننىڭ ئۈنى ئىدى :

ئېگىز ـ ئېگىز قۇم دۆڭلىرى پەسلەرمۇ ،
تۇغقانلارىم بىزنى يادلاپ ئەسلەرمۇ .
سۇلۇ قىزىم ، خۇدايىمغا ئامانەت ،
ئاسان بولغاي يول يىراقى ، تەسلەرمۇ .

قالار بولدۇق بىز سىلەرنى ئارمانلاپ ،
قالدىڭلارمۇ سىلەر بىزدىن يامانلاپ .

ئۆگۈمىزدا، چۈشۈمىزدە يادلايمىز،
تەڭرىم بەرگەي ئىشىڭلارنى ئاسانلاپ...

ئۇلامخاننىڭ قوشىقىنىڭ ئىككى كۇپلېتى ئاخىرلىشىشىغا، ئۇجۇلخان ئۇلاپلا ئۇلامخان ئېيتقان ئاھاڭدا تۆۋەندىكى قوشاقنى ئېيتتى:

چارا دېگەن تىكەنلىكنى[1] ئۇياقى،
بارغانلارغۇ ياخشى دەيدۇ ئوتلاقى.
ئۆچمەسۇن دەپ خۇدايىمدىن تىلەيمەن،
دىللارداقى تۇغقانچىلىق چىراقى.

خۇدا بەرسۇن يولۇڭلارغا ئاقلىقنى،
ئاياماسۇن تەنىڭلارغا ساقلىقنى.
سىنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن ئايقۇتۇم،
ئۇنتۇماغىن سەنمۇ ئۇجۇل ئاتلىقنى.

ئۇجۇلخاننىڭ قوشىقىنىڭ ئاخىرى چۈشمەيلا بىر ئەر كىشىنىڭ قوشىقى ئاڭلاندى:

دوستلۇق ماڭا ئەمدى قۇچاق ئاچقاندا،
قېرىنداشتىن چارى بىر دوست تاپقاندا؛
ماڭا بەرگەن جازاسىمۇ خۇدانىڭ،
ئارىلدىمغۇ قېلىپ ئاچچىق ئارماندا.

قالار بولدۇم ئارمانىڭنى يەپ ئۇماق،
ئەجەب ئىسىل ئادەم ئىدى دەپ ئۇماق.
......

[1] تىكەنلىكنى — لوپنۇر دىئالېكتىدا شۇنداق، ئەسلىدە تىكەنلىكنىڭ بولۇشى كېرەك.

بۇ قوشاقنى ئېيتقان كىشىنىڭ كىملىكى بۇ يەردىكى ھەممە كىشىگە ئايان ئىدى.

ئوماق، ئايقۇتلار خېلى يەرگىچە ئۇزاپ بولغانىدى. ئايقۇتمۇ ئېيتىشىش قىلىپ تۆۋەندىكى قوشاقنى ئېيتتى:

كەتەر بولدۇق تارىمنى باش بويۇغا،
ئاتالارىم، ئانالارىم يۇرتۇغا.
خەۋەر بەرسەڭ بارارسىلەر تۇغقانلار،
تۆمۈرۈمنۇ، ئۆردەكىمنى تويۇغا...

ئايقۇت قوشىقىنى داۋاملاشتۇرۇپ ئېيتتىمۇ، ئېيتمىدىمۇ، ئۇنى ئاستا - ئاستا پەسلەپ ئاڭلانماي قالدى. ئەمما يېڭى يۇرتلۇقلار ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي، يۈرىكى چىدىماي، ئۇلارنىڭ قارىسى يىتكۈچە كۆزلىرى ياش ھالدا قول پۇلاڭلىتىپ تۇرۇشتى.

كۆچۈپ كېلىش، كۆچۈپ كېتىش — پات - پات كۆچۈپ تۇرۇش بۇ يەردىكىلەرگە ئادەتتىكى ئىش. پالانى كۆچۈپ كېپتۇ دېسىمۇ ياكى پۇستانى كۆچۈپ كېتىپتۇ دېسىمۇ ئانچە قىلىپ كەتمەيدۇ. ھەتتا قوشكېزەك قېرىنداشلاردىن بىرى يىراق يەرگە كەتمەكچى بولسىمۇ «كېتەمسىنا» دەپ قويىدۇ، ئانچە پەرۋا قىلمايدۇ. بۈگۈنكىدەك ئايرىلىشقا قىيالماي كۆز ياش قىلىدىغان ئەھۋال بەك ئاز بولىدۇ. ئەجەبا بۈگۈن نېمىشقا ئوماقلارغا بۇنچە قىلىپ كېتىدۇ؟ بۇ، ئوماقنىڭ چوڭ ئۆملىشىشتە سىڭدۈرگەن بىر كىشىلىك ئەقىدىلىك ئەجرىنىڭ خاسىيىتى ئىدى.

ئوماق سۆگەتبۇلاقتىن بۇ يەرگە كېلىشتە: «ئەمدى زادى كۆچمەسمەن» دېگەن ئۈمىد، ئىرادە بىلەن كەلگەنىدى، لېكىن يەنە كۆچىدىغان بولۇپ قالدى، مانا كۆچۈپ ماڭدى. ئۇنىڭ بۇ كۆچۈشى ئادەتتىكى كۆچۈشلەرگە ئوخشىمايتتى. بۇ، ئۆزىنىڭمۇ، باشقىلارنىڭمۇ كۆچۈپ يۈرمەسلىكى يولىدا ئىزدىنىپ بولۇۋاتقان كۆچۈش ئىدى. بىز ئۇنىڭغا خەيرلىك تىلەيمىز.

3

— ئابداللىق تالىش قوشۇقنى يېڭىۋالغان ئوماق قوشۇق چارىغا كۆچۈپ كېلىۋېتىپتۇ.

— يېڭى ئابدال مەھەللىسىنىڭ ئاقساقىلى ئوماقما؟

— ھەئە، شۇ ئوماق.

— ئۇ ئەسلى مۇشۇ چارىلىقكەندۇققۇ؟

— ھەئە، ئۇ ھەلەقى تۇراق يولۋاسنىڭ بالىسى.

— گوي - گوي، بۇلاقكۆلدە ئوقيا بىلەن جەرەننىڭ ئىككى پۇتىنى بىر قىلىپ قويغان ئوماق شۇ دېگىنە...

ئوماقلارنىڭ چارىغا كۆچۈپ كېلىۋاتقانلىق توغرىسىدىكى خەۋەرنى چارىدىن تىكەنلىككە بېرىپ كەلگەن بىر كىشى بۇگۈن چۈشتە ئېلىپ كەلگەنىدى. تىپتىنچ تۇرغان كۆلگە چۈشكەن كىچىككىنە تاشمۇ سۇنى داۋالغۇتقاندەك، ئوماقنىڭ كۆچۈپ كېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر چارىدا ئەنە شۇنداق قىزغىن پاراڭلارنى قوزغىدى. بۇ خەۋەر چارا ئاقساقىلى ئالىبايغا ئاڭلانغاندا، ئۇ ھەم ئەجەبلەندى، ھەم خۇش بولدى. «بىر مەھەللىنىڭ ئاقساقىلى تۇرۇپ، مەھەللىنى تاشلاپ بۇ يەرگە نېمىگە كېلەر» دەپ ئەجەبلەندى، يەنە تۇرۇپ ئۇنىڭ ياش چېغىدىنلا چىقىشقاق، كىشىلەرگە مۇلايىم مۇئامىلە قىلىدىغان مىجەزىنى بىلگەچكە، چارىغا كۆچۈپ كېلىۋاتقىنىدىن خۇش بولدى.

ئالىباي جۇداخ - يانلار قەبىلىسىدىن بولۇپ، ئەسلىدە كونا ئابدال ئەتراپىدىكى كىچىك بىر كۆل بويىدا تۇغۇلغان. بىرنەچچە ئۆيلۈك جۇداخ - يانلار شۇ كۆل بويىدا ياشايتتى. كۆلدە بېلىق جىق ئىدى، كۆل ياقىسىنىڭ بىر تەرىپى بوك قومۇشلۇق، يەنە بىر تەرىپى قويۇق يېكەنلىك ئىدى. كۆلنىڭ ئەتراپى خېلى كەڭ چاتقاللىق بولۇپ، بەزىدە كېيىك، جەرەنلەر ئوتلىغىلى، سۇ ئىچكىلى كېلىپ قالاتتى. چاتقاللىقنىڭ بىر چېتىدە ياۋا جىگدىلىك بار ئىدى. بىرنەچچە ئۆيلۈكنىڭ ئاساسىي يېمەكلىكى بولغان بې-

لىق ، ئۇجۇل ، جىگدە مۇشۇ يەردىلا بار ئىدى . ئابدال ئاقساقاللى-
ىرى كۆلنى ئىگىلەش غەرىزىدە ئۇلارغا پات - پات ئاۋارىچىلىك
سېلىپ ، ھەدېسلا توپ - توپ ئادەمنى باشلاپ كېلىپ كۆلدە بېلىق
تۇتمىز دەپ بىرنەچچە كۆن تۇرۇپ كېتىشەتتى . دەل ئۇجۇل ،
جىگدە يىغىدىغان چاغدىمۇ بىر تۇركۇم كىشىنى ئەۋەتىپ ، ئۇلارنىڭ
رىزقىنى تالىغاندەك ئېلىپ كېتىشەتتى . ھەر جەھەتتىن قىسىلىشتا
قالغان بىرنەچچە ئۆيلۈك ئىلاجسىز ھەر تەرەپكە كۆچۈپ كەتكەن ،
ئالىبايىنىڭ ئاتا - ئانىسى چارىغا كۆچۈپ كەلگەنىدى . ئۇ چاغدا
ئالىباي بەش ياشتا ئىدى . مانا ھازىر ئاتمىش سەككىز ياشقا كىرىپ
قالدى . ئوماقنىڭ ئاتا - ئانىسى سۆگەتبۇلاققا كۆچۈپ كەتكەندە
ئوماق يىگىرمە ئىككى ياشتا ، ئالىباي ئوتتۇز بەش ياشتا ئىدى .
ئالىباي يېشى چوڭايغانسېرى ئەجدادلىرىنى تارتىپ ئۇستى-
خانلىق ، ئېگىز بوي ئادەم بولدى .

ئوماقنىڭ ئاتىسى تۇراق ئاتىنىڭ چارىدىكى چېغىدا بېلىققا
سانجىيدىغان ئاددىي سانجىغاق بىلەن يولۋاس ئۆلتۈرگىنىگە ئالىباي
ھەۋەس قىلىپ يۈرەتتى . ئوماقنىڭ ئوقيا ئوقىنى خۇددى زىخقا
گۆش ئۆتكۈزگەندەك جەرەننىڭ ئىككى پۇتىدىن ئۆتكۈزۈپ قويغى-
نىنى ئاڭلاپ ، ئۇنىڭ مەرگەنلىكتىكى قالتىس ماھارىتىگىمۇ ھە-
ۋەس قىلىپ يۈرەتتى . ئۇنىڭ قالاچ قاناقانىڭ تەربىيە - تەسىرىدە
باشقىچە ئادەم بولۇپ ، ئابدالدا يېڭى يۇرت قۇرۇش ، تارقاق كىشى-
لەرنى كۆچۈرۈپ يېڭى مەھەللىلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇش ، چوڭ ئۇ-
يۇشۇشتا ئوينىغان رولى ، كىشىلەر ئارىسىدىكى ئورنى ، ھۆرمىتى ،
يۈز - ئابرۇيى توغرىسىدىكى تەرىپلەرنى كۆپ ئاڭلىغانىدى ! مانا
شۇ ئوماق ئائىلىسىنى باشلاپ چارىغا كۆچۈپ كېلىۋېتىپتۇ .

ئالىباي ئاقساقال ئەزىمباقى قاتارلىق ئۈچ كىشىنى ئوماقلار-
نىڭ ئالدىغا ئاتلىق ئەۋەتتى .. ئوماقلار كەلسە نەگە چۈشەر ، دەپ
ئەندىشە - غەم قىلىشنىڭ ئورنى يوق ئىدى . ئۇلار كۆچۈپ كەتكەن
ئوتتۇز ئۈچ يىلدىن بۇيان مەھەللە ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى ئېغىزلىق
تام ئۆي بىلەن چوڭ بىر ئېغىزلىق قومۇش ساتما ئۆي شۇ پېتى

بوش ئىدى . ئالىباي ئۆزىگە تۆت ئادەمنى ياندىپ بېرىپ ، ئۆيلەرنىڭ ئوڭلايدىغان يەرلىرىنى ئوڭلاپ ، چىقىرىۋېتىدىغان نەرسىلەر بولسا چىقىرىۋېتىپ ، سۈپۈرۈپ - تازىلاپ تەييار قىلىپ قويدى .

ئوماقلار يېڭى يۇرتچاپقاندىن چىقىپ ئالتىنچى كۈنى كەچتە چارىغا يېتىپ كەلدى . ئۇلارنى تونۇيدىغان ، تونۇمايدىغان بولۇپ بىر توپ ئادەم مەھەللىگە كىرىش دوقمۇشىدا ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى .

ئەتىسى ئەتىگەندە ئالىباي ئاقساقال ئوماقلارنىڭ ھەممىسىنى ئەتىگەنلىك تاماققا تەكلىپ قىلدى . ئۇلارنىڭ ئالدىغا سەگىز ماتادا قىلىنغان داستىخان سېلىپ ، داستىخانغا ياغۇنچاقتا تارتىلغان ئۇندا قىلىن ، توم يېقىلغان بۇغداي ناندىن بەشنى قويۇپ ، سۈتى قويۇق قايماقلىق چاي كەلتۈردى . ناننى ئوماق ، ئايقۇتلار كۆرگەن ھەم يېگەن ، توختاق كىچىك چېغىدا يېگەن بولسىمۇ ئۇنتۇپ كەتكەندى . ئايسۇلۇ ، تۆمۈر ، ئۆردەكلەر ناننىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەچكە ، قاراپ ئولتۇرۇشتى .

— بۇنى بۇغداي نان دەيمىز ، چايغا مۇشۇنداق سېلىپ ئىچىمىز ، — دېدى ئوماق ، ئالىباي ئاقساقال ناننى ئوشتۇپ قويۇپ چايغا تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن ، ناننى چىنىسىگە ئۇششاق ئوشتۇپ سېلىۋېتىپ .

چارىغا كېلىپ تۇنجى ناشتىسىدا كۆرگەن ، يېگەن نېندىن باشقا رەخت داستىخانمۇ ئايسۇلۇنى قىزىقتۇردى . ئۇ شۇ يېشىغىچە كېيىك ، جەرەنلەرنىڭ ئاشلانغان تېرىسىنى داستىخان قىلىپ ئىشلىتىپ كەلگەنىدى .

چاي ئىچىلىپ ، دۇئا قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن ، ئالىباي ئاقساقال ئوماقتىن :

— ھە ، ئاقساقال ، مەن ساڭا نېمە قىلىپ بەرسەم بولىدۇ ، — دەپ سورىدى .

— مەن ھازىر ئاقساقال ئەمەس ، سېنىڭ قاراچىڭ ، يەر تېرىي دەيمەن . ماڭا يەر تېرىشنى ئۆگىتىپ قويساڭلا بولىدۇ ، — دېدى

ئوماق .
— بۇ يەردە بۇغداي ، قوناق ، تېرىق تېرىيمىز . سەن قايسىنى تېرىماقچى ؟
— بۇغداي بىلەن قوناق تېرىپ باقايمىكىن .
— هازىر دەل بۇغداي تېرىيدىغان ۋاقىت . مەن ساڭا يەر كۆرسىتىپ بېرەي .
چارىلىقلارنىڭ تېرىقچىلىق قىلىشۋاتقىنىنىڭ ئالدىغا يۈز يىل ، كېيىنگە ئاتمىش - يەتمىش يىل بولغان بولسىمۇ ، تېرىقچىلىق قىلىش ، دان ئايرىش ، داننى پىششىقلاش ئۇسۇللىرى بەك ئاددىي ئىدى . بەش - ئالتە ئائىلە يەرنى ساپان - سوقا بىلەن ئاغدۇراتتى . چارىنىڭ يەرلىرى لوپ دالىسىنىڭ باشقا جايلىرىغا ئوخشاش قومساڭغۇ ، يۇمشاق - بوش بولغاچقا ، قالغان يىگىرمە - ئوتتۇز ئائىلە يەرگە ئورۇق چېچىپ بولۇپ ، قوڭاچاق بىلەن تاتىلاشتۇرۇپ ، ئارقىدىن سۆرەم سېلىپ قوياتتى . ئورۇلغان باشاقلارنى يوغان پالاس ئۈستىگە ئاز - ئازدىن ئېلىپ ئۇدۇللۇق توقماقلايتتى ، ھەممە داننى ئايرىپ چەش قىلىپ بولۇپ ئاندىن سورۇيتتى . ئۇلارنىڭ قوناقنى دان قىلمىقى بۇغداينى دان قىلىشتىن ئاسان ئىدى . بۇ يەردە شۇ چاغقىچە تۈگمەن يوق ئىدى . بۇغداي ، قوناقنى پىششىقلاپ ئۇن قىلىشى بىر مەسىلە ئىدى . بۇ يەردە تۈگمەن يوق . تاغ بەك يىراق بولمىسىمۇ ، تاشنى چوقۇپ - يونۇپ تۈگمەن تېشى ياساشنى بىلىدىغانلار يوق ئىدى . كۆپ ساندىكى چارىلىقلار تۈگمەن ، تۈگمەن تېشى دېگەن سۆزلەرنى ئاڭلىغان بولسىمۇ ، ئۆزىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . كۆنچى ، كورلىدا كۆرگەنلەرنىڭ ئاغزىدىن ئۇنىڭ قانداق نەرسە ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىشاتتى . شىڭدى تېغىدا كېلىپ قالغان تۇرپانلىقلار ياسىغان ياغۇنچاقنى پالاس ، ھەر خىل تېرىلەرگە تېگىشىپ ، بۇغداي ، قوناقنى شۇنىڭدا ئېزىپ يارما قىلىپ يەيتتى .
ئالىباي ئاقساقال ئوماقنى مەھەللىدىن ئانچە يىراق ئەمەس بىر تۈزگە باشلاپ باردى . ئوماق توختاقنى ئېلىۋالغانىدى . تۆمۈر بىلەن

ئۆردەكمۇ ئەگىشىپ بىللە كەلدى. بۇ بىر پارچە يەرنىڭ ئۈچ تەرىپىنى قۇم دۆڭلىرى ئوراپ تۇرغان بولۇپ، بىر تەرىپى تارىم دەرياسىنىڭ كەڭ قاپتىلى بىلەن تۇتىشىپ تۇراتتى. قاپتال پارچە - پارچە ئېتىزلىق بولۇپ، چارىلىقلارنىڭ يېرى ئىدى. ئېتىزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن چوڭ ئېرىق ئېلىنغان بولۇپ، ئېرىق-نىڭ ئاخىرى ئوماققا كۆرسەتكەن تۇزگىچە كېلەتتى. ئەسلىدە ئېرىق بۇ تۇزگىچە كەلمەيتتى، ئالىباي ئاقساقال كۆزدە قوناق بېرىش شەرتى بىلەن كىشىلەرگە ئېرىقنىڭ ئاخىرىنى چاپتۇرۇپ كۆز ئوسىسى قىلىپ قويۇپ، بۇلتۇر ئەتىيازدا يەنە بىر ئوسا قىلىپ تۇنجى قېتىم بۇغداي تېرىغانىدى. چارا شارائىتىدا ھوسۇل قەدىر ئەھۋال ئېلىنىدى. چارىنىڭ كۆپ يەرلىرى قۇمساڭغۇ، كۆچ-سىز بولۇپ، سۇنىمۇ، ئوغۇتنىمۇ كۆپ تەلەپ قىلاتتى. سۇدا گەپ يوق، قانچىلىك ئاچسا سۇ بار، ئەمما ئوغۇت چوڭ مەسىلە ئىدى. لوپلۇقلار مال - چارۋىنى قوتانغا سولاپ باقمايدىغان بولغاچقا، ئوغۇت تاپماق تەس ئىدى.

— مانا مۇشۇ يەر، بۇلتۇر دەسلەپ قىلىپ تېرىپ باقتىم، بىر يۈز ئەللىك جىڭ ئەتراپىدا ئۇرۇق چېچىلىدۇ، — دېدى ئالىباي ئاقساقال ئېتىزنى ئوماققا كۆرسىتىپ بولۇپ.

ئۇلار قايتقاندا بەزىلەر يەرلىرىگە ئۇرۇق چېچىۋاتاتتى. بەزىلە-رى ئۇرۇق چېچىپ بولۇپ، باغجانلاپ ئۆسكەن بەش - ئالتە تۇپ قۇڭغاچاقنى بىر قىلىپ باغلاپ ئۇستىگە يوغان كۆتەك قويۇپ كالىغا سۆرىتىپ يەرنى تاتىلاشتۇرۇۋاتاتتى. يەنە بەزىلىرى تاتىلاشتۇرۇپ بولغان يەرگە سۆرەم سېلىنۋاتاتتى. بۇ ھەرىكەتلەر توختاق، تۆمۈر، ئۆردەكلەرگە يېڭىلىق بولۇپ، ئابدالدا زادى كۆرۈپ باقمىغانىدى. توختاق بۇ يېڭىلىقلارغا قاراپلا قالغانىدى. لېكىن، ئۆردەك كۆر-گىنىگە قانائەت قىلماي ئاتىسىدىن ئۇنى - بۇنى سوراپ ماڭماقتا ئىدى.

— بۇغداينى مۇشۇنداق چېچىپ تېرىمدا؟

— ھەئە.

— نېمىشقا قۇڭغاچاق سۆرىتىدۇ؟

— قۇشاچاق سۆرتىپ يەرنى تاتىلاشتۇرمىسا، ئۇرۇق توپا ئاستىغا كىرمەيدۇ.
— توپا ئاستىغا كىرمىسە نېمە بولىدۇ؟
— بۇغداي ئۈنمەيدۇ.
— شالنى نېمىشقا سۆرتىدۇ؟
— ئۇنى سۆرەم دەيدۇ. يەرگە سۆرەم سالغاندا ئۇرۇق بۇغداي يەرگە تولۇق كۆمۈلىدۇ.
— بۇغداي قاچان ئۈنۈپ چىقىدۇ؟
— ئون كۈن ئەتراپىدا ئۈنۈپ بولىدۇ.
......

ئەمدىلا ئون بىر ياشقا كىرگەن ئۆردەك ئۆزىگە پۈتۈنلەي يېڭىلىق بولغان تېرىقچىلىقنىڭ ھەممە باسقۇچ - يوللىرىنى ھازىرلا بىلىپ بولىدىغاندەك ئاتىسىدىن ئەنە شۇنداق سوراپ ماڭاتتى، بۇغداي مايسىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرۈشكە ئالدىراۋاتقاندەك ئىدى. ئوماق ئاتىسى بىلەن تېرىقچىلىق قىلغاندا بىلىۋالغانلىرى بويىچە بىر - بىرلەپ جاۋاب بەردى.

«مۇشۇنداق سوئال سورىشىدىن قارىغاندا بۇ چوقۇم باشقىچە بىر ئادەم بولىدىغان ئوخشايدۇ. ئىككى ئاكىسى سوئال سوراشنى بىلمەيدىغاندەك كۆرۈپلا بولدى قىلىۋاتىدۇ. ‹ئادەمنىڭ ئادەم بولمىقى كىچىكىدىن› دېگەن راست گەپ ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ قالدى ئوماق.

بۇ يىلقى تېرىقچىلىق ئۈچۈن ئوماق پەقەت ئۇرۇقلۇق بۇغدايغىلا ئېھتىياجلىق ئىدى. ئالىباي ئاقساقال يۈز جىڭ بۇغداي بېرىپ تۇردى. ئەزىمباقى دېگەن كىشى ئەللىك جىڭ بۇغداي بېرىپ تۇردى.

ئەزىمباقى ئوماق بىلەن دېمەتلىك بولۇپ، ئاتىسى ئوماقنىڭ ئاتىسى تۇراق ئاتا بىلەن يېقىن دوست ئىدى. ئۇلار ئوۋغا دائىم بىللە چىقاتتى، بىر - بىرىدىن بىر نەرسىلىرىنى ئاياشمايتتى. بۇ ئىشلاردىن ئۇنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. ئاتىسى ئۆلۈش ئالدىدا: «تۇراق ئاتىنىڭ بالىلىرى چارىغا كېلىپ قالسا يېقىن ئۆتۈڭلار»

دەپ نەسىھەت قىلغانىدى . ئالىباي ئاقساقال ئوماقلارنىڭ ئالدىغا چىقىدىغان ئادەملەرنى بەلگىلەۋاتقاندا ، ئەزىمباقى : «مەن باراي» دەپ ئۆزلۈكىدىن ئاتلىنىپ ماڭغانىدى .

بۇغداينى ئوماق ئۆزى چاچتى . ئاتىسىدىن ئۆگىنىۋالغىنى بويىچە ئالدى بىلەن يەرنى بىرنەچچىگە بۆلۈپ سىزىۋالدى ، ئاندىن بىر يۈز ئەللىك جىڭ بۇغداينى شۇنچىگە تەڭ بۆلۈپ چېچىۋىدى ، بۇغداي كەملەپمۇ قالماي ، ئېشىپمۇ قالماي توپتوغرا چېچىلدى . توختاق چېپىپ كەلگەن قوشاچاقلارنى ئىككىگە بۆلۈپ باغلاپ ، ئۈستىگە بىردىن كۆتەك قويۇپ يەرنى ئىككى قېتىم ئالا تاشلىماي تاتىلاشتۇرۇپ بولۇپ ، ئۈستىگە كۆتەك قويۇلغان شال بىلەن سۆرەم سالدى . شۇنىڭ بىلەن ئوماقنىڭ بۇ يىلقى تۇنجى تېرىقچىلىقى بىر يېرىم كۈن ئىچىدە تۈگىدى .

— ئەمدى نېمە ئىش قىلىمىز ؟ — ئۆردەك كەچلىك تاماق يەۋېتىپ سورىدى .

«راست ، نېمىش قىلىمىز ؟ بۇغداينىڭ ئۈنۈشىگە كەم بولغاندا ئون كۈن بار ، ئۇ ئۆزى ئۈنۈۋېرىدۇ ؛ بۇ ئون كۈن ئىچىدە نېمىش قىلىمىز ، بۇغداي ئۈنگەندىن كېيىنچۇ ؟» ئوماق ئوغلىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىش ئورنىغا ، ئىچىدە ئۆزىدىن ئۆزى شۇنداق دەپ سورىدى .

ئوماق ئارىلىقتىكى بوش ۋاقىتتا توختاقنى بىللە ئېلىپ بىر ئىش بىلەن كورلىغا بېرىپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى . ئالدى بىلەن ئۆيىنىڭ گۆش مەسىلىسىنى ھەل قىلىپ بېرىش ئۈچۈن ، ئۈچ كۈنلۈك بولسىمۇ ئوۋغا چىقىپ كەلمەكچى بولدى . سۆگەتبۇلاق تەرەپكە باراي دېسە يىراقراق ؛ نەگە بېرىشنى ئالىباي ئاقساقالدىن سوراپ ماڭماقچى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا باردى .

— چارا ئەتراپىدىكى ئوۋ قىلغۇدەك يەرنىڭ ھەممىسى ئىگىلەنگەن . ھازىرچە مەن ئوۋلايدىغان دەريانىڭ ئۇ قات تەرىپىدىكى تانىۋالدى دېگەن يەرنىڭ نېرىسىدىكى جاڭگاللىقتا ئوۋلاپ تۇر ، — دېدى ئالىباي ئاقساقال . ئوماقنىڭ : «ھازىرچە نەگە بارسام بولار» دەپ سورىغىنىغا جاۋابەن .

ئۇماق ئالىباي ئاقساقالنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ئۆي ئالدىغا كېلىشىگە، كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇقلار كېلىپ قالدى. بۇلارنىڭ ئايرىلغىنىغا يېرىم ئاي بولمىغان بولسىمۇ، كۆرۈشمىگىنىگە بىرنەچچە يىل بولغان ئامراق قېرىنداشلار دىدارلاشقاندىكىدەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، هال ــ ئەھۋاللاشتى.

— هە، چارىغا كەلگەندىن كېيىن نېمە ئىش قىلدىڭ؟ — كۈنچىققانبەگ سورىدى.

— يەر تېرىدىم.

— هە! يەر تېرىدىم، بىرنەچچە كۈن ئىچىدە؟!

— ئالىباي ئاقساقال ئۆزىنىڭ ئېتىزىدىن تەييار يەرنى ئاجرىتىپ بەردى، يەنە ئۇرۇقلۇق ئۈچۈن يۈز جىڭ بۇغداي بەردى، ئەزىمباقى ئەللىك جىڭ بۇغداي بەردى. ئات، كالا ئۆزۈمدە تولۇق بولغاچقا، ئالدىنقى كۈنلا تېرىپ بولدۇق.

— ئايقۇت، ئايسۇلۇ، تىلەشلەر ئوبدان تۇرامدۇ؟ — تايۇق سورىدى.

ئۇماق تايۇقنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ بولۇپ تۇلەك بوۋا ۋە باشقىلارنىڭ ئەھۋالىنى ئالاھىدە سورىدى. تايۇق جاۋاب بېرىپ:

— تۇلەك بوۋا ناھايىتى ساغلام، تامىقىمۇ ئوبدان، — دېدى.

ئۇماق ئۇلارغا:

— يۇرۇڭلار، ئۆيگە بارايلى. ئازراق ئۇسالىق ئىچىۋېلىپ تېرىغان يېرىمنى كۆرۈپ كېلەيلى، — دېدى.

ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ تورقا تالالىرىنى ئېشىپ ئولتۇراتتى.

— بەگ كېپتۇغۇ! — ئايقۇت قولىدىكى ئېشىۋاتقان يىپنى سۆپىغا قويۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ماڭغاچ سورىدى، — ئاقئۇلام، ئۇجۇلخانلار ئوبدان تۇرامدۇ؟

— ئاتا! — ئايسۇلۇ بىرنىلا ئاتىسىغا ئېسىلدى، — ئانام ياخشىمۇ، ئابلاقچۇ؟

— ياخشى، ياخشى، سېنى بەك سېغىندۇق، توختاق كۆرۈنمەيدۇغۇ؟

— توختاق بار ، قېيناتام بىلەن ئۇۋغا چىقماقچىدى ، شۇنىڭ تەييارلىقى بىلەن چىقىپ كەتكەن ، هازىر كىرىدۇ .

— نېمە؟ ئۇۋغا چىقماقچىمىدىڭلار؟ بىز تاغ ئۇۋى سىغىنىپ ، سىنىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىشنى ئويلاپ كېلىۋىدۇق ، بەك ئوبدان بولدى ، بىللە بارايلى ، — دېدى كۇنچىققانبەگ .

— قايسى تاغقا بارىمىز؟

— سىڭگىر تېغىغا .

سۆگەتتاغ ئېغىزىدا ئون نەچچە يىل تۇرغان بىلەن شۇ تەرەپكە بېرىپ باقماپتىكەنمەن ، كۆرۈۋالغۇدەكمەن ، بارايلى ، — دېدى ئوماق .

سىڭگىر تېغىنىڭ يۇقىرى تەرىپى تۇرپان ۋادىلىقى بىلەن ، كۇنچىقىش تەرىپى قۇمۇل ۋادىلىقى بىلەن يىرىشقداش ئىدى . بۇ ئىككى ۋادىلىقنىڭ ئىلگىرى ئابدال بەگلىكىگە كېلىدىغان سىلىق يىغقۇچىلىرى مۇشۇ تاغدىن ئۆتەتتى .

توختاق ئۆيگە كىرىپ كۇنچىققانبەگ بىلەن قېيناتىسىنى كۆ-رۈپ تۇرۇپلا قالدى .

— هە ، توختاق ، ئوبدان تۇرۇپسىلەر ، — دېدى تايۇق ۋە بېرىپ توختاقنىڭ يېنىدا تۇرغان نەۋرىسى تىلەشنى كۆتۈرۈپ پېشا-نىسىگە بىرنەچچىنى سۆيدى .

— چوڭ ئانام كەنى؟

— گوي - گوي ، چوڭ ئاناڭ بار ، چوڭ ئاناڭنى كۆرگۈڭ كەپتۇ . هە ، ئاكاڭنى كۆرگۈڭ كەلمىدىمۇ؟

— ئاكام كەنى؟...

ئۇلار ئايغۇت بەرگەن قاچىدىكى ئۇسالىقنى ئىچىشىپ ، ئوماق-نىڭ تېرىغان يېرىنى كۆرمەكچى بولۇپ ئۆيدىن چىقىپ ، ئىشىك ئالدىدا تۇرۇشقان بىر توپ ئادەمنى كۆردى . بۇلار يېڭى بېگىمىزنى كۆرىمىز دەپ كېلىشكەنىدى . توپ ئىچىدە ئالىباي ئاقساقال كۆ-رۈنمەيتتى . كۇنچىققانبەگ ، تايۇقلار تۇرغانلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ ئەھۋاللاشتى .

— ئالىباي ئاقساقال كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ — كۇنچىققانبەگ كۆپ-

چىلىككە قاراپ تۇرۇپ سورىدى .

توپ ئىچىدە تۇرغان ئەزىمباقى جاۋاب بەردى :

— بىرنەچچە ئۆينىڭ قاق بېلىقى تۇگەپ قاپتىكەن ، ئالىباي ئاقساقال سىلەرنىڭ كېلىشىڭلاردىن خەۋىرى بولمىغاچ تېخى بايىلا تۆت - بەش ئادەمنى ئېلىپ ئايدىڭكۆل تەرەپكە بېلىق تۇتقىلى كەتتى .

— ياخشى قىپتۇ ، — كۇنچىقىقانبەگ شۇنداق دەپ بولۇپ تايۇقنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ كۆپچىلىككە ، — بۇ ، قالاچ قاناقانىڭ ئوغلىدەك بوپ كەتكەن يېقىن ئادىمى ، يېڭى يۇرتچاپقاندىكى ئابدال مەھەللىسىنىڭ ئاقساقىلى تايۇق ، — دەپ تونۇشتۇردى .

«قاناقانىڭ يېقىن ئادىمى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ تۇرغانلار تايۇق بىلەن باشقىدىن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ، گويا قاناقانىڭ قولىنى تۇتقاندەك ھېسسىياتتا تايۇقنىڭ قولىنى سىلاپ كېتىشتى .

كۇنچىقىقانبەگلەر ئاتلىرىغا مىنىپ ئوماقنىڭ ئېتىزىنى كۆرۈپ كېلىشكە ماڭدى . قۇمساڭغۇ ئېتىزلار قىرلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا سېغىز رەڭ قۇملۇق تۇزدىن پەرقى يوق ، كۆرگۈچىلىكمۇ يوقتەك تۇراتتى ، شۇڭا بىرقۇر ئايلىنىپلا قايتىپ كېلىشتى .

ئۇلار بىر ھەپتىگە يەتكۇدەك يېمەكلىك تەييارلىۋېلىپ ، قازان - قاچا ۋە باشقا كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئايرىم ئاتقا ئارتىپ ، ئەتىسى ئەتىگەندە توختاقنىمۇ ئېلىپ شىمالدىكى تېغىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى . سىڭگىر تېغىغا بېرىش ئۈچۈن شىمالدىكى موخى تاغلىرىنى يانداپ ياكى تاغ ئىچى بىلەن مېڭىشقا توغرا كېلەتتى .

4

كۇنچىقىقانبەگلەر چاربىدىن چىقىپ ئانچە ئۇزاقتا بارماي بىر سازلىققا دۇچ كەلدى . ئوماق ئاتىنى بىلەن سۆگەتتاغقا كۆچۈپ ماڭغىنىدا مۇشۇ يەردە ماڭغاندەك قىلغان ، ئۇنىڭغا ئوتتۇز يىلدەك بولۇپ قالغان بولسىمۇ ، بەزى يەرلەر شۇ چاغدىكىگە ئوخشاپ تۇرات-

تى ، لېكىن ئۇ چاغدا بۇنداق سازلىق يوق ئىدى . سازلىقنىڭ چۆرىسى يېكەنلىك ، ئوتتۇرىسى قومۇشلۇق بولۇپ ، خېلىلا چوڭ ئىدى . تايۇق بۇ تەرەپتىكى تاغلارغا كېلىپ باقمىغان ، كۆنچىققان-بەگ سىڭگىر تېغىغا كەلگەن بولسىمۇ ، سۆگەتتاغ ، شىڭدى تە-رەپكە كەلمىگەن . شۇڭا ئۇلار ئومىقىنىڭ باشلاپ مېڭىشىغا تايىناتتى .

— ئاتام بىلەن ماڭغاندا چارىدىن ئۇدۇل دىلپارغا بېرىپ ، ئۇ يەردىن سۆگەتتاغ ئېغىزىغا بارغاندۇق . دىلپارنىڭ نېرىسىدا كۆز-چى دەرياسىنىڭ قۇرۇق ئىزى بار ، ئەمما بۇ يەردە سازلىق يوق ئىدى ، — دېدى ئوماق ئەتراپقا قاراپ ، ئىلاجسىز قالغاندەك بىر هالەتتە .

— مېڭىپ باقمايلىمۇ ، — دېدى تايۇق .

ئوماق ئۈنتىك :

— ياق ، بولمايدۇ . بۇ يەرنىڭ قۇملىرى سىغىزدەك ، سازلىق-نىڭ تېگى لايلا . كىرسەك پېتىپ قالارمىزمىكىن ، — دېدى .

— مەن كىرىپ باقاي ، — دېدى كۆنچىققانبەگنىڭ چاكار ئورنىدىكى ئادىمى .

ئۇنىڭ ئىسمى تېپىق بولۇپ ، ئاتىسى جاهانبەگنىڭ ئۇۋچىسى ئىدى . ئۇمۇ ئاتىسىدىن ئوۋچىلىقنى ئۆگەنگەنىدى . ئاتىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ، ياش تۇرۇپلا جاهانبەگنىڭ ئوۋچىسى بولغان . جاهانبەگ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ، كۆنچىققانبەگنىڭ يېنىدا قال-غانىدى . كۆنچىققانبەگ بۇ قېتىم ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭغانىدى .

تېپىق ئېتىنى سازلىققا سىلىشقا دېۋىتىپ تۇرغاندا ، يىقىنلا يەردىن :

— كىرمە ! بولمايدۇ ! — دېگەن قاتتىق بىر ئاۋاز ئاڭلاندى .

هەممىسى شۇ تەرەپكە قارىدى . سازلىقنىڭ قىرىدىكى ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ يېنىدا ئىككى ئاتلىق كىشى بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتاتتى . بۇ ئىككى ئاتلىقنىڭ بىرى ئەللىك ياش ئەتراپىدا ،

يەنە بىرى ياش يىگىت ئىدى .

— ۋوي ، بىزنىڭ بەگكەنغۇ ، نەگە ماڭغانىدىڭلار ؟ — چوڭ ياشتىكىسى گەپ قىلغاچ ئاتتىن چۈشۈپ ، كۈنچىققانبەگ ، ئۇماق ، تايۇقلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ ئۆزىنى ، يېنىدىكى يىگىتنى تونۇشتۇردى .

— ۋوي - ۋوي ، سەن يېگىسۇلۇق ھەلىقى تەلەي كېيىك ئوخشىمامسەن ، بىز سىڭگىر تېغىغا ئوۋغا ماڭغان ، بۇ سازلىقتا دۈچ كېلىپ قالدۇق ، — دېدى كۈنچىققانبەگ ھەم ھەمراھلىرىنى تونۇشتۇردى .

تەلەي كېيىك بۇ يەرنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى :

— ئەسلىدە دىلپارنىڭ ئۇدۇلىدا سازلىق بولۇپ ، بۇ يەردە يوق ئىدى . يىگىرمە نەچچە يىل بولدى ، بۇ سازلىق پەيدا بولۇپ قالدى ، سازلىق ئانچە تېرەن بولمىسىمۇ ، تېگى بەك بوش ، كىرگەنلا نەرسە پېتىپ قېلىپ چىقالمايدۇ . سازلىقنى ئايلىنىپ تۆۋەنگە مېڭىپ تىمەنپۇدىن ئۆتۈپ تاغقا قاراپ ماڭساڭلار بولىدۇ ، بىز شۇ تەرەپتىن كەلدۇق ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگلەر تۆۋەنلەپ مېڭىپ تېمەنپۇ بىلەن دىلپار ئارىلىقىدا كۆنچى دەرياسىنىڭ بۇرۇنقى قىنى — قۇمدەريادىن ئۆتتى . دەريادا سۇ بار چاغدا ئىككى قاسناق كۆكۈلمەيدان ئىدى ، مەھەللە ، ئوتلاقلار ، چاتقاللىقلار كۆپ ئىدى . دەريا ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ يۇقىرى تەرەپتە ئاقىدىغان بولغاندىن كېيىن ، بۇ تەرەپلەر چۆلدەرەپ قالدى ، كىشىلەر كۆچۈپ كېتىپ مەھەللىلەر ئادەمسىز قالدى . ئۇلار يېڭى دەرياغا بارغۇچە ئۇزۇن - ئۇزۇن چاتقاللىقتىن باشقا بىرەر ئوتلاق ، توغراقلىق كۆرمىدى . ئاندا - ساندا شىۋاق ، قامغاق ، يۇلغۇن ، سايغان قومۇش ئۇچرىدى . ئارىلاپ قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدا ئىككى - ئۈچ ئۆيلۈك ئوتاقلار كۆرۈنسىمۇ ، ئادەم يوق ئىدى . ئۇلار چۈشتىن قايرىلغاندا كۆنچى دەرياسىنىڭ يېڭى ئېقىنىدىن ئۆتتى . دەريا سۆگەتتاغ ئېغىزىغا ئۇدۇل بىر يەردە ئۈچ - تۆت تارامغا بۆلۈنۈپ كەتكەچكە ، ئېقىنىدا سۇ ئاز ئىدى ،

ئاران ئاتنىڭ تىزىغا كېلەتتى . كونا ـ يېڭى بولۇپ بەش ئېغىندىن ئۆتۈپ يۇقىرىلاپ مېڭىپ شىڭدى تاغ ئېغىزىغا كەلگەندە كۈن پاتتى . بۇ يەردە مەخسۇس چارۋىچىلىق قىلىپ ، قوشۇمچە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئوندەك ئۆيلۈك كىشى تاغ ئارىلىرىدا تارقاق ياشايتتى . ئارىلاپ كۆنچى دەرياسى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كۆللەردىن بېلىق تۇتۇپ يەيتتى . بۇ يەردىكى كىشىلەر كۇنچىققانبەگ بىلەن ئايۇقنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . ئوماق سۆگەتتاغ ئېغىزىدىكى سۆگەتبۇلاقتىكى چېغىدا بۇ تەرەپكە ئوۋغا كېلىپ يۈرۈپ بەزىلەر بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدى . ئۇلارغا شۇلار ئىچىدىكى تاھىرتاغ دېگەن كىشى ئۇچرىشىپ قالدى . «تاغ» ئۇنىڭغا ئاتىسىدىن مىراس قالغان لەقەم . ئۇنىڭ ئاتىسى شىڭدى ، موخى ، سىڭگىر تاغلىرى ئارىلىرىدا ئاساسەن ئوۋچىلىق بىلەن ئۆتكەن ئادەم ئىدى . تاھىر ئاتىسىنىڭ يولىنى تۇتۇپ ئوۋچىلىقنى قولدىن بەرمىگەن بولسىمۇ ، قوشۇمچە چارۋا ـ مال قىلىۋالدى . ماللىرىنى بىر جىراغا سولاپ قويۇپ يىللاپ يوقلاپ قويمايتتى . ئوماقنىڭ نەزىرىدە بۇ تاغ رايونىدا ئۇ بىلمەيدىغان ، تاپىنى تەگمىگەن جاي يوق ئىدى . ئوماق ئۇنىڭغا كۇنچىققانبەگ بىلەن ئايۇقنى تونۇشتۇردى .

— ئومارەك ، ئومارەك①، ئاڭلىغان ، كۆرۈشمەپتىكەنمىز ، — تاھىرتاغ كۇنچىققانبەگنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئەھۋال سوراپ بولۇپ ئايۇققا قاراپ ، — ئەسلى قالۇچىلار مەھەللىسىدىنغۇ دەيمەن ، — دېدى .

كۇنچىققانبەگ تاھىر تاغدىن سورىدى :

— بىلىدىكەنسەن ؟

— ئوتتۇز يىلنىڭ ئالدىدا يولۇمدىن ئېزىپ قېلىپ بۇلاقكۆلگە بېرىپ قالغىنىمدا ، قالاچ قاناقا بىلەن مۇشۇ ئايۇق ماڭا يار ـ يۆلەك بولغان ، چىرايى ئېسىمدە قاپتىكەن ، — تاھىر تاغ ئۇلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى ، — كەچ كىرەي دەپ قالدى ، يۈرۈڭلار ، بىزنىڭ ئۆيگە بارايلى .

① ئومارەك — مۇبارەك .

كۇنچىققانبەگلەر تۇزۇت قىلماي ئۇنىڭ ئۆيىگە ماڭدى. ئۇلار بىر دۇمبەلدىن ئۆتۈپ بۇك قارىياغاچلىق بىر جىرانىڭ ئاغزىغا كېلىپ قالدى. تاغ يامزىلىدا تاش، كېسەك ئارىلاش ياسالغان پاكار بىر ئۆي كۆرۈندى. تاھىرتاغنىڭ ئۆيى شۇ ئىدى. پەستە شىرىلداپ ئازراق سۇ ئېقىپ تۇراتتى.

تاھىرتاغ ئائىلى بىلەن ئىككىلا جان بولۇپ، بالىسى يوق ئىدى. ئۇ مېھمانلارنى تاغ تېكىسىنىڭ گۆشى بىلەن مېھمان قىلدى. گۆشنىڭ سۇيىگە ئۇجۇل - جىگدە تالقىنى چېلىپ ئىچىشتى. تاماقتىن كېيىن تاھىرتاغ مېھمانلارغا تاغنىڭ ئەھۋالىنى، ئۇۋغا قايسى تاغقا بارسا بولىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. كۇنچىققانبەگلەر بىر كۈن ئېگىز - پەس بولۇپ يول ماڭغاچقا بەكلا چارچىغاندى، تاغ تېكىسى گۆشىنىڭ شورپىسى ئۇلارنى ئەزدى چېغى، يېتىپ ئانچە ئۆتمەي ئۇ ئۇنداق، بۇ بۇنداق خورەككە چۈشۈپ كەتتى.

ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئۇلار تالاغا چىقىپ، تاغنىڭ سەھەر مەنزىرىسىنى زوق بىلەن تاماشا قىلدى. مۇشۇ مەزگىلدە ئابدالنىڭ ئەتىگەنلىك ھاۋاسى خېلى ئىللىق بولۇپ كىشىگە خۇشياقىدۇ، لېكىن تاغ ھاۋاسىدا ئۇلار سالقىندىغىلى تۇردى. شۇنداقتىمۇ ئۇلارغا خۇشپېقىۋاتقاندەك تۇيۇلماقتا.

كۇنچىققانبەگ بۇك قارىياغاچلىق تار بىر جىرانى كۆرسىتىپ تاھىرتاغدىن:

— ئاۋۇ جىرا بىلەن ماڭساق نەگە چىقىمىز، جىلغىدا ئوۋلىغۇدەك ئىلۋەسۇنلار بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

تاھىرتاغ جىراغا بىر خىل ئەيمەنگەندەك ھالەتتە قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— بۇ جىرانىڭ ئىسمى ئۆڭكۈرتوقاي. مەن كىرىپ باقمىدىم. ئاتامنىڭ ئېيتىشىچە، ئىچى چوڭ، بەك قورقۇنچلۇق ئوخشايدۇ. كېچە - كۈندۈز ھەر خىل ھۇۋلىغان، ھۆركىرىگەن، ۋارقىرىغان، چىرقىرىغان، يەنە بوم - ئىنچىكە ئىسقىرتقاندەك ئاۋازلار ئاڭلە-

نىپ تۇرىدىكەن. ئاتام بىر كۈنى جىراغا كىرىپ قويۇپ، قورقۇپ كېتىپ ئاران يېنىپ چىقىۋالغانىكەن. بوۋىلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۆڭكۈرتوقاي جىن - ئالۋاستىلارنىڭ ئۇۋىسىمىش. توقايغا كىرىپ قالغان ئادەمگە جىن - ئالۋاستىلار كېيىك، جەرەن، توشقان، ھەتتا بۆرە، يولۋاس شەكلىدە كۆرۈنەرمىش، ئۇلارنى ئاتقان ئادەمنىڭ ئوق ئۈزگەن قولى تۇتماس، چېنىگەندە قىسقان كۆزى شۇ قىسىلغانچە ئېچىلماس بولۇپ قالارمىش…

كۈنچىققانبەگ جىرانىڭ بۈك قارىياغاچلىق ئاغزىغا قورققان تەرزدە قاراپ:

— راست شۇنداق تىلسىملىق جىرامىكەن؟ — دەپ سورىدى.

ئۇزايىدىن بەگ جىرانىڭ تىلسىملىق جىرالىقىغا ئىشەنگەندى.

ئوماق:

— ياپىر، ئادەمنىڭ قورققۇسى كەلگۈدەك ئىكەن، ئەجەب بىر سىرلىق جىراكىنە بۇ، — دېدى.

كېيىدىن قارىغاندا ئوماقمۇ ئۆڭكۈرتوقاينىڭ سىرلىق، تىلسىملىقىغا ئىشىنىپ قالغانىدى.

گەپلىرىدىن ئايانكى، كۈنچىققانبەگمۇ، ئوماقمۇ ئۆڭكۈرتوقاينىڭ تىلسىملىقىغا، جىن - ئالۋاستىلار ئۇۋىسىلىقىغا ئىشىنىپ قالغانىدى، ئەمما تايۇق ئىشەنمىدى.

— بىر چاغلاردا، — دېدى تايۇق گەپنى يىراقتىن باشلاپ، — قالاچ قاناقا بىرنەچچەيلەن مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان بۈك قارىياغاچلىق بىر جىلغىغا كىرىپ قالغىنىنى، جىلغىدا تۈرلۈك ھايۋاننىڭكىگە ئوخشاش ئاۋازلارنىڭ ئاڭلىنىپ تۇرىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ سەۋەبىنى، تاغنىڭ تىك، سىلىق جايلىرىدا ھەر خىل سىزىق، ئادەم، ھايۋانغا ئوخشايدىغان رەسىملەرنى كۆرگەنلىكىنى دەپ بەرگەن.

— ھەر خىل ئاۋازلار نېمىنىڭ ئاۋازىكەن، — كۈنچىققانبەگ تايۇقنىڭ گېپىگە ئىشەنمىگەندەك سورىدى، — قالاچ قاناقا ئۇ

توغرىدا ئېنىق بىرنېمە دېمىدىمۇ ؟

— دېدى ، ئۇ ئاۋازلارنىڭ قانداق ئاۋازلىقى توغرىسىدا ئېنىق چۈشەندۈرگەن ، — تايۇق قەتئىي نىيەتكە كېلىپ يەنە مۇنداق دېدى ، — كىرىپ كۆرۈپ باقايلى .

تايۇق سۆزلەپ بەرگەن قالاچ قاناقانىڭ قارىياغاچلىق جىرا توغرىسىدىكى گېپىنى ئاڭلاپ ، ئۇماق ئۆڭكۈرتوقايغا ، ئۇنىڭ سىر-رىغا قىزىقىپ قالدى . بولۇپمۇ ھەر خىل سىرلىق ، رەسىملەرنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ : «قاناقا دائىم دەيدىغان ئەجدادلار ئىزى بۇ يەردىمۇ بار ئوخشىمامدۇ » دېگەن خىيال ئۇنىڭ كاللىسىدا زىل قوڭغۇراق-تەك نازۇك ، ئەمما جاراڭلىق ئەكس سادا بەردى .

— قالاچ قاناقا ئۇنداق دېگەن بولسا ، نېمىلا بولسۇن كىرىپ كۆرۈپ باقايلى ، — دېدى ئۇ ، كۇنچىققانبەگكە .

كۇنچىققانبەگ يەنىلا دېلىغۇللۇقتا ئىدى . «جىلغىدا جىن - ئالۋاستىلار بولمىسا ، ئۇنداق ھەر خىل ئاۋازلار نەدىن كېلىدۇ » دەپ ئويلايتتى . ئۇ : «ئۇماق بىلەن تايۇق جىلغىغا كىرەيلى ، دەپ تۇرغان يەردە ، مەن قورقۇپ كىرمەيلى دېسەم ، بۇ ئىككىسى ئېغىز ئاچمىسىمۇ ، تالىشقۇل بىلەن ئۇجۇلخاندەكلەر مېنى قورقۇنچاق… ئۇنداق ، بۇنداق دەپ بىرنېمىلەرگە ئوخشىتىۋېتىدۇ . بوپۇ بېرىمەن ئۇلارغا ، مېنى يۇرت بېگى دەپ قاراپ تۇرامدا… » كۇنچىققانبەگ ئىچىدە شۇلارنى ئويلاپ ، مېيىقىدا كۇلۇپ :

— بوپتۇ كىرسەك كىرەيلى ، — دېدى ، ئىچىدە يەنە : «بۇلار نېمە كۆرسە مەنمۇ شۇنى كۆرمەمدىمەن» دېدى .

ئۇلار ئاتلىرىغا مىنىپ جىراغا قاراپ يول ئېلىشتى . ھەممى-نىڭ ئالدىدا تايۇق ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئۇماق ، كۇنچىققانبەگ ، تېپىق ، ئەڭ كەينىدىن تاھىرتاغ ماڭدى . توقايلىقتىكى قارىياغاچلار بۈككىدە بولۇپ ، شاخلىرى بىر - بىرىگە كىرىشىپ كەتكەنىدى . پەس شاخلار ئاتلىق مېڭىشقا بەك كاشىلا قىلدى ، ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە ماڭماي بولمىدى . چاتقاللىقنىڭ زىچلىقىدىن پىيادە مېڭىشمۇ ئاسان بولمىدى .

— تاھىرباي ، — تايۇق كېتىۋېتىپ ئۇنىنى قويۇپ بېرىپ گەپ قىلدى ، — سەن مۇشۇ تاغدا بىرەر ئۇۋچىنىڭ قولى تۇتماس ، كۆزى ئېچىلماس بولۇپ قالغىنىنى كۆردۈڭمۇ ؟

— ياق ، كۆرمىدىم .

— پالانى يەردىكى پۇستانى شۇنداق بولۇپ قاپتۇ ، دەپ ئاڭلىغانسەن ؟

— بۇنداق ئېنىق گەپنى ئاڭلىمىدىم .

— جىن - ئالۋاستى بار ، دەپ بۇ جىلغىغا ھېچكىم كىرمىسە، يەنە كىم نېمە بولماقچى ؟ ! ھەممىسى مىش - مىش گەپ دەپ قاناقا راست دەپتىكەن .

تايۇق بۇ گەپنى ئۆزىگە ئۆزى سۆزلىگەندەك پەس ئۇندە ئېيتقانىدى ، ئۇماق بىلەن كۇنچىققانبەگ ئاران ئاڭلىدى .

ئۇلار جىلغىغا ئىچكىرىلەپ خېلى ماڭغاندىن كېيىن ، جىلغا كېڭىيىپ ، بىر تەرىپى يانتۇ ، يەنە بىر تەرىپى تىك تاغ بىر يەرگە چىقىپ قالدى . تاغنىڭ تىك تەرىپىدىكى چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشىمايدىغان سانسىز كامارلار جىن - ئالۋاستىلارنىڭ ئاغزىدەك سۈرلۈك كۆرۈنەتتى . بەزى كامارلار ئادەم بېشى پاتقۇچىلىك بولسا ، بەزىلىرى قوي پاتقۇدەك ، يەنە بەزىلىرى ئات ، كالا پاتقۇدەك چوڭلۇقتا ئىدى ، ئىچى قاپقارا كۆرۈنەتتى . كۇنچىققانبەگ ، تېپىق ، تاھىر تاغلارغا ئاشۇ قارا كامارلاردىن ھېلىلا جىن - ئالۋاستىلار سۈرەن سېلىپ چىقىدىغاندەك تۇيۇلۇپ ، يۈرەكلىرى تېز - تېز سوقۇپ ، كامارلاردىن كۆزىنى ئۈزمەي ماڭماقتا ئىدى .

— قاناقانىڭ ئېيتىشىچە ، — تىك قىيالىقتىكى كامارلارنى كۆرۈپ قاناقانىڭ شۇ ھەقتىكى ئېيتقانلىرى تايۇقنىڭ ئېسىگە كەچكەن چېغى ، كامار توغرىسىدا گەپ قىلىپ ماڭدى ، — تاغدىكى كامارلار شامال ، بورانىنىڭ يالىشىدىن پەيدا بولغانىكەن . قاراڭلار ، ئاۋۇ يانتۇ تەرەپتە نېمىشقا كامار يوق ، نېمىشقا كامارلارنىڭ ھەممىسى ماۋۇ تىك تەرەپتە ؟ شامال يانتۇ تەرەپكە قاتتىق ئۇرۇلماي ، سىيپاپ ئۆتۈپ كېتىدۇ ، ماۋۇ تىك تەرەپكە بولسا ئادەتتىكى شامال-

مۇ بوراندەك قاتتىق تېگىدۇ. شامالنىڭ بوش، قاتتىقلىقىغا قاراپ كامارلاردىن ھەر خىل ئاۋازلار چىقىدىكەن. بۇ ئاۋازلار بوراننىڭ توقايلىقتىكى شار - شۇرىغا قوشۇلۇپ تېخىمۇ سۇرلۇكلىشىپ كېتىدىكەن. بۇ جىلغىدا ئىلۋەسۇنلاردىن باشقا ھېچقانداق يىرتقۇ ھايۋان يوق ئىكەن...

جىلغىغا ئىچكىرىلىگەنسېرى كۆرۈنۈشلەرنىڭ قاناقانىڭ ئېيتىپ بەرگەنلىرىگە ئوخشاپ قېلىۋاتقىنىغا قاراپ، تايۇق: «قاناقا ئېيتقان جىلغا مۇشۇ ئىكەن» دەپ جەزملەشتۇرگەندى.

مۇشۇنداق پىيادە بىر قەدەم - بىر قەدەمدىن ماڭسا جىلغىنىڭ ئۇ بېشىغا قاچان چىقىپ بولىدۇ، جىلغىنىڭ ئۇ بېشى نەدە؟ ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ يانتۇ تاغ تەرەپ بىلەن ماڭماقچى بولدى. ئازراق مېڭىۋىدى، چوڭ دەرەخلەر شالاڭلاپ، چاتقاللىق بوگلۇككە ھەم بىر چىغىر يولغا چىقىپ قالدى. ئوماق يولغا قاراپلا:

— ئىلۋەسۇنلارنىڭ يولى ئىكەن، باش تەرەپتە بولاق بار ئوخشايدۇ، — دېدى.

— بىرەر ئىلۋەسۇنمۇ كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ — كۇنچىققانبەگ كېتىۋېتىپ سورىدى. كۇنچىققانبەگنىڭ گېپىگە ئوماق جاۋاب بەردى:

— تاغ ئىلۋەسۇنلىرى بەك سەگەك كېلىدۇ. بەش - ئالتە ئادەمنىڭ ئاتلىق پاراڭلىشىپ كېتىۋاتقىنىنى سەزمەي قالامدۇ. بەلكى بىز جىلغىغا كىرگەندىلا بىر - بىرىگە شەپە بېرىشىپ، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ بولغاندۇ.

ئۇلار گەپ بىلەن بولۇپ يانتۇ تاغنىڭ بىردىنلا تىكلەشكەن يېرىگە كېلىپ قالدى. چىغىر يول يارنىڭ تۇۋىنى ياقىلاپ ئۆتەتتى. ئۇلار يار ئاستىغا كەلگەندە تاغنىڭ كەسكەندەك تەكشى، سىلىقلىقىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى.

— قاراڭلار! ئاۋۇ نېمە سىزىقلار؟ — تايۇق يارغا بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغىنىچە ھەمراھلىرىدىن سورىدى.

تىك يارنىڭ ئوتتۇرىدا — ئۈچ ئادەم بويى ئېگىزلىكتە گاھى

يېرى ئېنىق ، گاھى يېرى تۇتۇق ھەر خىل شەكىلدىكى سىزىقلار تۇراتتى . ئۇلار ئاتتا ئۆرە تۇرۇپ قاراپ باقماقچى بولۇشتى . ئاتلار مۇدۇرۇپ جىم تۇرۇپ بەرمىگەچكە ، تاھىرتاغ بىلەن توختاق ئۈچ ئاتنىڭ بېشىنى يېقىن قىلىپ تىزگىنلىرىنى جاۋغىيىنىڭ يېنىدىن تۇتۇپ تۇردى . كۈنچىققانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلار ئاتتا ئۆرە بولۇپ بىر - بىرىنىڭ مۈرىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، يار تاشتىكى سىزىقلارغا قارىدى . ئۇلار زەن سېلىپ قارىغانسېرى سىزىقلار مەلۇم شەكىلدە خېلى ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى . ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا قانداقتۇر بىر خىل ھايۋانلار قېچىپ كېتىۋاتقان ، ئارقىسىدىن يەنە بىرنەچچە ھايۋان قوغلاۋاتقاندەك ؛ تاغ تېكىسىگە ئوخشايدىغان ئۇزۇن ، ئەگرى مۈڭگۈزلۈك ھايۋانلار ئۇسۇشۇۋاتقان ، بىر - بىرىگە چېتىلغان تۆگىلەرنى ئېشەك مىنگەن ئادەم يېتىلەپ كېتىۋاتقاندەك ، يەنە ئابداللىقلارنىڭ ئوقى ئۇزۇن ، چاقى ئېگىز ، چاقىنىڭ ئۇلتىڭى[1] ئىنچىكە ھارۋىسىغا ئوخشايدىغان كۆرۈنۈشلەر نامايان بولۇپ ، ئۇلارنى ھەيران قالدۇردى . كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئاتتىن چۈشۈپ كەتتى . ئوماقنىڭ كاللىسىغا بىر خىيال كەچتى چېغى ، توختاققا :

— سەنمۇ ئوبدان كۆرۈۋال ، — دېدى .

توختاقنىڭ ئېتىنى تېپىق تۇتۇپ تۇردى . ئوماق توختاق بىلەن كۆرۈنۈشلەرگە قايتىدىن سىنچىلاپ قارىدى . ھەر خىل شەكىل ، كۆرۈنۈشلۈك سىزىقلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئون ئىككى غۇلاچ ، كەڭلىكى تۆت غۇلاچچە كېلىدىغان دائىرىدە ئىدى . ئوماق سىنچى كۆزى بىلەن تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ قاراپ ، سىزىقلارنىڭ تۇتاش بولماي ، چېكىتتەك ئۇزۇك - ئۇزۇك ئىكەنلىكىنى ، بىر نەرسىدە چېكىپ ئىز چىقارغانلىقىنى پەرق ئەتتى .

خېلى كۆپ شەكىللەرنىڭ نېمىنىڭ كۆرۈنۈشى ئىكەنلىكىنى ھېچقايسىسى بىلەلمىدى .

— قىزىق ئىش ، — دېدى كۈنچىققانبەگ تىك يار بويىدىن

---

① ئۇلتاڭ — ھارۋا چاقىنىڭ چەمبەر كۆتىكى .

يىراقلاپ كېتىۋېتىپ، — ئادەمزات ياشىمىغان جىلغىدىكى بۇ كۆرۈنۈشلەر قانداق پەيدا بولۇپ قالدۇ، تاھىرتاغنىڭ ئاتىسى ئېيتقاندەك، بۇ تىلسىم جىلغا ئوخشايدۇ.

كۆنچىققانبەگنىڭ گېپىنى تەستىقلىغاندەك بىردىنلا شامال چىقىپ، ئىسقىرتقانغىمۇ، بۆرىنىڭ ھۇۋلىشىغىمۇ، قانداقتۇر بىرنىمىلەرنىڭ چىرقىرىغىنىغىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان ھەر خىل ئاۋازلار دەرەخ شاخلىرىنىڭ شار - شۇرى بىلەن قوشۇلۇپ جىلغا ئىچىنى سۈرلۈكلەشتۈرۈۋەتتى.

— قانداق قىلىمىز؟ چاتاق بولىدىغان بولدى، — دېدى تاھىر تاغ.

— تايۇقنىڭ بايىقى گېپىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ، قالاچ قاناقا بۇ ئاۋازلارنىڭ سىرىنى بۇرۇنلا بىلىپ بوپتىكەن. بولمىسا نېمىشقا شامال چىقماستا بۇ ئاۋازلار يوق؟ — ئوماق ئۇنىنى سەل قاتتىق چىقىرىپ يەنە مۇنداق دېدى: — مەن سۆگەتتاغ ئەتراپىدىمۇ مۇشۇنداق كامارلار بارلىكى جايدا ھەر خىل ئاۋازلارنى كۆپ ئاڭلىغان. تاغلىقلارغا بۇ ھېچقانداق سىر ئەمەس.

ئوماقنىڭ گېپىدىن كۆنچىققانبەگ خىجىل بولدى بولغاي:

— بۇ ئاۋازلار ئاشۇ كامارلاردىن چىققانمىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— كىچىك چاغلىرىمىزدا لايدا ياساپ پۈۋلەپ ئوينايدىغان بالىمانىنى ئويلايلى، تۆشۈكى كىچىك بولسا ئاۋاز ئىنچىكە، تۆشۈكى يوغان بولسا ئاۋاز بوم چىقىدۇ، — دېدى ئوماق. تايۇق ئوماقنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلەپ:

— ئوماق دەل كەلتۈرۈپ ئېيتتى: بالىمانىنىڭ تېگىدىنمۇ تۆشۈك ئاچساق، پۈۋلىگەندىكى يەل ئۇ تۆشۈكتىن چىقىپ كېتىپ قانچە پۈۋلىسىمۇ ئاۋاز چىقمايدۇ. ماۋۇ كامارلارمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش. ئۇنىڭ ئۇ تەرىپىدە يەنە بىر ئاغزى بولسا، ئۇرۇلغان شامال شۇ ئاغزىدىن چىقىپ كېتىپ، كاماردىن ھۇۋلىغاندەك بىر خىللا ئاۋاز چىقىدىكەن، بۇنى ماڭا قالاچ قاناقا دەپ بەرگەن، — دېدى.

«قالاچ قاناقانىڭ يېنىدا تۇرۇپ تەربىيىسىنى كۆپ ئالغان ماۋۇ ئىككىسىنىڭ بىلىدىغانلىرى مېنىڭكىدىن كۆپ ئىكەن . قاناقا ھېچبولمىسا بىر ـ ئىككى يىل تۇرۇپ بەرگەن بولسا ، جىق نەرسىنى ئۆگىنىۋالاركەنمەن» دەپ كۇنچىققانبەگ ئىچىدە ئەپسۇسلاندى ، قاناقانى ئەسلەپ ، ئارمىنىنى يېدى .

شۇ تاپتا قالاچ قاناقانىڭ ئەجدادلار ، ئەجدادلار ئىزى ، ئۇ ئىزلارنى ئوغۇللىرىنىڭ تاپىدىغانلىقى توغرىسىدىكى گەپلىرى ئۇ-ماقنىڭ قۇلىقى تۈۋىدە يەنە جاراڭلاپ ئەكس سادا بەرمەكتە ئىدى . ئوماق قىيا تاشتىكى ھەر خىل كۆرۈنۈشلۈك سىزىق ئىزلىرىنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە قاناقادىن باشقا ھېچكىمگە ئۇچرىماي ئۆزلىرىگە ئۇچرىشىنىمۇ ، قاناقانىڭ روھى بېشارەت قىلغان خاسىيەتلىك ئىش-مىكىن ، دەپ ئويلىدى . ئويلىغانچە شۇنداق بولۇپ قالىدىغانلىقىغا ئىشىنىشكە باشلىدى . توختاقنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلگى-نىدىن بەك خۇش ئىدى . ئوماق ئوغلىغا قاراپ :

— توختاق ، ماۋۇ سىزىقچىلار بار قىيالىقنى ، جىلغىنى ، ئەتراپىنى ، جىلغىنىڭ كىرىش ـ چىقىش ئېغىزىنى ئوبدان كۆرۈ-ۋال . كېيىنكى كۈنلەردە ئۇكىلىرىڭنى باشلاپ كېلىپمۇ قا-لارسەن ، — دېدى .

بۇ جىلغىدا ھېچقانداق بىر مال ئوۋلىيالمىغان بولسىمۇ ، قىيا تاشتىكى كۆرۈنۈشلەرنى ئۇچرىتىپ قېلىشىنىڭ ئۆزىلا ئوماق ئۈچۈن ئەڭ زور ، ئەھمىيەتلىك ئوۋلۇق غەنىيمەت ئىدى . ئۇ قايتىپ بېرىپلا بۇ يەردە كۆرگەنلىرىنى تۈمۈر بىلەن ئۆردەككە سۆزلەپ بەرمەكچى بولدى . «قالاچ قاناقا ئېيتقاندەك ئۆردىكىم ھەقىقەتەن خىسلەتلىكتەك قىلىدۇ . ئۇنىڭدىكى ئەقىل ، پەم ـ پاراسەت چوڭ ئادەملەردىمۇ يوق» دەپ ئويلايتتى ئۇ .

كۇنچىققانبەگلەر ئەسلىدىكى مەنزىلىنى كۆزلەپ جىلغىدىن چىقىپلا سىڭگىر تېغىغا يۈرۈپ كېتىشتى . ئوماق كېتىۋاتاتتىيۇ ، خىيالى ئۆڭكۈر توقايدىكى ھېلىقى قىيالىقتا ئىدى .

5

— تۆمۈر ، ئۇكاك قېنى؟
— كېمە ئۈزۈشۈپ ئوينايمىز دەپ باللار بىلەن دەريا تەرەپكە كەتتى.
— نېمە دەيسەن ، ئۇ تېخى كېمىدە ئولتۇرۇشنىمۇ بىلـمىسە؟! — تۆمۈرنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئايقۇتنىڭ بېشىدىن تۈتۈن چىققاندەك بولدى.
يېڭى يۇرتچاپقان كېمە ئۈزگۈدەك دەريا ، كۆللەردىن يىراق بولغاچقا ، ئۇردەك ھازىرغىچە كېمىدە ئولتۇرۇپ سۇغا كىرىپ باقمىغانىدى. «باللارنى دوراپ سۇغا كىرىپ قالسا...» ئايقۇت خىيالىنىڭ ئاخىرىنى ئويلاشتىن قورقتى، يۈرىكى ئاغدى، يېپى ئەڭشەلمىگەن لەگلەكتەك بايىلا تۆمۈر بىلەن ئېتىزلىقتىن كېلىپ لاشىڭغا باغلاپ قويغان ئاتنى مىندى ـ دە، ئاتقا قامچا ئۇرۇپ دەريا تەرەپكە قۇيۇندەك چېپىپ كەتتى. ئانىسىنىڭ جىددىيلىشىپ كەتـكىنىدىن تۆمـۈرمۇ تۇرالـماي قالـدى. ئۇمۇ ئېتـىنى يېشىپ مىندى ـ دە، قامچىنى كۆتۈرۈشكە ئۈيدىن ئايسۇلۇ چىقتى.
— نەگە بارىسەن، ئانام قېنى؟
— دەريا تەرەپكە... ئۇردەك ...— تۆمۈرنىڭ دېگىنى شۇ بولدى، باشقا گەپ قىلماي ئاتقا قامچا ئۇردى ـ دە، دەريا تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كەتتى.
ئايسۇلۇ نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي تېڭىرقاپلا قالـدى. «دەريا... ئۇردەك...» دېگەن سۆزنى ئېسىگە ئالدى ـ دە، ئۇنىمۇ جىددىيلىك باستى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن باراي دېسە ئات يوق ئىدى. بۇ يەردىكىلەر: «جىددىي لازىم بولۇپ قالسا» دەپ گاھىدا بىر ئاتنى ئېگەرلەپ ـ توقۇپ ئۆيى ئالدىدىكى لاشىڭغا باغلاپ قوياتتى. ئايسۇلۇ قوشنىسىنىڭ باغلاقلىق تۇرغان ئېتىنى يېشىپ ئۆزەڭگىگە پۇتىنى ئالدى ـ دە، ئاتنى قاتتىق دېۋىتىپ تۆمۈرنىڭ كەينىدىن

ئۆچقاندەك چاپتۇرۇپ كەتتى .
ئايقۇت دەريا بويىغا كەلگەندە باللار دەريانىڭ بىقىنىدىكى تار ، سوزۇق كۆلدە كىمە تايىشىپ ئويناپ يۈرەتتى . لوپلۇقلار باللىرىنىڭ كىچىكىدىن باشلاپ كىمە تاياشنى ئۆگىنىشكە بەك كۆڭۈل بۆلىدۇ . باللىرىغا بىر يېرىم غولاچچە ئۇزۇنلۇقتا كىمە چېپىپ بېرىپ ، كۆل ياقىلىرىدا تايىتىپ ئۆگىتىدۇ . ئون نەچچە بالا كۆلدە بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئويناپ يۈرەتتى ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۆردەك كۆرۈنمەيتتى . ئايقۇت ۋارقىراپ بىر بالىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ سورىدى :
— ئوسمان ، ئۆردەكنى كۆردۈڭمۇ ؟
ئوسمان ئاتلىق بالا پالاق تاياشتىن توختاپ ، كىمىدە ئۆرە تۇرۇپ قولى بىلەن كۆلنىڭ نېرىقى قېشىنى كۆرسىتىپ بىرنېمىلەر دېدى . ئايقۇت باللارنىڭ ۋارقىراشلىرى ئىچىدىن ئۇنىڭ : «... چىقىپ كەتتى» دېگىنىنىلا ئىلغا قىلالىدى . شۇ ئارىلىقتا تۆمۈر ، تۆمۈرنىڭ كەينىدىنلا ئايسۇلۇ يېتىپ كەلدى . ئايسۇلۇ ئاتتىن ئۆزىنى ئاتقاندەك چۈشۈپلا :
— ئۆردەك قېنىكەن ؟ ! — دەپ سورىدى .
— كۆلنىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ ، — ئايقۇت جىددىيلەشكىنىدىن ئاۋازى بوغۇلۇپ - بوغۇلۇپ چىقتى .
ئايسۇلۇ قىرغاققا يېقىنراقتىكى بىر بالىنى چاقىرىپ ئەكىلىپ ئۇنى كىمىدىن چۈشۈرۈپ ئۆزى چىقتى - دە ، پالاق ئۇرۇپ كۆلنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆزۈپ كەتتى . ئايقۇت ئايسۇلۇنىڭ كىمە تاياش ماھارىتىنى بىلەتتى . ئۇ بولاق كۆلدىكى چىغىدىلا كىمە تاياشتا خېلى - خېلى باللارنى يېڭىپ قوياتتى . ئايسۇلۇ يېكەنلىكنى يېرىپ كىرىپ كېتىپ بىر كەمدە كىملىك ئۈچ بالىنى ئالدىغا سېلىپ چىقىپ كەلدى . ئالدىدا كېلىۋاتقىنى ئۆردەك ئىدى . ئۇن بىر ياشلىق ئۆردەك كىمىدە ئۆرە تۇرۇۋېلىپ پالاقنى ھېلى ئوڭ يان ، ھېلى سول يان تەرىپىگە يۆتكەپ ئۈزۈپ كەلمەكتە ئىدى . قالغان ئىككى بالا ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا بەسلەشكەندەك پالاق ئۇراتـ

تى . ئۇلار ئۆردەكتىن بىرنەچچە ياش چوڭ بالىلار ئىدى . شۇنداق تۇرۇپ ، ئۇلار ھەرقانچە كۈچەپمۇ ئۆردەككە يېتەلمەيۋاتاتتى . ئايقۇت بالىلارنىڭ كېمىلىرى سوقۇلۇپ كېتىپ بىرەر ئىش چىقىپ قالارمۇ ، دېگەن ئەنسىرەشتە يۈرىكى سۇ تۇراتتى . ئەنسىرىگەندەك ئىش بولدى . سول ياندىكى بالىنىڭ كېمىسى ئۆردەكنىڭ كېمىسىگە ئۇرۇلۇپ كەتتى . بالا ئۆزىنى دەڭسىۋالغۇچە كېمە غايقاڭلاپ كېتىپ يېنىچە بولۇپ قالدى . بالا ئۆزىنى توختىتىۋالالماي سۇغا چۈشۈپ كېتىپ كېمىنىڭ ئاستىدا قالدى . ئايسۇلۇ دەرھال يېتىپ كېلىپ ، كېمىسىنى دۈم بولۇپ قالغان كېمىنىڭ يېنىدا توختىتىپ ، ھېلىقى كېمىنى ئوڭدا قىلماقچى بولدى . كېمىدە تۇرۇپ ئۇنداق قىلىش تەس ئىدى . يەنە بىر بالا سۇغا چۈشتى ، ئۆردەكمۇ چۈشتى . سۇ ئۆردەكنىڭ ئېڭىكىگە كەلدى . ئىككىسى كېمىنى ئوڭدا قىلماقچى بولۇۋاتقاندا ، ھېلىقى بالا ئايسۇلۇنىڭ كېمىسىنىڭ يېنىدىن بېشىنى سۇدىن چىقىرىپ ئۆرە بولدى . ئايسۇلۇ ئۇ بالىنى كېمىگە چىقىرىۋالدى . يەنە بىر بالا بىلەن ئۆردەك كېمىنى ئوڭدا قىلىپ قويۇپ ھېلىقى بالىنىڭ كېمىسىگە چىقىپ ، ھېچنېمە بولمىغاندەك ئىككىسى ئىككى ياندىن پالاق ئۇرۇپ ئايسۇلۇ بىلەن مۇسابىقىگە چۈشكەندەك ئۈزۈشۈپ يېرىقى قىرغاققا چىقىشتى .

ئىككى كېمە بىر ـ بىرىگە سوقۇلۇپ كەتكەندە ، ئايقۇت يۈرىكى يېرىلىپ كەتكۈدەك قورقۇپ كەتكەنىدى . چوڭ بالىنىڭ سۇغا چۈشۈپ كېتىپ ، ئۆردەكنىڭ كېمىدە سالماق ئولتۇرغىنىغا ، يەنە تېخى ئۆزىدىن چوڭ بالىنى قۇتۇلدۇرغىلى سۇغا چۈشكىنىگە قاراپ ھەيران قالدى : «ئۇ كېمە تاياشنى قاچان ئۆگىنىۋالغان بولغىيدى ؟» ئايقۇت ئۆزىدىن ئۆزى سورىدى .

ئۈچ بالىنىڭ كىيىملىرىدىن شۇرقىراپ سۇ ئېقىپ تۇراتتى . بۇ تېخى سۇغا چۈشىدىغان چاغ ئەمەس ئىدى . بالىلار تىترەپ ، كالپۇكلىرى كۆكىرىپ ، چىشلىرى كاسىلدىغىلى تۇردى . بۇنداق تۇرۇۋەرسە بالىلارنىڭ ئۆپكىسىگە سوغۇق ئۆتۈپ كېتەتتى . ئۇلارنىڭ چاپانلىرىنى سالدۇرۇپ ، ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ، تۆمۈرلەر چا-

پانلىرىنى ئۇلارغا كىيدۈردى، ئارقىسىغا مىنگەشتۈرۈپ مەھەللىگە ئېلىپ ماڭدى.

— سەن كىمە تاياشنى قاچان ئۆگىنىۋالغان؟ — ئايقۇت ئۆردەكنىڭ كىيىملىرىنى يەڭگۈشلەپ، يوتقان - كۆرپىگە چۇمكەپ بولۇپ سورىدى.

— چارىغا كەلگەندىن كېيىن.

— مۇشۇ بىر ھەپتىنىڭ ئىچىدە؟!

ئۆردەك جاۋاب ئورنىدا بېشىنى مىدىرلىتىپ قويدى.

ئايسۇلۇ ئىسسىقراق قىلىپ سۈتلۈك چاي ئېلىپ كەلدى. ئۆردەك يېرىم ئۆرە بولۇپ ئولتۇرۇپ چاينى ئىچىپ بولۇپ يەنە يۇركىلىپ ياتتى.

— سەن راستتىنلا ئۆردەككەنسەن، — دېدى ئايسۇلۇ كۈلۈپ.

— راستلا ئۆردەككەن بۇ. قارىنامدىغان جېنىغا باقماي ئادەم قۇتقۇزىمەن دەپ سۇغا سەكرەپ چۈشكىنىنى، — ئايقۇت ئۆردەكنىڭ پېشانىسىنى سىلاپ قويۇپ يەنە دېدى، — ھېلىمۇ كۆل تېيىز كەن، چوڭقۇر بولغان بولسا قانداق قىلاتتىڭ؟

ئۆردەك بىرنېمە دېگۈچە ئايسۇلۇ سۇدىن سۇزۇۋالغان بالىنىڭ ئانىسى ئۆيگە كىرگىنىچە:

— ۋاي ئۆرگىلەي، ۋاي ئۆرگىلەي، ئۆردەكتەك جېنى بىلەن مېنىڭ تۆگەمنى سۇدىن قۇتۇلدۇرماق بوپتۇ ئەمەسمۇ، بۇ ئالتۇن بالا، — دەپ سۆزلەپلا كەتتى.

— ئالتۇن دەيسىزغۇ، مېنىڭ بۇ ئۆردىكىمنى؟ — ئايقۇت ئايالغا چاقچاق قىلدى.

كىرگەن ئايال ئوماقلار چارىغا كەلگەن كۈنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىققان ئەزىمباقى دېگەن كىشىنىڭ خوتۇنى تولەمخان ئىدى.

— قولى ئالتۇن ئىكەن بۇ بالىكىزنىڭ. ھەممە چوڭ ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدىغان ئىش بۇنىڭ قولىدىن كېلىدىكەن ئەمەسمۇ، — تولەمخان ئۆردەكنىڭ بېشىغا كېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ھازىر مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى سىزنىڭ بۇ ئۆردىكى-

كۆزنى ئالتۇن بالا ، ئۆردەك ئالتۇن ، دەيدىغان بولدى .

ئايقۇت تۇلەمخاننىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى ، گەپنى توختىتىغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭدىن :

— ئۇنىڭ قايسى ئىشىنى دەيسىز ؟ — دەپ سورىدى .

— سىلەرگە دەپ كىرمەيدىما ، — تۇلەمخان ئۆردەككە قاراپ ، — ھەي ئۆردەك ، قىلغان ئىشىڭنى ئاتا ـ ئاناڭغا ئاقىلداپمۇ قويماپسەن ـ ھە ، بوپتۇ مەن دەپ بېرەي ، — ئۇ ئۆردەكنىڭ ئاياغ تەرىپىگە كېلىپ سۇپىدا ئولتۇرۇپ گەپنى باشلىدى . ئىش مۇنداق بولغانىدى .

ئۇماقلار يۆتكىلىپ كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى ئۆردەك مەھەللىدىكى بىرنەچچە بالا بىلەن ئويناۋېتىپ ئەزىمباقىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا بېرىپ قالدى . ئەزىمباقى ئۆيى ئالدىدا بىر ئەسكى پالاس ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ئېگەر چېپىۋاتاتتى . بالىلار ئولىشىپ كېلىپ ئۇنىڭ ئېگەر چاپقىنىغا قاراپ تۇرۇشتى . ئۆردەك يېڭى يۇرتچاپقاندا تۇلەك بوۋىنىڭ نەۋرىسى ھەكىمدىن ھەر خىل ياغاچ قاچا ـ قۇچا ، تەگنە ، شۇ قاتاردا ئېگەر چېپىشنى ئانچە ـ مۇنچە ئۆگىنىۋالغانىدى . ئەزىمباقى ئېگەرنىڭ چېپىلىپ بولغان بىر يېرىنى سىلىقلاۋاتقاندا ، ئاتالغا تېپىلىپ كېتىپ تىزىنى كېسىۋەتتى . ئاتالغا خېلى قاتتىق تەگكەن چېغى ، ئەزىمباقى تىزىنى قاماللاپ چىڭ تۇتقىنىچە ئاقساپ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى . ئۆردەك پالاستا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئاتالغا بىلەن ئېگەرنىڭ چېپىقسىز قالغان جايلىرىنى چېپىپ ، سىلىقلايدىغان جايى بولسا سىلىقلاپ بولۇپ ، ئاتالغىنى قويۇپ تۇرۇشىغا ئەزىمباقى ئۆيدىن چىقتى . قارىسا ئېگەرنىڭ چالا قالغان يېرى چېپىلىپ پەردازلىنىپ بولۇنغان . ئۇ بالىلاردىن ئېگەرنى كىم چاپقانلىقىنى سورىدى . بالىلار :

— ماۋۇ ، ماۋۇ يېڭى كەلدى ئۆردەك چاپتى ، — دەپ چۇرقىراشتى .

ئۆردەك ئىچىدە : «بىر يېرىنى بۇزۇپ قويغان ئوخشايمەن» دەپ قورقۇپ تۇراتتى ، ئەزىمباقى كېلىپ ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ

تۇرۇپ :
— ئۆزۈڭ كىچىك بولغىنىڭ بىلەن چوڭ ئادەمنىڭ ئىشىنى قىلىدىكەنسەن ، سەن ھەلىقى يېڭى كەلگەن ئوماقنىڭ بالىسىغۇ ـ ھە ، — دېدى .
ئۇ ئېگەرنى ئالىباي ئاقساقال بۇيرۇتقانىدى . ئاقساقال ئېگەرـ نى كۆرۈپ :
— ۋوي ، ئەزىمباقى ، سەن ئېگەرنى بۇنداق سىپتا چاپمايدـ تىڭ ، بۇ ئېگەرنى قالتىس چىرايلىق چېپىۋېتىپسەن ، — دېدى .
ئەزىمباقى بولغان ئىشنى سۆزلەپ بېرىپ ، ئاخىرىدا :
— مەھەللىمىزگە ئۆزى ئالتۇن ، قولى گۈل بىر بالا كېپتۇ ئەمەسمۇ ، — دېدى .
ئالىباي ئاقساقال قولىدىكى ئېگەرنى باشقىدىن ئۇيان ـ بۇيان ئايلاندۇرۇپ قاراپ كېتىپ :
— ۋوي ، ئوماقنىڭ ئۇ بىر ياشلىق بالىسى ئاشۇ ئۆردەكما ؟ ! راستىنلا قولى گۈل ، ئالتۇندەك بالا ئىكەنغۇ ، — دېدى .
بۇ گەپ بولۇنغاندا ، ئۇلارنىڭ يېنىدا يەتتە ـ سەككىز كىشى بار ئىدى . ئۇلار ئۆيلىرىدە ئۆردەكنىڭ تەرىپىنى قىلىپ كېتىشتى . ئۆردەكنىڭ : «قولى گۈل ، ئالتۇندەك بالا» ئىكەنلىكى توغرىسىدىـ كى تەرىپلەر شۇ كۈنىلا ئۆيدىن سىرتقا تاراپ ، پۈتۈن مەھەللىگە ئاڭلىنىپ بولغانىدى ، ئەمما بۇ گەپ تېخى ئۆردەكنىڭ ئۆيىدىكىـ لەرنىڭ قۇلىقىغا يەتمىگەنىدى .
تولەمخاننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ ھەيران قالغىنىچە بىر ـ بىرىگە قاراشتى ، ئاندىن تەڭلا يوتقانغا چۈمكىلىپ ياتقان ئۆردەككە قارىدى . ئۆردەك ھېچنېمە ئاڭلىمىغاندەك ، ھېچـ نېمە بىلمەيدىغاندەك ئۆز ھالى بىلەن قالغان قىياپەتتە جىممىدە ياتاتتى .
تولەمخان بالىسىنى سۆدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغىنىغا ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ۋە ئۆردەكلەرگە رەھمىتىنى ئېيتىپ :
— خوش ، ئۆردەك ئالتۇن ، — دەپ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈشىگە ،

ئىشكتىن سەككىز ـ توققۇز ياشلاردىكى بىر قىز كىردى .

— دۆلەت ، كەينىمدىنلا كىرىپسەنغۇ ، — دېدى تۇلەمخان ئۆيگە كىرگەن قىزچاققا قاراپ .

— ئاكام ماۋۇ ناننى ئانام ئۇنتۇپ قاپتۇ ، ماڭ ، ئۆردەكلەرنىڭ ئۆيىگە ئەكىرىپ بەر دېدى ، — دېدى قىز چاقماقتەك سۆزلەپ ، چۆچۈك تىلى بىلەن .

— ۋاي خۇدايىمەي ـ ۋاي خۇدايىمەي ، قۇرۇق كاپىلداشقا ئالدىراپ ناننى ئۇنتۇپ قالغىنىمنى ، — تۇلەمخان ئىتتىك بېرىپ قىزنىڭ قولىدىكى ياغلىققا ئوراقلىق ناننى ئېلىپ سۇپىدا قويۇپ ئېچىپ ، — بايا بۇ ناننى سىلەرگىلا ئاتاپ ، سۈت بىلەنلا يۇغۇرۇپ قۇمغا كۆمۈپ پىشۇرغانىدىم ، تېتىپ بېقىڭلار ، — دېدى .

نان يېمەي قاراپ ئولتۇرغۇدەك دەرىجىدە ئوخشىتىپ ، چىرايلىق پىشۇرۇلغانىدى .

تۇلەمخان ناننى ئۆزى ئوشتۇپ بىر پارچىنى ئۆردەككە تەڭلەپ :

— مە ، ئۆردەك ، يە ، — دېدى .

ئۆردەك تۇلەمخاننىڭ قولىدىن ناننى ئېلىپ ئاغزىغا ئېلىپ باردى .

— مەن چىقاي ، — تۇلەمخان قىزنى يېتىلەپ ئىشىك تەرەپكە مېڭىۋېتىپ ، — بالىغا چاينى ئىسسىق ـ ئىسسىق ئىچۈرۈپ بېرىڭلار ، — دەپ قويدى .

ئايقۇت ، ئايسۇلۇلار تۇلەمخاننى ئۇزىتىپ قويۇپ قايتىپ كىردى . ئايسۇلۇ :

— ئەجەب چىرايلىق ، ئوماق قىزكەنە ، — دېدى .

— مېنىڭ كۆزۈمگىمۇ ئىللىق ، يېقىشلىق كۆرۈنۈپ كەتتى . ئۇقۇشۇپ باقايلى ، — دەپ كۈلدى ئايقۇت .

ئايسۇلۇ ئۆردەككە قاراپ قويۇپ :

— مېنى مۇشۇ قىزچاق يېشىدىكى چېغىمدا قوشتۇلۇق قىلىپ

قويغانتىڭلار ، بۇ دۆلەتخان قىزغىمۇ كۆزىڭىز چۈشۈۋاتىدۇ ـ ھە ؛ كىشىنىڭ كۆزى چۈشكۈدەك قىزكەن . ئۆزۈم سۈرۈشتۈرۈپ كۆ- رەي ، — دېدى .

ئايقۇت ئۆردەككە قارىدى ، ئۇ ئۇخلاپ قالغانىدى ، قولىدا تولەمخان تۇتقۇزۇپ قويغان نانىڭ كىچىك بىر پارچىسى چىڭ سىقىملاغلىق تۇراتتى .

ئايقۇت ئوغلىغا پەخىرلىنىش نەزىرى بىلەن سىنچىلاپ قاراپ كەتتى . ھازىرغىچە بۇ ئوغلىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان بەزى ئىشلار ئايقۇتنىڭ كۆز ئالدىدا قايتا نامايان بولغاندەك بولدى . ئۆردەك تۇغۇلۇپ ئۈچىنچى كۈنى ئوماق ئۇنى قالاچ قاناقاغا كۆرسەتكىلى ئەكىرگەندە ، قاناقا بالىغا قاراپلا : «مەن دېمىگەنمۇ ، سېنىڭ بۇ بالاڭ ئەقىللىق ھەم خىسلەتلىك ئادەم بولىدۇ ، دەپ ، قارىغىنا ؛ كۆزلىرىنىڭ نۇرلۇق ، پېشانىسىنىڭ كەڭ ، قۇلىقىنىڭ چوڭلۇقى- غا . بىز لوپلۇقلاردا ‹كىچىك قۇلاق ئات يۈگۈرۈشلۈك ، چوڭ قۇلاق ئادەم تۇيغۇن كېلىدۇ › دەيدىغان گەپ بار . ئوماق ، ئوغلۇڭ- نى ئوبدان تەربىيىلە ، تەلەپلىرىنى تەل قىلىپ بەر» دەپتىكەن . ئۆردەك يەتتە ياشقا تولغان چېغىدا ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ توسقىنى- غا ئۇنىماي ئاكىسى تۆمۈر بىلەن ئاتىسىنىڭ كېمىسىدە ئولتۇرۇپ ئۇجۇل يىغقىلى كۆلگە كىردى . ئوماق ئۇجۇل سىيرىش بىلەن بولۇۋاتقاندا ، تۆمۈرمۇ ئۇجۇل سىيرىغىلى كېمىدە ئۆرە تۇرماقچى بولغاندا ئۆزىنى ئوڭشاپ تۇرالماي كېمە غايقاڭلاپ كېتىپ ، تۆمۈر- مۇ ، ئۆردەكمۇ سۇغا چۈشۈپ كەتتى . ئون ياشلىق تۆمۈر سۇدا بۇرۇقتۇرما بولۇپ پالاقلاپ قالغاندا ، ئۆردەك دەسلەپ پالاقلىغاندەك قىلىپ ، بىردىنلا مەيدىسىنى سۇدىن سەل كۆتۈرۈپ ، سۇنى ئازراق- مۇ شالاپلاتماي پاقىچىلاپ ئۈزۈپ يۈرۈپ ئايقۇتنىڭ كېمىسىگە چىد- قىۋالدى . تۆمۈرنى ئوماق سۇزۇۋالغانىدى... چارىغا كۆچۈپ مې- ڭىش تەييارلىقىنى قىلىۋاتقاندا ، كۈنچىققانبەگ ئۆردەككە ئات بويى- لۇق يوغان قېچىردىن بىرنى ئېگەرلىك پېتى بەردى . ئۆردەك ئۇنى

مىنىپ باقماقچى بولدى. توختاق ئۆردەكنى مىندۈرۈپ قويماقچى بولغاندا، «ئۆزۈم مىنىمەن» دەپ، قېچىرنىڭ چۇلۋۇرىنى قولىغا ئالدى. قېچىر ئۇنى يات كۆردىمۇ ياكى كىچىك چاغلىدىمۇ، چاپىچىپ ئۆزىگە يېقىن كەلتۈرمىدى. «ئېشەكنىڭ يۈگۈرۈشى سامانلىققىچە» دېگەندەك، بىكار يېتىپ يەپ سەمرىپ بىقسىپ كەتكەن، يا ئاتقا، يا ئېشەككە تەۋە ئەمەس ‹قېچىر› ناملىق بۇ جانىۋارنىڭ تاكراڭلاپ شىلتىڭ ئېتىشى بىر دەملىك بولدى. ئۆردەك بىر ئاماللاپ قېچىرنىڭ نوختىسىنى تۈۋىدىن تۇتۇۋېلىپ، قېچىر بېشىنى شۇنچە سىلكىسىمۇ نوختىنى قويۇپ بەرمەي، پۇتىنى يەردىن ئېلىپ ئېسىلىپ تۇرۇۋالدى. قېچىر ئاخىرى ھېرىپ ھورىغا چۈشتى، بوشىدى. ئۆردەك سول قولىدا قېچىرنىڭ يالىنى، ئوڭ قولىدا ئېگەرنىڭ بېشىنى تۇتۇپ تىرمىشىپ ئۇزەڭگىگە پۇتىنى ئېلىۋالدى ـ دە، قېچىرنىڭ ئۈستىگە قونۇپ زورماندەك ئولتۇرۇۋالدى. ئۇزاقتىن دۈمبىسىگە يۈك چىقماي خېمىغا يېنىپ توسۇنلىشىپ كەتكەن قېچىر يەنە تاكراڭ ئېتىپ خېلى چىچاڭلىدى. ئۇنىڭ ئورنىدا چوڭ ئادەم بولسىمۇ ئۆزىنى يەردە كۆرەتتى، ئەمما ئۆردەك ئېگەرگە چاپلاپ قويغاندەك مىختا ئولتۇرىۋەردى. قاراپ تۇرغانلار دەسلەپ قورققاندى، كېيىن يۈرەكلىرى جايىغا چۈشۈپ ھەيران قېلىشتى.

ئۇماق ئۆردەكنى قېچىردىن كۆتۈرۈپ چۈشۈرۈپ پېشانىسىگە سۆيۈپ تۇرۇپ:

— يارايسەن ئۆردىكىم! — دېدى.

ئايقۇت شۇلارنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئوغلىنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭغا زوقلىنىپ قاراپ كەتتى. پېشانىسىگە يېنىك سۆيۈپ قويۇپ:

— يېشىم كىر①، خۇدايىم ئۆمرۈڭنى بەرسۇن، ئۆردەك ئالتۇنۇم! — دېدى.

---

① يېشىم كىر — مېنىڭ يېشىممۇ ياشا، ئۆمرۈڭ ئۇزۇن بولسۇن، دېگەن مەنىدە.

6

كۈنچىققانبەگلەر ئۆڭكۈرتوقايدىن چىقىپ بولماي تۇرۇپلا كۈن پاتتى. تاغ ئىچىدە كۈننىڭ پاتقىنى كەچ كىرگىنى. ئۇلار كۈن پېتىۋاتىدۇ، دېگۈچىلا كېچىنىڭ پەردىسى يېپىلىپ بولدى. ناتونۇش تاغنىڭ توقايلىقىدا قاراڭغۇدا مېڭىش بەك خەتەرلىك. تاھىر ئۇۋچىنىڭ «تاغ» دەپ لەقىمى بولغان بىلەن، تاغدا كېچىسى مېڭىشتىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ. ئۆيىدىن كېچىسى سىرتقا چىقىش زۆرۈرىيىتى بولۇپ قالغاندا، خوتۇنىنى بىللە ئېلىپ چىقىپ ئۆزى كەينىدە ماڭىدۇ. ئۇ ياش چېغىدا ئۇۋدىن كەچ قېلىپ ئاتىسى بىلەن تاغ ئىچىدە كېلىۋاتقاندا ئېتى نېمىدۇر بىرنېمىدىن ئۈركۈپ ئۆزىنى پارتتىدە ئېلىپ قاچقاندا، تۇيۇقسىز ئولتۇرغان تاھىر ئاتتىن يىقىلىپ كەتكەنىدى. ئۇ يىقىلىپ چۈشكەن جىغان يېنىدىن بىر نەرسە «شۇر» قىلىپ قاچقاندەك بولدى. بۇنىڭدىن تاھىرنىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك قورقۇپ كەتكەنىدى. «يىلاندىن قورقۇپ كەتكەن ئادەم ئارغامچىدىنمۇ قورقىدۇ» دېگەندەك، ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن كېچىسى مېڭىشتىن قورقىدىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا كۈنچىققانبەگلەرگە ئۆزلىرىگە تايىنىشقا توغرا كەلدى.

— قانداق قىلىمىز؟ — دېدى كۈنچىققانبەگ ئۇ يەر - بۇ يەردە سۇس جىمىرلاپ تۇرغان تۇمانلىق ئاسمانغا قاراپ، — بۇ جىلغىدىن قاچان چىقىپ كېتەلىشىمىزنى بىلمىسەك.

— ئاۋۇ يەردە بىر ئۆڭكۈر بار ئىكەن، — ئوماق تاغنىڭ ئايرىم بىر چوقچىيىپ تۇرغان بۆلىكىنى كۆرسەتتى، قالغانلار شۇ ياققا قارىدى، — بۈگۈن بۇ كېچىنى مۇشۇ ئۆڭكۈردە ئۆتكۈزەيلى، ئەتە قانداق قىلىشنى تاڭ ئاتقاندا بىرنېمە دېيىشەيلى، — دېدى.

تاھىر تاغ ئەسقاتمىدى، ئوماقنىڭ دېگىنىدەك قىلماي بولمايدىغاندەك ئىدى. ئۇلار شۇ تەرەپكە ماڭدى. ئۆڭكۈر ئانچە ئېگىزدە ئەمەس ئىدى. ئۇلار ئاتلارنى چۈشەپ قويۇپ، ئۆڭكۈرگە قاراپ

ئۆرلىدى . كۇنچىققانبەگ ، تايۇق ، تېپىقلار خېلى ھەرەج تارتتى . بىر قېتىم دەسسىگەن تاش قوزغىلىپ كېتىپ كۇنچىققانبەگ يوغان گەۋدىسى بىلەن يىقىلىپىمۇ چۈشتى . ئۇلار ئاخىرى ئۆڭكۈر ئاغزىغا كەلدى . ئۆڭكۈر ئىچى گۆردەك قاپقاراڭغۇ ئىدى . تېپىق چىگە تالاسىدا ئېشىپ ، ئېرىتىلگەن بېلىق يېغىغا چىلاپ تەييارلىۋالغان پىلىك بىلەن چىراغنى كىچىك تېرە خالتىسىدىن چىقاردى ، تاھىر تاغ دائىم بەلۋېغىدىن ئايرىمايدىغان چاقمىقىنى چېقىپ قارا ياغاچ يىلىمىگە مىلەپ قۇرۇتىۋالغان چىگە پاختىسىغا ئوت تۇتاشتۇردى ، ئۇنى ئاندىن چىراغدىكى پىلىككە تۇتاشتۇردى . ئوماق چىراغنى كۆتۈرۈپ ئالدىدا ماڭدى . ئۆڭكۈر ئىچى چوڭمۇ ، كىچىكمۇ ، غۇۋا چىراغ يورۇقىدا بىلگىلى بولمىدى .

كۇنچىققانبەگنىڭ پۈتۈن بىر كۈن ماڭغىنى بىر تەڭ ، ئۆڭكۈرگە چىققۇچىلىك ماڭغىنى بىر تەڭ بولۇپ بەك ھېرىپ كېتىپ ، ماڭغۇدەك ، گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرغۇدەك ھالى قالمىغانىدى . ئەپلىك بىر يەردە موككىدە ئولتۇردى ـ دە :

— مەيلى نېمە بولسا بولسۇن ، مۇشۇ يەردە ئۇخلايلى ، — دېدى .

بەگنىڭ گېپى ھەممىسىنىڭ ھارغان يېرىگە باردى . ھەرقايسىسى ئۆزى خالىغان يەرنى تېپىپ يانپاشلىدى . تېپىقمۇ چىراغنى بىر يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ ئۇمۇ يانپاشلىدى . ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۆڭكۈردە دەپ سېزىۋاتامدۇ ، ئۆيىمىزدە دەپمۇ ، بۇنى ھەركىم ئۆزى بىلىدۇ ، يانپاشلىنىپلا ئۇيقۇغا كېتىشتى . پەقەت ئوماقلا ئۆزىنىڭ قاچان ئۇخلاپ قالغىنىنى بىلمەيتتى...

ئۇلارنى تاغ قۇشلىرىنىڭ تاڭ سەھەردىكى ۋىچىر - ۋىچىرلىرى ، چۇقۇلداشلىرى ، يېقىملىق سايراشلىرى ئويغىتىۋەتتى . ئۆڭكۈر ئىچى خېلى يورۇپ قالغانىدى .

— ماۋۇ نېمە ؟ ! — تايۇق يېنىدىكى بىر نەرسىنى كۆرسەتتى . تۆتى ئۇيقۇلۇق كۆزى بىلەن تايۇق كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراپلا : «ۋويي ، بۇ نېمىدۇ ؟» دېيىشىپ كەتتى . بۇ نەرسە ئۆڭكۈر

ئاغزىغا ئۇدۇل يەردە سۇپا شەكلىدە تۈزلەنگەن بىر تاش ئۈستىدە تۇراتتى . ئۇ ئادەمنىڭ بېلىنىڭ يۇقىرى قىسمىغىلا ئوخشايتتى . باش تەرىپى تولۇقراق بولۇپ ، كۆز ، قاش ، بۇرۇن ، ئېغىز ، ئېڭەك ، قولاقلىرى ئېنىق بىلىنىپ تۇراتتى . ئوماق مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان نەرسىنى سۆگەتتاغىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى بەزى ئۆڭ-كۈرلەردىمۇ كۆرگەنىدى . ئاتىسىنىڭ ئۇنى «تاش ھەيكەل» دېگىنىنى ئاڭلىغان . بۇ ھەيكەلنىڭ ھېلىلا چانقىدىن ئېتىلىپ چىقىپ كېتىدىغاندەك بۈرتۈپ تۇرغان كۆزىلا سۇرلۇك بولۇپ ، باشقا يەرلىرى ئادەتتىكىچە ئىدى . ئوماق ھەيكەلنى تۇتۇپ باقماقچى بولۇپ قولىنى سۇنۇۋىدى ، تاھىرتاغ :

— تۇتما ، بالاغا قالىمىز ، — دېدى ، چۆچۈپ كەتكەندەك ئۆندەرەپ .

— نېمىشقا ؟

— بۇ جىن - ئالۋاستىمۇ تېخى ، كىم بىلىدۇ ، قول تەگكۈزمەيلى .

ئوماق كۈلدى . ئۇ ئىلگىرى بۇنداق نەرسىنى تۇتۇپ كۆرگەنىدى .

— بۇ دېگەن تاش ، — دېدى ئوماق ، — ئادەملەر شۇنداق شەكىلدە ياساپ ئۆڭكۈرگە قويۇپ قويغان ، بۇنى تاش ھەيكەل دەيمىز .

ئوماق گېپىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلاپ ھەيكەلنى تۇتۇپ كۆردى ، سىلىدى . كۈنچىققانبەگ ، تايۇق ، توختاقلار بۇنداق نەرسىنى تۇنجى كۆرگەن ، «ھەيكەل» دەپمۇ تۇنجى قېتىم ئاڭلىغان بولغاچقا ، تاھىرتاغنىڭ «جىن - ئالۋاستى» دېگىنىنى ئاڭلاپ دېلىغۇل بولغانىدى . ئوماقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ، تۇتقىنىغا قاراپ كۆڭۈللىرى جايىغا چۈشۈپ ، كېلىپ تۇتۇپ باقتى ، سىلىدى ، تاشلىقىغا ئىشەندى . ئەمدى ئۇلارنىڭ كاللىسىغا : «بۇ مۇشۇنداق يارىلىپ قالغان نەرسىمۇ ياكى بىرەر ئادەم ياساپ ئۆڭكۈرگە ئەكىرىپ قويغانمۇ ، ياسىغان بولسا نېمىشقا ياسىدى ؟» -دېگەن خىياللار كىرىۋالدى :

ئۇنداق دەپ بېقسپ، بۇنداق دەپ بېقسپ: «بۇ بىر تىلسىم بىلەن ئۆزگەرگە كىرىپ قالغان» دېگەن گەپتە توختاشتى، ئەمما بۇنداق دېيىشكە ئوماق قوشۇلمىدى. ئۇنىڭ قولىقى تۆۋىدە قالاچ قاناقانىڭ گەپلىرى جاراڭلاپ سادا بەرمەكتە ئىدى. ئۇ ئالدىدىكىلەرگە قاراپ:

— بۇ ھەيكەل جىن - ئالۋاستىمۇ ياكى بىرەر تىلسىممۇ ئەمەس. قاناقا ئېيتقانىدەك بىزدىن ئۇزاقتا قالغان ئەجدادلىرىمىز قالدۇرغان ئىز. ھەيكەلگە ئوبدان قاراپ بېقىڭلار، قارىساڭلار ئۇنىڭ ياسالغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. مۇشۇ تاغلىقلار ۋە چارا، تىكەنلىكتىكىلەر ئىشلىتىدىغان ياغۇنچاقتىكى ئىز بىلەن بۇنىڭدىكى ئىز ئوخشاش، لېكىن ھەيكەلدىكى ئىزلار بەك كىچىك. مېنىڭچە بۇنىمۇ ياغۇنچاقنى ياسىغانىدەك چوقۇپ - يونۇپ ياسىغانىدەك تۇرىدۇ. ياغۇنچاق ياسىغاننى مەن سۆگەتتاغدىكى چاغدا كۆرگەن، — دېدى.

كۇنچىققانبەگ، تايۇق، توختاقلار: «بۇنى قاناقا ئەجدادلار ئىزى دېگەن بولسا، بەلكى شۇنداقتۇ، ئەجدادلارنىڭ قىلغان ئىشىدۇ» دەپ ئويلاشتىيۇ، ئۇنىڭ قايسى چاغدىكى قايسى ئەجدادلارنىڭ نېمە ئىزى ئىكەنلىكىنى ئويلاش ئۇلارنىڭ خىيالىغا كەلمىدى…

ئۇلار ئۆزگەردىن چىقىشىغا، يۇقىرىغا ئۆرلەپ كېتىۋاتقان بىر توپ تاغ ئۆچكىسى بىلەن ھەيۋەت يوغان مۈڭگۈزلۈك بىر تېكە جىلغا ئاغزىنىڭ بېرىسىدە ئۇلارغا ئۇدۇل كېلىپ قالدى. ئارىلىق ئاتمىش قەدەمچە كېلەتتى. بۇ ئۇلار تاغقا چىققاندىن بۇيان بىرىنچى قېتىم ئۇچرىغان ئېسىل ئوۋلۇق مال ئىدى. كۇنچىققانبەگ مىلتىقنى ئوماققا سۇندى. ئوماق ئوقيا ئېتىشتا ئۇستا بولغان بىلەن مىلتىق ئېتىشتا كۇنچىققانبەگكە يەتمەيتتى. بۇ ئۆزگە ئايان ئىدى. شۇڭا «ئۆزۈڭ ئات» دېگەن ئىشارىنى قىلدى. ئوۋغا يېقىنلاشقاندا ھېچقانداق شەپە چىقارماسلىق كېرەك، بۇ ئۇلارنىڭ ئادىتى، بولمىسا ئوۋچى ئوۋدىن قۇرۇق قالىدۇ. كۇنچىققانبەگ ئولتۇرۇپ تۇرۇپ مىلتىقنى پۇتىنى چىقىرىپ بىر تاشنىڭ ئۇستىگە قويدى،

ئانچىمۇ قارنىلاپ كەتمەي تەپكىنى باستى . «گۇم» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا تېكە جايىغىلا يىقىلدى . ئۇنىڭدىن سەل نېرىدا بىر ئۆچكە تىپىرلاپ قىلىپ ، ئۇمۇ يىقىلدى . تېكىغۇ ئوقتا يىقىلدى ، ئۆچكە نېمىشقا يىقىلدى؟ بۇنىڭغا ئۇماقتىن باشقىلىرى ھەيران ئىدى . «ئۆچكىگە نېمە بولدى؟» تاھىرتاغ بىلەن تېپىق ئىلۋەسۇن-لار يىقىلغان يەرگە قاراپ يۈگۈرۈپ كەتتى . ئۇلارنىڭ كەينىدىن قالغانلار ماڭدى... بېرىپ كۆرسە ، ئوق تېكىنىڭ ئارقا ئىككىلا پۇتىنى چېقىۋېتىپتۇ ، ئۆچكە بولسا ئوقيا ئوقىدا يىقىلىپ-تۇ . ئوقيادىن ئوق ئۇزگەن كىم؟ ئۇلار بىر - بىرىگە قاراشتى . تايۇق ئۆچكىنىڭ ئۆپكىسىگە سانجىلغان يا ئوقىنى سۇغۇرۇۋېلىپ زەن سېلىپ قارىدى - دە ، ئۇماققا قاراپ :

— ئوقيايىڭنى بەتلەپ تۇرغانمىدىڭ؟ — دېدى .

كۇنچىققانبەگ مىلتىقنىڭ پۇتىنى چىقىرىۋاتقاندا ، ئۇماق بۇك بىر جىغاننىڭ نېرىسىغا ئۆتۈپ ، ئۆچكىلەرنىڭ مىلتىق ئاۋازى بىلەن تەڭ ئالدى تەرەپكە - يۇقىرىغا قاچىدىغانلىقىنى پەم قىلىپ ، ئوقيانى بەتلەپ تۇرغانىدى . ئۇ مىلتىق ئاۋازىدىن كۆزىنى يۇمۇپ - ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا گاڭگىراپ قالغان بىر ئۆچكىگە قارىتىپ ئوق ئۇزدى .

— يارايسەن ، قالتىس ئوقياچىكەنسەن ! — دېدى كۇنچىققان-بەگ .

بىر ئۆمۈر ئوۋچىلىق قىلىپ مىلتىقنىڭ ئېتىلىشى بىلەن تەڭ ئوقيا ئېتىپ بىرەر مالغا تەگكۈزگەنلىكنى كۆرۈپمۇ ، ئاڭلاپمۇ باقمىغان تاھىرتاغ ئۇماقنىڭ مەرگەن ئوقياچىلىقىغا ھەيران قالدى .

تاھىرتاغ تېكىنى ، تېپىق ئۆچكىنى بوغۇزلىدى ، سويدى . ئەتىياز چېغى بولغاچقا گۆش سېمىز چىقمىدى . سۇ بار يەردە پىشۇرۇپ يەۋالايلى دېيىشىپ ، ئۇلار شۇ يەردىلا تېكىنىڭ گۆشىنىڭ يېرىمىنى قازانغا سالدى . گۆشنى يەپ ، شورپىسىغا جىگدە - ئۇجۇل تالقىنى چېلىپ ئىچىشتى .

كۇنچىققانبەگ بۇ قېتىم ئوۋ ئوۋلىغاچ بەگلىك دائىرىسىدىكى تاغ ، قۇملۇقلارنى ، يۇرتلارنى ئارىلاشنى مەقسەت قىلغانىدى . ئۇلار ئۆڭكۈر توقايدا ئويلاپ باقمىغان نەرسىلەرنى كۆردى . بۇنداق نەر- سىلەرنىڭ باشقا جايدىمۇ بولۇپ قېلىشىنى پەرەز قىلىپ ، هازىرچە مۇشۇ يەردىن قايتىشنى ، ئوبدان تەييارلىق قىلىپ باشقا بىر چاغدا كېلىشنى مەسلىھەت قىلىشتى .

ئۆچكە گۆشىنى تاھىرتاغقا بەردى ، ئۇ ئۆزى بىلىدىغان تاغ باغرىدىكى يول بىلەن قايتىدىغان ، ئوماق بىلەن توختاق ئۇدۇل تۆۋەنلەپ مېڭىپ تېمەنيۇغا بېرىپ ، ئۇ يەردىن كۇنپېتىشقا ئۇدۇل مېڭىپ چارىغا قايتىدىغان ، كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇق تاھىرتاغنىڭ دەپ بەرگەنلىرى بويىچە كۇنچىقىشقا قىيپاش تۆۋەنلەپ مېڭىپ قۇمدەرياغا بېرىپ ، ئۇ يەردىن يېڭى يۇرتچاپقانغا قايتىدىغان بولۇپ خوشلىشىپ يولغا چۇشۇشتى . تېكىنىڭ قالغان يېرىم گۆشىنى يولدا يېيىش ئۇچۇن يېرىمدىن قىلىپ كۇنچىققانبەگ بىلەن ئوماقلار بۆلۈۋېلىشتى .

ئوماقلار تېزرەك ماڭغاچقا ، تېمەنيۇغا چۇشتىن قايرىلىپ سەللا ئۆتكەندە يېتىپ كەلدى . تاغقا بېرىشتا كۆنچى دەرياسىنىڭ ئۇچ سۇيى بار ، بەش قۇرۇق ئېقىنىدىن ئۆتكەنىدى ، تېمەنيۇغا كېلىشتە چوڭ - كىچىك ئالتە سۇيى بار ئېقىنىدىن ، تۆت قۇرۇق ئېقىندىن ئۆتتى . بەزى قۇرۇق ئېقىنىنىڭ قىنىنى قۇم بېسىپ ئىزناسىلا قالغانىدى .

— تېمەنيۇ دېگىنى مۇشۇ يەر ئوخشىمامدۇ ؟ — توختاق يىراق- تىكى ئۇزۇن سوزۇلغان بىر دۆڭنى كۆرسىتىپ ئاتىسىدىن سورىدى .

ئوماق گەپ قىلماي دۆڭ تەرەپكە مېڭىۋەردى ، ئارقىسىدىن توختاقمۇ ماڭدى . دۆڭلۈك تۇتاش تۆت چاسا بولۇپ ، ئوتتۇرىسى ئاساسەن تۈز ئىدى . ئۇ يەر - بۇ يەردە كىچىك - كىچىك دۆڭ - دۇمبەللەر ، يىلدا بىرەر قېتىم يېغىپ قالىدىغان يامغۇر سۇيى يىغىلىپ قالىدىغان ئويمانلاردا ئۇنۇپ قالغان يۇلغۇنلار ،

شىۋاق ، چاكاندا ، سايغان قومۇشلار قاغجىراپ تۇراتتى ؛ تاھىرتاغ تېمەنپۇ دەپ سۈرەتلەپ بەرگەن جاينىڭ مۇشۇ يەر ئىكەنلىكىنى ئوماق جەزملەشتۈردى . يۇلغۇن ياغىچى بىلەن دۆڭنى كولاپ باقتى . ئۈستىدىكى توپا پوزماندەك بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئاستى ئىنتايىن قاتتىق ئىدى . ئاتا - بالا ئىككىسى چوڭراق يۇلغۇننى ئۈچلاپ بىر يەرنى ئىككى مېتىرچە چوڭقۇرلاپ كولاپ بېقىپ ، ئوماق كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى . ئۇنىڭ كۆرگىنى بىر - بىرى بىلەن بىرىكىپ داشگالغا ئايلىنىپ كېتەي دەپ قالغان كېسەك ئىدى . كېسەكلەرنىڭ كەڭلىكى ، قېلىنلىقى قالاچ قاناقا سۆزلەپ بەرگەن ، تەكلىماكاننىڭ ئىچكىرىسىدە قۇملۇقتا ئېچىلىپ قالغان تام پارچىسىنىڭ كېسىكى بىلەن ئوخشاشتەك ئىدى . ئوماق ئاتقا مىنىپ تۇرۇپ ئەتراپقا سەپسالدى . تۆت چاسا دۆڭلۈكنىڭ كۈنچىقىش تەرىپى بىلەن كۈنپېتىش تەرىپىدە بىر - بىرىگە ئۇدۇل ئىككى ئۆزۈكلۈك بارلىقىنى بىلدى . بېرىپ قاراپ ئۇنىڭ يا ئېقىن ئورنى ياكى باشقا نېمىنىڭ ئورنى ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدى . دۆڭ ئۈستىدە ئاتلىق مېڭىپ كۆرۈپ تۆت تەرەپنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقىنىڭ ئوخشاشلىقىنى قىياس قىلدى ، ئەجەبلەندى :

— توختاق ، — دېدى ئوماق بالىسىغا قاراپ ، — تۆت تەرەپنى ، ئۈستۈن تەرەپتىكى تاغنى ، تاغ بىلەن بۇ جاينىڭ ئارىلىقىنى تەخمىنلەپ بولسىمۇ ئېسىڭگە ئېلىۋال . بۇ تۆت چاسا دۆڭلۈك بەك بۇرۇنقى جاي ئوخشايدۇ .

ئوماق بالىسىغا گەپ قىلىۋېتىپ تاغ تەرەپتىكى بىر تۆپىلىكتە پوتەيدەك بىر نېمىنى ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا چوقچىيىپ تۇرغان نۇرغۇن ياغاچلارنى كۆردى .

— ماڭ ، — دەپلا ئوماق شۇ تەرەپكە ماڭدى ؛ كەينىدىن توختاق ئەگەشتى . ئۇلار ئېگىز - پەس ئېدىرلىقلاردىن ئۆتۈپ ، كۆرۈنگەن تۆپىلىككە كەلدى . ئوماقنىڭ ئالدى بىلەن دىققەت قىلغىنى تاھىرتاغ تۇر ، قىم دەپ تەرىپلەپ بەرگەن يۇپيۇمىلاق ئېگىز بىر دۆڭ ئىدى . ئوماق ئۇنى تونۇپ ، تىرنىقىدا جىجىپ ، تاتىلاپ

باقتى ، قامچىنىڭ جەرەن مۈڭگۈزى دەستىسى بىلەنمۇ جىجاپ باق-
تى . ئارا - ئارىسىدىكى قاتلام - قاتلام يۇلغۇن ياغاچلىرىغا ،
توپىنىڭ قاتتىقلىقىغا قاراپ ، دۆڭنىڭ قەۋەت - قەۋەت توپا چىڭ-
داپ ، هەر قەۋەتكە بىر قات يۇلغۇن ياغىچى قويۇپ ياسالغانلىقىنى
جەزملىدى . دۆڭنىڭ بىر تەرىپىدە ئادەم پاتقۇدەك چوڭلۇقتا كامار
بار ئىدى . ئوماق كامار ئىچىگە كىردى . تۆرنىڭ ئىچى تۆت ئادەم
ياتسا ئازادە پاتقۇدەك بوش بولۇپ ، گەمە ئۆي شەكلىدە يۇمىلاق
ئىدى . تورۇسىغا ئادەم بىلىدەك چوڭلۇقتا ئالتە تال ياغاچ قويۇ-
لۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يۇلغۇن ياغاچلىرى زىچ ، قىلىن سىلىنىپ
يېپىلغان ، ئاندىن هىلىقىدەك قەۋەتمۇقەۋەت يۇلغۇن ۋە توپا قويۇپ
چىڭدالغان . نېرىدا ، ئۈستى تۈز تۆپىلىكتە نۇرغۇن ياغاچلار يەردىن
چىقىپ ئېگىز - پەس چوقچىيىپ تۇراتتى . ئوماق ئۇ يەرگىمۇ
باردى . ئوخشىمىغان ئېگىز - پەسلىكتە چوقچىيىپ تۇرغان هەم
قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان ياغاچلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ئوماق هەيران
قالدى . ئادەمسىز هەم ئاندا - ساندا كۆرۈنۈپ قالىدىغان يۇلغۇن ،
چاكاندا ، شىۋاقتىن بۆلەك بىرەر تۈپ دەرەخ كۆرۈنمەيدىغان بۇ
كەڭ چۆلگە نەدىن كېلىپ كۆمۈلۈپ قالغان ياغاچلار بۇ . بەزى
ياغاچلار چاسىلانغان ، بەزىلىرىنىڭ ئىككى يېنىلا ياپسالىنىپ ، قال-
غان ئىككى يېنى ئۆز پېتى قالدۇرۇلغان . بەزى ياغاچلارغا تۆت
بۇلۇڭلۇق ، بەزىلىرىگە يۇمىلاق تۆشۈك ئېچىلغان بولۇپ ، چېتىقى-
دىن ئاجراپ كەتكەنلىكى بىلىنىپلا تۇرىدۇ . ياغاچلارنىڭ ئاقىرىپ ،
قېرى سۆگەتنىڭ قوۋزىقىدەك مىڭ يەردىن چاك بولۇپ يېرىلىپ
كەتكىنىگە قاراپ ، بۇ ياغاچلارنىڭ بەك ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان
مۇشۇنداق تۇرغانلىقىنى ئوماق قىياس قىلدى .

— ئاتا ، ماۋۇنىڭغا قارىغىنا !

ئوماق خىيالىنى توختىتىپ ، توختاق تۇرغان يەرگە كەلدى .
چوقچىيىپ تۇرغان بەزى ياغاچلارنىڭ يېنىدىكى توپىنى شامال ئۇ-
چۇرۇپ كېتىپ قۇمۇش بورا ، يېكەن توقۇلمىلار ئېچىلىپ قالغان .
شامالدا قايرىلىپ ياكى چۈۋۇلۇپ كېتىپ ئېچىلىپ قالغان يەرگە

قاراپ ، ئۇنىڭ گۆر ئىكەنلىكىنى بىلدى . پۈتۈن ياكى يېرىم ئېچىد-لىپ قالغان گۆر ئاز ئەمەس ئىدى . ئايرىم يەرلەرگە چەمبەر شەكلىدە ئايلاندۇرۇپ بەزىسىگە يەتتە قۇر ، بەزىسىگە توققۇز قۇر قىلىپ ئوخشاش تومۇلۇقتىكى يۇلغۇن ياغىچىدا قوزۇق قېقىلغان . بۇنىڭ نېمىنىڭ بەلگىسى ئىكەنلىكىنى ئوماق خىيالىغىمۇ كەلتۈ-رەلمىدى . ئوماقنى ھەممىدىن بەك ئويلاندۇرغىنى ، ئادەمزاتسىز چۆلدىكى بۇ قەبرىستانلىقتا ياتقان قايسى زاماندىكى نەدىن كېلىپ قالغان ئۆلۈكلەر ؟ قاناقا ئېيتقاندەك ، قەدىمكى ئەجدادلار ياشىغان يەرلەر ، ئۇلارنىڭ ئىزلىرى غايىب بولۇپ كەتكەنمۇ ؟

ئوماق ئۆزىدىن ئاشۇنداق نۇرغۇن سوئاللارنى سورىغۇسى بار ، لېكىن سوئالىغا جاۋاب تاپالمايدىغانلىقىنىمۇ ئۆزى بىلىدۇ . ئۇنداق بولسا ، بۇ سوئاللارغا كىم جاۋاب بېرىدۇ ؟ ئەگەر لوپلۇقلار ئىچىدە جاۋاب بېرەلەيدىغانلار بولسا ، ئۇ ھەقتە بۇ چاغقا ئېغىز ئاچقان بولاتتى . ئوماق ھەرقانچە ئويلاپمۇ ئويىنى بىر باشقا ئېلىپ چىقال-مىدى ، شۇنداق بولسىمۇ بىرنېمىلەرنى ئويلاۋاتاتتى . توختاقنىڭ گېپى ئوماقنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى :

— ئاتا ، بۇگۈن مۇشۇ يەردە قونىمىزمۇ ؟

كۈن كەچكە قايرىلىپ قالغانىدى ، ئەمدى قايتمىسا بولمايتتى . ئىچكۈدەك ئۇسسۇلۇق بولغان بىلەن تاماق ئېتىپ يېگۈدەك سۇ يوق . ئادەمسىز ، سۇسىز چۆلدە قونۇشقا بولمايتتى . ئۇلار چارىنى نىشانلاپ يولغا چىقتى . ئوماق كېتىۋاتىدۇيۇ ، خىيالى تېمەنپۈدا ، ئۆڭكۈرتوقايدا كۆرگەنلىرىدە ئىدى . ئۇ بۇ نەرسىلەرنى بىر - بىرىگە باغلاپ ئويلايتتى . ئوماق ئاخىرى چىقماس ئويلار بىلەن بەند ئىدى . ئۇنى بۇ بەندتىن يەنە توختاق بوشاتتى .

— ئاتا ، بۇ قايسى دەريانىڭ ئىزى ؟

ئۇلار كەڭ بىر قۇرۇق دەرياغا توغرا كېلىپ قالغانىدى . بۇ ، كۆنچى دەرياسىنىڭ بۇرۇنقى ئىزى بولۇپ ، دەريا مۇشۇ ئىزىدا ئېقىپ لوپ كۆلىگە قۇيۇلاتتى . قايسىدۇ بىر زاماندا دەريانىڭ ئېقىش يولى تۆۋەنگە ئۆزگىرىپ كېتىپ ، لوپ كۆلىگە قۇيۇلىدىغان

سۇ تاتىما ۋە قاراقوشۇن كۆلىگە قۇيۇلىدىغان بولغانىدى .

ئوماق ئۆزىچە دەريانىڭ كۆچۈشى بىلەن چۆلدەرىگەن قەبرىستانلىق ۋە ئۇنىڭ ئېرىسىدىكى ئۈت چاسا دۆڭلۈكنى بىرلەشتۈرۈپ ، چېتىپ ئويلاپ باقتى . بۇ ئويىمۇ چەك باسمىدى . قەبرىستاندىكى ياغاچلارنىڭ سىرتى پوزماندەك بولۇپ قالغانىدى . بۇۋۇلىرىدىن ئاڭلىشىچە ، توغراق قۇرۇپ قېلىپ مىڭ يىلدىمۇ پوزمانغا ئايلانماي شۇ پېتى تۇرىدىكەن . كۆنچى دەرياسىنىڭ بۇرۇنقى ئىزىنىڭ قۇرۇق قالغىنىغا كۆپ بولسا ئەللىك يىل بولغاندۇ .

ئوماق خىيال دېڭىزىغا غەرق بولۇپ ، ئېتىنى مېڭىشىغا قويۇپ بەرگەنىدى . ئاغزىغا بىر كۆن گىياھ سالماي ماڭغان ئات ھېرىپ ھالسىزلىنىپ قەدىمى ئاستىلاپ قالدى . ئاتنىڭ قانداق مېڭىۋاتقىنى ئوماقنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ قويمايتتى . ئۇنىڭ خىيالى يەنىلا شۇ تۈنۈگۈن ، بۈگۈن كۆرگەن نەرسىلىرىدە ، قالاچ قاناقانىڭ كىشىنى ئويغا سالىدىغان تېپىشماقتەك گەپلىرىدە ئىدى .

— ئاتا ، ئاۋۇ كۈزلەكمۇ ؟

توختاقىنىڭ گېپى بىلەن ئوماق تېگى ، باش - ئاخىرى يوق خىيالدىن يىغىلدى .

كۆرۈنگەن مەھەللە كۈزلەك ئىدى . كەچنىڭ گۈگۈم پەردىسى يېيىلىپ كېلىۋاتقان غۇۋالىق ئىچىدىن ئوماق كۈزلەك مەھەللىسىنى تونۇۋالدى . مەھەللىنىڭ سىرتىدىكى قويۇق ، كەڭ جىگدىلىك ئوماقنىڭ خاتىرىسىدە كۈزلەكنىڭ بەلگىسى بولۇپ ساقلىنىپ قالغانىدى .

— بەك كەچكە قالماي ياتىدىغان يەرگە بېرىۋالىدىغان بولدۇق ، — ئوماق شۇنداق دەپلا ئېتىنى دېۋىتىپ مېڭىشىنى تېزلەتتى .

7

بۇغداي مايسىلىرى تۈنجى سۇيىدىن كېيىن لەپپىدە كۆتۈرۈلۈپ قىر ياپقۇدەك بولدى . «بۇغداينىڭ بولۇشى كۆكىدىن» . بىر

سۇ ئىچىپلا ، مايىسلار سۇس يېشىللىقتىن قارامتۇللىشىپ بۆلەكچە تۇسلىنىپ قالدى ، لەرزان شامالدىكى چايقىلىشلىرى تىنىق كۆل سۈيىنىڭ يېنىك دولقۇنىغا ئوخشايتتى . ئوماق ئۆز قولى بىلەن تۇنجى قېتىم تېرىغان ئېتىزىغا قارىغانسېرى قارىغۇسى كېلىپ ، كۆڭلى تېخىمۇ ئېچىلىپ كېتىۋاتاتتى .

— مۇشۇ بىز تېرىغان بۇغداي مايسىلىرى ـ ھە ! — دېدى ئايقۇت ئالدىنقى كۈنى پۈتۈن بىر ئائىلە كىشىلىرى بۇغدايلىقنى كۆرگىلى كەلگەندە ، ئىچ ـ ئىچىدىن زوقلىنىپ .

— بۇنىڭ نەرىدىن دان چىقىدۇ ؟ — دەپ سورىدى ئايسۇلۇ .

راست ، ئۇنىڭ بۇغداي مايىسىسىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشى . ئۇنىڭ قانداق باش چىقىرىدىغانلىقىنى ، بۇغداي باشقىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارنى ئۇ زادى بىلمەيدۇ ، كۆرۈپمۇ ، ئاڭلاپمۇ باقمىغان . شۇڭا ئۇنىڭ مايىسلارنىڭ قانداق باش چىقىرىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغۇسى بار ئىدى .

مانا ، مايىسلار بۈنچىلىك بولدى ، ئەتە ـ ئۆگۈن باش چىقىرىدۇ ، دان تۇتىدۇ ، پىشىدۇ ، ئورۇيدۇ ، تېپىدۇ ، سورۇيدۇ ، بۇغداينى ياغۇنچاقتا ئېزىپ ئۇن قىلىدۇ ، ئۇننى نان قىلىدۇ ، ھەر خىل ئاش قىلىپ يەيدۇ ، تۇنجى تېرىقچىلىقنىڭ ئېشىغا يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئاغزىنى تەگكۈزىدۇ ، كۈنچىققانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، تايۇقلارغا ئاپىرىپ بېرىدۇ . ھەي ، قالاچ قاناقا بولغان بولسا ، قانچىلىك خۇش بولار ئىدى ، نېمىلەرنى دەپ كېتەر ئىدى...

ئوماق ئېتىزلىقىدىن يېنىپ ئۆيگە كەلگۈچە ، ئەنە شۇلارنى ئويلىدى .

— مايىسلار قانداق ؟ — ئوماق ئۆيگە كىرىشىگە ئايقۇت ئۇنىڭدىن سورىدى .

— مۇشۇنداق ئۆسىدىغان بولسا ، يەنە ئون كۈندە سەن ـ بىزنى چۆكتۈرۈۋېتەمدىكىن دەيمەن...

ئوماق گېپىنى داۋاملاشتۇرماقچىدى ، ئۆيگە تۆمۈر كىرىپ :

— ئاتا ، كورلىدىن بىر سېتىقچى كېپتۇ ، مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يايما قىلىپ جىگدە ، قاق ، چىلان ، چاي سېتىۋاتىدۇ ، — دېدى .

ئوماق كورلىغا بېرىپ كېلىشنى ئويلاپ يۈرگەچكە ، سېتىقچىدىن تايۇق گېپىنى قىلىپ تەرپلەپ بەرگەن مەدىل ئاسقال توغرۇلۇق سوراپ باقماق بولدى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، كېلىلى مېهمان ، كېلىلى ، پۇل بولسا پۇلغا ساتىمەن ، پۇل بولمىسا نېمە بولسا بولىدۇ ، تەڭگە تەڭ تېگىشمەن ، — دېدى سېتىقچى ، ئوماق ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن .

چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولغاچقا ، سېتىقچىنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە باللاردىن باشقا چوڭ ئادەم يوق ئىدى .

سېتىقچى چاچ - ساقىلىغا ئاق ئارىلىغان ، كۆتمەك بۇرۇت ، سول تەرەپ جاۋغىيى بىلەن سول چېكىسىدە تاتۇقى بار ، بۇرنى ئوڭ تەرەپكە سەل قىيسايغان ، ئوڭ قۇلىقىنىڭ گۆشلۈكىنىڭ يېرىمى كېسىۋېتىلگەندەك كەمتۈك بولۇپ ، چىرايى كىشىگە يېقىمسىز كۆرۈنەتتى ، كۆزىمۇ چۈشىنىكسىز ئەلەڭلەپ قارايتتى . ئەمما ئۇنى چىرايىدىن ئېيتمىغان بىلەن زوۋاندىن ئېيتىپتىكەن ، ئاۋازى ساز ، جاراڭلىق بولۇش بىلەن ، گەپ - سۆزى سىلىق - سىپايە ئىدى . ئوماق تايۇقتىن ئاڭلىۋالغىنى بويىچە سېتىقچىنى «سىز» لەپ گەپ قىلدى .

— ئىسمىڭىز نېمە ؟

— ئىسمىم قاسىم . كۆنچىدىكىلەر مېنى «قاسىم قاق» دەيدۇ ، كورلا بازار ئىچىدە قاسىم قارى دېسە ھەممە كىشى بىلىدۇ .

— مەدىل ئاسقال دېگەن كىشىنى بىلەمسىز ؟

— سىز ئۇ ئادەمنى تونۇمسىز ؟

— مەن ئۇ كىشىنى كۆرمىگەن ، ئىسمىنى ئاڭلىغان .

— ئىسمى شەرىپىنى ئاڭلىغۇچىلىكى بار ياخشى ئادەم . ئۇ مېنىڭ تاغام بولىدۇ ، ھازىر بەك قېرىپ كەتتى

— مەن كورلىغا بېرىپ ئۇ كىشى بىلەن بىر كۆرۈشۈپ كېلەي دېگەن .

— مەدىل تاغامدا بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى ؟

— ئىشمىغۇ يوق . مەن بۇ يىل بىرىنچى قېتىم يەر تېرىپ باقتىم . يەرنى زادى قانداق تېرىپ ، قانداق يىغىدۇ ، تېرىقچى- لىقتا قانداق - قانداق سايمانلار كېتىدۇ ، بىلمەيمەن . كورلىغا بېرىپ مەدىل ئاسقالدىن مەسلىھەت ئالغاچ ، كېرەكلىك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىپ كېلەيمىكىن دەيمەن .

— بۇ يەردىكىلەرنىڭ دېھقانچىلىق قىلمىقى بەك ئاددىي ئى- كەن . كورلىغا نېمە ئېلىپ بارماقچى ؟ — قاسىم قاق ئىتتىك سورىدى .

— يۇڭ ، تېرە ، يەنە ئات ، كالا ، قوي ئاپىرىمەن ، — دېدى ئوماق .

قاسىم قارىنىڭ چىرايى بۆلەكچە ئېچىلىپ ، كۆزلىرى ئويناپ كەتتى .

— مەن بۇگۈن ئاخشاملا مېڭىپ كېتىمەن ، بىللە ماڭايلى . سىزنى تاغامنىڭ ئۆيىگىچە ئاپىرىپ قوياي .

— ئېلىپ بارىدىغان مال - چارۋىلار جاڭگالدا ، ئەكەلمىسەك بولمايدۇ . بۇگۈن بىزنىڭ ئۆيدە قونۇڭ ، ئەتە سەھەردە بىللە ماڭايلى .

— سىز كورلىغا بېرىپ باقماپسىز ، ئېزىپ قالارسىز ، بوپتۇ . سىزنى دەپ ئەتە ماڭسامۇ ماڭاي ، — دېدى قاسىم قارى .

ئوماق مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىگىچە ئاپىرىپ قويىدىغان ، تېخى ئۇنىڭ تۇغقىنى بىلەن تونۇشۇپ قالغىنىدىن قەۋەت خۇشال ئىدى . قاسىم قارىغا ئۆيىنى كۆرسىتىپ :

— ئاۋۇ يېنىدا قومۇش ساتمىسى بار ئۆي بىزنىڭ . سېتىقچى- لىقىڭىز تۈگىگەندە ئۆيگە كىرىڭ ، — دەپ تەكلىپ قىلىپ قويۇپ كەتتى .

قاسىم قاق ساتىدىغانلىرىنى سېتىپ ، تېگىشكەن يۇڭ ، تېرە ،

پالاس قاتارلىق نەرسىلەرنى ئۈچ ئېشەككە ئارتىپ ، كونا پاتارغا يېقىن ئوماقلارنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى . توختاق ، تۆمۈر- لەر ئۇنىڭ نەرسىلىرىنى چۈشۈرۈپ قويۇپ ، ئېشەكلىرىنى مەھەل- لىنىڭ سىرتىدىكى ئوتلاقتا چۈشەپ قويۇپ بەردى . ئۇنىڭ ئۆزىنى ئوماق ئۆيگە باشلىدى . ئوماقلار ئۇنى لوپلۇقلارنىڭ ئەزىز مېھمان- لارغا قويىدىغان ئەڭ ياخشى تاماق بىلەن كۈتۈۋالدى . ئايقوت ئۇلامخانىدىن ئۆگىنىۋالغان قالۇچىلارنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ئىچىگە ئۇجۇل تالقىنى ، بېلىق يېغى ، قايماق ، جىگدە تىرىپى سېلىپ پىشۇرغان بېلىق پوستىلىقى بىلەن مېھمان قىلدى . پوستلاقنىڭ مەززىلىك تەمى ئۇنىڭ ئاغزىدا قالدى ، «يەنە بارمۇ» دېگۈسى كەل- دىيۇ ، ئاغزى يېگەچ يۈزى ئۆيىلىپ ، تىلىنىڭ ئۇچىدىكى گېپىنى چىقىرالمىدى . «بېلىجاندىن نەپسىنى يىغقان چوڭ بېلىق يەيدۇ» دېگەن ماقالنى يادىغا كەلتۈرۈپ جىم بولدى . داستىخان يىغىشتۇ- رۇلۇش ئالدىدا ، باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان ھالىتىنى ئۆزگەرتىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ، ئىككى قولىنى تىزىنىڭ ئۈستىگە قويدى . ئوماق ، ئايقوت ھەم ئۇلارنىڭ بالىلىرى ئۇنىڭ ھەرىكىتىگە ھەيران قېلىپ تۇرۇۋىدى ، قاسىم قاق گېلىنى بىر قىرىپ قويۇپ قىرائەت- كە چۈشتى . چۈشىنىكسىز بىر تىلدا گاھى سوزۇپ ، گاھى ئۈزۈپ گاھى يۇقىرى كۆتۈرۈپ ، گاھى پەسلىتىپ ، لوپ قوشاقلىرىنىڭكىدە- دىنمۇ مۇڭلۇق ، تىترەڭگۈ ئاھاڭدا ئوقۇلغان قىرائەت ئوماقلارغا ئاجايىپ تەسىر قىلىپ كەتتى بولغاي ، ئۆزىنى تىڭشاپ قالغاندەك بېشىنى تۆۋەن سېلىپ جىممىدە ئولتۇرۇپ كېتىشتى . يېڭى يۇرت قۇرۇلۇشى ۋاقتىدا كورلا ، خوتەندىن كەلگەن تامچىلارنىڭ ناماز ۋاقىتلىرىدا ئوقۇغان قىرائىتىنى ئاڭلىغان ، لېكىن بۇ قارى زۇۋاند- دار ئىدى . ئۇنىڭ دىلنى ئەزگۈچى مۇڭلۇق ، مەپتۇنكار قىرائىتى ، ئۇلارنى سېھرىي سۆزى بىلەن بەزلەردىن ئاڭلاپ قالىدىغان باشقا بىر غايىۋانە دۇنياغا ئەكىرىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيغۇغا بەند قىلىپ قويغانىدى . ناۋادا ، قاسىم قارى قىرائىتى ئۈچۈن ئوماقتىن بىساتىن- دا بار ئات چاغلىق نەرسىنى سوراپ قالغۇدەك بولسا ، بېرىۋېتىشكە

تەييار ئىدى...

ئوماق توختاقنى ئۆيگە ئىگە بولۇپ تۇرۇشقا قالدۇرۇپ قو- يۇپ، تۇمۇر بىلەن ئۆردەكنى شەھەر - يۇرت كۆرسۇن، كۆزى ئېچىلسۇن دەپ، كورلىغا ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ بارماقچى بولدى. ئەسلىدە يۇڭ، تېرىلەرنى ئىككى كالىغا ياكى بىر ئات، بىر كالىغا يۈكلىسىلا بولاتتى، ئۆردەكنىڭ: «ئارتۇقلۇق قىلماس، سېتىپ كېرەكلىك نەرسە ئالارمىز» دېگەن مەسلىھەتى بىلەن يۇڭ، تېرە، تۆت قويدىن باشقا بىر ئات، بىر كالىنى ئارتۇق ئېلىۋالدى.

شۇنداق قىلىپ، ئوماق تۆت قوينى، يۇڭ، تېرە، پالاس ئارتىلغان بىر ئات، بىر كالىنى ئالدىغا سېلىپ قاسىم قارىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىككى ئوغلىنى ئىككى يېنىغا ئېلىپ سەھەردە كور- لىغا قاراپ يولغا چىقتى. قاسىم قارىمۇ سېتىقچىلىق قىلىپ تاپقان يۇڭ، تېرە، پالاس ۋە باشقا نەرسىلەرنى تۆت ئېشەككە ئارتتى، ئۆزى بىر ئېشەككە مىندى. ئۇن، گۇرۇچكە تېگىشكەن ئالتە قوينى ئالدىغا سېلىپ قوزغالدى ۋە ئاۋازلىق قىلىپ: «ئەستەۋدىئۇكۇمۇل لاھەللەزى لاتەزىئۇ ۋە دائىئۇھ» دەپ دۇئا قىلىپ، ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى سىيپاپ بولۇپ:

— مۇسۇلمان ئادەم سەپەرگە ئاتلانغاندا مۇشۇ دۇئانى ئوقۇسا، سەپىرى خەيرلىك بولىدۇ، ئاللا زىيان - زەخمەتتىن، خەۋپ - خەتەردىن ساقلايدۇ، — دېدى.

«ھېلىمۇ بىزگە مۇشۇ موللا قارىنى يەتكۈزۈپ بېرىپتۇ» دەپ ئوماق ئىچىدە خۇداغا مىڭ قەترە شۈكۈر - رەھمەت ئېيتتى.

بىر خىل مېڭىشتا ماڭسا، چارىدىن كۆنچى مەھەللىسىگە چۈشتىن قايرىلىپ ئانچە ئۆتمەي يېتىپ كەلگىلى بولاتتى. ئەمما قاسىم قارى: «قويلىرىمنى ئوتلىتىمەن» دەپ ئۇ يەردە، بۇ يەردە توختىۋېلىپ، كەچئارىسى مەھەللىدە ئاران يېتىپ كەلدى.

— كۆنچى بىلەن كورلىنىڭ ئارىلىقى ئاتلىق ئادەمگە ساق يېرىم كۈنلۈك يول. بۈگۈن كۆنچىدە قونۇپ، ئەتە ئالدىرىماي يولغا چىقساقمۇ كورلىغا بالدۇر بېرىۋالىمىز. بۇ يەردە بىر تونۇشۇم بار،

شۇنىڭكىگە چۇشەيلى ، — دېدى قاسىم قارى .
ئۇلار قومۇش ، يۇلغۇن ، توغراق شاخلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ قاشالىغان چوڭ بىر هويلا ئالدىغا كېلىپ توختاشتى .
— ئاۋۇتئاخۇن ! — قاسىم قارى ئىشىكىدىن چۇشۇپ شاخشا ئىشىك يېنىغا كېلىپ توۋلىدى .
ئۆيدىن ئوتتۇرا بوي ، كەكە ساقال ، چەكمەن كەمزۇلى ئۇس- تىدىن بېلىگە بەلۋاغ باغلىۋالغان ئەللىك ياشلار ئەتراپىدىكى ئادەم چىقىپ :
— هە ، ئوقەتنىڭ قانداقراق ، هەمراهلىرىڭ خېلى بارمۇ - نېمە ؟ — دەپ سورىدى .
— ئوقەت شۇ بۇرۇنقىدەك ، بۇلار مەن بىلەن كورلىغا ماڭغان- لار . كېمەڭگە يۈك ئالغاچ كەلدىم ، — دېدى قاسىم قارى بىر كۆزىنى قىسىپ قويۇپ .
— يارايسەن ، مۇشۇ يەردە قونىدىغانسىلەر ؟
— هەئە ...
ئوماق سەھەر يولغا چىقىپ ، بولسا شۇ كۈنلا ئىشنى تۈگە- تىپ ئەتىسى قايتىشنى ئويلىغانىدى . شۇنچە ئەتىگەن تۇرۇشقىنىغا ئۇنى قىلىپ ، بۇنى قىلىپ كۈن نەيزە بويى ئۆرلىدى ، قاسىم قارى كىشىلەردە ئىلىشىم بار ئىدى ، ئېلىۋالاي ، دەپ كېتىپ دامجۇق ۋاقىت بولغاندا ئاران كەلدى ، ئاندىن مېڭىشىنىڭ تەرەددۇتىغا كىرىشتى .
ئاۋۇتئاخۇننىڭ ئۆيىنىڭ ئارقىسى كۆنچى دەرياسى بولۇپ ، دەريانىڭ ئىككى قېشى ئېگىز يار ئىدى . سۇ غول ، دەريا چوڭقۇر بولۇپ ، كۆۋرۈك يوق ئىدى : ئۇيان - بۇيان ئۆتىدىغان پىيادىلەر كىچىك چاپما كېمىلەردە ، ئات - ئۇلاغ ، يۈك - تاقلار چوڭ چاتما كېمىلەردە ئۆتەتتى . بۇ كېمىلەرنىڭ ئىگىلىرى مەخسۇس مۇشۇ ئوقەت بىلەن مەشغۇل ئىدى . ئاۋۇتئاخۇنمۇ شۇ ئوقەتچىلەرنىڭ بىرى ئىدى . ئۇنىڭ ئوتتۇرا هال چوڭلۇقتا بىر كېمىسى ، ئىككى كېمىنى چېتىپ ياسىغان يەنە بىر چاتما كېمىسى بار ئىدى .

ئالدى بىلەن قاسىم قارىنىڭ ماللىرىنى ئۆتكۈزمەكچى بولۇپ ئىككى كېمىگە ئورۇنلاشتۇردى .

— بىر قويىڭىز قالدىغۇ ، — دېدى ئوماق . قاسىم قارى كېمىگە چىقىۋېتىپ :

— ھە ، ئۇنى كېمىچىنىڭ ھەققىگە قالدۇردۇم ، — دېدى .

— بىز نېمە بەرسەك بولار ؟

— مۇشۇ بىر قوي ھەممىگە ھېساب .

قاسىم قارى بەش قوينىڭ پۇتلىرىنى بوغۇپ ئايرىم بىر كېمىگە سالدى ، ئېشەكلىرى بىلەن يۈك - تاقلىرىنى چاتما كېمىگە سالدى . ئېشەكلەر كېمىگە كۆنۈك بولسا كېرەك ، ئۆرە تۇرغۇزۇپلا بىر - بىرىگە چېتىپ قويدى . چاتما كېمىنى ئاۋۇتئاخۇن تايىدى ، كىچىك كېمىنى ئاۋۇتئاخۇننىڭ ئوغلى بولسا كېرەك ، ياش بىر يىگىت تايىدى . ئۇلار دەريانىڭ ئوتتۇرىغا بارغاندا ، تۆمۈر ئاتىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ :

— ئاخشام ئۇلار پاراڭلىشىۋېتىپ ، قاسىم قارى : «بۇلار كورلىغا بېرىپ باقماپتىكەن» دېسە ، ئاۋۇت كېمىچى : «بۇ قېتىم ئوقىتنىڭ چوڭ بولغۇدەك» دېگەندەك گەپنى قىلىشتى ، ئاڭلاپ قالدىم ، — دېدى ئەنسىرىگەن ئاۋازدا .

— بۇ گەپنىڭ نېمە يامىنى بار ، ئوقەتچى دېگەن ئوقەتنىڭ گېپىنى قىلمامدۇ ، موللا - قارى ئادەمدىن قالايمىقان گۇمان قىلما . يامان بولىدۇ ، — دېدى ئوماق ، ئۆزىنىڭ قاسىم قارىغا بولغان ئىشەنچ ، ئىخلاسى بىلەن .

قاسىم قارى ، ئاۋۇت كېمىچىلەر ئۇ قاتقا يەتتى ، نەرسىلەرنى قاشقا چىقىرىپ بولدى . ئۇلار خېلى پاراڭلاشقاندەك ئىما - ئىشارەتلەرنى قىلىشتى . ئاندىن قاسىم قارى نەرسە - كېرەكلىرىگە قاراپ قالدى : ئاۋۇت كېمىچى بىلەن ياش يىگىت كېمىلەرنى تاياپ بۇ قاتقا يېنىپ كەلدى .

— ئاتلارنى چاتما كېمىگە سالايلى ، باشقا نەرسىلەرنى كىچىك كېمىگە سېلىپ باقايلى ، ئېغىر كەلگۈدەك بولسا ئىككى قېتىمدا

ئۆتكۈزسەكمۇ بولىدۇ ، — دېدى ئاۋۇت كېمىچى . ئوماق ئۇنىڭغا مەسلىھەت سېلىپ :

— ئىككى ئاتنى بىر ، تۆت قوي بىلەن يۈك تېرىلەرنى بىر ئۆتكۈزۈپ ، يەنە بىر قېتىمدا قالغان ئىككى ئات بىلەن بىر كالىنى ئۆتكۈزەيلى ، — دېدى .

ئوماقلار دائىم مىنىدىغان ئۈچ ئات بىلەن كالا كېمىگە كۆنۈك بولسىمۇ ، يەنە بىر ئات كېمىگە چىقىپ كۆنمىگەنىدى . بۇ ئاتنى كېمىگە سالماق بىر گەپ ئىدى . ئاۋۇت كېمىچى بۇنىڭدىن بېشى قاتتى ، لېكىن بۇنداق ئىشقا ئوماق ماھىر ئىدى . ئۇ نۇرغۇن ئات ، كالا ، ئېشەكلەرنى كېمىگە كۆندۈرۈپ ئۇستا بولۇپ كەتكەنىدى . ئالدى بىلەن كۆنۈك ئىككى ئات بىلەن يۈكلەرنى چاتما كېمىگە ، قويلار بىلەن تېرىنى كىچىك كېمىگە سالدى . چاتما كېمىنى ئوماق تايماقچى بولدى ، تۆمۈرمۇ شۇ كېمىگە چىقتى ؛ كىچىك كېمىنى ئاۋۇت كېمىچى ئۆزى تايىدى .

ئوماق پالاق بىلەن كېمە تاياۋېتىپ ئاۋۇت كېمىچىدىن سورىدى :

— سىلەر شۇرۇق ئىشلەتمەمسىلەر ؟

— سۇ بەك تېرەن ، خادا بىلەن كۈچىگىلى بولمايدۇ .

ئاۋۇت كېمىچى ئوماقنىڭ پالاق تايىشىغا ھەيران قالدى . ئۇ يىگىرمە نەچچە يېشىدىن باشلاپ ئوتتۇز يىلدەك كېمە تاياپتۇ ، ئوماقتەك پالاقنى چەبدەس ، تېز ئۇرۇپ ، ئېغىر يۈكلۈك ، يەنە كېلىپ جانلىق مال بېسىلغان كېمىنى تەۋرەتمەي ھەيدەيدىغان بۇنداق كېمىچىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى .

دەريانىڭ ئۇ قاسنىقى بىلەن بۇ قاسنىقىنىڭ پەرقى چوڭ ئىدى . ئۇ تەرەپ چارادىكىگە ئوخشاش توغراقلىق قۇملۇق بولۇپ ، قۇم دۆڭلىرىمۇ خېلى بار ئىدى . كېسەك ، ياغاچ تاملىق ئۆيلەر ئاندا - ساندا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . بۇ تەرەپمۇ قۇملۇق بولسىمۇ ، قۇم دۆڭلىرى جىق ئەمەس ئىدى . توغراقلارنى كىشىلەر ئۆي سالىمىز دەپ كېسىپ شالاڭلىتىپ قويغانىدى . ئۆيلەر ئېگىز -

پەس، قىڭغىر ـ قىيسىق بولسىمۇ، بىر بويىغىلا سىلىنغاچقا، رەتلىكتەك كۆرۈنەتتى.
ئۇلار كېمىدىكى ئات ۋە نەرسىلەرنى قىرغاققا چىقىرىپ قويدى، تۆمۈر قاسىم قارى بىلەن ئات، قوي، نەرسىلەرگە قاراپ قالدى.
ئوماق ئالدى بىلەن كېمىگە كۆنۈكسىز ئاتنىڭ كۆزىنى ئېتىپ يېتىلەپ دەريا لېۋىگە چۈشۈردى، ئاندىن قىرغاق بىلەن كېمىنى تۇتاشتۇرغان شال ئارقىلىق كېمىگە چىقاردى. ھەي قارىغۇلۇق، ھەي قارىغۇلۇق، ئەگەر بۇ ئاتنىڭ كۆزى ئېتىلمىگەن بولسا، ئۇنى كېمىگە بېسىش بەلكى بەك قىيىن ئىدى، لېكىن ھازىر ئۇ شۇ قەدەر رايىش؛ ئۇ ئۆزىنى يېتىلەپ نەگە ئەكېتىۋاتقىنىنى بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىر ئاتنى يېتىلىۋىدى، ئالدىدىكى ئىككىسىگە ئوخشاش ئۆزىلا ماڭدى. بىر ئات كۆزى ئېتىك بولغاچقا، يېتىلىسە نەگە كېتىۋاتقىنىنى بىلمەي مېڭىۋەردى، يەنە بىر ئات كۆزى ئېتىك بولمىسىمۇ، ئادەملەر ئۇنى ئۆز قىنىقىغا ئۆگىتىۋالغان بولغاچقا، بىلىپ تۇرۇپ ئۆز رايى بىلەن مېڭىۋەردى. قارىغاندا ئۆگىتىۋېلىش بىلەن كۆزىنى ئېتىپ قويۇشنىڭ شەكلى ئوخشىمىغان بىلەن، ماھىيىتى بىردەكتەك قىلىندۇ...
يۈك ـ تاقلار بۇ قاتقا ئۆتكۈزۈپ بولۇندى. ئوماق، قاسىم قارىلار يۈكلىرىنى ئۇلاغلىرىغا ئىلگىرىكىدەك تېڭىشىپ يولغا چىققاندا، ئاۋۇت كېمىچى:
— قاسىم قارى، ئاخشام دېيىشكەندەك، باقىرغا ئالدىغىنىنى ئېلىشىپ بېرىپ ۋاقتىدا ماڭدۇرۇۋەتسەڭ، — دېدى.
— بولىدۇ، — قاسىم قارى ئاۋۇت كېمىچىگە جاۋاب بېرىپ بولۇپ، تۈنۈگۈن ئوقۇغان دۇئانى يەنە ئۈنلۈك ئوقۇدى، ئاندىن ئاغزىنى بىرھازا مىتىلدىتىپ، قولىنى يۈزىگە ئېلىپ باردى. ئوماقمۇ ئۇنى دوراپ ئىككى ئالىقىنى بىلەن يۈزىنى سىيپىدى.
— باقىر ئاۋۇت كېمىچىنىڭ ئۆگەي بالىسى، — دېدى قاسىم قارى، ئۇلار يولغا چۈشۈپ بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن.

يول قوم ئارىلاش توپىلىق ئىدى . كالا ، قويلارنىڭ ئايىغى ئاستىدىن پۇرقىرىغان توپىلار ئەتراپنى كۆرگۈسىز قىلىۋەتتى . ئۇلاردىن باشقا هارۋىلىق ، ئات ، ئېشەكلىك كىشىلەرمۇ كورلىغا ماڭغانلار مۇ ئاندا ـ مۇندا بولۇپ قالاتتى . گويا هاۋا قېتىپ قالغاندەك ئازراق شامالدىن ئەسەر يوق . ئىككى ياندىكى توغراقلارنىڭ يوپۇرماقلىرى مىدىرلاپمۇ قويمايتتى . بۇنداق چاغدا توزۇغان توپا يول ئۈستىدە لەيلەپ تۇرۇۋېلىپ ، كىشىنى توپىغا كۆمۈۋېتىدۇ ، ئالدىدىمۇ توپا ، كەينىدىمۇ توپا . كىم ـ كىمدىن رەنجىيدۇ ، ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ مۇشۇنداق توپا ـ چاڭ ئىچىدە يول يۈرۈپ كەلگەن تۇرسا . ئۇلار كۆنچىدىن بىر ئاش پىشىم ماڭغاندىن كېيىن ، ئوڭ تەرىپىدە تاغ كۆرۈندى . تاغنىڭ بېرىسى يولغىچە ئادەم بويى ئېگىز قومۇشلۇق بولۇپ ، دۆڭ ، يوتىلار ئۈستىدە قومۇشتىن باشقا يۇلغۇنلارمۇ بار ئىدى . بەزى يۇلغۇنلار يوغىناپ قاقشالغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى . يولنىڭ سول قاسنىقى توغراقلىق بولۇپ ، نېرىقى چېكىگە كۆز يەتمەيتتى . يەنە ئازراق ماڭغاندىن كېيىن توغراقلار ئۈزۈلۈپ ، يۇلغۇن ، قومۇشلۇق باشلاندى . يەنە بىرمەھەلدىن كېيىن يۇلغۇن ، قومۇشلۇق ئورنىنى قوم ، شېخىللىق ساي ئىگىلىدى . ئوڭ تەرەپ قاسناق يەنىلا تاغقىچە يۇلغۇن ، قومۇشلۇق بولۇپ ، بەزى جايلار يەرنىڭ تاز ـ چاقىسىدەك ئاپئاق شورلۇق ئىدى . كۆن ئىسسىشقا باشلىدى .

ئۇماق ئىككى يېنى ، ئالدىغا قاراپ ئۆي دىدارى كۆرۈنمىگەندىكىن ، قاسىم قارىدىن :

— چۆش بولۇپ قالدى ، بىرەر يۇرت ، مەھەللىنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدۇغۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— يۇكلۈك كالا بولمىغان بولسا بۇ كەمگە كورلىغا بېرىپ بولاتتۇق ، كەچرەك بارىدىغان ئوخشايمىز ، — دېدى قاسىم قارى ئېرەنشىمىگەن قىياپەتتە .

كۆڭلى تۇز ، ساددا ئۇماق ئېرى ـ بېرى ئويلىماي : «كەچ قالساقمۇ قاسىم قارى بولغاندىكىن...» دېدى ئىچىدە .

يولنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تاغ يېقىنلاشقانسېرى يۇلغۇن ، قومۇشلار شالاڭلىشىشقا باشلىدى .

— بۇنىڭ نېرىسى غىلاڭ ساي ، شېغىللىق ، جاندارلارنى ئازراق ئوتلىتىۋالايلى ، — دېدى قاسىم قارى ، ئېشىكىنى يولنىڭ چېتىگە چىقارغاچ .

شۇنداق قىلماي بولمايتتى . ئالدىدا ماڭغان قوي ، كالا ، ئېشەكلەرغۇ يول ياقىلىرىدىكى ئوت ، قومۇش ، يۇلغۇن ئۇچلىرىدىن ئاز - ئازدىن بولسىمۇ يالماپ ماڭدى . مىنىلگەن ئات ، ئېشەكلەر ئەتىگەندىن بۇيان ئاغزىغا بىر تال گىياھ سالمىغانىدى ھەم ئۇسسىغانىدى ، ئۇلار كۆك ئوتتىن ئازراق يەۋالسا ، قورسىقىمۇ تويانتتى ، ئۇسسۇزلۇقىمۇ ئازراق قاناتتى . ئۇلار ئېشەك ، كالىلارنى يوكى بىلەنلا ئوتقا قويۇپ بەردى . ئاتلارنىڭ ئېغىزدۇرۇقىنى چىقىرىۋېتىپ ، ئالدى پۇتىنى كەڭرەك قىلىپ چۇشەپ قويۇپ بەردى .

كۈن ئولتۇرۇشقا قىيسىيىپ قىزىرىشقا باشلىدى . قاسىم قارى ماڭايلى ، دەيدىغاندەك ئەمەس . ئۇ ماڭمىسا ئوماقلارمۇ ماڭالمايتتى . چۈشكىچە بېرىپ بولىمىز ، دېگەن كورلىغا ساق بىر كۈن مېڭىپمۇ يېتىپ كېلەلمىدى ، بەلكى يۇرتىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيدۇ . قاسىم قارى غېمىدە يوق يول ياقىسىدا باقىر بىلەن پۇتىنى سوزۇشۇپ ئولتۇرۇپ بىرنېمە چېكىشىۋاتاتتى . ئوماقنىڭ بۇرنىغا بىر خىل قاڭسىق سېسىق ھىد تارىدى . قاسىم قارى چېكىۋاتقان نەرسىنى يەنە راسا شوراپ يۈزىنى ئاسمانغا قىلىپ ئاغزىنى ئېچىپ تۇرۇۋىدى ، ئاغزىدىن كۆكۈچ - يېشىل ئىس تۇرۇم - تۇرۇم بولۇپ چىقىپ ، ئاستا - ئاستا ھاۋاغا تاراپ ، سىڭىپ يوقالدى . ئەمما ئوماقنىڭ بۇرنىغا تەگكەن سېسىق پۇراق ئۇنىڭ دىمىغىنى سىقىۋالغاندەك قىلىپ قويدى . كورلىدىن كەلگەن تامچىلارنىڭ تاماكا دەپ بىرنېمە چەككىنىنى كۆرگەن . ئۇ بۇنىڭدەك پۇرىمايتتى ھەم بۇنداق سېسىق ئەمەس ئىدى ، تۆمۈر بىلەن ئۆردەك سېسىق پۇراق پۇرىغاندىلا بۇرنىنى تۇتۇشۇپ نېرىغا كەتتى .

— چەككىنىڭىز نېمە ئۇ ؟ — ئوماق قاسىم قارىدىن سورىدى .

— نەشە چەكتىم . بۇنى خۇدانىڭ ئاشىقلىرى چېكىدۇ ، — دېدى قاسىم قارى يېقىمسىز ، غەلىتە ھىجىيىپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرى غىلىيىپ قالغانىدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ غودۇڭشىغاندەك دېدى ، — ئەمدى ماڭايلى .

ئۇلار قاراڭغۇ چۈشكەندە بىر كۆۋرۈككە كەلدى . قاسىم قارى :

— بۇنى قاراسۇ ئۆستىڭى دەيمىز ، بېشى تاغسارنخاندا . مەدىل تاغامنىڭ ئۆيىگە بارغۇچە يېرىم كېچە بولۇپ قالىدۇ . ئەل ياتقۇدىن كېيىن بازار ئىچىدە مېڭىپ يۈرسەك بەدۆلەتنىڭ پاشىپلىرى تۇتۇپ سولاپ قويىدۇ ، نەرسە ـ كېرەك ، جاندارلىرىمىزنى تارتىۋالىدۇ . شۇڭا ئۆستەڭنىڭ نېرىسىدىكى كۆدەيلىك بويىدا يېتىپ ، ئاسقالىنىڭكىگە ئەتىگەنلىككە بارايلى ، — دېدى . ئوماق بەدۆلەت دەپ ئاڭلىغان ، لېكىن «پاشاپ ، تۇتۇۋېلىش ، سولاش» دېگەنلەرنىڭ نېمىلىكىنى دەل چۈشەنمىسىمۇ ، ياخشىلىققا جورىمايدىغىنىنى قىياس قىلدى . بىر بۇكلۇكنى تېپىپ ئوماقنىڭ يۈكلىرىنى چۈشۈرۈشتى ، ئەمما قاسىم قارى : «ئېشەكلەر يولنى بىلىدۇ ، سالتاڭ بولسا قېچىپ كېتىدۇ ، يۈك بىلەن تۇرسۇن» دەپ ئۆزىنىڭ يۈكلىرىنى چۈشۈرمىدى . ئۇنىڭ مەسلىھىتى بىلەن جاندارلارنى تورى بويىچە بىر ـ بىرىگە چاتتى . ئات ، ئېشەكلەرنى چۈشىدى ، نۆۋەت بىلەن قارايدىغان بولۇپ ئۇتقا قويۇپ بەردى .

— نەشە مېنى سەل ئېزىپ قويدى ، بالدۇر ئۇخلاي . ھازىر باللار بىلەن باقىر قارىسۇن ، كەينىدىن سەن قارا ، ئاندىن مەن قاراي ، — دېدى قاسىم قارى . ئۇنىڭ تىلى سەمرىپ قالغاندەك ئېغىشىپ قولاشمايۋاتاتتى . ئوماق ھەيران قالدى . ئۇنىڭغا قاراپ :

— بۇنداق قىلىپ يۈرگۈچە قويۇپ بەرسەكلا بولمامدۇ ، — دېدى .

— بۇ لوپ ئەمەس . قويۇپ بەرسەك زىرائەتكە كىرىپ قا... قېچىپ... ئوغرى... ئالىدۇ .

ئۇ تىلى ئاغزىغا پاتماي قالغاندەك ئاران ـ ئاران گەپ قىلىۋا-

تاتتى ، سوغوق سۇدىن راسا بىر ئىچىۋېلىپ ياتقاندىن كېيىن ، ئۇخشىلىپ قالغان چېغى ، بايىقى گېپىنى ئۇلاپ:

—… باقمىساق بولمايدۇ ، پۇختا بولغىنىمىز ياخشى ، — دەپ بولۇپ ، — ياتقان چاغدا : «ياتتۇق يائاللاھ ، قوپتۇق ئىنشائاللاھ ، قوپساق قوپتۇق ، قوپالمىساق يائىلاھە ئىللەللاھ ، مەھەممەدەن رو- سۇلىللاھ» دەپ ئىمان كەلتۈرۈپ ياتىمىز ، — دېدى .

ئوماق ئۇنىڭ دېگەنلىرىدىن ئېسىگە ئېلىۋالغانلىرىنى ئىچىدە ئوقۇپ ياتتى…

8

— تۇمۇر ، ئۆردەك ! تېز تۇرۇڭلار ، تۇرۇڭلار ، تېز بولۇڭ- لار ! — ئوماق شۇنداق دېگەچ ئوغۇللىرىنى تۇرتۇپ ئويغاتتى . ئاۋازىدىن ، ھەرىكىتىدىن ئۇنىڭ جىددىيچىلىكتە قالغانلىقى بىلى- نىپ تۇراتتى .

لوپ قۇملۇقىنىڭ ئىچكىرىلىرىدە ياشايدىغان كىشىلەرگە ھەم- مە تالاپەت تەبىئەت دۇنياسىدىنلا كېلىدىغان بولغاچقا ، ئۇلار كىچىد- كىدىن دالا - تۈزگە چىققۇدەك بولغان چېغىدىن باشلاپلا چوڭلار- نىڭ ئەسكەرتىپ - جېكىلەپ تۇرۇشى ، ئۆزلىرىنىڭمۇ كەچۈرمىش ، تەجرىبە - ساۋاقلىرى بويىچە تەبىئەتنى ئىنچىكە كۆزىتىش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن . شامالنىڭ شەپىسى ، بۇلۇتلارنىڭ قارامتۇل ياكى ئاق - ئاقۇشلۇقى ، زىچ - شالاڭلىقى ، قانداق تەرزدە لەيلەپ ، قايسى تەرەپكە ئېقىشى ؛ قۇشلارنىڭ ئۇچۇشلىرىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكى ، تېز - ئاستىلىقى ، ئۇچۇش يۆنىلىشى ، ھەتتا بېلىقلار- نىڭمۇ سۇ يۈزىگە ئۆرلەپ چىقىشى ، سۇ ئاستىغا چۆكۈشى ، سۇنىڭ يۇقىرىسىغا ياكى تۆۋىنىگە ئۈزۈشىگە قاراپ ، تەبىئەتتە قانداق ئۆز- گىرىش ، ھادىسە بولىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلالايدۇ . ئادەملىرى تۈز ، ئاق كۆڭۈل ، ساددا ، بىر - بىرىگە ئورا كولاش تۈگۈل ، بىر - بىرىنىڭ نەرسىلىرىنى ئېلىۋېلىپ زىيان سالىدىغان ئىشلار

يوق بولغاچقا ، ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ھەممە ھەرىكەتلىرىگە ئىنچە ئىنچىكىلەپ كۆزىتىپ كەتمەيدۇ . پەقەت ئېسىدە ساقلىنىۋېلىشى ئۇ-چۇنلا تاشقى قىياپىتى — كىيىم - كېچەكگە ، گەپ - سۆزىگە ، ئاۋازىغا ، چىراي - تۇرقىغىلا دىققەت قىلىپ قويىدۇ . تۆمۈر بىلەن ئۆردەكنىڭ ئۆزلىرىدە يۇقىرىقىدەك ئادەت ۋە ئىقتىدارنى يېتىلدۇ-رۇۋاتقان چاغلىرى ئىدى . ئۇلار چارىدىن چىقىپلا يول ياقىلىرىدىكى دەرەخلەرگە ، ئوتلاقلارغا ، قۇملۇق ۋە شورلۇقلارغا زەن سېلىپ ماڭغانىدى . چارا بىلەن كۆنچىنىڭ ئارىلىقى ئۇلاغلىق كۆپ بولسا يېرىم كۈنلۈك يول بولسىمۇ ، قاسىم قارىنىڭ ھەدېسىلا ئەتەي قورسىقى توق جاندارلارنى ئوتلىتىمىز دەپ كەچ قويغىنىغا ھەيران بولۇشقانىدى . بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئېشەك ئۈستىدە تۇرۇپ خۇرجۇنىغا قولىنى تىقىپ ناننى بىر چىشلەمدىن ئېلىپ يېيىشى ، بۇ ئىككى بالىنى ئەجەبلەندۈرۈپ قويغانىدى . سەپەرداشلار بىر - بىرىدىن ئىمزغىنىپ ، تىقىپ يۇرۇپ ئوغرىلىقچە بىر نەرسە يېيىـــش لوپ-لۇقلاردا ئەقلىغا سىغمايدىغان ئوسال ئادەت بولغاچقا ، ئۇلار قارى-نىڭ قىلىقىدىن بەك ئەجەبلىنىپ قالدى ؛ ئەمما ئوماق ئالۋۇندەك بىردەملىك پەيدا بولغان قاسىم قارىنىڭ «چوڭقۇر موللا» لىقىغا بولغان ئېتىقاد - ئىشەنچى تۈپەيلى ئۇنىڭ ھەرىكەتلىرىگە دىققەت قىلمىغانىدى . تۆمۈر «قارى موللا» بىلەن ئاۋۇت كېمىچىنىڭ گەپلىرىنى ئېيتقاندىمۇ : «موللا ئادەم كەينىدىن جەمە قىلىش گۇ-ناھ بولىدۇ» دېگەنىدى ساددا ، تۈزلۈكى بويىچە . ئاتىسىنىڭ ئەك-سىچە ئۆردەك چېغىدا ئاكىسىنىڭ ئېيتقىنىغا ، ئۆزىنىڭمۇ چىلىق-تۇرغىنىغا قاراپ : «بۇ ئادەم ماڭىمۇ غەلىتە تۇيۇلۇۋاتىدۇ» دېگەن ۋە شۇنىڭدىن كېيىن ئىككىسى «قارى موللا» غا دىققەت قىلىدىغان بولغان...

تۆمۈر بىلەن ئۆردەكنى ھەرقانچە سەزگۈر دېگەندىمۇ ، ئۇ يەنىلا بالىلارچە سەزگۈرلۈك . ئۇلار بىر كۈن يول يۇرۇپ بەك چارچاپ كەتكەچكە ، قاتتىق ئۇخلاپ قالغانىدى ، ئاتىسىنىڭ تۇرتۇشى بىلەن كۆزلىرىنى ئاران ئېچىشتى .

— قوپۇڭلار، ئىككى ئات بىلەن قويلار يوق، قاسىم قارى بىلەن باقىرمۇ يوق تۇرىدۇ...

ئۇماق چۈش كۆردى. ئۇ ئاتلىق بىر يەرگە كېتىۋاتاتتى. نىمىدىندۇر ئۈركۈگەن ئات پارتتىدە ئۆزىنى يانغا ئېلىپ قېچىۋىدى، تويۇقسىز ئولتۇرغان ئۇماق ئاتتىن يىقىلىپ چۈشتى. ئۇ شۇ كەمگىچە ئاتتىن يىقىلىپ باقمىغانىدى. ئاتتىن يىقىلدىيۇ، ئويغىنىپ كەتتى. لوپلۇقلار ئاتتىن يىقىلىپ چۈش كۆرۈشتىن بەك قورقاتتى. ئۇنداق چۈش ئادەمگە پالاكەت ئېلىپ كېلىدۇ، دەپ قارايتتى. ئۇماق ئالاقزادە بولۇپ يېنىغا قارىدى. ئىككى ئوغلى ئۇخلاۋېتىپتۇ. قاسىم قارى كۆرۈنمەيتتى. «قارىم، قارىم!» دەپ نەچچە قېتىم چاقىردى، زوۋان يوق، قارىنىڭ يېنىدا ياتقان باقىرمۇ يوق ئىدى؛ قارىسا ئۆزىنىڭ ئېتى باغلاقلىق. ئۇنىڭ يېنىدا تۆمۈرنىڭ ئېتى، كالا، قويلار تۇرىدۇ. قاسىم قارىنىڭ ئېشەكلىرى بىلەن قويلىرى ھەم يۈك ـ تاقلىرى يوق. ئۇماق: «قارىم!» دەپ ئۈنلۈك توۋلاپ باقتى، ھېچ زوۋان بولمىغاندىن كېيىن ئوغۇللىرىنى ئويغاتتى.

— ئىككى ئات يوقما؟ قاسىم موللىمۇ يوقما؟ ئۇ ئادەمنىڭ بەزى قىلىقلىرىدىن كۆڭلۈمگە شەك چۈشۈپ قالغان. كۆنچىدە ھېلىقى ئاۋۇت كېمىچى بىلەن قىلىشقان گېپىدىن تېخىمۇ گۇمانلىنىپ قالغانىدىم، — دېدى تۆمۈر.

ئۇماق ئوغلىنىڭ گېپىگە قوشۇلۇشنىمۇ، «ئۇنداق ئەمەستۇ» دېيىشىنىمۇ بىلمەي قالدى. كۈنچىقىش تەرەپ سۈزۈلۈپ ئاقىرىشقا باشلىغان چاغ ئىدى. ئۇماق ئۆزىنىڭ ئىزچىلىق تەجرىبىسى بويىچە يەرگە ئېڭىشىپ قاراشقا باشلىدى. ئادەتتىكى كىشىلەر بۇنداق چاغدا ھەرقانچە قارىسىمۇ ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمايدۇ. ئۇماق پەرق قىلدى. ئات، ئېشەك، قويلارنىڭ چوڭ يول تەرەپكە ماڭغىنىنى بىلىپ قالدى.

— قارىم ئات، قويلارنى يول تەرەپكە ھەيدەپ كېتىپتۇ، يۈكلەرنى ئارتىلى، — دېدى ئۇماق.

ئاتا ـ باللار تېز ھەرىكەت قىلىپ يۈگنى كاللىغا ئارتتى، تېرىنىڭ يېرىمىنى بىر ئاتقا، يېرىمىنى يەنە بىر ئاتقا غانجۇغىلاپ ئارتتى. تۆمۈر بىلەن ئۆردەك تېزە ئازراق ئارتىلغان ئوماقنىڭ ئېتىغا مىندى. ئوماق يەنە بىر ئاتنى يېتىلەپ يولغا چىقىپ كورلا تەرەپكە قاراپ ماڭدى. كۈن خۇددى ئاسمانغا ئاستا كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئوت شارىدەك تاغسارىخان تېغىنىڭ ئارقىسىدىن ئۆرلەپ چىقىپ، تاغ باغرىغا، ئۈستۈن، ئوتتۇرا چاچىلارغا قىزىل شەلپەرىنى يې-يىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىن يىگىرمە ياش ئەتراپىدىكى بىر يىگىت بىر توپ قوينى ھەيدەپ چىقىپ كەلدى.

ئوماق قويچى يىگىتتىن:

— كورلىغا مۇشۇ يول بىلەن بارامدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇدۇل ماڭساڭلار كورلا بازىرىغا بارىسىلەر.

— مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيى نەدىدۇ؟

— سىلەر...

— بىز لوپ چارىدىن كەلدۇق. ئۇ ئادەمنىڭ ئۆيىگە بار-ماقچىدۇق.

— ئاپلا، مەدىل ئاسقال مېنىڭ بوۋام بولىدۇ. مەن باشلاپ باراي دېسەم، قويلارنى بۇ يەرگە قويۇپ كەتكىلى بولمايدۇ. مۇشۇ يەردىن بەش يۈز قەدەمدەك ماڭساڭلار، ئوڭ تەرەپكە بۇرۇلغان بىر كوچا بار. ئۇنى ئېگىز ئېرىق دەيمىز. شۇ كوچىغا كىرىپ ھەرقان-داق ئادەمدىن سورىساڭلار بوۋامنىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپ قو-يىدۇ، — دېدى قويچى يىگىت.

ئوماقلار بىرئاز مېڭىشىدى، دېگەندەك ئوڭ تەرەپكە قايرىلغان كوچا دوقمۇشىغا كەلدى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قاتار ئۆيلەر بولۇپ، ھەممە ئۆينىڭ ئالدىدا بىرنەچچە تۈپ ئۈجمە باراقسانلاپ يولغا سايە تاشلاپ تۇراتتى. يول شۇنچە پاكىز، سۇ سېپىلگەن، يولنىڭ بىر تەرىپىدىكى ئېرىقتا سۇ شىرىلداپ ئېقىپ تۇراتتى. يولدا توپا دىدارى يوق ئىدى. ئۈچىلىسى چوڭ ـ چوڭ دەرۋازىلىق ئۆي ـ ھويلىلارغا، كۆرۈپ باقمىغان دەرەخلەرگە ۋە سۈپۈرۈپ سۇ

سىپىلگەن يوللارغا ھەيران قالغىنىچە قاراپ كەلمەكتە ئىدى .
بۇ ھويلىدىن تۆمۈر دىمەتلىك بىر ئوغۇل بالا چىقتى . بالا ئوماقلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىگە قارىدى - دە ، ئارقىسىغا يېنىپ :
— دادا ! دادا ! — دەپ توۋلىغىنىچە ھويلىغا كىرىپ كەتتى .
شۇ ئارىدا نېرىقى بىر ھويلىدىن ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم چىقتى . بۇ ئادەم بايىقى بالىدەك قىلمىسىمۇ ، ئوماقلارغا قىزىقىسىنغاندەك سەپسېلىپ قارىدى .
— مەدىل ئاسقالىنىڭ ئۆيى قايسى ؟ — ئوماق ئۇ ئادەمنىڭ ئۆزلىرىگە قادىلىپ قالغىنىدىن ئەجەبلىنىپ تۇرۇپ سورىدى .
— ھە ، ئاسقالىنىڭ ئۆيىگە بارماقچىمىدىڭلار ، يۇرۇڭلار ، مەن ئاپىرىپ قوياي ، لوپتىن كەلدىڭلارما ؟ — ھېلىقى كىشى شۇنداق دەپ ئوماقلارنى باشلاپ ماڭدى .
— مانا مۇشۇ ئۆي ، — ھېلىقى كىشى خېلى ھەشەمەتلىك ياسالغان يوغان دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، — قاسىم قارى ، ئۆيگە مېھمان كەلدى ، — دەپ توۋلاپ قويۇپ ، — مەن كېتەي ، ئىشىم بار ئىدى ، — دېدى - دە ، ئۆيى تەرەپكە يېنىپ كەتتى .
«قاسىم قارى» دېگەننى ئاڭلاپ ئاتا - بالىلار ھەيران بولغىنىچە بىر - بىرىگە قاراشتى . دەرۋازا ئېچىلىپ بېشىغا ئاق شاپاق دوپپا ، ئۇچىسىغا ئاق چۇچۇنچىدىن كەمزۇل ، قارامتۇل چەكمەن ئىشتان ، پۇتىغا مەسە - كالاچ كىيگەن قىرىق ياشلار ئەتراپىدىكى قويۇق قارا ساقاللىق بىر كىشى چىقتى .
— لوپتىن كەلدىڭلارمۇ ؟
— ھەئە ، لوپ چارىدىن كەلدۇق .
— كىمنى ئىزدەيسىلەر ؟
— مەدىل ئاسقالىنى ئىزدىمەكچىدۇق .
— ھە ، ھويلىغا كىرىڭلار ، — ھېلىقى كىشى دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى تولۇق ئېچىپ ئۇلارنى ھويلىغا باشلىدى . ئوماقلار يۈك - تاقلىرىنى چۇشۇرۇشكە تەمشىلىۋىدى ، ئاڭغىچە ئۆيدىن

يىگىرمە - يىگىرمە ئىككى ياشلار ئەتراپىدىكى ئىككى يىگىت چىقـ.
تى . ھېلىقى كىشى ئۇلارغا يوكنى سۇپىغا قويۇپ ، ئاتنى ئېغىلغا ،
كالىنى ئېغىل يېنىغا باغلاپ جايلاشتۇرۇپ قويۇشنى جېكىلەپ ،
ئوماقلارنى ئۆيگە باشلىدى .

ئۆي چوڭ بولۇپ ، يېرىمىدىن كۆپرەك يېرى سۇپا قىلىنىپ ،
سۇپىغا گىلەم ، كىگىز ، لوپ پالىسى سېلىنغانىدى . يورغا تام
ئارقىسىدا چاچ - ساقاللىرى ئاقارغان ، يۈزلىرىنى قالاچ قاناقانىڭـ
كىدەك بولمىسىمۇ ، تىلىم - تىلىم قورۇقلار قاپلىغان ئاق سۆزۈك
بىر بوۋاي قېلىن كۆرپە ئۈستىدە تەكىيە ، ياستۇقلارغا يۆلىنىپ
ئولتۇراتتى . ئوماق كورلىدىن بارغان تامچىلاردىن ئۆگىنىۋالغىنى
بويىچە ، بوۋايغا : «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام قىلىپ ، كۆ.
رۈشكىلى ئىككى قولىنى سوزۇپ ماڭدى . بوۋايمۇ

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، — دەپ سالام قايتۇرغاچ ، ئوماققا
ئىككى قولىنى چىقاردى .

— ئولتۇرۇڭلار ، — دېدى بوۋاي ، كۆرۈشۈپ بولۇپ .

ئوماق سۇپىنىڭ لېۋىدە پۇتىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇردى . تۆـ
مۇر بىلەن ئۆردەكمۇ ئاتىسىنىڭ يېنىدا تام تەرەپتە ئولتۇردى .
«مەدىل ئاسقال دېگەن كىشى مۇشۇ بولسا كېرەك» دەپ قىياس
قىلدى ئوماق .

بىر ئايال كىرىپ سۇپىنىڭ تۆرىگە كۆرپە سالدى .

— قېنى ، كۆرپىدە ئولتۇرۇڭلار ، — دېدى بوۋاي .

بوۋاينىڭ قايتا - قايتا تەكلىپ قىلىشى بىلەن ئوماقلار كۆرپە.
گە چىقىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن بوۋاي «ئامىن ئاللاھۇ.
ئەكبەر» دەپ دۇئا قىلدى . ئوماق پۇتىغا ئۆزى تىكىۋالغان ئاق
كۆن ئۆتۈك ، ئىككى ئوغلى كالا شىرىسىدە ئەتكەن چورۇق كىيگە.
نىدى . ھېلىقى ئايال داستىخان سېلىۋېتىپ ، ئۇلارنىڭ پۇتىغا ،
ئاندىن پالاستا تىكىپ كىيىۋالغان چاپان ، ئىشتىنىغا ، ئىشتان
پۇچقىقىدىكى چۇچىلىرىغا ، ئوماقنىڭ بېشىدىكى تۆپىلىكى سەل
ئېگىز نېپىز كىگىز قالپاققا ، تۆمۈر بىلەن ئۆردەكنىڭ قىرقىۋې.

تىلگەن ئوغلاق تېرىسىدە تىكىلىگەن تومىقىىغا قاراپ قويدى .
ئوماق تومۇرنىڭ قولىقىغا بىرنېمىلەر دېۋىدى ، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى . ئانچە ئۆتمەي يېپيېڭى بىر پالاسنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ئاتىسىغا بەردى . ئوماق پالاسنى داستىخانغا قويۇپ :
— كېلىشىمىز تۇيۇقسىز بولۇپ قېلىپ ، ئۆيدە بارنىلا ئېلىپ كەلدۇق ، — دېدى .
— بۇنداق قىلمىساڭلار بولىتتى ، رەھمەت ، — دېدى بوۋاي .
بايىقى ئايال ئالدىدا سىنچاي ، ئارقىدىن قايماقلىق چاي كەلتۈردى . بوۋاي :
— قېنى ، «ئالدىن تائام ، ئاندىن كالام» ، ناشتا قىلىۋېلىپ ئاندىن پاراڭلىشايلى ، چاي ئىچىڭلار ، — دېدى .
دەرۋازىغا — ئوماقلارنىڭ ئالدىغا چىققان كىشى بىر چىنە قايماقلىق چايغا توقاچتىن سېلىپ بوۋايغا ئاپىرىپ بەردى ، ئاندىن ئۆزىنىڭ چىنىسىگە نان سالدى . ئوماقلارمۇ ئۇلارنىڭ قىلغىنى بويىچە چىنىلىرىگە نان سالدى . ئۇلارنىڭ قورسىقى ئاچ بولسىمۇ گېلىدىن بىر نەرسە ئۆتمىدىغاندەك ئەمەس ، بولۇپمۇ ئوماقنىڭ... ئۇ خىيال بېسىۋالغاندەك ئويچان ئولتۇراتتى . چاي ئىچىلىپ بولۇندى ، دۇئامۇ قىلىندى . بوۋاي ئوماقتىن :
— قېنى ئۆزىڭىز توغرۇلۇق گەپ قىلىپ بېرىڭ ، — دېدى .
ئوماق ئۆزىنىڭ لوپنىڭ نەرىدىن ئىكەنلىكىنى ، ئىسمىنى ، يېنىدىكى بالىلىرىنىڭ ئىسمىلىرىنى ئېيتىپلا جىم بولدى .
— مەن قارىسام يولدا بىرەر ئاۋارىچىلىككە يولۇققاندەك قىلىدىسىلەر ، — دېدى بوۋاي ئوماققا قاراپ ، — ھە ، ئوماق ، شۇنداقمۇ ـ ئەمەس ، چىرايىڭىزدىن خىيال ، جىددىيچىلىكتە قالغىنىڭىز چىقىپلا تۇرىدۇ ، قېنى نېمە ئىش بولدى ، دەڭە .
ئوماق دەيمۇ ، دېمەيمۇ دېگەندەك ھەمدەم خىيالدا بولۇپ ، ئاخىر ئۆزىنىڭ سېتىنقچى قاسىم قارى بىلەن تونۇشۇپ قېلىپ ،

ئۇنىڭ بىلەن كـورلىغا بىللە مـاڭغانلىقى ، قـاراسۇغا كېلىپ ئۇخلاپ ، ئويغىنىپ قارىسا ئىككى ئېتى ، قويلىرى ھەم قاسىم قارىنىڭ ، باقىرىنىڭ ، ئېشەك ، قويلىرى ، يۈكلىرىنىڭمۇ يوق تۇرغانلىقىنى بىرقۇر سۆزلەپ بەردى . يەنىلا قاسىم قارىنى ئېتىمنى ئېلىپ كېتىپتۇ ، دېگۈسى كەلـمىدى . بوۋاي ئوماقـتىن ئـۇنىڭ تەقى - تۇرقى ، چىراي - شەكلىنى سورىدى . ئوماق لوپلۇقلارنىڭ ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ كۆرۈنۈشى ، بەلگە - ئالامەتلىرىگە ئىنچىكە سەپسېلىۋالىدىغان ئادىتى بويىچە ئۇنى سۇرەتلەپ بەردى .

— ۋوي ، ماۋۇ قۇلاق كەستى قىمارۋاز ئوغرىنىڭ گېپىنى . ئۇزە ئۆزىنى قاسىم قارى ، مېنى تاغام دەۋالـدىما . مـاۋۇ ئولتۇرغان ، — بوۋاي دەرۋازا ئېچىپ ئوماقلارنىڭ ئالدىغا چىققان كىشىنى كۆرسىتىپ ، — مېنىڭ ئوغلۇم ، ئىسمى قاسىم قارى . ئۇ قۇلاق كەستىنى كورلا بازار ئىچىدىن سەھرالارغىچە : «قاسىم قۇلاق كەستى» ، «قاسىم بەڭگى» ، «قاسىم ئوغرى» دېسە بىلمەيدىغان كىشى يوق . يادقا ئېلىۋالغان ئىككى - ئۈچ ئايەت بىلەن قىزىل كۆزلۈك قىلىپ ، ئىمان سېتىپ ، سىلەرگە ئوخشاش ساددا ، ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنى ئالدايدۇ ، — دېدى .

بوۋاي ئوماقنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، قارىغاندا قاسىم ئوغرىنىڭ ئۆزىنى قارى دەۋالغاندىن باشقا ، بوۋايىنى تاغام دەۋالغىنىغا بەك ئاچچىقى كەلگەندەك ئىدى .

بوۋاي ئوغلى — قاسىم قارى ئارقىلىق تۆت كىشىنى چاقىرغۇزۇپ ئۇلارغا ئىش تاپشۇردى . ئىككى مۇھتەسىپنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ، ئۇلارنى بىللە ئېلىپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ قاسىم ئوغرىنى نەلەرگە بېرىپ ئىزدەشنى ، ئىككى ئاتنى ، قويىنى ئىز قوغلاپ چوقۇم تېپىپ ، ئوغرىنى سازايى قىلىپ ئېلىپ كېلىشنى قاتتىق تاپىلاپ يولغا سالدى . ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مەدىل بوۋاي :

— ئوتتۇز نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا قالاچ بوۋاي تايۇق دېگەن بىر يىگىت بىلەن يەنە ئىككى كىشىنى باشلاپ كېپتىكەن . ئۇ

بوۋاينى سىلەر قاناقا دەيدىكەنسىلەر . قاناقا بوۋاي خىزىردەك ئىپ-
سىل ئادەمكەن . بىلىدىغانلىرىمۇ ، بىلمەكچى بولغانلىرىمۇ شۇنچە
كۆپ ئىكەن . ئۇ بوۋاي گەپ قىلىۋىدى ، كورلىدا گەپتە ھەممىنى
ئۆزىگە قارىتىدىغان مەن مەدىلمۇ ئاغزىغا قاراپلا قالدىم . قاناقا
بوۋاينىڭ ئالدىدا مەن زوۋاندىن قالغان ئادەمگە ئايلىنىپ قالدىم .
نېمە ؟ ! توگەپ كەتكىنىگە شۇنچە يىل بولدىما . «ئىننالىللاھى
ۋەئىننا ئىلەيھى راجىئۇن . ھەسبۇناللاھۇ ۋە نىغمەلۋەكىل » ، —
بوۋاي دۇئا قىلدى ، — ئۆلمەيدىغان كىم بار ، ھەممىمىز ئاللانىڭ
دەرگاھىغا بارىمىز ، لېكىن بەزىلەر ئاللانىڭ ئالدىغا بارمايدىغاندەك
گۇناھلىق يولغا ماڭىدۇ ، — مەدىل بوۋاي گېپىنىڭ ئاخىرىدا
ئوماقنىڭ كورلىغا زادى نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى سورىدى .
— ھە ، دېھقانچىلىق قىلاي دېگەنمۇ ، ساۋابلىق ئىش . دېھقانغا
ئاخىرەتتە سوراق يوق ، دەيدىغان گەپ بار . چۈنكى ، دېھقان يەرگە
جان بېرىپ دان ئالىدۇ ، ئاندىن شۇ دانلىرى بىلەن بىزدەك كور-
مىڭلارنى باقىدۇ . چارا ، تىكەنلىك تەرەپلەردە دېھقانچىلىقنى بەك
ئاددىي قىلىدىغان ئوخشايسىلەر . يەرگە پەقەت قىغ - ئوغۇت توك-
مەي ئۇرۇق سالىدىكەنسىلەر ، يەرگە قۇۋۋەت بەرمىسەڭلار قانداق
ھوسۇل بېرىدۇ...
ئۇلار ئۇ يەر - بۇ يەردىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى . دامجۇق
ۋاقتىدىن سەل ئۆتكەندە ، ھويلىدا ئوپۇر - توپۇر بولۇپ ، گەپ
قىلىشقان ئاۋازلار ئاڭلاندى .
— كەلدى ، — بوۋاي يورغا تامغا يۆلەكلىك ھاسىسىنى ئېلىپ
موكچىيىپ رەك ئىشىك تەرەپكە مېڭىپ دېدى ، — ھويلىغا چىقايلى .
مەدىل بوۋاينىڭ ئارقىسىدىن ئوماقلار ھويلىغا چىقىشتى .
ئوماق كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى . تۆمۈر بىلەن ئۆردەك كۆرۈپمۇ ،
ئاڭلاپمۇ باقمىغان ئاجايىپ قىزىق ئويۇن كۆرۈپ ، بىر - بىرىنى
بېقىندىشىپ پىخىلدىشىپ كۆلۈشمەكتە . ھويلىدىمۇ ، دەرۋازا ئال-
دىدىمۇ زىچ ئادەم . چوڭلارغا قارىغاندا كىچىكلەر ، ياشلار كۆپ
ئىدى . ئۇلارمۇ كۆلۈشمەكتە .

ئۇماقلارنىڭ ، كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى : «قارى ، موللا »
دەۋالغان قاسىم قولاق كەستى ئوغرى يۈزىگە قارا سۈرتۈلگەن ،
ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈلگەن هالەتتە رەسۋايى ـ سازايى بولۇپ
تۇرماقتا . ئۇ تۇتۇلغان يېرىدىلا يۈزىگە قازاننىڭ كۈيىسى سۈرتۈ-
لۈپ ، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈلۈپ ، پۈتۈن بازار ئىچىنى
سازايى ـ رەسۋا قىلىنىپ ئايلاندۇرۇلۇپ ، بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىن-
گەنىدى .

— ئات ، قوي ئوغرىلىغاننىڭ سازايى ! تۈزىنى يەپ ، تۈزلۇقى-
نى ئوغرىلىغاننىڭ سازايى ! ئوغرى قىمارۋاز تۇرۇپ «قارى» بولى-
ۋالغاننىڭ سازايى ! — قاسىم ئوغرى ئېشەككە تەتۈر مىنگىنىچە
ئۆزىنى ئۆزى سازايى ـ رەسۋا قىلىپ هويلىنى ئايلانماقتا .

ئېشەكنى قاسىم ئوغرىنىڭ ئون بەش ياشلىق بالىسى يېتىلى-
گەنىدى . بالىمۇ ئارىلاپ :

— ئوغرى بولغاننىڭ سازايى ! قىمار ئوينىغاننىڭ سازايى !
يۈزى قارىلىقنىڭ سازايى ! — دەپ توۋلاۋېتىپ بېشىنى كەينىگە
بۇراپ ئاتىسىغا ئارقىسىدىن كۆزىنى نەشتەردەك قاداپ قاراپ قويات-
تى . بالا بىر تەرەپتىن ئاتىسىنىڭ ئوغرى بولۇپ قالغىنىغا غەزەپ-
لەنسە ، يەنە ئۆزىنىڭ ئوغرىنىڭ بالىسى بولۇپ قالغىنىدىن نومۇس
قىلماقتا ئىدى . هارام يولغا ماڭغان ناكەس ئاتىنىڭ يۈز قارىلىقى
سەۋەبى ، بىغۇبار ، مەسۇم بالىنىڭ پاك قەلبىنى نومۇس ئارىلاش
غەزەپتىن نەپرەت زەربىسىدە چايقاپ دولغۇلاتماقتا ئىدى .

— يۇسۇپ مۇهتەسىپ ، بۇ بەتبەختنى شەرئىگە ئېلىپ بې-
رىڭلار ، قازى ئۆزى بىر تەرەپ قىلسۇن ، بالىسىنى كەتكۈزۈ-
ۋېتىڭلار ، — دېدى مەدىل بوۋاي .

يۇسۇپ مۇهتەسىپ دېيىلگەن كىشى بالىنىڭ قولىدىن ئېشەك-
نى ئېلىپ يېتىلەپ هويلىدىن چىقىپ كەتتى . باشقىلارمۇ ئارقىسى-
دىن ئەگىشىپ تالاغا ماڭدى .

9

قاسىم ئوغرى چارىدىن كۆنچىگە كېلىۋېتىپ جاندارلارنى ئوتلاتقان چاغدا، پەيتنى تېپىپ ئاتلارنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتۇپ باقماقچى بولدى. ئوماقنىڭ ئېتى ئۇنى ئۆزىگە يېقىن يولاتمىدى. ئۇ شۇنداق ئۆگىتىلگەنىدى. ئوماق ئاتنىڭ تىزگىنى، چۇلۋۇرىنى تۇتۇپ بېشىنى سىلاپ تۇرغاندىلا، ئات ئاندىن باشقىلارنى يېقىن كەلتۈرەتتى، مىندۈرەتتى. تۆمۈرنىڭ ئېتى ئاتىسىنىڭ ئېتىغا ئېجىل بولۇپ، ئىككىسى بىر يەردىكى چاغدا، ئائىلىسىدىكىلەردىن بىرەرسى يېتىلىمىگۈچە ئۇ ئاتنىڭ يېنىدىن نېرى بولمايتتى، باشقىلار ھەرقانچە تارتىسىمۇ كەينىگە تىرەجەپ تۇرۇۋالاتتى. قاسىم ئوغرى ئۆردەك مىنگەن ئات بىلەن يوك ئارتقان ئاتنى، قويلارنىلا ئوغرىلىغىلى بولىدىغانلىقىنى كۆڭلىگە پۈكتى، كالىنى بولسا يالغۇز بولغاچقا ئۇيان - بۇيان قېچىۋالىدۇ، ئىتتىك ماڭمايدۇ، دەپ ئويلىدى.

ئوماقنىڭ كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىشى ھامان جاندارلارغا قاراپ كېلىش قىياپىتىدە ئۇنىڭغا - بۇنىڭغا قارىغان بولۇپ، ئوماقلارنىڭ كۆزلەپ قويغان ئىككى ئېتىنى، ئۆزىنىڭ ئېشەك، قويلىرىنى چوڭ يول بويلاپ بولۇشىچە ھەيدەپ يۈرۈپ كەتتى.

— ئىزىمىزدىن تېپىۋالارمۇ؟ — دېدى باقىر.

— ھەرقانداق ئىزچى لوپلۇقمۇ بۇنداق تاڭ قاراڭغۇسىدا ئىزنى بىلەلمەيدۇ، خاتىرجەم بول، — دېدى قاسىم ئوغرى تولۇق ئىشەنچ بىلەن.

ئۇلار تۆۋەن دەرۋازىغا كەلگەندە كۈنچىقىش تەرەپ ئەمدىلا سۈزۈلۈشكە باشلىغان بولۇپ، قورغان دەرۋازىسىنىڭ ئېچىلىشىغا تېخى خېلى ۋاقىت بار ئىدى. قاسىم ئوغرى دەرۋازىنىڭ ئېچىلىشىنى ساقلاپ تۇرۇشقا ئۆزىچە خۇدۇكسىرەپ قالدى. «ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك - پوك» دېگەن شۇ. قورغان ياقىلاپ مېڭىپ چىلانباغ-

دىكى جەزكەش ھاشىم قاسماقنىڭكىگە باردى. ئۆزىنىڭ ئېشەك، قوي، نەرسە - كېرەكلىرىنى ئۇنىڭكىگە قويۇپ قويدى. باقىرغا ئوغرىلىغان قويدىن ئىككىنى بېرىپ، ئۇنى شۇ يەردىلا بارىدىغان يېرىگە يولغا سېلىۋېتىپ، ئۆزى قاراباغدىكى يېڭى تونۇشى ھەسەن بايتالنىڭكىگە يول ئالدى.

ھەسەن بايتال ئات ئوغرىسى ئىدى. بىر قېتىم ئات ئوغرىلاپ تۇتۇلۇپ قالدى. شۇ قېتىم ئاي قاراڭغۇسىدا ئوغرىلىغان ئاتلارنىڭ ھەممىسى بايتال چىقىپ قېلىپ، ئىلگىرىكى «قەقەش» دېگەن لەقىمى «بايتال» غا ئۆزگىرىپ، «ھەسەن قەقەش»تىن بىردىنلا «ھەسەن بايتال» بولۇپ قالغانىدى.

قاسىم ئوغرى شېرىن خىياللارنى سۈرۈپ كەلمەكتە. «كۆن چىقمىغۇچە ئوماق قايسى تەرەپكە مېڭىشىنى بىلمەيدۇ. ئۇ چاغقىچە وي، كالا پادىلىرى ئىزنى دەسسەپ يوقىتىپ بولىدۇ. مەدىل ئاسقالنى تېپىپ ئەھۋالنى ئېيتىپ بولغۇچە خېلى بىر كەم بولىدۇ. مېنىڭ ھەسەن بايتالنىڭكىگە كېلىدىغىنىمنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈشمەيدۇ. ھەسەننىڭكىدە قورساقنى ئەستەرلىۋېلىپ تىمغا راۋان بولىمەن - دە، ئاتنى شۇ يەردە پۇل قىلىپ تاۋكاغا تاشلايمەن. ئامىتىم كېلىپ قالسا ئۇن قاتلايمەن».

— بەللى، بەللى، يالىدىن قارىغاندا لوپ ئېتى ئوخشىمامدۇ؟ — قاسىم ئوغرى ھويلىغا كىرىپ كەلگەندە، ھەسەن بايتال ئاتلارغا قاراپلا ئۇنىڭدىن سورىدى.

— ئۇزۇن گەپنى قويۇپ، ھازىر قورساقنى ئەستەرلەيلى، ئاندىن بىر قاپاق تارتىشىۋېلىپ تىمغا ماڭايلى.

— قوينىمۇ تىمغا ئېلىپ بارىمىزما؟

— ياق، قوي قالىدۇ، بىرى سېنىڭ، بىرى مېنىڭ.

— ما گېپىڭ جايىدا.

ئۇلار قاراچايغا زاغرىنى خالىمىغاندەك چىلاپ ئىچىپ قورسىقىنى تويغۇزۇشتى، ئاندىن ھەسەن بايتال تەييارلاپ قويغان قاپاق چىلىمغا نەشىدىن يەنە ئازراق يىمىرىپ سېلىپ، ياغقا چىلانغان

پەلكوچكە ئوت تۇتاشتۇرۇپ ئۇنى چىلىم ئاغزىغا قويۇپ نۇۋەت بىلەن شوراشتى . هەر قېتىم ئىچىپ كوچەپ شورىغاندا قاپاق چىلىم ئىچىدىكى سۇ قايناپ كەتكەندەك : «كورۇك - كورۇك» قىلاتتى . پىنەك جىمجىت ، يا جىق سىلىنىپ كەتتىمۇ ياكى قاتتىق شورىۋەتكەندىنمۇ ، ئىشقىلىپ بىردەمدىلا ئۇلارنىڭ كۆزلىرى غىلە-يىپ ، كۆز قارىچۇقلىرى بىر نۇقتىدا تۇرالماي ئوينايدىغان بولۇپ قالدى . «نەشىكەش نەشە چېكىشۇالسا يەپ تويمايدۇ» دېيىلگەندەك ، قاسىم ئوغرى بىلەن هەسەن بايتال بايا يارىتاماي تولۇق تېزەكنى تاشلىغاندەك تاشلاپ قويغان زاغرىلارنى تۇگۇرگەندەك قىلىپ قو-رۇق غېدىرغا سۈركەپ يېيىشكە باشلىدى . بىر چىشلەم زاغرىنىڭ ئازلا قىسمى ئاغزىدا بولسا ، كۆپ قىسمى ئۇۋۇلۇپ كىگىزگە چۇ-شەتتى . ئۇزىنىڭ ئات ئوغرىلاپ كەلگىنى قاسىم ئوغرىنىڭ ئېسىدىن كوتۇرۇلدى ، كوڭلى ئەرشى مۇئەللەقتە پالاس قاقماقتا ئىدى ئۇ ئۆيگە يوپۇرۇلۇپ كىرگەن مۇھتەسىپ ، قاسىم قارى ، يەنە ئىككى پاشاپنى ئىلغا قىلالماي قالدى ، قولى كەينىگە باغلانغاندىلا كەيپىكى تارقىغاندەك بولۇپ :

— مېنى نېمە قىلىسىلەر ؟ — دېدى كېكەچلەپ .

دەل مۇشۇ چاغدا ئۇنىڭ بالىسى ئۆيگە كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭغا باقىر ، ئاتاڭ هەسەن بايتالنىڭكىگە كەتتى ، لوپتىن ئوبدان نەرسە ئېلىپ كەلدى ، دەپ خەۋەر يەتكۈزۈپ قويغانىدى .

پاشاپلار شۇ يەردىلا ئۇنىڭ يۈزىگە قازان كويىسى سۇردى ، پەقەت ئىككى كۆزىلا مۆلۈلدەپ قالدى . شۇ تۇرقىدا ئۇنىڭ كىملىـ-كىنى هېچكىم بىلمەيتتى . ئۇنى هەسەن بايتالنىڭ بېقىمسىز قې-لىپ بىر تېرە ، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان ئېشىكىگە ياپداق تەتۈر مىندۇرۇپ ، ئىككى پۇتىنى ئېشەكنىڭ قورسىقى ئاستىدىن چېتىپ باغلىۋەتتى ، قولىنى بوشىتىپ ، ياغاچ كويىسى سۇ-رۇپ ئالا - بۇلىماچ قىلىۋەتكەن يوغان قاپاقنى ئۇزۇن ياغاچقا ئېلىپ تۇتقۇزۇپ قويدى . ئېشەكنى هەسەن بايتالغا يېتىلىتىپ ساي يولى بىلەن دەريا بويلاپ مېڭىپ رەستىگە ئېلىپ چىقتى . رەستە-

نىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغىچە قاسىم ئوغرىنىڭ ئۆز سازايىسىغا ئۇلاپلا ، ھەسەن بايتال : «ئوغرىغا شېرىك بولغاننىڭ سازايى !» ، «ئوغرىغا يانتاياق بولغاننىڭ سازايى !» دەپ توۋلايتتى . بۇنداق سازايىلار پات - پات بولۇپ تۇرغاچقىمىكىن ، كىشىلەر كونا ئىش- تەك ئانچە ئېرەنشىپ كەتمەيتتى . پەقەت ئۇششاق باللارغا ئويۇن كۆرگەندەك تۇيۇلۇپ ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن : «قاسىم ئوغ- رى !» ، «ھەسەن بايتال !» دەپ توۋلىشىپ ئەگىشەتتى . ئۇلارغا ئۆزىنى سازايى قىلىش ھار كەلمەي ، باللارنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ: «ئوغرى» ، «بايتال» دەپ ۋارقىراشلىرى بەك ئېغىر كېلەتتى . ھەسەن بايتال ئىچىدە : «خەپ ، شۇمتەكلەر» دەيتتى . قاسىم ئوغ- رى بولسا : «ھەي مۇشۇ ئىسمىم ، ئىسمىم بولمىغان ياكى ئىسمە- نى ئاتىمايدىغان ئىش بولسا ، بۇ قارا بوياق يۈزۈمدىن مېنى كىم تونۇيتتى» دەپ ئويلايتتى .

ئىككىسىنى ئۆزىنى ئۆزىگە سازايى قىلدۇرۇپ قورغاننىڭ تۆ- ۋەنكى دەرۋازىسىغا كەلگەندە ، مۇھتەسىپ ھەسەن بايتالنى قازىخاند- غا ماڭدۇرۇۋېتىپ ، ئېشەكنى قاسىم ئوغرىنىڭ بالىسىغا يېتىلەت- كۈزۈپ ، ئېگىز ئېرىققا كەلگۈچە ئۆزىنى ئۆزىگە سازايى قىلدۇرۇپ ماڭدى...

— ئوغرى ئەجەب ئوڭاي تۇتۇلۇپتا ؟ — ئوماق مەدىل بوۋايدىن سورىدى .

— كورلا تۇماقچىلىك يەر . كىمنىڭ قانداقلىقى ، نېمە ھەرد- كەتلەر بىلەن مەشغۇل بولىدىغانلىقى ، بولۇپمۇ قاسىم ئوغرىدەك «قاشقىلىق» ئادەمنىڭ باردى - كەلدىلىرى ، نەلەرگە بارىدىغانلىقى بۇ يەردىكى پاشىلارغا ئايانلا ئىش . ئۇ بۇ يەردە بولمىسا ، ئۇ يەردە بولىدۇ . بۇنداق ئادەملەرگە ھەممە كىشى دىققەت قىلىدۇ . بىرى كۆرمىسە ، بىرى كۆرۈپ قالىدۇ . شۇڭا ھورى چىقىپ بول- غۇچە تۇتۇلۇپ قالىدۇ ، — دېدى مەدىل ئاسقال .

مۇڭ ئارىلاش تىترەڭگۈ ئاھاڭدا ئوقۇلغان قىرائەتنىڭ سېھ- رىي تەسىرى دىلىمنى رام قىلغان قارىنىڭ ئوغرى بولۇپ چىقىشى-

دىنى كۆڭلى غەش بولغان ئۇماق ھازىر باشقا بىر تەسىراتتا ئىدى. ئۇ باشقا ئىشلارنى ئويلىماي، مەدىل ئاسقالدىن:

— كالا، يۇك، تېرە بىلەن ئاتلارنى قانداق ساتساق بولىدىكىن، — دەپ سورىدى، ئىشنى تۈگىتىپ كېتىشنى ئويلاپ.

ئۇماقنىڭ گېپىگە بۇۋاي ئالدىرىماي، ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— ھازىر يۇرت ئەنسىز، يۇك - تېرىنى كىم ئېلىپ نەدە قويىدۇ، نەگە ئاپىرىدۇ، ھەممە ئادەمنىڭ كۆڭلى دەككە - دۈككىدە. ئۇن بىر يىلنىڭ ئالدىدا 1282 - يىلى[1] ئەتىيازدا مۇپتى ئاخۇن، خاتىپ ئاخۇن، قازى ئاخۇن، داۋۇت خەلپە كورلاۋى، ئىسلام خەلپەتلەر كۇچادىكى راشىدىن خوجا قوزغىلىڭىنىڭ تۇرتكىسىدە، خەلقنى قوزغاپ مانجۇ چېرىكلىرىنى قارا شەھەرنىڭ نېرىسىغىچە قوغلىۋېتىپ، يۇرتنىڭ يەلكىسىدىن يوغان بىر تۈگمەن تېشىنى ئېلىۋەتكەنىدى. ئارىدىن ئىككى يىلمۇ ئۆتمەي تەييارغا خوجا بولۇپ قەشقەر تەرەپتىن بەدۆلەت دەپ ئاتىلىدىغان ياقۇپبەگ ئەنجانلىق كەلدى. ئۇ چەۋەنداز، سەرۋازلىرىدىن[2] نەچچە ھەسسە كۆپ سوپى، قەلەندەرلىرىنى بىللە ئېلىپ كېلىپ كورلىغا تۆكۈۋەتتى. نەگە قارىسا شۇ سوپى، شۇ قەلەندەرلەر. تىلەيدۇ، نەرسە - كېرەك بەرسە كۆز قىرىنىمۇ سالمايدۇ، پۇل بەرمىگۈچە رودۇپايدەك يېپىشىۋېلىپ كەتمەيدۇ. خەقتە نەدە پۇل. پۇل يوق دېسە، ھۇررۇ - پۇررۇنىڭ چوڭلۇقى. سوپى، قەلەندەر دېگەنلەر يۇرتقا ئاپەت بولدى. بۇ ئاز كەلگەندەك، ئەنجانلىق مازار سالىمىز، قورغان - سېپىل سوقىمىز دەپ ئاز ئالۋان سالمىدى. بۇ خۇددى قاراقچىدىن قۇتۇلۇپ بۆلاكچىغا تۇتۇلغاندەك ئىش بولدى، — مەدىل ئاسقال گېپىنى توختىتىپ كالپۇكىنى يالاپ قويدى. قاسىم قارى ئىتتىك چىقىپ كېتىپ يەنە قايتىپ كىردى.

---

① 1282 - يىلى — ھىجرىيە يىلى. مىلادىيە 1865 — 1866 - يىللىرى.
② چەۋەنداز، سەرۋازلار — ياقۇپبەگ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى چەۋەنداز، پىيادىلەرنى سەرۋاز دەيتتى.

هايالشىماي بىر ئايال بىر چىنە چەينەك بىلەن بىرنەچچە پىيالە
كۆتۈرۈپ كىرىپ پىيالىلەرگە چاي قۇيدى . قاسىم قارى ئايالنىڭ
قولىدىن پىيالىنى ئېلىپ دەسلەپكىسىنى ئاتىسىغا بېرىپ ، ئار-
قىدىن باشقىلارغا بىر - بىرلەپ سۇندى . مەدىل ئاسقال چاينى
پۈۋلەپ سەل سوۋۇتقاندىن كېيىن ، ئىككى - ئۈچ ئوتلىۋېلىپ
گېپىنى داۋاملاشتۇردى . ئوماق ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى ئۆز ئادىتى
بويىچە چاي سوۋۇغاندىن كېيىن ئىچىش ئۈچۈن چىنىلەرنى داستىـ
خانغا قويۇپ قويدى .
— ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، مانجۇلار يەنە كېلىۋاتقان ئوخشاي-
دۇ . ياقۇپبەگنىڭ ئادەملىرى تېپىرلاپ قالغاندەك قىلىدۇ . ھازىر
يۇرت خەلقى بەك پاراكەندىچىلىكتە قالدى . كورلىنىڭ ھاكىمبېگى
نىياز مۇھەممەت توقسابىي خەلق بېشىغا بىر ئالۋاننى ئون قىلىپ
كۆپەيتىپ سالىدىغان بولدى ، چەۋەنداز ، سەرۋازلىرىمۇ ھەددىدىن
ئېشىپ كەتتى . مەن بولۇۋاتقان ئىشلارغا چىدىماي ئاغرىق بولۇپ
يېتىۋالدىم . يۇڭ بىلەن تېرە بىزنىڭكىدە تۇرۇپ تۇرسۇن ، كالا
بىلەن قويۇڭلارنى سېتىپ بېرەيلى ، ئاتنى ئېلىپ كېتىڭلار .
— نېمىشقا ؟ — ئوماق ئەجەبلىنىپ سورىدى .
— ھە ، گەپنى ئوچۇق دېمەيتىمەن - ھە . بۇنداق ياخشى ئاتنى
ھاكىمبەگنىڭ ئادەملىرى ياكى ئەنجانلىقنىڭ چەۋەندازلىرى كۆرۈپ
قالىدىغان بولسا تارتىۋېلىپلا قالماي ، «ئاتنى نەدىن ئوغرىلىدىڭ»
دەپ دۇمباغا باسىدۇ . دېھقانچىلىقتا ئىشلەيدىغان ئەسۋاب - سايمان-
لارنى مەن تەييارلاتقۇزۇپ بېرەي . ئەتە چۈشتىن كېيىنلا يولغا
چىقىپ كېتىڭلار . ئىككى ئادەم سىلەرنى قاراسۇ ئۆستىڭىدىن ئۆت-
كۈزۈپ قويسۇن . بۈگۈن - ئەتە دېھقانچىلىقنىڭ بەزى ئىشلىرىنى
كۆرۈۋېلىڭلار ، بولسا ئازراق بولسىمۇ ئۆگىنىۋېلىڭلار ، — دېدى
مەدىل ئاسقال .
ئوماق «ياقۇپبەگ» ، «بەدۆلەت» ، «ئەنجانلىق» ، «چەۋەن-
داز» ، «سەرۋاز» ، «سوپى» ، «مانجۇ» ، «چېرىك» دېگەندەك سۆز-
لەرنى ئابدالدىكى يېڭى يۇرت قۇرۇلۇشىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا

كورلا ، خوتەن تەرەپتىن بارغان تامچى ئۇستىلار ئاغزىدىن ئاڭلاپ قالغان ، ئەمما بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى سوراپ بېقىشنى ئويلاپمۇ قويمىغانىدى . مانا يەنە مەدىل ئاسقال ئاغزىدىن ئاڭلاپ ، بۇ سۆز-لەرنىڭ نېمىنى بىلدۈرىدىغانلىقىنى ئانچە - مۇنچە ئىلغا قىلغاندەك بولدىيۇ ، لېكىن يەنىلا تېگىگە يېتەلمىدى . ئۇنىڭغا هازىر يەرنى قانداق تېرىش ، تېرىغاننى قانداق يىغىۋېلىپ ، قانداق دان قىلىش ، ئۇنى قانداق ئاش قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىش مۇهىم ئىدى .

تۆمۈر بىلەن ئۆردەك هېلىقىدەك سۆزلەرنى تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتقان بولغاچقا ، «بىر سۆزنىمۇ ئاڭلىيالماي قالماي» دېگەندەك مەدىل ئاسقالنىڭ ئاغزىغىلا قاراپ قالغانىدى . بولۇپمۇ ئۆردەك پۈتۈن زېهنىنى يىغىپ دىققەت بىلەن ئاڭلىدى .

بىلىكىگە لۆڭگە ئېسىپ ، سول قولىدا ياغاچ جاۋۇر ، ئوڭ قولىدا ساپال ئۇۋرىق كۆتۈرگەن بىر يىگىت كىرىپ كەلدى .

— قول چايقايلى ، — دېدى مەدىل ئاسقال قولى بىلەن ئوماقنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ .

هېلىقى يىگىت ئۇۋرىقنى كۆتۈرۈپ بوۋاينىڭ ئالدىغا باردى . بوۋاي بارماقلىرىنى بارىلىرىغا كىرىشتۈرۈپ قولىنى ئۈچ قېتىم تۇجۇپىلەپ يۇدى ، يىگىتنىڭ بىلىكىدىن لۆڭگىنى ئې-لىپ قولىنى ئوبدان سۈرتۈپ ، لۆڭگىنى يەنە يىگىتنىڭ بىلىكىگە ئارتىپ قويدى . بوۋاي بۇ هەرىكەتلەرنى ئوماقلارنىڭ دىققىتىنى تارتقۇدەك ، بەلكى ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئىلمان تۇيۇلىدىغان دەرىجىدە ئالدىرىماي ، ئەستايىدىل قىلدى .

يىگىت ئوماقنىڭ ، ئاندىن تۆمۈر ، ئۆردەكنىڭ ئالدىغا باردى . ئۇلار بوۋاينى دورىغاندەك هەرىكەتلەرنى قىلىپ قوللىرىنى يۇدى ، لۆڭگىگە سۈرتتى . يىگىت ئاخىرىدا قاسىم قارىنىڭ ئالدىغا باردى . قوللار يۇيۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ، ئوتتۇرىغا داستىخان سېلىنىپ ، ئىككى مىس لېگەندە شېمىز قوۋۇرغا گۆش بېسىلغان پولو كەلتۈ-رۈلدى . قاسىم قارى ئالدى بىلەن ئوماقلارنىڭ ئالدىدىكى لېگەندى-كى گۆشنى نان ئۈستىگە قويۇپ توغراپ ئاشنىڭ ئۈستىگە قويدى ،

ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدىكى گۆشنى توغرىدى .
مەدىل ئاسقال ئوماق ھەم ئۇنىڭ بالىلىرىغا قاراپ :
— قېنى مېھمانلار ، ئاشقا قول سۇنلى ، — دېدى .
ئوماقلار ھور بىلەن بىللە گۆپۈلدەپ خۇش پۇراق چىقىپ تۇرغان ئاشقا قاراپ ئولتۇراتتى ، قاسىم قارى :
— قېنى ، دادا ، چوڭ بولغاندىكىن قول سېلىپ بېرىڭ ، — دېدى .
بوۋاي گۆشتىن بىر توغرام چۇشۇرۇپ ، ئاشتىن بىر كاپام ئالدى . قاسىم قارى ئوماقلارنى ئاشتىن ئېلىشقا تەكلىپ قىلدى .
ئوماق بوۋاي قىلغاندەك گۆشتىن بىر پارچە چۇشۇرۇپ ، ئاشتىن ئالماقچى بولۇۋىدى ، ئاش قولىغا چىقماي داستىخانغا چېچىلىپ كەتتى . بوۋاينىڭ ئېسىگە بىر ئىش كېچىپ قالدى . بېشىنى ئىرغىتىپ :
— ئاپلا ، بىر ئىشنى ئۇنتۇپلا قاپتىمەن ، قالاچ قاناقا لوپلۇقلارنىڭ تاماقنى قىزىق چېغىدا يېمەي ، سەل تۇرغۇزۇپ ، سوۋۇغاندىن كېيىن يەيدىغانلىقىنى ئېيتقان ، پەقەت ئۇنتۇپ كېتىپتىمەن .
قاسىم قارى ، ھېلىقى ياغاچ لېگەن بىلەن قوشۇقتىن ئۇچىنى ئەكىرىپ بەرسۇن ، — دېدى .
قاسىم قارى تاشقىرىقى ئۆيگە چىقىپ كېتىپ بىر ياغاچ لېگەن ، ئۇچ ياغاچ قوشۇق كۆتۈرۈپ كىردى ۋە بوۋاينىڭ ئېيتقىنىدەك قىلىپ ، پولۇ ئۈستىدىكى گۆشلەرنى بىر نانغا چۇشۇرۇۋېلىپ ، ئاشنى ياغاچ لېگەنگە تۆكتى ، ئاندىن ناننى ئاش ئۈستىگە دۈم كۆمتۈرۈپ گۆشنى تۆكتى ، بىر توغرام گۆش پەسكە چۇشمىدى ، بۇ ھەرىكەت پەم بىلەن ئېلىپ بېرىلدى ، ئوماق ئوبدان كۆرۈۋالدى .
— بۇ لېگەننى ، — مەدىل بوۋاي ياغاچ لېگەننى كۆرسىتىپ ، — ئۇتتۇز يىلنىڭ ئالدىدا قالاچ قاناقا كەلگەندە ، قولۇڭلاردىكىدەك ئۇن قوشۇق بىلەن ئالغاچ كەلگەنىكەن ، ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىمىز ، قېنى . ئاشمۇ سوۋۇغاندۇ ، يەڭلار ، — دېدى .

ئاش يېيىلىپ بولۇندى. قوللار سۈرتۈلۈپ، لېگەن ئېلىپ چىقىپ كېتىلگەندىن كېيىن، بوۋاينىڭ ئىشارىسى بىلەن قاسىم قارى ئىخلاس سۈرىسىنى قىرائەت قىلدى. قىرائەت ئۈچ قېتىم تەكرارلانغان بولسىمۇ، قارىنىڭ زوۋاندارلىقىدىن ھەر قېتىملىق قىرائەت باشقا بىر زوۋاندا ئېيتىلغاندەك تېخىمۇ يېقىملىق، مۇڭلۇق، ئاجايىپ تەسىرلىك ئاڭلاندى. ئۇماق شۇ تاپتا قاسىم قارىنىڭ قىرائىتى تومۇر ـ تومۇرلىرىغا ئېقىپ كىرىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك سېزىمدە ئىدى. قىرائەتتىن كېيىن يەنە قولغا سۇ تارتىلدى. بۇ قېتىمقى قولغا سۇ ئېلىش مەدىل ئاسقالدىن ئەمەس، ئۇماقتىن باشلاندى.

مەدىل ئاسقالنىڭ ئارقا ھويلىسىدا دېھقانچىلىق سايمانلىرىنىڭ ھەممىسى تەل ئىدى. قاسىم قارى ھەربىر سايماننىڭ نېمىدەپ ئاتىلىدىغانلىقى، قانداق ئىشلىتىلىدىغانلىقى ھەم قانداق ياسىلىدىغانلىقىنى ئۇماقلارغا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى.

— بۇلار ئىچىدە قول تۇتۇپ ئۆگىنىۋالمىسا بولمايدىغىنى سوقا تۇتۇش، — قاسىم قارى سوقىنى تۇتۇپ تۇرۇپ چۈشەندۈردى، — سوقىنى تۇتۇشنى بىلمىگەندە، سوقا تاپتىن چىقىپ كېتىپ، يەر ئالا قالىدۇ، ئەڭ يامىنى سوقىغا قاتقان كالىنىڭ پۇتىنى كېسىپ قويىدۇ. ئەتىگىچە سوقا تۇتۇشنى ئۆگىنىۋېلىڭلار. قالغىنىنى قانداق ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى ئېسىڭلاردا تۇتۇۋالساڭلارلا بولىدۇ، — دېدى.

ئۇلار ھەممە نەرسىنى ئوبدان كۆرۈۋالدى، بولۇپمۇ ئۆردەك بەزى نەرسىنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ ئىنچىكىلەپ كۆرۈۋالدى، ئۇزۇن - قىسقىلىقىنى غېرىچلاپمۇۋالدى. بۇ سايمانلاردىن پەقەت بىرىنىلا ئۇلار ياسىيالمايتتى. ئۆردەك ئاتىسىغا:

— بىر سوقا بىلەن سوقا چىشىدىن بىرنەچچىنى سېتىۋالساق، قالغانلىرى ياغاچتا بولىدىكەن، ئۆزىمىزمۇ ياساۋالالىغۇدەكمىز، — دېدى.

— ۋوي، ماۋۇ بالىڭىزنىڭ ئەقلى باركەن جومۇ، — دېدى

قاسىم قارى ئۆردەكنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئوماقلارنىڭ تەلىپى بويىچە ئەتىسى ئۇلار سوقا چىشىدىن ئۈچ-نى ، سوقىدىن بىرنى ، تاش چوقۇيدىغان پولات ئىسكىنىدىن بەشنى تەييارلاپ قويدى . بۇ نەرسىلەرنى مەدىل ئاسقال : «سىلەرگە مېنىڭ يوللۇق سوۋغام بولسۇن» دەپ بەردى . يۇڭ ، تېرە بىلەن كالا ، قويلىرىنى مۈرىتىنى تېپىپ پۇل قىلىپ قويىدىغانلىقىنى ئېيتتى . ئوماقلار ئۈچ ئاتقا مىنىپ ، بىر ئاتقا نەرسىلەرنى ئارتىپ - تېگىپ يولغا چىقتى . قاسىم قارى بىلەن بالىسى ئۇلارنى قاراسۇدىنمۇ ئۆتكۈزۈپ ، شىنىغىچە ئاپىرىپ يولغا سېلىپ قويدى .

سەككىزىنچى باب

ئوماقنىڭ تاختىسى

بۇ يەردە ھەربىر مەھەللە ، ھەربىر كەپىنىڭ ، ھەربىر ئېقىن ، ھەربىر قۇم دۆۋىسى ۋە ئۇزاق ياشاپ قۇرۇغان ھەربىر توغراقنىڭمۇ ئاجايىپ كەچمىشى ، رىۋايىتى بار .

— خاتىرەمدىن . ئا .

1

باش كۈز . ئوماقلار ئائىلىسى چارىغا كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىنكى بىرىنچى قېتىملىق دېھقانچىلىقنىڭ تۇنجى ھوسۇلىنى تەلتۆكۈس يىغىپ ، ئۇنىڭ ھوزۇرىنى سۈرمەكتە . گويا سۈسىز دەشت - جەزىرىدە ئۇزۇن يول يۈرۈپ چاڭقاقلىقتىن ھالى ۋاي بولغاندا ، زەمزەمرەت بۇلاققا ئۇلاشقان ئادەمدە بولىدىغان خۇشاللىقتەك ، ھاياتنىڭ يېڭىچە ياشاش لەززىتىدە ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدى ياشناپ ، كۆڭۈللىرى شادلانماقتا . قىرقىپ قويغاندەك تەكشى بوي سوزغان ياپيېشىل مايسىلارنىڭ لەرزان ئەسكەن شامالدا يېنىك چايقىلىشلىرىنى كۆرۈپ ، ئۇلار چەكسىز خۇشاللىق ۋە ئىپتىخارلىققا چۆمۈلگەنىدى . ئالتۇن باشاقلارنىڭ لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ رىتىمىدەك يەڭگىل دولقۇنى ئۇلارنىڭ قانلىرىنى ئۇرغۇتۇپ ، ئۆزلىرىنى شادلىق ئالىمىدە پەرۋاز قىلدۇردى .

تولۇق دانلىق باشاقلار ئورغاق كۆتۈپ تۇرغان كۈنلەردە، ئۆردەك باشاقلارنى ئاتىسىغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بۇغداي دانلىرى مۇشۇنىڭ ئىچىدىما؟ — دەپ سورىدى.

ئوماق ئۆردەككە جاۋاب بېرىپ بولغۇچە، تۆمۈر:

— بۇغدايىنىڭمۇ ئۆچكىنىڭكىدەك ساقىلى بولىدىكەن-ھە، — دېدى.

ئۆردەك ئاكىسىنىڭ گېپىگە قىزىقچىلىق قىلىپ:

— ئۆچكىنىڭ ساقىلى يەرگە قاراپ چىقسا، بۇغداينىڭ ساقىلى ئاسمانغا قاراپ ئۆسىدىكەن، — دېدى.

بۇ گەپكە ھەممىسى كۈلۈپ كېتىشكەنىدى.

بۇغدايلار پىشىپ ئورۇيدىغان ۋاقىت بولۇپ قالدى. ئورما بۇلارغا يېڭىلىق ئەمەس. بۇلار يىلدا ئىككى قېتىم — 7 - ئايدا بىر، 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا بىر ئورما ئورۇيدۇ، لېكىن بۇغداي ئورمىسى بىلەن ئوت ئورمىسى ئوخشىمايتتى، ئوتنى باسىق[1] قىلىپ قويسىلا بولىدۇ. ئوماقلار بۇغداي ئورمىسىغا چۈشىدىغان كۈنلىرى ئائىلىباي ئاقساقال بىلەن ئەزىمباقىلار كېلىپ يېرىم كۈن ئورۇشۇپ بەردى. ئوماق بۇرۇن بۇغداي ئورۇپ باققاچقا، تېزلا ئۆگىنىۋالدى. توختاقمۇ بىر كۈن ھەپىلىشىپ بۇغداي ئورۇشنى ئۆگىنىدى. ئايقۇت، ئايسۇلۇ، تۆمۈرلەر چېچىلغان باشاقلارنى تەرگەچ باغ باغلىدى، ئۆردەك ئۇچىگە باغلىق تەييارلاپ، باغلىق قويۇپ بەردى. ھەممىسىنىڭ بېلى ئاغرىدى، بولۇپمۇ ئوماق بىلەن توختاق بەزى كۈنلىرى بېلىنى ئالالمايلا قالدى… بۇنداق چاغدا ئورمىلىقنى چاك كەلتۈرۈپ ياتقۇزغان ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇنىڭ قوشىقى، ئۇلارنىڭ بەل ئاغرىقىنى ساقايتىپ، روھىنى كۆتۈرۈۋېتەتتى…

مانا، ئۇلار ھازىر شۇ تۇنجى قېتىملىق جاپالىق ئەمگىكىنىڭ شېرىن لەززىتىنى تېتىپ ھۇزۇرلانماقتا. ئايقۇت، ئايسۇلۇلارنىڭ يارغۇنچاقتا تەييارلىغان بۇغداي، قوناق يارمىسىدا ئەتكەن قازان

① باسىق — ئوت - چۆپلەرنى ئورۇپ ياتقۇزۇپلا قويۇش.

قوتۇرمىچى ، قۇم كۆمەچ ، چوغ كۆمەچ نانلارنى پىشۇرۇپ يېگەنلە-
كىدىن ئۇلار ئىنتايىن خۇشال ئىدى . ئۇماق بىلەن ئايقۇت بۇنداق
نانلارنى كۆپ يىللار ئىلگىرى چارىدىن كۆچۈپ كەتمەستە يېگەن
بولسىمۇ ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۆز قولىدا پىشۇرۇپ يەپ باقمىغا-
نىدى .

نەچچە ئاينىڭ ئالدىدا ، ئۇماق كورلىدىن ئېلىپ كەلگەن گۆ-
رۈچنى تاماق قىلىپ يېگەن چاغدىكى بىر قىزىق ئىش ئۇلارنىڭ
ئېسىدىن زادى چىقمايدۇ . ئايقۇتنىڭ گۇرۇچ تامىقى توگۇل گۆ-
رۈچنىمۇ تۇنجى كۆرۈشى ئىدى . ئۇلار گۇرۇچ تامىقى ئېتىپ
يەيمىز دەپ ئالايتەن بىر قوي سويۇشتى . ئۇماق مەدىل ئاسقالدىن
ئاڭلىۋالغىنى بويىچە : «ئالدى بىلەن گۇرۇچنى پاكىز يۇيۇپ سۇغا
چىلاپ قويىسىلەر ، گۆشنى چوڭ - چوڭ ماشاپ ياغدا قورۇيسى-
لەر ، ئاندىن گۇرۇچنى سېلىپ ئۇبدان قاينىتىۋېتىپ هورى چىقمى-
غۇدەك قىلىپ چىڭ دۇملەيسىلەر . ئالدىڭلاردىن قىرىق توگە ئۆت-
كەنچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ، ئاشنى ئۇسساڭلار بولىدۇ»
دەپ گۇرۇچ تامىقىنى قانداق ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويىدى . چوڭ -
كىچىك ئالتە ئادەمگە قانچىلىك گۇرۇچ سالسا بولىدىغانلىقىدىن
تارتىپ دەپ بەردى . ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ بىر تالاي گۆش بىلەن
ئۈچ چۆچەك گۇرۇچنىڭ چۆكۈپ قاينىشىغا خېلى ياغ كېتىدىغانلى-
قىنى پەرەز قىلىپ ، بىر قوينىڭ قۇيرۇقى بىلەن ئىچ يېغىنىڭ
هەممىسىنى توغراپ كۆيدۇرۇپ ، يېرىم قازان ياغقا ئالدىدا گۆشنى
سېلىپ قورۇدى ، كەينىدىن گۇرۇچنى سېلىپ بىرنەچچە قايناتقان-
دىن كېيىن دۇملىۋەتتى ، ئاندىن ئايسۇلۇ ئايقۇتنىڭ ئالدىدىن توگە
ماڭدىمىدا مېڭىپ ئۇيانغا بىر ، بۇيانغا بىر مېڭىشقا باشلىدى . بۇنى
ئايقۇت ساناپ تۇردى . «توگە» قىرىق قېتىم ئەمەس ، يىگىرمە
قېتىممۇ ئۆتمەي تۇرۇپ قازاندىن غەلىتە پۇراق چىقىشقا باشلىدى .
بۇنىڭ نېمە پۇراقلىقىنى ئايقۇتمۇ ، ئايسۇلۇمۇ ئۇقالمىدى . قازاننى
ئېچىپ كۆرەيلى دېسە ، تېخى قىرىق «توگە» ئۆتۈپ بولمىدى.
ئۇلار نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغاندا ، ئۇماق ئۈچ بالىسىنى باشلاپ

تاماقتا كەلدى. ئۇلارنىڭ بۇرنىغىمۇ گۆپپىدە بىر خىل پۇراق ئۇرۇلدى. ئۇچاقتا گۇرۇلدەپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى.

— ۋوي، ئوتنى ئۆچۈرۈۋەتمىدىڭلارما؟

— ئوتنى ئۆچۈرەمتۇق، سىز ئۇنداق دېمىگەنغۇ؟ — ئايسۇلۇ بىرىپلا ئوتنىڭ ھەممىسىنى تارتىۋېتىپ، ئۈستىگە بىر كاسا سۇ تۆكىۋەتتى. «پاخ» قىلىپ چوغ بىلەن قوغدىن كۈل توزۇدى، گۆپپىدە كۈل ھىدى تارقىدى.

دەل مۇشۇ ۋاقىتتا، ھويلىغا ئالىمباي ئاقساقال كىرىپ كەلدى.

— ۋوي، نېمە پۇراق بۇ؟ — ئالىمباي ئاقساقال ئىڭىز - بۇرنىنى ئېتىۋالدى.

— ماۋۇلىنى گۇرۇچ تامىقى ئېتىڭلار دەپ قويۇپ چىقىپ كەتسەم، ئوتنى تارتىۋەتمەي گۆش بىلەن گۇرۇچنى كۆيدۈرۈپ قويغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئوماق.

ئايقۇت قازاننى ئاچتى. گۆش ئۆز يېغىدا قورۇلىۋېرىپ جىگىردەك رەڭگە كىرىپ قالغان، جىگىردەكلەر بولسا كۆيۈپ قاپقارا بولۇپ قالغانىدى. گۇرۇچمۇ ياغدا قايناۋېرىپ رەڭگىدىن كېتىپ، جىگىردەك رەڭگىدىن ئۆتە قارامتۇل رەڭگە كىرىپ قالغانىدى. ئالىمباي ئاقساقال ئاشتىن بىر قوشۇق ئېلىپ چايناپ بېقىپ كۈلۈپ كەتتى. گۇرۇچ ياغدا قايناۋېرىپ چىش ئۆتمەيدىغانلا بىر نەرسە بولۇپ قالغانىدى.

ئالىمباي ئاقساقال ئايقۇتقا قاراپ:

— سىلەر گۇرۇچ تامىقى ئەمەس، گۇرۇچ كاۋىپى قىپسىلەر. سۇ قۇيماي ياغدىلا پىشۇردۇڭلارما؟ — دەپ سورىدى.

— سۇ قۇيامتۇق؟! — ئوماق مەدىل ئاسقالىنىڭ: «قورۇپ بولۇپ سۇ قۇيۇپ قاينىتىپ، ئاندىن گۇرۇچنى سېلىپ يەنە قايناتىسلەر...» دېگەندەك قىلغىنىنى ئېسىگە كەلتۈردى. ئەمما ئۆزىنىڭ ئۇنداق دېمەي، تاماق ئەتتۇق دەپ جاھاندا يوق، يېگىلىمۇ بولمايدىغان ئەمەسلا بىر نەرسە ئەتكەنلىكىدىن ئۇمۇ، باشقىلارمۇ

ئاجايىپ بىر قىزىقچىلىق كۆرگەندەك كۈلۈپ كېتىشتى ، كۈلگەندە-
مۇ ئاۋازلىرىنى قويۇپ بېرىشىپ بىرھازا كۈلۈشتى . ئۇلارنىڭ
كۈلكىسى شۇ ھامان پۈتۈن چارىغا تاراپ ھەممە ئۆيلەردە ئەكس
سادا بېرىپ كۈلكە قوزغىدى ، ئاڭلىغانلىكى كىشى كۈلدى . يېڭى
قوشاقىا يېڭى باھانە ئىزدەپ يۈرۈيدىغانلار تېخى شۇ ھامان ئۇ ھەقتە
قوشاقمۇ توقۇپ چىقتى :

ئايقۇت تاماق ئېتىپتۇ ،
سۇ ئورنىغا ياغ قۇيۇپ .
گۆشۇ بوپتۇ جىگىردەك ،
گۈرۈچ كۆيۇپ قورۇلۇپ...
بىر چىشلەم گۆش يېمەپتۇ ،
شۇنچە يوغان قوي سويۇپ .

ئۇماقلار مەسلىھەتلىشىپ ئۆزلىرىنىڭ تۇنجى دېھقانچىلىقىنىڭ
مېۋىسى بولغان بۇغداي ، قوناق يارمىسىدا بىرنەچچە قازان قوتۇر-
مىچى ، قۇم كۆمەچ ، چوغ كۆمەچ پىشۇرۇپ تەييارلىدى . بىر
خالتىدىن بۇغداي ، قوناق يارمىسى ، بۇغداي ، قوناقنىڭ ئۆزىدىن
بىر خالتىدىن ئېلىپ تايۇق ، ئۇلامخانلارنى ، نەۋرىسىنى يوقلاپ
كەلمەكچى بولۇشتى . ئەتە يولغا چىقىمىز دەپ ئاتلىرىنى ئوتلاقتىن
ئەكېلىپ تاڭشۇرۇپ قويدى . كەچكە يېقىن ئالىباي ئاقساقال ،
مەھەللىنىڭ قېرىلىرىدىن بولۇپ بەش ـ ئالتە كىشى پاراڭلىشىپ
ئولتۇراتتى ، بىر بالا كىرىپ :
— ئۇماق ئاغا ، سىزنى كورلىدىن كەلگەن بىر كىشى ئىزدەي-
دىكەن ، — دېدى .
ئۇماق سىرتقا چىقتى . ھويلىنىڭ شاخشا ئىشىكى ئالدىدا ئات-
نىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ قاسىم قارى تۇراتتى . يېنىدا يۈكلۈك بەش
ئېشەكمۇ بار ئىدى . ئۇماق ئىتتىك قاسىم قارىنىڭ ئالدىغا باردى .
ئىككىسى قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى .

— تۆمۈر! — ئوماق ئۆيگە قاراپ توۋلىدى.

ئۆيدىن تۆمۈر بىلەن ئۆردەك چىقتى.

— ۋوي، قاسىم قارى ئاغام كېتىپتۇغۇ! — ئۇ ئىككىسىنمۇ كېلىپ قاسىم قارى بىلەن كۆرۈشتى.

ئوماق ئىككى ئوغلىغا تاپىلاپ:

— ئاتنى لاشىڭغا باغلاپ قويۇپ، ئېشەكتىكى يۈكلەرنى چۈشۈرۈپ ھويلىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇڭلار، — دەپ قويۇپ، قاسىم قارىنى باشلاپ ئۆيگە ئەكىرىپ كەتتى.

ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە، ئۆيدىكىلەر ئورنىدىن تۇرۇشۇپ مېھمانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى ۋە ئالىباي ئاقساقال بىلەن يەنە بىر چوڭ ياشلىق كىشىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئورۇن بىكارلاپ قاسىم قارىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

قاسىم قارى ئىسمى - جىسمىغا، خېلى - خېلى تۆرگە تەكلىپ قىلىنىشقا لايىق سالاپەتلىك بولۇپ، بېشىغا قارا مەخمەلدە تاشلىغان ئوتتۇرا ھال گىرۋەكلىك كەمچەت تۇماق، ئۇچىسىغا گۆش رەڭگە مايىل قارامتۇل چەكمەن پەشمەت كىيىپ، ئۈستىدىن تۇم قارا چەكمەن بەلۋاغ باغلاپ، قارا چەكمەن ئىشتان، پۇتىغا مەسە - كالاچ كىيگەنىدى. قاسىم قارى كالاچنى سېلىۋېتىپ، مەسىسىنى يەرگە بىرنەچچىنى قاتتىق تېپىپ توپىنى قېقىۋېتىپ سۇپىغا چىقىپ، ئۆزئارا تەكەللۇپ قىلىشقاندىن كېيىن بوش ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇردى. مەسىسىنى بوگۇن ئەتىگەن يا ئاخشام قارىگۈل بىلەن پەردازلىغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. چىرايلىق ياسىتىلغان ساقال - بۇرۇتى قاسىم قارىغا باشقىچە ئىسكەت كىرگۈزۈپ تۇراتتى. قاسىم قارى تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ بولۇپ، ئىككى پېشىنى ئىككى تىزى ئۈستىدىن قايرىپ بېسىپ قويدى. ئىككى ئالقىنىنى تىزلىرى ئۈستىگە قويۇپ تۇرۇپ گېلىنى بوشقىنا قىرىپ قويغاندىن كېيىن قىرائەتكە ئېغىز ئاچتى. «بىسمىللا...» دىن كېيىن، «پاتىھە» سۈرىسىنى ئوقۇدى، ئارقىدىن ئۇلاپ «ئىخلاس» سۈرىسىنى ئۈچ قېتىم تەكرارلاپ ئوقۇپ خەتمىقۇرئاننى ئاخىرلاشـ

تۇرۇپ «خوش» دەپ ئىككى يانغا قاراپ قويۇپ ئولتۇرىۋەردى.
ئالىباي ئاقساقالمۇ، باشقىلارمۇ بىر مېھمانغا، يەنە «قانداق ئىش بۇ؟» دېگەندەك بىر - بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرۇپ كېتىشتى.
ئۇماق دەرھال ئەقلىنى تاپتى - دە:
— قېنى ئاقساقال، چوڭ بولغاندىكىن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ بەر، — دېدى.
ئۇماق قىرائەت قىلغان ئادەم دۇئا باشلىماي، ئولتۇرغانلار ئىچىدە ياشتا ھەم ھۆرمەتتە چوڭراق ئادەمنىڭ دۇئا باشلاپ بېرىدىغانلىقىنى مەدىل ئاسقالىنىڭ ئۆيىدە ھەم ئۇلارنىڭ قوشنىلىرىنىڭ چاقىرىقىدا كۆرۈپ: «ھە، ئەسلىدە مۇنداق قىلىدىغان ئىشكەن» دەپ ئويلىغانىدى. ئۇنىڭ ئالدىدا كورلىدىن كەلگەن سېتىقچى، ئوقەتچىلەر بىرەرسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ قالغاندا قىرائەت قىلىپ قالسا، ئۆزلىرىلا: «ئامىن» دەپ دۇئا باشلاپ كەتكەنىدى. ئۆزىنى «قارى» دەۋالغان قاسىم ئوغرىمۇ ئۇماقنىڭ ئۆيىدە شۇنداق قىلغانىدى.
ئالىباي ئاقساقال ئۇماقنىڭ گېپى بىلەن مەڭدەپ قالغاندەك بولۇپ، يېنىدىكىلەرگىمۇ تەكەللۇپ قىلىپ قويماي دۇئا باشلاپ قول كۆتۈردى. باشقىلار: «ئامىن» دەپ ئەگىشىپ قول كۆتۈردى. دۇئا تۈگىگەندىن كېيىن، ئۇماق قاسىم قارىنى ئولتۇرغانلارغا تونۇشتۇردى.
ئالىباي ئاقساقال ئۇماققا قاراپ:
— سىلەر قالاچ قاناقانىڭ ۋاستىسى بىلەن تونۇشۇپتىكەنسىلەر، ھە، بىز مانا مۇشۇ ياشقىچە كۆنچىنىڭ نېرىسىغا ئۆتۈپ باقمىدۇق، — دېدى.
قاسىم قارى ئوچۇق، چىقىشقاق بولغاچقا، ئۆيدىكىلەر قىزغىن پاراڭ قىلىشىپ، تونۇشقىلى ئۇزۇن بولغان ئولپەتلەردەك ئۆزلىشىپلا كەتتى. ئالىباي ئاقساقال قاسىم قارىدىن:
— ئاڭلىساق كورلىدا ھازىر ئىگىمىز - پەسچىلىك دەيدۇ. بۇ گەپلەر راستمۇ؟ — دەپ سورىدى.

بۇنداق گەپنى كورلىدىن كەلگەن ئوقەتچىلەر كۆتۈرۈپ كېلەتتى .

— ئانچىمۇ ئەمەس ، يۇرت بولغانكىن ئۆرىتۆپىلىك بولۇپ تۇرىدىغان ئىشكەن ، — دەپلا ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى .

بېشىدىن جىق ئىسسىق - سوغۇقنى ، چايقىلىش ، چېقىلىشلارنى ئۆتكۈزگەن مەدىل ئاسقال قاسىم قارىغا گەپ - سۆزدە ئېھتىياتچان بولۇشنى كۆپ تاپىلىغانىدى .

— ئاتام بىتاب بولۇپ قېلىپ ، كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتىدۇ . «كۆزۈمنىڭ يورۇقىدا كىشىنىڭ ئامانىتىنى قولىغا تەگكۈزۈۋېتەيلى» دەپ يۇك - تېرىلەرنى بىر ئاماللاپ قولدىن چىقاردۇق ، قوي ، كالىلارنى ساتتۇق . پۇلىنى پۇل پېتى ئەكېلەيلى دېسەك ، زامان تۇراقلىق بولمايۋاتىدۇ ، ئۇ ھۆكۈمەتنىڭ پۇلى بۇ ھۆكۈمەتتە ئۆتمەيدۇ . شۇڭا پۇلنىڭ بىر قىسمىغا ياراق قېچىردىن بىرنى سېتىۋالدۇق ، يەنە بىر قىسىم پۇلغا ھەر خىل رەخت ھەم ئۇن ، گۈرۈچ ۋە قۇرۇق مېۋە — قاق ، چىلان ئېلىپ كەلدىم ، — دېدى قاسىم قارى ، مېھمانلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن .

ئوماق كورلىغا بارغان چېغىدا ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇغا بىردىن ئەتلەس كۆڭلەك ئالغاچ كەلگەنىدى . ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ كۆڭلەكنى كىيىپ چىقىۋىدى ، چارىلىق ئاياللار كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ قاراپ قالغانىدى . بىرى «ۋىيەي» دەپ بۇ يېرىنى تۇتسا ، يەنە بىرى كېلىپ ئۇ يېرىنى تۇتاتتى . ئەتلەس كۆڭلەكنى كىيىپ ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ گويا ئەتلەسكە ئورالغان ئاينىڭ ئۆزى بولغانىدى .

قاسىم قارى ئوماقنىڭ پۇلىغا بەش كىيىملىك ئەتلەس ، يەنە بىر تالاي چەكمەن ، شايى ، شاتىۋار ، سەرگەز ئېلىپ كەلگەنىدى . بۇ ماللارنىڭ ناھايىتى ياخشى ۋاقىتتا كەلگىنىدىن ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ قەۋەت خۇش بولۇپ كەتتى .

قاسىم قارىنىڭ قىرائىتى ئالىباي ئاقساقال ھەم سورۇندىكى

قىرىلارغا بۆلەكچە تەسىر قىلىپ كەتكەنىدى. قىرائەتتىكى سۆز-
لەرنىڭ مەنىسىنى بىلمىسىمۇ، قىرائەتنىڭ ئۆزىلا خۇددى بىر تىل-
سىم ئىچىدىكى ئۇلارنىڭ تومۇر - تومۇرلىرىغا ئىچىپ كىرىپ،
تەن - تېنىگە شۇررىدە سىڭىپ كەتكەن. ئۇلار كىشى دىلىنى
ئېرىتىدىغان بۇنداق زۇۋانلىق قىرائەتنى ئاڭلاپ باقمىغانىدى.
ئالىباي ئاقساقال باشلىق قېرىلار ئۆيدىن چىقىپ كېتىۋاتقاندا
بىرەيلەن:
— قالتىس موللا قارىكەن، ئەتە بىزنىڭ ئۆيگە چاقىر-
ساق، — دېدى.
— ئالدى بىلەن مەن چاقىراي، ئەتە چۈش مەھەلدە قاسىم
قارىنى بىزنىڭ ئۆيگە باشلاپ چىق، — ئاقساقال قېرىلارغا
قاراپ، — سىلەرمۇ كىرىڭلار، — دېدى.
ئۇماق ئالىباي ئاقساقالغا:
— بۇ تەكلىپىڭنى ئۆز ئاغزىڭ بىلەن قاسىم قارىنىڭ ئۆزىگە
دە، بۇ بىر قائىدە ئىكەن، — دېدى.
— ماندۇق دېگىن، بۇنداق ئىنچىكە تەرەپنى بىلمەيدى-
كەنمىز، — ئالىباي ئاقساقال قۇرداشلىرىغا قاراپ دېدى، —
سىلەر مېڭىپ تۇرۇڭلار، مەن كىرىپ تەكلىپ قىلىپ قويۇپ چىقاي.
— چۈشكە تۇرالمايمەن، ئالدىرايمەن، ئاتامنىڭ ھالى بەك
بوش. ئاتام: «قالاچ قاناقانىڭ تۇپرىقىغا چىقىپ خەتمقۇرئان قى-
لىپ قوي» دېگەن، يىراق ئىكەن، ئۇ يەرگىمۇ بارالمىغۇدەكمەن.
ئۇماقلارنىڭ ئامانىتىنى ئۆز قولىغا تاپشۇرۇۋېتىشنى دېمىسەم،
ئاتامنىڭ ھازىرقى ھالىدىن ھەرگىز بۇ يەرگە كېلەلمەيتتىم. ئەپۇ
قىلىڭلار، مەن ئەتە سەھەر يولغا چىقىپ كەتمىسەم بولماي-
دۇ، — دەپ، قاسىم قارى ئەتە ئەتىگەندىلا كېتىشتە چىڭ تۇرۇۋالدى.
— ئۇنداق بولسا، — دېدى ئۇماق، — قاسىم قارى بىزنىڭ
ئۆيدە تۈزۈك بىر ۋاخ تاماق يېمىدى. مەن ھازىرلا مەھەللىدىكى
قېرىلارغا خەۋەر قىلاي، بىزنىڭكىدە بولايلى.
— چاقىرىدىغان ئادەملىرىڭگە ئۆزۈڭ خەۋەر قىلىۋەت، مەن

ئۆيگە چىقىپ كىرەي ، — ئالىباي ئاقساقال شۇنداق دەپلا ئىنتىك كېتىپ قالدى .

ئوماق چاقىرىدىغان ئادەملەرنى تۆمۈرگە تاپىلاپ قويۇپ ، توخ-تاقنى چوڭ قويدىن بىرنى تۇتۇپ كېلىشكە ماڭدۇردى .

توختاق ئاتىنىڭ ئالدىغا قويدىن بىرنى ئارتىپ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىشىگە ، ئالىباي ئاقساقالمۇ ئۆزى بىر ئاتقا مىنىپ ، بىر ئې-شەككە بىر تاغار بىرنىمىنى ئارتىپ كەلدى - دە ، ئوماققا :

— يېڭى بىلىق ، مانجاغا چۈشۈپ قاپتىكەن . ھەممىنى ئەكەل-دىم ... يېيىشىمىزچە يەيلى ، قالغىنىنى قاسىم قارى ئالغاچ كەت-سۇن ، — دېدى .

2

قاسىم قارى كىشىلەرنىڭ يېرىم كۈن بولسىمۇ تۇرغان بولسى-ڭىز دەپ شۇنچە تۇتقىنىغا قارىماي ئاتىسىغا تارتىشىپ ، دېگەن قەرەلىدە — بامدات نامازنى ئوقۇپ بولۇپلا يولغا تەرەددۇتلاندى . ئالىباي ئاقساقال ئاخشاملا يېرىم تاغار بېلىقنىڭ ئىچ - قارنىنى ئېلىپ تازىلىتىپ ، بىرقۇر تۇزلاپ تەييار قىلغۇزۇپ قويغانىدى ، ئۆزى كېلىپ بۇ بېلىقلارنى قارىغا يوللۇق تۇتتى . ئوماق-مۇ ئاخشام بىر قوينى ئۆلتۈرۈپ قويغانىدى ، ئۇ ئۇنى يوللۇق تۇتتى . قاسىم قارى بۇ نەرسىلەرنى ئالغىلى ئۇنىماي بەك تەستە قوبۇل قىلدى . توختاق بىلەن تۆمۈر قاسىم قارىنى تېپىزكۆلدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ كېلىش ئۈچۈن بىللە ماڭدى .

«يوقىنىڭ غېمىنى خۇدا قىلىدۇ» دېگەندەك ، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ ئەتلەس كۆڭلەكلىرىنى ئابدالغا كىيىپ بېرىش ، كىيىپ بارماسلىقتا ئىككى خىيال بولۇپ قالغانىدى . «ئالغاچ بېرىپ كىي-سەك ئۇجۇلخان ، ئۇلامخان ، زۇمرەتلەر ئەجەب بىزگىمۇ ئېلىپ كەلمەپتۇ ، دەپ قالارمۇ» دەپ ئويلايتتى ، كىيىپ يارماسلىقىمۇ كۆڭلى ئۇنىمايتتى . «بىزگە ئالغاندىكىن ، ئۇلارغىمۇ ئالغان بول-

سىچۇ ، ھە» دېيىشىپ كەتكەنىدى . مۇشۇنداق خىجالەتچىلىكتە
تۇرغاندا قاسىم قارىنىڭ بەش كۆكلەكلىك ئەتلەس ئالغاچ كەلگەنلى-
كىنى كۆرۈپ ، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇنىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ
كەتتى . تەق قىلىپ قويغان سوۋغا - سالاملىرىنىڭ ئۈستىگە قاسىم
قارى ئېلىپ كەلگەن ئۇن ، گۈرۈچتىن بىر خالتىدىن ، بەش كۆك-
لەكلىك ئەتلەس ، يەنە باشقا سوۋغاتلىقلارنى ئېلىپ يولغا چىقىش-
تى . مال - چارۋىلارنى قوشنىلىرىغا قاراپ قويارسىلەر دەپ قو-
يۇپ ، ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى كەندىر تالاسى بىلەن چىگىپ قويدى،
بۇ ئۇلارنىڭ ئۆيگە قۇلۇپ سالغىنى .

ئوماق ، ئايقۇت ، توختاق ، ئايسۇلۇلار ئاتقا ، تۆمۈر قاسىم
قارى ئېلىپ كەلگەن قېچىرغا ، ئۆردەك كۇنچىققانبەگ بەرگەن
قېچىر بويلۇق ئېشەككە مىندى . سوۋغا - سالاملىق نەرسىلەرنى
قوشنىلاردىن ئارىيەت ئالغان ئىككى ئاتقا ئارتتى ، يولنى تېزرەك
مېڭىشنى مەقسەت قىلىپ بۇ سەپەردە كالا ئالمىدى . ئىتتىك
ماڭسا چارىدىن ئابدالغا ئاتلىق ئۈچ كۈن ، ئادەتتىكىدەك ماڭسا
تولۇق تۆت كۈن كېتەتتى . گاھىدا دەريا ياقىلاپ ياكى ئوتلاق
ئىچى ، توغراقلىقلار بىلەن مېڭىلسا ، گاھىدا قۇملۇق ئىچىدە مې-
ڭىشقا توغرا كېلەتتى .

ئوماقلار كۈزلەك ، تىكەنلىكتىن ئۆتتى . تىكەنلىكنىڭ يېرى
مۇنبەت ، ئوتلىقى كەڭ بولۇپ ، دەريا يۈزىدىن ئېگىزرەك بولغاچقا
زەيلىنىشى ، تاشقىن سۇ بېسىش خەۋپى ئاز ئىدى . ئەتراپىدىكى
مەھەللىلەردە ئۆيلەر خېلى قويۇق ، ئادەملەر ئاۋۇنراق ئىدى . تى-
كەنلىكتىن ئۆتۈپ يېڭىسۇغا يېقىنلاشقاندا ئارغان دەرياسىنى
ياقىلاپ مېڭىشقا توغرا كەلدى . ئات - ئۇلاغلارنى سۇۋۇتۇپ ،
ھاردۇقىنى چىقارغاچ ئازراق ئوتلىتىۋالماقچى بولۇپ ، بىر شاخاپچە
بويىغا كېلىپ توختىدى . يۈك - تاقلارنى چۈشۈرۈپ ، ئېغىزدۇ-
رۇقنى چىقىرىۋېتىپ ، ھەممە ئات - ئۇلاغنى چۇشەپ قويۇپ بەر-
دى . ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ ئابدۇشنى ئېسىپ سۇ قايناتتى . قايناق
سۇغا بەش قوشۇقتەك ئۈجۈل تالقىنى سېلىپ چەلگىتىپ بولغان-

دىن كېيىن ، بېلىق يېغىدىن ئازراق سېلىپ ، بوش بىر قاينىتىۋې-
تىپ ، ئابدۇشنى ئوتتىن ئېلىپ باشقا يەرگە قويۇپ قويدى . ئۇ جۇل
ئۇمنچى سەل سوۋۇغاندىن كېيىن چۆچەكلىرىگە ئۇسۇپ ئىچىشكە
تەمشىلىپ تۇرغاندا ، دەريانىڭ يۇقىرى تەرىپىدىن قىرغاق بويلاپ
كىچىك بىر چاپما كېمە تاياپ بىر قېرى ئادەم كېلىپ قالدى . ئۇ
ئادەم نېمىشقىدۇر پالاقنى سول قولىدىلا تاياپتتى ، ئۇڭ قولى
ساڭگىلاپ تۇراتتى . ئۇماقلارنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە كېمىنى شا-
خاپچىگە ئەكىرىپ توختىتىپ تۇرۇپ :
— نەدىن كېلىۋاتىسىلەر ، نەگە بارىسىلەر ؟ — دەپ سورىدى .
ئۇماق قولىدا چۆچەكنى تۇتقىنىچە ئۆرە تۇرۇپ :
— چارىدىن ئابدالدىكى يېڭى يۇرتچاپقانىغا كېتىۋاتىمىز ، —
دېدى .
هېلىقى كىشى قويۇق چار ساقاللىق بولۇپ ، چىرايىدىكى
قورۇقلار ئۇنىڭ سەكسەن ياشتىن كەم ئەمەسلىكىگە گۇۋاھ
بېرىپ تۇراتتى .
— ئارغان دەرياسىنىڭ يېڭىسۇدىكى ئوتتۇرا قىسمى توسۇلۇپ
قېلىپ سۇ تېشىپ ، ئەتراپنى سۇ بېسىپ كەتتى . شۇڭا ئارغانغا
كىرمەي ، تارىم دەرياسىدىن ئۆتۈپ ، يېكەنكۆلنىڭ يۇقىرى تەرىپىد-
دىن ئەگىپ ئۆتۈپ ، قۇمىلۇقنى توغرا كېسىپ ماڭساڭلار
بولىدۇ ، — دېدى بوۋاي .
— بىز ئۇ يولدا مېڭىپ باقمىغان ، ئېزىپ قالارمىزمۇ ؟
— ئۇنداق بولسا ، بۈگۈن بىزنىڭ ئۆيدە قونۇڭلار . ئەتە مەن
سىلەرنى يېكەنكۆلدىن ئۆتكۈزۈپ قوياي .
شۇنداق قىلماي بولمايدىغاندەك ئىدى . كۈن ئاللىقاچان كەچكە
يۈزلىنىپ قالغانىدى .
بوۋاي ئۇماقنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا قولىدىكى پالاقنى كېمىگە
قويۇپ ، كېمىنىڭ تۇمشۇقىغا چىگىپ قويغان ئارغامچىنى كېمىدىن
ئېلىپ قىرغاققا تاشلىدى . بوۋاي بۇ ئىشلارنى سول قولىدىلا قىل-
دى ، ئوڭ قولى ساڭگىلاپلا تۇراتتى . ئۇماق ئويلاپ قالدى : «ئوڭ

قولى ئىشلىمەمدۇيا» . توختاق ئارغامچىنى ئېلىپ كېمىنى تارتتى ، ئۇنىڭغا ئۆردەكمۇ ياردەملەشتى . كېمىنىڭ بېشى قىرغاققا چىقتى . بوۋاي كېمىدىن چۈشتى . ئوماق كۆرۈشكىلى بوۋاينىڭ ئالدىغا باردى . شۇ چاغدا ئايان بولدىكى ، بوۋاينىڭ ئوڭ قولىنىڭ جەينىكىدىن تۆۋەن قىسمى پولاتلاپ تۇراتتى .

ئۇجۇل ئۇمىچى خېلى سوۋۇغانىدى . ئۇنى مۇشۇنچىلىك بولغاندا ئىچىۋەتمىسە ، يەنە ئازراقلا تۇرسا قويۇقلىشىپ كېتىدۇ .

ئوماق قولىدىكى چۆچەكنى بوۋايغا سۇنۇپ :

— هازىر ئۇسسان ، تېخى ئىچمىدىم ، — دېدى .

بوۋاي تۇزۇت قىلىپ تۇرماي ئوماقنىڭ قولىدىن قاچىنى ئېلىپ :

— گوي - گوي ، ئۇجۇل ئۇمىچكەن - هە ، بىر هەپتە بولغان ئۇجۇل ئۇمىچى ئىچمىگىلى ، سېغىنىپ قاپتىكەنمەن ، — دېدى - دە ، شاپىلدىتىپ ئىچىپ كەتتى .

ئۆردەك قولىدىكى قاچىنى ئاتىسىغا بەردى ، ئۇمۇ تېخى ئىچمىگەنىدى...

ئوماچ ئىچىپ بولۇنغاندىن كېيىن ، بوۋاي ئوماقتىن :

— سىلەر چارىدا كىمنىڭ جەمەتىدىن بولىسىلەر ؟ — دەپ سورىدى .

— مەن ئوماق ، ئاتام چارىدىلىق تۇراق يولۋاس دېگەن ئادەم ، — ئوماق ئاندىن بوۋايغا ئايقۇتنى ، بالىلىرىنى ، كېلىننى ئايسۇلۇنى تونۇشتۇردى .

— گوي - گوي ، هەلىقى سانجىغاق بىلەن يولۋاس ئۆلتۈرگەن قاراقوشۇنلۇق تۇراقمۇ ؟ ! مەن ئەسلى يېڭىسۇلۇق ، مەهەممەتقۇلى مەرگەن دېسە ، بۇ ئەتراپتا مېنى هەممە كىشى بىلىدۇ . ئۆيۈم دەريانىڭ باش تەرىپىدە ، ئۆيگە بارايلى ، — دېدى مەهەممەت مەرگەن .

ئۇلار كېمىنى شاخاپچە بويىدىكى يۇلغۇنغا باغلاپ قويدى . بىر ئاتتىكى يۈكنى باشقا ئاتلارغا ياندىپ ئارتىپ ، بوشىغان ئاتقا بوۋاي

مىندى ـ بوۋاينى ئوماق ياردەملىشىپ مىندۈرۈپ قويماقچىدى ، ئەمما بوۋاي سول قولىدا ئاتنىڭ يالىنى تۇتتى ـ دە ، خۇددى بىر نەرسە تاپىنىدىن قاڭقىتقاندەك لىككىدە سەكرەپ ئاتقا مىندى .

بوۋاينىڭ ئۆيى ئارغان دەرياسىنىڭ تارىمدىن بۆلۈنگەن دوقمۇشىدا بولۇپ ، قومۇشلۇق شاخاپچىلەر كۆپ ئىدى . دەريا ، شاخاپچىلەر ياقىسىدىكى تىارغىنا سوزۇق چىاتاللىقتىن باشقا يەرلەر ئېگىز ـ پەس كەڭ قۇملۇق بولۇپ ، بوۋاينىڭ ئىككى ئېغىزلىق قومۇش ساتما ئۆيى ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ يامىزىدا يالغۇزلا چوقچىيىپ تۇراتتى . ئۆيدە مەھەممەتقۇلى مەرگەن مومىيى بىلەن ئىككىسىلا تۇراتتى . بۇلارنىڭ بىساتىمۇ قۇملۇق ئىچكىرىسىدىكى لوپلۇقلارنىڭ بىساتىدا بولىدىغان نەرسىلەر — قازاندىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى ياغاچتا ياسالغان نەرسىلەر ، سېغىپ ئېچىدىغان بىر كالا ، مىنىدىغان بىر ئېتىلا بار ئىدى . موماي مانجا توقۇشنىڭ ئۇستىسى . مەھەممەتقۇلى مەرگەن ھەربىر شاخاپچە ئاغزىغا بىردىن مانجا ئورنىتىپ قويۇپ ، ئۆزى چاپما كېمىسىگە چىقىۋېلىپ قوشاق ئېيتقاچ قولىدىكى شورۇقنى سۇغا پالاقلىتىپ ئۇرۇپ ، بېلىقلارنى شاخاپچىلەرگە قوغلاپ مانجالىرىغا سولىۋالاتتى . 9 ـ ، 10 ـ ئايلاردا گەدەرمە قىلىۋالغان بېلىقنى بىر قىش كەڭ كۇشادە يەپ چىقاتتى . مەھەممەتقۇلى مەرگەن بىلەن موماي ئوماقلارنى يېڭى بېلىق گۆشى بىلەن مېھمان قىلدى . بېلىق شورپىسىغا ئوماقلار يولدا يېيىشكە ئېلىۋالغان ئۇجۇل تالقىنىدىن چېلىپ ئوماچ قىلىپ ئىچىشتى . ئەتىگەنلىككە ئۇجۇل قاتمىسى يېيىش ئۈچۈن تۆت بېلىق شورپىسىغا ئادەتتىكىدىن بىر ھەسسە ئارتۇق ئۇجۇل ـ جىگدە تالقىنى سېلىپ بىرئاز قاينىتىپلا قاچا ـ قاچىلارغا ئۇسۇپ قويدى . موماي يېشىنىڭ سەكسەندىن ئېشىپ قالغىنىغا قارىماي شۇنچە ساغلام ، تېتىك بولۇپ ، ھەرىكەتلىرى ئايغۇتىنىڭكىدىن قالمىغۇدەك چاققان ، يېنىك ئىدى .

ئوماق ئېپىنى تېپىپ مەھەممەتقۇلى مەرگەندىن :

— مەھەممەت ئاغا ، قولۇڭ قانداق بولۇپ بۇنداق بولۇپ

قالغان؟ — دەپ سورىدى.

— قولۇمنىڭ بۇنداق بولۇپ قېلىشىنىڭ سەۋەبىنى ھەممىڭلارنىڭ بىلگۈسى كېلىپ تۇرغانلىقىنى بىلىمەن، بۇنى سورىمىساڭلارمۇ دەپ بەرمەكچىدىم، — بوۋاي سول قولى بىلەن ئوڭ قولىنىڭ جەيىنىكىنىڭ تۆۋىنىنى تۇتۇپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇ ئۇزۇنقى بىر ئىش...

مەھەممەتقۇلى ئوتتۇز نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا — ئەللىك نەچچە ياش چاغلىرىدا يېڭىسۇدا تونۇق مەرگەنلەردىن ئىدى. كۆز يېتىم يەردىكى ھەرقانداق نەرسىنى ياسىدىن بىر ئوق ئۇزۇپلا يىقىتاتتى، پالانى يېرىگە ئاتىمەن دەپ چېنەپ دەل تەگكۈزەتتى. ئۇ بىر كۈنى دەريا بويىدا غاز، ئۆردەك ئېتىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ تۇراتتى، ئالدىدىكى قۇم دۆۋىسى يېنىدىن بىر چىشى يولۋاس چىقىپ قالدى. ئۇ شۇ چاغقىچە بىرەر يولۋاس ئېتىپ باقمىغانىدى. شۇ چاغدا چارلىق تۇراق مەرگەننىڭ بىلىقا سانجىيدىغان ئادەتتىكى سانجىغاق بىلەن يولۋاس ئۆلتۈرگەن باتۇرلۇقى توغرىسىدىكى گەپلەر يادىغا كېچىپ قالدى. ئۇنىڭمۇ يولۋاس ئېتىپ باققۇسى كەلدى. ئوقياسىنى يولۋاسنىڭ يۈرىكىگە توغرىلاپ ئوق ئۈزدى. يولۋاس جايىدا تۆت - بەش سەكرەپلا يىقىلىپ تىركاشلاپ قالدى. مەھەممەتقۇلى مەرگەن ئوقياسىنى قويۇپ يولۋاس يىقىلغان يەرگە ماڭاي دەپ تۇرۇشىغا، يېنىدىكى قومۇشلۇق ئارىسىدىن بىر يولۋاس ھۆركىرىگىنىچە ئېتىلىپ كەلدى. مەھەممەتقۇلى مەرگەن ئۆزىنى دەرياغا ئاتتى، لېكىن يولۋاس ئۇنىڭ ئوڭ قولىنىڭ جەيىنىكىنى چاينىۋېتىشكە ئۈلگۈرگەنىدى، جەينەك ئۇستىخىنىنى چۇل - چۇل، گۆشىنى لەختە - لەختە قىلىۋەتكەنىدى.

مەھەممەتقۇلى مەرگەن سول قولى بىلەن چاينالغان ئوڭ جەيىنىكىنى چىڭ سىقىپ تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ سۇ ئۈزۈش ماھارىتى بىلەن سۇنىڭ تېگىدە پاقىچىلاپ ئۈزۈپ ئۇ قاتقا چىقىۋالغانىدى. ھېلىقى يولۋاس تېخىچە سۇغا قاراپ تۇراتتى. يولۋاس قاراپ - قاراپ تۇرۇپ بېقىپ، ئاستا ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ ئۆلگەن يولۋاسنىڭ يېنى-

غا كەتتى . مەھەممەتقۇلى مەرگەن شاخاپچىدىن دىلپار[1]يوپۇرماقلىرىنى ئۈزۈپ چىقىپ چاپىنالغان جەينىكىگە ئۈستى ـ ئۈستىلەپ چاپلاپ ، كۆڭلىكىنى يىرتىپ يوپۇرماق ئۈستىدىن قولىغا يۆگەپ ، دىلپار غولىدا چىڭ سىقىپ تېڭىۋەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ قولى جەينىكىدىن مېيىپ بولۇپ قالدى ، پەقەت تېرىسىلا تۇتۇپ قالغانىدى .

ئۆردەك بىر ئىشقا ھەيران قېلىپ ، ئۇنى بوۋايدىن سورىغۇسى كەلدى .

— ئىككى قولنى پالاقشىتمايمۇ سۇ تېگىدە ئۈزگىلى بولامدا ؟

مەھەممەتقۇلى مەرگەن ئۆردەككە كۈلۈمسىرەپ قاراپ :

— ئۈزۈك كىچىك بولغىنىڭ بىلەن سۇ ئۈزۈشكە قىزىقىدىكەنسەن ـ ھە ، — دېيىشىگە ، تۇمۇر ئۇنىڭ گېپىگە ئۇلاپلا :

— شۇڭا ئۇنىڭ ئىسمى ئۆردەك ، — دەپ چاقچاق قىلدى .

تۇمۇرنىڭ چاقچىقىغا ھەممىسى كۈلۈپ كېتىشتى . بوۋاي كۈلكىدىن توختاپ :

— مانداق دېگىن ، ئىسمىم ئۆردەك دە پاقىچىلاپ ئۈزۈشتە ئىككى پۇتـقا كـۈچ كېلىدۇ ، ئۆگىنەيـلا دېسەڭ ، ئۆگىنىۋالالايسەن ، — دېدى .

مەھەممەت مەرگەننىڭ قومۇش ساتمىسىنىڭ يېنىدىكى قوم دۆڭى ئوماقنىڭ كۆزىگە باشقىچىلا كۆرۈندى ، بۇ قوم دۆڭى ئالاھىدىرەك بولۇپ ، ئېگىز چوققىسىدا غولىغا بەش ئادەمنىڭ غۇلىچى يەتمىگۈدەك يوغان ، تېخى ياش توغراقلاردەك باغجانلاپ تۇرغان بىر تۈپ توغراق تۇراتتى . قوم دۆڭىنىڭ قاپ بەلدىن تۆۋەن تەرىپىدە قوم دۆۋىسىنى ئايلىنىپ خۇددى بىراۋلار تەرىپىدىن تېرىپ ياكى تىكىپ قويغاندەك رەتلىك يۇلغۇنلار ئوراپ تۇراتتى . ئوماق مەھەممەت مەرگەندىن :

— مەھەممەت ئاغا ، ماۋۇ قوم دۆۋىسى ئەجەب بىركىنا؟ — دەپ سورىدى .

---

① دىلپار — نىلوپەر .

— بۇ قۇم دۆۋىسىنىڭ نېمىدەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى بىلمەيدىـ
كەنسەن ـ ھە؟
— ئاڭلىماپتىكەن، نېمىدەپ ئاتىلىدۇ؟
— دەريا بويلاپ تۆۋەنگە ماڭساڭلار، — ھەممەتقۇلى مەرگەن
قۇم دۆڭى توغرىسىدىكى گېپىنى باشلىدى، — تىكەنلىك بىلەن
يېڭسۇ يىرىشقىدا پەسرەك بىر قۇم دۆۋىسى بار، ئۈستىدە چوڭلۇ-
قى مۇشۇ توغراقچە بار، ئەمما قۇرۇپ تۈپ كۆتىكى قالغان بىر
تېرەك بار. ئۇنى «گويتېرەك»، بۇ قۇم دۆڭىنى «قاراساچ ئايىم
دۆڭى» دەيمىز. «گويتېرەك» نىڭ كەچمىشى بىلەن بۇ قۇم دۆڭىـ
نىڭ كەچمىشى بىر ـ بىرىگە باغلىنىشلىق. بۇ، بىزنىڭ بەزى
ئەجدادلىرىمىزنىڭ كەچمىشى. مەن نېمىشقا ئادەمسىز بۇ دالىدا
مومىيىم بىلەن ياپيالغۇز ماكان تۇتۇپ ئولتۇرىمەن؟ ئۆتكەن ـ
كەچكەن ئۆتمۈرۈنچىلەرگە مۇشۇ دۆڭ، ئاشۇ «گويتېرەك» ھېكايىـ
سىنى سۆزلەپ بېرىمەن دەپ بولىمەدۇ. بۇ ھېكايىنى بىلىدىغانلار
جىق قالمىدى. مەن ئۆلسەم بۇ ھېكايىنى سۆزلەپ بېرىدىغانلار يا
چىقار ياكى چىقماس. شۇنىڭ بىلەن ئەجدادلىرىمىز توغرىسىدىكى
بۇ بىر بۆلەك كەچمىش ئۇنتۇلۇپ كېتەر، — ھەممەتقۇلى مەر-
گەن گېپىدىن توختاپ خىيالغا چۆككەندەك جىمىپ كەتتى.
«خۇدايا توۋا، بۇ بوۋاينىڭ گەپلىرىمۇ قالاچ قاناقا بىلەن
تولەك بوۋىنىڭ گەپلىرى بىلەن ئوخشاۋاتىدۇ. قالاچ قاناقا: ‹ئەج-
دادلىرىنى، ئەجدادلىرى توغرىسىدىكى كەچمىشلەرنى ئۇنتۇغان
ھەرقانداق قوۋمنىڭ ئۆمرى كۆتە، ئەتىسى قاراڭغۇ بولىدۇ› دەيدىـ
غان. بۇ بوۋايمۇ ‹ئەتىمىز قاراڭغۇ بولۇپ قالمىسىكەن› دەيدىكەن
ئەمەسمۇ. قېرىلار ئەجەب ئەجدادلارنىڭلا گېپىنى قىلىپ قالماي،
ئەتىمىزنىڭمۇ غېمىنى يەيدىكەن. بىزدەك ياشتىكىلەر، ياشلار ئۇ
توغرۇلۇق ئانچە باش قاتۇرۇپ كەتمەيدىكەنمىز. ‹ئەتىكى قۇيرۇق-
تىن بۈگۈنكى ئۆپكە ياخشى› دەپ قارايدىكەنمىز. بۇمۇ قالاچ قاناقا
ئېيتقاندەك ئۇنتۇش، ئايىنىش كېسىلىمۇ ـ قانداق؟» ئۇماق ئويـ
لىغانسېرى «گويتېرەك» بىلەن «قاراساچ ئايىم دۆڭى» نىڭ كەچ-

مىشىگە قىزىقىپ قالدى.

— ئۇ ھېكايىنى سۆزلەپ بەر دەمسەن، ئەلۋەتتە سۆزلەپ بېرىمەن. بۇ يەردە چوڭلاردىن باشقا بالىلىرىڭىزنىڭمۇ بولغىنى بەك ياخشى بولدى. بۇلارمۇ ئاڭلاپ قالسۇن، — مەھەممەتقۇلى مەرگەن ھېكايىنى باشلىدى. بۇ ئارغان، يېڭىسۇ، تىكەنلىك، كۆزلەكتىكى قېرىلار بىلىدىغان باتۇرلۇق، مەردلىك، چىن دوستلۇق، چىن مۇھەببەت، ۋاپادارلىق، مېھرىبانلىقتا مەدھىيە ئوقۇلۇپ، ساختى-پەزلىك، نامەردلىك، ۋەھشىيلىك، ياۋۇزلۇقتا نەپرەت، قارغىش ياغدۇرۇلىدىغان «بوز كۆرپەش، قاراساچ ئايىم» دەپ ئاتىلىدىغان ھەم تەسىرلىك، ھەم ئېچىنىشلىق داستان. نامەرد، ياۋۇز باياغىلى-نىڭ مەرد، ۋاپادار، كەڭ قورساق، باتۇر بوز كۆرپەشكە ۋەھشىي-لەرچە زىيانكەشلىك قىلغانلىقى سۆزلەنگەندە، ئۆردەكنىڭ كۆزى بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالغاندەك غەزەپتىن قېتىپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ نامەردلىككە، ساتقىنلىقتا، رەزىللىك ۋە ۋەھشىيلىككە قان-چىلىك ئۆچلۈكى، غەزەپ - نەپرىتى تۇتقانلىقىنى ئاشۇ چەكچىيىپ قالغان كۆزى ئىپادىلەپ تۇراتتى. ئۆزىنىڭ ھازىرلا چوڭ بولۇپ، خۇددى بوز كۆرپەشتەك ۋەھشىيلىك، رەزىللىكلەر بىلەن ئېلىشقۇ-سى كېلىپ كەتتى. قاراساچ ئايىمنىڭ ۋەھشىي ئاتىسىغا، ياۋۇز، رەزىل، ھەسەتخور ئاكىسىغا، يامانلارغا كەڭ، ياخشىلارغا تار ئالەمگە نەپرەتلىنىپ، بۇ ئالەمدە قوشىمغان خۇدايىم ئۇ ئالەمدە قوشۇپ قويار دەپ، خەنجەرنى كۆكسىگە ئۇرۇپ ساپ مۇھەببىتى ئۈچۈن جان بېرىپ، ئىككى ئالەملىك ئاشىقى بوز كۆرپەشنىڭ يېنىدا ياتقانلىقى ۋە كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇ ئىككىسىنىڭ مۇشۇ قوم دۆڭگە قويۇلغانلىقى بايان قىلىنغاندا، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ ئۆز-لىرىنى تۇتۇۋالالماي دەمدەردەك بوقۇلداپ، مەجرۇھلانغان تورغاي-دەك بوزلاپ، ئۆپكىسى بوغۇزىغا تىقىلىپ قىلىۋاتقاندەك ھېقىقلاپ يىغلاپ كەتتى. بۇ ھېكايىنى بىر ئۆمۈر ئاڭلاپ كېلىۋاتقىنىغا قارىماي مومايمۇ ئايقۇت، ئايسۇلۇلار بىلەن تەڭ كۆز يېشى قىلدى.

مەھەممەتقۇلى مەرگەننىڭ ھېكايىسى تۈگىشى ھامان ئۆردەك

ئورنىدىن تۇردى - دە، قۇم دۆۋىسى تەرەپكە يۈگۈرۈپ كەتتى. ئايسۇلۇمۇ ئۇنىڭ كەينىدىنلا تېز - تېز مېڭىپ كەتتى. بوۋاي، مومايدىن باشقىلار ئەمدى ئېسىنى يىغقاندەك ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، قۇم دۆۋىسىگە قاراپ ماڭدى.

ئۇلار قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىپ، ۋاپادار ئاشىق - مەشۇقلار — بوز كۆرپەش بىلەن قاراساچ ئايىمغا ماتەمدە تۇرغاندەك توغراقنى چۆرىدەپ جىممىدە تۇرۇپ كېتىشتى. باياتىن غۇر - غۇر شامالدا يېنىك شىلدىرلىشىپ تۇرغان يوپۇرماقلار سۈكۈتكە چۆمگەندەك شۈكلەپ، سالپىيىپ قېلىشتى.

— ئاتا، ئەنە «گويتېرەك» كە بېرىپ، بوز كۆرپەش باتۇرنىڭ گۆشىنى پارچىلاپ ئېسىپ قويغان تېرەكنى كۆرۈپ ئۆتەيلى، — دېدى ئايسۇلۇ، توغراقنىڭ غولىنى سىلاپ تۇرۇپ.

ئوماقمۇ ئايسۇلۇنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— كۆرىمىز بالام، كۆرىمىز. ئۇنداق باتۇر، ۋاپادار ئەجدادلار ئىزىنى يوقلىماي تاشلىۋەتسەك، ئۇنتۇپ كەتسەك بولمايدۇ قىزىم. ئەمما بۇ قېتىم كۆرەلمەيدىغان ئوخشايمىز، يولنى سۇ بېسىپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ، كېيىن كېلىپ چوقۇم كۆرىمىز، — دېدى.

ئەتىسى ئۇلار يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى، ھېلىقى قۇم دۆۋىسى ئۈستىدىكى توغراققا يانداش قىلىپ يوغان بىر ئورا كولىدى، ئاندىن پەستىكى بىر تۈپ ياش يۇلغۇننى ئۇششاق چاچما يىلتىزلىرىغا ئازراقمۇ زەخىم يەتكۈزمەي قومۇرۇۋېلىپ، قۇم دۆۋىسىدىكى ئورىغا كۆچۈرۈپ تىكتى، ئاندىن ھەربىرى بىر سوغىدىن سۇ ئەكېلىپ قۇيدى.

— نىيىتىڭلارنىڭ خالىسلىقى، ئەجدادلارغا بولغان ئېتىقادىڭلار ئۈچۈن بولسىمۇ بۇ يۇلغۇن چوقۇم تۇتىدۇ. مۇشۇنداق قىلىشنى مەن ئويلاپمۇ قويماپتىكەنمەن: مەن ئۇ يۇلغۇنغا پات - پات سۇ قۇيۇپ تۇرىمەن. ئەمدى بۇ دۆڭگە يېڭى بىر ھېكايە قوشۇلدى. كەلگەنلەرگە بۇنىمۇ قوشۇپ سۆزلەپ بېرىمەن، — دېدى مەھەممەت قۇلى مەرگەن.

ئوماقلار ئات - ئۇلاغلىرىغا مىنىپ بولۇپ، قوم دۆۋىسىگە ئۆزاق قاراپ تۇرۇپ كېتىپ:

— خەير، بىز كېيىن چوقۇم يوقلاپ كېلىمىز، — دېيىشتى - دە، يولغا چىقتى. مەھەممەتقۇلى مەرگەن ئۇلارنى يېكەنكۆلگىچە ئاپىرىپ قويۇش ئۈچۈن بىللە مېڭىپ كەتتى.

3

كۈن بۇگۈنمۇ ئابدالدا ئادەتتىكىدەك باشلاندى. كىشىلەر شاۋ-قۇن - سۈرەنسىز جىمجىتلىق ئىچىدە ئۆزگەرمەس، يېڭىلانمايدى-غان تەرزدە خۇددى هارۋا چاقى ئۆز ئوقىدا ئايلانغاندەك، تىرىكچى-لىك غېمىدىن ئىبارەت هاياتلىق ئوقىنى چۆرىدەپ قىمىرلاشقا باش-لىدى. ئۆي - ئۆيلەردىن بىرلىرى ئوقيا، مىلتىقىنى ئېسىپ، بىرلىرى گۆلمىلىرىنى، يەنە بىرلىرى سانجىغاق بىلەن مانجالىرى-نى كۆتۈرۈپ ئات، ئېشەك، كالىلارغا مىنىشىپ قاراقوشۇن، چىۋىنلىق، ئابدال كۆلى ۋە تاتىما كۆلىگە هەم تارىم، كۆنچى دەريالىرىنىڭ ئايىغىدىكى هەرقايسى تارماقلىرىغا قاراپ يول ئېلىشتى.

پۈتۈن بىر كېچىنى سوكۇتكە چۆمگەندەك تىمتاسلىقتا ئۆتكۈز-گەن بىپايان دالىنى تەرەپ - تەرەپتە ياڭرىغان قوشاقلار جانلان-دۇرۇۋەتكەندى.

يولغا چىققانلار ئارىسىدا كۈنچىققانبەگمۇ بار بولۇپ، ئوغۇللى-رى توختى بىلەن جانقۇلۇنى ئېلىپ ئابدال كۆلى تەرەپكە ئاتلاندى.

ئابدال بەگلىرى ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ئۆز تەۋەسىدىكى خەلقنىڭ مۇلازىمەتچىسى بولۇپ كەلگەن، هەرگىز سۇراقچىسى بولۇپ باقمىغان. بۇ يەردىكىلەر ئوغرى، بۇلاڭچىلىق، قاتىل، قاراقچىلىق تۇگۇل ئۇنىڭ قانداق ئىشلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ. هەتتا ئادەتتىكى ئۇرۇش - جېدەل، ئائىلە ماجىراسى، مال - مۈلۈك،

مىراس دەۋاسى دەيدىغان ئىشمۇ يوق. بۇلار مىنىڭ دەيدىغانغا يەر ـ زېمىن ئىگىلىمەيدۇ، «مەندىن بالامغا قالار» دەپ بىسات توپلىمايدۇ. كۆچكەندە بەزى نەرسىلەر ئېلىپ مېڭىشقا ئەپسىز كەلسە ياكى ئېغىرلىق قىلسا باشقىلارغا بېرىۋېتىپ ياكى تاشلىۋې-تىپ، يەنە كېرەك بولسا بارغان يېرىدە ئۆزلىرى هازىرلىۋالىدۇ. شۇڭا بەگنىڭ دائىملىق مۇھىم ئىشلىرىنىڭ بىرى ئاجىز ـ ئورۇق-لارنىڭ، يېتىم، پاناهسىزلارنىڭ تۇرمۇشىنى غەملەش، ھەر يىلى مۇشۇ مەزگىلدە قىشلىق بېلىق، گۆشنىڭ غېمىدە بولۇش.

بەگ ئۆز تەۋەسىدىكى مەھەللە ـ يۇرت بولۇپ ئولتۇرغان ئائىلىلەرنى ئۈچ خىلغا ئايرىيدۇ. بىرىنچى خىلى، ئۆز غېمىنى ئۆزلىرى قىلغاندىن سىرت، باشقىلارغىمۇ يار ـ يۆلەكتە بولالايدى-غان قولى ئۇزۇنلار؛ يەنە بىر خىلى، ئۆزىنىڭلا غېمىنى قىلالايدى-غان، باشقىلارغا ئېشىنالمايدىغانلار؛ ئۈچىنچى خىلدىكىسى، يېتىم ـ يېسىر، ئاجىز ـ ئورۇق — قارامچىسى يوقلار.

ئۈچ كۈننىڭ ئالدىدا كۈنچىققانبەگ مۇشۇ ھەقتە تۇلەك بوۋىغا مەسلىھەت سالغاندا، تۇلەك بوۋا:

— ئىككىنچى خىلدىكى ئائىلە كىشىلىرى قانداق ئۇسۇلدا، نەگە بېرىپ بېلىق تۇتسا، ئوۋلىسا، ئىختىيارىغا قويۇپ، بىرىنچى خىلدىكىلەرنى ئۆزۈڭ ئورۇنلاشتۇرساڭ قانداق بولىدىكىن، — دېگەن مەسلىھەتنى بەرگەنىدى.

كۈنچىققانبەگ تۇلەك بوۋىنىڭ مەسلىھىتىنى قوبۇل قىلدى. بىرىنچى خىلدىكى كىشىلەرنى بېلىقچىلار، ئوۋچىلار دەپ ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىدى. ئۆزى بېلىقچىلىق گۇرۇپپىسىنى باشلاپ قارا قوشۇن كۆلىگە بارىدىغان بولدى. تايۇق ئوۋچىلار گۇرۇپپىسىغا مەسئۇل بولدى. بۇ قېتىمدا تۇتۇلغان ھەرقانداق نەرسىنىڭ ھەممى-سىنى ئۈچىنچى خىلدىكى كىشىلەرگە تەقسىم قىلىپ بەرمەك-چى بولدى.

كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئۆز گۇرۇپپىسىدىكىلەرنىڭ قانداق قىلىشىنى تاپىلاپ يولغا سېلىۋېتىپ، ئۆزلىرى تېخى كەم ـ كۈتى-

سى پۈتمەي يولغا چىقالمايۋاتقانلار بارمۇ؟ — يوق بىلىپ بېقىش ئۈچۈن مەھەللىنى ئارىلاپ يۈرۈۋېدى، ئوماقنىڭ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەرنى باشلاپ كېلىۋاتقانلىقى، يېقىن كېلىپ قالغانلىقىنىڭ خەۋىرى كېلىپ قالدى، خەۋەر ئىشەنچلىك ئىدى. كۈنچىققانبەگ ئۆز ئورنىغا كىچىك ئوغلى جانقولۇنى بەلگىلىدى، تايۇقنىڭ ئورنىغا توختىبكۆلنى بەلگىلىۋىدى. ئۇ ئوماقلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قېلىپ بىرىنچى زادى ئۇنىمىدى.

— مېنىڭمۇ ئۇنى بەك كۆرگۈم كەلدى. بىرىپ يوقلاپ كەلمەك يوق، ئۇلار بىزنى يوقلاپ كېلىۋاتسا كەينىمنى قىلىپ كېتىۋالامدىمەن، — دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى.

تايۇق توختىبكۆلنىڭ ئوماققا قانچىلىك ئامراقلىقىنى، ئۇنى قانچىلىك چوڭ بىلىدىغانلىقىنى ياخشى بىلگەچكە، ئۇنىڭ رايىنى ياندۇرۇشقا كۆڭلى بارمىدى. كۈنچىققانبەگ بەردىقۇل ئاقساقالنى تايۇقنىڭ ئورنىغا مەسئۇل قىلىپ يولغا سالدى.

ئوماق، ئايقۇتلارنىڭ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئۇلامخان بىلەن ئۇجولخاننىڭ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. خۇددى ئايقۇتنى قۇچاقلىغاندەك بىر - بىرىنى قۇچاقلىشىپ: «ئايقۇت كەلگۈدەك!»، «ئايسۇلۇ كەلگۈدەك!» دېيىشىپ كەتتى. ئۇجولخان بىرنېمىدىن ئەندىككەندەك:

— ۋىيەي، ئۆيى تېخى شۇ پېتى، سۈپۈرۈپ - تازىلاپ ئادەم ئولتۇرغۇدەك قىلىپ تۇراي، — دېدى - دە، ئىشىك تەرەپكە ماڭدى، پۈتى بوسۇغىدىن چىقماي تۇرۇپ قوشىقى باشلاندى:

ئايقۇتۇمنۇ يولۇنۇ،
سۈپۈرەي ساچىم بىلەن.
سۇ سېپەي خۇشلۇقۇمدۇن،
تاشقىنداق ياشىم بىلەن.
خىزمەتىدە بولاي مەن،
پۈتۈن تەن، جانىم بىلەن.

ئوماق ، توختاقلار كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە ھېچكىم ئورۇنلاشتۇرۇلماي ھازىرغىچە بوش پېتى ئىدى . كۈنچىققانبەگ تايىۇق ، تۇلەك بوۋىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئۇلارنىڭ ئۆيىنى ئادەم باردىكىدەك سەرەمجانلىتىپ تەق قىلىپ قويدى . ئۇلار كەلگەن ھامان سويىدىغان قوينى ، ئالدى بىلەن ئالدىغا ئېلىپ چىقىدىغان پوستلاق قويمىسىنى ھەممە خۇرۇچىنى تولۇق قىلىپ پىشۇرۇپ تەييار قىلىپ ، كۈنچىققانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، توختىكۆل ، ئاقئۇلام ، ئۇجۇلخان ، زۇمرەتلەر تايىۇقنىڭ ئۆيىدە ئوماقلارنىڭ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرۇشتى . ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان كۈتۈپ كۆزى تۆت بولۇپ سىرتقا چىقاتتى ، ئۆيگە كىرەتتى : تەقەززالىقتىن تىت - تىت بولۇپ ، ئورۇنسىزلا ئۇنى بۇ يەرگە ، بۇنى ئۇ يەرگە يۆتكەپ قوياتتى .

كۈن چۈشكە ئاز قالدى . ئوماقلارنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرى يوق ئىدى . يىراقتىن ھەممىگە ئورتاق ئاھاڭدا ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلاندى . قوشاق بارغانسېرى يېقىنلاپ ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى .

ئۇچۇپ كەتكەن ئۇقارىم① ،
كەلدى قاتار توپ بولۇپ .
باشىم يەتتى ئاسمانغا ،
ئىچىمگە خۇشلۇق تولۇپ .
ئاكام كەلدى دەپ بىلدىم ،
ماڭا شۇنداق تۇيۇلۇپ .

— ۋوي ، بۇ تالىشقۇلىنىڭ ئۇنىغۇ ؟ ! — ئۇجۇلخان شۇنداق دېگىنىچە ئۇلار سىرتقا قاراپ ماڭدى .

— ئۇلار كېپتۇ ! — ئۇلامخانمۇ سىرتقا ماڭدى .

كۈنچىققانبەگمۇ تالاغا چىقىپ كېتىۋېتىپ :

— ماۋۇ تالىشقۇلىنىڭ نېمە قىلغىنى ، بىلىق تۇتقىلى بارماي

① بۇ يەردە ئوماقلار ئۇقارغا ئوخشىتىلغان .

ئوماقلارنىڭ ئالدىغا كېتىپتىكەن ـ دە، ـ دېدى غودۇڭشىغاندەك .

راست شۇنداق بولغانىدى . كىم ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ . كىشىلەر ئارىسىدا : «ئوماقلار كېلىۋېتىپتۇ» دېگەن گەپ تارقالدى . بۇ گەپ تالىشقۇلىشىمۇ قولىقىغا يېتىپ قالدى ـ دە ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى كەينىگە بۇراپ ، ئۆز تۇيغۇسى بويىچە ئوماقلارنى ماڭدۇ دەپ ئويلىغان تەرەپكە ئات سېلىپ يۈرۈپ كەتتى . خېلى مېڭىپ ئېگىز بىر قۇم دۆڭىگە چىقىپ قاراپ يىراقتىن ئابدال تەرەپكە كېلىۋاتقان ئات ـ ئۇلاغلىق ئالتە ئادەمنى كۆردى ـ دە ، قۇم دۆڭىدىن ئېتى بىلەن دومىلىغاندەك چۈشۈپ ئۇقتەك چىپىپ كەتتى .

ئۆيدىكىلەر سىرتقا چىققاندا ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان ئۆگزىگە چىقىپ بولغانىدى . يىراقتا بىر توپ ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنۈۋىدى ، شۇ ھامان ئۇلامخاننىڭ قوشىقى باشلاندى :

جىگەر ، باغرىم ، گۈل قىزىم ،
جان ئايسۇلۇم كەلدىڭمۇ !
ئىشلارىمدا يۆلەكىم ،
قانات ـ قولۇم كەلدىڭمۇ .
يالغۇزلۇقتا مۇڭداشىم ،
ئوڭ ۋە سولۇم كەلدىڭمۇ .

ئايقۇت قۇدام سەن بىلەن ،
بوپ كەتكەنتىم بەك ئېجىل ،
ئارادا ئۆتكەن بەش ئاي ،
ماڭا بىلىندى بەش يىل .
سەنى يوقلاپ بارالماي ،
ئالدىڭدا مەن كۆپ خىجىل .

كېلىۋاتقانلارنى ئېنىق ئىلغا قىلغىلى بولدى . ئالدىدا ئوماق

بىلەن تالىشقۇل يانمۇيان كەلمەكتە ئىدى . ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان ئۆگزىدىن چۈشۈپلا ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى . ئاقئۇلام بىلەن زۇمرەتمۇ ئۇ ئىككىسىنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى . ئەمدى ئۇ تەرەپتىن ئايقۇتنىڭ قوشىقى ئاڭلاندى :

....

كېلىپ يوقلاي دېسەمما ،
ئۇچار قاناتىم يەتمەي .
يادلاپ تۇردۇم سىلەرنى ،
ئەسىمدىن نېرى ئەتمەي .
شۇنچە ئايلار ئۆتۈپتۇ ،
دوستلارنى بىر كۆرسەتمەي .

....

دوستلار نەچچە ئون يىل كۆرۈشمىگەن يېقىن تۇغقانلار دىدارلاشقاندەك كۆرۈشتى ، قۇچاقلىشىشتى ، باغرىنى باغرىغا ، مەڭزىنى مەڭزىگە يېقىشتى ، ئايالالار خۇشاللىقىدىن كۆز يېشى قىلىشتى .

ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان تاماققا تۇتۇنغانىدى . ئوماق :

— بىزنىڭ سۈت ئىچكۈمىز كېپكەتتى ، تاماقنى كەچتە يەيلى ، هازىر سۈتلۈك چاي ئىچسەك ، — دەپ ئايقۇتقا قارىدى . ئايقۇت :

— راست ، بىزنىڭ بەك سۈتلۈك چاي ئىچكۈمىز كەلدى ، يول ماڭغان تۆت كۈندىن بۇيان سۈتلۈك چاي ئىچمىدۇق ، — دېدى .

ئوماقلارنىڭ تەلىپى بويىچە ئۇلامخان سۈتلۈك چاي تەييارلىدى . چاي قۇيۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ،ئايقۇت بوغجۇمىسىنى يېشىپ بىرنەچچە قازان قوتۇرمىچى بىلەن تاۋىدا پىشۇرغان تۆت ناننى ئوتتۇرىغا قويدى . ئوماق قازان قوتۇرمىچىنى ئوشتۇپ ، تاۋا نېنىنى پىچاقتا نېپىز - قېلىنلىقىنى تەكشى قىلىپ كېسىپ قويدى .

— بۇلار بىزنىڭ ئۆز قولىمىز بىلەن قىلغان تېرىقچىلىقىمىز-

نىڭ نېنى . سىلەرنى يەپ باقسۇن ، دەپ ئالغاچ كەلدۇق ، قېنى ، يەيلى ، — دېدى .

ئولتۇرغانلاردىن تولەك بوۋا ، كۇنچىققانبەگ ، تالىشقول ، ئاقئۇلاملار تىكەنلىك تەرەپكە بارغاندا بۇغداي يارمىسى قوتۇرمىچى يەپ باققان بولسىمۇ ، تاۋا نېنىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى ، باشقىلىرى قازان قوتۇرمىچىنىمۇ يەپ كۆرمىگەنىدى . ئوماق بىلەن ئايقۇت «مانداق يەيمىز» دېگەندەك ، «قېنى يەيلى» دەپ قويۇپ ، ئالدى بىلەن ئۆزلىرى تاۋا نېنىدىن بىر كېسىمدىن ئېلىپ سۇتلۇك چايغا چىلىۋېلىپ ئاغزىغا سالدى . باشقىلارمۇ بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ناندىن بىر كېسىمدىن ئالدى . خېمىرى ۋايىغا يەتكۈزۈپ بولدۇرۇلۇپ ، تاۋىدا ھەرە كۆنەلگۇسىدەك كاۋاكلىشىپ كۆپۈپ پىشقان نان سۇتلۇك چايغا چىلىنىپ «ۋىژژىدە» يۇمشىدى . ئۇلار ناننى بىر چايناپ شۇنداق ھوزۇرلاندىكى ، لەززىتى ئاغرىدا قالدى ، سۆيۇنۇپ جانلىرى يايراپ كەتتى...

چاي ئىچىلىپ دۇئا قىلىنغاندىن كېيىن ، ئوماق ئالغاچ كەلگەن ئۇن ، گۈرۈچ ھەم بۇغداي ، قوناق يارمىسى بىلەن بۇغداي ، قوناقلارنى ئوتتۇرىدا قويۇپ :

— ئۇن ، گۈرۈچ كورلىدىن كەلگەن ، بۇغداي ، قوناق بىلەن يارمىلار ئۆزىمىزنىڭ تېرىقچىلىقىنىڭ ، سىلەرنى يەپ باقسۇن دېدۇق . ماۋۇ بۇغداي ، قوناقلارنى ئابدالدا تېرىغىلى بولامدۇ ، قانداق ، دەپ ئالغاچ كەلدۇق . بۇلارنى بەگ ئۆزى بىر تەرەپ قىلسۇن ، — دېدى .

ئولتۇرغانلار بۇنىڭغا بىرنېمە دېگۈچە ، ئايقۇت ئېلىپ كەلگەن سوۋغا ـ سالاملىقلىرىنى ئاتىغانلىرى بويىچە ئولتۇرغانلارنىڭ ئالدىغا قويدى . قىزىل ، يېشىل ، سۇس سېرىق ۋە ئىنچىكە ئاق يوللۇق بىر كىيىملىك ئەتلەس ئۇلامخان بىلەن ئوجۇلخان قاتارىدا كۇنچىققانبەگنىڭ خوتۇنى ئاقئۇلامنىڭ ئالدىغا قويۇلغاندا ، ئاقئۇلام ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ئىچ ـ ئىچىدىن بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى . ئەتلەسنى قولىغا ئېلىپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە :

— ئېجە ![1] — دېگىنىچە ئېتىلىپ بېرىپ ئەتلەسنى ئايقۇتنىڭ بويىنىغا ئارتىپ قويۇپ ، يەنە ، — ئېجە ! — دەپ ئايقۇتنى چىڭ قۇچاقلىدى . تىترىگەندەك سىلكىنىشتىن توختىمىغان يەلكىسى ئۇنىڭ تېخىچە ئۇنسىز يىغلاۋاتقانلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى . بۇ ئۇنىڭ ھەقىقىي ، سەمىمىي خىجىللىقىنى ، ناماقۇللۇقىنى بىلدۈرگەنلىكى ئىدى .

ئۇماق ، ئايقۇتلار يېڭى كەلگەندە ، كۆنچىقۇقانبەگ ئۇلارغا قوملۇق زىياپىتى بەرگەنلىكى ئېسىمىزدە . زىياپەتتە ئاقئۇلام بەل پۇرمىلىك كۆڭلىكىنى ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخانلارغا كۆز - كۆز قىلغىنى كېيىن ئۇنىڭ ئۆزىنى قاتتىق پۇشايمانغا قويغانىدى . ھازىرغىچە ئۇلارغا قانداق ناماقۇل بولۇشنىڭ پۇرسىتىنى تاپالماي يۈرگەنىدى . ئەمدى يەنە تۆپىلەپ ئايقۇت ئۇنىڭ ئالدىغا بىر كىيىملىك ئەتلەس قويۇپ ، ئۇنى قالتىس تەسىرلەندۈرۈۋەتتى . ئايقۇتنىڭ قىلغىنى قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ قايسى بىر قوشىقىدا :

قورساقى كەڭ كىشىنىڭ ،
قۇسۇرى يوق ئىشىنىڭ .

دېگىنىدەك بولغانىدى .

— مانا بۇ قالاچ قاناقانىڭ ئۆچمەس ھەم ئۆلمەس روھىيەت ئۇرۇقىنىڭ مەھسۇلى ، — دېدى تولەك بوۋا .

— راست ، بىز باشقا ئۆيلەرنى پەتلەشتىن بۇرۇن ، ئالدى بىلەن قالاچ قاناقانىڭ ئاگايىنى يوقلاپ كېلەيلى ، — دېدى ئۇماق .

ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇماقلار بىللە قالاچ قاناقانىڭ تۇپرىقى — توغراق ئابىدىلىك ئېگىز قوم دۆڭگە چىقتى ، تۇپراقنى چۆرىدەپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى . تولەك بوۋا كورلا ، خوتەنلىك تامچىلاردىن ئۆگىنىۋالغان ئايەتلەردىن ئېسىدە قالغانلىرى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ تۇپراق بېشىدا دەيدىغان ئەنئەنىۋى سۆزلىرىنى

① ئېجە — ئاچا («دىۋان» ، 1 - توم ، 117 - بەت) .

ئاربلاشتۇرۇپ خەتمەقۇرئان قىلدى، ئاندىن قۇم دۆڭنىڭ يامرىلى-
غا قويۇلغان جاھانبەگنىڭ تۇپرىقىنى يوقلاشتى. ئۇماق كۈنچىقىقا-
بەگكە:

— بىز بىرئاز تۇرۇپ قايتساق، — دېدى.

باشقىلار قايتىپ كېتىشتى. ئۇماقلار يەنە قالاچ قاناقانىڭ
تۇپرىقى بېشىغا چىقتى.

— ئۆردەك، — دېدى ئۇماق ئوغلىغا قاراپ، — بۇ كىمنىڭ
ئاگايى ئىكەنلىكىنى بىلىدىغانسەن؟

— قالاچ قاناقانىڭ ئاگايىغۇ.

— قالاچ قاناقانىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلەمسەن؟

ئۆردەك ئاتىسىنىڭ، ئاندىن ئانىسىنىڭ كۆزىگە تەلمۈرگەندەك
قارىدى.

ئۇماق تۆمۈر بىلەن ئۆردەككە ئۆزلىرىنىڭ ئون تۆت يىلنىڭ
ئالدىدا شىكدى تېغىدىكى سۆگەتتاغ ئېغىزىدىن ئابدالغا كېلىشى-
تىپ، ئادەمسىز، سۇسىز، ئوت ـ گىياھمۇ يوق چەكسىز قۇملۇق-
تا تۆت كۈن مېڭىپ بوراندا ئېزىپ قالغانلىقىنى، جانلىرى ئاز
قالغاندا قالاچ قاناقانىڭ مەھەللىسىگە كېلىپ قېلىپ ئامان قالغا-
نلىقىنى، تۆمۈرنىڭ شۇ يەردە تۇغۇلغانلىقىنى، بۇلاقكۆل مەھەللى-
سىدىن ئابدالغا كەلگۈچە ئارىلىقتىكى قۇملۇقتا كىچىككىنە بىر
توغراقلىققا كېلىپ قېلىپ ئۇ يەردە بىر «دىۋە ئادەم»نى ئۇچراتقا-
نلىقىنى، ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىدىن تارتىپ، ئابدالدىكى يۇرت
قۇرۇلۇشىغىچە، ئۆردەككە نېمىشقا شۇنداق ئىسىم قويغانغىچە بول-
غان ئائىلە شەجەرىسىنى، قالاچ قاناقانىڭ قانداق ئادەملىكى-
نى، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى، تۆمۈر، ئۆردەكلەردىن كۈتكەن
ئۈمىدلىرىنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى.

ئۆردەك ئاتىسىدىن:

— ھېلىقى بىر جۈپ ئۆردەك كېيىن قانداق بولدى؟ — دەپ
سورىدى.

— مەن ئۇ ئۆردەكلەرنى بېقىۋالاي، سېنىڭ بىلەن بىللە

ئۆتسۇن دەپ كۆڭلۈمگە پۈكۈپ ئۆيدىن چىقسام ، بىر جۈپ ئۆردەك
ھېچنەدە يوق . كىشىلەردىن سۈرۈشتۈردۈم ، نەگە كەتكەنلىكىنى
ھېچكىم بىلمەيدىكەن ، ئۇ بىر جۈپ ئۆردەك ھازىرغىچە ھەممىمىز-
گە بىر سىر بولۇپ قالدى ، — دېدى ئوماق .

ئۇلار ئابىدە توغراقنى قايتا - قايتا سىلاپ ، ئايرىلىشقا كۆزى
قىيماي قەۋم دۆۋىسىدىن چۈشتى ۋە خىيلى يەرگىچە كەينىگە
قاراپ - قاراپ قويۇپ ماڭدى .

تۆمۈر ، ئۆردەكلەر ھەرقايسىسى ئۆز ئىچىدە : «مەنمۇ قاناقا-
دەك ئادەم بولىمەن ، ئۇنىڭ كۆتكىنىدەك ئىش قىلىمەن» دەپ ،
شۇنداق ئارزۇ ، شۇنداق ئىرادىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلمەكتە
ئىدى .

كىمكى يېڭىدىن سالسا ئىمارەت ،
ئۇ كېتىپ باشقىسى كۆرىدۇ راھەت .
ۋە لېكىن باشقىدا يەنە شۇ ھەۋەس ،
ھېچكىم بۇ بىنانى پۈتتۈرگەن ئەمەس .

— شەيخ سەئدى

4

مەھەللىدىكى ئەرلەردىن بارالايدىغانلىرىنىڭ ھەممىسى بېلىق
تۇتقىلى ، ئوۋ ئوۋلىغىلى كەتتى . كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئوماق-
نىڭ تەلىپى بىلەن قاراقوشۇن كۆلى بىلەن لوپ كۆلىگە بېرىپ
كەلمەكچى بولۇشتى . مەسلىھەت بويىچە ، توختاق بىلەن ئۆردەك
ئۆيدە قالىدىغان ، ئوماق ئۆزى بىلەن تۆمۈرنى ، كۇنچىققانبەگ چوڭ
ئوغلى توختاخۇننى ئېلىپ ماڭىدىغان بولدى . ئايقۇت بىلەن ئۇلام-
خان ئۇلارغا بىرنەچچە قازان قوتۇرمىچى پىشۇرۇپ بەردى . لوپ
كۆلىگە كۇنچىققانبەگ كىچىك چېغىدا ئاتىسى بىلەن بىر قېتىملا

بارغانچە كېيىن بېرىپ باقمىغان. تۇلەك بوۋا بىرنەچچە قېتىم بارغان بولسىمۇ، ھازىر قېرىپ قالدى، ئۇ يەرگە بارغۇدەك ماغدۇرى يوق. لوپ كۆلىگە قانداق بېرىشنى توختىكۆل ئوبدان بىلەتتى، ئەمما ئۇ تايۇقنىڭ ئورنىدا ئوۋچىلارنى باشلاپ كەتتى. بۇلار قاراقوشۇن كۆلىگە بېلىق تۇتقىلى بارغانلاردىن لوپ كۆلىگە بېرىپ باققانلار بولسا بىللە ئېلىۋېلىشنى، بولمىسا ئۆزلىرىگە تايىنىشنى مەسلىھەت قىلىشتى. تۇلەك بوۋا ئۇلارغا ماڭار يولنى تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ھازىر سۇنىڭ سەل سوغۇلغان[1] ۋاقتى. شۇنداق بولسىمۇ كۆلنىڭ بايىرى بىلەن مېڭىڭلار، لېكىن ساغانلىقا[2] كىرىپ قالماڭلار، ئاۋارىچىلىكى كۆپ. قاراقوشۇن كۆلىدىن كۇنچىقىشقا مېڭىۋەرسەڭلار كۆل بارغانچە تارلىشىدۇ، ئاخىرىدا بولتاغا بارىسىلەر. بولتادىن ئۆتسەڭلار تاتىما كۆلىگە بارىسىلەر. بۇ كۆل ئانچە چوڭ ئەمەس، ئەمما تېرەن. تاتىما كۆلىدىنمۇ كۇنچىقىشقا قاراپ مېڭىۋەرسەڭلار، كۆل يۇقىرى تەرەپكە سوزۇلغانچە تارىيىدۇ. بۇ تارچۇق ئاخىر بولتاغا ئايلىنىدۇ. بولتادىن ئۆتكىنىڭلار لوپ كۆلىگە كىرگىنىڭلار. قانداق قايتىشنى ئويلاۋاتىسىلەر؟

كۇنچىققانبەگ جاۋاب بېرىپ:

— تالىشقۇل، توختاخۇن، تۆمۈرلەر بىزنى يانداپ كۆل ياقىلاپ مېڭىۋەرسە، قايتىشتا كۆلشەھىرى خارابىسىنى كۆرگەچ كېلەيلىمىكىن، — دېدى.

— ئۇ تەرەپكە قايتا ئۆتمەكمۇ تەس، كۆلشەھىرىگە بارغاندىكىن، ئۇ يەردىن سەللا يۇقىرىلاپ مېڭىپ ئاتمىشبولاقنىمۇ كۆرگەچ كەلمەمسىلەر، — دېدى تۇلەك بوۋا.

ئوماق قالاچ قاناقادىن سىرلىق كۆلشەھىرى ۋە ئاتمىشبولاق توغرۇلۇق ئاجايىپ سىرلىق، قىزىقارلىق ھېكايىلەرنى ئاڭلىغانىدى. شۇڭا بۇ قېتىمقى سەپەردىن ئۇنىڭ خۇشاللىقتىن روھى

---

① سوغۇلدى — پەسەيدى، ئازلىدى («دىۋان» 2 - توم، 173 - بەت).
② ساغانلىق — بۆك قومۇشلۇق.

بۆلەكچە كۆتۈرۈلۈپ جانلىنىپ كەتتى.
تايۇق تۈمۈرگە ياراق ئاتتىن بىرنى تەييارلاپ بەردى، تالىشـ
قۇل ئۆزىنىڭ ئالا پاچاق ئۇچقۇر ئېتىغا مىندى، كۆنچىققانبەگ
ئۆزىنىڭ مىنىشىگىلا يېقىلىۋاتقان، سېمىزلىكىدىن دومبىسىدە تۈـ
خۇم توختايدىغان ئاق قاشقىلىق جەدىسىگە مىندى، ئالماشتۇرۇپ
مىنىدىغانغا سېمىزلىكى ئوخشاش يەنە بىر ئېتىنى تالىشقۇلغا تاپـ
شۇردى. ئومـاق، توخـتاخۇن، تـايۇقلار ئۆزلـىرىنىڭ ئېتىغا
مىنىشتى.
لوپ كۆلى، كۆلشەھىرى، ئاتمىشبۇلاقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ
توختاق بىلەن ئۆردەكنىڭ ئۇلار بىلەن شۇنچە بارغۇسى كېلىپ
كەتتى، ئەمما ئىستىكىنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. بولۇپمۇ ئۆرـ
دەك بۇ قېتىمقى سەپەرگە يارىماي قالغانلىقىنى پەقەت ئۆزىنىڭ
كىچىكلىكىدىن كۆردى. مۇشۇ تاپتىلا ھېچبولمىغاندا كىچىك ئاكىـ
سى تۈمۈرچىلىك چوڭ بولۇپ كەتكۇسى كەلدى. ئۇ ئۇلارنىڭ
قارىسى يىتكۈچە ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ قاراپ تۇردى.
— ئاتاملار كەلگۈچە بىز ئۆيدىلا ئولتۇرامدۇق؟ — ئۆردەك
ئۆيگە كىرىپ سۇپىدا ئولتۇرۇۋېتىپ كۆڭۈل يېرىمچىلىقىنى ئىپاـ
دىلەپ دومسىيىپ تۇرۇپ سورىدى.
ئايقۇت كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:
— سىڭلىم، ھەممىنى بىلىۋالغۇڭ كېلىدىغان مۇشۇ مىجەـ
زىڭ سېنى جىم تۇرغۇزمايدۇ ـ ھە. كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، ئۇلار
ئۇ يەرنى كۆرۈپ كەلسە، بىزمۇ بىر يەرنى كۆرۈپ كېلىمىز، —
دېدى.
— نەگە بارىمىز؟! — ئۆردەك تەقەززالىق بىلەن سورىدى.
— بارغاندا بىلىپ قالىسەن.
— مەن بىلىپ بولدۇم، «دىۋە ئادەم» نى كۆرۈپ كېلىمىز
ھەقىچان، — دېدى توختاق كۈلۈپ تۇرۇپ ۋە ئاخىرىدا قوشۇپ
قويدى، — تاپتىم ھە.
— ئەجەب ئېغىز ئىتتىكلىك قىلدىڭىز، ئۆردەكنى ھەيران

قالدۇرايلى دېۋىدۇق ، — دېدى ئايسۇلۇ توختاقنى جىمىلەپ .
ئۆردەك خۇشاللىقىدىن ئۆي ئىچىدە ئۇيان ـ بۇيان سەكرەپ ئويناقلاپ :

— ۋاھ ، «دېۋە ئادەم»نى كۆرىدىكەنمىز ، «دېۋە ئادەم»نى كۆرگۈدەكمەن ! — دېدى .

بېلىق تۇتقىلى ماڭغانلار تارىم دەرياسىنى بويلاپ ماڭغانىدى . ئۇلار ئات ـ ئۇلاغلىرىنى دەريا بويلىرىدىكى ئوتلاققا قويۇۋېتىپ ، غارغالتىلارغا باغلاپ قويغان كېمىلەرنى ئالىدۇ . بەزىلىرى بېلىقنى دەريادىنلا تۇتىدۇ ، كۆپىنچىسى كۆلگە كىرىپ تۇتىدۇ . كۈنچىققانبەگلەر قارا قوشۇن كۆلىگە قاراپ ئۇدۇل مېڭىشتى . مەھەللىدىن چىقىپ خېلى كەمگىچە قاقاس قۇملۇقتا ماڭغاندىن كېيىن ، ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇنغا سوزۇلغان بوك توغراقلىققا كەلدى . بۇ توغراقلىق كونا ئابدالنى نەچچە يۈز يىللار قۇم ـ بوراندىن ساقلاپ كەلگەن تەبىئىي يېشىل قورغان ئىدى . توغراقلىقتىن ئۆتسىلا كۆل ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى . ئۇلار ئاتلىرىنى بۆرە يوگۇرۇشىگە قويۇپ بەرگەچكە ، كۆل ئاغزىغا چۈشتىن قايرىلغاندا كېلىپ بولدى . كۆل ياقىسىنىڭ بەزى جايلىرى بوك غالدىراڭ قومۇشلۇق ، بەزى جايلىرى قويۇق يېكەنلىك ئىدى . تارىم دەرياسىنىڭ كۆلگە قۇيۇلىدىغان ھاۋزىسىنىڭ بۇ تەرىپىدە كۆلدىن ئايرىلىپ تۇرغان شاخاپچىلەردە چوڭ ـ كىچىك ، ئۇزۇن ـ قىسقا ئون نەچچە كېمە تۇراتتى . كۈنچىققانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلار ئاتلىرىنى توختاخۇن ، تالىشقۇل ، تۆمۈرلەرگە تۇتقۇزدى .

ئوماق ئوغلىغا :

— تۆمۈر ، بىز لوپ كۆلىگە كېمىدە بارىمىز ، سىلەر ئاتتا بارىسىلەر . بۇ سېنىڭ بۇ يولدا تۇنجى مېڭىشىڭ . ماڭغان يولۇڭغا ، ئەتراپقا ، ئۇچرىغان ـ كۆرگەن نەرسىلىرىڭگە ئوبدان سەپسېلىۋال . يەنە بىر بېرىشلىق بولۇپ قالسا ئازمايسەن ، تالىشقۇل ، توختاخۇن ئاغىلىرىڭدىن ھەرگىز ئايرىلما ، — دەپ تاپىلاپ قويدى .

تالىشقۇللار تۆت ئاتنى ئالدىغا سېلىپ لوپ كۆلىنى نىشانلاپ

يۇرۇپ كەتتى .

كۇنچىققانبەگلەر لوپ كۆلگە باشلاپ بارىدىغان ئادەم چىقىپ قالارمىكىن دەپ ئەتراپقا قارىدى . كۆلدە ئادەم كۆرۈنمەيتتى . بېلىق تۇتقۇچىلارنىڭ تېخى كۆلگە كەلمىگەنلىكىنى ، ئۇلارنىڭ تېخىچە دەريادا ئۈزۈپ يۈرگەنلىكىنى قىياس قىلدى . بېلىقچىلار كېمىدە دەريانىڭ ئېقىشى بويىچە ماڭىدىغان بولغاچقا ، ئۇيانغا ئەگىلىپ ، بۇيانغا قېيىپ مېڭىپ ، كۈن پاتارغا يېقىن يېتىپ كېلىشى مۇمكىن ئىدى . شۇڭا ئۇلار ئادەملەرنىڭ كېلىشىنى ساقلىماي ، تولەك بوۋىنىڭ دەپ بەرگىنى بويىچە كۈنچىقىش تەرەپنى قارا چېنەپ ماڭماقچى بولدى .

ئۇلار كەڭ ، ئۇزۇنراق كېمىدىن بىردىن تاللاپ ، شاشقاق ، ئوقيالىرىنى كېمىگە قويدى . كۇنچىققانبەگ مىلتىق بىلەن ئوقيا ئېلىۋالغانىدى . ئۇلار بوك قومۇشلۇقتىن كۆلنىڭ ئوچۇق يۈزىگە چىققۇچە خېلى ئاۋارە بولدى . كۆل قاسىنىقى بوك غالدىراڭ قومۇشلۇق بولغاچقا ، كۆل شۇ قەدەر جىم ئىدىكى ، خۇددى سېھىرلەپ قاتۇرۇپ قويغاندەك تىپتىنچ ئىدى . كۆل يۈزىدە بىرەمۇ چايقىلىش يوق ئىدى . كۆلنىڭ ئوچۇق يۈزىگە چىققاندىن كېيىن ، ئوماق كېمە تاياشتىكى كارامىتىنى كۆرسەتتى . كۆل بەك چوڭقۇر ئەمەس ئىدى . ئۇ كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە ئۆرە تۇرۇۋېلىپ ، شۇرۇقنى كۆل تېگىگە تىركەپ ھەربىر تايىغاندا ، كېمىنىڭ باش قىسمى سۇدىن سەل كۆتۈرۈلۈپ غۇيۇلداپ بىرپەستىلا خېلى يەرگە بېرىپ بولدى ، كۇنچىققانبەگ بەكلا ئارقىدا قالدى . تايۇق ئوماقنىڭ كەينىدىن تاياپ كېتىۋېتىپ :

— بەگ قورقۇپ قېلىۋاتىدۇ ، ئاستىراق تايىلى ! — دەپ توۋلىدى .

ئوماق كېمە تاياشتىن توختاپ ، شاشقاقنى قولىغا ئالدى . سۇغا قاراپ تۇرۇۋېتىپ ، شاشقاقنى بىر نەرسىگە قارىتىپ شىلتىدى . ئاڭغىچە تايۇق يېتىشىپ كەلدى . ئوماق بەش - ئالتە ياشلىق بالا چوڭلۇقىدىكى بىر بېلىقنى تارتىپ چىقتى . بۇ ئارىلىقتا كۇن-

چىققانبەگمۇ يېتىپ كەلدى .

— يۇرت سوراشقا بولغان بىلەن ، كىمە تاياشقا بولمايدىكەنسەن بەگ ، — دەپ ئۇماق كۇنچىققانبەگكە چاقچاق قىلدى . كۇنچىققانبەگ :

— سىنىڭ كىمە تاياشقىلا ئۇستا بولماي ، بېلىق تۇتۇشقىمۇ ئۇستا ئىكەنلىكىڭنى تايۇق ماڭا ئېيتقان . ھەر ئىككىسىگە راستلا ئۇستا ئىكەنسەن . قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ بۇ تەرىپىگە قول قويدۇم . تۆت تەرىپىمگە قارىسام كۆپكۆك سۇلا ، ئالدىدا ئىككىڭلار غويۇلداپ كېتىۋاتىسىلەر ، سەل قورقتۇم ، — دېدى .

ئۇلار بېلىقنى بىرپەس تەرىپلەشتى . كۇنچىققانبەگ :

— بۇ يەر كۆل ئاغزىغا يېقىن بولغاچقا ، چوڭ بېلىق بولغان بىلەن بۇنىڭدەك چوڭ بېلىق يوق ، — دېدى .

— نېمىشقا ؟ — تايۇق سورىدى .

كۇنچىققانبەگ جاۋاب بېرىپ :

— لوپ كۆلىگە يېقىنلىغانسېرى سۇ بەك تۇزلۇقلىشىدۇ . تارىمنىڭ كۆلگە قۇيۇلىدىغان يېرىدىكى سۇ تاتلىقراق ؛ شۇڭا بېلىقلار شۇ تەرەپكە بېرىۋالىدۇ . بېلىق تۇتقۇچىلارمۇ شۇ يەرگە يىغىلىۋالىدۇ ، — دېدى .

ئۇماق بىلەن تايۇق كۇنچىققانبەگنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ، ئۆزلىرى ئىككى ياندا تۇرۇپ مېڭىشتى . كۇنچىققانبەگ شۇرۇقنى قانداق تاياشنى ئۇماق بىلەن تايۇقنىڭ تايىشىغا قاراپ ئوبدانلا ئۆگىنىۋالدى ، كۆزىمۇ كۆندى ، يۈرىكىمۇ توختىدى .

كۇنچىققانبەگ ياش چاغلىرىدا كىمە تاياشقا بەك قىزىقاتتى . ھەدېسىلا دەريا ، كۆللەردە كىمە تاياپ ئوينايتتى . ئۇ بىر كۇنى ئاتىسىنىڭ بېلىقچىلىرى بىلەن بىللە ئۆزى ئايرىم بىر كىمىنى تاياپ ، تارىم دەرياسىنىڭ ئېقىشى بويىچە مېڭىپ قاراقوشۇن كۆلىگە كىردى . شۇ چاغدىمۇ سۇ بۇگۇنكىدەك تىپتىنچ ئىدى . ئۇ كىمىنى پالاق بىلەن تاياشنى ياخشى كۆرەتتى . پالاقتا ئولتۇرۇپ تاياپدىغان بولغاچقا ، ئادەم سۇغا يېقىلىپ كەتمەيدۇ دەپ قارايتتى .

كۆنچىققانبەگ تىنچ كۆلدە خاتىرجەم كېمە تاياپ يۈرەتتى ، بىردىنلا قاتتىق شامال چىقىپ ، كۆل دولقۇنى ئۇنى سۈرۈپ ئاپىرىپ بىر شاخاپچىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈۋەتتى . بۇ ، ئۇنىڭ ئامەتى بولۇپ قالدى . بولمىسا كېمىسى ئاللىقاچان دولقۇن زەربىسىدە دۈم كۆمە-تۈرۈلۈپ كېتىپ ، كېمىسى بىر يەردە ، ئۆزى بىر يەردە قالاتتى . شۇنىڭدىن كېيىن كۆنچىققانبەگ كېمە تاياپ كۆلگە كىرىشتىن قورقىدىغان ، بارغانسېرى كېمە تاياشقىمۇ ئانچە قىزىقمايدىغان بو-لۇپ قالدى ، زۆرۆر بولغان چاغدىلا ، كېمىگە چىقىدىغان بولغانىدى .

ئۇلار كېمىلەرنى بىر خىل سۈرئەتتە تاياپ ، قاراقوشۇن كۆلى بىلەن تاتىما كۆلىنى تۇتاشتۇرىدىغان بولتاغا ئاز قالغاندا ، بويىندا پاختەكنىڭكىدەك ئىنچىكە قارىسى بار ، باشقا يېرى خەسىدەك ئاپ-ئاق ، غازدىن كىچىكرەك ، بېلىقئالغۇچىلىك چوڭلۇقتىكى يە-گىرمە نەچچە قۇشنىڭ ئۈزۈپ يۈرگەنلىكىنى كۆردى . تايۇق قۇش-تىن بىرەرنى ئاتماقچى بولۇپ ئوقياسىنى قولىغا ئېلىۋىدى ، كۆن-چىققانبەگ :

— ئاتما ، ئاتساڭ ئۇلامخېنىڭنى ئاتقان بولىسەن ، — دېدى .

تايۇق ھەيران بولۇپ سورىدى :

— بۇ نېمە دېگىنىڭ ؟

— «ئاقئۇلام» دېيىلىدىغان ئەتىۋارلىق قۇش مۇشۇ . مەن يىگىرمە نەچچە يىلدىن بۇيان بۇ قۇشنى مانا بۈگۈن كۆردۈم . بۇ قۇش كۆپىنچە لوپ كۆلىدىلا يۈرىدىكەن ، باشقا كۆللەرگە ئاندا - ساندا كېلىپ قالىدىكەن . بۇ بەك ئاز قۇش ، ئېتىشقا بولمايدۇ . ئابدال ئەتراپىدا ھېچكىم بۇ «ئاقئۇلام»لارغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەيدۇ ، قوغلىمايدۇ ، ئۈركۈتمەيدۇ . شۇڭا بۇلار ئادەملەردىن ئانچە ئۈركۈمەيدۇ ، — دېدى كۆنچىققانبەگ .

ئۇماقمۇ كۆنچىققانبەگنىڭ گېپىگە ھەيران قېلىپ ، ئۇنىڭدىن گەپ سورىماقچى بولغانىدى ، ئاڭغىچە ئاقئۇلاملارغا يېقىن كېلىپ قالدى . دېگەندەك ، ئۇلار كۆل يۈزىدە بەخىرامان ئۈزۈپ يۈرمەكتە ،

بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ ئويناشماقتا ئىدى ، ئادەمدىن ئۈركۈيدى-
غاندەك قىلمايتتى ، كېمىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئۈزۈپ يۈرەتتى .
كۇنچىققانبەگلەرمۇ ئاقئۆلاملارنى ئوبدانراق كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن
شۇرۇقلىرىنى كېمىگە قويۇپ تۇرۇشتى . ئاقئۆلامنىڭ تۇمشۇقى
قىسقا ، كىشىنىڭ ئۆرۈك مېغىزىچىلىك چوكۇلۇقتا ، قىپقىزىل بو-
لۇپ ، كۆزى قارىقاتتەك قاپقارا ، بويىندىكى قارا سىزىقچىنى دېمە-
گەندە بېشىدىن قۇيرۇقىغىچە پاختىدەك تۇم ئاق ئىدى ، ھەتتا
پاچىقىمۇ ئاق پايپاق كىيدۈرۈپ قويغاندەك قىسقا ئاق پەرلىك
ئىدى . چىرايلىقلىقىدىن ئوماق بىلەن تايۇق قۇشتىن كۆز ئۈزەل-
مەي قالدى ، مۇمكىن بولسا بىر جۈپتىن تۇتۇۋېلىپ ئەتىۋارلاپ
باققۇسى كەلدى . لېكىن ، بۇلار ئاتا ـ ئانىلىرىدىن ئاڭلىغان نەسى-
ھەتلەردىن شۇنى بىلگەنكى ، مەيلى سۇ ، كۆل قۇشى ، مەيلى قۇ-
رۇقلۇق ، چۆل قۇشى بولسۇن ، ئۆز ماكانىدىن ئايرىلسا ياشىيالماي-
دۇ . شۇڭا لوپلۇقلار باقتۇق دەپ قۇشـلارنى قەپەسـلەرگە سولى-
ۋالمايدۇ .
كۇنچىققانبەگلەر ئاقئۆلاملاردىن ئايرىلغۇسى كەلمىگەندەك ،
كۆز ئۈزمەي قارىغىنىچە ئاستا ئۈزاپ كېتىشتى . ئاقئۆلاملارمۇ
ئۇلارغا : «خەير خوش» دېگەندەك زىل ئاۋازلىرى بىلەن يېقىملىق
«قىق ـ قۇق ، قىق ـ قۇق»لىشىپ قېلىشتى .
— بۇ قۇشنىڭ ئىسمىغىمۇ ، سىياقىغىمۇ ھەيران قېلىۋاتى-
مەن ، ئىككىڭلارنىڭ خوتۇنلىرىڭلارنىڭ ئىسمى مۇشۇ قۇشنىڭ
نامىدىن ئېلىنغانىكەن ـ ھە ، — دېدى ئوماق .
كۇنچىققانبەگ كېمىسىنى يانغا توغرا قىلىپ توختىتىپ ، يە-
راقتا قالغان ئاقئۆلاملارغا ئۈزاق قارىۋەتكەندىن كېيىن ، كېمىنى
يەنە يۈرۈش يۆنىلىشىگە سېلىپ ئاستا تاياپ ماڭدى . بەگنىڭ خىيال-
غا پېتىپ قالغىنىدىن ئۇنىڭ ئاشۇ ئاقئۆلاملار توغرىسىدا ئېغىز
ئاچىدىغانلىقىنى قىياس قىلىشقان ئوماق بىلەن تايۇق ئۇنىڭ ئىككى
يېنىغا ئۆتۈپ ، كېمىلىرىنى كېمىسىگە يېقىن ئەكېلىپ ئۇنىڭ
بىلەن تەڭ تاياپ ماڭدى .

ئۇلار ئۇيلىغانداك كۆنچىققانبەگ ئېغىز ئاچتى .
— بۇ قۇشنىڭ قىسمىتى توغرىسىدىكى گەپنى ئاڭلىساڭلار تېخىمۇ ھەيران قالىسىلەر ، قۇشقا ئىچىڭلار ئاغرىيدۇ ، ئېچىنىسىلەر . دادامنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە ، ئۇ قۇش ئەسلىدە بىر پەرىزات ئىكەندۇق ، — دەپ كۆنچىققانبەگ بىر ھېكايىنى باشلىدى .
— قايسى چاغلىقى نامەلۇم بىر زاماندا ، تەكلىماكان قۇملۇقىدا ، لوپ كۆلىگە يېقىنمۇ ئەمەس ، يىراقمۇ ئەمەس بىر جايدا بىر بەگ ئۆتكەنىكەن . بەگنىڭ خوتۇنى — بەگىچەنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان ئون نەچچە چۆرە قىز بار ئىكەن . بۇ چۆرىلەر ئارىسىدا ئۇلامخان ئىسىملىك بىر قىز بولۇپ ، سۈت بىلەن يۇغۇرغانداك ئاپئاق ئىكەن ، ئاغزى ئۇيماقتەك كىچىك ، كالپۇكلىرى بوياپ قويغانداك قىپقىزىل ، كۆزى قاپقارا ، بويى زىلۋا ، خۇش پىچىم ئىكەن . تېگىدىن ئاقسۇزۇك چىرايى قىزىل كالپۇكى بىلەن قارا كۆزىگە سېلىشتۇرما بولۇپ تېخىمۇ ئاق ، تېخىمۇ چىرايلىق بولۇپ كۆرۈنىدىكەن . بەگنىڭ ئۆيىدىكى چوڭ - كىچىك ئەر - ئايال ھەممىسى ئۇنى «ئاقئۇلامخان» دەپ ئاتىشىدىكەن . ئۇ چۆرە قىزلار بىلەن چېقىشىپ : «مېنى سىلەر شۇنداق دېگەندىكىن ، ئاپئاقلا بولۇپ كېتەي» دەپ ئاق كىيىم ، ئاق پايپاق كىيىپ ، بېشىغا ئاق رومال ئارتىپ يۈرىدىغان بوپتۇ . بۇنىڭ بىلەن ئۇلامخان ئاق پەرىزاتنىڭ سىياقىغا كىرىپ ئالامەت چىرايلىقلىشىپ كېتىپتۇ . ئۇلامخان قىزغا بەگنىڭ كۆزى چۈشۈپتۇ . كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ قىزغا بەگنىڭ كۆڭلى بەند بولۇپ قالغانداك ئارامى بۇزۇلۇپتۇ ، كۈندە نەچچە كۆرمىسە چىدىيالمايدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ . قىزغا ئۆزى ئېغىز ئاچاي دېسە ئەسلى ، گەپ سالدۇراي دېسە ، ئارىغا چۈشكەنلەر يۇرتقا يېيىۋەتسە ، ئۆزى ئۈستىدە قوشاقلار توقۇلۇپ ، ئەل - يۇرتتا يۈزى قالماسلىقىدىن قورقۇپتۇ .
بەگنىڭ خوتۇنى ياشتا بەگدىن بىر - ئىككى ياش چوڭ بولۇش بىلەن بىر قېتىم تاغقا چىققاندا ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ ، ئوڭ يانپىشى سۇنۇپ كېتىپ ، ئەيىبناق بولۇپ قالغانىكەن . بەگ ئىلاج-

سىز خوتۇننى ئىشقا سالماقچى بوپتۇ .

— ئۇلامخان قىزنى ماڭا ماقۇلغا كەلتۈرۈپ بەرسەڭ ، يۇرتتا ئورنۇڭنى كۆتۈرۈپ ، ھۆرمىتىڭنى چوڭ ، يۈزلۈك قىلىمەن . ئۇنداق قىلمىساڭ ، ئۆزۈڭ بىل ! — دەپ ، بەگ خوتۇنىغا قورقاق ساپتۇ .

ئىبرىنىڭ قارامتۇر[1] مىجەزىنى بىلگەن خوتۇنى لېۋىنى چىشلەپ ، دەردىنى ، خورلۇقىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، قىزنى ھۇجرىسىغا چاقىرتىپ خىزمەت ئىشلەپتۇ . ئۇلامخان ماقۇل تاپماپتۇ . «مەرتەم - مەرتەم ئۇچ مەرتەم» دەپ بەگنىڭ خوتۇنى ئۇلامخان بىلەن ئۇچ قېتىم سۆزلىشىپتۇ ، چىرايلىق گەپ قىلىپ بېقىپتۇ ، ئالداپ بېقىپتۇ ، قورقۇتۇپ بېقىپتۇ . قىز : «گەپلىك يىگىتىم بار» ، «مەن مۇرۇۋللۇغلىنىپ بولغان قوشتولۇق» دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ . بەگنىڭ خوتۇنى بۇ ئىشنى لايىقىدا ھەل قىلالمىسا ئۆزىنىڭ تاشلىنىپ خارلىقتا قالىدىغان ئاقىۋىتىدىن قورقۇپ ، ئۆزىنىڭ يېقىن ئىككى ئادىمى ئارقىلىق ئۇلامخانغا بېسىم قىلماقچى بوپتۇ . «بېگى بەر دېگۈچە ، دوغىسى تالاپتۇ» دېگەندەك ، بەگنىڭ خوتۇنى : «مۇنداقلا بىر قورقۇتۇپ بېقىڭلار» دېسە ، يالاقچىلىرى قىزنى : «ئېسىپ ئۆلتۈرىمىز» دەپ قورقۇتۇپ ، قارا قىلدا ئېشىلگەن ئارغامچىنى ئۇلامخاننىڭ بويىنىغا سېلىشى ھامان ئاسمان «گۇلدۇر - قاراس» قىلىپ قورقۇنچلۇق گۇلدۇرلەپتۇ . گۇلدۇرلەشنىڭ زەربىسىدىن ئۆيلەرنىڭ ياغاچلىرى چېتىقلىرىدىن ئاجراپتۇ ، تامنىڭ سۇۋاقلىرى تۆكۈلۈپتۇ ، چاقماق تېخىمۇ ھەيۋەتلىك چېقىلىپتۇ . بەگنىڭ خوتۇنى بىلەن ھېلىقى ئىككى يالاقچى قورقۇپ تۇرغاندا ، ئۇلامخان لىككىدە كۆتۈرۈلۈپ لەگلەك ئۇچقاندەك ئۆرلەپ ئاسمانغا چىقىپ كېتىپتۇ . بەگ ئوردىسىدىكى كىشىلەر ئاسمانغا قارىغىنىچە ئاغزىنى ئېچىپلا قاپتۇ .

شۇ ئىش بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي تارىم دەرياسى بىلەن لوپ كۆلىدە مۇشۇ قۇش پەيدا بولۇپ قاپتۇ . كىشىلەر : «بۇ قۇش ئاشۇ

---

① قارامتۇر — قارا نىيەت ، كۆڭلى قارا.

ئاقئۆلام قىزنىڭ ئۆزى شۇ، ئۇ ئاسماندىن قۇش بولۇپ چۈشۈپتۇ. قۇشنىڭ بوينىدىكى قارا بەلدەم ئۇلامخاننىڭ بوينىغا سېلىنغان سىرتماق شۇ» دېيىشىدۇ…

ھېكايە ئوماق بىلەن تايۇقنىڭ يۈرەك تارىلىرىنى چەكتى چېغى، كېمىلىرىنى توختىتىپ ئاقئۆلام قۇشلار قالغان تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ كەتتى. ئارىلىق يىراق بولغاچقا، ئاقئۆلاملار بۇلارغا كەڭ كۆل يۈزىدە ئاتنىڭ ئاق قاشقىسىدەك كىچىككىنە كۆرۈنەتتى. «بەلكى شۇنداقتۇر، بۇ سىرنى كىم بىلىپتۇ» دېيىشتى ئۇلار ئىچىدە…

تاتىما كۆلى بارغانسېرى تارىيىپ ئاخىر بولتاغا ئايلاندى. بولتا خېلى ئۇزۇن بولۇپ، ئىككى ۋادىسى كەڭ چاتقاللىق ئىدى. يىراقتا چاتقاللىق بىلەن بولتانى ئورىغان قورغاندەك ياپيېشىل توغراقلىق ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا ئۇيۇق بىلەن گىرەلىشىپ تۇراتتى. كۈنچىققانبەگلەرگە ئالدىدا زەڭگەر ئاسمان بىلەن يۈزلىنىپ تۇرغان، خۇددى زېمىنغا يېيىپ قويغان ئەينەكتەك لوپ كۆلى يىراق ئۇپۇقتا قۇچاق ئېچىپ تۇراتتى. ئۇلار تاياشنى كۈچەپ تېزلەتتى.

5

ئېھ، لوپ كۆلى! ئانا زېمىن — تەكلىماكاننىڭ كەھرىۋا كۆزى، زۇمرەت كۆلى!

تەڭرىتاغ، پامىر، قاراقورۇم تاغلىرىنىڭ ئاپئاق چاچلىرى ئارىسىدىن تامچىلاپ ئېقىپ، ئېقىپ - ئېقىپ ئېرىق بولۇپ، ئېرىقلار قوشۇلۇپ دەريا بولۇپ، چەكسىز يېشىل يايلاقلارنى، ئېتىز - داللارنى، باغ - ئورمانلارنى سۇغىرىپ، تەشناسىنى قاندۇرۇپ، ئۇلاردىن ئاشقىنى يىغىلىپ تارىم، كۆنچى دەرياسى بولۇپ، ساڭا قۇيۇلغان. سەن — لوپ كۆلىنى ھاسىل قىلغان. سەن تەكلىماكاننىڭ كىندىكىسەن ھەم يۈرىكىسەن!

تاتىما كۆلىنى لوپ كۆلىگە تۇتاشتۇرىدىغان ئۇزۇن بەلۋاغ — بولتا ئاخىرلىشىپ ، يىراق ياقىسى تىنىق كۆك ئاسماننىڭ ئۇپۇقى بىلەن گىرەلىشىپ تۇرغان كەڭ لوپ كۆلى كۆنچىققانبەگلەرگە قۇچاق ئېچىپ يېقىنلىماقتا . ئېھ ، لوپ كۆلى ، بىز كەلدۇق ، قۇچىقىڭنى ئاچقىنا ، بىزنى باغرىڭغا ئالغىنا ! ئۇلار تەلمۈرمەكتە ، تەلپۈنمەكتە ، خۇددى بالا ئانىسىنىڭ قوينىغا تەلپۈنگەندەك !

ئوماق بىلەن تايۇقنىڭ لوپ كۆلىگە تۇنجى قېتىم كېلىشى . ئۇلار تارىم ، كۆنچى دەريالىرىنىڭ شۇنچە پايانسىز دەشت ، قۇم باياۋىنىنى بېسىپ ئۆتۈپ مۇشۇ كۆلگە قويۇلىدىغانلىقىنى ئاڭلىدىغان . شۇنچىۋالا سۇنى باغرىغا ئۇنسىز سىغدۇرۇپ كېلىۋاتقان بۇ كۆلنىڭ قانچىلىك تېرەن ، قانچىلىك كەڭلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمەي ھەيران ئىدى . مانا شۇ كۆل كۆز ئالدىدا قۇچاق ئېچىپ تۇرماقتا . كۆلنىڭ كۆنپېتىش مەزگىلىدىكى مەنزىرىسى ئۇلارغا شۇ قەدەر گۈزەل كۆرۈنۈپ كەتتىكى ، ئۇلار مۇشۇ يېشىغىچە بۇنداق چىرايلىق كۆرۈنۈشنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . زۇمرەتتەك سۈزۈك ئاسمان بىلەن قوشكېزەك ئاكا – ئۇكا ياكى قوشكېزەك ئاچا – سىڭىلدەك ، كۆككە قۇچاق يېيىپ تۇرغان ، كەڭ كەتكەن كۆل ، ئاسمانمۇ كۆك ، كۆلمۇ كۆك ، گويا كۆك تەگرىسىنىڭ بىر بوياق كۆپىدىن چىققاندەك . قىزىللىقى ئاستا – ئاستا قىزىللاشقاچ كېتىۋاتقان كەچئارىسى ئالدىدىكى شەپەق ، كۆل قۇچىقىدا ئاجايىپ بىر خىل مەنزىرە ھاسىل قىلىپ جىمىرلىماقتا . كۆك ئاسمانمۇ جىم ، كۆلمۇ جىم ، گويا جاھان جىملىققا چۆككەندەك . ئۆلۈكتەك جىملىقمۇ سۈرلۈك بولىدۇ . كۆل شۇ تاپتا جىملىقى بىلەن شۇنچە سۈرلۈك ، سىرلىق بىلىنمەكتە .

ئاتا – بوۋىلىرىدىن لوپ كۆلىنىڭ ئاجايىپ – غارايىپ سىرلىرى توغرىسىدا ئاڭلىغانلىرى ئېسىگە كېلىپ ، ئۇلارنى سۈر باسقىلى تۇردى . بىر پاراڭدا ، مانا ھازىرلا كۆل ۋاراقلاپ قايناپ تاشىدىغاندەك ، ئاسمان پەلەك ئۆرلەپ ، ئاندىن يېيىلىپ يامراپ پۈتكۈل دالىنى باسىدىغاندەك . قورقۇدالغان تىلسىم كۆلدىكى كۆھقاپتىن

بىساناق يەجۈجى - مەجۈجىلەر چىقىپ، زېمىن يۈزىدىكى جېنى بارلىكى نەرسىلەرنى يالماپ تۈگىتىدىغانلىقى سۆزلەنسە، يەنە بىر پاراگىدا، كۈنپېتىش بىلەن تەڭ ئالدىن يېنىك شامال چىقىپ، كۆل يۈزى چايقىلىدىغانلىقى، سۇنىڭ ئاۋازىغا تەڭكەش ھەر خىل يېقىملىق ئاۋازلار، كۈلكىلەر، شوخ ئاھاڭدا ئېيتىلغان تۈرلۈك قوشاقلار ئاڭلىنىپ، ئارقىدىنلا ئۇقار، ئاقئۇلامخان، سۇقسۇرغا ئوخشاش قۇشلار سۇدىن قانات قېقىپ ئۆرلەپ، ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ ئويناىدىغانلىقى، ئۆز تىللىرىدا سايراپ كەڭ دالىنى چاڭ كەلتۈرۈۋېتىدىغانلىقى سۆزلىنەتتى. يەنە بىر پاراگىدا، ئاسمان دەھشەتلىك گۈلدۈرلەپ، چاقماقلار چېقىلىپ، قاتتىق بوران چىقىپ، كۆل سۈيى خۇددى قارا قۇيۇندا پىرقىراپ ئاسمانغا چىقىپ كېتىۋاتقان قۇمدەك ئۆرلەپ، سۇ تۇۋرۇكلىرىدىن چاچراپ چىققان بېلىقلار قۇرۇق كۆلگە قايتىپ چۈشۈپ پىلتىڭلاپ قېلىۋاتقانلىقى، سۇيىدىن ئايرىلىپ نىمجانلىشىپ قالغان بېلىقلارنى يەجۈجى - مەجۈجىلەرنىڭ بىر باشتىن سۈپۈرگەندەك سۈمۈرۈپ يەپ كېتىۋاتقانلىقى، بېلىقلارنىڭ نادامەتلىك نالە - زارىدىن تۇغۇلغاندەك تاغ بەستىلىك بىر باتۇر ئەزىمەت پەيدا بولۇپ، تۆگىنىڭكىدەك تاپىنىدا ھەر قېتىمدا ئون يەجۈجىنى دەسسەپ يەنجىسە، ھەر ئالىقىنىدا يۈزلەپ مەجۈجىنى مىجىپ، ئۇلارنىڭ ئاللا - تۇۋسىنى چىقىرىپ، يەجۈجى - مەجۈجى دىگەنلەرنى كۆزدىن يوقاتقانلىقى، تاغ بەستىلىك باتۇرنىڭمۇ كەينىگە يانغان سۇ تۇۋرۇكى بىللە كۆلگە كىرىپ غايىب بولۇپ كەتكەنلىكى بايان قىلىناتتى.

كۈنچىققانبەگلەرگە شۇ ئىشلارنىڭ بىرەرسى ھازىرلا كۆرۈلۈپ قالىدىغاندەك تۇيۇلماقتا ئىدى.

كۈنچىققانبەگ كېمىدە كېتىۋېتىپ، ئۆزىگە ئۆزى سۆزلىگەندەك:

— كۈن پاتقۇچە تالىشقۇلالارنى تېپىۋالساق بولىتتى، — دېدى.

ئوماق، تايۇقلارمۇ شۇ خىيالدا ئىدى. تايۇق:

— كۆل ياقىسى قومۇشلۇق ئىكەن . بىز قىرغاققا يېقىنلىشى-ۋالايلى ، — دېدى .

شۇنداق قىلماي بولمايتتى . ئۇلار قويۇق قومۇش ئارىلىرىدىن كۆچەپ تاياپ يۈرۈپ كېمىلىرىنى قىرغاققا يېقىنلاشتۇرۇۋالدى . تايۇق كېمىدىن سەكرەپ قىرغاققا چىقتى . كۆنچىققانبەگ بىلەن ئوماق كېمىنىڭ بېشىغا چىگىلگەن ئارغامچىنى تايۇققا تاشلاپ بەر-دى . تايۇق كېمىلەرنى تارتىپ قىرغاققا يېنىچە قىلىپ قومۇشلارغا باغلاپ قويدى . شۇ چاغدا يېقىنلا يەردىن تالىشقۇلىنىڭ قوشىقى ئاڭلاندى ، ئېنىقكى ، ئۇلار قومۇشلۇقلارنىڭ شاراق - شۇرۇق قىلغىنىنى ئاڭلاپ ، كېلىشىۋالغان بويىچە ئۆزلىرىنىڭ نەدىلىكىنى بىلدۈرگەنلىكى ئىدى . ئەتراپ بۈك غالدىراڭ قومۇشلۇق بولغاچقا ، قوشاق ئېيتىش ئۇلارنىڭ بىردىنبىر تېپىشىش ئۇسۇلى ئىدى . ئوماقمۇ : «بىز بۇ يەردە» دەپ خەۋەر بېرىپ قوشاق ئېيتتى .

مەن كېمەمنى سالدىم بۈگۈن تارىمغا ،
يېتەرمەن دەپ لوپ كۆلدەكى يارىمغا .
خۇدا ئىگەم قىلغىن مەنى ئامانىم[1] ،
بىر يەتكۈزگىن كۆڭلۈمدەكى يارىمغا[2] .

كۈنپېتىپ ، ئەتراپنى گۈگۈم قاراڭغۇلۇقى قاپساپ كەلمەكتە . جىمى ياق بۈككىدە قومۇشلۇق . بۇلارنىڭ قومۇشلۇقنى بۆسۈپ ماڭغاندىكى شاراق - شۇرۇقلىرىغا يېقىنلا بىر جايدىن يەنە شۇنداق ئاۋازلار كېلىپ قوشۇلماقتا .

— بۇ نېمە شاراق - شۇرۇق ؟
— تالىشقۇللار بىز تەرەپكە كېلىۋاتامدىكىن .
— قاراڭغۇ چۈشكۈچە تېپىشىۋالساق بولىتتى ، — يېپىلىپ كېلىۋاتقان گۈگۈم پەردىسىنى بۈك قومۇشلۇق تېخىمۇ سۇرلۇك-

---

① مەنى — مېنى ، ئامانىم — ئامانلىقىم .
② بۇ سۆزدە كۆڭلۈمدىكى بارلىق ئارزۇ - ئارمانىمغا دېمەكچى .

لەشتۇرۇپ ، كۇنچىققانبەگنىڭ كۆڭۈل ئاسمىنىغا قارا سايە تاشلى-
ماقتا ئىدى .

بۇلار خېلى ماڭغاندىن كېيىن ، غالدىراڭ قومۇشلۇقتىن يۇل-
غۇن ئارىلاش پاكار قومۇشلۇققا چىقتى . ئەمدى ئۇلارنىڭ ئالدىدا
كەڭ بىر تۈز ، گىرىمسەنلىك پەردىسى ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنۈپ
تۇراتتى . ھەرھالدا ئەتراپنى كۆرگىلى بولدى .

بۇلارغا ئانچە يىراق بولمىغان يەردە ئېگەر - توقۇمى بىلەن
يەتتە ئات ئوتلاپ يۈرەتتى . كۇنچىققانبەگلەر تونۇدى ، ئۇ مۇشۇلار-
نىڭ ئېتى ئىدى .

— ۋوي ، ئاتلار تۇرىدۇ ، تالىشقۇللار قېنىدۇ ؟ — كۇنچىق-
قانبەگ سورىدى .

— بابا : «بىز بۇ يەردە» دەپ مەلۇملاپ قويۇپ مېڭىپ كەتتۇق
ئەمەسمۇ ، تالىشقۇللار بىزنى ئىزدەپ شۇ يەرگە كەتكەندۇ ، —
تايۇق بۇ گەپنى نارازىلىقىنى بىلدۇرگەندەك تەلەپپۇزدا ئېيتتى

بۇ ئۇنىڭ كۇنچىققانبەگكە قىلغان تەئەددىسى ئىدى . ئۇلار
بەلگە بەرگەندىكىن ئورنىدىلا تۇرۇشلىرى كېرەك ئىدى ، ئەمما
كۇنچىققانبەگنىڭ قاراڭغۇ چۈشكۈچە قومۇشلۇقتىن چىقىۋالايلى ،
دېگەن گېپى بىلەن مېڭىپ كېتىشكەنىدى .

ئوچۇق زەڭگەر ئاسماندا يۇلتۇزلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى
چىمىلدىقلىرىدىن باش چىقىرىپ جىمىرلىشىپ ، بايىقى گۇگۇم
گىرىمسەنلىكى سۇزۇلۇشكە باشلىدى . كۇنچىققانبەگلەرنى : «قې-
نى ، كۆل ۋادىسىنىڭ كېچىلىك مەنزىرىسىنى كۆرۈۋېلىڭلار» دې-
گەندەك ، پۈتۈن بىر كۈن ئۆزىگە سىڭدۈرۈۋالغان قۇياش نۇرىدىن
قايتۇرۇپ شولا چېچىپ ئاي چىقتى . ئاي كېنىزەكلەر ئارىغا ئېلىپ
تۇرغان خانىشتەك بىساناق يۇلتۇزلار ئارىسىدا شۇنچە گۈزەل ،
شۇنچە يارقىن ئىدى . كەڭ ۋادا بىردىنلا ئالتۇن شولىغا چۆمۈلدى .

كۇنچىققانبەگ ئوغلى توختىدىن ، ئوماق تۆمۈردىن ئەنسىرى-
دى . توختى ياۋاش ، جىمغۇر بولۇپ ، ئەتراپىدىكى نەرسىلەرگىمۇ
دىققەت قىلمايتتى ، يول ماڭسا دەسسەيمۇ ، دەسسىمەيمۇ دېگەندەك

ئايغىنى يەڭگىل ئىلىپ ، يەردىن ئۇستۇن قارىماي ماڭاتتى . كورلا ، خوتەندىن كەلگەن ئۇستىلار ئۇنى : «مىڭىشى ، مىجەزى رايىش موللىغىلا ئوخشايدۇ ، كېيىن چوقۇم موللا بولىدۇ» دېيىشەتتى ۋە ئۇنى «توختاخۇن» دەپ ئاتايتتى ، بارا ـ بارا بۇنداق ئاتاش ئۇنىڭغا سىڭىپ قالدى . كۇنچىققانبەگ دەسلەپ چاقچاق ئورنىدا شۇنداق ئاتاپ يۈرۈپ ، ۋاقىت ئۆتكەنچە شۇنىڭغا ئادەتلىنىپ قالغانىدى . تالىشقۇلدىن ھېچكىم ئەنسىرىمەيتتى . ئۇ قاراقوشۇنلۇق ، ئابدالىلار ئارىسىدا تونۇق ئىنچى .

كۇنچىققانبەگلەر كەلگەن قومۇشلۇق تەرەپتىن سۇقسۇرنىڭ «قۇق ـ قۇق» دەپ ئىنچىكە ، سوزۇپ سايرىغان ئاۋازى كەلدى . ئاۋازنى كۇنچىققانبەگ تونۇۋالدى . ئۇ تالىشقۇلنىڭ ئاۋازى ئىدى . تالىشقۇل قۇشلارنى دوراپ سايراشقا ئۇستا ئىدى . «سۇقسۇرنىڭ سايرىشى» دىن كېيىن ، ئىسقىرتقان ئاۋاز ئاڭلاندى ، بۇمۇ تالىشقۇلنىڭ ئاۋازى ئىدى . ئۇنىڭغا جاۋابەن ئوماق ئىسقىرتتى .

— ئەمدى ماڭماي جايىمىزدا جىم تۇرايلى ، — دېدى تايۇق .

ئوماق كۈلۈپ كەتتى . كۇنچىققانبەگمۇ كۈلكە بىلىنىپ تۇرغان ئاۋازدا :

— مەن ئەمدى بۇ يەردە بەگلىك قىلمايمەن ، ئۇچۇقلارنىڭ ئاغزىغا قارايمەن ، — دېدى .

ئوماق بىلەن تايۇق : «بەللى بەگ ، بەللى بەگ» دېيىشىپ كۈلۈپ كېتىشتى .

— ھە ، نېمىگە كۈلۈۋاتىسىلەر ؟ — دەپ تالىشقۇل توختى بىلەن تۆمۈرنى ئەگەشتۈرۈپ يېتىپ كەلدى . ئوماق نېمىگە كۈلۈشكىنىنى دەپ بېرىۋىدى ، تالىشقۇل :

— دېمىسىمۇ بۇ كۆل بويىدا ، مۇشۇ بىرنەچچىمىز ئارىسىدا بەگ نېمىش قىلىدۇ ، — دەپ كۈلدى .

ئۇلار ئاتلارنىڭ قېشىغا كەلدى . بۇ يەردە يۇلغۇن ، قاقشال ، سۆكسۆكلەر جىق ئىدى . ئۇلارنىڭ قورساقلىرى ئېچىپ ئىچىگە كىرىپ كەتكەنىدى ، شۇڭا شۇ يەردىلا تاماق ئېتىپ يېمەكچى بول-

دى . تالـشقۇل قازان ئېـسىپ ، تۇلۇمدىكى سۇدىن قۇيۇپ قاينىـ
تىشقا تۇتۇندى ، تايۇق ئۇماق تۇتقان بېلىقنى ئىككى سىرتلاپ
بولۇپ ، ئاندىن ئالتە پارچە قىلىپ يۇلغۇن زىخلارغا ئۆتكۈزۈپ ئوتقا
قاقلاپ يەرگە سانجىپ قويدى . غولۇتمان ئەتراپقا پاراسلىتىپ ئۇچـ
قۇن چاچرىتىپ لاۋۇلداپ كۆيمەكتە ، قۇرۇپ كەتكەن قاقشال ،
سۆكسۆك كۆتەكلىرىگە يېقىلغان غـولۇتماننىڭ ئـۆتكۈر يـالقۇنى
بايىقى شولىلارنى سۇمۇرۇۋالغاندەك ئەتراپنى يەنە قاراڭغۇلۇق قاپـ
لىدى . پەقەت ئاي بىلەن يۇلتۇزلارلا سۇس چاقناپ كۆرۈنەتتى .
بۇ ، كېچىسى كۈچلۈك ئوت يېنىدا تۇرغان كىشىلەرلا كۆرىدىغان
مەنزىرە ئىدى . ئۇلار كاۋاپ بولغان بېلىق گۆشىنى زىخ بىلەن
تۇتۇپ يەۋاتقاندا ، يىراق بىر يەرلەردىن سوزۇپ ـ سوزۇپ هۇۋلىـ
غان سۇرلۇك ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى . بۇ سۇرلۇك ئاۋازلار
بۆرىنىڭ هۇۋلىشى ئىدى . بۇ سەزگۈر ـ تۇيغۇن مەخلۇق يىراقتىنلا
ئوت شولىسىنى سېزىۋالغانىدى . بۆرىـنىڭ هۇۋلىشى ، ئۇلارنىڭ
بىـرەر ئىشتـىن بىر ـ بىرىگە خەۋەر بەرگەنلىكى ئىدى .

— قارۇشقۇ ![1] — كۇنچىققانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ، —
بولمىدى ، بىز كېچىچە ئوت قالاپلا چىقمايمىز . ئۆزىمىز ئوت
يېنىدا تۇرۇۋالغىنىمىز بىلەن ئاتلارغا چاتاق بولىـدۇ . تېزرەك
ئاتلارنىڭ غېمىنى قىلايلى .

ئاۋازنىڭ ئاڭلىنىشىدىن بۆرىلەر يىراقتا ئىدى ، ئەمما هايالـ
شىماي كېلىپ قېلىشى مۇمكىن . هەممىسى جىددىيلىشىپ قالدى .
بولۇپمۇ كۇنچىققانبەگ جىددىيچىلىكتە تۇرالماي قالدى . يىگىرمە
يىلنىڭ ئالدىدىكى «بۆرە ساۋىقى» ئۇنىڭ ئېسىدە ئىدى .

كۇنچىققانبەگ يىگىرمە نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا كىشىلەر ئاغزىـ
دىن نامىنى تولا ئاڭلايدىغان «كۆلشەهىرى» نى كۆرۈپ باقماق
بولۇپ ، ئاتىسىنىڭ ئۈچ ـ تۆت ئۇۋچىلىرى بىلەن ئۇ يەرگە كەلگەـ
نىدى . ئۇ چاغدىمۇ بوگۇنكىدەك كەچرەك كېلىپ قالغانىدى . ئاتلىـ
رىنى سايغان قومۇشلۇققا چۇشەپ قويۇپ بېرىپ ، ئۆزلىرى بىر

---

① قارۇشقۇ — بۆرە . [illegible]

ياردائلىق ئاستىغا ئوت يېقىپ تاماق يەۋاتقاندا ، خۇددى ھازىرقى-
دەك بىر قانچە بۆرە ھۇۋلاشقان . ئۇلار بۆرىنى يىراقتا ئىكەن دەپ
تامىقىنى بەخىرامان يەپ بولۇپ ، ياردائلىق ئۇستىدىن ئەپلىك بىر
يەرنى تېپىپ ئۇخلىغان . ئەتىسى ئەتىگەندە قارىسا ، بىر ئاتنى
بۆرىلەر يەپ ئۇستىخىنىنىلا قويغان ، يەنە بىر ئاتنى چالا يەپ
تاشلىۋەتكەن…

— كۆل ئېغىزىغا يېقىن يەردە بىر ئارالچاق بولىدىغان ، —
تالىشقول قولىدىكى بېلىق كاۋىپىنى تۇتقىنىچە مىڭغۇيتىپ گېپىنى
داۋاملاشتۇردى ، — مەن كېمىلىك قاراپ كېلەي ، سىلەر ئوتنى
بىرنەچچە يەرگە كۆچۈرۈپ ، ئۇستىگە چوڭ - چوڭ كۆتەكلەرنى
تاشلاپ قويۇپ ، ئاتلارنى قومۇشلۇق ئىچىگە ئەكىرىپ كېتىڭلار .

ئوماق بىلەن تايۇق ، ئۇلارغا ئەگىشىپ قالغانلىرى تېز - تېز
ھەرىكەت قىلىپ ، ئوتنى دائىرە ھاسىل قىلىپ ئالتە يەرگە كۆچۈ-
رۈپ ، ئۇستىگە قۇرۇق سۆكسۆكلەرنى تاشلاپ قويىدى ، ئاندىن
ئاتلارنى جەملەپ قومۇشلۇق ئىچىگە ھەيدەپ تۇرۇشىغا ، كۆل ئاغزى
تەرەپتىكى قومۇشلۇق ئىچىدىن كۈچلۈك ئىسقىرتقان ئاۋاز ئاڭلان-
دى . كۇنچىققانبەگلەر ھەرقايسىسى ئۆزىنىڭ ئېتىغا مىنىپ ، تا-
لىشقولنىڭ ئېتى بىلەن بەگنىڭ زاپاس ئېتىنى ئالدىغا سېلىپ
قومۇشلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى . ئاتلار سۇنى شالاپلىتىپ كېچىپ
كېتىۋاتاتتى ، تالىشقول غازنى دوراپ بىرنەچچىنى غاقىلدىدى .
كۇنچىققانبەگلەر شۇ تەرەپكە ماڭدى . تالىشقول ئەتراپى يېكەنلىك
كىچىك بىر ئارالچاقنىڭ يېنىدا كېمىدە ئۆرە تۇراتتى . ئۇلار ئاتلار-
نى ئارالچاققا چىقىرىپ قويدى .

— ئەمدى بىز كېمىلىرىمىز بار يەرگە بېرىپ قارۇشقۇ ئويۇنى
ئوينىمامدۇق ، — دېدى تالىشقول مەنىلىك قىلىپ .

ئۇنىڭ «قارۇشقۇ ئويۇنى» دېگەن گېپىنى تۇمۇردىن تارتىپ
ھەممىسى چۈشەندى . ئۇلار تالىشقول تاياپ كەلگەن كېمىگە ئولتۇ-
رۇپ كېمىلىرى بار يەرگە كەلدى . ئۇلار كېمىلەرنى ئوچۇقچىلىق
ئاغزىغا ئەكېلىپ باغلاپ قويغانىدى . قارىسا ئون نەچچە بۆرە غولۇت-

مانلارنىڭ ئەتراپىدا تۇراتتى. بەزىلىرى زوڭزىيىپ ئولتۇرسا، بەزىلىرى ئۆرە تۇراتتى. تۇرقىدىن ئۇلار ئوتنىڭ ئۆچۈشىنى كۈتمەكتە ئىدى.

گەپنى يەنە تالىشقۇل قىلدى:

— قارۇشقۇ كۈچلۈك ئوتقا قاراپ تۇرغاندا كۆزى چاڭقىيىپ، يېنىدىكى نەرسىنىمۇ ئېنىق كۆرەلمەيدۇ. ئولجىنى جىقراق قىلايلى دېسەك، ئوقيا بىلەن ئاتايلى، — دېدى ئۇ، كۈنچىققانبەگنىڭ مىلتىققا قول ئۇزىتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ.

تالىشقۇل توغرا ئېيتقاندى. مىلتىقتا بىرنىلا ئاتقىلى بولىدۇ، قالغان بۆرىلەر مىلتىقنىڭ ئۈنىدىن قورقۇپ قېچىپ كېتىدۇ. بىر بۆرىنىڭ قاتاردىن قېلىشى باشقىلىرىغا ھېچقانچە چىقىم ئەمەس. ئۇلار قاچسىمۇ يىراققا كەتمەي ماراپ تۇرۇشىدۇ، كېچىچە يەنە ئەتىمۇ ئاۋارىچىلىك سالىدۇ.

تۆتى تۆت غولۇتمان ئەتراپىدىكى بۆرىنى ئاتماقچى بولۇپ، بىردىن بەلگىلىۋېلىشتى. غولۇتمانلار بىر - بىرىگە ئانچىمۇ يېقىن ئەمەس ئىدى. ئۇ يەردە يىقىلغان بۆرىنى باشقا يەردىكى بۆرىلەر بىلمەي قالاتتى. ھەرقايسىسى چەتتىرەك تۇرغان بۆرىنى چېنەپ ئوقيالىرىدىن ئوق ئۈزۈشتى. ئۈزۈلگەن ئوقلار زايە كەتمىدى. تۆت بۆرە يىقىلدى، بۇنى باشقا بۆرىلەر سەزمەي قالدى. ئىككىنچى قېتىملىق ئوقتا يېنىدىكى بۆرىنىڭ پالاقشىپ يىقىلغىنىنى كۆرگەن باشقا بۆرىلەر ئۆزلىرىگە خەۋپ كەلگەنلىكىنى تۇيۇپ سەگەكلەشتىيۇ، خەۋپنىڭ ھېچبىر شەپىسى بولمىغاچقا، جىنىنى قايسى تەرەپكە ئېلىپ قېچىشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قېلىشتى - دە، يەنە شۇئانلا ھەرقايسىسى ھەر تەرەپكە قېچىشتى. كۈنچىققانبەگلەر بۆرىلەر قېچىپ كېتىۋاتقان تەرەپكە قارىدى. ئۇلار دەسلەپ ھەر تەرەپكە پىتىراپ قاچقان بولسىمۇ، قېچىپ كېتىۋېتىپ بىر - بىرىنىڭ ھىدىنى ئېلىشىپ، ئاستا - ئاستا بىر - بىرىگە يېقىنلىشىپ، ئاخىر توپ بولۇۋالدى. بولۇتسىز كېچىنىڭ يورۇقىدا بۆرىلەرنىڭ ئېگىز بىر تۆپىلىكتە غولۇتمان يالقۇنجاپ تۇرغان تەرەپكە قاراپ

تۇرۇشقىنى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى .
— قاراڭلار ، — تالىشقۇل بۆرە توپىنى كۆرسەتتى ، — ئوتتۇرىدا تۇرغىنى مۇشۇ بىر توپ قارۇشقۇلارنىڭ قاشقىسى ئوخشايدۇ . ئۇنىڭ شۇ تاپتا نېمىگە قاراۋاتقانلىقىنى بىلەمسىلەر ؟
ئوماق تالىشقۇلغا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ دېدى :
— بۇنى بىلمىگەن لوپلۇق قانداق ئوۋچى بولىدۇ . قارۇشقۇ قىساس ئېلىشنى ئۆلگۈچە ئۇنتۇمايدىغان ، بىرى ئۈچۈن يەنە بىرى ، بەلكى بىرنەچچىسى جان ئېتىپ تۇرىدىغان ئاجايىپ قىساسچى هايۋان . بىر تورۇشەن① ئۈچۈن نەچچە يۈزلۈك بىر قوتان قوينى بوغۇپ تاشلىۋېتىپمۇ يەنە قىساس خۇمارىدىن چىقمايدۇ . شۇ تاپتا ئۇ ئۆز توپىنىڭ ياغىسىنى بىلىۋالماقچى بولۇپ قاراپ تۇرىدۇ . بىلىۋالسىلا ئۇنىڭ پېيىگە چۈشىدۇ .
— بىزگە ياخشى تەرىپى ، بۇ قارۇشقۇلار بىزنىمۇ ، ئاتلىرىمىزنىمۇ كۆرمىدى ، شۇڭا بىزنىڭ ئىزىمىزغا چۈشەلمەيدۇ ، — دېدى تايۇق .
كۆنچىققانبەگ ئوماق بىلەن تايۇققا قاراپ :
— مېنى گېپىدە تۇرماي بەگلىك قىلىۋاتىدۇ ، دېسەڭلارمۇ مەيلى ، مەسلىھىتىمنى بېرىپ باقاي ، بۈگۈن بۇ كېچىنى كېمىدە ياكى ئاتنى ئۆتكۈزۈپ قويغان ئارالچاقتا ئۆتكۈزەيلى . قارۇشقۇ بىزنى بىلمەيلا قالسۇن ، — دېدى . تالىشقۇل كۈلۈپ :
— بۇنى بەگلىك قىلدى دېمەيمىز ، مەسلىھەت بەردى دەيمىز . كېچىنىمۇ كېمىدە ياكى ئارالدا ئۆتكۈزەرمىز . ئەتىمۇ كېمىدە ياكى ئارالدىلا تۇرىۋېرىمىزما ؟ قارۇشقۇلار مۇشۇ ئولتۇرۇشىدا تاڭ ئاتقۇچە ئولتۇرىدۇ . شۇڭا...
تالىشقۇل گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېگۈچە كۆنچىققانبەگ : «بىلدىم» دېدى ـ دە ، قولىغا مىلتىقىنى ئالدى ، ئوماقمۇ ئوقيانى ئالدى . ئىككىسى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك ، كۆنچىققانبەگ توختىغا ، ئوماق تۇمۇرگە ئېتىمنى ئەكېلىپ بەر ، دېدى .

① تورۇشەن — توڭگۇز بالىسى

— نەگە بارىسلەر ، بۆرە ئاتقىلى ؟ — تايۇق سورىدى .
— شۇنچىلىك ئاتقىنىمىزمۇ بولار . قىساس ئۇتىغا ياغ چاچماي-لى . ئۇركۇتۇپ يىراققا كەتكۈزۈۋېتەيلى دەيمىز ، — دېدى كۇنچىق-قانبەگ .
ئات كەلدى . ئۇلار ئاتلىرىغا مىنىپ يان تەرەپ بىلەن كېتىشتى .
ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى . جىمجىت كېچە بوشلۇقىدا بۇ ئاۋاز تەرەپ - تەرەپتە ئەكس سادا بېرىپ ، كەينى - كەينىدىن مىلتىق ئېتىلغاندەك بىلىنىپ كەتتى ، ۋەھىمە-سى قاتتىق بولدى . ۋەھىمە سۈرىدىن قورقۇپ ، بۆرىلەر يىراقلارغا كەتكەن چېغى ، پۈتۈن بىر كېچە هۇۋلىغىنى ئاڭلانمىدى ، ئەتىسى قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى .
كۇنچىققانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلار كۆلنى ئايلىنىپ كۆرمەكچى بولۇۋىدى ، تالىشقۇل :
— كۆلنىڭ ئىچى سۇ ، چۆرىسى مانا مۇشۇنداق قومۇشلۇق ، بەزى يېرى يېكەنلىك ، يەنە تېخى بەزى جايلىرى سازلىق ، ئادەم ، ئات - ئۇلاغ دەسسەپلا قالسا چىقالمايدۇ ، چۆكۈپ كېتىدۇ ، قانچە كۆرسە شۇ سۇ ، شۇ كۆل ، — دېدى .
كۇنچىققانبەگ بىلەن تالىشقۇلنىڭ مەسلىهەتى بويىچە ئەتىگەن-كى كۆرۈش بىلەن بولدى قىلدى . ئۇلار كۆلشەھىرىنى كۆرىدىغان بولغاچقا ، ئاتقان سەككىز بۆرىنى سويۇپ تېرىلىرىنى كېمىلەرگە يېيىپ ، تۇزلاپ قويدى . قايتقاندا توختى يا تۇمۇرگە ئادەم قوشۇپ ئەۋەتىپ ئالدۇرماقچى بولدى . كۇنچىققانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلار كۆلنىڭ كۇنپېتىش تەرىپىنى ئاتلىق يېرىم كۈن كۆردى . كۆلدىن يىراقلاشقانسېرى قويۇق يۇلغۇن ، سۆكسۆكلەر شالاڭلاپ ، چاكاندا ، قامغاق ، سايغان قومۇشلار ئۇلارغا بىر مەھەل ھەمراھ بولۇپ ، كېيىن ئۇمۇ يوقاپ ، باشقا بىر مەنزىرە — قۇم بارخانلىق چەكسىز جەزىرە كۆرۈندى . ئوماق : «نېمانداق ئوخشاش قۇملۇق بۇ ، كۆل-شەھىرى مۇشۇ قۇملۇقنىڭ ئىچىدە بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ كەلمەكتە .

6

كۆز ئالدىدىكى مەنزىرىگە قاراپ ئۇماق ھەيران - ھەس ئىدى ،
كۆرۈنۈشلەرنى تولۇق كۆرۈۋېلىشقا ئىككى كۆزى يېتىشمەي قال-
دى . ئۇ ئەنە شۇنداق بىتاقەت بولۇپ ، پۈتۈن دىققىتىنى جەم قىلىپ
قاراپ كەلمەكتە ئىدى . يېنىدىلا كېتىۋاتقان ئوغلىنىڭ : «ئاتا ، بۇ
قانداق جاي ؟» دېگەن سوئالىمۇ قۇلىقىغا يىراقتىن ئېيتىلغاندەك
بوش ئاڭلاندى . «راست ، بۇ يەر قانداق جاي ؟» تۇمۇرنىڭ سوئا-
لىدىن ئېسىنى يىغىۋالدى . ئالدىدا كېتىۋاتقان تالىشقۇلدىن
سورىدى :

— تالىشقۇل ، بۇ قانداق جاي ؟

تالىشقۇل ئېرەنسىز جاۋاب بەردى :

— ھە ، بۇ بورانلىق دېگەن جاي . بۇ يەردىن ئۆتسەك كۆلشە-
ھىرىگە بارىمىز .

— نېمە ! بورانلىق دېدىڭما ؟ — كۈنچىققانبەگنى قورقاق
باستى بولغاي ، چۆچۈگەندەك گەپ قىلىپ كەتتى ؛ — كۆرۈنۈشى-
دىنلا بوران ئۇۋىسىدەك قىلىدۇ ، بوران چىقىپ قالمىسۇن ، ئىت-
تىك كېتىۋالايلى .

ئۇماق بۇ ھەر خىل ، غەلىتە ، غارايىپ كۆرۈنۈشلەرنى تولۇق
كۆرۈۋېلىش ، بىلىۋېلىش ئويىدا ؛ كۈنچىققانبەگ ، تالىشقۇللار تېز
كېتىۋېلىشنىڭ كويىدا .

كېسىپ - يونۇغاندەك يەككە ۋە تۇتاش تىك قىيالىق ياردا-
ڭلىقلار ، غەلىتە ، ئېگىز قۇم دۆۋىلىرى ، قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدى-
كى ئەگرى - بۈگرى ، كەڭ - تار جىلغىلار ؛ ئارىلاپ - ئارىلاپ
قىزىرىپ تەكشىلەپ قويغاندەك تۈز كەتكەن قۇملۇقلار كىشىدە ئايىغى
ئۈزۈلمەس ، تېگى كۆرۈنمەس چەكسىز ، چوڭقۇر خىيال پەيدا قى-
لاتتى . باشقا جايدىكى قۇم دۆۋىلىرى بېلىق قاسىراقلىرى شەكلىدە
كۆرۈنسە ، بۇ يەردىكىلىرى بەيگىگە چۈشكەن داۋانلارغا ، بىر قارىسا

ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان غايەت زور مەخلۇققا ئوخشايتتى . بەزى قۇم دۆڭلىرى ئۇزاق زامانلاردىن بېرى شامال ـ بوران ياللاپ سىلىقلى-شىپ كەتكەن . بەزىلىرىنىڭ شەكلى گۈل تەشتىكىگە ئوخشىسا ، بەزىلىرى ئاستى كىچىك ، ئۈستى چوڭ ناغرىغا ، يەنە بەزىلىرى ئوتتۇرىسى بوغماق قاپاققا ئوخشايتتى . بۇ غەلىتە ، ئاجايىپ ـ غارايىپ كۆرۈنۈشلەر لوپ كۆلى رايونىنىڭ سىرلىق ، تىلسىملىق جايلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى . ئوماق يېنىدا كېتىۋاتقان ئوغلىغا تاپىلاپ كەلمەكتە :

— تۆمۈر ، ئوبدان كۆرۈۋال ، بۇ كۆرۈنۈشلەرنىڭ تېگىدە چوقۇم سىر بار ، پات ـ پات كېلىپ كۆرۈپ تۇرساق بولغۇدەك . قارىغىنا ، ئاۋۇ قىيالىق بىلەن ماۋۇ تىك دۆڭگە ، بۇ ، مەن ئاكاڭ توختاق بىلەن تېمەنپۇدا كۆرگەن مۇنار دۆڭگە ئوخشايدىكەن ، — ئوماق ئوغلىغا ھەربىر كۆرۈنۈشلەرگە ئوبدان زەن سېلىپ كۆرۈۋې-لىشنى ئەنە شۇنداق تاپىلاپ تۇراتتى . تۆمۈرنىڭمۇ بالىلىق قىزىقى-شى ، تەسەۋۋۇرى شۇ تاپتا قاناتلىنىپ ، يىراق ـ يىراقلاردا پەرۋاز قىلماقتا ئىدى...

ئوماق ئويلىماقتا ، ئۆزى ئالدىغا قاراپ مېڭىۋاتسىمۇ ، كۆزى ئارقىسىدا ، ھېلىقى غەلىتە يارداڭلىقتا قالغانىدى . «ئەجەب ئىش ، تالىشقۇل بىرنەچچە قېتىم كېپتىكەن ، لېكىن بۇ يەردە ھېچنېمە كۆرمىگەندەك ، ئۇ توغرۇلۇق بىر ئېغىزمۇ تىنىپ قويمايدۇ . كۇن-چىققانبەگچۇ ؟ يىراق بوۋىلىرى لوپ كۆلى ئەتراپىدىكى بىر يۇرتتا بەگ بولغانىكەن . شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇلار بەگلىكنى ئاتىدىن بالا ، بالىدىن بالا مىراس ئېلىپ بوۋىسىغىچە بەگ بولۇپ كېلىۋېتىپتۇ ، لېكىن بوۋىلىرى توغرىسىدا ھېچنېمە بىلمەمدىغاندۇ . قالاچ قاناقا-نىڭ خورسىنىدىغىنى ، ئېچىنىدىغىنى مۇشۇنداق ئىشلاركەن ـ دە.... » ئوماق ئويلايتتى ، ئويلىغانسېرى ئۇنى ئوي باساتتى .

كۇنچىققانبەگلەر كونا پاتقان مەھەلدە بىر تۆپىلىككە كېلىپ قالدى . تۆپىلىك تۈز بولۇپ ، لوپ كۆلى ئەتراپىدا كۆرگەن شەكلى ناغرىغا ، بوغماق قاپاققا ئوخشايدىغان كۆرۈنۈشلەر بۇ يەردىمۇ بار

ئىدى . ئۇ يەردىكىسى ئۈزۈندىن - ئۈزۈنغا سوزۇلغان بولسا ، بۇ يەردىكىسى كەڭ بىر دائىرىدە ئىدى . يەنە بىر چوڭ پەرق ، بۇ يەردە يەردىن ئېگىز - پەس چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان ، قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان ياغاچلار جىق ئىدى . بەزى ياغاچلارنىڭ ئىككى يېنى يونۇلغان ، تۆشۈك ئېچىلغان ؛ بەزى ياغاچلار بىر - بىرىگە چېتىلغان ھالەتتە . ياغاچلارنىڭ ئاقىرىپ ۋە چاك - چاك يېرىلىپ كەتكىنىگە قارىغاندا ، بۇ ياغاچلارنىڭ ناھايىتى ئۇزاق زاماندىن بېرى ئاپتاپ چېقىپ ، شامال يالاپ مۇشۇ ھالغا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلمەك تەس ئەمەس . بۇنى لوپلۇقلار ياغاچقا قاراپلا بىلەلەيدۇ .

— بۇ قەيەر ، كۆلشەھىرى دېگەن يەر مۇشۇمۇيا ؟ —

ئوماق ئەتراپقا قارىغاچ سورىدى . ئوماق بۇ سوئالنى بىرەرسىگىلا ئېيتمىغان بولسىمۇ ، سوئالغا پەقەت تالىشقۇللا جاۋاب بېرەلەيتتى .

— ھە ، كۆلشەھىرى دېگەن يەر مۇشۇ ، — خۇددى قونداقتىكى قارچىغا ئولجا ئىزدەپ ئۇيان - بۇيان قارىغاندەك ، تالىشقۇل ئات ئۈستىدە ئەتراپقا ئېتىكىنى كۆتۈرۈپ قاراۋېتىپ جاۋاب بەردى .

— ئۇنداق بولسا ، — دېدى كۆنچىققانبەگ ، — بىر يەرنى تېپىپ چۈشكۈن قىلايلى .

— مەن شۇڭا ئوبدان بىر يەرنى تاللاۋاتىمەن ، — تالىشقۇل جاۋاب بېرىپ بولۇپ ، — تۇرۇپ تۇرۇڭلار ، — دەپ قويۇپ ئېتىنى سوكۇلدىتىپ نېرىدىكى بىر دۆڭلۈككە قاراپ كېتىپ قالدى .

ئوماق ، تايۇق ، تۆمۈرلەر ئەتراپقا خۇددى بىر نەرسە ئىزدەۋاتقاندەك قىزىقىپ قاراۋاتاتتى . كۆنچىققانبەگنىڭ بۇ يەرنىڭ مەنزىرىسىگە راستتىنلا قىزىقىۋاتقانلىقىنى ياكى مۇنداقچىلا قاراپ قويۇۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى . توختى بولسا ئەتراپقا پەرۋا قىلمىغاندەك كەيپىياتتا ئىدى .

— تالىشقۇل كېلىڭلار دەۋاتىدۇ ، — دېدى كۆنچىققانبەگ .

تالىشقۇل دۆڭدە تۇرۇپ كېلىڭلار ، دېگەن قول ئىشارىسى قىلىۋاتاتتى . ھەممىسى شۇ تەرەپكە ماڭدى . تالىشقۇل تۇرغان دۆڭ-

نىڭ ئاستى كۆكۈلدىكىدەك دالدا يەر ئىكەن. ئۇلار شۇ يەرگە
چۈشتى. ئاتلارغا تۇلۇمدىكى سۇدىن ئازراقتىن بېرىپ، چۈشەپ
قويۇپ بەردى. ئۆزلىرى تەييار ئۇجۇل بولمىقى قاتمىسى بىلەن تاۋا
ناندىن ئىككى كېسىمدىن يەپ، سۇ قاچىلىرىدىكى مەخسۇس قىلىنـ
غان ئۇسسۇزلۇقىدىن ئىچىشتى.

— بۇ يەرنى نېمىشقا كۆلشەھىرى دەيدۇ، ئەسلىي ئىسمى
شۇنداقمۇيا؟ — تاماقلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئوماق تالىشقۇلدىن
سورىدى.

— قېرىلار بۇ ۋەيرانىلىكنى كۆلشەھىرى دېيىشىدىكەن، قانـ
داق شەھەر، قاچانقى شەھەرلىكى، قانداقسىگە بۇنداق بولۇپ قالـ
غانلىقىنى، ھەركىم ھەر خىل دېيىشىدۇ، — تالىشقۇل كۇنچىققانـ
بەگكە قاراپ قويۇپ يەنە دېدى، — بەزىلەر بۇرۇن ئابدال بەگلىكى
مۇشۇ يەردە تۇرۇپ يۇرت سوراپتىكەن دېيىشىدۇ.

— بۇگۇن بەك تالچىقىپ كەتتۇق، — كۇنچىققانبەگ ئۆزىگە
ياتىدىغان جاي راسلاۋېتىپ دېدى، — ئوبدان ئۇخلاپ، قالغان
گەپنى ئەتە قىلىشايلى.

دېمىسىمۇ بۇلار لوپ كۆلىدىن بۇ يەرگە كەلگۈچە قۇملۇقتا
ھېلى يۇقىرى چىقىپ، ھېلى پەسكە چۈشۈپ ماڭغاچقا بەكلا چارچىـ
غانىدى. كۇنچىققانبەگ، تالىشقۇل، توختى، تۆمۈرلەر يېتىپلا
ئۇيقۇغا كەتتى. ئوماق بىلەن تايۇق خىيال ئالىمىنى كەزمەكتە
ئىدى.

ئوماق لوپ كۆلى ئەتراپى — بورانلىقتىكى كۆرۈنۈشلەر بىلەن
بۇ يەردىكى كۆرۈنۈشلەرنى سېلىشتۇراتتى. «بۇ كۆلشەھىرى قاچانـ
دىكى يۇرت بولغىيدى، قالاچ قاناقا ئېيتقان ئەجدادلار ئىزلىرى
مۇشۇنداق ئىزمىدۇ؟ ئەگەر شۇنداق بولسا، ئۇلار قايسى ئەجداد،
بۇ شەھەر قاچان، قانداقسىگە ۋەيران بولغان؟ بۇ ئىزلاردىن بىزگە
نېمە چىقىدۇ؟ بۇنى قاناقا نېمىشقا ئۇچۇق دەپ بەرمەيدۇ» دەپ
ئويلايتتى. تايۇق بولسا يۇرت بېگىنىڭ بەگلىكنى قوشنا بەگلىكلەرـ
گە كۆز - كۆز قىلىمەن دەپ، ئاقىۋەتتە پۈتۈن يۇرتنىڭ خاراب

بولۇشىغا سەۋەب بولغىنىنى، بۇ ئىشلارنى كۈنچىققانبەگنىڭ بىلە-دىغان - بىلمەيدىغانلىقىنى ئويلايتتى. ئۇ ئىشلارنى تايۇقتا قالاچ قاناقا: «ئاغزىڭدىن چىقىپ كەتمىسۇن» دەپ شەرت قويۇپ تۇرۇپ ئېيتىپ بەرگەنىدى. كۆلشەھىرنىڭ گېپى چىقسىلا، كۈنچىققان-بەگنىڭ بىر بولسا ئاگلىمىغانغا سالىدىغانلىقىنى؛ بىر بولسا، گەپنى باشقا تەرەپكە تارتىپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلاپ، «بىلىدىغان بولسا كېرەك، بوۋىلىرىنىڭ يۇرتىنى مۇشۇ هالغا چۈشۈرۈپ قويغىنىدىن نومۇس قىلىدىغان ئوخشايدۇ» دەپمۇ قالاتتى.

ئوماق بىلەن تايۇق ئۆز خىياللىرىنىڭ چېگىشىنى ئۆزلىرى يېشىپ باقماق بولۇشاتتى، بىر - بىرىنىڭ ئۇخلىمىغىنىنى بىلىشسىمۇ، گەپ قىلىشماي ئوچۇق ئاسمانغا قاراپ ياتاتتى، ئويلاپ - ئويلاپ ئىككىسىنىڭ خىياللىرى بىر نۇقتىغا كېلىپ توختاپ قالدى. «يۇلتۇزلار شۇنچە جىق، نېمىشقا ئاي بىرلا؛ نېمىشقا كۈن كۈندۈزىلا چىقىپ، ئاي، يۇلتۇزلار كېچىسىلا چىقىدۇ؟ كېچىسى كۈن نەدە تۇرىدىغاندۇ، كۈندۈزدە ئاي، يۇلتۇزلار نەدە تۇرىدىغاندۇ؟ بىزنىڭ تارىم كۈندۈزىمۇ، كېچىسىمۇ؛ ئوچۇق كۈندىمۇ، تۇتۇق، تۇمانلىق كۈندىمۇ ئوخشاشلا ئاقىدۇ، يىل بويى توختىمايدۇ. ئاقىدۇ، ئاقىدۇ، كىرىدۇ - كىرىدۇ، ئەمما لوپ كۆلى هەرگىز تېشىپ كەتمەيدۇ، بۇ قانداق ئىشتۇ، قانداق سىردۇ؟»

ئۇلارنىڭ خىياللىرى ئەنە شۇنداق كېڭىيىپ ۋە چوڭقۇرلاپ يەردىن ئاسمانغا چىقىپ، ئاسماندىن يەرگە چۈشەتتى، تەرەپ - تەرەپكە پىلەك تارتاتتى، شاخلايتتى. ئۇلار ئويلاپ - ئويلاپ كۆزلىرى ئىلىنغاندەك بولۇۋىدى، قايسى تەرەپتىندۇر، چۈشىدىكىدەك غەلىتىلا ئاۋازلار كېلىۋاتقاندەك بىلىندى.

— ئىبلىس قويۇن، تۇرۇڭلار!

ئوماق بىلەن تايۇق ئۇيقۇلۇق كۆزىنى ئېچىپ قارىدى.

— تۇرۇڭلار! تېز بولۇڭلار! — تالىشقۇل هەدەپ توۋلايتتى.

توختى، تۇمۇرمۇ: «نېمە بولدى؟» دېيىشىپ ياتقان يېرىدە ئولتۇردى. لېكىن سىيىنز كۈنچىققانبەگ ئولتۇرغىنىنى بىلەن كۆزد-

نى ئاچالمايۋاتاتتى، تالىشقول يېنىغا كېلىپ :

— بەگ ، قويۇن كېلىۋاتىدۇ، قويۇن ! — دەپ ۋارقىرىدى.

كونچىققانبەگ كۆزىنى ئېچىپ بولغۇچە قويۇن شۇنداق شىد- دەت بىلەن كەلدىكى ، ئالەمنى مالەم قىلدى ، دېگەن مۇشۇمىكىن ، ئاسماندا نە ئاي ، نە يۇلتۇز قالمىدى ، ھەممىنى يۇتۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ تاللىغان دالدىلىقى ھېچنېمىگە دال بولمىدى . تالىشقول بۇنداق قويۇنغا بىرنەچچە قېتىم ئۇچرىغاچقا ، بۇ قېتىم شەپىسىنى بىلگەن ھامان باشقىلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ ئويغاتتى ، ئاخىرىدا چالا ئويقولۇقتىكى بەگنىڭ قولىغا توۋلاپ قويۇپلا ياندىكى بىر دالدى- لىقتا يەردىن چىقىپ تۇرغان يوغان بىر كۆتەكنى قۇچاقلاپ يېتى- ۋالغانىدى . كونچىققانبەگلەر ئورنىدىن تۇرۇپ بولغۇچە قارا قويۇن پىرقىرىتىپ ئۇنى ئۇيانغا ، بۇنى بۇيانغا تاشلىۋەتتى . ئىبلىس قو- يۇننىڭ كېلىشى قانچىلىك تېز بولغان بولسا ، كېتىشمۇ شۇنداق تېز بولدى . باياتىن ئالەم مالەم بولۇپ كەتكەن جاھان ھېچ ئىش بولمىغاندەك جىمجىتلىقتا ئىدى . كېچە ئاسمىنى ئەينەكتەك سۈ- زۈك ، ئاي پارقىراپ ، يۇلتۇزلار ئوخشاشلا جىمىرلاپ تۇراتتى . تالىشقول ئۇستۇپىشىدىكى قۇم - توپىلارنى سىلكىنىپ چۇشۇرۇۋې- تىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئەتراپىغا قارىدى ، ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى .

— قېنى سىلەر ؟ ! — ئۇ ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى .

كونچىققانبەگ بىر ئازغالدىن ، ئوماق بىر دۆڭنىڭ كەينىدىن ، تايوق شەكلى ناغرىغا ئوخشايدىغان ئىككى دۆڭنىڭ قىسىلچىقىدىن چىقىپ كەلدى . بىر - بىرىنىڭ توپا - چاڭ باسقان ئەمەسلا بىر قىياپەتتە قارىشىپ كۈلۈپ كېتىشتى . شۇئان ئوماقنىڭ ئېسىگە تۆمۈر كېلىپ ئەتراپقا قارىدى ، ئۇ كۆرۈنمەيتتى .

— تۆمۈر ! تۆمۈر ! — ئوماق بىرنەچچە قېتىم چاقىردى .

ياندىكى بىر ئازغالدىن تۆمۈر ئەمەس ، توختى چىقىپ كەلدى. مۇشۇ چاغدىلا كونچىققانبەگ ئوغلىنى ئېسىگە ئالدى .

— ۋوي ، تۆمۈر قېنى ، ئىككىڭلار بىر يەردە ياتقانغۇ ؟

— بىلمەيمەن ، مېنى قۇيۇن دومىلىتىپ بىر يەرگە تاشلىۋەت-تى ، قوپسام ئەنە ئاشۇ ئورەكتە يېتىپتىمەنغۇ .

تېخىچە تۆمۈردىن شەپە بولمىغاندىن كېيىن ، ئوماقمۇ ، باشقى-لىرىمۇ جىددىيلىشىپ قالدى . تۆتى تۆت تەرەپكە قاراپ : «تۆ-مۈر ! ، تۆمۈر !» دەپ ئۈزمەي توۋلاشتى ، يەنىلا تۆمۈردىن شەپە بولمىدى . ئوماق تېخىمۇ جىددىيلىشىپ : «تۆمۈر ! تۆمۈر !» دەپ ۋارقىرىغىنىچە سەۋدايىلاردەك ئۇيان - بۇيان چاپقىلى تۇردى .

— قارا قۇيۇن ئۇنى دومىلىتىپ بىرەر ئورىغا تاشلىۋەتمىد-كىن ، — دېدى تالىشقۇل .

ئۇنىڭ گېپى بىلەن توختى قوشۇلۇپ بەشى بىر ياندىن : «تۆ-مۈر ! تۆمۈر !» دەپ نەدە ئورا - ئازگال بولسا قاراشقا باشلىدى . ئۇلار تۆمۈرنى ئىزدىگەچ ئاجايىپ بىر مەنزىرىنى كۆردى : ئاخشام كۆرگەن شۇنچە نۇرغۇن ياغاچلارنىڭ ئورنىدا زومچەك - زومچەك قۇم دۆۋىلىرى تۇراتتى . ئادەم بويى ئېگىزلىكتە چوقچىيىپ تۇرغان موما ياغاچلارنىڭ ئۇچىلا كۆرۈنەتتى . ئاخشام بىر تالمۇ ياغاچ يوق باشقا بىر تۆپىلىكتە نۇرغۇن ياغاچلار چېچىلىپ تۇراتتى ، مومىدەك چوقچىيىپ چىقىپ قالغان ياغاچلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى . ئېنىقكى ، قارا قۇيۇن بىر يەردىكى ياغاچلارنى قۇمغا كۆمۈۋەتكەن بولسا ، يەنە بىر يەردىكى قۇمغا كۆمۈلۈپ ياتقانلىرىنى ئېچىۋەتكەنىدى .

«ئۇنى قۇيۇن دومىلىتىپ بىرەر ئازگالغا چۈشۈرۈۋەتكەن بول-سا قۇمدا كۆمۈلۈپ قالدىمۇيا...» كاللىسىغا غىل - پال كېلىپ قالغان بۇ خىيالدىن ئوماقنىڭ ۋۇجۇدى شۈركۈنۈپ كەتتى ، پېشانى-سىدىن سوغۇق تەر چىقتى . بۇنداق مۇدھىش خىيال باشقىلارنىڭ كاللىسىغىمۇ كەچكەن ، ئەمما ئاغزىدىن چىقىرالمىغانىدى . ئۇلار ئاشۇ قورقۇنچلۇق خىيالنى تەرك ئېتەلمەي تۇرغاندا ، تالىشقۇلنىڭ :

— ماۋۇ بالىغا قاراڭلار ، بىز نېمە-نېمە غەمدە ، بۇ نېمە غەمدە ؟ — دېگىنى ئاڭلاندى .

ئوماقلار ئىتتىك شۇ تەرەپكە قاراپ ھەيران قېلىشتى : شەكلى قايماق ئالىدىغان ياغاچ پۇرۇچقىلا ئوخشايدىغان يوغان ، ئېگىز بىر

دۆڭنىڭ ئادەم پاتقۇدەك ئاغزى ئالدىدا تالىشقول بىلەن تۆمۈر تۇراتتى . تۆمۈرنىڭ قولىدا كىچىك بىر تاختاي بار ئىدى .

ئالدى بىلەن ئۇماق ، ئۇنىڭ كەينىدىن تايۇق بىلەن كۆنچىققاندبەگ ئىتتىك شۇ تەرەپكە ماڭدى . ئۇماق يېقىن بارغاندا :

— جىنىمنى ئېلىپ جاڭگالدا قويدىڭا ، بۇنداقمۇ ئەنسىردىتىپ ، — دېدى .

... تالىشقولنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن تۆمۈر كۆزىنى ئېچىپ بولغۇچە كۆچلۈك قويۇن ئۇنى دوملاتقىنىچە ئېلىپ كەتتى . تۆمۈر ئۆزىنىڭ قۇم قاينىمى ئىچىدە ئۇپقۇنغا چۇشۇپ قالغان غازاڭدەك پىرقىراپ - دوملاپ كېتىۋاتقىنىدىن باشقا ھېچنېمىنى بىلمەي قالدى . تۇرۇپلا جاھان تىنجىپ قالدى . قويۇنمۇ يوق ، قۇممۇ يوق . تۆمۈر ئۇيقۇدىن جۆيلۈپ ئويغانغاندەك كۆزىنى ئېچىپ ئەلەڭلەپ قارىدى . قارىدىيۇ ھەيران قالدى . ئۇ ئۆزىنى پاكار ، يۇملاق ئۆيدەك بىر نېمىنىڭ ئىچىدە تۇرغاندەك ھېس قىلدى . «ئۆي» نىڭ ئىچى غۇۋا ئىدى . يوغان كامارغىمۇ ، كېشەكسىز ئىشىككىمۇ ئوخشايدىغان بىر يەردىن يورۇق كىرىپ تۇراتتى . تۆمۈرنىڭ كۆزى «ئۆي» ئىچىدىكى غۇۋالىققا ئاستا - ئاستا كۆندى . ئۇ يەر - بۇ يەرنى ئىلغا قىلالىدى . «ئۆي» نىڭ ئىچىدە ھېچنېمە يوق ، قۇرۇق ئۆڭكۈردەك ئىدى . ئۇ «ئۆي» تېمىدىكى ئويۇقتەك كىچىك بىر كاماردا تاختايدەك بىر نەرسىنى كۆردى - دە ، بېرىپ قولىغا ئالدى . ئۇ تۆت بۇرجەك ، بىرلىك قېلىنلىقتا ، بىر غېرىچچە كەڭلىكتە ، ئىككى غېرىچچە ئۇزۇنلۇقتىكى تاختاي ئىدى . كاماردا مۇشۇ تاختايدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى .

— ئۆيىنىڭ ئىچىدە مۇشۇ تاختايدىن باشقا ھېچنېمە يوقمىكەن؟ — ئۇماق تۆمۈرنىڭ قولىدىن تاختاينى ئېلىۋېتىپ سورىدى .

تۆمۈر جاۋاب بەرگۈچە ، تالىشقول :

— مەن ئون يىلنىڭ ئالدىدا بىر كەلگىنىمدە ئاشۇ گۆر ئۆيدە بىر ئاخشام ياتقان . ئۇ چاغدا كامارغا بەزى نەرسىلىرىمنى قويۇپ

قويغان ، ئەمما كاماردا بۇنداق تاختاي تۇگۇل ، بارمىقمچىلىك ياغاچمۇ يوق ئىدى . بۇ كېيىن كەلگەنلەردىن بىرەرسىنىڭ «هارام ئوت» چىقىرىش ئۈچۈن ئالغاچ كەلگەن تاختىسى بولسا كېرەك ، كاماردا قويۇپ قويۇپ ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايدۇ ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگ ، تايۇق ، توختىلار تاختاينى نۆۋەت بىلەن قولىغا ئېلىپ قاراشتى .

ئاخىرىدا ئوماق تاختاينى يەنە قولىغا ئېلىپ ئىككى يۈزىنى يېڭى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ قارىدى ، ئالىقىنىدا سىلاپ كۆرۈۋىدى ، قولىغا يىرىك بىلىنىدى . ئىنچىكىلەپ قاراپ ، تاختاي يۈزىدە ئىمىر - چىمىر ئويۇلغان سىزىقتەك بىر نەرسىنىڭ بارلىقىنى بىلدى .

ئوماقنىڭ تاحتايغا ئۈنچىۋالا قىلىپ كەتكىنىگە كۈنچىققانبەگ-نىڭ ئىچى پۇشقاندەك بولدى .

— تالىشقۇلنىڭ دېگىنى راست ، بۇ ئوۋچىلارنىڭ «هارام ئوت» چىقىرىش ئۈچۈن ئالغاچ كېلىپ قويۇپ قويغان تاختىسى ئوخشايدۇ .

بۇ گەپ ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئەقىلغا مۇۋاپىق ئىدى ، بولمىسا تاختاي بۇ يەردە قانداق پەيدا بولۇپ قالىدۇ . ئۇلار ئۆيگە كىرىپ قاراپ باقتى . سىرتىدىن پۇرۇچقا ئوخشايدىغان «ئۆي» نىڭ ئىچى خىلى چوڭ بولۇپ ، كىشەكسىز ئىشىكتىن باشقا يا دېرىزە ياكى تۆگلۈك يوق ئىدى ، تورۇسى پاكار ، ئۈچ لىملىق ئىدى . لىم ئۈستىگە يۇلغۇن شاخلىرى قېلىن سېلىنغاندەك قىلاتتى . بۇ «ئۆي» نىڭ ياسىلىشىمۇ ئوماق ئوغلى توختاق بىلەن تېمەنپۇدا كۆرگەن «ئۆي»نىڭ تۈزۈلۈشىگە ئوخشايتتى . بۇنىڭدىن ئوماق هەيران قالدى . ئوماق تاختاينى كامارغا قويۇپ قويدى .

— ئەمدى ئاتلارنى تېپىۋالايلى ، — دېدى تايۇق .

باياتىن هەممىسى تۆمۈرنىڭ غېمىدە بولۇپ كېتىپ ، ئاتلارنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدى . ئات بولمىسا قايتىپ كېتەلمەيتتى . هېچبولمىغاندا ، پىيادە ئىككى كۈن مېڭىپ لوپ كۆلىگە بېرىپ

كىمە بىلەن قايتىماي بولمايتتى . ئۇلار ئاتلارنى ئىزدەشكە كىرىشتى .

كۈنچىققانبەگ بىلەن توختى كۈنچىقىش تەرەپكە ، ئۇماق بىلەن تايۇق تۆۋەن تەرەپكە مېڭىشۇىدى ، تالىشقۇل :

— ئاتلار ئۇ تەرەپتە ئەمەس ، ئىبلىس قۇيۇن كۆل تەرەپتىن كەلدى . ئاتلار بولسا كۈنپېتىش تەرەپتە بولىدۇ ، — دېدى .

قۇيۇننىڭ ئەلپازى شۇنچە شىددەتلىك بولسىمۇ ، كېلىپ - كېتىشى تېز بولغاچقا ، تەلىيىگە ئاتلار يىراققا كەتمەپتۇ ، تۆمۈر كىرىپ قالغان توپا ئۆينىڭ نېرىسىدىكى بىر يارداڭلىق ئاستىغا كىرىپ قاپتۇ . كۈنچىققانبەگلەرنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشۈپ تاماقلىنىشقا ئولتۇرۇشتى . كۈنچىققانبەگ بىلەن توختى تاماق يەۋاتقىنى بىلەن كۆزلىرى ئاسماننىڭ يىراق ئۇپۇقىدا ئىدى .

توختى ئاتىسىدىن سورىدى :

— يەنە قۇيۇن چىقىپ قالارمۇ ؟

— مەنمۇ شۇنىڭدىن قورقۇۋاتىمەن .

تالىشقۇل بەگ بىلەن ئوغلى ئوتتۇرىسىدىكى پاراڭنى ئاڭلاپ قالدى ، ئۇنىڭمۇ خۇدا ئۇرغان بۇ ئەسكىلىكتىن تېزرەك كېتىۋېلىش ئويى بار ئىدى . ئۇماقلار بۇ يەرنى كۆرۈشنىڭ گېپىنى قىلغاندىلا ، ئۇ ئىچىدە : «ئەسكى ياغاچلاردىن باشقا ھېچنېمە يوق ئۇ ئېگىز - پەس يارداڭلىقنىڭ نېمىسىگە قىزىقىدىغاندۇ» دەپ ئويلىغانىدى . تالىشقۇل بەگنىڭ قورقىقىنى تېرە قېقىپ تېخىمۇ ئاشۇرماقچى بولدى .

— كۆلشەھىرىدە ، — تالىشقۇل تامىقىنى يەپ بولۇپلا گەپ باشلىدى ، — ئادەتتىكى چاغلاردا بوران چىقسىمۇ ، قۇيۇن چىقمايدىكەنتۇق . كىشىلەر كۆرىمىز دەپ تولا كېلىۋالغاندىن كېيىن بۇ يەردىكى جىن - ئالۋاستىلارنىڭ قەھرى قوزغىلىپ ، ئادەم كەلسىلا بايىقىدەك قۇيۇن چىقىدىغان بولۇپ قاپتۇ . كەلگەن ئادەملەر كەتكەنگە قەدەر پات - پاتلا چىقىدىكەن . يەنە تېخى بىرى بىرىدىن قاتتىق ھەم ئۇزۇنراق بولىدىكەن . ئۇنىڭ يامانلىقىدىن كىشىلەر

ئۇنى : «ئىبلىس قۇيۇنى» دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ...
تالىشقۇل ھېكايىسىنى تۈگىتىپ كۈنچىققانبەگكە قاراپ قويدى .
— ئادەم كەلسىلا قۇيۇن چىقىدىغان ئىش بولسا ، بولدى ھازىرلا كېتەيلى ، — دېدى كۈنچىققانبەگ .
توختىمۇ ، تالىشقۇلمۇ بەگ تەرەپتە تۇرۇپ : «ھازىرلا كېتەيلى» دەپ تۇرۇۋالدى .
ئەتراپىدا ئاندا ـ ساندا چاكاندا ، قامغاق ، سايغان قومۇش ، قوغاچاق ۋە يۇلغۇندىن باشقا ھېچنېمە يوق ۋەيرانچىلىق بولسىمۇ ، ئوماق بىلەن تايۇقنىڭ ئەتراپنى ئايلىنىپ كۆرۈپ باققۇسى بار ئىدى . ئېگىز بىر يارداڭلىقنىڭ ئۈستىدىگە چىقىپ ، ئەتراپقا ، يىراق ـ يىراقلارغا قارىدى . ۋەيرانچىلىق ئارىسىدىن قانداقتۇر بىر گىگانت مەخلۇق چىقىپ : «ھە ، بىزنى كۆرمەكچىمىدىڭلار... !» دەيدىغاندەكلا تۇيۇلۇپ كەتتى .
ئوماق يېنىدا كېتىۋاتقان تۆمۈرگە :
— ماڭغان يولۇڭغا ، ئەتراپقا ئوبدان سەپسىلىۋال ، — دەپ پات ـ پات تاپىلاپ قوياتتى .

7

— خېلى تۇرۇپ قالدىڭلارغۇ ؟
— جىق ئەمەس ، يىگىرمە كۈندەك تۇردۇق .
— يېگى يۇرتچاپقاندىلا تۇردۇڭلارمۇيا... ؟
— مەن تۆمۈرنى ئېلىپ يەنە بىرنەچچىمىز لوپ كۆلى بىلەن كۆلشەھىرىنى كۆرۈپ كەلدۇق ، ئايقۇت ، ئۇجۇلخانلار ئۆزدەكنى ئېلىپ توختاق بىلەن ئويتوغراققا بېرىپ «دىۋە ئادەم» نى يوقلاپ كەلدى .
— مەن مانا مۇشۇ يېشىمغىچە لوپ كۆلىگە بارغىنىم بىلەن كۆلشەھىرىگە بېرىپ باقمىدىم . بارغانلار ئۇ يەرنى بەك سىرلىقكەن

دېيىشىدۇغۇ .
— ئۇ «شەھەر» نىڭ ئادەملەردىن بەك كۆڭلى قالغان چېغى ، ئادەملەر بارسىلا قويۇن چىقىرىپ قوغلايدىكەن . مۇشۇ قىلىقىلا بىر سىر ئىكەن .
— ئاڭلىشىمچە ، قويۇنى ھەرقانچە قاتتىق بولسىمۇ ، ھازىرغىچە بىرەر ئادەمنىڭ بېشىغا چىقماپتۇ ، بۇ راستمىكەن ؟
— مېنى ئۇيغا سالغان بىر ئىش ، قويۇن ئالەمنى مالەم قىلىپ شۇ قەدەر دەھشەتلىك چىقسىمۇ ، بىرەرسىمىز قومغا كۆمۈلۈپ ئۆلۈپ قالمىدۇق . تۆمۈرنى دومىلىتىپ ئاپىرىپ بىر توپا ئۆينىڭ ئىچىگە ئەكىرىپ قويۇپتۇ . يەنە بىر غەلىتە ئىش ، ئاتلارنى ئېگىز بىر يارداڭلىقنىڭ ئاستىدىكى دالدىلىقتا ئاپىرىپ قويۇپتۇ .
— راستما ؟ ھەقىقەتەن سىرلىق ئىكەن . مەن ھەيران قېلىۋاتىمەن . كېيىن مېنى بىر باشلاپ بار ، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ كېلەي .
— ئۆزۈممۇ ئۈچ بالامنى ئېلىپ يەنە بىر بېرىپ ئەتراپىنى ئايلىنىپ ، تولۇق كۆرۈپ كەلمەكچىمەن . شۇ چاغدا بىللە بارايلى .
يۇقىرىقىلار ئوماق يېڭى يۇرتچاپقاندىن قايتىپ كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن ، كەچتە ئۇلاردىن ھال سوراپ كىرگەن ئالباي ئاقساقال بىلەن ئوماق ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان پاراڭلار .
ئوماقلار چارىغا قايتىپ كەلگەندە ئاقساقال مەھەللىدە يوق ئىدى . ئۇ شۇ كۈنى تاغقا ئوۋغا كەتكەنىدى ، ئوۋدىن بايا قايتىپ كېلىپلا ئوماقنىڭ يېنىغا كىرگەنىدى .
توختاق بىلەن ئۆردەك كۆلشەھىرى توغرىسىدىكى گەپنى يولدا كېلىۋېتىپ ئاتىسىدىن ئاڭلاپ ھەيران قالغان ۋە ئۇ «شەھەر»نى بىر كۆرۈش ئىشتىياق ئوتى ۋۇجۇدىغا تۇتاشقانىدى . بۇ قېتىممۇ ، بولۇپمۇ ئۆردەك بىرىنچى قېتىم ئاڭلاۋاتقاندەك پۈتۈن زېھنىنى قويۇپ ئاڭلىدى ۋە ئۇنىڭغا چوشكەن كۆلشەھرىنىڭ ئىشتىياق ئۇچقۇنى ئوت ئېلىپ لاۋۇلداپ كۆيۈشكە باشلىدى . ئۇ يەرگە بېرىش ، ئۇنىڭ سىرىنىڭ قانداقلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈش

ئىستىكى كۆڭۈل خاتىرىسىنىڭ چوڭقۇر يېرىگە ئۇستىلەپ يەنە بىر ئورناپ قالدى .

ئوماق «دېۋە ئادەم» چەپەر توغرىسىدا ئايقۇت ، ئايسۇلۇلاردىن ئاڭلاپ كۆڭلى خاتىرجەم بولدى . ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ، چەپەر ياردەملىشىۋاتقان قوشنىلىرى بىلەن ئوبدان ئۆتۈۋېتىپتۇ . چەپەر-نىڭ ئېيتىشىچە ، ئاتىسىنىڭ قەبرىسىنى يوقلىغىلى بېرىپ قايتى-شىدا ئىلگىرى كۆرۈپ باقمىغان بىر قۇم دۆۋىلىرى ئارىسىغا كى-رىپ قاپتۇ ، چىش كوچىلىغۇدەك بىرەر تال ياغاچ يا بىرەر تۇپ ئوت - خەسمۇ يوق قاقاس قۇملۇق ئوتتۇرىسىدا ، يەردىن ئەڭ ئېگىزى يېرىم غۇلاچ ، ئەڭ پاكىرى بىر غېرىچچە چىقىپ تۇرغان نۇرغۇن ياغاچلارنى كۆرۈپتۇ ، ھەيران قاپتۇ . ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇ ئىلگىرى ئۇ قۇملۇقتا ماڭغانىكەن ، لېكىن ئۇ چاغدا بۇنداق ياغاچلارنى زادىلا كۆرمەپتىكەن ، قۇم دۆۋىلىرىمۇ ھازىرقىدىن كۆپ ئېگىز ئىكەندۇق . چەپەر ياغاچلارنىڭ پەيدا بولۇپ قالغىنىغا ھەيران قېلىپ ، ئېگىزرەك بىر ياغاچنىڭ تۈۋىنى كولاپ بېقىپتۇ . قۇمنى ئانچە - مۇنچە تارتىشىغا ، يېكەندە توقۇغان بورا كۆرۈنۈپتۇ . يېكەن بورىنى تارتىپ بېقىپتىكەن ، بورا تىتىلىپ كېتىپتۇ . يېكەنمۇ تۇتسىلا توزۇپ كېتىدىغان پوزمانغا ئايلىنىپ كەتكەنىكەن . چەپەر يېكەن بورىنىڭ كۆمۈلگىنىگە ئۇزاق بولغىنىنى پەھىم قىپتۇ . يېكەن پوزمىنىنى ئۇيان - بۇيان قېپتىكەن ، ئۇستىنى شال بىلەن ئەتكەن ، ئىككى غۇلاچچە ئۇزۇنلۇقتا چاپما كېمىدەك بىر نەرسە تۇرغۇدەك ، تېخىمۇ قىزىقىپ شالنى ئېلىپ قارىسا ، ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇلغان ، تېرىسى بىلەن سۆڭىكى بىر بولۇپ قۇرۇپ كەتكەن ، ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرى باش تېرىسىدە ئۆز رەڭگى بىلەن تۇرغان بىر جەسەت ياتقان . ئۇنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىپتۇ - دە ، قاتتىق سۈر بېسىپتۇ ، قورقۇپتۇ . شۇئان شالنى ئۆز جايىغا قويۇپ ، ئۇستىگە قۇمنى قېلىن دۆۋىلەپ قويۇپتۇ . باشقا ھېچنېمىگە چېقىل-ماي ، ئېتىنى يېتىلىگەنچە بىر كۈن يول يۈرۈپ ئويتوغراققا يېنىپ كېپتۇ ، كۆرگەنلىرىنى قوشنىلىرىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ .

— كولىمساڭ بوپتىكەن ، بۇرۇن قوم بىسىپ ياتقاچقا ، ماڭا كۆرۈنمىگەن بولسا ، ئەمدى قاتتىق بوران ، قوينىدا ئىچىلىپ قىپ-لىپ ساڭا كۆرۈنگەن ئوخشايدۇ . كۆمۈپ قويۇپ ئۇ-دان قىپ-سەن ، — دەپتۇ قوشنىلىرى .

چەپەر بىر ئىشنى ئايقۇتلارغا ئىيتمىغانىدى . بۇ ، ئۇنىڭ چۈشىدە كۆرگەنلىرى ئىدى .

چەپەر شۇ كۈنى ئۇزۇنغىچە ئۇخلىيالمىدى ، ئۇخلاپ قالسام ئىدىم ، دەيتتىيۇ ، لىكىن ئۇيقۇسى كەلمىدى . غايىبتىن پەيدا بولۇپ قالغاندەك ياكى جىن - شاياتۇنلار قاداپ قويغاندەك تىكلىنىپ قالغان ئىگىز - پەس ياغاچلار ، سۆڭەكلى بىلەن تىرىسى بىرىكىپ كەتكەن قۇرۇق جەسەت ، قاپقارا كامارەدەك كۆرۈندىغان بىر جۈپ كۆز چانىقى ، دەھشەتلىك ئىچىلىپ ، قورقۇنچلۇق ھىڭگىيىپ تۇرغان قاتار چىشلار... كۆزىگە كۆرۈنىۋېلىپ ، ئۇنىڭ ئۇيقۇسىنى نەلەرگە قاچۇرۇۋەتكەنىدى . چەپەر ئۇخلىيالماي ئۇزاق ياتتى ، ھىلىقى نەرسىلەرنى ئويلىماي دىسىمۇ كۆزىگە كۆرۈنىۋالاتتى . ئۇ كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋېلىپمۇ ئۇنىڭدىن قۇتۇلالمىدى . جەسەت ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغاندەكلا ئىدى . ئۇ ياتتى ، ياتتى ، ئۇخلىيالماسلىقنىڭ ئازابىنى ئاشۇ كۈنى تىتىدى . شۇ كۈنكى كىچە ئۇنىڭغا شۇنداق ئۇزۇن تۇيۇلۇپ كەتتىكى ، تەڭرىم ئىنسان بالىسىغا بۇنداق كىچىنى كۆرسەتمىسىكەن ، دەپمۇ ئويلاپ كەتتى . ئۇ ياتتى ، ياتتى ، كۆزىمۇ تالدى . ئاخىر كۆزى يۇمۇلدى . كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىشى ھامان ھىلىقى قۇرۇق جەسەت چۈشىدە ئايان بولۇپ ، ئاستا - ئاستا بىلىنىڭ يۇقىرى قىسمى ئۆرە بولۇپ ئولتۇردى . ئالدى بىلەن يۈز - چىرايىغا ، ئاندىن قولىرىغا ، بەدىنىگە گۆش پەيدا بولدى ، كۆزى مۆلۈلدىدى ، بەدىنىدە ئەڭ ئىسىل تورقا تالاسىدا توقۇلغان شايى تون پەيدا بولدى . بىر قارىسا قوي كۆزىدەك ، يەنە بىر قارىماققا بوتا كۆزىدەك كۆرۈندىغان ئويناق ، نۇر چاقناپ تۇرىدىغان بىر جۈپ كۆزى بىلەن ئىقىپ چۈشكەندەك قاڭشارلىق بۇرنى ، نىپىز لەۋلىك ئويماقتەك ئاغزى

ئايالنى شۇ قەدەر لاتاپەتلىك ، گۈزەل جامال قىلىپ كۆرسىتىپ تۇراتتى . چەپەر ئۇ ئايالنى قىرىق بىلەن ئەللىك ياش ئارىلىقىدا دەپ پەرەز قىلدى . ئۇ ئايالغا قارىدى ، قارىغانسېرى قارىغۇسى كەلدى ، قارىغانچە ئايال ئۇنىڭغا تونۇشتەك ، قايەردىدۇر بىر يەردە ، يېقىندىلا يەردە ھەم يېقىندىلا كۆرگەندەك تۇيۇلدى ، لېكىن قاچان ، نەدە كۆرگەنلىكىنى زادى ئەسلىيەلمىدى .

— مېنى تونۇيالمايۋاتامسەن ؟ ! بىلىپ قوي ، مەن سېنىڭ ئۇرۇغ ـ جەمەت ئاناڭنىڭ ئانىسى — موماڭ بولىمەن . مەن ياشىغاندا بۇ ماكان ئاۋات ، باغۇبوستانلىق ئىدى ، دەريا ، ئۆستەڭلەردە سۇلار چايقىلىپ ئېقىپ تۇراتتى . قارغىش تەگكۈر بەزى ئەۋلادلىرىمنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ ، روھى چېچىلدى ، قۇرۇدى ، توزۇدى ، ئۆزگە ئۆزى قىلدى ، ئىلگىرىكى ئاۋاتلىق ، بوستانلىقتىن ئەسەر قالمىدى . ئۆزلىرى جېنىنى جان ئەتكىلى نەلەرگىدۇر كەتتى . مېنى ، مەندەك ئەجدادلىرىنى تاشلىدى ، ئېسىدىن چىقاردى ، پۈتۈنلەي ئۇنتۇشتى . بۇ كەم بولغاندا ، سەن كېلىپ مېنى ئېچىپ خاتىرجەملىكىمنى بۇزدۇڭ . ئاچقىنىڭغا يارىشا مېنىڭ كىملىكىمنى ، سېنىڭ ئەجداد ئاناڭ ئىكەنلىكىمنى بىلسەڭ كاشكى . مېنىڭ كىملىكىمنى : «ھەي ، سەن كىم بولىسەن ؟ » دەپ سوراپ قويۇش تۈگۈل ، مەندىن جېنىڭ چىقىپ كەتكۈدەك قورقتۇڭ . سېنىڭ بۇ جېنىڭ مانا شۇنداق جان ، سېنى تىرىك كۆرسىتىپ تۇرسىلا بولدى ! ھەي ، روھىيىتى قۇرۇغان ئەۋلادىم !

ئايال شۇنداق دېدى ـ دە ، ئاستا ـ ئاستا ئەسلىدىكى ھالىتىگە قايتىپ قۇرۇق جەسەتكە ئايلىنىپلا كۆزدىن غايىب بولدى . چەپەر : «ئانا ! » دەپ جۆيلۈپ ئويغىنىپ ، ئۆزىنى ئاستى گىرەم ، ئۈستى توغراق شاخلىرى ، يۇلغۇن ئارىلاش ياسالغان قاراڭغۇ ساتمىدا كۆردى . پۈتۈن بەدىنىنى قارا تەر بېسىپ كەتكەنىدى .

چەپەر چۈشىدە ئايان بولغان بۇ ئىشلارنى ھېچكىمگە تىنمىدى . «سۆزلەپ قويۇپ بىرەر بالاغا قالارمەنمىكىن» دەپ قورقتى...

ئالىباي ئاقساقال ئۇماقتىن :

— بۇ يىلقى تېرىقچىلىقنىڭ ناھايىتى ياخشى بولدى . ھە ، بۇنىڭدىن كېيىن ، يەنى كېلەر يىل قانداق قىلاي دەيسەن ، ئېتىزنى كېڭەيتەمسەنيا ؟ — دەپ سورىدى .

— مەن مۇشۇ ئىش توغرۇلۇق سەن بىلەن مەسلىھەتلەشمەكچىدىم ، — ئوماق ئاقساقالغا قارىدى ، — كۆڭلۈمگە بىر ئوي كېچىۋاتىدۇ .

— گوي - گوي ، ياخشىغۇ ، قېنى كۆڭلۈڭدىكىنى دەپ باقە .

— مەن چارىدىن باشقا يەرگە بېرىپ تېرىقچىلىق قىلايمىكىن دەيمەن .

— گوي - گوي ، نېمە ، چارىدىن كەتمەكچىما ، نېمىشقا ، نەگە بارماقچى ؟ — ئالىباي ئاقساقال ئوماقنىڭ باشقا يەرگە كەتمەكچى بولغىنىنى ئاڭلاپ چۆچۈگەندەك ھەيران قالدى ، ئوماقنىڭ بۇنداق دەپ قېلىشى ئۇ ئويلىمىغان ئىش ئىدى .

— چارىنىڭ يېرى زەيكەشرەك ، دەريا سۈيى ئاۋۇپ قالسا...

— بۇ دېگىنىڭغۇ راست ، نەگە بارماقچى بولۇۋاتىسەن ؟

— داشكۆل بىلەن سېيىتكۆل ئارىلىقىدا كەڭ بىر قوڭاچاقلىقنى كۆردۈم . شۇ يەرنى ئاچايمىكىن دەيمەن .

— ئۇ يەردە ئادەم يوققۇ ؟

— يەر ياخشى بولسا ، ئادەم ھامان بارىدۇ .

بىر سۆزلۈك ئاتىسىنى تارتقان ئوماقنىڭ قىلىمەن دېگەن ئىشىنى قىلماي قويمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان ئالىباي ئاقساقال ئارتۇق گەپ قىلمىدى . بەلكى : «يەر ھەقىقەتەن ياخشى ، ئەجەب ئۇ يەرگە بېرىش ئىلگىرى مېنىڭ خىيالىمغا كەلمەپتىكىنە» دېگەنلەرنى ئويلىدى ئۇ .

ئالىباي ئاقساقال ئۇ يەرگە كېيىك ، جەرەن ، توشقان ئوۋلىغىلى كۆپ بارغان ، تېخى يېقىندىمۇ بېرىپ كەلگەنىدى . «سېيىتنىڭ تاختىسى» دەپ ئاتىلىدىغان ئۇ يەر توشقاننىڭ كانى ئىدى .

مانا شۇ سۆھبەت بولۇپ ئارىدىن ھەش - پەش دېگۈچە قىش چىقتى . بۇ يەردىكى كىشىلەر قىشنى ئاساسەن ئوۋچىلىق ، توشقان

تۇتۇش ، قوغاندا[1] بېلىق تۇتۇش بىلەن ياكى ئائىلىلەر ئارا قوشاق
ئېيتىشىش بىلەن ئۆتكۈزىدۇ . ئەمما ئوماقلار : «سېيتىنىڭ تاختى-
سى » دىكى تېرىقچىلىقنىڭ تەييارلىقى بىلەن بولدى . تېرىقچىلىققا
لازىم بولىدىغان نەرسىلەردىن ياسايدىغانلىرىنى ياسىدى ، تاپىدىغان-
لىرىنى تاپتى . تۆمۈر بىلەن ئۆردەك ياسىغان ساپاننى كۆرۈپ
چارىلىقلار ھەيران قالدى . بۇ ئاكا - ئۇكىلار ئاتىسى بىلەن كورلە-
دىكى مەدىل ئاسقالىنىڭ ئۆيىگە بارغاندا ، ساپاننىڭ تۈزۈلۈشىنى
ئوبدان كۆرۈۋالغانىدى . ياغاچتا بولىدىغان ھەرقانداق نەرسىنى ئىنى-
چىكىلەپ كۆرۈۋالسىلا ياسىيالايدىغان ئۆردەك ، مۇشۇ ئىشتا قولى-
نىڭ گۈللۈكىنى ھەممىگە نامايان قىلدى . قاراپ تۇرغانلار دەسلەپ
ئۇنىڭ نېمە ياساۋاتقىنىنى بىلەلمەي قېلىشتى . ئاكىسى تۆمۈر ئۇ-
نىڭ شاگىرتىدەك ئۇ نېمىنى قىل دېسە ، قانداق قىل دېسە شۇنى
قىلىپ ياردەملەشتى . ئاساسلىق ئىشنى ئۆردەك ئۆزى قىلدى .
ئۆردەكنى سەل قىيىنغىنى ساپاننىڭ چويۇن چىشىنى سالىدىغان
يېرى بولدى . ئۇنىڭ قانداقلىقى كۆڭۈل ئەينىكىدە غۇۋا بولسىمۇ
كۆرۈنۈپ تۇراتتى ، ئەمما ئۇنى ياسىماق ئانچە ئاسان بولمىدى .
ئۇنى ياسىماق ئېگەر چېپىشتىن ئوڭاي بىلىنگەنىدى . دەسلەپ
ياسىغىنى تىكرەك بولۇپ قېلىپ ، يەرگە قارىتۇالىدىغان بولۇپ
قالدى . ئىككىنچى قېتىم ياسىغىنى يەرگە پاتماي ، يەرنى ئۈستى-
دىنلا سىيپاپ ماڭىدىغان چىقىپ قالدى . تاس - تاماس قالدى
تېخى ، كالىنىڭ پاچىقىنى نابۇت قىلغىلى . «ئىككى ساۋاق —
بىر نەتىجە » دېگەنلىك «مەرتەم - مەرتەم ئۈچ مەرتەم » دېگەن
گەپنىڭ ئەمەلىي ، كونكرېتراق ئېيتىلغىنى بولسا كېرەك ، ئۈچىنچى-
چى قېتىم ياسىغىنى كۆڭلىدىكى شەكىلدەك بولدى ، چىشىنى سې-
لىۋىدى ، بۇيرۇتقاندەك دەل چۈشتى .

«ئوماقنىڭ باللىرى يەر ھەيدەپ كۆرسىتىدىكەن» دېگەن
گەپ تارقىلىۋىدى ، كىشىلەر ئەتىگەنلىك چېيىنى ئىچىشىپلا ئالد-
باي ئاقساقالنىڭ مەھەللە سىرتىدىكى ئېتىزلىقىغا كېلىشتى . ئو-

① قوغان — قىشلىقى مۇز ئۈستىدە سولاق ئېچىپ قويۇپ بېلىق تۇتۇش .

ماقىنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئىككى كالىنىڭ بويىنىغا سېلىنغان ئاڭۆق-
قا[1] سوقىنى ئارتىپ قويۇپ، كالىنى ئالدىغا سېلىپ كەلدى. توخ-
تاق سوقىنى ئاڭۆقتىن چۆشۆرۆپ، چىشى تەرەپنى يەرگە قويۇپ،
سوقىنىڭ ئۇزۇن ياغىچىنى ئاڭۆقنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېكىتتى. ئىش-
لار تەل بولغاندىن كېيىن، قوشنى توختاق تۇتتى، كالىنى تۆمۈر
يېتىلەپ ئېتىز بېشىغا ئەكىردى. ئوماق قوشنىڭ چىشىنى يەرگە
ئوبدان تىركىۋېلىپ، سول قولىدىكى قامچىنى ئېگىز كۆتۈرۈش
بىلەن تەڭلا: «ھۆش» دېۋىدى، بىرنەچچە كۈندىن بېرى مۇشۇنداق
ھەيدەشكە كۆندۈرۈۋېلىنغان كالىلار، كونا قوش كالىسىدەك ئۆز
يولىنى تېپىپ مېڭىپ كەتتى. سوقا يەرنىڭ باغرىنى تىلىپ،
توپىنى ئىككى يانغا ئايرىپ كىچىك ئېرىقچە چىقىرىپ مېڭىۋىدى،
كىشىلەر: «گوي - گوي، گوي - گوي» دېيىشىپ سوقىنىڭ
كەينىدىن ئەگىشىپ مېڭىشتى. ئېتىزنىڭ ئۇ بېشىغا چىققاندىن
كېيىن، ئوماق كالىلارنى بۇ تەرەپكە قايدۇرۇپ قوشنى سالدى.
قوشنىڭ بايىقىدەك يەرنى بۆسۈپ، تىلغاپ، بوشىغان توپىنى ئىك-
كى يانغا ئايرىپ كېتىۋاتقىنىغا، سوقىغا كىشىلەر ئاغزىنى ئېچىپلا
قالدى.

— گوي - گوي - گوي، بۇلارنىڭ ياسىغىنى قالتىس نەرسە-
كەنغۇ.

— ھېلىتىن بۇنى ياسىسا، كېيىن ھەرنېمىنى ياسىغۇدەك
بۇلار!

— راستتىنلا قولى گۈل، ئالتۇن باللار ئىكەن بۇلار!

كىشىلەر ئون ئىككى ياشلىق ئۆردەك بىلەن ئونىڭ ئاكىلىرى-
نى ئەنە شۇنداق ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختىشاتتى. ئۆردەك
ئون ياش چېغىدىن باشلاپلا چارا، ياغاچ لېگەن، كاسا، ياغاچ
چۆچەك، ياغاچ چۆمۈچ، قوشۇق قاتارلىق نەرسىلەرنى ياساپ مە-
ھەللىدىكى تۇل خوتۇن، ئاجىزلارغا بېرىۋېتەتتى. شۇڭا ئۇلار ئۆر-
دەكنى، «ئالتۇن بالا»، «ئۆردەك ئالتۇن» دېيىشەتتى. ئۇ ماھا-

---

[1] ئاڭۆق — قوشقا قاتقان ئىككى كالىنىڭ بويىنىغا سالىدىغان بويۇنتۇرۇق.

رەت تەلەپ قىلىدىغان ئىگەر چىپىش ، پۇرۇش قىرىشتەك ھۈنەرنى.
مۇ ئوبدان ئۆگىنىۋالدى . «ئۆردەك ئالتۇن» دېگەن نام چارىدا
ئومۇملىشىپ ، شۇنداقلا ئۇ نەگە بارسا ئىسىم - ئاتىـقى ئۇنىڭدىن
بۇرۇن بېرىپ ، ئاستا - ئاستا ئۇنىڭغا سىڭىپلا كەتتى .

كەچ كۈزنىڭ بىر كۈنى سەھەردە ، ئوماق ئائىلىسىنىڭ ياخ.
شىلىقىنى كۆرگەنلەر ھەم باشقىلار ئۇلار بىلەن كۆزى قىيمىغان
ھالدا خوشلاشتى .

— سىلەر بېرىپ تۇرۇڭلار ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن سىلەر.
نى كۆرگىلى بارىمەن ، — دېدى ئالىباي ئاقساقال ئوماق بىلەن
خوشلىشىۋېتىپ ، ئاندىن ئۆردەكنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ قو.
شۇپ قويدى ، — قېنى ، قېچىرىڭغا مىنە ، ئالتۇن بالا !

ئوماقلار قوزغىلىشىغا مۇڭ بىلەن ئېيتىلغان قوشاق
ئاڭلاندى :

تۇراق يولۋاس ئاتاڭنى ،
تاشلاپ ئوماق كېتەمسەن ؟
ئەل - يۇرتۇڭ قالار بولدۇق ،
بىزلەرنى ياد ئېتەمسەن .
بالام ئۆردەك ئالتۇنۇم ،
مەنى يوقلاپ كېلەمسەن ؟
....

قوشاق ئېيتقان يېشى توقساندىن ئاشقان ، ئوماقنىڭ ئانىسى
بىلەن قۇرداش ، ئۆردەك كىچىكرەك بىر چارا ، بىر چۆمۈچ ياساپ
بەرگەن ئاغرىقچان قۇتقا ئىدى .

ئاتىسىنى ، ئانىسىنى ھەم ئۇلارنىڭ قەبرىسىنى كۆز ئالدىغا
كەلتۈرۈپ ئوماقنىڭ كۆڭلى بۇزۇلغاندەك بولدى . ئۇ بۇنىڭلىق
بىلەن يولدىن قايتماقچى ئەمەس . ئۇ تۇنۇگۇن ئائىلىسىدىكىلەرنى
باشلاپ بېرىپ ئاتا - ئانىسىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ كەلگەن ، كۈن.

لەرنىڭ بىر كۆڭلىرى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كەينىدىن كەتكۈدەك بول-
سا، لوپنىڭ قەيىرىدە بولسۇن ئەكىلىپ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يېنىغا
قويۇشنى ئوغۇللىرىغا تاپىلىغان ھەم ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قەبرىسىگە
باشقىلارنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان بەلگە قىلىپ قويغانىدى.

ئوماق مومايغا قولىنى پۇلاڭلىتىپ قويۇپ يولىغا چۈشتى.
ئايقۇت قۇتقىنىڭ قوشىقىغا جاۋابەن قوشاق ئېيتىشقا تەمشىلىۋىدى،
يېنىدا كېتىۋاتقان كېلىنى ئايسۇلۇ قوشاق باشلىدى:

ئەل ـ يۇرتنۇ ئۇنۇتقاننى،
قارا تۇپراق ـ يەر يۇتەر.
يەر يۇتكۇچە تىكەندەك،
يالغۇز قالىپ خار ئۆتەر.
ياغ قۇيغالى ئادەم يوق،
ئۆمۈر چىراغى ئۆچەر.

بارار جايىمىز داشى —
سېيىتكۆلنۇ ئاراسى.
دۆڭگە چىقسا كۆرۈنۇر،
توغراقلارنى قاراسى.
بىز مۇرۇللۇغ چاراغا،
ئۇزۇلمەيدۇ تاناسى.
....

ئايسۇلۇ قوشىقىنى ئېيتىپ بولغۇچە، ئۇلار ئۆزلىرى خېلى
يەرگىچە ئۇزاپ بولدى. ئايقۇت ئاخىرقى قېتىم خوش دېمەكچى
بولۇپ كەينىگە قارىۋىدى، ئەزىمباقىنىڭ ئايلى توپىنىڭ ئالدىغا
چىقىپ قولىنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپتۇ، يېنىدا قىزى دۆلەتخانمۇ بار
ئىدى. ئايقۇتمۇ قولىنى پۇلاڭلىتىۋېتىپ: «تۇمۇرگە كۆڭلىمىز دە-
كىدەك قولۇشتۇلۇق تېپىۋالغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا دۆلەتخاننى ئۇر-

دەككە مۆرۈللۈغلاپ قويىمىز» دەپ ئويلىدى ھەم يەنە: «خوش قىلىك، قىزىم» دەپ قويدى.

ئۆزاتقۇچىلار قول پۇلاڭلىتىپ قىلىشتى. ئوماقلار ئائىلىسى يېڭى ئارزۇ، يېڭى ئىستەك ۋە يېڭى ئىرادە بىلەن تارىم بويلاپ سېپىتكۆل تەرەپتىكى قۇڭاچاقلىقىنى مەنزىل قىلىپ ئۈزاپ كەتتى.

8

ئوماق سېپىتكۆل ئەتراپىدىكى كۆزلىگەن مەنزىلگە كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا ئوغۇللىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاتلىق يەر كۆردى، ئايلاندى. توختاق بىلەن تۆمۈر بىر ياز تېرىقچىلىق قىلىپ يۈرۈپ ھەم باشقىلارنىڭ ئۇ ھەقتە دېگەنلىرىنى ئاڭلاپ بۇ ئىشنىڭ ئېپىنى خېلى ئېلىپ قالغانىدى. ئۇلار بەزى يەرگە كەلگەندە ئاتلىرىدىن چۈشۈپ يەرنى قوللىرىدا تاتىلاشتۇرۇپ ياكى تىزغىچە كولاپ ئەت توپىنىڭ قېلىن ـ نېپىزلىكىنى بىلىپ باقتى، تېرىقچىلىقتا ئەت قارا توپا قانچە قېلىن بولسا شۇنچە ياخشى بولىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغانىدى، لېكىن چۈشتىن ئۆتكۈچىمۇ مۇۋاپىق بىر يەرنى تاللى-يالمىدى. بىر يەرنىڭ تۇپرىقى ياخشى بولسا، سۈيى ئەپسىز بول-دى، سۇغا يېقىن يەرنىڭ تۇپرىقى ياخشى بولمىدى. توختاق بۇك سايغان قومۇشلۇق بىر دۆڭگە چىقىپ كەتكەندى، ئۇ دۆڭدە تۇرۇپلا:

— ماۋۇ يەرگە كېلىپ كۆرۈپ بېقىڭلار، كەڭ بىر تۈز يەر تۇرىدۇ، — دەپ توۋلاپ قويۇپلا دۆڭنىڭ ئۇ تەرىپىگە چۈشۈپ كەتتى.

ئوماقلار يۈگۈرۈلۈپ دۆڭگە چىققاندا، توختاق كەتمەن بىلەن بىر يەرنى كولاۋاتقانىدى.

— پاھ، قالتىس تۈز يەركەنغۇ! — دېدى ئوماق ۋە توختاق-تىن، — توپىسى قانداقكەن؟ — دەپ سورىدى.

توختاق دۆڭ تەرەپكە قاراپ:
— كېلىپ قاراپ بېقىڭلار! — دېدى ئۇنلۇك قىلىپ.
— پاھ، توپىسى قالتىسكەنغۇ، سۇيى قانداقتۇ؟ — دېدى ئوماق ئاتتىن چۈشۈپ توپىدىن بىر سىقىم قولىغا ئېلىپ كۆرۈپ.
تۆمۈر، ئۆردەكمۇ ئاكىسى كولاپ چىقارغان توپىنىڭ يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ توپىنى قولىغا ئېلىپ قارىدى. توپا قارامتۇل ئىدى.
ئوماق ئورنىدىن تۇرۇپ ئەتراپقا قارىغاچ:
— توپىسىنىڭ قۇمى ئازكەن. گەپ سۇيىدە، ئەتراپقا قاراپ باقايلى، — دېدى.
ئوماقنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن توختاق بىر تەرەپكە، تۆمۈر بىلەن ئۆردەك بىر تەرەپكە، ئۆزى بىر تەرەپكە قاراپ باقىدىغان بولدى.
— ماۋۇ تەرەپتىن سۇ ئەكەلگىلى بولىدىكەن، — دەپ توۋلىدى تۆمۈر تارىم دەرياسى تەرەپنى كۆرسىتىپ.
ئوماق، توختاقلار كېلىپ كۆرۈپ پەقەت شۇ تەرەپتىنلا سۇ ئەكەلگىلى بولىدىغانلىقىنى جەزملىدى. تۈزنىڭ قالغان ئۈچ تەرىپى ئېگىز ئىدى، پەس تەرىپىگە تارىم دەرياسى يېقىن ئىدى. بىر كۈنگە يېقىن ئايلانغىنىغا يارىشا تۇپراق قەۋىتى قېلىن، تۈز، سۇيىمۇ ئەپلىك، كەڭ، مۇشۇ قۇشاچاقلىقنى تاللىدى. تاللىغان يەردىن ئانچە يىراق بولمىغان بىر دۆڭنىڭ يامزىلىغا قىشتىن چىقىۋېلىش ئۈچۈن ئۈچ ئېغىز گەمە ئۆي ياساپ تۇرۇشماقچى بولدى.
ئوماق، توختاق، تۆمۈرلەر ئادەمنىڭ بېشى تاقاشمىغۇدەك چوڭقۇرلۇقتا گەمە كولاشقا كىرىشتى. گەمە كولاشقا كورلىدىن ئېلىپ كەلگەن كەتمەنلەر قالتىس ئەسقاتتى. ئايقۇت، ئايسۇلۇ، ئۆزدەكلەر ئات، كالىدا قومۇش، يۇلغۇن توشۇدى، توغراقلىقتىن قۇرۇق توغراق شاخلىرىنى كېسىپ كەلدى. گەمە ئەتىسى چۈشكە يېقىن پۈتتى. ئۆي - ياتاق قىلىدىغان ئۈچ گەمىنى پۈتكۈزۈپ

سەرەمجانلاپ بولغاندىن كېيىن ، ئاشخانا قىلىدىغانغا يەنە بىر گەمد-
نى پۇتكۈزۈپ بولدى .
ئوماقلار ئىشتىن بالدۇر بىكار بولۇپ ، كەچلىك تاماققا تەرەد-
دۇت قىلماقچى بولۇپ تۇرغاندا ، ئۆردەك :
— ئاۋۇ كىم؟ بىز تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ ! —
دېدى .
ھەممىسى شۇ تەرەپكە قارىدى . بىر ئادەم نەيزىنى پۇلاڭلاتقى-
نىچە ئات چاپتۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى . يېقىنلا يەردە قۇشاچاقلار
شىرىقشىغاندەك قىلدى . ئۆردەك قاراپ ، بىر كېيىك بالىسىنىڭ
ئۆزىگە يېقىنلا يەردىكى قېلىن قۇشاچاق ئارىسىدا دىر - دىر تىترەپ
ئالدى ئىككى پۇتلاپ ئولتۇرۇپ قالغىنىنى كۆردى . ئۇنىڭ بىر
پۇتى زەخىملەنگەندەك ئىدى . كېيىك بالىسى ئۆردەككە گويا : «ئەي
بالا ، مېنى قۇتقۇزۇۋال ، مەنمۇ ساڭا ئوخشاش بالا » دەپ يېلىنىۋات-
قاندەك قىلاتتى . كېيىك بالىسىنىڭ كۆزى نەقەدەر ئوماق ، نەقەدەر
چىرايلىق ، ئەمما ھازىر بۇ ئوماق ، چىرايلىق كۆز ياش بىلەن
تولغانىدى . قارا توپىلىق قۇشاچاقلىقتا ئاتنىڭ دۇپۇرلىگەن تۇياق
ئاۋازى يەر تېگىدىن بارغانسېرى يېقىنلىماقتا ، ئات تۇيىقىنىڭ
ئاۋازى يېقىنلىغانسېرى كېيىك بالىسى شۇنچە تىترەپ ، شۇنچە ياش
تۆكمەكتە ، ئۈنسىز يىغلىماقتا . ئۆردەككە شۇ تاپتا ئاتنىڭ تۇيىقى
يەرگە ئەمەس ، ئۇنىڭ يۈرىكىگە پېتىۋاتقاندەك ئازابلانماقتا ئىدى .
ئۆردەك يەنە لەپپىدە كېيىك بالىسىغا قارىدى . ئەمدى ئۇنىڭ كۆزى-
دىكى ياش يامغۇردەك تاراملاپ تۆكۈلۈپ ، مەڭزىنى ھۆللەپ ئېقىپ
يەرگە تۆكۈلمەكتە . دۇپۇر - دۇپۇر... ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازى ،
يېقىنلا يەردە . «قانداق قۇتۇلدۇرارمەن ، يېقىن بارسام مەندىن
قېچىپ ئوۋچىغا تۇتۇلۇپ قالىدۇ... ھە ، بۇ تۇرقىدا ئۇ ماڭالمايدى-
غاندەك قىلىدۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە شۇئان ئەپلىك بىر چارە
ئويلاپ تاپتى - دە ، كېيىك بالىسىغا قاراپ بىر قەدەم - بىر
قەدەمدىن ماڭدى . ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازىمۇ يېقىنلاپلا كەلدى . كې-

يىك بالىسى قاچىدى ، تىترىگىنىچە تۆرىۋەردى . ئۆردەك كېلىپ كېيىك بالىسىنىڭ دۈمبىسىنى ، بېشىنى سىلىدى . كېيىك بالىسى بېشىنى ئۆردەككە سۈركىدى . ئەمدى ئۇنىڭ كۆزىدىكى بىچارىلىك ، ئۆلۈم ئالدىدىكى ئۈمىدسىزلىك ئورنىنى ئۈمىد ، خۇشاللىق ، ياشاش زوقى ئىگىلىگەندەك ئىدى . ئۇ ئۆردەكتىن نىجادلىق تاپقانلىقىغا ئىشەندى . ھېلىلا ئۇنىڭ كۆزىدىكى ھاياتىنىڭ ئۆلۈمگە يۈزلىنىپ قالغىنىغا ئېچىنىپ تارامىلىغان ياش مانا شۇ تاپتا خۇشاللىق يېشىغا ئايلانغانىدى .

ئوۋچى كېيىك بالىسىنىڭ ئۈستىگىلا كېلىپ قالدى .

ئۆردەك ئوۋچىغا ، ئوۋچى ئۆردەككە قاراپلا قالدى .

ئۆردەك كېيىك بالىسىنى چىڭ قۇچاقلىۋالغانىدى .

— گوي - گوي ، سەن تۇراق يولىۋاسنىڭ نەۋرىسىغۇ سەن ...— ئوۋچى گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېگۈچە ، ئۆردەك كېيىك بالىسىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ :

— ۋوي ، ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، مەھەممەتقۇلى مەرگەن ئاغامكەنسىزغۇ ، — دېدى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، بۇ يەردە نېمىش قىلىسەن؟

— ئاتام بىلەن بىز بۇ يەرگە...

ئۆردەك گېپىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرۈشكە ئۈلگۈرمىدى . ئاستى گەمىلىك ساتما ئۆيىنىڭ كەينىدە بىرنېمە ـ ـلەرنى قىلىۋاتقان تۆمۈر :

— ئاتا ، چارا تەرەپتىن بىر توپ ئادەم كېلىۋاتىدۇ ، — دەپ توۋلىدى .

بۇ چاغدا ئوماق بىلەن توختى گەمىلىك ساتمىنىڭ ئىچىنى تۈزەشتۈرۈۋاتقانىدى . ئوماق گەمىلىك ساتمىدىن چىقىپلا چارا تەرەپكە قارىدى ، لېكىن كىملىكىنى بىلەلمەي بويۇنداپ قارىدى ، يەنىلا ئۇلارنىڭ كىملىكىنى ئىلغا قىلالماي تۇرغاندا ، قۇلىقىغا :

— گوي - گويەي ، چارىنىڭ ئاقساقىلى ئالىباي بىر توپ ئادەم بىلەن كېلىۋاتىدۇ ، — دېگەن تونۇش بىر ئاۋاز كەلدى .

ئوماق ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراپ، ئادەم بويى قوڭاچاقلىقتا نەيزە توتۇپ تۇرغان، ئاتلىق مەھەممەت مەرگەننى كۆرۈپ ھەيران قالدى.

— ۋوي، مەھەممەت مەرگەن ئاغا، سەن بۇ يەردە نېمىش قىلىسەن؟— ئوماق گەپ قىلغاچ مەھەممەت مەرگەننىڭ يېنىغا كەلدى، كەلدىيۇ، بوگلوكتە كېيىك بالىسىنى قوچاقلاپ سىلاپ ئولتۇرغان ئۆردەكنى كۆرۈپ ھەيران قالدى، ھەتتا نېمىنى كۆرۈ-ۋاتقىنىغا، كۆزىگە ئىشەنمەيلا قالدى.

— ھە، قاراپ قالدىڭغۇ، مەن كېيىك بالىسىنى قوغلاپ سېنىڭ ئۆردىكىڭنىڭ قوچىقىغا تاشلاپ بېرىپتىمەن ئەمەسمۇ، بول-دى، ئۇ ئۆردەكنىڭ بولسۇن، — دېدى مەھەممەت مەرگەن، نەيزە ئۇنىڭ ئوڭ قولتۇقىغا قىسىقلىق بولۇپ، جەيننىكىنىڭ تۆۋىنى ساڭگىلاپ تۇراتتى.

ئۇ نەيزىنى قولتۇقىدىن سول قولىدا تارتىۋېلىپ ئوماققا تاش-لاپ بېرىپ، ئۆزى ئېگەرنىڭ بېشىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئاتتىن ئەپچىل-لىك بىلەن چۈشتى.

ئوماق بوۋاينى گەمىلىك ساتمىغا تەكلىپ قىلدى. بوۋاي گە-مىگە كىرىپلا:

— گوي - گوي، يېڭى كەپسىلەر - ھە، ھەقىچان سىلەردە گەدەرمە بېلىق بار، يېڭى بېلىق يوق. ئۆيۈمدە تېخى تونۇگۇن تور چۈۋۈپ[1] تۇتقان يېڭى بېلىق بار. بالاڭدىن بىرنى قوشۇپ بەر، ئەكېلەيلى. چارلىقلار بىلەن بىرگە تاماق يېمىگىلى ئۈزاق بوپتى-كەن، بوگۇن بىللە بېلىق يەيلى، — دېدى.

— گەدەرمە قىلىۋېلىپ قىشچە يەيدىغان بولغىيدىڭ؟

— گوي - گوي، شۇ قىشنىڭ غېمىمۇ، تارىمنىڭ سۈيى توگىمىسىلا، بېلىقمۇ توگىمەيدۇ.

باشقا گەپكە ئورۇن قالمىغانىدى. ئوماق بوۋايغا توختاقنى قوشۇپ قويدى.

---

① تور چۈۋۈپ — تور بېيىپ.

تۆمۈر ئۆكسىنىڭ تەلپى بويىچە كېيىك بالىسىنى كۆتۈرۈپ ئۆزلىرى ياتىدىغان گەمىگە ئەكىرىپ بەردى. كېيىك بالىسىنىڭ ئالدى سول پۇتىنىڭ تىزى زەخىملەنگەنىدى. قارىغاندا بىچارە كېيىكچاق ئۆلۈمدىن قاچىمەن دەپ تىزىنى بىر نەرسىگە قاتتىق ئۇرۇۋالغاندەك ئىدى، تىزى كۆپتەك ئىششىپ كەتكەنىدى. تۆمۈر چىقىپ كېتىپ ئايسۇلۇنى چاقىرىپ قويدى. ئايسۇلۇ كېيىك بالىسىنى ئۆز بالىسىنى باغرىغا باسقاندەك قۇچاقلىدى، بېشىنى، دۈمبىلىرىنى سىلىغاچ:

— بىچارە ئومىقىم، قورقما، بىز بار، — دېدى، ئاڭغىچە ئايقۇتمۇ كىردى:

— ۋوي، بۇنى قانداق تۇتۇۋالدىڭلار، ۋاي بىچارەم، ۋاي بىچارەم، — ئايقۇت ئايسۇلۇنىڭ يېنىغا كېلىپ كېيىك بالىسىنىڭ باش - بويلىرىنى سىلاپ، ئولتۇرۇشقا تەمشىلىپ تۇرۇۋىدى، سىرتتا تۆمۈرنىڭ:

— ئۇن ئادەمكەن، — دېگەن ئۈنى ئاڭلاندى.

ئوماق تۆمۈرنى دۆڭگە چىقىپ قاراپ، چارا تەرەپتىن كېلىۋاتقانلارنىڭ قانچە ئادەملىكىنى بىلىپ بېقىشقا بۇيرۇغانىدى. بۇنىڭدىن ئايقۇتنىڭ خەۋىرى بار ئىدى.

ئايقۇت ئايسۇلۇغا قاراپ:

— سىزنىڭ كۆزىڭىز مۇشۇ كېيىك بالىسىنىڭ كۆزىگىلا ئوخشايدۇ، قاراڭ ئۇنىڭ كۆزىنىڭ چىرايلىقلىقىنى، — دېدى ۋە، — كەينىمدىن چىقارسىز، ئۇلارغا تاماق تەييارلايلى، — دەپ قويۇپ گەمىدىن چىقىپ كەتتى.

ئايسۇلۇ قېينانىسىنىڭ كەينىدىن چىرايلىق كۆزىدىن مەمنۇنلۇق ياغدۇرۇپ سۆيۈنۈشلۈك قاراپ كەتتى.

ئايسۇلۇ قوي، ئۆچكە ۋە باشقا ھايۋانلارنىڭ پۇتى زەخىملىنىپ ئىششىپ كەتكەندە، ئاتىسىنىڭ قانداق ئامال قىلغانلىقىنى بىرنەچچە قېتىم كۆرۈۋالغانىدى. شۇ بويىچە ھەممە لوپلۇقلار ئائىلىسىدە زاپاس ساقلايدىغان بېلىق ئومۇرتقىسىنىڭ كۈلىنى نەمدەپ كېيىك

بالىسىنىڭ تىزىغا چاپتى ، ئۈستىدىن لاتا بىلەن تېڭىپ بو-
لۇپ ، ئۆردەككە :
— بىچارە قاچىمەن دەپ بار جېنى بىلەن يۈگۈرۈپ سۇساپ[1]
كەتكەندۇ ، سۇ ئەكىرىپ بەر ، ئاندىن ئوت بەر ، — دەپ قويۇپ
گەمىدىن چىقىپ كەتتى .
—... ئۇنداق بولسا ، ئۇجۇل ئۇمىچىدىن ئون سەككىز كىشى-
لىك ئېتىڭلار ، — دېدى ئوماق . ئايقۇت :
— بىز ئالتە ، ئۇلار ئونكەن ، بوۋاي بىلەن ئون يەتتە بولما-
دۇق ، — دېدى .
— بوۋاينىڭ مومىسىنى ئۇنتۇپ قالماڭلار ، ئۇنى يالغۇز
تاشلاپ قويۇپ كېلەمدا .
ئايقۇت خۇرسەنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ قويدى .
چارىلىقلار كەلدى ، ئاتلىرىدىن چۈشتى .
— گوي - گوي ، بىز سىلەرگە ئۆي سېلىپ بېرەيلى دەپ
كەلسەك ، گەمە ئۆي قىلىپ بوپسىلەرغۇ ، — دېدى ئالىباي ئاقسا-
قال .
— بىز گەمىدىمۇ ئوخشاش ئۆتتۇېرىمىز . بىزگە هازىر كېرە-
كى يەرنى تەييار قىلىپ ، ئېرىق چېپىپ سۇ باشلاپ ، يەرنى سۇغا
قاندۇرۇۋېلىش . بۇلارنى قىلىۋالماي ئۆي سالىمىز دېسەك ، كېلەر
يىل ئەتىيازدا قايسى يەرنى تېرىيمىز .
— يەرنى تاللاپ قويدۇڭلارمۇ ؟
— تاللاپ قويدۇق .
— ئۇنداق بولسا ، ئەتە بىر قىسمىمىز يەرنى قىرلايلى ، بىر
قىسمىمىز ئېرىق چاپايلى . ئېرىق ئالىدىغان يەرنى كۆرۈپ
قويدۇڭمۇ ؟
— كۆرۈپ قويدۇم .
ئۇلار ئەتە قىلىدىغان ئىشلار توغرۇلۇق قىزىق سۆزلىشىپ
تۇرغاندا ، بوۋاي مومىيىنى ئېلىپ ، توختاق بىلەن قايتىپ كەلدى .

[1] سۇساپ — ئۇسساپ .

ئۇ چارىلىقلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ چىقتى .

— كونا تونۇشلاردىن ئىكەنسىلەر ، — دېدى ئۇماق ھەم ئۆتكەن ئايدا ئابدالغا ماڭغاندا ، مەھەممەتقۇلى مەرگەن بىلەن دەريا بويىدا كۆرۈشۈپ قالغانلىقىنى ، ئۇنىڭ ئۆزلىرىنى سۇدىن ئۆتكۈزۈپ ، خېلى يەرگىچە يول باشلاپ ماڭغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى .

— بۇ قېرىنى كۆنچىدىن تارتىپ يېگىنسۇغىچە بولغان ئون نەچچە يۇرت ـ مەھەللىدە «چولاق مەرگەن» دېسە بىلمەيدىغان ئادەم يوق ، ئەممازە ، ياۋايى . مومىيى بىلەن جاڭگال ، قۇملۇقتىن كەلمەيدۇ . بىرەر دەريا ، كۆل بويىغا كەپە قىلىۋېلىپ بېلىق ، توشقان تۇتۇپ يەپ ئۆتتۈۋېرىدۇ ، يەــل بويى مەھەلــلىلەرگە بېــرىپ قويمايدۇ ، — دېدى ئالىباي ئاقساقال .

— ئۆگىنىپ قاپتىمەن . مەھەللىگە ، ئادەم جىق يەرگە بارسام سىقىلغاندەك ، نەپەسىم قىسىلغاندەك بولۇپ قالدىكەنمەن . ئاسمىنى كەڭ يەردە يايراپ ئۆتتۈشنى ياخشى كۆرىدىكەنمەن .

— ئازادە ، ئەركىن ياشاشنى كىم ياخشى كۆرمەيدۇ ، بىللە ئۆتسەك دەيمىز شۇ .

— بۇ لوپ دالىسىدا مەھەممەت چولاق مەرگەندەك يالغۇز ياشايدىغانلار ئازمۇ . بولدى ، بۇ گەپنى قويۇپ تامىقىمىزنى يەپ ، ئەتە قىلىدىغان ئىشنىڭ گېپىنى قىلايلى ، — دېدى ئالىباي ئاقسا-قال .

بۇلار پاراڭ ۋە باشقا ئىشلار بىلەن بولۇۋاتقاندا ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ تاماقتا تۇتۇش قىلغانىدى . بېلىقلارنى سۇزۇپ ئېلىۋېتىپ شورپىسىغا قاراقوشۇنلۇقچە قىلىنغان ئۇجۇل تالقىنى سېلىپ تەييارلاپ قويدى . بېلىقلار ئون سەككىز كىشىگە كەڭ ـ كۇشادە يەتتى ، يەمسەن ، ياق بولدى . ئۇجۇل ئۇمىچىنى يېرىم قاچىدىنلا ئىچىشتى ، يېرىم قازان ئۇماچ ئېشىپ قالدى . ئۇنى ئۇجۇل قاتمىسى قىلىپ قويۇش ئۇچۇن يەنە ئىككى قوشۇق ئۇجۇل قوشۇپ قاينىتىپ لېگەن ، قاچىلارغا ئۇسۇپ ئېلىپ قويدى .

ئۇلار گەمىگە پاتمايدىغان بولغاچقا ، ئوۋچىلارغا ئوخشاش ئايدالىغا غولۇتمان يېقىپ قويۇپ يېرىم كېچىگىچە پاراڭلىشىپ ئول-

تۇرۇشتى. ئايقۇت، ئايسۇلۇ، تۆمۈر، ئۆردەكلەرنىڭ ئۆيقۇسى كەلمىدى. ئۇلارمۇ چىقىپ غولۇتمان ئەتراپىدا جايىنى تېپىپ چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى.

—... ئوڭ قولۇمنىڭ جەينەكتىن تۆۋەنىنىنىڭ مۇشۇنداق بوپ قېلىشىنىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ. كىشىنىڭ يولۋاس ئۆلتۈرگىنىنى دورايمەن دەپ بۇ پالاكەتچىلىكنى تاپتىم. ئوۋچى بولغان ئادەم بەك سەزگۈر، تۇيغۇن بولۇشى، ئەتراپقا ئىنچىكە كۆز سېلىشى كېرەك ئىكەن. مەن ئۇنداق بولمىغاچقا، مانا هازىر بىلىق تۇتۇش، توشقان ئوۋلاشتىن باشقىغا يارىمايمەن. بۈگۈن بىر كېيىك بالىسىنىمۇ ئوۋلىيالماي ئوماقنىڭ ئۆردىكىگە ئوۋلىتىپ قويدۇم، — دېدى مەھەممەت مەرگەن يېنىدا ئولتۇرغان ئۆردەكنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ.

ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئۆردەككە قارىدى. ئالىباي ئاقسا-قال ئۆردەكتىن:

— كېيىك بالىسىنى سەن قانداق ئوۋلىۋالدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

ئۆردەك پۈتۈن جەرياننى ھېكايە ئېيتقاندەك سۆزلەپ بەردى.

— بۇ ئاجايىپ خاسىيەتلىك ئىش بوپتۇ. چوڭ ياشلىق لوپ-لۇقلار بىلىدىغان «ئائۇئۇلامخان» دەيدىغان بىر داستاندا، مۇشۇنىڭ-غا ئوخشايدىغان بىر كېيىك توغرىسىدا سۆزلىنىدۇ. ئۇ كېيىك نېمە سەۋەبتىندۇر ئادەمدىن كېيىككە ئۆزگىرىپ قالغانىكەن. كې-يىن ئۇ كېيىك بىر ئادەم بالىسىنى بوۋاق چېغىدىن باشلاپ بېقىپ چوڭ قىلىدۇ. بۇ كېيىك بالىسى شۇ كېيىك جەمەتىدىنمۇ تېخى، كىم بىلىدۇ بۇ بىر خىسلەتلىك كېيىكمۇ، ئۇنى سەن قانداق قىلماقچى؟ — ئالىباي ئاقساقال قىزىقىپ ئۆردەكتىن سورىدى.

— باقىمەن.

— گوي - گوي، يارايسەن، باق، كىم بىلىدۇ، كېيىن ئۇنىڭ خاسىيىتىنى كۆرۈپ قالامسەن!

— ۋوي، بۇ كېيىكلىچە مەن تاس قاپتىمەن - دە، كېيىك ئوۋلىدىم دەپ چوڭ بالا - قازالىق ئىش قىلىپ قويغىلى مەن

ئالدىڭلاردا ۋەدە بېرىمەنكى، بۇنىڭدىن كېيىن كېيىك ئەۋلادىنى ئۇۋلىمايمەن، يىقىلغىنىنى كۆرسەم يۆلەپ قويىمەن، ئاچ قالغانغا ئوت تاشلاپ بېرىمەن، ئۇسسىغاننى كۆرسەم سۇ ئەكېلىپ بېرىمەن، — دېدى مەھەممەت مەرگەن.

— گوي - گوي، بوگۈنكى بۇ ئۇچرىشىش بەك ئوبدان بولدى. بۇنىڭ ھەممىسى ئۆردەك ئالتۇنىنىڭ خىسلىتىدىن، — دېدى ئالىباي ئاقساقال.

— گوي، «ئۆردەك ئالتۇن» دەيسەنغۇ، بۇ نېمە دېگىنىڭ؟

— ئۇنى پۈتۈن چارىلىقلار: «قولى گۈل ئالتۇن بالا» دېگەن مەنىدە چوڭ بىلىپ: «ئۆردەك ئالتۇن» دەپ ئاتايمىز.

— گوي - گوي، بەك جايىدا ئاتاش بوپتۇ. راستىنلا ئالتۇندەك بالا ئىكەن، بۇ كېيىن چوقۇم خىسلەتلىك ئادەم بولىدۇ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن.

— گوي - گوي، يېرىم كېچىدىن ئۆتۈپ ئايمۇ پاتتى. بىز تېخىچە ئولتۇرۇۋاتىمىز، ئەتە قىلىدىغان ئىش ئاز ئەمەس، ئۇخلايلى، — دېدى ئالىباي ئاقساقال.

مەھەممەت مەرگەننىڭ مومىيىنى ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ گەمىگە باشلاپ ئەكىرىپ كەتتى. تۇمۇر بىلەن ئۆردەك كېيىكچاقنىڭ قېشىغا كىرىپ ياتتى، قالغانلار غولۇتمان ئەتراپىدا يانپاشلىغىنىچە ئۇيقۇغا كېتىشتى.

9

تاڭ ئەلچىسى، دالا كۈيچىسى تورغايلارنىڭ تەرەپ - تەرەپتە بەسلەشكەندەك چۇچۇلاشلىرى ئالىباي ئاقساقال، ئوماقلارنى تاڭ سەھەردىلا ئويغىتىۋەتتى. ھاۋا مۇشۇ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدەك سۈزۈك، ئوچۇق ئىدى.

كېيىك بالىسىنىڭ قېچىپ بۇ تەرەپكە كېلىشى، مەھەممەت مەرگەننىڭ ئۇنى ئارقىسىدىن قوغلاپ مۇشۇ يەرگىچە قوغلاپ كېلىشىنىڭ ئۆزىلا بىر خىسلەتلىك ئىش بولغانىكەن. ئىشلار ئوماقنىڭ

ئۇيلىغىنىدىنمۇ ياخشى بولماقتا . مەرگەن بوۋاينىڭ مەسلىھەتى بىلەن ، بەش ئادەم ئېرىق چىقىرىدىغان ، ئاقساقال باشچىلىقىدا بەش ئادەم يەرنى دائىرىگە ئېلىپ قىرلايدىغان ، ئوماق ، توختاق ، تۆمۈرلەر تەييار قىلىنغان يەرنى ئۇدۇللۇق ھەيدەيدىغان ، ئايالالار بىلەن ئۆردەك يىلتىزى توپىدىن چىقمىغان قوغاچاق ، سايغان قومۇشلارنى يەنە كۆكلىۋالماسلىق ئۈچۈن توپىدىن چىقىرىپ قويىدىغان بولدى . سۆيۈنۈپ ، بىرلىپ تۇرۇپ قىلىنغان ئىش ھەم كۆڭۈللۈك ، ھەم بەرىكەتلىك بولىدۇ . بىرىنچى كۈنىلا ئۈچ كۈنگە پىلانلانغان ئىشنىڭ يېرىمىدىن كۆپى تۈگىدى . ئىش قىلىۋېتىپ ئېيتىلغان قوشاقلار كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئېچىپ ، روھىنى كۆتۈرۈپ ، غەيرىتىنى ئاشۇرىدۇ ، ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتكىنىنى بىلىندۈرمەيدۇ . بۇ يەردىكى كىشىلەر بىرەر ئىشقا قولىنى ئاپىرىش ھامان ئاغزىدىن قوشاق تۆكۈلىدۇ ، قوشاق ئېيتمىسا ، قوشاق ئاڭلاپ تۇرمىسا ئىچى پۇشۇپ ، زېرىكىپ قالىدۇ . بىرىنچى كۈندىكى ئەمگەك ئاشۇنداق كۆڭۈللۈك ، ئاينىشلىق بولدى .

ئەتىسى ئىش باشلىنىش بىلەنلا ئالىباي ئاقساقال :

— قېنى ، قوشىقىڭلارنى باشلىماسىلەر . تۈنۈگۈن ساپلا ئەرلەرنىڭ قوشىقىنى ئاڭلىدۇق ، بۈگۈن ئاياللارنىڭكىنى ئاڭلارمىز ، — دېدى .

قىر چىقارغۇچىلاردىن بىرى ئايقۇتنىڭ قوشىقىنى ئاڭلىغۇسى كەلگەن چېغى ، ئۇنىڭ تىلىنى تاتىلاپ تۆۋەندىكى قوشاقنى ئېيتتى :

كېلىپ يىراق چارادىن ،
توپا يۆلەپ قىر ئەتتۇق .
مەلەدە بولسا بۇ ئىش ،
بىزگە نەمە ، ياق ، دەيتتۇق .
مېۋە ئالسا ئۆزۈگە ،
كۆمەچىنى بىز يەمتۇق .

قوشاق ئېيتىلىپ بولۇش ھامان قىر ئېتىۋاتقان، ئېرىدا ئېرىق چىقىرىۋاتقانلار قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

ئوماق مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. ئۇ ئايقۇتنىڭ قوشاققا كېلىشتۇرۇپ جاۋاب بېرىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئايقۇت قوشاققا ئېغىز ئاچاي دەپ تۇرغاندا، ئايسۇلۇ چاققان كېلىپ قوشاق ئېيتتى:

چىللاپ كەلگەن مېھماندىن،
ئۆزۈ كەلگەنى ئەلا.
ئىش بىزنى بولغان بىلەن،
دىل بېرىپ قىلدىم دەلا.
خۇدايىم بۇيرۇپ قالار،
نان، كۆمەچنىمۇ يەلا.

بوي بەرمەيدۇ ئېشەكىڭ،
باشقۇرماساڭ نوختىلاپ.
بۇغداي، قوناق تېرىيمىز،
يەرنى قىرلاپ، تاختىلاپ.
سۇ كەتمەسۇن ئاستىڭدىن،
قىرنى ئەتكىن پۇختىلاپ.
………

قىر چىقىرىۋاتقانلارمۇ، ئېرىق چېپىۋاتقانلارمۇ: «قوشاق دېگەن مانا! …» دېيىشىپ، باياقىدىنمۇ بەك قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەڭ تۈزنى كۆتۈرۈۋەتتى. ئوماق قوشنى توختىتىپ، ئىككى تېقىمىغا شاپىلاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. توختاققا:

— توختاق، ئاڭلىدىڭمۇ، ئايسۇلۇڭ قوشاقتا ئاناڭنى بېسىپ چۈشكۈدەك جۇمۇ، — دېدى زوقلىنىپ.

توختاق ئانىسىنىڭ ئورنىدا خوتۇنىنىڭ كېلىشتۈرۈپ، جايىغا كەلتۈرۈپ ئېيتقان قوشىقىدىن مەمنۇن بولۇپ ئايسۇلۇغا قاراپ

بېشىنى لىڭشىتىپ مەپتۇنلۇق بىلەن كۈلۈپ قويىدى .
— قالتىس كەلتۈرۈپ ئېيتتىڭ ، ئۇ ئەمدى بۇنىڭدىن كېيىن سەن بار يەردە قوشاق ئېيتمايدىغان بولدىغۇ دەيمەن ، — دېدى مەھەممەت مەرگەننىڭ مومىيى ئايسۇلۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ۋە يەنە مۇنداق دېدى :
— كۆڭلۈم ئېچىلىپ قالدى ، خۇدايىم ئۆمرۈڭنى بەرسۇن !
ئىش ، قوشاق بىلەن ئۇ كۈننىڭ قانداق ئۆتكىنى بىلىنمەيلا قالدى . كەچكى تاماقتىن كېيىن ، ئالدىنقى كۈندىكىدەك بىر غىلـ- تاڭ يەرگە چوڭ غولۇتمان يېقىپ چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشۈشتى . ئۇ ئۇنى دەيتتى ، بۇ بۇنى دەيتتى . ساپلا ئۇششاق پاراڭلار ئىدى ، ئالىباي ئاقساقال گەپنى بىر نۇقتىغا بۇرىماق بولۇپ :
— مەھەممەت ئاغا ، بىز ئېرىقتا ئېچىق ئالماق بولغان ئېقىنـ- نىڭ باش تەرىپىدىكى كۆلنىڭ «سېيىتكۆل» دەپ ئاتىلىپ قېلىشـ- شىنىڭ سەۋەبىنى سەن تولۇق بىلىدىكەنسەن . شۇنى دەپ بەرسەڭ قانداق ، — دېدى .
ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى :
— ئېيتىپ بەرگىنە ئاغا ، نېمىشقا شۇنداق ئاتىلىپ قالـ- غان ؟ — دېيىشتى .
ئالىباي ئاقساقال بۇ قېتىم مەھەممەت مەرگەن بوۋاينى «مەـ- ھەممەتقۇل» ، «چولاق مەرگەن» دېمەي ، بوۋاينى چوڭ بىلىپ ، ھۆرمەتلەپ «ئاغا» دەپ ئاتىدى .
— ئاقساقال ، — دېدى مەھەممەت بوۋاي ئالىباي ئاقساقالغا قاراپ ، ھەممىسى بوۋايغا قارىدى ، غولۇتماننىڭ كۈچلۈك شولىسىدا ئۇنىڭ كۆزىدە تەرىپلەپ بولمايدىغان بىر خىل چەكسىز خۇشاللىق ، ئېپتىخارلىقتىن تۇغۇلغان چوڭقۇر ھاياجانلىق نۇرى چاقناپ تۇراتـ- تى ، — مەن سەن «ئاغا» دېگۈدەك ئادەم ئەمەسمەن . پەقەت ياشتا سەندىن چوڭلۇقۇملا بار . ئەمما سەن مېنى ھۆرمەتلەپ ، چوڭ بىلىپ «ئاغا» دەۋاتىسەن ، مېنى شۇنداق ئاتىغىنىڭغا رەھمەت .

دېگىنىڭدەك ئۇ كۆلنىڭ «سېيىتكۆل» دەپ ئاتىلىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى بار. ئۇمۇ بىزنىڭ كۆلىمىز ئەمەسمۇ، ئۆتمۈشنى بىلىپ قويغان ياخشى. بوپتۇ، سۆزلەپ بېرەي، — دەپ مەھەممەت مەرگەن ئاغا ھېكايىگە ئېغىز ئاچتى...

ئۇ ھازىر خۇشال ئىدى. ئۇ مۇشۇ يېشىغا «مەھەممەتقۇلى»، «چولاق مەرگەن»، «چولاق سالتاڭ» دېگەندەك نام بىلەن ئۇلاشقان، ھېچكىم ئۇنى «ئاغا» دەپ باقمىغان، ئۆزىنى «ئاغا» دەپ چاقىرغاننى ئۇماق ۋە ئۇنىڭ باللىرى ئاغزىدىن ئۆتكەن ئايدا ئاڭلىغانىدى. مانا بۈگۈن چوڭ بىر يۇرتنىڭ ئاقساقىلى ئۇنى: «ئاغا» دەۋاتىدۇ. لوپلۇقلار يېشى چوڭلارنىڭ ھەممىسىنى قارىقويۇق «ئاغا» دەۋەرمەيدۇ. يېشىمۇ چوڭ بولۇشى، يۇرتتا يۈز - ئابرۇي، ھۆرمىتىمۇ چوڭ بولۇشى كېرەك.

مەھەممەت مەرگەننىڭ ئون بەش ياش چاغلىرى، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى بىرى بىرىنى تارتقاندەك بىر يىل ئىچىدە ئارقا - ئارقىدىن ئۆلۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ تۇغقانلىرى بۇرۇنلا يىراقلارغا كۆچۈپ كەتكەن بولغاچقا، مەھەممەت تىكەنلىكتە تىكەندەك يالغۇز قالدى. ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى قولى قىسقىلاردىن ئىدى. ئۇ تەس كۈنگە قالدى، ئىلاجىنىڭ يوقىدىن تىكەنلىكنىڭ ئاقساقىلى سېيىت تۆگىگە ياللاندى. سېيىت ئاقساقال بوي - بەستى يوغان، تەتۈر ئۇستىخان كالانپاي ئادەم بولۇپ، كۈپتەك باداڭ قورسىقىنى تەستە كۆتۈرۈپ، پۇشۇلداپ تىنىپ، ئالچاڭلاپ ئاران ماڭاتتى. «لوپ - لوپ» مېڭىشى بەئەينى تۆگىنىڭ ئۆزى ئىدى. ئاۋازىمۇ كېلەڭسىز بەستىدەك غاراڭ - غۇرۇڭ ئىدى، يېقىمسىز ئاڭلىناتتى، مىجەزى قوپال، باغرى قاتتىق، باشقىلارغا سايە كۆرسەتمەيدىغان ناكەس ئادەم ئىدى. ئۇنىڭدىن يېتىم - يېسىر، ئاجىزلارنىڭ كۆڭلى سۇ ئىچمەي ئازار يەيتتى. ئۇنى كىشىلەر رەسمىيەت ئۈچۈنلا يۈزىدە «ئاقساقال» دەپ قويغان بىلەن، كەينىدە «سېيىت تۆگە» دەيتتى. مەھەممەت ئەنە شۇ «تۆگە»گە پەسىللىك چاكارلىققا ياللانغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ قۇلىغا ئايلىنىپ قالدى. مەھەم-

مەتتە ھېچقانداق ھوقۇق، ئەركىنلىك يوق ئىدى. ھەتتا ئۆزىنىڭ تېگىشلىك ھەققىنىمۇ تەلەپ قىلالمايتتى، بەرگىنىنى ئالاتتى، ئۇ ئىجازەت قىلمىسا، ئۆزىنىڭ ئۆيىگىمۇ بارالمايتتى. قاچان تاماق يېيىش، قاچان ئىشنى توختىتىش، نېمە كىيىش، نەگە بېرىش، نەدە تۇرۇشقىچە «تۆگە»نىڭ ئىجازىتىنى ئالمىسا بولمايتتى.

ئۇنىڭ جانمۇھەممەت دەيدىغان يەلجۇش[1]، ئالا بوياق[2]، لەقۋا، ساراڭ بىلەن ساقىنىڭ ئارىلىقىدا قالغان بىر ئوغلى بار ئىدى. سېيىت تۆگە ئىككىسىنى پەرقلەندۈرۈپ ئاتىماقچى بولۇپ مەھەممەتنى بىر قېتىم: «مەھەممەتقۇل» دەپ چاقىرىۋىدى، ئۇنى دوراپ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى شۇنداق ئاتايدىغان بولدى:

— مەھەممەتقۇل، ماڭا بىر بېلىقنى كاۋاپ قىلىپ بەرگىنە.

— مەھەممەتقۇل، ئاشخانىنىڭ ئوتۇنى تۈگەپتۇ...

— مەھەممەتقۇل، تېزرەك بىر سوغا سۇ ئەكېلىۋەت.

— مەھەممەتقۇل، جاڭگالدىن ئېتىمنى ئەكېلىپ بەر...

شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ ئىسمى مەھەممەتقۇل بولۇپ قالدى.

كۆلنىڭ ئەسلىي ئىسمى يېكەنكۆل. كۆلنىڭ ھەممە تەرىپى يېكەنلىك بولۇپ، كۆلنىڭ سۇ كىرىش ئاغزى بىلەن سۇ چىقىش ئاغزى، بولۇپمۇ سۇ چىقىش ئاغزى ئىنتايىن بۈك يېكەنلىك ئىدى. كۆلگە كىرگەن بېلىقلارنىڭ ئۇششاقلىرى يېكەننى ئارىلاپ چىقىپ كېتەلىسىمۇ، چوڭلىرى چىقىپ كېتەلمەيتتى. شۇڭا كۆلدە بېلىق كۆپ ئىدى، كۈزلەك، تىكەنلىك ھەتتا يېڭىسۇدىكىلەر قىشلىق گەدەرمە قىلىۋالىدىغان بېلىقلارنى ئاشۇ كۆلدىن تۇتاتتى. 6-ئاي كەلگەندە ئۇجۇل يىغقىلى كەلگەنلەر كۆلگە تولۇپ كېتەتتى. ئۇچ مەھەللىدىكىلەرنىڭ بىر قىشلىق بېلىقى بىلەن بىر يىللىق ئۇجۇلى ئاشۇ كۆلدىن چىقاتتى. كۆلدىكى بايلىقتىن كۆزى قىزىرىپ، نىيىتى يامانلاشقان سېيىت تۆگە كۆلنى ئىگىلىۋالدى. كۆل بويىغا

① يەلجۇش — قارنى يامان، يەپ تويماس
② ئالا بوياق — تۇراقسىز، شاللاق.

ئىككى ئۆيلۈك قورما ئۆي ياسىتىپ، بىرىگە مىجەزى غالجىر ئىنتىدەك ئوغلى جانمۇھەممەتنى، يەنە بىرىگە بىرنەچچە تەلۋە غالچىسىنى ئەكىلىپ قويۇپ، كۆلگە ھېچكىمنى كەلتۈرمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر بۇ كۆلنى «سېيىتكۆل» دەپ ئاتايدىغان بولدى.

سېيىت تۆگىنىڭ ئوپقان نەپسى ئۇنىڭ بىلەنمۇ تويمىدى، نەپسى تېخىمۇ يوغىناپ، نىيەت - پەيلى تېخىمۇ بۇزۇلدى، مۇشۇ قۇڭچاقلىق تۈزگە كۆزى چۈشۈپ بۇ يەرنىمۇ ئىگىلىۋالماقچى بولدى. بىز ھازىر ئۇماققا ئېچىپ بېرىدىغان بۇ تۈزنى چوڭ - چوڭ ئۈچ تاختا ئېتىز قىلىپ ئېچىپ، بۇغداي، قوناق، تېرىق تېرىدى. ئازغىنە تېرىقچىلىقنى باھانە قىلىپ بۇ ئەتراپقا ھېچكىمنى، ھېچكىمنىڭ ماللىرىنى يېقىن كەلتۈرمىدى. كېيىنچە كىشىلەر بۇ يەرنى «سېيىتنىڭ تاختىسى» دەپ ئاتىدى.

— ئاڭلىساق سېيىت تۆگە كۆيۈپ ئۆلۈپتىكەن، راستمۇ؟ — ئالىباي ئاقساقال سورىدى.

— شۇنداق، كۆيۈپ ئۆلدى. ئۆلگەندىمۇ، ئۆلۈكى جاڭگالدا كۆل بولۇپ تۇزۇپ تۈگىدى.

— كۆل بولۇپ تۇزۇپ تۈگىدى دەمسەن، — ئالىباي ئاقساقال ئەجەبلەندى، — مەن ئاتمىشبۇلاقتىن چارىغا كېيىن كەلگەچكە، ئۇ ئىشنى تولۇق ئاڭلىماپتىكەنمەن، قانداق بولغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگىنە، ئاغا.

توختاق بىلەن تۆمۈر ئېرىدىكى قوم دۆڭلىرىدىن يۇلغۇن، قاقشال كۆتەكلىرىنى ئەكىلىپ چوغلىنىپ قالغان ئوت ئۈستىگە تاشلىدى. ئوت قۇرۇق ئوتۇنغا تۇتىشىپ لاۋۇلداپ كۆيۈشكە باشلىدى. ئۇماقتىن تارتىپ ئۆردەككىچە ھەممىسى مەھەممەت ئاغىنىڭ ئاغزىغا تەلمۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنداق باغرى تاشلىقنى ئاڭلاپ باقمىغان ئايسۇلۇ سېيىت تۆگىنىڭ ئۇنداق رەھىمسىزلىكىنى، مەھەممەت ئاغىنىڭ قوللۇقتا ئۆتكەن كۈنلىرىنى ھېچ ئەقلىگە سىغدۇرالمايۋاتاتتى. قالۇچىلار مەھەللىسىدىكى ھەممە ئادەم باراۋەر

ئىدى . سىنىڭ ، مېنىڭ دېيىشمەي ، بارنى تەڭ كۆرۈپ ، يوقنىڭ غېمىنى تەڭ يېيىشىپ ئۆتەتتى . قالاچ قاناقا ئۇلارنى شۇنداق ئۆ-گەتكەنىدى .

— «يېتىمنىڭ كۆزىدىن ياش ئاقسا ، زېمىننىڭ يۈزى تىترەي-دۇ» دەپ لوپلۇقلار بىكار ئېيتمىغان ، — مەھەممەت مەرگەن ئاغا سېيىت تۆگىنىڭ قانداق ئۆلگەنلىكى توغرىسىدىكى گېپىنى باشلى-دى ، — سېيىت تۆگە قاقشاتمىغان ئادەم قالمىدى . ماڭا ئوخشاش يېتىملارنى ئەزدى ، ئانىي تاپتى . كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئازارلى-دى ، زار - زار يىغلىتىپ ، كۆزىدىن قان ئاققۇزدى ، — مەھەممەت مەرگەن ئاغا گېپىدىن توختاپ ئوتنى توخشۇغۇچ[①] بىلەن كوچىلاپ جىم تۇرۇپ قالدى . قارىغاندا قاباھەت ئىچىدە ئۆتكەن ئازابلىق كۈنلىرىنى ئەسلەپ ھازىرقى خۇشال ، سۈزۈك كۆڭلىنى غەش قىلى-غۇسى يوقتەك قىلاتتى . مومىيى بولسا ئېرىگە قاراپ قاراپ قويات-تى . موماي بۇ قارىشىدا : «دېگەندىكىن ‹تۆگە› نىڭ قانداق ئۆلگە-نىنىلا - دە ، باشقىسىنى دېمە» دەۋاتقاندەكمۇ قىلاتتى .

مەھەممەت ئازاب - ئوقۇبەتنى يەتكۈچە تارتتى ، بولالماي دەر-دىنى قوشاق قىلىپ ئېيتىپ ، يۈرىكىدىكى مۇڭىنى تۆكتى :

قوي باقىمەن جاڭگالدا ،
ئۆيگە كەلمەي يىل بويۇ .
ئازابلايدۇ ئاچ قويۇپ ،
ئاقساپ قالسا بىر قويۇ .
مەنى قۇل قىلىپ ئالغان ،
سېيىت بايىنى مال ، پۇلۇ .

ئون بەش يىل بولدۇ ماڭا ،
تۈگۈمەيدىغان قەرزمۇ ؟
ئاڭلانماغان ئوخشايدۇ ،

---

① توخشۇغۇچ — ئوت كوچىلىغۇچ .

چوڭ بەگكە ئايتقان ئەرزمۇ .
مەنى بايغا قۇل قىلغان ،
خۇدايىم پۈتكەن پەرزمۇ ؟ !

يەلجۈش نەپسىڭ ، نىيەتىڭ ،
ئاخىر چىقار باشىڭغا .
كۆزدۈن ئاققان ياشلارىم ،
ئاغۇ[1] بولغاي ئاشىڭغا .
....

سېيىت تۆگىنىڭ ئاقىۋىتى پاجىئەلىك بولدى . ئۇنى مەھەممەتتەكلەرنىڭ «چاقماق ياغىل» دېگەندەك قارغىشلىرى تۇتتى . بىر قىش كۈنى سېيىت تۆگە بىرنەچچە چاپارمەنلىرى بىلەن كېيىك ئوۋلىغىلى چىقتى ، چۈشتىن قايرىلغۇچە ھېچنېمە ئوۋلىيالماي ، بۆلۈنۈپ ئوۋلىماقچى بولۇشتى . سېيىت تۆگە ئۆزى يالغۇز بىر جاڭگاللىققا كىرىپ كەتتى . كەچكە يېقىن قوغلاپ يۈرۈپ ئاران بىر قېرى جەرەننى ئوۋلىدى ، ئەمما ئېتى بىر كۆتەككە پۇتلىشىپ يىقىلىپ ، ئالدى ئىككىلا پۇتى تىزىدىن سۇنۇپ قوپالمىدى . سېيىت تۆگىنىڭ ئۆزىمۇ يارىلاندى . قايتاي دېسە ئات ئۇنداق ، مېڭىپ كېتەي دېسە ئارا يىراق ، كەچ كىردى ، قورسىقى ئاچتى . ئۇ جەرەن گۆشىدىن كاۋاپ قىلىپ يېمەكچى بولۇپ ئوت قالىدى ، قورسىقىنى تويغۇزۇپ ، چاكارلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇردى ، ئولتۇردى . ئۇنىڭ ئالدى ئىسسىسا كەينى توڭلاپ ، ئولتۇرۇۋېرىپ ئۇگدەك باستى ، ئوتنىڭ يېنىغىلا يانپاشلاپ ئۇيقۇغا كەتتى . دەل ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىدىن شامال چىقتى . ئۇ ئۇقمىدى . ئوت ئۇلغايدى ، ئۇنىمۇ ئۇقمىدى . ئوت چاچراندىلىرى ئەتراپتىكى قۇرۇق ئوت - چۆپ ، شاخ - شۇمبىلارنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ ، سېيىت تۆگە ئوتنىڭ ئىچىدە قالدى . ئۇ كۆيۈك ئاچچىقىدا ئويغانغان بولسىمۇ ، نېمە بولغىنىنى بىلەلمىدى ، بىلىشكىمۇ ئۇلگۇرمىدى . چاپار-

---

[1] ئاغۇ — ئوغا ، زەھەر .

مەنلىرى خوجىسىنىڭ ئوت ئىچىدە قالغىنىنى جەزملەشتۈردىيۇ، قۇتقۇزالمىدى. ئۇنى ئوت يۇتۇپ كەتتى. بۇ، خەلقنىڭ، يېتىم - يېسىر، ئاجىزلارنىڭ قارغىش - نەپرەت ئوتى ئىدى.
— گوي - گوي، كۆلنىڭ، بۇ يەرنىڭ ئىشى قانداق بولدى؟
— سېيىت تۆگىنىڭ كۆيۈپ تۈگىشى بىلەن ھەممە ئىش ئۆز ئەسلىگە كەلدى. مەنمۇ قۇللۇقتىن قۇتۇلۇپ ئۆز يولۇمدا ماڭدىم. ئارىدىن بەش يىل ئۆتۈپ — ئوتتۇز ياشتا مۇشۇ موماي بىلەن توي قىلدىم، بۇمۇ سېيىت تۆگىنىڭ چاكىرى ئىدى. مەن ئەركىنلىككە بەك تەشنا بولۇپ كەتكەچكىمۇ، تويدىن كېيىنلا ئاسمىنى كەڭ دالىغا چىقىپ كەتكەنچە، ھازىرغىچە ئۆز بەگ، ئۆز خان بولۇپ ياشاپ كېلىۋاتىمەن، — دەپ، مەھەممەت مەرگەن گېپىنى توختاتتى.
— «ئەل ياغىسى — يۇرت ياغىسى» دېگەن شۇ، جاجىسىنى خۇدا بېرىپتۇ، — ئالدىباي ئاقساقال مەھەممەت مەرگەنگە قاراپ، — ھە، ئاغا، سېيىت تۆگىنىڭ نامىنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن بۇ يەرنى «ئوماقنىڭ تاختىسى» دەپ ئاتىمايلىمۇ.
— تەكلىپ - مەسلىھەت ھەممىگە ياقتى. شۇنداق قىلىپ بۇ قوناقلىقنىڭ نامى: «ئوماقنىڭ تاختىسى» بولدى...
قىر سېلىنىپ بولدى، يەرمۇ ھەيدىلىپ ئۆلگۈردى. ئېرىق مەھەممەت مەرگەن ئاغىنىڭ تەكلىپى بىلەن باشقا جايدىن ئېلىندى. ئېچىق جايىدا ئېلىنغانىكەن، تولۇق ئېچىلىپ بولمايلا سۇ خۇددى ئۆز يولىنى تاپقاندەك لۆمۈلدەپ - تۈرۈلۈپ ئېقىپ كەتتى. مەھەممەت مەرگەن ئاغىنىڭ تەكلىپى بىلەن ئېچىق بېشىغا، تۆۋەنگە ئىككى جايغا مانجا باغلاپ قويۇلۇۋىدى، ئوماق ئائىلىسى بىلەن مەھەممەت مەرگەنلەرگە بىر قىش يەپ تۈگەتكۈسىز گەدەرمىلىك بېلىق تۇتۇلدى.

توققۇزىنچى باب

ئۆز يۇرتۇڭنىڭ ھەممە يېرىنى بىلىپ قوي

ئۆز يۇرتۇڭنىڭ ھەممە يېرىنى كۆرۈپ بولالمىساڭمۇ، ئاڭلاپ قوي، بىلىپ قوي. بولمىسا، باشقىلاردىن سوراپ يۈرسەڭ نومۇس، سورىغانلارغا «بىلمەيمەن» دېيىش تېخىمۇ نومۇس.

— خاتىرەمدىن. ئا.

1

ئوماق، مەھەممەت مەرگەنلەر قىشنى ئۆيدان چىقىرىشتى. ئالىباي ئاقساقاللار قايتىپ كەتكەن كۈنى، ئوماق مەھەممەت مەرگەن بىلەن مۆمىنىيغا مۇشۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىشنى، ئۆزلىرى بىللە تۇرۇشنى مەسلىھەت سېلىشىدى، بۇۋاي ئۆزىنى تىڭشىدىغاندەك بولۇپ تۇرۇپ قالدى.

بۇۋاينىڭ مومىيى ئاينۇران:

— ئادەم ئېيتىپ مۇشۇنداق دېگىلىمۇ ئادەم لازىم. كۆچۈپ كېلەيلى، كاجلىق قىلما قېرى، — دېدى.

— ۋوي، ئەمدى ساڭا نېمە بولدى، — دېدى مەھەممەت مەرگەن مومىيىغا ئەجەبلىنىپ قاراپ.

ئاينۇران مومايمۇ بوۋىيىغا ئۇدۇل قاراپ تۇرۇپ:

— سەن بىلىق تۇتىمەن ، ئۇنى - بۇنى ئۇۋلايمەن دەپ چىقىپ كەتسەڭ ، كۆنۈك دەريا ، كۆلدە كېمە تاياش ، ئات چېپىش بىلەن بىلىنمەي ئۆتىدۇ . مەنچۇ ؟ مەن ئۆي ئالدىدىكى لاشىڭدەك كەچكىچە يالغۇز قالىمەن . بۇرۇنغۇ يالغۇزلۇققا كۆنۈپ قاپتىكەنمەن ، كۆنلىرىم بىلىنمەي ئۆتۈپتىكەن ، قېرىغانسېرى يالغۇزلۇق بىلىنىدىغان ، ئېغىر كېلىدىغان بولدى . ئۇ تەرەپكە قارىسام ئوتلاق ، جاڭگاللىق ، بۇ تەرەپكە قارىسام غىلتاڭ قۇملۇق . ئەتراپقا قارىسام مېنى سۈر باسىدىغان بولۇپ قالدى . بۇلارنى خۇدايىم مەن ئۇچۇنلا يەتكۈزۈپتۇ ، كۆچۈپ كېلەيلى ، — دېدى .

مەھەممەت مەرگەن مومىيىنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى . ئۇ ئايىنۇرانىنىڭ بىر قېتىمدىلا بۇنداق يىك باستۇرۇپ جىق گەپ قىلغىنىنى ئاڭلىمىغانغا ئۇزۇن يىللار بولغانىدى . بىرىنچى قېتىمدا ، ئۇلار توي قىلىدىغاندا مەرگەن يىگىتكە مۇڭ تۆكۈپ ۋە كۆڭلىنى ئىزھارلاپ خېلى جىق گەپ قىلغانىدى ، تويدىن كېيىن كىشىلەردىن ئايرىلىپ يالغۇز ياشاشقا ئۆتكەن چاغدىن باشلاپلا ئايىنۇران ئىچىگە تىنىپ ، ئۇنىنى ئىچىگە سىڭىرىپ ئاز سۆزلۈك بولۇپ قالدى . بۈگۈن ئۇنىڭ تورغايدەك چۇڭۇلداپ كېتىشىدىن دەسلەپ مەھەممەت مەرگەن ئەجەبلەنگەن بولسا ، ئەمدى مومىيىغا ئىچ ئاغرىتىپ قالدى . «بىچارە يالغۇزچىلىق دەردىنى مېنىڭ كۆڭلۈمنى دەپلا ئىچىدىن چىقىرالماي كەپتىكەن . مەن ئەجەب ئۇنىڭ كۆڭلىنى بىلمەپتىمەن» ، ئۇ شۇنداق ئويلاش بىلەن ئىچىدە ئۆزىگىمۇ كايىدى . كۆچۈپ كەلمەك ئوڭاي ، لېكىن بىر نەرسىگە كۆڭلى تارتىشىپ تۇراتتى :

— «قاراساچ ئايىم دۆڭى»نى يالغۇز تاشلاپ قويامدۇق ؟

— سېنىڭ «قارا ساچ ئايىم دۆڭى» گە تارتىشىدىغىنىڭنى بىلەتتىم ، — ئوماق مەھەممەت مەرگەنگە قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ دېدى ، — خاتىرجەم بول ، ھەرگىز تاشلىۋەتمەيمىز ، بىللە بېرىپ يوقلاپ تۇرىمىز .

— ئۇنداق بولسا ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ، — بولىدۇ ،

كۆچۈپ كېلەيلى .

مەھەممەت مەرگەننىڭ جاۋابىدىن ئوماق، ئايقۇتلار بەك خۇش بولدى . ھەممىدىن تۆمۈر بىلەن ئۆردەك خۇشاللىقىدىن : «مەرگەن ئاغامىلار كۆچۈپ كېلىدىغان بولدى» دەپ چاۋاك ئۇرۇپ كېتىشتى . ئاينۇران ئومايىنىڭ خۇشاللىقىنى بىر دېمەڭ ، ئىككى كۈندىن بۇيان خىيالچان بولۇپ مۇڭلىنىپ قالغانىدى ، شۇ تاپتا چىرايى دىلپار گۈلدەك ئېچىلىپ كەتتى .

كېيىكچاق ئۆزدەك بىلەن تۆمۈرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھېلى ئۇنىڭ-غا ، ھېلى بۇنىڭغا ئەركىلەپ سۈركىلىپ تۇراتتى . ئۇ قىشتىن بېرى ئوبدان كۈتۈلۈپ ، ئوماق ئائىلىسىنىڭ بىر ئەزاسىدەك بولۇپ كەتتى . قايسىبىرى «كېيىكچاق» دەپ چاقىرسىلا كىچىك بالىدەك ئويناقلاپ كېلىپ سۈركىلىپ كېتىدۇ . ئۇلارمۇ ئۇنى ئەركىلىتىدۇ ، سىلايدۇ . توختاقىنىڭ بىر يېرىم ياشلىق بالىسى تىلەش يېنىغا كەلسە ، شۇنىڭغىمۇ ئەركىلەپ سۈركىلىدۇ ، گاھىدا تىلەش يىقىلىپ كېتىپ يىغلىسا ، كېيىكچاق ھەيران بولغاندەك چىرايلىق كۆزى بىلەن قاراپلا قالىدۇ ، چوڭلار كۈلۈشۈپ كېتىدۇ .

— ئوماق ، سېنىڭ مۇشۇ ئالتۇن بالىلىرىڭغا بەك زوقۇم كېلىدۇ… ھەي … — مەھەممەت مەرگەن گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئاغ-زىدىن چىقىرالماي ھەسرەتلىك تىنىپ قويىدى . موماي ۋىللىدە قىزىرىپ ئىتتىك يەرگە قارىۋالدى ، مەرگەننىڭ گېپى بىلەن تەڭلا ئۇنىڭ كۆزىدە ياش لىغىرلاپ قالغانىدى . بۇنى ئايقۇت سېزىپ قالدى . ئۇ ئاينۇران ومايىنىڭ كۆڭلىنى ياساپ :

— بالىلىق بولۇش - بولماسلىقمۇ خۇدانىڭ بۇيرۇغىنىدۇ . خالىساڭلار ئۆردەك ، تۆمۈر بىلەن تىلەش ئۈچىنىڭ بىرىنى بالا قىلىۋېلىڭلار ؛ — دېدى .

ئاينۇران موماي ئىتتىك بېشىنى كۆتۈرۈپ ئايقۇتقا ، ئاندىن ئوماققا قارىدى . ومايىنىڭ كۆزى نۇرلىنىپ كەتكەنىدى . ئوماق ئايقۇتنىڭ گېپىدىن تاسادىپىيلىق ھېس قىلىپ لەپپىدە ئايالىغا قارىدى . ئايقۇت ، «ئەنسىرىمە ، سەن ئەندىشە قىلغاندەك بولمايدۇ»

دېگەندەك كۆلۈمسىرەپ قويدى.

— سىلەرنىڭ بۇ بالىلىرىڭلاردا بىر خىسلەت باردەكلا بىلىنىدۇ. كىم بىلىدۇ، سىلەرگە ئارىلىشىپ ئۆتسەك خۇدانىڭ رەھمى كېلىپ ... — مەھەممەت مەرگەن گېپىنى داۋاملاشتۇرۇشتىن ئىخ. جىل بولدى بولغاي، گېپىنى توختىتىۋالدى.

ئاينۇران موماي يەردىن بېشىنى كۆتۈرمەي تۇرۇپ:

— ئالجىغان قېرى، — دېدى.

ئاينۇران موماينىڭ گېپىدىن ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى.

مانا شۇ پاراڭ بولغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا ئۇماقلار قولمۇقول تۇتۇش قىلىپ مەھەممەت مەرگەنلەرنى كۆچۈرۈپ يېنىغا ئە. كېلىۋالدى.

بىر كۈنى ئىككى ئائىلە كىشىلىرى پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى. تۆمۈر بىلەن ئۆردەك ئۆزلىرى تۇتۇۋالغان بىر توشقاننى مەھەممەت مەرگەنگە بېرىۋېتىپ:

— مەھەممەت ئاغا، بۇ توشقاننى بايا تۇتۇۋالدۇق، سىلەر يەڭلار، — دېدى تۆمۈر.

— ئۇماق، — مەھەممەت مەرگەن بىر قولىدا توشقاننى، يەنە بىر قولىدا ئۆردەكنىڭ بېشىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، — سېنىڭ بۇ بالىلىرىڭ مەتەك پولگاندەكلا ئادەم بولىدۇ، — دېدى.

ئۆردەك شۇئانلا سورىدى:

— مەتەك پولگان دېگەن كىم ئۇ؟

— مەن «مەتەك پولگان» دەپ ئاتىلىدىغان ئۇزۇن بىر قوشاق. نى① ئاڭلىغان، لېكىن مەتەك پولگاننىڭ زادى قانداق ئادەم ئىكەن. لىكىنى بىلمەيدىكەنمەن، — دېدى ئۇماقمۇ.

مەھەممەت مەرگەن مەتەك پولگان توغرىسىدىكى ھېكايىگە ئۆ. غىز ئاچاي دەپ تۇرغاندا، توختاق:

— ئاتا، مارال! — دەپ توۋلاپ، قولىنى ئىشارە قىلىپ بىر تەرەپنى كۆرسەتتى.

---

① لوپنۇردا كەڭ تارقالغان «مەتەك پولگان» ناملىق نەزمىي داستان كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

شۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى شۇ تەرەپكە قارىدى. يۈز قەدەمچە ئارىلىقتىكى پەسرەك بىر قاغدانلىق قۇم دۆڭ ئۈستىدە بىر مارال بىر نەرسىنى ئىزدەۋاتقاندەك ئەتراپقا قاراپ - قاراپ تۇراتتى. ئۆردەككە سۇركىلىپ تۇرغان كېيىكچاق بىرەر پۇراقنى ھىدلاپ قالغاندەك بويىنىنى سوزۇپ، بېشىنى ئېگىز قىلىپ، بۇرنىنىڭ كۆمۈرچىكىنى كېرىپ ئۈچ تەرەپكە تېز - تېز قاراشقا باشلىدى. بىر كەمدە كېيىكچاق مارالنى كۆرۈپ قالدى - دە، خۇددى كىچىك بالا ئانىسىغا تەلپۈنگەندەك مارالغا تەلپۈنۈپ قاراپ قالدى، ئاندىن ئۆردەككە، باشقىلارغا بىرمۇبىر قاراپ قويۇپ، يەنە مارالدىن كۆز ئۈزمەي قاراپ قالدى.

— گوي - گوي، كېيىكچاقنىڭ ئانىسىدەك قىلىدۇ، بالىسىنىڭ ھىدىنى ئېلىپ كېلىپ قالغان ئوخشايدۇ، — مەھەممەت مەرگەن كېيىكچاققا قاراپ قويۇپ، — بۇمۇ ئانىسىنىڭ ھىدىنى ئېلىپ قالغاندەك؛ ئانىسىنىڭ قېشىغا باراي دېسە، ئۆردەك نېمە دەپ قالار، دەپ ئىلاجسىزلىقتا تۇرۇپ قېلىۋاتقاندەك قىلىدۇ، — دېدى.

ئۆردەك بوۋاينىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا كېيىكچاقنىڭ بېشىنى، دۈمبىسىنى سىلاپ تۇرۇپ: «ماڭ، ئاناڭ يېنىڭغا بار» دەپ ئۇنىڭ سۆڭگىچىدىن ئىتتىردى. ئۆردەكنىڭ مۇشۇنداق قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، كېيىكچاق ئۆردەككە قاپقارا چىرايلىق كۆزى بىلەن مەمنۇنلۇقنى ئىپادىلەپ بىر قارىدى - دە، ئويناقلاپ يۈگۈرگىنىچە مارال تەرەپكە كەتتى.

قاراڭ، مارال كېيىكچاقنىڭ ئانىسى، كېيىكچاق ئۇنىڭ بالىسىكەن ئەمەسمۇ! كېيىكچاققۇ ئۆزىگە نىجاتلىق بەرگەن، ئانىسىدەك مېھرىبان ئادەملەر ئارىسىدا ئانىسىزلىقى بىلىنمەي كۈنلىرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزدى، بەلكى خاتىرجەملىك ئىچىدە كىچىكلىكتە ئانىسىنى ئېسىدىن چىقىرىپمۇ قويغاندۇ. لېكىن، ئانا كېيىك بالىسىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، بالا ھىجرانىدا يۈرىكى ئۆرتىنىپ پۈتۈن بىر قىشنى ئازابتا ئۆتكۈزگەندۇ. بالا دەردىدە ئۇنىڭ يېگىنى

يېگەن ، ئىچكىنى ئىچكەن بولماي ، كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەي ، ئۇنىسىز يىغلاپ ، ئىچىدە بوزلاپ ، بىر تېرە ، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغىنىنغا قاراڭ ! —

— ئاھ ، بالا رىشتى ! ئاھ ، ئانا ! باغرىنى يېرىپ چىققان بالىسىنى ، يۈرەك پارىسىنى تېپىۋالغىنىدىن ئالەمچە شادلىققا چۆمگەن ئانا كېيىك كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ياشلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ بالىسىنىڭ يۈز - كۆزىنى ، بېشىنى ، دۈمبە ، بېقىنلىرىنى ، پۇت - پاچاقلىرىنى ، بالىسىنىڭ پۈتۈن تەن - بويلىرىنى ، ھەممە يېرىنى پۇرىماقتا ، يالىماقتا ، بالىسىنىڭ تەن - بويلىرىدىن دىمىقىغىغا غەيرىي بىر ھىد كەلگەندەك بولۇپ ، بالىسىغا ، ئەنژاپىقا قارىماقتا . كېيىكچاقمۇ ئانىسىنىڭ تۆت پۇتى ئارىسىغا كىرىۋېلىپ قورسىقىنى ، چاترىقىنى يالىماقتا ، ئۆزىگە ئوغۇز سۈت بەرگەن ، كۆچ ، ماغدۇر بەخش ئېتىپ ئاياغقا تۇرغۇزغان ئەمچەك توپچىلىرىنى يەنە ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالىدىغاندەك تەقەززالىق بىلەن تۇمشۇقىنى ئۇرۇپ تۇرۇپ شورىماقتا . ئاھ ، ئۇرۇقلۇقتىن ئاران ئۆرە تۇرۇۋاتقان ئۇ تەندە ، ئۇ ئەمچەكتە سۈت بولسۇنمۇ ؟ ! كېيىكچاق ئانا سۈتىنىڭ نېمىلىكىنى ئۇنتۇغان بولسىمۇ ، ئانىسىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭدىكى تەبىئىي تەلپۈنۈش ، سېزىم ، تەبىئىي سېغىنىش ئەسلىگە كېلىپ ئۇنى ئەممەكتە ، كۆچەپ شورىماقتا . ئانا كېيىك ۋۇجۇدىدا سۈتتىن ئەسەر قالمىغىنىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، «شورا ، شورىۋال» دېگەندەك ، بالىسىنى يالاپ جىمىدە تۇرۇپ بەرمەكتە . ئاھ ئانا ! ئاھ ، ئانا - بالىلىق رىشتى !

كېيىكچاق نىجاتكارى ئۆردەكنى ، مېھرىبان غەمخورچىلىرىنى يادىغا ئالدى ، «ئېمىش»تىن توختاپ ، ئىتتىك ئۆردەكلەر بار تەرەپكە قارىدى . ئوماقلار ئورنىدىن تۇرۇپ ئانا - بالا كېيىكنىڭ ھەرىكىتىگە قاراپ تۇرۇشاتتى . كېيىكچاق ئانىسىنىڭ ئېغىز - بۇرنىنى بىر يالىۋېتىپ ، ئانىسىغا قانداقتۇر بىر ھەرىكەت - ئىمانى قىلىپ ئۆردەكلەر تەرەپكە تۆت قەدەم مېڭىپ توختاپ كەينىگە قارىدى . ئانىسىنىڭ ئورنىدىن قوزغالمىغىنىنى كۆرگەن كېيىكچاق

بايىقى ئىما ـ ئىشارەتلىك ھەرىكىتىنى تەكرا
ماڭدى. ئانا كېيىك بالىسىنىڭ كەينىدىن ئى
بىر نەرسىدىن خەۋپسىرىگەندەك جايىدا چىپپىد
ئېگىز كۆتۈرۈپ ئەلەڭلەپ قاراپلا قالدى. ئۇنىڭ
سىرەپ قورقۇشمۇ، ھەيران قېلىپ ئەجەبلىنىش
رەتمۇ ئوچۇق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.
— ئۇ مېنى تونۇپ قالغاندەك قىلىدۇ، -
مەرگەن.
ئۇنىڭ گېپىگە تۇرغانلاردىن ھېچكىم ئى
ئۆردەك ئانىسىغا قاراپ قويۇپ بىر دەسسەپ
ئانا ـ بالا كېيىك تەرەپكە ماڭدى. كېيىكچاق ن
قاراپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئۇمۇ ئۆردەككە
يىكچاق ئۆردەككە سۈرۈشۈپ ئەركىلىدى، ئىك
يېقىشىپ تۇرۇپ ئانا كېيىككە تەڭ قارىدى. كې
نى ئانىسىغا تونۇشتۇرماقچىدەك، ئۆردەككە ي
قويۇپ ئانىسى تەرەپكە ماڭدى. ئۆردەكمۇ ئىكك
قىسىدىن ماڭدى. كېيىكچاق ئاجايىپ قىلىقلار
رەپ ـ قىيغىتىپ، قىن ـ قىنىغا سىغمايۋ
ئىپادىلىمەكتە. بالىسىنىڭ شوخ، ئويناق قىلى
نى چۈشەنگەن ئانا كېيىكتە بايىقى خەۋپسىرەش
خۇشاللىق، مەمنۇنلۇق نۇرى چاقنىماقتا. كې
يېنىغا كېلىپ ئۆردەككە قاراپ تۇرۇپ بېشىنى
كەينى ـ كەينىدىن ئۈچنى بوزلاپ قويدى. ئانا
قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ ئۈچ قېتىم پۇرقۇدى،
نى ئىدى. ئۆردەك ئاستا ئانا كېيىكنىڭ ي
كېيىك ئۆردەكتىن بالىسىنىڭ ھىدىنى ئالغان
لىرىنى، بوي ـ بېشىنى پۇرىدى. ئۆردەك ئانا
ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ ئىككىلىسىنىڭ بېشىنى س
كەل، دەپ ئىشارە قىلدى. تۆمۈر ئېتىلغاندا

بالا كېيىك بىلەن ئۆكىسىنىڭ يېنىغا كەلدى. كېيىكچاق بېشىنى
لىڭشىتىپ ئانىسىغا تۆمۈرنى كۆرسىتىپ ئىمالىدى. ئانا كېيىكمۇ
تۆمۈرگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتقاچ، ئالدى پۇتىدا يەرنى تېپچەك-
لەپ قويدى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى تۆمۈرمۇ، ئۆردەكمۇ چۈشەن-
دى. بۇ ھەرىكەتنىڭ: «سەن، بىز مۇشۇ زېمىننىڭ مەخلۇقلىرى»
دېگەن مەنىدە ئىكەنلىكىنى كېيىكچاق بىلەن يېرىم يىلدەك بىللە
ئۆتۈش جەريانىدا بىلىۋالغانىدى. ئانا كېيىكنىڭ ھەرىكىتىنى كۆ-
رۈپ تۇرغان ئايقۇت، ئايسۇلۇ ۋە ئاينۇران موماي ھەم ئۇلارنىڭ
ئارقىسىدىن ئوماق بىلەن توختاقلارمۇ شۇ تەرەپكە ماڭدى. مەھەم-
مەت مەرگەننىڭمۇ ئۇلار بىلەن بىللە مارالنىڭ ئالدىغا بارغۇسى بار
ئىدى، ئەمما بىرىنچى جۇرئەت قىلالماي يالغۇز تۇرۇپ قالدى. ئۇ
بىرىنچى جۇرئەت قىلالمىغاندىن باشقا، مارالنىڭ ئۇنى كۆرۈپ قې-
چىپ كېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدى.
ئانا كېيىك كەلگەنلەرنى بايىقى ھەرىكىتى بىلەن كۈتۈۋالدى.
ئۇلار كەلگىنىچە ئانا كېيىكنى ئارىغا ئېلىپ سىلىدى. ئانا كېيىك
دەسلەپ بۇنچە كۆپ ئادەمدىن خەۋپسىرىدى، تىترىگەندەك قىلدى،
بىردەمدىن كېيىن ئۇلاردىنمۇ بالىسىنىڭ ھىدىنى ئالدى بولغاي،
كۆڭلى جايىغا چۈشۈپ، تىترەكتىن توختىدى. ھەرقايسىسىغا قا-
راپ پۇرقۇپ بالىسى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتتى ھەم بايىقى ھەرىكىتى-
نى يەنە تەكرارلاپ بېشىنى لىڭشىتقاچ، ئالدى پۇتى بىلەن يەرنى
تېپىپ قويدى.
مەھەممەت ئاغا قولتۇقىدا بىر باغلام ئوت، سول قولىدا بىر
قاچا سۇ كۆتۈرۈپ كېلىپ دۆڭنىڭ يامزىلىدا توختاپ قالدى.
ھەممەيلەن ئانا كېيىكنىڭ ئالدىنى ئېچىپ ئىككى يانغا ئۆتۈپ
تۇرۇشتى. ئانا كېيىك مەرگەننى كۆردى - دە، كۆزلىرى غەزەپ-
لىك چەكچىيىپ، بەدەنلىرى تىترەپ كەتتى. بۇ ئانا كېيىكنىڭ
ئۆزىچىغا بولغان ئاداۋىتى، ئۆچلۈكى، نەپرىتىنىڭ ئىپادىلىنىشى
ئىدى.
مارال تۇغۇپ يىگىرمە كۈندىن سەل ئاشقان كۈنلەر ئىدى.

ئۇ بالىسىغا كەڭ دالىنى كۆرسەتكەچ ئوتلاقىلى تۇنجى قېتىم ئوچۇقچىلىققا ئېلىپ چىققانىدى. «تۇرالغۇسى» دىن ئانچە يىراقلىمايلا بۇرنىغا ئادەم ھىدى پۇرىدى، مارال خەۋپسىرەپ ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قارىدى. يەتمىش - سەكسەن قەدەمچە يىراقلىقتا، بوك قاغدانلىق ئوتتۇرىسىدىكى بىر قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە ئوۋ ئىزدەپ ئەتراپقا بۈركۈتتەك قاراۋاتقان بىر ئاتلىق ئادەمنى كۆردى. «ئوۋچى!» ئانا كېيىكنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى دەھشەتلىك، مۇدھىش ۋەھىمە قاپلىدى. ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنى ئەمەس، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقان، خەۋپ - خەتەرنىڭ نېمىلىكىنىمۇ بىلمەيدىغان، پۇت - پاچاق سۆڭەكلىرى تولۇق قاتمىغان بالىسىدىن ئەنسىرىدى. ھېلىمۇ ياخشى ئوۋچى ئۇلارنى كۆرمىگەنىدى. مۇشۇ پۇرسەتتە قېچىۋېلىش كېرەك. ئانا كېيىك ئۆز تىلىدا بالىسىغا: «خەۋپ بار، كەينىمدىن قاچ» دېگەن مەنىدە قاتتىق بىر پۇشقۇرۇپ قويۇپ، «پارت»تىدە ئۆزىنى بوك قاغدانلىق ئىچىگە ئاتتى. سەزگۈر ئوۋچى «شىرىق» قىلغان تەرەپكە قاراپ بىر مارالنىڭ قېچىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆردى - دە، شۇ تەرەپكە ئات سالدى. بىرنەچچە قېتىم ئوۋچى ئالدىدىن قېچىپ قۇتۇلۇپ تەجرىبىلىك بولۇپ قالغان ئانا كېيىك ھېلى ئۇ يەردە، ھېلى بۇ يەردە «شىرىق» قىلىپ شەپە بېرىپ ئوۋچىنى ئۆزىگە قارىتىۋېلىپ خېلى يەرگە ئۇزاپ كېتىۋالدى ۋە ئاخىر ئوۋچىنىڭ كۆزىدىن غايىب بولدى. «قۇۋ» كېيىكنى قاچۇرۇپ قويغىنىدىن ئىچى تىت - تىت بولغان ئوۋچى بىر دۆڭگە چىقىپ قاراپ شالاڭ، پاكار سايغان قومۇشلۇقتا ئاران - ئاران قېچىپ كېتىۋاتقان كېيىك بالىسىنى كۆرۈپ قالدى. «بۈگۈن مەززىلىك پاقلان گۆشى يېگۈدەكمىز» دېدى ئىچىدە، ئوۋچىنىڭ ئاغزى سېرىق سۇغا تولدى، چىرايىدا كۈلكە جىلۋىلەندى. مەززىلىك كېيىك گۆشى كاۋىپىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىچە، كېيىك بالىسىنى نىشانلاپ ئات سالدى...

ئانا كېيىك كۈز ۋە پۈتۈن قىشنى كەڭ دالىنى ئالا قويماي قېزىپ چىقتى، بالىسىنى ئۇچراتمىدى، بىچارە بالىسىنىڭ ئوۋچىغا

يەم بولۇپ كەتكىنىگە گۇمانى قالمىغانىدى . ئۇ بويى بويىغا تەڭ ، ئەمما ئۆزىنىڭ ئىككى ـ ئۈچ ھەسسىسىگە توغرا كېلىدىغان ، ئاتقا مىنىۋالىدىغان ئادەم ئاتلىق بۇ مەخلۇقنىڭ ۋەھشىيلىكى ، رەھىم-سىزلىكىگە شۇ قەدەر نەپرەتلىك بولۇپ كەتكەنىدىكى… شۇ ئۇۋۇچە-مۇ ، ئۇنىڭغا يەم بولۇپ كەتتى دەپ ئويلىغان بالىسىمۇ مانا شۇ تاپتا كۆز ئالدىدا تۇراتتى . تۇيغۇن كېيىكچاق ئىتتىك دۆڭدىن چۈشۈپ مەھەممەت مەرگەننىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭغا سۈركەلدى . ئۇنىڭ قاچىسىدىكى سۈدىن بىر ئوتلام ئىچتى ، ئوتتىن ئاغزىغا بىر تۇتام ئېلىپ يېگەچ بوۋايغا قاراپ ئويناقلاپ قويۇپ ئانىسىنىڭ قېشىغا قايتىپ كەلدى . مەھەممەت مەرگەن كېيىكچاقنىڭ ئارقى-سىدىن بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە دۆڭگە چىقىپ جاۋۇردىكى سۈنى كېيىككە تەڭلىدى .

— ئىچكىنە ئانا كېيىك ، بۇ مەھەممەت ئاغامنىڭ ساڭا تۇتقان ناماقۇللۇق چىيىي ، — دېدى ئۆردەك سەبىي ، ساپ كۆڭلى بىلەن ، خۇددى ئانا كېيىك ئۇنىڭ تىلىنى چۈشىنىدىغاندەك .

ئانا كېيىك بىر دەسسەپ ـ ئىككى دەسسەپ مەھەممەت مەر-گەنگە يېقىنلىشىپ ، جاۋۇرغا تۇمشۇقىنى يېقىن ئەكېلىپ بۇرنىنى بىرنەچچە قېتىم ئىچىگە تارتىپ سۈنى پۇرىدى . سۈدىن ئۇنىڭغا تونۇشتەك ، تونۇشمۇ ئەمەستەك ئارىلاش بىر خىل ھىد دىمىغىغا گۈپپىدە تەگدى . جاۋۇرغا تۇمشۇقىنى يەنە يېقىن ئەكېلىپ سۈنى پۇرىدى ، بۇ قېتىمدا پۇراقنى پەرق قىلدى . ئۇ بالىسىنىڭ ھەم ئۆردەك ، تۆمۈرنىڭكىگە ئوخشاش ھىد ئىدى . ئۇ سۈنى ئىچتى ، ئىچكەنسېرى ئىچكۈسى كەلدى ، ئوتنىمۇ يېدى .

— بىز كېتىپ تۇرايلى . ئانا ـ بالا بىر ـ بىرىگە قېنىشىۋال-سۇن ، ئىككىسى بىللە كەتسىمۇ مەيلى . كەڭ دالا بۇلارنىڭ ئەركىن يايرايدىغان ئەڭ ياخشى ماكانى ، — ئوماق مەھەممەت مەرگەنگە قارىدى ، — قانداق دېدىم ، ئاغا .

ھەممىسى ئۇنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل تېپىپ دۆڭدىن چۈشۈپ تۇرالغۇ تەرەپكە مېڭىشتى . ئۆردەك ئانا ـ بالا كېيىكنى سىلاپ ،

بوش شاپىلاقلاپ قويۇپ ، ئۇلاردىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا كەينىگە قاراپ - قاراپ قويۇپ كۆپچىلىكنىڭ ئارقىسىدىن كەتتى . ئانا - بالا كېيىك بىرھازا ئۇلارغا قاراپ تۇردى ، ئاندىن ئانا كېيىك بېشى بىلەن بالىسىغا بىر خىل ئىمالارنى قىلىپ دۆڭ-دىن چۈشۈپ كەتتى . كېيىكچاق ئۆردەك كەتكەن تەرەپكە — قىشنى ئىسسىق ئۆتكۈزگەن تۇرالغۇغا ، مېھرىبان غەمخورچىلىرى ئۆر-دەك ، تۆمۈرلەرگە چىدىماي ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ كەتتى . ئانىسى «بول ، كەل» دېگەندەك قاتتىق پۇشقۇرۇپ بالىسىنى چاقىردى . كېيىكچاق ئۆردەكلەرگە يەنە بىر قاراپ قويۇپ ، دۆڭدىن ئاستا - ئاستا پەسلەپ چۈشۈپ كەتتى...

2

كېيىكچاق ئانىسىغا ئەگىشىپ كەتكىنىگە بىر ھەپتە بولدى شۇنىڭدىن بۇيان تۆمۈر بىلەن ئۆردەك كۆڭلى سۇنۇق يېتىم بالى-دەك جىمغۇرلىشىپ، شۈكلەپلا كەتتى . بولۇپمۇ ، ئۆردەكنىڭ شوخلۇقى، توختىماي چۇڭۇلداپ سۆزلەشلىرى ، قىن - قىنىغا پاتماي قىيغىتىپ ئويناشلىرى ، كۆزى كۆرگەن ، قۇلىقى ئاڭلىغان يېڭى ، غەلىتە تۇيۇلغانلىكى نەرسىلەرنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە بىلدۈۋېلىشقا قىزىقىپ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سوراپ تۇرۇۋېلىشلىرى خۇددى باشلىمى ئېتىۋېتىلگەن ئېرىق سۈيىدەك شىپپىدە توختاپ ، ئۆزىنى تىڭشاپلا يۈرىدىغان «يەر باقتى» بولۇپ قالدى . ئۆردەكنىڭ بۇ نورمالسىز ھالىتى ئۇماق بىلەن ئايقۇتنى ، بولۇپمۇ ئايقۇتنى قاتتىق ئەندىشىگە سېلىپ قويدى . بالىنىڭ خۇشاللىقى ئانىنىڭ خۇشاللىقى ، بالىنىڭ دەردى ، قايغۇسى ئانىنىڭمۇ دەردى ، قايغۇسى . بۇ — ئانىلىق كۆڭۈل ، ئانىلىق مېھىر ، ئانا گويا بالا ئۈچۈنلا ياشايدۇ ، بالا ئۈچۈن ھەرقانداق دەردى - بالالارغا پىسەنت قىلمايدۇ ، بەرداشلىق بېرەلەيدۇ ، چىدايدۇ ، لېكىن بالىسى چېكىد-ۋاتقان ئانچىكى دەردكە چىدىيالمايدۇ .

ئۆردەكنىڭ جىمغۇر ، «يەر باقتى» بولۇپ قىلىشىنى مەھەم-
مەت مەرگەن مېنىڭ سەۋەبىمدىن دەپ قاراپ ئۇمۇ جىمىپ خىيال-
چان بولۇپ قالدى .

ئۇماق مەھەممەت مەرگەندىن سورىدى :

— ئۆردەكقۇ كېيىكچاقتىن ئايرىلىپ قالغىنىغا چىدىماي
شۇكلەپ قالدى ، ئەمدى ساڭا نېمە بولدى ، ئاغا ؟

مەھەممەت مەرگەن ئېچىگە چوڭ بىر تىنىۋېتىپ :

— ھەممىسى مېنىڭ كاساپىتىمدىن بولدى . ئانا كېيىك مېنى
مۇشۇ ئەتراپتىكى كېيىكلەرنىڭ قانخورى بىلىپ قالدى . ھېچبول-
مىغاندا مېنى : «بىز ئانا - بالىنى بىر - بىرىمىزدىن ئايرىۋەتكەن
قارامتۇر» دەپ قارايدۇ . ئۇ دەسلەپ سىلەردىن قاچمىدى ، بەلكى
سىلەرگە ئەركىلىدى ، سىلەردىن مەمنۇن بولغانىدى . ئەمما ئاراڭ-
لاردا مېنىڭ تۇرغىنىمنى كۆرۈپلا ئەرۋايى ئۇچتى ، جۇدۇنى ئۆرلە-
دى ، پەقەت بالىسىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈنلا ماڭا يېقىنچىلىق قىلىپ
قويدى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ماڭا بولغان ئۆچمەنلىكى ، ئاداۋىتى
ئۆچمەيدۇ . مېنىڭ تۇپەيلىمدىن بەلكى سىلەردىنمۇ گۇمانلىنىپ
قالغاندۇ . بالىسى سىلەرنى كۆرگۈسى كېلىپ ، سېغىنىپ بۇ تەرەپ-
كە كەلمەك بولسىمۇ ، ئانا كېيىك : «ئەخمەق ، ئۇ ئوۋچىدەك
ئادەملەردىن سەن - بىزگە ياخشىلىق كەلمەيدۇ . بەلكى بىزنى
گۆشخور نەپسىگە كاۋاپ قىلىشىنىڭلا كويىدا بولىدۇ» دەپ بالىسى-
نىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇرغاندۇ ، — دېدى .

ئۇماق كېيىك بالىسىنىڭ كەلمىگەنلىكىنى مەھەممەت مەرگەن
ئۆزىدىن كۆرۈپ ۋىجدانى ئازاب چېكىۋاتقىنىنى چۈشەندى . مەرگەن-
نىڭ دېگەنلىرىنىڭ توغرا تەرىپى بولسىمۇ ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساپ
روھى ئازابىنى يېنىكلەتمەكچى بولدى .

— ئۇنداق ئۆزۈڭگە ئېلىپ كەتمە ، ئاغا ، ئۇ دېگەن ھايۋان ،
ھامان ھايۋانلىقىنى قىلىدۇ . ئۇنىڭ ياشايدىغان جايى كەڭ ئورمان ،
جاڭگال ، بىزمۇ ئۇنى كەتسە مەيلى دېدۇقۇ . مېنىڭ كۆڭلۇم تۇيۇپ
تۇرىدۇ ، كېيىكچاق ئانىسى بىلەن كېلىپ قالىدىغاندەكلا...

ئوماقنىڭ گېپىنى مەھەممەت مەرگەن ئۈزۈپ قويدى :
— كۆڭلۈمنى ياسىما ، ئۆردەك بىلەن كېيىكچاق بىر - بىرىگە بەك ئۆگىنىپ ئېجىل بولۇپ كېتىشكەندى . مەن مارالغا ئۆزۈمنى كۆرسەتمەي تۇرسام بوپتىكەن . ئېجىلىدىن ئايرىلغان ئۆردەكنىڭ جىمىپ كەتكىنىنى كۆرسەملا ، ئېچىمنى ھەرە چاققاندەك بولۇپ كېتىمەن .
تۇساتتىن مەھەممەت مەرگەن گېپىدىن توختاپ :
— ئوماق ، قارا ! كۆزۈمگە ئىشەنمەيۋاتىمەن ، — دەپ ھېلىقى قۇم دۆۋىسى تەرەپنى كۆرسەتتى . ئوماق قاراپلا :
— تۆمۈر ، ئۆردەك ، قاراڭلار ، كېيىكىڭلار كەلدى ! — دەپ تولۇلىدى .
گەپلەردىن ھەممىسى چىقىشتى . تۆمۈر بىلەن ئۆردەك ئانا - بالا كېيىكنى كۆردى - دە ، ئۇلارغا قاراپ ئۇچتى . ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ، ئاينۇرانلارنىڭ چىرايلىرى جۇلالىنىپ ، ئېچىلغان باھار چېچەكلىرىدەك كۈلۈپ كەتتى . توختاق قوش كالىلىرىنى ئەكەلگەلى جاڭگالغا كەتكەندى ، شۇڭا بۇ خۇشاللىقتا جور بولالماي قالدى .
كېيىكچاق ئۆردەكلەرنىڭ ئالدىغا كېلىشكە نەچچە - نەچچە ئۇمىدلىنىپ باقتىيۇ ، ئانىسى بۇ تەرەپكە قاراپ ئورنىدا تۇرىۋەرگەچكە ، ئانىسىنى تاشلاپ كېتىپ قالغۇسى كەلمىدى . ئۇ مۇشۇ بىر ھەپتە ئانىسى بىلەن بىللە بولۇپ ، زارىققان ئانا مېھرىنىڭ ئىللىقلىقىنى ، بۇ رىشتىنىڭ نازۇك ، ئەمما ئۈزۈلمەسلىكىنى تولۇق بىلگەندى ، شۇڭا بىر دەقىقە بولسىمۇ ئانىسىدىن بىرى بولغۇسى كەلمىدى .
تۆمۈر بىلەن ئۆردەك بارغىنىچە بىرى كېيىكچاقنىڭ بويىنىدىن قۇچاقلىسا ، بىرى بېشىنى ، دۈمبە - سۆڭگەكلىرىنى سىلىدى . ئانا كېيىك بولسا بۇ ئىككى ئادەم بالىسىغا ئىشەنمەسلىك ، گۇمانى نەزەردە سەگەكلىك بىلەن كۆز ئۈزمەي تىكىلىپ تۇراتتى . كېيىكچاق تۆمۈر بىلەن ئۆردەككە سۈركىلەتتى ، قوللىرىنى ، پۇتلىرىنى پۇرايتتى ، يالايتتى ، بىر ھەپتىدىن بۇيان ئۇنىڭمۇ ئىنجاتچىسى ،

غەمخورچىلىرىنى كۆرگۈسى كەلگەنىدى، سېغىنغانىدى.
ئادەملەردىن قورقۇپ يۈرىكى سۇ بولۇپ كەتكەن ئانا كېيىك ئىككى بالىغا تىكىلىپ تۇرغاندەك قىلغان بىلەن دەم ـ دەم بېشىنى كۆتۈرۈپ، بوينىنى سوزۇپ ئەتراپقا قاراپ قوياتتى. ئانا كېيىك بىر نەرسىدىن چۆچۈگەندەك، ئەندىككەندەك، بىر تەرەپكە بوينىنى سوزۇپ ئالاقزادىلىك بىلەن تىكىلىپ قاراپ كېتىپ قاتتىق بىرنى پۇرقۇپ، كېيىكچاقنىڭ بېقىنىغا تۇمشۇقى بىلەن نوقۇپ قويۇپ ئىككى تاقلاپلا دۆڭنىڭ ئۇ تەرىپىگە چۈشۈپ كەتتى. كېيىكچاق ئانىسىنىڭ بوزلاپ تۇرۇپ پۇرقۇغىنىدىن ئۆزلىرىگە خەۋپ كېلە-ۋاتقىنىنى بىلدى ـ دە، تۆمۈر بىلەن ئۆردەككە خوشلىشىش مەنە-سىدە بېشىنى ئىرغىتىپ پۇرقۇپ قويۇپ، ئانىسىنىڭ ئارقىسىدىن دۆڭدىن چۈشۈپ بۇك، ئېگىز ئوتلاق ئىچىگە كىرىپ كېتىپ كۆز-دىن غايىب بولدى.
ئوماق مارالنىڭ ئالاقزادىلىككە چۈشكىنىدىن ئەجەبلىنىپ، ھېلىقى قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ:
— مەھەممەت ئاغا، يۇقىرى تەرەپتىن بىر ياققا قاراپ بەش ئاتلىق ئادەم كېلىۋاتىدۇ، — دېدى.
مەھەممەت مەرگەن:
— نېمە ئادەملەردۇ بۇ، ئەجەب بىر چاغدا... كېيىك مۈشۈلار-دىن قورقۇپ قاچقان ئوخشىمامدۇ، — دېدى غودۇراپ.
— كېيىكچاق ئاران بىر كەلگەندە قاچۇرۇۋەتتا بۇ نېمە-لەر، — ئۆردەك نارازىلىقىنى ئېيتتى.
كېلىۋاتقانلار كىملەر، نېمە ئىش بىلەن كېلىۋاتىدۇ، ھېچكىم بۇ تەرىپىنى ئويلاشماي ھەممىسى ئانا ـ بالا كېيىكنىڭ قېچىپ كەتكىنىنى ئاشۇ كېلىۋاتقانلاردىن كۆرۈپ ئۆزئارا غودۇرىشىپ تۇ-راتتى، ئاتلىقلار ئۇلارنىڭ ئالدىغىلا كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشتى.
كەلگەنلەردىن چوڭ ياشلىق بىرى مەھەممەت مەرگەنگە قاراپ:
— ۋوي، مەمەتقۇلى مەرگەن، سەن بۇ يەردە تۇرىسەنغۇ، — دېدى، ئاندىن ئوماققا قاراپ ئۇنىڭدىن سورىدى:

— سەن تۇراق يولۋاسنىڭ ئوغلى ئوماققۇ دەيمەن .
مەھەممەت مەرگەن ئۆزىگە گەپ قىلغان ئادەمدىن سورىدى :
— ھە ، تۇردۇش خاپان ، بۇياققا كېلىپ قاپسىلەرغۇ . ئۇۋغا چىقتىمىكىن دېسەم ، قولۇڭلاردا قامچىدىن بۆلەك يا ئوقيا ، يا نەيزە ياكى مىلتىق يوق .
تۇردۇش مەھەممەت مەرگەندىن ئون نەچچە ياش كىچىك ، ئەمما بويلۇق ، يوغان باش ئادەم ، «خاپان» ئۇنىڭغا بالا چېغىدىلا سىڭىپ قالغان لەقەم ئىدى .
— شۇنداق ، ئۇۋغا چىقمىدۇق ، بىر ئىشنى ئوماق بىلەن مەسلىھەتلەشكىلى كەلدۇق . ئېيتقىنا ، مەرگەن ، ئۆزۈڭ بۇ يەردە نېمىش قىلىسەن ؟
تۇردۇش مەھەممەت ئاغىنىسىنىڭ گېپىگە جاۋاب قايتۇرۇپ بولۇپ سوئالىنى يەنە تەكرارلاپ سورىدى .
— مەن ھازىر ئوماقلار بىلەن بىللە تۇرۇۋاتىمەن .. ئۇلار كۆزدە مېنى كۆچۈرۈپ يېنىغا ئەكېلىۋالدى .
— يېڭىلىق ، يېڭىلىق ، ئايىنۇرانىنىڭ چېچىكى ئېچىلىپ كەتكەندۇ .
— ئۇنى بىر دېمە ، ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلى ئېچىلىپ ، ئاغزى يۇمۇلماسلا بولدى ، گەپ شۇنىڭ ، — مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشقا جاۋاب بېرىپ بولۇپ ئەمدى ئۇنىڭدىن سورىدى ، — ئېيتە تۇر-دۇش ، ئوماق بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان نېمە ئىش ئىدى ؟
— مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بولسا ، يۇرۇڭلار ، قاتماچۇققا بېرىپ تاماق يېگەچ پاراڭلىشايلى ، — دېدى ئوماق ، كەلگەنلەرنى تەكلىپ قىلىپ .
تۇردۇش بىللە كەلگەن ھەمراھلىرىغا قارىۋېتىپ :
— قاتماچۇققىمۇ بارمايلى ، تاماقنى كېيىن بىللە يەۋالارمىز . مۇنداق ئىش : بىز بەش ئائىلە مەسلىھەتلىشىپ «سېپىتنىڭ تاختى-سى»دا ئوماق بىلەن بىرگە تېرىقچىلىق قىلساق ، دېگەن يەرگە كەلدۇق . مۇشۇنى ئوماق بىلەن مەسلىھەتلەشمەك بولۇپ

كېلىشۈندۇق.

مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشتىن سورىدى:

— ئوماقنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىنى قانداق بىلدىڭ؟

— قىشتا چارىغا بارغانىدىم، شۇ يەردە ئاڭلىدىم.

— بىلىپ قويۇڭلار، بۇ يەر ئەمدى سىپىتىنىڭ تاختىسى ئەمەس، ئوماقنىڭ تاختىسى، — دېدى مەھەممەت مەرگەن.

— «ئوماقنىڭ تاختىسى!» ياخشى گەپ، ياخشى گەپ، بۇ نام قالتىس جايىدا قويۇلۇپتۇ، — تۇردۇش ھەمراھلىرىغا قاراپ تەكرارلىدى، — «ئوماقنىڭ تاختىسى»، بەك ياخشى بوپتۇ. بۇ يەر ئەمدى ئىگىسىنى تېپىپتۇ...

— ئۇنداق دېمەڭلار، ھەرگىز ئۇنداق دېمەڭلار، — ئوماق ئىتتىك تۇردۇشنىڭ گېپىنى ئارىلىدى، — بۇ يەر مېنىڭ يېرىم ئەمەس، ھەممە لوپلۇقنىڭ يېرى. كىم كېلىپ تېرىقچىلىق قىلسا بولىۋېرىدۇ. مەن بىلەن مەسلىھەتلىشىش كەتمەيدۇ، مەنمۇ چارىدىن كېلىپ تېرىقچىلىق قىلماق بولۇۋاتىمەنغۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى تۇردۇش، — لېكىن سېنىڭ تېرىقچىلىقتا ئېپىڭ بار ئىكەن. بۇلتۇر چارىدىكى تۇنجى قېتىملىق تېرىقچىلىقنى ناھايىتى ياخشى قىپسەن، ئالىباي ئاقساقال ھەم باشقىلاردىن ئاڭلىدۇق. بىزگە تېرىقچىلىقنىڭ يولىنى ئۆگىتىپ قويارمىكىن دەيمىز.

— مېنىڭ تېرىقچىلىقتا بىلىدىغانلىرىم چارىدىكىلەرنىڭكى بىلەن ئوخشاش، بەزى ئىشلارنى كورلىدىكىلەردىن ئۆگەندۇق. كېلىڭلار، تېرىقچىلىقنى ھە ـ ھۇ دېيىشىپ بىللە قىلايلى. تېرىقچىلىق قىلىدىغانلار قانچە كۆپ بولسا، شۇنچە ياخشى بولىدىكەن.

تۇردۇش ئوماققا ئەجەبسىنىپ قارىدى.

— تېرىقچىلىق قىلىدىغانلار قانچە كۆپ بولسا، قانداقسىگە شۇنچە ياخشى بولىدىكەن؟ — تۇردۇش ئوماقتىن سورىدى.

— مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە بېلىق تۇتۇپ، ئوۋچىلىق قىلىپ تارقاق ياشىغاندىن، مەھەللە بولۇشۇپ

تېرىقچىلىق قىلىپ ئۆتسەك ياخشى ئەمەسمۇ دېمەكچىمەن.

— گېپىڭىزغۇ توغرا، ئاللىباي ئاقساقالمۇ يەر تېرىيدىغانلار كۆپ بولسا ياخشىكەن دەيدۇ، — تۇردۇش گېپىنى توختىتىپ سەل تۇرۇۋالدى، — لېكىن يەر تېرىيمىز دەپ بىلىق يېمەيمىزمۇ، گۆش يېمەيمىزمۇ؟

— بېلىق، گۆش يېمەيمىزمۇ دەۋاتامسەن، خاپان باش، — مەھەممەت مەرگەن گەپ ئارىلىدى، — تېرىقچىلىق دېگەننى بىر يىلنىڭ ھەممە ۋاقتىدا قىلىدىغان نەرسە ئەمەس. قىشتا ئوخشاشلا ئوۋچىلىق قىلىمىز، ياز، كۈزدىكى بوش ۋاقىتلاردا بېلىقىمىزنى تۇتۇۋېرىمىز.

— شۇنداق، — دېدى ئوماق، — مەھەممەت ئاغا ئېيتقاندەك كۈندىلا بېلىق تۇتۇپ، ئوۋ ئوۋلاپ يۈرمەيمىزغۇ. كىم بىكار، بىز بىكار. بىر كۈن بېلىق تۇتساق، ئون - يىگىرمە كۈن لاغايلاپلا يۈرىمىز. شۇنىڭ ئورنىغا تېرىقچىلىق قىلساق بولمامدۇ. ئاڭلىسام سىلەر تەرەپتە تېرىقچىلىق قىلسا بولغۇدەك يەر يوق ئىكەن، ساپا قۇملۇق ئوخشايدۇ. بۇ يەرگە قاراڭلار، بۇ يەرنىڭ توپىسى ياخشى ئىكەن، سۈيىمۇ يېقىن، قولايلىق. قۇملۇقتىن بۇ يەرگە كېلىپ تېرىقچىلىق قىلىشنى خالايدىغانلار بولسا كېلىۋەرسۇن، يەر دېگەن جىق.

— ئاللىباي ئاقساقالنىڭ سېنى ئالتۇندەك ئادەم دەپ ماختىغىنى بىكار ئەمەسكەن. سەن بىز ئويلىمىغاننى ئويلايدىكەنسەن. بىزدەكلەر ئۆز ئۆيىمىزنىڭلا غېمىدە يۈرىدىكەنمىز. سەن بىزدەك سايغان قومۇشتەك تارقاق ياشاپ كەلگەنلەرنى بىر توپ بولۇپ ئۆتسە دەيدىكەنسەن ئەمەسمۇ. راستىنلا ئالتۇندەك ئادەمكەنسەن. بولدى، گېپىمىز گەپ، قايتىپ بېرىپ بىز بىلەن كېلىشنى خالايدىغانلار بولسا ئېلىپ يېنىڭغا كېلىمىز، — دېدى تۇردۇش ۋە ھەمراھلىرىغا قاراپ، — قانداق، گېپىمىز گەپ ھە، — دېدى.

ھەمراھلىرى ئۇنىڭ گېپىگە باش لىڭشىتىپ ئاۋاز قوشۇپ: «گېپىمىز گەپ!» دېيىشىپ كۈلۈپ كېتىشتى. ئوماق گەپ قىلا-

ماقچىدى، مەھەممەت مەرگەن ئىغىز ئىچىپ:

— ھەي تۇردۇش، سەن يالغۇز ئوماقنىلا ئالتۇن ئادەم دەپ قالما، ئۇنىڭ ئۆيىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئالتۇندەك ئېسىل ئادەم-لەر. ئاۋۇ كىچىك بالىسى، — ئۆردەكنى كۆرسىتىپ دېدى، — ئۆردەك قىلغان ئىشلارنى سەن - بىز قىلالمايمىز، گەپكە سالىدى-غان بولساڭ، ئاغزىغا قاراپلا قالىسەن...

— بولدى، بولدى، مەھەممەت ئاغا، بىزنى ئۇنداق ئۇچۇرۇ-ۋەتمە، — ئوماق مەھەممەت مەرگەننىڭ ئاغزىدىن گەپنى تارتىۋې-لىپ تۇردۇش ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىغا قاراپ، — گېپىمىز گەپ بولسا، تېرىقچىلىق قىلىش، سۇغا مانجانى باغلاپ قويۇپ خالىغان ۋاقىتتا بېرىپ بېلىق سۇزۇۋالغاندەك ئىش ئەمەس. قارالى① قاتتىق ئىش. تېرىقچىلىقتا ئازلا كۈن قالدى. ئەمما تەييارلىۋالىدىغان نەرسىلەر جىق، مۇھىمى ئۇرۇقلۇق بوغداي، قانچە تېز كەلسەڭلار شۇنچە ياخشى، — دېدى.

مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشقا قاراپ گەپنى كېسىپ كەسكىن قىلدى:

— ئوماق گەپنى توگەتتى. ئوتاققا بارمىغاندىكىن بۇ يەردە تۇرىۋەرمەي قايتىپ كېتىپ تېز كېلىدىغانىنىڭ تەييارلىقىنى قىلىڭلار.

ئۇ شۇ تاپتا، بۇلار كەتسە ئانا - بالا كېيىك قوم دۆڭگى ئارقىسىدىن پەيدا بولۇپ قالارمىكىن، دېگەن ئۈمىدتە ئىدى. ئۇ تۇردۇش ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى تازىمۇ بىر ۋاقىتتا كېلىپ قېلىپ، ئانا - بالا كېيىكنىڭ كېتىپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولغان-لار، دەپ قارايتتى.

تۇردۇش ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئوماق، مەھەممەت مەرگەنلەر بىلەن قول ئېلىشىپ خوشلىشىپ ئاتلىرىغا مىنىشتى - دە، كەل-گەن تەرىپىگە ئات سېلىشى ھامان، مەھەممەت مەرگەن قوم دۆۋى-سى ئۈستىگە چىقىپ، ئانا - بالا كېيىكنى يىراقتا كەتمەي تۇرامدى-

---

① قارالى — قەرەلى، ۋاقتى.

كىن ، دەپ ئويلاپ ئەتراپقا قاراشقا باشلىدى . ئۇ تۆۋەن تەرەپكە خېلى قارىغاندىن كېيىن ، ئۈنلۈك قىلىپ :

— ئوماق ، قارىغىنا ، ھېلىلا بەش ئادەمنى بۇياققا يولغا سالساق ، ئۇياقتىن بىز تەرەپكە قاراپ بىرنەچچە ئاتلىق ئادەم كېلىۋاتىدۇ ، — دېدى .

«بۇلار نېمىگە كېلىۋاتقان ، نېمە ئادەملەردۇ ؟» ئوماق ئىچىدە شۇنداق دېگەچ قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ مەھەممەت مەرگەن كۆرسەتكەن تەرەپكە قارىدى . كۆز نۇرى ئاران يەتكۈدەك يەردە ، قېلىن يۇلغۇن ، قاغدان① ۋە ئېگىز چاتقاللار ئارىسىدا ، تارىم دەرياسىنى ياقىلاپ بەش - ئالتىدەك ئاتلىق ئادەم مۇشۇ تەرەپكە كېلىۋاتاتتى . ئوماق ئوڭ قول ئالىقىنىنى كۆزىگە سايىۋەن قىلىپ تۇرۇپ ھەرقانچە قاراپمۇ كېلىۋاتقانلارنىڭ نېمە ئادەملىكىنى ، ھەتتا ئەر - ئاياللىقىنىمۇ ئىلغا قىلالمىدى .

— بىز تەرەپكە كېلىۋاتقانلارمۇ ياكى باشقا ياققا بارىدىغانلارمۇ ، بىلگىلى بولمايدىكەن . گەمىمىزگە بېرىپ تامىقىمىزنى يەيلى . تەلىيىمىز بولسا تامىقىمىزغا ئېغىز تېگىدۇ ، — دېدى ئوماق .

ئىككىسى كېلىۋاتقانلارغا يەنە بىر قاراپ قويۇپ دۆڭدىن چۈشۈپ گەمە تەرەپكە ماڭدى . مەھەممەت مەرگەننىڭ خىيالى يەنىلا ئانا - بالا كېيىكتە ئىدى . «مۇشۇ قېتىمدا ئانا كېيىككە ناماقۇللۇق كۆڭلۈمنى ئوبدانراق بىلدۈرۈۋالارمەن دېسەم ، ئۇلار نەدىنمۇ كەلدى ئىشنى بۇزۇپ . قوڭدىن ئىتتىرگەندەك ئۇ خاپانلارنى ئاران يولغا سالساق ، ‹پاتى ياتار ، زورا قوپار› دېگەندەك ، بۇ كېلىۋاتقانلار كىملەردۇ ئەمدى» دەيتتى ئىچىدە بوۋاي .

3

تاماق تەييار بولغۇچە ئوماق ، مەھەممەت مەرگەنلەر تېرىقچىلىق تەييارلىقىغا دائىر ئۇنى - بۇنى قىلىشقاچ پاراڭ قىلىشىپ

① قاغدان — قومساڭغۇ شورلۇق يەردە ئادەم بويى ئېگىزلىكتە ئۆسىدىغان قومۇش .

ئۇلتۇردى . ئۆردەكنىڭ پىكىر ـ خىيالى كېيىكچاقتا ئىدى .
— كېيىكچاق يەنە كېلەرمۇ ؟ ئاران بىر كەلگەندە...
ئۇماق بالىسىنىڭ كۆڭلىنىڭ قانچىلىك يېرىملىقىنى بىلەتتى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ قويۇش بەك زۆرۈر ئىدى ، لېكىن يالغان گەپ قىلسا بولمايتتى . ئۆردەكمۇ يالغان ، ياسالما گەپلەرنى ياقتۇرمايتتى . ئۇماق بالىسىغا كۆڭلىدىكى گەپنى قىلدى :
— كېيىكچېقىڭ چوقۇم يەنە كېلىدۇ . ئۇنى سېنىڭلا ئەمەس ، ھەممىمىزنىڭ كۆرگۈسى كەلگەن ، سېغىنغاندۇق . ئۇمۇ بىزنى ، بولۇپمۇ سېنى سېغىنىپ كۆرگىلى كەلگەنىكەن . ھېلىقىلار كېلىپ قېلىپ ، قورقۇپ كېتىپ قالدى . كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما ، كېيىكچاق چوقۇم ئانىسىنى باشلاپ كېلىدۇ .
— ئىشنى بۇزۇپ نەدىنمۇ كەلدى ... — دېدى مەھەممەت مەرگەن غودۇراپ . ئۇ يەنىلا تۇردۇشلارنىڭ كەلگىنىدىن خاپا ئىدى .
— ئۇلاردا گۇناھ يوق ، بۇ ئىشنى ئۇلار نېمە بىلىدۇ . ئانا ـ بالا كېيىك بىلەن ئۇلارنىڭ كېلىشى بىر ۋاقىتتا بولۇپ قالدى شۇ . كېلىشى ياخشى نىيەتلىك ئىكەنغۇ ، ئۇلاردىن كۆرسەك بولمايدۇ ، — دېدى ئۇماق .
ئۇلار كېيىكچاقنى چۆرىدەپ خېلى پاراڭلاشتى . قىلىدىغان گەپ قالمىغاندەك ئارىغا بىردەملىك جىمجىتلىق چۈشۈۋىدى ، تۆمۈر :
— مەھەممەت ئاغا ، مەتەك پولگان توغرىسىدىكى ھېكايىنى ئېيتىپ بەرگىنە ، — دېدى .
— ئۇنتۇپ قالماپسەن ھە ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ، — بوپتۇ ، ئېيتىپ بېرەي... لېكىن بۇ ھېكايە ـ داستاننىڭ ئېيتىلىشىغا بۇ كۈنلەردە پۇرسەت چىقمىسا كېرەك .
مەھەممەت مەرگەن ھېكايىنى باشلاشقا تەمشىلىۋىدى ، قوم دۆۋىلىرىنىڭ نېرىسىدىن ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلىنىپ قالدى . ئۇ-ماقلار شامالغا داۋالدا بولسۇن دەپ گەملىرىنى تۇتاش قوم دۆۋىلىرد-

ىنىڭ باغرىغا ياسىغانىدى . قۇم دۆۋىلىرىنىڭ يامزىلى قاغدان قوش-مۇشلۇق ، ئۈستى يۇككىدە يۇلغۇنلۇق ئىدى . قوشاق مانا شۇ قۇم دۆۋىلىرىنىڭ نېرىقى يامزىلىدىن ئاڭلاندى .

بىلىۋالدىم كۆرۈپلا ،
دالدا قىلغان دۆڭگۈڭنۇ .
قۇرۇۋاپسەن ئاڭلاسام ،
يەر ساتما قىپ ئۆيۈڭنۇ .
كەلدىم مانا كۆرگەلى ،
سىلەرنى ھەم گۇلۇمنۇ .

— ئولامخان ! — ئايقۇت شۇنداق دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ قۇم دۆۋىسى تەرەپكە يۈگۈرگەندەك ماڭدى .

— ئانام ! — ئايسۇلۇ قىلىۋاتقان ئىشىنى تاشلاپلا بىر يېرىم ياشلىق بالىسى تىلەشنى قولتۇقىغا قىسقىنىچە ئايقۇتنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈردى .

كەلگەن ئاۋاز ھەقىقەتەن ئولامخاننىڭ ئاۋازى ئىدى . ئوماق مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئاينۇران مومايغا قاراپ :

— ئۇلار ، — ئوماق كەلگەنلەرنىڭ كىملەر ، قانچە ئادەملىكى-نى بىلمىسىمۇ ، ئولامخاننىڭ يالغۇز كەلمەيدىغانلىقى ئېنىق ئىدى ، — بىزنى يوقلاپ كېپتۇ ، — دەپ تۆمۈر بىلەن ئۆردەكنى ئەگەشتۇرۇپ ماڭماقچى بولغاندا ، ئالتە كالىنى ئالدىغا سېلىپ توختاق كەلدى . ئوماق ئۇنىڭغا :

— توختاق ، قېيناناڭلار كېپتۇ ، — دەپ قويۇپلا تۆمۈر بىلەن ئۆردەكنى كەينىگە سېلىپ كېتىۋەردى .

توختاق ئانىسى بىلەن خوتۇنىنىڭ پايپاسلاپ قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئەجەبلىنىپ قالغانىدى . ئاتىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئاتتىن ئېتىلغاندەك چۈشۈپ ئاتىسىنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈردى . كېتىۋېتىپ : «مەھەممەت ئاغا ، كالىلار كېتىپ

قالمىسۇن» دەپ قويدى.
شۇ تاپتا مەھەممەت ئاغىنىنىڭ، مومىيى ئاينۇراننىڭ كۆڭلى بۆلەكچە بولۇپ قالدى. ئۇلارنى مۇشۇ چاغقىچە بىرەر كىم ئالاھىدە يوقلاپ كېلىپ باقمىدى. ئۇلارنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى يوق، يىراق - شىرەم تۇغقانلىرىنىڭ بارلىقىنى بىلسىمۇ، لېكىن ئۇلار-نىڭ لوپ دالىسىنىڭ قەيېرىدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ. ئۇلارمۇ بۇلارنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغاندۇ. بۇ بوۋاي - موماي ئەللىك نەچچە يىلدىن بۇيان، يازدا دەرياغا يېقىن يەرگە ياسىۋالغان ساتمىدا، قىشتا بۇك توغراقلىق ئىچىدىكى ساتمىدا ياپيالغۇز ياشاپ كەلدى. بوۋاينىڭ ئىشى بېلىق تۇتۇش؛ ئوۋ ئوۋلاش. مومىينىڭ ئىشى بولسا ئەتراپتىن ياۋا كەندىر يىغىپ كېلىپ سوقۇپ تالا چىقىرىش، ئۇنى ئېشىپ يىپ قىلىپ مانجاغا باغلىغىلى خالتا تور توقۇش، قوي يۇڭى بىلەن كەندىر تالاسىنى ئارىلاشتۇرۇپ يىپ ئېشىپ رەخت، پالاس توقۇش، كىيىم تىكىش، تاماق ئېتىش، بۇلارنىڭ بىردىنبىر بايلىقى، بىر ئات بىلەن ئالتە قوي، بىر كېمە، ئۇلار قوينى گۆشىنى دەپ ئەمەس، يۇڭىنى دەپ باققان. بۇ ئىككىسىنى ناگان - ناگاندا كېلىپ قالىدىغان ئوۋچىلار ياكى ئاندا - مۇندا ئۆتۈپ قالىدىغان كۆچمەنلەر كۆرۈپ قالمىسا، ئادەتتە يىللاپ - يىللاپ ھېچكىم كۆرمەيدۇ، بۇلارمۇ ھېچكىمنى كۆرمەي-دۇ. ھېچكىمنىڭ نەزىرىدە بۇلار يوق، شۇنداقلا بۇلارنىڭ خىيالى-دىمۇ ھېچكىم يوق. بۇلار بىلىدىغان دۇنيا مۇشۇ دەريا، مۇشۇ بىر كەڭ دالا، قۇملۇق، ئەتراپتىكى بىرنەچچە كۆل. بۇلاردا ياشاشنىڭ نە ئېغىر غېمى، نە ئارزۇ - ئىستىكى؛ يەيدىغىنى دەريا، كۆل بىلەن كەڭ دالىدا؛ دەريا، كۆلدىن تۇتۇپ - سۇزۇپ يەيدۇ، دالىدىن ئېلىۋەسۇن ۋە توشقانلارنى ئوۋلاپ يەيدۇ، كىيىدىغىنى قوينىڭ دۇمبىسى بىلەن يەنە شۇ دالىدا... شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ يالغۇزچىلىق ئىچىدە ئۆتكەن ئەللىك نەچچە يىللىق غېرىبلىق ھاياتى كۆز ئالدىغا كەلگەندەك بولدى، ئاندىن ئوماقلار بىلەن بىللە ئۆتكەن تۆت ئايلىق كۆڭۈللۈك ھاياتى نامايان بولدى. ئوماقلارنى قۇدىسى-

نىنىڭ شۇنچە يىراقتىن يوقلاپ كەلگەنلىكىنىڭ، بۇلارنىڭ شۇ قەدەر خۇشال بولۇشۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېتىشلىرىنىڭ تېگىدگە، قەدىر - قىممىتىگە يەتكەندەك بولدى...

توختاق قۇم دۆۋىسىنىڭ يامزىلىغا كەلگەندە، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىپ بولغانىدى.

— ئاتامۇ، ئۇجۇلخان ئېجەممۇ ھەم ھەكىم بىلەن زۇمرەتمۇ كېپتۇ، — ئايسۇلۇ شۇنداق دەپ بولۇپ، — ئاتا! ئانا! — دەپ توۋلىغانچە ئۆزىنى ئاتقاندەك قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەتتى، كەينىدىنلا ئايقۇتمۇ ماڭدى. ئاڭغىچە قالغانلار، توختاقمۇ ئۇلگۈرۈپ قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقتى.

مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئۇنىڭ مومىيىمۇ كالىلارنى جايلاشتۇرۇپ قويۇپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قۇم دۆۋىسىگە چىقتى. بۇنچىلىك ئېگىزلىك ئۇلارغا ھېچقانچە ئەمەس ئىدى. ئايقۇت، ئايسۇلۇلار يېقىن بارغۇچە تايۇق، ئۇلامخانلار ئاتلىرىدىن چۈشۈپ پىيادە مېڭىشتى. ئايقۇت يىراقتىنلا قۇچاق ئېچىپ يۈگۈردى. ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخانمۇ: «ئايقۇت!» دەپ توۋلاپ، ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى تاشلاپلا يۈگۈردى. گويا ئېقىن ئېقىنغا، ياغ ياغقا قوشۇلدى. ئۇلار ئۇ مەڭزىنى بۇ مەڭزىگە، بۇ مەڭزىنى ئۇ مەڭزىگە يېقىشىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ كېتىشتى. ئوماق، تۇمۇر، ئۆردەكلەرمۇ دۆڭدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەتتى. قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئۇنىڭ مومىيى ئىككىسىلا قالدى. ئوماقلار بىلەن تايۇقلارنىڭ قىزغىن كۆرۈشۈشلىرىنى كۆرۈپ، بوۋاي موماغا چاقچاق قىلدى:

— ھەي ئاينۇران، سەن ئۆمرۈڭدە مەندىن باشقا بىرەر تۇغقىنىڭنى ئاشۇنداق قۇچاقلاپ باققانمۇ؟

— ۋاي قوۋۇرغام، — موماي ئېرىدىن ئېشىپ چۈشۈپ، ئۇنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپلا قويدى، — ئېيتقىنا قېرى، سەن ئۆمرۈڭدە ئېتىڭنىڭ بوينىدىن باشقا بىرەر كىمنى قۇچاقلاپ باققانمۇ، ياۋايى قېرى.

— ئەجەب تىلىڭ چىقىپ قالدا سېنىڭ، — بوۋاي كۈلدى،
مومايمۇ كۈلۈپ كەتتى.

توختاق قېيناتىسى تايۇقنىڭ ئېتىنى، ئايسۇلۇ ئانىسىنىڭ ئېتىنى يېتىلىدى. ئۇلار قىزغىن پاراڭلار بىلەن ئوتاق ئالدىغا كېلىشتى. ئوماق تايۇقلارغا مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئاينۇرانىنى تونۇشتۇردى:

— مەھەممەت مەرگەن ئاغام مېنىڭ بۇ يەردىكى يۆلەنچۈكۈم، يۇرچۇم[1].

— بولدى، بولدى، ئوماق، ئۇنداق دەپ مېنى خىجىل قىلما. ئاران ئۆزىنىڭلا جېنى بىلەن يۇرگەن مەندەك ياۋايى ئادەم قانداقسىگە باشقىلارغا يۆلەنچۈك بولالىسۇن. مېنىڭ يۆلەنچۈكۈم، يۇرچۇم دەل ئۆزۈڭ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ئىچ - قارنىدىكىنى دەپ ئوماقلارغا رەھمىتىنى بىلدۇرگەندەك قىلىپ.

ئۇلار گەپ بىلەن بولۇۋاتقاندا، ئۇلامخان كىچىك نەۋرىسى تىلەشنى، توختاق بىلەن ئايسۇلۇ چوڭ ئوغلى ئابلاقنى ئەركىلىتىپ ئولتۇرۇشتى.

— يۇرتچاپقاندىكىلەرنىڭ سىلەرنى بەك كۆرگۈسى كەلدى، — تايۇق پاراڭنىڭ يۇرۇشىنى يىغدى، — كۆپلىرى بىز بىلەن كەلمەك بولغانىدى، تۇلەك بوۋا، نۆۋەت بىلەن بېرىڭلار، دەپ توسۇپ قويدى.

— بىزنىڭ بۇ يەردىلىكىمىزنى قانداق بىلدىڭلار؟ — ئوماق تايۇقتىن سورىدى.

— ئالىباي ئاقساقال كۆزدە ئاقساقاللار كېڭەشكە بارغاندا، ئۇنىڭدىن سىلەرنىڭ مۇشۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگىنىڭلارنى ئاڭلىغاندۇق، كېيىن باشقىلاردىن بۇ يەرگە: «ئوماقنىڭ تاختىسى» دەپ نام قويۇلغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. قالتىس نام بوپتۇ.

— بولىلا، ئالتۇنلار قانىقانىڭ چىرىغىنى ياندۇرۇپ ئۆتۈۋاتامدۇ؟

[1] يۇرچى — يول يۇرگۈچى، كارۋان بېشى، يول باشلىغۇچى.

— ئۇلارنىڭ بەك كەلگۈسى بار ئىدى ، ئۇلارنىمۇ تۆلەك بوۋا توختىتىپ قويدى .

بۇلار مۇشۇنداق گەپ بىلەن بولۇۋاتقاندا ، ئاياللارمۇ گەمە ئالدىدا قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشكەندى . ئاينۇران موماي بىر نەرسىنى ئېسىگە ئېلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ :

— ھەي قىرى ، گەپ تىڭشاپ ئولتۇرغۇچە ، مانجاغا بېلىق چۈشكەن بولسا ئېلىپ كەلسەڭ بولمامدۇ ، — دېدى .

— گوي - گوي ، قىرىغان ئېسىم ، — مەھەممەت مەرگەن ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ دېدى ، — گەپ تىڭشايمەن دەپ ئۇنتۇپلا كېتىپتىمەن . توختاق ، يۈر ، ئىككىمىز مانجانى كۆرۈپ كېلەيلى .

مەھەممەت مەرگەن كۆلگە باغلاپ قويغان مانجاغا بېلىق چۈشكەن بولسا ئېلىپ كەلگىلى توختاق بىلەن ئاتلىق يۈرۈپ كەتتى .

— ئۇماق ، — تايۇق رەسمىي گەپكە كۆچتى ، — بىز ئىككى ئىش بىلەن كەلدۇق ، بىرى سىلەرنى سېغىندۇق ، كۆرگۈمىز كەلدى ، سىلەرنى يوقلىغاچ يېڭى يەرگە كۆنەلىدىمۇ بىلىپ باقايلى دېدۇق ؛ يەنە بىر مۇھىم ئىش ، كۈنچىققانبەگ ، تۆلەك بوۋىلار نەچچە - نەچچە مەسلىھەتلىشىپ ئاخىر بىزمۇ تېرىقچىلىق قىلايلى ، دېگەن قارارغا كەلدۇق . ئۇ يەردىكىلەرنىڭ ھېچقايسىمىز تېرىقچىلىق قىلىپ باقمىغان ، شۇڭا بۇ ئىشتا سەندىن ياردەم سوراپ كەلدۇق ، — تايۇق سەل تۇرۇپ قالدى . ئوزايىدىن بىر گەپنى دەيمۇ - دېمەيمۇ دېگەن خىيالدا قالغاندەك قىلاتتى ، يەنىلا دېيىشنى توغرا تاپتى چېغى ، — ئۇماق ، ھەممىمىز سىلەرنىڭ يېڭى يۇرتچاپقانغا قايتىپ بېرىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز ، — دېدى .

بۇ پۈتۈن يېڭى ئابدال ، يۇرتچاپقانلىقلارنىڭ ئۈمىدى ئىدى . شۇڭا بۇنىڭغا ئويلاپ ، ئەستايىدىل جاۋاب بەرمىسە بولمايتتى . ئۇماق يېڭى يۇرتچاپقاندىن بىرەرسىدىن كۆڭلى رەنجىپ قېلىپ چىقىپ كەتكەن ئەمەس ، پەقەت ئابدالنىڭ ئەتراپى تېرىقچىلىققا باب كەلمەيدىغانلىقى ئۈچۈنلا ئۆز ئارزۇسى بويىچە چىققان .

— تايۇق ، — ئۇماق گەپكە ئېغىز ئېچىش بىلەن تەڭلا چىرا-

يىدا يېقىملىق ۋە ئىللىق تەبەسسۇم جىلۋىلەندى ، — قالاچ قاناقا ماڭا دېگەننى ساڭمۇ دېگەن بولغىيدى . مۇشۇ تەكلىماكان ، ئانا دەريا — تارىم بويىدىكى مۇشۇ كەڭ زېمىن بىزنىڭ ئۆز يۇرتىمىز . پەقەت بەزى يەردە تۇغۇلغانلىقىمىز ، بەزى يەرگە ئەجىر ـ تەرىمىز كۆپرەك سىڭگەنلىكى ئۈچۈنلا ، باشقا جايغا قارىغاندا ئۇ جايغا مېھرىمىز چۈشۈپ قېلىپ بەكرەك ياخشى كۆرۈپ قالىمىز . چارا مېنىڭ كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن ئانا يۇرتۇم ، شۇنداقلا يېڭى ئابدالنىڭ قۇرۇلۇشىدا بىر كىشىلىك ئەجىر ـ تەرىم سىڭگەنلىكى ئۈچۈن ئۇمۇ مېنىڭ ئىككىنچى ئانا يۇرتۇم . بۇ يەر ئەمدى مېنىڭ ئۈچىنچى يۇرتۇم بولۇپ قالىدىغان ئوخشايدۇ .

— بۇ يەردە يالغۇز بىر ـ ئىككى ئائىلە قانداق قىلارسىلەر ؟

— تېخى ئالدىنقىلاردىلا كۇزلەكنىڭ نېرىسىدىكى قۇملۇق ئاردىلىرىدا ياشايدىغان بەش ئۆيلۈك كۆچۈپ كېلىپ بىز بىلەن بىللە تېرىقچىلىق قىلىشنى مەسلىھەتلىشىپ كېتىشتى . بۇ يەر كېيىن چوقۇم قويۇق ، چوڭ بىر مەھەللە بولۇپ قالىدۇ .

ئوماقىنىڭ بۇ يەردىن كەتمەيدىغانلىقىنى تايۇق جەزملەپ بولدى . بۇ ھەقتە يەنە گەپ قىلىشنىڭ ئورنى قالمىغانىدى . شۇڭا يەنە بىر مۇھىم ئىشتىن گەپ ئاچتى :

— ئۇنداقتا بىزنىڭ تېرىقچىلىق ئىشىمىزغا ياردەم بېرىش ئىشىنى قانداق قىلىسەن ؟

— بىز بۇ يەردە تۇنجى قېتىم تېرىقچىلىق قىلىدىغان بولغاچقا ، مەن كەتسەم بولمايدۇ . مېنىڭ ئورنۇمدا توختاق بىلەن ئايسۇلۇ بارسا قانداق ، ئىككىلىسى تېرىقچىلىقنىڭ ھەممە ئېپىنى ئېلىپ بولدى .

بۇ گەپتىن تايۇقمۇ ، ئۇلامخانمۇ قەۋەت خوش بولدى ، ئايسۇلۇ ئۇلارنىڭ قىزى ، توختاق كۈيئوغلى ئەمەسمۇ . بۇلار گەپنى شۇنداق قىلىشىپ تۇرغاندا ، مەھەممەت مەرگەن بىلەن توختاق يېرىم تاغاردىن بېلىقنى غانجۇغلاپ قايتىپ كېلىشتى .

— «ياخشى نىيەتلىك ئادەمنىڭ ئالدى ئوچۇق» دېگەن مۇشۇ .

مەن ئۆمرۈمدە بىر مانجاغا بۇنچىلىك جىق بېلىق چۈشكىنىنى كۆرمىگەنىدىم. سىلەرنىڭ قەدىمىڭلار يارىشىپتۇ. مانا لىق بىر تاغار بېلىق، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ۋە ئۇمۇ، توختاقمۇ ئاتتىن چۈشكەچ بېلىق قاچىلاپ غانجۇغىلىغان تاغارنى سىيرىپ يەرگە تاشلىدى.

ئۇلار چوڭ - چوڭ بېلىقتىن بىر ئادەمگە بىردىن توغرىلاپ تاللىدى. بۇ بېلىقلارنى ئاياللار شۇئان تازىلاپ پۈتۈن پېتى قورۇق سۇغا سېلىپ پىشۇرۇشقا كىرىشتى. ئەرلەر قالغان بېلىقنىڭ ئىچ - قارنىنى تازىلىدى، پوستلىقىنى ئاۋايلاپ ئېلىپ بىر تەڭنىگە سالدى. تازىلانغان بېلىقلارنى كېرىپ قورۇق تۇز سېپىپ ئوت - چۆپسىز تاقىر بىر قۇملۇق ئۈستىگە گەدەرمە قىلىپ يېيىۋەتتى.

— بېلىق پوستلىقىنى قويۇشقا قايسىڭلار ئۇستا؟ — ئوماق ئاياللاردىن سورىدى.

ئاياللار «قايسىمىز ئۇستا» دېگەندەك بىر - بىرىگە قاراشتى.

— ئۇنى قويۇشقىغۇ ئاينۇران خېلى ئۇستا بولىدىغان. لېكىن ئابدال، قاراقوشۇن تەرەپلەردە قانداق قويىدىغانلىقىنى بىلمەيمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە موما قېرىپ قالدى، — دېدى مەھەممەت مەرگەن.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى تايۇق، — ئاينۇران موماي بىلەن ئۇجۇلخان كۈزلەك، تىكەنلىك بىلەن ئابدال، قاراقوشۇن پەدىسىنى ئارىلاشتۇرۇپ قويسا قانداق؟

ھەممىسى تايۇقنىڭ تەكلىپىنى توغرا تاپتى.

ئۇلار بىردىن بېلىق يەپ، بېلىق شورپىسىغا چېلىپ ئەتكەن ئۇجۇل ئۇمىچى ئىچىشتى. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن تايۇق:

— ئوماق، يۈز كۆرۈشتۇق، ئوبدان تونۇشۇپ قالدۇق... بىز ئەسلىدە ئىككى - ئۈچ كۈن تۇرۇپ قايتارمىز، دەپ ئويلىغانىدۇق. كېلىۋېتىپ كىشىلەردىن بىلىشىمىزچە، بۇغداي تېرىقچىلىقى كېچىككەندە ئون بەش - يىگىرمە كۈن ئىچىدە تۈگەپ بولۇشى كېرەك

ئىكەن . بىزنىڭ ھېچقانداق تەييارلىقىمىز يوق . ئىشنى بۇ يەردىن قايتقاندىن كېيىن باشلىماقچىدۇق . ئالدىراپ قالغۇدەكمىز . شۇڭا ئەتە سەھەردە يولغا چىقىپ كەتسەكمىكىن دەيمەن ، — دېدى .

ئوماق بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ :

— باشقا ئىش بولسا بەش - ئون كۈن تۇرۇڭلار دەيتتىم ، ئەمما تېرىقچىلىق قارالى قاتتىق ئىشكەن . بۇ ئىشقا تۇنجى قېتىم تۇتۇش قىلىۋاتقىنىڭلار ئۈچۈن تەييارلىقنى ۋاقتىدا ، پۇختا قىلمىساڭلار بولمىغۇدەك . بوپتۇ ، كۆزگىچە يا سىلەر كېلەرسىلەر ، ياكى بىز بارارمىز . يەنە بىر گەپ ، ئۆتكەندە بىز لوپ كۆلى كۆلشەھىرىگە بارغاندا تۆمۈرنى ئالغاچ بارغانىدۇق ، ئۇ خېلى جىق جايلارنى كۆرۈۋالدى . ئۆردەك مۇشۇ ئەتراپتىكى بىرنەچچە جايدىن باشقا ھېچ يەرنى بىلمەيدۇ . قالاچ قاناقانىڭ تەلىمى بويىچە ئېيتقاندا ، ھەممە ئادەم ئۆز يۇرتىنى بۆلۈك - پۇچقىقىغىچە بىلىپ قويۇشى كېرەك . ئۆردەك ئون ئىككى ياشقا كىرەي دەپ قالدى . ئون ئىككى ياش — بىز قۇملۇق ئادەملىرىگە كىچىكلىك قىلمايدۇ . ئۇمۇ ئاكىسى بىلەن بىللە بارسۇن . سەپەر جەريانىدا ئانا زېمىنىنىڭ جايلىرىنى كۆرسۇن ، بەزى جايلارنىڭ نامىنى بولسىمۇ ئاڭلاپ بىلىپ قالسۇن ، دەيمەن . بۇ يەردىكى ئىشلارغا تۆمۈر بىلەن ئىككىمىز يېتىشىمىز ، — دېدى .

— بۇ ئوبدان گەپ بولدى . قۇملۇق باللىرى كىچىكىدىنلا جايلار بىلەن تونۇشۇپ ، كۆزىنى پىشۇرۇپ ماڭمىسا بولمايدۇ ، — دېدى تايۇق .

ئۆردەك بىر تەرەپتىن خۇش بولدى ، لېكىن يەنە ئاتا - ئانىسىغا تارتىشقاندەك بولدى . كېيىكچاق ئېسىگە كېلىپ ، كۆڭلى باشقىچە يېرىم بولدى .

— ئەتە سەھەر يولغا چىقىمىز ، — دېدى تايۇق ، — شۇڭا بالدۇر يېتىپ ئۇخلايلى .

بايىلا دىدارلاشقانلىق خۇشاللىقى ، ئەتىگەنلىككىلا ئايرىلىدىغانلىق يېرىمچىلىقىدا كىمنىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلسۇن . ئەرلەر بۇ

ياندا ، ئاياللار ئۇ ياندا ، باللار يەنە بىر ياندا مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇ-
شاتتى . ئايرىلىش ئالدىدا بىر - بىرىنىڭ چىرايلىرىغا قېنىشىۋال-
سۇن دېگەندەك ، تولۇن ئاي سۈزۈك كۆمۈش شولىسىنى ئايىماي
تۆكۈپ كەڭ دالىنى ئاپئاق يورۇتۇۋەتكەندى . ئۆردەك ئاياللارنىڭ
قىزغىن هال - مۇڭىنى ئۈزۈپ :

— مەهەممەت ئاغا ، ئۇيقۇم كەلمەيۋاتىدۇ . هېلىقى مەتەك
پولگان هەققىدىكى هېكايىنى ئېيتىپ بەرگىنە ، ئاڭلىۋالاي ، —
دېدى .

مەهەممەت مەرگەن ئۆردەك كۈتمىگەن بىر تەلەپنى قويۇپ
قالدى :

— ئۇنى قاچان بولمىسۇن ئاڭلىۋالىسەن . ئاينۇران موماي
بىلەن مەن ئەللىك نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆزىمىز بىلىدىغان قوشاقلا-
رنى غىڭشىپ قويغاندىن بۆلەك باشقىلار ئېيتقان قوشاقنى ئاڭلاپ
باقمىدۇق . بۇ جەهەتتە كۆڭلىمىز بەك يېرىم ، ئۆمرىمىز قۇپقۇرۇق
ئۆتكەندەكلا . توختاقىنىڭ ئېيتىشىچە ئۇماق ، ئايقۇت ، ئۇلامخان ،
ئۇجۇلخان هەم ئايسۇلۇلار ئالامەت قوشاقچىلاركەن . هېچبولمى-
سا ، كېتىدىغان چېغىدا بولسىمۇ ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان
قوشاق ئېيتىپ بەرسە .

مەهەممەت مەرگەن گېپىنى تۈگىتىپ بولۇشىغا ئاينۇران مو-
ماي ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئۆتۈنۈش
قىلدى :

— شۇنداق قىلىڭلار ، ئىككى ئېغىزدىن بولسىمۇ قوشاق ئېي-
تىپ بەرسەڭلار .

بۇ ئىككى قىزنىڭ ئەللىك نەچچە يىلنى قوشاقسىز قانداق
ئۆتكۈزگەنلىكىنى ئۇماق ، تايۇقلار تەسەۋۋۇر قىلالمىدى . بۇلارنىڭ
شۇنچە كۆپ يىلنى قۇرغاق ئۆتكۈزگىنىگە ئىچى ئاغرىدى . بۇلارنىڭ
تەلىپىنى يېرىشقا بولمايتتى . ئالدى بىلەن ئۇجۇلخان بەش كۇپلېت
قوشاق ئېيتتى ، ئارقىدىن ئۇلامخان باشقا بىر سۇتۇقتا[1] ئورۇغ -

① سۇتۇق — كۈي - ئاهاڭ ؛ قىسىم ، بۆلەك ؛ تۈر .

تۇغقان ، دوست ـ يېقىنلىق ، مېھىر ـ مۇھەببەت مەزمۇن قىلىنى-
غان ئالتە كۇپلېت قوشاق ئېيتتى . ئۇلامخان قوشاقنىڭ ئىككىنچى
كۇپلېتىنى باشلىشى بىلەنلا ئاينۇران مومايىنىڭ كۆزىدىن ياش قۇيۇ-
لۇشقا باشلىغانىدى ، تاكى ئۇلامخان قوشاقتىن توختاپ خېلىغىچە
مومايىنىڭ كۆزىدىن ياش تۆكۈلۈپ تۇردى ...

ئايقۇت يېنىدا ئولتۇرغان ئاينۇران مومايغا تەسەللى ئورنىدا
پەس ئاۋازدا :

— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما موما ، بىز بۇنىڭدىن كېيىن ساڭا
كۇندە قوشاق ئېيتىپ بېرىمىز ، سەن بىزگە ئېيتىپ بېرىسەن .
بۇ قاغدان ، قۇڭاچاقلىقتا قوشاق ئېيتمىساق كۇنىمىز
قانداق ...— ئايقۇتنىڭ گېپى ئۈزۈلۈپ قالدى . ھېچكىم ئويلىمى-
غان ، ھېچكىم كۇتمىگەن بىر ئىش بولدى : زىل ، جاراڭلىق ئاۋازدا
ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلاندى :

كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما ،
تۆكمە موما ياشىڭنى .
بىز ھەممەمىز بالاڭغۇ ،
غەملىك قىلما باشىڭنى .
......

قوشاق ئېيتقان تۆمۈر ئىدى . قوشاق تۈگىگۈچە تاقەت قىلال-
مىغان ئاينۇران موماي بېرىپلا تۆمۈرنى باغرىغا باستى : «ئالتۇن
بالام» دېسە ، «ئالتۇن بالام» دەپ بېشىنى سىلاپ پېشانىسىگە ،
مەڭزىگە سۆيۈپ كەتتى .

بۇ تۆمۈرنىڭ تۇنجى قېتىم ئۆزى توقۇپ ، ئۆزى ئېيتقان
قوشىقى بولۇپ ، ئۇنىڭ بالىلىق بىلەن خوشلىشىپ ، ياشلىق ـ
قىرانلىق قەسىرىنىڭ ئالتۇن بوسۇغىسىغا قەدەم قويۇۋاتقانلىقىنىڭ
بېشارىتى ئىدى ...

ئەتىگىنى ئاينۇران موماي بىلەن ئۇجۇلخان بىرلىكتە قورۇل-

غان ئۆجۈل تالقىنىغا جىگدە تېرىپى ، ئۆردەك ، غاز تۇخۇملىرىنىڭ پىشۇرۇپ قورۇتۇپ قويۇلغان سېرىقى ھەم قايماق بىلەن بېلىق يېغى ئارىلاشتۇرۇپ قويغان بېلىق پوستلىقىنى ئىشتەي بىلەن ماختىنىشىپ تۇرۇپ يېيىشتى . بۇ تاماق ھەممىسىنىڭ تىلىغا تېتىپ ، ئاغزىدا قالدى . ئوماق ، ئايقۇت يۇرتچاپقاندىكىلەرگە سوۋغاتلىق دەپ پوستلاق قويمىسىدىن ئون نەچچىنى تايۇق ، ئۆجۈلخانلارغا يوللۇق تۇتتى .

4

كەلمەكچى بولغان بەش ئائىلە يەتتە ئائىلە بولۇپ كەلدى .

— گېپىڭلىدە تۇرۇپسىلەر ، ھە ، خاپان .

— بىزنى لەۋزى كۆتە ئادەملەر كۆرۈپ قالغانمىدىڭ مەھەممەت ئاغا ، ئوماققا بەرگەن ۋەدىمىزدە تۇرمىساق بولامدۇ .

— ماۋۇ گېپىڭ جايىدا ، ئوماقنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلەمسەن ؟ — تۇردۇش گەپ قىلماقچى بولۇۋىدى ، مەھەممەت مەرگەن ، — توختاپ تۇر ، مەن ساڭا دېسەم ، ئوماق ئۇنداق - بۇنداق ئادەم ئەمەسكەن . كۇنچىققانبەگ بۇلاردىن ھال سورىتىپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ . ئۇلار تونۇگۇن كەلگەن ، بۇگۇن ئەتىگەندە قايتىپ كېتىشتى . ئۇلارمۇ ئابدالدا تېرىقچىلىق قىلماقچىكەن . ئۇلار ئوماقلاردىن ھال سورىغاچ ، بىزگە تېرىقچىلىقنى ئۆگىتىپ قويارمىكىن دەپ ئېلىپ كەتكىلى كەپتىكەن .

— ئوماق ئابدالغا كېتىدىغان بولدۇما ؟

— گېپىمنى ئاڭلىمامسەن ، خاپان ، ئوماق ئۇلارغا : «چارا بىرىنچى يۇرتۇم ، ئابدال — يېڭى يۇرتچاپقان ئىككىنچى يۇرتۇم ، بۇ يەر مېنىڭ ئۈچىنچى يۇرتۇم بولۇپ قالدۇ» دېدى . ئابدالغا ئۆزىنىڭ ئورنىدا چوڭ ئوغلى توختاق بىلەن كېلىنىنى ئەۋەتتى .

— كەلسۇن دەپ ئابدال بېگى ئادەم ئەۋەتىسىمۇ بارمىدىما ؟

— بىلىشىمچە ، ئوماقنى كۇنچىققانبەگ بەك چوڭ بىلىدىكەن ،

تېخى ئىككىسى ئاكا ـ ئۇكا بولۇشقانىكەن .

— ئوماق قېنى ، كۆرۈنمەيدۇغۇ ؟ — تۇردۇشنىڭ ئوماققا باشقىدىن ھۆرمىتى ئېشىپ بېرىۋاتاتتى . ئوماقنىڭ ئىككى قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا رەھمەت ـ تەشەككۈر ئېيتقۇسى بار ئىدى . ئەتراپقا شۇنچە كۆز يۈگۈرتۈپ ئوماقنى چېلىقتۇرمىغاندىن كېيىن مەھەممەت مەرگەندىن سورىدى .

— يىراقتىن كەلگەن ئەزىز مېھمانلارنى گەمىمىز ئالدىدىلا يولغا سېلىپ قويساق قانداق بولىدۇ دەپ ، خوتۇنى ئايقۇت بىلەن ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويغىلى كەتتى . ھە ، ئۇلارمۇ كەلدى ، — مەھەممەت مەرگەن ئېگىز قۇم دۆۋىسى يامزىلىدىن چىقىپ كېلىۋاتـ قان ئوماق ، ئايقۇتنى تۇردۇشلارغا كۆرسەتتى .

ئوماق ئاتتىن چۈشۈشىگە تۇردۇش كېلىپ ئۇنىڭ ئىككى قولىنى چىڭ قىسىپ تۇرۇپ تەكرار ـ تەكرار رەھمەت ، تەشەككۈر ئېيتتى .

— ئەجەب تېزلا كېپسىلەرغۇ ، كۆچۈپ كەلگىلى يەنە بىر بارامسىلەر ؟ — ئوماق تۇردۇشتىن سورىدى .

— بىز دەك قۇملۇق ئىچىدە ياشايدىغانلارنىڭ قانچىلىك بىرنېـ مىسى بولىدۇ ، كۆچۈپلا كەلدۇق ، قورۇق قاتماچۇقلىرىمىز قالدى شۇ .

— نەچچە ئۆيلۈك كەلدىڭلار ؟

— يەتتە ئۆيلۈك كەلدۇق . سىلەر بىلەن بىز قوشۇلۇپ توققۇز ئۆيلۈك بولدۇق . بىز ئەمدى بەردى ئاتىنىڭ توققۇز ئوتىقىغا ئوخـ شايدىغان بولدۇق .

مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشقا قاراپ چەكچىيىپ قاراپ قويۇپ :

— ھەي خاپان ، بىز قانداقسىگە توققۇز ئوتاق بولىمىز ؟ ئۇلار دېگەن ئۆز ئالدىمىزغا ئات چاپىمىز دېيىشىپ ، ئېتى قىردىن ئاشال ـ ماي توختاپ قېلىشقان ، بىز بولساق «ئوماقنىڭ تاختىسىدا» بىر ئوتاق بولۇپ ئىشلەيمىز ، — دېدى .

— ۋوي، مەھەممەت ئاغا، خاپا بولمىغىنا، مەن ئۇنداق دې-
مەكچى ئەمەس، بىرگە ئىشلىسەك دەپ كەلدۇققۇ، — دېدى تۇر-
دۇش.

— مانداق دېگىن، — مەھەممەت مەرگەننىڭ تۇتۇلغان چىرايى ئېچىلىپ كۈلۈمسىرىدى، — جۇدۇنۇم نەدىنمۇ تۇتقان، تاس قاپتىمەن، نەدىن كەلگەن بولساڭ شۇ يەرگە كېتىش دېگىلى.

مەھەممەت مەرگەن گېپىنى دەپ بولۇپ كۈلدى، باشقىلارمۇ كۈلدى. ئايقۇت:

— مەھەممەت ئاغا، «بەردى ئاتىنىڭ توققۇز ئوتىقى» دېگەن قانداق گەپ ئۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئاڭلىشىمچە، بۇ ئانچە ئۇزۇن بولمىغان ئىش ئىكەن، — مەھەممەت مەرگەن گېپىنى رىۋايەت ئېيتقاندەك باشلىدى، — قىيقى دەرياسى بويىدا بەردى ئاتا دەپ ئاتىلىدىغان ياشانغان بىر يۇرت ئاتىسى بولغانىكەن. بىر كۈنلىرى ئۇنىڭ كاللىسىدا: «بىزنىڭ بۇ ئادەملىرىمىز بېلىقچىلىق بىلەنلا ھەپىلىشىپ ئۆتكۈچە، تېرىقچىلىقمۇ قىلىپ باقسا بولمامدىغاندۇ» دېگەن خىيال تۇغۇلۇپتۇ. نەدىن تاپقان، بىر يەردىن بىر تاغار بۇغداي تېپىپتۇ. بۇغداينى يۇدۇگىنىچە قىيقى دەرياسىنى يۇقىرىسىغا ياقىلاپ تېرىقچىلىق قىلىغىلى بولىدىغان يەر ئىزدەپ مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، يەرمۇ تېپىلىپتۇ. بەردى ئاتا شۇ ئەتراپتىن توققۇز ئۆي باشلىقىنى تېپىپ يەرنى كۆرسىتىپ، بىر تاغار بۇغداينى بېرىپ، «مۇشۇ يەرگە تېرىڭلار، تېرىقچىلىق قىلىڭلار» دەپتۇ. توققۇز ئۆيلۈك كىشى توققۇز قىرلىق يەر ئېچىپتۇ، ھەربىر ئۆيلۈك بىر ئوتاق بولۇپ، ھەرقايسىسى ئۆز ئېتىزىغا قارىتىپ بىردىن جەمئىي توققۇز ئېرىق چېپىپتۇ، تاغاردىكى بۇغداينى چاملاپ توققۇزغا بۆلۈپ، ئۆز ئۇلۇشلىرىنى ئېتىزلىرىغا چېچىپتۇ، ئاندىن سۇ ئېچىپتۇ، ئېرىقلار قول سالاملىرىدەك يېقىن - يېقىن ئېلىنغاچ ھەم يەر قۇمساڭغۇ بولغاچ، ئۇنىڭ سۈيى بۇنىڭغا، بۇنىڭ سۈيى ئۇنىڭغا ئۆتۈشۈپ، قىرلىرىنى بۆسۈشۈپ، ئازغىنە سۇ ئېتىزغا كىرىپتۇ. قالغان سۇلار بوش

يەرگە ئېقىپ كېتىپتۇ . قايتىدىن ئېرىق چېپىپ سۇ ئەكېلىپ بولغۇچە تېرىقچىلىقنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كېتىپتۇ . بىر تاغار بۇغداي چېچىلغىنىچە تۈگەپتۇ ، ئەمما ئۇ يەرنىڭ هازىرغىچە «توققۇز ئو-تاق» دېگەن قۇرۇق نامىلا قاپتۇ .

— ماڭا جۇدۇنۇڭ ئۆرلىگىنى شۇنىڭدىنكەن - هە ، قېرى .

تۇردۇشنىڭ گېپىگە قارىتا مەھەممەت مەرگەن گەپ قىلماقچى بولۇۋىدى ، ئوماق ئېغىز ئېچىپ :

— بولدى ، بولدى ، بىزمۇ قۇرۇق گەپ بىلەن ۋاقىتنى ئۆتكۈ-زۈۋەتمەيلى ، قىلىدىغان ئىشىمىز جىق ، ۋاقىت ئاز ، — دېدى .

— مانا ماۋۇ نەق گەپ . ئوماق سەن دېگىن ، قانداق قىلىمىز ؟ — تۇردۇش خۇددى ئوماقنىڭ كونا ئۇلپىتىدەك گەپنى ئۇزۇپلا قىلدى .

— مېنىڭ مەسلىھىتىم ، — دېدى ئوماق مەھەممەت مەرگەنگە قاراپ ، — ئايالالار يەتتە ئۆيلۈك قاتماچۇق ياساش ئىشىنى قىلسا ، بۇنىڭغا مەھەممەت ئاغا مەسئۇل بولسا ، — ئوماق ئۇنىڭ ياشىنىپ قالغىنىنى نەزەرگە ئېلىپ ئۇنى ئايىدى ، — قالغان ئەرلەرنىڭ ھەممىمىز تەييار قىلىنغان يەرنى تېرىش ، يەنە يېڭىدىن يەر ئېچىش ئىشىنى قىلساق ، قانداق دەيسىلەر .

— ئوماق ، مېنى قېرى دەپ خوتۇنلار ئارىسىغا تاشلاپ قويما . مېنىڭمۇ تېرىقچىلىقتىن ئاز - تولا خەۋىرىم بار ، پايدام تېگىپ قالىدۇ .

مەھەممەت مەرگەننىڭ گېپىگە ئوماقمۇ ، باشقىلارمۇ كۈلۈپ كېتىشتى .

— ئۇنداق بولسا ، ئۆزۈڭ قايسى ئىشنى خالىساڭ شۇنى قىل ئاغا ، ئاياللارغا ئايقۇت بىلەن تۇردۇشنىڭ خوتۇنى تىللاخان ئىككى-سى ھە - ھۇ دېيىشسە قانداق . ئىشنى چۇشلۇك تاماقنى يەپ بولۇپلا باشلىۋەتسەك .

ئوماقنىڭ مەسلىھىتىنى ھەممىسى توغرا تاپتى .

قاتماچۇق ياساش لوپ ئاياللىرىغا ناتونۇش ئىش ئەمەس ، ئې-

غىر ئىشمۇ ئەمەس. كىرەكلىك ياغاچ، غالدىراڭ، قاغدان قومۇش، يىكەن يىقىن ئەتراپتىلا بار. يىڭى كەلگەنلەر ئۆزلىرىگە قاتماچۇق ياسايدىغان يەرنى تاللاپ بەرسىلا ئىشلار يۇرۇشۇپ كېتىدۇ. ئاياللار ئايقۇت، تىللاخانلارنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى، ئاينۇران مومايىنىڭ ئارىلاپ مەسلىھەت بېرىپ تۇرۇشى بىلەن ئىشلىرىغا قىزغىن كىرىشىپ كەتتى.

ئۇماقلار كۆزدە تەييارلىغان يەرنى كۆز ئۇتتۇرىسىدا قىر چۆككۆچە سۇغا باستۇرۇپ قاندۇرۇۋەتكەچكە، يەرنىڭ نەملىكى ئۇبدان ئىدى. ئەگەر يەرنى ئاغدۇرۇپ ئاندىن ئۇرۇق چاچىمىز دېسە، يىڭىدىن تەييارلىنىدىغان يەر تېرىشقا ئۇلگۇرمەيتتى. شۇڭا يەرنىڭ قۇمساڭغۇ - يۇمشاقلىقىغا ئاساسەن ئالدىن ئۇرۇق چېچىپ، ئاندىن تىرمىلاپ، سۆرەم سېلىپ ئۇرۇقنى توپىغا چۆكتۈرۈۋەتمەك بولۇشتى. ئۇرۇقنى ئۇماق ئېتىزلار بويىچە ئۆزى چاچتى. ئۇرۇقلارنىڭ يەرگە تولۇق چۆكۈشى ئۈچۈن مەھەممەت مەرگەننىڭ تەكلىپى بويىچە يەرنى ئۇزۇنىغا بىر تىرمىلاپ، توغرىسىغا يەنە بىر تىرمىلاپ، ئاندىن سۆرەم سالدى. ئەمدىكى ئىش يىڭى يەرنى تاللاش، قىر سېلىش، ئېرىق ئېلىپ سۇغىرىش، تېرىشتا قالدى. ۋاقىت چىڭ تۇتۇلمىسا ئۇلگۇرمەيتتى. بۇنىڭدىمۇ مەھەممەت مەرگەن بەرگەن تەكلىپىنىڭ رولى چوڭ بولدى.

— ۋوي، ۋوي، مەھەممەت ئاغا، سەن ئۆمرۈڭ بويى ئالىقانچە يەر تېرىپ باقماي بىلىقچىلىق، ئوۋچىلىق بىلەنلا ئۆتكەن تۇرساڭ، تېرىقچىلىقنىڭ بۇنداق يوللىرىنى سەن نەدە يۇرۇپ بۇنداق ئۆگىنىۋالغان، — دېدى تۇردۇش مەھەممەت مەرگەنگە ھەيران قېلىپ.

مەھەممەت مەرگەن كەلتۈرۈپ جاۋاب بەردى:

— ھەي تۇردۇش، سەن خاپان بولۇشتىن كۆپ بۇرۇن، ئاناڭنىڭ ئەمچىكىنى شوراپ يۇرگەن چاغلىرىڭدا، مەن تىكەنلىك - كۆزلەكنىڭ ئاقساقىلى سېيىت تۆگىنىڭ يېرىنى تېرىيتتىم. ئوۋچىلىق، مەن ئۇنىڭدىن قۇتۇلغاندىن كېيىنكى ئىشىم.

مۇشۇ پاراڭدىن كېيىن ئۇماق ھەم تۇردۇش ۋە ئۇنىڭ ھەم-

راھلىرى مەھەممەت مەرگەننىڭ تىرنقچىلىقتا دائىر ھەرقانداق تەك-
لىپ، مەسلىھەتلىرىگە ئەستايىدىل قارايدىغان بولدى.
بۇغداي تېرىيدىغان يەر دەرھال تەييار قىلىنمىسا بولمايتتى.
ئوماق بىلەن مەھەممەت مەرگەن ئەتراپنى ئاتلىق ئايلاندى، كۆر-
دى، ئاخىر پەسرەك بىر سوزۇق يەرنى تاللىدى. بۇ يەرنىڭ توپا
قەۋتى ياخشى بولۇپ، يۇلغۇن، چىگە، قۇشقاچاق، قاغدان، سايغان
قومۇش، چاكاندىلار ئۆسكەن بولسىمۇ، يىل بويى سۇ كۆرمىگەچكە
ئاينىيالمىغانىدى. ئەگەر بىرەر قېتىم سۇ كىرىدىغان بولسا، بۇ
چاتقال، ئوتلارنىڭ باراقسانلاپ كېتىشىدە گەپ يوق. ئەمدىكى گەپ
سۇنى قانداق ئەكېلىشتە قالدى. ئۇلار تاللىغان يەر بىلەن ئېقىن
ئارىلىقىنى، ئېگىز - پەسلىكىنى ئوبدان تەكشۈرۈپ، سۇنى باشلاپ
كېلىشنىڭ ئانچە كۆپ كەتمەيدىغان ئەپلىك يولىنى تېپىۋالدى.
تاللىغان سوزۇق يەرنىڭ بىر تەرىپىدىكى دۆڭلۈكنىڭ ئارقىسىدا
بىر ئېقىن ئىزىنى بايقىدى. ھەقىقەتەن بۇ بىر تارراق ئېقىن ئىزى
بولۇپ، تىنىپ كەتكەنلىكى بىلىنىپلا تۇراتتى. ئېلىنغان ئېچىق
بېشىمۇ ناھايىتى توغرا ئىدى. بۇلارغا قاراپ ئوماق خىيالغا چۆكۈپ
قالدى: «بۇ قايسى چاغلاردىكى ئېقىن بولغىيدى؟ بۇرۇنقىلار بىزگە
ئوخشاش بىلىق يەپلا ئۆتمەي، يەرمۇ تېرىغان چېغى. قايسى بوۋىلى-
رىمىز تېرىقچىلىقنى تاشلاپ بېلىقچىلىققا ئۆتۈۋالغانكىن، نېمىش-
قا؟ بۇلارمۇ قالاچ قاناقا ئېيتقان ئەجدادلار ئىزىمىدۇ؟»
ئېقىن ئىچىدىكى تىندۇرما توپا - قۇملارنى بىرقۇر تارتىۋې-
تىپ، دۆڭدىن ئېقىن يولى ئاچسىلا ئىش پۈتەتتى. بۇلارنىڭ تەل-
يىگە دۆڭ ئېگىزمۇ ئەمەس، كەڭمۇ ئەمەس ئىدى، ئېرىق ئېچىشقا
ئانچە كۆپ كەتمەيتتى. بۇلاردا ھازىر كۆپ يېتەرلىك ئىدى. بۇ
ئىشلارمۇ بىر كۈندە تۈگىدى. بىر نەرسە ھەممىنى ھەيران قالدۇر-
دى. باش ئېچىق ئېچىلىۋاتقاندا، قۇم - توپا ئاستىدىن سۇنۇق
دەستىسى قارىداپ، چىرىپ كەتكەن بىر كەتمەن چىقىپ قالدى.
كەتمەن تۆت بۇرجەك بولۇپ، كەتمەننىڭ ئۆزىمۇ، جۇلدىسىمۇ
ئوماقلارنىڭكىدىن چوڭ ئىدى. كەتمەننىڭ ئىككى يۈزى داتلىشىپ

كەتكەن بولۇپ، داتنىڭ قىلىنلىقىغا قاراپ كەتمەننىڭ كۆمۈلۈپ ياتقىنىغا ئۇزاق بولغانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى. ئۇلار كەتمەننى قولدىن قولغا ئېلىپ قاراشتى، ھەيران قېلىشتى، لېكىن ئۇلاردا كەتمەنگە بولغان ھەيران قېلىشتىن باشقا ئۇنىڭ تېپىلىشىغا، ئۆتمۈشى - كەچۈرمىشىگە قارىتا ھېچقانداق قىزىقىش ئالامىتى كۆرۈلمەيتتى. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئۇ بىر ئەسكى كەتمەن ئىدى. پەقەت ئوماق بىلەن تۆمۈر باشقىچە ئويدا ئىدى. «بۇرۇن بۇ يەردە ئادەملەر ياشىغان، تېرىقچىلىق قىلغان، لېكىن نېمە سەۋەبتىندۇر كۆچۈپ كەتكەنمۇ، نېمە بولغان، بۇ يەر ئادەمسىز قالغان. ئۇلاردىن يالداما بولۇپ مۇشۇ كەتمەن بىلەن تىنىپ كەتكەن ئېرىق - ئېقىن ئىزىلا قالغان» ئوماق شۇنداق ئويلاپ يەنە تېمەنيۇدىكى قەبرىستانلىقنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئوماق يېنىدىكىلەرگە قاراپ دېدى:

— بۇ كەتمەننى مەن ساقلاپ قوياي. بۇ يەردىكى تېرىقچىلىق تۈگىگەندە يېڭى يۇرتچاپقانغا بارىمەن، شۇ چاغدا بۇنى ئالغاچ بېرىپ كۆنچىققانبەگ ۋە باشقىلارغا كۆرسىتەي.

تۆمۈرمۇ كەتمەنگە ئاتىسىغا ئوخشاش بەكلا قىزىقىپ قالدى، ئۇنى ئاتىسىنىڭ قولىدىن ئېلىپ نەچچە ئۆرۈپ ئالدى - كەينىگە قارىدى. جۇلدىسىدا تۇرۇپ قالغان دەستە قالدۇقىدىكى قوم ـ توپىنى قېقىپ چۈشۈرۈۋەتكەنىدى، قېقىلغان شىنا ئورنى بولسا كېرەك، چىمچىلاق چوڭلۇقىدا تۆشۈك كۆرۈندى. تۆمۈر بىرنەچچە تۇپ قۇرۇق چىگىنى ئوشتۇپ تالا چىقىرىپ ئېشىپ، كەتمەن جۇلدىسىدىكى تۆشۈكتىن ئۆتكۈزۈپ مۇرىسىگە ئېسىۋالدى. ئوغلىنىڭ بۇ ئەستايىدىللىقىغا قاراپ، ئوماق ئىچىدە: «يارايسەن، مەن دائىم دەپ كېلىۋاتقان قاناقانىڭ گەپلىرى ئېسىڭدە ئىكەن» دېدى. تۆمۈر كەتمەننى كەچتە ئاتا - ئانىسىنىڭ گەمىسىگە ئەكىرىپ ئاۋايلاپ ئېسىپ قويدى.

ئەتىسى چۈشكىچە يەر «بۇرنى - قۇلىقىغىچە» سۇغا قاندۇرۇۋېتىلدى، ئۆتۈپ كەتسە يەنە تۆت كۈندىن كېيىن ھەيدەپ تېرىشقا بولاتتى. تۆت كۈن بىكار تۇرماسلىق كېرەك. قوناق تېرىيدىغان

يەرنى تاللاش ، تەييارلاش كېرەك . ئايالار ساتمىلارغا كېرەكلىك
قومۇش ، يېكەنلەرنى تەق قىلىپ قويدى . ئۇنى تىكلەشكە بىر كۈن
بولسىلا كۇپايە . ۋاقىت كەڭرەك بولغاچقا ، بۇ ئىشتا ئوماق بىلەن
مەھەممەت مەرگەن تۇردۇش ، تۆمۈرلەرنىمۇ ئېلىپ تۆتى بىرلىكتە
ئاتلىق خېلى يەرلەرنى ئارىلىدى ، يەرنى كولاپ توپا قاتلىمىنى
كۆردى ، سېلىشتۇردى . مەھەممەت مەرگەن بىر نەرسىنى ئويلاپ
قالغاندەك بىر تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ كېتىپ ، تارىم دەرياسىنىڭ
تۆۋەن تەرىپىنى[1] كۆرسىتىپ :
— ئوماق ، ئاۋۇ تۆپىلىكنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىر تۇزلەڭ بار ،
تۇز بولغاندىمۇ تۇزلەپ قويغاندەكلا ، ئارىلاپ تېخى ئېتىز قىرىدەك
ئىزمۇ بار . بېرىپ كۆرۈپ باقايلىمۇ ، — دېدى .
بوۋاينىڭ گېپى ئوماقنى بەكلا قىزىقتۇردى . ئۇ : «ماقۇل»
دەپلا شۇ تەرەپكە ئات سالدى . قالغانلارمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئات
چاپتى . ئوماق تۆپىلىككە چىقىپ ئالدىغا قاراپ ھەيران قالدى ۋە
خۇشاللىقىدىن : «ۋاھ !» دەۋەتتى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا كەڭ كەت-
كەن بىر تۇز ، تارىم سۈيىدەك سۈزۈك كۆك ئاسمان بىلەن يۇزلى-
نىپ يېيىلىپ ياتاتتى . ئوماقنىڭ تۇيغۇسىدا تۇز قۇچاق ئېچىپ
ئۇنى كەل دەپ چاقىرىۋاتقاندەك ئىدى . ئوماق شۇ تاپتا گويا بىنا-
قەتلىك ئېتىغا مىنىپ تۇرغاندەك ئىدى . ئۇ ئېتىنى قاتتىق دېۋىت-
تىپ ، ئۆزىنى ئاشۇ قۇچاققا ئاتقاندەك چاپتى ، ئاتتىن چۈشۈپ ،
تۇپىدىن قولىغا بىر ئوچۇم ئېلىپ قاراپ : «پاھ !» دېدى . يەر
يىلدا نەچچە قېتىم ئوغۇتلاپ تۇرغاندەك قارا تۇپىلىق ئىدى . ئوماق
قەدەملەپ كۆردى . مەھەممەت مەرگەن ئېيتقاندەك ، ھەر ئەللىك
قەدەم ئەتراپىدا بىر قىر ئىزى بار ئىدى . ئۆزى ئۇزۇنىغا قەدەملى-
دى ، تۇردۇش بىلەن تۆمۈرنى توغرىسىغا قەدەملەپ قىر ئىزىنى
ساناپ بېقىشقا تاپشۇردى . قىرلانغان تۇز ئۇزۇنىغا ئون بىر
قىر — بەش يۈز قەدەم بولۇپ ، توغرىسىغا بەزى قىرلارنىڭ ئۇزۇن-

① بۇ يەردە ئېيتىلغان تۆۋەن تەرەپ ، تارىمنىڭ ئومۇمىي مۇناپىسىدىن ئېيتقاندا ئوتتۇرا ئېقىن .

لمۇقى ئىككى يۈز قەدەم، ئەڭ قىسقا قىر سەكسەن قەدەم چىقتى. دېمەك، يەر ئەمەلىي شارائىتقا قاراپ قىرغا ئېلىنغانىدى. يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئېرىق ئىزى بار بولۇپ، ئۇماق مۇشۇ ئېرىقتىن سۇ ئىككى يانغا ئېچىلىپ ئېتىزلارنىڭ سۇغىرىلغانلىقىنى قىياس قىلدى. سەپسېلىپ ئايلىنىشۇدى، كەڭ بىر ئېرىق ئورنىنىڭ ئىزى بايقالدى. بۇ ئىز ئۇزۇن بولۇپ، بېشى تارىم دەرياسىنىڭ بىر تارماق قۇرۇق ئېقىن ئىزىغا تاقاشتى، ئاخىرى بولسا قىرلانغان يەردىن ئۆتۈپ نېرىسىغا سوزۇلغاندەك ئىدى. ئەمدى ئۇماقلار دۈچ كەلگەن بىر ئىش غول ئېرىققا نەدىن سۇ باشلاش ياكى باشقا يەردىن ئېرىق ئېلىش ئىدى. ئۇماقنىڭ تازا بېشى قاتتى. قانداق قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. يەر شۇنداق ياخشى، لېكىن سۇ مەسىلىسى چوڭ ئىش بولۇپ قالدى.

— مەن قارىسام، — دېدى مەھەممەت مەرگەن سېيىتكۆل تەرەپنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، — بۇ تۇز سېيىتكۆلدىن پەستەك قىلىدۇ. باشلىمىنى كۆلدىن ئېلىپ، يۇقىرى تەرەپتىن بىر ئېرىق چېپىپ ئەكېلىپ، ئۇنى كونا ئېرىق ئىزىغا چۈشۈرۈۋەتسەك بولىدىغاندەك قىلىدۇ، لېكىنزە، بەك ئىشلەپ كەتكۈدەكمىز.

ئۇماقنىڭ كۆڭلى پاللىدە ئېچىلىپ كەتتى. يەر شارائىتىنى ياخشى بىلىشنىڭ قانچىلىك مۇھىملىقىنى ئۇماق تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇپ يەتتى. «ئۇنى ئاياللار قاتارىغا قوشۇپ قويۇپ، تاس قاپتىمەن بۇ ئەقىلدىن مەھرۇم قالغىلى» دېدى ئۆزىگە ئىچىدە.

— بارىكاللا، بوۋا، قالتىس مەسلىھەت بەردىڭ، ئۇنچىلىك ئىش قانچىلىك ئىش. «ئاتقا مىنگەشمە، مىنگەشسەڭ قاقشىما» دېگەن گەپ بار. بىز بۇ ئىشنى ئۆزىمىز خالاپ قىلىۋاتقاندىكىن، كۆڭۈللۈك بىلىنىدۇ، — دېدى ئۇماق.

بۇغدايلار ئۆز قەرەلىدە تېرىلدى. ساتمىلارمۇ ياسىلىپ بولدى. قوناقلىق يەرمۇ كۆڭۈلدىكىدەك تەييار قىلىنىپ، تېرىپ قولدىن چىقىرىلدى. ئەمدى تۇرالغۇ ئۆي سېلىۋېلىشقا قول بوشىدى.

5

5 ـ ئاي. ھاۋا خېلىلا ئىسسىپ قالدى. بۇغداي مايسىلىرى كۆرپە قىياق بولۇپ قىر ياپتى. قىرقىپ قويغاندەك تەپتەكشى بۇغدايزار يېشىل دالا، كۆل سۈيىدەك چايقىلىپ كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرەتتى.

— كۆردۈڭمۇ، خاپان، — بىر كۈنى مەھەممەت مەرگەن بۇغدايلىقنى ئاتلىق ئايلىنىپ كېتىۋېتىپ يېنىدىكى تۇردۇشقا زوق بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى، — مەنغۇ ياش چېغىمدا كىشىگە ئىشلەسەممۇ بۇغداي تېرىپ، خامان تېپىپ، ئاش ئېلىپ باققان. سەن بېلىق تۇتۇش، توشقان سوقۇش①، ئوۋ ئوۋلاشتىن باشقىنى بىلمەيتتىڭغۇ دەيمەن. مانا يەر ئېچىپ بۇغداي، قوناق تېرىدۇق، ئەتە ـ ئۆگۈن بۇغداي ئورۇيمىز، خامان تېپىمىز، قوناق ئۈزۈپ، قوناق سوقىمىز، ئاندىن نېمە قىلىمىز دېمەمسەن، ئاندىن بۇغداي، قوناقنى يارغۇنچاقتا ئېزىپ ئۇن قىلىمىز، ئۇندا ھەر خىل تاماقلارنى پىشۇرۇپ يەيمىز.

تۇردۇش مەھەممەت مەرگەن دەۋاتقان ئۇ ئىش، ئۇ نەرسىلەرنىڭ بەزىلىرىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، كۆپلىرىنى كۆرۈش تۇگۇل ئاڭلاپمۇ باقمىغانىدى. شۇڭا مەھەممەت ئاغىنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى. ئۇمۇ ئۆزلىرى تېرىغان بۇغداي، قوناقلارنىڭ بۇنداق تەكشى، بولۇق ئۆسۈپ دولقۇنلىنىشلىرىغا قاراپ ئىچ ـ ئىچىدىن زوقلىنىپ كېتىۋاتاتتى. مەھەممەت مەرگەننىڭ گەپلىرى ئۇنىڭ زوقىنى پىلتا بولۇپ ئوت ئالدۇرۇۋەتتى. ئۇ بۇغداي ئورۇپ، خامان تېپىدىغان، قوناق ئۈزۈپ، قوناق سوقىدىغان چاغنىڭ تېزرەك كېلىشىنى تەقەززاسى تاق بولۇپ كۈتۈپ بىتاقەتلىنىدىغان بىر خىل ھېسسىياتقا كېلىپ قالدى. ئۇلار بۇغداي، قوناقلىقنى ئايلىنىپ كەلگەن كۈنى كەچتە، ئۇماق ئۇلارغا مەسلىھەت سېلىپ

① توشقان سوقۇش — مەخسۇس ياسالغان قىسقا كالتەك بىلەن توشقاننى ئۇرۇپ تۇتۇش.

مۇنداق دېدى :

— ئەمدى ئۆي سېلىش ئىشىغا تۇتۇش قىلمىساق، كېيىن ئالدىراپ قالىمىز . بۇغداي ئورمىسىغا بىر يېرىم ئايدەك ۋاقىت بار . مۇشۇ بوش ۋاقىتتا كېرەكلىك كېسەكلەرنى قۇيۇپ، بولسا ئىشىك، دېرىزىلەرنىمۇ ياسىۋالساق-مىكىن دەيمەن . سىلەرچە قانداق ؟

— بىزنىچۇ، ئوماق، سۆرۈ، قاتماچۇق ياسا دېسەڭ، دېگىنىڭدىنمۇ چىرايلىق ياسىۋېتىمىز، — تۇردۇش مەھەممەت مەرگەنگە قاراپ، — شۇنداققۇ ئاغا، — دەپ قويىدى، — لېكىننزە، سەن دېگەن ئۇ ئىشلارنى بىز زادى بىلمەيمىز . سەن نېمە دېسەڭ، قانداق قىل دېسەڭ، بىز شۇنى قىلايلى . بۇ ئىشتا بىزگە مەسلىھەت سېلىپ يۈرمەي بۇيرۇۋەر .

مەھەممەت مەرگەننمۇ :

— خاپسان راست گەپنى قىلدى . بۇ ئىشقا ئۆزۈڭ ئىگە بول، — دېدى .

ئوماق يۇرتچاپقاندىن چارىغا كېلىدىغاندا ئېلىۋالغان ئىككى كېسەك قېلىپىنى بۇ يەرگىمۇ ئالغاچ كەلگەنىدى .

— بىزدە ھازىر كېسەك قېلىپىدىن ئىككىسىلا بار . مەن چارىغا بېرىپ كېسەك قېلىپىدىن تۆت - بەشنى تېپىپ كەلگەچ، ئالىباي ئاقساقالدىن بىرقانچە ياغاچچى سوراپ كېلەي . مەن كەلگۈچە ئىككى ئادەم كېسەك قۇيسا، قالغانلار قۇرۇق توغراقتىن كېسىپ تۇرسا، قانداق ؟ ئىزدەپ بېقىڭلار، داغا[1] بولسا تېخىمۇ ياخشى، — دېدى .

— بىز دېدۇققۇ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن، — ئىش سەندىن، قىلىش بىزدىن دەپ . سەن خاتىرجەم بېرىۋەر . كېسەكنى سەن كۆرسىتىپ - ئۆگىتىپ قويغاندەك قۇيۇپ تۇرىمىز .

بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدا ئوماق، مەھەممەت مەرگەن، تۇردۇش قاتارلىق بىرقانچەيلەن ئۆي سالىدىغانغا يەر تاللىغىلى چىقىشقاند-

---

[1] داغا — توغراقنىڭ قۇرۇپ ئاقىرىپ كەتكىنى داغا دېيىلىدۇ .

دى . ئۇلار تېرىقچىلىققا يېڭىلا قەدەم قويدى ، يەنىلا بېلىقتىن
ئايرىلسا بولمايتتى ھەم ئايرىلالمايتتى . كۆپ ئارىلاپ ، كۆپ يەرنى
كۆرۈپ ، ئاخىر دەريا ، كۆلگىمۇ يېقىن ، تېرىقچىلىق قىلىدىغان
يەرگىمۇ يىراق ئەمەس ، «قاراساچ ئايىم دۆڭى» تەرەپتىكى بىر
ئېگىزرەك يەرنى مەھەللە قىلىشقا تاللىدى .
ھەر يىلى 7 ـ ، 8 ـ ئايلاردا كېلىدىغان چوڭ كەلكۈن ھەممە
يەرگە يامراپ ، پەسرەك جاي بولسىلا ئالا قويماي بېسىپ ، بۇ
قۇملۇق ئادەملىرىگە ئاراملىق بەرمەي يۇرتىنى سۇ قىلىۋەتكەنىدى . بىر زامانلاردا بۇلارنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى دېھقانچىلىقمۇ قىلغان ، لېكىن دېھقانچىلىقنىڭ تازا ھوسۇلىنى ئالىدىغان چاغدا كەلكۈن كېلىپ ، ئۇلار بىر ياز قىلغان ئەجىر ـ ئەمگىكىنىڭ مېۋىلىرىنى سۇ بېسىپ ـ ئېقىتىپ ئەكېتىۋەرگەچكە ، «قاۋۇن
سۇدۇك[1] ، ئاشلىق بەدگۇپا[2] ، بوز تارىمنى ياقىلا . بالىق چۇلۇق ،
قورساق توق» دېيىشىپ ، تېرىقچىلىقتىن پۈتۈنلەي قول ئۈزۈپ ،
ھاياتلىق ئۈمىدىنى بېلىقچىلىققا ، قوشۇمچە ئوۋچىلىققا باغلاپ ،
دەريا ، كۆل ياقىلاپ ئولتۇرىدىغان بولۇپ قالغان .
كېسەك قۇيىدىغان يەر ئۆي سالىدىغان جايدىن يىراق بولسا
بولمايتتى ، يەنە تېخى شورسىز ، سېغىز توپىلىق بولۇش كېرەك .
تەلىيىگە بۇنداق يەرمۇ چىقىپ قالدى . ئوماق شۇ كۈنىلا ساتما ـ
كەپە ۋە گەمە ياساشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان بۇ كىشىلەرگە كېسەكنى قانداق قۇيىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولدى . ئۆزى لاي ئەتتى ، لاينى ئورىدىن چىقىرىپ كەتمەننىڭ كەينى بىلەن سىيرىپ ، سىلىقلاپ قويۇپ : «بۇ ، لاينىڭ تېز قېتىۋالماسلىقى
ئۈچۈن» دېدى ، ئاندىن لايدىن ئون نەچچە كېسەكلىك كۆملاچلاپ
قويۇپ ، ئالدىن راسلاپ قويۇلغان مەيدانغا بىردىن كۆتۈرۈپ ئاپىرىپ قېلىپقا قۇيۇپ بېسىپ ، تۆت بۇرجىكىنى تولۇق چىقىرىپ
قېلىپنى كۆتۈرۈۋېلىپ يەنە يېنىغا قويۇپ ، پوملىما لايدىن يەنە

① قاۋۇن سۇدۇك — قوغۇن سۈيدۈك .
② بەدگۇپا — ۋاپاسىز .

كۆتۈرۈپ كەلدى . قاراپ تۇرغانلارغا قىلىپقا كىرگەن لايىنىڭ تۆت بۇرجەك بولۇپ قېلىشى ئاجايىپ قىزىقارلىق كۆرۈنۈپ كۆلۈپ كېتىشتى . مەھەممەت مەرگەن ئۆزىنى كۆرگەن بولسىمۇ ، كېسەك قۇيغاننى كۆرۈپ باقمىغاچقا ، ئوخشاشلا ئۇنىڭغىمۇ قىزىق تۇيۇلدى ، لېكىن كۆرۈشكە قىزىق بولغىنى بىلەن قىلماق بەك تەسكە توختىدى . ئۆزگەن كومىلچى بىرىدە قىلىپقا پاتمىسا ، بىرىدە قىلىپ يېرىم قالدى . ئاران توغرا كەلگۈدەك ئۇزسە ، كۆتۈرۈپ ئاپارغۇچە يېرىمى ئارا يولدا ئۈزۈلۈپ چۈشۈپ قالدى . نېمىلا بولمىسۇن ، كۆلۈشۈپ يۈرۈپ كېسەك قۇيۇشنى ئۆگىنىۋېلىشتى .

ئوماق چارىدىن تۆت كۈندە كەلدى ، قۇيۇلغان كېسەكلەرگە قاراپ ھەيران قالدى . كېسەك ئۇنىڭ مۆلچەرىدىكىدىن بىر ھەسسە كۆپ قۇيۇلغانىدى . مەھەممەت مەرگەن ئوماقنىڭ سورىغىنىغا جاۋاب بېرىپ :

— بۇ سېنىڭ ئالتۇن بالاڭنىڭ ئەقىل كۆرستىشىدىن بولدى ، — دېدى .

كېسەك قۇيۇلۇشقا باشلىغان تۇنجى كۈنى ، تۆمۈر كېسەك قۇيۇۋاتقان يەرگە كېلىپ بىرئاز قاراپ تۇردى . ئۇ ھېسابلاپ — چاملاپ باقتى : لاي بىلەن قېلىپ ئارىلىقى ئوتتۇز قەدەمچە بولۇپ ، بىر كېسەك قۇيۇش ئۈچۈن ئاتمىش قەدەم مېڭىشقا توغرا كېلىدىكەن ، مۇشۇ ئارىلىقتا قېلىپ بوش تۇرۇپ قالىدىكەن . تۆمۈرنىڭ كاللىسىغا بىر ئەقىل كەلدى ، ئويلىغانلىرىنى مەھەممەت مەرگەنگە ئېيتتى .

— بولىدىغاندەك قىلىدۇغۇ ، شۇنداق قىلىپ باقايلى ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن .

ئىككى قېلىپتا كېسەك قۇيۇۋاتقان ئىككى ئادەم بىر قېلىپتا قۇيۇپ باقىدىغان بولدى . بىرى كومىلاچ لايىنى قېلىپقا بېسىپ ، قېلىپنى تارتىۋېلىپ يېنىغا قويۇپ قايتىپ ئارا يولغا كېلىشكە ، يەنە بىرى كومىلاچنى كۆتۈرۈپ كېلىپ قېلىپقا باستى...

— بولىدىكەن ، قېلىپ بوش قالمايدىكەن ، قېلىپنىڭ ئازلىقى-

مۇ بىلمىمەيدىكەن ، ئىش ئاينىيدىكەن ، — دېيىشتى مەھەممەت مەرگەن بىلەن تۇردۇش .

بۇ ئىككىسى ھەم تۆمۈر ئۇچى مەسلىھەتلىشىپ ھازىرچە ئىككى قېلىپقا تۆت ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇرىدىغان بولدى . بىرىنچى ، ئىككىنچى كۈنلىرى كېسەك قۇيغۇچىلار بىلىنى ئالالماي قالدى ، قۇيغان كېسەكلەرمۇ ئاينىمىدى . ئۈچىنچى كۈندىن باشلاپ بېلىنىڭ ئاغرىقى قويۇپ بېرىپ ئۆگىنىپ قالدى ، كۆنۈپ كەتتى . يېڭى ئىشنىڭ قىزىقچىلىقىدا كېسەك قۇيۇشقا كىرىشىپلا كەتتى . كېسەك قۇيۇلۇۋاتقان مەيدان تالاي يىللاردىن بۇيان سۇ كۆرمەي تېگى - تېگىدىن قۇرۇپ كەتكەچكە ، ئەتىگەن قۇيغان كېسەكلەر چۈشكىچىلا نېمى يەرگە سۈمۈرۈلۈپ كېتىپ يېرىم قۇرۇپ قالاتتى .

ئوماق چارىدىن ئۇستا - شاگىرت بولۇپ ئالتە ياغاچچى ، يەنە ئالىباي ئاقساقال ياردەمگە قوشۇپ بەرگەن تۆت ئادەم بولۇپ جەمئىي ئون ئادەم بىلەن ئۈچ كېسەك قېلىپى ئېلىپ كەلگەنىدى . ئۇ ، مەھەممەت مەرگەن ، تۇردۇش ئۇچى مەسلىھەتلىشىپ ئىشلارنى باشقىدىن ئورۇنلاشتۇردى . ياغاچ كېسىش ، راسلاشقىلا چوڭ - كىچىك ئون ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، قالغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى كېسەك قۇيۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . بۇلاردىن ئون ئادەم بەش قېلىپتا كېسەك قۇيىدىغان ، ئۈچ ئادەم لاي ئېتىدىغان ، قالغانلار كېسەكلەرنى تىكلەپ يۆلەيدىغان ، تىزىدىغانغا بەلگىلەندى .

مۇشۇ كۈنلەردە ئاينۇران موماي مەھەممەت مەرگەنگە ئوخشاش كۆڭلى ئېچىلىپ ، روھى كۆتۈرۈلۈپ بەكلا تېتىكلىشىپ كەتتى . ئايقۇتقا ھەمدەم بولۇپ ھېلى ئۇ ئايالنى بىر ئىشقا جورۇسا ، ھېلى بۇ بىرنەچچە ئايالنى ئۇ ئىشقا بۇيرۇيتتى . ئايقۇت يېڭى ئابدال - يۇرتچاپقاندىكى مەھەللە قۇرۇلۇشىدا ئاياللار بىلەن ئىشلەپ يۈرۈپ خېلى تەجرىبىلىك بولۇپ قالدى . لېكىن ، بۇرۇندىن تونۇشمايدىغان ، مىجەز - خاراكتېرىنى بىلىشمەيدىغان ، ھەر خىل ياشتىكى ئاياللارغا ئىش بۇيرۇپ باشلامچىلىق قىلىشتا ئايقۇت سەل ئوڭاي-

سىزلىنىپ قالغانىدى. بۇ ئىشتا ئاينۇران موماي ئۆزىنىڭغا تازا ئەسقاتتى.

— خانلىرىم، — دېدى تۈنجى كۈنى قومۇش ئورۇشقا مېڭىش ئالدىدا ئاينۇران موماي ئاياللارغا، — بىز قاتماچۇقتا تۇغۇلۇپ، قاتماچۇقتا چوڭ بولدۇق، تويىمىزمۇ قاتماچۇقتا بولدى، هازىرغىچە قاتماچۇقتا يېتىپ - قوپۇپ كېلىۋاتىمىز. قاتماچۇقنىڭ قانداق ياسىلىدىغانلىقىنى هەممىمىز ياخشى بىلىمىز. ئەرلىرىمىز تېرىيدىغان يەرنى هازىرلاپ، تېرىش بىلەن بولىدىكەن. قاتماچۇق ياسايدىغانغا كېرەك بولىدىغان قومۇش، يېكەنلەرنى تەييار قىلىش بىزگە قالدى. هەربىر ئايال ئۆزۈڭلار ئۆچۈن ياسايدىغان قاتماچۇققا ئىش قىلالايدىغان باللىرىڭلارنى ئېلىپ بېرىپ، يىغقان قومۇش، يېكەنلەرنى بىر يەرگە توپلاڭلار.

ئاينۇران مومايىنىڭ قىسقا - قىسقا، لېكىن قىزىقارلىق گەپلىرىنىلا ئاڭلىغان ئايقۇت، مومايىنىڭ هازىرقى گېپىنى ئاڭلاپ هەيران قالدى. «مۇشۇ يېشىغىچە بوۋىيى بىلەن ئىككىسىلا دالا - تۈزدە يالغۇز ياشاپ هېلىمۇ گەپلىرىنى ئۇنتۇپ قالماپتۇ دەپ هەيران بوپتىمەن. گەپ قىلماي يۈرگىنى بىلەن، ئەسلىي گەپ قورسىقىدا ئىكەن ئەمەسمۇ. قارىمامدىغان قاملاشتۇرۇپ قىلغان گەپلىرىنى» دەپ ئويلىدى ئايقۇت ئىچىدە. بۇ يەردىكى ئاياللار ئىچىدە ئاينۇراننىڭ يېشى هەممىسىدىن چوڭ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئانىسى قۇرامىدا بولغاچقا، شۇ كۈندىن باشلاپ هەممە ئايال ئۇنى ئاينۇران موما دەپ ئاتايدىغان بولدى، هېچكىم ئۇنىڭ گېپىنى يىرمىدى.

ئايقۇت بىلەن ئاينۇران موماي ئاياللارنى باشلاپ يېكەنكۆل تەرەپكە ماڭدى. كۆپىنچە ئاياللار كالا مىنىپ، باللىرىنى ئېشەككە مىندۈرۈۋالغانىدى. ئاينۇران مومايغا ئايقۇت ئۆزلىرىنىڭ ياۋاش بىر ئېتىنى مىنىپ تۇرۇشقا بېرىپ تۇردى. ئايقۇتمۇ كالىغا مىنگەنىدى. تۈنجى قېتىملىق قومۇش ئورۇشقا مېڭىش تويى تارتىپ ماڭغاندىكىدەك كۆلكە - چاقچاق، قىقاس - چۇقان بىلەن ناهايىتى

قىزغىن بولدىكى، ھېچكىم - ھېچكىمدىن ياتسىراپ يۈرمىدى.

— ئۇرۇغان قومۇش، يېكەنلەرنى بىر يەرگىلا توپلايمىزمىكىن دېسەم، ھەرقايسى ئۆيلۈك ئايرىم توپلايدۇ دېدىڭىز موما، — دېدى ئايقۇت توپتىن ئارقىدا كېلىۋېتىپ ئاينۇران مومايغا.

— بۇ خوتۇن، بۇ بالىلارنىڭ قايسىسى قانداق، بىلىمىزمۇ؟ بىلمەيمىز. شۇڭا ئۆزۈڭنىڭكىنى ئۆزۈڭ تەييارلا دېسەك، ئۆزىنىڭ غېمىنى ئۆزى ئوبدان قىلامدىكىن دەيمىنا.

موماينىڭ گېپىگە ئايقۇت قايىل بولدى. تۇردۇشنىڭ خوتۇنى تىللاخان بۇلارنى ساقلاپ تۇرغانىدى. تىللاخان ئەللىك ياشقا يېقىنلىشىپ قالغان بولسىمۇ، ئەمدى قىرىققا بارغاندەك كۆرۈنەتتى. بۇغداي ئۆڭ، قارا كۆز، چاچلىق ئايال بولۇپ، بىلەكتەك ئىككى ئۆرۈم چېچى تېقىمىدىن ئېشىپ تۇراتتى. مەھەللىسىدە كىشىلەر ئۇنى: «تىللاساچ» دەيتتى، ئېرىنىڭ ئەكسىچە كەم سۆز ئىدى. بىراق، بىرەرسى ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغۇدەك بولسا، ۋاي - ۋاي، شۇ چاغدا ئاڭلايدىغان بولسىڭىز، ھەربىر گېپى توقماقتەك تېگەتتى، ۋەزنى تۈگمەن تېشىدىن ئېغىر ئىدى. بۇلار يېتىپ بېرىشىغا، تىللاخان ئايقۇتتىن:

— ھەر ئائىلە ئۆزىنىڭكىنى ئۆزى يىغسا، بەزىلەرنىڭ ئۇلاغ - قارىسى ئاز، توشۇيدىغاندا قانداق قىلىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئايقۇت ئاينۇران مومايغا قارىدى، موماي: «ئۆزۈڭ بىرنېمە دە» دېگەن مەنىدە باش ئىشارىسى قىلدى. ئايقۇت:

— قومۇشلارنى توشۇيدىغان چاغدا ئەرلەر مەسلىھەتلىشەر، — دەپ جاۋاب بەردى.

ئاياللار ئەرلەرگە ئوخشاش ئۆز ئىشىغا كىرىشىپلا كەتتى. مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئاينۇران موماينىڭ بولغىنى ئۇماق بىلەن ئايقۇتنىڭ يۈكىنى كۆپ يەڭگىللەتتى.

كېسەك تىزىدىغاندا ئەر - ئاياللار ئارىلاش ئىشلىگەچكە، كۆلكە - چاقچاقلار پات - پات ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. بولۇپمۇ

كېسەك تىزىشىۋاتقان شوخ، تىلى ئۇتتىك ياش ئاياللار لاي ئې-
تىش، كېسەك قويۇش بىلەنلا بولۇپ، كۆلكە - چاقچاقتا ھەپسىلد-
سى يېتىشمەيۋاتقان ئەرلەرگە «تاش ئېتىپ» ئېيتقان قوشاقلىرى
قىزىق ئىدى.

بىر كېسەكنى قويغۇچە،
تالىش قاپتۇ مۇكچەيىپ.
تىلى لايدا قالغانمۇ،
قاپتۇ جىمىپ، شۇمشەيىپ.
ئېجەم كەلسە قاشىغا،
دادىلار چىقى ئۇمچەيىپ.

قومۇش، يېكەن ئورۇۋاتقان ئاياللار ئارىسىدىمۇ قوشاق ئۇ-
زۇلمىدى. ئاياللارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش، ئۇلارنىڭ بىلمەيدىغان
باشقا بىر يەرگە كېلىپ قالغاندا بولىدىغان ياتسىنىش كەيپىياتىنى
يوقىتىش ئۈچۈن، تۇنجى كۈنىلا بىرىنچى قوشاقنى ئايقوت باشلاپ
بەرگەنىدى:

شامال كەلسە ئىرغانادۇ كامپاشى[1]،
يارىم كەلسە ئېتىلادۇ ئوڭ قاشى.
بولما يارىم ماڭا ئالا كۆڭۈلدە،
سەندىن بۆلەك يوقتۇر كۆڭلۈم قاياشى.

تىللاخاننى بەك قوشۇقچى دەيدۇلا،
چىرايىغا قاراسام مەن غەم تولا.
بىلەلمىدۇق تۇردۇش بەگىم باقمامدۇ،
دەردى بولسا مانا بىزگە ئېيتسۇنلا.

---

[1] كامپاشى — قومۇش پۆپۈكى.

ئايقوت قوشاقنىڭ بىرىنچى كوپلېتىدا گەپنى ئۆزىگە قارىتىپ كولكە كۆتۈرمەكچى بولغان بولسا، ئىككىنچى كوپلېتىدا ئەتەي تىللاخاننىڭ تىلىنى غىدىقلاپ، ئۇنى گەپكە، قوشاققا ئېغىز ئاچۇرماق بولغانىدى، ئۇنۇمى ئايقوتنىڭ ئويلىغىنىدىنمۇ ياخشى بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئاياللار تاڭ سەھەردە بىر - بىرى بىلەن بەس-لەشكەن تورغايلاردەك بىرىنىڭ قوشىقىغا بىرى ئۇلاپ ئېيتىپ كەڭ تۈزنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى. بۇلاردىكى قىزغىنلىقنىڭ يالقۇن تەپتى ئەرلەرگە يېتىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئىشتىياقىنى ئوت ئالدۇرۇۋەت-تى. روھى بۆلەكچە ئۇرغۇپ، هارغان، بوشىغان پۇت - قول ئۇگىلىرىنى جانلاندۇرۇۋەتتى.

چۈشتىن كېيىنكى چاغ. هەممەيلەن قىزغىن ئىشلەۋاتاتتى.

— كېپىك - كېپىك! ئانا - بالا كېپىك! — كېسەك تىزىۋاتقان ئاياللاردىن بىرى گويا ئاجايىپ بىر نەرسىنى كۆرۈپ قالغاندەك ئۈنلۈك توۋلىۋەتتى.

كىشىلەر قىلىۋاتقان ئىشىدىن توختاپ ئايال كۆرسەتكەن تە-رەپكە قاراشتى. يېقىن يەردىكى بىر دۆڭدە ئانا - بالا كېپىك مۇشۇلار تەرەپكە قاراپ تۇراتتى.

— ئاپلا، ئوقيا بولغان بولسا...

— ئات بولغان بولسىمۇ سالما تاشلاپ يۈرۈپ...

— جۆيلۈشمە! ئاستا گەپ قىلىش! ئۇ تۆمۈر بىلەن ئۆردەك-نىڭ كېپىكى، بىزنىڭ كېپىكىمىز! — مەھەممەت مەرگەن قەھرى بىلەن دېدى.

ئۇماق بىلەن مەھەممەت مەرگەن تۆمۈرنى نەدىكىن دەپ ئەتراپ-قا قارىدى. بۇ چاغدا تۆمۈر ئاللىقاچان دۆڭنىڭ يامىزلىقىغا بېرىپ بولغانىدى. ئانا - بالا كېپىكنىڭ كەچمىشىدىن خەۋىرى يوق ئەر - ئاياللارنىڭ كۆزى تۆمۈر بىلەن بىللە دۆڭگە ئۆرلىمەكتە ئىدى. ئۇلار هېكايە - چۆچەكلەردە ئېيتىلىدىغان ئاجايىباتلىق ۋەقەنى ئۆڭىدا كۆرۈۋاتاتتى. تۆمۈر دۆڭگە چىقتى، كېپىكچاق ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى. تۆمۈر كېپىكچاقنىڭ باش - بويۇنلىرىنى

سلىدى ، كېپىكچاقمۇ تۆمۈرگە سۇۋاشتى ، قوللىرىنى يۇرىدى . تۆمۈر ئانا كېپىككە قاراپ ماڭدى . ئانا كېپىك كەينىگە ئىككى قەدەم داجىپ توختىدى ، تۆمۈرنىڭ قولىنى قايتا ـ قايتا يۇرىدى . تۆمۈر ئۇنىڭمۇ بېشىنى ، دۈمبىسىنى سىلىدى . ئانا كېپىك ھېچبىر ئىپادىسىز جىملا تۇرىۋەردى ، ئەمما بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ ، كېسەكلىكتە تۇرغان بىر توپ ئادەمگە كۆز ئۇزمەي قاراپ ، سەگەك تۇراتتى . تۆمۈر ئانا ـ بالا كېپىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا قولىنى ئۇلارنىڭ دۈمبىسىگە قويۇپ تۇراتتى .

— مەھەممەت ئاغا ، — تۇردۇش پەس ئاۋازدا گەپ قىلدى ، — بىزنىڭ كېپىك دەيسىنا ، بۇ قانداق گەپ ؟ !

— گەپ قىلما ! — مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشقا شۇنداق دەپ ئوماققا قارىدى ، — ھەي ، ئۆردەك يوق ـ دە .. كېپىكچاق شۇنى دەپ كەلگەن ئەمەسمۇ . يەنە كېتىپ قالارمۇ ؟

— كېتىدۇ . بۇنچىۋالا ئادەمنى كۆرگەن ئانا كېپىك بالىسىنى ئەگەشتۈرۈپ كەتمەمدۇ ، كېتىدۇ .

«ئۇ توغرا ئېيتتى» دېگەندەك ، ئوماق گېپىنى تۈگىتىشىگە ئانا كېپىك ئادەملەر تۇرغان تەرەپكە تازا بىر قارىۋېتىپ ، قاتتىق بىرنى پۇشقۇردى ـ دە ، بالىسىنىڭ بېقىنىغا تۇمشۇقىدا نوقۇپ قويۇپ دۆڭنىڭ نېرىقى تەرىپىگە چۈشۈپ كەتتى . كېپىكچاق ئوماقلار تۇرغان تەرەپكە يەنە بىر قارىۋېتىپ ، تۆمۈرنى يەنە بىر پۇراپ قويۇپ ئۇيناقلىغىنىچە ئانىسىنىڭ كەينىدىن كەتتى . تۆمۈر دۆڭدە كېپىكچاق كەتكەن تەرەپكە قارىغىنىچە ئۇزاق تۇردى . بەلكى ئۇ ئانا ـ بالا كېپىكنىڭ قارىسى كۆزدىن يىتكەندىن كېيىنمۇ يەنە كۆرۈنۈپ قالار دېگەن ئۈمىدتە قارىغاندۇ .

بۇ كۈندىكى مەھەممەت مەرگەننىڭ ھەسرىتىنى دېمەڭ . كېپىك بالىسىنىڭ بېشىنى سىلىۋالمىغىنىغا ، ئانا كېپىككە بىر جاۋۇر سۇ ، بىر باغلام ئوت بېرەلمىگىنىگە ئارمان يەپ ، ھەسرەت چەكمەكتە ئىدى .

بۇ كۈنى كىشىلەر ئالدىن كېلىشىۋالغاندەك ، تاماقلىرىنى كۆ-

تۇرۇپ ئوماقنىڭ گەمىسىنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ يېيىشكە باشلىدى .
«بۇلارغا بۈگۈن نېمە بوپتۇ» دېگەندەك ئوماق بىلەن ئايىقۇت بىر ـ بىرىگە قاراشتى . تۇردۇش تاماق قاچىسىنى تۇتقىنىچە ئۆرە تۇرۇپ :
— ئوماق ، بايىقى ئانا ـ بالا كېيىكنىڭ ئىشى قانداق ئىش ، بىزنىڭ ھېچ ئەقلىمىز يەتمەيۋاتىدۇ . سۆزلەپ بەرسەڭ ، — دېدى .
— ھە ، مۇنداق گەپمىدى ، بۇنى ئەڭ ياخشىسى مەھەممەت ئاغا ئۆزى دەپ بەرسۇن ، — دەپ مەھەممەت مەرگەنگە قارىدى .
مەھەممەت مەرگەن بىر ئۇھسىنىۋېتىپ ، ئانا ـ بالا كېيىك بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدا ۋە كېيىك بالىسى بىلەن ئۆردەك ھەم ئۆردەكنىڭ ئۆيىدىكىلەر ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ھېكايە قىلىپ ئېيتىشقا باشلىدى ...

6

تايۇق ئوماقلارنىڭ يېنىدىن قايتىپ كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسىلا كۈنچىققانبەگنىڭ قېشىغا كىرگەندە ، بەگ تۇلەك بوۋا بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى .
— ئەجەب تۇرمايلا قايتىپ كەپسەنغۇ ؟ — ئۆزئارا سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن ، كۈنچىققانبەگ تايۇقتىن سورىدى .
— باش تېرىلغۇغا ئاران ئىككى ھەپتىدەك ۋاقىت قاپتۇ . بىز تېرىيدىغان يەر نەدە ، ئىشلىتىدىغان قورال ـ سايمان قېنى ؟ شۇڭا بىر كۈن تۇرۇپلا قايتتىم . ئۇلار ئوبدان تۇرۇپتۇ ، يالغۇزمۇ ئەمەسكەن ، — دېدى تايۇق ئاندىن ئوماق ، ئايقۇتلارنىڭ سالامىتىنى يەتكۈزدى .
— ياخشى ئادەم نەگىلا بارسا يالغۇزچىلىق تارتمايدۇ ، — تۇلەك بوۋا تايۇققا قاراپ ئۇنىڭدىن سورىدى ، — قېنى ئېيتە كىمنى ئېلىپ كەلدىڭ ؟
— توختاق بىلەن ئايسۇلۇ بىز بىلەن كەلدى . توختاق تېرىلغۇ

ئىشلىرىغا خېلى پىشىپ قالغان ئوخشايدۇ.

— ۋاقىت بەك قىسقەن، — كۆنچىققانبەگ تايۇقتىن سوردى، — قېنى دېگىنە، بىزگە ھازىر دەرھال كېرىكى نېمىلەر ئىكەن؟

— بىرىنچى قىلىدىغان ئىشىمىز تېرىيدىغان يەر تېپىش، ئاندىن بىر ياندىن يەرنى قىرلاپ، بىر ياندىن سۇ باشلايدىغان ئېرىق - ئۆستەڭ چېپىش؛ ئاندىن يەرنى سۇغىرىپ قاندۇرۇش، يەر ئوسسى تاۋلاشقاندىن كېيىن، ھەيدەپ، ئاغدۇرۇپ، تېرىش ئىكەن. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممە يولىنى توختاق بىلىدىكەن، — دېدى تايۇق، قىلىدىغان ئىشلارنى بىلىۋالغىنى بويىچە چۈشەندۈرۈپ.

— يەرنى نېمە بىلەن ھەيدەيدىكەن؟

— ئەسلىدىغۇ يەرنى قوش - سوقا بىلەن ھەيدەيدىكەن. ئۇنىڭ چىشى چويۇندا، باشقا يېرى ياغاچتا ياسىلىدىكەن. قوش چىشى بولسىلا قالغىنىنى توختاق ياسىيالايدىكەن. ئوماقتا تۆتلا چىش بار ئىكەن، ئەمما قۇملۇق ئىچىدىن بەش - ئالتە ئۆيلۈك كېلىپ ئوماقلار بىلەن بىللە يەر تېرىماق بولۇۋېتىپتۇ. ئەگەر يەرنى كېڭەيتىپ قالسا، ئۇلارغا قوش چىشى جىددىي لازىم بولىدۇ. مېنىڭچە، دەماللىققا تىكەنلىكتىن بىرنەچچە چىش تاپقۇزۇپ كەلسەكمىكىن. تىكەنلىك، كۆزلەكلەر چوڭ يۇرت. بىرنەچچە چىش چىقىپ قالار دەيمەن، پەقەت بولمىغاندا تىرنا - تارماق دەپ بىر نەرسە بولىدىكەن، ئۇنى ياغاچتا ياساشنى توختاق بىلىدىكەن. يەرنى شۇنىڭ بىلەن تاتىلاپ بوشىتىپ تېرىسىمۇ بولىدىكەن، — دېدى تايۇق ۋە بۇغداي پىشقاندىن كېيىن يەنە نېمىلەرنىڭ لازىم بولىدىغانلىقىنىمۇ قوشۇپ قويدى.

— ۋاقىت قىسقەن، — كۆنچىققانبەگ گېپىنى باشلاپلا ئۆرە تۇرغىنىچە دېدى، — بىزدە ھازىر، بىزمۇ يەر تېرىپ باقساق، دېگەندىن بۆلەك ھېچقانداق تەييارلىق يوق، قوش چىشى، كەتمەن تېپىپ كېلىشكە تىكەنلىككە ھازىرلا ئادەم ماڭدۇراي. تېرىيدىغان يەرنى تاللاشقا كەلسەك، بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھېچقايسىمىز قانداق

يەرنى تېرىسا بولىدىغان ـ بولمايدىغانلىقىنى بىلمەيمىز . بۇنىڭدا توختاقنىڭ دېگىنى ھېساب بولسۇن ، ھەممىمىز شۇنىڭ ئاغزىغا قارايلى ، تـۆلـەك بـوۋا ، — كۆنچىقـقانـبەگ تۆلەك بوۋىغا قارىدى ، — سەن توختاقا توختىكۆل ، تالىشقۇل قـاتارلىق ئـادەملەردىن بەش ـ ئالتىنى قوشۇپ بەر . تېرىيدىغان ، ئېرىق ـ ئۆستەڭ ئالىدىغان يەرنى تاللاپ ، قىلىدىغان ئىشلارنى قىلىپ تۇرۇڭلار . مەن قويدىن ئوتتۇزنى ، ئادەمدىن ئۈچنى ئېلىپ تايۇق بىلەن كورلىغا ماڭاي . تېرىقچىلىققا ، ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارغا كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلەيلى .

تۆلەك بوۋىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ :

— گوي ـ گوي ، ھەممە تەرەپتىن تۈتۈش قىلمىساق بولمىغۇدەك . بۇ يەردىكى ئىشلارنى ماڭا قويۇپ بەر . ئىشلارنى توختاقنىڭ دېگىنى بويىچە ئىشلەيمىز . ھازىر چىقىپ توختاق ، ئايسۇلۇ بىلەن كۆرۈشۈپ قويايلى ، ئاندىن ھەرقايسىمىز ئۆز ئىشىمىزغا ماڭايلى ، — دېدى .

ئۇلار كۆنچىققانبەگنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ تايۇقنىڭ ئۆيىگە كەلدى . توختاق ، ئايسۇلۇلار بىلەن كۆرۈشتى ، ئوماق ، ئايقۇتلارنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى .

— ۋوي ، ماۋۇ تىلەشقۇ ، — دېدى كۆنچىققانبەگ كىرگەنلەردىن ئەيمىنىپ ئايسۇلۇغا چىڭ يېپىشىۋالغان تىلـەشـنـى كۆرسىتىپ ، — تۇغۇلۇپلا قالسا چوڭ بولىدۇ ، ھە .

ئۇلامخان ئوماق ، ئايقۇتلار ئەۋەتكەن ئالاھىدە يوللۇق سوۋغىسى پوستلاق قۇيمىسىدىن ئون نەچچە تالنى ئوتتۇرىغا قويدى . تايۇق ئۇنىڭدىن بىرنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئىككى قىلىپ كۆنچىققانبەگ بىلەن تۆلەك بوۋىغا بىر پارچىدىن بەردى .

— گوي ـ گوي ، بۇ پوستلاق قۇيمىسىنى كىم ئەتتى ، تەمى بولەكچىلىكغۇ ! — دېدى تۆلەك بوۋا پوستلاق قۇيمىسىدىن بىر چىشلەم يەپلا . ئۇلامخان :

— بۇ . ئايقۇت بىلەن ئاينۇران موماي قاراقوشۇن ـ ئاينۇران

ئۇسۇلىنى بىرلەشتۇرۇپ قوْيغان پوستلاق . مەن ئۇنى قانداق قوْيە-
دىغانلىقىنى ئۆگىنىۋالدىم ، — دېدى ۋە مەھەممەت مەرگەن بىلەن
ئاينۇران توغرۇلۇق قىسقىچە سۆزلەپ بەردى .

كۇنچىققانبەگ پوستلاق قويمىسىنى بىزمۇ مۇشۇنداق قوْيايلى ،
بۇ پوستلاقتىن تايۇق بىلەن ئىككىمىز ئىككى تالدىن ئېلىۋالايلى .
مەن تىكەنلىككە بارىدىغان ، قوينى ھەيدەپ كېلىدىغان ئادەم ماڭدۇ-
رۇۋېتەي ، ئەمىسە بۇ يەردىكى ئىش سەن بىلەن توختاقتا قالدى ،
دەپ قويۇپ ، پوستلاق قوْيىمىسىدىن ئىككىنى ئېلىپ چىقىپ
كەتتى ...

كۇنچىققانبەگلەر شۇ كۇنى چۇشنىڭ قايرىلىشىغا مېڭىپ
6 ـ كۇنى دەل يەنە شۇ ۋاقىتتا ، كورلىنىڭ قارىسۇ بويىغا يېتىپ
كېلىشتى . ئەگەر ئۇلار قوي ھەيدەپ ماڭمىغان ھەم كۇنچىققانبەگ
بولمىسا تۆت كۇندە كېلەتتى . كۇنچىققانبەگنىڭ بۇ يوغان كۆتەك-
تەك بەستىنى كۆتۇرۇپ ئىتتىك مېڭىشقا ھەرقانچە ئالماشتۇرۇپ
مىنسىمۇ ئات چىدىمايتتى ، ئاستا ماڭماي ئامال يوق .

— سىلەر جاندارلارنى ئوتلاتقاچ ئۆستەڭ بويىدا ئارام ئېلىپ
تۇرۇڭلار ، مەن مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇقۇشۇپ
كېلەي ، — دېدى تايۇق ئاتتىن چۇشۇپ ، غانجۇغىلىۋالغان نەرسە-
لەرنى يەرگە قويۇپ بولۇپ . كۇنچىققانبەگ :

— مېنىڭ كورلىغا بىرىنچى قېتىم كېلىشىم . بۇ يەرنىڭ
ئادەملىرىنىمۇ ، ھېچنېمىسىنى بىلمەيمەن . سەن بېرىپ ئۇقۇشۇپ
كەل ، ئۇزۇن تۇرۇپ قالما ، بىز تۇرۇپ تۇرايلى ، — دېدى ۋە
يەنە تەكىتلەپ ، — تېز قايتىپ كەل ، — دەپ قويدى .

كۇنچىققانبەگ ئاتىسى جاھانبەگ بىلەن بىر قېتىم قەشقەرگە
بارغاندىن باشقا ھېچ يەرگە بېرىپ باقمىدى . قەشقەرلىكلەرنىڭ
كىيىم ـ كېچىكى ، گەپ ـ سۆزلىرى ، يۇرۇش ـ تۇرۇشتىكى
تۇزۇت ـ سۇلكەتلىرى ، ئاجايىپ ـ غارايىپ تاماقلىرى ، ئۆيلىرى
ئۇنى قىزىقتۇرغان بولسىمۇ ، مىڭ ـ مىڭ ئادەملەر ئارىسىدا ئۆزى
قىسىلىپ ، دېمى سىقىلغاندەك بولۇپ ، يەنە قوۋۋەتلىك ئۇجۇل

تالقىنى ئۇمىچىنى ، بۇلمىقىنى ، ئۈچۈسىنى① ، بىلىقىنى ، كەڭ دالىسىنى سېغىنىپ ، يۇرتىغا قايتىپ كەلگۈچە كۆزى تۆت ، تاقىتى تاق بولۇپ كەتكەندى ، شۇنىڭدىن كېيىن لوپ دالىسىدىن چىقىپ باقمىدى . بۇ قېتىم ئۇ نىيەت قىلغان تېرىقچىلىق ئىشى بىلەن كورلىغا كېلىش ئىرادىسىگە كەلگەن . بۇ نىيەتنىڭ ئۇرۇقىنى ئۇنىڭ كۆڭۈل ئېتىزىغا قالاچ قاناقا سالغان ، كېيىن ئۇنى تولەك بوۋا ئاغزىدىن چۈشۈرمەي تولا دەپ كۆچلەندۇرۇپ ، بىخ سۇرگۈزۈپ مۇشۇ دەرىجىگە كەلتۈرگەندى .

قارىسۇ ئۆستىڭى بىلەن مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىنىڭ ئارىلىقى-نىڭ قانچىلىكلىكى تايۇققا ناتونۇش ئەمەس . ئۇ يىگىرمە بەش يىلنىڭ ئالدىدا قالاچ قاناقا بىلەن بىللە كېلىپ ، ئۇنى - بۇنى ئۆگىنىۋېلىش ئۈچۈن ئاسقالنىڭ ئۆيىدە ئون نەچچە كۈن تۇرغانىد-دى . يېقىندا ئوماق ئۇنىڭغا ئۆزىنى «قارى» ئاتىۋالغان قاسىم ئوغرى توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرگەنىدى . ئۇ «قارى» ئوغرى ھېكايە-سىنى ئويلاپ بولۇپ ، مەدىل ئاسقال ، ئۇنىڭ ئوغلى قاسىم قارى توغرۇلۇق ئويلىدى . ئۇ قېتىمدا ئۇلار ئۇنىڭدا ياخشى تەسىر قال-دۇرغانىدى . «مەدىل ئاسقال قانداقراق تۇردىكىن» قاسىم قارى ئۆيدە بولغان بولسا ياخشى بولىتتى» دېگەنلەرنى ئويلىدى .

تايۇق ئېگىز ئېرىق مەھەللىسىگە كىردى . كىردىيۇ ، ئەجەب-لىنىپ ھەيران قالدى . ئۆتكەندە كەلگىنىدە كوچىدا ئادەملەر ئۇياد-دىن - بۇيانغا ئۆتۈشۈپ تۇراتتى . كوچىدا ھەر خىل ئويۇنلارنى ئويناۋاتقان بالىلار جىق ئىدى . ئۇلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى ، كۈلكە - چاقچاق ، قىقاس - چۇقانلىرى مەھەللىنى بىر ئالاتتى . ئەمما بۇگۈن مەھەللە شۇنچىلىك جىمجىتكى ، گويا جىمى جاھان سۇكۇتكە چۆمگەندەك ، مەھەللىنى گۆرىستان جىملىقى باسقانىدى . كوچىدا ئادەم تۇگۇل ئىت ، مۇشۇكمۇ كۆرۈنمەيتتى . دائىم ئوچۇق تۇرىدىغان ئىشىك - دەرۋازىلار ھەم ئېتىك . بىرەر ھويلىدىن ئادەم بارلىقىنى بىلدۈرىدىغان ھېچقانداق شەپە سېزىلمەيتتى . تىنچسىز-

① ئۈچۈ — لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى تاماقلىرىنىڭ بىر خىلى .

لىق خاتىرجەملىكنى بۇزۇپ، كىشىلەرنى ساراسىمىگە، پاراكەندىچىلىككە سالىدۇ؛ ھەددىدىن زىيادە جىمجىتلىق ئەتراپنى، ھەممىنى سۈرلۈكلەشتۈرۈپ، كىشىلەر كۆڭلىنى ئەندىشىگە، ۋەھىمىگە، قورقۇنچقا سالىدۇ. ھەتتا ئادەمنىڭ ئۆز ئايىغى ئاستىدىن چىققان «شىرىق» قىلغان ئاۋازمۇ يۈرەكنى «جىغ» قىلدۇرۇۋېتىدۇ. ئېگىز ئېرىق مەھەللىسىنىڭ بۈگۈنكى جىمجىتلىقى ئەنە شۇنداق سۈرلۈك، ۋەھىملىك ئىدى. تايۇق شۇ ھەيرانلىقتا ئاستا مېڭىپ مەدىل ئاسقالنىڭ يوغان دەۋازىسى ئالدىغا كەلدى. ئەتىگەندىن كەچكىچە ئوچۇقلا تۇرىدىغان ئىككى قاناتلىق بۇ دەرۋازىمۇ ئېتىك ئىدى. ئاتتىن چۈشۈپ يېقىن كېلىپ قاراپ، دەرۋازىنىڭ ئىچىدىن ئېتىپ قويۇلغانلىقىنى بىلدى. «نېمە ئىش بولغاندۇ، قانداق قىلاي؟» دەرۋازىنى قاقماقچى بولغان تايۇق ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى. نەگە بېرىپ، كىمنى ئىزدەيدۇ؟ «بىلمەيدىغان يەرنىڭ ئوي - دوڭغۇلى تولا» دېگەن گەپ بار. قارىسىغا ماڭسا قايسى ئۇپۇرغا چۈشۈپ كېتىدۇ، قايسى دوڭغۇلغا ئۇسۇپ قالىدۇ. تايۇق ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ، ئاخىر دەرۋازىنى قېقىپ بېقىش نىيىتىگە كەلدى - دە، دەرۋازىنى ئېھتىيات بىلەن ئاستا بىرنەچچىنى قاقتى. جىم. ئىككىنچى قېتىم سەل قاتتىق قاقتى. «غىد ... چ» قىلىپ ئۆينىڭ ئىشىكى ئېچىلغاندەك بولۇپ، ئادەمنىڭ «شىپ ... شىپ» ئاۋاز چىقىرىپ دەرۋازىغا كېلىۋاتقانلىقى بىلىندى. سۈرلۈك جىمجىتلىق ئىچىدە ئاڭلىنىۋاتقان بۇ «شىپ - شىپ» تايۇققا شۇنچىلىك ۋەھىملىك تۇيۇلۇپ كەتتىكى، دەرۋازىنى قېقىپ قويغىنىغا پۇشايمان قىلىپ قالدى. دەرۋازىنىڭ تاقىقى ئېلىنغاندىكى «تاراق» قىلغان ئاۋاز خۇددى تايۇقنىڭ يۈرىكىگە تەگكەندەك بىلىنىپ كەتتى. دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى يېرىم ئېچىلدى.

تايۇقنىڭ ۋەھىمىدە تېز - تېز سوقۇپ كېتىۋاتقان يۈرىكى ئىزىغا چۈشتى. ئۇ ئۆزى سەزمىگەن ھالدا: «ئۇھ» دەۋەتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ...

تايۇقنىڭ كۆز ئالدىدا تەئەججۇپ ئارىلاش جىلمىيىپ قاسىم

قارى تۇراتتى . تايۇق ئۇنى بىر قاراپلا تونۇۋالدى . ئەمما قاسىم قارى ئالدىدا تۇرغان ئادەمنىڭ سالىمىغا جاۋابەن سالام قايتۇرغان بولسىمۇ ، كىملىكىنى بىلەلمەي ، «سىز كىم بولىسىز ، كىمنى ئىزدەيسىز» دەپ سورىماقچى بولدىيۇ ، لېكىن شۇئانلا : «تايۇقمۇ-سىز ، قاچان كەلدىڭىز ؟» دەپ سورىدى ۋە ئۇنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى .

— تايۇق ئېتىنى يېتىلەپ هويلىغا كىردى - دە ، يۈرىكى «جىغ» قىلىپ مېڭىشتىن توختاپ قالدى .

مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىكىنىڭ ئىككى تەرىپىدە سار-غۇچ بولغارىدىن كالتە چاپان كىيگەن ، يېنىغا ئېسىقلىق قىلىچى-نىڭ دەستىسىنى چىڭ سىقىملاپ تۇرغان ئىككى سەرۋاز تۇراتتى . ئۇلار دەسلەپ تايۇقنىڭ تەقى - تۇرقىغا هەيران قالغاندەك قاراپ قېلىشتى ، ئاندىن ئاق قاشقىلىق ، قويۇق ، ئۇزۇن ياللىق ، ئارا خىل سېمىز چىلان تورۇق ئاتقا قاراپلا قالدى . ئۇلارنىڭ بىرى ئاتقا يېقىنلاپ كېلىۋىدى ، چېچەن ئات يات ئىنىقتىن سەسكەنگەندەك قۇلىقىنى دىك قىلىپ قاتتىق بىر پۇشقۇرۇۋىدى ، شالى سەرۋازنىڭ بولغارى چاپىنىغا چاچراپ كەتتى . تايۇق تىزگىنىنى قاتتىق سىل-كىپ ، ئاتنى جىمىلىدى . قاسىم قارى :

— لوپ ئېتى مۇشۇنداق شاش ، ياۋىراق كېلىدۇ ، بۇ ئات يېڭىلا كۆندۈرۈلگەندەك قىلىدۇ . سەرۋاز ، خاپا بولمىسىلا ، چاپان-لىرىنى تازىلاتقۇزۇۋېتەي ، — دېدى سەرۋازغا ئۆزرىخاهلىق ئېبى-تىپ ۋە بىر بالىنى چاقىرىپ هۆل لۆڭگە بىلەن سەرۋازنىڭ چاپى-نىنى پاكىز تازىلاتقۇزۇپ بەردى .

دەرۋازا تەرەپتىكى ئېغىل ئالدىدا ساغرىسىدىن قورساق قىنى-مىغىچە يېپىپ تۇرغان ئۇزۇن سىرىق يىپەك چۇچىلىق مەخمەل يوپۇق ئۈستىدىن كۈمۈش قوش باشلىق ياسداق ئېگەر توقۇلغان ، يۈگەن - نوختا ۋە كۆكرەكلىك تاسمىلىرى كۆپتۈرمە نەقىشلىك كۈمۈش بىلەن بېزەلگەن ، تۇخۇمدەك سېمىز بىر بۇرۇل ئات قاڭ-تۇرۇقلۇق تۇراتتى . قۇلىقىنىڭ كەينىگە شەل سالپىيىپ ، تۆۋەن

كالپۇكىنىڭ ساڭگىلاپ قالغىنىدىن ئاتىنىڭ قېرىپ قالغىنىنى بىل-
گىلى بولاتتى. ئېگىرنىڭ ئېلىنماي قاڭتۇرۇپ قويۇلغىنىدىن
ئاتىنىڭ يىراقتىن كەلمىگىنىنى ھەم يەنە پاتلا مىنىلىدىغانلىقىنىمۇ
قىياس قىلغىلى بولاتتى. تايۇق ئېتىنى ئېغىل ئۆگزىسىنىڭ ئۇ-
زۇن چىقىپ تۇرغان بادىرىسىغا باغلاپ قويدى. ئات يېرىم - يارتا
كونا پالاس يوپۇق ئۇستىدىن ئاددىي - سىدام ياغاچ ئېگەر بىلەن
جابدۇلغان بولسىمۇ، ئىككى ئاتنى كۆرگەن ھەرقانداق كىشى چە-
لان تورۇق ئاتىنىڭ خانغا يارىغۇدەك ئېسىل ئاتلىقىنى پەرق قىلىۋا-
لاتتى.

قاسىم قارى تايۇقنى ياندىكى ئۆزىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ ئەكىرىپ
كەتتى. ئۇ تايۇقتىن كىملەر بىلەن نېمىشقا كەلگەنلىكىنى بىلگەن-
دىن كېيىن:

— بىئەپ ۋاقتا كېلىپ قاپسىلەر. بوپتۇ، بىر ئامالىنى قىلى-
مىز. ئۆيدە ئىككى مېھمان بار. بىرى، كورلىنىڭ ھاكىمبەگ
دادخاھى، يەنە بىرى، خەلپەت. ھاكىمبەگ دادخاھ بىر ئىشنى
ئاتامغا ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتىپ قويغىلى كەپتىكەن. خەلپەتنىڭ
ئۆيى يېقىن بولغاچ، ئاتام ئۇنى تاماققا داخىل بولسۇن، دەپ
چاقىرتىپ كەلدى. ئۇلار ھازىر ئاش يەۋاتىدۇ. ناۋادا، ھاكىمبەگ
دادخاھ سىزدىن گەپ سوراپ قالسا، ئادەملىرىڭىز، قويلىرىڭىز
توغرۇلۇق ھېچنېمە دېمەڭ، ئۆزۈم يالغۇز كەلدىم دەڭ. ئېيتىڭىزغا
كۆزى چۈشۈپ ئېغىز ئېچىپ قالغۇدەك بولسا، مېنىڭ ئاغزىمغا
قاراپ گەپ قىلىڭ. ئۇ بىر قۇتۇرغان ۋەھشىي بۆرە، يالما-
ۋۇز، — دېدى.

تايۇق «خەلپەت» دېگەن سۆزنى ئانچە - مۇنچە چۈشەنسىمۇ،
«دادخاھ» دېگەن سۆزنى تۇنجى قېتىم ئاڭلىشى ئىدى. شۇنداق
بولسىمۇ قاسىم قارىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىدىن، ئۇنىڭ ياخشى-
لىقتىن ئەمەسلىكىنى پەرەز قىلىپ بولدى.

— ماۋۇ ئاتنىڭ ئىگىسى قېنى؟! — ھويلىدىن سۇرلۇك،
قوپال ئاۋاز ئاڭلاندى.

قاسىم قارى تايۇقنى ئۆيگە ئەكىرىپ كېتىشىگە، سەرۋازنىڭ بىرى ئۆيگە كىرىپ ھاكىمبەگ دادخاھنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ ھويلىغا ئۆزى كىرىپ قالغان چىلان تورۇقنى تەرىپلەپ خەۋەر بەرگەندى. قېرى ئېتى ئورنىغا يەڭگۈشلىگۈدەك ئات تاپالماي يۈرگەن ھاكىمبەگ دادخاھ يەۋاتقان ئېشىنى قويۇپ، خەلپەمگىمۇ قارىماي ئالدىراپ چالا - بۇلا دۇئا قىلىپ ھويلىغا چىقتى، چىلان تورۇقنى كۆرۈپلا توۋلىدى.

قاسىم قارى تايۇقنى باشلاپ ئۆيدىن چىقتى. ھاكىمبەگ دادخاھ تايۇقنىڭ ئۈستۈبېشىغا قاراپ قويۇپ:

— بۇ ئات سېنىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى. تايۇق جاۋابقا ئېغىز ئاچقۇچە، قاسىم قارى:

— بۇ كىشى لوپ قۇملۇقىنىڭ ئىچكىرىسىدىن ئاتنى سېتىپ قوش چىشى، كەتمەن، ئورغاق، ئارا - گۈرجەك سېتىۋالغىلى كەپتۇ، — دېدى.

— مە، ماۋۇ پۇلغا لازىملىقىڭنى ئېلىۋال، — ھاكىمبەگ دادخاھ يانچۇقىدىن بىرنەچچە تەڭگىنى چىقىرىپ ئۇنىڭدىن بەشنى ئايرىپ تايۇقنىڭ ئالدىغا تاشلىدى، — توقسابېي دادخاھ بەرگەن پۇل دېسەڭلا، كىم بولمىسۇن دېگەن نەرسەڭنى بېرىدۇ.

تايۇق گەپ قىلماي: «بولىدۇ» دېگەن مەنىدە بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

— بۇ ئادەم گەپ قىلمايدىغۇ، گاچىمۇ، ياۋايىمۇ؟

— بۇ ئادەمنىڭ تىلى كەمتۈك، ئۆزلىرىگە كېكەچلەپ گەپ قىلىشتىن ئوڭايسىزلىنىپ، زۇۋان چىقارماي تۇرغىنىنى شۇنىڭدىن، — دېدى قاسىم قارى.

تايۇق كۈلۈۋەتكىلى تاس قالدى، ئۆزىنى تەستە توختىتىۋېلىپ ئىچىدە كۈلدى.

ھاكىمبەگ دادخاھ بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، كېرىلىپ قويدى. بىر سەرۋاز چىلان تورۇقنى يەشمەكچى بولۇۋىدى، چاپچىپ، پۇشقۇرۇپ يېقىن كەلتۈرمىدى.

قاسىم قارى :
— يېڭىلا كۆندۈرۈلگەندەكەن ، ئۆگىتىۋالغىلى بولىدۇ ، —
دەپ قويدى .
تايۇق ئاتنى باغلاقتىن يېشىپ تىزگىنىنى قاتتىق سىلكىپ قويۇپ ، پېشانىسىنى ، ساغرا ، سۆڭگىچىنى قايتا ـ قايتا سىلىدى ، ئاندىن تىزگىن چۇلۇۋۇرىنى سەرۋازنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى . سەرۋاز ئاتنى ئالدىغا تارتتى ، لېكىن ئات كەينىگە چېكىنىپ داجىپ تۇرۇۋالدى ، كۆزى تايۇقتا ئىدى ، تايۇق چىلان تورۇقنىڭ ساغرىدىسىنى يەنە بىر قېتىم سىلاپ ، شاپىلاقلاپ قويۇپ ، ئاندىن «ماڭ» دېگەننى قىلىپ سۆڭگىچىدىن ئىتتىرىدى .
ھاكىمبەگ دادخاھ مەدىل ئاسقال ، خەلپەملەر بىلەن خوشلىشىپ ئىچىغا مىندى . يەنە بىر سەرۋاز كەمىرىگە ئېسىۋالغان تۆچ لېگەنگە ئوخشاش بىر نەرسىنى يېشىپ تۇتقۇچىدىن تۇتۇپ دەۋازىدىن چىقىپلا : «توقسابىي دادخاھ كېلىۋاتىدۇ !» دەپ ئارقا ـ ئارقىدىن ئىككى قېتىم تولاپ بولۇپ ، لېگەننى ئۇرۇپ جاراڭلىتىقىنىچە ئالدىدا مېڭىپ كەتتى . ھاكىمبەگ دادخاھنىڭ كەينىدىن يەنە بىر سەرۋاز چىلان تورۇقنى يېتىلەپ دەرۋازىدىن چىقتى .
مەدىل ئاسقال ، قاسىم قارى ، خەلپەم ، تايۇقلار «مېھمان»لارنى ئۇزىتىپ يولنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە باردى . سەرۋازنىڭ سالغان جارى بىلەن «جاڭ ـ جۇڭى» بارغانسېرى يىراقلاشتى . «مېھمان»لار دوقمۇشتىن قايرىلىشىغا ، خەلپەم :
— مەنمۇ ئۇزاي ، — دەپ خوشلىشىپ ماڭدى .
مەدىل ئاسقال : «پاراڭلىشىپ ماڭسىلا بولىتتى» دەپلا قويدى ، چېنىڭ تۇتمىدى .
خەلپەم ئۇزاپ تېخى ئوتتۇز قەدەمچىمۇ يىراقلاشمايلا مەدىل ئاسقال ، قاسىم قارى — ئاتا ـ بالا تەڭلا «ئۇھ» دەپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىشتى . ئۇلار مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىشىگە كوچىدىن بالىلارنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى ، قىقاس ـ چۇقان ، كۈلكە ئاۋازلىرى ئاڭلاندى . ئاسقال :

— بەچارە باللار ، زۇۋان چىقىرالماي بۇرۇقتۇرما بو-
لۇپ كەتتى ، — دېدى .

7

هاكىمبەگ دادخاھنىڭ ئىسمى - فامىلىسى نىياز مۇھەممەت توقسابىي . كورلىغا ھاكىمبەگ بولغان ھاجىبېك 1870 - يىلى كۈزدە كورلىنى تۇڭگانلارغا تارتقۇزۇپ قويغاندىن كېيىن ، ياقۇپ-بەگ ئۇنىڭ ئورنىغا 1871 - يىلى① نىياز مۇھەممەت توقسابىينى كورلىغا ھاكىمبەگ دادخاھ قىلىپ بەلگىلىگەنىدى . ياقۇپبەگ كور-لىدىكى چاغدا ، ئۇ خوجايىنىنىڭ ئەڭ تۆۋەن مالىيى ، ئايغىدا پايپېتەك ئىتى ؛ خوجايىنى كورلىدا ئەمەس چاغدا بولسا ، كورلى-نىڭ ئەڭ چوڭ ھۆكۈمرانى ، خالىغىنىنى قىلىدىغان رەھىمسىز زوراۋان ، باسقان قەدىمىدىن ئاپەت ئۈنىدىغان بالاخور .

توقسابىي دادخاھ قىرىق بەش ياش ئەتراپىدا ، ئورۇق بىلەن سېمىز ئارىلىقىدىكى ئېگىز بوي ، تۇم قارا ساقال ، چاشقان بۇرۇت-لۇق بولۇپ ، ساقال - بۇرۇتىنى چىرايلىق ياستىپ - قىردۇرۇپ يۈرۈيتتى ، بۇلغارى - خۇرۇم پەشمەت كىيىپ ، بېلىگە كۈمۈش ھالقىلىق نەقىش ئورنىتىلغان تۆتلۈك كەڭلىكتە كەمەر باغلاپ ، كۈمۈش بىلەن بېزەلگەن غىلاپلىق خەنجىرىنى يېنىدىن ئايرىمايت-تى . كۆزىگە بىرلا قارىغان كىشى ، ئۇنىڭ قان ئىچەر قاراقچىلىقى-نى بىلىۋالاتتى . ئەتراپقا ئەنسىز ، گۇمانسىراپ ئەلەڭلاپلا قارىشى ، كۆزىنىڭ ھېلىلا قان تامىدىغاندەك بوزىرىپ - قىزىرىپلا تۇرۇشى كىشىدە تەبىئىيلا شۇنداق تۇيغۇ پەيدا قىلاتتى . ئۇ مەدىل ئاسقالغا مۇھىم بىر خەۋەر يەتكۈزگەن بولۇپ چوڭ نەپ ئۈندۈرۈۋېلىش غەرىزىدە كەلگەنىدى ، نەپ نېسى قالغان بولسىمۇ ، تاپالماي يۈرگەن ئېسىل ئولجىغا ئېرىشتى ، شۇڭا نېرى - بېرى گەپنى قويۇپ يولىغا راۋان بولدى .

① ھىجرىيە 1288 - يىلى .

خەلپەنىڭ ئىسمىزاتى ئەمەت، يېشى ئەللىكتىن ئاشقان،
ۋىجىكرەك، شالاڭ ساقاللىق، دائىم بەقەسەم تون - يەكتەك كە-
يىپ، بېشىدىن ئىككى ھەسسە ئېغىرلىقتىكى يوغان سەللىنى
ئورىۋېلىپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ، ئىككى قولىنى قوۋۇشتۇرۇپلا
يۈرۈيدىغان ئادەم. ياقۇپبەگ بۇزرۇك خوجىنى تاۋاپى ھەجگە ماڭ-
دۇرغانلىق نامدا قوغلىۋېتىپ ئۆزى خان بولۇۋالغان كۈنلەردە،
جۈمە نامىزىدىكى ئەمرىمەرۇپ ئورنىدا ياقۇپبەگكە مەدھىيە ئوقۇپ،
ئوقۇغاندىمۇ بېگىنىڭ كۆڭلىدىكىنى، ئاغزىدىن چىقىرالمايۋاتقان
گېپىنى تېپىپ قاملاشتۇرۇپ ۋەز ئېيتىپ، ئۇنىڭ يېقىن ئەئيانلى-
رىنىڭ بىرى بولۇپ قالغانىدى. كېيىن ياقۇپبەگ كورلا ئالدىنقى
جەڭگاھ ئىككىنچى دارۇلسەلتەنەتى بولۇپ قالغاندا، كورلىغا كېلى-
دىغاندا، ئۇنى ھەر جۈمە نامىزىدا ئۆزىگە خۇتبە ئوقۇپ ئەمرىمەرۇپ
قىلدۇرۇش ئۈچۈن قەشقەردىن ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلدى.
ئېگىز ئېرىق بىلەن بازار ئارىلىقىدىن ئۇنىڭغا سۇيۇرغاللىق ئورنىدا
بىر بۆلەك يەر كېسىپ بېرىپ، مەخسۇس ئېرىق چاپتۇرۇپ بەردى.
بۇ ئېرىق ئەمەت خەلپەم نامىدا «خەلپەم ئېرىقى» دەپ ئاتالدى.
كېيىن بۇ ئېرىق ياقىلىرىغا ئۇنىڭ چوقۇنغۇچىلىرى ۋە باشقىلار
بىر - بىرلەپ كېلىپ ئورۇنلىشىپ مەھەللە شەكىللەندى. مەھەللە
«خەلپېرىقى مەھەللىسى» دېگەن نامدا ئاتىلىدىغان بولدى.
ياقۇپبەگ ئەمەت خەلپەمنىڭ ئىناۋەت - ئورنىنى تىكلەش، شۇ
ئارقىلىق يۇرت خەلقى ئارىسىدا ئۆزىنىڭ ئىناۋەت - ئورنىنى
يۇقىرى قىلىش ئۈچۈن، دەريانىڭ تۆۋەن قاسىنىقىغا بىر خانىقا،
يۇقىرى قاسىنىقىغا بىر مازار سالدۇرۇپ بەردى. مازارنىڭ نامى
بولۇشى كېرەك - دە، ياقۇپبەگ ئالتە شەھەر خەلقى ئارىسىدا
خوجىلارغا خۇراپىي، ئەسەبىيلەرچە چوقۇنۇشنىڭ كۈچلۈكلۈكىدىن
پايدىلىنىپ، خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە رام قىلدۇرۇشنىڭ يەنە بىر
ۋاستىسى سۈپىتىدە، ئاق يەرگە سالدۇرغان بۇ «مازار»غا «ئاپاق
خوجا مازىرى» دەپ نام بەردى. ئەمەت خەلپەمنىڭ كۈنلىرى «ما-
زار» بىلەن خانىقادا، جۈمە كۈنلىرى خۇتبىدا، بۇ ئۈچىنىڭ ئوتتۇ-

رىسىدا پايپاسلاپ ئالدىراش ئۆتىدىغان بولدى ...

— ھېلىمۇ ياخشى ئېتىمىڭ ياخشى بولغاچ ئۇ چىلبۆرە شۇنىڭ بىلەن قانائەت تاپتى. كېكەچ بولـۇۋېلىش خىـيالىڭغا قانـداق كەلدى؟ — ئۇلار ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن، ئاسقال تايۇقتىن سورىدى. تايۇق كۈلۈۋېتىپ دېدى:

— بۇ قاسىم قارىنىڭ ئويلاپ تاپقان ئۇستىلىقى بولمامدۇ. تاس قالدىم، ھەيران قېلىپ كۈلۈۋېتىپ، چاندۇرۇپ قويغىلى. كۈلكىدىن ئۆزۈمنى ئاران توختىتىۋالدىم.

— ئاتا، بۇ گەپلەرنى كېيىن قىلىشايلى، — قاسىم قارى تايۇقنىڭ بىللە كەلگەن ھەمراھلىرى، قويلار، ئۇلارنىڭ قارىسۇ بويىدا قالغانلىقىنى ئېيتتى. مەدىل ئاسقال:

— كۈنچىققانبەگمۇ كەلگەنمىدى، ئۇ ھەقتە قالاچ بوۋاي ماڭا گەپ قىلىپ بەرگـەن. ھەي، ئاشۇ مـەرەز كېـلىپ قالـمىغان بولسا ... ئۇلار ئات، قويلىرى بىلەن گۈلدۈرلىشىپ كېلىدىغان بولسا، بۇ ئىش شۇئان دادخاھغا يېتىدۇ. بۇ مەھەللىدىمۇ ئـۇنىڭ قـۇلاقلىرى بـار. قاسىم سەن چاكاردىن ئىككىنى ئېلىپ بار، بۇلارنىڭ ئات - قويلىرىنى چوڭكۆلگە[1] ئاپىرىپ قويسۇن. تېز بار، ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇۋېـتىپ، ئادەمـلەرنى بـاشلاپ كەل، — دېدى.

قاسىم قارى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەدىل ئاسقال ئۆيدىكىلەرنى چاي ئەكىرىشكە بۇيرۇپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— سەن قالاچ بوۋا بىلەن كەلگىنىڭدە ياشلا يىگىت ئىدىڭ مانا، ئەللىكتىن ئېشىپ ئاتمىشقا بېرىپ قاپسەن. قالاچ بوۋايدىن كېيىن جاھانبەگمۇ تۈگەپتۇ، بۇنى ئۆتكەندە تايۇقتىن ئۇقتۇم. مەنمۇ كېتىپ قالىدىغان ئوخشايمەن دەپ ئويلىغان، ئارىلىقتا قانتىق ئۇچۇندۇم، بىرنەچچە ئاي ئورۇن تۇتۇپ ياتتىم. يەيدىغان رىزقىم تۈگىمىگەن ئوخشايدۇ، ئوڭشىلىپ قالدىم، — ئاسقال

---

① چوڭكۆل — بۇ، لوپنۇردىكى چوڭكۆل ئەمەس، كورلىنىڭ ھازىرقى ئايروپورتقا يېقىن بىر مەھەللىسىنىڭ نامى.

چايدىن بىر ئۇتلىۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى. — دېھقانچىلىق قىلماقچى بولۇۋېتىپسىلەر، بۇ ياخشى ئىش بوپتۇ. دېھقانچىلىق دېگەن يەرگە جان بېرىپ، يەردىن دان - نان ئالىدىغان ئىككى دۇنيالىق ساۋابلىق، خاسىيەتلىك ئىش. ئاش - نان يېمەي، بېلىق بىلەن گۆش يەپلا ئۆتكەن بىلەن بولامدۇ. كۇنچىققانبېگىڭلار شۇنداق نىيەتكە كەلگەن بولسا، ئۇنىڭ پېشىگە چىڭ يېپىشىڭلار...

قاسىم قارى كۇنچىققانبەگ ھەم باشقا تۆت كىشىنى باشلاپ كىردى. ئاسقال كۇنچىققانبەگنىڭ بەستى - بويىنىڭ يوغانلىقىغا ھەيران قالدى، ئوماقتىن ئاڭلىغان بولسىمۇ بۇنچىلىكلىكىنى پەرەز قىلمىغانىدى. ئاسقالنى ھەيران قالدۇرغان يەنە بىر نەرسە، پۈتۈن بىر يۇرت بېگىنىڭ ئۆز چاكارلىرىغا ئوخشاش ئاددىي كىيىنگەنلىكى ئىدى. ئۇنىڭ كىيىملىرى ئازراق تورقا چىگە تالالىرى بىلەن يۇڭ ئارىلاش يىپتا توقۇلغان پالاس كىيىم ئىدى، سىپتا، سىلىقلىقى، قېلىن - نېپىزلىكتە سەللا پەرق قىلاتتى، رەڭگى جەھەتتىمۇ يۇڭنىڭ ئەسلىي رەڭگى بويىچىلا پەرق قىلاتتى. كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇقنىڭ كىيىمى سىپتىراق، بوز رەڭ ئىدى، پەقەت ئۆتۈكلىرىلا رەڭ، تىكىلىش جەھەتتە خېلى پەرقلىق ئىدى. ھەممىسىنىڭ ئوخشاش ئاشلانغان كالا تېرىسى بولۇپ، بەگ بىلەن تايۇقنىڭ يۇلغۇن چېچىكى سۈيىگە ئۇزاقراق چىلاپ قويۇلغاچقا، سۇس گۆش رەڭ ئىدى. قالغانلار جاڭگال، دالىدىلا يۈرۈيدىغان بولغاچقا، رەڭ بېرىشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قاراپ ئاقۇچ بوز رەڭدە ئىدى، ئەمما تىكىلىشى ئوخشاش ئىدى.

ئۈستىگە گۆش بېسىلغان ئۈچ لېگەن پولۇ كەلتۈرۈلدى. كۇنچىققانبەگ پولۇنى قەشقەردە يەپ باققان، تايۇقمۇ مۇشۇ ئۆيدە يېگەن بولغاچقا، كاپاملاپ ئېلىپ يەۋەردى. ئەمما ئۇلار بىلەن بىللە كەلگەن تۆتى بۇنداق ئاشنى تۇنجى كۆرگەچكە، ھەرقانداق قىلىپمۇ كاپاملىيالمىدى، كاپاملىغىنى چۇشۇپ كەتتى، چۇشمىگىنىنىڭ ئاز قىسمى ئاغزىغا كىرسىمۇ، كۆپى داستىخانغا چېچىلىپ كەتتى. گۆشتىن بىر - ئىككى توغرام ئاغزىغا سېلىپ چايناپ بېقىپ،

خۇددى ئەمسىز بىرنېمە چايناپ قالغاندەك چىرايى باشقىچە بولۇپ قالدى . قاسىم قارى بۇنى سېزىۋېلىپ :
— كورلىنىڭ گۆشى لوپ قويىنىڭ گۆشىدەك ئۇنداق ئەملىك ئەمەس . گۆشنى يېمىسەڭلىمۇ ، ئاشنى يەڭلار ، — دەپ ئۇلارغا بىردىن قوشۇق بەردى .
... ئۇلار قوشۇقلاپ يېيىشنى ئۆگىنىۋالدى ، ئاشمۇ ئاغزىغا تېتىپ قالدى .
دۇئا قىلىنىپ ، داستىخان يىغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن ئاسقال :
— قوينى جىق ئەكېلىۋېتىپسىلەر . بەش قوينىڭ پۇلىغا سىدىلەرگە لازىملىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى كېلىپتى ، — دېدى .
— دادخاھ بەرگەن بەش تەڭگىگە نېمە ئالىمىز ؟ — دەپ سورىدى تايۇق .
قاسىم قارى كۈلۈۋېتىپ :
— ئۇ تەڭگىلەرگە ھېچنېمە كەلمەيدۇ ، — دېدى .
— ئۆتمەمدۇ ؟
— ئۆتىدۇ ، ئەمما قىممىتى يوق . بەشىگە بىر گۈرجەك كېلەرمىكىن .
گەپكە ئارىلاشماي ئولتۇرغان كۈنچىققانبەگ :
— شۇنداق بىر ياخشى ئات بىر ياغاچ گۈرجەككە كېتىپ قالدىما ، ئىسىت ، — دېدى بېشىنى ئىرغىتىپ ، — بوپتۇ ، ئۇ كەتكەن بولسۇن . لازىملىق نەرسىلەردىن باشقا تېرىش ئۇچۇن بۇغداي ، قوناقتىن ئىككى تاغاردىن ئېلىپ كېتەيلى ، قالغان ئۇن قوينى بوۋايلارغا قالدۇرۇپ قويايلى ، — دېدى .
— كورلىدا بۇغداينى تېرىپ بولاي دېدى . سىلەر ئەمدى تېرىماقچىكەنسىلەر ، تېز بولمىساڭلار بولمايدۇ ، — ئاسقال بوۋاي كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇققا قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — سىلەرنى ئالدىراتقىنىم ئەمەس ، ئەھۋال شۇنداق ، ئالىدىغاننى ئېلىپ ، ئاشقان قويۇڭلارنىمۇ ئېلىپ ، بۈگۈن كېچىلا يولغا چىقىپ

كېتىڭلار ، — لوپتىن كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى بوۋاينىڭ ئاغزىغا
ئەجەبلىنىپ قاراپ قالدى ، بوۋايمۇ بۇنى سەزدى ، — ئەجەبلەنـ
مەڭلار ، ئەھۋال شۇنداق . بىرىنچىدىن ، تېرىقچىلىقىڭلار كېيىن
قاپتۇ . بىزدە : «ئۇرۇقنىڭ قولدىن يەرگە چۈشكىنى بىلەن ، قولـ
دىن كالىنىڭ دۈمبىسىگە تېگىپ يەرگە چۈشكىنىنىڭ ۋاقىت جەـ
ھەتتە ئات ـ ئېشەك پەرقى بار» دېگەن گەپ بار . تېرىقچىلىقتا
ۋاقىتنى چىڭ تۇتمىساڭلار ، قىلغان ئەجىر ـ ئەمگىكىڭلار زايە
كېتىدۇ . سىلەرنى قايتېشقا ئالدىرىتىشىمدىكى سەۋەبنىڭ بىرى
شۇ . يەنە بىر سەۋەب ، بايىلا دۈلدۈلدەك بىر ئېتىڭلار بىكاردىنلا
قاراقچىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى . سىلەردە يەنە يەتتە ـ سەككىز
ئاتنىڭ بارلىقىنى ئاڭلاپ قالدىغان بولسا ، ئۇ ئېتىڭلارمۇ قولدىن
كېتىدۇ . ئاتلار قولدىن كەتسە مەيلىغۇ ، ھازىر قىرىق ياشتىن
تۆۋەن ئادەملەرنى ھەدەپ چېرىكلىككە تۇتۇۋاتىدۇ . سىلەردەك ساغـ
لام ، بەست ـ بويلۇق ئادەملەرنى ئىزدەپ يۈرگەندە ، ئۇلارغا بايىلا
تۇتۇلۇپ قالىسىلەر .

بوۋاينىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ، كۈنچىققانبەگ سورىدى :

— ئۇنداقتا لازىملىق نەرسىلەرنى بۈگۈن تاپقىلى بولامدۇ ؛

— كورلىنى قانچىلىك يەر دەيسىلەر ، دوپپامچىلىك . ئۇ
نەرسىلەرنى ھازىرلا تاپقىلى بولىدۇ ، — دېدى مەدىل ئاسقال مەـ
ھەللىدىن ئىككى ئادەم تېپىپ ، نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىشكە ئوغـ
لىغا قوشۇپ ھارۋا بىلەن ماڭدۇرۇۋەتتى .

— قوينى تېخى ساتمىدۇقمۇ ؟ — ئوماق سورىدى .

— قوينى ساتمىز دەپ يۈرگىلى نەدە ۋاقىت . بۇ ئېدىتـ
لىق ـ ھېسابلىق ئالەم . ھېساب بۇ ئالەمدە قىلىنماي قالسا ، ئۇ
ئالەمدە قىلىنىدۇ ، بەلكى ھەسسىلەپ قىلىنىدۇ . ئالدى بىلەن
نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلسۇن ، نەچچە پۇلغا ئالغان بولسا ، ئۇ پۇلغا
نەچچە قوي كەلسە ، بىزگە شۇنچىلىك قوي بەرسەڭلار بولىدىـ
غۇ ، — دەپ ئاسقال بوۋاي كۈلۈمسىرىدى .

كۈنچىققانبەگ ، تايۇق ھەم قالغان تۆتىمۇ بوۋايدىن مەمنۇن

بولۇپ، بىر - بىرىگە قاراپ قويۇشتى ...

كەتكەنلەر قايتىپ كەلدى. ئۇلار لىق ئىككى تاغاردىن بۇغ-داي، قوناق، سەككىز قوش چىشى، ئون كەتمەن، يىگىرمە ئور-غاق، بەشلىك، يەتتىلىك ئارىنىڭ ھەرقايسىسىدىن بەش تال، بەش ياغاچ گۇرجەك، تۆت ئىشەك ئېلىپ كەلگەنىدى. پۇلنى ھېسابلى-ۋىدى، توپتوغرا ئون قوينىڭ پۇلىغا كېپتۇ.

كونچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئويلىمىغان بىر ئىش، ئۇلار ئې-شەك سېتىۋېلىشنى ئويلاپمۇ قويمىغانىدى. تېرىقچىلىقتا كىچىك ئىشلاردا ئېشەكنىڭ كۆپ ئىشلەيدىغانلىقىنى بوۋايدىن ئاڭلاپ خۇ-شال بولۇپ كۈلۈپ كېتىشتى.

كەچتە مەدىل ئاسقال كونچىققانبەگلەرنى ئىككى قوي سويۇپ مېھمان قىلدى. گۆش كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، بوۋاي:

— بۇ ئۆزۈڭلار ئەكېلىپ بىزگە تەۋە بولغان لوپ قويىنىڭ گۆشى، قېنى يەڭلار، — دېدى.

گۆشتىن كېيىن شورپىغا سېلىپ ئەتكەن ئۇگرە ئاش كەلتۈرۈلدى.

قاسىم قارى:

— سىلەر تاماقنى قىزىق چېغىدا يېمەيسىلەر. شۇڭا سىلەرنى دەپ سوۋۇتۇپ ئەكىردۇق، ئىچىڭلار، — دەپ ئالاھىدە ئەسكەرتىپ قويدى.

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، مەدىل ئاسقال:

— سىلەرنى قوغلىغىنىمىز ئەمەس، كېچىلىك جىسەكچىلەر كېلىشتىن بۇرۇن ئامان - ئېسەن يولغا چىقىۋېلىڭلار. قاسىم قارى سىلەرنى قارىسۇدىن ئۆتكۈزۈپ قويۇپ كەلسۇن. ئۆزۈڭلارنىڭ ئون قويى بىلەن بىزگە ئۆتكەن سەككىز قوينىمۇ قوشۇپ ئەكىتىپ بېقىپ قويۇڭلار، — دېدى.

كونچىققانبەگ ئاسقالنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالدى.

— بۇ قانداق گەپ، بىز تېخى ئون قويىنى سىلەرگە بېرىپ كەتمەكچى بولۇۋاتساق، ئېلىپ كېتىڭلار دەيسىزغۇ، بوۋا.

— گېپىمگە ھەيران قالماڭلار، — ئاسقال بۇلارغا ئەھۋالنى

ئېنىق چۈشەندۈرمەكچى بولدى ، — ھازىر دادخاھلارنىڭ نەپسى بەك يامانلىشىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ ، ھەم سوپى - جەررىچىلىرىنىڭ تامىقى ئۇچۇنلا كۈنىگە قىرىق - ئەللىك قوينىڭ بوغۇزىغا پىچاق سۇرۇلىدۇ . ھازىر كورلىنىڭ قويلىرى تۈگەپ قالايلا دەپ قالدى ، ئۇ قويلار بولسىمۇ ئامان قالسۇن .

— ئۇنداق بولسا ، — دېدى كۈنچىققانبەگ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن ، — قويۇڭلارنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ كېتىپ بېقىپ قوياي- لى ، بۇ قويلارمۇ ئامان قالسۇن .

— ياخشى نىيىتىڭلارغا رەھمەت . بىزنىڭ قويلىرىمىز ئاللىقا- چان ئۇلارنىڭ تىزىملىكىگە كىرىپ بولغان ، بىز بېقىپلا بېرىۋاتى- مىز . بىرى كەملەپ كەتسە ، ئۇلارنىڭ سورىقىدىن قۇتۇلالمايمىز . ئارتۇق گەپنى قويۇپ ، تېز يولغا چىقىڭلار .

كۈنچىققانبەگمۇ ، تايۇقمۇ ئەھۋالنىڭ ھەقىقەتەن ئېغىرلىقىنى قىياس قىلدى . ھېچبىر غېمى يوق ، ئاسمىنى ، دالىسى كەڭ يېزىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . ئارتۇق گەپكە ئورۇن قالمىغانىدى . ئۇلارمۇ بۇ ۋەھىمىلىك جايدىن تېزرەك كېتىۋېلىشقا ئالدىرىدى ، يۈك - تاقلىرىنى ئارتىپ ، ئاسقال بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقتى . قاسىم قارى ئۇلارنىڭ چوڭكۆلدە قالغان ئات - قويلىرىنى ئېلىپ بېرىپ يولغا سېلىپ قويغىلى ئۆيىدىن بىللە چىقتى . ئاي خۇددى ئۇلارنى قانات ئاستىغا ئېلىپ يامان كۆزلەردىن يوشۇرۇۋاتا- قاندەك ئۆزىنى دالىغا ئېلىپ ئاسمان سەتھىگە قارا يوپۇقنى ياي- دى . كۈنچىققانبەگلەر ئاستا - ئاستا يىراقلاپ ئاي قاراڭغۇسىنىڭ قوينىغا كىرىپ كەتتى . ۋەھىمىلىك دۇنيا ئۇلاردىن بارغانسېرى يىراقلاپ ئارقىسىدا قالماقتا ئىدى .

8

— تېرىقچىلىقنى ئەجەب ھەرقايسى مەھەللە كىشىلىرى ئۆز ئالدىغا ئايرىم قىلىدىغان بوپ قاپتۇغۇ ؟ — كۈنچىققانبەگ كورلى- دىن قايتىپ كېلىپ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ تۆلەك بوۋىدىن

سورىدى .
تۇلەك بوۋا كۆنچىققانبەگ كورلا تەرەپكە كەتكەندىن كېيىن ، ھەرقايسى مەھەللىلەردىكى چوڭ ياشلىقلار ئارىسىدا پەيدا بولغان غۇلغۇلا ، غۇدۇراشلارنى بەگكە سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن ، ئۆز قارىشىنى بىلدۈرۈپ مۇنداق دېدى :

— تېرىقچىلىقنى ھەرقايسى مەھەللە ئايرىم قىلغىنى ياخشىدەك قىلىدۇ . بىز دەسلەپتە بىرنەچچىمىز ئۆزىمىزنىڭ ئارزۇ - ئىستىكى بويىچىلا ئويلىشىپتۇق . بۇ يەردىكىلەر ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ تېرىقچىلىق قىلىپ كۆرمىگەن . بۇرۇنقىلار قىلغان بولسىمۇ ، تېرىغانلىرى تاشقىنىدا قېلىپ ، تېرىغىنىدىن نەپ ئالالماي ، ئاقىۋەتتە تىرىكچىلىك ئۈمىدىنى بېلىقچىلىققا ، ئاندىن قالسا ئوۋچىلىققا باغلىغان ۋە شۇنىڭ بىلەن تىرىكچىلىك قىلىپ ياشاپ كەلگەن . بىز مانا شۇلارنىڭ ئەۋلادى . بىزمۇ شۇنداق ياشاپ كەلدۇق . بىز تېرىقچىلىق قىلىپ باقايلى دېۋىدۇق ، بۇنىڭغا بىر قىسىملار قىزىقىپ قوشۇلغىنى بىلەن ، چوڭلار ئەندىشىدە قاپتۇ . غۇدۇراشلارنى ئاڭلاپ قالدىم . بەزى قېرىلار كېلىپ ئەندىشىسىنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتتى . ساڭا دېمىگەن بىلەن ، ماڭا دېدى . تېرىقچىلىق قىلىمىز دەپ يۈز نەچچە ئۆيلۈك ئادەمنى بىر يەرگە توپلىۋالساقمۇ بولمىغۇدەك . يەنە تېخى : «يەر تېرىساق تېرىپ باقايلى ، قانداق بولىدىكىن» دەيدىغانلار ئاز ، «يەر بىلەن ھەپىلىشىپ ئاۋارە بولمىساق بولىتتى» دەيدىغانلار كۆپ ئىكەن . شۇڭا تېرىقچىلىقنى مەھەللە بويىچە خالىغانلار قىلىشنى لايىق كۆردۇق . كۈزدە تېرىقچىلىقنىڭ پايدىسىنى كۆرۈپ ، «قىلساق بولغۇدەك» دەيدىغانلار بولسا كۆمەكلەشمەمدۇق .

تۇلەك بوۋىنىڭ گېپىگە ئۇلاپ ھەم تولۇقلاپ تايۇقمۇ :

— يىگىرمە نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا قالاچ قاناقا بىلەن كورلىغا بارغىنىمىزدا تىكەنلىك ، كۆزلەك ، چارا ، كۆنچىلەردىمۇ بەزى ئۆيلەر تېرىقچىلىق قىلسا ، بەزى ئۆيلەرنىڭ بۇرۇنقىدەك بېلىقچىلىق بىلەن ياشاۋاتقىنىنى ، يەر تېرىغانلارنىڭمۇ يەنىلا بېلىقچىلىقنى مۇ-

ھەم بىلىۋاتقىنىنى كۆرگەندۇق . بىز تېرىقچىلىق قىلالايلى دېسەك-
مۇ ، تۇرغان ئورنىمىز قۇملۇقنىڭ ئىچكىرىسىدە بولۇپ ، ئەت
تۇپراق يوق ئىدى . بۇ يەردە تېرىقچىلىق قىلسا بولىدىغان يەر بار
ئىكەن . بۇ يىل تېرىقچىلىقنى ئاز قىلساقمۇ ، ياخشى قىلساق ،
ئىشىمىز نەپ بېرىپ قالسا ، ئۇنى كۆرگەنلەر ، ئاش - نېنىنى
يەپ تېتىپ باققانلار قىزىقىپ تېرىقچىلىق قىلماق بولسا ، ئاز
تېرىمدۇ - جىقمۇ ، نەگە تېرىيدۇ ، نېمە تېرىيدۇ ، ئۆز ئىختىيارىغا
قويساق . ئۇماقنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كەلگەن يەتتە
ئۆيلۈك كىشى تېرىقچىلىق قىلىشنى زادى بىلمەيدىكەن . ئۇلارنىڭ
ئۆگىنىۋېلىشى ئۈچۈن بولسىمۇ بۇ يىل بىللە قىلىپ ، كېلەر يىل
ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا قىلىدىغان ئوخشايدۇ . بولمىسا ، ئارىدا
گەپمۇ جىق بولىدىغانلىقىنى ، چاتاقمۇ جىق چىقىدىغانلىقىنى ئو-
ماقمۇ ئويلاپتۇ ، — دېدى .
كۈنچىققانبەگ تۆلەك بوۋا بىلەن تايۇقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ،
ئويلىدى ، ئۆلچەپ ، دەڭسەپ باقتى . ئۇلارنىڭ دېگەنلىرىنىڭ جېنى
بارلىقىنى ھېس قىلدى . ۋاقىت بەك زىچ ئىدى . بەگ شۇئان تۆت
مەھەللە ئاقساقاللىرىنى چاقىرىپ جىددىي كېڭەش قىلدى . ئۇماق
يۇرتچاپقاندىن چارىغا كەتكەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئورنىغا قارا قو-
شۇنلۇق ساتتىۋالدى بەقەم يانلار مەھەللىسىنىڭ ئاقساقىلى بولغان-
دى . كېڭەشتە ساتتىۋالدى بەقەم :
— بۇ ياخشى گەپ بولدى . تېرىقچىلىق قىلىشنى ئاقساقاللار
باشلاپ بېرەيلى . باشقىلار قىلامدۇ ، قىلمامدۇ ، ئىختىيارىي بول-
سۇن . بىز بىلەن بىللە قىلىپ باقايلى دەيدىغانلار بولسا بىللە
قىلايلى ، قاملاشماي قالسا ئۆزىمىزگە ھېساب ، ھەممىنى تەڭ يىغ-
لاتمايلى ، كېيىنكىسىنى كېلەر يىلى كۆرمەيمىزمۇ ، — دېدى .
— گوي - گوي ، بۇمۇ ئوبدان گەپ بولدى ، — دېدى
تۆلەك بوۋا ، — مەن ئاقساقال بولمىساممۇ ، نەۋرەم بىلەن ئازراق
يەرگە بۇغداي ، قوناق تېرىپ باقايلى ، قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۆزى-
مىزمۇ كۆرەيلى ، باشقىلارمۇ كۆرسۇن .

ئۇنداق دەپ ، بۇنداق دەپ تېرىقچىلىقنى بۇ يىل كۇنچىققان- بەگ ، تۆت ئاقساقال ، تۇلەك بوۋىلار باشلاپ قىلىپ باقىدىغان ، «بىزمۇ تېرىپ باقايلى» دەيدىغانلار بولسا ، ئاقساقاللار بىلەن بىرگە تېرىسىمۇ ، ئۆزلىرى ئايرىم تېرىسىمۇ مەيلىچە بولىدىغان ، ئۇرۇق- لۇق بۇغداي ، قوناقنى يېرىگە قاراپ كۇنچىققانبەگ ھەقسىز بېرىدى- غان بولدى .

ئۇرۇقلۇق بۇغداي ، قوناقنى ، قوشقا قاتىدىغان كالىسى يوقلارغا كالىنىمۇ ھەقسىز بېرىپ تۇرىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ، تېرىق- چىلىق قىلىپ باقماقچى بولغانلار خېلى چىقتى .

— بۇ ياخشى ئىش ، — دېدى كۇنچىققانبەگ ، — قانچىلىك تېرىيالىسا تېرىسۇن ...

يېڭى يۇرتچاپقاندىكى تۇنجى قېتىملىق بۇغداي تېرىقچىلىقى توختاق يەنە خوتەن تەرەپتىن كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئىككى ئادەم بولۇپ ئۇچىنىڭ يول كۆرسىتىشى ئارقىسىدا جىددىي ، ئەمما كۆڭۈللۈك ئېلىپ بېرىلدى .

بۇغداي تېرىقچىلىقى تۈگىگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى كۇنچىققانبەگ تۇلەك بوۋا ، تايۇق ، توختىكۆل ، تالىشقۇل ھەم ئوغلى جانقۇلۇلار- نى بىر ئىشنى مەسلىھەتلەشكىلى ئۆيىگە چاقىردى .

— بۇغداي تېرىقچىلىقىدىن قول ئۈزدۇق ، قوناق تېرىمىغا يەنە بىرئاز ۋاقىت باركەن ، — چاي ئىچىشىپ ئولتۇرۇپ كۇنچىق- قانبەگ گېپىنى باشلىدى ، — مۇشۇ بوش ئارىلىقتا جانقۇلۇ ، توختاق ، ئۆردەكلەرگە جايلارنى كۆرسىتىپ كەلسەكمىكىن دەي- مەن ، سىلەر نېمە دەيسىلەر .

كۇنچىققانبەگنىڭ گېپى توختىشىغا ، تۇلەك بوۋا :

— گوي - گوي - گوي ، ئوبدان گەپ ، ئوبدان گەپ . بىر چاغلاردا قالاچ قاناقا ماڭا : «لوپ دالىسىنىڭ ئوتلاق ، ئورمانلى- رى ، جاڭگاللىرىمۇ ئۆز يېرىڭ . يۇرتۇڭنىڭ ھەممە جايلىرىنى كۆرۈپ بولالمىساڭمۇ ، ئاڭلاپ قوي ، بىلىپ قوي . بولمىسا ئۆز ئۆيۈڭدىكى بىساتلىرىڭنىمۇ بىلمەي «بۇ نېمە؟» ، دەپ باشقىلاردىن

سوراپ يۈرگەندەك ئىش بولىدۇ» دېگەنىدى. بۇ مەنىلىك سەپەرگە نەۋرەم ھەكىممۇ قوشۇلۇپ قالسۇن. توختىكۆل بىلمەيدىغان دەريا، كۆل يوق، تالىشقۇلمۇ ھەممە جاينى بىلىدۇ، سەپەردە بۇ ئىككىسى بولسا ھېچ ئىش بولمايدۇ، — دېدى.

— بۇ سەپەرگە مېنىڭمۇ بىللە چىققۇم بار ئىدى، ئەمما، — كۆنچىقـقانـبەگ كۆڭۈل يېـرىمچىلىقـنى بىلـدۇرۇپ مۇنۇلارنى دېدى، — تۆگىدەك كېلەڭسىز بۇ بەست ـ بويۇم بىلەن يۈك بولغۇدەكمەن. كەلگەندە كۆرگىنىڭلارنى سۆزلەپ بېرەرسىلەر.

يېڭى ئابدالدىن باشلىنىدىغان بۇ سەپەر جاھانساي، مىرەنلەردىن ئۆتۈپ، كۆنچى دەرياسىنىڭ كونا ئېقىن ئىزى قۇمدەريانىڭ كۆنپېتىشىدىكى بۇلۇڭكۆلدىن ياردائىبۇلاقنى ياداپ ئويتوغراققا بېرىپ، «دىۋە ئادەم» چەپەرنى يوقلاپ، تېمەنپۇ، دىلپارغا بېرىپ، ئۇ يەردىن تارىم دەرياسىنى ياقىلاپ چاراغا قاراپ مېڭىپ، ئوماقنىڭ تاختىسىغا كېلىپ ئۆردەكنى قالدۇرۇپ قويۇپ قايتىپ كېلىدىغان بولدى. قايتىشتىمۇ كۆرىدىغان جايلار ئاز ئەمەس ئىدى. مەھەللىلەردىن باشقا ئاندا ـ مۇندا ئۇچراپ قالىدىغان كىچىك ـ كىچىك يېتىم توغراقلىق، چاتقاللىق ۋە پارچە ئوتلاقلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بۇ سەپەر قۇملۇق ئىچىنى بېسىپ ئۆتەتتى. يېمەكلىككە قارىغاندا سۇنى يېتەرلىك غەملىۋېلىش ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى. قۇملۇق دەشتتە ۋاقتى كەلگەندە بىر يۇتۇم سۇ بىر جانغا ئارا تۇرالايدۇ. ئۇلار ئىككى تۆگىگە ئۇچتىن ئالتە تۇلۇم سۇ، بىر تۆگىگە ئۇجۇل، جىگدە تىرىپى، پىشۇرۇلغان ھەر خىل قۇش تۇخۇمىنىڭ سېرىقى ئارىلاشتۇرۇلغان تالقان، بېلىق گۆشى تالقىنى، گەدەرمە قاق بېلىق، قازان ـ قاچىلارنى ئارتىپ، ئىككى ئاتنى زاپاس ئېلىپ يولغا چىقتى.

يېڭى يۇرتچاپقاننىڭ تۆۋەن تەرىپى، ئارىلاپ ئۇچراپ قالىدىغان كىچىك ـ كىچىك قۇملۇق ۋە پارچە قۇم دۆڭلىرىدىن باشقا تاكى قارا قوشۇن كۆلىگىچە ئوتلاق، چاتقاللىق، توغراقلىق ۋە قومۇشلۇقلار كىرىشىپ كەتكەن كەڭ يېشىلزارلىق بولسا، يۇقىرى تەرە-

پى چوڭ قۇملۇق دەشت بىلەن تۇتىشاتتى . يەتتە كىشىلىك يۇرت كەزگۈچى بۇ سەپەرچىلەر تورغاي چۇچۇلىماستا مانا شۇ چوڭ قۇملۇققا قاراپ ئاتلاندى . بۇ ، ھاۋا خېلىلا ئىسسىپ قالغان چاغ بولسىمۇ ، قۇملۇقنىڭ سەھىرى كەچ كۈز كۈنلىرىدىكىدەك سالقىن ئىدى . يىراق ئۇپۇق بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن قۇم داۋانلىرى ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان تاڭ شەپىقىنىڭ چوغدەك قىزىل شولىسى كەڭ قۇملۇقنى ھەسەن ـ ھۇسەندەك ئاجايىپ رەڭدار ھۆسنگە كىرگۈزۈپ ، جۇلالاندۇرۇۋەتكەنىدى . شەپەق شولىسى قۇم دۆۋىسىنىڭ ئۇستىدە ئۆز رەڭگىدە جۇلالانسا ، دۆڭنىڭ ئىككى يامزىلىدا باشقا بىر خىل ، ئارقا تەرىپىدە يەنە بىر خىل رەڭدە جۇلالىناتتى . قۇملۇقنىڭ سەھەردىكى بۇنداق گۈزەل مەنزىرىسىنى ئۆردەك تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاچقا ، ئاجايىپ بىر خىل تۇيغۇدا قاراپ تويمايتتى ، ھاياجانلىناتتى . جۇلالىق بۇ گۈزەل مەنزىرە قىسقىلا داۋاملاشتى . چوغ رەڭ شەلپەر ئاسمان بوشلۇقىغا سىڭىپ كېتىشى بىلەنلا ، كەڭ قۇملۇقنىڭ سېغىز رەڭ ، ئۆلۈك ، سۇرلۇك ، زېرىكەرلىك كۆرۈنۈشى ئېتەك يايدى ...

مانا بۈگۈن ئۇلارنىڭ سەپىرى ئۈچىنچى كۈنگە قەدەم قويدى . يۇرتتىن يىراقلىغانسېرى ، ئۇلارغا ئۇچرايدىغان چاكاندا ، قامغاق ، قاغدان ، سايغان قومۇشلار ، يۇلغۇنلار شالاڭلاپ ، مانا ئەمدى ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا پايانسىز سېغىز رەڭ قۇملۇق ، قۇم دۆۋىلىرى يېيىلىپ تۇراتتى . نە چاكاندا ، قامغاق ، نە قاغدان ، سايغان قومۇش ، يۇلغۇن كۆرۈنمەيتتى .

— ھېلىمۇ ياخشى ئىككى كۈن ھېچقانداق شامالغا ئۇچرىمىدۇق ، — دېدى تالىشقۇل .

— مەنمۇ ھەيران ، — دېدى توختىكۆل ، — بۇ يەر شامالنىڭ ئۇۋىسى ئىدى .

— بولدى ، شامالنىڭ گېپىنى ئاز قىلىڭلى . مانا ئەمىسە دەپ شامالنى بېشىمىزغا كىيدۈرۈپلا قويمىسۇن ، — تايۇق تالىشقۇلدىن سورىدى ، — جاھانسايغا يەنە قانچىلىك ماڭىمىز ؟

— چۈشكە قالماي يېتىپ بارىمىز .

دېگەندەك ، چۈشكە يېقىن ئۇلار جاھانساي مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى . بىر توپ ئۆي بولغانلىقى ئۈچۈنلا مەھەللە دېيىسە ، ھېچ-بىر يول - كوچىسى يوق ، ئۆيلەر ئۇدۇل كەلگەن يەرگە تىكلىمە ياغاچلىق ، ئادەم بويىدىن سەللا ئېگىز قىلىپ قالايمىقان سېلىنغان بولۇپ ، بەزى ئۆيلەرنىڭ بىر يېنىغا ، بەزىلىرىنىڭ ئىككى يېنىغا ، ئارقىسىغا قومۇش ساتىملار يانداپ سېلىنغانىدى . كۆپ ئۆيلەرنىڭ ئىشىك ئىلغۇچى ۋە كېشەك ياغاچلىرىدا قۇرۇپ ۋە ئاپتاپ چېقىپ پوزمانغا ئايلىنىپ كەتكەن چىگە تالالىرى بىلەن قىرچىن قىپچىلد-ىرى ھېلىلا توزۇپ كېتىدىغاندەك تۇراتتى . ئۆيلەرنىڭ تۆت تەرىپىد-ىنى ، بوسۇغا ئالدىنى قاغدان ، سايغان قومۇش ، چاكاندا ، يۇلغۇنلار قاپلاپ كەتكەنىدى . يۇلغۇن - قاقشالنىڭ ئېگىزلىكىدىن بەزى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسى كۆرۈنمەي قالغانىدى . ئۇلار مەھەللىنى ئارد-لاپ بىر چەتكە چىقىپ قالدى . سەل نېرىدا ئايرىملا تۆت ئۆي بىر توپ بولۇپ يېقىن - يېقىن تۇراتتى .

— بۇ يەردە ئادەم يوقتەك قىلىدۇ ، — دېدى تايۇق ، ئەتراپقا ھەيرانلىقتا نەزەر سېلىۋاتقان جانقۇلۇغا قاراپ .

— ئاتام تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ، دادام بەگلىك يۇرگۈزگەن داڭلىق جاھانساي مۇشۇمۇ ؟ ! — جانقۇلۇ ھەيران قېلىپ سورىدى . ئۇنىڭ كىمدىن سورىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى .

— بۇ لوپ دالىسىدا تاشلىنىپ ئادەمسىز قالغان يۇرت - مەھەللە يالغۇز جاھانسايلىمۇ ، — دېدى توختىكۆل ئۇدۇلىغا قاراپ تۇرغان پېتى .

نېرىقى تۆت ئۆينىڭ ئىشىكى ئوچۇق تۇرغان بىرىدىن يەتتە - سەككىز ياش ئەتراپىدىكى بىر ئوغۇل بالا قىپيالىڭاچ ھالدا چىقتى - دە ، قورقۇنچلۇق ۋارقىراپلا ئارقىسىغا يېنىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى . ھايالشىمايلا يۇڭ پالاس پەشمەت يېپىنچاقلاپ ، پۇچقىقى چۇچىسىز پۇكۇلگەن قوپال پالاس ئىشتان ، بېشىغا تۆپد-لىكى ئوتتۇرا ھال ئېگىز ، تار گىرۋەكلىك قۇيما كىگىز قالپاق ،

پۇتىغا چورۇق كىيگەن، يۈز ـ كۆزىنى ساقال ـ تۈك قاپلىغان بويلۇق ھەم توغرىلىق بىر بوۋاي چىقتى. تايۇق باشلىق ھەممىسى دەرھال ئاتلىرىدىن چۈشۈپ بوۋايغا سالام بەردى. تايۇق بوۋايغا جانقۇلۇنى، ئۆزىنى ھەم باشقىلارنى بىرمۇبىر تونۇشتۇردى.

— گوي ـ گوي، سەن كۇنچىققانبەگنىڭ ئوغلى، جاھانبەگنىڭ نەۋرىسى جانقۇلۇبەگمۇسەن، — بوۋاي جانقۇلۇنىڭ ئالدىغا كەلدى، — جاھانبەگ تۇغۇلغان مەھەللىسىنى قايتا بىر كۆرەلمەي كېتىپ قاپتۇ. ئۇ كىچىكىدە تىلى تاتلىق، بەك ئوماق بولىدىغان. ئاتاڭ كۇنچىققانبەگ ئوبدان تۇرامدۇ؟ ئاڭلىسام، مېنىڭدەك ئىككى چىقىدىغان ئوخشايدۇ.

— گېپىڭچە، سەن دادامنى بىلەمسەن؟

— گوي ـ گوي، دادامنى بىلەمسەن دەمسەن؟ — بوۋاي جانقۇلۇنىڭ سوئالىنى ياندۇرۇپ سوراپ يەنە ئۆزى جاۋاب بېرىپ، — ئۇنىڭغا ھەممىمىز ئامراق ئىدۇق، كۆپرەك مەن كۆتۈرۈۋالاتتىم. يەلكىسىدە بىلىق كۆزىچىلىك بىر مەڭ بار ئىدى. ھەممىمىز ئۇنى خاسىيەتلىك ئادەم بولىدۇ دەيتتۇق. مەن كۇنچىققانبەگ تۇغۇلماستا جاھانسايدىن بۇلۇڭكۆل تەرەپكە كۆچۈپ كەتكەن، كېيىن كەلسەك مەھەللىدە ئادەم قالماپتۇ. مانا، كۇنچىققانبەگنىڭ بالىسىنى كۆرۈۋاتىمەن. گوي ـ گوي، تالادىلا گەپلىشىپ كەتتۇق، ئۆيگە كىرىپ پاراڭلىشايلى، مېڭىڭلار، ئۆيگە كىرەيلى، — دېدى.

جانقۇلۇ تايۇققا قارىدى.

— ئۆيگە كىرمەيلى، بوۋا. بارىدىغان مەنزىلىمىز يىراق، كۆرىدىغان جايلار جىق، بەك ئالدىرايمىز، — تايۇق بوۋايدىن، — بۇ يەردە ھازىر قانچىلىك ئادەم تۇرۇۋاتىسىلەر؟ — دەپ سورىدى.

— گېپىڭلارچە بۇ يەردە تۇرمايدىكەنسىلەر، نۇرمەتبەگ بەگلىك يۇرگۇزگەن، جاھانبەگ، كۇنچىققانبەگلەر تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئۆينىڭغۇ كۆرەرسىلەر؟

— كۆرىمىز ، كۆرىمىز ، — دېيىشتى ھەممىسى . ئۇ ئۆيىنى كۆرۈشكە جانقۇلۇ ، ھەكىم ، ئۆردەكلەر تاقەتسىزلىنىپ كەتتى .

بۇ چاغدا ھېلىقى تۆت ئۆينىڭ ئالدىدا ئەر ـ ئايال ، چوڭ ـ كىچىك بولۇپ ئوندەك ئادەم بۇلارغا قارىشىپ تۇراتتى . كىچىك باللار چوڭلارنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋېلىپ مارىغاندەك قارىشاتتى . بوۋاي ئۇلارغا قاراپ توۋلىدى :

— كېلىڭلار ، جاھانبەگنىڭ نەۋرىسى ، كۈنچىققانبەگنىڭ ئوغلى جانقۇلۇبەگ كېپتۇ .

جاھانبەگ ، كۈنچىققانبەگلەرنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ، ئۇلار بىر ـ بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى ، لېكىن بەك يېقىن كەلمەي ئارىلىق قويۇپ تۇرۇشتى . باللار يەنىلا چوڭلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈ- ۋېلىشقانىدى . ئەرلىرىنىڭ كىيىمى بوۋاينىڭكى بىلەن ئوخشاش بولۇپ ، ئاياللىرى ئۇزۇن تورقا كۆڭلەكنىڭ ئۈستىگە رەڭدار پالاس چاپان ، بېشىغا بەزىلىرى توشقان تېرىسى ، بەزىسى قىرقۇۋەت- كەن قوي تېرىسىدە تىكىلگەن قۇلاقچا كىيىۋالغانىدى . ئىشتانلىرى- نىڭ پۇچقىقى توغرىسىغا يېشىل ، قىزىل يوللۇق ئىدى .

نۇرمەتبەگنىڭ ئۆيى «مەھەللە»نىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ، ئا- دەتتىكى ئۆيلەرگە ئوخشاش ئوتتۇرىدا دەھلىز ، ئىككى ياندا ياتاق ئۆي ، مېھمانخانا — ئۈچ ئېغىزلىق ئىدى . بەگ ئۆيىنىڭ باشقا ئۆيلەردىن پەرقى : سەل چوڭ ، ئېگىزرەك ، ياغاچلىرىمۇ خىلراق ئىدى . ئۇزاق يىللاردىن ئادەم ئولتۇرمىغانلىقىنىڭ ئىپادىسى بولۇپ ، سۇپا ، پەگاھلارنى قامغاق ، قاغدان قومۇش بېسىپ كەتكەنىدى . بىر ئۆيدە تېخى يۇلغۇن ئۈنۈپ باغجانلاپ تۇرۇسقا تاقىشىپمۇ قاپتۇ . جانقۇلۇ ئۆيگە قاراپ تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقىنى- نى بىلگىلى بولمايتتى .

— بۇ يەردە ھازىر قانچىلىك ئادەم ئولتۇرۇۋاتىسىلەر ؟ — تايۇق بايىقى سوئالىنى تەكرارلاپ بوۋايدىن يەنە سورىدى .

— ئەسلىدە توققۇز ئۆيلۈك كۆچۈپ كەلگەنىدۇق . ئېقىن قۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن ، يىگىرمە نەچچە يىلدىن بۇيان بىر

جەمەتتىن ئۈچ ئائىلە تۇرۇۋاتىمىز .
— سۇ ، يېمەكلىكنى قانداق قىلىۋاتىسىلەر ؟
— مەھەللىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر چاتقال - ئوتلاق ئويمان-لىق بار ، شۇ يەرگە بىر قۇدۇق كولىۋالدۇق . ھەر يىلى 6 - ئايدا چوڭ - كىچىك ھەممىمىز يېڭى دەريا بويىغا كۆچۈپ بېرىپ ، ئۇجۇل ، غاز ، ئۆردەك تۇخۇملىرىنى يىغىمىز ، بېلىق تۇتىمىز ، يېڭى بېلىق پوستلاقلىرىنىڭ ھەممىسىنى قويۇۋالىمىز ، ئاندىن ئىككى ئادەم قېلىپ قېلىپ يازىچە بېلىق تۇتۇپ گەدەرمە قىلىپ قويىدۇ ياكى قۇمغا كۆمۈۋېتىدۇ . بۇ نەرسىلەر بىزگە كېلەر يىلى شۇ چاغقىچە يېتىپ ئاشىدۇ ، يىراق بولسىمۇ ئاتمىشبۇلاق تەرەپكە ئۇۋغىمۇ چىقىمىز .
جانقۇلۇ بوۋايدىن قانچە ياشقا كىرگەنلىكىنى سورىدى .
— ئەقلىمنى بىلگەندىن بېرى بىر يۈز ئون ياز - قىشنى ئۆتكۈزدۇم ، ئۇنىڭ ئالدىدىكىسىنى قوشقاندا بىر يۈز يىگىرمە ياشقا بېرىپ قالاي دېدىم .
بىر يۈز يىگىرمە — ئاز ياش ئەمەس ، ئەمما لوپ دالىسىدا بۇ بەك ئۇزاق ياشىغانلىق ھېسابلىنىپمۇ كەتمەيدۇ . بوۋاينىڭ چاچ - ساقىلىنىڭ ئېقى بىلەن قارىسى تەڭدەك ئىدى . ئۆزىمۇ ساغلام ، تېتىك تۇراتتى ، تېخىچە بىرەر چىشىنىڭ ئورنى بوش ئەمەس ، گەپ - سۆزلىرىمۇ جايىدا ، جاراڭلىق ، ئايىلى سەكسەن بەش ياشتا ئىكەن . ئىلگىرىكى ئايىلى ئۆلۈپ كېتىپ ، ئىككىنچى قېتىم ئۆيلەنگەنىكەن . بۇ خوتۇنىدىن ئىككى ئوغۇل كۆرۈپتۇ ، كىچىكى ئوتتۇز ئىككى ياشتا ئىكەن ، ئۇنىڭمۇ ئۈچ بالىسى بار ئىكەن .
— بوۋا ، ئىسمىڭىز نېمە ؟ — جانقۇلۇ سورىدى .
— ئىسمىم تۇغان . كىشىلەر مېنى تۇغان توشقان دېيىشىدۇ .
— ۋوي ، تۇغان توشقان دېگەن سەنمۇ ، دادام دەپ بەرگەن . بىر قېتىمدىلا بەش توشقاننىڭ گۆشىنى يەۋېتىپتىكەنسەن .
— ھازىرمۇ ئىككى توشقاننىڭ گۆشىنى يەۋېتىمەن ، سۆڭەك-لىرى قالىدۇ شۇ .

بوۋاينىڭ كېپىگە ھەممىسى كۆلۈپ كېتىشتى. تايۇق بوۋايدىن مىرەنىنىڭ بۇ يەردىن قانچىلىك يىراقلىقىنى سورىدى.

— يىراقلىقىغۇ يىراق ئەمەس، مۇشۇ ئۇلاغلار بىلەن ماڭساڭلار بىر يېرىم كۈنلۈك يول. بارماقچىمىدىڭلار؟ ياخشىسى بارماڭلار. مەن ئوتتۇز يىلنىڭ ئالدىدا بىر بارغان. كۆرگەنلىرىمگە قاراپ، مەن ئۇ يەرنى بۇرۇن ئاۋات يۇرت بولغىيمىدى، دەپ ئويلىغان، كېيىن باشقىلاردىن ئۇ يەرنى جىن - ئالۋاستىلار ئىگىلىۋاپتۇ دەپ ئاڭلىدىم. بارغانلار بار، يانغانلار يوق ئىكەن. مەڭلەسە①، قارا قۇيۇن ئۆزۈلمەي چىقىدىكەن. كېچە - كۈندۈز، قىيا - چىيالىغان، چىر - چارلىغان يەنە ھەر خىل قورقۇنچلۇق ئاۋازلار قۇلاق - مېڭىنى يەيدىكەن. ئاراڭلاردا كىچىك بالىمۇ، ياشلارمۇ بار ئىكەن. مىرەنگە بارماڭلار، ئۇڭ تەرىپىدىن يانداپ ئۆتۈپ بولۇڭكۆلگە بېرىڭلار، مىرەنگە ھەرگىز بارماڭلار، — دېدى بوۋاي قايتا - ئاگاھلاندۇرۇپ.

جايلارنى كۆرۈشكە، بىلىشكە قىزىقىدىغان تايۇق بىلەن توختاق، ئۆردەكلەرنىڭ مىرەنىنى كۆرۈپ باققۇسى، بارغۇسى بار ئىدى، لېكىن جانقۇلۇ ۋە باشقىلار بارماسلىقتا چىڭ تۇرۇۋالدى. ئىلاجسىز تۇغان بوۋاي كۆرسەتسىپ بەرگەن يولغا چۈشۈپ بۇلۇڭكۆلنى قارىلاپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇلارنى بىر جەمەتتىكى ئون نەچچە ئادەم ھەيرانلىقتا قارىغىنىچە ئۆزىتىپ قالدى. بىرنەچچە ئەۋلاد ئابدال بەگلىكىنىڭ مەركىزى مەھەللىسى بولغان جاھانساي، ئۇلارنىڭ كۆزىدىن يىراقلاپ، ئاخىر كۆرۈنمەي قالدى.

9

ئۇلارنىڭ جاھانسايدىن چىقىپ مېڭىۋاتقىنىغا بىر يېرىم كۈن بولدى. تۈنۈگۈن پۈتۈن بىر كۈن دەشت قۇملۇقتىلا ماڭدى. بىر تامچە سۇ، بىرەر تال خەس - گىياھ ياكى بىرەر ئۇچارلىق،

① مەڭلەسە — قارا بوران.

ماگارلىقمۇ ئۈچرىمىدى . ئادەم ئىچىپ ، ئات ـ ئۇلاغ ئىچىپ ، سۇنىڭ يېرىمى تۈگىدى ، ئۈچ تۇلۇملا سۇ قالدى . ئۇلار چۈشكە يېقىن بىر كونا دەريا ئىزىغا كىرىپ قالدى . ئەتىگەن بىردىن پوستلاق قۇيمىسى يەپ ، سۇنى ئايايمىز دەپ ئىككى يۇتۇمدىنلا سۇ ئىچىپ ، ئات ـ ئۇلاغلارنى يېرىم قاندۇرۇپ سۇغىرىپ يولغا چىققانىدى .. هازىر ئادەملەرمۇ ، جاندارلارمۇ ئۇسسىدى ، قورسىقى ئاچتى .. ئۇلار پەسرەك بىر يارداڭلىق تۈۋىدە چۈشكۈن قىلماقچى بولۇپ توختاشتى . تۆگىلەرنى چۆكتۈرۈپ ئۈستىدىن تۇلۇملارنى ئالدى ، باشقىلىرىدىنمۇ يۈك ـ تاقلارنى چۈشۈردى . تالىشقۇل بىر تۇلۇمدىن قاچىلارغا سۇ ئېلىپ تەييار قىلدى . توختاق بىر ئادەمگە بىردىن پوستلاق قۇيمىسى تارقىتىپ بەردى . توختىكۆل پوستلاقنى يېگەچ يارداڭلىق ئۈستىگە چىقىپ ئەتراپقا زەنسېلىپ قاراپ :

— بىز هازىر قۇمدەريادا ئىكەنمىز ، ئېسىمگە كەلدى ، سول تەرىپىمىزدە بۆلۈڭكۆل ، ئوڭ تەرىپىمىزدە يېڭى دەريا بار ، — دېدى ئاۋازلىق قىلىپ .

توختىكۆلنىڭ گېپىگە قىزىقىپ ئۆردەكمۇ يارداڭ ئۈستىگە چىقتى . بۇ چاغدا توختىكۆل يارداڭنىڭ نېرىقى تەرىپى بىلەن ئېقىن ئىچىگە چۈشۈپ بولغانىدى . ئۆردەك ئەتراپقا قىزىقىپ قاراشقا باشلىدى . تايۇقنىڭ ئىشارىتى بىلەن توختاقمۇ يارداڭ ئۈستىگە چىققانىدى .

— تۆگە ! بىر توپ تۆگە ! — ئۆردەك هاياجانلىنىپ توۋلىۋەتتى .

— راست ! بەش چوڭ ، تۆت كىچىك ، جەمئىي توققۇز تۆگە !

هەممىسى يوپۇرۇلۇپ يارداڭ ئۈستىگە چىقتى . دېگەندەك ، توققۇز تۆگە توختىكۆل «بۆلۈڭكۆل بار» دېگەن تەرەپتىن يېڭى دەريا تەرەپكە قاتارلىشىپ ئاستا مېڭىپ كېتىۋاتاتتى . ئالدىدا ماڭغىنى بوغرا تۆگە بولۇپ ، قالغان سەككىزى بىر چوڭ ، بىر كىچىك تەرتىپ بويىچە ماڭغانىدى . تۆگىلەرنىڭ بۇنداق مېڭىشى جانقولۇغا قىزىق تۇيۇلغان چېغى :

— توپ بولۇپ ماڭماي ، ئەجەب قاتارلىشىپ مېڭىپتا ؟ ئالدى-
دىكىسىنىڭ بوتۇسى[1] يوقكىنا ؟ — دېدى .
— ھەي بەگ بالىسى ، — دېدى تالىشقۇل ، — بىر ئابدال
مەھەللىسى قالغان مەھەللە - يۇرتلارنى باشلاپ ماڭغاندەك ، ئۇمۇ
سەككىز بالىسىنى باشلاپ مېڭىپتۇ .
تالىشقۇلنىڭ گېپىگە ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى . ئۇردەك بۇ
گەپنى چۈشىنىپ كۈلدىمۇ ياكى باشقىلارغا ئەگىشىپ كۈلدىمۇ ،
بۇنى ئۆزى بىلىدۇ ، بەلكى گەپ قىزىق تۇيۇلۇپ كۈلگەندۇ .
— مەن توغرا دەپتىمەن ، — دېدى توختىكۆل ، — ئۇلار يېڭى
دەرياغا سۇ ئىچكىلى مېڭىپتۇ .
ئۇ تەرەپتە سۇ ، بۇ تەرەپتە ئوتلاق ، ھېچبولمىغاندا بىر يېشىل-
لىقنىڭ بارلىقى ئېنىق بولۇپ قالدى . بۇ چەكسىز قاقاس قۇملۇقتا
ئۆزلىرىدىن باشقا ھايۋان بولىسىمۇ بىر توپ جانىۋارنى كۆرۈپ ،
سەپەرچىلەرنىڭ جېنىغا جان ، ئۈمىدىگە ئىشەنچ قوشۇلدى . تايۇقلار
ئەسلىدە ئالدى بىلەن بۇلۇڭكۆلگە بېرىپ ، تۇغان بوۋاي ئېيتقان
بۇلۇڭكۆلنىڭ ئۇستۇن تەرىپىدىكى ماقاتلىقتا ئوخشايدىغان يەرنى
كۆرۈپ ، ياردائبۇلاق يېنىدىكى ئويتوغراقتا بېرىپ چەپەرنى يوقلى-
ۋېتىپ ، ئاندىن كۆنچى دەرياسى تەرەپكە ماڭماقچىدى . ھازىر ئەھ-
ۋال ئۆزگىرىپ قالدى . تالىشقۇل بىلەن توختىكۆل ئالدى بىلەن
يېڭى دەرياغا بېرىپ تۇلۇم ۋە باشقا قاچىلارغا سۇنى تولۇق
قاچىلاپ ، ئات - تۆگىلەرنى بىر كۈن ئوبدان بېقىپ ، سۇغا قاندۇ-
رۇۋېلىپ ، يەنە كەينىگە يېنىپ ئاندىن بۇلۇڭكۆلگە بېرىشتا چىڭ
تۇرۇۋالدى . يەتتە كىشىلىك يۇرت كەزگۈچى بۇ سەپەرچىلەرنىڭ
يول باشلىغۇچىسى مۇشۇ ئىككىسى ئىدى . بۇلار ھازىر بار سۇنىڭ
تۈگەپ قېلىشىدىن قورقۇۋاتاتتى . تايۇقنىڭ بولسا سۇنىڭ بۇلۇڭ-
كۆلگە بارغۇچە يېتىدىغانلىقىغا ئىشەنچى بار ئىدى . چۈنكى تۆگىلەر
سۇ ئىچمەيمۇ يەنە تۆت كۈن چىدايتتى ، ھازىر بەك ئىسسىق چاغ
بولمىغاچقا ، ئادەممۇ ، ئاتمۇ ئانچىكى ئۇسسۇزلۇققا چىدايتتى ، لې-

① بوتۇ — بوتىلاق [illegible]

كىن تالىشقۇل بىلەن توختىكۆل.... ئارىدىكى تالاش ـ تارتىشنى بىر تەرەپ قىلىدىغان بىردىنبىر كىشى جانقۇلۇ بولۇپ قالدى . ئۇ تۇلۇمدىكى سۇنىڭ بۇلۇڭكۆلگىچە يېتىشىگە ئىشەنچ قىلالمايتتى ، تۇگەپ كېتىشىدىن قورقاتتى ، تۇگىمىگەندىمۇ ، كۆلدە سۇ بارلىقىغا ئىشەنچى يوق ئىدى . چۈنكى ، ئەسلىدىكى دەريا قۇرۇپ ، قۇم باسقاندىن كېيىن ، كۆلمۇ قۇرۇپ كەتكەندۇ ، دەپ قارايتتى .

— ئالدى بىلەن يېڭى دەرياغا بارايلى ، كەينىمىزگە يانساق يانمايمىزمۇ ، — دېدى ئۇ .

بەگ ئوغلى — جانقۇلۇنىڭ كېسىمى بىلەن سەپەرچىلەر يېڭى دەريا تەرەپكە يۈرۈپ كېتىشتى . بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ماڭغاندىن كېيىن ئۇلارغا يەردە چاكاندا ، قامغاق ، سايغان قومۇش ، يۇلغۇنلار ، ئاسماندا ئاندا ـ ساندا سۇقسۇر ، قارۇناغا ئوخشاش سۇ قۇشلىرى يولۇقتى ۋە ماڭغانسېرى قويۇقلاشتى .

— دەرياغا يېقىن قالغاندەك قىلىمىز ، — دېدى تالىشقۇل . توختىكۆل ئۇنىڭ دېگىنىگە قوشۇلمىدى .

— سۇقسۇر بىلەن قارۇنا بۇلۇڭكۆل تەرەپتىن ئۇچۇپ كەلگەندەك قىلىدۇ ، — دېدى ئۇ ، — ئۇلارنىڭ ئېگىز ئۇچقىنىغا قارىغاندا ، دەريا يېقىندا ئەمەس .

توختىكۆلنىڭ ئېيتقىنى توغرا چىقتى . كۆن پاتقۇچە دەريانىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى ، لېكىن ئوت ـ چۆپ ، چاتقاللار قويۇقلاشتى . ئۇلار ئەپلىك بىر جاينى تېپىپ چۈشكۈن قىلدى . ئات ، تۆگىلەرنى ئوتقا قويۇۋېتىپ ، ئۆزلىرى تاماقلىنىشقا تۇتۇش قىلدى .

— مەن دەريانىڭ قانچىلىك يىراقتا ئىكەنلىكىنى بىلىپ كېلەي ، — توختىكۆل شۇنى دېدى ـ دە ، ئېتىنى يېتىلەپ كىلىپ قايتىدىن توقۇدى . مىلتىقىنى مۈرىسىگە ئېسىپلا ئاتقا مىنىپ بولۇپ ، — تالىشقۇل ، نەيزەڭنى بەر ، — دېدى .

بۇنداق چاغدا ئۇنى يولىدىن قايتۇرغىلى بولمايتتى ، گېپىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلىمىغۇچە ، قىلىۋاتقان ئىشىنى ئارا يولدا توختىتىپ قويمايتتى ، توختاتقىلىمۇ بولمايتتى . ئۇنىڭ بۇ مىجەزىنى

ھەممىدىن ئۇبدان بىلىدىغان تالىشقۇل گەپ قىلماي نەيزىنى ئېلىپ بەردى . توختىكۆل نەيزىنى ئالدى ـ دە ، ئېتىنى دېۋىتىپ چېپىپ كەتتى .

ئاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ، تايۇق :

— ئات ، تۆگىلەرنى يېقىن ئەكېلىپ باغلاپ قويساقمىكىن ، — دېدى .

— نېمىشقا ؟ — جانقۇلۇ ئەجەبلىنىپ سورىدى . تايۇق جاۋابەن دېدى :

— يولۋاس بولۇپ قالمىسۇن دەيمەن .

يولۋاسنىڭ ئېتىنى ئاڭلاپ ھەممىسىنىڭ تېنى شۈركۈنۈپ كەتتى . بۇنداق ياخشى ئوتلاق بار يەردە چوقۇم كېيىك ، جەرەن بولماي قالمايدۇ . بۇلار بولغان يەردە كىم يولۋاسنى يوقمىكىن دېيەلەيدۇ . ھەممىسى ئورنىدىن تۇرۇپ ئاتلىرى تەرەپكە مېڭىشتى . ئات ، تۆگىلەر چۈشكۈن ئەتراپىدىكى ئوت بار يەرگە باغلاپ قويۇلدى . ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتتى ، توختىكۆلدىن شەپە يوق . ئاي يورۇق ، توختىكۆل ئادىشىپ قالىدىغان ئادەم بولمىسىمۇ ، تايۇقلار يەنىلا ئەندىشىدە ئىدى .

ھەممىدىن بەك ئۆردەك ئەندىشىلىك ئىدى .

— تايۇق ئاغا ، توختىكۆل ئاغام تېپىپ كېلەلەرمۇ ؟

— قورقما ، ئۇ ئىزىپ قالمايدۇ ، چوقۇم تېپىپ كېلىدۇ ، — دېدى تايۇق ئۆردەكنى ، شۇنداقلا جانقۇلۇنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇپ . توختاق بىلەن ھەكىم توختىكۆلنىڭ ئېزىپ قالمايدىغانلىقىغا ئىشەنەتتى .

تايۇقنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپلا ، «پاڭ !» قىلىپ مىلتىق ئۈنى ئاڭلاندى . كېچىدە تۇيۇقسىز ئاڭلانغان بۇ ئاۋازنىڭ قايسى تەرەپتىن كەلگەنلىكىنى ئۇستا مەرگەن تايۇقمۇ بىلەلمەي قالدى . قانداقلا بولمىسۇن ، بۇنى توختىكۆل ئاتقان مىلتىقلىقى ئېنىق ئىدى . ئاي يورۇقىدا ئوتلىغىلى چىققان بىرەر كېيىك ، جەرەن ئۇچراپ قالغان بولسا ئاتقاندۇ ، دەپ ئويلاشتى . تۆت كۈندىن

بىرى ئۇلار بىلىق گۆشىدىن بۆلەك هايۋان گۆشى يېمىگەچكە، توختىكۆل ئىتىپ كېلىدىغان كېيىك ياكى جەرەن گۆشىگە ئىشتىھاسىنى ئىچىپ تۇرغاندا، يىراقتا بىر قارا كۆرۈندى. تايوق سىنچىلاپ قاراپ، ئۇنىڭ توختىكۆل ئىكەنلىكىنى ئىلغا قىلدى. ئاڭغىچە توختىكۆل يېقىنلاپ كەلدى. ئۇ مىلتىقنى ئالدىغا توغرىسىغا قويۇۋالغانىدى.

توختىكۆل پەس ئاۋازدا:

— تايوق، پۇتۇمنى يولۋاس چاينىۋەتتى، — دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەممىسى ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى. تايوق بېرىپ قاراپلا ئۇنى ئاتتىن كۆتۈرگەندەك چۈشۈردى. سول پۇتىنىڭ تىزىنىڭ ئاستى كۆڭلەك بىلەن يۆگىلىپ، ئۈستىدىن ئاتنىڭ چولۋۇرىدا يۆگەپ چىڭ چېگىۋېتىلگەنىدى.

تايوق ئۇنىڭغا كەينىنى قىلىپ ئېڭىشىپ تۇرۇپ:

— ماڭا ھاپاش بول، — دېدى.

تايوق ئۇنى ھاپاش قىلىپ چۈشكۈنگە ئېلىپ كېلىپ ئولتۇرغۇزدى. بۇنداق ئىشقا تالىشقۇلنىڭ ئېپى بار ئىكەن. تېڭىقنى يېشىپ كۆرۈۋىدى، ھېلىمۇ ياخشى سۆڭەك ساق ئىكەن، بولجۇڭ گۆش ئازراق تىتىلىپتۇ. قان جىق چىقىپ كەتكەندەك قىلىدۇ، يەنە چىقىۋاتاتتى.

— كىمدە تورقا لاتا بار، تورقا كۆلىنى باسساقمۇ بولىتتى، — دېدى ئۇ.

— مەندە بار، — جانقۇلۇ شۇنداق دەپلا كۆڭلىكىنىڭ بىر يېڭىنى جارتتىدە يىرتىپ، چاقمىقىدا[1] تۇتاشتۇرغان ئوتتا كۆيدۈردى.

تالىشقۇل تورقا كۆلىنى قان چىقىۋاتقان جايغا بېسىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىكىنى يىرتىپ تەييارلاپ قويغان لاتا بىلەن چىڭ

---

① چاقماق — پولات زىخچىنى چەمبەر شەكلىدە ياسىۋالىدۇ. تورقا ياكى چىگىنىڭ يۇمشاق تالاسىنى توغراق پورىنىڭ سۈيىگە مىلەپ، قىرلىق تاشنىڭ ئاستىغا تۇتۇپ تۇرۇپ پولات زىخچىنى تاش قىرىغا ئۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن چىققان ئۇچقۇن تۈۋەنگە چاچراپ تورقا تالاسىغا تۇتىشىپ ئوت ھاسىل بولىدۇ.

تارتىپ ئۈستى ـ ئۈستىلەپ يۆگەپ، ئۈستىدىن چىگىۋەتتى.

— بۇ ئۇسۇل ھازىرچە بولىدۇ، — تالىشقۇل تايۇققا قاراپ دېدى، — ياخشىراق ئامال تاپمىساق بولمايدۇ.

توختاق شۇ ھامان:

— دىلپار يوپۇرمىقىدا تاڭسا ياخشى بولىدىكەنغۇ، — دېدى مەھەممەت مەرگەنىنىڭ گېپى ئېسىگە كېلىپ.

— دەريا يىراقمىكەن؟ — تايۇق توختىكۆلدىن سورىدى.

— بەش قېتىم گۆش پىشۇرغۇدەك ۋاقىتتا بېرىپ بولغىلى بولىدۇ.

— ھازىرلا ماڭايلى. تورغاي چۇچۇلىغۇچە بارساقمۇ ھېساب: سۇ بولغاندىكىن، دىلپارمۇ بولۇپ قالار، — دېدى تايۇق.

شۇئان ھەممىسى مېڭىشقا تەرەددۇتلاندى. توختىكۆلنى زاپاس ئاتنىڭ بىرىگە مىندۇرۇپ مېڭىپ كېتىشتى. توختىكۆل كېتىۋېتىپ پۇتىنى يولۋاس قانداق بولۇپ چاينىۋەتكىنىنى سۆزلەپ بەردى.

توختىكۆل ئاي يورۇقىدا دەريانى يىراقتىنلا كۆردى ـ دە، خۇش خەۋەرنى بۇرادەرلىرىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن شۇئان ئارقىسىغا ياندى. چۇشكۈنگە ئاز قالغاندا، كىچىك بىر چاتقاللىقتا بىر يولۋاسنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆزى تەرەپتىكى بىر نەرسىگە تىكىلىپ قاراپ قالغاندەك تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى؛ مىلتىق بەتلەكلىك ئىدى. توختىكۆلنىڭ مەرگەنلىكتىمۇ ئۆزىگە ئىشەنچى بار ئىدى. ئۇنىڭ يولۋاسنى ئېتىپ باققۇسى كەلدى. ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا يولۋاسنىڭ ئىككى كۆزىنىڭ ئوتتۇرىسىنى چېنەپ تەپكىنى باستى. «پاك» قىلغان قاتتىق ئاۋازدىن ئۈركۈگەن ئات «پارت» ئىدە قاچتى. ھېلىمۇ توختىكۆل ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتۇۋېلىشقا ئۈلگۈرگەنىدى، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشمىدى، ئەمما سول تەرىپىدىن بىر يولۋاس ھۆركىرىگىنىچە ئېتىلىپ كەلدى. توختىكۆل قۇملۇق مەرگەنلىرىگە خاس توختاللىقىنى يوقاتمىغانىدى، تەۋەككۇل قىلىپ بۇ يولۋاسنىمۇ ئېتىپ باقماقچى بولدى، لېكىن مىلتىقنى قايتا

بەتلەشنىڭ ئىمكانىيىتى يوق ئىدى . مىلتىقنى ئېگەرنىڭ بېشىغا
ئىلىپ قويۇپ ، ئوڭ تېقىمىغا بېسىۋالغان نەيزىنى تارتىۋېلىپ دەس-
تىسىنى تۇۋىدىن تۇتۇپ تەييار بولۇپ تۇردى . كۈندۈزى ، ھەم
تۈزلەڭدە بولسا ئۇنىڭ ئېتىغا يولۋاس يېتىشەلمەيتتى ، ئەمما قويۇق
چاتقاللار ئاتنىڭ تېز يۈرۈشىگە كاشىلا بولماقتا ئىدى . يولۋاس
يېتىشىپ كېلىپ قوزۇقتەك چىشلىرىنى چىقىرىپ توختىكۆلنىڭ
پۇتىغا ئېغىز سالماقچى بولغاندا ، توختىكۆل پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ
نەيزىنى يولۋاسنىڭ ئىككى قولىقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا سانجىدى ، لې-
كىن يولۋاسمۇ توختىكۆلنىڭ پۇتىغا ئېغىز سېلىپ ئۈلگۈرگەنىدى .
ھەرنېمە بولسىمۇ نەيزە سانجىلىشى ھامان يولۋاسنىڭ ئاغزى توخ-
تىكۆلنىڭ پۇتىدىن بوشىدى . ئات ئالدىنقى ئۈركۈشىگە يولۋاستىن
قورقۇش قوشۇلۇپ پۈتۈن جەھلى بىلەن جېدەللەپ چېپىپ كېتىۋات-
قان بولغاچقا ، توختىكۆل يولۋاسنىڭ قانداق بولغانلىقىنى بىلەلمەي
قالدى ، ئاتنى ئاران توختىتىۋالدى . ئاتتىن چۈشسە مىنەلمەي
قېلىشىنى ئويلاپ ، ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا زەخىملەنگەن پۇتىنى
ئېگەر ئالدىغا ئېلىپ ، ئالدى بىلەن چورۇق - پايپاقنى سېلىپ
ئارقىسىغا غانجۇغىلىۋالدى ، ئاندىن كۆڭلىكىنى سېلىپ ، يىرتىپ
پۇتىغا يۆگىدى ، ئۈستىدىن ئاتنىڭ چۇلۇۋۇردىدا چەك ماتاپ
تاڭدى - دە ، چۈشكۈنگە قاراپ ماڭدى .

تايۇقلار يېڭى دەريا بويىغا تاڭ سەھەردە يېتىپ كەلدى . كې-
لىپلا ھەممىسى ئات ، تۆگىلەرنى ئوتقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ
ئۆزلۈكىدىن دىلپار ئىزدەشكە كىرىشىپ كەتتى . سۇ تېخى سوغۇق
ئىدى ؛ لېكىن سەپەرداش ھەمراھىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن سۇ كېچە-
ۋاتقان بۇ كىشىلەرگە سۇنىڭ سوغۇقلۇقى ھېچ نەرسە ئەمەس ئى-
دى ، ئۇنى سەزمەيتتى . تېخى ئۇن ئىككى ياشقىمۇ تولمىغان ئۆر-
دەك چېغىدا بىلىگىچە سۇ كېچىپ يېكەن ، قومۇش ئارىلىرىدا
دىلپار ئىزدىمەكتە ئىدى . تەلىيىگە يوپۇرماقلىرى ئانچە يېتىلىپ
كەتمىگەن ھەم ئاز بولسىمۇ دىلپار تېپىلىپ قالدى .

تالىشقۇل توختىكۆلنىڭ پۇتىدىكى تېڭىقنى يېشىۋىدى ، قان

ئاساسەن توختاپتۇ . ئۇ يىرىگىلاپ كەتمەسلىك ئۈچۈن زەخىم ئورنى-
نى بىر قۇر ئېرىتىۋېتىپ دىلپار يوپۇرماقلىرىنى ئۇستى ـ ئۇستىگە
قويۇپ ، ئۇستىدىن بىرنەچچە قات لاتا يۆگەپ چىڭ چىگىۋەتتى ،
ھەممىسىنىڭ كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى .

تالىشقۇل بىلەن تايۇق توختىكۆلنىڭ پۈتى بىلەن ھەپىلىشىۋات-
قاندا ، باشقىلار قۇرۇق ئوتۇن يىغىپ كېلىپ ئىككى يەرگە غولۇت-
مان يېقىپ ھۆل كىيىملىرىنى قۇرۇتقاچ ئىسسىنىپ ئولتۇرۇش-
تى ، يەنە بىر يەرگە ئابدۇشنى ئېسىپ سۇ قايناتماقچى بولۇشتى .
ئۇلار ئوتىسىنىپ ئولتۇرۇۋىدى ، يېنىغا نەيزە تۇتقان چوڭ ياشلىق
بىر كىشى كېلىپ قالدى ، ئۇنىڭ ئىسمى تاپىق ئىكەن ، ساتمىسى
يېقىن بىر يەردە ئىكەن ، ئوت يالقۇنىنى كۆرۈپ كەلگەنىكەن .

— دەريا ياقىلاپ ئولتۇرغان يىگىرمە نەچچە ئۆيلۈك ئادەم بار .
بۇلارنىڭ كۆچۈپ كەلگىنىگە ئالدىغا ئوتتۇز ـ قىرىق يىل ، كەينىگە
ئون يىلدەك بولدى ، — دېدى تاپىقباي تايۇقنىڭ سورىغىنىغا جاۋاب
بېرىپ .

يېقىن ئەتراپتا توغراقلىق بولمىغاچقا ، بۇ كىشىلەرنىڭ ھەم-
مىسى گەمىلىك ساتما ئۆيلەردە ئولتۇرىدىكەن . بۇلارنىڭ بىر قىس-
مى قۇمدەريا قۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن كۆچۈپ كەلگەن بولسا ،
بىر قىسمى بۇلۇڭكۆل ، يارداڭبۇلاق ۋە پۇتالىقكۆل[1] تەرەپتىن كۆ-
چۈپ كەلگەنلەركەن . تايۇقلار ئۇلاردىن شۇ تەرەپلەرنىڭ ئەھۋالىنى
ئۇقۇپ باقماقچى بولدى . لوپ دالىسىدا ئادەم يىغىش ئۈچۈن ئە-
شىكمۇ ئىشىك مۇدۇرۇپ يۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق .

تايۇقلار سەپەرگە چىققاندىن بۇيان تاماقنى مۇشۇ يەردە
كەڭ ـ كۇشادە ، ئالدىرىماي ، خالىغىنىنى ئېتىپ يېدى . بېلىق
شورپىسىغا چېلىپ ئەتكەن ئۇجۇل ئۇمىچىنى ھوزۇرلىنىپ ئىچىۋې-
لىشتى . تاماقتىن كېيىن ئاۋازى سوزۇك ، جاراڭلىق توختاق ئې-
گىز بىر قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ : «ئابدال بېگى كۇنچىققانبەگنىڭ
ئوغلى جانقۇلۇبەگ بىلەن بىرنەچچە ئادەم ‹يېڭى دەريا› بويىغا

---

[1] پۇتا — يۇلغۇن .

كەلدى ، سىلەر بىلەن كۆرۈشمەكچى ، كېلىڭلار !» دەپ دەريانىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ بىر ، تۆۋەن تەرىپىگە قاراپ بىر ، ئىككى ئالقىنىنى كاناي قىلىپ تۇرۇپ توۋلىدى . هايالشمايلا كىشىلەر ئاتلىق ، كالا ، ئېشەك مىنىپ ۋە پىيادە مېڭىشىپ كېلىشكە باشلىدى . چوڭ ياشلىقلاردىن باشقا ئەر - ئايال هەممىسى يالاڭ ئاياغ ئىدى . ئېيتىلىشىچە ، كېلەلىگۈدەك ماغدۇرى بارلارنىڭ هەممىسى كېپتۇ .

مەلۇم بولدىكى ، يارداڭبۇلاق ، پۇتالىقكۆل ئەتراپىدا سۇ قالماپتۇ . بۇلۇڭكۆلدە ئازراق سۇ بار ئىكەن . يارداڭبۇلاقنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ، بۇلۇڭكۆلنىڭ سول تەرەپ سەل يۇقىرىسىدا كەڭ بىر ماقاتلىقنىڭ بارلىقى تايۇقلارنى بەك قىزىقتۇردى . «دېۋە ئادەم — چەپەر ئاغزىدىن چۇشۇرمەيدىغان ماقاتلىق شۇمىكىن . ئەتراپىدا بىرەر يۇرتنىڭ بولغانلىقىنى هېچكىم بىلمىسە ، بۇنداق چوڭ ماقاتلىق نەدىن ۋە قانداق پەيدا بولۇپ قالىدۇ ؟» تايۇق قالاچ قاناقانىڭ ئەجدادلار توغرىسىدىكى گەپلىرىنى يادىغا ئېلىپ ، شۇلارنى ئويلاپ قالدى . تايۇق هەم ئۇنىڭ هەمراهلىرى بۇ يەردىكى قېرىلارنىڭ قۇملۇق دەشتنى كېزىپ يۇرمەي ، يېڭى دەريانى يۇقىرىسىغا ياقىلاپ مېڭىپ ، كۆنچى دەرياسىنىڭ غول ئېقىنىغا ئۇلاشقاندىن كېيىن ، چوڭ دەريانى بويلاپ ئۇستۇنگە مېڭىپ دىلپار ئارقىلىق چارىغا قايتىش توغرىسىدىكى مەسلىهەتلىرىگە قارىماي ، چەپەرنى يوقلىغاچ يارداڭلىق ئاستىدىكى ماقاتلىقنى چوقۇم كۆرۈپ ، ۋاقىت ۋە ئەهۋالغا قاراپ نىشانلىغان باشقا جايلارنىمۇ كۆرۈشنى ، بولمىسا چۆل كېزىپ ئۇدۇل مېڭىپ كۇزلەك ياكى تىكەنلىككە كېتىش قارارىغا كېلىشتى . شۇ كۇنى چۇشلۇك تاماقنى يەۋېلىپلا سۇ ۋە باشقا تەييارلىقلارنى ئوبدان غەملۇۋېلىپ يۇرۇپ كېتىشتى .

ئۇلارنى قانداق قىسمەتلەر كۇتۇپ تۇرىدۇ ، بۇ ئۇلارغا نامەلۇم ئىدى .

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: مامەت ئەۋەت

ISBN 978-7-228-11347-7